IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS
INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

CORPUS REFORMATORUM.

VOLUMEN LXVI.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

CONTINETUR HOC VOLUMINE:

PRAELECTIONUM IN IEREMIAM PROPHETAM

PARS ALTERA CAP. VIII—XXXI.

IOANNIS CALVINI

OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON GUILIELMUS BALDENSPERGER
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XVI.

CAPUT OCTAVUM.

1. *In die illo, dicit Iehovah, extrahent ossa regum Iehudah, et ossa principum eius, et ossa sacerdotum, et ossa prophetarum, et ossa civium Ierosolymae* (habitantium) *e sepulcris suis.*

2. *Et expendent coram sole et luna et toto exercitu coelorum, quae dilexerunt* (nam relativum neutrum comprehendit et solem et lunam et exercitum: vel si magis placeat vertere, quos exercitus dilexerunt) *et quibus servierunt, et post quos ambularunt, et quos quaesierunt, et coram quibus prostrati sunt* (hoc est, se inclinarunt): *neque colligentur, et non sepelientur, in stercus in terrae superficie erunt.*

Dixi Ieremiam primo versu idem repetere, quod nuper dixerat, nempe privatum iri sepulcro Iudaeos, ut in mortuis etiam exstaret signum vindictae Dei: quasi diceret, ubi perierint sub manu hostium, tamen residuam fore hanc quoque poenam, ut iaceant ipsorum cadavera exposita bestiis et avibus. Dixi fideles nihil iacturae facere, si negetur illis sepulcrum: sed interea non contemnunt sepulturam, quatenus symbolum est resurrectionis. Quod si Deus patitur illos involvi hac ignominia cum reprobis, quemadmodum saepe contigit: tamen hoc non obstat quominus Deus vindictam suam exerceat adversus reprobos in poena temporali, quae fidelibus in benedictionem vertitur ac cedit. Non est igitur absurda haec denuntiatio, ubi dicit propheta tempus instare, quo ossa extrahentur e sepulcris. *Dicit ossa regum, et sacerdotum, et prophetarum et totius populi.* Nam putabant reges simul ac reconditi essent in suis sepulcris, sacra fore sua cadavera: idem etiam error valuit in proceribus et sacerdotibus. Propheta autem dicit nullum sepulcrum fore intactum, vel immune ab hostili violentia. Quibus verbis ostendit urbem dirutum iri funditus: quia si urbs maneret salva, etiam sepulcris parceretur. Non potuit igitur haec poena contingere quin hostes everterent a primis fundamentis ipsam urbem. Denique his verbis horrendam et ultimam cladem designat, sed finem simul ostendit cur tam graviter iusserit saevire Deus adversus Iudaeos: nempe, inquit, *quia servierunt soli et lunae et stellis,* ideo iusta Dei vindicta fiet *ut eorum ossa extrahantur e sepulcris,* quo scilicet sol et luna et omnes stellae testes sint iudicii Dei. His verbis oblique perstringit Ieremias populi vecordiam, quia putaret se praestare gratum cultum soli et lunae. Dicit igitur omnes stellas et planetas fore quasi spectatores vindictae quam exiget Deus: quasi diceret totum coelestem exercitum approbaturum poenam illam, quia nihil magis detestabile est creaturis quam dum ad illas transfertur opificis ipsius gloria. Verum quidem est solem et lunam et stellas carere sensu: sed propheta hic tribuit illis sensum, quo scilicet excutiat Iudaeis stuporem illum in quo obduruerant, dum putabant se gratum officium praestare soli et lunae. Interea alludit, quemadmodum etiam aliis locis visum est, ad poenam quae infligitur adulteris. Nam si scortum extrahatur, et producatur coram suis adulteris cum ignominia et probro, haec iustissima est poena: sic etiam, quoniam scortati fuerant Iudaei cum sole et luna et stellis, ideo ita loquitur propheta: quod scilicet detegetur eorum ignominia et turpitudo sub conspectu solis et lunae et stellarum. Postea dicit, *Quae dilexerunt.* Non dubium est quin alludat ad caecum illum fervorem quo rapiuntur idololatrae, ubi prosiliunt ad cultus illicitos. Est enim species effraenis ac furiosae libidinis, quemadmodum aliis locis visum est. Neque enim magis insanit scortator, quum appetit mulierem, quam idololatrae, ubi Satan illorum oculos perstrinxit, et mentes eorum fascinavit. De hoc igitur impuro amore nunc loquitur propheta: et interea oblique exprobrat quod alienati fuerint sine causa a Deo, qui legitimus erat maritus. Nihil autem minus tolerabile, quam dum homines a Deo perfide ita deficiunt, postquam eos sibi coniunxit, et postquam contraxit sacrum et inviolabile coniugium. Postea addit, *Quibus servierunt.* Hoc adhuc

turpius est, quod scilicet addixerint se soli et lunae et stellis in servitutem. Tertio loco ponit, *quod ambulaverint post ipsos*. Atqui Deus viam illis monstraverat et praeceperat ut ipsum sequerentur: atqui relicto Deo dicit propheta sequutos fuisse stellas coeli. Quarto loco ponit, *quod quaesierint:* quo verbo significat pertinaciam. Quod enim alii accipiunt pro consulere, mihi non placet, quia est coactum et longe petitum. Ego itaque non dubito quin propheta hic denotet continuum perseverandi studium in Iudaeis, quod non subito tantum impetu sequuti fuerint sua idola, sed obstinate se illis addixerint, et fuerint quasi affixa tam perversae cupiditati. Postea extremo loco ponit, *quod se prostraverint coram ipsis*. Hoc refertur ad servitutem. Idem enim est dare hoc signum reverentiae, ubi homines se prosternunt coram idolis, atque si servirent. Nam hoc totum sub cultu comprehenditur. Caeterum quum propheta uno verbo satis exprimere posset impietatem populi sui, plura verba simul coniunxit amplificandi causa, ut scilicet palam fieret turpis illa populi ingratitudo, quod maluisset sibi adsciscere deos sibi incognitos, et erigere perversos et fictitios cultus, quam praestare Deo vero obsequium et acquiescere in eius lege, quae erat certa regula, et quae fallere non posset. Postea adiungit, *Non colligentur, et non sepelientur: in stercus erunt super faciem terrae*, hoc est, in superficie terrae. Confirmat poenam illam, de qua nuper concionatus est, nempe quemadmodum contumeliosi fuerant adversus Deum, et sese prostituerant coram idolis, ita post mortem fore ignominiosos et detestabiles, ut scilicet mens a tali spectaculo et tam foedo abhorreat. Haec summa est. Sequitur,

3. *Et eligetur* (ad verbum esset, electa est) *mors* (sed debet resolvi in futurum tempus) *prae vita ab omnibus reliquiis, quae residuae erunt ab hac prava natione* (a natione hac mala), *in omnibus locis ubi residui fuerint, ad quae expulero eos* (ad quae illuc. Sed שם est supervacuum), *dicit Iehovah exercituum.*

Hoc versu significat, quicunque erunt superstites fore bis miseros, ut satius illis fuerit, semel mori, quam tabescere in diuturnis malis. Neque enim videntur mihi assequi prophetae sensum, qui alio torquent verba. Summa est igitur, quamvis formidabile sit iudicium illud Dei, quod scilicet edentur ubique strages, deinde extrahentur cadavera quae pridem sepulta fuerant, tamen hoc fore leve prae ea poena, quam Dominus infliget reliquis, quos tamen servabit superstites. Denique significat vitam miseriorem fore morte ipsa, vel etiam decem mortibus. Ergo ne existiment se quidquam fecisse lucri qui mortem effugient, dicit propheta, *Optabitur*, inquit, *mors prae vita ab omnibus reliquiis.* Hinc colligitur quam gravis fuerit illa vindicta Dei: si quidem nihil futurum sit melius, vel magis optandum quam defungi una, et simplici morte, quod scilicet vita nihil aliud esset quam continuus languor vel cruciatus. *Expetetur* igitur *mors in omnibus locis ubi fuerint superstites, ad quae loca ego expulero eos.* Ostendit causam duplicis miseriae: quoniam non dabitur illis vivere in patria, sed extorres erunt, atque in ipso exsilio sentient manum Dei sibi esse infestam, ac si huc et illuc eos persequeretur.

4. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah, An qui ceciderunt non resurgent? si quis aversus fuerit non revertetur?*

5. *Quare rebellis est populus hic Ierosolymae rebellione perpetua?* (forti, ad verbum), *adhaeserunt fraudi* (vel, apprehenderunt fraudem), *noluerunt reverti.*

Quanquam Deus prophetam suum admonuerat de eventu, tamen iterum Iudaeos ad resipiscentiam invitat, non quod sperandum sit posse revocari ad sanam mentem (dixit enim prorsus esse desperatos), sed ut minus excusabilis esset eorum pertinacia. Deinde voluit etiam consulere exiguo piorum numero, qui adhuc residui erant. Neque enim omnes ad unum usque defecerant ad impietatem, quamvis totum populi corpus esset corruptum. Deus ergo partim ut culpam impii populi aggravet, partim ut consulat fidelibus suis, hortatur ad poenitentiam eos qui tamen erant prorsus intractabiles. Et hic consideranda est nobis Dei bonitas, qua quisquis abutitur, accersit sibi multo gravius iudicium. Quodammodo enim certat hic Deus cum malitia illius populi, quum proponit spem veniae si resipiscant. *Dices* igitur *ad eos*, hoc est, quamvis tibi iam fuerim testatus inutilem fore tuam operam, non tamen cessabis. *An qui ceciderunt resurgent?* Varie exponitur hic locus. Maior pars interpretum restringit ad solos Iudaeos. An Iudaei non resurgent postquam ceciderunt? Quod ad secundum membrum spectat, quidam ita exponunt, An si Israel revertatur non revertetur etiam Deus? nempe ab ira sua, hoc est, an erit propitius? vel, An si avertatur Israel, an non vicissim avertetur Deus? Alii utrumque membrum intelligunt de populo ipso: An si aversus semel fuerit populus, non redibit ad Deum? Nam hoc verbum שוב contrarias habet significationes. Accipitur enim pro deficere, pro rebellare, pro ire in contrariam partem: accipitur etiam pro reverti. Sed dum propius expendo et verba, et consilium prophetae, existimo generalem esse sententiam: quasi dixisset, Si quis ceciderit, statim cogitat de corrigendo lapsu: si quis declinaverit a recto itinere, postquam admonitus est de

errore suo, statim respicit ad viam. Hoc fieri solet. Quid ergo sibi vult tanta stupiditas, quod populus Ierosolymae non resipiscit, quum tamen debuerit pridem agnoscere lapsum suum et errorem? Quisquis sine contentione attenderit ad prophetae sermonem, agnoscet hunc esse genuinum sensum: quia secundo versu dicit, *Cur populus hic Ierosolymae:* incipit nunc primum loqui de populo, ut satis apparet. Sequitur ergo superiorem versum non debere ad populum restringi, sed illic poni communem sententiam. Denique hic amentiam populi coarguit Ieremias, quod non sequatur saltem eos, qui vel ceciderunt, vel declinarunt a via per errorem. Nam hoc naturaliter ingenitum est omnibus, ne sponte in malis suis pereant. Qui ergo cecidit, ille conatur statim resurgere: qui viam suam deseruit, postea si potest, tentat ad ipsam redire. Hoc ergo quod solent stultissimi quique facere, cur non imitatur populus? inquit Ieremias. Ergo ostendit hac comparatione hominum esse prodigia, quoniam pertinaciter inhaereant suis sceleribus, neque illis veniat in mentem, spem esse reconciliationis si ex animo ad Deum se convertant. Et emphatice ponit nomen Ierosolymae: quia si tanta fuisset obstinatio vel apud Chaldaeos, vel apud Aegyptios, fuisset quidem hoc inexcusabile, sed non adeo mirum. Ubi autem populus, cui lex destinata est, et cui Deus familiariter patefecit salutis doctrinam: ubi ergo populus ille ita obduruit, ut abiiciat omnes admonitiones, nonne hoc est portentosum? Tandem adiungit *ipsos esse rebelles rebellione pertinaci*, hoc est, non tantum levitate, vel incogitantia, vel subita aliqua cupiditate fuisse alienatos a Deo, sed ita pertinaciter ut frustra omnem operam consumant prophetae in illis docendis et hortandis: ideo vocat *rebellionem fortem*, quamvis hic sumatur pro perpetua, ut aliis multis locis. Causam autem assignat, quod scilicet *apprehenderint fraudem*, id est, mordicus adhaeserint fraudi. Verum fraudem accipit propheta, non qua fallitur, aut circumvenitur proximus, sed hypocrisin, qua se ita excaecant homines ut nolint aut attendere ad verbum Dei, aut oculos aperire ad claram lucem. Ubi igitur ita se demergunt homines certa malitia in tenebras, dicuntur *apprehendere fraudem:* quemadmodum Psal. 32 (v. 2) quum David praedicat beatum esse hominem, in cuius spiritu non est dolus, non accipit dolum, ut communiter solemus: sed accipit pro corde duplici. Nam dixerat prius beatos esse, quibus remissa sunt peccata, quibus non imputatur iniquitas: adiungit explicationis causa, modo non sit dolus in spiritu. Quare? nam profani homines videntur sibi esse beati: neque enim sentiunt suam miseriam, quoniam obtecti sunt suis involucris. Ille est dolus de quo loquitur David. Eodem sensu dicit propheta noster eos *fraudem apprehendisse*, qui ita sunt involuti tenebris, vel excaecati suis cupiditatibus, ut cupiant fallere Deum: sed fallunt se ipsos. Haec igitur causa est, cur nulla poenitentia tangantur, quos Deus corripit et castigat. Ubi scilicet sponte caecutiunt, vel claudunt oculos et obturant aures, et volunt decipi a diabolo: qui non attendunt ad sanctas admonitiones, quae illis destinatae erant in salutem. Ergo si cupimus sanari a vitiis nostris, semper incipiendum est ab hac parte, nempe ut excutiamus sedulo et cogitationes nostras et studia, et non placeamus nobis, neque fallamus inanibus blanditiis: sed appetamus excutere quidquid in nobis est reprehensione dignum aut vitiosum. Hoc est principium verae poenitentiae, discutere omnes fraudes et fallacias, et appetere claram lucem quae nobis retegat mala nostra. Postea sequitur,

6. *Attendi, et audivi: non loquentur recte, nemo est quem poeniteat* (ad verbum, non vir poenitens super malo suo: sed sensus clarior est, nemo est quem poeniteat) *malitiae suae, dicendo, Quid feci? omnis vertitur* (ad verbum, pro, omnes vertuntur) *ad cursus suos, sicut equus ruit* (ad verbum, inundat: sed metaphorica est loquutio. Sicuti ergo equus praeceps ruit) *in proelium.*

Possent haec verba accipi in persona ipsius Dei, quod scilicet e coelo expenderit qualis esset populi status. Sed commode hoc exponitur de propheta: fuerat enim quasi in specula positus, ut observaret qualiter se gereret populus cum Deo: iam testatur, postquam perspexit eorum studia et actiones, nihil se vidisse rectum. His verbis debuit populus magis affici. Scimus enim quam proclives simus natura ad captandos praetextus, ubi volumus in faece nostra manere quieti. Ita maior pars obiicere plerumque solet, O, tu me reprehendis, sed temere: nescis quid sit in animo meo. Ergo dicit propheta se diligenter reputasse qualis esset populus, et se loqui de re probe cognita et perspecta: *Audivi*, inquit, *et attendi: sed non loquuntur rectum.* Significat hoc verbo tantum abesse Iudaeos a vero et pleno effectu poenitentiae, ut ne ipsam quidem ore profiteantur. Minus est fateri sua vitia quam re ipsa corrigere: atqui propheta dicit ne ipsos quidem *loqui quod rectum est.* Hinc sequitur multum abesse a serio poenitentiae studio, quum linguis etiam suis ita proterviant, vel saltem non ostendant ullum tristitiae signum. Postea addit, *neminem esse quem poeniteat, dicendo.* Hoc membrum expositive additur, quia clarius demonstrat Ieremias, *eos non loqui rectum, quoniam non dicant, Quid feci?* Primo autem dicit, *neminem esse*, *quem poeniteat suae malitiae:* postea ostendit hoc primo requiri ad poenitentiam, ut peccator se ipsum ad rationem vocet: quia ubi securi desidemus in malis nostris,

non potest fieri ut nos unquam poeniteat. Necesse igitur est unumquemque sibi esse exactorem, ut se ad calculum vocet, et quodammodo citet ad tribunal Dei. Videmus ergo nunquam homines posse ad poenitentiam adduci, nisi ubi sibi ante oculos proponunt mala sua, ut sibi pudorem incutiant, et quasi cum terrore se ipsos interrogent quid fecerint. Nam haec interrogatio signum est consternationis. Scimus plurimos perfunctorie agnoscere sua peccata: sed hoc frivolum est, quia postea evanescit haec cognitio sine fructu. Ergo seria poenitentia necessario hoc requirit, ut peccator non tantum sibi displiceat, non tantum pudefiat: sed etiam quodammodo stupeat ad sua vitia, nam hoc sibi vult haec inquisitio, *Quid feci?* continet enim admonitionem. Nunc tenemus quid valeant prophetae verba. Dicit se non temere reprehendere populum, sed quia talem pervicaciam in ipso cognoverit, *ut nemo quod rectum est loquatur*, nemo tangatur resipiscentia, quoniam non reputant quales fuerint, neque vitam suam ad rationem exigunt, sed securi indormiunt suis sceleribus. Eandem sententiam prosequitur quum dicit, *omnes converti ad cursus suos*, hoc est, ad cupiditates suas. Verum per nomen cursus propheta violentos impetus designat: quasi diceret fuisse Iudaeos ita praecipites in suis cupiditatibus, ut quodammodo festinanter currerent: et comparat eos equis ruentibus ad proelium. Scimus quanta sit violentia in equis, ubi ita celeri cursu ad proelium festinant: videntur enim volare, et aerem scindere, et terram confodere suis unguibus. Ita optime convenit similitudo, quum dicit propheta Iudaeos sic rapi violenter post suas cupiditates, ut non minus sint impetuosi quam equi militares, ubi immissi sunt ad proelium. Iam sequitur,

7. *Etiam ciconia in coelis cognoscit tempora sua, et turtur, et hirundo* (alii vertunt picam: sed nomen hirundinis est aptius, quemadmodum statim patebit), *et grues observant tempus itineris: populus autem meus non cognoscit iudicium Iehovae.*

Hic rursus exprobrat Ieremias populo turpem socordiam, quod scilicet minus sapiat quam aves, quae tamen ratione et intelligentia non sunt praeditae. Dicit ergo Iudaeos magis fatuos esse quam grues et hirundines et ciconias. Non dubium est quin vulneraverit populum hac tam severa obiurgatione: sed oportuit contemptores Dei ita acriter affici, quia ex verbis satis constat quantopere obduruissent in suis sceleribus. Non mirum igitur est quod propheta affirmat magis esse insipidos quam grues et hirundines: quemadmodum Isaias similem amentiam illis exprobrat, quum dicit (1, 3) bovem cognoscere praesepe suum, et asinum stabulum domini sui: Deum autem non cognosci a populo. Illic autem Isaias deteriores facit Iudaeos bobus et asinis, quoniam sit aliquid simile memoriae in illis brutis animalibus, ut observent suum stabulum et praesepe. Ita nunc Ieremias de ciconiis loquens, *Ecce*, inquit, *ciconia cognoscit tempus quo migrare debeat ab una regione in aliam: idem etiam observant hirundines et grues.* Nam statis temporibus anni calorem petunt, hoc est, relinquunt frigidas regiones ut hyemis intemperiem effugiant in illo recessu: postea sentiunt quo tempore sibi redeundum sit. Ergo quum aves in aere observant sua tempora volitando, qui fit ut *populus meus non consideret iudicium Dei?* inquit. Quum nomen coelorum ponit, haud dubie alludit ad continuum volatum avium. Aves nihil fere habent quietis: nam perpetuo discursant per aerem. Ergo quum tantum sit prudentiae in avibus, quas tamen aer huc et illuc circumfert, qui fit ut populus, qui habitat in tranquillo domicilio, qui per otium potest meditari legem Dei, ut populus hic nihil intelligat? Videmus ergo esse amplificationem in voce illa *coelorum*, quae non fuit notata: et tamen posset scrupulum iniicere lectoribus. Nam in coelo non mirum est si aves plus habeant perspicaciae: propius enim accedunt ad solem et ad elementum ignis. Sed aliud prorsus voluit propheta, nempe quum assidua inquietudine laborent aves, tamen colligere apud se, quodnam sit tempus idoneum vel eundi vel redeundi. Hinc ergo magis exaggeratur populi socordia, qui dum sedet non potest tamen expendere domi et in otio quod Deus proponit. Et particula גם, emphatica est: *etiam ciconia*, inquit. Quid hoc sibi vult quod aves, quae intelligentia carent, tamen agnoscant tempus suum? *populus autem meus*, etc. Non dubium est quin propheta sub hoc honorifico titulo clarius exprimat flagitium gentis suae. Nam, quemadmodum nuper dixi, non fuisset adeo mira talis caecitas in profanis gentibus: sed quoniam populus ille sacer ac peculiaris erat Deo, hoc fuit longe foedius portentum, quod non agnoverint suum iudicium. Aliis verbis exprobrat Pharisaeis Christus (Matt. 16, 2. 3), quod non attenti fuerint ad tempus visitationis suae. Dicit enim, Vos soletis colligere qualis futura sit coeli facies in crastinum: quia si vespere coelum rubet, dicitis, cras serenum erit, et habetis etiam signa futurae et propinquae pluviae: Vos, inquit, estis praediti satis acuto iudicio in rebus externis, quae conducunt ad usum praesentis vitae: non autem cognoscitis visitationis vestrae tempus, et interea signa quaeritis: atqui si essetis attenti, Deus satis clare et quasi digito monstraret vobis iam instare tempus illud liberationis, quod fingitis vos expetere. Sed propheta asperius castigat Iudaeos, quum dicit plus esse fatuitatis vel amentiae in ipsis, quam sit in avibus. Dicit *autem eos non cognoscere iudicium Domini*,

quum tamen toties et tam longo tempore illis fuerit ostensum. Nam poterat quispiam excipere, Non mirum est si iudicium Dei non perspicimus: nam iudicia eius sunt abyssus multa. Et si haec superant mentes nostras, non est quod nobis vitio vertatur. Atqui propheta hic disserit non de arcanis iudiciis quae fugiunt hominum mentes, sed de poenis quarum toties fuerant admoniti. Quum ergo ita caecutirent in re clara et dilucida, merito propheta dicit magis esse insipidos quam grues et reliquas aves de quibus loquitur. Sequitur,

8. *Quomodo dicetis* (pro, dicitis: significat continuum actum), *sapientes nos* (hoc est, nos sumus sapientes), *et lex Iehovae nobiscum est* (vel, penes nos, melius): *certe ecce frustra aptavit stylum* (vel, calamum) *scriptor: frustra sunt scribae.*

Hic existimant interpretes prophetam dirigere verba ad sacerdotes et falsos prophetas, et reliquos populi duces, quia scilicet sibi superbe arrogabant notitiam legis. Sed potest hoc non minus apte extendi ad totum populum. Neque enim dubium est (quemadmodum paulo post videbimus) quin a minimo usque ad maximum iactarent omnes se satis sapere. Itaque existimo prophetam hic contra totum populum invehi, quoniam sine exceptione omnes respuerint eius doctrinam, quemadmodum videmus etiam hodie fieri. Nam quotusquisque est qui sustineat moneri et reprehendi? omnes dicunt se satis sapere: O, tu existimas me esse puerum: vel, quemadmodum etiam vulgo loquimur, existimas me esse gruem: scio quomodo vivendum sit, et non destituor ratione. Ita enim rudissimi quique opponunt suam prudentiam et ingenii acumen Deo et prophetis. Haud dubie talis audacia aut ferocia etiam regnabat saeculo Ieremiae. Nam quum durius tractaret ipsos, in promptu erat illis haec exceptio: O, tu agis hic tanquam cum bardis hominibus, quasi lex Dei sit nobis incognita, quasi non a prima pueritia fuerimus edocti qualiter vivendum sit. Nonne Deus in medio nostri habitat? Quum ergo hunc quasi clypeum opponerent Iudaei propheticae doctrinae, ideo vehementius hic contra illos insurgit, *Quomodo dicitis vos esse sapientes?* Postea definit qualem sapientiae formam sibi vendicent, nempe *quod lex Dei esset penes ipsos:* et certe haec est perfecte sapiendi regula, attendere ad legem Dei. Quod si hoc vere iactassent, nempe se habere legem, propheta non obiiceret ex opposito, eos bis desipere. Sed quoniam falso hoc sumebant, ideo dicit, Quomodo? Et hic interrogat quasi de re nimis absurda, *Quomodo ita desipitis*, inquit, *ut vos putetis sapere, quasi lex Dei sit penes vos?* Certe, si ita est, frustra scripta est lex. Ostenditis enim tota vita vos nunquam gustasse quid lex Dei nobis mandet vel proponat, et quorsum etiam tendat eius summa. Ergo ex eorum vita refellit Ieremias stolidam illam iactantiam, quod scilicet nullum signum darent suae sapientiae. Nam necesse est, ut qui se volunt probare discipulos Dei, proferant aliquos fructus in vita sua. Quum autem tanta apud illos esset impietas, tantus contemptus Dei, quum denique vita eorum clamaret ipsos prorsus esse insanos, dicit, *Frustra aptavit stylum*, nempe scriptor legis, *et frustra fuerunt scribae*, hoc est, doctores. Scribas enim secundo loco accipit pro doctoribus. Hunc locum paulo aliter expono, quam alii interpretes, nempe quia videtur subesse species ironiae, quemadmodum vulgo apud nos dicitur, *Il faut brusler tous les livres.* Deridet igitur illam stultitiam Ieremias, quod se dicerent probe tenere qualiter vivendum esset, quia fulgeret apud ipsos doctrina legis. Si ita est, inquit, quid est lex Dei? Nihil certe, quum tota sua doctrina pro nihilo hoc modo ducenda esset. Nunc ergo videmus hic salse perstringi Iudaeos, quoniam scilicet arriperent titulum legis, quasi umbram sine corpore, quum tamen nullam rectae intelligentiae guttam haberent. Postea addit,

9. *Pudefacti sunt sapientes, territi sunt, et capti sunt* (חתת significat proprie frangere, vel conterere: sed transfertur ad animum, et tunc significat terrere: dicit igitur esse territos, deinde illaqueatos: postea adiungit causam, nempe) *quia respuerunt in verbo* (sed ב est supervacuum. Verbum ergo) *Iehovae* (reprobarunt, aut repudiarunt) *et sapientia quid illis* (prodest, subaudiunt quidam interpretes: alii vertunt, et quid est in ipsis sapientiae? ego autem aliter accipio, ut statim dicam).

Dicit nunc *hos sapientes esse pudefactos et attonitos, et quasi laqueis captos.* Quibus verbis significat nihil proficere Iudaeos sua astutia, dum sibi arrogant sapientiam, et hoc obtentu reiiciunt omnes admonitiones, et volunt sibi parci. Nihil, inquit, prodest vobis haec sapientia. Deus enim vos deprehendet, sicuti alibi dicitur. Ergo *dicit esse pudefactos*, non quod iam tunc essent pudefacti: iam enim dixit sexto capite, et mox iterum repetet fuisse ita obduratos, ut non posset illis extorqueri ullus pudor. Carebant igitur erubescentia. Sed hic denuntiat poenam, quae proxime instabat: quasi diceret, Nunc estis fronte quasi ferrea, et putatis vos impune Deo et eius servis posse illudere. Atqui Deus vos deprehendet, inquit: et ita excutiet has larvas, sub quibus delitescitis, ut dedecus vestrum omnibus pateat. Ille est sensus. Eadem ratione dicit, Securi nunc estis, sed Deus brevi incutiet tantum terroris ut reddat prorsus attonitos. Significat ergo eos nihil facere lucri, dum ita in suis vitiis sibi placent, et magis ac magis obdu-

rescunt: quia Deus spoliabit eos sua astutia, et terrore deiiciet, quantumvis sint nunc securi et pervicaces. Tertio verbo modum exprimit, quia scilicet Deus habet suos laqueos, quibus illos capiat. Nam alludit ad effugia quibus confidunt hypocritae, qui ita superbe insurgunt contra Deum, dum putant suis artibus se posse elabi per hanc vel illam partem, et subinde excudunt aliquod novum consilium quo possint Deum fallere. Ergo propheta ad perversam eorum vafritiem alludens dicit Deum fore aucupem, qui ipsos illaqueet et teneat captos. Postea, ut dixi, rationem assignat, *quod scilicet repudiaverint*, vel aspernati sint, vel reprobaverint (nam haec omnia significat hoc verbum) *sermonem Iehovae.* Et utitur demonstrandi particula, Ecce, inquit, ne amplius tergiversentur, ut solebant: Res, inquit, satis nota est, et pueri ipsi possunt esse iudices vestrae impietatis, quod *scilicet respueritis verbum Iehovae.* Hinc colligit, *Quid ergo prodest illis sapientia?* vel, quae est ipsorum sapientia? uterque sensus est probabilis, quod scilicet inutiliter sapiant, dum ita provocant iram Dei impio contemptu verbi eius: Odi sapientem qui sibi ipse non sapit, ut dicitur veteri proverbio. Quum ergo male sibi consulerent Iudaei repudiando Dei sermonem, in quo tamen posita erat ipsorum salus, merito illis obiicit propheta, nihil illis prodesse sapientiam. Alii vertunt, Quaenam est ipsorum sapientia, ubi nullus est timor Dei? Et certe semper illud verum manet, timorem Dei esse caput sapientiae et summam. Quum ergo ita turpiter contemnerent Dei verbum, merito interrogat propheta, quaenam istorum sapientia sit. Sed tertius sensus apte convenit, nempe, *Et sapientia quid ad ipsos?* sic enim legitur ad verbum, Quid ergo ad ipsos sapientia: et ironice adhuc ipsos pungit: quasi diceret, Sunt quidem sapientes, sed suo iudicio: ideo non opus habent doceri. Quid ergo ad ipsos sapientia? hoc est, sic turgent suo fastu, ut nullam admittant doctrinam. Quare? nam excludunt sapientiam ipsam fallaci illa persuasione qua sunt inflati. Sed tamen libera sit electio: volui ostendere quid mihi magis placeret. Cras non vacabit legere, quia habebitur Consistorium.

10. *Propterea dabo uxores eorum alienis, et agros eorum possessoribus: quia a parvo usque ad magnum omnes cupiditatem concupiverunt* (vel cupiditate concupiverunt), *a propheta usque ad sacerdotem omnes egerunt fallaciter.*

Hic minatur Deus poenam, quando videt se nihil proficere, et sibi negotium esse cum populo obstinato. Nam tentaverat prius an aliqui essent sanabiles. Ubi autem videt suas exhortationes carere fructu, iam ad ultimam severitatem descendit: *Dabo*, inquit, *uxores eorum alienis.* Periphrastice designat clades, quae solent in bellis accidere. Nihil autem acerbius quam ubi uxor eripitur e sinu mariti. Nam si daretur optio, malent viri statim se privari vita quam perferre tale dedecus. Significat igitur Ieremias instare Iudaeis quod est devictis gentibus atrocissimum, nempe ut viri spolientur uxoribus. Postea idem adiungit de agris: ac pronuntiat Deus *se daturum agros illorum possessoribus:* quo genere loquendi significat non tantum ad breve tempus ipsos privatum iri agris suis, sed in perpetuum. Subest enim tacita antithesis: quia fieri interdum solet ut grassentur hostes et omnia diripiant: neque tamen diu possideant agros: quia postea succedit mutatio. Ubi autem hostes vocat possessores, intelligit talem fore calamitatem, ut diu, et per totam vitam exsulent Iudaei a patria, et careant suis possessionibus. Putabant terram ita sibi datam esse, ut non posset ullo modo eripi: et certe Dominus eos nunquam inde expulisset, nisi quia ipsam polluerant suis inquinamentis. Sed oportuit inde expelli propter scelera, quibus eam inquinaverant. Ita denuntiat propheta stultam esse ipsorum confidentiam: dum putant se aeternos fore terrae ipsius haeredes. Succedent, inquit, alii vobis, qui ipsam possideant quasi haereditario iure. Nunc tenemus prophetae consilium. Postea causam adiungit, cur statuerit Deus tam graviter in ipsos animadvertere, *Nempe quia a minimo usque ad maximum*, inquit, *addicti sunt avaritiae.* Significat nullam vigere aequitatem in populo: quia sub una specie complectitur omnes fraudes et rapinas, et quidquid est iniustitiae. Dicit igitur unumquemque addictum esse proprio lucro, ita ut inter se mutuas iniurias exerceant absque iusti et aequi respectu.

Et tandem amplificat hanc sententiam, *Quod a propheta usque ad sacerdotem omnes fallaciter agant.* Est etiam hic altera synecdoche. Sed variis loquendi formis exprimit Ieremias iniustitiam qua se ultro citroque homines fatigant. Neque enim excludit violentiam quum loquitur de fraude: sed perinde est ac si diceret, ipsos rectitudinis oblitos grassari per omne genus fraudis. Fuit autem hoc horribile, nihil aequitatis aut iustitiae manere in ipsis prophetis et sacerdotibus, qui debuerant facem aliis praeferre et viam monstrare, sicuti Deus constituerat ipsos duces. Quum ergo ipsi quoque fraudulenter agerent, oportuit in plebe ipsa, quae est instar faecis, grassari foedissimam iniustitiam. Ergo his verbis ostendit propheta non posse obiici Deo nimium rigorem, quasi in populum suum saeviat, quoniam eo pervenerat scelerum congeries, ut non possent amplius ferri. Sequitur,

11. *Et curarunt vulnus filiae populi mei super nihilo, dicendo, Pax, pax, et nulla pax.*

Repetit propheta quod vidimus capite sexto. Sed opus fuit surdis vel tardis saepius iterare quod iam effluxerat e memoria, vel quod non tetigerat ipsorum animos. Quoniam autem haec semel fuerunt exposita, breviter tantum perstringam capita, et summas rerum. Non dubium est quin hic accuset sacerdotes et prophetas. Loquutus est ante in genere de toto populo, A minimo usque ad maximum, dixerat. Sed quoniam amplificandi causa diserte expresserat prophetas et sacerdotes fraudibus esse deditos, ideo specialiter nunc in eos invehitur, quod non tantum ipsi Deum graviter offenderint, sed quod alios etiam deceperint suis blanditiis, ac si impune liceret peccare. Hoc iam inexcusabile erat crimen, quum deberent aliis praeire, ipsos tamen fuisse non minus perversos, quam vulgus ipsum: sed quod non tantum exemplo, sed etiam doctrina corruperint totum populum, ita duplicarunt scelus. Fuit igitur intolerabilis haec impietas, quod ausi fuerint fallacias obtendere, quibus populum abriperent ad contemptum Dei et legis. Dicit ergo *sanasse vulnus populi*, quum tamen ostenderet Deus signa irae suae. Et per concessionem loquitur, ut alibi dictum est: quasi diceret, fuisse praeposteros medicos, qui adhibuerint emplastra ad tegendam iram Dei. *Ecce*, inquit, *sanarunt vulnus populi, dicendo, Pax, pax:* et hac duplicatione propheta clarius demonstrat quam supina fuerit eorum securitas, quod scilicet non semel tantum deciperent, sed pergerent obstinate miseros decipere falsis illis promissionibus. Adiungit, *Quum tamen non esset pax.* Potest hoc bifariam sumi, vel, quod Deus ipso eventu refutaverit ipsorum dementiam: vel quum nulla esset prosperitas, tamen ipsos fallaciter pollicitos fuisse pacem: sicut etiam alibi conqueritur Deus blanditos fuisse prophetas populo: et iam aliquoties exposuimus tales sententias. Tandem subiicit,

12. *An pudor* (est enim interrogative hoc legendum, sicuti capite sexto diximus. Subaudienda igitur est particula An: An ergo pudefacti sunt) *quod abominationem patrarunt? etiam in pudore non pudefacti sunt: et erubescere non noverunt: propterea cadent inter cadentes, in tempore visitationis ipsorum impingent* (vel corruent), *dicit Iehovah.*

His verbis clarius adhuc exprimit propheta prorsus esse desperatos, quia scilicet exuerint omnem verecundiam. Est autem hoc signum perditae malitiae, ubi nullus superest pudor. Hic etiam versus fuit expositus sexto capite. Sed iterum tenendum est quorsum tendat propheta. Ergo haec summa est, insanabilem esse malitiam populi, quia sit ferreae frontis. Quaerit ergo, *An non erubuerint, quia patrassent abominationem:* quasi diceret, Convicti sunt suorum scelerum: an tamen potest illis extorqueri aliquis pudor? Respondet, *Etiam in pudore ipso non puduit eos.* Particula גם emphatice ponitur. Ergo sic resolvi debet loquutio, quod quum Deus obiiceret illis sua probra, et convictos teneret, ita ut non possent tergiversando effugere: quum ergo ita convicti essent, nullum tamen fuisse illis affectum pudoris. Quanquam de actuali, ut vulgo loquuntur, convictione potest locus exponi, quia miseriis prope confecti indomita pervicacia cum Dei iudicio luctati sint. *Ergo etiam in ipso pudore non fuit pudoris affectus.* Ratio additur, *nescierunt erubescere.* Hac ergo impudentia probat Ieremias ipsos esse homines perditos. Et ideo addit, *Propterea cadent inter cadentes, et in tempore visitationis ipsorum peribunt*, corruent. His verbis intelligit non esse amplius cum ipsis disceptandum, et iustam fore Dei vindictam, quum ipsos penitus delebit, quia frustra verbis ageret, frustra litigaret, frustra tentaret ipsos in viam reducere. Summa est igitur, hoc unum esse residuum ut pereant, quia sine pudore omnem doctrinam et omnes admonitiones reiiciant. Dicit autem, *Inter cadentes:* quoniam, ut fieri solet, quisque aliis autor erat contemptus et obstinationis. Quum enim viderent singuli alios sibi esse similes, hinc illis spes impunitatis, et inde etiam peccandi illecebra. Dicit igitur propheta instare simul omnibus perniciem. *Cadent inter cadentes*, inquit, *et corruent in tempore visitationis ipsorum.* Significat Deo esse iam praefixum diem quo ipsos perdat. Si autem ad tempus differat, non esse cur existiment secum melius agi, quia cumulent sibi sua pertinacia gravius iudicium. Denique utcunque ad tempus illis Deus parcat, propheta admonet hoc nihil profore, quoniam Deo statutum est visitationis tempus. Sequitur confirmatio,

13. *Colligendo colligam* (vel, perdendo perdam), *dicit Iehovah: non uvae in vite* (vel botri) *et non ficus in ficulnea: et folium decidet: et dabo illis, transibunt* (hoc est, quae dedero illis transibunt ab ipsis).

Confirmat, ut dixi, proximam sententiam. Dixerat fore stragem totius populi: eodem sensu nunc addit, *Perdendo perdam eos.* אסף significat proprie colligere: sed metaphorice capitur pro perdere, quemadmodum lingua nostra dicitur, *Trousser, Ie les trousseray tous ensemble.* Et hinc melius perspicitur prophetam exponere quod nuper dixi, nempe instare illis omnibus cladem, ita ut nemo futurus sit superstes, totius corporis respectu scilicet: quia servavit semper Deus aliquas reliquias. Alibi vero

diximus, et saepius dicendum erit, prophetas, dum respiciunt populum ipsum, sine exceptione minari omnibus interitum: ubi autem convertunt sermonem ad electos et fideles, addere correctionem. *Perdendo* igitur *perdam ipsos*. Postea modum explicat, *quod nullae erunt uvae in vitibus, quod nullae erunt ficus in arboribus ipsis*. Nam ficus tam pro fructu quam pro arbore ipsa capitur, ut satis notum est. Et quo magis amplificet vindictam Dei, dicit marcida etiam fore ipsa folia. Summa est, non procul abesse Deum vindicem, quamvis securi desideant Iudaei in suis sceleribus: et ostendit speciem vindictae, quae ipsos manet, nempe quod Deus privabit eos omnibus alimentis. Nam per synecdochen designat hic quidquid ad victum pertinet. Non loquitur de vino, et frumento, et oleo: sed per ficus et uvas, quemadmodum dixi, designat quodvis alimenti genus, ita ut folia etiam marcescant ac decidant. Secundo loco addit, *Etiam quae dedero illis transibunt*. Quidam hoc restringunt ad fructus in horreis et cellis repositos, quasi diceret, Etiam si annonam habeant reconditam in suis horreis et cellis, ita ut referti sint omni opulentia, tamen hoc totum nihil illis prodessè, quia ipsis auferetur. Nam transire saepe ita capitur: et ם finale tantundem valet ac si esset separatum מהם, ab ipsis. Quod quidam resolvunt ipsos praeteribunt, לעלהם nimis est coactum: dicunt praecepta fuisse data Iudaeis, quae evanuerint, vel praeterfluxerint. Sed hoc non potest quadrare. Et quantum ad primam expositionem pertinet, videtur mihi nimis restricta. Ego igitur sic accipio: Etiam si uvae et ficus ad maturitatem perveniant, tamen ablatum iri quod putabant iam paratum esse. Ergo intelligit propheta varios esse modos quibus ad esuriem et inopiam redigat Iudaeos, quia vel hostes spoliabunt eorum uvas et ficus, vel ipse sterilitatem immittet: vel etiam si existiment sibi victum esse in promptu, non tamen dabitur frui. Haec summa est. Sequitur,

14. *Ut quid nos sedemus? Congregate vos, et ingrediamur urbes munitas* (urbes munitionis, ad verbum) *et quiescamus illic. Certe Iehovah Deus noster silere nos* (vel quiescere nos) *fecit, et potavit nos aquis venenatis* (vel aquis fellis: nam ראש significat fel et venenum), *quia impie egimus contra Iehovam.*

Varie hunc versum et sequentes exponunt: sed breviter ostendam prophetae consilium. Mihi non dubium est quin hic suscipiat in se personam totius populi. Repraesentat igitur his verbis propheta quid volverent in suis mentibus, et quaenam consilia caperent Iudaei: deinde non dubium etiam est, quin his verbis ostendat ipsos, ut solent hypocritae, captare effugia, quasi possent sese protegere ab ira Dei. Nam qui existimant prophetam ex proprio sensu loqui, longe falluntur. Quin potius hic refert quaenam consilia agitaverint Iudaei: et simul perstringit eorum duritiem, quod scilicet huc et illuc deflectendo confiderent se posse iudicium Dei avertere. Nam hypocritae nunquam nisi coacti ascendunt ad primam causam, hoc est, non agnoscunt, neque reputant manum percutientis, quemadmodum alibi dicitur: sentiunt quidem mala sua, et cupiunt adhibere remedia: sed subsidunt in solatiis proximis, non student placare Deum, neque redire cum ipso in gratiam: sed ubi tantillum spei offertur, statuunt se fore salvos, si confugiant ad has vel illas latebras. Hunc affectum describit propheta, *Ut quid sedemus*, inquit, vel, Ut quid habitamus? Verum proprie hoc loco significat desidere. *Ut quid ergo desidemus?* quasi se ipsos damnarent ignaviae: quid sibi vult pigritia haec nostra? Sedemus in pagis, qui expositi sunt violentiae hostium. *Colligite* igitur, *vos, et ingrediamur urbes munitas: nos illic quiescemus*. Putant ergo se fore incolumes, si ingressi sint urbes munitas. Postea Ieremias ex opposito ostendit quam stulte confidant talibus asylis vel subterfugiis: *Certe*, inquit, *Deus noster silere nos fecit*. Dixerat prius, ונדמה שם, et illic quiescemus דמה significat silere: secundo loco repetit idem verbum, *Certe*, inquit, *Deus noster silere nos fecit:* sed contrario sensu. Est igitur concinna allusio, vel paronomasia in verbo דמם. *Iehovah ergo fecit nos silere*, vel quiescere: vel excidit nos, nam in hac coniugatione significat excidere. Videmus ergo ab una parte proferri quid animis Iudaei conciperent, nempe quaerendas esse munitiones, quae ipsos protegerent ab hostium impetu. Deinde propheta ex parte Dei ostendit eos longe falli, quia Deus ipsos quiescere fecerit diverso modo, nempe quia redegit in nihilum. Quiescere enim et silere dicuntur mortui. Denique tranquillum statum significat quum loquitur in persona populi: interitum vero designat quum loquitur ex Dei mandato. Idem postea metaphorice confirmat, quod scilicet *Deus potum illis dederit aquas fellis*, aut aquas venenatas. Et adiungit, *Quia impie egimus contra Iehovam.* Colligere licet ex hoc postremo verbo, prophetam hic obire munus suum. Populus enim nunquam sponte confessus esset se iustas dare poenas scelerum: sed propheta hic coarguit eos, quoniam sperent se fore tutos, si confugiant ad urbes munitas. Quasi vero Deus non possit eos illuc usque persequi. Dicit igitur vindictam Dei fore affixam ipsorum tergo: et ita, quocunque fugiant, ipsos fore malis omnibus obnoxius, quia secum ferent suas impietates, et ita secum trahent iram Dei. Sequitur,

15. *Exspectando pacem* (vel ad pacem) *et non bonum: ad tempus sanationis, et ecce terror* (aut turbatio).

Clarius se explicat hoc versu, nempe quod frustra se deludant Iudaei, dum ita concipiunt vanas spes. Dicit igitur non esse cur amplius se ipsos frustrentur, quia ubi centies sibi promiserint pacem, tamen exitium esse propinquum: ubi sperabunt tempus sanationis adesse, instare potius terrorem. Videmus ergo proximo versu non alio spectasse, quam ut stultitiam populi detegeret, qui putabat se fore salvum propinquis remediis: interea autem spernebat Dei iudicium. Sequitur,

16. *A Dan auditus est fremitus equorum eius, a voce hinnituum robustorum eius tremefacta est* (vel contremuit) *tota terra: quia venient* (nam copula hic resolvi debet in causalem particulam), *et comedent terram, et plenitudinem* (vel copiam) *eius: urbem, et habitatores eius.*

Dicit *auditum esse fremitum equorum a Dan:* erat unus ex terminis terrae Chanaan, sicuti notum est. Quidam existimant magnitudinem fremitus exprimi, quia ab ipsa urbe sancta auditus sit fremitus: e longinquo scilicet. Atqui nescio an possit hoc elici ex prophetae verbis. Simplicior ergo et rectior sensus est, quod si Ierosolyma secura sit, tamen in ipsis terrae finibus non sint quieti, quoniam scilicet *turbantur fremitu equorum hostilium. A Dan* igitur *auditus est fremitus:* quemadmodum si in urbe aliqua cives delitiis suis vacarent, et interea hostiliter impeterentur fines terrae, posset hoc merito dici, Quid hic otio indulgetis? nam vicini vestri, aut fratres iam sustinent graves insultus hostium. Bellum igitur in vestra terra gerendum est, quamvis nondum pervenerit ad portas, et muros vestros. Sic etiam hic loquitur propheta, *A Dan auditus est fremitus equorum eius.* Posset hoc relativum exponi de Assyriis. Nam Hebraei saepe relativum ponunt absque antecedente. Sed magis probabile est Ieremiam notare primum belli autorem, nempe Deum: quasi diceret, Deus iam emittet hostiles exercitus, qui tumultum afferent finibus terrae vestrae. Equos ergo Dei vocat, quoniam bellum illud non gerebant Chaldaei, nisi sub Dei auspiciis, quemadmodum alibi visum est, et saepius videbimus. *A voce hinnituum*, inquit, *robustorum eius.* אבירים vocat equos robustos. Sed quia non posuerat epitheton, nunc adiungit: nisi forte magis placeat de ipsis equitibus accipere: quod non male conveniet. Dicit *terram contremuisse a voce hinnituum robustorum eius.* Sed quoniam hinnitus equorum ponit, malo de equis ipsis intelligere. Dicit, *Venient et vorabunt terram, et plenitudinem, urbem et habitatores eius.* Hic est heterosis numeri. Urbem enim ponit pro urbibus, neque enim tantum minatur Ierosolymae, sed aliis etiam vicinis oppidis. Quidquid ergo erit *copiae in terra vorabunt hostes:* deinde *vorabunt et urbes et habitatores earum*, inquit. Sequitur,

17. *Quia ecce ego mitto in vos serpentes, regulos* (quidam tamen subaudiunt copulam, serpentes et regulos), *quibus nulla erit incantatio, et mordebunt vos, dicit Iehovah.*

Alia similitudine terrorem auget, quod scilicet non tantum violenter irruent hostes, sed etiam quod virulenti erunt ipsorum morsus. Loquutus fuerat de equis, et ita notaverat violentos impetus: nunc autem aliud exprimit, nempe bellum fore Iudaeis adversus viperas, et regulos. Dubium autem non est quin simpliciter docere velit propheta, non posse ipsos elabi: quia sicuti a serpentibus vix sibi cavent homines, praesertim ubi magna est eorum copia, et undique prosiliunt: ita significat exitiale fore Iudaeis hoc bellum, dum impetiti fuerint a serpentibus et viperis: *Mordebunt vos*, inquit, *et non illis incantatio*, hoc est, nullis artibus poterunt a vobis depelli. Si quis interroget an possint serpentes incantationibus abigi, responsio est in promptu, prophetam hic non respicere quid verum sit, sed loqui ex communi hominum sensu. Fuit autem hoc saeculis omnibus receptum, serpentes posse abigi incantationibus, vel occidi, vel spoliari nocendi virtute:

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.[1])

Quod dixit profanus ille poeta, etiam ab aliis gentibus fuit creditum: et quemadmodum iam dixi, fuit haec communis opinio recepta, nempe serpentes posse incantari. Quum ergo hoc vulgo persuasum esset, propheta dicit, Si putatis serpentes istos posse averti, et noxias quae ab illis prodeunt, fallit vos haec fiducia, *Neque enim erit illis incantatio*, quemadmodum etiam in Psalmo (58, 6) fit mentio incantationis. Sed quemadmodum iam dixi, prophetae accommodant verba sua ad communem hominum sensum: imo propheta hic oblique perstringit Iudaeos, et comparat ipsorum fallacias incantationibus: quasi diceret: Putatis posse hostes vel blanditiis, vel aliquo pretio mulceri, ut minus vobis noceant: putatis etiam vos habere ad manum varias rationes, quibus liceat avertere quae vobis impendent mala: frustra, inquit, spes istae vos decipiunt: nam omnes incantationes erunt frivolae et nullius momenti apud istos serpentes. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et videmus ironice sub hac figura rideri ab ipso astutias populi et alia remedia, quae puta-

[1]) Virg. Eclog 8, 71. *Versio gallica versum hunc ita reddit:*

Le serpent froit par le charme est brisé
Dedans les prez, du charmeur avisé.

bat sibi fore in promptu, si hostes propius urgerent. Sequitur,

18. *Roborare meum* (vel quum vellem roborare me) *super dolorem: super me cor meum infirmum est.*

Varie hanc vocem exponunt Interpretes מבליגיתי. Quidam מ accipiunt pro ב. Sed alii, quibus potius subscribo, putant esse notam nominis. Est quidem servilis litera. Nam vox haec descendit a radice בלג. Sed videtur praefigi haec litera, ut indicet esse nomen, sicut ת in fine est litera servilis. Significat ergo propheta *se quaesisse robur super dolore: sed cor suum fuisse infirmum.* Non dubium mihi est quin hoc quoque versu in medium proferat perversos populi affectus, quod scilicet vellent sua pertinacia a se depellere omnes poenas. Neque enim hoc potest accipi de ipso vel eius similibus. Nam scimus quam teneri sint Dei cultores ad eius iram. Ut enim praevalet Dei timor in ipsorum cordibus, ita etiam facile terrentur et expavescunt ad eius iudicium. Sed hypocritae et profani homines semper affectant obdurescere, quantum in se est. Ergo sese roborant adversus Deum, et putant se hoc modo fore victores. Quum ita contumaciter certent adversus Deum, propheta hic in medium proponit quanta fuerit in populo durities, *Volui*, inquit, *roborare me super dolorem*: *atqui cor meum super me infirmum est*, hoc est, frustra haec remedia tentantur: frustra hactenus conati estis vos roborare et quaesiistis munitiones et propugnacula adversus Deum: nam praevalebit tandem moeror ipse, quia Dominus addet plagas plagis, ut necesse sit vobis tandem succumbere. Hoc significat quum dicit *cor suum fuisse infirmum super se.* Ego, inquit, oppressus fui dolore, quum tamen putarem mihi fore satis animi ad resistendum. Nam ita impii viriliter putant se agere, dum furiose resistunt Deo: sed tandem experiuntur ipso eventu frustra se quaerere tale robur: *Nam cor nostrum infirmum erit super nos*, inquit, et ipsa debilitas nos tandem opprimet atque obruet.

19. *Ecce vox clamoris filiae populi mei e terra longinqua, An Iehovah non est in Sion? an rex eius non est in ea? Quare provocarunt me ad iram in suis sculptilibus? in vanitatibus alieni?*

Hoc versu propheta suscipit diversas personas, primum cladem denuntiat, quae tametsi iam erat propinqua, non tamen metuebatur a populo: deinde repraesentat populum ipsum, et refert quae dicturus erat. Tertio adiungit responsionem Dei nomine, quae compescat obstreperas illas voces populi. Quum dicit *filiam populi sui clamare*, referri hoc debet ad futurum tempus. Nam Iudaei adhuc pertinaciter manebant in suis sceleribus, et ridebant omnes minas, et quidquid a prophetis dictum erat ducebant fere pro nihilo. Non intelligit ergo Ieremias populares suos clamare, ac si futuram calamitatem metuerent (erant enim nimium securi), sed perstringit eorum socordiam: quasi diceret, Vos quidem nunc delitias vestras colitis, et putatis hanc felicitatem fore perpetuam: atqui brevi audietur clamor vester. Quum dicit, *E terra longinqua*, exponunt hoc interpretes de Chaldaeis et Assyriis: quasi diceret propheta: Ideo quietem perpetuam speratis, quia procul remoti sunt a vobis hostes. Distantia igitur et mora profectionis parit vobis hanc securitatem, quia non videtur vobis credibile ut hostes vestri tantum itineris faciant magnis sumptibus, et magna molestia: sed fallit vos opinio. Quamvis ergo procul a vobis distent Chaldaei et Assyrii, tamen aderunt propediem, et cogent vos ad vociferationem. Non potestis nunc ferre propheticas admonitiones, vox mea non est vobis tolerabilis: Deus autem extorquebit a vobis longe alias voces: clamabitis enim, et quidem sine profectu. Hic sensus non caret ratione: et ideo si quis ita velit accipi prophetae verba, non contendo. Solent enim hypocritae fiduciam concipere ex praesenti adspectu: si vident ab omni parte omnia tranquilla, nihil periculi metuunt: quod si Deus illis minatur, et non ostendit statim sua flagella, derident aut spernunt. Et aliis locis vidimus similes sententias. Sed potest etiam alter sensus non male quadrare, quod scilicet describat Ieremias lamentationes populi iam exsulis, postquam abstractus erat in Chaldaeam et Assyriam. *Vox* ergo *filiae populi mei e terra longinqua*, nempe postquam privati fuerint patria, tunc incipient clamare: quoniam scilicet volebant sibi concedi quietem a prophetis, et non poterant ferre ullas obiurgationes. Conveniet etiam hic sensus: sed priorem magis amplector, quod scilicet populus brevi sensurus sit, quam stulte sibi fecerint delitias, quum Deus per servos suos minitaretur cladem et interitum. Et ideo utitur particula demonstrativa: *Ecce vox clamoris*, inquit. Et tamen magnum erat tunc silentium Ierosolymae: tametsi enim in suis voluptatibus edebant aliquas voces, tamen quod ad fletus et lamentationes spectat, tota urbs silebat. Demonstrat igitur propheta quod erat absconditum. Sed ita solet agere Deus, quemadmodum etiam postea iudicium suum repente exsequitur. Nam quum dicunt impii, Pax et securitas, interitus adest, et illos subito obruit. Addit secundo loco, *An non Iehovah in Sion? an non rex eius in ea?* Non dubium est quin hic exprimat propheta populi querimonias quum videret se tot ac tantis malis urgeri, et nullum sentiret auxilium e coelo. Nam hypocritae semper cum Deo ex-

postulant, quia scilicet non expendunt iuste se castigari, reiiciunt omnem notitiam, et abigunt quantum in se est: denique accersunt sibi stuporem, ut se fallant vanis blanditiis. Quia igitur hoc solenne est hypocritis, reiicere omnem sensum irae Dei, repraesentat ad vivum Ieremias talem contumaciam, *An non Iehovah est in Sion? an non rex eius in ea?* nam insimulant Deum mendacii, quasi ipsos deceperit, quum pollicitus fuerit se fore et urbis, et totius terrae praesidem. Quum ergo putarent Deum sibi obstrictum esse hac promissione, audacter fremebant adversus eum, Quid hoc sibi vult? Deus enim elegit sibi hunc locum, ubi eum coleret genus Abrahae: fuit hoc quasi terrenum eius regnum: nunc quid hoc sibi vult, quod hostes adventant? an Deus unquam permittet ipsos ita grassari? neque enim hoc fieri potest quin Deus ipse vincatur. Videmus ergo quorsum tendant prophetae verba. Nam hic imitatur pervicaciam populi sui, et recitat verba quibus sciebat magnam partem solere uti. Nam paulo ante vidimus, Nolite confidere in verbis mendacii, dicendo, Templum Domini, templum Domini, templum Domini, quoniam obstinate solebant obiicere Deo nomen templi, ac si esset clypeus ad repellendas omnes noxas. Ideo nunc dicit propheta, *An non Deus est in Sion?* deinde, *An non rex eius in ea?* Non tantum persuasi erant Iudaei Deum sibi fore propitium, sed dum oculos etiam vertebant in regem, non dubitabant se esse in tuto. Itaque iactabant has voces, ac si essent extra omnem aleam periculi, ut loquuntur. Nam scimus quid pronuntiasset Deus de regno, nempe aeternum fore, Quamdiu erunt sol et luna in coelo, manebit solium Davidis, et florebit eius posteritas (Ps. 89, 37. 38). Sic igitur adiungunt regem Deo, quasi dicerent, Hic colitur Deus, et virtus eius in templo habitat: deinde rex, quem nobis praefecit, certum pignus est eius gratiae, et perpetuitas regni nobis promissa est. Sequitur ergo, aut mendacem esse Deum, et nos fuisse deceptos vanis eius promissionibus, aut hostes frustra venturos: quia ubi omnia tentaverint, Deus, qui custos est salutis nostrae, ipsos facile repellet. Primo intuitu videtur hoc specimen esse fidei, dum populus statuit se fore salvum et incolumem auxilio Dei, et oculos etiam convertit in regnum illud, quod illustre speculum erat praesentiae Dei. Nam quum esset imago Christi David una cum suis posteris, non potuit aliud refugium quaeri a fidelibus, quam quod hic describitur. Sed scimus ut hypocritae turgeant vana confidentia, quum tamen vacui prorsus sint fide. Et ita proterve insolescunt quoties Deus illis minatur, quasi eum tenerent devinctum suo arbitrio. Quum ergo ita soleant impii abuti Dei nomine, non mirum est si lingua imitentur pios Dei cultores. Sed tamen nihil est simile. Quare? arripiunt promissiones, sed sine fide et poenitentia: Haec requies mea in saeculum saeculi: sequitur ergo nos fore semper salvos, quia Deus non potest vinci ullis armis, ulla violentia hostium, quum susceperit nos in suam tutelam, quid nobis metuendum est? sed interim Deum spernunt, et totam eius doctrinam. Videmus ergo fuisse stolidam iactantiam in populo illo, quum ita in aerem proiicerent sacrum nomen Dei, et turgerent duntaxat vento, quum animi ipsorum vacui essent fide et pietate. Imo semper notandum est quod nuper dixi, non tantum scilicet frustra confisos fuisse Iudaeos hoc inani praetextu, sed superbe insurrexisse adversus Deum, quasi falleret datam illis fidem. Promiserat enim sibi fore aeternam quietem in Sion. Nunc ipsum interrogant, cur non urbem tueatur, si habitat in Sion? deinde cur rex non sufficiat ad populi defensionem, quum tamen dictum esset, Quamdiu sol et luna erunt in coelo, stabit solium Davidis. Iam sequitur Dei responsio, *Cur ergo me provocarunt in suis sculptilibus, et vanitatibus alieni?* Hic retundit Deus perversas illas querimonias. Unde colligimus proximo membro descriptam fuisse a Ieremia contumaciam populi. Fremebat igitur adversus Deum, quod non succurreret in tempore. Deus ostendit quam perperam illi querantur et ipsum accusent. *Quare*, inquit, *provocarunt me?* nunc dicunt se esse derelictos, quasi nulla esset in me fides: ego eos non prodidi, neque deserui, sed ab ipsis derelictus sum. Nunc tenemus consilium prophetae. Videmus quidem abruptum esse contextum, quia propheta sustinet diversas personas: sed in summa rei nihil est ambiguum. Dicit autem Deus *se provocatum esse in sculptilibus:* hinc sequitur templum fuisse pollutum. Deus quidem promiserat se habitaturum in templo, sed certa lege, nempe si pure et legitimo ritu illic coleretur. Atqui populus suis inquinamentis polluerat templum. Ostendit igitur Deus iustam esse causam cur discesserit, quemadmodum hoc latius describitur apud Ezechielem cap. 10. Nam in visione ostendit Deus servo suo se templo renuntiare, quia scilicet non poterat misceri eius sanctitas impiis et foedis profanationibus. Primum in genere nominat *sculptilia*, deinde adiungit, *vanitates alieni populi:* et hic amplificat populi crimen, quod scilicet hinc inde ab exteris mutuati sint superstitiones patribus incognitas, perinde ac si vellent Deum e templo et tota terra expellere. Sequitur,

20. *Transiit messis, finita est aestas, et nos non sumus servati.*

Iam sub persona totius populi ostendit propheta qualis impendeat conditio. Quo tempore loquutus est Ieremias, Iudaei sibi Deum fore defensorem

confidenter iactabant: vel non putabant Chaldaeos ita paratos fore ad expeditionem. Sed quum ita inflati essent prava confidentia, hic propheta recitat quid paulo post sint dicturi, *Transiit messis, aestas est finita, et nos non sumus servati*, hoc est, putavimus tandem venturos nobis in auxilium esse socios, quibuscum foedus contraximus: sed decepti sumus hac opinione. Quoniam dicunt elapsam esse messem, quidam existimant sperasse auxilium ab Aegyptiis, postquam fruges essent collectae in horrea: tunc enim plus est otii: deinde suppetit annona, ut copiae traiici commodius possint. Sed videtur propheta complecti totum tempus idoneum bello gerendo: quasi dicerent, Quid fiet tandem nobis? nam si volebant Aegyptii opem ferre, utendum erat tempore anni: *atqui praeteriit messis, et aestas est iam finita*. An nunc advenient, quum rigor hyemis domi nos continet? perinde est igitur ac si dicerent, nihil sperandum esse auxilii, vel ab Aegyptiis, vel ab aliis foederatis, quoniam omnis occasio sit elapsa. Nihil minus erat credibile tunc Iudaeis. Nam sicut alibi visum est, non dubitabant semper obtrudere Aegyptios, et illos supponere in locum Dei: sed propheta inane nulliusque momenti esse docet quidquid polliciti fuerant Aegyptii: tandem sensurum experientia populum fuisse meras nugas, imo imposturas, et fallacias. Denique in persona populi, quo magis emphatica sit oratio, describit quod paulo post visuri erant, et tamen tunc non poterant credere. Sequitur,

21. *Super contritione filiae populi mei contritus sum, obtenebratus sum, stupor* (nam שמם est stupere, et attonitum esse: stupor ergo) *apprehendit me.*

Quoniam tanta erat durities in populo ut non afficerent illos minae, quas vidimus, ideo transfert nunc propheta in suam personam, quod nuper illis adscripsit. Videmus ergo ut propheta varie sermonem suum flectat in multas formas: sed optima ratio est, quoniam non poterat reperire vehementiam, quae penetraret in animos vel lapideos, vel etiam ferreos. Ne miremur ergo multiplices has figuras in prophetae sermone, quia necesse fuit nunc uno modo, nunc alio proponere iudicium Dei, ut tandem expergefieret torpor ille in populo. Dicit ergo *se esse contritum super contritione populi sui*. Non dubium est quin fuerit derisus a magna parte: O, condoleas malis tuis, nobis bene est, ac prospere: quis abs te petivit hanc misericordiam? ne ergo quidquam te favoris putes apud nos posse consequi, quia contenti sumus nostra sorte: defleas potius tuas calamitates, si tibi male est domi, sed sinas nos interea frui nostris delitiis: quoniam Deus est nobis propitius, et nobis indulget. Sic ergo derisus fuit propheta: sed interim oportuit sic commonefieri obstinatum populum, quo scilicet minus esset excusabilis. Dicit *se esse obscuratum*: quoniam tristitia nigredinem secum trahit, et facies hominum obscurat: est metaphorica loquutio. Tandem *dicit se esse attonitum*. Non dubium est quin stuporem hunc, quo erat correptus, opponat populi torpori et socordiae, quoniam scilicet nullus sibi timebat. Sequitur,

22. *An resina non est in Gilead* (aut, balsamus)? *an medicus non illic est? nam cur non ascendit sanitas filiae populi mei?*

His verbis significat propheta cladem hanc sic fore exitialem populo, ut frustra deinde remedia exspectet: quasi diceret morbum esse insanabilem, et prorsus letiferum. Neque enim dubium est, quin semper populus sibi finxerit multa subsidia, quemadmodum fieri solet communiter. Nam profani homines, ubi discrimen aliquod apparet, circumspiciunt in omnes partes, et si putant se posse protegi vel aliquo auxilio, vel mediis quae sibi fabricant, securi quiescunt ac liberi omni molestia. Propheta igitur ut excutiat tales persuasiones, dicit *non fore ullam resinam* quae sanet morbos. Resina liquor est qui defluit non ex arboribus quibuslibet, sed ex pinu et similibus. Potest autem colligi tam ex hoc loco, quam ex aliis similibus, optimam et pretiosissimam resinam fuisse in illa parte Iudaeae, nempe Gilead. Tota quidem Iudaea tulit resinam: sed quoniam in Gilead maior erat copia, deinde etiam magis odorifera erat resina illa, et medicamentis aptior, et efficacior, ideo locum hunc diserte exprimit. Quanquam צרי accipitur ab aliis pro balsamo: et hac in re sit liberum cuique iudicium, quoniam ne inter Iudaeos quidem ipsos satis convenit. Qui vertunt theriacam prorsus discedunt a sensu, et sunt ridiculi. Nam scimus theriacam componi ex multis medicamentis. Atqui resina fuit gummi non quodlibet, sed liquor, quemadmodum dixi, spissus, qui in arboribus haerebat, quemadmodum est nobis et resina, et mastiche, et multa alia eius generis: sunt enim liquores densi, vel qui densantur, postquam defluxerunt ex arboribus. Dicit ergo quasi per admirationem, *Annon est resina in Gilead? annon est medicus?* Sed propheta hoc praedicit ex spiritu, nempe cladem, quae instabat non posse remedio ullo vitari, et fore incurabilem. *Quare enim*, inquit, *non ascendit?* ratio additur, quod scilicet non speranda sit ulla sanitas populo, non quod iam hoc sentirent Iudaei, potius enim, quemadmodum dixi, gloriabantur de certa salute: sed hic propheta denuntiat instare letiferum morbum, qui consumat impios absque ullo auxilio. Postea sequitur,

CAPUT NONUM.

1. *Quis ponet caput meum aquas, et oculum meum fontem lacrymarum? et deflebo die et nocte* (hoc est, noctes et dies) *interfectos filiae populi mei.*

Prosequitur eandem sententiam: in rebus tranquillis, quum inter Iudaeos non audirentur nisi laetae voces, tamen deflet quasi in maximo luctu miserias populi, neque hoc contentus, dicit *Quis ponet*, vel statuet *caput meum aquam? et ex oculis meis faciet fontem lacrymarum?* His verbis significat interitum ita fore horribilem, ut neque mediocri, neque usitato luctu possit satis defleri: quoniam scilicet vindicta Dei excedet communem modum, et plus incutiet formidinis hominibus quam ferant aliae calamitates. Summa est, cladem populi fore similem portento, quoniam non possit satis defleri. Hinc apparet quantopere Iudaei obduruissent, quia propheta haud dubie non fuit oblectatus talibus figuris, ac si vellet rhetorice ornare sermonem suum: sed quia videbat inflexibiles esse animos: et refelli communem loquendi modum, vel nihil habere momenti et autoritatis: ideo coactus fuit sic transfigurare sermonem suum. Et hodie etiam non minus est socordiae in contemptoribus Dei: nam quamvis fulminent prophetae, donec illis parcit Deus et indulget, sibi etiam ipsi promittunt aeternam quietem. Hinc fit ut et Deum et servos eius rideant et insultent, etiamsi durius tractentur. Quum ergo hodie talis impietas in mundo non minus quam olim grassetur, hinc colligimus quanta vehementia necesse sit eos uti, quos Deus ad simile munus docendi vocat. Ergo simplex doctrina frigebit semper in mundo, nisi admoveantur acres stimuli, quemadmodum videmus hic prophetam facere. Adiungit,

2. *Quis statuet me in deserto, in diversorio viatorum?* (alii tugurium vertunt: sed nescio an reperiatur מלון in hoc sensu) *et relinquam populum meum, et discedam ab illis: quia omnes adulteri, conventus transgressorum* (vel perfidorum. Nam בגדים sunt perfidi, et apostatae, ut alibi vidimus).

Hic aliud votum concipit propheta. Prius optaverat sibi caput aqueum, quod diffiueret in lacrymas, et optaverat pro oculis sibi dari lacrymarum fontes: nunc autem postquam expendit populi malitiam, exuit affectum illum humanitatis, et quasi exacerbatus cupit alio migrare, et relinquere populum, quoniam scilicet impietas sic praevaluerit, ut non possit illic diutius habitare. Certum quidem est, prophetam fuisse non vulgari dolore correptum, quum sentiret non procul abesse horribilem vindictam Dei. Certum etiam est, fuisse detestatione hac commotum et impulsum, ut cuperet alio se transferri. Sed non loquitur tantum sua causa: respicit enim suos populares, et proponit in medium hos affectus, ut possit efficaciter penetrare in eorum animos. Tenendum igitur est, fuisse talem sympathiam in propheta, ut nullis lacrymis fuerit contentus, quin cuperet totum caput diffluere in lacrymas. Certum etiam est, indignatione fuisse accensum, ut cuperet populum suum relinquere: sed quemadmodum dixi, voluit tentare an his modis reduceret aliquos in viam. Hoc igitur versu docet, tam detestabiles esse Iudaeos ut merito cupiant ab ipsis remotissimi esse omnes Dei cultores. *Quis* ergo *ponet me in deserto?* Nunc quaerit sibi dari aliam patriam: non vult habitare in loco amoeno, vel offerri commodum aliquod hospitium: *sed cupit statui in deserto, in diversorio,* inquit, *viatorum.* Non loquitur de diversoriis, quae erant in pagis et urbibus, sed *de diversorio* deserti: quemadmodum videbimus ubi per sylvas longum est et molestum iter, tuguria quaedam componi, si forte deprehensus fuerit viator tenebris noctis, ut possit latere, sub tecto scilicet, ne sub dio cubet. De hac ergo specie diversorii loquitur propheta. Ergo intelligit haud dubie tugurium: sed quantum ad vocem ipsam spectat, quemadmodum dixi, teneamus proprium sensum. Summa est, potiorem esse habitationem deserti inter feras belluas, quam in populo illo abominabili. Hoc voto in se accendit totius populi rabiem, vel maioris partis: sed oportuit ita vehementer insurgere, quia nullis sanis admonitionibus obtemperabant, nullis etiam consiliis: ideo pungendi erant hac vehementia, imo urgendi talibus probris. *Relinquam* igitur *populum meum.* Hoc emphatice dicitur, quia dulce est cuique natale solum, deinde dulce est habitare inter suos. Quum ergo propheta cupit se transferri in desertum, et ita populum suum relinquere, cognatos omnes et gentem ex qua erat oriundus, et ab ipsis deficere: hinc sequitur ventum fuisse ad extrema: et ratio etiam additur, *Quoniam omnes sint adulteri.* Metaphorice accipio vocem מנאפים, nempe quod defecerant omnes a Deo, et sese prostituerant impiis superstitionibus, vel quod ita vitiati erant et corrupti, ut nulla restaret integritas. Non ergo proprie vocat adulteros, qui addicti essent scortationibus, sed qui referti essent omnibus corruptelis. Postea vocat eos *conventum defectorum*, aut perfidorum: עצר significat prohibere, inde עצרה significat conventum condictum, ubi scilicet vel iureiurando, vel legibus coguntur homines, et postquam indictus est conventus, non audent discedere. Ergo propheta hac voce designat conspirationem, quae erat in populo illo: quasi diceret, non minus affixos esse suis sceleribus,

quam si ritu solenni, et iure, et legibus essent vocati, ac prohibitum sit ne quis alio discedat. Ergo videmus ut impiam conspirationem damnet in populo, et simul pertinaciam, quia scilicet non poterant ullo modo revocari. Et hac ratione etiam vocat eos בגדים, hoc est, transgressores. Nam hac voce Hebraei intelligunt non quoslibet qui peccant, sed qui prorsus sunt scelerati: et ideo prophetae quum loquuntur de apostatis, aut defectoribus, vocant semper eos בגדים, quemadmodum hoc loco. Non progrediar ulterius.

3. *Et iaculati sunt lingua* (quidam vertunt, et iaculari fecerunt: alii, intenderunt linguas suas) *arcum suum ad mendacia* (alii vertunt, arcum mendacii, sed male), *et non ad veritatem roborati sunt* (aut invaluerunt) *in terra: quia a malo ad malum egressi sunt, et me non cognoscunt, dicit Iehovah.*

Confirmat Ieremias quod prius dixit de propinquo excidio populi. Diximus enim risisse minas illas Iudaeos, quum putarent se procul abesse ab omni discrimine. Ostendit autem propheta a natura ipsius Dei fieri non posse quin brevi pereant: quia si Deus est iudex mundi eousque progressi sunt impietatis et scelerum, ut non sint amplius tolerabiles. Haec est summa. Primo autem loco dicit, *ipsos intendisse linguas suas tanquam arcum ad mendacia.* דרך significat ambulare, et saepe occurrit hoc verbum: sed significat etiam tendere, et saepe ad arcus refertur. Quoniam autem hic est in coniugatione Hiphil, ideo transitive quidam accipiunt. Debebat י apponi, sed aliis etiam locis talis mutatio reperitur: et sensus ille optime convenit, quod scilicet *linguas suas incedere fecerint*, vel quod iaculati sint linguis suis, tanquam arcu, mendacium. Diximus enim perperam alios vertere nomen שקר in genitivo casu: quasi diceret arcum mendacii: sed nullus sensus posset elici: deinde non quadraret praesenti loco arcus mendacii. Summa est, eos lingua sua tanquam arcu iaculatos esse mendacium, vel fecisse incedere mendacium, vel linguam suam tetendisse tanquam arcum ad mendacia. Si placeat haec versio, nempe quod linguas suas tetenderint, conferet propheta linguas arcubus, mendacia autem sagittis. Quod ad rem ipsam spectat, nihil refert sive legamus iaculatos fuisse mendacia linguis suis, sive tetendisse linguas suas ad mendacia. Nam simpliciter intelligit propheta linguas eorum fuisse acutas, quemadmodum postea dicet, ut fraudibus et fallaciis configerent alii alios: quemadmodum si quis arcum intendat et emittat sagittam. Ergo significat omnes eorum sermones fuisse mortiferos, quia intenti fuerint fraudibus, et imposturis, ita ut nullum esset commercium sine vulnere mortali. Postea addit, *non ad veritatem invaluisse.* Alii vertunt, invaluerunt, sed non pro veritate: alii, Neque ad veritatem, vel pro veritate invaluerunt. Sed ego existimo alium esse prophetae sensum, quod scilicet oppressa veritate plus licentiae sibi sumpserint: quasi diceret egisse suos triumphos, quum abolita esset omnis fides et rectitudo. Nam sub nomine אמונה haud dubie complectitur propheta fidem, qua inter se contrahere debent homines. Quum ergo nulla esset apud eos integritas, dicit eos grassatos fuisse quasi victores, quum pedibus calcarent omnem rectitudinem. Hoc autem signum est extremae impietatis, dum homines quidvis sibi permittunt, postquam prostraverunt fidem et aequitatem. Alii sic exponunt, dominatos fuisse, sed non propter fidem, aut propter virtutes, quia scilicet obrepserant, vel penetraverant ad honores malis artibus et perversis. Et certe propheta stylum dirigit non contra homines gregarios, sed contra ipsos proceres, qui dominationem illam occupaverant fraudibus. Sed contentus sum illo sensu, quem attuli, nempe, *quod invaluerint, quia nulla erat veritas:* quemadmodum si dicamus regnare caecos in tenebris, ubi nullum est discrimen. Summa est, non tantum addictos fuisse sceleribus, sed triumphasse de fide et iustitia, quum sibi quidvis licentiae permitterent, quia scilicet nemo audebat verbum facere ad ipsos cohibendos. Dicit *in tota terra sic invaluisse*, quoniam exprimit hic deploratum statum populi: quasi diceret, nullam esse residuam spem salutis, quoniam ubique oppressa sit veritas et fides. Sequitur explicatio, quod scilicet *a malo ad malum egrediantur*, hoc est, obstinate pergant in suis maleficiis. Nam *exire* tantundem valet atque transire. *Transeunt* igitur *a malo usque ad malum,* hoc est, si crimen aliquod patrarunt, nulla poenitentia subit eorum animos, ut retro se flectant: sed continuant sua scelera, et mala malis accumulant. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta. Designat enim pertinaciam in maleficiis, et simul ostendit nullum esse signum correctionis, quoniam transitum sibi faciant ab uno perverso actu ad alium similem. *Et me non cognoscunt, dicit Iehovah.* Hic fontem omnium malorum ostendit, quod scilicet reiecerint omnem Dei notitiam et sensum. Scimus enim ubi serio cognoscitur Deus, fieri non posse quin simul animos nostros afficiat eius timor: et Dei cognitio semper parit reverentiam et pietatis studium. Verum quidem est, ab impiis etiam et reprobis Deum aliquatenus cognosci. Nam de ipso aliquid imaginantur: sed illa est evanida cognitio. Caeterum ubi hoc nobis persuasum est, Deum esse mundi iudicem, et accedit etiam cognitio bonitatis et paternae gratiae, fieri non potest quin illum et timeamus et sponte ac libenter colamus. Ergo ignoratio Dei est tanquam amentia quaedam, quae homines abripit ad quodvis impietatis genus. Hac ratione

conqueritur Deus *se non fuisse cognitum a populo*, quia scilicet nullus fuerit eius timor. Sequitur,

4. *Et vir a socio suo cavete* (hoc est, caveat: ad verbum, custodiat se. Caveat igitur sibi quisque a socio), *et super omni fratre* (ad verbum) *ne confidatis* (hoc est, nemo confidat proprio fratri): *quia omnis frater supplantando supplantat, et omnis socius fraudulenter incedit.*

Hoc versu describit propheta extremam populi malitiam. Etsi enim interdum grassantur furta, latrocinia, fraudes, caedes, periuria, veneficia: tamen aliquis manet respectus sanguinis. Hoc enim prodigiosum est, aboleri omnes affectus. Quum ergo etiam in hominibus perditis maneant aliquae storgae, ut loquuntur philosophi, sequitur homines prorsus degenerasse a natura, et conversos esse in feras bestias, ubi talis regnat astorgia. Haec igitur summa est. Idem fere legitur 7. cap. Michaeae (v. 5 sq.), quamquam haec sententia fusius illic explicatur: adiungit enim propheta, Ab ea quae dormit in sinu tuo custodias claustra oris tui. Nam filius insidiatur patri, et filia captat matrem suam ad mortem: et inimici praecipui hominis, domestici eius. Conveniunt ergo inter se duo prophetae, dum ostendunt nihil amplius reliquum esse humanitatis, quia filius oblitus officii sui insurgat contra patrem, et quisque perfidus sit erga socium, et frater etiam fratri germano non parcat. *Vir* ergo *custodiat se.* Hic non est admonitio, quasi propheta hortari vellet homines ad cavendum, sed simpliciter ostendit nullam posse fidem reperiri, quoniam quisque socio suo sit perfidus, et foedifragus, et frater etiam scelerate agat contra fratrem suum. Hinc sequitur traduci Iudaeos quasi portenta naturae. Merito enim detestabiles sunt quicunque ita reiiciunt omnem curam proprii sanguinis, et qui abolent quantum in se est omnem humanitatis respectum. Dicit *cunctos fratres supplantando supplantare*, hoc est, versutiis fallere, et circumvenire fratres suos. Verbum hoc עקב metaphoricum est: deducitur a planta, vel a calce pedis, et significat clandestinis artibus opprimere simplices. Dicit etiam *omnes socios fraudulenter incedere.* De hac loquutione aliquid diximus cap. 6. Nam illic etiam vidimus eandem querimoniam: et tunc propheta dicebat Iudaeos esse similes aeri et ferro, quod scilicet prorsus obduruissent ad omnem saevitiam. Loquutio haec frequenter occurrit, ubi coniungitur hoc nomen רכיל, cum verbo הלך: et qui linguae sunt peritissimi dicunt nusquam inveniri in tota scriptura hoc nomen, quin iungatur verbo incedere. Inde colligunt aliquid peculiare notari, quod scilicet vel velator, vel fraudulentus circumeat et oberret, et ut reperiat occasionem fraudandi cursitet huc atque illuc. Hic non potest accipi pro obtrectatione, sicuti et cap. 6 diximus hoc esse nimis frigidum. Reperitur quidem alicubi in hoc sensu, Levit. 19 (v. 16): Non incedes obtrectator in populo tuo: ubi alii vertunt susurronem. Sed mihi dubium non est quin propheta hic condemnet fraudes et perversas astutias quibus alii alios fallebant. Nam רכל significat mercatorem, et quia saepe accidit, ut negotiatores nimis sint vafri et exercitati in malis artibus, ideo רכיל Hebraei vocant hominem fraudulentum et perverse astutum, qui prorsus ad fallendum tendit. Et hoc loco videmus stare hunc sensum, quod scilicet alii alios circumveniant. Dixit enim propheta stultos esse, qui fratribus confidant aut sociis: rationem adiungit, *quia fratres alii alios supplantant, et socii incedunt fraudulenter.* Sequitur,

5. *Et vir proximo suo* (socio) *mentitur* (hoc est, quisque: nam איש ponitur indefinite apud Hebraeos pro nota universali. Quisque ergo proximum suum circumvenit, nempe mendacio: nam התל significat mentiri) *et veritatem non loquitur: docuerunt linguas suas loqui mendacium* (hoc est, linguas suas formarunt ad mendacia), *male agere fatigati sunt* (hoc est, male agendo fatigantur).

Prosequitur eandem sententiam Ieremias: dicit adeo periisse fidem apud Iudaeos, ut quisque proximum suum fallere conetur. Hinc sequitur fuisse omnis pudoris oblitos. Nam saltem manet aliqua verecundia in hominibus, ubi negotium est cum familiaribus amicis. Quamvis enim lucro prorsus sint addicti, et mendaciis indulgeant: tamen ubi ventum est ad socios, retinent aliquam aequitatem, et pudor saltem cohibet ipsorum malitiam. Ubi autem nullum est discrimen inter socios et alienos, sequitur belluinos prorsus esse mores. Hoc significat propheta: et addit *ipsos non loqui veritatem.* Nunc pronuntiat mendaces esse non in uno vel altero negotio, sed dicit in tota vita esse perfidos, et fallaciter semper agere. Non debet igitur restringi hoc membrum ad certas aliquas et speciales fraudes, sed perinde est ac si diceret ipsos nescire quid sit veritas, vel quid sit bona fide agere, et loqui cum proximis: quoniam scilicet imbuti sint fallaciis, nec possit exire ulla veritas ab eorum ore. Et eodem sensu dicit *ipsos docuisse linguas suas loqui mendacium.* Est maior expressio in his verbis: nam intelligit esse industrios ad fallendum, quia longo usu linguas suas formaverint. Lingua debet esse character mentis, ut veteri proverbio dictum est. Quorsum enim creata est lingua, nisi ut quisque cum aliis communicet? nam cogitationes sunt occultae: prodeunt autem in medium ubi loquimur alii cum aliis. Dicit igitur propheta inversum fuisse ab illis naturae ordinem, *quia linguas*

suas docuerint mentiri. Unde etiam colligimus nullam fuisse fidei partem apud ipsos salvam, quum scilicet linguae eorum ad fallacias ita edoctae essent: quemadmodum si quis usu aliquid didicerit. Statim illud occurrit: sicubi linguae formatae sunt continuo usu, et exercitatae ad mentiendum, nihil aliud possunt quam mentiri. Postremo dicit *fatigatos esse maleficiis.* Hoc quidem est hyperbolicum, sed interea aptissime exprimit propheta deploratum populi statum, quod scilicet exercerent se in maleficiis, usque ad fatigationem: quemadmodum ubi quis stulta cupiditate aliquo rapitur, non parcit labori, et sibi multum nocet, non sentit ipsam lassitudinem quantisper est in actu, quia fervor ipsum dementat: sic etiam dicit, *ipsos fatigatos esse maleficiis.* Si quis venator persequitur feram, plus subibit laboris, quam ullus opifex, vel ullus agricola. Videmus et reges ipsos et aulicos proceres quum sunt in venatione, ita esse excaecatos, ut etiam non cernant ullum periculum, nec sentiant lassitudinem. Ita videmus homines voluptuarios, dum libido huc vel illuc ipsos rapit, non sentire ullam molestiam ex maxima fatigatione. Hac igitur similitudine dicit propheta *fatigatos fuisse maleficiis*, quasi diceret, sic addictos fuisse, ut voluptas male agendi ipsos prorsus excaecaret et redderet amentes. Nunc tenemus consilium prophetae. Confirmat, quemadmodum dixi, superiorem doctrinam. Minatus enim fuerat populo ultimum interitum: omnes erant securi, et spernebant illas denuntiationes. Nunc a natura et officio Dei ostendit instare illis cladem, quam non metuunt, et a qua putant se satis superque esse protectos. Nam si Deus est iudex mundi, quemadmodum postea sequetur, qui fieri potest, ut conniveat usque ad finem ad tanta scelera? Et hac ratione etiam subiicit,

6. *Tu habitas in medio doli* (hoc est, inter homines dolosos: nam subaudiendum est nomen, quemadmodum saepe alibi vidimus genitivum casum poni pro epitheto, et subaudiri nomen substantivum. Tu igitur habitas inter homines dolosos), *in dolo renuunt cognoscere me, dicit Iehovah.*

Hic propheta inducit Deum loquentem, ut intelligant Iudaei sibi non esse cum homine mortali negotium. Poterant enim pro solita sua contumacia excipere, Tu quidem nos atrociter condemnas, et probrose traducis: sed quis te constituit iudicem? Ne igitur existiment verba quae hactenus protulit, esse hominis, hic Dei autoritatem interponit, *Tu*, inquit, *habitas in medio populi dolosi.* Sed interim notandum est, hanc admonitionem prophetae fuisse necessariam ob duas causas. Nam quum Deus examinet mentes et corda verbo suo, necesse est verbi ministros, qui exercent hanc iurisdictionem, praeditos esse prudentia et consilio et discretione. Verbum Dei, inquit Apostolus (Hebr. 4, 12), simile est gladio ancipiti, vel utrinque scindenti, quia penetrat usque ad corda, et mentes, et medullas ipsas. Et scimus etiam quid dicat Paulus (1. Cor. 14, 25), Si quis incredulus, inquit, veniat in coetum vestrum, examinatur eius conscientia: ita cogetur se prosternere et dare gloriam Deo. Et huc refertur etiam illud Christi dictum, Spiritus quum veniet iudicabit mundum (Ioan. 16, 8). Nam spiritus nomine designat evangelii praedicationem. Necesse est igitur verbi ministros admonitos esse, ut probe et cum fructu munere suo fungantur, tenere fallacias, et ambiguos recessus quibus solent homines fallere. Quoniam ergo multa sunt abscondita in cordibus hominum, qui volet efficaciter docere, necesse est ut teneat, excutiendos esse intimos cordium recessus. Ideo propheta audivit a Deo, populum, cui praefectus erat, fallacem esse, et refertum dolis ac fraudibus. *Tu* ergo *habitas in medio populi dolosi:* quasi diceret, Tibi negotium est cum hominibus perversis, et qui non tantum scelera sua aperte produnt, sed qui etiam fallunt, ubi simulant aliquid resipiscentiae, vel profitentur se fore Deo morigeros. Ergo ne blanditiis istis animum tuum debilitent, vel deliniant, statue tibi esse certandum cum illorum fraudibus. Haec est una ratio. Altera autem: quia sicuti necesse est servos Dei cognoscere eorum fraudes quos iubentur coarguere, ita opus est magnitudine, et constantia, ne scilicet terreat ipsos hypocrisis. Nam posset hoc venire in mentem servis Dei. Quid faciam? mihi enim occultae sunt hominum mentes: iam doctrina debet penetrare in omnes affectus: ego autem non divino quid in unoquoque lateat. Possent igitur ita animis debilitari pii doctores et frangi, vel prorsus concidere, nisi Deus ipsos fulciret. Hac igitur de causa audivit Ieremias sibi versandum esse cum populo doloso et fallaci. Postea addit, *in dolo renuunt cognoscere me.* Prius conquestus fuerat Deus se non cognosci a populo: nunc autem crimen illud exaggerat, quod scilicet astute subterfugiant omnem lucem: quasi diceret eos non posse obtendere errorem, aut levitatem aliquam. *Dolo* enim *renuunt me cognoscere*, inquit Deus, hoc est, quia prorsus sibi placent in fallaciis, ideo exstinguunt, quantum in se est, lucem data opera, vel consulto. Per dolum igitur intelligit illam obstinatam vafritiem, qua fiebat ut populus abiiceret omnem doctrinam. Postea sequitur,

7. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego examinabo eos* (vel, conflabo: ad verbum, examinans, vel conflans), *et probabo eos: nam quomodo agerem cum filia* (ad verbum a facie filiae) *populi mei?*

Concludit nunc Ieremias in Dei persona, necessariam esse castigationem, de qua loquutus fuerat: Et ex hoc versu clarius perspicitur quod ante dixi, nempe ideo proferre in lucem eorum crimina, ut sciant se non posse effugere manum Dei, qui iustus est vindex scelerum: quoniam ad extremum usque sua petulantia et obstinatione eum provocaverint. *Examinabo* igitur *eos*, inquit, vel conflabo, *et probabo eos.* Quoniam fallaci colore se venditabant, ideo dicit opus esse examine: quemadmodum si quis aurichalcum vel metallum aliud ostentet pro auro, examine habito refutabitur. Poterit alioqui impostor quilibet scoriam venditare pro argento: probetur metallum illud adulterinum, quod supponitur in locum auri et argenti, ac coniiciatur in ignem et confletur. Quoniam ergo putabant Iudaei se habere honestos praetextus, quibus suam turpitudinem obtegerent, ideo respondet Deus se tamen habere rationem qua ipsorum fraudibus occurrat: quasi diceret, Aurifex, vel aurifaber, si quis pro argento scoriam producat, vel aurichalcum pro auro, habet fornacem, examinat: *ego* igitur *vos probabo et conflabo*, quoniam putatis mihi posse perstringi oculos falsis coloribus: hoc, inquit, nihil vobis proderit. Denique significat Deus sibi in promptu esse rationes, quibus detegat ipsorum fraudes: ita hypocrisin nihil illis profore, quoniam iudicia sua sint instar fornacis. Ergo quemadmodum stipula vel lignum, si coniicitur in fornacem, statim exuritur: ita etiam hypocritae non ferent iudicium Dei. Habebunt quidem initio aliquid splendoris, nempe donec examinet eos Deus, sed tandem necesse erit fallacias eorum evanescere, et ipsos etiam consumi, ubi ventum fuerit ad seriam probationem. Haec est summa. Et ratio etiam additur. *Nam quomodo facerem cum filia populi mei?* Posset hoc referri ad personam Ieremiae, sed esset sensus coactus. Non dubito igitur quin sermonem continuet in persona Dei, *Quomodo igitur facerem?* hoc est, quomodo agerem *cum filia populi mei?* Hic Deus in forma deliberantis loquitur: et hoc modo gravius convincit Iudaeos, quia etiam si admittat ipsos iudices, aut consiliarios, non possint aliud respondere. Ergo videmus hanc interrogationem esse emphaticam, quia significat propheta, nisi ter et quater sint stupidi Iudaei, non posse amplius blandiri suis sceleribus: ut postulent se aliter tractari a Deo, quoniam toties, tam multis modis, et tam pertinaciter eius vindictam accersiverint. Sed hinc colligimus aequum esse ut iudicium incipiat a domo Dei, quemadmodum alibi dicitur. Deus quidem nihil inultum praeteribit. Ergo profanae gentes ad tribunal eius tandem cogentur se sistere. Sed quia ecclesiae suae propior est, ideo minus tolerabilis est impietas inter eos, qui profitentur se esse eius domesticos. Haec igitur ratio est, cur nominet *filiam populi sui:* quasi diceret, Ego vos elegi mihi in gentem peculiarem, et suscepi in fidem meam et praesidium: quum sitis intractabiles, quid mihi restat, nisi ut vos examinem, quando tam improbe mecum agitis? Sequitur,

8. *Sagitta tracta* (ut quidam vertunt: alii, occidens) *lingua eorum, mendacium loquitur: os eius pacem ad proximum loquetur, et in medio sui* (hoc est, intra viscera sua, intus) *ponet insidias.*

Iterum propheta de fraudibus linguarum conqueritur. Comparat autem eas sagittis mortiferis vel protractis. Aurum dicitur protractum, dum est magis subtile multiplici purgatione: ita etiam dum ad cotem acuuntur sagittae, magis sunt penetrabiles. Ergo dicit propheta linguas eorum esse similes sagittis vel mortiferis, vel acutis. Quare? quoniam scilicet semper loquantur dolum: vel quod alii aliis obtrectent, vel quod alii alios circumveniant. Sed generalis est loquutio: et non dubito quin propheta comprehendere velit omnes fallendi modos. Nam postea sequitur: *Ore loquuntur pacem*, hoc est, prae se fert quisque ore suo amicitiam, et verba sunt mellita: interim, inquit, *intus ponit*, hoc est, recondit *insidias.* Hic etiam aliis verbis denotat perfidiam, quoniam scilicet duplici erant corde et lingua. Aliud ergo lingua ostentabant, quam in corde esset reconditum. Ideo dicit *eos ponere insidias in medio sui*, vel in cordibus suis, *dum loquuntur pacem*, hoc est, prae se ferunt fraternam benevolentiam. Tandem iterum repetit:

9. *An super hoc non visitabo eos, dicit Iehovah? An in gente quae talis est* (quae est sicut haec) *non se ulciscetur anima mea?*

Alibi vidimus hunc versum: ideo satis erit breviter attingere summam ipsam. Ostendit ergo Deus nisi renuntiet sibi, se quodammodo necessitate compelli ad exigendas poenas de Iudaeis. Quare? sumit pro confesso se esse mundi iudicem. Quum ita sit, secundo loco dixit Iudaeos esse non modo in uno genere sceleratos, sed eo usque praecipites ad omne genus scelerum, ut in ipsis fatigentur. Quid ergo restat? Deus non esset similis sui, neque servaret constantiam naturae suae, nisi poenam exigeret de talibus: quia mutaret ingenium, nisi odio haberet gentem tam perversam. Sed loquitur humano more quum vindictae meminit, scimus enim non cadere ullas passiones in Deum, ut alibi dictum fuit: sed quoniam execratur scelera, ideo dicitur sese ulcisci, ubi iudex apparet, et castigat homines a quibus ad iram fuit provocatus.

10. *Super montes tollam* (vel assumam) *fletum et lamentationem, et super pascua* (vel loca amoena: alii vertunt tuguria) *deserti planctum: quia vastata sunt* (alii vertunt, incensa) *ita ut non sit vir transiens, et non audiunt vocem pecudum: ab ave coelorum* (hoc est, ab avibus) *usque ad bestiam migrarunt, abierunt.*

Hortatus fuerat propheta alios ad lamentationem et querimonias: nunc prodit in medium, ac si nullae fuissent aures quae exciperent illam admonitionem Quum ergo luctum in se et lamentationes suscipit, non dubium est quin stuporem populi totius oblique coarguat. Videbat spiritu prophetico quod reliqui omnes incredibile putabant, et ideo fabulosum. Nam quamvis attritum esset eo tempore regnum Iehudah, regnum vero Israel prorsus esset collapsum: adhuc tamen stabant securi qui debuerant exspectare in singulos dies, imo in singulas horas Dei vindictam. Quum ergo talis esset in populo stupor, propheta hic ad luctum et moerorem se accingit, *Tollam* ergo *luctum, et lamentationem super montes,* inquit. Possent haec verba exponi, Tollam luctum, qui ad montes usque conscendat. Sed potius videtur notari causa luctus. Nam paulo post sequitur, *Et planctum super pascua deserti.* Si non fuisset additum illud membrum, tolerabilis esset sensus ille, nempe luctum ita fore sonorum, ut penetraret usque ad montes ipsos, vel conscenderet usque ad sublimes illas partes. Caeterum, quia haec duo simul connectit Ieremias, *Super montes et super pascua deserti*, sensus ille multo aptior est, nempe stultam esse confidentiam populi, qui putat se habitare extra periculum, quum tamen sit in planitie. Nam hostes, inquit, nihil intactum relinquent: pervenient usque ad montes, et usque ad pascua deserti. Hinc sequitur, stultos esse qui sibi promittunt tranquillum statum in locis planis, et quo facile hostis perveniet. Nunc ergo tenemus prophetae sensum: opponit hic suum metum et sollicitudinem, totius populi stupori: *Levabo,* inquit, *fletum et lamentationem super montes:* alii autem securi iacebant in suis delitiis. Ostendit ergo dum illi caecutiunt, sibi apertos esse oculos, quibus prospiciat venturam cladem, et quae iam tunc instabat. Montes autem et pascua deserti opponit planis locis. Nam ubi vastatur aliqua regio, scimus tamen quaeri recessum in montibus: quia hostes sibi metuunt ab insidiis, et non adeo facilis accessus patet, ubi sunt angustae viae. Dicit ergo propheta montes non fore extra periculum, quia in illis etiam hostis grassabitur. Idem pronuntiat *de pascuis deserti.* Hinc colligitur quam stolida sit confidentia eorum qui existimant se fore tranquillos, quum tamen in planitie habitent, quae pervia est. Quantum attinet ad nomen נאות, נוה, ex quo verbo deducitur hoc nomen, significat habitare. Ideo נאות accipit pro locis amoenis, vel pro pascuis: alii vertunt tuguria. Eadem voce utitur David Psalmo vigesimo tertio (v. 2) ubi gratias agit Deo, qui dignatus fuerit fungi officio pastoris. Habitare, inquit, me facit in locis amoenis. Sed non dubium est, quin propheta hic pascua designet. Quod autem vocat *Pascua deserti*, scimus hoc nomen מדבר non accipi tantum pro locis vastis et sterilibus, sed pro locis montuosis. Quamvis ergo opima essent pascua in montibus: tamen deserti nomine solent comprehendere Iudaei loca illa: et ideo nulla est absurditas, quod vocat loca amoena, vel pascua deserti. Sed tenenda est illa antithesis, de qua admonui. Vult enim hic perstringere stultam confidentiam populi, qui putabat se in tuto habitare, quum tamen expositus esset hostibus, nec posset ullo obstaculo vel repellere, vel tardare impetus illorum. Dicit, *Quia vastata sunt.* Dixi iam de hoc verbo, nam potest accipi pro locis incensis: sed non quadraret. Dicit igitur *loca illa vastata esse, ut non sit qui pertranseat.* Significat non modo montes illos vacuos fore incolis, sed ita desertos, ac solitarios, ut nemo illac transeat. Nullus ergo hospes illuc accedet. Ergo sequitur, nullos fore incolas, a maiori ad minus. Et postea dicit, *Nullam vocem pecorum audiri*, quasi diceret hostes abducturos esse in praedam quidquid illic repertum fuerit. Nam divitiae montium sunt in pecoribus. Neque enim illic seritur, neque metitur: sed homines montani ex carne, ex corio, ex lacte, ex caseo, conficiunt sibi victum et quidquid opus est ad vitam tolerandam. Ubi ergo propheta denuntiat nullam fore vocem pecorum, tantundem hoc valet, ac si diceret montes illos prorsus fore vacuos: quoniam scilicet hostes abducent quidquid illic fuerit pecorum. Iam adiungit, *Ab ave coelorum usque ad terrestre animal migrabunt et discedent.* Hic videtur rursus oblique perstringere stuporem populi: quasi diceret aves sensuras esse Dei iudicium, quum tamen homines prorsus iaceant socordes: eundem fore sensum in brutis animalibus: quasi diceret plus fore intelligentiae in avibus et brutis animalibus quam in ipsis Iudaeis, qui tamen non modo creati erant ad Dei imaginem, sed fuerant illuminati in salutis doctrina: lucebat enim apud eos Dei veritas in lege. Ergo propheta ostendit foedissimum esse eorum stuporem, qui torpeant, quasi sensu et intelligentia privati: quum tamen aves agnoscant Dei vindictam, quum bruta animalia terreantur. Nunc videmus prophetae sensum. Sequitur,

11. *Et ponam Ierusalem in acervos, in locum draconum: et urbes Iehudah ponam vastitatem, ut non sit habitator.*

Iam descendit propheta ad Ierosolymam et urbes vicinas. Prius dixit cladem venturam usque

ad montes et ultimos recessus: iam adiungit, *Ponam Ierusalem in acervos.* Hoc fuit incredibile, quoniam urbs valde munita erat: deinde referta incolis, et poterat hinc inde accersere praesidia: ad haec scimus tunc Iudaeis fuisse foedus cum regno Aegypti. Fuit igitur haec denuntiatio valde aspera Iudaeis. Sed quamvis adhuc putarent se stare incolumes, propheta posuit illis ante oculos ultimam cladem. Duxerunt quidem hoc pro fabula: sed nimis sero experti sunt, nihil proficere Dei contemptores, ubi se obdurant adversus eius minas. De hac sententia alibi iterum videbimus, et ideo nunc levius praetereo. Dicit postea fore *in locum draconum:* quasi diceret locum illum non fore amplius habitabilem. Idem pronuntiat de urbibus Iehudah, *quod scilicet futurae sint omnes in vastitatem.* Hinc videmus quanta magnitudine et constantia animi praeditus fuerit Ieremias, qui ausus fuerit in media urbe ita concionari, et sese opponere tam regi quam eius consiliariis, et toti populo qui volebat se blanditiis mulceri: et assuefacti etiam erant ad falsos prophetas. Quum ergo Ieremias ita ausus est tanquam coelestis praeco denuntiare illis horrendam cladem, hinc colligimus fuisse instructum virtute Dei, nec humanitus loquutum esse: quia nisi praevaluisset Dei gratia centies haud dubie fuisset fractus, neque ausus fuisset vel minimum verbum proferre. Haec invicta fortitudo obsignat eius doctrinam, quia hinc certo colligimus, a Deo profectam fuisse ubi tam admirabilis efficacia spiritus sancti apparuit. Addit postea,

12. *Quis vir prudens ut intelligat hoc?* (ad verbum, et intelligens) *et ad quem loquutum est os Iehovae, ut annuntiet quare perierit terra, vastata sit instar deserti, ut nemo transeat?* (מבלי עבר, absque transeunte, ad verbum.)

Hic propheta asperius invehitur in socordiam populi, quoniam scilicet nemo erat qui attenderet ad Dei iudicia, et quum palam exstarent, nemo erat qui expenderet. Interrogatio enim ex admiratione nascitur, quia hoc fuit quasi horribile portentum, tam paucos esse in populo qui sentirent Deum fore vindicem scelerum, quae omnibus erant conspicua. Si fuisset in illis gutta sanae intelligentiae, nonne oportuit ipsos statuere, brevi instare horrendam cladem, quum tot modis non desinerent provocare Deum? Iam quum propheta clamando debuisset omnes afficere, quod labor eius caruerit profectu, nonne hoc fuit duplex portentum? Consumpserat enim multum temporis: nunquam destiterat vociferari: et tamen omnes surdi erant, imo ludibrio erat eius doctrina. Hinc igitur admiratio. Quum dicit, *Quis vir prudens?* nam ostendit vix centesimum quemque esse, quem moveat Dei timor. Ergo hoc notandum est, prophetam conqueri de eorum paucitate, qui sentirent, fieri non posse, quin Deus brevi exsereret manum suam ad ulciscenda scelera, quae passim tunc regnabant. Sed interea hortatur omnes electos et filios Dei, ut contempta multitudine, animos nihilominus colligant, et pluris faciant sermonem Dei quam omnium contumaciam. Haec igitur duo sunt membra huius sententiae. Nam interrogatio significat, nullos fere posse inveniri in populo, qui recte sapiant, et qui adiiciant animos et studia ad considerandum miserum populi statum. Sed ex opposito etiam ostendit hanc esse veram prudentiam, ne despondeant animos pii Dei cultores, et rapiantur post turbam. Ostendit igitur eos demum recte sapere, qui considerant Dei iudicia antequam palam ea proferat et exserat. Similis fere sententia legitur Psalmo 107 (v. 43). Nam postquam illic disseruit propheta de iudiciis Dei, quae in toto circuitu orbis possumus considerare, exclamat, Quis sapiens, ut haec intelligat? quasi diceret, posse quidem in singulis mundi partibus considerari opera Dei, quae et bonitatem eius et iudicium testentur: sed omnes caecutire. Propheta igitur illa exclamatione detestatur socordiam hominum, qui ita praetereunt Dei iudicia, quae tamen versantur illis ob oculos. Sic etiam hoc loco, *Quis sapiens?*. Sed notandum est illud secundum quod attigi: nempe animari omnes electos, dum propheta docet hanc demum esse sapiendi regulam, ubi oculos aperimus ad Dei iudicia, quae mundo sunt abscondita: et quum alii rapiuntur post suas cupiditates, vel sunt demersi in suo stupore, ubi expendimus quae Dominus profert nobis in verbo suo, quemadmodum iam dixi, propheta docet hoc esse sapere. Unde sequitur, desipere omnes sapientes huius mundi, qui sese obdurant, ne cernant in verbo Dei quod nondum oculis ipsorum apertum est. *Quis ergo sapiens, et intelliget haec?* Postea adiungit, *et ad quem loquutum est os Iehovae ut annuntiet hoc?* Conqueritur hic nullos esse prophetas. Dixit initio versus nullos sapere, quoniam omnes secure contemnant et minas Dei et iudicia: nunc secundo loco addit, nullos esse qui expergefaciant socordem populum, et ita indormientem suis malis. Caeterum, hac sententia sibi autoritatem vendicat: quia etsi carebat sociis et adiutoribus, significat tamen suam doctrinam non ideo minoris debere fieri: Esto, inquit (nam per concessionem loquitur) esto, nullus est propheta, qui populum revocet a sceleribus, qui hortetur ad poenitentiam, qui terreat impios: quidquid sit, tamen Dominus praefecit me et docendo populo et hortando. Videmus ergo prophetam sibi asserere plenam et solidam autoritatem, etiam si solus denuntiet vindictam Dei. Multi quidem tunc iactabant nomen propheticum: sed erant meri et perversi adulatores. Quum propheta videret multos

titulo abuti, et nullum fideliter et sincere defungi suo munere, ideo se omnibus illis opposuit: quasi diceret, Satis sit quod Dominus hoc mihi mandavit: ego igitur denuntio vobis cladem, quam secure exspectatis, quia vos perversis suis adulationibus decipiunt falsi doctores. *Qui annuntiet*, inquit, *quare terra perierit, vastata sit instar deserti, ut non sit habitator?* Possumus hoc referre ad duo tempora. Nam quum loquebatur Ieremias, adhuc stabat regnum, et quemadmodum iam dixi, nondum eo redacti erant Iudaei, ut sese humiliarent coram Deo. Adhuc ergo placebant sibi in suis vitiis. Unde autem tanta indulgentia, nisi ex prospero rerum successu? et tamen propheta dicit *terram periisse*, et merito: quia non aestimat ex praesenti adspectu statum populi, sed ex iudicio, quod spiritu prophetico impendere videt. Possumus autem longius hoc extendere, nempe ac si dixisset Ieremias, Quum Deus populum sic affixerit, ut possit esse quasi visibile spectaculum irae coelestis: tamen nulli tunc erunt prophetae, qui admoneant unde haec mala profecta sint: sicuti videmus quum urbs fuit partim exusta, partim excisa, templum dirutum: fuisse tantum contumaciae in populo, ut essent lapidea corda et ferreae mentes. Fuit igitur prodigiosa durities in illa clade. Clamabant quidem omnes ad mala: sed nemo erat qui sentiret Deum exsequutum esse quod per totos annos denuntiaverat. Nam diximus quam longo tempore Ieremias exercuerit munus docendi. Sed antequam inciperet, iam defatigatus fuerat Isaias: ante Isaiam Micheas fuerat vaticinatus. Tamen quum per centum continuos annos quotidie renovatae essent minae, et terrores inculcati, nemo tamen erat, qui attenderet. Potest igitur hic locus ita exponi: Ubi effectu apparuerit non irritas fuisse minas, tunc quoque stupidum fore populum, quoniam nemo attendet, neque considerabit Dei iudicium. Sentient quidem omnes malum, sed nemo respiciet ad manum percutientis, quemadmodum alibi diximus. Uterque sensus probabilis est. Sed meo iudicio propheta hic deplorat praesentem populi duritiem, et contumaciam: quasi diceret nullos esse, qui ultro considerent iudicia Dei, et nullum esse prophetam, qui torpidos excitet. Interim, sicuti iam dictum fuit, hoc modo ostendit sibi esse satis autoritatis, quamvis nemo accedat socius vel adiutor: quia electus sit a Deo, et missus ad hanc legationem ferendam. Sequitur,

13. *Et dixit Iehovah, Quia dereliquerunt legem meam, quam posui coram ipsis* (ad faciem ipsorum, ad verbum), *et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea* (hoc est, secundum ipsam):

14. *Et ambulaverunt post cogitationes* (vel, post contumaciam: nam utroque modo vertunt hoc nomen, post cogitationes ergo) *cordis sui, et post Baalim, quos docuerunt patres ipsorum:*

15. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce, ego cibans* (cibabo) *populum hunc amaritudine, et potabo aquis veneni* (vel, venenatis: alii vertunt, aquis fellis. Nam ראש utrumque significat).

Confirmat nunc Ieremias quod dixi, et plenius explicat, nempe etiam si nemo sit in terra vel doctor, vel discipulus: tamen satis esse in solo Dei verbo efficaciae, et non pendere iudicium ab hominum vel arbitrio, vel sensu. Postquam ergo conquestus est, omnes desipere, et nullos esse prophetas qui securitatem hanc et socordiam corrigant, adiungit, *Sic dicit Iehovah.* Opponit hic Deum reliquis hominibus, imo tam regi et eius consiliariis quam vulgo. *Quis* ergo *sapiens?* quasi circumspiceret: nemo est qui consideret: postea manet suspensus: et nemo est propheta, qui expergefaciat consuetum stuporem: adhuc manet suspensus: postea sese convertit ad Deum, *Atqui dixit Iehovah*, hoc est, esto, sunt similes brutis pecudibus, qui sibi arrogant multum sapientiae: tamen Deus loquitur, et acquiescendum est. Sileamus ergo nos, neque obstrepamus, utcunque nemo subscribat, nemo suffragetur loquenti Deo, in sola eius voce satis est autoritatis et effectus. Nunc ergo melius tenemus prophetae consilium. Nam ubi dixit omnes homines esse stupidos, et nullum esse prophetam: nunc ex opposito ostendit Deum tamen non tacere, neque dormire. *Dicit ergo Iehovah, quia populus hic dereliquit legem meam.* Causam omnium malorum ostendit esse defectionem a lege Dei. Hoc nemo sponte confessus esset: et muti etiam erant omnes prophetae: sed Ieremias hic dicit quaerendam esse causam a Deo cur tam graviter populum affligat. Sumit autem pro confesso quod verissimum est, Deum non frustra electo populo irasci. Hinc ergo sequitur, fuisse apostatas, et legem dereliquisse, in quos tam graviter ulciscitur Deus. Ergo utcunque nemo causam malorum percipiat, nemo ostendat: Deus ipse audiri debet, nempe quod *dereliquissent legem suam.* Deinde adiungit, *quam posui coram facie ipsorum.* Hic praetextum erroris illis excutit. Poterant enim excipere, legis doctrinam fuisse obscuram, et se fuisse inscitia deceptos. Propheta antevertit dicens, *legem fuisse positam coram ipsis*, hoc est, fuisse satis superque edoctos quid rectum esset, quid placeret Deo: itaque frustra nunc et mendaciter praetexere inscitiam, quoniam sponte erraverint: quod scilicet clauserint oculos ad lucem conspicuam. Hoc ergo intelligit quum dicit *legem fuisse positam coram facie ipsorum.* Et hoc saepius repetit Moses, Ecce posui coram te, ne scilicet populus sibi accerseret vanas excusationes ex errore, quemadmodum solet fieri. Caeterum, quanquam

tenenda est illa circumstantia, hinc tamen colligitur doctrina generalis, legem Dei non esse ita obscuram quin ex ea discere liceat quid rectum sit. Ergo simul atque profertur in medium Moses, et accedunt interpretes prophetae, non est cur tergiversemur, vel causemur, doctrinam illam nimis esse occultam, vel profundam. Lex enim ponitur nobis coram facie, ut patefiat nobis Dei voluntas. Quisquis ergo potest legere, et audire quod Deus per Mosen et prophetas semel mundo prodidit, ille est inexcusabilis, quia hic locus cum similibus docet, meram esse pervicaciam in omnibus, qui legem audierunt, nisi obediant: *posui* igitur *illam coram ipsis*, inquit: *et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea.* Definit quid sit non audire vocem suam. Fingunt enim etiam hypocritae se audire, et annuunt etiam auribus quemadmodum asini: sed quia non obsequuntur loquenti Deo, hinc patet eos surdos esse. Dicit ergo *eos non ambulasse in voce sua*, hoc est non obedivisse voci suae. Hinc colligit fuisse surdos, quia vita testari oportuit ipsos audiisse vocem Dei loquentis. Postea addit, *Et ambulaverunt post duritiem*, aut contumaciam *cordis sui*, aut post cogitationes. Opponit cogitationes cordis, vel duritiem, voci Dei, quemadmodum aliis locis etiam videmus statui quasi contraria, nempe quidquid concipiunt hominum mentes, et quod Deus verbo suo rectum esse demonstrat. Est enim non minus repugnantiae inter regulam bene vivendi, et inter cogitationes hominum, quam inter ignem et aquam. Sciamus igitur non aliter posse rite vitam nostram componi, quam ubi renuntiamus nostris cogitationibus, et simpliciter nos addicimus voci Dei. Nam simul atque vel minimum tribuimus nostris cogitationibus, necesse est nos deflectere a recta via quam Deus nobis verbo suo demonstrat. Haec igitur antithesis diligenter notanda est inter legem Dei et cogitationes hominum, vel contumaciam. Et postea clarius designat in quo peccaverint, nempe *quod ambulaverint post Baalim.* Non addit propheta quidquam novum: sed sub hac specie ostendit quomodo sequuti sint Iudaei suas cogitationes, quia scilicet dediti fuerint impiis superstitionibus. Quid enim occurret hominibus, ubi relicto Dei verbo sibi permittunt sequi proprium sensum? Error, superstitio, imo abyssus omnium errorum. Denique propheta hoc membro voluit ansam praecidere omnibus subterfugiis, quia poterant tergiversari Iudaei, quemadmodum sophistice hypocritae agunt cum Deo: O, quid nobis obiicis nostras cogitationes? ubi sunt illae cogitationes? *Baalim*, inquit, hoc est, quum vobis finxeritis idola praeter unum Deum, hinc satis constat vos sequutos esse, relicto Dei verbo, proprias cogitationes. Addit *Baalim*, sicut. Nam אשר relativum accipitur pro כ sicuti, quemadmodum, *docuerunt eos patres ipsorum.* Hanc particulam differam in crastinum.

Heri exposuimus quod dicebat propheta, Iudaeos etiam si nemini eorum veniret in mentem cur tam severe illos affligeret Deus, non posse tamen elabi hoc modo, et frustra obtendere instar clypei errorem, quia saepius pronuntiaverat Deus se abominari eorum superstitiones. Ergo quamvis excaecati essent omnes, deinde nemo propheta ostenderet malorum causam: dicebat tamen Ieremias hoc unum sufficere, quod Deus loquutus esset, et pergeret etiam apud ipsos loqui. Dicebat non fuisse morigeros imperio Dei, sed *profectos fuisse post duritiem cordis sui, et post Baalim.* Adiungit, *ita edoctos fuisse a patribus.* Qua particula exaggerat gravitatem criminis: quia scilicet non incipiant nunc primum peccare, sed obstinati sunt in suis vitiis. Licet autem colligere ex hoc loco, quam stulte glorientur nunc papistae in imitatione patrum. Putant enim exempla sibi sufficere pro lege: imo non dubitant opponere Dei autoritati quod factum est ab hominibus. Sed videmus non modo frivolam esse hanc excusationem, sed crimen duplicari, quoniam scilicet magis excusabilis esset inscitia unius anni, vel exigui temporis, quam ubi accedit obstinatio. Et filii abominationes acceptas e manu patrum, postquam amplexi sunt, tradunt etiam vicissim suis posteris. Tandem concludit Deum fore vindicem: sed metaphorice loquitur, quod scilicet *cibabit eos Deus amaritudine.* לענה vertunt absynthium: sed quoniam est salubris herba, malo transferre amaritudinem: et nusquam fere in bonam partem legitur, ideoque non potest quadrare naturae absynthii similitudo, qua subinde utuntur et Moses et reliqui prophetae. Ego igitur malo vertere generaliter amaritudinem. Postea addit, *Potabo eos aquis venenatis:* quasi diceret Deus se horribilem vindictam sumpturum, ita ut appareat etiam in cibo et potu, quae tamen illustria sunt testimonia paternae eius erga nos benevolentiae. Nam bucellam panis non possumus edere, nec bibere aquae guttam, quin affulgeat nobis Dei bonitas, et cura, quam gerit de salute nostra. Et ideo gravissima illa imprecatio in Psalmo (Ps. 69, 22) ponitur, Vertatur mensa eorum in offendiculum: et David etiam, dum vult exprimere quasi barbaram saevitiam in hostibus suis, conqueritur sibi datum esse loco potus fel. Et videbimus etiam postea quid dicat Ieremias: nam accusans hostes suos dicit conspirasse in suam mortem, Ponamus lignum in panem eius. His ergo verbis exprimere vult Ieremias horribilem Dei vindictam, quia scilicet non tantum orbabit Iudaeos suis beneficiis, sed convertet illis panem in venenum, et aquam amaritudine corrumpet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: et simul notandum est

hoc epitheton, quo Deum insignit, vocans *Deum Israelis:* quia semper Iudaeos fallebat stulta illa gloriatio, quum obtenderent se esse progenitos ex Abraham, et proinde sanctum illius genus et electum a Deo. Ergo ut retundat propheta tales iactantias, dicit hunc Deum, qui loquitur, esse Deum, cuius falso nomen praetexunt, et eundem esse, qui sibi elegit filios Abrahae in populum peculiarem. Sequitur,

16. *Et dispergam eos inter gentes, quas non noverunt ipsi, neque patres eorum, et mittam post eos gladium, donec consumpsero ipsos.*

Quoniam dixerat sequutos fuisse Iudaeos quod acceperant a patribus, ideo nunc dicit *Deum illos dispersurum inter gentes, quae fuerant prius incognitae tam ipsis, quam patribus eorum.* Alludit ergo ad illam perversam traditionem. Nam patres imbuerant filios suos impiis erroribus, et abduxerant a Deo, ut esset nimis familiaris doctrina. Ergo antithesis notanda est inter cognitionem illam, qua patres inebriarunt filios suos, et inter ignorantiam linguae gentium. Deinde quia dixerat profectos fuisse post duritiem cordis sui, et post Baalim, dicit, *Ego mittam gladium post eos.* Videmus ergo in utroque membro prophetam alludere ad defectionem, de qua disseruit. Et adiungit, *Donec consumpsero eos*, ne scilicet sibi promittant castigationem fore temporalem et modicam. Denuntiat igitur Ieremias, quoniam nimis abusi fuerant Dei tolerantia, instare illis interitum, et Deum finem cladibus non facturum, donec eos in totum perdiderit. Sequitur,

17. *Sic dicit Iehovah exercituum, Attendite, et vocate lamentatrices, ut veniant, et ad peritas mittite, ut veniant:*

18. *Et festinent, et tollant super nos luctum, et descendant oculi nostri in lacrymas* (alii vertunt, descendant cum lacrymis, vel emittant lacrymas), *et palpebrae nostrae defluant in aquas.*

Hoc etiam loco propheta, ut aliis pluribus, per hypotyposin conatur serio afficere suos gentiles, quia videbat tam esse praefractos, vel socordes, vel securos. Quum ergo minae Dei aut spernerentur in totum, aut saltem parum efficaciter moverent animos populi, ideo necesse fuit ipsos adduci quasi in rem praesentem. Ad vivum ergo depingit propheta quod solet accidere in luctu. Quanquam videtur oblique perstringere Iudaeos, eo quod in verbo Dei non agnoscerent cladem, quae instabat: si quidem verbum Dei instar speculi esse debet, in quo perspiciant homines tam eius bonitatem in promissionibus, quam iudicium in minis. Quum ergo prophetiae omnes essent quasi lusoriae apud populum, ideo non sine specie subsannationis usus est hac descriptione, *Attendite,* inquit, *et vocate lamentatrices.* Nam omnibus fere saeculis regnavit mos ille perversus et stultus, ut conducerent praeficas: sic enim vocabant, quae exprimerent fletum omnibus. Nec dubium est quin haeredes, ut pietatem fictam ostentarent vulgo, mercede conduxerint ineptas illas feminas, quae de laudibus hominis mortui concionarentur: deinde ostenderent quantum iacturae factum esset in illius morte. Propheta non laudat morem illum. Et hoc nobis cognitum esse debet, scripturas saepe sumere ex vitiis populi, quasi ex faece, similitudines. Si quis ergo vellet ex verbis Ieremiae colligere lamentationes non esse vitiosas, ubi ducitur aliquod funus, hoc esset ineptum et puerile. Quin potius hic propheta mordet Iudaeos, quod scilicet praeterirent secure omnes Dei minas, ac interea molles essent et teneri ad nescio quas nugas, conspecto praeficarum luctu omnes sequerentur: quemadmodum si hodie quispiam fidelis doctor exprobret papistis stultitiam, quae inter ipsos regnat. Nam quum rabulae illi, qui occupant suggestus in papatu, flebiliter loquuntur, etiam si non proferant syllabam ullam ex verbo Dei, et simul etiam adiungunt inane aliquod spectaculum, vel potius spectrum, nempe si proferant imaginem crucifixi, aut simile aliquid, vulgi affectus rapiunt ut fletum extorqueant: quemadmodum solent histriones in theatris oculos afficere. Ergo quoniam papistae rapiuntur quasi vesano impetu, ubi ita gesticulantur eorum rabulae, si quis fidelis doctor dicat, Iam veniat quispiam, qui vobis proponat ante oculos vel effigiem mortui hominis, et dicat vos omnes brevi perituros, et similes futuros cadaveri quod demonstrat, tunc flebitis: nunc non vultis sentire quam horribile sit Dei iudicium, quod vobis denuntio: ego fideliter ex lege, ex prophetis, ex evangelio doceo, quam formidabilis sit Dei vindicta, et simul profero in medium quid sitis meriti: nemo autem ex vobis movetur, sed ludibrio est vobis haec doctrina una cum obiurgationibus et minis. Ergo ite ad vestros prophetas, qui vobis ostendant picturas et nugas similes. Ita nunc propheta: Video nihil me proficere, ergo Dominus dabit vobis non doctores, sed mulieres magistras. Quales? nempe, inquit, *lamentatrices*, vel praeficas, quae locant operam suam lugendo. Nunc ergo tenemus cur de praeficis loquatur propheta. *Attendite*, inquit. Quorsum? debuerant quidem esse attenti, vel intelligentes (nam בין significat intelligere proprie, et in coniugatione Hithpael accipitur pro considerare) debuerant igitur adiicere animos ad eius verba, sed quoniam videbat se rideri, aut contemni, et duci pro fabula omnes minas, quarum tamen Deus erat autor, *Nunc considerate*, inquit, *et vocate vestras lamentatrices.* Quia video tantam in

vobis pervicaciam, saltem praebete vos dociles mulieribus, quae solent vocari ad lugendum, et quae lacrymas suas habent venales. *Mittite,* inquit, *ad peritas, et veniant, festinent.* Hoc verbo clarius exprimere voluit non procul abesse cladem, quae tamen non metuebatur a populo. *Tollant,* inquit, *super nos luctum, et oculi nostri descendant in lacrymas, et palpebrae nostrae defluant in aquas.* Sunt hyperbolicae loquutiones, quae tamen non excedunt gravitatem vindictae: quoniam non frustra initio capitis dixit, Quis ponet caput meum aquas, et oculos meos fontem lacrymarum? Quoniam ergo nullis verbis poterat exprimi cladis atrocitas, ideo coactus fuit propheta interponere has hyperbolas: Ergo *tollant,* inquit, *super nos luctum, ut oculi nostri descendant in lacrymas,* quoniam siccis oculis videbat se audiri, et populum negligere quidquid denuntiatum fuerat, quum tamen omnes deberent percelli a minimo usque ad maximum. Quum ergo videret propheta talem, et tam brutum contemptu, ideo dicit, Quum venient lamentatrices, tunc erit lugendi tempus, non quidem opportunum, sed perinde est ac si diceret, tunc sensuros Iudaeos, quam fuissent socordes, quod non mature attenti fuissent ad considerandum Dei iudicium. Sequitur,

19. *Quia vox luctus audita est ex Sion, Quomodo perditi* (aut vastati) *sumus? pudefacti valde? quia dereliquimus terram, quia proiecerunt habitacula nostra* (quidam subaudiunt, proiecerunt nos).

Diximus ante, quum his verbis populum alloquebatur Ieremias, adhuc fuisse mediocrem statum, ut rex suis opibus confideret: consiliarii etiam putarent sibi venturum subsidium aliquod ex Aegypto, populus quoque delitiaretur. Sed propheta concionatur de rebus futuris, ac si iam digito ostenderet mala, quae adhuc abscondita erant. Nec vero potuit aliter docere cum aliqua autoritate: erant enim negotium cum mentibus ferreis. Quoniam ergo videbat doctrinam omnem frigere, et fere nullius esse pretii apud homines tam ignavos, ideo necesse habuit stylum ita formare, ut sensus omnes afficeret. Hac ratione dicit *vocem esse auditam, vocem luctus e Sion,* ubi tamen adhuc omnes exsultabant laetitia. Postea adiungit, *Quomodo sumus perditi, et pudefacti valde?* hoc putarunt esse fabulosum Iudaei, donec experti sunt se fuisse nimis duros et obstinatos. Sed hoc sero contigit: interea quamvis tunc vacarent suis voluptatibus, suggerit tamen illis lamentationes, ac si iam essent perditi. Dicit ergo *vocem fuisse auditam,* ac si Iudaei ipsi deflerent suam cladem, de qua tamen putabant prophetam nugari, quia nondum apparuerat certum discrimen. Sed, quemadmodum iam dixi, ut perfringat duritiem cordium, induit eos alia persona, quod scilicet iam defleant se esse perditos. Dicunt, *Dereliquimus terram,* in qua tamen putabant sibi fore perpetuum nidum: sic enim habitabant in terra, ut iactarent se nunquam posse inde excludi, quoniam pronuntiatum fuerat, Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo, quia elegi eam. Quoniam ergo Deus testatus fuerat quietem fore illud domicilium populo suo, putabant se triplici muro et fossa esse probe munitos, et urbem suam esse prorsus inexpugnabilem. Atqui inducit eos loquentes Ieremias quod iam dereliquerint terram suam, hoc est, quod in exsilium vel tracti fuerint, vel expulsi. Postea addit, *Quia proiecerunt.* Hoc videtur referri ad hostes, quod proiecerint, id est, prostraverint eorum domos. Alii, quemadmodum nuper dixi, subaudiunt, Eiecerunt nos, et habitacula nostra: sed prior ille sensus melius fluit, et ideo simpliciter accipio, quod deiectae fuerint et prostratae domus manibus hostium. Sequitur,

20. *Itaque audite mulieres sermonem Iehovae, et percipiant aures vestrae sermonem oris eius, et docete filias vestras luctum, et unaquaeque* (mulier, ad verbum) *sociam* (vel propinquam) *suam planctum.*

21. *Quia ascendit mors in fenestras nostras, intravit in palatia nostra ad excidendum infantem e platea* (e via publica), *electos* (hoc est, adolescentes, etiam in flore aetatis, et vigore) *in compitis.*

Prosequitur eandem sententiam, sed alia figura. Deflectit igitur paululum verba, quia prius iusserat conduci praeficas, quae fictis lacrymis omnes provocarent ad fletum, nunc autem compellat omnes mulieres in genere: quasi diceret, talem fore luctum, cui non possint sufficere conductitiae lamentationes, quia clades occupabit omnium animos, deinde serium non mercenarium fore luctum. *Audite,* inquit, *mulieres.* Cur potius mulieres compellat, possunt duae causae afferri, quia scilicet mollities, quae est in feminis, facilius eas deducit ad luctum: deinde potest etiam tacita esse exprobratio quod viri surdi sint et ita obdurati ut nullae minae ipsos terreant. Sed prior ratio videtur melius quadrare, modo simul teneamus serium luctum fictioni opponi. Ergo Ieremias a specie ad genus transit, hoc est, postquam loquutus est de praeficis, nunc complectitur omnes mulieres, quia luctus grassabitur per omnes urbes, deinde per singulas domos. *Audite* ergo *mulieres verbum Iehovae:* repetit, *et aures vestrae sermonem oris eius.* In secundo membro ponit, *Os Dei* ab una parte, et aures mulierum ab altera. Videtur quidem esse non tantum pleonasmos, sed supervacua repetitio. Si dixisset tantum, Audiant aures vestrae sermonem oris, iam erat pleonasmos in hac loquendi forma, sed prius simpliciter loquutus est de sermone Dei, Et audite: nunc adiungit,

Os Dei, et aures mulierum, ut diximus. Sed minime dubium est quin propheta perstringere velit duritiem illam, de qua iam aliquoties dictum fuit. Sermo Dei nullius fere momenti erat, ergo adiungit *os Dei*, ac si diceret, Deus quasi ore ad os vobiscum loquitur: tametsi enim utitur mea opera, ego tamen ita sum organum ipsius, ut facile vobis constet me nihil temere proferre, sed fideliter tradere quae ab ipso accepi. Videmus ergo emphaticam esse hanc repetitionem, quae posset videri primo intuitu supervacua: ubi scilicet propheta diserte exprimit *os Dei, et sermonem eius*. Et eadem etiam emphasis notanda est in *auribus mulierum:* quasi diceret fuisse hactenus nimium socordes, et tempus iam esse ut tandem arrigere aures incipiant. Adiungit, *Docete etiam filias vestras:* quasi diceret talem fore luctum, qui involvat non tantum vetulas, aut mediae aetatis feminas, sed etiam puellas, quae adhuc rudes sunt et ignarae. *Et unaquaeque*, inquit, *proximam suam doceat planctum.* Denique summa est, nullas vel mulieres, vel puellas immunes fore a fletu, quoniam omnes implicitae erunt communi dolore: ex quo scilicet pervenerit iudicium Dei ad omnes aetates, et sexus, et ordines, deinde penetraverit etiam in singulas domos. Et postea adiungit explicandi causa, *Quoniam ascendit mors in fenestras nostras*, inquit. Hic etiam species est subsannationis. Nam Iudaei, ut dictum est, fallaciter sibi promiserant aeternam impunitatem, et ideo propheta hic aptissimam similitudinem usurpat. Quemadmodum enim secure dormiunt qui clausis foribus videntur sibi esse extra omnem incursum, ita etiam Iudaei tunc spernebant Deum, et omnia eius iudicia, ac si clausae essent ipsorum domus. Dicit igitur propheta, *mortem ingressam esse per fenestras:* et ita deridet eorum stultitiam, quod scilicet confidant posse expelli manum Dei, ubi clausae sunt ianuae: quasi vero Dei potentia non conscendat supra nubes, et non possit ingredi per fenestras, ubi clausae sunt domus. Denique significat non aperiendas esse fores Deo, quia etiam si nolit eas perfringere, possit tamen consurgere statim ad ipsas fenestras. Tenemus nunc consilium prophetae, ubi dicit *mortem per fenestras fuisse ingressam.* Et eodem etiam pertinet quod addit *de planctu:* quasi diceret, Etiam si domus nostrae munitae sint, et si non tantum sint commodae habitationes, sed sint similes arcibus, tamen Deus non ideo poterit excludi. Nam manus eius potest et latitudinem et altitudinem murorum penetrare, ita ut palatium simile sit debili et caduco tugurio. Videmus ergo sub hac similitudine refelli stultam confidentiam, qua se Iudaei deceperant, et in qua adhuc erant inebriati. *Mors* ergo *ascendit in fenestras.* Postea addit, *Ad excidendum foetum*, vel ad excidendos parvulos, *e viis publicis, et adolescentes e compitis.* His etiam verbis cladis atrocitatem designat, quod scilicet non poterunt se tueri adolescentes robore suo. Nam per בחורים significat robustissimos quosque. Non poterunt igitur illi hostium impetum repellere: et quamvis adhuc sint in flore aetatis, tamen vigor quo excellunt eos non proteget: nec parcetur etiam pueris et infantibus. Videmus hic duo exprimi a propheta, nempe tam violentos fore hostium impetus, ut frustra occurrere conentur adolescentes, quia nihil proderit ipsis suus vigor: deinde tantam fore saevitiam, ut nulla habeatur ratio aetatis, quia trahentur ad mortem etiam teneri foetus. Sequitur,

22. *Loquere, Sic dicit Iehovah, Cadet cadaver hominis, tanquam stercus in superficie agri, et tanquam manipulus a tergo messoris, et nemo colligens.*

Tametsi continuat sermonem Ieremias, tamen inserit praefationem, quod scilicet iussus fuerit hoc etiam proferre, quia pro rei difficultate incredibile erat vaticinium. Poterat igitur uno tenore prosequi, et omittere has particulas דבר כה נאם יהוה, et incipere versum, *Cadet cadaver hominis.* Sed quemadmodum iam dixi, videbat a maiori parte vaticinium hoc pro nihilo duci, quasi esset fabula, ideo necesse fuit interponere has particulas, quod scilicet prodeat in medium, instructus mandato Dei: ubi simul ostendit se nihil ingerere proprium, sed Deum ipsum loqui. Tenemus ergo quorsum spectet haec interpositio paucorum verborum. Postea dicit *prostratum iri cadavera hominum instar stercoris.* Ignominiose loquitur: quasi diceret, sine honore omnes iri prostratum ab hostibus. Et addit similitudinem, *Cadent*, inquit, *in superficie agri*, hoc est, passim per omnes agros, *cadent tanquam stercus*, quod proiicitur, et quod etiam fere nauseam provocat vel adspectu, vel odore: ita propheta foetorem hic et simul deformem adspectum denotat sub similitudines stercoris: scimus autem quanta superbia inflati tunc fuerint Iudaei. Fuit igitur haec comminatio illis valde dura: sed quoniam sibi placebant in suis sceleribus, oportuit eo asperius tractari. Sic enim agendum est cum hypocritis, qui sibi delitias faciunt: et quo maiore fiducia insurgunt adversus Deum, eo etiam violentius deiicere ipsos oportet, ut tandem se humilient coram potenti manu Dei. Addit alteram similitudinem, *Quasi manipulus*, inquit. Hieronymus vertit, Foenum: quod si alibi reperiretur in hoc sensu עמיר, facile subscriberem et libenter. Sed potius existimo accipi pro spicis quae non comprehenduntur, dum messores colligunt suos manipulos. Non relinquunt quidem integros manipulos, neque proiiciunt: sed fiet interdum incuria ut paucae spicae ipsos fugiant. Ergo propheta dicit Iudaeos fore similes talibus spicis quas messores

praetereunt et relinquunt a tergo, et postea nemo est qui colligat. Spicae autem illae, quae sic manent in agro, vel putrescunt sponte, vel a pecudibus et bestiis vorantur. Significat ergo nihil residuum fore in populo, quia omnes a minimo usque ad maximum exitio sunt devoti. Haec summa est: et simul exprimit contemptum, quia etiam si messores non colligunt quidquid natum est in agro, sunt tamen pauperes, qui spicas hinc inde corradunt. Ubi autem spica pedibus calcatur, et nemo est qui colligat, hoc signum est contemptus: et id voluit etiam dicere propheta. Iam sequitur,

23. *Sic dicit Iehovah*, *Ne glorietur sapiens in sapientia sua, et ne glorietur fortis in fortitudine sua: ne glorietur dives in divitiis suis.*

24. *Sed in hoc glorietur qui gloriatur*, *cognoscendo et sciendo me*, *quod ego sum Iehovah faciens misericordiam* (clementiam), *iudicium et iustitiam in terra: quia in his complacuit mihi*, *dicit Iehovah.*

Locus hic insignis est, et etiam volitat frequenter in ore hominum, ut aliae celebres sententiae, quae tanquam proverbiales magis notae sunt. Sed interea pauci expendunt quomodo haec sententia cum superiori doctrina cohaereat. Ergo multi, quasi esset abruptus sermo, et quasi propheta aliquid novum dicere inciperet, contenti sunt simplici expositione, et subsistunt in his verbis. Sic autem pervertunt prophetae mentem, vel saltem multum diminuunt ex efficacia doctrinae. Nam propheta haud dubie respicit ad proximum contextum: videbat enim, ut iam saepius dixi, se verba facere apud surdos, quoniam sic intumuerant Iudaei perversa confidentia, ut Dei sermo apud ipsos vilesceret. Quoniam ergo alii ob divitias suas turgebant, alii autem putabant se magis esse perspicaces quam ut possent deprehendi ullo unquam modo: alii autem putabant se munitos esse divitiis et opibus ut facile depellerent omne incommodum: quoniam talis superbia occupaverat fere omnium animos, ideo propheta hic, ut confirmet suam doctrinam, pronuntiat stulte gloriari homines, dum vel divitias suas, vel robur suum, vel sapientiam Deo opponunt, quoniam haec omnia evanescant instar fumi. Nunc ergo tenemus cur propheta hic vetet ullos alibi gloriari, quam in solo Deo: et quomodo sententia haec non debeat abrupte legi, sed contexi cum doctrina illa, in qua denuntiaverat Iudaeis exitium, quod tamen non metuebatur, quia scilicet turgebant stulta illa et impia opinione, sibi esse satis superque praesidii vel in fortitudine sua, vel in divitiis, vel in sapientia. Cras reliqua.

Coepimus heri exponere quid sibi velit propheta, ubi vetat homines gloriari *vel in sapientia*, *vel in fortitudine*, *vel in divitiis*. Summa est, plurimum falli quicunque existimant se beatos, quum tamen remoti sint a Deo. Sed causam simul notavimus cur loquatur de sapientia et fortitudine et divitiis, nempe quia hoc vitium fere ingenitum est cunctis mortalibus, ut superbiant in sua excellentia. Quidquid putamus pretio aliquo dignum debuerat acceptum ferri Deo: iam si donum Dei est, quidquid praestantiae habemus, hoc valde praeposterum est, quod non discimus modestiam, quum Deus nos ita sibi obstringat: sed potius eius liberalitate abutimur ad superbiam. Haec tamen ingratitudo semper in mundo regnavit. Itaque haec ratio est cur propheta hic in nihilum redigat omnes mundi glorias. Nam quum inter Iudaeos alii essent divites, alii autem pollerent et prudentia et rerum usu, alii autem divitiis referti essent, ita fiebat ut nullius apud ipsos pretii esset coelestis doctrina. Quum ergo alii suas divitias opponerent ne accederet ad ipsos Deus, alii autem suam prudentiam, alii suam virtutem et alias opes: propheta hic denuntiat fumum esse quidquid gloriae sibi assumunt ex illis temporalibus Dei beneficiis. Hoc igitur residuum erat, ut Iudaei sentirent, nihil sibi prodesse fiducias omnes adversus Dei iudicium. Sed hinc etiam colligitur generalis doctrina. Et Paulus haud dubie primae ad Corinth. cap. 1 (v. 31) ad hunc locum respexit: docet illic Deum eligere quae stulta sunt in mundo, ut ita pudefaciat mundi sapientiam, et eligere quae sunt infirma, ut robur mundi evertat: adiungit, ut glorietur in Deo solo quisquis gloriatur. Non dubium est quin sumpserit hoc a propheta: et tamen non tantum illic de externo corporis robore, aut divitiis, aut civili prudentia loquitur, sed simul complectitur iustitiam, et quidquid videtur pretiosum et dignum honore apud homines. Vult ergo exinanire omnem carnis gloriam, ut sola Dei misericordia emineat. Ideo dixi, quamvis tres duntaxat species designet propheta, posse tamen hinc commode elici generalem doctrinam. Quod enim dicitur tam de sapientia quam de fortitudine et divitiis, ad falsam iustitiae opinionem, qua turgent hypocritae, referri potest, ac debet etiam. Nunc expendamus singula verba: *Sic dicit Iehovah*, *Ne glorietur*, inquit, *sapiens.* Per concessionem loquitur dum sapientes vocat, qui tamen vacui erant Dei timore, quod tamen scimus esse sapientiae principium: sed propheta ex communi sensu et aestimatione loquitur. Dicit, *Ne glorietur in sapientia sua* qui videtur sibi sapere. Sic enim resolvi debent verba. Deinde, *Sed qui gloriatur*, inquit, *in hoc glorietur cognoscendo et sciendo me.* Ex secundo versu apparet non ita spoliari homines omni gloria, ut in suo dedecore iaceant, sed ut induantur meliore gloria. Neque enim Deum oblectat hominum ignominia. Sed quoniam sibi plus arrogant quam utile

est, imo sese inebriant fallacibus blanditiis: ideo exuit ipsos ut quaerant veram gloriam, postquam agnoverint esse merum figmentum quidquid se existimant habere vel a natura, vel a se ipsis, aut aliis creaturis. Postea addit, *Intelligendo, et sciendo me.* Quanquam duobus verbis idem significat propheta, non tamen frustra duo haec verba eodem sensu posuit: quia quum vilipendant homines Dei cognitionem oportuit illos moneri, hanc esse summam perfectae sapientiae, ubi Deus cognoscitur. Voluit igitur corrigere perversum illum errorem, quo totus fere mundus laborat: quia dum singuli intenti sunt ad diversa studia, negligitur interea Dei cognitio. Videmus quo fervore rapiatur quisque post suos affectus, interea vix centesimus quisque dignatur dimidiam horam impendere singulis diebus Dei cognitioni. Et accedit etiam ex superbia alterum vitium, quod putant rem esse vulgarem, Deum cognoscere. Tenemus ergo cur propheta duobus verbis usus fuerit ad rem unam designandam, nempe ut hominum studia magis excitaret, quoniam videbat omnes fere torpere in hac parte, quae tamen totam vitam merito sibi vendicat: imo si centum vitae nobis suppeterent, hoc tamen unum agere sufficeret. Atqui ut dictum fuit, contemnitur res quae omnibus aliis praeferenda erat. Postea adiungit, *Quod ego sim Iehovah faciens iudicium. Se Iehovam* nominans, excludit haud dubie omnia figmenta, quae tunc Iudaeos abstraxerant. Terra enim corrupta erat multis superstitionibus, ita obscurum erat veri Dei nomen. Profitebantur quidem omnes se colere Deum Abrahae, et qui legem suam tradiderat per manum Mosis: sed quum multi errores permixti essent verae doctrinae, ita Deus suum gradum non tenebat. Vult igitur Deus ita se cognosci, ut solus excellat, et sit quasi in conspectu. Sed explicatio quae sequitur diligenter notanda est: Si enim hoc tantum dixisset, glorietur quisquis gloriari vult in cognitione mei, quod ego sim Iehovah, fuisset quidem plena doctrina: sed non satis perspicua vel facilis. Suspensae enim fuissent hominum mentes: O, quid hoc sibi vult? vel quorsum tendit quod Deus tanti aestimat sui cognitionem? Deinde putassent omnes satis esse, si faterentur unicum esse Deum. Ergo Deus hic revocat Iudaeos ad sensum suae divinitatis, ut serio intelligant ipsum esse Deum, nec inane illi nomen duntaxat tribuant. Ideo dixi diligenter notanda esse haec verba, *quod Deus faciat misericordiam et iudicium et iustitiam.* Videmus hodie in papatu iactari temere Dei nomen: nemo est qui non plenis buccis pronuntiet se colere unum Deum, sed interea profanant Dei nomen, quia scilicet postea quasi spolia Dei inter mortuos partiuntur. Docet igitur hic locus, nomen Dei per se nullius fore momenti, si nudatur sua virtute. Ergo haec vera est Dei cognitio, ubi non tantum agnoscimus ipsum esse mundi opificem, sed simul persuasi sumus, mundum ab ipso gubernari: deinde rationem quoque gubernationis tenemus, *quod faciat misericordiam et iudicium et iustitiam.* Hoc autem primum est in Deo, nempe ut beneficus et liberalis agnoscatur: quid enim nobis fieret sine Dei clementia? Itaque vera et recta Dei cognitio ab hoc capite incipit, dum scilicet ipsum sentimus erga nos misericordem. Nam quid nobis proderit cognoscere Deum iustum, nisi praecedat eius clementia et gratuita bonitas? Non possumus Deum cognoscere, nisi nobis cognitis: haec enim duo inter se sunt connexa. Iam si quis se ipsum excutiat, quid reperiet nisi materiam desperationis? Ita quoties veniet nobis in memoriam Deus, horrebimus, et quodammodo absorbebit nos desperatio: denique fugient omnes Deum, nisi dulcedo gratiae eius ipsos alliciat. Quare? iam dixi nostram miseriam nihil nobis afferre, nisi materiam horroris. Ergo non frustra Ieremias, quum iubet homines gloriari in Dei cognitione, statuit in primo et altissimo gradu misericordiam eius, postea adiungit *iudicium et iustitiam.* Quum haec duo simul iunguntur, designant perfectam gubernationem, quod scilicet Deus tuetur suos fideles, auxiliatur miseris et liberat iniuste oppressos: deinde quod compescit improbos, et non patitur grassari pro libidine adversus insontes. Haec igitur scriptura passim significat per voces iudicii et iustitiae. Iustitia Dei non accipitur, ut vulgo nos loquimur: et improprie loquuntur qui iustitiam Dei opponunt misericordiae. Unde proverbium vulgare, Provoco a iustitia ad misericordiam. Scriptura aliter loquitur: iustitiam enim accipit pro fideli custodia Dei, qua suos tuetur et conservat: iudicium autem pro rigore, quem exercet contra legis suae transgressores. Sed, sicuti iam dixi, iudicium et iustitia simul et coniunctim sumuntur pro legitima gubernatione, qua Deus ita temperat res in mundo, ut nihil sit nisi rectum et iustum. Et hinc melius confirmatur quod prius dixi, nempe non tantum in genere ipsum loqui, sed velle etiam mederi vitiis quae tunc obstabant, quominus reverenter exciperent Iudaei tam promissiones quam minas: falsa enim gloria omnes inebriabat, quum alius divitias suas putaret sibi esse instar invictae munitionis, alius sapientiam, alius fortitudinem. Quum ergo ita inani fastu pleni Deum spernerent, et coelestem eius doctrinam, oportuit hoc totum cogi in ordinem: imo exinaniri prorsus, ut discerent non alibi gloriandum esse, quam in cognitione Dei. Iam cognitio quae hic ponitur, duos fructus ex se parit, nempe fidem et timorem: nam si persuasi sumus penes Deum esse propitiationem, ut dicitur Psalmo 130 (v. 4) tunc in ipsum recumbimus, et non dubitamus ad ipsum confugere, et reponere in eius manu salutem nostram:

hoc unum est. Deinde, fides simul adducit timorem, ut illic dicitur, Propitiatio est apud te ut timearis. Sed utrumque membrum hic distincte propheta notat. Nam ubi Deus vult cognosci misericors, haud dubie invitat nos ad fidem, ut tranquillis animis invocetur, et non dubitemus ipsum nobis esse propitium, quia non respicit quales simus, ut rependat quod sumus meriti: sed indulgenter nobiscum agit pro sua clementia. Quum dicit *se facere iudicium et iustitiam*, haec duo debent animos nostros ad timorem eius et reverentiam formare et flectere. Quanquam ubi pronuntiat Deus se facere iustitiam, simul nobis suppeditat materiam fiduciae. Hoc enim modo promittit se fore salutis nostrae custodem. Nam, ut dixi, iustitia eius non est rependere cuique iustam mercedem: sed latius extenditur, quandoquidem accipitur pro fide. Quoniam ergo Deus nunquam suos deserit, sed in tempore ipsis auxiliatur, et sese opponit improbis, hac in parte vocatur iustus. Hinc ergo possumus etiam tutius et quietiore animo in ipsum recumbere, dum scimus talem esse eius iustitiam, ut nunquam nos destituat suo auxilio, quoties opus est. Postea addit, *Quoniam in his complacuit mihi, dicit Iehovah.* Hoc refertur ad homines: quasi diceret Deus se odio habere eos omnes qui praeterita notitia iustitiae et misericordiae eius et iudicii ferociunt, et sese efferunt vana spe vel propter divitias, vel propter sapientiam, vel propter fortitudinem, quemadmodum dicitur Psalmo 147 (v. 10): Non placet Deo fortitudo equi, neque delectatur cruribus viri: quasi diceret: Abominatur Deus fiduciam, qua sese temere extollunt homines, dum existimant vitam suam et salutem sibi esse in manu propria. Sic etiam hoc loco subest antithesis inter cognitionem clementiae, iustitiae Dei et iudicii, et inter sapientiam, fortitudinem, et divitias, et stultam gloriationem, qua inflati sunt homines, ubi suam beatitudinem in se ipsis quaerunt. Nunc etiam clare perspicimus quod ante dixi, nempe non tantum damnari his verbis iactantiam humanae virtutis et gloriam sapientiae, vel opum, sed homines exui prorsus omni fiducia, quam in se ipsis reponunt, vel petunt a mundo, ut sola Dei cognitio ipsis ad perfectam beatitudinem sufficiat. Nam propheta satis aperte demonstrat omnes homines extra Deum esse miseros. Hinc sequitur, non alibi quam in ipso esse felices. Modus nunc addendus est: quomodo felices sumus in Deo? nempe si ipsum cognoscimus erga nos misericordem: deinde si tradimus nos in eius custodiam et fidem, et sinimus nos ab ipso gubernari, et subiicimus nos etiam legi ipsius, quoniam metuimus eius iudicium. Posset quidem hic locus longe uberius tractari: sed mihi sufficit complecti summas rerum, more meo. Nunc sequitur,

25. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, ut visitem* (ad verbum, et visitabo) *super omnem circumcisum in praeputio,*

26. *Super Aegyptium, et super Iehudah* (vel super Aegyptum, tam de terra quam de hominibus potest accipi), *et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab, et super omnes finitos in angulo* (alii vertunt, attonsos comam, sed nulla ratio apparet), *habitantes in deserto: quia omnes gentes incircumcisae* (vel praeputiatae), *et tota domus Israel praeputiati sunt corde* (vel incircumcisi).

Postquam sustulit propheta obstaculum illud, quod videbat esse in Iudaeis quominus reverenter exciperent Dei doctrinam, iam severius insurgit, et fungitur officio praeconis in denuntianda vindicta, quae instabat. *Ecce*, inquit, *venient dies quibus visitabo super omnes incircumcisos in praeputio.* Duos sensus admittit hic locus. Quidam interpretes distincte accipiunt has duas voces מול, hoc est circumcisum, deinde בערלה in praeputio: quasi dixisset Ieremias, Visitabo tam super Iudaeos, qui sunt circumcisi, quam super gentes profanas, quae gestant praeputium suum. Alii coniunctim legunt, quod scilicet Deus minetur vindictam Iudaeis et gentibus, quia sint circumcisi, sed simul retineant praeputium. Potest tamen commode ita exponi locus, quoniam mixtura erat quae corrumperet sanctitatem circumcisionis, et faceret similem praeputio gentium: ac si dictum esset, *Visitabo circumcisum in praeputio*, hoc est mixtim et sine discrimine, quemadmodum dicimus lingua nostra *Pesle mesle.* Nam paulo post sequitur, *Omnes esse incircumcisos corde*, Iudaeos ipsos dico. Videmus ergo ut propheta permisceat circumcisioni praeputium, non quod vellet sacrum illud symbolum adoptionis profanare: sed respicit ad Iudaeos, qui, ut erant degeneres, ita adulteraverant foedus Dei, et simul violaverant circumcisionem, ut nihil differret a praeputio. Ego igitur sic existimo, Iudaeos ita recenseri cum gentibus, ut tamen tribuat etiam illis praeputium. *Visitabo igitur omnem circumcisum in praeputio*, hoc est, cuius circumcisio inanis est, et manet praeputio similis. Quidquid sit, propheta hic denuntiat cladem non Iudaeis tantum, sed etiam Aegyptiis, et vicinis aliis gentibus: sed respicit tamen populum suum, quia Aegyptiis non fuit destinatus hic sermo, neque Idumaeis, vel Moabitis. Sed quoniam solebant Iudaei ad Aegyptios se conferre, si quod discrimen instabat ab Assyriis et Chaldaeis, ideo propheta hic adiungit Aegyptios Iudaeis: eadem etiam est ratio aliarum gentium. Scimus quidem Idumaeos et Moabitas fuisse infensissimos hostes Iudaeis: sed ut erat diversa temporum conditio, ita nunc hostes, nunc amici

erant: et quum viderent nimis late dominari Chaldaeos, videbant etiam se expositos esse in praedam: hinc fiebat, ut libenter se adiungerent Iudaeis. Quum ergo hinc inde Iudaei sperarent vicinos sibi fore auxilio, ideo propheta dicit *instare omnibus visitationem*. Et hinc etiam confirmatur quod dixi. Non enim distinguit Iudaeos ab Aegyptiis et aliis gentibus, sed potius quemadmodum contraxerant inter se foedus, ita vult eos conflare in unum corpus. *Visitabo* igitur *super circumcisum*, inquit, *in praeputio*. Iudaei enim non tenebant Deum esse salutis suae praesidem, et se fuisse segregatos ab aliis gentibus. Ideo vocat eos circumcisos in praeputio, quoniam Aegyptii, et Idumaei, et Ammonitae, et Moabitae erant circumcisi propter foedus quod contraxerant cum Iudaeis: et Iudaei ipsi erant praeputiati, quum relicto Deo sese ita prostituissent. Verum quidem est, Idumaeos fuisse circumcisos, quia erant posteri Esau: et haud dubie retinuerant symbolum illud externum: sed circumcisio illa prorsus ludibrium erat, quum Esau descivisset ab ecclesia Dei. Circumcisio autem electi populi per se efficax erat, sed quoniam illi pariter ad superstitiones prolapsi erant, similes erant praeputio: quemadmodum etiam Paulus dicit pro nihilo ducendam esse literam circumcisionis, hoc est, externam speciem. Videmus ergo subesse non vulgarem gratiam in his verbis prophetae, quum ultionem denuntiat tam Iudaeis quam Aegyptiis: et simul vocat circumcisos in praeputio, quoniam alii attulerant praeputium, alii circumcisionem, et ita permiscuerant sacris profana, ut tamen nihil esset sincerum vel integrum. Et ideo subiicit, *Super Aegyptum, et super Iehudah, et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab*. Diximus cur omnes hos populos enumeravit: quia scilicet alii ab aliis sperabant certam opem, ita ut omnes simul Deum spernerent. Postea addit, *Et super omnes finitos in angulo*. Nam קץ significat finem. Ergo קצוצים accipiunt hic pro extremis, pro his qui sunt in extremitate. פאה, autem significat angulum et finem: Angulatos in angulo possemus vertere, si ita ferret linguae proprietas. Sed sensus minime ambiguus est, nempe etiam si Moabitae et alii haberent absconditos recessus, tamen non fore immunes a plaga. Perveniet igitur, inquit Ieremias, etiam ad ultimos ipsorum angulos, in quibus se tuto habitare putant, Dei vindicta. Et quod sequitur exegetice accipi debet, *super incolas deserti*, vel super eos qui habitant in deserto. Ostendit ergo quid intellexerit per קצוצי פאה. Nam quum incolerent loca magis remota, putabant se eo esse tutiores, et protegi suis latibulis: deridet hanc confidentiam propheta, et dicit simul ad poenam eos trahendos esse. Iam addit, *Quia omnes gentes incircumcisi sunt, et tota domus Israel sunt incircumcisi corde*. Quum dicit *omnes gentes esse praeputiatas*, haud dubie comprehendit Israelitas sub nomine gentium: et ita probrose aufert nomen electi populi: quasi diceret Israelem sic permixtum esse gentibus, ut faciat partem duntaxat. Negassent enim alioqui Iudaei se debere numerari inter gentes: sed propheta hac excusatione eos depellit, ac dicit esse unam gentem, quae nihil a reliquis differat. *Omnes ergo gentes sunt incircumcisae*. Et ideo potest ה הידיעה demonstrativum pronomen accipi pro relativo, Omnes hae gentes. Loquutus autem fuerat non tantum de Aegyptiis et Idumaeis, et aliis vicinis populis, sed posuerat Iehudah. Simul ergo dicit *Omnes has gentes esse incircumcisas:* et quemadmodum iam dixi, exprobrat Israeli, quod quum Deus illum sibi consecrasset, tamen nihil differret a gentibus. Erat enim promiscua mixtura, quae alios aliis prorsus aequaret. Sed quoniam adhuc poterat exceptio aliqua afferri, ideo dicit: *Iudaei sunt incircumcisi corde*. Illos quidem iam comprehenderat sub gentibus, sed magis urgeri ipsos oportuit, quoniam circumcisio poterat ab illis proferri. Dicit ergo propheta, etiam si in carne symbolum illud visibile gestent, esse tamen corde incircumcisos, et ideo iure censeri inter gentes. Videmus ut acrius ipsos premat, quum diserte ab aliis gentibus eos separans tamen ostendat merito statui et censeri in numero gentium, quia Deus non moretur externum illud symbolum, sed respiciat quod praecipuum est, nempe circumcisionem cordis. Est autem haec trita loquutio apud Mosen et prophetas, vocare cor incircumcisum, praeputium cordis: et vocare etiam populum incircumcisum corde: quia circumcisio, quanquam erat testimonium gratuitae salutis in Christo, tamen simul debebat initiare Iudaeos in cultum Dei et timorem: debebat illos hortari ad novitatem vitae: denique erat signum et poenitentiae et fidei. Quum ergo Iudaei duntaxat proferrent signum illud, merito derisi sunt a Mose, et prophetis, quasi vellent Deum placare re illa nihili, nec spectarent finem: quemadmodum hodie si gloriemur solo baptismo, interea simus vacui poenitentia et fide, ridicula erit nostra iactantia. Et ideo Paulus (Rom. 2, 27) vocat literam circumcisionis externam illam speciem, ubi separatur signum a sua virtute et substantia: et ex opposito dicit veram circumcisionem esse, quae est in abscondito et in spiritu: sicuti etiam idem de baptismo licebit dicere, nempe literalem baptismum nihil prodesse hypocritis, qui arripiunt nudum illud signum: et ideo veniendum esse ad spiritum baptismi, nempe ad rem ipsam, quia interior virtus est renovatio, dum scilicet vetus homo noster crucifigitur in nobis, et resurgimus cum Christo in vitae novitatem. Postea subiicit:

CAPUT DECIMUM.

1. *Audite verbum quod loquitur* (sermonem quem profert) *Iehovah ad vos, domus Israel.*

2. *Sic dicit Iehovah, Viam gentium ne didiceritis, et a signis coelorum ne metuatis, quoniam metuunt ab illis gentes.*

Hic novam concionem ingreditur Ieremias. Quanquam non dubium est saepius inculcasse hanc doctrinam: sed tamen distinguo a superiore contextu, quoniam hic quasi de integro orditur concionem contra superstitiones, quibus Iudaei tunc nimium erant dediti. Hortatur autem, *Ut audiant verbum Iehovae,* quoniam ita obduruerant in erroribus, quos a gentibus contraxerant, et ita contagio illa invaluerat, ut non facile inde possent avelli. Haec igitur ratio est praefationis, quum dicit, *Audite verbum Iehovae, domus Israel, quod loquitur ad vos.* Reliqua differemus in proximam lectionem.

Coepimus proxima lectione exponere initium decimi capitis, ubi vetat Ieremias Iudaeos respicere ad superstitiones gentium, ut se illis implicent. Primo autem loco ponit errorem illum, quo imbuti erant Chaldaei et Aegyptii. Nam scimus fuisse maximos observatores astrorum. Hoc autem ideo diserte exprimitur, quia Iudaei spernebant Dei iudicia, quum tamen nimium essent meticulosi in stultis et frivolis imaginationibus. Nam si quis minatus fuisset cladem ex astrorum intuitu, statim fuissent perculsi. Quum autem Deus quasi clangore tubae denuntiaret illis cladem per suos prophetas, non movebantur. Sed praestabit verba ipsa prophetae expendere: deinde facilius erit colligere summam rei. *Ne dediceritis,* inquit, *viam gentium.* Nam אל accipiunt Hebraei grammatici pro את. *Ne ergo didiceritis viam gentium.* Scimus viam passim accipi pro omnibus institutis quibus vita humana regitur. Vetat ergo studium suum adiicere ad praecepta gentium. Speciem unam subiicit, *Ne metuant a signis coelestibus.* Postea ostendit quanta sit vanitas in gentium institutis, nempe quia idolis sunt addicti: lignum loco Dei adorant, postquam expolitum est artificio hominis. Sed in verbis hoc etiam notandum est, *Ne metuatis,* inquit, vel ne expavescatis *a signis coelorum, quia pavent gentes ab illis.* Triplex expositio affertur huius loci. Quidam particulam כי (quae proprie est causalis) accipiunt pro nota similitudinis כ, Quemadmodum gentes metuunt. Alii adversative exponunt, Quamvis, et כי saepe ita accipitur. Alii autem sic resolvunt, Quia gentium est ab illis expavescere: quasi diceret Deus, nimis perperam facere Iudaeos, si metuant sibi a signis coelestibus: quoniam debuerant hanc stultitiam, vel potius dementiam ablegare ad gentes. Nam gentes perinde aestimat Deus ac caecos. Veniamus tamen ad summam rei. *Ne discatis,* inquit, *viam gentium.* Hoc praeceptum est generale. Lex enim Iudaeis dabat certam regulam, ac si essent praefixae metae. Debebant igitur sequi quod Deus lege sua docebat, et non deflectere vel ad dextram, vel ad sinistram, quemadmodum etiam loquutus fuerat Moses. Atqui ut pruriunt semper humana ingenia, hinc inde nimis cupide appetebant scire quid observarent gentes. Ubi autem haec lascivia occupavit hominum animos, fieri non potest quin permisceant tenebras luci. Hac igitur ratione admonet Ieremias, non esse quidquam discendum a gentibus: quasi diceret, Vos acquiescere oportet in simplici legis doctrina: nisi enim contenti sitis Deo magistro, necesse erit vos in omnes partes abripi. Itaque nisi vultis ultro errare, tenete viam quae vobis monstrata est in lege, et ne declinetis ad ritus gentium. Postquam autem in genere praecepit, ut non deflecterent a simplici legis doctrina, adiungit illam speciem, *ne metuant a signis coelestibus,* hoc est, ne fortunam sibi fingant prosperam, vel adversam ex positu, vel adspectu astrorum. Videtur tamen esse quaedam species repugnantiae. Vocat enim astra signa: hinc sequitur, aliquid igitur notari ex positu astrorum. Et Moses etiam dicit solem, et lunam, et omnes stellas fore in signa praesertim vero planetas: quanquam in firmamento sunt duodecim signa, ex quibus praecipue iudicium faciunt astrologi. Quum ergo Deus statim ab initio creationis decreverit tam stellas fixas, ut vocant, quae sunt in firmamento, quam planetas fore in signa, videtur propheta non recte interdicere Iudaeis, ne sibi a talibus signis metuant. Nam signa haec coelorum vel conficta sunt hominum arbitrio, vel a Deo profecta. Atqui iam ostendimus, non stulta opinione hominum astra vocari signa, sed ex prima creatione hanc illis fuisse inditam naturam a Deo autore. Quod si astra nobis vel prosperam vel adversam fortunam praesagiunt, sequitur ab illis esse metuendum. Sed propheta hic improprie signa vocat, quia non respicit veram originem, sed accommodat potius sermonem suum ad perversos illos errores, qui tunc invaluerant. Ac tenendum est quod nuper attigi, Aegyptios et Chaldaeos fuisse deditos astrologiae, quam hodie vocant iudiciariam. Nam ipsum nomen per se debet facile admitti: sed pridem ab improbis nebulonibus fuit profanatum, quibus studium fuit quaestum facere ex meris fallaciis. Nec dubium est, quin et Aegyptii et Chaldaei fuerint veri astrologi, et tenuerint artem quae per se laudem meretur. Nam observatio astrorum quid aliud est, quam consideratio mirabilis illius opificii, in quo relucet tam potentia quam sapientia et bonitas Dei? Et

certe astrologia potest merito vocari alphabetum theologiae. Nam quisquis puro animo accedit ad considerationem opificii coelestis, fieri non potest quin totus rapiatur in admirationem tam sapientiae quam bonitatis et potentiae Dei. Non dubito igitur quin Chaldaei et Aegyptii didicerint artem ipsam, quae per se non tantum est probabilis, sed etiam utilissima, nec iucundissimas tantum speculationes in se continet, sed plurimum etiam conferre debet ad excitandam in hominum cordibus reverentiam Dei. Ideo Moses a pueritia fuit eruditus in illa arte: Daniel etiam apud Chaldaeos. Didicit Moses astrologiam, qualem tunc tenebant Aegyptii: didicit etiam Daniel, sed ars illa apud Chaldaeos erat tunc adulterata. Nam permiscuerant, quemadmodum iam dixi, stultas divinationes verae et genuinae scientiae. Ut ergo consilium prophetae nobis certo constet, principium illud fixum maneat, solem et lunam et reliquos planetas, deinde stellas fixas quae sunt in firmamento, esse in signa. Atqui simul hic notanda est relatio: quorsum igitur Deus voluit solem et lunam esse in signa? nempe ut cursus lunaris conficiat mensem unum, cursus solaris conficiat unum annum. Deinde ut respectus duodecim signorum etiam aliquid designet. Nam sol quum est sub Cancro non eiusdem est vigoris et efficaciae, ut est sub Virgine, ut est sub aliis signis. Denique quoad ordinem naturae astra tam planetae quam stellae fixae nobis sunt in signa, ut scilicet annos numeremus a cursu solari, menses a cursu lunari: deinde sol, prout respicit duodecim signa, nunc conficiat ver, nunc aestatem, nunc autumnum, nunc hyemem. Sunt etiam alii fines. Sed uno verbo complexus sum quidquid potest dici de signis coelestibus, nempe spectare ad ordinem naturae. Quisquis autem vult longius trahere haec signa, prorsus confundit ordinem a Deo positum, quemadmodum Chaldaei olim, et Aegyptii, quum vellent altius conscendere quam ratio ferebat, voluerunt coniicere quales essent eventus omnium gentium ex astrorum positu: deinde etiam descendere ausi sunt ad singulos homines: hinc orti sunt genethliaci. Ergo primum coeperunt subtilius philosophari, solem, quum esset sub signo illo, portendere cladem uni genesi, felices eventus alteri. Haec autem sunt extra consuetum naturae ordinem, quemadmodum iam diximus. Exempli gratia: Esse hyemem et aestatem, hoc est naturale, et ordinarium: bellum autem moveri ab una gente contra alteram, hoc non est ex consueto ordine, et non fit natura: sed ex ambitione et avaritia hominum. Regnat quidem occulta providentia Dei, sed loquimur de causis, quae a nobis expendi debent, et possunt etiam a nobis comprehendi, quia cadunt sub sensus nostros. Quanquam simul notandum est, cursum astrorum per se non habere quidquam momenti. Videmus enim ut Deus variet tempora. Neque enim est continuum temperamentum: non habemus aequales hyemes, neque aestates: nullus est annus qui non sit dissimilis priori: tertius qui sequitur etiam multum distat a secundo. Hinc ergo colligimus Deum ita hanc proprietatem indidisse et soli et lunae, et astris omnibus, ut tamen ipse imperet, et permutet tempora, quemadmodum decrevit. Hinc etiam et sterilitates, et pestilentiae, et reliqua eius generis. Aliquando aer videbitur temperatus, tamen grassabitur pestilentia: aliquando non reperietur causa cur annus sit minus fertilis, et tamen esurient homines. Ergo etiam in ipsa natura haec diversitas ostendit Deum non resignasse suam potentiam astris, sed ita operari per astra, ut tamen gubernacula teneat: deinde ut pro suo arbitrio aliter mundum temperet, quam possit vel acutissimus quisque divinare ex astris. Sed hoc non obstat, quominus tamen sit aliqua significatio, quemadmodum iam dixi. Caeterum, qui transscendunt fines a Deo positos, et volunt coniicere ex astris futurumne sit bellum in illa regione, futurane pax in altera: qui ergo volunt quae sunt extra naturae ordinem colligere ex astris, illi prorsus miscent coelum terrae. Nec dubium est quin propheta hanc dementiam castiget, quum vetat Iudaeos attendere ad signa coelorum, ut ab illis metuant. Sed simul observanda est ratio cur propheta tam graviter condemnet timorem illum, qui regnabat in gentibus, nempe quoniam ubi haec opinio invaluit, pendere omnes rerum eventus ex astris, tollitur timor Dei, et nihil tribuitur iudiciis eius, extinguitur fides, et in nihilum redigitur Dei invocatio, et omnia pietatis exercitia. Nam omnes astrologi, qui hoc nomen tam honorificum falso sibi usurpant, nebulones istos dico, qui praetexunt suis imposturis nomen astrologiae iudiciariae, ita statuunt, debere fieri iudicium de vita hominis ex horoscopo, ac si ex astris penderet utraque fortuna. Si ergo quispiam hac hora natus sit, secundum eos, manebit ipsum haec vel illa conditio: ita fatum simul fingunt, nempe aliquam necessitatem, quae teneat hominem constrictum imperio solis et lunae et astrorum: Natus est enim quum sol esset in cauda illius signi, vel quum esset in capite alterius: haec genesis portendit talem fortunam, vel talem: hic erit brevis vitae, alter diuturnae: sic iudicant. Deinde, plus etiam colligunt postea audaciae, et pronuntiant de unoquoque die: Talis eventus manet hanc expeditionem: deinde illo anno hoc aggredietur infeliciter, vel illud bene succedet. Postea ubi genesis non venit in rationem, subiiciunt totum humanum genus necessitati astrorum: Ecce, si expeditionem aliquam suscipias hoc vel illo die, tibi bene erit: sed si festines ante meridiem, manet te infelix successus. Sic ergo divinant de tota hominum vita, et

singulis actionibus: quum tamen Deus non voluerit astra et stellas esse in signa hoc fine, vel hoc usu. Iam, quemadmodum dixi, hinc sequitur Deum non regnare: ita exstinguitur fides, et in nihilum rediguntur omnia officia pietatis. Nam quisquis persuasus est se constrictum esse hac necessitate, quoniam talis est horoscopus, necessario sibi pereundum hac hora, necessarium etiam esse perire hoc genere mortis: quisquis ergo ita persuasus erit, an invocabit Deum? an commendabit illi vitam suam? Deinde si quid adversi acciderit, an hoc acceptum feret suis peccatis? an agnoscet se vocari in iudicium a Deo? Si feliciter etiam habuerit, an excitabitur ad canendas Deo laudes? Videmus ergo ut haec divinatio exstinguat totam pietatem, quoniam nulla erit fides: deinde nulla erit agnitio poenarum, nulla agnitio beneficiorum Dei, et nullum studium precandi, si animos nostros semel occupaverit diabolicus ille error, subiectos nos esse astris, talem esse nostram genesim: deinde astra singulis diebus, et singulis momentis portendere aliquod mortis genus. Hoc igitur praecipue reputandum nobis est ubi propheta vetat *Iudaeos sibi metuere a signis coelestibus*. Neque enim dubium est, quin Chaldaei vaticinarentur sibi promitti novum imperium: ita miseros Iudaeos terrebant: Actum est de nobis: nam ita astrologi apud Chaldaeos loquuti sunt: deinde ab altera parte Aegyptii etiam vident hoc praedici ex positu astrorum. Sic fiebat, ut conciderent Iudaei quasi exanimes. Ita autem non veniebat illis in mentem, Deum toties, et tam multis annis minatum fuisse per prophetas suos, quum non desinerent iram eius in se provocare. Iudicium ergo Dei pro nihilo ducebant: et interea attonitos reddebat illa persuasio, quod Chaldaei iudicium fecissent ex astris, fore aliquam mutationem. Ergo propheta, ut revocet ipsos tam ad poenitentiam quam ad fidem, quae sunt duo pietatis membra, et continent in se omnem perfectionem verae sapientiae, dicit, *Ne metuatis vobis ab astris, sed metuite vobis a Deo.* Subest enim antithesis inter Deum et astra: quasi diceret, Si quid adversi vobis accidat, scitote vos castigari Dei manu, qui iustus est vindex scelerum. Haec doctrina ad poenitentiam spectat, nempe ut sentiant se merito poenas dare, quoniam fuerint obstinati in sua malitia. Deinde sequitur altera pars, nempe quamvis astra cladem et interitum illis minentur, tamen ut confugiant ad misericordiam Dei, nec dubitent se fore incolumes et salvos, modo Deus sit illis propitius. Tenemus igitur nunc prophetae consilium, ubi dicit non esse metuendum ab astris. Possent plura dici: sed ego brevitati studeo, quantum in me est: et videor breviter comprehendisse quod ad loci huius intelligentiam sufficeret. Scio quam multi hodie stulte curiosi sint: et ideo vellent locum aliquem dari astrologiae iudiciariae: et hoc delirium abripuit etiam quosdam et pios alioqui homines, et valde eruditos. Sed videmus quid hic pronuntiet Deus per servum suum. Et miror quosdam sic fuisse addictos astris, qui tamen de libero arbitrio nimis philosophice loquuntur. Nam volunt fortuitos esse rerum eventus: volunt homines libere agere in utramque partem, et fatum exhorrent et detestantur. Interea autem includunt Deum quasi in ergastulo, et volunt astra regnare. Hoc mihi est prodigium, non signum. Sed omnia illa relinquo: sufficiat nobis simplex doctrina prophetae, ubi dicit *non esse metuendum a signis, quia gentium est.* Ego enim libenter amplector sensum illum, quod scilicet propheta dicat speciem hanc esse caecitatis: Relinquite, inquit hanc stultitiam gentibus: non mirum est ita occupari multis deliriis, et erroribus, quoniam non lucet illis coelestis doctrina: vestrum autem est, timere Deum, et in eius misericordiam recumbere. Sequitur,

3. *Quoniam statuta populorum vanitas est. Nam lignum e sylva scindit, opus manuum artificis dolabra* (vel, in securi: nam ponitur ב, quae est nota instrumenti apud Hebraeos).

Videtur propheta abrumpere sententiam, et inepte etiam ratiocinari. Dixerat enim proximo versu, Ne discatis ritus gentium, et ne metuatis a signis coelestibus: *Quoniam statuta gentium vanitas: lignum enim conscindunt.* Videtur ergo quasi sui oblitus, transitum facere ad idola. Sed notandum est, Iudaeos fuisse commotos illa vetusta persuasione, quod scilicet Chaldaei et Aegyptii iactarent se solos sapere, et sibi acquisierant talem famam apud omnes gentes. Nam videmus etiam profanos scriptores, quum de origine omnium scientiarum loquuntur, referre ad Chaldaeos et Aegyptios. Nam apud ipsos nata dicitur astrologia, et omnes liberales scientiae. Non dubium igitur est quin Iudaei tantum autoritatis deferrent Chaldaeis et Aegyptiis, ut illo praeiudicio occupatae illorum mentes nihil cernerent. Propheta igitur excutit illis hanc socordiam, et monstrat insipidos esse illos, qui tamen soli volebant sapere, et alios prae se ducebant barbaros et socordes. Nunc ergo videmus cur propheta idololatriam contexat cum falsa illa et adulterina astrologia, cuius paulo ante meminit. *Leges*, inquit. חקות statuta proprie: חקק significat decernere vel scribere: unde etiam חקות vocant decreta. Quum legis nomen sit generale, inter species, quae passim occurrunt in scripturis, una est, statutum: alii vertunt edictum, et verbum significat saepe edicere: sed saepe ad caeremonias et ritus nomen hoc refertur. *Dicit igitur ritus gentium esse vanitatem.* Iam hoc probat, *quoniam scilicet scindunt sibi ligna e sylvis, et postquam expoliverunt artificio, putant esse*

deos. Quam detestabilis est hic furor, ubi truncum e sylva excisum putant Deum esse, simul ac formam aliquam accepit? Quum ergo tantus, et tam prodigiosus furor regnaret apud Chaldaeos et Aegyptios, quid potuit illis esse rectae intelligentiae vel iudicii? Stulte ergo Iudaei, quum putarent illos esse valde perspicaces: Sunt, inquit, bruta animalia. Nam hoc prorsus alienum est a ratione, fingere sibi Deum ex trunco mortuo. Quum ergo Chaldaei et Aegyptii vos rapiunt, et reddunt quasi attonitos stulta opinione, quae vobis de nihilo concepta est, solos illos sapere, nonne videtis vos bis et ter esse dementes? ubi enim reperietur sapientia, quum ita sibi deos fabricent ex truncis arborum? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed quoniam has circumstantias non expendunt interpretes, ideo tantum eliciunt frigidam doctrinam, et colligunt quidem generales sententias: sed si quis propius et diligentius examinet consilium prophetae, reperiet quam efficax sit haec doctrina, aliter autem non potest quisquam recte intelligere quid voluerit Ieremias. *Lignum* ergo *conscindit quisque.* Nam utitur singulari numero. Postea, *opus manuum artificis in dolabra.* Ostendit mutari perversa hominum imaginatione naturam ipsam, quia simul atque lignum novam formam accepit, videtur non amplius esse lignum. Arbor quum viret, quum profert suos fructus, non colitur loco Dei: ubi autem excisa est, truncus mortuus et aridus substituitur Dei loco: qua ratione? nempe *quia accessit dolabra.* Alii vertunt securim, vel asciam, *hache, ou doloire,* perinde est. Nam nulla est ambiguitas in ipso sensu, quod scilicet scindant ligna e sylvis, deinde postquam dolatum est lignum illud, et fit opus manuum artificis, quid sequitur?

4. *Argento et auro pulchrificant* (hoc est, exornant) *illud: clavis et malleis fortificant* (hoc est bene defigunt), *et non movebitur* (hoc est, ut non moveatur).

5. *Sicuti palma aequalis* (hoc est, stat effigies illa aequalis tanquam palma, id est, assurgit in rectitudinem), *et non loquuntur: et tollendo tolluntur, quia non ambulabunt* (hoc est, non possunt ambulare), *ne timeatis ab illis: quia non male faciunt, atque etiam bene facere non penes ipsos.*

Prosequitur eandem sententiam: et mutuatur etiam verba ipsa ex 44. capite Isaiae. Est enim prorsus similis locus. Ieremias autem, qui fuit posterior, libenter sumpsit ex altero, quo magis afficeret populares suos, quum viderent rem unam dici a prophetis duobus: ita habere plures testes. Dicit igitur sapientes illos, quorum admiratione stupebant Iudaei, *Ornare suas imagines,* vel statuas *argento et auro, postea clavis et malleis bene figere, ita ut non moveantur.* Quidam hoc referunt ad laminas, ne laminae discedant. Nam hoc verbum significat aliquando egredi. Sed simplicior sensus est, affigi clavis et malleis statuas illas, ne moveantur. Iam per concessionem addit propheta, *Sunt* quidem *rectae quasi palmae,* et in illis videtur esse aliquid conspicuum: *sed non loquuntur,* inquit: deinde *tollendo tolluntur,* hoc est, non possunt se movere loco, nempe *quia non ambulant. Ergo ne metuatis ab illis: quoniam neque male faciunt, neque penes ipsos est bene facere.* Nunc videmus quid voluerit docere propheta, nempe tam Chaldaeos, quam Aegyptios, quorum sapientia valde celebris erat in toto mundo, et excaecabat etiam ipsos Iudaeos, vel sic rapiebat, ut putarent nihil ab ipsis manare nisi optime cognitum et provisum. Ut ergo hunc errorem deleat et tollat, ostendit illos turpem in modum desipere. Quid enim magis pudendum, quam putare mutatam esse naturam ligni simul ac formam accepit? et unde? nempe a manu artificis. An autem erit in hominis arbitrio fingere Deum pro sua libidine? hoc riserunt etiam profani homines. Exstat sententia illa Horatii: Quum faber dubitaret faceretne Deum an scamnum, maluit esse Deum, inquit [1]). Poeta ille quia non audebat generaliter damnare amentiam, quae tunc regnabat in mundo, oblique detexit quam pudendus esset error ille, colere pro Deo truncum, quoniam ita libuerat fabro. Ditissimus quisque colebat ligneum deum, contemnebat autem opificem: qui non dignatus fuisset dare poculum aquae fabro, tamen prosternebat se coram deo, quem faber ipse fecerat deum. Hoc igitur nunc dicit propheta noster: *Ecce,* inquit, *auro et argento exornant truncos lignorum: erigunt quidem,* et illic apparet species quaedam: *nam sunt rectae statuae:* et palmae ideo eas comparat, quae in sublime semper assurgit: *sed non loquuntur, tolluntur etiam, quia carent omni sensu. Ergo ne timeatis.* Deinde adiungit, *Non possunt male facere, et non est penes ipsos bene facere.* Videtur improprie loqui propheta, quum ostendit non esse deos, qui non male faciunt. Nam hoc etiam alienum est ab unico et vero Deo, nempe male facere. Sed recepto more propheta hoc verbum accipit pro poenas infligere vel exigere. Dicitur ergo Deus male facere, non quia noceat, non quia inferat iniuriam mortalibus: sed quia eorum peccata castigat. Et loquutio haec sumpta est ex communi hominum sensu: vocamus enim mala, quae nobis adversa sunt: nam fames, morbi, et nuditas, frigus, calor, ignominia, et quidquid tale est, vocabitur res adversa. Iam propheta dicit idola gentium vel fictitios deos non male facere, hoc est, nihil habere potestatis, ut poenas infligant hominibus. Et hoc

---

[1]) Satir. l. I. 8.

quoque ex Isaia sumptum est: Deus enim duplici argumento utitur, dum vult sibi uni asserere deitatem. Dicit (Is. 48, 3 etc.), Solus sum qui praevideo res futuras et praedico: ergo solus sum Deus: deinde, Solus sum qui bene et male facio: ergo solus sum Deus. Dicit se esse qui male faciat, nempe quia est iudex mundi. Videmus ergo non accipi in sinistram partem hoc verbum, sed quemadmodum iam dixi, catachristicos accipi ex sensu carnis, quia scilicet poenas quae nobis divinitus infliguntur, putamus res esse malas, et ita vocamus. Sequitur,

6. *A non* (vel ab eo quod non, hoc est, ab ultimis temporibus non), *sicut tu Iehovah reperietur: magnus tu, et magnum nomen tuum in fortitudine.*

Quoniam frigeret doctrina illa, quae docet gentium deos mera esse figmenta, et nullius momenti, nisi accederet veri Dei cognitio, hac ratione propheta nunc verum Deum producit. Et altera etiam est ratio: nunquam enim quisquam agnoscet deos ligneos at lapideos pro nihilo ducendos esse, nisi refulgeat Dei veritas. Quisquis non tenet verum esse aliquem Deum, et non cognoscit quis sit, aut qualis ille, nunquam serio tangetur hac doctrina, Deos gentium esse daemonia, et omnes superstitiones esse sacrilegia. Nunc ergo videmus cur propheta se convertat ad verum Deum, nempe ut fulgor gloriae Dei discutiat tenebras illas, in quibus caecutiebant gentes: et simul ut vera religio serio afficiat corda hominum, ut quum agnoscunt unum esse Deum, cuius imperio subesse nos oportet, ita non solum contemnant et repudient omnia idola, sed etiam detestentur. Reliqua in crastinum.

Coepimus heri versum sextum, quem exposuimus, ubi dicit Ieremias *a nullo tempore repertum fuisse quempiam similem vero Deo, quoniam ipse magnus sit, et magnum eius nomen in virtute.* Videtur quidem frigida esse haec sententia, aut nimium vulgaris, dum negat *quemquam similem fuisse Deo omnibus saeculis.* Sed quia figmentis suis semper mundus obscurat veri Dei gloriam, ideo in hac sententia multum est ponderis, nempe ut Deus obtineat suum gradum, et emineat supra omnes fictitias deitates. Idem etiam censeri debet de secundo membro, *Tu magnus es*, inquit. Quis non concedet Deo magnitudinem? sed interea detrahitur illi ab omnibus: nam dum sibi quisque fabricat peculiarem deum, spoliatur Deus sua magnitudine, vel cogitur in ordinem, ac si esset unus e turba. Si respicimus quam maligne homines aestiment Dei gloriam, hinc colligere promptum erit, non frustra vocari hoc loco magnum, sicuti etiam aliis pluribus. Sed haec breviter tantum perstringo, quoniam alibi fusius disserui. Dicit *nomen Dei esse magnum in potentia:* nam et idolis erat celebris fama apud omnes populos, sed non in virtute. Tametsi enim multa fabulati sunt de suis idolis tam Graeci quam omnes Orientales, deinde Itali: certum tamen est nullam illis fuisse probationem, unde statuerent se colere veros deos. Ergo hic propheta ostendit competere in solum Deum magnitudinem nominis: quoniam potentia eius apparuit, et sibi asseruit firmam et certam gloriam. Iam sequitur,

7. *Quis non timebit te rex gentium? quia tibi convenit: nam inter omnes sapientes gentium, et in omnibus regnis eorum, a nullo tempore similis tibi* (vel sicut tu, ad verbum).

Exclamat propheta, *Quis te non timebit?* nam haec interrogatio emphatica est, ac si stomachose coargueret stuporem omnium, qui verum Deum non agnoscunt: quasi diceret, Unde hoc fit ut non metuaris in toto mundo? et certe si vel gutta una rectae intelligentiae esset in hominibus, agnoscerent unicum esse Deum: et comperta eius veritate sese subiicerent eius imperio. Quod ergo comminiscuntur sibi varios deos homines, deinde quod quisque rapitur huc atque illuc absque iudicio, hoc prodigiosum est: nam si propius urgeas etiam rudissimum quemque, fatebitur esse aliquod supremum numen, et tandem cogetur fateri unicum esse Deum. Cur ergo tanta est deorum turba, et varietas in mundo? unde fit ut qui principium illud tenent, colendum esse Deum, declinent ad plures deos, neque possint statuere vel quisnam sit Deus, vel quomodo sit colendus? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, dum exclamat quasi per admirationem, *Quis non timebit te, rex gentium?* Scimus tunc verum Deum fuisse despectum a profanis gentibus: imo scimus legem eius non tantum fuisse ludibrio, sed etiam abominationi. Quid ergo sibi vult haec interrogatio? nempe, ut dixi, propheta exprimit non absque indignatione portento similem esse hanc vesaniam, quod homines non respiciant ad unicum Deum, sed vagentur in stultis suis figmentis. Et Deum vocat *regem gentium*, non quod imperio eius se gentes subiicerent: sed quia ubique ostenderet signa potentiae suae, quae possent etiam rudissimos quosque adducere ad eius reverentiam, nisi prorsus essent stupidi. Videmus ergo hoc non dici in gentium honorem, quod Deus regnet apud ipsas: sed potius perstringi non absque probro earum ingratitudinem, quod scilicet non revereantur Deum, qui tamen potentiam suam apud ipsas exserit. Et sequitur etiam ratio, quae hoc confirmat, *quia tibi convenit*, inquit. *Nam inter omnes sapientes gentium, et in omnibus regnis ipsorum a nullo tempore similis*

tibi fuit. Dicit *Deo convenire,* nempe ut ipsum timeat totus orbis. Quidam vertunt יאתה ac si esset nomen, et accipiunt pro decore: alii vertunt imperium, sed non potest hoc stare. Dicit ergo *Deo convenire.* Quid? quidam subaudiunt, Convenit tibi gloria, convenit tibi dominatio: sed refertur ad principium versus. Est ergo zeugma, quod scilicet Deus hoc mereatur saltem, ut ipsum omnes metuant. Loquitur ergo de timore, et dicit *convenire Deo.* Summa est, fulgere in ipso Deo gloriam, quae ad se trahat omnes sensus hominum, ideoque stupidos esse, quoniam eo relicto vel praeterito sese convertunt ad sua commenta, et deos sibi pro libidine sua fabricant. Confirmat ergo propheta quod iam diximus, nempe detestabiles esse cunctos mortales, qui verum Deum non colunt et metuunt: quia in ipsius gloria tantum fulgoris eminet, ut necesse sit constringi eos omnes, qui sensu aliquo tanguntur. Sequitur ergo plus quam stupidos et brutos esse, qui ita transferuntur ad varias superstitiones: quia Deus gloriam suam ubique conspicuam ostendit, quae occupet ac retineat in se omnes hominum sensus, nisi quia vanitate sua alio rapiuntur. Hinc etiam colligimus vanum esse ignorantiae praetextum in omnibus incredulis. Videntur quidem primo intuitu excusandi esse in suo errore, quia non fuerint edocti, neque unquam intellexerint quisnam esset verus Deus, sed tamen residet in ipsis culpa tam malitiae quam negligentiae, quod scilicet ipsis libuit negligere, vel contemnere verum Deum. Quoniam ergo oblectationem capiunt increduli in suis erroribus, ideo convicti tenentur. Et hoc voluit propheta quum dixit dignam esse hanc gloriam Deo, nempe ut metuatur ab omnibus. Et quo melius hoc confirmet, dicit, *Inter omnes sapientes, et in omnibus regnis,* hoc est, in proceribus qui videntur pollere singulari prudentia ad regendum totum mundum, non posse inveniri, alium deum esse ab omnibus saeculis. Nam iterum repetit illud מאין, de quo heri diximus: perinde est ac si diceret propheta: Prodeant in medium omnes sapientes et philosophi: prodeant omnes consiliarii, qui sibi nihil non prudentiae arrogant, afferant quidquid poterunt: certe Deus semper vendicabit contra ipsorum nugas suam gloriam: ita discedent confusi, nec si maxime velint, poterunt tamen quidquam contra excipere. His ergo verbis significat propheta frustra iactari rationes philosophicas, frustra etiam proferri in medium procerum consilia, qui in rebus politicis volunt censeri valde acuti. Nam discedent, inquit, omnes cum ignominia, et turpiter cogentur tacere, ubi Deus ostendit suam gloriam. Atqui gloria Dei passim ita conspicua apparet, ut rudissimi quique debeant ipsam comprehendere. Unde ergo fit ut sapientes qui supra coelos volitant, ut philosophi qui excutiunt omnia naturae arcana, non agnoscant quod omnibus est in propatulo, ut loquuntur? Deus enim se manifestat etiam idiotis, etiam mulierculis et pueris. Nunc tenemus consilium prophetae, ubi dicit *a nullis temporibus similem fuisse repertum Deo,* non tantum in ipsa plebe, vel in hominibus gregariis, sed in sapientibus, vel proceribus, vel regum consiliariis. Postea addit,

8. *Et in uno stulti sunt, et fatui sunt, eruditio vanitatum lignum est.*

Propheta hic ostendit uno verbo posse convinci maximae dementiae, vel duplicis stultitiae (quod idem est) sapientissimos totius mundi, nempe quoniam eorum consensu coluntur trunci lignorum, coluntur lapides. Nam sub una specie complectitur etiam alias. Nemo, inquit, est tam perspicax, qui non approbet superstitiones populi, qui non etiam genua flectat coram ligno aut lapide. Reperti sunt quidem pauci in mundo, qui riderent tantam crassitiem: sed nemo tamen ausus fuit palam corrigere: imo nemo aliquid melius attulit. Et Platonici etiam disputant, Graecos non abs re finxisse deos similes hominibus, et dicunt in barbaris non fuisse tantum iudicii ut affingerent diis formas aptas eorum naturae. Quidquid sit constat suffragiis omnium sapientum semper probatas fuisse crassissimas gentium superstitiones. Dicit ergo propheta, non opus esse longa disputatione, ut vanitas sapientum detegatur. *In uno, in uno,* inquit. Nam pondus est in hac voce, quum dicit *eos stultos esse, et fatuos in uno.* Subest enim antithesis: quasi diceret, Ego hic non contexam multa capita accusationis adversus eos, quibus refellam eorum stultitias: sufficiet unum caput, unum hoc verbum satis erit ad illos coarguendos: nempe quod *lignum est eruditio vanitatum.* Diximus quid sibi velit propheta, nempe desipere omnes sapientes, qui una cum vulgo adorant ligneos et lapideos deos. Sed simul notandum est pondus, quod subest huic loquutioni: *Eruditio,* inquit, *vanitatum est lignum.* Diximus esse synecdochen, quia sub ligno comprehendit Ieremias et lapides, et alias statuas cuiuscunque sint materiae: quasi diceret, Omnis forma, aut effigies corporea, quae Deo affingitur, *est eruditio vanitatum.* Sumit hoc quasi pro confesso: et tamen fuisset de hac re magnum et acre certamen cum sapientibus mundi, ut nuper diximus: sed propheta non dignatur cum illis congredi, et serio disceptare, quoniam res per se satis superque nota sit, nihil scilicet esse magis absurdum, quam coli truncum ligni vel lapidem. Iam ex hoc loco elicimus generalem doctrinam, nempe ubi sibi volunt homines Deum repraesentare sub aliqua visibili forma, eos se coniicere in fallacias et imposturas Satanae. Celebris est illa sententia

Gregorii ad Serenum episcopum Massiliensem: nam bonus ille vir deiecerat imagines, quas videbat prostare ad impium cultum, et purgaverat etiam omnia Massiliae templa illis inquinamentis: Gregorius quamvis esset pius vir, tamen rescripsit nimis stulte, recte fecisse et prudenter Serenum quod vetuisset imagines coli: sed tamen hoc fecisse inconsiderate, quod templa vacuasset: nam sunt, inquit, libri idiotarum: haec est clausula epistolae. Et papistis hoc semper est in ore, imagines esse libros idiotarum. Interea utinam saltem tenerent illud principium Gregorii, non esse colendas: colunt et adorant loco Dei, ut satis notum est. Sed iam dixi illud responsum Gregorii esse puerile et fatuum. Nam audimus quid dicat propheta, nempe in ligno et lapide, et in omni effigie externa esse vanitatem. Quemadmodum etiam Habacuk 2. cap. (v. 18) ubi loquitur de idolis, vocat in singulari numero מורה שקר, est doctor vanitatis: omnis statua, omnis imago, quibus putant stulti mortales Deum repraesentari est doctor mendacii. Eodem sensu dicit propheta noster esse doctrinam vanitatem in omnibus statuis, nempe quia hoc modo transfiguratur Deus. Quid enim simile est ligno aut lapidi cum immensa Dei potentia? cum incomprehensibili essentia et maiestate? Faciunt ergo homines gravem Deo iniuriam, dum ita ipsum deformant: quemadmodum etiam Paulus primo ad Rom. cap. (v. 25) dicit ita converti veritatem Dei in mendacium, ubi scilicet existimatur aliquid habere simile cum externis figuris, et quidem mortuis, quemadmodum idem Paulus ratiocinatur 17. cap. Act. (v. 29). An existimatis, inquit, ligno, vel lapidi, auro et argento similem esse Deum? et naturaliter illic disputat: quoniam negotium illi erat cum profanis gentibus, non adducit legem: poterat enim proferre caput Deuter. (4, 12 sq.) ubi admonet Deus se ita apparuisse populo, ut tamen non viderit faciem hominis: poterat etiam adducere ex Isaia, et Ieremia, et aliis prophetis testimonia. Sed quoniam apud profanos homines concionabatur, nempe Athenis, ideo dicit, Unus ex poetis vestris dixit nos esse genus Dei: si ergo sumus genus Dei, inquit, nonne detrahitis Deum e suo coelesti solio, quum vultis illum redigere ad vestra figmenta, ut lateat sub ligno, sub lapide, sub auro vel argento? nam saltem vigor aliquis apparet in hominibus, praediti sunt mente et intelligentia: ita referunt imaginem Dei. Sed lignum mortuum, lapis, qui sensu caret, aurum, et argentum, quae sunt metalla absque ratione, quibus nulla vita subest, an habebunt aliquid affine Deo? inquit. Hoc posset multo copiosius tractari, sed tantum expono mentem prophetae, et simul etiam ostendo quorsum pertineat haec doctrina, et quomodo aptari debeat in communem usum. Iam sequitur,

9. *Argentum percussum* (vel diductum, hoc est, malleo sic contusum, ut redactum sit in laminas. Hoc enim significat verbum רקע percutere, et ita contundere, ut res diducatur, vel protrahatur. Argentum ergo laminatum, ut ita loquar, vel malleo contusum) *e Tharsis affertur, et aurum ex Ophas, opus artificis, et manus conflatoris: hyacinthus, et purpura, vestes eorum: opus sapientum omnes.*

Propheta per anticipationem ostendit quidquid est splendoris, aut pompae in idolis, esse nugatorium, et plus quam puerile. Nam unde fit ut idolis tantum honoris deferat mundus, nisi quia pompa perstringit eorum oculos? et diabolus etiam hoc artificio semper delusit incredulos, nempe quia ostentavit in idolis nescio quid quod mentibus hominum quasi tenebras offunderet. Propheta igitur occupat has stultas cogitationes: et per concessionem *aurum*, inquit, *affertur e Tharsis*, hoc est, ex Cilicia. Nam hoc nomine scriptura designat totam illam regionem transmarinam, quae opposita erat Iudaeae. Scimus autem Ciliciam esse oppositam Iudaeae: nam finis maris mediterranei est inter Syriam, et Ciliciam. Vocant mare Tharsis partem illam, quae tendebat versus Cilices, et postea versus Asiam minorem. Dicit igitur propheta afferri e longinqua regione: bene, inquit. Est concessio: deinde aurum etiam afferri ex Ophas. Nomen hoc male quidam interpretati sunt aurum purum, vel obrizum. Nam ex hoc loco, et pluribus aliis patet esse nomen regionis, nempe Persidem: neque enim procul fuit a Perside: saltem est orientalis haec regio respectu Iudaeae. Deinde, *Affertur*, inquit, *aurum ex Ophas:* bene accedit etiam artificium: *nam opus artificis*, inquit, hoc est, non est aurum, vel argentum rude, sed lineamenta sunt ita eleganter expressa, ut facile alliciant ad se hominum oculos. Deinde *sunt manus* (nam in plurali loquitur) *conflatoris*, hoc est, argentum et aurum illud conflata sunt, et ita coeperunt formam aliquam induere. Accessit deinde artificium, quod magis ac magis expoliret formas illas, quae exierant e fornace. Postea, *Hyacinthus et purpura sunt vestes eorum*, id est, non sufficit pretiosa illa materia, et forma etiam concinne et affabre composita: sed induuntur etiam purpura et hyacintho. Postremo, *opus*, inquit, *sapientum*, hoc est, eliguntur eximii homines, et qui exquisitissime possint exprimere omnes lineas in corporibus illis. Denique nihil potest desiderari. Sed propheta quamvis in speciem concedat incredulis quidquid poterat gratiam acquirere eorum idolis, tamen ostendit esse meras nugas: Sunt, inquit, puppae: nam homo qui mortalis est, non potest fabricare deum. Deinde, quid ars, et industria, et labor hominis potest hac in parte? an mutabit rerum naturam? an faciet ex

auro aut ligno deum? vestis postquam circumdata fuerit idolo aureo vel argenteo, an poterit attollere illud supra coelos, ita ut sumat novam deitatem? Videmus ergo prophetam ita per concessionem loqui, ut tamen ironice loquatur, et derideat fatuas gentium ineptias, quoniam in eorum idolis nihil sit firmum, nihil sit denique probabile. Postea subiicit,

10. *Atqui Iehovah Deus veritas* (qui vertunt, Deus veritatis, non observant syntaxin hebraicam. Dixisset enim יהוה אלהי אמת. Iehovah ergo Deus veritas), *ipse Deus vita, et rex saeculorum: a furore eius contremiscet terra, et non sustinebunt gentes iram eius.*

Hic propheta exsultat, et triumphum agit Dei nomine, quasi erroribus gentium devictis et profligatis. Nam contemptim, ut visum est, disseruit de crassis illis erroribus, et ostendit sapientes mundi nimium esse insipidos, qui ita stupescant in ligno et lapide. Nunc ergo magnifice extollit Dei gloriam, quum dicit, *Atqui Iehovah est Deus,* inquit: hoc est, colant gentes suos deos, fabulentur de illorum virtute, et confingant multa miracula mendaciter: *Iehovah*, inquit, *est Deus.* Ubi omnia probe examinata fuerint, constabit unicum esse Deum: et omnes dii gentium sponte evanescent. Hic igitur est sensus prophetae: quasi diceret, Deum sibi sufficere ad omnes gentium errores profligandos, ubi in medium prodierit eius maiestas, quia tantus sit eius fulgor, ut omnia quae alioqui miratur mundus in nihilum redigat. Postea dicit, *veritas.* Hic veritatem opponit vanitatibus. Dixerat lignum esse doctrinam vanitatum: nunc dicit, *Deus aeternus est veritas,* hoc est, non opus habet adscititiis coloribus: fucantur idola gentium, vestiuntur, ornantur, inquit: sed haec omnia nihil habent solidum. *Iehovah autem Deus est veritas,* hoc est, Deus non aliundè mutuatur quidquam, sed contentus est se ipso, et virtus eius per se satis habet autoritatis. *Deus* ergo *est veritas, et Deus est vita,* inquit. Postquam dixit in essentia unius Dei veram et solidam esse gloriam, adiungit alteram probationem, quam sumit ab hominum sensu, nempe quod *Deus sit vita.* Nam etsi Deus per se est incomprehensibilis: tamen non tantum signa gloriae suae nobis ponit ante oculos, sed quodammodo praebet se palpandum, quemadmodum dicit Paulus 14. cap. Act. (v. 17). Intelligit autem, etiam si homines caecutiant, tamen palpando posse inveniri Deum. Caeci quamvis careant visu, tamen palpando reperiunt exitus, quum circumeunt per aulam, vel cubiculum, reperiunt ianuam palpando: deinde quum volunt ingredi, etiam palpando reperiunt ianuam. Sed non opus est exire a nobis, inquit Paulus. Quisquis excutiet se ipsum, intus reperiet Deum: nam in ipso vivimus, movemur, et sumus. Ergo si obiicimus Deum esse incomprehensibilem, et non posse nos conscendere ad altitudinem gloriae eius, vita certe in nobis est. Si vita in nobis, ergo testimonium deitatis. Quis enim ita desipiet ut dicat se vivere a se ipso? quum ergo a se ipsis non vivant homines, sed vitam aliunde precario obtineant, sequitur in ipsis habitare Deum. Nunc ergo propheta, postquam loquutus est de essentia Dei, descendit ad praxin ipsam. Et certe haec seria est Dei cognitio, ubi non speculamur in aere quod disputant philosophi: sed ubi experientia sentimus unum esse Deum. Quare? quia sumus. Non sumus proprie, sed subsistimus: si subsistimus, certe hypostasis consideranda est. Ergo esse reperietur penes unum Deum, proprie loquendo: unde sequitur vitam hominum esse luculentum specimen unicae deitatis. *Deus ergo vita est, et rex saeculorum.* Nam quod etiam mundus conditus est, deinde quod anni alii alios sequuntur: deinde quod in hac revolutione est tanta varietas, et tamen ordo aequabilis, et temperatus, quis non conspiciet gloriam Dei in hac mundi temperatura? Nunc ergo etiam tenemus cur propheta vocet Deum *regem saeculorum.* Tandem subiicit, *A furore eius contremiscet terra, et gentes non sustinebunt iram eius.* Quia lusisset operam inter gentes, hic admonet Iudaeos, ne provocent in se Deum, qui iudex erit totius mundi, et perdet etiam incredulos, quamvis caecutierint in tenebris. Admonet ergo Iudaeos, ne ita oculos claudant ad praesentem Dei gloriam, quae illis propius fuit patefacta. Nam gentes ex opificio mundi poterant agnoscere Deum, et fuerunt inexcusabiles: Iudaeis autem erat familiaris cognitio ex lege. Hac ratione dicit Ieremias: Etiam si nunc Deum increduli secure contemnant, tamen ubi apparuerit iudex mundi, tunc necesse erit totam terram expavescere, et non ferent eius conspectum, et praesentiam qui nunc ita superbe insultant verae religioni. Caeterum non abs re propheta tantum operae sumpsit in hac parte doctrinae: quoniam decem tribus adductae erant in exsilium, et Chaldaei et Assyrii triumphum agebant de ipso Deo, ac si devictus fuisset, quia non potuerat tueri regnum Israelis, quod erat sub eius tutela et praesidio: et miseri etiam Israelitae poterant despondere animos, quum viderent ita se afflictos esse, et tractari crudeliter, et oppressos tyrannide pudendum in modum, quid poterant statuere, nisi se non fuisse curae Deo, et vanas fuisse eius promissiones, vel non fuisse in eo satis auxilii ad ipsos servandos? Hac igitur de causa tam magnifice propheta extollit Dei virtutem et gloriam, ne calamitates deiiciant et prosternant fidem eorum qui putabant se fuisse derelictos: et hoc melius patet ex sequenti versu,

ubi notandum est loqui chaldaice prophetam: et unus hic versus est chaldaicus in toto libro. Multum autem differt lingua chaldaica ab hebraica. Nuper vidimus Danielem loqui chaldaice, ubi tractabat quae pertinebant ad Chaldaeos. Nam ubi concionatus est apud populum suum, et edidit vaticinia, quae peculiariter ecclesiam Dei respicerent, tunc hebraice loquutus est. Liber ergo Danielis scriptus est hebraice, nisi ex parte tertia, dum scilicet vult ab ipsis Chaldaeis intelligi: ita etiam propheta hoc loco.

11. *Sic* (secundum hoc) *dicetis illis* (inquit), *Dii* (prorsus diverso modo loquitur quam ante, et proximo etiam versu loquetur: dii ergo) *qui coelum et terram non fecerunt, pereant e terra, et de sub coelis istis.*

Ratio autem est cur iubeat Israelitas loqui lingua chaldaica, quoniam tracti fuerant in exsilium, et permixti Assyriis et Chaldaeis. Exigit ergo ab illis contemptis exsulibus apertam et liberam confessionem: quasi diceret, Etiam si nunc estis in miserrima servitute, et vos Chaldaei contumeliose opprimunt, quasi mancipia, tamen asserite gloriam Dei, et non desistite ab ingenua professione pietatis, et dicite illis quasi conspueretis contra ipsorum idola, *Dii vestri pereant e terra, et de sub coelis, quia non fecerunt coelum nec terram.* Nunc tenemus prophetae consilium. Sed reliqua in crastinum differam.

Coepimus heri exponere prophetae sententiam, ubi hortatur Israelitas ad constantiam, quia tunc dispersi erant inter Chaldaeos: deinde misera erat eorum conditio, quia servilis. Scimus enim quam petulanter dominentur victores ubi bello subactus est aliquis populus. Illi autem tracti fuerant in exsilium contumeliae causa. Ergo propheta hic eos animat, ne deficiant, sed perstent in puro Dei cultu, et eum ingenue profiteantur. Quantum ad summam rei spectat, dicit, *Pereant e terra, et e sub coelo dii qui coelum et terram non crearunt.* Sumit enim principium illud, Deum non debere censeri, nisi qui conditor est atque opifex coeli et terrae. Quis autem dicet ligneos et lapideos deos mundum creasse? nam lignum est materia corruptibilis, ita etiam lapis. Iam formam acceperunt a mortalibus omnes statuae, quae deorum loco habentur. Hinc patet deitatem non falso tantum, sed etiam stulte et prodigiose illis adscribi. Haec igitur ratio est cur dicat, *Pereant e terra dii qui non fecerunt coelum et terram.* Est quidem verbum futuri temporis, sed scimus ut plurimum resolvi in optativum modum apud Hebraeos. Si quis tamen malit simpliciter accipere, Dii qui non fecerunt coelum et terram peribunt, non contendo. Tamen altera expositio mihi magis probatur, quod scilicet imprecari debeant Israelitae exitium omnibus idolis. Iam quod lingua chaldaica utitur, diximus heri animadversione esse dignum. Tunc enim illis negotium erat cum Chaldaeis, qui proterve insultabant vero Deo, quum putarent se eius esse victores. Triumphum enim non secus de ipso agebant, ac si fuisset prostratus eorum gladiis. Iubet ergo propheta Israelitas fortiter et animose asserere veri Dei nomen et gloriam. Certum est hoc non potuisse fieri absque praesenti periculo mortis: sed oportuit veros Dei cultores praeferre eius gloriam propriae vitae, ita ut se exponerent hostium furori, qui tam ipsis dominabantur, et qui traxerant eos in terras longinquas. Videmus quanti faciat Deus fidei confessionem: et tota scriptura ostendit hoc sacrificium maxime ab ipso probari. Et hinc etiam apparet, quam inepte nugentur qui dicunt se fidem occulte fovere in animis, utcunque dissimulent coram mundo quod sentiunt. Videmus quam frigida sit, imo insipida eorum excusatio, dum scilicet perfido silentio volunt et vitam suam, et pacem redimere ab impiis. Hodie qui in papatu vivunt, putant hac obiectione se posse merito absolvi, quod non sit temere periclitandum de vita. Res autem ipsa ostendit ita furere hostes evangelii, ut si quis verbum faciat, statim trahatur ad supplicium. Sed comparemus veterem populum nobis, certe nihilo melior erat conditio decem tribuum, quum agerent in terra aliena, et essent illic mancipia. Quum ergo observarent eos Chaldaei, an non cernebant gladium quasi iugulo suo quotidie, imo assidue admotum? et tamen iubet Deus claudere oculos ad haec discrimina, et ingenue profiteri quod sentiunt: imo detestari idola, quod erat multo odiosius apud Chaldaeos. Neque enim iubet tantum dicere, Deus quem colimus, se patefecit Abrahae patri nostro, et eum colimus quia experti fuimus redemptorem, et perpetuum custodem salutis nostrae. Non tantum iubet hoc propheta dicere, sed, *Dii vestri pereant.* Hoc certe poterat Chaldaeos, etiam si alioqui fuissent modesti homines, accendere in rabiem: iam quum et superbia essent elati propter victoriam, et Iudaeos exosos haberent, fuit illis sermo intolerabilis. Quid ergo dicent Nicodemitae, qui hodie sibi blanditias faciunt? quia satis esse putant si non abnegent Deum ex animo, sed metu perterriti vel simulent se abnegare, vel palam ostendant se suffragari erroribus? In summa, videmus nullam esse pietatem in cordibus hominum, nisi accedat confessio: oportet enim mutuum esse consensum inter cor et linguam. Sed posset quispiam obiicere, An necesse est fidelibus per compita et vias urbis clamare, unicum esse verum Deum? respondeo hic non fuisse omnes electos ad munus propheticum, ut passim con-

cionarentur: sed hoc tamen omnibus sine exceptione mandari, ut detestentur idola, si videant gloriam Dei probrose traduci ab hostibus. Nam vult propheta eos opponere hanc responsionem contumeliis eorum qui tunc occasione sibi data poterant petulanter insurgere contra verum Deum. Nunc sequitur,

12. *Faciens terram in virtute sua, disponens orbem in sapientia sua, et in sua intelligentia extendit coelos.*

13. *Ad vocem dando sonitum aquarum* (vel potius copiam aquarum) *in coelis: et ascendere faciens elevationes ab extremitate terrae, fulgura ad pluviam creans* (faciens ut prius) *et educens ventum e thesauris suis.*

Nunc rursus Hebraice loqui incipit Ieremias. Consulto enim posuit chaldaicum sermonem, ut ostenderet non cedendum esse impiorum blasphemiis, si proterve subsannarent sacrum Dei nomen. Sed quia necesse est, confessionem oris prodire a fide, tanquam a radice fructum, ideo propheta hic admonet Israelitas, unicum esse Deum, quia praeter eum non reperietur qui terram creaverit, qui disposuerit orbem, qui extenderit coelos. Si ergo hoc non competit nisi in unum, sequitur omnes deitates, quas sibi mundus fabricat, esse falsas, et esse mera ludibria Satanae quibus mundo illudit. Et certe nemo cordate se opponet erroribus, nisi qui probe tenuerit Dei veritatem. Scimus fuisse olim quosdam inter philosophos, qui iocose et facete riderent vulgi deliria: sed nemo serio suscepit hanc causam: neque etiam poterant patrocinium suscipere gloriae Dei qui erat illis incognitus. Ergo necesse est, quemadmodum dixi, nos fundari in vera et sincera fide, ut accedat deinde aedificium. Nam professio, qua Deo tribuitur sua gloria, est quasi superficies: fides autem, quae latet intus in corde, est quasi fundamentum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quum dicit unum esse, qui terram fecerit. Loquitur quidem abrupte, sed oratio plus habet vehementiae quum nomen Dei supprimit, ac virtutem eius in medium profert: quasi diceret, Unus est, unus est qui terram creavit, unus est qui disposuit orbem, et qui extendit coelos. Quum haec non competant in plures, sequitur homines perperam imaginari varios deos. Dicit *Deum creasse terram in sua virtute.* Alludit ad solidum terrae statum. Philosophi quidem ostendunt naturaliter stare terram in puncto, quoniam sit gravissimum elementum: et ostendunt rationem cur terra sic pendeat in medio aere, quia centrum mundi attrahit quod magis grave est. Et haec quidem scite disputant. Interea ulterius progredi necesse est. Neque enim centrum terrae est principium creationis. Sequitur ergo suspensam esse terram in aere, quoniam ita Deo placuit. Ergo quum fortitudinem Dei commendat propheta in terrae positu, non dubium est quin ad firmum eius statum alludat. Adiungit postea, *unus est qui disposuit in sapientia orbem.* Non exprimit esse unum, sed intelligit tacite. Quanquam vero nomen תבל accipitur pro orbe terrarum, potest tamen latius patere. Nec dubito quin saltem comprehendat propheta etiam mare. Et scimus non ita subtiliter loquutum fuisse spiritum in lege et prophetis, quoniam stylum formavit ad communem vulgi captum. Dicit ergo *orbem esse dispositum in sapientia Dei.* Est enim hoc admirabile, aquas sic terrae misceri, ut tamen habeant proprium domicilium, et coerceantur ut non obruant terram: et etiam in ipsa terra esse tantam varietatem. Adspicimus ab una parte montes, deinde occurrunt colliculi, sunt prata, sunt sylvae, sunt agri sativi. Accedit quidem ad hanc varietatem industria hominum: sed videmus ut Deus terram aptaverit in diversos usus. Hic ergo refulget admirabilis Dei sapientia. Postea ubi de coelis loquitur, dicit, *extendi*, vel extensos fuisse *Dei intelligentia.* Utitur quidem variis nominibus, sed rem unam designat, nempe considerari posse singularem Dei sapientiam in terra et in coelo. Quidam sequentem versum contexunt, et verbum נטה aliter interpretantur: quod scilicet Deus coelos extendat, quum obducit nubibus, quoniam sequitur verbum תתו, quod tantundem valet, atque dando multitudinem. Sed accipitur saepe infinitivus modus pro praeterito. Ergo quoniam haec expositio coacta est, et nimis longe petita, ego eam repudio. Nec dubium est quin propheta hic loquatur de nativa coelorum forma. Quum autem Deus coelos obducit nubibus, non apparet vera coelorum effigies. Deinde, Extendere torquetur, (hoc est, verbum hoc נטה) in alienum sensum, si accipitur pro obscurari nubibus: et qui sine contentione expendent locum, facile hoc admittent, nempe prophetam loqui de coelorum extensione: ut passim scriptura Dei sapientiam commendat in hoc artificio inaestimabili. Nam coelum dicitur esse expansum supra terram, quia undique ipso tegitur. Iam quamvis simpliciter coelorum nomen usurpet Ieremias, tamen complectitur miracula, quae in coelo apparent: quod scilicet sol quotannis conficiat proprium cursum: deinde quotidie rapiatur adverso motu: etiam planetae habeant duos motus diversos: praeterea quod huc et illuc deflectant in diversas partes: quod sol nunc videatur ascendere, nunc descendere. Denique arcana omnia astrologiae hic breviter commendat Ieremias quum dicit *expansos fuisse coelos a Deo,* idque singulari et incomparabili sapientia. Quamvis ergo breviter perstringit hoc insigne Dei opificium, vult tamen nos diligenter insistere in hac

meditatione: quia facile evanescent omnes errores et omnia figmenta, ubi probe expendemus virtutem et sapientiam Dei in creatione coeli et terrae, et in ordine totius mundi. Nunc descendit propheta ad alia Dei opera, nempe quae variis modis contingunt. Nam in natura est perpetuus status, quantum ad coelum et terram: deinde sunt multa accidentia: quoniam ubi Deus obtenebrat aerem, ubi excitat ventos et grandinem, ubi emittit pluvias, haec contingunt praeter stabilem illam mundi formam, de qua prius disseruit. Videmus ergo prophetam hactenus loquutum esse de perpetua et stabili gubernatione mundi, quantum attinet ad ordinem creationis. Iam sicuti dixi, nunc alteram speciem proponit, nempe *quod Deus voce sua det*, vel emittat *copiam aquarum e coelo.* המון vertunt quidam sonitum: sed potius hic accipitur pro multitudine aquarum, vel copia. Vocem porro Dei hic accipit pro tonitru. Quamvis enim saepe pluat absque tonitru, ubi tamen Deus e coelo tonat, fit subita conversio, et quae non modo aerem ipsum conturbat, sed animos etiam nostros percellit. Quoniam ergo in subita illa et inopinata mutatione melius relucet potentia Dei, propheta dicit, *Ad vocem dare copiam aquarum:* dicit postea, *Ascendere facit elevationes.* Videmus enim vapores exsurgere e terra, et sursum attolli. Philosophi ostendunt qua ratione id fiat: sed non poterit tamen excludi virtus Dei, ubi naturaliter aliquid fieri dicimus. Nam hinc melius cognoscitur quod docet hic propheta, nempe Deum ita disposuisse orbem, ut dum attollit vapores sursum, ostendat se dominari in coelo et in terra. Et dicit, *Ab extremo terrae.* Nam videbimus vapores oriri procul, et statim operient capita nostra. Nonne est hoc mirabile? et nisi usu vilesceret hoc miraculum, certe raperet nos in admirationem sui. Ergo propheta hic expergefacit homines a suo torpore, ut discant quod oculis ipsorum obiicitur considerare. Dicit, *Creans*, vel faciens, *fulgura ad pluviam*, vel cum pluvia. ל enim quidam hic accipiunt, ac si dixisset misceri fulgura pluviae. Et certe videmus res esse contrarias ignem et pluviam: et tamen ignis generat aquam: deinde habitat in media congerie aquarum. Pluet: et simul tamen accensus erit aer multis fulgetris. Quum ergo res contrarias Deus ita simul implicet, deinde ignem faciat originem et causam pluviae, nonne hoc miraculum deberet etiam lapides ipsos movere? Quantus ergo stupor est in hominibus, qui non attendunt ad tam dilucidum opus Dei, in quo poterant agnoscere eius gloriam tam in sapientia quam in potentia? Postea dicit, *Deum educere ventos e thesauris suis.* Vocat *thesauros Dei* loca recondita. Nam unde venti, nisi ex cavernis terrae? Quum ergo terra, ubi cava est, generet ventos, merito propheta dicit illos reconditos esse *in thesauris Dei.* Causam etiam reperiunt philosophi, cur venti e terra exsurgant. Nam sol attrahit tam vapores, quam exhalationes: ex vaporibus creantur nebulae, creantur nives, creantur pluviae, prout disposita est media regio aeris. Iam exhalationes etiam creantur, inde tonitrua, inde fulmina, inde etiam cometae, inde venti. Nam exhalationes distant a vaporibus tantum levitate et raritate. Vapor est crassus, deinde gravis. Ergo ex vapore pluvia: exhalatio autem levior est, deinde non adeo densa: ideo exhalationes generant tam fulmina quam ventos, prout scilicet plus est caloris, vel minus. Unde fit, ut eadem exhalatio nunc in ventum erumpat, nunc in fulmina? nempe quia concipit plus caloris exhalatio: deinde ubi densata est, assurgit in aerem: venti autem evanescunt, et ita infimam partem mundi conturbant. Haec dicuntur philosophice: sed interea caput ipsum philosophiae est, respicere in Deum ipsum, *qui ventos educit e thesauris suis*, quia tenet reconditos. Miramur subito oriri ventum ubi est serenitas: quis non agnoscat ventos Dei arbitrio creari: deinde huc et illuc adigi et impelli? Et ideo in Psalmo (104, 4) vocantur celeres nuntii Dei: qui facit spiritus nuntios suos. Sequitur,

14. *Stultus est omnis homo a scientia* (vertunt alii, praescientia, sed perperam, meo iudicio), *pudefactus est omnis conflator a sculptili: quia mendacium conflatile: et non est spiritus in illis.*

Quidam initium versus nimis argute accipiunt, quod scilicet homines infatuet proprium acumen, vel sapientia, quam sibi arrogant, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 1, 21) homines evanescere in suo sensu, ubi Deum concipiunt pro sua imaginatione. Sed magis populariter loquitur propheta. Dicit igitur *stultos esse omnes artifices.* Nam scientiae nomen hic accipit non pro liberali doctrina, sed pro scientia artificum, sive sint lignarii fabri, sive ferrarii, et quicunque vel conflant vel sculpunt, vel fabricant ligneos et lapideos et argenteos deos. Nam hoc colligitur ex secundo membro versus. Et nulla erit ambiguitas, si expendamus prophetae verba. Duobus enim modis rem unam exprimit, *quod stulti sint omnes artifices.* Postea addit speciem, *nempe*, inquit, *omnis conflator.* Videmus ergo prophetam hic non accipere stricte sapientiae nomen, sed extendere etiam ad artes manuarias. Quum autem dicit *artifices esse stultos*, non dubium est quin illis adiungat omnes falsorum deorum cultores. Sed sapientiam eorum traducit, qui applicant quidquid est in illis artis et scientiae ad res tam vanas: Ecce, inquit, putabit vel aurifaber, vel quispiam alius artifex se esse valde ingeniosum, si affabre exsculpat idolum aliquod: impendet quidquid est ingenii vel artis ad rem tam vanam. Quaenam

est ista stultitia? nam putat se Deum facere manu sua. Interea non mutat vel argenti vel auri materiam. Formam duntaxat adiungit: sed forma haec non continet vitam: et ideo subiicit tandem, *non est spiritus in illis*. Sed prius dixit eos qui conflant sculptile *pudefieri*, hoc est, deprehendi in sua stultitia: quemadmodum vocavit ipsos fatuos, aut brutos. Nam בער in coniugatione Hiphil significat stultum fieri: sed nomen בעיר significat brutum animal. Ergo ignominiose comparat asinis, aut bobus, et aliis brutis animalibus praeclaros istos artifices, qui famam sibi comparant ex eleganti forma suorum deorum. Quidam vertunt istud נסך operimentum: sed non dubito quin significet conflatile. Repetit enim quod prius dixerat, nempe *pudefactos esse conflatores a sculptili*. In summa dicit *conflatile esse mendacium, quia non est in illis spiritus*, inquit. Mutat numerum, sed absque iactura sensus. Paulo ante vidimus idola esse eruditionem vanitatis: quia scilicet nimis crasse falluntur ac desipiunt qui volunt gloriam Dei includere vel lapidi, vel ligno. Dicent profani homines, sibi nunquam hoc venisse in mentem: sed res ipsa coarguit eos mentiri, et obtendere vanos praetextus. Nam cur fiduciam locant in idolis? cur se coram illis prosternunt? cur illuc dirigunt preces et vota? Volunt igitur Deum habere praesentem in forma aliqua visibili. Iam propheta dixit hanc esse eruditionem vanitatum, quia scilicet Deum transfigurant quicunque similem existimant auro et argento, et putant quidquam habere affine cum his mortuis elementis, quae sensu carent. Eodem consilio nunc repetit, *conflatile esse mendacium*. Quare? quia convertitur in mendacium Dei veritas, ut inquit Paulus (Rom. 1, 25). Haec igitur prodigiosa est deformitas, quum homines imaginantur vel lapidem vel lignum esse effigiem Dei. Nihil enim simile: nec potest hoc in animum subire sine gravi et atroci Dei contumelia. Et ratio etiam notanda est: *Non enim*, inquit, *spiritus est in illis*. Deus est vita vitarum, ut ita loquar. Iam vocare imaginem Dei rem mortuam, in qua nullus est sensus, nec vigor, nonne hoc est vertere lucem in tenebras? Ergo haec ratio nobis tenenda est, et debet nobis sufficere ad refutandos omnes errores: quum propheta dicit *non esse spiritum in idolis*, hoc est, in ligno, lapide, auro, et argento, ideoque esse mendacium, quia Deus non sustineat se conferri rebus mortuis, et quae sensu et vigore carent. Postea addit,

15. *Vanitas sunt opus illusionum, in tempore visitationis ipsorum peribunt.*

Confirmat eandem sententiam. Prius vocavit שקר mendacium, nunc vanitatem nominat הבל eodem sensu: *sunt*, inquit, *vanitas*. Dixerat esse mendacium, hoc est, homines nimis crasse decipi, dum volunt praesentiam Dei quaerere in rebus mortuis. Iam addit *vanitatem*: et sequitur, *esse opus illusionum*. Alii vertunt subsannationum, et passive accipiunt: ideo Chaldaeus vertit rem esse ludibrio vel risu dignam. Sed potius accipitur pro impostura vel deceptione. Quum dicit Iacob matri suae: Reperiar in oculis patris mei illusor (Gen. 27, 12), quidam etiam illic vertunt, Reperiar subsannator. Sed potius intelligit Iacob se deprehensum iri in mala fide, vel in dolo: quasi diceret, Ero impostor, et pater meus deprehendet fraudem. Sic etiam hoc loco vocat opus deceptionum, quo scilicet homines se ipsos infatuant. Non ergo simpliciter docet idola subsannatione digna esse, sed potius hoc refert ad eorum vesaniam, qui imaginantur deos esse, sicuti prius dixerat esse vanitatem et mendacium. Neque enim dubium est quin pluribus modis eandem sententiam repetat atque confirmet. Tandem adiungit, *In tempore visitationis eorum peribunt.* Relativum tam de ipsis idolis quam de Chaldaeis potest accipi: Quum advenerit tempus visitationis, nempe ut poenam de hostibus ecclesiae sumat Deus, tunc etiam peribunt eorum idola: vel, Quum advenerit tempus, quo idola visitabit Deus, etiam peribunt. Et uterque sensus tolerabilis est. Imo quod ad rem ipsam spectat, nihil fere interest. Poterant excipere Israelitae: Qui fit igitur, ut dii falsi, quos sibi homines fabricarunt, colantur, et sint magno in pretio, et celebretur eorum fama? quomodo hoc Deus patitur ac dissimulat? Poterant igitur Israelitae ita excipere. Ideo propheta occurrit, *Peribunt*, inquit, *sed in tempore visitationis*. Exhortatio est ad patientiam, ne animis frangantur aut debilitentur fideles, tametsi videant ferri hominum humeris argenteos deos, tametsi videant ligna et lapides locari in locis excelsis: deinde fieri illis suffitum, et offerri sacrificia. Quamvis ergo videant tanto in pretio idola esse, ne tamen ideo concidant, vel deficiant a vera pietate, quoniam exspectandum sit visitationis tempus, quo Deus exsequetur suum iudicium tam adversus falsos deos quam adversus ipsorum cultores. Nunc ergo tenemus cur de visitatione loquatur. Sequitur,

16. *Non sicuti illi portio Iacob, quia creator omnium est: et Israel virga haereditatis eius: Iehovah exercituum nomen eius.*

Diximus paulo ante, non posse ex animo et cordate reiici superstitiones, nisi postquam agnitus est verus Deus. Nam profani homines etiam si non probent opiniones vulgi, tamen disputant in utramque partem: et interea nihil est illis certo et solide persuasum. Necesse igitur est, ut praecedat veri Dei cognitio. Et ideo prophetae quoties de idolis loquuntur, ponunt verum Deum, quia parum

esset traducere stultitias illas, nisi Deus in gradu suo simul statueretur. Ergo ob hanc causam iterum dicit propheta, Deum qui est pars Israelis non esse similem idolis. Vocat Deum portionem Israelis, ut contineat populum in pura legis doctrina quam didicerat, et qua fuerat imbutus: et ita abstrahit Israelitas ab omnibus hominum vel gentium figmentis. *Portio* igitur *Iacob non est similis idolis.* Quare? *Est* enim *fictor omnium*, inquit, hoc est, opifex coeli et terrae. Deinde, *Est Israel virga haereditatis eius.* Sed virga etiam potest accipi pro decempeda: et mihi secundus hic sensus magis arridet, quoniam adiungit haereditatem. Deus autem similitudinem hanc sumit e communi usu, quemadmodum solemus metiri agros et haereditates decempeda: ideo dicit *Iacob esse virgam*, hoc est decempedam, vel baculum mensurarium, ut ita loquar, *haereditatis Dei.* Et tandem concludit *Iehovam exercituum esse eius nomen.*

17. *Collige e terra merces tuas quae habitas in munitione.*

18. *Quia sic dicit Iehovah, Ecce ego funda proiiciens habitatores terrae vice hac: et coarctabo eos* (vel, faciam ut obsideant eos) *ut inveniant.*

Primum versum quem recitavimus Hebraei, meo iudicio, perperam torquent ad Chaldaeos. Dixerat quidem Ieremias, stultas esse omnes gentes, quae sibi fabricant Deos lapideos, et ex corruptibili quavis materia: sed vidimus quo consilio, nempe quia necesse erat Israelitas, quum essent mancipia, et praeter ignominiam exsilii etiam essent valde exosi Chaldaeis et Assyriis: necesse igitur fuit eos confirmari, ne propterea descisceren a vero Dei cultu, sed constanter assererent eius Dei gloriam, a quo sperabant restitutionem. Quod ergo exponunt omnes fere Hebraei hunc versum de Chaldaeis, omnino absurdum est, quia contexi debent duo versus, *Congrega merces tuas, nam sic dicit Iehovah.* Mirum est autem, interpretes illos secundum versum accipere de Israelitis, interea concise legere superiorem versum, ac si nulla esset coniunctio: quum tamen appareat, postea causam reddi cur iubeat contrahi omnes merces. Sensus autem simplex est, totam regionem obnoxiam fore libidini hostium, ut eam diripiant. Quoniam ergo instabat vastatio, ideo iubet propheta eos qui habitant in locis munitis contrahere merces suas, vel contractionem: postea enim de voce dicemus. Diximus autem iam pluribus locis, prophetas ironice perstringere torporem populi: quia frigebat simplex doctrina nisi ageretur cum ipsis quasi tumultuose. Propheta igitur suscipit personam hominis qui affert terrores bellicos, quemadmodum paulo post clarius videbimus. Sed hoc loco, ut alibi, denuntiat nusquam in Iudaea tutum fore locum, nisi in munitionibus, quae tamen ipsae non poterunt repellere hostium impetum, ut etiam suo loco dicetur. Quod attinet ad verbum, quidam exponunt, Congrega humiliationem tuam. כנע enim significat humiliari: sed referunt ad Babylonem, quasi diceret propheta, Iam desine subigere reliquas omnes gentes. Et ita verbum אסף accipiunt pro contractione, ubi modus aliquis imponitur. Sed iam dixi non posse exponi hunc versum de Babylone, nec de Chaldaeis. Quum ergo sermonem dirigat propheta ad Iudaeos, vel de negotiatione loquitur, aut mercibus: vel de rebus pretiosis quae solent colligi et recondi: quasi diceret, Collige contractionem tuam. Nam כנע significat etiam contrahere. Et illa est propria significatio: per translationem pro negotiari postea capitur. Sed de re ipsa videtur nulla esse ambiguitas, quoniam propheta ostendit, totam Iudaeam brevi vastatum iri ab hostibus: et quoniam exposita esset praedae, ideo agendum esse quod fieri solet, nempe ut colligatur quidquid est pretiosum in urbes munitas. In summa, propheta hic denuntiat bellum Iudaeis, et simul cladem, quae grassabitur per totam terram. Terrae enim nomine significat planam regionem: et opponitur terra urbibus munitis. Sequitur ratio, *Sic enim dicit Iehovah, Ecce ego funda proiiciam habitatores terrae:* terra hic alio sensu accipitur, nempe pro tota regione. Ubicunque ergo habitent Iudaei, extrahet eos Dominus, inquit propheta, *quasi funda proiiceret.* Nunc ergo videmus iterum denuntiari Iudaeis quam spernebant vindictam, quoniam securi iacebant in suis delitiis: et quo magis ac magis provocarent iram Dei, putabant fabulam esse quidquid dicebat Ieremias de illius iudicio. Comparat autem violentum exsilium proiectioni lapidis, et Deum comparat funditori. Scimus dum torquetur funda, et proiicitur lapis, quam violentus sit motus ille. Ergo talem iaculationem hic minatur Deus populo, quod scilicet huc et illuc illos violenter disiiciet, quemadmodum solent lapides e funda proiici. Dicit *vice hac*, nempe ut sciant Iudaei cladem fore instar subitae procellae. Nam saepius experti fuerant hostium insultus. Sed nunc se redemerant, nunc coacti fuerant Assyrii et Chaldaei ob alios motus cursum reflectere: vel mirabiliter fuerant liberati Dei auxilio: sperabant idem semper fore. Praesertim vero putabant, se bellum trahendo posse hostes ludificari, quemadmodum saepius fecerant. Postremo hinc inde exspectabant auxilia. Ergo propheta significat, sic abstractum iri, ut Deus illos simul omnes eiiciat a patria, et eiiciat quasi uno die. *Vice* igitur *hac proiiciam habitatores terrae*, inquit: *postea coarctabo eos.* Quidam transitive accipiunt, quoniam est in coniugatione Hiphil, Faciam ut obsideantur ab hostibus: deinde, ut inveniant eos hostes, subaudiunt. Sed videtur hoc nimis

coactum. Alii rectius exponunt, ut inveniant, nempe quae illis toties fuerunt praedicta. Diximus enim contemptos fuisse prophetas cum omnibus minis, quoniam obduruerant Iudaei ad impietatem: ergo probabilis est illa interpretatio. Sed malo generaliter accipere, *ut inveniant*, nempe quod captarunt. Nam provocaverant multis et variis modis iram Dei. Oportuit igitur eos tandem sentire quid adepti essent perversis suis studiis: quemadmodum etiam dicitur Isaiae quinquagesimo septimo (v. 10), Invenient fructum viarum suarum. Nihil minus volebant Iudaei quam accersere sibi cladem, quam Ieremias denuntiat: sed re ipsa diu hoc quaesierant, quia oportuit rependi illis mercedem suorum scelerum. Ergo ut inveniant, nempe mercedem operum suorum, ita subaudio. Sequitur,

19. *Hei mihi super contritione mea, dolore plena est percussio mea: et ego dixi, Certe* (vel, utique) *haec plaga mea, et feram eam.*

Non dubium est quin propheta hic suscipiat personam totius populi, quia videbat nullum moveri tam gravibus et severis minis. Et haec figura iam satis nota esse debet, quoniam haec loquendi ratio trita est omnibus prophetis. Compellant enim directe populum. Sed ubi vident se nihil proficere, per modum indignationis se ipsos colligunt, et secum loquuntur quasi coram Deo: ita exprobrant hominibus duritiem ac socordiam. Sic ergo nunc Ieremias, *Hei mihi super contritione mea.* Non dolebat sua causa privatim, sed quemadmodum dixi repraesentat affectum doloris qui debuerat esse in toto populo et tamen nullus erat. Quum ergo ita non tantum stupidi essent, sed superbe riderent Deum, et omnes eius minas, propheta hic quasi in speculo illis ostendit, quam gravis et acerbus luctus ipsos maneat. Tenendum igitur est, prophetam hic loqui non ex sensu populi, quoniam sic obtorpuerat, ut nihil prorsus sentiret: sed loqui ex re ipsa: quasi diceret, Si qua esset in vobis gutta prudentiae, omnes certatim deflerent propinquam cladem: pridem iudicium Dei coepit incumbere vestris capitibus: nemo autem movetur. Itaque solus lugebo, sed vestra causa. Interea dubium non est quin voluerit tentare modis omnibus an possent minae Dei penetrare in eorum animos. Dicit *percussionem suam plenam esse doloris.* Deinde adiungit, *Et dixi, certe haec plaga mea, et feram eam*, inquit. Quemadmodum nuper dixi, non refert quid vel cogitent, vel loquantur Iudaei: sed quid illis debeat in mentem venire, si vel tantillum saperent. Quidam hoc trahunt ad versum sequentem, quasi diceret propheta se putasse sufficere ad ferendum dolorem, sed fuisse deceptum, quoniam tandem coactus fuerit succumbere. Atqui illud quoque nimis est contortum, et alioqui contextus optime fluit: quod scilicet propheta hic admoneat populares suos quo debeant esse affectu, ubi agnoscunt Deum sibi esse infensum. Neque enim dubium est, quin oblique adhuc perstringat eorum socordiam, quia palam se exserat manus Dei ad illos castigandos: ipsi autem non respiciant manum percutientis. Ideo refert quid debeant apud se cogitare, ubi Deus signa irae suae demonstrat, nempe ut agnoscant hanc esse plagam suam, et ideo ferendam esse. Haec enim optima est ad poenitentiam praeparatio, ubi peccator agnoscit se iure plecti: deinde ubi etiam libenter iugum recipit. Si ergo hucusque progredi quisquam potest, iam dimidia est illa conversio. Ergo propheta hic docet unicum superesse remedium Iudaeis, ut certo statuant se meritos esse quas sustinent poenas, deinde, ut patienter se subiiciant iudicio Dei: quemadmodum filius qui obsequens est patri suo, patitur se castigari quum deliquit. Psalmo 77 (v. 11) alio sensu dicitur, Meum est occidere. Hic dicit propheta חלי: illic autem est חלותי. Varie quidem exponitur locus ille, sed videtur vox esse desperationis quum dicit, Meum est occidere, id est, actum de me est. Hic autem propheta ostendit initium resipiscentiae hoc esse, si Iudaei intelligant se dignos esse plaga illa. Nam haud dubie fit comparatio culpae et poenae in hoc loco: quasi diceret propheta, Nos ita sumus promeriti: Deus ergo iustam rependit mercedem peccatis nostris. Hoc unum est, nempe dare Deo gloriam, et fateri illum iustas poenas exigere. Sed nondum hoc sufficeret, nisi accederet tolerantia: *perferam* igitur, hoc est subiiciam me Deo. Multi enim, ubi convicti sunt scelerum, tamen fremunt adversus iudicem, atque etiam tumultuantur. Propheta igitur duo haec simul coniungit, nempe confessionem culpae, deinde tolerantiam, dum scilicet placide subiiciunt se Deo qui tamen experiuntur eius rigorem, quamdiu adversus eos exercet officium iudicis. Postea addit,

20. *Tabernaculum meum vastatum est* (vel, dirutum), *et omnes funes mei rupti sunt: filii mei egressi sunt a me* (particula ני tantundem valet ac ממני) *et nulli sunt* (hoc est, nulli restant amplius), *nemo qui extendat amplius tabernaculum meum, et erigat* (vel disponat) *cortinas meas.*

Potest esse metaphora sumpta a pastoribus: et videtur hoc non male quadrare. Quanquam saepe ecclesiam comparant prophetae tabernaculo. Et si enim alibi dicitur fundata esse ecclesia in montibus sanctis, et tribuitur illi magna soliditas, tamen quo ad externum statum merito dicitur tabernaculo similis, quia nusquam fixa est statio filiis Dei in terra. Coguntur enim subinde mutare locum. Et ideo etiam Paulus vocat fideles instabiles. Sed

quoniam paulo post fiet mentio pastorum, ideo propheta videtur alludere ad tuguria pastorum. Quanquam generalius quidem postea accipiet hanc similitudinem, hoc est latius extendet: sed nihil obstat, quominus ad pastores respiciat, de quibus paulo post loquetur: et interea retineat communem illam figuram, quae passim occurrit apud omnes prophetas. Dicit igitur *tabernaculum suum esse dirutum, et omnes funes suos ruptos.* Quod tabernaculum quidam accipiunt de urbe Ierosolyma, coactum est, neque convenit: et iam diximus, prophetam hic loqui in persona totius populi, perinde ac si faceret populum similem viro et patrifamilias qui in tabernaculis habitat. Dicit, *Filii mei egressi sunt a me.* Conqueritur ergo populus se orbatum esse omnibus filiis, neque id modo, sed etiam huc et illuc esse dispersos, quod miserius est quam si morte ablati essent. Postea adiungit, *Et nullus est qui extendat tabernaculum meum, et qui erigat cortinas meas.* Significat Ieremias, populum sic orbatum iri, ut nemo auxilium ferat, et indigeat tamen omnium auxilio. Nemo tunc putasset hoc fore, et ludibrio habitus fuit Ieremias: alii etiam adversus ipsum frendebant: sed tamen ostendit quid futurum sit. Et quo plus vehementiae habeat oratio, et sit efficacior, loquitur quasi ex eorum persona: ac si avarum quidam poeta repraesentaret in theatro, et suggereret quae eius personae apta essent, accommodaret verba et gestus, ita ut posset ille quasi in speculo perspicere mores suos et ingenium. Sic etiam hic propheta quum videt simplici doctrina non tangi stupidum illum populum, dicit omnes debere et in animis hoc sentire, et lingua etiam testari, nempe quod sint solitarii, sint deserti a suis omnibus, nec iam quisquam illis opem ferat. Sed prosequitur metaphoram illam de qua diximus. Nunc sequitur,

21. *Quia infatuati sunt pastores, et Iehovam non inquisierunt: propterea non egerunt prospere* (alii, non intellexerunt), *et omne pascui eorum* (hoc est, quidquid in pascuis eorum erat) *fuit destructum.*

Primo loco causam assignat horrendae illius vastationis, de qua loquutus est, quia scilicet sensu et intelligentia caruerint pastores. Adhuc perseverat in sua metaphora, ut videmus. Quod restringunt quidam hoc ad reges Israel, mihi non probatur. Complector enim sub hoc nomine tam regem et eius consiliarios quam sacerdotes et prophetas. Non vult autem Ieremias populum eximere a culpa, dum peculiariter accusat pastores: sed tantum demonstrat primam originem et causam malorum, quod scilicet reges et prophetae et sacerdotes caecutiverint, atque ita perdiderint gregem Dei. Alibi etiam vidimus similes loquendi modos, ubi prophetae non extenuabant peccata populi, neque volebant absolvere vulgus ipsum. Sed quoniam ut plurimum contingit, plebeios et obscuros homines recumbere in proceres qui rerum potiuntur: ideo necesse fuit prophetas notare illud vitium. Et scimus etiam quanta sit superbia in regibus et in sacerdotibus, et aliis quibuscunque qui dignitate aliqua pollent. Putant enim se solutos esse omni lege, volunt sibi parci ac si essent sacrosancti. Hac igitur ratione propheta vehementius et acrius contra tales insurgit. Propterea dicit *pastores esse infatuatos:* sic enim tunc populus repudiabat prophetas, ut hodie videmus fieri in papatu. Nam etiam si praefertur clara et perspicua Dei veritas, multi tamen ut clypeum obiiciant, obtendunt se fidem habere episcopis suis et praelatis et regibus et aliis larvis. Quum ergo videret Ieremias puram Dei doctrinam ita opprimi inani illo splendore, necesse habuit detegere fucum illum et abstergere, ut ita loquar. Hac igitur ratione dicit *infatuatos esse pastores.* Quod si haec necessitas incubuit prophetis, hodie quid agendum est, ubi videmus eos omnes, qui plenis buccis iactant se esse ecclesiam repraesentativam, tamen esse meros impostores, et trahere miseras animas in exitium: quid obsecro agendum nobis est, quam quod a prophetis didicimus? deinde quam stulte et pueriliter ineptiunt papales episcopi, dum volunt se reddere immunes ab omni iudicio, quoniam penes ipsos sit potestas et ordinaria iurisdictio? Nam certe non possunt sibi plus sumere quam sacerdotes levitici olim: Deus enim genus illud sibi elegerat, et quicunque erant sacerdotes legales poterant iactare se creatos fuisse divinitus. Atqui videmus cogi ipsos in ordinem et vocari fatuos. Quum ergo papa cum omnibus suis non fuerit creatus a Deo, neque ullum habeat testimonium suae vocationis, etiam si omnia sibi arroget, idque videatur iure facere: non tamen potest excellere prae antiquis sacerdotibus. Ergo necesse est, ut subeat iudicium, quod denuntiat hic Deus per os prophetae sui. Causam reddit cur infatuati sint, *quia non inquisierunt Deum.* Videmus ergo ex opposito, hanc esse veram sapientiam ubi quaeritur Deus. Proinde ubi nullum est studium inquirendi Dei, necesse est, etiam qui videntur acutissimi esse, prorsus desipere. Hoc consilio etiam vocat insulsos vel insipidos Ieremias quicunque Deum non inquisierant. Hic locus docet hanc unicam esse legem rite gubernandi, ubi qui praesunt student dare gloriam Deo, et referunt ad eum omnia studia sua et actiones: ubi autem alio trahuntur necesse est desipere et infatuari, quacunque prudentia polleant. Hinc dicit *non egisse prospere.* שׂכל significat intelligere, significat etiam prospere agere. Non video rationem, cur hic vertamus: Ideo non egerunt prudenter. Hoc enim videtur

esse frigidum, nec video quis sensus possit inde elici. Sed propheta merito dicit, infeliciter gubernasse tam reges et eorum consiliarios quam sacerdotes et prophetas, *quia non quaesierint Deum*, et quoniam nulla esset illis cura pietatis, fatui fuerint. Et confirmat hanc interpretationem quod sequitur, *Et omne quod erat in pascuis ipsorum*, etc. Propheta enim videtur hic speciem subiicere generi, et ostendere gubernationem illam fuisse infaustam, et maledictam a Deo, quoniam neglecta fuerit pietas. Ergo specialiter dicit *pascua fuisse deserta*, hoc est, gregem qui erat in pascuis fuisse prorsus dissipatum. Sequitur,

22. *Vox rumoris ecce venit, et strepitus* (vel tumultus) *magnus* (commotio, alii vertunt) *e terra aquilonis, ad ponendas urbes Iehudah in vastationem, domicilium draconum.*

Hoc versu docet Ieremias iam non opus esse populo obstinato ulla prophetica doctrina. Neque enim dubium est quin tacita sit antithesis inter vocem Dei, quae debebat assidue personare in Iudaea, et inter tumultuosos clamores hostium. Nam prophetae alii post alios obiurgaverant populum illum, sed absque profectu. Nunc ergo quoniam surdi erant ad vocem Dei, propheta ostendit novos doctores iam instare, qui alio modo et insolito ipsos percellant. *Vox* ergo *clamoris audita est:* non vultis me et alios Dei servos audire, *sed vox clamoris venit ab aquilone*, hoc est, Chaldaei erunt vobis magistri, ego remitto vos ad eorum scholam, quando operam perdidi tot annis, et qui ante me sedulo conati sunt vos reducere in viam, et quorum opera usus est Deus, et qui tam fideliter volebant saluti vestrae consulere: neque enim illi sunt magis auditi quam ego. Non ergo docebunt vos amplius: iam vos ad Chaldaeos ablego, illi vos docebunt. Simplex est ille sensus. *Vox* ergo *rumoris*, vel auditus ad verbum. Dicit שמועה, auditum venire, hoc est, vocem quae audietur, quoniam scilicet aures propheticis admonitionibus occluserant. *Et tumultus magnus*, vel commotio e *terra aquilonis*. Nunc ergo videmus opponi Chaldaeos prophetis qui frustra laboraverant apud Iudaeos: quasi diceret Ieremias Iudaeos velint nolint fore attentos ad hunc tumultuosum clamorem, nempe *ad ponendas urbes Iehudah*, inquit, *in vastationem et domicilium draconum*. Sequitur,

23. *Novi Iehovah, quod non sit penes hominem via eius, non sit penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum.*

Restricte accipiunt hoc Iudaei de Sennacherib, qui statuerat pro suo arbitrio nunc Ammonitas, nunc Moabitas aggredi, et illos redigere in suam potestatem: sed postea quasi motu subito raptus fuerit in Iudaeam. Sed illud est nugatorium. Non dubito igitur quin propheta respexerit potius ad Iudaeos, qui pridem assueverant a se repellere omnem metum, quasi suis consiliis possent rebus suis optime consulere. Scimus enim, quoties aliquod discrimen impendebat ab Assyriis, solitos fuisse confugere vel in Aegyptum, vel in Chaldaeam. Ita ergo providi erant, ut putarent rebus suis optime esse prospectum, si hoc vel illud statuerant apud se. Deinde quum prophetae denuntiabant vindictam Dei, solebant tantum respicere quid prope instaret, quasi Deus momento uno non posset ab ortu solis usque ad occasum vibrare sua fulmina. Quum ergo haec securitas torporem et contumaciam obduceret Iudaeis, propheta merito hoc loco exclamat, *Scio, Iehovah, quod non sit penes hominem via eius, nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressus suos.* Nunc tenemus in quem finem tendat propheta: et hoc semper respiciendum est, si cupimus cum fructu legere quaecunque scripta sunt: nempe ut reputemus quale fuerit consilium spiritus sancti: deinde in quem scopum verba direxerit: ubi hoc tenemus, iam facilis est transitus ad reliqua. Sed qui non expendit finem, ille vagatur semper huc et illuc: etiam si multa dicat, non tamen attinget ipsam rei summam. Notandum autem est, prophetam, ut antehac fecit, loqui seorsum ac si Deum solum haberet testem, quia videt suos populares sic obduruisse, ut frustra apud eos verba fundat. Quoniam ergo videt tantam esse duritiem in populo, ut nihil sperandum sit, si ad ipsos verba faciat: ideo convertit se ad Deum, quod est signum desperationis, quantum pertinet ad hominum ingenia: quasi diceret, Iam nihil erit mihi negotii cum hoc tam perverso populo: nam hactenus satis superque expertus sum indomitam eius pervicaciam: ego igitur nunc cogor, o Domine, sermonem apud te facere, quasi solus essem in mundo. Haec ratio est cur dicat, *se Deum ipsum compellare.* Reliqua differemus in crastinum.

Diximus heri quo consilio exclamet propheta, *non esse penes hominem viam eius.* Nam quia sententia abrupta est, trahitur in diversas partes. Sed breviter exposui, prophetam securitatem populi sui perstringere, quia putabant se esse extra periculum, vel quia sperarent auxilium a vicinis et foederatis gentibus: vel quia putabant satis sibi esse fulturae et praesidii in opibus propriis. Ridet igitur propheta hanc stultam confidentiam, et dicit *non esse penes hominem viam eius: nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum.* Porro notandum est, hic non agi de consiliis, sed etiamsi prudenter homines rebus suis prospiciant negat propheta even-

tus esse in eorum manu et arbitrio, et ideo diserte loquitur *de viro ambulante*. Per concessionem dicit homines ambulare, qui tamen movere pedem non possent, nisi suppeterent vires a Deo. Nunc quando tenemus quorsum spectaverit propheta, superest ut generalem doctrinam hinc colligamus, nempe longe falli homines dum putant fortunam esse in manu sua, vel rerum eventus: quia etiam si consultent sapientissime, infeliciter tamen omnia contingent, nisi Deus benedicat eorum consiliis. Et hoc diligenter notandum est: quia videmus quam temere sibi homines hoc vel illud promittant: et vix potest corrigi haec superbia, dum sibi homines arrogant quod proprium est unius Dei. Multae sunt admonitiones in scriptura ad cohibendam hanc temeritatem: sed pergunt fere omnes suo more, nec possunt huc adduci, ut permittant se Deo regendos. Iacobus invehitur in hanc dementiam, quum dicit (4, 13) homines statuere in longum tempus quid facturi sint: mercator sibi proponet longam navigationem, non modo in tres vel quatuor menses, sed in complures annos: alius suscipiet bellum: alius audebit sibi hoc vel illud sumere: denique nullus est finis. Spiritus sanctus debuerat hac una sententia cohibere audaciam eorum qui plus iusto sibi tribuunt: sed, quemadmodum dixi, maior pars existimat eventus rerum esse in sua potestate. Hac ratione dicit Solomo (Prov. 16, 1), Hominem deliberare, sed Dei esse gubernare linguam. Ironice dicit priore membro, Hominis esse disponere vias suas, quia scilicet hoc persuasum est maiori parti. Nam quum aliquid aggrediuntur, de eventu non ita sunt solliciti, quin semper plus sibi promittant quam licet. Disponunt igitur homines, inquit, vel ordinant vias suas: sed Deus gubernat linguam, hoc est, non possent verbum facere, nisi Dominus laxaret fraenum linguae ipsorum: et tamen scimus multa futiliter dici ab hominibus, quae carent effectu. Si ergo vox sola non est in arbitrio hominum, sed pendet a nutu Dei, quid de effectu sentire oportet? Nunc ergo habemus doctrinam, quae colligi potest ex hoc loco, nempe homines sibi ipsis esse impostores, dum audent hoc vel illud aggredi, et sibi promittere felicem eventum. Sed interea notandum est, non modo eventus rerum esse in arbitrio Dei, sed ipsa etiam consilia: dirigit enim Deus corda, et mentes, ut visum est. Sed non omnia dicuntur omnibus locis. Propheta hic non disserit ex professo quid possint homines, sed concedit illis hanc partem ut consultent, ut decernant: exsequutionem tamen docet non esse in eorum manu. Ideo stulte quidam eliciunt ex hoc loco, esse aliquas partes hominis, et esse vim aliquam liberi arbitrii. Videntur quidem habere aliquid plausibile initio: Ieremias dicit non esse penes hominem viam eius, nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum: ergo relinquit hoc hominibus ut ambulent. Unde rursus sequitur liberum arbitrium non prorsus in nihilum redigi: sed ostendi defectum, quia per se homo non sufficiat, nisi divinitus adiutus. Sunt pueriles nugae duntaxat, quia, sicuti diximus, propheta hic non disputat quae sint vires liberi arbitrii, quae sit hominis facultas ad deliberandum: sed sumit partem illam, quod filii huius saeculi, dum videntur sibi acute omnia perspicere, et consilia sua capiunt, deinde praesidiis suis nituntur, falli tamen, quoniam omnes spes eorum discutiet Deus uno momento, penes quem est eventus rerum. Et ideo per modum concessionis hoc positum est, *virum ambulare:* quemadmodum etiam dicit Paulus (Rom. 9, 16), quamvis illic altius conscendat, tamen quum dicit non esse volentis neque currentis, videtur concedere hominibus et velle et currere. Sed subest aliqua ironiae species. Nam scimus homines nunquam spoliari vana et fallaci persuasione, qua turgent, dum putant suo marte se posse adipisci iustitiam. Non audent quidem in solidum iactare se esse autores suae salutis, et iustitiam esse in suo arbitrio, sed volunt esse Dei collegae: quamvis illum admittant socium, volunt tamen cum eo partiri. Paulus subsannat hanc stultitiam, et dicit non esse volentis neque currentis, sed solius miserentis Dei, hoc est, esse penes unam Dei misericordiam hominis salutem: non autem hoc positum esse in studio vel cursu hominis. Et Augustinus prudenter, quum Pelagiani hoc cavillo vellent eludere hanc Pauli sententiam, Non est currentis neque volentis: est igitur aliqua libertas in homine volendi et currendi. Si ita est, inquit Augustinus [1]), ergo ex opposito licebit inferre, non esse miserentis Dei, sed volentis et currentis. Quare? si dimidia ex parte cooperantur homines Deo, et est aliquis concursus humanae virtutis cum gratia et auxilio spiritus sancti, si haec sententia vera est, Non esse volentis neque currentis, ut subaudiatur tantum, ita etiam licebit dicere, non esse tantum miserentis Dei, sed etiam currentis et volentis. Quare? misericordia enim Dei non sufficiet, si advocentur humanae vires. Atqui illud est plus quam absurdum, ac nemo est qui non abhorreat, non esse in misericordia Dei positam hominum salutem, sed esse in ipsorum cursu et voluntate. Sequitur ergo, excludi prorsus omnes vires, et omnia studia illis verbis Pauli. Nunc propheta non agit de aeterna salute, sed tantum de actionibus vitae praesentis. Quoniam ergo Israelitae putabant sibi esse satis praesidii in sua prudentia, in suis opibus, in multitudine, deinde in foederibus gentium, dicit propheta ipsos decipi, quoniam sibi usurpent dominationem, quae residet

---

[1]) August. Epist. 107 ad Vitalem.

penes unum Deum. Nam quod homines vulgo fortunam appellant, nihil aliud est quam providentia Dei. Quum igitur Deus occulto suo consilio gubernet res humanas, sequitur omnes successus tam prosperos, quam adversos esse in eius arbitrio. Ergo quidquid homines moliantur et consultent et decernant, tamen nihil poterunt exsequi: Deus enim dabit talem exitum qualem volet. Nunc videmus qua de re disserat propheta: et simul videmus eum non attingere quaenam sint vires liberi arbitrii. Neque enim hic agit de voluntate hominis, sed tantum ostendit, postquam homines optime sua negotia ordinaverint, tamen omnia eorum consilia, omnes conatus, omnia studia evanescere, et Deum frustrari eorum confidentiam, quia ausi sunt sibi temere promittere plus quam licebat. Nunc sequitur,

24. *Castiga me Iehovah tantummodo in iudicio, non in ira tua, ne imminuas me.*

Rursus propheta oblique accusat, vel pungit populi stuporem, quia videbat sperni omnes suas minas. Tametsi enim iam aliquoties sumptae fuissent de illis poenae, putabant se esse elapsos, et quamvis ultima clades instaret, putabant Deum procul abesse, et ita fovebant se in perversis delitiis. Ergo propheta suscipit unus omnium personam, et inducit communem et publicum luctum: *Castiga me*, inquit, *Iehovah*, *sed in iudicio*. Hic certe propheta non de sua unius salute est anxius, nec privatim causam suam agit: sed deprecatur pro toto populo. Cur autem singulari numero loquitur? nempe, quemadmodum iam dixi, induit personam omnium, et ita coarguit eos suae socordiae, quoniam non magis attenti sint ad propinquum Dei iudicium. In summa, propheta hic docet qualiter deceret affectos esse omnes, nisi prorsus excaecati essent, et quasi in reprobum sensum coniecti. Et ita ostendit hoc solum ipsis esse residuum, ut suppliciter veniam petant a Deo, neque tamen prorsus repellant omnem castigationem: sed tantum postulent sibi aliqua ex parte ignosci, nempe ut Deus temperet rigorem suum, ne prorsus illos consumat. Hoc autem modo ostendit tam atrocia esse populi scelera, ut non debeant simpliciter et sine exceptione veniam petere a Deo, sed tantum vindictae moderationem. Nam si quis leviter deliquerit, potest confugere ad Dei clementiam, et uno verbo dicere, Domine ignoscas. Qui autem mala malis accumulant, et saepius admoniti non resipiscunt, ac si data opera vellent armare in se, et in suam perniciem Deum, illi an deinde poterunt in totum petere immunitatem ab omnibus poenis? hoc consentaneum non esset. Ergo propheta hic breviter ostendit, Iudaeos eo scelerum prolapsos esse, ut Deus non debeat illis ignoscere in totum: neque etiam ipsi debeant optare veniam absque ulla castigatione, sed tantum ut Deus rigorem suum temperet, quemadmodum dixi. David hoc idem profitetur, quamvis agat suam unius causam, non populi. Nam deprecatur iram Dei et furorem: non vult sibi ita ignosci ut nihil castigationis sentiat: sed quia exhorrebat iram Dei, eam quantum in se est, cupit avertere. Et ideo etiam alibi (Psal. 118, 18) gratias agit Deo, quod fuerit manu eius castigatus, sed leviter: Castigans castigavit me Dominus, et morti non addixit me. Sed hoc speciale notandum est in verbis Ieremiae, quod scilicet populus non debuerit petere veniam, nisi se subiiceret Dei correctioni: quia scilicet nimis graviter et nimis obstinate peccaverant. Caeterum hinc etiam colligitur generalis doctrina. Haec enim vera est ratio et natura poenitentiae, ubi subiicimus nos iudicio Dei, et patimur aequo animo eius castigationem, modo sit paterna. Nam si Deus summo iure agat nobiscum, omnis spes salutis exstincta est: ita fieri non poterit ut ex animo resipiscamus. Sciamus ergo hoc requiri ad poenitentiam, ut qui Deum offendit sistat se libenter et sponte ad eius tribunal, et sustineat eius castigationem. Nam qui ita sunt delicati, ut nullum ferulae ictum patienter ferant, eos apparet adhuc praefractos et rebelles esse. Ubicunque igitur erit verus poenitentiae sensus, simul coniuncta erit haec obedientia, nempe ut Deus castiget eum qui deliquit. Sed haec necessaria est moderatio, secundum promissionem: Castigabo eos, sed manu hominis: misericordiam vero meam non auferam ab illis. Hoc Deus pollicitus est Solomoni, sed scimus ad omnia Christi membra spectare. Quamvis ergo promiscue poenas exigat Deus de sceleribus totius mundi, est tamen magnum discrimen inter electos et reprobos, quia hoc privilegio electos suos dignatur, quod scilicet castigat eos paterna manu quasi filios: cum reprobis autem agit tanquam severus iudex, ita omnes poenae quas perferunt reprobi sunt exitiales: quia non possunt aliud concipere quam iram Dei in omnibus eius iudiciis. Electi autem habent semper consolationis materiam, quia agnoscunt Deum sibi esse patrem: ac quamvis primo intuitu refugiant iram eius, et quasi terrore perculsi cupiant dari sibi aliquas latebras, tamen postea gustu clementiae et misericordiae eius colligunt animos: et ita poenae, quamvis sint multo graviores quam quas perferunt reprobi, tamen non sunt illis mortiferae, quia Deus convertit eas in remedia. Nunc ergo videmus quisnam sit usus, et quae utilitas eius doctrinae, quum dicit propheta, *Domine castiga me*, *sed tantummodo*, inquit, *in iudicio*. Iudicium accipitur pro mensura, pro demenso: habet quidem multas significationes apud Hebraeos משפט:

hic autem accipitur pro mensura: non quod Deus unquam modum excedat in poenis exigendis, sed quia deficiunt homines, si exserat rigorem suum, ita ut nulla illis appareat spes veniae. Si ergo Deus tantum exsequitur officium iudicis, necesse est homines prorsus deficere: ita intelligit Ieremias non fore mensuram, hoc est, non fore sibi tolerabile Dei iudicium nisi clementer cum ipso agat. Et opponitur etiam contrarium membrum, *non in furore*, vel non in ira. Ergo hic non opponitur mensurae intemperies vel excessus, sed opponitur ira Dei. Scimus etiam in Deum non cadere ullas passiones, sed dum ira Dei vel rigor apparet, tunc necesse est homines non tantum perterrefieri, sed etiam in nihilum redigi. Et tamen multis locis legimus Deum irasci electis suis, et toti ecclesiae, sed hoc ad externum sensum refertur. Certum enim est, poenas quibus Deus castigat filios suos esse testimonia paterni eius amoris. Nam hoc modo consulit eorum saluti. Et ideo dicit apostolus (Hebr. 12, 8) spurios esse, quos Deus non dignatur correctione aliqua. Sed interim, quoad externam speciem, poenae quas Deus infligit electis nihil differunt a poenis quibus iram suam declarat, et exserit adversus reprobos. Ergo per catachresin vocantur semper omnes poenae testimonia, vel signa irae Dei. Sic ergo dicitur irasci ecclesiae suae. Sed propheta hic proprie loquitur, et distincte, dum opponit iram Dei iudicio, hoc est, moderationi qua utitur Deus erga suos electos, dum scilicet manum suam sustentat, quia alioqui statim ipsos prorsus obrueret: et ideo subiicit, *Ne imminuas me.* Imminuendi verbo consumptio debet intelligi, ut etiam quibusdam aliis locis. Neque enim fieri potest, quin Deus nos imminuat, etiam si leviter nos attingat extremo digito, quandoquidem scimus quam formidabilis sit eius potentia: neque opus est, ut e coelo fulminet, sed si tantum adversum vultum ostendat, actum est de nobis. Sed imminutionem hic accipit propheta pro interitu. Videmus ergo eum ita se, et totum populum subiicere Dei castigationi, ut tamen cupiat adhiberi aliquem modum: quoniam alioqui Dei rigor a minimo ad maximum omnes consumeret: quemadmodum etiam dicitur apud Isaiam (48, 10): Examinavi te, sed non quasi aurum et argentum: nam consumptus fuisses. Deus ergo ita indulget miseris peccatoribus, ut respiciat quid ferre queant, non autem quid meriti sint. Hoc simpliciter intelligit propheta. Sed hinc etiam colligimus, neminem esse, qui par sit ferendo Dei rigori. Ergo unicum esse asylum in eius misericordia, non ut ignoscat nobis in totum, quia nobis utile est castigari eius manu: sed ut tantum pro sua paterna clementia nos castiget. Sequitur,

25. *Effunde iram tuam super gentes quae te non noverunt, et super cognationes* (vel familias) *quae nomen tuum non invocaverunt: quia comederunt Iacob, comederunt, inquam, ipsum, et consumpserunt eum, et tabernacula eius vastarunt.*

Propheta confirmat suam precationem hac ratione: quod scilicet Deus habeat satis materiae ad vindictam suam exercendam adversus impios, et profanos homines, et qui ab eo sunt alieni. Non dubium autem est quin ad promissionem spectet, quam retulimus. Sciebat enim propheta quod semel dictum fuerat Davidi, hoc promissum esse toti ecclesiae in omnes aetates. Ergo hic reducit Deo in memoriam discrimen, quod statuit ipse inter domesticos et exteros: quasi diceret, Domine quamvis et rectum sit, et nobis etiam utile in salutem, castigari manu tua, tamen non sine delectu ulcisceris hominum peccata. Nam pollicitus es te paterno more castigaturum esse filios tuos: quantum ad extraneos spectat, tu es eorum iudex, nempe ut in totum perdantur. Ergo nunc Domine ostende illud non frustra esse dictum: et quoniam dignatus es nos adoptare in populum tuum peculiarem, ideo paterne nobis ignoscas. Nunc ergo videmus prophetam non temere hoc votum proiicere in aerem, sed amplecti promissionem Dei, et in ea quaerere discrimen illud quod placuit Deo statuere inter ecclesiam suam et incredulos. Dicit ergo, *Effunde iram tuam super gentes, quae te non noverunt.* Et exaggerat hanc sententiam, ubi dicit *Iacob fuisse devoratum ab illis profanis gentibus* tanquam a feris bestiis: quasi diceret, Nos quidem peccavimus Domine: sed an tu in nostrum interitum ostendes te esse mundi iudicem: et interea parces Aegyptiis, et Assyriis, et Chaldaeis, qui tam crudeliter nos vexarunt? imo qui non tantum lacerarunt nos, sed etiam prorsus vorarunt? Et ideo bis utitur verbo comedendi. Deinde addit, *Consumpserunt eum:* postremo, *Tabernacula eius vastarunt.* Quum ergo illi tam atrociter saevierint in populum tuum, an impune evadent, et interim nos abiicies, qui tamen sumus tui? etiamsi toties tibi praebuerimus causam nos puniendi: tamen adoptio tua valeat, et interea experiaris tuum iudicium potius adversus profanas gentes. Nec dubium est quin propheta, quisquis Ps. 79 composuit, mutuatus sit hoc testimonium Ieremiae, quod illic recitatur (v. 6): Effunde iram tuam super gentes, quae te non noverunt, et super regna quae nomen tuum non invocarunt: quia consumpserunt Iacob, et haereditatem eius. Potest fieri, ut Ieremias ipse Psalmum illum composuerit, postquam tractus fuerat in Aegyptum, postquam urbs fuerat excisa: tamen de tempore satis convenit, quod scilicet iam acciderat horribilis dissipatio, quum Psalmus ille compositus fuit in usum miserae et quasi perditae ecclesiae.

Verisimile est tamen fuisse compositum sub tyrannide Antiochi, vel quo tempore grassata fuit hostium Dei saevitia adversus populum. Quidquid sit, autor illius Psalmi repetere voluit quod sumpserat ex hoc loco. Iam quaeritur, liceatne male precari etiam impiis et reprobis, quia adhuc suspensi sumus et incerti de exitu. Deus enim non patefecit quid velit de ipsis tandem agere. Ergo regula caritatis potius alio flectere nos debet, nempe ut bene sperantes de eorum salute, petamus ut Deus illis ignoscat. Atqui propheta devovet eos simpliciter exitio, neque loquitur ex privato sensu, sed dictat omnibus piis votum, quod concipere debeant. Respondeo non posse nos ferre sententiam de hoc vel illo homine sigillatim, et ideo temeritate non carere praeiudicium, si singulos homines aeternae morti addicimus, deinde si male illis precamur. Sed in genere possumus concipere hanc precandi formam adversus obstinatos Dei hostes, sic ut maneat penes ipsum cognitio, nec tenemus in congeriem unam miscere quoscunque hodie novimus impios: illud, quemadmodum dixi, esset temerarium: quin potius convenit bene omnibus precari, et optare illis salutem, et quantum in nobis est pro ea esse sollicitos. Ubi autem ita impendimus affectum caritatis singulis, in genere tamen possumus ita precari, ut Deus prosternat, consumat et dissipet, et in nihilum redigat omnes suos hostes. Non dubium igitur est quin propheta hic sensum suum convertat ad iudicium Dei: quasi diceret, Domine, tuum fuit distinguere inter domesticos et extraneos: placuit tibi nos adoptare in populum: nunc quid restat nisi ut clementer agas nobiscum, quia sustines personam patris? quantum attinet ad gentes profanas, quoniam sunt abs te alienae, nec pertinent ad tuum gregem, ideo manet illas interitus: pereant igitur. Quum autem propheta de profanis gentibus loquitur, interea non antevertit iudicium Dei, quin libere decernat quidquid volet. Sed quemadmodum iam dixi, tantum ponit sibi ante oculos quod habebat ex verbo Dei, nempe alios esse electos alios esse reprobos. Electionem Dei aestimat ex vocatione, vel foedere, et ideo ex opposito reprobos omnes ducit, quos Deus privilegio illo paterni favoris dignatus non est. Nunc ergo soluta est illa quaestio: et hinc apparet quomodo liceat imprecari exitium reprobis, et Dei contemptoribus, nempe ita ut vota nostra non praeveniant iudicium Dei, ut dictum est, neque de singulis etiam statuamus in hanc vel in illam partem, sed tantum nobis occurrat illa distinctio, Deum esse patrem erga electos suos, iudicem erga omnes reprobos. *Effunde* ergo *iram tuam.* Nempe quia submiserat se et totum populum Dei castigationibus, ideo dicit, *Effunde iram tuam,* hoc est, agas summo iure adversus illos: sed interea temperes iram tuam erga nos, ne scilicet instar diluvii nos absorbeat. Huc pertinet verbum effundere. Quum dicit, *Super gentes, quae te non noverunt, quae non invocarunt nomen tuum:* haec loquendi forma diligenter notanda est, qua docemur initium pietatis esse in Dei cognitione. Postea adiungit fructum vel effectum, nempe invocationem. Haec duo inter se cohaerent: sed ordo etiam tenendus est, quia non potest invocari Deus nisi praeluceat eius cognitio. Invocant quidem passim omnes Deum: increduli etiam ad ipsum clamant indifferenter, quum urget aliquod periculum: sed non dirigunt rite vota sua, neque etiam possunt preces suas offerre Deo, ut legitima sacrificia. Quare? Quomodo enim invocabunt in quem non crediderunt? inquit Paulus (Rom. 10, 14). Ergo, quemadmodum dixi, necesse est, ut viam nobis praemonstret Deus ipse quoties invocare ipsum oportet: ac proinde ubi nulla est Dei cognitio, nulla etiam est ratio precandi. Sed ubi Deus semel nobis affulsit, tunc via nobis aperta est ad ipsum invocandum. Ergo invocatio fructus perpetuus est fidei, sicuti est testimonium pietatis. Quanquam quicunque Deum non invocant, et quidem serio, ostendunt se nunquam gustasse elementa pietatis: et ideo si cupimus rite precari, primum discamus quaenam sit Dei erga nos voluntas: postea sciamus tunc nos demum profecisse, ut oportet, in salutis doctrina, dum ad Deum confugimus, et nos exercemus in eius invocatione. Quod autem postremo adiungit, *Quia comederunt Iacob, comederunt ipsum, consumpserunt eum, et tabernacula eius vastarunt,* duo nobis observanda sunt. Nam hic perspicimus quam tristis et misera tunc fuerit ecclesiae conditio. Non dicit multis iniuriis fuisse affectos Israelitas, aut violenter, aut contumeliose tractatos: sed dicit *fuisse voratos a gentibus,* et bis hoc repetit: deinde adiungit *consumptos fuisse, et vastata eorum tabernacula.* Quum ergo videmus tam duriter afflictos tunc fuisse filios Dei, ne miremur, si hodie etiam ecclesia subiaceat gravissimis calamitatibus, et ne expavescamus tanquam ad rem novam et insolitam: sed quoniam idem olim contigit patribus nostris, feramus aequo animo haec exercitia. Alterum vero notandum est, nempe quum propheta hic non carnis suae motu impulsus fuerit ad precandum, sed instinctu spiritus, qui formam hanc dictabat, posse hinc certo colligi, tametsi hodie triumphent hostes ecclesiae, et putent se omnia adeptos dum crudeliter affligunt innoxios: tamen tandem daturos esse poenas. Spiritus enim, qui gubernavit linguam prophetae, voluit hanc formam, et hoc votum nobis esse instar promissionis, ut certo persuasi simus, quo atrocius saeviunt impii contra Dei filios, eo graviorem instare illis poenam et crudelitatis mercedem. Comedant igitur tanquam ferae bestiae, ut hodie faciunt, sed Deus exseret aliquando manum suam, et ostendet quam pretiosus sibi fuerit suorum sanguis.

CAPUT UNDECIMUM.

1. *Sermo qui directus fuit ad Ieremiam a Iehova, dicendo,*

2. *Audite verba* (sermones) *foederis huius, et dicite viro Iehudah* (viris Iehudah, Enallage est numeri) *et habitatoribus Ierusalem.*

3. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Maledictus vir, qui non audierit verba foederis huius.*

4. *Quae* (vel, quod foedus) *mandavi patribus vestris die quo eduxi eos e terra Aegypti, e fornace ferrea, dicendo, Audite vocem meam, et facite ea quae* (hoc est, quaecunque) *praecipio* (relativum sine antecedente), *secundum omnia quae praecepi vobis: et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum.* (Cohaerent haec omnia inter se, ideo non disiungo.)

5. *Ut statuam* (vel stabiliam: alii vertunt, suscitem, sed improprie) *iusiurandum quod iuravi patribus vestris ad dandum illis terram affluentem lacte et melle, secundum diem hanc. Et respondi, et dixi, Amen, Iehovah.*

Hic propheta docet Iudaeos etiam si obtendere non desinant sacrum Dei nomen, esse tamen perfidos, et prorsus descivisse a lege. Haec summa est huius concionis, Iudaeos quamvis glorientur Dei nomine, esse tamen foedifragos: quia violaverint fidem Deo promissam, et abiecerint prorsus doctrinam legis. Non dubium est quin Iudaei saepius excanduerint adversus Ieremiam, ac si propriam causam ageret: ideo necesse fuit illis proponi suam a lege defectionem, ut certo persuasi essent sibi non esse cum Ieremia certamen, sed cum Mose, et cum Deo ipso, qui erat autor legis. Nec dubium est quin exasperati fuerint hac doctrina: sed non potuit illis Ieremias parcere, quum videret tam esse obstinatos. Exemplo hoc melius poterit intelligi. Hodie papistae quamvis aperte repudient quidquid profertur ex lege et prophetis et evangelio, tamen dissimulant sibi esse hoc propositum: imo affirmant se amplecti quidquid a Deo profectum est. Quoniam ergo tergiversantur, et sine pudore, posset eodem modo agere cum illis quisquis hodie pure et fideliter cupit cultum Dei et pietatem restituere. Exempli gratia, si prodeat quispiam ex servis Dei in medium, poterit ita alloqui papistas: Ne sit iam disceptatio inter nos: sed audite quod olim Deus per Mosen praecepit: deinde quod magis ac magis confirmavit per prophetas suos: tandem per unigenitum filium, et per apostolos eius voluit sancitum esse, ut fas non sit amplius contra verbum facere. Nunc attendite ergo ad legem, ad prophetas. Iam tenemus quale fuerit consilium Dei, quum ita iussit loqui servum suum Ieremiam. Nisi enim expendimus qualis fuerit improbitas illius populi, mirabimur toties repeti nomen foederis, et videbitur hoc nobis esse frigidum. Sed propheta, quemadmodum iam dixi, quum videret suis cavillis tergiversari Iudaeos, non potuit aliter cum ipsis agere nisi ut ostenderet violasse foedus Dei, et ita esse apostatas, qui prorsus a lege desciverant. Dicit autem *sibi hoc fuisse mandatum a Deo.* Nec dubium est quin Deus non modo suggesserit hoc consilium servo suo, sed dictaverit ei loquendi formam, et quasi methodum praescripserit. Merito itaque Ieremias praefatur *sibi hunc sermonem fuisse datum.* Quod autem secundo versu pluralem numerum ponit, non dubium est quin paucos adiutores, qui restabant, simul cum ipso hortatus fuerit Deus, ut suffragium suum ipsi quoque adiungerent. Tametsi enim magna erat bonorum penuria, Ieremias tamen non in totum orbatus fuit collegis, qui cuperent studium suum coniungere ad confirmandam eius doctrinam. Inter eos fuit Baruch, fuerunt etiam alii similes. Hos ergo alloquitur Deus secundo versu quum dicit, *Audite verba huius foederis, et loquamini ad viros Iehudah, et cives Ierosolymae.* Sciebant quidem tam Ieremias quam reliqui se nihil afferre nisi ex lege sumptum: sed quamvis sibi probe conscii essent suae sinceritatis, et possent coram Deo et angelis testari se non haurire ex faece, sed ex fonte puro: tamen voluit illos Deus animare adversus populi contumaciam. Nam in promptu subinde erat haec exceptio, Vos quidem iactatis, quidquid placet vobis afferre, esse verbum Domini: nos vero negamus. Ergo quum prophetis subeundum esset tale certamen, ideo animare voluit eos Deus, ut primum sibi, deinde etiam aliis essent idonei et firmi testes suae doctrinae, ut constaret iusta autoritas: quoniam scilicet ex lege ipsa, non autem ex commentis hominum sumpta esset. Videmus autem quibus velit Deus hoc promulgari, *nempe viris Iehudah et civibus Ierusalem.* Nam decem tribus iam in exsilium fuerant tractae, ut alibi visum fuit. Hic autem erat flos electi populi. Et quia tot cladibus fuerant superstites, putabant se divinitus fuisse servatos, quod apud eos floreret pietas et Dei cultus: ita sese inebriabant falsis blanditiis. Ergo iubetur diserte propheta cum suis collegis denuntiare quod paulo post videbimus, civibus Ierosolymae et reliquis terrae incolis qui residui erant, et putabant se delectos esse a Deo qui permanerent incolumes, etiam si reliqua omnia periissent. Postea clarius docet propheta sibi praecipue datum fuisse hoc mandatum. Utitur enim numero singulari, *Tu dices ad eos.* Nec absurdum est, quod prius alios sibi adiunxit. Nam potuit Deus colligere paucorum suffragia qui optabant puram religionem in populo restitui: ut interea tamen prae-

cipuas partes sustineret Ieremias ipse, qui prae aliis excelluit. Nec dubium est quin sancto consensu alii studuerint confirmare eius doctrinam. Nulla enim inter eos fuit aemulatio: et ipse quamvis excelleret, libenter etiam admisit in societatem quoscunque videbat sibi esse coniunctos in tam pia et sancta causa. Communiter ergo loquutus est Deus proximo versu: quia volebat omnes servos suos addere suffragia sancto prophetae. Nunc autem prophetam solum alloquitur: quia scilicet maior erat illius autoritas. Sequitur: *Sic dicit Iehovah Deus Israel, Maledictus vir, qui non audierit verba foederis huius.* Quoties ponitur nomen ברית non dubium est quin Ieremias ansam praecidat omnibus subterfugiis, quibus paulo ante dixi usos fuisse Iudaeos. Neque enim unquam sponte confessi fuissent se quidquam legi detrahere: interea spernebant ipsum Ieremiam, qui erat verus et fidus legis interpres, qui nihil de suo admiscuerat: sed tantum accommodabat quod a Mose fuerat traditum ad usum praesentem populi. Subest igitur tacita antithesis inter nomen foederis et inter doctrinam Ieremiae. Non quod esset aliquid dissidii, vel repugnantiae, vel quod aliquid separatum haberet ipse Ieremias: sed sermonem ad captum populi format, et est species concessionis, ac si diceret, Iam non postulo a vobis audiri, sed audite saltem ipsam legem. Hactenus nihil in medium protuli, quod non Deus mandasset: deinde nihil alienum tradidi a Mose, nihil fuit addititium in mea doctrina. Sed quoniam hoc vobis non persuadeo, iam desino vobiscum loqui: loquitur ipse Moses, ipsum audite. Quod autem pronomen demonstrativum addit, quum dicit, *Audite hoc foedus*, perinde est ac si palam et quasi digito ostenderet, nullum esse dubitationi locum. Est igitur exprobratio, quum foedus demonstrat: quasi diceret, quid iuvat fingere, vel praetexere, ambiguum esse quod loquimur? et vos non certo tenere, an simus servi Dei? an loquamur ex eius spiritu? an nos ipse excitaverit? res est clara, inquit, *hoc est foedus.* Nunc ergo tenemus vim huius particulae demonstrativae. Caeterum, quod de maledictione concionatur: non dubium est quin duritiem populi hoc modo flectere voluerit. Potuit enim Deus, si dociles ac morigeri fuissent Iudaei, mitius incipere, et allicere eos blando sermone et amabili. Sed quoniam negotium erat cum praefractis ingeniis, ideo opus fuit ita praefari, nempe ut incuteret terrorem, et magis attentos redderet: deinde exprimeret ab illis reverentiam, quum soliti essent contemptim audire quidquid prius loquutus fuerat. Videmus ergo cur exorsus sit a maledictione. Deus in lege sequutus est diversum ordinem. Nam ante complexus est regulam bene vivendi, et etiam promissiones adiunxit, quae possent propensum affectum elicere a populo. Tandem subiicit maledictiones.

Hic autem Ieremias praefatur *maledictos fore omnes qui non audierint verba foederis.* Quorsum hoc? nempe quia iam expertus erat populi duritiem et obstinatam malitiam. Ideo non simplicem doctrinam adhibet: sed ante omnia maledictionem Dei illis proponit: quasi diceret, Mirum est hactenus vos non fuisse commotos, quum toties denuntiata vobis fuerit Dei maledictio, quoniam ergo ita estis stupidi, iam antequam de praeceptis Dei disserere incipiam, praecedat maledictio, quae vestram socordiam expergefaciat. Caeterum ex responso prophetae colligimus eum alludere ad formam, quae dictata olim fuerat in lege. Nam postquam praecepta omnia complexus fuit Moses, subiicit, Maledictus omnis qui declinaverit ad deos alienos: et iubet populum respondere, Amen. Et, maledictus omnis qui maledixerit patri et matri: et iubet populum respondere, Amen (Deut. 27, 15 sq.). Postquam autem de singulis praeceptis loquutus est, tandem subiicit, Maledictus omnis qui non impleverit omnia verba legis huius: et respondeat totus populus, Amen. Ergo hac ratione nunc utitur Ieremias quum dicit, Tu denuntia populo, omnes esse maledictos, qui non obediverint praeceptis meis. Et postea addit propheta, *respondi, et dixi, Amen, Iehovah.* Sed notandum est, prophetam hic suscipere, ut antehac, personam populi: quasi diceret, Ego subscribo Dei iudicio: etiam si vos omnes contingat refragari, quemadmodum facitis. Ergo tametsi putatis vos posse elabi ex manu Dei, quasi vobis promptum esset maledictionem eius eludere, quae in lege pronuntiatur: ego tamen vestro nomine subscribo, et iam coram Deo ita respondi, *Amen, Iehovah.* Sed expendere etiam alia verba convenit: *Maledictus,* inquit, *quisquis non audierit verba foederis huius.* Audire hic pro obedire capitur, ut aliis pluribus locis. Postea de verbis disserit, vel de ipso foedere. Nam utrumque probe convenit: Deus enim foedus suum mandavit Iudaeis, et simul verba fecit. Libenter refero ad foedus. Dicit igitur *Deus se foedus mandasse:* quanquam plenior est altera illa expositio, *verba quae mandavi patribus vestris,* inquit, *nempe quo die eduxi eos ex Aegypto.* Hic a circumstantia temporis ostendit Deus quam inexcusabiles sint Iudaei. Dicit enim se legem dedisse quum erepti essent eorum patres ex morte praesenti. Nam erant quasi extracti e sepulcro, quum Deus transitum illis dedit per mare rubrum. Illa igitur redemptio debuerat penetrare in eorum animos, ita ut se totos Deo addicerent. Debuerat etiam tanti beneficii memoria defixa manere in eorum cordibus. Videmus ergo hic aggravari crimen ingratitudinis, quoniam lex data fuerit quum adhuc ante oculos versari deberent tot mortes quibus obnoxii fuerant Israelitae, unde Dominus mirabiliter eos eduxerat. Et ideo etiam vocant miserrimum

illum statum in quo fuerant *fornacem ferream*: quemadmodum Exodi tertio capite, et pluribus aliis locis. Fornaci ergo comparat servitutem Aegyptiacam: quoniam Iudaei erant instar ligni et stipulae in fornace ardenti. Vocat *fornacem ferream*, nempe quae posset liquefacere vel in nihilum redigere si quid esset durius quam lignum, vel aurum, vel argentum, vel metallum aliud. In summa hic exprimitur desperata populi conditio: et hac comparatione illustrat propheta gratiae magnitudinem: quod scilicet Deus praeter spem omnium a morte ipsos liberaverit. Quum ergo tanto beneficio sancita fuerit legis autoritas, hinc patet quanta impietas, et quam indigna etiam ac scelerata ingratitudo, fuerit populi, quum non passus est sibi iugum a Deo libenter imponi. Dicit *se mandasse illa*. Quemadmodum iam dixi, referri hoc debet ad verba legis, non ad ipsum foedus. Sed promiscue loquitur propheta nunc de foedere, nunc de capitibus foederis, hoc est de omnibus praeceptis quae illic continentur. Aliis etiam verbis exprimit quam inexcusabile sit populi crimen: quia in summa nihil aliud exegit Deus, nisi ut audiret vocem suam. Quid autem aequius quam ut liberatorem suum audiant qui ab eo redempti sunt? et quid magis detestabile ac prodigiosum, quam Israelitas respuere quod Deus suo iure postulat? Ergo tenemus prophetae consilium quum dicit *Deum hoc simpliciter mandasse redempto populo*, nempe *ut audiret vocem suam, et faceret quae mandabat*. Et simul adiungit promissionem, quae vel animos lapideos mollire debuerat: *Vos eritis*, inquit, *mihi in populum, et ego ero vobis in Deum*. Poterat Deus praecise exigere a Iudaeis quod natura omnibus ingenitum est. Nam agnoscunt etiam qui nunquam fuerunt edocti, Deum colendum esse. Haec autem vera est eius colendi ratio, ubi obsequimur eius praeceptis. Deus ergo potuit pro summo imperio ita iubere. Dicit ille, monosyllaba esse regum imperia: quoniam scilicet non utuntur blanditiis, neque ratiocinantur, neque dignantur uti persuasorio sermone. Quanto maior est Dei potestas, ut tantum nutu significet quidquid vult et postulat? Sed quasi e gradu suo descendit, et promissionibus interpositis studet sibi acquirere populum illum, ut libenter pareat. Conciliat ergo Deus gratiam legi suae, nec solum eius autoritatem asserit. Quum ergo ita comiter hortetur Deus populum, deinde ostendat tantam mercedem obedientiae, quam foeda est ac abominabilis contumacia, ubi repudiant homines eius legem? Ergo propheta hic clarius demonstrat cur tam aspere praefatus sit, *maledictos omnes qui non obediverint*, nempe quoniam nihil profecerant blanditiae, nihil ille amicus et suavis sermo, illa invitatio paterna qua Deus ante usus fuerat: quasi diceret, Deus certe non potuit mitius vobiscum agere quam dum paterna voce admonuit vos officii, et adhibuit etiam promissiones, quae vel durissimos animos mollirent. Quum hoc profectu caruerit, quid iam superest nisi ut fulminet Deus, et simpliciter efferat suas maledictiones? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed posset hic obiici, fuisse hoc totum inutile, et infructuosum: quia non poterant Iudaei subire iugum legis donec inscripta fuisset eorum cordibus. Respondeo hac de re fuisse simul admonitos. Quanquam ergo literalis doctrina non potuit nisi populum damnare, unde etiam mortifera vocatur a Paulo (2. Cor. 3, 6), tamen sciebant fideles sibi non negatum iri spiritum regenerationis, si a Deo peterent. Ergo primum stetit per eos quominus lex insculpta esset eorum cordibus. Deinde promissio gratuitae veniae accessit. Nam quorsum sacrificia et expiationes in lege, et tot caeremoniae quae ad Deum reconciliandum spectabant, nisi ut populus certo persuasus esset Deum sibi fore propitium et exorabilem, quamvis non satisfacerent legi? Non fuit igitur inutilis haec doctrina apud fideles: quoniam Deus quum exigeret quod debebant Israelitae, simul paratus erat inscribere legem eorum cordibus, et etiam ignoscere eorum peccatis. Sed quum obstinata malitia respuerent totam legis doctrinam, merito propheta hic ostendit incumbere illis certam Dei maledictionem: quia scilicet promissiones, ubi Deus testatus fuerat paternum suum favorem, ita indigne reiecerant. Adiungit, *Ut statuerem iusiurandum quod iuravi patribus vestris ad dandam illis terram affluentem lacte et melle, secundum diem hanc*. Hic non agitur de praecipuo scopo felicitatis: sed tantum terra Chanaam in medium profertur quasi pignus, vel arra gratiae Dei. Nam certe promissio haec longe altius spectat quam ad terram Chanaam. Deus quidem hanc haereditatem pollicitus fuerat Israelitis: sed quum dicit *se fore illis in Deum, et illos sibi fore in populum*, hic inclusa est promissio aeternae vitae, et gloriae coelestis: quemadmodum alibi dicitur, ipsum non esse Deum mortuorum, sed vivorum. Et tenenda est semper sententia illa prophetae Habacuk (1, 12), Tu Deus noster, non moriemur. Deus ergo aliquid excellentius promisit Israelitis quam possessionem terrae, quum diceret *se fore illis in Deum*: sed terra ipsa symbolum fuit paterni favoris, vel arra, vel pignus. Nam haec omnia probe conveniunt. Et hoc sensu etiam propheta adiungit, *Deum olim iurasse patribus* se daturum illis terram illam iure haereditario: et promissionem hanc praestitam fuisse eorum posteris. Si quis arriperet hoc solum, nempe favorem Dei perspectum fuisse in terra Chanaam, quia expulsis gentibus eam adepti fuerant Dei beneficio, hoc esset frigidum: et propheta multum diminueret ex illa promissione, quae superat quidquid concipi potest hominum sensu. Ergo, quemadmodum iam dixi,

quum loquitur de terra Chanaam, non dubium quin sermonem accommodans rudi et crasso populo, arram illam, vel pignus adiungat, ut cernant oculis etiam in hoc mundo, et hac caduca vita fuisse sibi exhibitum aliquod specimen illius gratiae, quae superat quidquid optabile est in mundo. Iam quum dicit, *Ut stabilirem iusiurandum quod iuravi patribus*, haud dubie ostendit Deus, quamvis obedirent Iudaei Deo, tamen non fuisse promeritos suis obsequiis haereditatem promissam antequam nati essent. Deus ergo hic demonstrat gratuitum esse suum beneficium, quod terrae sint haeredes. Quare? nondum enim creati erant quum iuravit Abrahae se illi et eius posteris daturum terram illam. Quum ergo promissio longe praecesserit, sequitur non posse adscribi meritis populi, quod tandem suo tempore terram illam adeptus est. Quantum attinet ad iusiurandum, commendat gratiam suam Deus hoc nomine, quod non tantum promiserit terram illam filiis Abrahae in haereditatem, sed etiam iusiurandum interposuerit, ut certius esset pactum illud. Sed interea tamen subindicat propheta illos si ingrati sint Deo, merito posse privari haereditate promissa: quasi diceret, Non est cur expostuletis cum Deo, ac si vos fraudaret, si eiiciat ex hac terra. Nam Deus ipse non vos exhaeredat: sed vestra iniquitas vos abdicat, ita ut iam indigni sitis, quos censeat Deus inter suos filios. Quamvis ergo hanc gloriationem adimat propheta, ne confidant Iudaei, rependi suis meritis quod terram possident: tamen simul admonet privatum iri terrae possessione, et quidem propria culpa, nisi Deo praestiterint quod debent obsequium. Hac ratione dicit, *ut stabilirem iusiurandum quod iuravi*, inquit, *patribus vestris*. Quod dicit, *terram illam affluere lacte et melle*, saepius occurrit haec loquutio apud Mosen. Nec dubium est quin terra fuerit a principio valde fertilis: sed probabile est, fuisse magis feracem adventu populi, quia renovata quodammodo fuit eius facies: et Deus etiam voluit visibili modo ostendere quanta esset vis foederis sui. Ergo non frustra Moses toties dicit terram illam affluere lacte et melle. Postea addit, *Secundum diem hanc*. Producit eos testes: quasi diceret, Deus fideliter egit vobiscum. Nam praestitit fidem datam patribus vestris, et iusiurandum suum complevit: sed nunc quando polluitis hanc terram ubi memoria gratiae Dei quasi sepulta est inter vos, imo calcatis pedibus legem illius: quum ergo tanta impietas eius benedictionem a vobis procul avertat, quid superest, nisi ut in exsilium vos proiiciat? Videmus ergo hic tacitam comminationem subesse, quum dicit Deum praestitisse quod pollicitus fuerat patribus, nempe hoc pacto interposito ut scilicet parerent eius praeceptis. Diximus iam de prophetae responso. Nam quum respondet Amen, non exspectat quid populus dicturus sit. Neque enim dubium erat quin maior pars obstreperet, et vellet cum Deo tergiversari: tanta fuit impudentia tunc ut subinde petulanter consurgerent adversus prophetas. Ergo quoniam sciebat tam praefractos esse, ipse omnium nomine subscribit Dei maledictioni. Sequitur,

6. *Et dixit Iehovah ad me*, *Clama* (hoc est, clamosa voce promulga) *verba haec in urbibus Iehudah, et in compitis Ierusalem, dicendo, Audite, verba foederis huius, et facite ea.*
7. *Quia contestando contestatus sum patribus vestris die qua feci ascendere eos e terra Aegypti usque ad diem hanc, mane surgendo, et contestando, et dicendo, Audite vocem meam.*
8. *Et non audierunt, et non inclinarunt aurem suam: et ambularunt quisque post pravitatem cordis sui mali: et* (ideo, copula hic illative accipitur) *venire feci* (hoc est, immisi) *super eos omnia verba foederis huius, quod mandavi, ut facerent, et non fecerunt.*

Hic clarius explicat propheta cur iussus fuerit promulgare verba foederis. Neque enim dubium est quin audacter excipere parata fuerit maior pars populi, Quid tibi vis? an non sumus Mosis discipuli? tu scilicet putas tibi esse negotium cum barbaro aliquo populo: annon a pueritia edocti sumus in lege Dei? annon quotidie sedulo nobis inculcatur: satis superque sumus imbuti hac doctrina, quam tu fingis nobis esse incognitam. Facesse hinc: et eas vel ad Chaldaeos, vel ad Assyrios, vel ad Aegyptios: nos enim tenemus quid lex doceat. Non dubium est ergo quin hac protervia repulsus fuerit Ieremias. Ideo ostendit iustam esse causam, cur illis proponat legem Dei: quia scilicet tanta obrepserat oblivio, ut nescirent quid olim Deus docuisset lege sua: deinde quia fuissent semper rebelles una cum patribus, ita ut subinde docendi sint: quemadmodum etiam conqueritur Isaias (28, 10 sq.) agendum esse cum populo illo sicuti cum pueris, A, A: B, B: et etiam si subinde repetenda sint eadem, ipsos tamen subsistere in rudimentis, et nunquam ulterius progredi. Quemadmodum ergo ignominiose traducit Isaias populi ignaviam in lege discenda: sic etiam nunc Ieremias ostendit non debere ipsos mirari, cur iubeat Deus promulgari apud ipsos legem suam, qua scilicet hactenus contempta fuisset. Reliqua differemus.

Proxima lectione vidimus querimoniam qua usus est Deus adversus populum: quod scilicet expertus fuerit omnia, quo posset illum sibi conciliare: et tamen perdiderit operam. Sed in verbis magnum est pondus, quia dicit *se contestando fuisse contestatum*, quasi hic se subiiceret arbitrio tertii. Nam solemus eos contestari qui sponte non accederent ad tribunal iudicis. Deus ergo mutuatur hanc

figuram a communi hominum more, et dicit se fuisse *contestatum*, neque id semel, sed repetitis vicibus. Postea addit se id non fecisse tantum uno saeculo, sed ex quo exierant ipsorum patres e servitute usque ad diem illum. Fuit autem haec nimis turpis obstinatio, quum Deus non desineret illos ad se vocare, et tamen verba faceret apud surdos. Sed quod sequitur magis est emphaticum, ubi dicit *se mane surrexisse.* Nam quod alii transitive accipiunt mihi non probatur. Dicit ergo Deus se ita fuisse sollicitum de ipsorum salute, ut mane surgeret ad ipsos vocandos. Non dubium est quin Deus ad se transferat quod proprie competebat in prophetas, quemadmodum etiam vicissim concedit servis suis quod proprium est ipsi, et non potest quadrare hominibus nisi per concessionis modum. Caeterum hic Deus commendat autoritatem verbi sui, quum dicit *se mane surrexisse:* et simul ingratitudinem eorum amplificat: quod scilicet contempserint eum, ubi videbant instar patris familias curare ipsorum salutem. Ergo hinc colligimus quanti Deus faciat sermonem suum, dum testatur se nihil diversum habere a servis suis, quorum opera utitur, quum vult ecclesiam suam docere. Deinde hinc etiam colligimus quam inexcusabilis sit pravitas, ubi Deum ita nobiscum familiariter loquentem reiicimus. Nunc ergo tenemus sensum huius loci. Sed potest etiam hoc tertio loco notari, frustra praetendi Dei nomen, nisi ubi ipse loquutus est: quemadmodum hodie papistae vellent sine controversia recipi quidquid effutiunt pro sua libidine. Deus autem hoc loco ostendit se non offendi, nisi ubi ipse spernitur: et simul declarat se ita coniunctum esse cum prophetis, ut illi nihil proprium, vel aliunde quam ab ipso profectum afferant. Iam adiungit *se hoc tantum postulasse a populo electo ut audiret vocem suam.* Aequitas huius praecepti ostendit quam indigna et scelerata fuerit impietas illius populi. Et simul ostendit Deus nullum esse praetextum erroris, vel inscitiae in populo illo. Nam haec una erat ratio tergiversandi, si obtenderent se non aliud cupere quam praestare Deo cultum debitum. Atqui regulam praescripserat lege sua, quae non posset eos fallere. Ergo sequitur sponte ipsos descivisse ad superstitiones, quando satis superque edocti fuerant ipsa lege, quid Deus probaret. Haec igitur ratio est cur toties hic repetat, nihil aliud se postulasse a filiis Abrahae nisi *ut audirent vocem suam.* Postea sequitur, *Non tamen audierunt* (videor enim mihi haec omnia legisse postrema lectione) *non tamen audierunt*, inquit, *et non flexerunt*, vel non inclinarunt *aurem suam.* Hic propheta non paucos tantum homines accusat contumaciae, sed dicit ex quo redempti fuerant, omnibus saeculis fuisse rebelles Deo. Et exaggerat crimen illud, quod *non inclinaverint aurem suam.* Neque enim dubium est quin hoc secundo loco additum fuerit ad emphasin: quasi diceret propheta, per eos duntaxat stetisse, quo minus via illis pateret: sed non dignatos fuisse aurem Deo praebere. Hoc autem signum est extremi contemptus, ubi non tantum repudiamus eum qui loquitur, et nolumus eius imperio vel consilio parere, sed ubi praecludimus omnem aditum, et quantum in nobis est vetamus ipsum loqui, hoc certe nimis est contumeliosum. Nam fieri potest ut quis alterum loquentem audiat, qui etsi non obtemperet tamen servabit aliquam humanitatem, ne queratur ille se non fuisse auditum. Haec enim est minime tolerabilis barbaries, ubi ne verbum quidem admittimus. Hic conqueritur Deus, non tantum Israelitas sibi fuisse immorigeros, postquam edocti fuerant, sed fuisse ita praefractos, ut contumeliose etiam procul reiecerint omnes propheticos sermones: quod non tantum foedae impietatis signum fuit, sed etiam barbarae contumaciae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Dicit *ambulasse unumquemque in pravitate cordis sui mali:* quia prius ostendit fuisse in tempore praemonitos, sequitur eos non errore sequutos fuisse impias superstitiones, sed quia reiicerent verum Dei cultum, nec locum darent propheticae doctrinae. Quum dicit *ambularunt vir*, id est, quisque, non dubium est quin propheta hic quasi uno fasciculo omnes simul involvat: quasi diceret non fuisse abreptos aliquo impetu, quemadmodum fieri plerumque solet, quum a paucis tumultus commotus est, plurimi deinde sequuntur, et rapit eos tempestas, et non expendunt quid agatur. Ita saepe terror quidam praeoccupat multorum animos, ut huc vel illuc pergant, et tamen nesciant quorsum debeant tendere. Sed propheta hic ostendit cuique fuisse suum consilium: quasi diceret, non tantum populi impetu fuisse cultum Dei ita reiectum, sed singulos captasse apud se consilia, et concoxisse hanc malitiam et hoc scelus ut Deum reiicerent. Plus ergo est efficaciae in hac loquendi forma quam si dixisset omnes ambulasse in pravitate cordis sui: et simul etiam ostendit a minimo usque ad maximum, sicuti loquuntur, omnes fuisse implicitos eadem impietate. Postea subiicit *Deum induxisse super eos verba foederis*, hoc est, minas. Neque enim per verba foederis intelligit doctrinam legis, vel praecepta: sed priore loco verba foederis posuit pro ipsis Dei praeceptis: nunc autem quia videbat negotium sibi esse cum hominibus praefractis, et qui non essent ullius doctrinae capaces, ideo descendit ad minas: Deus enim praescribit quid fieri velit. Hoc est primum in lege: et addit etiam non tantum blandas invitationes, sed quasi illecebras, ut conciliet sibi animos hominum. Sed ubi nullum est studium, nulla cura obediendi, tunc descendit ad minas. Propheta, quamvis promis-

siones omiserit, tamen ante disseruit de lege ipsa: nunc vero dicit Deum exsequutum esse quod illis denuntiaverat. Postea adiungit, *De quibus mandaveram ut facerent, et non fecerunt.* Haec quidem videntur nimis confuse dicta: nam quum dicit *verba foederis huius*, non dubium est quin minas intelligat, quemadmodum iam diximus: postea addit, et continuo post, quae *mandaveram ut facerent, et non fecerunt.* Sed, quemadmodum iam admonui, quandoquidem propheta satis antehac docuit, regulam fuisse in lege traditam pie et iuste vivendi, nunc magis insistit in minis. Ergo non mirum est, quod ita confuse loquatur. Nam populus legem Dei quodammodo perverterat. Haec quidem distincta sunt in lege, nempe doctrina, vel regula vivendi, et postea minae, quae tantum adduntur quasi stimuli ad excitandam pigritiem hominum, vel potius ad domandam ipsorum contumaciam. Sed quia non attenti fuerant Israelitae et Iudaei ad vocem Dei, propheta hic permiscet minas praeceptis. Nunc tenemus quid hoc loco sibi velit propheta: dicit se missum fuisse a Deo ut clamaret, *Audite verba foederis huius*, quia scilicet immemores erant verae pietatis: et ita oblivione, imo etiam impio contemptu obtriverant totam legem, ut docendi essent a primis rudimentis. Hoc est unum. Deinde ostendit quam sollicitus fuerit Deus de ipsorum salute, ut nullas partes optimi patris neglexerit, et tamen operam fuisse perditam: quia non tantum suis cupiditatibus alio rapti fuerant, sed etiam interior eorum malitia clauserat aures ipsorum, ita ut non dignati fuerint vocem Dei admittere: neque hoc tantum uno saeculo contigisse, sed ex quo egressi fuerant e terra Aegypti usque ad illum diem. Hinc sequitur, iuste ipsos plecti: quia Deus omnia expertus fuerat antequam ad hunc rigorem descenderet. Sed quum tentasset omnes vias, et quidem frustra, hoc tantum fuit residuum ut poenas exigeret de hominibus tam desperatis. Haec summa est. Nunc adiungit:

9. *Et dixit Iehovah ad me, Inventa est conspiratio* (ad verbum colligatio: nam קשר significat proprie ligare vel connectere: sed metaphorica est significatio quum transfertur ad conspirationem) *in viro* (hoc est, in viris) *Iehudah, et in civibus Ierusalem.*

10. *Reversi sunt ad iniquitates patrum suorum superiorum* (qui ante fuerunt), *qui noluerunt audire verba mea: et ipsi ambularunt post deos alienos, ut servirent ipsis: dissolverunt domus Israel, et domus Iehudah foedus meum, quod pepigeram cum patribus ipsorum.*

Hic propius manus conserit propheta cum hominibus aetatis suae, et dicit eos peiores esse patribus. Nam huc pertinet nomen colligationis. Quum enim turmatim concurrerent ad impias superstitiones Israelitae, magis hoc fuit excusabile initio, quia scilicet nondum altas radices egerant in vera pietate. Sed quum toties et tam variis modis per prophetas conatus esset Deus ipsos in viam reducere, et sedulitas eius, et assiduum illud studium caruisset profectu, hoc fuit signum perditae contumaciae. Dicit igitur detectam esse. Nam hoc sibi vult quum dicit *inventam fuisse.* Hoc verbo saepe in alium sensum utitur scriptura: sed hic tantumdem valet, ac si dixisset coniurationem populi esse deprehensam, esse convictam: quemadmodum fures dicuntur manifesti, ubi deprehensi sunt ἐν αὐτοφώρῳ, ut dicunt: ita etiam hic dicit Deus, non esse disputandum, an populus data opera et destinata malitia verum et legitimum cultum perverterit: *Coniuratio*, inquit, *est satis nota.* Nunc ergo tenemus prophetae sensum, ac si diceret, non partem populi duntaxat implicitam esse impietate, sed omnes quasi a primo ad ultimum esse simul coinquinatos: deinde hoc fieri, non stulto aliquo impetu, sed quasi meditato, *quod scilicet inter se fuerint colligati.* Postremo dicit *hoc esse satis manifestum*, ideo se non amplius litigare, quoniam scelus plus satis compertum sit. Dicit *inter Iehudah et inter Israel:* ubi subest acris obiurgatio. Nam scimus duo illa regna non tantum exercuisse occultam simultatem, sed hostiliter conflixisse. Quum ergo tale esset dissidium inter decem tribus et inter tribum Iehudah, et quasi vesanum odium, ut alii alios prorsus perditos cuperent, quum accerserent Iudaei Aegyptios, quum Israelitae et Syrios et Assyrios armarent in exitium tribus Iehudah: quum ergo ita capitaliter alii alios per tot saecula persequuti fuerint, quid hoc sibi vult: quale portentum est, ut ita inter se conspiraverint, ut cultum Dei everterent, ut perderent quidquid erat sincerum in pietate, ut idola sua erigerent? Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta, quasi diceret, in aliis omnibus fuisse hostes, et una tantum in re conspirasse, nempe ut bellum gererent cum Deo, ut everterent cultum eius, et ut dissiparent legem. Nunc ergo videmus quorsum tendat spiritus Dei, quum dicit *conspirationem fuisse compertam:* ne scilicet propheta hic multis verbis disceptet quasi de re ambigua. Iubet ergo Deus praecise ipsum ferre iudicium, quemadmodum si iudicis sententiam scriba recitaret: ita etiam ostendit Deus se agere cum Iudaeis, perinde ut agitur cum hominibus damnatis. Et simul adiungit *reversos fuisse.* Ostendit in quem finem conspiraverint, nempe, inquit, *ut redirent ad scelera patrum suorum, qui ante fuerant:* vertunt, Priores: sed non satis exprimitur prophetae sensus: quia intelligit statim a principio Israelitas fuisse ita praefractos, ut Deus nunquam

subigere potuerit eorum ingenia. Tamen notandum est non loqui de vetustissimis, quemadmodum הראשנים vocantur prisci, qui iam olim fuerunt: sed quoniam fuit continua successio, vel series impietatis, ideo propheta vocat hic patres superiores, qui ab egressu primo coeperant Dei iugum excutere usque ad illud tempus. Et iterum inculcat quod ante vidimus, quod scilicet *noluerint audire.* Nam ignorantia etiam si non prorsus absolvat, tamen aliquatenus extenuat culpam. Sed Deus ostendit iam a principio Israelitas fuisse immorigeros: nam satis aperte per manum Mosis ipsos docuerat: videmus tamen ut toties insurrexerint adversus Mosem. Si quaerimus originem, certe fuit mera et destinata impietas, quod scilicet noluerint se Deo subiicere. Postea adiungit, *Et ipsi ambularunt post deos alienos,* inquit, *ut servirent ipsis.* Semper antithesis notanda est inter Deum et idola. Deus satis multa signa dederat suae potentiae et gloriae: et ut uno verbo dicamus, satis probaverat se esse verum et unicum Deum. Unde igitur factum est ut Israelitae praetulerint deos fictitios? certe hic non potest obtendi error. Videmus ergo reiecto vero Deo sponte sequutos esse sua figmenta. Deinde adiungit, *Ut illis servirent.* Atqui iam Deus ipsos sibi addixerat quum illos redimeret. Quum ergo sese addicunt diis alienis, nonne hinc magis ac magis convincitur eorum ingratitudo? Tandem adiungit explicationis causa, *Domus ergo Israel, et domus Iehudah dissolverunt pactum meum,* inquit. Confirmat quod nuper dixi, nempe eos non errasse, ac si incognita fuisset via, sed quia fuerint praefracto et indomito ingenio, neque sustinuerint Deum audire, quum tamen familiariter ostenderet quid esset agendum. Sed nomen foederis plus exprimit: quod scilicet non tantum Deus praecepta sua tradiderat per manum Mosis, sed etiam illos adoptaverat sibi in populum, et simul obstrinxerat illis fidem suam. Ero vobis in Deum, estote mihi in populum. Quum ergo tam comiter alliceret eos ad se Deus, quam prodigiosa fuit illa rebellio, non audire eius vocem? Ergo huc pertinet nomen ברית, quod scilicet non tantum Deus tradiderat regulam bene vivendi, sed etiam ipsos adoptaverat in populum, si essent morigeri. Quum dicit *se pepigisse foedus cum patribus illorum,* respicit ad primum illud saeculum, quo populum eduxerat e terra Aegypti. Nam tunc coniunctum erat genus Abrahae. Erant quidem duodecim tribus inter se distinctae, sed unum erat caput in populo illo, unum sacerdotium, postea fuerat unum regnum. Ostendit ergo Deus, etiam si postea decem tribus sibi creaverint alterum regem, et tribus Iehudah tunc divisa fuerit, tamen in hoc divortio fuisse tantum speciales quasdam inimicitias, interea fuisse semper eodem ingenio, et ostendere quam similes essent patribus suis: quasi diceret, olim erant unus populus, nunc sunt duo. *Atqui iam inter se conspirarunt,* eadem est iniquitas, hac in re sunt coniuncti, et est colligatio inter eos, quemadmodum prius dictum est. Sequitur,

11. *Propterea sic dicit Iehovah, Ecce ego inducam* (inducens, vel induco) *super eos malum, a quo non poterunt exire* (hoc est, se explicare, ad verbum, quod non poterunt exire ab ipso), *et clamabunt ad me, et non audiam eos.*

Iam propheta illis cladem denuntiat: quia multis annis, ut probabile est, usus fuerat officio doctoris: minatus illis fuerat, sed frustra. Iam ergo confirmat quod ante vidimus, nempe impiam conspirationem satis superque notam esse et compertam, ut iam non vocandi sint, vel trahendi ad iudicis tribunal, qui ita palam sibi accersiverint suum interitum. Dicit ergo Deum iam quasi armatum esse, ut vindictam suam exsequatur. *Inducam,* inquit, *super eos malum, a quo non poterunt exire.* Postea addit, *Et clamabunt ad me, ego autem non exaudiam eos.* Hoc posteriore membro ostendit non relinqui ullam spem, ac si possent veniam impetrare a Deo: neque enim ipsum fore amplius exorabilem. Summa est, ita addictos esse exitio, ut frustra sibi quidquam promittant de misericordia Dei. Nam saepius testatus fuerat in lege se fore placabilem. Dicit autem propheta iam spes omnes illis praecisas esse, quoniam foedus Dei abiecerint: ideo quidquid Deus promiserat illic de sua clementia et misericordia ad ipsos non amplius spectare. Nunc discamus etiam accommodare ad nos hanc doctrinam: et primo loco notemus magnum esse discrimen inter nos, qui familiariter et tam longo tempore edocti sumus de vero et legitimo Dei cultu, et inter miseros qui caeci erant in tenebris: quia multo atrocius est crimen nostrum, et dignum poena graviore: deinde etiam hoc addamus, si Deus aliquamdiu nos sustinuerit, venturum esse totum illud tempus patientiae eius in rationem. Nullus est dies, quo nos non expergefaciat Deus, et ita mane surgit, et hoc modo ostendit quantam curam gerat salutis nostrae: si autem manemus sopiti in pigritia, haec comminatio hodie imminet capitibus nostris. Et praesertim si expendimus quanto propius ad nos Deus accedat, quam ad populum veterem. Hinc etiam colligere licebit quam minus tolerabilis sit nostra ingratitudo. Et ideo diligenter hoc notandum est, Deum armatum esse adversus eos, quibus sermonem suum non uno tantum die, sed multis annis proposuit, postquam expertus est se operam ludere, et offensus fuit obstinata eorum malitia, non esse amplius locum ullum remedio. Sed hic quaeri potest, quomodo neget Deus se propitium fore Israelitis, etiam ubi ad eum clama-

bunt. Nam saepe occurrit haec promissio, Invoca me, et ego te exaudiam. Quamvis non ubique utatur Deus his verbis, tamen plurimis locis hoc idem promittit. Iam ergo posset hoc videri absurdum quod ianuam claudit miseris qui ad eius misericordiam confugiunt. Sed proximo versu ostendit qualis futurus sit hic clamor. Nam si ex animo resipuissent, certe nunquam negata fuisset eis venia. Sed paulo post videbimus clamores eorum fuisse vagos et erroneos et confusos: ita ut non dirigerent preces suas ad Deum, neque etiam tenerent viam quae omnibus nobis monstratur, quia sine poenitentia et fide clamarent, quemadmodum sequitur. Dicit enim propheta,

12. *Et ibunt urbes Iehudah, et cives Ierusalem, et clamabunt ad deos quibus ipsi fecerunt suffitum, et servando non servabunt eos in tempore afflictionis.*

Ostendit ergo his verbis propheta non fuisse vero et sincero affectu resipiscentiae tactos, qui ita promiscue clamarunt ad Deum et ad idola. Sed posset hic moveri altera quaestio, qui potuerint ad Deum confugere, et simul ad deos alienos? Responsio facilis est, incredulos turbulento spiritu huc et illuc verti, ut nihil certum, aut stabile, et compositum etiam habeant. Hoc videmus in papistis. Papistae clamant ad Deum, et simul permiscent magnam deorum turbam. Sciamus ergo in omnibus incredulis esse quasi vertiginis spiritum, qui eos torquet in diversas partes, ita ut nunc invocent Deum, nunc autem ad idola sua confugiant. Naturaliter rapiuntur homines ad Deum, ubi angustia aliqua constrictos ipsos tenet. Invocant ergo Deum, sed postea non contenti uno ipso, feruntur ad sua figmenta, et accumulant sibi, quemadmodum dixi, ingentem turbam deorum. Hoc ergo quum hodie fiat in papatu, ne miremur idem olim fuisse factum, et exprobrari Iudaeis. Nam propheta nunc sermonem suum dirigit ad solos Iudaeos. Nuper loquutus est de Israelitis: nunc autem peculiariter docet populum suum. *Ibunt igitur urbes Iehudah, et cives Ierusalem.* Quomodo? *Clamabunt ad deos suos.* Videmus ergo vota eorum fuisse vaga, et quasi sparsa in aerem. Non potuit ergo Deus ipsos exaudire. Nam quoties Deus promittit se fore propitium, vel placabilem, requirit fidem et poenitentiam: atqui in hoc populo fuit impia pervicacia: deinde nulla fides, quia scilicet impliciti erant suis superstitionibus. Summa est, Iudaeos quum urgebit ipsos calamitas, vota facturos vero Deo, sed sine ratione, sine delectu, ac potius mente turbulenta: et hoc fore satis clarum, quoniam simul accersent sibi varia idola, sed nihil fore auxilii, neque in vero Deo, neque in ipsorum idolis. Quare? indigni enim erunt quos Deus exaudiat, quia ipsum non rite invocabunt, hoc est, sine fide et poenitentia: deinde idola non poterunt quidquam opis illis afferre. Hinc ergo sequitur eos prorsus fore desperatos.

13. *Quia pro numero urbium tuarum fuerunt dii tui Iehudah, et pro numero platearum Ierusalem posuistis altaria in opprobrium, altaria ad offerendum suffitum Baal.*

Hic propheta ostendit Iudaeos non tantum uno superstitionis genere fuisse pollutos, sed hinc inde adscivisse fictitios deos, et ita terram fuisse oppletam, et quasi obrutam innumeris superstitionibus. Dicit *pro numero urbium fuisse deos in regno Iehudah, et in ipsa urbe pro numero platearum fuisse erecta altaria*, nempe *ut offerrent suffitum ipsi Baal.* Videtur tamen aliqua esse repugnantiae species in verbis. Nam si colebant omnes unum Baal, ubi reperietur illa deorum turba, quam illis propheta exprobrat? sequitur ergo, vel fuisse ubique unam formam superstitionis, vel non oblatum fuisse suffitum uni Baal in omnibus locis. Sed ex hoc loco et aliis pluribus colligere licet fuisse hoc nomen vulgare. Nam quamvis singula idola suis nominibus distincte vocarent, tamen hoc erat nomen promiscuum et omnibus commune. Quid enim aliud est Baal quam patronus, vel deus inferior, qui conciliat gratiam apud summum Deum? Prophetae saepe utuntur numero plurali: vocant Baalim deos minores, vel deos illos inferiores, qui erant quasi mediatores, vel angeli. Sed etiam saepe per nomen Baal intelligunt omnia idola. Ergo est synecdoche in hac voce: quoniam propheta generaliter comprehendit omnes deos, quos sibi fabricaverant Iudaei, quamvis diversa essent illorum nomina. Quod autem propheta reprehendit in populo suo, videmus quotidie usu venire. Nullus enim est finis, ubi semel tantillum declinant homines a puro cultu unius Dei. Nam si quid comminiscuntur, statim error nascetur ex errore: ita cumulabunt sibi diversos errores, donec sese proiecerint in labyrinthum, unde nullus est exitus. Hoc clare perspicitur in papatu. Initio Satan speciosis coloribus homines abduxit a simplici Dei cultu et pura eius doctrina. Iam ut ingenita est omnibus curiositas, certatim quisque aliquid de suo addere voluit. Hinc ergo factum est ut tanta congeries errorum et superstitionum invaluerit. Non igitur mirum est si propheta exprobret Iudaeis non tantum ipsos descivisse a puro et legitimo Dei cultu, sed etiam fuisse apud eos tot idola quot erant urbes: deinde tot rationes colendi Dei quot erant compita, aut viae in ipsis urbibus. Et hinc etiam colligimus eandem esse radicem apud omnes populos omnium superstitionum. Tametsi enim differunt in speciem, prodeunt

tamen omnes ex hoc principio: quia quisque appetit habere Deum peculiarem. Ita fit ut unaquaeque urbs adoptet patronum: deinde singulae etiam familiae sibi fabricant proprios deos, quia nullus contentus est communi cultu. Ergo necesse est a nobis unum Deum pure coli, aut diabolus statim inducet alienos deos, et confusam turbam: ita ut facile appareat nos dare poenas impiae levitatis, quoniam relictus a nobis fuerit fons aquae vivae. Dicit *erecta fuisse altaria in opprobrium*. Posset hoc ad Deum referri, quod scilicet gravem contumeliam Deo intulerint, quoniam opposuerint profana sua altaria unico quod Deus sibi erigi in templo iusserat. Sed coacta esset illa interpretatio. Melius ergo convenit hoc referre ad populum, quod scilicet sibi altaria erexerit in opprobrium: quasi diceret, Iudaeos sibi fuisse autores malorum omnium, ut deberent hoc suae impietati acceptum referre quum Dominus poenam exiget: quasi diceret, Deus quidem vos castigabit ut digni estis: sed adscribite vobis ipsis totam culpam: quoniam altaria, quae manibus vestris erecta sunt, cedent vobis in opprobrium et pudorem. Tandem adiungit, *Ad suffitum offerendum Baal*. Non dubium est quin quaesierint summum Deum: sed quoniam fingebant sibi patronos, qui essent quasi mediatores coram Deo, quemadmodum platonicum illud figmentum omnibus saeculis regnavit: ideo propheta hic pronuntiat fuisse illis tot deos quot erant urbes, deinde quot compita. Neque enim Deus admittit sophisticas argutias, quibus elabi semper volunt hypocritae. Nam simul atque transfertur eius gloria alio, conqueritur novos deos inductos esse. Sequitur,

14. *Et tu ne ores pro populo hoc, et ne tollas pro ipsis clamorem, et precationem: quia ego non audiens* (non audiam) *in tempore quo clamabunt ad me pro* (vel super) *malo suo* (super afflictione sua).

Ut intelligant Iudaei certam cladem instare, et Deum non fore illis placabilem, vetatur etiam ipse propheta se interponere pro ipsis. Non dubium est quin ubi vel severissime arguebat populum, simul ad Deum vota sua direxerit, quia sustinuit duplicem personam. Quum enim in medium prodibat, illic erat quasi praeco coelestis vindictae. Ergo fulminabat contra impios et Dei contemptores. Sed interea suppliciter deprecabatur veniam, ut Deus etiam perditis et desperatis hominibus ignosceret: nisi enim fuisset ita anxius de salute populi, et nisi sedulo orasset, supervacuum erat prohibere ut desineret a precibus. Constat igitur prophetam in utroque fuisse diligentem, nempe ut populum duriter obiurgaret sicuti mandabat Deus: et tamen esset deprecator, ut Deus clementer ageret cum indignis. Hoc est unum. Iam ergo Deus prohibet ne amplius oret Ieremias. Hoc non facit tamen ipsius tantum causa, sed potius respicit totum populum, nempe ut sciant sententiam de se latam esse, et nihil spei esse reliquum. Videmus ergo ut praecise affirmet Deus sibi esse in animo populum perdere, ideoque non esse amplius locum precibus. Sed quaeritur, an propheta quum postea perrexit in suis precibus, Deum offenderit: videbimus enim fuisse adhuc sic affectum in curanda populi salute, ut non destiterit Deum precari. Et quod de Ieremia dicitur, pertinet etiam ad omnes alios. Atqui fideles semper orarunt pro impetranda venia, quamvis res ad extremum usque redactae essent. Sed notandum est Deum ubi ita simplici prohibitione utitur, saepe acuere suorum vota, quemadmodum legimus de Samuele. Ille enim etiamsi cognosceret ex ore Dei Saulem esse reiectum, non ideo tamen destitit amore ipsum prosequi, et pro ipso apud Deum intercedere. Sed minime dubium est quin prophetae respexerint consilium Dei, quod iam attigimus. Quoniam ergo Deus non privatim loquutus est Ieremiae causa, sed populi, ideo propheta non damnandus est vel audaciae, vel temeritatis, vel stultae obstinationis, vel inconsiderati zeli, quum postea precatus est, quia sciebat non tam hoc sibi esse dictum, quam universo populo. Sed aliud notandum est: neque enim vetitus est Ieremias orare pro reliquiis, hoc est, pro electis, et pro semine illo, unde exoritura erat deinde ecclesia: sed vetitus est orare pro illo corpore populi: et certe ab eo tempore hoc certo persuasum habuit, non posse amplius remedium adhiberi, quin populus trahendus esset in exsilium. Referri igitur hoc debet ad totam multitudinem. Interea potuit Ieremias pro electis Dei orare: deinde etiam pro nova ecclesia, hoc est, pro instauratione ecclesiae: quamvis non debuerit orare, quin Dominus exsequeretur vindictam, quae iam sic apud ipsum decreta erat, ut non posset ullis precibus flecti. Nunc ergo tenemus huius loci sensum, nempe quod Ieremias pro singulis hominibus quotidie precatus sit, deinde pro instauratione ecclesiae: tamen debuerit certo exspectare cladem illam exsilii, quia hoc coram Deo fixum erat. Quantum attinet ad hanc loquutionem, *Ne tollas pro ipsis clamorem* et precationem, alibi diximus duas loquendi formas in speciem esse diversas, quae tamen conveniunt, tollere precationem et proiicere. Dicuntur ergo sancti interdum proiicere orationem suam: Cadat oratio mea in conspectu tuo: quoniam scilicet nemo rite compositus est ad Deum invocandum, nisi qui in se ipso est deiectus et prostratus. Ergo dicuntur cadere preces sanctorum propter humilitatem: dicuntur etiam sursum attolli, nempe propter fervorem zeli, deinde propter fiduciam. Et quod rem unam pluribus verbis repetit, non caret pondere: quia tantundem

hoc valet ac si dictum esset: Tu nihil proficies orando, precando, intercedendo, supplicando. Confirmat igitur Deus pluribus verbis, iam posthac se non fore exorabilem. Sequitur, *Ego enim non exaudiam eos tempore quo clamabunt ad me.* Videtur non esse satis apposita haec causae redditio: nam potuit Deus prophetae suo concedere quod impiis illis et rebellibus negasset: verum simpliciter intelligit se fore iudicem severum in exigenda poena, ita ut nullus locus misericordiae supersit. *Non exaudiam igitur eos:* hoc est, etiamsi ipsi clament (argumentum est a maiori ad minus) *ego non exaudiam eos:* ergo multo minus te exaudiam pro ipsis. Sed cur non fuit Deus servo suo propitius? Respondeo, Deum magis propensum esse ad misericordiam ubi quisque ipsum invocat, quam ubi accedunt alii deprecatores. Summa est, sive ipsi precentur, sive adhibeant alios patronos, Deum non fore illis exorabilem. Quod autem possit hic obiici, alibi solutum fuit. Nam si ex animo et sincere Deum precati essent, procul dubio exaudisset illos. Neque enim fallit illa promissio: Propinquum esse Deum omnibus invocantibus eum, sed in veritate. Quoniam autem hic sermo habetur de hypocritis, qui fundebant preces vagas et erraticas, miscebant verum Deum cum suis idolis, non mirum est si Deus eorum vota repudiet: quia preces nostrae sanctificantur fide et poenitentia. Ubi ergo regnat incredulitas, deinde ubi cor est obstinatum in malitia, preces sunt pollutae et sacrilegae, quia illic profanatur nomen Dei. Non mirum est igitur si reiiciat eos Deus qui ficte ipsum invocant. Sequitur,

15. *Quid dilecto meo in domo mea? dum facit ipsa abominationem cum multis: et caro sanctuarii transierunt abs te: quia dum male fecisti, tunc gloriaris.*

Quoniam oratio est concisa, varie torquetur ab interpretibus hic locus. Brevitas semper obscura fere est. Sed haec omnium fere consensu expositio est recepta: quod propheta Deum appellet dilectum suum, *Quid ergo dilecto meo in domo mea?* Qui ita accipiunt verba prophetae putant etiam templum vocari domum eius, propter studium pietatis, quo singulariter ardebat. Quoniam ergo praetulerat templum Dei omnibus rebus terrenis, ideo putant ita loquutum esse, *Quid dilecto meo in domo mea?* Sed Ionathan multo rectius accipit in persona Dei: et certe quisquis prudenter expenderit prophetae verba, mirabitur doctos viros, et tam multos, ita in re non dubia fuisse deceptos. Non dubium igitur mihi est quin Deus hic loquatur: *et dilectum suum* appellat populum respectu adoptionis. Ironica autem est loquutio, si reputamus quanta fuerit populi impietas, et quam indignus hoc honore propter suam ingratitudinem: tamen mirum non est, vocari *dilectum,* ut aliis locis, nempe quoniam fuerat a Deo electus: quemadmodum etiam vocatur rectus in cantico Mosis (Deut. 32, 15): et tamen Moses illic enarrat quam scelerate populus desciverit a Deo suo: sed vocatur rectus, nempe respectu ipsius Dei. Nam quamvis homines vocationi suae non respondeant, tamen consilium Dei manet stabile, neque mutatur ipsa hominum malitia. Quamvis ergo tunc omnes fere essent apostatae, Deus tamen nunquam passus est aboleri foedus suum. Ideo Paulus quum de Iudaeis loquitur 11. ad Rom. cap. (v. 28), etiam si tunc omnes fere essent acerrimi hostes evangelii, et sua perfidia prorsus sese abdicassent, ita ut essent extranei: tamen dicit esse dilectos propter patres: Propter vos quidem inimici ad tempus, inquit, hoc est, quoniam Deus locum dare voluit gentibus, et illas sibi adoptare: tamen propter foedus manent adhuc, et manebunt dilecti, hoc est respectu primae illius adoptionis. Non cito alios locos similes: sed satis est tenere genuinum sensum. *Quid* ergo *dilecto meo in domo mea?* hoc est, quid iam simulant Iudaei se venire in templum ut mihi sacrificent? ut profiteantur se esse populum meum? quid illis cum domo mea? hoc est, quid illis cum ulla sanctitate? Ergo hic oblique perstringit Iudaeos duobus modis: quod scilicet sibi praeclusissent aditum, ne amplius sacrificia in templo offerrent: et simul etiam auget ipsorum crimen, quod quum essent amici Dei, hoc est, quum ipsos dignatus esset suo favore, quum amplexus esset tanquam pater filios, quod tamen cum ipso bello gererent tanquam professi hostes: quemadmodum etiam alibi dicitur, Hei sumam vindictam de hostibus meis (Isa. 1, 24). Nunc videmus sensum optime fluere. Ostendit Deus templum suum pollui a Iudaeis, quum illic perrumpunt ut offerant sua sacrificia: *Quid vobis,* inquit, *cum domo mea?* Quemadmodum etiam eadem fere sententia legitur primo cap. Isaiae (v. 12): illic enim subsannat Deus Iudaeos, quod tererent pavimentum templi sui: Ego scilicet multum vobis debeo. Nam venitis in atria mea: quorsum? tantum pavimentum templi mei conteritis: ergo manete potius domi vestrae, et ne putetis me vobis obstrictum, quia in templum venitis. Sic etiam hoc loco, *quid iam dilecto meo in domo mea?* Per concessionem loquitur, *Sed quid dilecto meo in domo mea?* quasi diceret, Estis quidem dilecti, et putatis Deum vobis obstrictum esse: freti enim foedere quod pepigi cum patre vestro Abraham, semper manetis in illa iactantia, Nos sumus populus Dei, et eius haereditas: nos sumus gens sancta, et regale sacerdotium: Estis dilecti, inquit, *sed quid vobis cum templo meo?* nempe *quia fecerit ipsa abominationem cum multis.* Hic mutatur genus no-

minis, quia relativum femininum hic ponitur. Sed haec loquendi ratio passim trita est, quod scilicet populus accipitur pro muliere, hoc est, repraesentatur nobis sub persona mulieris. Dicit ergo, *Ecce filia populi mei fecit abominationem cum multis.* Non poterant ingredi Iudaei templum, nisi manerent quasi defixi in puro eius cultu. Nam sicuti erat unicum templum, et unicum altare, ita oportuit illis unicum esse Deum: deinde oportuit unicam esse regulam ipsius colendi. Atqui hic dicit fecisse abominationem: et ita accusat eorum impia figmenta, quod scilicet accersiverint sibi adulterinos cultus, et ita discesserint a praescripta forma, ergo abominatio opponitur legi. Deinde adiungit *fecisse cum multis.* Videmus ergo clausam illis fuisse templi ianuam: quoniam templum non potuit separari a lege, neque nihilo magis etiam a Deo, cui dicatum erat. Iudaei relicta lege et adscitis innumeris idolis, in templum perrumpunt. Videmus ergo non sine causa Deum conqueri, quod adhuc veniant in templum. *Quoniam* ergo *fecerunt abominationem, et quidem cum multis,* iam nihil amplius illis est cum lege mea. Templum enim est viva imago unius Dei, deinde quasi sacrarium ipsius legis. Contemnunt ipsi legem, et iactant innumeros deos: ideo volunt misceri templi sanctitatem cum turba deorum, et cum suis corruptelis et figmentis. Dicit postea *carnem sanctuarii transiisse ab ipsis: caro sanctuarii transierunt.* Quod quidam hoc accipiunt de omnibus fidelibus, iuxta illud, Sileat a facie Dei omnis caro (Hab. 2, 20), nimis coactum est et etiam insipidum. Non dubium igitur est quin de sacrificiis loquatur: quasi diceret carnes sanctuarii, hoc est, sacrificia recessisse a populo. Dubium quidem non est, quin sedulo victimas tunc adhuc mactaverint: sed Deus rata non habet eorum sacrificia, quod scilicet iam corruperant verum eius cultum. Haec igitur ratio est, cur dicat *carnes sanctuarii recessisse a populo:* quemadmodum aliis locis negat sibi offerri. Et tamen Iudaei se volebant hoc nomine venditare: et non dubium est quin superbe prophetis obiectaverint suas victimas. Sed Deus hoc non fert illis acceptum, tametsi volebant illi impensum ferre: Mihi non offertis vestra sacrificia, inquit, sed idolis. Ita etiam hoc loco dicit *carnem sanctuarii ablatam esse ab ipsis,* quoniam polluta erant eorum sacrificia. Ergo erant putrida cadavera, quoniam necesse erat victimas in templo offerre: templum autem ipsi polluerant, ut esset caverna latronum, et tanquam sterquilinium: denique ut esset lupanar, quemadmodum alibi loquitur scriptura. Non dubium igitur est iam nullas *fuisse carnes sanctuarii,* hoc est, nullum legitimum sacrificium, et quod Deus probaret. Sciamus ergo hypocritas, simul ac desciverunt a vero Dei cultu, etiamsi multum satagant, et sese fatigent in colendo Deo, nihil proficere: quoniam victimae ipsorum sunt abominabiles. Ergo si cupimus obsequia nostra grata esse Deo, et probari, maneat apud nos principium illud, nempe, pluris esse obedientiam coram ipso quam omnia sacrificia. Adiungit aliam querimoniam, quod *scilicet ubi male fecerunt, tunc glorientur.* Et tamen interponitur causalis particula: *Quoniam,* inquit, *gloriaris quum male fecisti.* Haud dubie ostendit propheta, nullo modo rite ipsos litare: quoniam non tantum corruperunt veram pietatem, sed etiam superbiant in suis superstitionibus et contemnant Deum, et opponant sua figmenta legi ipsius. Hoc autem intolerabile est, quum scilicet homines volunt Deum suo arbitrio, vel potius libidini subiicere. Nam fideles etiam non ita pure et perfecte Deo sacrificant, quin permixta sint aliqua vitia eorum oblationibus: sed Deus tamen recipit quae offerunt, quamvis permixtum sit aliquid inquinamenti. Quare? neque enim sibi placent in suis studiis, sed potius adspirant ad puritatem, etiam si ad eam non perveniant. Sed ubi hypocritae sese efferunt adversus Deum, et contemnunt superbe eius doctrinam, et volunt sua commenta praeferre, et audent etiam ea opponere eius autoritati, certe haec est diabolica superbia, quae contaminat quidquid alioqui esset sanctissimum. Sequitur,

16. *Olivam viridem, pulchram fructu, forma vocavit Iehovah nomen tuum, ad vocem sermonis* (alii vertunt tumultus) *magni accendit* (accendere fecit) *super eam, et fracti sunt rami eius* (alii vertunt transitive, et fregerunt ramos eius).

17. *Nam Iehovah* (copula enim hic accipitur vice causalis, quia Iehovah) *exercituum, qui te plantavit, loquutus est* (vel pronuntiavit) *super te malum, propter malitiam domus Israel, et domus Iehudah, quam fecerunt sibi ad provocandum me, ad faciendum suffitum Baal.*

Primo loco dicit propheta fuisse quidem Iudaeos ad tempus instar olivae fructiferae et speciosae: postea adiungit hanc pulchritudinem non fore obstaculo, quominus Deus et ramos frangat, et radicitus perdat ipsam arborem. Postea sententiam illam confirmat, *quoniam Deus qui plantavit possit etiam idem evellere,* quoties visum fuerit. Haec est summa duorum versuum. Non dubium est autem quin propheta hic derideat vanam confidentiam qua sciebat Iudaeos decipi. Nam sic inebriati erant donis coelestibus, ut auderent ipsum autorem despicere. Quum ergo prophetae eos sic aggrediebantur, Putatisne impune vobis cessura tot scelera? non desinitis in vos accendere iram Dei, polluitis eius templum, totum cultum corrumpitis, contemnitis legem: interea scilicet Dominus vobis semper indulgebit? Quum ergo ita cum ipsis agerent pro-

phetae, quid? Deusne templum suum relinquet, de quo iuravit, Haec requies mea in saeculum saeculi? nonne haec terra sancta? et nonne etiam ea haereditas eius est et requies? deinde, nonne sumus grex ipsius? nonne sumus filii? nonne sumus sanctum genus? Ergo quod solebant Iudaei arroganter praetendere, concedit illis propheta. Ita, inquit, vos estis oliva viridis, oliva pulchra et procera, oliva fructifera: haec omnia concedo, inquit: sed annon Deus poterit subiicere ignem, ita ut rami una ardeant, et ita tota arbor redigatur in nihilum? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed connecti debet proximus versus: *Deus enim exercituum qui te plantavit:* quasi diceret: Pulchritudo vestra, et quidquid est in vobis pretiosum, an est a vobis? Certe tota vestra dignitas et excellentia pendet ex gratuito Dei beneficio. Scitote igitur vos nihil esse in vobis, sed in Deo et in beneplacito eius. *Ergo Iehovah qui vos plantavit* habet in suo arbitrio ut radicitus evellat arborem a se plantatam. Dicit igitur *esse olivam viridem, speciosam fructu et forma.* Quare? quoniam Deus dignatus fuerit illos tanto honore. Similitudo haec pluribus etiam aliis locis legitur, et tamen varie. Nam potuit hoc Dei respectu competere in totum populum: sed quoniam hypocritae digni sunt quos Deus spoliet et exuat suis ornamentis, ideo quod in commune omnibus erat oblatum, non potuit quadrare nisi solis fidelibus: quemadmodum dicit David (Psal. 52, 10), Ego autem olea fructifera in domo Dei. Non dubium est quin se illic ab hypocritis separet: quasi diceret, Volunt etiam hypocritae locum habere in templo Dei, et sunt quasi excelsae arbores, sed sunt infrugiferae: ego igitur ero olea viridis in domo Dei, illi autem arescent. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta Iudaeos olivae viridi comparat, respectu adoptionis et gratuiti beneplaciti, quoniam Deus illos extulerat in tantum gradum praestantiae. Atqui postquam loquutus est per modum concessionis, postea addit, *Ad vocem tumultus magni,* aut sermonis magni, inquit, *accendet ignem suum super eam, et frangentur rami eius* (alii vertunt, quemadmodum iam dixi, active) sed quantum ad summam rei spectat, nihil est ambiguum. Nam si active accipimus, aliquid subaudiendum erit, nempe quod hostes, qui erunt instar ignis, frangent eius ramos. Iam sequitur illa quam dixi, confirmatio, nempe *quod Iehovah qui plantavit eam, loquutus fuerit,* hoc est, pronuntiaverit *malum*, id est, calamitatem *super eam.* Ostendit ergo non esse cur confidant praesenti suae pulchritudini: neque enim a se ipsis habent illam, sed precario duntaxat possident: Deus enim qui plantavit, poterit etiam eos delere. Sed hac de re plura dicenda erunt.

Diximus heri cur propheta hic commemoret *Iudaeos fuisse plantatos a Deo,* nempe ut agnoscant se non stare propria virtute, neque alibi etiam habere radices, nisi in illo Dei beneplacito. Summa est: quoties Deus volet, statim ipsos perituros, quia non consistunt propria virtute, sed tantum eius gratia: quod alibi confirmat, Deum figulo, populum vasis fictilibus comparans. Tale est argumentum quod citat Quintilianus [1]) ex Ovidii Medea: Servare potui, perdere an possim rogas? Quoniam ergo Iudaei freti longa quiete, et suis opibus, putabant se esse extra omne discrimen, propheta hanc confidentiam deridet. Ostendit quam vana sit: quia scilicet Deus illos plantaverit, et ita idem possit eos facile evellere. Caeterum haec metaphora satis trita est in scripturis. Nam quoties dicitur ecclesia plantata esse a Deo, optime quadrat similitudo: nempe sicuti arbor ab occulta radice succum et vigorem ducit, ita etiam ab electione occulta Dei fideles vitam suam trahere. Sed hoc ad spem aeternae salutis spectat. Et hoc sensu dicit Christus Matthaei 15 (v. 13), Omnis plantatio, id est, omnis arbor, quam pater meus non plantaverit, eradicabitur. Dicit ergo solos electos plantatos esse divinitus, quia in abscondita vita Dei radices suas habeant. Sed hoc etiam longius extenditur, nempe ad externum ecclesiae statum, quemadmodum Psalmo 44 (v. 3). Evellisti gentes, et plantasti patres nostros: et Psalmo etiam 80 (v. 9 sq.), et aliis. Ergo sicuti electos suos plantat Deus, ita etiam dum ecclesiam aliquam sibi colligit externa specie, dicitur eam plantare. Sed qui plantati sunt hoc modo, possunt etiam deinde evelli, quemadmodum testatur propheta. Atqui electio arcana non potest mutari. Ergo tenendum est illud discrimen, quod radices habent filii Dei in aeterna eius electione, in quam non cadit poenitentia aut mutatio. Exterior autem ecclesiae status etiam confertur plantationi. Sed qui ad tempus ita florent, et sunt frondosi, atque etiam videntur fructum aliquem producere, possunt Dei manu evelli, si degenerent. Generalius etiam interdum accipitur haec loquutio, quemadmodum etiam proximo capite videbimus, et aliis scripturae locis satis constat. Quod autem propheta dicit *Deum loquutum esse propter malitiam Israel*, hoc ad doctrinam referri debet. Tametsi enim iam aliqua ex parte senserant Iudaei iustum Dei iudicium, tamen adhuc manebant securi. Ideo dicit instare illis cladem, quoniam Deus id pronuntiaverit per servos suos. Addit, *Propter malitiam utriusque regni*, ut scilicet facessant omnes querimoniae: quia scimus homines nimis ad obstrependum proclives esse, quoties illos Deus castigat. Vellent enim cum eo litigare. Propheta autem hic

[1]) Lib. VIII. c. 5.

ostendit, Deum tamen severe acturum esse cum Iudaeis, quoniam non destiterint provocare illius iram suis maleficiis. Ideo dicit *fecisse sibi:* subaudiunt quidam, Et ideo eveniet ipsis. Atqui videtur longe plus efficaciae subesse in prophetae verbis: quod scilicet sibi ipsis fecerint malum, hoc est, in suam perniciem. Addit, *Ad provocandum me*, hoc est, quum vellent me provocare. In summa, significat Deus se iustas poenas sumpturum de Iudaeis, quoniam sibi ipsis malum accersiverint: et simul tamen ostendit fontem mali, quia voluerint Deum provocare *offerendo suffitum Baal.* Sequitur,

18. *Et Iehovah ostendit mihi* (cognoscere me fecit) *et cognovi: tunc patefecisti mihi opera ipsorum* (vel, instituta).

Scimus scelestissimos quosque, etiam si teneantur convicti, non tamen libenter cedere et agnoscere ac fateri culpam: sed fremere adversus Deum, et insurgere etiam adversus prophetas. Quia autem palam non audent evomere sua sacrilegia contra Deum, aggrediuntur servos eius, et volunt simul videri cum illis sibi esse negotium. Et hoc non fuit unius tantum saeculi vitium, sed hodie etiam idem experimur. Nam si liberius penetramus in arcana scelera, statim profani homines obganniunt: Quid? isti divinant: et quis illis patefecit? an habent hoc oraculum e coelo? Quasi vero nec sermo Dei, nec spiritus eius vim suam exserat, nisi ubi pueri possunt esse iudices. Sed tamen hoc consilio impii contra Dei servos insurgunt, ut impune liceat illis hoc vel illud agere, modo non possint trahi ad terrestre aliquod tribunal, et illic claris et pluribus testimoniis convinci. Hac ratione dicit propheta *patefacta sibi esse scelera gentis suae:* quasi diceret, Video hanc exceptionem vobis fore in promptu, quemadmodum soletis superbe vos opponere omnibus reprehensionibus et minis, quasi vobis tantum cum hominibus certandum esset. Atqui iam ante vobis testor, me nihil proprium afferre, neque divinare quid intus quisque vestrum cogitet: sed scitote Deum, qui cognitor est cordium, mihi mandasse has partes. Voluit igitur me esse praeconem suae vindictae, voluit me esse quasi fecialem ad bellum vobis denuntiandum: ita non venio neque ago meo nomine: ergo non est, cur vos fallatis pro more perpetuo, quasi ego vos temere coarguam, quum tamen scelera vestra sint abscondita. Hoc enim proprium est Dei munus, cognoscere quid in cordibus hominum lateat. Sunt quidem flexuosi cordium recessus, et sunt illic merae tenebrae: sed Deus acutius videt quam homines. Ergo desinite mihi obiicere quod soletis, nempe me esse temerarium, qui traham in lucem quae latent in caligine. Deus enim voluit me haec mandata ad vos perferre: et quemadmodum ipse est cognitor cordium, et quemadmodum nihil ipsum fugit, et quemadmodum penetrat in cogitationes et affectus: ita etiam voluit verbo suo quod in ore meo posuit, in medium proferri quae putatis esse occulta. Nunc ergo tenemus sensum prophetae. Alii autem secus accipiunt: quod scilicet Deus patefecerit servo suo Ieremiae impiam conspirationem, de qua postea loquitur: et ita connectunt simul duos versus. Sed non dubito quin propheta hic voluerit ostendere quale et quantum pondus haberet sua doctrina, cui Iudaei putabant se omnem autoritatem et fidem detrahere, quum iactarent hominem mortalem plus aequo sibi sumere, et afferre incertas divinationes. Ergo ut repelleret tales calumnias, testari voluit se nihil illis minari temere, neque etiam ex suspicionibus loqui, vel coniecturis, quum antehac disseruit de ipsorum sceleribus: sed tantum fideliter proferre quod divinitus iniunctum erat, et patefactum etiam a spiritu sancto: Haec est summa. Postea sequitur,

19. *Ego autem quasi agnus, bos ductus ad immolandum* (ad mactandum), *et non cognovi quod contra me cogitarent cogitationes* (hoc est, inirent consilia, nempe), *corrumpamus ligno panem eius* (ad verbum est, Corrumpamus lignum in pane: sed dicemus post de sensu verborum), *et excidamus eum e terra vivorum: et nomen eius non memoretur amplius.*

Hic adiungit, meo iudicio, propheta se non persequi privatas iniurias. Nam poterant etiam Iudaei hoc praetextu repellere eius doctrinam, ac si iracundia permotus ita acriter et aspere cum illis ageret. Et certe quisquis suis affectibus permittet vel minimum aliquid, non poterit sincere docere: quia necesse est eum qui se ad munus propheticum accingit, exutum omnibus carnis suae affectibus, afferre purum et liquidum (ut ita loquar) zelum: deinde etiam mentem rite compositam, ita ut nihil quaerat, aut habeat propositum praeter Dei gloriam et salutem eorum quibus praefectus est doctor. Quisquis ergo propriis affectibus impellitur, non poterit nisi turbulente agere: ita nec poterit probe, neque etiam cum fructu exsequi prophetae aut doctoris munus. Ergo propheta secundo loco nunc adiungit, se non agere propriam causam, neque habere respectum suae personae, ut loquuntur, *quia nesciverit quid machinati essent Iudaei contra ipsum.* Qui contexunt duos istos versus, putant se habere aliquid coloris, ac si propheta nunc exprimeret pluribus verbis quod ante breviter attigerat. Sed si quis probe expendat rem totam, facile intelliget non alio Ieremiam spectare, nisi ut asserat doctrinae suae fidem. Duplici autem ratione usos fuisse

Iudaeos probabile est, quum vellent abrogare sancto prophetae fidem: O, tu divinas, quemadmodum diximus hoc idem nunc quoque volitare in ore multorum. Ideo revocat hic Iudaeos ad coeleste Dei tribunal: et ostendit non esse mirum, si quae putabant esse abscondita proferat in lucem: quoniam scilicet hoc sibi patefactum sit a Dei spiritu. Quemadmodum etiam Christus loquitur: Spiritus quum veniet iudicabit mundum (Ioan. 16, 8). Non apparuit spiritus nisi in doctrina apostolica: sed exercuit per apostolos suam iurisdictionem. Et apostolus etiam videtur huc respexisse quarto capite ad Hebraeos (v. 12), quum dicit sermonem Dei esse similem gladio ancipiti, qui penetrat usque ad intimas cogitationes et absconditos sensus, usque ad medullas etiam ossium, et distinguere inter cogitationes et affectus. Ergo propheta primo loco ostendit non mirum esse, si conscendat supra humana iudicia: quoniam scilicet praeditus sit spiritus sancti autoritate. Deinde adiungit, se non afferre ullos carnis affectus, sed impelli puro Dei zelo: *Quoniam scilicet nesciverit perversa eorum consilia.* Dicit autem *similem se fuisse agno et bovi*, aut vitulo. Hic non interponitur copula, ideo quidam coniungunt utrumque nomen: Et ego sicut vitulus anniculus. Nam כבש vocant Hebraei agnum unius anni duntaxat: postea nominant arietem. Sed hoc meo iudicio esset coactum. Facile autem subauditur copula, vel disiunctiva particula. *Ego* igitur *quasi agnus, aut quasi vitulus,* qui *ducitur ad mactationem* (ad mactandum aut iugulandum). Hic propheta significat se non tumultuari, quemadmodum solent irati homines, quos rapit sua excandescentia vel dolor. Testatur ergo nihil in animo suo tale esse, quoniam nihil ab agno aut vitulo differat, qui trahitur ad mactationem. Amplificandi causa addit, *Imo non cognovi quod contra me cogitarent cogitationes*, hoc est, hoc non venit mihi in mentem. Poterat quidem propheta aliquid vel subolfacere, vel etiam cognoscere: sed quia se ipsum et propriam vitam negligebat, ideo hic testatur, se ita simpliciter egisse, ut non respexerit quid illi machinarentur. Iam addit, *Corrumpamus lignum in pane eius.* Recte sentiunt, meo iudicio, qui enallagen esse putant. Nam potius dicendum erat: Corrumpamus in ligno, vel ligno panem eius. Nam illa expositio nimis est frigida, Corrumpamus lignum, id est, perdamus lignum, quasi loquantur de re nullius pretii. Sed quid hoc ad rem? Potius si retinemus literam, ut loquuntur, sentiret propheta lignum esse corrumpendum in pane, nempe ut contraheret aliquam putredinem. Nam lignum in pane, nisi putrefactum, non noceret. Sed minime dubium est quin propheta hic metaphorice loquatur, quemadmodum et David Psalmo 69 (v. 22) quum dicit: Posuerunt in escam meam fel, et in siti mea potarunt me aceto. Ieremias etiam in Lamentationibus conqueritur veneno infectum fuisse cibum suum. Saepe eiusmodi similitudines occurrunt. Nam ubi victus ipse hominis corrumpitur, nullum amplius superest vitae subsidium. Summa est igitur, tam crudeliter egisse hostes prophetae, ut vellent quovis modo ipsum perditum, etiam si veneno exstinguendus esset. Quod lignum pro veneno quidam accipiunt, nescio an conveniat. Fingunt hic notari speciem ligni, quod vim toxici habeat. Sed illud est nimis argutum. Simpliciter igitur accipio: quasi dicerent, Corrumpamus ligno eius cibum, hoc est, demus lignum loco panis, quod sua duritie laedat dentes, quod exulceret guttur, quod non possit concoqui, neque verti in alimoniam. Hoc est igitur corrumpere in ligno panem, vel ligno corrumpere cibum, facere ut lignum corrumpat panem, nempe sua duritia, vel ubi putredinem contraxerit. In sensu nulla est ambiguitas. Quod autem veteres hoc loco abusi sunt, nimis fuit puerile, quum traherent ad corpus Christi. Et hodie tamen papistae mire superbiunt in hac allegoria, quae prorsus insipida est: dum volunt probare panem converti et transsubstantiari, ut ipsi loquuntur, in Christi corpus: adducunt Origenem, adducunt etiam Irenaeum, et similes: Ecce expositus est locus ille Ieremiae, Mittamus lignum in panem eius (sic enim habetur in vulgari translatione, Mittamus lignum in panem) quod scilicet corpus Christi fuerit crucifixum: et postea etiam addunt, quia dixit, Accipite, et comedite, hoc est corpus meum. Videmus quanta sit haec insulsitas. Certe est ridicula ipsis pueris. Sed tanta est papistarum improbitas et protervia, ut excusso omni pudore tantum thrasonice obtendant nomina veterum: et si quid stulte et futiliter dixerit Origenes, velint hoc haberi pro oraculo, nempe si inde confirmentur ipsorum errores. Verum etiam si demus prophetam fuisse typum Christi, quid hoc tamen ad similitudinem corporis, quum potius nunc loquatur simpliciter de cibo? quasi diceret corruptam fuisse quasi veneno suam alimoniam, et ita crudeliter fuisse contra se ab hostibus saevitum, ut etiam vellent ipsum perdere in pane ipso. Et statim sequitur, *Excidamus ipsum e terra vivorum.* Saepe haec loquutio etiam occurrit: terra vivorum, aut regio accipitur pro statu praesentis vitae. Postremo adiungit, *Et ne sit nomen eius in memoria amplius.* Denique his verbis exprimere voluit propheta extremam saevitiam, qua ardebant hostes: quod scilicet non contenti insidiis aut vi aperta veneficio vellent ipsum perdere et exstinguere, atque etiam delere eius nomen. Sequitur,

20. *Et Iehovah exercituum iudicans iustitiam* (aut, iudex iustitiae), *scrutans* (inquirens) *renes et*

cor, videam ultionem tuam de ipsis: quia tibi revelavi causam meam (litem meam, ad verbum).

Hic propheta postquam admonitus fuit de tanta populi impietate, ut videt se facturum verba apud surdos, ideo sermonem ad Deum convertit: *Tu ergo Iehovah*, inquit, *exercituum, qui iudex es iustus, qui scrutaris renes et corda, videam ultionem tuam de ipsis.* Videtur hic propheta secum pugnare. Nuper enim asseruit se esse similem agno aut vitulo, quasi vitam suam offerret in sacrificium spontaneum, ut loquuntur. Hic autem, quasi repente excandescat, implorat vindictam Dei. Haec certe videntur multum esse diversa. Nam si erat quasi victima, cur non placide exspectat eventum? cur tanto fervore accenditur? cur ita imprecatur illis Dei vindictam? Sed haec optime inter se conveniunt, si distinguimus inter privatum affectum, et inter zelum purum et recte compositum, quo non potuit turbari moderatio doctrinae. Nam quamvis propheta vitam suam negligeret, neque moveretur privatis iniuriis, non tamen ideo fuit quasi stipes: sed zelus Dei cor eius edebat, quemadmodum scimus hoc communiter dictum esse de omnibus Christi membris: Zelus domus tuae comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me (Psal. 69, 10; Ioan. 2, 17). Propheta igitur antehac a se depulit omnem suspicionem, quum diceret se ad mactationem esse paratum, ac si esset agnus, aut vitulus: nunc autem ostendit, se tamen non carere, aut vacuum esse zelo Dei. Ergo hic evomit novum fervorem, quum dicit, *Tu Iehovah, qui scrutaris corda et renes, videam ultionem tuam de ipsis.* Nec dubium est quin propheta hic solutus omni carnis affectu tantum instinctu spiritus pronuntiet quod legimus. Quum ergo dictaverit spiritus sanctus hanc precationem sancto viro, potuit esse voluntarium sacrificium: et tamen potuit etiam simul merito provocare ad tribunal Dei, ut de impietate reprobi populi poenam sumeret: neque enim omnes indifferenter involvit: sed de perditis et desperatis subscribit Dei iudicio. Verum quidem est, posse hoc exponi, quasi propheta praediceret quod iam sciebat impendere populo suo: et quidam ita exponunt, hoc est, volunt esse nudam praedictionem absque voto. Sed terrentur sine causa praetextu absurditatis. Putant enim hoc esse absurdum, si propheta cupiat populum suum esse perditum. Potuit enim id optare: sed quemadmodum dixi, zelo quem spiritus sanctus accenderat in corde eius, et verbis etiam quae idem spiritus dictaverat. Vocat autem *Deum iudicem iustitiae*, ut abstergat et discutiat fucos omnes quibus Iudaei gloriabantur, quum vellent causam suam probare. Hoc ergo significat, nihil ipsos consequi suis tergiversationibus, quoniam fumi illi evanescent antequam accedant ad Dei tribunal. Significat denique non posse consistere ipsos coram iudicio Dei. Iam adiungit, *Deum scrutari renes et cor*, non tantum ut testetur de sua ipsius integritate, quemadmodum alii volunt: sed ut hypocritas expergefaciat. Docet enim eos nunc consistere coram hominibus, quia occultent sua scelera: sed ubi ventum fuerit ad tribunal coeleste, tunc aliam fore rationem: quia scilicet *Deus probet*, aut examinet (nam hoc significat verbum בחן) *renes et cor*, hoc est, intimos affectus. Nam scriptura per renes intelligit omnes absconditos affectus. Dicit, *Quia tibi patefeci iudicium meum.* Non dubium est quin propheta hic provocet ad iudicium Dei: quoniam videt se destitui omnium patrocinio, videt sibi omnes esse adversos. Pauci quidem tunc pii restabant, quemadmodum alibi vidimus: sed hic propheta loquitur respectu multitudinis. Quoniam igitur in populo nemo tunc exstabat, qui non palam resisteret Deo, ita ut nullus esset aequitatis aut iustitiae patronus, ideo convertit se ad Deum: *Ego*, inquit, *tibi patefeci causam meam*, hoc est, Domine, tu scis qualis sit causa mea, et non ago quidquam simulate. Ego enim tibi fideliter et ex animo servio, quemadmodum tu scis: quum ita sit, *Ergo videam vindictam tuam de ipsis.* Docemur autem hoc loco, etiam si conspiret totus mundus ad opprimendam veritatis lucem, non debere tamen animis frangi prophetas aut doctores: neque etiam debere ab hominum iudicio pendere, quoniam fallax et falsa esset trutina: sed debere perstare in officio, et hoc uno contentos esse si Deo officium suum probent, et quasi sub eius conspectu exsequantur munus sibi iniunctum. Interea etiam discamus, frustra tergiversari omnes impios, et hypocritas, dum eludunt propheticam autoritatem: quia tandem trahentur ad coeleste iudicium. Ergo si videmus doctores rite et sincere perfungi suo munere, sciamus non posse nos effugere iudicium Dei, nisi eorum doctrinae nos subiicimus. Et ipsi quoque prophetae et pastores debent colligere ex hoc loco, quemadmodum nuper dixi, quamvis totus mundus adversetur, non tamen desistendum esse a constantia, neque ideo debere esse flexibiles: quin potius satis habeant si Deus probat eorum causam. Postea sequitur,

21. *Propterea sic dicit Iehovah ad viros Anathoth, qui quaerunt animam tuam, dicendo, Ne prophetes in nomine Iehovae, et non morieris in manu nostra* (hoc est, ne moriaris manu nostra).

22. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego visitans* (visitabo) *super eos: adolescentes eorum morientur gladio: filii eorum, et filiae eorum morientur fame.*

23. *Et residuum non erit ipsis* (hoc est, nihil erit ipsis residuum): *quia venire faciam malum*

super homines Anathoth anno visitationis ipsorum (alii vertunt, annum, sed male, meo iudicio).

Hic peculiariter vindictam Dei propheta popularibus suis denuntiat. Vidimus enim initio libri ipsum esse oriundum ex oppido Anathoth. Apparet autem ex hoc loco, non tantum fuisse bellandum sancto viro cum rege et eius consiliariis et sacerdotibus, qui Ierosolymae erant: sed etiam quum se reciperet in angulum illum, ut apud suos quietus ageret, ne illic quidem fuisse quemquam ei amicum, sed omnes eum hostiliter persequutos fuisse. Videmus ergo quam misera fuerit prophetae conditio, quod nusquam potuit quietus esse, etiam quum latebras quaereret, atque in patriam suam confugeret. Quod ergo illic tutus non fuit, hinc videmus quam duriter ipsum exercuerit Deus per tot annos, quibus sustinuit munus propheticum. Quoniam ergo cives Anathoth gravius peccaverant, ideo etiam denuntiatur illis peculiaris clades. Certum quidem est, non fuisse prophetam humanius acceptum Ierosolymae: imo illic habuit hostes crudelissimos, ut alibi videbimus: sed quum aliquid otii et relaxationis speraret sibi fore in patria, illic etiam exceptus fuit quemadmodum videmus. Haec ratio est, cur iubeat hic Deus cladem minari civibus Anathoth. Non possem omnia hodie absolvere.

CAPUT DUODECIMUM.

1. *Iustus es, Iehovah, si contendam tecum* (si litigem, vel, quando litigabo), *tamen iudicia loquar tecum* (hoc est, disceptabo iure tecum): *Quousque via impiorum prosperabitur* (vel, feliciter habebit), *quieti sunt omnes transgredientes transgressione?*

Scimus hac offensione graviter tentari atque etiam concuti piorum animos, dum vident bene et feliciter omnia cedere contemptoribus Dei. Et Psalmus 73 querimoniam illam pluribus verbis exponit. Illic enim propheta fatetur paene se lapsum esse, ac si fuisset in lubrico loco, dum videt Deum favere impiis, saltem non posse aliud fieri iudicium ex adspectu, quam ipsos a Deo amari et foveri. Et scimus etiam impios obdurescere: quemadmodum Dionysius ille dicebat Deum favere sacrilegis, quum prospere navigaret, postquam spoliaverat omnia templa, et exercuerat latrocinia in omnibus locis. Hoc modo derisit patientiam Dei. Et ideo Solomo (Eccles. 9) dicit, dum cernuntur ita res confusae in mundo, hinc animos hominum induci ad contemptum Dei, quia putant omnia fortuito volvi in terris, et Deo non esse curae humanum genus. Quantum autem ad fideles spectat, sicuti iam dixi, dum vident impios ita impune grassari in omnibus maleficiis et sceleribus, et quasi connivente Deo hic sibi regnum vendicare, fieri non potest quin vulnerentur graviter eorum animi. Et ita interpretes accipiunt hunc locum Ieremiae, quod scilicet turbatus felici impiorum statu cum Deo expostulet, quemadmodum Abacuk videtur facere initio primi capitis. Atqui videtur mihi haec sententia altius spectare. Diximus alibi, dum prophetae vident se inutiliter consumere operam apud surdos et immorigeros, sermonem convertere ad Deum quasi in rebus desperatis. Ego igitur non dubito quin hoc signum sit indignationis, quum propheta verba facit cum Deo, quasi hominibus relictis: quia scilicet videbat se verba apud surdos profundere sine ullo fructu. Hic igitur exasperat populi animos, ut sentiant tandem quod non poterat illis persuaderi, nempe se damnatos esse ac perditos coram Deo. Quum enim alloquebatur eos Ieremias ludibrio erant omnes minae: ideo nunc Deum ipsum compellat, quasi diceret sibi nihil fore amplius cum illis negotii, quia inutiliter apud ipsos laboret. Videtur ergo hoc fuisse prophetae consilium. Sed ne impii calumniandi ansam arriperent, voluit etiam sic temperare sermonem ut illis nulla esset maledicendi occasio. Praefatur itaque *Deum esse iustum*, vel fore, *si cum ipso litiget*. Hic ordo diligenter notandus est: quia si vel minimum concedimus passionibus nostris, statim abripimur, et non possumus in medio cursu cohibere nostrum impetum vel intemperiem. Ergo simul atque obrepunt cogitationes, quae nos possent abstrahere a metu Dei, vel obscurare reverentiam, quae illi a nobis debetur, munire necesse est mentes nostras, et opponere claustra, ne scilicet diabolus nos longius trahat quam optandum sit si expediat. Exempli gratia, si quis, dum videt hodie res in mundo incompositas, incipiat secum liberius disputare: Quid hoc sibi vult? quomodo tamdiu patitur Deus licentiam istam grassari? cur ita dissimulat? Simul ergo atque obrepserint istae cogitationes, si tangimur affectu pietatis, volemus corrigere illos vagos circuitus, et reducere nos in viam: sed non erit tam facile. Simul enim atque coepimus transsilire metas, iam nullus est modus, nulla ratio. Itaque propheta ab hac praefatione prudenter orditur, *Iustus es si contendam tecum*. Non aliorum causa duntaxat sic loquitur, sed etiam ut in tempore fraenet suos affectus, et non permittat sibi plus quam fas est. Tenendum tamen quod dixi, prophetam hic ad Deum verba sua dirigere, ut intelligant Iudaei se tanquam deploratos relinqui, et indignos quibus operam suam diutius impendat. Dicit, *Et tamen iudicia loquar tecum*, hoc est, disceptabo secundum rationem. Quod iudicia alii accipiunt pro poenis, quasi pro-

pheta vellet populum trahere ad supplicium, hoc non recipio. Nimis enim coactum est. Iudicia loqui nihil aliud est quam iure disputare, legitime agere, quemadmodum vulgo loquuntur. Ego non accumulo testimonia, quoniam haec phrasis satis trita est. Quum dicit, *Tamen iure disceptabo*, hic non excutit fraenum illud, quod ante sibi imposuit: sed postulat hoc sibi concedi quasi per indulgentiam, ut proponat Deo quod videri possit omnibus rectum et aequum. David, aut propheta quisquis fuerit autor illius Psalmi, in eo loco quem citavimus, etiam si proferat suos privatos affectus, et suam infirmitatem ingenue ostendat, tamen praefatur fere in eundem modum: sed illic loquitur quasi ex abrupto: Tamen iustus es: utitur eadem voce אך, quam usurpat Ieremias: sed hic ponitur in postremo membro: illic autem est exordium sermonis: Tamen bonus est Deus Israeli, nempe qui recto sunt corde. Non dubium est quin propheta varie fuisset agitatus ac distractus: sed postea sibi moderatus est. Ieremias vero aliter: quia scilicet hic non fatetur se fuisse tentatum, quemadmodum solent fere omnes pii: sed ut iam dixi, consulto, et spiritus sancti prudentia directus, Deum compellat: quia volebat stomachum facere Iudaeis, ut sentirent se reiici, et reiici tanquam indignos quorum salutem amplius curaret. Quod ergo dicit, *Tamen iure disceptabo*, non dubium est quin hic velit Iudaeos penitus confodere, quoniam fuerant nimium stupidi: Ecce, inquit, iam litigabo cum Deo: an ille vos absolvet? Tenemus igitur genuinum prophetae sensum, quod scilicet Iudaei frustra obtendant suam prosperitatem, ac si Deus esset illis propitius: quoniam hoc nihil aliud sit, quam abuti eius tolerantia. Vult ergo in summa ostendere Ieremias, quamvis ignoscat Deus ad tempus, tamen non debere impios ideo sibi blandiri, quoniam indulgentia eius non sit signum amoris: sed, quemadmodum videbimus, potius hoc modo accumulet graviorem vindictam: dum scilicet impii magis ac magis se obdurant, quum ita indulgenter eos sustinet. Haec igitur ratio est cur dicat propheta *se iure acturum*. Respicit enim potius homines ipsos quam Deum. Interea non opponit absolutae Dei potentiae hominum iudicia, quemadmodum sophistae in papatu tribuunt Deo absolutam potentiam, quae pervertat omne iudicium et omnem ordinem. Hoc foedum est sacrilegium. Propheta autem non hic vocat Deum ad rationem, quasi nulla esset regula, quae moderaretur opera eius et gubernationem totius mundi. Sed iudicia nominat, quemadmodum dixi, quod Deus in lege sua pronuntiavit. Nam scriptum est: Maledictus omnis qui non permanserit etc. (Deut. 27, 26). Iam ergo quum Iudaei essent legis transgressores, imo quum iram Dei provocare non desinerent suis sceleribus, certe ordinario iudicio oportuit ipsos statim e medio tolli. Ergo propheta hic dicit, *Iure tecum agam*, hoc est, si tractares populum hunc pro merito: nonne debuit iam saepius exstingui? Interea, quemadmodum diximus, non dubitat de rectitudine iudicii divini: tantum respicit homines ipsos qui sibi placebant, et secure etiam indulgebant suis vitiis, quoniam non statim exsequebatur Deus poenas illas quas transgressoribus legis suae minatur. Dicit ergo, *Quousque via impiorum prosperabitur? nam quieti sunt omnes qui transgrediuntur transgressione*, hoc est, qui non tantum mediocribus vitiis sunt infecti: sed qui ad extremum usque sunt scelerati. Qui ergo velut ex professo reiiciunt omnem pietatem, et omne studium iustitiae, qui fieri potest, *ut sint quieti, et via eorum prosperetur?* Nunc clarius tenemus quod dixi, nempe prophetam verba sua ad Deum vertere, quo stupidos illos magis afficiat, ut sentiant se quodammodo citari ad tribunal coeleste hac expostulatione. Nunc sequitur,

2. *Plantasti eos, etiam radicem egerunt: prodierunt, etiam fecerunt fructum* (produxerunt fructum): *prope es in ore ipsorum, et procul es a renibus ipsorum* (hoc est, ab intimo affectu: renes enim alibi diximus accipi pro affectibus arcanis).

Dum felicitas impiorum animos nostros conturbat, occurrunt duae perversae cogitationes: aut temere hunc mundum versari, et non gubernari Dei providentia: aut Deum non fungi officio boni et aequi iudicis, qui patitur ita lucem misceri cum tenebris. Sed propheta hic pro confesso sumit, Dei providentia mundum regi. Ergo non attingit perversam illam imaginationem, quae tamen sollicitat etiam pios animos: quod scilicet fortuna in terris dominetur. Nam satis notae sunt illae voces,

Sollicitor nullos esse putare deos.[1])

Putat non esse deos, quibus curae sit mundus, quia periit qui dignus erat longiore vita. Et sapientissimi ita loquuti sunt, Video fortunam quam tamen nulla ratio gubernat: video fortunam quae plus pollet quam ratio in his negotiis. Propheta igitur, qui procul remotus erat ab his profanis figmentis, tenet illud principium, nempe mundum regi a Deo. Sed nunc quaerit, quid sibi velit tam longa Dei patientia. Impii et leves atque inconsiderati homines dicerent hanc patientiam esse nimis dissolutam. Propheta autem, quemadmodum iam dixi, proponit quasi in tabula quid meriti sint Iudaei. Ergo *dicit plantatos esse a Deo:* quia non possent feliciter agere nisi illis Deus benediceret. Metaphora plantandi, quemadmodum paulo ante

[1]) Ovid. Eleg. 3 eleg. 8. *Sic quidem margo: imo Amor.* III. 9.

vidimus, frequenter occurrit, sed diverso sensu: quemadmodum ubi agitur de vita coelesti, dicitur Deus plantasse suos electos, quorum salus stabilis est. Sed dicitur etiam plantasse populum in terra quam illis dederat in haereditatem. Nunc ubi de reprobis habetur sermo, dicit propheta eos plantatos esse a Deo, nempe quia florent, quia sunt frondosi, quia etiam fructum proferunt. Denique ut variis modis scriptura confert homines arboribus, ita etiam utitur varie et secundum diversos respectus translatione plantandi. In summa, dicit propheta impios foveri a Deo. Et hoc certum est: quia nisi Deus ad tempus clementer cum ipsis ageret, statim perirent. Ergo prosperitas eorum signum est indulgentiae Dei. Hoc autem propheta miratur non tam privato suo affectu quam ut Iudaeis ostendat hoc esse quasi prodigium tamdiu a Deo ipsos tolerari, quum centies promeriti sint ultimum interitum. *Etiam*, inquit, *radicem egerunt*. Diuturnam felicitatem hac metaphora significat. Dicit *prodiise in altum*, hoc est, fuisse erectos et crevisse. Tandem adiungit *protulisse fructum*. Fructus hic de quo loquitur, nihil aliud est quam progenies: quasi diceret non tantum impios feliciter agere usque ad vitae finem, sed propagare etiam genus suum ut habeant filios superstites, ut domus eorum sint famosae. Sed huc tendit summa, Deum non tantum exiguo tempore ferre impios, sed extendere hanc indulgentiam in plures aetates, ut filii etiam in eadem opulentia et dignitate et potentia patribus mortuis maneant. Iam adiungit, *Tu quidem prope es in ore eorum*, *sed procul es a renibus eorum*. Haud dubie voluit antevertere Ieremias: quia sciebat statim exceptiones fore in promptu Iudaeis, Quisnam es, qui hic nos citas ad iudicium Dei? et qui litigas cum Deo, quod nos patienter nimis sustineat? annon sumus eius cultores? annon sacrificia quotiedie offerimus in templo? annon sumus circumcisi? annon eam ut signum adoptionis gestamus in corpore nostro? annon regnum et sacerdotium penes nos est? haec autem sunt pignora paterni Dei in nos amoris: tu interea hic vis esse iustior ipso Deo: an Deus poterit se ipsum abnegare? atqui obstrinxit nobis fidem suam per signum circumcisionis, per templum, per regnum, per sacerdotium et per sacrificia: et si quid peccamus, tamen expiantur scelera nostra sacrificiis, et lavacris, et aliis caeremoniis. Quum ergo sciret propheta tam loquaciter Iudaeos et proterve etiam solitos defendere suam causam, dicit, O, video quid mihi dicturi sint, nempe quod solent: haec enim est illis trita cantilena, quod sint filii Abrahae, quod etiam sacrificent, et alios habeant modos placandi Dei: deinde quod penes ipsos sit sacerdotium, quod regno glorientur: haec, inquit, mihi nota sunt: sed Domine, tu scis esse verba, hoc est, tu scis illos fallaciter agere, et nihil aliud quam mentiri, dum ita obtendunt vanas tergiversationes: tu enim es καρδιογνώστης: ergo tu intelligis in ore ipsorum nihil esse rectum vel sincerum: *quia renes eorum procul abs te sunt*, et tu etiam longe abes a renibus eorum. Et hinc etiam certius cognoscimus quod dixi, nempe prophetam hic coram Deo litigare, ut Iudaei sentiant nullo modo se posse absolvi, ubi ventum fuerit ad illud tribunal. Sequitur,

3. *Et tu Iehovah cognoscis me* (cognovisti me), *videbis me* (vides me), *et probasti cor meum tecum* (hoc est, probasti quale sit cor meum apud te, vel coram te), *extrahe eos tanquam oves ad mactationem, et praepara eos ad diem occisionis.*

Propheta hic non est de se ipso privatim sollicitus, sed potius patrocinium suscipit sui muneris: quasi diceret se fideliter defunctum esse officio, quod divinitus iniunctum erat. Quamvis ergo iniuste eum persequerentur Iudaei, atque etiam cives Anathoth populares eius, tamen non commotus fuit privatis iniuriis, neglexit illud totum: sed interea non potuit deserere muneris sui patrocinium. Ergo hic non agit de privatis suis actionibus, sed tantum sibi fidem et sinceritatem vendicat coram Deo, in officio docendi: quasi diceret se exsequutum esse quod Deus mandaverat, et ideo Iudaeos non certare cum homine mortali, sed cum ipso Deo. Dicit ergo, *Tu autem Iehovah cognoscis me*, *et vides me*, *et probas cor meum tecum*, hoc est, scis quam sincere tibi serviam et studeam vocationi meae satisfacere, et ita parere tuo imperio. Postea quasi victor insultat, et dicit, *Extrahe eos tanquam oves ad diem mactationis*, *praepara ad occisionem*, inquit. Hic haud dubie propheta voluit Iudaeos non tantum pungere, sed acriter confodere, ut scirent se frustra et in suam perniciem ita fuisse hactenus securos, quoniam Deus illis parcebat. Qui existimant prophetam fuisse turbatum quia videbat impiis Deum esse propitium et clementem, putant, quasi ad se reversus esset, hinc materiam consolationis sumpsisse: quod scilicet instaret paulo post Dei iudicium. Sed non dubito quin propheta Iudaeos respexerit, ut iam admonui. Ergo quoniam videbat ipsos torpere in suis delitiis, voluit expergefacere ipsorum sensus quum diceret, Video quid sit, Domine, nempe tu quidem dissimulas, sed quid hoc aliud est quam illos saginare usque ad diem mactationis? Primo dicit, *Tu extrahes eos:* alii vertunt, Educes, et citant locum ex 20. cap. Iudicum, ubi verbum illud נתק accipitur pro educere: proprie significat violenter extrahere, quemadmodum ubi arbor evellitur: deinde ubi quispiam extrahitur praeter voluntatem, et optime convenit sensus ille praesenti loco. *Tu* igitur *extrahes illos*,

id est, repente extrahes ad occisionem. Significat ergo non esse causam cur Iudaei rebus prosperis indormiant, quia uno momento Deus poterit contra ipsos agere: et quemadmodum dolor parturientis subitus est, ita etiam quum dicunt impii Pax et securitas, illis impendet interitus. Hoc igitur nunc significat propheta: sed pergit in sua ratione docendi. Neque enim alloquitur homines, quoniam omnes erant surdi: sed alloquitur Deum ipsum, quo scilicet efficacior sit doctrina. *Tu* ergo *extrahes eos*, inquit, *et tu praepara*. Nam est rogantis: tu ergo praepara eos *ad diem occisionis*. Haec loquutio diligenter notanda est. Propheta quidem videtur hic turbulento affectu imprecari populo exitium: sed minime dubium est quin hic obeat munus suum: erat enim praeco vindictae Dei. Petit igitur, ut exsequatur Deus quod iussit denuntiari populo. Promulgaverat enim saepius quidnam statuisset Deus agere de populo: sed neminem moverat. Ergo nunc postulat ut Deus declaret ipso effectu quam vere praedixerit ipse Iudaeis, brevi perituros, quia nollent resipiscere. Interea colligimus ex hoc loco, dum accumulant opes impii, eos saginari quodammodo. Ubi boves arant, et oves pascuntur ut proferant lanam, et sobolescant, non ita pinguiter aluntur, sufficit enim mediocris victus: sed si quis velit ad lanienam parare verveces et boves, saginabit eos. Sic ergo pinguedo ipsorum nihil aliud est quam sagina: sagina autem praeludium est mactationis. Ideo dixi comprehendi valde utilem doctrinam in hac loquendi forma. Nam ubi videmus affluere rerum omnium copiam, et potentiam simul impiis et contemptoribus Dei, videmus illos quodammodo suis delitiis ita se ingurgitare ut crepent: sagina est. Ergo ne moleste feramus ipsos ita obrui sua pinguedine, quoniam parantur ad diem occisionis. Sequitur,

4. *Quousque lugebit terra, et herba omnis agri arescet prae malitia habitantium in ea: defecit bestiae* (hoc est, consumptae sunt bestiae), *et avis,* (hoc est, aves: est enallage numeri tam in verbo, quam in nomine), *quia dixerunt, Non videbit novissimum nostrum* (vel finem nostrum).

Confirmat superiorem sententiam Ieremias, et propius urget Iudaeos, qui poterant adhuc pervicaciter contemnere quod dicebat, Quid vultis? inquit. Nam in ipsis brutis animalibus, in avibus apparet Dei iudicium: aves quid sunt promeritae? pecudes etiam et armenta? vos scitis nihil esse culpae in miseris animalibus, et tamen maledictio Dei vobis illic proponitur: conspicitis Deum esse offensum brutis animalibus: culpa certe in vobis residet: et Deus parcet vobis, inquit, quum iam coeperit, et pridem etiam coeperit exigere poenas de animalibus innoxiis: quomodo vos ferret usque ad finem, qui pleni estis tot et quidem atrocissimis sceleribus? est ergo talis confirmatio superioris doctrinae. Et hinc etiam colligimus non tam sua causa loqui, neque tam exprimere arcanos suos affectus, quam esse patronum eius doctrinae, quam protulerat, ut sciant Iudaei Deum sibi infensum esse, nec sperandum esse ut semper dissimulet, quamvis ad tempus ignoverit. *Ergo quousque*, inquit, *lugebit terra?* hoc est, quousque lugeret terra? (sic enim debet resolvi) *et omnis herba aresceret*. Quid? nonne, inquit, iudicium Dei in herbis, et gregibus, et in bestiis, et in avibus conspicuum est? quum ita sit, et penes vos tota culpa resideat, an eritis sacrosancti? an Deus effundet totam iram in herbas, in pecudes et in armenta? interim vero eritis immunes ab eius iudicio? Et clarius exprimit suum consilium quum dicit, *Quia dixerunt, Non videbit finem nostrum.* Hic propheta uno verbo ostendit iram Dei conspici tam in herbis quam in brutis animalibus, quia contemptus fuit ab ipso populo. Quum igitur ab ipsis prodierit malum, annon revertetur in ipsorum capita? certe aliter fieri non potest. Sed diserte hic loquitur de fine, quoniam Iudaei ita obstupefacti fuerant felicitate praesenti, ut putarent se non fore amplius Deo obnoxios: He, quid nobis cum Deo? iam sumus extra omnem aleam. Quum ergo ita obstinate reiicerent Deum, hac ratione illis exprobrat quod non putaverint se iam posthac reddituros Deo rationem. Non est quidem verisimile, palam et plenis buccis, ut loquuntur, evomuisse talem blasphemiam: sed scimus scripturam saepius ita loqui: Non videbit Deus, non adspiciet Deus Iacob. Tametsi impii non ita impudenter loquantur, haud dubie tamen putant se posse Deo opponere multa claustra, ne eius manus ad eos usque perveniat. Ieremias ergo pro communi scripturae usu merito illos accusat quod confisi fuerint se iam esse quasi Deo incognitos, et esse extra eius curam, ita ut non videat ipsorum finem, hoc est, ut iam nihil negotii sibi esse cum Deo putent: quoniam scilicet erant ita undique muniti sua ope ut manus Dei ad eos usque pertingere non posset.

5. *Quia* (vel si) *cum peditibus* (significat proprie pedes, sed translatitie significat etiam pedites: si ergo cum peditibus) *cucurristi, et fatigarunt te, quomodo miscebis te equitibus? et in terra pacis tu confisus es, quid facies* (vel quomodo facies, vel faceres) *in altitudine Iordanis?*

Multi existimant Deum hic compescere audaciam Ieremiae, quasi modum egressus esset quum litigaret, quemadmodum vidimus quia patienter Deus ferret reprobos, neque statim de ipsis poenas exigeret. Ergo eliciunt hunc sensum ex verbis:

Tu hactenus pugnasti cum mortalibus, et confessus es te esse imparem certamini: nunc audesne me ipsum aggredi, qui longe maior sum toto mundo? pedites te fatigarunt, qui ambulabant in terra: tu autem nunc misces te equitibus, hoc est, mihi. Sed iam ostendit prophetam non suscepisse temere causam illam, neque caeco impetu fuisse abreptum, ut controversiam moveret Deo, sed zelo spiritus sic loquutum esse: imo fuisse divinitus impulsum, ut hac loquendi figura magis urgeret obstinatum populum. Nihil ergo opus fuit ipsum compescere, quia non aliud fuerat propositum quam ostendere quasi in pictura Deum iudicem Iudaeis, qui doctrinam spernebant, ac fere ducebant pro nihilo. Alii putant fieri comparationem inter cives Anathoth et inter cives Ierosolymae. Putant ergo animari Ieremiam ne succumbat tentationibus, quae ipsum manebant: quasi ita dictum esset, Cives tui, aut populares sunt similes peditibus, iam vides quantum te fatigaverint: neque enim potes ferre ipsorum petulantiam: quid igitur fiet, ubi Ierosolymam veneris? quia illic sicuti plus est potentiae, ita etiam plus arrogantiae. Erit tibi certamen cum rege et tota aula, et cum sacerdotibus, et cum populo illo, qui splendore suo excaecatus est. Erunt igitur equites, et erit tibi certamen equestre: ergo videas ut te compares, quia haec sunt duntaxat praeludia, de quibus tamen tam graviter conquereris. Sed dum omnia propius expendo, magis inclino in diversam sententiam, quam et Hieronymus attingit, et Ionathan etiam: sed obscure illi, et ita confuse ut non possit recte intelligi prophetae consilium: deinde etiam, quia non assequuti sunt quae hactenus exposuimus, ideo sensus quem afferunt, non videtur quadrare. Sed non dubito quin propheta hic populum castiget, atque improbet eis superbiam: quia putabat se ita multis praesidiis esse instructum, ut iudicium Dei contemneret. Ego igitur hoc accipio in persona ipsius Dei, quia hactenus accusator fuit Ieremias, et peregit totum populum reum coram Deo, et fuit etiam praeco iudicii: nunc quo plus gravitatis habeat sententia, Deus ipse prodit in medium, et ita loquitur, *Tu hactenus cucurristi cum peditibus, et fuisti fatigatus:* quid ubi ventum fuerit ad certamen equestre? Significat his verbis instare multo maiorem vim, quam hactenus experti fuerint Iudaei: afflicta fuerat eorum regio, urbs etiam prope ad extremum discrimen venerat, fuerat illud quasi pedestre certamen: nunc significat Deus, instare graviorem procellam, ubi equites irruent: quia scilicet concitandi erant Chaldaei et Assyrii maiore violentia, ut vastarent totam regionem, atque urbem ipsam perderent. Hoc ergo non dirigitur ad prophetam, sed potius ad populum: quasi diceret leviter proeliatos fuisse Iudaeos cum Assyriis, et tamen fuisse devictos, et multis calamitatibus afflictos: iam vero serio pugnandum esse, quoniam maior violentia illis impendet. *Quomodo ergo miscebis te equitibus?* inquit. Postea adiungit, *In terra pacis tu confisus es, et quomodo ages in elevatione Iordanis?* Terram pacis accipiunt pro oppido Anathoth, ubi propheta tranquille agere debuerat, quoniam degebat illic inter cognatos et affines. Accipiunt autem elevationem Iordanis pro violentis fluctibus: sed hoc nihil ad rem. Si ego probarem sensum illum, potius elevationem Iordanis acciperem pro fonte: scimus enim Iordanem oriri ex Libano monte, qui Ierosolymae vicinus est. Ego igitur sic interpretarer haec verba, et probabilis esset haec expositio: sed quoniam certo statuo haec verba non dirigi ad prophetam, sed ad populum, non dubito quin *terra pacis* sumatur pro terra exposita in praedam, hoc est, quae non sit munita: sicuti terra belli vocatur quae cincta est multis praesidiis: urbs belli, quae cincta est multis turribus et fossis et aggeribus. Ita terra pacis est, quae non potest hostes suos propulsare. Deridet propheta Iudaeos, quod nullis munitionibus freti tamen tanta arrogantia turgeant: *Vos estis*, inquit, *in terra pacis*, hoc est, estis imbelles, et non suppetunt vobis opes et copiae quae resistant hostibus vestris. Quum ergo tanto fastu in hac vestra egestate et inopia turgeatis, *quid fieret si essetis in elevatione Iordanis?* hoc est, si urbes vestrae sitae essent ad ripam Iordanis, ubi scilicet late diffunditur, ita ut non sit accessus? Nam elevatio hic accipitur pro amplitudine ipsa, vel magnitudine: nam גאון significat superbiam, et metaphorice etiam accipitur pro elevatione: sed hic est amplitudo ipsa Iordanis, hoc est, ubi Iordanis videtur habere summam vel praecipuam gloriam. *Quid faceres*, inquit, *in ipsa amplitudine Iordanis?* hoc est, si esset vobis flumen pro defensione adversus hostes? nam nihil est quod impediat hostes vestros, quominus ad portas vestras accedant, quominus feriant muros vestros suis machinis, et tamen vos gloriamini. Qualis est ista dementia, quum non sentitis vestram imbecillitatem? Videmus ergo toto hoc versu retundi stultas iactantias populi, quoniam superbiant sine causa: quum scilicet nudati sint omnibus praesidiis et auxiliis. Hunc ergo existimo esse genuinum sensum. Postea sequitur,

6. *Certe etiam fratres tui, et domus patris tui, etiam ipsi perfide agunt in te, etiam ipsi clamant post te plena voce* (vel turmatim מלא enim varie exponitur), *ne confidas ipsis, etiam si loquantur ad te* (hoc est, tecum) *bona* (id est, amice tecum loquantur).

Hic prophetam suum alloquitur Deus, ut confirmet totam causae actionem, quam vidimus.

Voluit enim Ieremias, quemadmodum diximus, repraesentare Dei iudicium: ergo suscepit accusatoris partes, et ostendit quam intolerabilis esset totius populi impietas. Postea ostendit se esse victorem in causa. Iam Deus ipse loquitur, et primo quidem obiurgat populum, et invehitur in vesanam eius superbiam: postea sermonem ad prophetam ipsum convertit, quasi diceret: Tu probe egisti causam, et quoniam perfidi sunt omnes tui populares, non est cur dubites me fore vindicem. Haec haud dubie iussus est propheta nomine ipsius Dei et pronuntiare et scribere: tamen populum respexit qui obduruerat ad communem sermonem, nisi efficacius demonstrasset Ieremias horribile Dei iudicium. Dicit ergo, *Certe etiam fratres tui, et domus patris tui.* Est amplificatio, quum dicit non tantum cives Ierosolymae, et totum populum conspirare in prophetam, sed ipsos quoque familiares, et fere domesticos. *Etiam* ergo *fratres tui, et domus patris tui, etiam ipsi*, inquit. Videmus emphatice loqui Deum, et tacite conferri cives Anathoth cum reliquis Iudaeis: quod scilicet nihilo humanius agerent cum fratre et populari suo, quam alii magis remoti. Tertio repetit, *Etiam ipsi clamarunt*, inquit, *post te*, hoc est, ita hostiliter te persequuti sunt, ut etiam quum cederes eorum furori, non tamen placati fuerint. Clamare enim post aliquem est signum obstinati odii. Nam si hostis nobis respondeat, et se constanter opponat, non mirum est si in ipsum irruimus: sed quum hostis vertit tergum, et fatetur se victum esse, neque vult conserere manus, apparet nos flagrare quasi furioso odio, si ipsum insectamur, et retrahimus invitum, etiam dum certamen fugit ultro. Tam caecum furorem exprimere voluit Deus, quum diceret *illos clamare post Ieremiam.* Adiungit מלא. Exponunt quidam plena voce: alii autem turmatim, vel in multitudine. Uterque sensus probabilis est: ideo non valde insisto: quia ad summam rei parum interest, sive dicamus eos magno clamore insequutos fuisse prophetam, vel turmatim conspirasse adversus eum. Postea adiungit, *Etiam si loquantur tecum bona*, hoc est, si amicos se simulent, et prae se ferant pacem, *ne tamen illis confidas.* Significat Deus his verbis, etiam si non aperte insaniant cives Anathoth contra Ieremiam, tamen plenos esse perfidia: denique significat vel lupos esse, vel vulpes, quia nunc fraude, nunc vi aperta pugnabunt cum propheta ipso. Videmus ergo ut Deus hic condemnet populum, et ostendat sibi probari quidquid dictum fuerat prius a Ieremia. Postea adiungit,

7. *Reliqui domum meam, deserui haereditatem meam, posui dilectionem* (aut desiderium) *animae meae in manum inimicorum eius.*

Confirmat quod iam dixi. Nam testatus est populum hunc vel palam furere, vel perfide, et fraudulenter agere: neque simpliciter dicere hactenus voluit iniuriam prophetae fieri: sed respexit ad doctrinam eius. Iam adiungit, *Deserui domum meam, et reliqui haereditatem meam.* Deus hic pronuntiat actum esse de populo, et quia inebriati erant vana fiducia: quod scilicet freti foedere quod pepigerat Deus cum patribus ipsorum, putabant ipsum sibi obstrictum esse. Volebant igitur Deo abuti pro sua libidine, et interea sibi permittere omnium scelerum licentiam. Concessiones ergo multas hic ponit propheta quasi diceret, Vos estis domus Dei, vos estis eius haereditas, vos estis eius delitiae, vos estis eius portio, et portio optatissima: sed haec omnia non impedient quominus iudex sit vester, et tandem in vos agat summo iure, et se ipsum ulciscatur. Tenemus ergo prophetae consilium. Sed quemadmodum nuper attigi, sermo plus habet gravitatis in persona ipsius Dei, quam si loquutus esset ipse Ieremias. Deus ergo quasi pro tribunali sedens, hic profert sententiam adversus Iudaeos, *Deserui domum meam.* Templum quidem hoc elogio ornatum fuit, sed respectu templi etiam tota regio erat Dei habitaculum. Nam obtegebatur Iudaea templo, et secura atque incolumis erat sub umbra templi. Ergo extenditur hoc nomen ad totam terram et populum, quum dicit Deus, *Deserui domum meam*, hoc est, etiamsi hactenus mihi domicilium elegerim apud Iudaeos, nunc tamen ipsos relinquo: postea, *reliqui* (nam נטש, et עזב fere idem significant, alterum relinquere, alterum deserere) *reliqui ergo haereditatem meam.* Hoc nomen valde honorificum erat Iudaeis: et ideo quantumvis quotidie accenderent adversum se iram Dei, putabant tamen se quodam privilegio salvos fore, quoniam erant Dei haereditas. Concedit illis nomen propheta, sed ostendit quam sit inane, quia tamen Deus ab ipsis discedit. Postea adiungit, *Dedi animae meae desiderium*, aut dilectionem, ידידות accipitur pro dilectione: sed latine poterimus vertere delitias. *Delitias igitur animae meae posui in manum inimicorum ipsarum delitiarum:* nam est relativum feminini generis. Videmus ergo quid hic agatur: voluit enim Deus spoliare perversa confidentia Iudaeos, et ita eos humiliare, atque domare, ut scirent in vacuis, et fallacibus titulis nihil sibi fore auxilii. Et titulos quidem ipsos concedit, sed non sine specie ironiae: quia simul demonstrat totum hoc quo gloriabantur nihil ipsis profore ubi Deus exserere volet suam vindictam contra ipsos. Sed tamen locus hic oblique Iudaeis exprobrat suam ingratitudinem, quod tam singularibus Dei beneficiis non fuerint retenti in obsequio. Nam cuius hoc fuit dignitatis, vocari haereditatem et domum Dei, imo delitias animae eius? nihil tale

fuerant promeriti. Quum ergo Deus complexus esset eos tam incomparabili amore, quum plus quam patrem se illis praebuisset, nonne haec fuit plus quam inexcusabilis pravitas, non respondere tanto amori, et quidem gratuito, deinde tantae liberalitati? quid enim ultra potuit Deus, quam vocare animae suae delitias? Ergo videmus exaggerari populi crimen his elogiis, quibus tamen solebant superbire: quasi diceret, Volitant quidem istae voces in linguis vestris, quod sitis Dei haereditas et sanctuarium, et amor eius: sed eo magis estis detestabiles, quod non respondetis amori, et beneficentiae Dei: dignatus est vos hoc incredibili amore, extulit in tantum honorem, et interea contemnitis ipsum, et contumaciter resistitis eius doctrinae, nec potestis ferre, ut vos gubernet. Nunc ergo videmus quae doctrina colligi debeat ex his verbis. Sequitur,

8. *Fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva, edidit contra me vocem suam, propterea odio ipsam habui.*

Nunc causam assignat Deus cur populum velit abiicere. Hoc enim poterat primo intuitu valde absurdum videri, foedus Dei fieri irritum, quod pepigerat cum Abraham et eius semine. Ergo hic ostendit se non esse nimis rigidum, etiam si grave supplicium exigat de Iudaeis, nec posse insimulari levitatis aut inconstantiae, quod ipsos reiiciat, aut repudiet: *nempe*, inquit, *fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva*, hoc est, non solum petulanter contra me egerunt, sed furiose ausi sunt me impetere, quemadmodum si leo in sylva rugiat contra hominem. Deus ergo hic conqueritur de contemptu sui: deinde exprimit quam furiosa fuerit impietas: quod scilicet Iudaei quasi belluino impetu fuerint correpti, ut non dubitaverint in ipsum ruere. Et haec coniunctio verborum amplificat crimen quum dicit, *Haereditas mea fuit mihi quasi leo in sylva.* Nam scimus ut quemque oblectet sua haereditas, et patrimonium: deinde ut tranquille quasi in nido agant qui possident praediolum aliquod, multo magis, qui latifundia possident. Nunc ergo Deus ostendit se in sua haereditate fuisse quasi in vasta et deserta sylva: deinde agros ipsos, qui debuerant esse oblectamenta, simul etiam vineas et prata fuisse in summum horrorem, quemadmodum si leo contra miserum hominem rugiat ac saeviat. Dicit *etiam vocem edidisse.* Quibus verbis accusat proterviam populi: qualis etiam hodie in mundo cernitur. Nam quam audacter blasphemias suas evomunt papistae adversus Deum? nebulones et quisquiliae plebis non dubitant pleno gutture contra Deum insolescere: aulici autem et Epicurei homines, et qui se ipsos mirantur propter splendorem et opulentiam, quanto fastu insurgunt? et quam contumeliose reiiciunt quidquid illis doctrinae proponitur? Ergo hoc misero nostro saeculo idem experimur quod deplorat propheta in hominibus suae aetatis, nempe quod voces suas ederent adversus Deum. Hinc concludit *se iure odio habere suam haereditatem.* Quum ergo, inquit, fuerint mihi Iudaei tanquam leones in sylva, quum pro oblectatione mihi horrorem intulerint, quid agam cum ipsis? an possum illic agere tanquam in patrimonio et haereditate mea? atqui fugarunt me sua improbitate: imo diabolico furore: non mirum igitur, si odio habeam ipsos, quamvis fuerint mea haereditas. Ita propheta docet, nihil prodesse Iudaeis quod olim fuerint adoptati, quum se ipsos abdicaverint, et fuerint alienati a patre ipso Deo. Et hinc etiam discendum nobis est, quamvis locum hodie obtineant hypocritae in ecclesia, tamen frustra ipsos gloriari: quia utcunque censeatur ad tempus Dei haereditas, exosi tamen sunt Deo, quoniam intus pleni sunt malitia et contumacia adversus ipsum: deinde ubi etiam premuntur, non dubitant virus suum evomere. Sequitur,

9. *An avis picta* (vel tincta, aut colorata) *haereditas mea mihi? an avis in circuitu super eam? Venite, colligite vos* (alii transitive accipiunt, congregate omnes bestias: sed subaudiendum est, congregate vos), *omnes bestiae agri* (hoc est, omnes bestiae agrestes), *venite ad devorandum ipsam.*

Principium versus varie exponitur. Divinant nonnulli hic designari quandam speciem avis, quae diversis coloribus sit variegata, et soleat in se concitare reliquas omnes aves. Sed illud est frivolum commentum. Alii autem exponunt, et maior pars inclinat in hanc sententiam, quod aves sint sanguine tinctae contra haereditatem. Sic ergo resolvunt verba: An avis tincta, nempe sanguine, haereditas, id est, circa haereditatem meam? et An avis in circuitu eius? Coniunctim haec legunt eodem sensu: ideo putant repeti idem diversis verbis, nempe quod aves in circuitu advolent contra Iudaeos: quemadmodum aves trahuntur odore cadaverum, et insiliunt turmatim, ut unaquaeque praedam suam accipiat: postea, sequuntur ferae bestiae. Sed mihi neutra expositio probatur, et certe non habet quidquam coloris. Ego igitur existimo conferri nunc avibus exteris populum, quemadmodum nuper illum contulit leonibus: quasi diceret, Ego hunc populum mihi elegeram, ut esset mihi familiaris, quemadmodum solent aves colligi in suas caveas, quemadmodum oves in suas caulas, boves etiam et alia animalia quae cicurantur continent se intra sua septa: ita ubi populum hunc mihi congregavi, putavi mihi fore tanquam oves domesticas:

nunc autem sunt aves pictae, hoc est, sunt aves ferae, vel sylvestres. Nam avem pictam, vel coloratam non dubito accipi pro ave insolita, quae scilicet novo adspectu concitat in se homines. *An* ergo *avis variegata*, aut sylvestris, *facta est mihi haereditas mea?* Scimus interrogationes esse in frequenti usu apud Hebraeos. Ergo hic simpliciter affirmat propheta, et sicut prius dixit, Fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva: ita nunc adiungit, *Fuit mihi haereditas mea tanquam avis picta.* Verum interrogatio plus habet vehementiae: quasi enim mirantis personam hic suscipit Deus: Quid hoc sibi vult, *quod haereditas mea mihi facta est tanquam avis aliqua sylvestris et extranea?* Mox subiicit, *Ergo omnes aves erunt in circuitu, et omnes bestiae agri.* Nunc videmus ut concinne fluat prophetae oratio: conquestus est Deus haereditatem suam sibi fuisse instar leonis in sylva: conquestus est fuisse instar avis extraneae et ferae quae terrorem ingerit: nunc dicit, *Ergo aves omnes convolent ad praedam, et omnes bestiae agrorum:* quasi diceret, Quoniam ita ausi sunt proterve agere, et belluino impetu ausi sunt impetere servos meos, deinde fuerunt vagae aves, et quae non possent mansuefieri, ego ostendam quid proficiant hac sua ferocitate: nunc enim accersam omnes aves coeli, et omnes bestias sylvestres, ut convolent celeriter, vel accurrant ad praedam. Quod autem ita necesse sit intelligere prophetae mentem, colligimus ex ipsis verbis. Non tantum dicit Deus, Avis picta fuit haereditas mea, sed addit, *Mihi*, quemadmodum prius dixerat, Fuit mihi haereditas mea quasi leo: ita nunc, *Haereditas mea an est mihi?* Ergo pronomen hoc diligenter notandum est, unde colligimus, quemadmodum iam dixi, damnari populi intractabile ingenium, quia non posset ullo modo mansuefieri. Sed posterius membrum etiam diligenter notandum est: tantundem enim valet ac si dixisset Deus: Ergo quoniam ita fert libido vestra, ut sitis mihi leones, ut sitis aves vagae et ferae, agite, inquit, sed ego tamen compescam vestram hanc barbaram et indomitam feritatem: ego enim habeo sub manu mea omnes aves coelorum, et omnes bestias agrorum: conveniant ergo ad hanc unam avem, et ad hanc unam bestiam: vos estis avis una: terretis quidem primo intuitu, quia estis plus quam omnes accipitres: sed estis una avis: in circuitu autem erunt omnes aves: quae vobis bellum inferant: estis tanquam leo unus in sylva, vel ursus, vel lupus: sed omnes truculentae bestiae convenient contra vos, et convenient ad vos devorandos. Locus hic observatu dignus est: quia hinc discimus, quam stulte desipiant homines, dum sese opponunt Deo, et pervicaciter excutiunt iugum, nec sustinent se corrigi eius verbo: sunt leones, sunt aves ferae: sed Dominus poterit nullo negotio ipsos perdere, nempe quia praesto aderunt ad obsequium omnes aves et omnes bestiae: et ideo sequitur,

10. *Pastores multi perdiderunt vitem meam, calcarunt* (aut, vastarunt: utrumque enim significat בססו, sed hic verbum est quadratum: perdiderunt ergo) *portionem meam, dederunt portionem desiderii mei in desertum vastitatis.*

Explicat alia similitudine quod nuper vidimus: vocat pastores, quos ante comparavit feris bestiis. Nam quum diceret, Venite omnes bestiae agrestes, haud dubie intelligebat eosdem de quibus nunc loquitur. Et tamen vocat pastores: sed mordet Iudaeos, quia non potuerint ferre, ut ipse pastoris munere fungeretur erga ipsos. Debuerat Deus esse pastor electi populi: atqui fuerunt ferae bestiae. Ego deserui illos, inquit, ut digni erant. Quid nunc? venient alii pastores, sed longe dissimiles erunt, et atrociores, et longe saeviores ipsis lupis et quamlibet truculentis belluis. Quanquam autem hic diversas figuras miscet propheta, videmus tamen quomodo eandem sententiam continuet, videmus etiam cur ita mutet sermonem: et sic esse optimam rationem in singulis verbis. Certum quidem est, etiam vocari pastores duces qui venturi erant ex Assyria et Chaldaea: sed non dubium est, subesse tacitam illam antithesin, quam attigi: quasi diceret, Ego hactenus fui vobis pastor, et paratus eram idem semper praestare: sed quia non potestis me amplius ferre, aderunt alii pastores, qui vos tractent pro vestro ingenio.

Coepimus heri exponere quod denuntiat propheta, vastatum iri Iudaeos a pastoribus. Diximus autem subesse in hac voce ironiam, quia debuerant se permittere Deo regendos, qui functus fuisset erga ipsos officio pastoris: sed quia noluerant admittere talem gratiam, digni fuerunt quibus praeficeret Deus Assyrios et Chaldaeos, qui vocantur pastores. Interea tamen quoniam fit mentio vitis, alludit propheta ad pastores ovium vel pecorum. Nam si armenta vel greges quis in vineam inducat, haec erit non levis calamitas. Ergo haec etiam allusio potest non male quadrare. Quidquid sit, propheta significat, quoniam iugum Dei non sustinuerint, ideo venturos pastores quibus digni sunt. Et iterum repetit quod ante vidimus, nempe populum illum non modo fuisse כרם, vineam Dei, sed etiam portionem eius, vel haereditatem: deinde portionem desiderii. Nam Deus hoc testatum saepius esse voluit, nihil liberalitatis a se fuisse praetermissum erga Iudaeos, quominus excusabilis sit eorum ingratitudo. Quum ergo tanto amore complexus esset illos Deus, ut vocaret animae suae desiderium, et haereditatem desiderabilem, cuius pravitatis fuit non agnoscere

tale et tam incomparabile beneficium? Nunc sequitur,

11. *Posuit vastitatem, luxit super me* (vel, ad me) *vastata* (vel vastatio: quidam adiective accipiunt, quidam volunt esse nomen substantivum: sed proprie שממה secundum grammaticam est vastatio: sed appositive loco participii capitur, quemadmodum continuo post subiicit), *vastata est omnis terra: quia nemo posuit super cor* (hoc est, nemo animum adiecit, quemadmodum alibi vidimus, vel, tametsi).

Mutatio est numeri in verbo: שמה: sed nulla est in re obscuritas. Significat enim propheta Iudaeos fuisse expositos omnium libidini, ita ut unusquisque praedatus fuerit et vastaverit terram. Non ergo tantum de cunctis hostibus loquitur, vel de toto exercitu: sed simul etiam exprimit unumquenque fore dominum, ita ut pro suo arbitrio laceret, dissipet, devoret, atque in totum perdat. Denique exprimit vindictae atrocitatem: quod scilicet terra non tantum ab uno exercitu spoliabitur, sed etiam a singulis hominibus. Postea addit *terram fuisse in luctu coram se:* qua particula videtur mihi propheta torporem populi sui perstringere, quia nemo erat tunc qui in Deum respiceret: imo quum de poenis quae instabant saepius fieret apud ipsos sermo, ridebant. Dicit ergo Deus tandem ad se venturos, quum clades ipsos urgebit, et extorquebit ipsis luctum. Quia ergo rebus tranquillis, inquit, nolunt ad me accedere, sed ita sunt refractarii et indomiti ut nihil proficiam tot admonitionibus: venient, inquit, sed alio habitu et specie, nempe in extremo luctu. Tandem adiungit, *Nemo ponit super cor.* Quid sit ponere super cor, alibi diximus: sed particula כי, quae proprie est causalis, potest hic sumi adversative. Si accipimus in primo et genuino sensu, ratio hic additur cur cogendi sint Iudaei ad gravissimum luctum, nempe quia contempserint omnes prophetas, et duxerint pro fabula quidquid toties audierant ex ore Dei: et in hanc partem inclinat communis fere interpretum consensus. Potest tamen etiam adversative sumi, quemadmodum aliis pluribus locis. Tametsi nemo ponat super cor: et ita erit querimonia obstinati stuporis, quod scilicet manu Dei afflicti, non tamen sentiant se dare iustas poenas scelerum: non quod prorsus essent stupidi ad mala sua. Sed quid prodest vociferari et ululare, ubi non respicitur manus percutientis, quemadmodum alibi loquitur spiritus Dei? Debuerant igitur Iudaei, si qua fuisset scintilla prudentiae in ipsis, attendere ad sua peccata, deprecari veniam, et resipiscere, deinde amplecti gratiam sibi promissam. Sed quum obstinate peccata peccatis adderent, merito expostulat cum ipsis Deus, quod non adiecerint cor ad signa irae suae, quibus non tantum ipsos doceri, sed etiam subigi oportuerat. Sequitur,

12. *Super omnes oras* (vel, quomodo alii vertunt, super omnia loca excelsa: שפים uno verbo dicere licebit prominentias, accipitur etiam pro rupibus: sed loquitur de finibus extremis: ergo super fines extremos), *in desertum venerunt perditores: quia gladius Iehovae voravit a fine terrae usque ad finem terrae: non est pax universae carni.*

Hic longius progreditur Ieremias, nullum scilicet angulum fore immunem ab hostili incursu. Desertum non ponitur hic pro solitudine quae non habitetur, sed pro locis sublimibus: et quoniam loca illa ut plurimum pascuis apta sunt, ideo non dubium est, quin recessus hic denotet: de re tamen satis convenit, nempe oblique labia deserti opponi planis locis. Quum ergo hostes vagati essent in ipsa planitie, dicit propheta, ne recessus quidem occultiores fore tutos: quia illuc quoque penetrabit hostium violentia. Et hoc clarius confirmat in fine versus, quum dicit non fore pacem universae carni. Intelligit enim haud dubie omnes a minimo usque ad maximum fore miseros: quia pertinget ad singulos Dei vindicta, idque sine exceptione. Nam poterant qui captassent latebras adhuc aliquid sperare, quasi hostis contentus foret mediocri victoria. Sed propheta ostendit iram Dei sic arsuram esse, ut omnia consumat, nec ullam relinquat terrae partem, quin involvat et divites et pauperes, et agricolas et cives eodem interitu. Postquam ergo minatus est planis locis, quae magis obvia erant, et quo erat facilior accessus: iam adiungit etiam obnoxios fore montes et colles violentiae hostium. Simul etiam admonet, omnium cladium Deum fore autorem: quia si tantum loquutus esset de Chaldaeis, non sensissent Iudaei se trahi ad poenam divinitus propter sua peccata. Fuisset igitur illud frigidum, si putassent sibi certamen esse duntaxat cum Chaldaeis. Ergo revocat ipsos ad iudicium Dei: et ostendit quamvis adveniant hostes, quos impellit sua ambitio et avaritia et crudelitas, tamen divinitus etiam ipsos adduci, quia nimis diu provocaverint Iudaei in se Dei vindictam. In summa, significat Chaldaeos militare Deo, et illi impendere suam operam, quia dux sit praecipuus belli: ne scilicet existiment Iudaei, fortuito sibi accidere tantas calamitates. *Gladius* ergo *Iehovae voravit.* Loquitur quidem de rebus futuris, sed utitur praeterito tempore, quod satis tritum est prophetis. Iam sequitur,

13. *Seminarunt triticum, et spinas messuerunt: haereditatem adepti sunt* (vel fatigati sunt) *nec pro-*

fecerunt: et confusi sunt a proventibus vestris, a furore (vel excandescentia potius) *irae Iehovae.*

Hoc maior pars interpretum accipit de prophetis: quod scilicet fraudati fuerint, quum fideliter coluissent agrum Dei, et seminassent purum semen, natas tantum fuisse spinas, et crevisse vepres. Sed illud nimis est coactum. Non dubito igitur quin propheta designet maledictionem Dei, quam paulo post sensurus esset populus. Libenter quidem admitto metaphoricam esse loquutionem quum de satione et messe loquitur: sed non dubito, quin seminare Iudaeos dicat, dum sibi hinc inde accerserunt auxilia, dum foederibus sese muniunt, dum rationes omnes excogitant quibus a se repellant omnia pericula. *Dicit* igitur *eos seminasse triticum* per concessionem: nam perversa erant ipsorum consilia. Sed loquitur ex eorum sensu: quod scilicet sibi plauderent, quum viderent Aegyptios paratos esse ad ferendum auxilium: quum etiam alias munitiones hinc inde accerserent, putabant praeclare secum agi, et ita sibi placebant in prospero successu, propheta igitur ridet eorum vanam confidentiam: sed tamen verbo fatetur ipsos feliciter agere. Quemadmodum agricola, dum seminat, confidit sibi fore messem opimam: sic etiam Iudaei putabant se fructum recepturos, quum ita seminassent. Dicit igitur propheta longe ipsos decipi: quoniam vepres et spinae illis crescent pro tritico, quia scilicet non respondebunt eventus ipsorum consiliis. Ita optime fluit contextus prophetae. Exponere autem de prophetis nullo modo licet, quemadmodum iterum clarius patebit. *Seminarunt* ergo *triticum*, inquit. In plurali numero ponit, *Seminarunt triticum, et spinas messuerunt:* sed significat eos spem concipere optimae messis, quia opinione sua seminent triticum, id est, sapienter. Vel potius astute sibi prospiciant, dum nihil omittunt quod ad securitatem ipsorum pertineat: *Sed messuerunt*, inquit, hoc est, metent (loquitur enim de re futura) *vepres et spinas*, id est, Deus frustrabitur opinionem ipsorum: quia sentient qualis fuerit illa satio, de qua sibi tantopere polliciti sunt. Postea adiungit, *Haereditatem esse adeptos*, vel molestiam perpessos, *sed non fuisse ditatos.* Duriusculum est quod vertunt quidam, aegrotasse: quanquam facile condono asperitatem: modo de re conveniat. Nempe fuisse maceratos continuis laboribus, et aegritudinem contraxisse. Scimus enim eos qui sunt ad rem nimis attenti se ipsos conficere, et quodammodo sibi esse carnifices, idque praesenti loco probe conveniet. Si cui tamen placeat diversa expositio, etiam hoc loco translatitie propheta dicet illos fuisse auctos haereditate, non tantum quia Deus ipsis terram Chanaam dederat, ut haereditario iure in ipsa habitarent: quod opes magnas cumulaverint, atque ita creverint, nempe sua opinione, quum scilicet socios haberent Aegyptios, et multa etiam sperarent a vicinis gentibus: deinde quum putarent posse averti multis artibus Chaldaeos, ne tam prope accederent. Haec igitur erat ipsorum haereditas, nempe quum undique colligerent praesidia, quibus tuti essent, et procul repellerent omnia pericula. Concedit ergo Deus, illos haereditatem adeptos esse: sed quid tum? inquit: nihil illis hoc proderit, neque propterea locupletabuntur. In summa significabit hoc modo eos interim falli, quia confidant opibus tam diligenter et sedulo cumulatis: quoniam evanescent tam auxilia quibus confisi superbiebant, quam omnia etiam consilia ipsorum. Quoad summam rei, ridentur vani eorum conatus, quibus putabant se omnia adepturos. Et adiungit eodem sensu, *confusos fuisse a proventibus suis.* Subaudiunt qui intelligunt de prophetis, et fuerunt pudefacti prophetae a studiis vestris. Sed illud omnino remotum est. Ergo continuat eandem sententiam quod scilicet Iudaei pudefacti fuerint quum viderent successus esse contrarios spei conceptae. Nam ipsorum proventus vocat. Hoc enim nomen deducitur a בוא, quod est venire, vel ingredi. Transfertur etiam ad alios sensus. Sed proventum hoc nomine Hebraei appellant, quia singulis annis recurrat. Dicit ergo *pudefactos fuisse a suis proventibus:* quia scilicet fructus non reciperent quales putaverant. Et ita persistit Ieremias in sua metaphora, quod seminarint, sed spinae repertae sint pro tritico: deinde, haereditatem sibi acquisierint, vel magno se labore fatigarint, sed qui fuerit inutilis. Eodem modo nunc desponderant quidem sibi magnos et uberes proventus, sed tandem apparuit inanitas. Nunc ergo tenemus sensum verborum. Sed simul spectare convenit quorsum respiciat propheta. Non dubium est quin velit arrogantiam illam, qua excaecati erant Iudaei, illis excutere, quasi diceret, Video me parum proficere apud vos: quoniam adhuc integri sunt Aegyptii, qui venturi sunt vobis in auxilium: putatis illos esse accinctos iam ut Assyriis et Chaldaeis se opponant: deinde habetis etiam alia foedera. Quoniam ergo ita probe estis muniti, putatis vos esse extra periculum: sed Dominus vos pudefaciet in hac superbia. Proventus enim omnes vestri evanescent. Sed scimus proventus intelligi felices illos omnes successus, quibus ita turgebant, ut putarent sibi nihil posse nocere. Hoc est igitur prophetae consilium. Dicit, *Ab excandescentia irae Iehovae:* quoniam scilicet non poterant aliter expergefieri, quam si reputarent sibi Deum esse infestum. Ergo propheta, etiam ut totus mundus arrideat, dicit hoc nihil illis profuturum: quoniam scilicet Deo adverso pugnent. Simul tamen notanda est mutatio personae ubi dicit, *Confusi sunt a proventibus vestris.* Haec ratio est cur quidam torqueant ad prophetas

verbum בשו. Sed haec enallage satis frequenter occurrit et hoc loco emphatica est. Si enim dixisset in tertia persona, confusi sunt a fructibus suis, non ita vehementer poterat afficere eorum animos. Sed contemptim antehac loquutus est de Iudaeis, quoniam, ut dictum fuit, sciebat surdos esse: nunc autem obiter convertit ad ipsos sermonem, et dicit pudefactos esse: imo, inquit, *confusi estis a fructibus vestris.* Est igitur species correctionis, sed tantum ut propheta acrius pungat eorum animos qui opus habebant variis figuris: quum scilicet simplex oratio apud ipsos frigeret. Sequitur,

14. *Sic dicit Iehovah, super omnes vicinos meos malos qui tangunt haereditatem meam, quam haereditate obtinui, populum meum Israel, ecce ego evellam ipsos e terra ipsorum, et domum Iehudah evellam e medio ipsorum.*

Iam propheta incipit mitigare quae poterant ultra modum exacerbare populi animos: neque tam facit hoc vulgi causa, quam ut consulat electis: qui adhuc pauci restabant. Vidimus enim actum fuisse de ipso populo: et dictum fuerat ipsi Ieremiae, Ne ores, quia non exaudiam ipsos. Sciebat igitur propheta immutabile esse Dei decretum, quoad ipsum corpus. Nec vero hic voluit lenire quod tristius videri poterat in eius doctrina. Sed alibi diximus, et quidem saepius hoc fuit repetitum, prophetas simpliciter obiurgasse totum populum: deinde quasi seorsum loquutos fuisse cum electis. Nam semper fuit aliquis numerus residuus in populo illo: quia nunquam passus est Deus exstingui foedus suum. Ergo quia nondum interierat ecclesia illa, ideo propheta respexit semen illud occultum: et ideo permiscuit hanc consolationem tam diris et horrendis vaticiniis, quae ante vidimus. Hac igitur de causa nunc dicit Deum quoque vindicem fore crudelitatis, quam exercuerint vicini adversus Iudaeos. Nam poterat haec tentatio vehementer turbare pios animos: Quid hoc sibi vult, quod Deus tam rigide in nos saevit, et interea parcit profanis gentibus? nihilne vel Moabitae, vel Ammonitae, vel Idumaei sunt promeriti? cur ergo illis Deus indulget, et nos tam duriter persequitur? Occurrit igitur propheta, et denuntiat, etiam illis gentibus instare poenam, qualem meriti sunt, idque in gratiam electi populi. Nam si tantum dixisset venturos Moabitas et Idumaeos et reliquos ad tribunal Dei, ut etiam poenas darent suo tempore, hoc non levasset miseros Iudaeos. Est enim illa valde inanis consolatio, ubi accedunt multi socii ad nostras miserias. Sed adiungit etiam propheta, Deum ita fore propitium electis suis, et hoc signum fore favoris paterni, quod trahet ad supplicium omnes vicinos, a quibus inhumaniter tractati fuerant. Praefatur autem, *Sic dicit Iehovah:* dicit, *super omnes vicinos meos malos.* Loquitur hic in persona Dei, qui vicinos suos nominat tam Moabitas et Idumaeos quam alios omnes, quoniam terram Chanaam sibi elegerat in domicilium. Fuit enim, ut saepius patet ex prophetis, hoc prae aliis insigne pignus gratiae Dei, quod habitaret in populo illo. Non erat quidem inclusus vel templo, vel terra Chanaam: sed susceperat populum hac lege in patrocinium et fidem suam, ac si haberet extentas manus ad omnes illos tuendos. Nunc videmus cur nominet vicinas gentes Iudaeis, *malos suos vicinos.* Tametsi enim extremis quibusque malis digni erant Iudaei, manebat tamen illa promissio, Qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei. Postea addit, *Qui tangunt haereditatem meam.* Hic non loquitur ironice ut prius, sed respicit simpliciter electionem suam, quasi diceret, Qualescunque sint Iudaei, tamen ego mihi constabo, et non excidet propterea foedus meum: superabit enim veritas mea ipsorum perfidiam. Et interea notandum est quod nuper dixi, totam hanc doctrinam restringi ad electos, qui pauci erant numero, et latebant quasi viginti aut centum grana sub magna congerie paleae. Quoniam ergo propheta hic peculiariter electos Dei alloquitur, non mirum est si vocet eos Dei haereditatem, neque exprobrandi causa, quemadmodum prius fecit, sed quia Deus vere illos amabat, et volebat salvos esse. Et alia etiam ratio notanda est, quod Deus respexerit tam Idumaeos quam Ammonitas, Sydonios et Tyrios, qui iniuste persequebantur populum illum. Nam erat Ammonitis et Moabitis aliqua cognatio, quia scilicet originem ducebant a Loth nepote Abrahae. Quantum attinet ad Idumaeos erant posteri Esau, progeniti ex eadem familia. Sciebant autem Iudaeos esse divinitus electos. Ergo Deus hic ostendit se esse violatum, dum tales iniuriae illatae sunt populo suo. Proinde videmus cur hic Deus nominet *Israel haereditatem suam.* Dicit, *Quam haereditate possedi.* Hic tollit vicinis illis gentibus tergiversandi ansam: quasi diceret, Etiamsi peccarent Iudaei, tamen illos non esse iudices: deinde non debere iudicium fieri ex ipsorum improbitate. Ego tamen, inquit, eos volui mihi eligere in haereditatem. Ergo videmus verbum hoc emphatice fuisse additum: quasi diceret Deum vindictam sumpturum esse de iniuriis populo suo illatis, quoniam fuerat laesa sua maiestas, ubi non habuit quale debuerat pondus eius adoptio. Neque enim fas profanis gentibus fuit vocare in rationem, digni essent nec ne Iudaei: quia Deo placuerat eos in fidem ac patrocinium suscipere. Postea adiungit, *Ecce ego evellam eos e terra ipsorum, et domum Iehudah evellam e medio ipsorum.* Duplicem evulsionem hic ponit, nempe quod violenter extrahet Idumaeos, et in exsilium procul abiget. Nam hoc proprie

significat quum dicit, *evellam ipsos*, est enim נתש violenter extrahere. Verbum hoc saepissime repetitur in prophetis: praesertim ubi agitur de ipsa ecclesia: Plantavi et evellam: deinde vidimus antea, Posui te, ut plantes et evellas: quum scilicet ostenderet Deus efficaciam doctrinae propheticae. Hic autem dicit, Ego evellam: vel eradicabo ut alii vertunt: sed quoniam non est latinum verbum, retineamus Evellam: modo intelligas quod proprie significat, radicitus scilicet extrahere, idque violenter. *Evellam* igitur Idumaeos, et Ammonitas, et Moabitas, et reliquos omnes vicinos e terra ipsorum, *quoniam ita violarunt haereditatem meam, nempe populum a me electum:* ideo ipsi etiam in remotum exsilium trahentur, et in captivitatem: sicuti etiam alibi dicitur, Memento filiorum Edom, qui dicebant in die Ierusalem, etc. (Psal. 137, 7). Et videbimus postea suo loco hoc fuisse impletum. Nam propheta postea sermonem ad omnes populos convertet, ut sentiant Iudaei iudicium Dei fuisse in omnes terrae partes. Sed hic breviter propheta minatur ultionem gentibus illis, ut tristitiam levet illius exiguae partis, quae restabat. Nam diximus ipsum corpus populi fuisse desperatum: quia Deus omnes extremo exitio addixerat, sicuti digni erant. Sed quoniam reliquias semper aliquas servavit, dicit propheta hoc loco, *Domum Iehudah evellam,* inquit, *e medio ipsorum:* nempe quoniam alii profugerant ad Moabitas et reliquos: alii vero fuerant capti et abducti in servitutem. Scimus enim misere direptos fuisse Iudaeos, et partem fuisse venundatam gentibus illis vicinis. Ergo Deus hic promittit se tandem fore exorabilem populo suo, ut colligeret reliquias illas tam ex Moabitis quam Idumaeis, et aliis profanis gentibus. Itaque in bonam partem hic accipitur evulsio secunda: quia scilicet propheta liberationem electis Dei promittit. Et tamen apposite usurpat hoc verbum, ut saevitiam illarum gentium exprimat quae nunquam sponte cessissent, nisi violenter eripuisset Deus ex ipsorum tyrannide innoxios Israelitas, dico innoxios, illorum respectu. Ego igitur, inquit, violenter extraham: quasi diceret, quamvis obstinata sit crudelitas gentium omnium, apud quas captivus erit populus meus, ego tamen ero fortior, ita ut emittam captivos, quamvis totis viribus resistant qui sibi putant perpetuo servos fore. Et hoc etiam experti sumus nostro tempore. Nam quam dura fuit servitus nostra sub papatu? deinde tyrannis illa nonne fuit quasi insuperabilis? Sed Deus potentiam suam exseruit quum paucos extraxit ab illa violenta dominatione. Sic ergo olim promisit residuo populo, se ita fore misericordem ut eradicaret ipsos ex illa tyrannide. Sequitur,

15. *Et erit postquam extraxero illos, revertar, et miserebor ipsorum, et redire ipsos faciam* (vel, reducam), *unumquemque ad haereditatem suam, et unumquemque ad terram suam.*

Hic non tantum Iudaeis misericordiam Deus promittit: sed etiam profanis illis gentibus, quarum futurus erat iudex, ut vindictam exigeret in favorem populi sui. Extendi vero sermonem hunc ad exteros patet ex contextu. Subiiciet enim propheta continuo post: Et erit ubi didicerint vias populi mei, ut iurent in nomine meo, vivit Iehovah, sicuti docuerunt populum meum iurare in Baal, tunc, etc. Videmus ergo ut Deus non tantum reliquias electi populi clementer respiciat, sed etiam hostes ipsorum. Si quis excipiat, hoc modo obscuratam fuisse Dei gratiam, qua prosequebatur filios Abrahae, responsio facilis est, hoc plurimum valuisse ad spem piorum: quod scilicet non tantum speranda ipsis esset propria salus, sed etiam hostium, quos Deus vellet una cum ipsis colligere. Duplicavit igitur Deus suam gratiam erga Israelitas. Et propheta etiam hoc loco aptissime confirmat fiduciam piorum, quum dicit Deum misericordem fore etiam ipsorum hostibus, idque in gratiam eorum, quia salus omnibus communis erit. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quum pronuntiat Deum, ubi extraxerit gentes e sedibus patriis, postea futurum illis misericordem, nempe *ut reducat singulos ad suam haereditatem et ad proprium locum.*

Diximus postrema lectione Deum hic etiam gentibus exteris promittere veniam et salutem, si resipuerint, atque id facere ut magis confirmet promissiones suas erga electum populum. Scimus enim tunc exclusos fuisse omnes populos a foedere Dei: quum Deus misericordiam suam ad illos usque extendit, possunt certiorem fiduciam inde concipere Iudaei, qui iam Deo propinqui erant: quia scilicet illos sibi adoptaverat in peculium et haereditatem. Et hoc etiam promptum est colligere ex contextu. Nam pronuntiat Deus se extracturum electos suos ex illis populis. Deinde adiungit se progressurum longius, nempe ut etiam in favorem suum recipiat qui prius fuerant hostes. Ideo dicit, *Postquam extraxero eos, revertar, et miserebor ipsorum.* Loquitur hic de extraneis. *Et redire,* inquit, *faciam virum,* id est, unumquemque, *in haereditatem suam et in terram suam.* Nunc sequitur,

16. *Et accidet, si discendo didicerint vias populi mei ad iurandum per nomen meum, vivit Iehovah, sicuti docuerunt populum meum iurare* (ad verbum, ad iurandum) *per Baal, tunc aedificabuntur in medio populi mei.*

Videmus hoc proprie spectare ad gentes, quae prius alienae fuerant a gratia Dei: imo exercuerant

gravissima odia adversus populum electum. In summa pronuntiat Deus se clementem et propitium fore etiam miseris illis, de quorum salute nulla spes concipi poterat, quum et reiecti essent ab ipso, et toties, et tamdiu, et tam variis modis provocassent eius vindictam. Quanquam autem de vicinis loquitur, quemadmodum ante visum fuit, vaticinium tamen hoc generaliter pertinet ad totum orbem: et impletum fuit in ultima gentium vocatione: quia tunc sibi Deus ecclesiam promiscue collegit ex Iudaeis et gentibus. Sed conditio hic apponitur, nempe si gentes illae, quae verum Dei cultum prius oppugnaverant, legem fuerint amplexae. Scimus enim quantopere exosa fuerit religio, praesertim omnibus vicinis: quia acuebantur illorum odia, quum viderent superstitiones suas ab uno populo damnari. Quum ergo tam acriter infesti fuissent Deo, et purae legis doctrinae, nunc requirit mutationem. *Si* ergo *didicerint vias populi mei*, inquit. Per *vias populi* intelligit quod ipse praeceperat. Etsi enim populus Israel desciverat saepius a vera pietate, Deus tamen hic potius se ipsum respicit, quam perversa illorum odia, neque enim lex abolita fuerat malitia et ingratitudine populi. Videmus ergo per *vias populi* non intelligi commenta, quae sibi Iudaei finxissent, sed ipsam legem quam Deus illis tradiderat. Hinc igitur non potest statui hominum autoritas, quasi penes ipsos potestas sit religionis formandae: sed Deus simpliciter intelligit suis unius placitis edoctos fuisse Iudaeos quid rectum esset. In summa, *vias populi* passive Ieremias accipit, non quas populus ipse sibi finxisset, sed quas divinitus acceperat. Iam additur, *Ut iurent in nomine meo*. Loquutio est synecdochica. Nam sub una specie comprehenditur totus Dei cultus. Iusiurandum, ut alibi diximus, pars est cultus Dei et pietatis. Nam profitemur nos et vitam nostram esse in manu Dei quum iuramus per eius nomen: deinde iudicium illi deferimus, et agnoscimus vere esse Deum, quoniam sit cordium cognitor, et iudicet de rebus occultis. Haec enim omnia in se continet iusiurandum. Ergo non mirum est, si hoc loco, ut pluribus aliis, sub hac specie designatur tota religio: quemadmodum ubi dicitur, Iurabunt omnes in nomine meo, vivo ego, dicit Iehovah, mihi flectetur omne genu, et omnis lingua per me iurabit. Quemadmodum ergo alibi per altare cultus Dei notatur, ita hoc loco per iusiurandum. Summa est, si gentes ita conversae fuerint, ut subiiciant collum iugo legis, et permittant se Deo regendas, fore etiam participes eiusdem misericordiae, quam prius adepti fuerant Iudaei. Sequitur communis iurandi formula: *Vivit Iehovah*. Sic enim passim scriptura loquitur: et hoc verbo non simpliciter testantur homines se iurare per vitam Dei, sed etiam tribuunt ei aeternitatem: quasi diceret, unus est Deus. Nam alibi nusquam reperietur vita, quam in solo Deo. Dicuntur quidem et homines, et bruta etiam animalia, et arbores vivere: sed in arboribus tantum est vigor sine sensu, in brutis sensus sine ratione et intelligentia, in hominibus vero vita est lux: sed non vivunt in se, nec per se. Mutuantur itaque vitam a Deo: quemadmodum lucet quidem in terra: tamen scimus in hac regione, in qua habitamus, nullam esse lucem, sed instillari, et ad nos usque diffundi per solis radios. Sic itaque non dicetur residere vita in hominibus, quam Deus arcana sua virtute illis instillat. Angeli etiam ipsi non vivunt, proprie loquendo. Videmus ergo quid haec loquutio valeat, *Vivit Iehovah:* nam aeternitas Dei exprimitur: deinde etiam agnoscitur mundi iudex: praeterea quidquid sibi uni ipse vendicat, hoc testantur homines merito et iure ei deberi. Sequitur postea, *Quemadmodum docuerunt populum meum iurare per Baal*. Nam corruptelae gentium nimis grassatae fuerant in populo electo: et maior pars, quum videret prospere esse gentibus, abiecerat studium verae et sincerae pietatis. Quum ergo gentium superstitionibus ita addicti fuissent Iudaei, dicit propheta, si gentes, quemadmodum antehac docuerunt populum meum iurare per Baal, id est, quemadmodum traxerunt populum meum ad suas idololatrias, et fictitios ac perversos cultus, si nunc *ceperint iurare per nomen meum*, id est, me unum pure colere, *aedificabuntur in medio populi mei*. Aedificandi metaphora satis trita est: sed hoc loco nihil aliud significat Deus quam gentes fore e grege suo, si abiectis superstitionibus amplexae fuerint purum legis cultum. Neque hoc ad locum refertur, quemadmodum frigide quidam exponunt: *Sed in medio populi* tantundem valet ac si diceret, Ego censebo gentes illas in populo meo, ut sint pars ecclesiae meae: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (87, 3. 4), Quamvis illic et illic nati sint Tyrii, et Sydonii, et Aegyptii, et alii qui prius hostes fuerant: iactabunt tamen omnes se esse natos Ierosolymae, quando Deus eos agnoscet tanquam membra populi sui. Sequitur,

17. *Quod si non audierint, tunc evellam* (copula etiam hic accipitur pro adverbio temporis) *gentem illam, evellendo et perdendo, dicit Iehovah.*

Quemadmodum ostendit certam spem salutis populo suo, quando gentes etiam vellet misericordia sua complecti, ita etiam nunc minatur excidium gentibus ipsis, nisi resipuerint. Nam conditione interposita promiserat se fore misericordem erga gentes, *si didicerint vias populi mei*, dicebat, hoc est, si se imperio meo subiecerint: nunc autem, *Si non audierint*. Videmus ergo hic Deum ultimam vindictam minari etiam ipsis gentibus, si non sub-

iecerint se illius iugo ad obsequium praestandum. Voluit haud dubie non tam gentes illas, quam Iudaeos terrere: Si enim gentibus impune non cessit, Deum spernere, quamvis incognitum, quam inexcusabiles fuerunt Iudaei, qui a prima infantia imbiberant veram legis cognitionem? Si more gentium protervi essent, et intractabiles? In summa, videmus ab una parte Deum allicere suaviter Iudaeos, ut sponte obediant legi suae: et ab altera parte illis minari, quoniam ne gentium quidem contumaciam ferre possit, ideoque multo minus Iudaei se inultos fore debeant sperare. Haec igitur summa est. Nunc sequitur aliud vaticinium.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

1. *Sic dixit Iehovah mihi, Vade, et compara tibi cingulum lineum, et pone illud super renes tuos, et in aquas ne inferas illud.*

2. *Et comparavi mihi cingulum* (paravi, ad verbum) *sicuti mandaverat Iehovah, et posui illud* (vel applicui) *ad renes meos.*

3. *Et factus est sermo Iehovae ad me secundo, dicendo,*

4. *Tolle cingulum quod comparasti, quod est super renes tuos, et surge, proficiscere* (vel, surgens proficiscere) *ad Euphratem, et absconde illic in foramine petrae.*

5. *Et profectus sum, et abscondi in Euphrate, quemadmodum praeceperat Iehovah mihi.*

6. *Et accidit post finem* (a fine, ad verbum) *dierum multorum, et dixit* (hoc est, ut diceret) *Iehovah mihi, Surge, et proficiscere ad Euphratem, et tolle illinc cingulum, de quo praecepi tibi ut absconderes illic.*

7. *Et profectus sum ad Euphratem, et fodi, et sustuli cingulum e loco, ubi illic absconderam: et ecce corruptum erat cingulum, non proderat ad omne* (hoc est, ad quidquam).

8. *Et factus est sermo Iehovae ad me, dicendo,*

9. *Sic dicit Iehovah, In hunc modum corrumpam excellentiam Iehudah, et excellentiam Ierusalem magnam* (vel, altitudinem).

Dixi hoc loco narrari novum vaticinium: iubetur enim propheta *sibi emere cingulum*, vel baltheum: alii vertunt succinctorium, vel subligaculum: et quia fit lini mentio, illa etiam sententia est probabilis. אזר significat cingere, sed אזור significat tam subligaculum, quod tunc gestabant, quam baltheum et cingulum: quemadmodum etiam dicit Isaias fidem fore baltheum renum eius, ubi loquitur de regno Christi sub figura. Hic tamen potest tam de baltheo quam de subligaculo exponi: ad rei summam non multum interest. Iubetur ergo propheta sibi emere vel zonam ex lino, vel subligaculum: deinde iubetur *ire ad Euphratem, et abscondere in foramine cingulum illud:* tertio iubetur *rursus ire ad Euphratem, et extrahere e foramine cingulum:* tandem dicit *corruptum tunc fuisse.* Sequitur applicatio, quum pronuntiat Deus se ita facturum Iudaeis: quia scilicet eos habuerat instar balthei, sit tamen abiecturus: sicuti enim ipsos ornaverat, ita volebat sibi vicissim esse ornamento: nam gloria Dei in ecclesia refulget. Erant igitur Iudaei, ut dicit Isaias (62, 3), corona gloriae, et diadema regni in manu Dei. Ergo hic aptissime confert eos vel baltheo, vel cingulo. Quum ergo tam honorifica eorum conditio fuisset, minatur Deus se detracturum illos, ut absconditi contrahant putredinem in caverna Euphratis, hoc est, in Assyria et Chaldaea. Haec summa est prophetiae. Porro minime dubium est quin hic narretur visio, non autem res gesta, quemadmodum quidam volunt Ieremiam profectum fuisse illuc. Sed quid absurdius fingi potest? scimus quotidie functum fuisse docendi officio apud suos: si suscepta fuisset tam longa profectio, et quidem bis, non rediisset nisi post aliquot menses. Ergo contentiosus erit qui volet ita urgere verba, quasi propheta usque ad Euphratem venerit, et illic absconderit suum cingulum. Scimus autem hanc loquendi formam satis frequentem adeoque familiarem esse prophetis, ut visiones pro rebus gestis narrent. Iam hoc secundo loco tenendum est potuisse simpliciter, et absque figura Deum loqui: sed quoniam non rudes tantum, sed stupidi erant, oportuit externo symbolo corrigi eorum torporem. Haec igitur ratio fuit cur Deus insigniverit doctrinam prophetae sui etiam externo signo. Si ita dixisset Deus, Vos fuistis mihi hactenus loco balthei, eratis decus meum, et gloria mea non vestro quidem merito, aut vestra dignitate, sed quia vos mihi adiunxeram, ut essetis sanctus populus, et regnum sacerdotale: nunc autem abiicere vos cogor, et quemadmodum si quis cingulum sibi detrahat, et coniiciat in aliquod foramen, post longum tempus reperiet putrefactum: sic etiam eritis absconditi longo tempore ultra Euphratem, et illic tabes vos invadet, quae vos totos corrumpat, ut longe dissimilis futura sit vestra facies, ubi quis volet proferre quod residuum erit ex vobis. Hoc quidem poterat sufficere: sed in tanta securitate et hebetudine, quantam scimus fuisse apud Iudaeos, non tam efficaciter simplex doctrina penetrasset in animos, quam ubi propositum fuit hoc symbolum: Propheta igitur dicit *se fuisse accinctum baltheo,* deinde, *baltheum illum fuisse absconditum in foramine Euphratis, et fuisse illic putrefactum.* Postea adiungit, *Sic fiet vobis.* Haec doctrina, quemadmodum iam dixi, potuit acrius Iudaeos

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum; et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse*. Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret*. Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam*. Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui*. Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

13. *Tunc dices illis, Sic dicit Iehovah, Ecce ego implens* (vel impleo) *omnes habitatores terrae huius, et omnes reges qui sedent pro Davide super solium eius, et sacerdotes, et prophetas, et omnes incolas Ierosolymae, ebrietate.*

14. *Et collidam eos* (alii vertunt, dispergam: proprie significat violenter disiicere: hic apte reddetur collidere: collidam ergo) *quemque ad fratrem suum, et patres, et filios simul, dicit Iehovah: Non parcam, et non ero propitius* (idem significant, sunt synonyma) *et non miserebor a perdendo* (hoc est, quin perdam) *ipsos.*

Alia similitudine hic denuntiat propheta vindictam Dei: dicit enim *repletum omnes iri ebrietate.* Sed figuram simpliciter initio iubetur proponere. *Omnis lagena,* inquit, *implebitur vino.* נבל significat et utrem, quemadmodum iam dixi: sed hic melius convenit nomen lagenae. Solebant utres in illis regionibus impleri aqua et vino, sicuti hunc morem adhuc servant Orientales: qualiter videmus reponi hodie oleum in utribus, et ita advehi, sic utres sunt illic in vulgari usu ad vini et aquae vecturam. Sed quoniam sequitur, *Collidam eos inter se,* ideo de lagenis rectius exponitur hoc nomen. Potuit generalis haec sententia videri nullius ponderis: quid enim continet in se doctrinae, Omnis lagena implebitur vino? quemadmodum si quis diceret cantharum factum esse ut vinum in eo feratur, et crateres esse factos ad bibendum: hoc etiam pueris satis tritum est: deinde, quemadmodum dixi, poterant existimare hoc esse propheta indignum: He, quid nobis adfers? tu dicis lagenas esse vini receptacula, nempe quemadmodum pileus ad caput tegendum factus est, quemadmodum vestis ad arcendum frigus: sed tu videris hic ludere puerilibus ineptiis. Et videmus etiam ita exceptum fuisse prophetae sermonem: contemptim enim, atque adeo fastidiose respondent: Quid? *an nescimus lagenas in hunc usum destinatas ut vinum contineant?* sed quid tibi vis? tu iactas afflatum spiritus sancti: quale est hoc monstrum? tu quasi angelus esse e coelo delapsus, hic praetendis Dei nomen, et te venditas autoritate prophetica: quid hoc sibi vult lagenas impleri vino? Sed voluit consulto Deus ita expergefacere populum hunc, qui in suis delitiis sopitus erat, deinde etiam qui minus solebat ad spiritualem doctrinam attendere. Voluit igitur in rebus minimis, et quasi frivolis ostendere non tanta perspicacia ipsos esse praeditos ut vel quod debuerat illis notissimum esse cernerent. Hoc quidem tenebant omnes, lagenas fieri ad vinum capiendum: se interea non reputabant se esse lagenas, vel lagenis similes. Diximus enim fuisse inflatos tanta arrogantia, ut sibi viderentur similes saxeis rupibus, hinc igitur contemptus omnium minarum, quod non expendebant secum quales essent. Dicit igitur propheta *ipsos similes esse lagenis:* quoniam Deus quidem in praeclarum usum ipsos elegerat, sed obliti suae fragilitatis praestantiam illam corruperant, hoc est, nullus amplius erat illorum usus, nisi ut Deus illos inebriaret vertigine, deinde calamitatibus. Videmus ergo cur iusserit Deus tribus verbis proferri generalem doctrinam, quae frigide et contemptim accepta fuit: nempe ut occasio daretur prophetae pungendi stupidos illos homines, quibus incognita erat sua conditio. Dictum enim fuit illos similes fuisse montibus, quum fundati essent in gratuita Dei electione: sed quoniam nulla fuerat in illis firmitas, et constantia fidei, sed defluxerant, ideo liquefacta fuerat eorum gloria: et quanquam adhuc retinebant aliquam speciem, tamen similes erant vasis fictilibus, et ita eorum fragilitas exprimitur a propheta melius quam si uno sermonis tractu dixisset, Quemadmodum lagena impletur vino, sic etiam Dominus vos implebit ebrietate. Si ergo ita loquutus esset, non fuisset tanta efficacia vaticinii, sed dum illi respondent non sine fastidio, hoc pueris esse notum, audiunt quod magis ipsos urgeat, nempe *esse lagenis similes.* Nunc quaeritur qualis haec sit ebrietas, quam denuntiat propheta, duplex enim potest intelligi: vel quod Deus ipsos vellet coniicere in sensum reprobum: vel quod vellet inebriare malis et calamitatibus. Nam ubi Deus rectam mentem eripit hominibus, haec est praeparatio ad ultimam cladem. Sed propheta videtur longius spectare, nempe populum hunc devotum esse gravissimis cladibus, quae ipsum prorsus obstupefaciant. Quanquam ex contextu licet colligere, etiam priorem speciem notari. Dicit enim, *Faciam ut se mutuo allidant, et quisque confligat cum fratre suo:* deinde, *pater cum filio, et ita simul omnes frangantur.* Deus ergo non tantum cladem hic designat, quae instabat Iudaeis, sed etiam modum ipsum cladis: quod scilicet *quisque trahet fratres suos* in perniciem, quasi mutuis vulneribus se confoderent. Dicit autem primo in genere, *Replebo ebrietate omnes terrae habitatores:* postea modum illum, quem dixi, explicat. Sed postquam de toto populo in genere loquutus est, enumerat *reges et sacerdotes, et prophetas:* ita nullum ordinem quantumvis honorificum eximit. Et haec expressio valde fuit necessaria: reges enim non putabant se debere misceri cum vulgo. Sacerdotes etiam putabant se quasi sacrosanctos, et eadem erat superbia in falsis prophetis. Ieremias autem sine exceptione omnes quasi eodem fasciculo involvit: quasi diceret, Nec regum maiestas ipsos eripiet Dei iudicio, nec sua dignitate salvi erunt sacerdotes, nec quidquam falsis prophetis proderit iactare nobile illud et praeclarum munus quo funguntur. Non dubium est quin hoc vaticinium plus

quam inique acceptum fuerit. Scimus enim quibus elogiis ornasset Deus regnum Davidis. Quod ad sacerdotium spectat, scimus etiam fuisse typum Christi: deinde totam tribum leviticam fuisse sacram Deo. Fieri ergo non potuit quin Ieremias valde exasperaverit omnium animos, quum ita minitaretur tam regibus quam sacerdotibus. Sed hinc colligimus nihil esse in terra tam excelsum, vel illustre, quod non debeat cogi in ordinem, ubi asserenda est Dei potestas et gloria, et simul autoritas doctrinae coelestis. Oportet igitur quidquid est in mundo pretiosum et excellens evanescere, si vel minimum deroget gloriae Dei, et fidei doctrinae eius. Atqui reges et sacerdotes audebant se opponere verbo Dei. Non mirum igitur, si propheta illos detrahit e sua altitudine, et ostendit esse similes lagenis: et ita pedibus calcat fluxam illam gloriam, qua volebant obscurare Deum ipsum. Et quia nomen Davidis erat quasi sacrum in populo illo, propheta ut omnem fiduciam illis excutiat, dicit, Quamvis sedeant reges in solio Davidis, et sint eius successores ac posteri, non tamen illis parcet Deus. Et hinc etiam apparet quam stolide nobis hodie papalis clerus obtrudat sua privilegia, et suam dignitatem. Certe quidquid sibi arrogent illi nebulones, non possunt tamen se aequare leviticis sacerdotibus. Atqui videmus nihil illis profuisse, quod Deus illos sibi sanctificaverat, ex quo abusi fuerunt potestate sua. Non est igitur quod hodie papa cum suis, hoc est, cum tota sua faece superbiat. Nunc ergo tenemus summam verborum, quum Deus tam reges quam sacerdotes et prophetas nominat. Interea notandum est non hic agi de fidelibus prophetis, sed tantum eos intelligi qui larvam gestabant, quum tamen quisquilias afferrent loco tritici, quemadmodum alibi videbimus. Ergo catachristicos ponitur hic nomen propheticum, quia transfertur ad falsos doctores: quemadmodum hodie dum loquimur de bestiis illis, qui iactant se esse episcopos et praelatos et praesules: concedimus quidem illis titulum, sed interea non sequitur vere et merito censeri tales, quamvis verbo tenus sint episcopi. Ergo eadem ratione Ieremias de prophetis titularibus hic loquitur, qui tamen prorsus alieni erant ab illo munere. Postea adiungit quod nuper attigi de collisione mutua. *Faciam* ergo *ut sese conterant mutuo*, vel confringant. Qui vertunt, Dispergere, quomodo exponent quod mox subiicit? *Virum ad fratrem suum, patres et filios simul.* Certe dispersio non quadraret. Ergo videmus sensum longe melius fluere, *collidam ipsos*, nempe *unumquenque ad fratrem suum:* deinde, *faciam ut patres confligant cum filiis, atque ita conterantur mutuo quasi conflictu.* Et ideo dixi non tantum vaticinari Ieremiam de populi clade, sed modum etiam cladis designari: quia scilicet vacui prudentia sese ultro et citro perdent, quasi essent devoti in mutuam perniciem. Scimus fuisse etiam gloriatos sua multitudine: atqui ostendit propheta adeo nihil fore praesidii in multis copiis, et in magno numero hominum, ut haec potius futura sit causa interitus: quia scilicet Dominus illos excaecabit, ut inter se confligant, et ita pereant absque externo hoste. Postea subiicit, *Non parcam, non parcam, non miserebor.* Tertio repetit se non fore illis propitium. Satis fuisset hoc semel dicere, si tanta fuisset docilitas et attentio, ut animos arrigerent ad minas sibi propositas: sed in illo torpore oportuit saepius idem repeti, non quasi aliqua esset obscuritas in re, sed quia vix ulla vehementia efficax erat cordibus adeo obstinatis. Nunc ergo videmus cur propheta saepius idem dicat, et tamen non utatur supervacuo sermone: quemadmodum quoties inculcat Deus promissiones gratiae suae, non profundit verba temere, et sine delectu: sed quoniam videt tantam esse in nobis segnitiem, ut non sufficiat una promissio, haec ratio est cur nos pluribus verbis confirmet. Ita etiam ubi videt homines propter socordiam non moveri, neque terreri suis minis, illas inculcat, ut plus habeant ponderis. In summa denuntiat actum esse de hoc populo, nec iam se vocare adeo impios et rebelles ad poenitentiam, sed loqui tanquam cum hominibus desperatis. Haec summa est. Dicit *Donec consumam ipsos.* Hoc ad totum corpus pertinet: interea tamen potuit mirabiliter Deus, et occultis modis servare reliquias, ut alibi visum fuit. Sed tamen vindictam, quae hic denuntiatur, exegit Deus de toto populo: quoniam ille fuit quasi generalis interitus, quum omnes tracti sunt in exsilium et varie dispersi. Quemadmodum autem in tam horribili clade Dominus nunquam tamen oblitus fuit foederis sui, quin semen aliquod maneret salvum et incolume: ita etiam quod hic dicitur, *non miserebor donec consumam*, non pugnat cum illa Dei misericordia, quae alibi praedicatur. Pronuntiat enim se esse longae patientiae, et multum in misericordia. Deus ergo quamvis tam horrendo exemplo populum suum perdiderit, non tamen exuit tunc suam naturam, neque misericordiam suam abiecit, sed incomprehensibili modo ita exsequitur sua iudicia adversus reprobos, ut tamen nihil depereat ex eius perpetua misericordia, et simul etiam fidelis maneat in sua electione. Sequitur,

15. *Audite, et auscultate, ne elevemini, quia Iehova loquutus est.*

16. *Date Deo vestro gloriam priusquam obtenebrescere faciat, et priusquam offendant pedes vestri ad montes tenebrarum, speretisque lucem, et ponat in umbram mortis, et in caliginem.*

Hic propheta clarius ostendit quod diximus, nempe tam praefracta fuisse ingenia cum quibus agebat, ut necesse esset subigi diversis rationibus. Neque enim frustra hanc exhortationem adiunxit, quae in se continet indignationem: nec vero sine stomacho haec protulit, *Audite et auscultate, et ne elevemini, quia Dominus est qui loquitur:* Ergo hinc colligere licet fuisse vel derisum Ieremiam, vel non magno in pretio habitum eius sermonem apud Iudaeos. Hoc enim significat quum dicit *Deum loquutum esse*, quia si sponte fuissent persuasi, afferri ab ipso quod Deus iniunxerat, fuisset hoc supervacuum. Sed alibi videbimus fuisse existimatum quasi impostorem, et fuisse etiam vexatum multis conviciis et maledictis. Hic ergo vocationem suam ab illorum calumniis et probris vendicat quum dicit *Deum loquutum esse:* nam his verbis affirmat se nihil afferre proprium, sed loqui velut ex ore Dei, vel, (quod tantundem valet) se esse organum spiritus sancti pronuntiat, ut intelligant se frustra cum ipso contendere, quia certamen futurum sit illis cum Deo. Et huc etiam pertinet quod dicit, *Audite et auscultate.* Nam videbat non uno tantum modo esse surdos, vel torpidos, sed opus habere pluribus stimulis. Et simul etiam causam notat et fontem mali quum dicit, *Ne elevemini.* Ergo contumaciae illorum causa erat superbia, quod scilicet auderent obstrepere Deo: quemadmodum etiam principium obedientiae est humilitas, ubi homines agnoscunt se nihil esse, et deferunt Deo quod illi debetur.

16. *Date Iehovae Deo vestro gloriam priusquam obtenebrescere faciat* (tenebras immittat) *et priusquam offendant pedes vestri ad montes tenebrarum, et speretis lucem, et ponat in umbram mortis, ponat in caliginem.*

Prosequitur Ieremias sententiam illam, quam heri coepimus exponere: quoniam videbat Iudaeos parum moveri sua doctrina: iubebat ipsos reputare quidquid docebat profectum esse a Deo, ac nihil ipsos proficere sua superbia. Nunc subiicit eodem sensu, *Date gloriam Iehovae Deo vestro*, inquit. Dare gloriam Deo alibi accipitur pro verum profiteri, interposito eius nomine. Nam quum Iehosuah adiurat Achan, utitur his verbis, Da gloriam Deo, fili mi, hoc est, quoniam ego tibi propono Deum iudicem, cave ne mentiendo putes te posse effugere illius iudicium. Sed hic dare gloriam Deo, tantundem valet atque tribuere quidquid illi proprium est, vel agnoscere eius potestatem, ut se eius verbo subiiciant. Si enim fidem detrahimus prophetis, fraudamus Deum sua gloria: quia hoc modo non movemur eius potestate, etiam gloriam eius, quantum in nobis est, diminuimus. Ubi enim consistit Dei gloria, nisi quum agnoscimus esse fontem omnis sapientiae et iustitiae et virtutis? ac praesertim ubi ad sacrum eius os contremiscimus? Ergo quisquis Deum non timet, ac reveretur, quisquis fidem non adhibet eius verbo, ille spoliat eum sua gloria. Nunc ergo videmus omnes incredulos, etiamsi aliud ore testentur, re ipsa hostes esse gloriae Dei, et eam exinanire: quod diligenter notandum est: quia omnes horrent tale sacrilegium, et tamen nemo est qui sibi caveat. Videmus ergo quam doctrinam contineat haec loquutio, quasi diceret, hactenus Iudaeos contumeliose cum Deo egisse: quia coram ipso non tremerent, quia non haberent fidem eius verbo: nunc tempus esse, ut sibi proponant illum iudicem: deinde ut sciant, credendum esse quidquid pronuntiat per servos suos. Dicit, *Antequam tenebras inducat.* Alii accipiunt simpliciter pro obtenebrescere. Sed quia est verbum hiphil, active potius exponi debet. Quod quidam subaudiunt nomen solis, mihi videtur absurdum. Neque enim sol dicitur tenebras obducere suo occasu. Sed videtur etiam tolli omnis ambiguitas prophetae verbis: paulo post in secundo membro addit, *Et ponat lucem in umbram mortis, ponat in caliginem:* quibus verbis haud dubie propheta Deum designat. Similiter ergo subaudiendum initio versus nomen Dei. *Antequam ergo Deus tenebras immittat, et antequam offendant pedes vestri in montibus* נשף, obscuritatis: נשף significat vesperum, et crepusculum, significat etiam obscuram lucem ante exortum aurorae: sed capitur saepe pro tota nocte. Possumus vertere Montes densitatis. Sed non dubium est quin obscuritatem designet hac voce. Metaphorice quidam volunt per Montes intelligi Aegyptum: quia illuc confugere solebant Iudaei in rebus adversis: sunt autem in montibus tutiores recessus quam in planitie. Sed nescio an sensus hic satis conveniat. Malim potius exponere ac si esset similitudo: ac omnino ita convenit. Saepe autem omittitur particula כ, quae est nota similitudinis, Ne impingatis ergo, *vel ne impingant pedes vestri quasi in montibus obscuris.* Nam magis lucet in locis aequalibus, quam in montibus, quia saepe angustas vias occupant tenebrae: sol non potest illuc usque penetrare: deinde non tam cito vesperascit in locis planis, sicuti in angustiis montium. Neque enim summitates intelligit propheta sed valles contractas, quae vix obliquos solis radios paucis horis recipiunt. Verum quid si ita vertamus? *Antequam impingant, vel offendant pedes vestri ad montes caliginis.* Nam אל etiam hoc significat, quasi diceret propheta tam densam fore caliginem, ut montes sibi oppositos non cernant, sed quemadmodum in crepusculo vel tenebris viator offendit ad minimum lapidem, ita etiam ubi est crassior caligo, montes non cernuntur. Saepe igitur fiet, ut quis ad montes offendat, et

prius sentiat pedibus ac manibus obstaculum, quam oculis percipiat. Quantum ad me spectat, prorsus hanc expositionem existimo esse genuinam. *Antequam* ergo *offendant pedes vestri ad montes nocturnos*, hoc est, ad montes tenebrosos. Postea adiungit, *Ubi speraveritis lucem, ponat eam in umbram mortis:* nam צלמות, ut alibi diximus, grammatici putant nomen esse compositum a צל, umbra, et מות, quod mortem significat: et vertunt tenebras mortales. *Antequam* ergo *ponat Deus lucem in tenebras, ponat in caliginem*, inquit, *date illi gloriam*. Et hinc melius cognoscimus quod nuper attigi, nempe verbum יחשך debere referri ad Deum. Sed haec summa est, posse ipsos occurrere iudicio Dei, si mature se illi permittant tanquam iudici suo: deinde reverentius amplectantur eius verbum, quam prius fecissent. Interea denuntiat spem illorum fore vanam, si lucem sibi promittant. Sciendum vero lucem hic metaphorice accipi, ut aliis pluribus locis, et tenebras etiam ex opposito. Tenebrae igitur significant res adversas, lux autem significat pacem et prosperum statum. Proinde dicit propheta Iudaeos falli, si putent felicitatem sibi fore diuturnam, dum ita spernunt Deum et eius prophetas. Quare? hoc enim tantundem est atque ipsum exarmare, vel exuere sua potentia, ac si non esset iudex mundi. Summa est, instare horribilem vindictam, nisi mature occurrant Iudaei, atque Deo se subiiciant. Nunc sequitur,

17. *Quod si non audieritis hoc in arcanis* (hoc est, in secreto), *lugebit anima mea a facie superbiae* (hoc est, propter superbiam), *et lacrymando lacrymabitur*, *et descendet oculus meus in lacrymas* (de hac loquutione vidimus cap. 9: diffluet ergo oculus meus in lacrymas: ad verbum, et descendet oculus meus lacryma), *quoniam abductus est grex Iehovae* (captus est).

Oblique minatus fuerat propheta: sed tamen reliqua spes erat veniae, si in tempore anteverterent Iudaei, et coram Deo se humiliarent. Nunc apertius denuntiat, cladem certissimam illis incumbere, *Si ergo non audieritis*, inquit, *lugebit anima mea in arcano*. Sed multum ponderis hoc habet dum propheta significat se finem loquendi facturum, quasi diceret, Nunc quidem adhuc hortari vos non desino, quia Deus ita mandavit: sed nullum erit remedium, si more vestro obdurescitis contra doctrinam. Nihil ergo mihi restabit, nisi ut me abscondam, inquit, in latebras, et illic plorem: quia propheticum munus apud vos cessabit tanquam indignos hoc Dei beneficio. Non ponit simpliciter, *Si non audieritis:* sed addit etiam demonstrativum pronomen, *Si non audieritis hoc*. Poterant enim excipere Iudaei se non esse Deo immorigeros: et habebant prophetas, quemadmodum heri visum fuit, qui suis blanditiis eos fallebant. Propheta ergo non loquitur confuse, quia fuisset illud nimis frigidum: sed diserte exprimit, *Nisi audiant quod dixerat* proximo versu. *Nisi ergo detis gloriam Deo*, ego, vobis relictis, inquit, aut valere iussis, abdam me in angulum aliquem, et illic deflebo vestras miserias. Ubi propheta nihil sibi relinquit praeter fletum. Significat actum esse de ipsis, et salutem eorum esse desperatam. Summa est, non semper habituros quod nunc spernunt, nempe ut moneantur a servis Dei: quoniam si perrexerint contemnere omnes prophetias, Deus subducet ab illis talem gratiam. Interea ostendit propheta quo affectu vaticinatus fuerit. Etsi enim quum sciret mandatas sibi esse praeconis partes, animose denuntiabat Iudaeis illam cladem, quam vidimus: tamen aliquid misericordiae semper vigebat in eius animo, ut defleret illorum obstinationem, quae futura illis exitialis erat. Ergo utrumque affectum coniunxit propheta, nempe ubi libero et intrepido spiritu denuntiaret Iudaeis vindictam: et tamen simul valeret apud ipsum humanitas et sympathia. Addit causam, nempe *quia captus sit grex Iehovae*. Potuit quidem Ieremias simul rationem habere sui sanguinis. Quum ergo videret gentem, ex qua oriundus erat, misere perire, fieri non potuit, quin luctu prosequeretur ipsorum cladem: sed praecipue respexit Dei gratiam: quod etiam videmus in Paulo. Nam quamvis commemoret genus se ducere ab Israelitis, et hanc causam assignet, cur anathema cupiat esse a Christo propter ipsos: alia tamen de causa tantopere commendatos fuisse apparet: quia paulo post subiicit, Quod illorum sit foedus, quod originem a patribus duxerint, quod ex ipsis descenderit Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in saecula. Paulus ergo tantum honoris ac pretii defert beneficiis illis quibus ornati fuerant Iudaei, ut cupiat se pro eorum salute quasi proiicere in mortem, imo cupiat esse anathema a Christo. Minime dubium est hoc etiam respectu Ieremiam nunc addere, se concedere in recessum, vel latebras, ubi deploret populi sui excidium, *quia sit grex Iehovae*. Videmus ergo ut ad lacrymas eum impellat foedus Dei, quod videt quodammodo intercidere populi culpa. Sequitur,

18. *Dic regi et dominae, Humiliamini* (descendite), *sedete* (hoc est, iacete), *quia descendet a capitibus vestris corona decoris vestri* (alii vertunt, descendet altitudines vestrae, pro altitudo vestra, et appositive legunt quod sequitur, corona decoris vestri.

Hic propheta iubetur sermonem recta dirigere ad regem Ioakim et matrem eius. Hic enim no-

men dominae non capitur pro regina, quae esset uxor Ioakim, sed pro matre, quae tunc erat imperii socia, et cuius autoritas multum pollebat. Minime autem dubium est quin Deus hoc modo magis excitare voluerit plebis animos, quum ostenderet se ne regi quidem et reginae parcere. Sed hinc etiam colligimus quod ante visum fuit, doctrinam propheticam excellere supra omnem mundi altitudinem. Dictum enim primus fuit Ieremiae, Argue montes, et corripe colles: deinde, Ecce ego constitui te super regna et super populos, ut diruas, ut evellas, et quae sequuntur. Hoc diligenter notandum est: quia reges, et quicunque in mundo eminent, putant singulari privilegio se non tantum solutos esse legibus, sed etiam immunes ab omni iugo modestiae et pudoris. Hinc fit, ut despiciant ex sua altitudine et Deum, et eius prophetas. Hic ergo ostendit Deus, se hac lege verbo suo instruere prophetas, ut claudant oculos ad omnem mundi splendorem, nec personas accipiant: sed detrahant omnem altitudinem, et quidquid in mundo excellit, in ordinem cogant. Paulus etiam docet (2. Cor. 10, 5) hac potestate omnes evangelii ministros esse praeditos: Data est, inquit, nobis potestas adversus omnem altitudinem quae se extollit contra Christum. Et hinc notandum est, quicunque electi sunt ad munus docendi, non posse probe implere suas partes, nisi et reges et reginas audeant libere aggredi, et intrepido spiritu: ne scilicet verbum Dei tantum ad plebeios, vel obscuros homines restringatur, sed subiiciat sibi omnes a minimo usque ad maximum. Fuit haud dubie haec prophetia non parum acerba tam regi quam toti populo: sed oportuit Ieremiam suo munere defungi. Et hoc etiam fuit necessarium: quoniam rex Ioakim, mater etiam eius putabant fieri non posse, ut unquam detraherentur ex regali solio. Iubet igitur *ipsos descendere, et iacere*, hoc est, iubet oblivisci pristinae suae magnitudinis. Neque enim simpliciter hortatur ipsos ad poenitentiam, sed ostendit, quando ita praefracti sunt in sua superbia, instare illis poenam ignominiae: quia Dominus invitos prosternet. Ergo non est exhortatio, qua propheta ipsos erudiat: sed tantum praedicit quod minime putabant, nempe, frustra eos gloriari, quia paulo post Dominus eos non sine probro deiiciet. Et hoc patet ex ratione addita: *Quoniam descendet*, inquit, *corona decoris vestri*, hoc est, detrahetur vobis ex altitudine vestra, ex eminentiis vestris, vel ex capitibus. Nam ראשה accipitur etiam pro capite interdum. Sed alii existimant, quemadmodum dixi, hic notari sublimitates, et appositive deinde adiungi coronam illam magnificam. Ego omiseram unum (nisi fallor) quod dixerat propheta de superbia, *Nisi audieritis et hoc in arcanis etc. a facie superbiae.* Subaudiunt interpretes a facie superbiae vestrae, hoc est, propter superbiam, qua turgebant Iudaei ipsi. Sed ego in diversam partem magis inclino: quod scilicet propheta loquatur de superbia, vel de magnifica potentia hostium, a quibus sibi tunc Iudaei nihil metuebant. Quum ergo tam essent securi, dicit propheta, Ego igitur seorsum deflebo, inquit, et anima mea lacrymando lacrymabitur: imo oculus meus defluet in lacrymas propter superbiam hostium, quae ita vobis est contemptibilis. Nunc pergamus.

19. *Urbes austri clausae sunt, et nemo qui aperiat: traductus est*, (vel transmigravit) *Iehudah totus, translatus est perfecte* (perfectione, hoc est, in totum abductus est in captivitatem).

Per *urbes australes* omnes fere intelligunt urbes tribus Iehudah, cuius portio vergebat ad meridiem: et exponunt urbes illas clausam iri, quoniam erunt desertae. Dicuntur enim apertae urbes quae frequentantur. Sed hic etiam cogor aliud sentire. Proprie igitur accipio *urbes austri* pro aegyptiacis urbibus. Scimus enim Iudaeos illuc spectasse quoties instabat tumultus ab Assyriis vel Chaldaeis. Quoniam ergo putabant sibi Aegyptum esse quasi asyli instar: ideo denuntiat propheta *clausum iri omnes illas urbes, nec fore qui eas aperiat:* quasi diceret, Dominus vos excludet, atque arcebit ab illo perfugio. Nam apertius certe loquutus fuisset de urbibus Iehudah: deinde quum esset Ierosolymae, fuisset haec loquendi ratio ambigua, et quasi contorta: et paulo post loquetur de Assyriis, quos dicet septentrionales. Nunc ergo admonet ipsos, Aegyptum fore illis clausam: quum tamen sperarent se fore illic in tuto, et tolerabile exsilium esse illis quasi in manu. Quum ergo stulte confiderent se receptum iri ab Aegyptiis, propheta dicit portas *illis fore clausas, et neminem etiam fore*, qui ipsas aperiat. Nunc sequitur, *Traductus est Iehudah totus*, traductus perfecte, hoc est, omnes in Assyriam migrabitis, et Babylonem, quae est septentrionalis regio, quemadmodum postea sequitur.

20. *Levate oculos vestros, et adspicite venientes ab aquilone. Ubi grex qui datus fuerat tibi? oves decoris tui?*

Videmus ergo hic conferri inter se Aegyptum, et Chaldaeam: quasi diceret propheta: Quoties aliquid vobis affertur de Chaldaeis, convertitis oculos in Aegyptum, quasi esset illic vobis tranquilla sedes. Atqui Deus vos arcebit ab accessu illius perfugii: *Sed aspicite, aspicite,* inquit, hostes, qui ex adversa parte veniunt, nempe a Chaldaea. *Tollite* ergo *oculos:* quoniam nimis affixi erant praesenti suae quieti, ideo iubet *oculos tollere,* hoc est, longius aspicere, quam soliti sint. Tandem dicit, *Ubi*

grex, qui datus fuerat tibi? et oves decoris tui? Per commiserationem propheta sic loquitur. Videt enim in spiritu totam terram desertam: et per admirationem quaerit, Quid hoc sibi vult, gregem esse dissipatum, qui tibi datus fuerat? (nam alloquitur populum sub persona mulieris, ut saepe alias.) In summa, confirmat quod ante dixit, nempe se venturum in latebras, si populus non moveatur eius doctrina, ut illic seorsum deploret cladem: sed aliis verbis, dum innuit se solum esse oculatum. Alii enim caecutiebant: quia Deus etiam abstulerat illis mentem et iudicium. Propheta ergo hic videt horrendam vastitatem, quae paulo post futura erat, et ideo quasi attonitus interrogat, ubinam sit grex ille, quo Deus locupletaverat terram? deinde, ubi sint oves, in quibus fulgebat magnificus decor? Sequitur,

21. *Quid dices, quum visitaverit super te? Et tu* (hoc est, atqui tu) *docuisti* (hoc est, assuefecisti) *illos super te duces in caput: annon dolores apprehendent te tanquam mulierem parturientem?*

Quoniam videbat propheta Iudaeos nondum affici, longius eos vocat, et proponit illis quod tunc erat incredibile, nempe cladem illam, a qua putabant se suis subsidiis facile posse defendi. Dicit ergo, *Quid tunc dices?* nam obstrepebant, et simul ac verbum facere coeperat Ieremias, audacter prosiliebant falsi doctores, et vulgus etiam ipsum proterve obganniebat. Quum ergo tam petulanter obsisterent Deo et eius doctrinae, significat propheta venturum tempus quo obmutescent prae pudore: *Quid dices*, inquit, *tunc?* hoc est, vos estis nunc nimium garruli, et Deus non potest a vobis impetrare aliquam audientiam: sed compescet hanc vestram proterviam, ubi hostis vos affixerit. Tantundem valet ac si diceret, Tunc non erit vestrae loquacitati tempus: quia Dominus comprimet vos silentio. Quidam hoc ad Deum referunt, *quum visitaverit:* sed potius debet intelligi de Chaldaeis. Nam continuo post adiungit, *Tu vero assuefecisti illos.* Est quidem enallage numeri, sed quae satis trita est prophetis: quum singulari numero utitur, caput ipsum exercitus respicit: postea vero comprehendit omnes copias. *Quid ergo dices quum hostis te visitaverit?* Postea addit, *Et tu tamen*, hoc est, si velis alio conferre culpam, quum Assyrii et Chaldaei te obruent, frustra id conaberis. Nam patefecisti illis aditum, *et assuefecisti, ut essent duces tui in caput tuum*, inquit. Nam multo ante ab Israelitis acciti fuerant Assyrii: deinde foedus contraxerant Iudaei cum Chaldaeis adversus Assyrios antequam coniunctae essent illae monarchiae. Quum ergo illos in auxilium vocassent, assuefecerant regnare, et quasi imposuerant ipsos suis cervicibus. Quemadmodum si Turcae hodie in Europam traiicerent atque illic dominarentur, posset regibus Gallorum et eorum consiliariis dici: Cuius culpa ita facile ad vos penetrarunt Turcae: nempe quia stravistis illis iter per mare, nempe qui pretio eos comparavistis, deinde portus vestri illis fuerunt aperti: atqui adeo pro sua libidine exercuerunt magnam saevitiam adversus vestros subditos: haec omnia a vobis profecta sunt: estis igitur vos autores omnium malorum. Sic etiam nunc exprobrat propheta Iudaeis, *quod assuefecissent Chaldaeos, ut essent ipsorum duces:* et quoniam locaverant ipsos in suis capitibus: dicit non esse mirum, si nunc sint tam onerosi et graves. Postea dicit, *Annon dolores te apprehendent quasi mulierem parturientem?* Hac similitudine significat, Iudaeos nihil consequi vanis spebus: quoniam subito quum dixerint, Pax et securitas, obruet ipsos interitus, quem minime exspectant. Scimus saepe hanc similitudinem occurrere, quae aptissima est. Nam gravida mulier hilaris erit, et secure epulabitur, et ludet: corripiet autem ipsam repentinus dolor. Sic etiam impii non sustinent quidquam triste audire, et procul a se depellunt omnem timorem. Sed quo magis se obstupefaciunt, eo gravius persequitur illos Dei vindicta, idque repente, et praeter opinionem. Quoniam ergo incredibile erat Iudaeis, Chaldaeos paulo post venturos, qui terram vastarent: ideo dicit, *Certe dolores te apprehendent*, etsi eos non exspectas. Etiam mulier gravida non cogitat de propinquo dolore: et tamen dolor non ideo potest ab ipsa depelli: sic neque vos quidquam proficitis, dum ita secure vobis promittitis perpetuam pacem. Ego hodie non absolverem quod sequitur, si longius progrederer: differam igitur in proximam lectionem.

22. *Quod si dixeris in corde tuo, Cur* (vel, ut quid) *haec mala acciderunt mihi?* (occurrerunt mihi) *in multitudine* (hoc est propter multitudinem) *iniquitatis tuae: discoopertae sunt fimbriae tuae, et nudati calces tui* (vel plantae tuae nudatae sunt).

Iterum propheta iustum hoc fore Dei iudicium pronuntiat, de quo antehac vaticinatus fuit. Scimus enim hypocritas, donec saepius convicti fuerint, non facere finem rixandi cum Deo. Volunt enim semper, etiam si non possint in totum se excusare, tamen extenuare aliqua ex parte suam culpam. Propheta igitur hic tergiversandi materiam illis eripit, ac pronuntiat tali mercede esse dignos. Sed notanda est etiam loquutio qua utitur: *Si dixeris in corde tuo*, inquit. Neque enim hypocritae tantum sibi arrogant coram mundo iustitiam, sed se ipsos decipiunt, et diabolus falsa persuasione ipsos dementat, ut etiam coram Deo velint iusti censeri. Hoc igitur exprimit propheta quum dicit, *Si dixeris*

in corde tuo, hoc est, si tacito murmure litigare cum Deo voles, tamen erit in promptu responsio: *nempe propter multitudinem iniquitatis tuae discoopertas esse fimbrias tuas, et calces tuos nudatos.* Multitudinem iniquitatis vocat illam obstinatam malitiam, quae fuerat in Iudaeis: quia non destiterant longo temporis progressu iram Dei provocare. Nam si semel tantum peccassent, vel uno in genere fuissent culpabiles, erat aliqua spes veniae: saltem non tam duras poenas exegisset ab illis Deus. Sed quoniam continua fuerat series peccandi: ideo propheta demonstrat non fuisse aequum, illis amplius parcere. Quod ad similitudinem pertinet, saepe hac loquendi forma prophetae utuntur: Nudare plantas, et fimbrias discooperire. Scimus enim homines vestiri non modo ad arcendum frigus, sed etiam ut corpus suum verecundiae causa tegant. Duplex, inquam, est usus vestium, alter necessitatis, alter honestatis. Quum igitur vestes in hunc finem sint compositae, ut tegant quae honeste non possunt et sine probro palam ostendi: ideo prophetae quum dicere volunt aliquem exponi ad publicam ignominiam, utuntur hac formula. Postea sequitur,

23. *An mutabit* (sic proprie vertitur) *Aethiops pellem suam, et pardus maculas suas?* (aut, varietates: nam nomen hoc duplicatum deducitur a חבר, quod significat congregare, significat etiam livorem, accipitur vero hic pro maculis): *etiam tu poteris ad benefaciendum, doctus ad malum?*

Hoc versu affirmat Deus populum ita obduruisse in sua pravitate, ut nihil de eius resipiscentia sperandum sit. Haec summa est. Fuit autem haec valde acerba obiurgatio, quum diceret propheta deploratos esse suos populares: quia prorsus se ad scelera addixerant, ut amplius non essent sanabiles. Utitur autem comparatione: *Poteritne*, inquit, *Aethiops mutare pellem suam?* Nigredo adhaeret cuti Aethiopum, quemadmodum satis notum est. Ergo si quotidie centies laventur, non tamen exuent suam nigredinem. Idem etiam de pardis vel pantheris dicendum est. Scimus animal illud esse maculis respersum. Quum igitur talis sit varietas in pardo vel panthera, excoriabitur quidem animal illud, sed non mutabit propterea colorem. Videmus nunc quid velit propheta, nempe Iudaeos longa consuetudine ita esse corruptos, ut resipiscere nequeant: quoniam scilicet diabolo se mancipaverint, ut non sint compotes mentis, nullum sit amplius in illis iudicium, vel discrimen boni et mali. Docti homines nostro saeculo non satis prudenter locum hunc traxerunt in disputationem, quum vellent probare non esse in homine liberum arbitrium, nec homines posse suo marte converti ad Deum, vel resipiscere. Neque enim de natura hominis hic simpliciter agitur: sed de habitu qui contrahitur ex longa consuetudine. Aristoteles, qui fuit magnus assertor liberi arbitrii, tamen fatetur non esse in potestate hominis bene agere, quum ita vitiis suis imbutus est, ut iam sibi ademerit liberam electionem, 7. lib. Ethicōn: et hoc etiam docet experientia. Videmus ergo locum hunc perperam tractum fuisse ad probandam sententiam. Quae per se vera est, et multis scripturae locis optime confirmatur. Ieremias ergo hic non respicit quae sit hominum natura, vel quid afferant ex utero: sed invehitur adversus Iudaeos, qui contraxerant talem habitum ex longo peccandi usu. Quoniam enim obduruerant ad male agendum, dicit non posse resipiscere, et ita haerere, vel infixam esse malitiam in ipsorum cordibus: sicuti pelli Aethiopum adhaeret nigredo, et maculae similiter adhaerent vel pardis vel pantheris. Interea colligitur ex hoc loco utilis doctrina, nempe sic corrumpi homines dum peccatis assuescunt, et sibi etiam indulgent, ut diabolus ipsis adimat omne recte agendi studium: denique ut sint prorsus incurabiles: quemadmodum videmus etiam contingere in morbis. Nam morbi chronici ut plurimum sic pervertunt quidquid sanum erat ac sincerum in corpore, ut tabes paulatim invalescat. Ubi ergo corpus sic longa tabe infectum est, nulla est spes sanitatis. Poterit quidem protrahi vita, sed non sine continuo langore. Quantum autem ad spirituales morbos pertinet, ubi putredo intimos sensus corrupit, fieri non potest ut quis resipiscat. Interim tamen notandum, hic non disputari de potentia Dei, sed tantum ostendi omnes eos qui obduruerunt in suis vitiis, quantum ad ipsorum ingenium spectat, esse incurabiles et desperatos. Deus autem potest etiam ex profundissimis inferis educere qui centies sunt desperati. At vero hic, quemadmodum dixi, propheta non respicit Dei potentiam, sed tantum damnat suos populares, ne querantur Deum nimis aspere agere. Summa igitur est, non debere ipsos mirari, si Deus nihil spei relinquat: quoniam sunt sua obstinatione deplorati, ut non possint novos mores induere, postquam tam longo tempore assueverunt ad omne malum, *Etiam*, inquit, *tu poteris ad benefaciendum*, hoc est, tunc applicabis studium tuum ad iustitiam, *qui edoctus es ad malum?* hoc est, qui nihil hactenus didicisti nisi malefacere? Nunc tenemus prophetae consilium, nempe importune eos a Deo petere veniam, qui prorsus callum ex longo peccandi usu contraxerint, ita ut sint insanabiles. Postea sequitur,

24. *Et dispergam* (vel dissipabo) *eos quasi stipulam transeuntem ad ventum deserti.*

Est illatio, quam deducit Ieremias ex proxima sententia. Quamdiu enim aliquid resipiscentiae

speratur, locus etiam clementiae esse debet. Deus saepe affirmat se esse longae tolerantiae. Possent igitur etiam pessimi quique obiicere Deo, ipsum nimis esse rigidum, quod non exspectet, dum redeant ad sanam mentem. Dixerat autem propheta actum esse de populo illo. Hic itaque obiectioni simul occurrit, et demonstrat ultimam illam cladem iuste infligi a Deo: quia pertinaciter Iudaei in suis vitiis atque etiam sceleribus obduruerint. Quum ergo ostenderit ita pravitatem illis esse penitus infixam, ut adhaeret cuti Aethiopum nigredo, ut maculae pantherae, iam concludit: *Ego dissipabo,* inquit, *ipsos quasi stipulam, quae transit ad ventum deserti.* Dissipatio haec exsilium designat: quasi diceret: Ego profligabo eos, ut sentiant se privatos haereditate, in qua salus et felicitas ipsorum consistit. Iudaei enim hoc solo gloriabantur, se esse Dei populum, quod templum apud ipsos erectum esset, deinde quod habitarent in terra sibi promissa. Putabant igitur Deum quodammodo sibi esse affixum, quum illa haereditate fruerentur. Ideo Ieremias denuntiat *fore similes stipulae quae expellitur a vento.* Ponit *ventum deserti*, hoc est, meridionalem, vel australem, cuius maxima fuit vehementia in illis partibus. Scimus austrum quoque esse pestiferum: deinde magis turbatur aer vento meridionali quam aliis. Concitat enim turbines et procellas: ideo scriptura ubi turbulentum aliquem motum vult exprimere, saepe hanc similitudinem usurpat. Alii putant Ieremiam alludere ad Aegyptios: sed non video cur hic quaerenda sit subtilior expositio, quum ratio haec loquendi passim trita sit. Ergo per similitudinem venti australis Deus significat maximum impetum vindictae suae: quasi diceret, Etiam si putent Iudaei firmam sibi esse stationem in terra promissa, decipi hac stulta opinione, quoniam summo impetu ipsos Deus expellet. Et comparat eos stipulae, quum tamen iactarent se esse arbores plantatas in terra illa: et vidimus paulo ante fuisse quasi Dei manu plantatos: sed non egerant vivam radicem pietatis. Oportuit igitur instar stipulae ipsos longe profligari. Quare discamus ex hoc loco non abuti Dei tolerantia. Nam quamvis suspendat poenas, quas sumus meriti, ad tempus aliquod: ubi tamen videt nos pergere in sceleribus, tandem descendit ad illud ultimum, nempe ut nos tractet tanquam desperatos, absque ulla clementia. Sequitur,

25. *Haec sors tua, portio mensurarum tuarum a me, dicit Iehovah, quae oblita es mei, et confisa in mendacio.*

Non dubium est quin propheta Iudaeis eripere velit inanem fiduciam, qua superbiebant adversus Deum, quum tamen praetenderent eius nomen et gratiam. Dicebant se terram illam adeptos esse iure haereditario, quoniam promissa fuerat patri eorum Abrahae: hoc quidem verum erat: dicebant terram illam esse requiem Dei, et id habebant a prophetis: dicebant Deum esse suam haereditatem, hoc quoque erat verum. Sed quum perperam abuterentur Dei nomine, ideo illis excutit perversas illas iactantias. Dicit igitur, *Haec sors tua.* Atqui dicebant ipsi, Quum Dominus divideret gentes, sors eius cecidit in Israel. Sic enim loquitur Moses. Ergo quum solerent arripere sententiam illam, ut Deum postea luderent, hic propheta ex opposito admonet, stulte eos confidere de sorte illa, quoniam Deus illos abdicaverit, neque pro filiis iam agnoscat, quum essent degeneres ac perfidi. *Haec,* inquit, *est sors tua.* Videmus subesse antitheses in his verbis: Deus erat sors populi, et hic erat vicissim sors Dei, quemadmodum iam citavimus: erant haereditas Dei, et iactabant Deum esse haereditatem suam: terra erat symbolum et pignus illius haereditatis. Nunc dicit propheta, *Haec erit tibi sors, portio mensurarum tuarum a me.* Alludit ad antiquum morem. Solebant enim funibus partiri agros et praedia, quemadmodum postea decempedis usi sunt: et hodie etiam *perticas* vocamus mensuras illas quae adhiberi solent in agris et praediis. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Significat enim Iudaeos frustra, et temere, ac stulte gloriari, quod Deus sit ipsorum haereditas: quoniam pro filiis iam ipsos non agnoscat: et simul denuntiat, longe aliam sortem ipsis paratam esse, longe etiam aliam partem haereditatis, nempe ut eiiciat ipsos Deus e terra promissa, quam polluerant suis sceleribus. Ita videmus, non esse temere ac falso praetexendum Dei nomen. Nam si nos dignatus est in populum eligere, vicissim praestanda est ei fides: et si ab ipso deficimus, haud dubie eadem impietatis merces nos manebit, quam hic minatur Ieremias suis popularibus. Fruamur ergo sic Deo, et Christo, et omnibus beneficiis, quae nobis per evangelium obtulit, ut non timenda sit nobis haec ultio quae Iudaeis contigit. Adiungit rationem: *Quia oblita es mei,* inquit, *et confisa es in mendacio.* Per mendacium intelligit propheta non tantum superstitiones, quibus se implicuerant Iudaei, sed perversa illa consilia quae captabant, quum nunc ad Aegyptios, nunc ad alios impios confugerent, ut opponerent Deo eiusmodi subsidia. Nam quoties aliquid instabat periculi, putabant sibi in promptu esse remedium, si vel Aegyptios haberent propitios, vel Assyrios, vel Chaldaeos. Nomine igitur mendacii comprehendit propheta perversas illas cogitationes, quum vellent se tueri adversus Deum, qui poterat ipsos sua virtute defendere, nisi quum necesse erat poenas exigere de ipsorum sceleribus. Hoc igitur damnat Ieremias in populo,

quod spem in mendacio posuerit, hoc est, quod sibi accersiverit hinc inde vanas fiducias: et interea non respexerit ad Deum, imo putaverit se fore tutum, quum Deus esset infensus. Et ideo adiungit, *Tu oblita es mei.* Fieri enim non poterat ut Iudaei salutem peterent vel ab Aegyptiis, vel aliis profanis gentibus, vel etiam ab idolis suis, nisi abiecto Deo. Si enim hoc probe fuisset infixum eorum mentibus, Deum habere curam salutis ipsorum, haud dubie contenti fuissent eius praesidio. Ergo hinc potuit ingratitudo eorum convinci, quod ita transfugerent ad spes vanas et impias: quia hoc erat derogare tantundem Deo, et detrahere ex eius potentia, quasi non sufficeret ad eos servandos. Nunc sequitur,

26. *Et etiam ego nudabo* (vel discooperiam) *fimbrias tuas in faciem tuam* (super faciem tuam), *et aspicietur ignominia tua* (potest etiam in praeterito tempore exponi hic versus: sed quoniam vaticinium est, ideo non insisto curiose in verbis aut in syllabis: sed sensum duntaxat respicio: quanquam non male etiam conveniet, si vertamus in tempore praeterito, quasi propheta de re iam facta disserat).

Continuat suam doctrinam: quod scilicet Deus non sine iustissima causa tam severus sit adversus populum. Neque enim postulandum fuit, ut mitius ageret, quum populus, eo reiecto, sic raperetur post vanas fiducias. *Ego quoque*, inquit. Nam particula גם denotat aliquid mutuum: quasi diceret, Ego quoque vices meas habebo: nam ratio mihi est in manu, qua me ulciscar: quasi diceret, Ego retaliabo hanc tuam ingratitudinem: nam sicuti me contempsisti, ita ego te exponam probro, et ignominiae. Fuerat enim Deus indigne spretus a Iudaeis, quum in eius locum substituerent Aegyptios et sua idola. Potuitne maiore ignominia ab illis affici, quum eius gloriam transferrent ad impios, et ad sua figmenta? Videmus ergo pondus subesse in hac particula גם quum dicit, *Ego quoque nudabo*, vel discooperiam, *fimbrias tuas super faciem tuam*, hoc est, reiiciam fimbrias tuas super faciem tuam. Haec ratio loquendi saepe occurrit apud prophetas, quemadmodum iam exposui, significat retegere pudenda: quemadmodum si impudica mulier damnetur ad hoc dedecus sustinendum, nempe ut vestibus reiectis trahatur in publicum, ita ut omnes abhorreant a tam foedo spectaculo et pudendo. Deus, quemadmodum ante vidimus, locum mariti tenebat in populo illo. Quum ergo fuisset tam improbe contemptus, nunc dicit hanc ultionem sibi esse in promptu, ut reiiciat super faciem populi fimbrias: ut scilicet ignominia, vel turpitudo appareat in partibus pudendis. Postea sequitur,

27. *Adulteria tua, et hinnitus tuos, cogitationem scortationis tuae super montes in agro vidi, abominationes tuas: vae tibi Ierusalem: non mundaberis posthac? quousque adhuc?*

Hic pluribus verbis exsequitur propheta quod ante dixi, nempe populum iuste puniri a Deo, et quidem ita graviter, quoniam non uno in genere Deum provocaverat, ut diximus, sed diu et obstinate perstiterat in suis sceleribus. Porro quum variae essent scelerum species, propheta non enumerat omnes hoc loco. Nam alibi vidimus fuisse non tantum deditos superstitionibus, sed etiam fuisse et scortatores, et ebriosos, et addictos rapinis et violentiis: verum hic tantum de superstitionibus ipsorum loquitur, quod scilicet reiecto Deo sequuti fuerint sua idola. Nam per adulteria haud dubie metaphorice significat idololatrias. Neque enim hic loquitur de scortatione, quae tamen nimium regnabat in populo illo: sed tantum accusat populum, quia desciverat ad impios et perversos cultus. Et huc etiam spectat quod addit, *Hinnitus tuos.* Nam alibi etiam scimus hac similitudine probrose exprimi furiosum illum impetum, quo rapiebantur Iudaei ad sua figmenta. Significat quidem interdum exsultare: nam verbum צהל est exsultare. Sed hic, quemadmodum etiam cap. 8 vidimus, accipitur pro hinnitu. Dicit ergo, *Adulteria tua et hinnitus tuos.* Hoc autem longe turpius est, quam si dixisset cupiditates. Scimus enim exaggerari hac comparatione crimen: quod scilicet non vesana modo et tantum humana intemperie flagrarent, quemadmodum adulteri post scorta sua feruntur sed quod essent similes equis, vel tauris. *Adulteria* igitur *tua et hinnitus tuos.* Deinde, *cogitationem*, inquit, *scortationis tuae.* Nam זמה hic accipitur pro cogitatione: et haec est propria vocis significatio. Accipitur quidem saepe in malam partem: sed non dubito, quin propheta hic colorem abstergere voluerit quo se fucabant Iudaei, quum dicerent sibi in animo esse colere Deum, quamvis multos ritus cumularent, qui non erant in lege praescripti. Propheta igitur hic etiam magis ipsos urget, quod scilicet intus sint pleni impudicitia: quasi diceret, Non tantum de apertis flagitiis vos accuso, sed intus fervetis libidine: quia impietas sic occupat omnes sensus vestros, ut Deus nullo sit apud vos loco. Quemadmodum mulier impudica nihil aliud cogitat quam spurcos suos amores, et rapitur post suos adulteros: sic etiam vos prorsus addicti estis vestris scortationibus. Quidam legunt seorsum, et dicunt in nominativo casu, Adulteria tua, et hinnitus tui, et cogitatio scortationis tuae super montes. Postea addunt, *In agro vidi abominationes tuas.* Sed mihi magis probatur perpetuus contextus: ita comprehendo omnia sub verbo ראיתי. *Adulteria* igitur *tua,*

et hinnitus tuos, cogitationem scortationis tuae super montes in agro vidi, abominationes tuas: appositive lego hoc postremum. Hic autem inducit propheta Deum loquentem, ne tergiversentur Iudaei, atque se excusent. Ergo ostendit Deum, cuius proprium munus est scrutari et excutere corda, esse idoneum iudicem. Dicit autem, *Super colles, et in agro.* Scimus tunc altaria fuisse erecta in collibus: nam in lucis putabant melius coli Deum, et ideo nullus erat lucus, nulla sylva, imo fere nulla arbor in qua non imaginarentur aliquid divinum. Haec ratio est, cur propheta dicat, *abominationes eorum fuisse visas a Deo tam in collibus quam in planitie.* Adiungit *agros:* quasi diceret iam non sufficere ipsis colles ad perversos cultus, ubi profanent verum Dei cultum, sed etiam planos agros repleri iisdem abominationibus. Nunc ergo tenemus summam huius doctrinae: quod scilicet frustra Iudaei cavillis elabi studeant, quando ex adverso pronuntiat Deus *se vidisse:* quasi diceret, Desinite afferre in medium vestras excusationes: ego enim quidquid adduxeritis non admittam, quia res a me iam est cognita. Pronuntiat autem esse *abominationes,* deinde, *adulteria, et hinnitus:* tandem adiungit, *Vae tibi Ierusalem.* Hic confirmat propheta quod ante vidimus, nempe Iudaeos non habere causam iustae querimoniae: quia scilicet Deum nimis provocaverant. Ergo haec particula *Vae* significat iam exitio suo iuste esse addictos. Postea quaerit, *An nunquam resipiscent?* Quanquam autem varie exponitur postrema haec pars versus: et nescio an poterit hodie expediri: tamen ego breviter sensum perstringam. Hieronymus videtur legisse, אחרי Post me: Non ergo redibis post me? quasi Deus hic hortari vellet Iudaeos, ut tandem ad ipsum redeant, quia paratus esset ad reconciliationem. Sed quoniam est simpliciter, אחרי, et potuit legere sine punctis, ideo non discedam a recepta lectione. Sed in sequentibus etiam est alia difficultas: quia variant interpretes in voce מתי עד, hoc est, Quousque adhuc? Quocunque modo accipere libeat, satis refellit opinionem Hieronymi, quod mihi exciderat, nempe quod impropria esset illa maledictio et absurda: Vae tibi Ierusalem: non mundaberis post me: quid enim id sibi vellet? Ergo necesse est ita legere, ut habent omnes codices: *Non mundaberis posthac?* hoc est, tandem? quidam tamen affirmative legunt, Non mundaberis posthac, quasi dictum esset: Tu non poteris mundari, nisi quum te eiecero in exsilium. Sed sensus ille nimis est argutus, meo iudicio. Simpliciter igitur accipio, *Ierusalem, non mundaberis posthac? et quousque adhuc?* quasi Deus iterum argueret duritiem populi, quemadmodum vere arguit. Dicit ergo, *Non mundaberis tandem?* nam עד accipio pro tandem. Postea sequitur amplificatio מתי עד, Quousque adhuc? hoc est, non facies unquam finem? et non potero hoc tandem abs te impetrare, quum toties te exhorter, et quum videas me non facere hortandi finem? quousque tandem ista tua obstinatio me arcebit, ut non possim te ullis sanis monitionibus subigere? Haec est summa.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

1. *Quod fuit verbum Iehovae ad Ieremiam super verbis prohibitionum.*

Quanquam non exprimit propheta sibi fuisse divinitus praedictum quod nondum acciderat, potest tamen facile colligi probabili ratione, fuisse vaticinium, quod spectaret ad futurum tempus. De hac sterilitate nihil legitur in sacra historia. Dubium tamen non est quin Deus insolito modo Iudaeos afflixerit, quemadmodum prius contigerat tempore Achab. Quum ergo instaret siccitas, unde futura erat gravis penuria, voluit ante tempus hoc praedictum Iudaeis, ut sentirent non fortuito hanc siccitatem contigisse, sed esse signum vindictae Dei. Et scimus quoties aliquid adversi contingit, causas quaeri in mundo, ita ut nemo fere manum percutientis respiciat. Ubi autem annus est sterilis consulimus astrologiam, et putamus hoc fieri ex concursu stellarum. Ita iudicium Dei nobis evanescit. Quum ergo tot obstacula sibi fingant homines, quae ipsos impediant a considerando iudicio Dei, necesse fuit, antequam sterilitas, cuius hic fit mentio, accideret, prophetam aperte concionari, et rem ipsam quasi digito ostendere, quamvis adhuc esset abscondita. Dicit ergo *sermonem Dei sibi fuisse datum super sermonibus prohibitionum.* Quanquam דבר significat rem et negotium, ut satis scitur, videtur tamen hic notari mutuus respectus inter דבר, verbum Dei, et דברים. Dicit enim, על דברי הבצרות: quoniam scilicet Iudaei de illa sterilitate multos sermones ultro citroque inter se haberent, quemadmodum fieri solet: ubi aliquid rarum et inopinatum nobis contingit, quisque suam sententiam profert. Atqui propheta verbum Iehovae opponit hominum sermonibus: quasi diceret, Postquam hinc inde quaesierint penuriae illius causas, tamen hanc esse unam: quod scilicet Deus poenas exigere vellet de ipsorum sceleribus. *Prohibitiones nominat* sterilitatem: quia quamvis momento possit perdere ac corrumpere Deus quidquid ad maturitatem iam pervenit, ut tamen ostendat se praesto habere omnia elementa ad obsequium, retinet coelum quum ita placet: et ideo dicit, In illa die exaudiet coelum terram, et terra exaudiet segetem, et seges exaudiet

homines. Nam quia hic ordo nobis ante oculos positus est, fieri non potest quoties esurimus, quin oculi nostri ad triticum et panem se convertant. Atqui non nascitur triticum nisi ex terrae foecunditate: terra autem non potest ex se quidquam gignere, nisi succum et vigorem e coelo trahat. Sic etiam ex adverso dicit, Dabo vobis coelum aeneum, et terram ferream. Videmus ergo rationem huius vocis, quum *Prohibitiones* propheta nominat siccitatem coeli, et terrae sterilitatem: quia terra quodammodo viscera sua nobis aperit, quum gignit fruges in alimenta nostra: coelum etiam sese diffundit, quum inde pluvia fluit ad terram irrigandam. Sic etiam Deus coelum et terram cohibet, et claudit liberalitatem illam, ita ut ad nos non perveniant. Nunc sequitur,

2. *Luxit Iehudah, et portae eius debilitatae sunt* (vel dissipatae), *obtenebrati sunt in terra:* (referunt quidam ad portas, sed malo ad homines referre) *et clamor Ierusalem ascendit:*

3. *Et proceres eorum* (hoc est, qui pollent dignitate) *miserunt minores* (hoc est, homines plebeios et mercenarios) *ad aquas: venerunt ad cisternas, non invenerunt aquas, reversi sunt cum vasis inanibus* (vel reversa sunt vasa eorum vacua), *confusi sunt, et erubuerunt, et operuerunt caput suum.*

Propheta his verbis significat, fore tantam penuriam, quae sit apertum et illustre signum vindictae Dei. Nam si usitatis modis nos Deus puniat, plerumque referimus hoc ad fortuitos casus: et diabolus etiam semper occupat mentes nostras in causis inferioribus. Ergo propheta hic pronuntiat non posse rem insolitam adscribi naturalibus causis, ut terra in tantam penuriam incidat, sed esse extraordinarium aliquod iudicium Dei. Haec ratio est, cur tot figuris utatur. Poterat quidem uno verbo exprimere gravissimam fore in terra famen: sed vix centesimus quisque fuisset motus simplici illo sermone. Propheta igitur, ut corrigeret stuporem, vehementiore stylo usus est: ideo dicit, *Luxit Iehudah.* Quanquam de futuro tempore verba facit, more tamen suo et aliorum, praeteritum tempus usurpat certitudinis causa: significat tamen luctum fore in Iehudah. Postea, *Portae eius,* inquit, *debilitatae sunt*, vel dissipatae. Synecdoche est in nomine portarum: urbes enim designat. Sed quum iudicia solerent exerceri in portis, et illic essent frequentes hominum conventus, ideo dicit portas redigendas esse in solitudinem, ita ut vix unusquispiam illic appareat. Tertio adiungit, *Obtenebrati sunt ad terram*, vel affecti sunt moerore, per translationem: propria tamen haec est verbi significatio, quod *obtenebrati essent:* dicit: *ad terram:* quasi diceret sic proiectum iri ut iaceant in pulvere, neque audeant attollere capita, neque etiam possint: inedia scilicet ac fame attriti. Videmus ergo quid intelligat, nempe tantam fore penuriam, ut homines prostrati decumbant, et quodammodo quaerant sibi tenebras: quemadmodum fieri solet, ubi lucem fugitando proni in terram iacemus: testamur enim tunc nos frui nolle communi luce, quia nobis odiosa sit. Et hinc clarius elicere possumus quod dixi, nempe prophetam vehementer stylum attollere, quo magis Iudaeos afficiat, dum agnoscunt non fieri hoc naturali aliqua vel communi causa, quod terra tam sterilis est, sed esse signum vindictae Dei. Postea adiungit, *Clamor Ierusalem ascendit.* Hic exprimit desperationem, nam in rebus dubiis solemus deliberare et excogitare remedia. Ubi autem destituimur consilio, nec spes ulla nobis apparet, tunc perrumpimus in clamores. Videmus ergo hoc poni tanquam signum extremae desperationis: quod *scilicet clamor Ierosolymae ascendet:* quia non habebunt locum querimoniae, ut curas suas et dolores quisque in sinum proximi sui exoneret. Sed omnes eiulabunt. Postea subiicit, *Proceres eorum mittent plebeios ad aquas.* Aliquid etiam insolitum voluit propheta notare: quod scilicet magni, qui autoritate praediti erunt, vulgus impellent, et cogent ad hauriendam aquam. *Miserunt* ergo, inquit, pro imperio scilicet, qui poterant aliis praecipere, *miserunt eos ad aquas: venerunt*, inquit, *ad cisternas* (per גבים intelligit fossas profundiores) hoc est, *venerunt* ad puteos: alii vertunt cisternas. Sed quod ad summam rei pertinet, non dubium est quin propheta significet venturos esse ad puteos profundissimos, quemadmodum fieri solet in magna siccitate. Nam arescunt interdum multi fontes, putei etiam in excelso siti, sed in vallibus manet aliquid humoris: ideo illic solent hauriri aquae: deinde sunt aliqui putei ex quibus aqua perpetuo scaturit, neque unquam exhauritur illa fertilitas. Voluit igitur propheta notare tales puteos. *Venerunt* ergo, inquit, *ad puteos*, quibus putabant posse sibi aquam subministrari. Dicit, *Non invenerunt aquas, reversi sunt cum vasis suis inanibus*, aut vacuis. Nunc perspicimus quod dixi, nempe prophetam hic coarguere stuporis Iudaeos, quod non sentiant Deum sibi esse infestum, ubi naturae ordo, qui perpetuo fluere debebat, sic deficit. Saepe contingunt siccitates, quas in plerisque locis sequitur aquarum defectus. Verum ubi nullus puteus aquam suggerit, ubi etiam in locis humidissimis ne gutta quidem reperitur, hinc colligere oportet, Deum maledixisse populo, qui nusquam repetit potum: nulla enim in parte Deus liberalius egit cum mundo, quam in potu. Iam non agitur de vino: sed videmus ut fontes sponte passim scaturiant: deinde ut fluvii perlustrent regiones. Ad haec putei industria hominum fodiuntur: sunt etiam cisternae in quibus asservatur plu-

via, si forte locus aliquis sit aridior. Ubi autem neque in cisternis quidquam est residuum, et fontes etiam ipsi potum denegant, hinc certe cognoscitur extraordinaria Dei vindicta: quod hic exprimere voluit Ieremias. Ideo dicit *confusos fuisse, erubuisse et cooperuisse caput suum.* Iam sequitur,

4. *Propter terram afflictam* (contritam, vel scissam: quum enim verbum hoc proprie significet conterere, non dubito quin propheta hic terram vel pulverulentam, vel concisam significet), *quia non fuit pluvia in terra, confusi sunt agricolae* (vel pudefacti sunt: repetit illud verbum בוש), *et cooperuerunt caput suum* (etiam eandem dictionem repetit).

Dixerat propheta, Etiamsi totum vulgus ad aquas mittatur, tamen nusquam repertum iri: iam adiungit idem de agricolis: *Pudefient*, inquit, *agricolae, quia terra in pulverem vertetur*, et Deus ipsam conteret. Nam ubi coelum suppeditat aliquid succi, terra hoc modo soliditatem suam retinet: sed in gravissimo aestu videmus ut terra quasi liquescat in pulverem, perinde ac si in mortario pulvis esset attritus. *Propter terram*, inquit, *afflictam, quia non est pluvia, pudefient agricolae et cooperient caput suum*, nempe quia moeror non tantum ipsos constringet, sed etiam incutiet pudorem, ita ut lucem fugiant et conspectum hominum. Haec omnia tendunt in eundem finem, ut sentiant Iudaei non fortuito se carere aquis, sed quia Deus terrae ipsorum maledixerit, ne potum suggereret, etiam pro communi ratione naturae. Sequitur,

5. *Quin etiam cerva in agro peperit, et deseruit* (nempe foetum suum), *quia non fuit herba.*

6. *Et onagri steterunt super excelsa* (diximus de hoc nomine: super labia, vel eminentias, vel rupes) *traxerunt ventum* (hauserunt), *sicut serpentes: defecerunt oculi eorum, quia non fuit herba* (utitur alio nomine, posuerat דשא prius, nunc ponit עשב, sed eodem sensu).

Iam ad bruta quoque animalia descendit Ieremias: hactenus dixit homines fore siticulosos, deinde terram ipsam, ita ut attoniti sint agricolae. Nunc dicit etiam onagros et cervas fore consortes huius inopiae: *Cerva*, inquit, *peperit in agro*, quod fieri non solet: sed dicit tantam fore penuriam, ut cervae prosiliant usque ad loca plana. Scimus cervas errare in locis solitariis, et illic quaerere suum pabulum, et non ita se proiicere: quia ingenita est illis timiditas, ne se exponant periculo. Dicit autem, Cervae ipsae, quae gravidae erunt, cogentur tum venire in agros prae fame, et illic parient, deinde aufugient. Atqui praeferunt foetus suos propriae vitae. Sed propheta hic ostendit prodigium fore in illa Dei vindicta, quae instabat, ne Iudaei ignorent et coelum, et terram, et omnia elementa armari a Deo, quoniam ita meriti sint. Quin etiam *pariet*, inquit, *cerva in agro:* deinde, *deseret foetum suum.* Cur autem pariet in agro? nempe quia non reperiet in montibus, et in sylvis, et in solitis pascuis herbam. Idem etiam de onagris addit, *Onagri steterunt super rupes*, inquit: et tamen scimus hoc animal perferre diu inediam. Sed propheta, quemadmodum dixi, ostendere voluit perspicuas fore notas vindictae Dei in illa penuria. *Steterunt* ergo *onagri super rupes, et illinc hauserunt ventum tanquam serpentes.* Quia magnus est ardor in serpentibus propter calorem internum, coguntur ventum haurire, ut temperent interiorem aestum, quo uruntur. Dicit propheta *onagros fore similes serpentibus*, quia urentur, inquit, longa fame, ut quaerant cibum in ipso vento vel respiratione. Tandem subiicit, *Defecerunt oculi eorum, quia nulla est herba.* Nunc tenemus summam huius vaticinii: voluit scilicet Deus non tantum Iudaeis praedici quod futurum paulo post erat, sed etiam monstrari quasi digito suam vindictam, ne pro more suo ad causas inferiores se conferrent: sed scirent se iustas poenas scelerum dare, quoniam prodigiosa erat illa penuria, utpote quae modum naturae excederet. Nunc sequitur,

7. *Si iniquitates nostrae testificantur contra nos, Iehovah, fac propter nomen tuum: quia multiplicatae sunt aversiones nostrae, in te scelerate egimus.*

Non dubium est quin propheta hic hortari voluerit Iudaeos suo exemplo ad veniam deprecandam: neque tamen suscepit in se ita aliorum personam, ac si immunis esset ab omni culpa. Neque enim iustior erat quam Daniel, qui tamen, ut vidimus, testatur se non populi tantum, sed propria etiam peccata confessum esse coram Deo. Ieremias etiam quamvis non esset ex Dei contemptoribus, vel profanis illis, qui ita iram Dei provocaverant, tamen quia unus erat ex populo, coniunxit se cum reliquis: idque fecit sincero affectu, non per simulationem. Atqui poterat tacitas preces concipere domi suae: cur ergo hanc precandi formam promulgavit? cur voluit quasi publicis tabulis consignari? nempe ut populum, quemadmodum iam dixi, moveret suo exemplo, ut omnes suppliciter ad Dei misericordiam confugerent, et peterent scelerum suorum veniam. Hoc igitur fuit prophetae consilium. Ita videmus vaticinium de futura fame, et penuria fuisse editum, ut populus irae Dei obviam iret per poenitentiam. Scimus enim etiamsi Deus gladium arripuerit, posse tamen placari, ut est natura exorabilis. Deinde hic finis est omnium vaticiniorum, ut praeveniant homines conscii suorum

scelerum, praeveniant fide et poenitentia exitium, quod illis instat. Nunc ergo tenemus prophetae consilium in hoc loco. Primum dicit, *Etiamsi iniquitates nostrae testificantur.* Verbum ענה propie significat respondere: sed accipitur etiam pro testificari, sicuti hoc loco: Domine, inquit, hic non est cur litigemus tecum, vel expostulemus, vel quaeramus cur tam severe nobiscum agas: facessant omnes excusationes: *nam peccata nostra testificantur contra nos:* hoc est, etiam si neque angeli, neque homines nos accusent, tamen conscientia nobis sufficit ad nos damnandos. Quomodo enim iniquitates nostrae contra nos testificantur? nempe ubi sentimus nos esse obnoxios iudicio Dei, et teneri certo reatu. Quantum ad reprobos spectat, iniquitates eorum clamant in coelum, sicuti de Sodoma dicitur. Sed propheta hic videtur aliquid plus velle exprimere, nempe quod Iudaei non possent subterfugere, quin faterentur se dignos interitu. Dicit iam, *Propter nomen tuum facias.* Videmus ut initio propheta se et totum populum condemnet: quasi diceret, Domine, si nos ad dicendam causam cites, nihil melius est, quam nos damnari ore proprio: nam iniquitates nostrae ad damnationem sufficiunt. Quid igitur restat? hoc unum remedium sumit propheta, ut Deus propter nomen suum populum servet: quasi diceret, In nobis reperiemus tantum damnationis materiam: pete igitur a te ipso, ut nos absolvas: quoniam quamdiu nos respicies, necesse est ut nos abomineris, et ita sis rigidus index. Ergo desinas de nobis quaerere, et nos vocare ad rationem. Tu igitur mutuare a te ipso, inquit, ut nobis parcas. Postea addit, *Quia multiplicatae sunt aversiones nostrae, et in te scelerate egimus.* His verbis ostendit propheta se non defunctorie tantum, ut hypocritae solent, fateri peccata, sed serio agnoscere quot modis rei essent Iudaei, si Dominus iure cum ipsis agere vellet. Nunc quia tenemus summam verborum, discamus ex hoc loco: non aliam esse rationem placandi Dei, nisi ut propter nomen suum nobis sit propitius. Et hac doctrina refellitur quidquid stulte non minus quam superbe commenti sunt papistae de satisfactionibus. Sciunt quidem sibi opus esse Dei misericordia: nemo enim tam excaecatus est in papatu, qui non sentiat arcanos morsus propriae conscientiae. Ita sanctuli illi, qui angelicam perfectionem sibi arrogant, tamen coarguuntur a se ipsis, et necessitate urgentur ad petendam veniam: sed interea obtrudunt Deo suas satisfactiones, et opera supererogationis, quibus compensent sua peccata, et ita se redimant ex manu Dei. Hic autem est insignis locus ad refutandum illud diabolicum delirium, ubi propheta nomen Dei statuit in medio: quasi diceret hanc solam esse rationem, qua redire possimus cum Deo in gratiam, et consequi ut nos sibi reconciliet, nempe, *ut faciat propter nomen suum*, hoc est, ut a se ipso causam misericordiae sumat, quia nullam in nobis reperiet. Nam si de se ipso hoc praedicat Ieremias, et non ficte, cuius nunc dementiae erit, tantum nobis arrogare, ut Deo aliquid afferat quisquam nostrum, quo possit ad misericordiam provocari? Sciamus ergo, Deum ignoscere peccatis nostris, non respectu ullius compensationis, sed tantum quia in se ipso satis habet causae, ut nomen suum glorificet. Iam sequitur clarior expositio et confirmatio huius sententiae,

8. *Spes Israel* (vel exspectatio: קוה est exspectare) *servator es in tempore angustiae* (vel, tribulationis), *cur eris quasi peregrinus in terra? quasi viator divertens ad pernoctandum?*

9. *Quare eris quasi vir territus? quasi gigas, qui non potest servare? atqui* (copula enim valet hic adversativam) *tu in medio nostri Iehovah, et nomen tuum super nos invocatum est, ne deseras nos.*

Dixi confirmari his versibus superiorem sententiam. Quum enim propheta ingessit Deo nomen suum, notanda est causa fiduciae, qua suffultus fuit, nempe quoniam Deus populum illum elegerat: quoniam promiserat sibi fore in peculium. Iure ergo foederis nunc Deum appellat propheta, ut nomen suum glorificet. Non potuit haec precatio communis esse profanis gentibus. Tenemus ergo quomodo propheta ausus fuerit nomen Dei sic usurpare, ut diceret, *Facias propter nomen tuum.* Proximo loco Deum vocat *spem Israelis,* non quod in eum recumberent Israelitae, ut decebat. Nam decem tribus ab ipso pridem defecerant: deinde tanta invaluerat corruptio in Iehudah, ut vix millesimus quisque posset censeri inter fideles. Spes igitur fere exstincta erat in populo. Sed propheta hic ad perpetuitatem foederis respicit: quasi diceret, Etiam si indigni simus, quibus fidem serves, tamen quia pollicitus es te semper paratum esse ad opem nobis ferendam, *tu es spes nostra.* In summa, spei vel exspectationis nomen refertur ad promissionem Dei et ad fidei constantiam: non autem ad fidem hominum, quae fere nulla erat, saltem erat exigua, et in paucissimis. Addit eodem sensu, *servator eris in tempore afflictionis:* respicit ad tot documenta, quibus testatus fuerat Deus potentiam suam ad servandos fideles. Et diserte ponit nomen *afflictionis:* quasi diceret satis claris experimentis cognitum fuisse Dei auxilium, quoniam si populus nunquam eguisset auxilio Dei, fuisset obscurior gratia: sed quum saepe fuisset redactus in ultimas angustias, clarius potuit conspici bonitas et virtus Dei: quum ita ex maximis necessitatibus eripuit miseros. Postea addit, *Quare eris tanquam peregrinus in terra? tanquam viator, qui deflectit*

pauxillum ex itinere, ut noctem transigat? Hic notanda est antithesis inter similitudinem peregrini, et inter perpetuam stationem, de qua postea loquitur. Volebat enim Deus nomen suum invocari in Iudaea. Ergo necesse erat illic residere eius gratiam, et ideo terram illam vocabat quietem suam: deinde pollicitus fuerat per Mosen se fore semper in medio populi. Nec dubium est quin propheta sumpserit ex lege quod hic recitat, *Tu es in medio nostri Iehovah, nomen tuum invocatum est super nos.* Ratiocinatur igitur ab absurdo, ut veniam a Deo impetret, quia si esset inexorabilis, intercideret ac periret foedus ipsis, quod et absurdum erat, et nullo modo etiam poterat fieri. Dicit ergo, Domine, *quare esses quasi peregrinus, et quasi viator, qui tantum nocte una quaerit hospitium*, postea ulterius pergit? Deus, quemadmodum iam dixi, promiserat sibi fore aeternam quietem in terra illa, promiserat se fore in Deum populo: hoc ergo foederi non quadrabat, si Deus transisset per terram. Ergo quemadmodum olim defenderat Iudaeos, et semper salvos atque incolumes praestiterat, etiam in maximis periculis: ita nunc dicit propheta aequum esse, ut sibi constet, ac maneat semper sui similis. Quantum attinet ad sequentem versum, *Quare eris quasi vir attonitus*, vel territus? ego territum accipio pro homine sylvestri, quemadmodum si quis diceret nostra lingua, *homme sauvage.* Postea addit, *Quasi gigas qui non potest servare*, hoc est, auxiliator robustus, sed nullius consilii: qui fertur quidem magno impetu, sed deficit, quia frangitur sua mole. Ita etiam dicit propheta hoc non fore consentaneum, si Deus sit tanquam gigas turbulentus, qui cupiat quidem opem ferre, sed nequidquam. Et postquam haec dixit, nunc subiungit illa antitheta, quae dixi, nempe, *Tu autem in medio nostri es Iehovah, nomen tuum super nos invocatum est: ergo ne deseras nos.* Nunc ergo videmus prophetam, valere iussis omnibus aliis rationibus, tantum confugere ad foedus Dei gratuitum, et recumbere in eius misericordiam: *Tu es*, inquit, *in medio nostri.* Deus se ipsum obligaverat pacto suo: nemo enim potest eum obstringere. Deinde, *Nomen eius invocabatur illic.* An populus aliquid iactare poterat suum in hac invocatione? minime, sed invocatio etiam a gratuito foedere pendebat. Quum ergo propheta abiecerit omnem operum dignitatem, et satisfactionum fiduciam, neque aliud residuum sibi fecerit, quam Dei promissionem, quae etiam ipsa fundata erat in gratuito Dei beneplacito: discamus quoties exorare Deum cupimus, non ingerere nostras satisfactiones, quae mera sunt stercora, et foetent coram Deo: sed obiicere tantum illi nomen suum, et promissionem, atque adeo foedus, quod nobiscum pepigit in manu unigeniti filii sui, et sancivit eius sanguine.

10. *Sic dicit Iehovah ad populum hunc* (vel, de populo hoc, ל utrumque significat), *Sicut dilexerunt ad vagandum* (hoc est, sicut amarunt vagari) *pedes suos non cohibuerunt, ideo Iehovah non placuit sibi in illis, nunc recordabitur iniquitatum eorum, et visitabit peccata ipsorum.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam: sed propius urget Iudaeos, et ostendit quaenam fuerint eorum peccata. Dicit igitur fuisse deditos levitati: sed quum dicit לנוע, quod tantundem valet atque, Ad se movendum, non dubium est quin hanc levitatem opponat quieti, de qua loquitur Isaias capite trigesimo (v. 15), quum dicit, Ecce Dominus vobis praeceperat, in conversione et spe erit fortitudo vestra, in quiete, in tranquillo statu. Volebat igitur Iudaeos non agitare diversa consilia, neque raptari huc et illuc, quum aliquid periculi instabat: sed exspectare dum ipse illis succurreret, quemadmodum promiserat. Nunc ergo Ieremias eorum levitatem accusat, quod non potuerint Dei auxilio freti, stabiles manere in proposito, sed cursitaverint ad vana auxilia: deinde fervor ille diabolicus post idola ipsos rapuerit, quemadmodum et alibi dicit Isaias (47, 15), Fatigasti te in viis tuis, et absque profectu. Et haec doctrina saepe occurrit apud prophetas: quod scilicet fuerint similes vagis meretricibus, quae hinc inde quaerunt scortatores. Nam magna constabant illis foedera cum Aegyptiis et Chaldaeis: et tamen nullis sumptibus parcebant. Poterant tranquilli exspectare Dei auxilium, quod promissum fuerat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *eos dilexisse motum*, vel inquietudinem, *et non cohibuisse pedes suos.* Primo enim intuitu hoc videri posset leve delictum: sed si fontem inspicimus, nempe quod Deo et eius potentiae diffisi salutem suam reposuerint in Aegyptiis, vel Chaldaeis, hoc fuit nimis indignum et intolerabile sacrilegium. Infidelitas igitur hic damnatur, quia Iudaei circumspectaverint ad diversa subsidia: interea Deo nihil fecerint residuum. Hic autem locus observatu dignus est, quia depingitur nobis ad vivum infidelitas. Certum quidem est etiam filios Dei non esse ita tranquillos, ut nunquam sibi metuant, non sint solliciti, vel anxii, nihil periculi exhorreant: sed tamen quamvis fideles conturbent multae inquietudines, et curae, et anxietates, et metus, Deus tamen semper ipsos retinet, et intus fidei soliditas salva est, quamvis contingat ipsos in speciem non tantum concuti, sed etiam titubare vel labascere. Sed Deus iustam mercedem rependit incredulis, qui derogant eius potentiae, dum salutem suam reponunt in hominibus, vel idolis: quia nusquam reperiunt ubi consistant. Fatigantur ergo, et sine profectu. Hac de causa dicit, *Propterea non placebit sibi Iehovah in illis,* hoc est,

Deus animum ad illos non adiiciet: imo, inquit, ***Nunc recordabitur iniquitatum, et visitabit peccata ipsorum.*** In summa, docet tantam gravitatem scelerum esse in populo illo, ut non sit locus misericordiae Dei. Postea subiicit,

11. *Et dixit mihi Iehovah, Ne ores in gratiam populi huius in bonum* (hoc est, ut benefaciam).

12. *Quum ieiunaverint, ego non exaudiam ad clamorem eorum, et quum obtulerint sacrificium et oblationem, ego non habebo gratum* (est idem verbum, in illis non placebit mihi, non placabor, non ero propitius): *quoniam in gladio, in fame, et peste ego consumam eos.*

Primo vetat Deus prophetam orare pro populo, quemadmodum prius etiam vidimus. Tenendum autem quod tunc dixi, debere hanc sententiam intelligi de exsilio. Quia ergo iam apud se decreverat Deus populum eiicere e terra promissa, ideo vetitus fuit propheta orare, quoniam immutabile erat illud decretum. Non igitur simplex est prohibitio, quasi non licuerit prophetae veniam a Deo precari vel totius populi nomine, vel saltem piorum, qui restabant. Potuit enim propheta orare pro toto populo in genere, nempe ut Deus temporali poena contentus, saltem miseris illis parceret, quoad aeternam vitam. Deinde potuit etiam orare pro reliquiis. Sciebat enim semen aliquod manere quamvis occultum: imo ipse erat unus e populo: nec sciebat modo aliquos adhuc superesse veros Dei cultores, sed habebat quosdam familiares, quorum pietas satis comperta illi erat. Non ergo praecise Deus exclusit omnes eius preces: sed hoc restringitur ad poenam exsilii, quae mox infligenda erat populo. Nisi hanc circumstantiam tenemus, posset videri haec prohibitio absurda. Scimus enim hoc esse praecipuum inter officia caritatis, ut simus alii pro aliis mutuo solliciti coram Deo, et ita quisque precibus suis commendet salutem fratrum suorum. Noluit igitur Deus prophetam spoliare hoc sancto et laude digno affectu, qui necessario coniunctus est cum pietate: sed voluit ostendere iam frustra agi secum, ut populo remittat poenam illam, quae erat constituta. Videmus ergo primum sub nomine populi non intelligi singulos, quia manebat residuum aliquod semen: deinde videmus non extendi hoc ad aeternam salutem, sed potius debere accipi de temporali poena. Et demonstrativum pronomen indicat contemptum, vel fastidium: quasi diceret, He, quid iam precaberis pro hoc populo, quem apparet indignum esse omni misericordia? pereat igitur ut dignus est. Ita quum dicit לטובה, in bonum, hoc etiam referri ad exsilium debet: hoc est, Ne speres quod semel apud me constitui de hoc populo, averti posse ullis precibus. Dabunt igitur quas meriti sunt poenas, quia eos profligabo e terra. Postea subiicit, ***Etiam quum ieiunaverint non audiam ad clamorem eorum, et quum obtulerint sacrificium, et oblationem*** (מנחה), ***non placebit mihi in illis.*** Minime dubium est quin perstringat hypocritas, qui etsi vacui erant omni sinceritate, tamen adhuc profitebantur se esse Dei cultores, et sacrificiis, et ieiuniis, aliisque externis caeremoniis volebant hoc testatum esse. Dicit igitur non fore se propitium, vel exorabilem, quamvis ieiunent, precentur et offerant sacrificia omnis generis. Dixi haec verba proprie dirigi ad hypocritas. Nam scimus sententiam illam manere fixam, Deum esse propinquum omnibus, qui eum invocant, sed in veritate. Quisquis ergo Deum puro corde invocat, fieri non potest, quin gratiam impetret. Nam alibi hoc Deo tanquam inseparabile tribuitur, quod exaudiat preces. Quemadmodum ergo vocatur Deus, ita non potest exuere illud quod in eius essentia quodammodo residet, nempe *ut preces exaudiat.* Sed hic ostendit nihil sincerum esse in populo: quia etiam si ieiunent et precentur, ac offerant sacrificia, tamen non vere ipsum colant: quemadmodum prius dixi, non posse magis ipsos exuere malitiam quae infixa erat in eorum medullis, quam Aethiops posset mutare pellem, vel panthera maculas suas: sic etiam ostendit hoc loco, quamvis satagant Deum placare externa professione, nihil tamen esse praeter mendacium: ideoque irritos fore ipsorum conatus: quia profanant nomen Dei, quum ita crasse illi mentiuntur. Haec summa est. Quod autem hic expressa fit mentio ieiunii, hinc apparet, etiam si nihil desit quoad externum splendorem, tamen Deum semper respicere fidem, quemadmodum vidimus capite quinto. Deus ergo non moratur quidquid magno in pretio est apud homines, et movet animos. Quare? nam respicit fidem cordis. Fides illic accipitur pro integritate. Sic ergo abominatur Deus cor duplex et perversum, ut hypocritae, quo maiori fervore feruntur ad suas caeremonias, eo magis eum provocent. Poterimus precari quotidie Deum: tamen non ieiunabimus quotidie. Verum quidem est, preces esse magis intentas dum sumus ieiuni: sed tamen Deus non flagitat quotidiana ieiunia: atqui idem exigit preces tam vespertinas, quam matutinas: imo singulis horis vult nos assurgere ad implorandam gratiam. Verum ubi coniungitur ieiunium cum precibus, tunc preces ipsae magis sunt seriae: quemadmodum fieri solet, ubi vel aliquod discrimen instat, vel aliquod apparet signum irae Dei, vel quum aliqua nos afflictio premit tunc non tantum precamur, sed etiam interponimus ieiunium, ut simus magis soluti et liberiores ad precandum. Deinde ieiunium etiam signum est deprecationis, dum fatemur nos esse reos coram Deo: et ita etiam qui peccarunt, se magis exstimu-

lant ad tristitiam, et alios poenitentiae affectus. Perinde igitur est ac si diceret, Etiam si precentur non vulgari more, et quotidiano, sed adhibitis ieiuniis, ita ut in illorum precibus appareat magnus fervor, et quaedam singularis attentio, tamen non exaudiam ipsorum clamores: nempe quia, ut dixi, cor perversum erat. Caeterum, colligimus ex hoc loco, ieiunium per se non esse officium pietatis, vel exercitium: sed referri in alium finem. Nisi igitur in hunc scopum respiciant quicunque ieiunant, ut maior sit ad precandum alacritas, deinde ut signum sit humiliationis ad fatendam culpam, praeterea ut studeant omnes cupiditates suas subigere: ieiunium res est frivola, imo est profanatio cultus Dei propter superstitionem. Videmus ergo non tantum profectu omni carere ieiunia, nisi ubi preces accedunt, et ubi finis ille, quem dixi, spectatur: sed provocare iram Dei, quemadmodum solent omnes superstitiones. Polluitur enim eius cultus. Atqui in papatu haec est ieiunandi ratio, ut Dei gratiam promereantur: volunt ipsum placare ieiunio quasi aliqua satisfactione: volunt ieiunium esse opus meritorium. Nunc non disputo de innumeris nugis, quae illic etiam corrumpunt ieiunium. Sed fingamus papistas non esse superstitiosos in delectu ciborum, in horis, in aliis etiam puerilibus ineptiis, quae sunt mera ludicra, imo ludibria etiam Dei: fingamus licet esse ab omnibus illis vitiis puros: tamen intentio, ut vocant, nihil aliud est quam diabolicus error, dum statuunt ieiunium esse opus meritorium, et satisfactionem, et genus expiationis. Sciamus ergo hic, quamvis Ieremias de hypocritis loquatur, tamen breviter notari rectum ieiunii finem quum loquitur de precibus. Sic etiam Christus quum ieiunium commendat, adiungit simul preces: idem facit Paulus septimo capite prioris ad Corinthios. Sed hic notandum est, quamvis hypocritae in hominum conspectu coniungerent rite preces cum ieiunio, tamen fuisse reiectos: quia nulla erat cordis sinceritas, sed tantum externa professio, hoc est, larva. Deus autem, ut vidimus, cor ipsum intuetur: et sola veritas ei placet. Eadem est sacrificandi ratio, *Quum obtulerint sacrificia*, inquit, vel, holocausta *et oblationem*, מנחה, id est, quotidianas illas oblationes, *non audiam illos*, vel, non placebit mihi in illis, dicit secundo membro. Certum est sacrificia sine precibus fuisse inania et frivola. Nam sicuti preces non erunt acceptae Deo sine sacrificio, ita si separetur sacrificium a precatione, est duntaxat inane spectaculum. Haec igitur cohaerent quasi individuo nexu, offerre sacrificia et precari. Dixi preces non posse Deo gratas esse absque sacrificio. Nam quid potest ab homine mortali exire, nisi foetidum coram Deo? necesse igitur est preces nostras sanctificari, ut Deo placeant. Sola autem ratio dedicationis est in sacrificio Christi. Quum sub lege afferrent sacrificia, adiungebant simul preces: et hac caeremonia profitebantur se indignos esse qui votum aliquod conciperent, nisi sacrificium intercederet. Ponit igitur hic propheta quaecunque Deus in lege praeceperat: sed ostendit hypocritas semper avellere quod praecipuum est ab ipsis externis signis. Signa quidem per se Deus non negligit, neque repudiat: sed ubi veritas separatur, haec corruptela est intolerabilis. Sciamus ergo, quamvis in externo cultu nihil possit desiderari, tamen abominabile esse Deo quidquid tentamus, nisi praecedat cordis sinceritas. Dicit, *Quin*, sic enim interpretor particulam כי, *quin consumam eos*, *nempe gladio*, *et fame*, *et peste*. Tria haec excidii genera commemorat, ut certo statuant Iudaei sibi esse pereundum, quemadmodum alibi dicitur, Qui evaserit a gladio, peribit fame, et qui famem superaverit, peribit peste. In summa, ostendit Deus se armatum esse variis poenarum generibus, ita ut non possint ullis effugiis se eripere ab excidio, qui sic eum provocarunt, ut abstulerint spem veniae. Poterat quidem Deus consumere eadem poena Iudaeos: deinde poterat generaliter, et nulla specie expressa illis minari: sed quoniam increduli semper sibi effugia promittunt: ideo voluit constrictos tenere a dextra et sinistra, ut scirent se undique esse conclusos, nec ullum posse effugium inveniri. Haec summa est. Sequitur,

13. *Et dixi, O, ho, Domine Iehovah: ecce prophetae dicunt illis, Non videbitis gladium, et fames non erit vobis: quoniam pacem veritatis* (id est, stabilem) *dabo vobis in loco hoc.*

Non dubium est quin propheta retulerit quod apud Deum deposuerat: sed tamen habet respectum populi. Precatus igitur fuit in hunc modum, ut refert, sed quae seorsum, et sine teste vota conceperat, nunc profert in medium, ut Iudaeos revocet ab impietate. Colloquium autem hoc Ieremiae cum Deo non parum valuit ad tangendos Iudaeos, quia perinde ac si ipsos adduceret in rem praesentem, proponebat quod ipse audierat ex ore Dei. Nunc igitur tenemus cur arcanas suas preces ita promulget. Non facit iactantiae causa, sed quoniam inde fructum poterant colligere Iudaei. Voluit igitur eorum utilitati consulere, dum illis patefecit quod prius sine ullo arbitro deposuerat in sinum ipsius Dei. *Dixi ergo, Ho Domine.* Hic utitur dolentis particula, Ho: et ita exprimit quanta populi sui cura tangatur, dum non aliter anxius est de illius interitu, quam suo ipsius. Potest tamen esse particula stupentis, quasi propheta ipse esset attonitus, *Quid hoc, o Domine?* Et certe non male conveniet haec admiratio, ut Iudaei exhorreant una cum ipso, quum vident fuisse quasi abreptum illis fallacibus

vaticiniis, quibus decepti fuerant. Dicit igitur, *Quid hoc, Domine Iehovah? nam prophetae dicunt illis.* Hic pondus habet nomen propheticum: quasi diceret, Non sponte ita insaniunt, ut sibi pacem promittant, te invito, sed ipsi etiam prophetae, qui nomen tuum proferunt, ac iactant, illi sunt autores huius tam crassae securitatis. *Dicunt enim, Non videbitis gladium, fames non continget vobis: imo dabo vobis.* Hic induunt personam ipsius Dei. Neque enim dicunt, Dabit vobis Deus pacem firmam: sed Dabo vobis. Vidimus ergo prophetam hic exhorrescere, dum falsa vaticinia comparat cum oraculo quod ex ore Dei acceperat. *Prophetae igitur dicunt.* Honorificum erat illud nomen, coniunctum etiam cum imperio, et autoritate ipsius Dei. *Prophetae* igitur ipsi, qui videntur praediti esse autoritate coelesti, et qui videntur abs te missi esse, ac si angeli essent, illi *promittunt pacem firmam*, neque vulgari modo, sed magnifice ac si te in medium sisterent, et si ex ore tuo proferrent suas fallacias, *Dabo vobis.* Nunc ergo tenemus quorsum tendat propheta. Oportuit enim Iudaeis excuti pravam illam confidentiam, qua ipsos inebriaverant falsi prophetae, qui simulabant se divinitus esse missos: et ita gloriabantur se esse servos Dei, se esse organa spiritus sancti. Quoniam ergo necesse erat hanc fiduciam detrahi Iudaeis, quae erat interitus causa, quod scilicet obdurescerent ad Dei contemptum, et omnes minas spernerent: ideo dicit, *Quid? ita loquuntur prophetae, Dabo vobis pacem firmam in hoc loco.* Hinc colligimus Ieremiam fuisse in continuo fere certamine. Nam antagonistae acerrimi prosiliebant statim in medium, quoties minitabatur populo vel exsilium, vel famem, vel alia Dei iudicia: Quid? securi estote: Deus enim elegit hunc locum, ubi colatur: fierine posset ut evelleret ecclesiam suam ab hac quiete? non est igitur timendum, ne unquam pereat hoc regnum, ne templum excidatur. Ergo conqueritur propheta, non quod fuerit unquam commotus talibus mendaciis: sed respicit populum ipsum, et vult, quemadmodum iam dixi, ab illis deceptionibus retrahere eos qui sunt adhuc sanabiles. Ideo sequitur,

14. *Et dixit Iehovah mihi, Mendacium prophetae prophetant in nomine meo: non misi eos, et non praecepi illis, et non loquutus sum cum illis: visionem mendacii* (hoc est mendacem) *et divinationem, et vanitatem* (vel rem nihili) *et fraudem cordis sui ipsi prophetant vobis.*

Nunc clarius videmus cur propheta retulerit suam querimoniam, et simul admirationem, cuius solus Deus fuerat testis: nempe ut populus attentior esset ad hanc admonitionem. Nam si tantum dixisset, prophetae vos decipiunt, et Deus vult hoc vobis esse notum, non tam efficax fuisset oratio, sicuti quum praecessit illa interrogatio, Domine Deus, quid hoc est? *Prophetae populo huic promittunt pacem:* deinde, vetant metuere a peste et bello. Quum ergo propheta hoc ex sensu tam suo, quam communi totius populi exposuisset, hoc responsum, quemadmodum dixi, multo vehementius est, et facilius penetrat in animos. Deus ergo sic respondet, *Mendacium prophetant prophetae in nomine meo.* Emphaticum est hoc nomen, *In nomine meo:* quia admonet Deus, cavendum esse ab omni mendacii praetextu, neque facile et temere, vel absque delectu credendum esse omnibus vaticiniis. Neque enim quidquid divinum iactatur, re ipsa tale est. Videmus ergo hunc insignem esse locum: quoniam Deus admonet habendum esse delectum in vaticiniis: ne scilicet temere arripiamus quidquid profertur sub praetextu divini nominis. Vult ergo nos prudenter discernere: et ideo dixi hoc observatu dignum esse: quoniam papistae hodie dum futiliter spargunt suos titulos, se esse repraesentativam ecclesiam: deinde, se esse pastores, ecclesiam Dei esse columnam veritatis, hoc modo obstupefaciunt simplices, ita ut tollatur omne iudicium, et recipiatur pro oraculo quidquid illis placuerit statuere. Hic autem Deus per os Ieremiae ostendit non temere credendum esse vaticiniis quibuslibet. Dicit, *In nomine meo prophetae prophetant:* quasi diceret, Nomen meum saepe impie profanatur ab hominibus. Quoniam ergo multi sunt qui se venditant pro servis meis et prophetis, et qui locum etiam occupant, et exercent ordinarium munus: quoniam ergo tanta est in hominibus pravitas, ut non pudeat ipsos nomine meo abuti, prudentia adhibenda est. Hoc est primum: ubi Deus significat non sufficere praetextum muneris prophetici, nisi etiam re ipsa probent se esse veros et fideles prophetas. Postea addit, *Non misi eos, et non praecepi eis, et non loquutus sum cum eis visionem mendacii*, etc. Hic detrahit fidem pseudoprophetis: quia neque ipsos miserit, neque praeceperit ita loqui, neque etiam loquutus sit cum ipsis. Hoc postremum generalius est: sed tamen haec tria diligenter notanda sunt, quoniam sufficiunt ad discernendos veros prophetas a falsis. Voluit igitur hic Deus certas notas proferre in medium, unde fiat discrimen inter veros prophetas et falsos. Primo dicit non vocatos esse, quia se ingesserunt. Requiritur itaque vocatio, quoniam Deus nihil vult esse confusum, vel inordinatum in sua ecclesia. Verum quidem est fuisse extraordinariam vocationem Ieremiae. Nam si status ecclesiae fuisset rite compositus, summus sacerdos religionis et purae doctrinae antistes fuisset, qui adversatus est sancto Dei servo. Imo alii, ut Amos, e plebe sumpti sunt. Atqui non alii magis idonei erant ad munus propheticum quam sacerdotes. Erant enim angeli Dei exercituum, quemadmodum dicitur apud Malachiam

(2, 4). Sed quum degenerassent illi, voluit Deus non sine ignominia excitare alios prophetas tam ex oppidulis obscuris quam e vulgo ipso. Fuit igitur interdum vocatio interior duntaxat: sed ubi ecclesia rite est composita, requiritur etiam externa et legitima vocatio. Quidquid sit, certum est falso et improbe eos obtendere Dei nomen, qui non vocati sunt ab ipso, sive ratione consueta et legitima, sive spiritus sancti ductu. Hoc est primum. Iam sequitur, *Non praecepi eis.* Hic apponitur secunda nota discretionis: quia testatur Deus non esse credendum prophetis, nisi quatenus fideliter de manu in manum tradunt quod illis mandatum est. Si quid ergo de suo propheta miscet, convincitur falsi, et ita indignus est ulla fide. Sciamus ergo prophetas non alia potestate esse praeditos, nisi ut quod divinitus ipsis mandatum est, fideliter exsequantur. Sed tertia nota adhuc clarior est, quum dicit Deus *se non fuisse cum illis loquutum.* Nam ita significat nullam hominis vocem audiendam esse in ecclesia, sed suam duntaxat. Cur ergo iubet deferri honorem et reverentiam prophetis suis? nempe quoniam non afferunt nisi quod ipse tradidit. Ergo videmus, ut Deus nihil hominibus permittat imperii in ecclesia gubernanda, sed velit sibi obsequium praestare, ut fideliter referant quod ipse mandavit. Proinde quod ad praeceptum spectat, refertur illud ad species: quum autem dicit, *Non sum loquutus cum ipsis,* complectitur genus ipsum: quasi diceret nefas esse prophetis et doctoribus quidquam in medium proferre, nisi quod e coelo acceperint. Hinc concludit *eos loqui mendacium, et imposturas, et divinationem, et vanitatem, et fraudem cordis sui.* Quare videmus hic, simul ac vel pauxillum declinant homines a verbo Dei, non posse aliud proferre quam mendacia, vanitates, imposturas, errores et fraudes: et quicunque hominibus temere fidem habent, nec respiciunt missine sint a Deo, et fideliter exsequantur quod ipsis mandatum est, eos omnes sponte sua perire. Sed de hac re adhuc plura dicenda erunt.

15. *Propterea sic dicit Iehovah super prophetas qui prophetant in nomine meo, et ego non misi eos, et dicunt: Gladius et fames non erit in terra hac: in gladio et fame consumentur prophetae illi.*

16. *Et populus cui ipsi prophetarunt* (illis, est supervacuum) *erunt proiecti in compitis Ierusalem a facie famis et gladii* (hoc est coram fame, et gladio, vel praelio), *et non erit qui sepeliat eos, ipsi, uxores eorum, et filii eorum, et filii eorum, et effundam super eos malum ipsorum.*

Postquam denuntiaverat Ieremias falsis prophetis, quoniam populum blanditiis suis deceperant, poenas daturos quas erant meriti: nunc convertit sermonem ad populum ipsum. Posset tamen videri parum humaniter agere Deus, quod tam duras poenas infligit miseris hominibus, qui aliunde decepti sunt. Sed solutio est facilis. Certum enim est, nisi ultro mundus appeteret mendacia, non tantam fore efficaciam diaboli ad fallendum. Quod igitur ita rapiuntur homines ad imposturas, hoc fit eorum culpa: quoniam magis propensi sunt ad vanitatem, quam ut se Deo et verbo eius subiiciant. Et tenendum est illud Pauli (Rom. 1, 28), omnes reprobos ideo excaecari, et coniici in reprobum sensum, quoniam mendacium ultro appetunt: veritati autem obedire non sustinent. Atque ideo pronuntiat Deus se examinare hominum corda quoties prodeunt in medium falsi prophetae. Nam quisquis sincere Deum timet, ille haud dubie non rapietur fallaciis Satanae et omnium impostorum. Quoties ergo homines nimium creduli sunt, et libenter amplectuntur imposturas, certum est, hypocrisin eorum hoc modo iuste a Deo puniri. Et notum est illud prophetae (Mich. 2, 11), Iudaeos semper optasse sibi prophetas, qui aures mulcerent, qui promitterent copiosam messem et optimas vindemias. Quoniam igitur ita pruriebant illis aures, necesse fuit dari Satanae licentiam, ut totam terram obrueret mendaciis, quemadmodum etiam factum est. Non igitur mirum, quod Dominus tam severus fuit in castigando populo, quia non decepti fuerant nisi propria culpa: quemadmodum hodie idem contingit. Nam etsi misericordia tangimur quum videmus grassari Satanae ministros, et fallere miserum vulgus: tamen hoc tenendum est mercedem rependi divinitus hominum impietati: qui Dei lucem, quantum in se est, vel exstinguunt, vel suffocant, et volunt demergi in tenebras. Haec igitur ratio est, cur Deus tam rigide animadvertit in Iudaeos, qui decepti quidem fuerant a falsis doctoribus: sed quoniam praecesserat eorum impietas et ingratitudo. Et hac etiam ratione in fine versus adiungit, *Effundam super eos malum ipsorum.* Putant quidam nomen רעה tam de poena exponi, quam de culpa, sicuti עון etiam accipitur puo utroque. Sed propheta videtur causam reddere, cur Deus horribile illud iudicium exsequi statuerit contra Iudaeos, nempe quoniam digni erant tali mercede. Malum igitur libenter interpretor de sceleribus: quasi diceret, Manet quidem horrenda clades hunc populum: sed ne querantur de mea saevitia, recipient mercedem suorum scelerum. Quidquid sit, non dubium est quin propheta hic os velit obstruere Iudaeis, ne tergiversari pergant, ac si Deus parum clementer ipsos tractaret. Hinc igitur apparet, Deum non temere convertere suam vindictam contra innoxios: sed involvi simili poena et falsos doctores, et totum populum, qui illis se oblectavit. Dicit autem, *Erunt proiecti in compitis Ierusalem a fame et gladio;*

vel prae fame et gladio. *Iacebunt* igitur, *omnes*, hoc est cadavera: nam proiectos accipit pro cadaveribus, quia paulo post subiicit, *Et nemo sepeliet ipsos*. Adiungit *uxores et liberos*, quod illi etiam nihilo magis possent se excusare. Vidimus enim capite 7 fuisse illis obiectum, quod filii colligerent ligna, patres vero accenderent ignem, et mulieres subigerent farinam, ex qua conficerent placentas suis idolis. Significat igitur propheta, neminem evasurum, quoniam eodem omnes scelere sunt impliciti, alii plus, alii minus, sic tamen ut impune cedere non debeat filiis, quod patres sequuti sunt, neque uxoribus, quod obsequutae sunt suis maritis. Sequitur,

17. *Dices igitur* (copula enim loco illativae particulae sumitur) *ad eos verbum hoc* (hoc est, annuntiabis illis hoc verbum), *deducent oculi mei lacrymam* (vertunt multi: alii, descendent oculi mei in lacrymam: hebraicum nomen est singulare) *nocte et die, et non quiescent: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga aegra* (vel acerba) *valde*.

Hoc loco Deus iterum ostendit quam tardus fuerit populus ille, vel etiam stupidus: quem scilicet nullae minae afficere poterant, ut rediret ad sanam mentem. Quum ergo secure negligerent omnes minas, ideo Deus proponi illis iubet triste spectaculum, quod merito et metum, et pudorem incutere ipsis debeat. Iubet enim prophetam suum ita loqui, *Ecce ego* igitur *defluam totus in lacrymas*, idque vestra causa. Non dubium est quin propheta ex animo fleverit, quum videret populares suos ita ultro accersere sibi iram Dei, et ultimum interitum: neque enim exuerat humanos sensus. Sed non agitur hic tantum de eius sollicitudine, sed Deus ipse iubet eum ita loqui, nempe ut tandem pudeat Iudaeos suae socordiae, quoniam siccis oculis calamitatem, quae prope illis instabat, vel rideant, vel contemnant: propheta autem unus pro ipsis luctum suscipiat. Diximus hac de re capite 9 et aliis locis. Quum enim illic propheta cuperet sibi dari fontes lacrymarum, haud dubie non tantum volebat curam, quam gerebat de gente sua, testari: sed tentare hoc modo an possent flecti ad resipiscentiam: quia tanta erat in illis durities. Hoc autem loco apertius idem ostenditur: quia Deus non tantum prophetam suum in angulo iubet lugere, sed proferre hoc ad totum populum, *Ecce oculi mei descendent in lacrymas, et nulla erit quies*, nullus modus. Nunc tenemus consilium spiritus sancti. Quia ergo tanta erat populi obstinatio, ut ne lacryma quidem exprimi posset, quamvis Deus horrendis minis subinde eos territaret, ideo in persona Ieremiae quasi in speculo necesse fuit proponi ante oculos ipsorum cladem illam, ut aliquando discerent sibi metuere. Quoties occurrunt tales sententiae, meminerimus hodie quoque perinde stupidos esse homines, ut non minus oporteat duriter ipsos urgeri: Deum in evangelio similiter addere vehementiam doctrinae et acres stimulos: quoniam talis est non modo pigrities in cordibus nostris, sed etiam duritia, ut necesse sit cogi qui sponte duci non sustinent. Quidam vertunt, quemadmodum retuli, Descendent lacrymae ex oculis meis: sed rectior est altera expositio, *Oculi mei descendent in lacrymas*, ut ב iungatur cum דמעה, vel ל: *nocte et die*, inquit, *quoniam filia populi mei contrita est contritione magna*. Adhuc quidem stabant Iudaei: verum propheta hanc hypotyposin voluit esse quasi vivam imaginem, ut scirent repentinum sibi instare exitium, quamvis confiderent adhuc suis subsidiis. Neque enim tangi poterant ullo Dei metu, donec excussa illis esset illa tranquillitas. Vocat *filiam populi sui virginem*, non laudis causa, sed quoniam Deus ad illum usque diem pepercerat Iudaeis. Virgo interdum accipitur in bonam partem: nam Deus quum loquitur de sacro coniugio, quo sibi devinxerat Iudaeos, comparat populum illum virgini. Sed saepe filia Babel vocatur etiam virgo, quoniam scilicet Chaldaei diuturna pace fuerant assueti ad delitias. Sic etiam hoc loco propheta per concessionem dicit populares suos esse molles et teneros: quia scilicet indulgentia Dei tolerati fuerint. Sed quemadmodum in bello rapiuntur virgines ad stuprum, et hostium libido grassatur sine pudore et moderatione, ita Deus voluit hic exprimere vindictae suae impetum: quasi diceret, Nunc quidem estis quasi tenerae et molles puellae: sed brevi mutabitur conditio vestra: neque est cur vos decipiat diuturna felicitas, qua hactenus potiti estis. Et eodem sensu adiungit *percussionem fore acerbam valde*. Oportuit enim pluribus verbis exaggerari vindictam illam, cuius nulla erat ratio apud populum. Nunc sequitur,

18. *Si exiero in agrum, ecce* (copula enim redundat) *occisi gladio: et si ingressus fuero in urbem, ecce dolentes fame* (alii volunt esse nomen substantivum, dolores famis, vel aegritudines): *quia tam propheta quam sacerdos circumeunt ad terram, et nesciunt* (alii vertunt, quam nesciunt).

Aliis verbis idem confirmat, non quod per se obscurum esset quod iam docuit: sed quoniam sciebat se verba facere apud surdos, vel tantam esse ignaviam, ut opus esset multis stimulis. Dicit in summa, neque urbem receptaculum fore populo, ubi tegatur a poenis quae imminent: et si forte exierint in agros, totam terram hostibus fore refertam, qui occurrent, ut strage compleantur omnes campi. Haec summa est. Dicit porro ac si rem

cerneret oculis, *Si exiero in agrum*, inquit, *ubique obvia erunt cadavera:* quia hostis exserto gladio passim occidet quicunque ausi fuerint egredi. Deinde, *Si in urbem venero*, inquit, *illic fames occidet quos hostis non attigerit:* quemadmodum prius dixerat, Ecce proiecti omnes in compitis Ierusalem prae fame et prae gladio. Sed quod dixerat de compitis Ierusalem, nunc usque ad agros extendit: quasi diceret nusquam quietum fore locum Iudaeis: quia si velint aufugere, incurrent in gladios hostiles: si autem quaesierint latebras, famem illis fore infestam, ita ut sine hostis manu pereant. *Tam propheta*, inquit, *quam sacerdos errabunt, circuibunt ad terram, et nescient.* Quidam exponunt hanc ultimam partem versus quasi diceret propheta, Quum tracti fuerint in exsilium tam prophetae quam sacerdotes, post multos circuitus etiam non intelligent exsilium esse iustam scelerum poenam. Accipiunt igitur generaliter ולא ידעו, et nescient: quasi propheta hic damnaret belluinam illam caecitatem, quae occupaverat populi animos: imo sacerdotum, ut non reputarent apud se Deum poenas exigere de ipsorum sceleribus. Alii simplicius exponunt, quod circuibunt ad terram, id est, pervenient in Chaldaeam per multas ambages, et per longos circuitus pervenient, inquit, ad terram quam nescierunt, hoc est, quae fuit illis prius incognita. Sed nescio an propheta hoc vel illud voluerit. Certe commodior mihi videtur tertia expositio, quae tamen nullum habet autorem: nempe, quod *sacerdotes et prophetae circuibunt*, hoc est, quaerent vana subterfugia, quoniam destituentur omni ratione et consilio: *et nescient*, hoc est, tandem sentient sibi ablatam esse mentem divinitus, quoniam alios dementaverint. Ego igitur non dubito quin propheta peculiariter hanc poenam denuntiet impiis sacerdotibus, et falsis prophetis, quod putabant sibi fore aliquod subterfugium, sed fallentur: quia tandem frustrabitur eos sua opinio, et ubi hoc vel illud agitaverint, Deus in nihilum rediget ipsorum astutias. Digni autem fuerunt hac poena, quoniam fascinaverant suis mendaciis miserum populum: deinde scimus ut superbierint in suis astutiis. Deridet igitur propheta perversam hanc confidentiam, et dicit, *Illi circuibunt per terram, et non intelligent*, hoc est, profectu carebunt omnia eorum consilia quae diu agitabunt. Sequitur,

19. *An abiiciendo abiecisti Iehudah? an in Sion* (an Sion, ב redundat) *abominata est anima tua? quare percussisti nos, et nulla nobis medela? exspectando pacem* (id est, exspectavimus pacem) *et nihil boni* (vel, non bonum), *et tempus medelae* (idem est verbum), *et ecce terror.*

Iam propheta se ad preces et querimonias convertit, ut suo exemplo populum tandem ad similem luctum provocet, quo suppliciter omnes veniam a Deo petant, et ingenue fateantur sua peccata, sibique displiceant. Interea tamen minime dubium est quin oblique perstringat duritiem illam, de qua nuper diximus. Quum ergo nihil proficeret docendo, mutavit loquendi rationem, et populo relicto vota sua ad Deum convertit, quemadmodum etiam ante dictum fuit. Quaerit igitur *an Deus repudiando repudiet Iehudah? an anima eius abominata sit Sion?* Videtur hic ratiocinari Ieremias ab absurdo: quasi diceret, Fierine potest, ut tu repuleris tribum Iehudah, et montem Sion? Deus enim promiserat semper fore sibi lucernam Ierosolymae. Iam pessumdatae erant decem tribus, et regnum illud non modo afflictum, sed prorsus excisum. Restabat igitur semen illud, nempe quia tribus Iehudah erat quasi flos totius populi, unde et salus mundi proditura erat. Propheta igitur hic quodammodo expostulat cum Deo: quasi diceret, Tu hac lege elegisti tribum Iehudah, ut salva perpetuo maneat: templum etiam iussisti exstrui nomini tuo in monte Sion: dixisti aeternam fore tuam quietem: nunc igitur *an abiiciendo abiiceres tribum Iehudah? an anima tua abominaretur montem Sion?* Videtur tamen subesse aliqua ironiae species: nam etsi ex animo precatus fuerit Ieremias, voluit tamen simul monere populum, quam stulte sibi impunitatem promitteret a sceleribus, quoniam Deus habebat in templo suum domicilium, et Ierusalem erat quasi illius regia. Certum quidem est prophetam hic revocasse in animum Dei promissiones: sed interea voluit breviter ostendere, etiam si in speciem Deus perderet reliquias illas, et templum exscindi permitteret, tamen fore in suis promissis fidelem. Ergo quod admirative interrogat, partim in hoc sermone respicit Deum, partim vero populum admonet, etiam si Deus exitio tradat corpus populi, tamen fore in suis promissis fidelem et constantem. Dicit igitur, *Quare nos percussisti, et nulla sanatio?* Non dubium est quin etiam hoc loco propheta hac ratione flectere Deum velit ad misericordiam: quoniam promiserat se fore placabilem posteris Davidis, quamvis interdum poenas de illorum peccatis sumeret. Erat enim tunc celebris promissio: Si deliquerint filii eius, et foedus meum violaverint, percutiam eos virga, et castigabo iniquitates eorum, misericordiam tamen meam non auferam ab ipsis. Hoc consilio prius dixit, nempe cap. 10: Castiga me, Domine, sed in iudicio, id est, moderate, ne forte in nihilum redigas me. Illic diximus prophetam abiicere Deo foedus suum. Idem etiam praesenti loco repetit: *Quare*, inquit, *percussisti nos, ut nulla sit sanatio?* nam quas Deus poenas ecclesiae suae infligit, pronuntiat fore loco medicinae:

ubi autem nulla est spes sanitatis, videtur Deus irritum facere quod pollicitus est. Ergo pergit ratiocinari Ieremias ab absurdo: quasi diceret fieri non posse ut Deus tam duriter percutiat populum suum, quin relinquat locum veniae, ita ut tandem exoretur, et sanet quod percussit. *Exspectavimus pacem, et nihil boni, tempus sanationis, et ecce turbatio*, vel terror. Haec postrema pars versus confirmat quod nuper dixi: prophetam scilicet partim respicere Deum in hac precandi forma, partim vero Iudaeos perstringere: quoniam perversa fiducia decepti putabant se esse extra periculum, eo quod Ierosolymam sibi Deus consecrasset, ut illic invocaretur eius nomen, ac templum esset aeterna eius sedes. Quoniam ergo videbat quasi inebriatos esse suos populares hac stulta opinione, voluit illis breviter ostendere, fore Deo aliquam rationem incognitam, qua et fidem servaret, et tamen poenam sumeret de impiis et transgressoribus. Nam quod dicit, *Exspectavimus pacem, et non bonum*, certe non laudat fidem in populo, quod scilicet freti Dei promissionibus solatium quaesierint in suis malis, et speraverint Deum tandem fore exorabilem et propitium: non accipitur hoc nomen exspectandi in bonam partem, sed potius coarguit Iudaeos, quod pseudoprophetis nimium fidei adhibuerint. Ergo videmus ut perstringat vitiosam illam exspectationem, qua fuerant decepti. Hinc etiam colligimus quod dixi, Iudaeos stulte sibi promittere impunitatem, quoniam Deus apud illos domicilium sibi elegerat: nempe quia ostendet se non frustra minatum fuisse cladem per servos suos. Hoc sensu itaque dicit, *Exspectavimus tempus medicinae, et ecce terror*. Nunc sequitur,

20. *Cognoscimus, Iehovah, scelus nostrum, et iniquitatem patrum nostrorum: quoniam scelerate egimus in te* (חטאנו: quanquam רשע, et חטא idem fere sunt, tamen simpliciter concludit, quod scelerate egerint adversus Deum).

Hic propheta haud dubie praescribit Iudaeis quaenam sit ratio placandi Dei. Antea ita composuit preces, ut partim populum coargueret suae impiae obstinationis. Partim vero ostenderet piis et electis manere aliquid spei residuum: sed nunc simplex est forma precandi, quum dicit, *Domine, cognovimus*. Vix millesimus quisque tunc cognoscebat: sed propheta non suscipit personam totius populi: Quid igitur? haud dubie colligit se et pauculos fideles, qui restabant in populo. Deinde posteris etiam dictat veram precandi regulam, ut in exsilio sciant hoc sibi unum superesse, nempe ut fateantur peccata sua, nec aliter impetraturos veniam. Dicit igitur, *Cognovimus et scelus nostrum et iniquitatem patrum nostrorum, quod scilicet scelerati omnes simus adversum te.* Iam exposuimus paucis verbis prophetae consilium, nempe ubi Deus manum suam contra nos exseruit, non aliam esse spem salutis nisi in resipiscentia. Confessio autem hic ponitur pro ipsa poenitentia. Hypocritae ore quidem satis sunt liberales in confitendis peccatis: sed propheta hic loquitur de seria confessione: et per synecdochen, ut dixi, aliae partes poenitentiae hic notantur. Sed huc tendit summa, ut suppliciter ad petendam veniam confugiant: quod fieri non potest quin se ipsos condemnent coram Deo, ut ita praeveniant eius iudicium. De patrum iniquitate loquitur, non quod fideles extenuandae culpae causa hic inde socios accersant: sed haec est scelerum aggravatio, quum fatentur se non tantum coram Deo reos esse, sed ab utero attulisse hoc quasi haereditarium, ut digni essent interitu, quoniam ab impiis patribus erant progeniti. Hypocritae, dum exempla patrum in medium proferunt, putant vel se hoc modo posse absolvi, vel saltem leviorem esse suam culpam, quoniam hoc didicerint a prima pueritia, quod mala educatio ipsos perdiderit. Sed fideles longe aliter animati esse debent, nempe ut fateantur se dignos esse vindicta Dei, quamvis non inquirat in patrum scelera: deinde si Deus velit patrum scelera ulcisci adversus ipsos, iuste hoc facturum: et ideo se duplici vindicta esse dignos. Nunc ergo tenemus prophetae sensum: et hinc colligimus quam stulte opponant hunc clypeum Deo papistae, dum resonat subinde in ipsorum linguis nomen patrum. Nam debuerant potius et scelus suum, et patrum iniquitates agnoscere: quemadmodum hoc totum fusius explicatum fuit 9. capite Danielis, ubi dicebat se, et patres et reges scelerate egisse. Et in verbis etiam hoc notandum est: neque enim hic leve aliquod delictum notat Ieremias quum dicit, *Agnoscimus iniquitatem nostram, et patrum nostrorum:* sed ponit impietatem eorum qui vivebant: postea, *iniquitatem patrum:* et tertio adiungit, *Nos impie et scelerate egimus contra te.* Videmus ergo, ut non defunctorie agnoscat aliquod delictum: sed quasi pleno ore profiteatur omnes esse impios et transgressores legis Dei, et non tantum dignos esse mediocri castigatione, sed horribili interitu: quoniam sceleribus suis iram Dei sic provocaverant.

21. *Ne reiicias propter nomen tuum, ne reiicias* (נבל significat interdum respuere, floccipendere, significat etiam proiicere, et eadem est fere significatio alterius verbi נאץ: significat enim proiicere, et pro nihilo ducere, et vilipendere, ne ergo proiicias, vel vilipendas) *solium gloriae tuae: recordare, ne irritum facias* (alii vertunt, dissolvas) *foedus tuum nobiscum.*

Prosequitur Ieremias suam precationem, idque facit tam ex officio caritatis, quam ut incitet fideles, qui residui erant in populo, ad petendam veniam. Hic enim suscipit personam verae ecclesiae, quae tunc erat perquam exigua. Omnes gloriabantur se esse Dei filios, iactabant foedus cum Abraham percussum: sed vix millesimus quisque vere et ex animo Deum invocabat. Propheta igitur repraesentavit communem affectum exigui illius numeri, et adhuc prosequitur, quemadmodum dixi, suam precationem. Dicit igitur, *Ne abiicias, ne prosternas solium gloriae tuae:* vel eadem erit significatio utriusque verbi: quod mihi magis probatur. Sed propheta non tam ornatus causa, ut solent rhetores, duo verba simul coniunxit, quam ut vehementiam curae suae et anxietatis exprimeret. Videbat enim regnum Iehudah versari in ultimo discrimine. Ergo non vulgari modo occurrit Dei vindictae: sed accelerat velut ad incendium aliquod exstinguendum: quia difficilis erat impetratio veniae. *Solium gloriae Dei* nominat Ierosolymam, quia Deus urbem illam sibi elegerat, ubi invocaretur: non quod templo esset inclusus, sed quoniam illic erat memoria nominis eius: sicuti solet loqui, praesertim apud Mosem. Neque tamen Arca foederis inane erat signum, sed vere habitabat Deus in loco illo: quoniam praesentia virtutis et gratiae eius sese ostendebat claris experimentis. Caeterum quoniam haec loquutio saepe reperitur apud prophetas, ideo satis mihi est breviter attingere Ieremiae nostri consilium. Deus quidem coelum et terram implet, ut satis notum est: sed dat signa praesentiae suae ubicunque vult. Quoniam autem volebat coli in templo illo, vocatur eius solium, quemadmodum alibi vocatur scabellum. Nam diversis loquendi formis eandem rem scriptura designat. Saepe vocatur templum requies Dei, domicilium, sanctuarium, locus habitationis eius: alibi vocatur scabellum pedum eius, Adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius. Caeterum, in eundem finem referuntur istae formae, quamvis in speciem diversae appareant: nam ubi templum vocatur habitatio Dei, vel palatium, vel sedes, illic exprimitur virtutis praesentia, ac si familiariter Deus habitaret inter cultores suos: ubi autem vocatur scabellum pedum, tunc corrigitur superstitio, quae obrepere posset. Deus enim attollit mentes piorum altius, ne scilicet putent eius essentiam restringi ad locum aliquem. Tenemus ergo quid intelligat scriptura, et quid velit quoties vel solium, vel palatium Dei nominat Ierosolymam et templum. Sed notandum est diligenter quod inseritur a propheta. Propter nomen tuum, inquit. Scimus quoties sancti postulant exaudiri propter Dei nomen, abiicere omnem fiduciam propriae dignitatis et iustitiae. Quisquis ergo nomen Dei implorat ut impetret quod petit, ille abdicat se omnibus mediis, et plane fatetur se esse indignum qui Deum propitium inveniat. Neque enim potest haec loquutio consistere sine antithesi. Ergo quum propheta confugit tanquam ad unicum asylum, ad nomen Dei, inclusa est in his verbis confessio, qualem paulo ante vidimus, nempe quod Iudaei, quia scelerate egerant cum Deo, indigni essent omni misericordia, nec possent placare ullis suis satisfactionibus, nec quidquam haberent quod possent afferre ad favorem sibi acquirendum. Haec igitur summa est: et quoniam haec doctrina fusius alibi tractata fuit, mihi nunc satis est breviter monstrare quid velit propheta. Solium autem gloriae vocat, ut significet nomen Dei fore vel obscurum et ignobile, vel etiam probrosum, et contumeliis obnoxium, nisi parcat populo quem elegit. Scimus genitivum casum poni loco epitheti apud Hebraeos, in quo insistere supervacuum est: quoniam est ex primis rudimentis. Ergo propheta quum templum vocat solium gloriosum Dei, hoc est, in quo refulget eius maiestas, Deum ipsum quodammodo admonet, ut ne exponat nomen suum contumeliis, quia statim pro sua libidine impii blasphemias suas evomerent: atqui hoc modo nomen Dei esset contumeliosum. Postea adiungit, *Recordare, ne irritum facias foedus tuum nobiscum.* Hic etiam confirmat propheta suam precationem, revocando memoriam foederis. Poterat enim dici nihil Iudaeis commune esse cum sacro Dei nomine, cum eius gloria, et cum solio regali. Et certe digni erant a quibus Deus se procul disiungeret. Quoniam ergo divortium fecerant cum Deo, et prorsus erant ab omni sanctitate alieni, propheta hic proponit tamen Deo foedus suum: quasi diceret: Iam precatus sum ut gloriae tuae consulas, et parcas solio tuo: quoniam dignatus es tanto honore hunc locum, ut inter nos regnares: iam quia tanta est nostra impietas, ut merito nos abiicias, tamen tu non pepigisti foedus cum monte Sion, cum lapidibus templi, cum elementis denique: sed nobiscum. *Ergo ne irritum facias hoc tuum foedus.* Videmus ergo magnum subesse pondus in his verbis, quum propheta Deo supplicat, *ne irritum faciat*, vel dissolvat *foedus suum*, quod pepigerat cum populo. Etsi enim fidelis ac verax manebat Deus in suis promissis, etiam si totum populi illius nomen abolevisset, tamen debuit certare eius bonitas cum populi malitia, et fides cum perfidia. Neque enim pendebat foedus Dei a populi fide, aut probitate: fuit quidem mutua stipulatio, quia Deus pepigit foedus cum Abraham hac lege, ut integer cum ipso ambularet. Hoc verum est, et eadem stipulatio vigebat sub prophetis: interea tamen sumpsit Ieremias hoc principium, Non posse in totum deleri Dei gratiam: quia elegerat genus Abrahae, ex quo tandem nasceretur redemptor mundi. Sed Ieremias voluit longius extendere gratiam Dei,

quemadmodum ante dictum fuit, et iterum paulo post videbimus. Quidquid sit, habuit iustam rationem precandi, quum diceret, *Ne foedus tuum dissolvas nobiscum.* Sed Deo fuit alia occulta ratio: sic enim delevit, quoad sensum communem hominum, foedus illud, quo Iudaei putabant eum sibi esse obstrictum, ut tamen verax maneret: quoniam ex tenebris tandem refulsit eius veritas post finitum tempus exsilii. Nunc sequitur,

22. *An in idolis* (vel vanitatibus) *gentium, qui pluere faciat? et an coeli dabunt pluviam* (vel, et an ex coelis dabunt pluviam)? *annon tu ipse Iehovah Deus noster? et speravimus in te* (exspectavimus ad te), *quoniam tu fecisti omnia haec.*

Hic Ieremias ut Dei favorem sibi conciliet, dicit hoc in rebus extremis esse unicum remedium, et perinde est ac si proposita in medium desperatione vellet Deum flectere ad misericordiam: quasi diceret, Quid fiet nobis, nisi te propitium ostenderis? nam si tu manes implacabilis, gentes habent deos suos, a quibus salutem petunt: nobis autem fixum est salutem abs te uno et sperare et petere. Debuit autem hoc argumentum magni esse momenti, non quod monendus sit Deus: sed patitur secum ita familiariter agi. Nam si stoice volemus disputare, etiam vota nostra erunt supervacua. Quorsum enim precamur ut Deus nobis opem ferat? annon videt ipse quid nobis opus sit? annon satis est propensus ad ferendum auxilium? sed deliria illa prorsus aliena sunt a vero et serio pietatis affectu. Sicuti ergo ad Deum confugimus, quoties aliqua urget necessitas, sic etiam monemus quemadmodum si filius exoneret omnes suos affectus in sinum patris, ita in precibus ratiocinantur fideles cum Deo, et disputant, et causas omnes in medium adducunt, quibus placari queat: denique agunt cum ipso humanitus, ac si vellent persuadere quod tamen iam Deo ante mundi creationem decretum fuit: sed quia nobis absconditum est aeternum Dei consilium, debemus hic sobrie et pro fidei nostrae mensura sapere. Quidquid sit, propheta ex communi usu piorum hoc argumento sibi favorem Dei conciliat, nempe quod nisi clementer agat Deus cum populo illo, et pro sua paterna indulgentia ignoscat, actum esse: quasi diceret, Domine, tu unus es, a quo speranda nobis est salus: iam si abs te repudiamur, nullum nobis superest refugium: mittesne populum tuum ad idola et figmenta gentium? *atqui nos te unum exspectavimus.* Ergo vides non nisi in tua misericordia superesse nobis spem salutis. Sed propheta hic testatur fidelium nomine, etiam si extrema omnia miseros premant, non tamen posse ipsos quidquam petere ab idolis gentium. *An pluviam,* inquit, *dabunt?* Est synecdoche in hac loquutione: nam significat idola gentium destitui omni potentia. Ergo dare pluviam accipitur pro eo quod est fovere humanum genus, vel auxilium ferre, suppeditare quod necesse est, et largiri omnem bonorum copiam. Paulus etiam quum Deo vult asserere suam potentiam, loquitur de pluvia: et saepius Isaias utitur hoc loquendi genere. Dicit ergo, *An in vanitatibus gentium?* Hic probrose damnat omnes superstitiones. Neque enim vocat deos gentium, ut ambigua haec loquutio saepe apud prophetas ponitur: sed *vanitates gentium. An erit,* inquit, *qui pluere faciat? et an coeli dabunt pluviam?* Ego libentius interpretor: *An ex coelis dabunt pluviam?* non enim videtur mihi satis quadrare, si de coelis loquatur: tamen si cui magis placeat recepta illa expositio, sit liberum iudicium. Quod si de coelis hoc dictum sit, erit argumentum a minori ad maius. Ne coeli quidem ipsi dant pluviam, quomodo igitur vanitates? hoc est, figmenta hominum, quae tantum prodierunt ex stulto eorum cerebro? *An possent pluviam dare?* nam certe est aliqua virtus coelis indita. Atqui homo etiam si mille deos sibi fabricet, non tamen poterit fabricare guttam unam, quae distillet e coelo. Quum igitur coeli non sponte pluant, sed dum aperiuntur mandato Dei, quomodo idola gentium, et vana figmenta pluviam nobis e coelo emitterent? Consilium prophetae satis nunc liquet, nempe, quod si populum reiiciat Deus, et velit persequi scelera ultimo iure, et modo implacabili, desperatam esse omnium salutem, quia illis propositum non sit confugere ad idola. *Annon tu Iehovah,* inquit, *ipse es?* id est, solus es? *Annon ipse Iehovah et Deus noster?* Primum nomen Iehovae exprimit, quo notatur aeterna Dei et maiestas, et potentia, et virtus: deinde adiungit epitheton, quod sit Deus ipsorum, nempe *ut recordetur foederis sui. Ergo te exspectavimus quia fecisti haec omnia.* Hic etiam multi falluntur, meo iudicio: quia *haec omnia* interpretantur de coelo et terra, et omnibus elementis, quasi propheta Deum assereret esse mundi creatorem, et ideo omnia esse sub eius imperio. Sed ego minime dubito quin de poenis loquatur, quas Deus iam populo inflixerat et statuerat propediem infligere. Neque enim hic amplius loquitur de potentia Dei, quae refulget in mundi opificio: sed dicit, *Exspectavimus te, quoniam tu fecisti haec omnia,* id est, abs te uno salus nobis proveniet, quoniam tuum est mederi, qui inflixisti vulnus: sicuti alibi dicitur, Deus mortificat et vivificat, deducit ad sepulcrum et reducit. Perinde igitur est ac si diceret propheta: Nos Domine nunc ad tuam misericordiam confugimus, quia nemo praeter te unum nobis opitulari potest: tu enim poenam sumpsisti de sceleribus nostris. Quum ergo tu fueris iudex noster, tu idem etiam potes iam nos liberare ab his cladibus: nemo autem se tibi oppo-

net, quoniam summa est penes te unum potestas: concurrant omnes dii gentium, etiam conspirent omnia elementa, et omnes creaturae in nostram salutem: quid tamen proderunt nobis quaecunque afferent? Ergo quoniam tu fecisti haec omnia, id est, quoniam haec fortuito nobis non acciderunt, sed iusta tua vindicta: nunc quoniam iudex fuisti in poenis infligendis, iam sis medicus et pater: quoniam nos graviter afflixisti manu tua, iam etiam adhibeas solatium, et cures mala nostra, quae iuste perpetimur, et quidem tuo iudicio. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Et hinc etiam colligi potest utilis doctrina, non esse cur nos exaniment poenae, quae signa sunt irae Dei, ita ut non audeamus ab ipso petere veniam: quin potius hic praescribi nobis precandi formam, quia si sentimus nos castigatos fuisse Dei manu, hoc modo stimulari nos ad sperandam salutem: quoniam eius sit mederi, cuius est vulnerare: eius sit restituere in vitam, cuius est occidere. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

1. *Et dixit Iehovah ad me, Si steterint Moses et Samuel coram facie mea, non est anima mea* (id est, cor meum) *ad populum hunc: emitte a facie mea, et exeant.*

2. *Et erit, si dixerint tibi, Quo exibimus?* (vel egrediemur) *tunc dices illis, Sic dicit Iehovah, Qui ad mortem, ad mortem, et qui ad gladium, ad gladium, et qui ad famem, ad famem, et qui ad captivitatem, ad captivitatem.*

Iterum repetit Deus quod ante vidimus, nempe quoniam ad summum usque cumulum pervenerant impietates et scelera populi, non esse amplius locum veniae, nec misericordiae: etsi autem videtur penitus repudiare Deus servi sui preces, non tamen dicemus caruisse omni profectu: quoniam Ieremias optavit quidem eripere totum populum ab interitu: sed non ita inconsiderate et futiliter oravit, quin discerneret inter titularem ecclesiam, ut loquuntur, et inter semen electum. Sciebat enim multos esse degeneres Abrahae filios, neque ipsum latebat quod dicitur in Psalmo (15, 1. 2), Quis habitabit in tabernaculo tuo, et quis stabit in monte sanctitatis tuae? innocens manibus, et puro corde. Nam propheta illic ex professo ostendit frustra gloriari hypocritas, quod ingressus illis pateat in templum, quod sacrificent una cum fidelibus: requiri enim et cor mundum et manus puras: Ieremias certe hoc satis tenebat. Ergo quamvis extenderit suam sollicitudinem ad totum populi corpus, tamen cognovit esse aliquod electum semen: quemadmodum hodie dum precamur, debemus pro caritatis regula complecti omnes, quoniam nondum possumus statuere quos Deus elegerit vel reprobaverit: atque ita quantum in nobis est, debemus curare omnium salutem: interea scimus, sed confuse, multos esse reprobos, quibus prodesse nequeunt vota nostra: scimus hoc, sed non possumus notare unumquemque digito. Sic igitur precatio Ieremiae non fuit inutilis: sed in ipsa forma, ut loquuntur, non fuit exauditus: volebat enim, si fieri posset, totum populum esse salvum. Sed quoniam Deus statuerat perdere illos impios, et qui prorsus erant desperati propter indomitam contumaciam, tantum ex parte obtinuit Ieremias quod volebat, nempe ut Deus servaret ecclesiam suam, quae tunc erat quodammodo abscondita. Dicitur autem, *Si steterint coram me Moses et Samuel, non est anima mea ad populum hunc.* Summa est, etiam si prodeant in medium omnes patroni, nihil tamen profecturos: quoniam Deus populum illum reiecerit. Mosis et Samuelis hic fit mentio, alibi apud Ezechielem (14, 14), Iob et Daniel nominantur: sed eadem prorsus est ratio. Hic enim Mosis fit mentio, quoniam videmus ut se opposuerit, et optaverit etiam fieri anathema pro populo suo: Dele me e libro vitae, vel parcas populo huic (Exod. 32, 32). Quum ergo toties Moses placata ira Dei, ubi iam fere actum erat de populo, tamen eripuisset illum quasi e morte aeterna: idque satis notum, et passim vulgatum esset apud Iudaeos, ideo hic ponitur eius nomen. Quod ad Samuelem spectat, scimus quantopere excelluerit: deinde quoties etiam Deus ab ipso placatus fuerit in salutem totius populi. Tandem quum oraret pro Saule, Deus cohibuit quidem immodicum eius studium, Ne ores amplius, et tamen non destitit orare (1. Sam. 16, 1). Quum ergo tantus fuerit in Samuele fervor ut quodammodo luctatus fuerit cum Deo ipso, haec ratio est cur hic eum Mosi adiungat Deus. *Ergo si steterint illi duo coram me, anima mea,* vel cor meum *alienum est a populo isto,* neque unquam ero placabilis. Loquitur autem de illa perversa multitudine, quae ultimum sibi exitium toties quasi data opera accersiverat: nam alibi visum fuit, nunquam reiectum fuisse populum: sed distinguere oportet inter paleam et triticum. Erat tunc Iudaea quasi area Dei, ubi quoniam multitudo a pietate desciverat, apparuit magna paleae congeries: erant autem pauca grana quae latebant. Non fuit igitur *cor Dei ad populum,* id est, ad illos degeneres Abrahae filios, qui solo titulo superbiebant, quum tamen essent foedifragi, quum pridem defecissent a vero et sincero Dei cultu, et omni probitate. Non fuit igitur cor Dei ad illos: sed tamen mirabiliter servavit reliquias, et quidem occulto modo. Hic autem locus docet quod etiam scribit Iacobus (5, 16), multum valere preces iustorum

assiduas coram Deo. Producit exemplum Heliae, qui coelum clausit suis votis, ne plueret tam longo tempore: deinde coelum suis votis aperuit, quum a Deo pluviam postularet. Infert igitur multum valere preces iustorum assiduas, non tantum ubi pro se ipsis privatim orant, sed dum supplicant pro aliis: quemadmodum Helias non habuit peculiarem sui respectum, sed voluit toti populo succurrere. Certum igitur est, patrocinium hoc sanctorum plurimi fieri coram Deo: et ideo etiam iubemur alii aliis ultro et citro exponere nostras necessitates, ut mutuo sese omnes iuvent, et alii pro aliis precentur. Sed interea notandum est, non debere reddi securiores, qui existimant se commendari Deo aliorum precibus. Certum enim est, quemadmodum prosunt Christi membris piorum vota, sic etiam nihil impiis et hypocritis prodesse. Neque enim Deus iubet nos acquiescere in hac fiducia, quod alii pro aliis precentur: sed iubet unumquemque precari: deinde communicare suas preces, et vota cum omnibus ecclesiae membris. Quisquis ergo cupit sibi prodesse sanctorum preces, ille etiam adiungit suas. Verum est, fateor, aliquando prodesse sanctorum vota etiam impiis et extraneis. Neque enim supervacua fuit Christi precatio, Pater ignosce illis: nesciunt enim quid faciunt. Nec certe operam lusit Stephanus, quum idem precatus est. Et libenter etiam recipio quod dicit Augustinus, Paulum inter alios donatum fuisse Stephano [1]). Sed iam disputo quid nobis agendum sit quum audimus iuvari nos precibus omnium sanctorum, nempe ut quisque strenue in partes suas incumbat, et praestare studeat sollicitudinem, et curam fratribus, quam ab ipsis vicissim expetit. Hoc igitur controversia caret, non tantum singulos, pro se ipsis privatim dum orant, exaudiri, sed prodesse ultro et citro preces sanctorum etiam aliis. Sed plus quam ridiculi sunt papistae, dum hoc trahunt ad sanctos mortuos. Mortui erant Moses et Samuel, inquiunt, quum Deus hoc pronuntiavit: verum est: ergo tunc orabant. Consequentia digna talibus magistris, quae tantundem valet ac ruditus asini. Nam Deus hic prosopopoeia utitur, ac si diceret: Si nunc superstites essent Moses et Samuel, et se interponerent, ego tamen manebo implacabilis. Nam Ezechiel Danielem nominat, qui tunc vivebat: nominat etiam Iob. Videmus ergo hic non discerni vivos a mortuis. Ac proinde nimis stupidi et insulsi sunt papistae, dum ita nugantur, mortuos pro vivis orare, quoniam de Mose et Samuele hoc dictum sit. Ego non multum insisto in refellenda illa inscitia, quoniam per se fere evanescit: saltem sufficit brevis admonitio, ne quis tali cavillo fallatur. Postea iubet prophetam abiicere populum: *Abiice*, inquit, vel expelle *a facie mea*. Non dubium est, quin vulgari modo hic loquatur, Facessant a me. Sed simul tamen ostendit Deus quid prophetae suo mandaverit: quasi diceret, Tu fungere officio tuo, memineris quid tibi oneris imposuerim. Iussus autem fuerat Ieremias denuntiare populo exsilium, erat praeco divinae vindictae. Quum ergo sustineret illud onus, debuit exsequi quod Deus praeceperat. Ergo nunc tenemus quid sibi velint haec verba, *Expelle eos*. Sed iterum hic notandum est quod ante vidimus: commendat enim Deus efficaciam propheticae doctrinae, quemadmodum prius dictum fuit, Constitui te super gentes et regna, ut plantes et evellas, ut aedifices et destruas. Significat ergo Deus tantum esse efficaciae in ore servi sui, ut quamvis Iudaei derideant eius vaticinia, quasi inanes minas, quibus terrentur duntaxat pueri, tamen fore quasi fulmina: perinde ac si Ieremias ipse magno exercitu instructus, et magnis copiis, populum in exsilium expelleret: quemadmodum etiam dicit Paulus (2. Cor. 10, 5) potestatem nobis esse datam, qua deiiciamus omnem altitudinem quae se extollit adversus Christum. Quum autem tantum autoritatis vendicet Deus propheticae doctrinae, quoties minatur poenas incredulis, sciamus etiam hoc debere extendi ad salutis promissiones. Rursus itaque quoties Deus offert nobis gratiam per evangelium, et se propitium nobis fore testatur, sciamus coelos quodammodo nobis aperiri: nec aliam certitudinis rationem quaeramus quam in illo testimonio. Quare? nam sicuti data fuit prophetis haec potestas ligandi et solvendi, sic etiam hodie ecclesiae ministris eadem potestas data est, nempe ut ad salutem invitent eos omnes, qui adhuc sunt sanabiles: et denuntient ultimum interitum reprobis et obstinatis in sua malitia, quemadmodum dicitur a Christo (Mat. 16, 19 et 18, 18), Quodcunque ligaveritis in terra, ligatum erit in coelis: et quodcunque solveritis in terra, solutum etiam erit in coelis. Neque enim tantum ligandi mandato instruxit apostolos, sed etiam solvendi. Et Paulus etiam quum suam illam potestatem tam magnifice praedicat, adiungit: Ubi impleta fuerit vestra obedientia (2. Cor. 10, 6): quasi diceret evangelium non praedicari tantum in hunc finem, ut cedat reprobis in mortem, sed esse salutis pignus omnibus electis, et qui amplectuntur vera fide promissiones sibi oblatas. Iam confirmat etiam illam sententiam, *Si dixerint, quo exibimus? tunc dices illis, Qui ad mortem*, ad mortem: qui ad gladium, ad gladium: qui ad famem, ad famem: qui ad exsilium, ad exsilium: quasi diceret, Frustra querentur de suis miseriis. Neque enim dubium est, quin respexerit Deus ad obstreperas voces, quae spargendae erant in populo in gravissimis illis calamitatibus. Sic enim solent hypocritae. Nam quantisper parcit illis Deus, superbe insultant prophetis, et iactanter etiam proferunt sua subsidia,

[1]) August. Serm. 1 de Sanctis, in festo S. Stephani.

suas munitiones. Ubi autem urget ipsos manus Dei, tunc sunt plus quam façundi in querimoniis: He! quorsum tandem perget Deus? an nunquam erit finis? et quid hoc sibi vult? et cur nos tam duriter vexat? et cur non saltem sublevat nos aliqua miseriarum parte? Quoniam ergo tam queruli sunt hypocritae in suis miseriis, ideo praevenit Deus omnes illas expostulationes, *Si tibi dicant, quo effugiemus?* vel ad famem, vel ad gladium, vel ad exsilium, Deo perinde est: ac nihil refert, hoc est, nulla amplius vobis quaerenda est spes misericordiae: quoniam Deus vos abiecit. Ergo scitote actum esse de vobis, quoniam salus vestra nulla est coram Deo. Quocunque ergo mortis genere pereundum sit, vobis tamen pereundum est: non parcet vobis Deus: sive occurrat gladius, sive fames, sive aliud genus mortis, omnibus modis eritis desperati.

3. *Et praeficiam super eos quatuor familias, dicit Iehovah, gladium ad occidendum, et canes ad trahendum, et avem coelorum, et bestiam terrae ad comedendum et perdendum.*

Prosequitur eandem sententiam Ieremias. Heri dicebat populum illum non amplius curae esse Deo: itaque nihil restare, nisi ut omnes perirent alii aliis modis: levissima autem poena esset exsilium. Nunc vero confirmat eandem sententiam: quod scilicet Deus armabit adversus eos tam aves quam bestias, gladium et canes: quasi diceret omnia animalia fore illis inimica, quoniam exsequentur contra eos Dei vindictam. Alii verbum פקד perperam, meo iudicio, hic accipiunt pro visitare: saltem vertere debebant, Visitabo quatuor familias super ipsos: sed visitare quatuor genera poenarum absurde dicitur, nec ullus certe sensus potest commode elici. Atqui quum hoc verbum sumatur pro Praeficere, optime congruit praesenti loco: quod Deus praeficiet quatuor genera, quae vocat quatuor familias. Et subest antithesis: quia durum illis fuerat parere Deo, necesse iam esse ut habeant canes duces, et saevas bestias, et aves coelorum, et gladium ipsum. Summa est, nullum fore vindictae Dei et diversis poenis finem, donec penitus Iudaeos consumpserit. Sed interea significat sibi praesto fore multos irae suae ministros, quoniam in promptu habeat omnes creaturas. Quoniam igitur poterat uti et canum et volucrum, et animalium et hominum etiam obsequio: hinc Iudaeos statuere oportuit, frustra eos captare hoc vel illud effugium. Scimus enim homines semper maligne restringere Dei potentiam vel ubi agitur de ipsorum salute, vel de castigandis eorum peccatis. Si enim praeterierit aliquod incommodum putant se elapsos, et promittunt sibi impunitatem. Quasi vero Deus non possit singulis momentis depromere multa et varia flagella. Haec igitur ratio est cur propheta hic de quatuor familiis loquatur. Sequitur,

4. *Et ponam eos in commotionem omnibus regnis terrae propter Manasse filium Ezechiae regem Iehudah* (vel, regis Iehudah, parum interest), *propter ea quae fecit in Ierusalem.*

De exsilio nunc concionatur Ieremias. Hactenus de gladio loquutus est, et de fame, adiunxit etiam alias poenas: nempe quod trahenda essent cadavera a canibus, deinde lanianda ab aliis truculentis bestiis, et avibus coeli. Sed nunc speciem unam retinet, nempe quod Deus profligabit eos in exsilium. Videtur autem sumpsisse haec verba ex Mose. Nam ita loquitur 28. cap. Deuteronomii, nisi quod in nomine praeponitur ע literae ז. Sed conversio illa satis trita est. In reliquis prorsus convenit cum Mose: *Dabo*, inquit, *eos in commotionem omnibus regnis terrae*, hoc est, faciam ut vagi et trepidi errent. Amplificat gravitatem exsilii: quod scilicet nusquam illis erit tuta quies. Saltem qui solum vertunt exsilii causa, reperiunt angulum aliquem ubi respirent: sed Deus pronuntiat Iudaeos ubique fore vagos et instabiles, ut nullus locus illos recipiat. Hinc autem melius cognosci potuit Dei vindicta, quod nusquam contigit hospitium miseris illis, quum dispersi essent per varias terras. Etsi enim habitarunt in certis regionibus, quas placuit regi Babylonio illis attribuere, fuerunt tamen ubique inquieti. Ergo non frustra Moses minatus fuerat illis talem poenam: neque etiam frustra repetivit Ieremias quod dictum fuerat a Mose. Addit causam, nempe *propter Manasse:* atqui iam Manasse erat mortuus. Cur igitur transtulit Deus in posteros vindictam, quam ipse promeritus fuerat? Videtur enim hoc pugnare cum altero loco, ubi per Ezechielem dicit, Anima quae peccaverit, ipsa morietur (Ezech. 18, 4). Sed minime dubium est quin Deus iuste ultus fuerit scelera populi etiam post mortem illius impii regis: quia non destiterant mala malis cumulare. Quoniam tamen illo tempore maxime eruperat impietas, ideo praecipue notavit, ut intelligant Iudaei se pridem dignos fuisse interitu, nec fuisse poenam dilatam, nisi inaestimabili Dei misericordia, qui non statim voluit tractare illos, ut meriti fuerant. Commendat igitur longam Dei tolerantiam propheta, eo quod suspensa fuisset clades ad illud usque tempus. Et ex opposito demonstrat, non adeo severe illos tractari, quin digniores sint et pluribus poenis et atrocioribus: quia scilicet tanta obstinatione non destiterant accersere sibi multa exitia, quantum in ipsis fuit. Sed exoritur alia quaestio. Nam quamvis Manasse simulaverit poenitentiam: tamen Deus visus est ignoscere tam ipsi quam toti populo. Cur ergo

nunc pronuntiat se vindictam sumpturum de sceleribus illis, quae iam sepulta fuerant? sed facilis responsio est, quod scilicet ab eo tempore nihilo meliores fuerint Iudaei. Quum ergo scelera Manasse continuum cursum habuerint, necesse fuit tandem rependi obstinatis quod meriti erant: quia si vere fuissent conversi, sequuta fuisset mutatio aliqua in melius. Quum autem eadem semper impietas grassata fuerit, et iisdem sceleribus addicti fuerint Iudaei, hinc constat gravius illis instare iudicium, et quidem merito, quod abusi fuerint illa Dei clementia. Pepercerat enim tam regi quam ipsis omnibus, si modo amplexi fuissent veniam sibi oblatam. Sed quum ita obduruissent, debuit in rationem venire ipsorum ingratitudo et contumacia, ut Deus severius illos tractaret. Porro vocatur Manasse filius Ezechiae, ad augendum eius crimen. Nam quum religio fuisset recte constituta Ezechiae tempore, et pius ille rex non absque maximis laboribus et molestiis suas omnes vires convertisset ad restituendum Dei cultum, debuit Manasse patrem suum imitari. Ipse autem non modo erexit altaria idolis, et totam terram inquinavit superstitionibus, sed violavit ipsum quoque Dei templum. Fuit igitur horribilis, et plane diabolicus furor, quum tradita fuisset ratio Dei pure colendi, filium tam perditae mentis esse, ut statim everteret quidquid magno patris labore fuerat probe constitutum. Haec igitur ratio est cur probrose nomen patris commemoret Ieremias. Et hinc colligimus graviore dignos poena esse, qui probe educati a pueritia, postea tamen degenerant, et quum habuerint pios ac sanctos patres, sese proiiciant ad omne nefas. Qui ergo ita deficiunt a sanctis patribus, eos gravior poena manet. Et hoc colligimus ex verbis prophetae, qui hic per contumeliam vocat *Manasse filium Ezechiae:* quod tamen fuisset illi valde honorificum, si patri fuisset similis, et sequutus fuisset eius pietatem. Et interea minime dubium est quin propheta totum populum oblique accuset. Scimus enim quam multa odia sustinuerit pius Ezechias, et ut certaverit pro legitimo Dei cultu, ac si fuisset inter Assyrios vel Aegyptios. Nam summa pervicacia populi tunc apparuit, quum periclitatus est de regno, quia scilicet conatus fuerat purgare terram Iehudah omnibus sordibus et inquinamentis. Illic ergo sese prodidit et palam detexit populi impietas et ingratitudo. Iam Manasse momento evertit cultum Dei: et cum magno plausu statim omnes abrepti sunt ad superstitionem. Ergo videmus os Iudaeis fuisse obstructum, ne exciperent se morigeros fuisse regis mandato, quum sequuti essent perversas superstitiones. Sponte enim assensi sunt regi: et tamen vix et longis difficultatibus adducti fuerant ut paterentur restitui Dei cultum tempore Ezechiae. Caeterum ad superstitiones Manasse accessit etiam crudelitas: quia scimus non tantum vias urbis coopertas fuisse sanguine, sed fluxisse rivos sanguinis, quemadmodum narrat sacra historia. Quum ergo tam inhumaniter saevitum sit adversus prophetas tempore Manasse, et non solus rex fuerit autor huius saevitiae, sed consensu populi omnes veri Dei cultores tracti fuerint ad necem, hinc patet commune fuisse totius populi scelus. Et ideo dicit *Ierusalem,* nempe ut intelligant Iudaei sanctam illam urbem, qua gloriabantur, fuisse pridem cavernam latronum, et pollutum fuisse templum Dei impiis superstitionibus, totam vero urbem iniustis illis et barbaris caedibus. Nunc sequitur,

5. *Nam quis parcet tibi Ierusalem* (vel, quis miserebitur tui? sed חמל proprie est ignoscere, vel parcere: hic tamen accipitur pro indulgere, vel misereri: quis ergo miserebitur tui Ierusalem?) *et quis consolabitur te? et quis locum mutabit ad inquirendum de pace tibi?* (hoc est, tua? iungamus et alterum versum).

6. *Tu reliquisti me, dicit Iehovah, retrorsum abiisti: ideo extendam manum meam super te, et perdam te: fatigatus sum poenitendo.*

Hic propheta demonstrat, poenarum atrocitatem de qua concionatus est non posse vitio verti, quemadmodum queruli sunt homines, et semper expostulant cum Deo, et illum insimulant nimii rigoris. Ergo ne obstrepant Iudaei, breviter ostendit propheta quidquid illis malorum instat iure deberi, et ita esse promeritos, ut ne apud homines quidem invenire possint misericordiam. Scimus pessimos etiam quosque, ubi Dominus ipsos punit, habere tamen qui ipsis condolescant. Nemo est tam sceleratus cui non faveant propinqui, et quem non aliqui consolentur. Ostendit ergo propheta, non modo coram Deo inexcusabiles esse Iudaeos, sed etiam coram mundo indignos esse omni humanitate. Primo enim dicit, *Quis tui miserebitur?* deinde, *Quis te consolabitur?* Nam נוד significat proprie verbis adhibere aliquod solatium, quemadmodum ubi conveniunt ad communem luctum propinqui, et affines, et vicini, audiunt lamentationes, ipsi etiam addunt aliquod signum consensus. Dicit igitur neminem fore, qui fungatur hoc officio erga Ierusalem. Tertio addit, *Et quis recedet,* hoc est, locum mutabit proprie: *Quis* ergo *locum mutabit, ut inquirat:* alii vertunt, ad orandum. שאל est proprie petere: et tamen transfertur aliquando ad preces. Sic ergo multi vertunt, neminem fore qui preces suas opponat pro Iudaeis. Sed si syntaxin prophetae expendimus, potius loquitur de illo humanitatis officio, quod homines inter se colunt atque exercent, dum inquirunt de pace: Satisne salva

sunt omnia? quomodo habes? an recte est et tibi, ac tuis? Quum ita sciscitamur de cuiusque statu, ostendimus aliquod signum sollicitudinis nostrae. Nam amor est semper sollicitus. Dicit igitur propheta, *Quis ad te concedet, ut inquirat de pace tua*, hoc est, ut intelligat quomodo valeas, et quaenam sit tua conditio? Videmus ergo Iudaeos hic depelli ab omni querimonia: quoniam totus mundus cognoscet ipsos ea misericordia esse indignos. Non autem intelligit propheta, fore omnes crudeles erga Ierusalem, sed potius ostendit tanta esse eius scelera, ut nullus locus restet humanitati et communibus officiis, quae ultro citroque homines inter se observant. Et ratio sequitur, *Tu enim reliquisti me, dicit Iehovah*. Quum ergo reiectus fuisset Deus a Iudaeis, nonne talis defectio dignam mercedem retulit, quum destituti sunt omni humano auxilio? Postea addit, *Retrorsum abiisti*. Continuationem significat in illa impia defectione: quod scilicet non tantum ad tempus obliti fuerint Dei, sed procul ab ipso discessissent, ut essent in totum alienati. Iam sequitur, *Et extendam*, hoc est, ideo: nam copula hic ponitur vice illativae particulae. Potest hoc referri vel ad tempus praeteritum, vel ad futurum: partim enim afflixerat Deus populum illum, sed restabant graviores poenae. Ego libenter interpretor, esse vaticinium de futuris cladibus, nam sequitur in clausula, *Fatigatus sum poenitendo*, hoc est, toties me poenituit, ut iam non possim adduci ad ignoscendum: quia video me toties lusisse operam, ut non sustineam diutius falli. Alii quidem vertunt, Consolando me: et נחם significat utrumque: sed non videtur mihi quadrare alter ille sensus. Non dubito igitur quin propheta poenitentiam designet. Scimus vero Deum non mutare consilium. Nam poenitentia tanguntur homines: quia saepe frustratur eos opinio, dum aliud quam putaverant contingit: Deo nihil tale competit. Sed poenitentia Dei refertur ad sensus nostros. Poenituit igitur Deum severitatis quoties mitigatus est erga populum, quoties manum suam a vindicta quasi praesenti retraxit, quoties ignovit peccatis. Hoc autem saepius factum fuerat. Iudaei vero ludibrio habuerant talem Dei clementiam: et quo saepius illis parcebat, eo audacius provocabant iram eius. Dicit ergo *se fatigatum esse, quod toties poenituerit*, hoc est, quod toties illis pepercerit, et suspenderit suum iudicium. In summa, Iudaeos excludit ab omni excusatione, et demonstrat impie facturos, si obstrepant Deo: quoniam scilicet non dederint locum eius misericordiae, imo quum toties eum experti fuerint placabilem, tamen nimis indigne et contumaciter abusi fuerint eius tolerantia. Sequitur,

7. *Et ventilabo ventilabro ipsos in omnibus portis terrae* (id est, per omnes portas), *orbavi, perdidi populum meum: a viis suis non recesserunt*, (non reversi sunt, vel, non sunt conversi).

Hic confirmat eandem doctrinam. Potest hoc quoque verbum tam in praeterito tempore, quam in futuro exponi. Sed adhuc existimo esse vaticinium de futuro tempore. Caeterum, quod postea sequitur, *Orbavi, perdidi:* mihi non dubium est quin ad tempus praeteritum referri debeat. Dicit ergo, *Ventilabo eos*, vel dispergam: nam זרה significat dispergere. Quoniam autem sequitur, *In ventilabro*, (quod nomen deductum est ab eadem radice) ideo libenter illam anadiplosin retineo. *Ventilabo* igitur *eos ventilabro per omnes portas terrae*. Quod exponunt multi interpretes, Per urbes, mihi non adeo placet. Videtur enim esse frigida expositio: quin potius propheta portas terrae intelligit omnes agros. Nam Iudaei putabant se fore semper quietos in suis urbibus. Per synecdochen portae urbes quidem significantur ut alibi visum est: sed quum Iudaei confisi suis munitionibus non putarent se unquam posse evelli ab illis tranquillis nidis, eleganter transfertur nomen hoc ad quoslibet exitus. *Ego vos ventilabo*, inquit Deus: quomodo? *per omnes portas terrae*, vel, per omnes agros, et per omnia deserta, hoc est, quacunque patebit regio, erit vobis illac transeundum. Soletis ingredi per portas vestras, et egredi, et habetis illic quietas domos: sed aliae posthac erunt vobis urbes, vel portae, hoc est, omnes agri, et omnia deserta, omnes viae, denique et omnis transitus. Iam sequitur, *Orbavi, perdidi populum meum, nec conversi sunt a viis suis*. Hic haud dubie exprobrat Iudaeis socordiam, quod non resipuerint gravibus poenis admoniti, quas partim ipsis, partim fratribus Deus inflixerat. Nam regnum Israel erat excisum: quum vidissent trahi in exsilium decem tribus, nonne debebant terreri tali exemplo? Ideo etiam alter propheta dicit (Amos 6, 6), Nemo est qui lugeat super contritione Ioseph. Deus enim posuerat illis ante oculos triste speculum et horribile. Debuerant igitur in clade Israel agnoscere quid essent meriti, et converti ad Deum. Exprobrat igitur illis Deus caecam illam duritiem, quod quum orbasset populum suum, id est, decem tribus, et quum perdidisset: deinde etiam attritum esset magna ex parte regnum Iehudah, tamen non essent conversi a viis suis. Ergo hinc melius patet dignos esse gravissimis quibusque cladibus, quoniam sint prorsus desperati. Postea addit,

8. *Multiplicatae sunt mihi viduae eius supra arenam maris* (prae arena maris), *immisi illis* (venire feci illis) *super matrem iuvenis* (id est super turmam, vel multitudinem iuvenum) *vastatorem in meridie: et proieci* (cadere feci ad verbum) *super ipsam re-*

pente tumultum et terrores (quanquam de his vocibus postea erit aliquid dicendum).

Primo dicit *multiplicatas fuisse eius viduas*, quoniam viri fere omnes ceciderant in acie. Si loquitur propheta, supervacua erit particula לי. Si autem refertur ad Deum haec loquutio: scimus sic populum illum fuisse sub imperio Dei, ut non abs re appellet viduas suas, quemadmodum et filios qui geniti erant Israelitis vocat suos. Sed in ea re parum est momenti, nisi quod si accipimus in Dei persona, sensus erit, Ecce me certe non latet in quam magna copia sint eius viduae: itaque quum misericors sim, non temere, nec promiscue passus sum tantas strages edi in populo isto. Vult propheta ostendere, fuisse tantam obstinationem in Iudaeis, ut obluctati fuerint omnibus Dei vindictis. Est autem hoc signum horrendae impietatis, quum ita desperatis animis ruunt homines, et stupidi sunt ad omnes poenas. Hoc autem intelligit propheta quum dicit *multiplicatas esse viduas populi*. Dicit, *prae arena maris*. Hoc certe fuit etiam auditu formidabile: sed quum tantas clades adspicerent suis oculis, quo palam fiat perdita illorum contumacia, dicit non fuisse commotos. Quod autem sequitur, non potest nisi ad Deum referri: *Venire feci illis super turmam iuvenum vastatorem*, inquit. Est explicatio eiusdem sententiae: quasi diceret, inde esse tot viduas, quoniam Deus perdiderit omnes viros. Sed quia poterant Iudaei hoc adscribere hostibus: ideo Deus pronuntiat se autorem esse omnium cladium quas perpessi fuerant. Ostendit igitur non fuisse fortuitas illas clades, quemadmodum imaginantur homines fortunam plurimum in bello valere: et ideo non tantum tribuunt et prudentiae et virtuti hominum quantum fortunae: quia scilicet ignorant Dei providentiam. Hic ergo Deus ostendit fuisse quidem totum florem populi excisum hostilibus gladiis: sed non venisse sponte Chaldaeos, vel proprio motu, aut Assyrios: sed impulsu arcano: quoniam scilicet voluerit poenas de populo illo desperato sumere. Haec igitur causa est, cur Deus non tantum hic loquatur de vastatore, sed dicat impulsos fuisse hostes suo consilio, et quasi militasse sub vexillo suo, et auspiciis, vel ductu. Dicit, *In meridie:* quum scilicet tunc melius cavere sibi possent Iudaei. Sed ostendit se illis fuisse adversum, quod non fuerint deprehensi hostium astu, quemadmodum saepe fieri solet: nec fuerint oppressi clandestinis consiliis, sed hostes palam et libere irruperint: quum tamen et multae urbes essent munitae, et populus confideret se habere satis multa praesidia. Quod ergo hostes in ipsis meridiebus (id enim valet hebraicum nomen) et in clara luce ita ausi fuerint grassari: inde certe clarius patefacta est Dei vindicta, quod non tam in rebus gerendis viguerit vel industria, vel consilium hominum, sed Deus manum suam quasi aperto modo et visibili e coelis exseruerit. Postea adiungit, *Et proieci super eos*, Cadere feci *repente*. Vertunt multi, urbem: alii, hostem: et עיר significat urbem, sicut accipitur aliquando pro hoste. Sed potest alia esse probabilis expositio: quod scilicet Deus immiserit illis tumultum et terrores. Nam hoc nomen עיר descendit a radice עור, quod est excitare: ideo pro tumultu potest sumi: et mihi magis arridet hic sensus, quia qui urbem vertunt, coguntur afferre expositionem coactam et longe detortam: Cadere feci repente urbem, id est, urbes super eos. Primum erit mutatio numeri: deinde, cadere feci urbes, id est, ruinas urbium super eos, videmus certe hoc violenter dici. Atqui optime conveniet sensus, si vertamus tumultum. Nam postea etiam sequitur, *Et terrores*. Alii tamen בהלות accipiunt adverbialiter, pro repente, et volunt idem bis dici. Dixerat enim paulo ante, *proieci super ipsam repente*, nunc festinationes: sic enim illi vertunt: sed non quadraret, quoniam coniungit עיר cum בהלות, hoc est, tumultum cum terroribus. Ego igitur simpliciter interpretor, repente perculsos fuisse Iudaeos motu minime sperato: quoniam putabant hostes procul distare, nec quidquam sibi esse periculi. *Repente* ergo *immisi super eos tumultum ac terrores*. Postea addit,

9. *Debilitata est quae peperit septem: et exspiravit anima eius* (alii vertunt, afflicta fuit: sed נפח significat sufflare: videtur autem hic metaphorice poni pro exspirare: exspiravit ergo anima eius), *ingressus est sol eius* (hoc est, occidit sol) *in adhuc die* (id est, quum adhuc esset dies), *confusa est, et erubuit: et reliquias ipsorum gladio dabo* (ad gladium exponam) *coram inimicis ipsorum, dicit Iehovah.*

Pergit in eadem narratione. Dicit *foecundas mulieres fuisse debilitatas*, non quemadmodum fieri videmus. Nam frequentibus puerperiis scimus imminui vires mulierum. Sed hic de robore loquitur, quod matres sumunt a filiis. Nam polytechnia est fultura matrum. Quae igitur multos habet liberos, fortior videtur: quia totidem munita est clypeis. Quoniam ergo locare solent matres in sua sobole multum praesidii, dicit *debilitatas esse* suis viribus, nempe quia orbatae sunt omnibus liberis, ac si semper fuerint steriles. Postea addit, *quasi exspirasse animam populum ipsum*. Nam hic non de mulieribus loquitur, sed de toto populo. Sequitur enim postea, *Occidit sol eius quum adhuc esset dies*, hoc est, quum prosperitas illis certa esset, subito Deus involvit eos tristi calamitate, et quasi circumdedit illis tenebras, quum putarent sibi lucere prosperam fortunam. Tandem dicit *confusos fuisse et*

erubuisse: et simul denuntiat se tamen daturum quidquid residuum est gladio coram hostibus ipsorum: quasi diceret, Nondum sunt perfuncti omnibus poenis, quia non fuerunt subacti, quum tamen tam graviter ipsos castigaveram, et severe. Quoniam igitur fuerunt insanabiles, quod reliquum manet expellet gladius: neque enim desinam eos vindicta mea persequi, donec penitus consumpsero.

10. *Hei mihi, mater mea, quod genueris me virum rixae, et virum litis toti terrae. Non foeneratus sum, et non foenerati sunt mecum: quisque maledicit mihi.*

Non dubium est quin propheta quum videret laborem suum non ita prodesse, vel ita esse fructiferum, ut optasset, aliquid humanum passus fuerit. Simul tamen notandum est, sic retentum fuisse arcano spiritus sancti fraeno, ut non intemperanter rueret, quemadmodum multis contingit: sed intentus esset in rectum finem, ita ut eius dolores semper scopum illum spectaverint: nempe ut labor eius utilis esset populo. Huius rei clarum exemplum perspicitur in his verbis. Nam matrem suam implorat, quasi malediceret suae vitae: Quid hoc sibi vult? Cur me genuisti, mater mea? Vae mihi, quod natus sim vir rixae et contentionis. Colligimus ergo ex his verbis, prophetam non ita fuisse compositi et moderati animi, quin excandesceret, quum videret se minus proficere, quam vellet. Interim tamen patebit ex contextu, hoc totum fuisse factum in publicam utilitatem, nempe ut intelligerent Iudaei, sibi infeliciter cessuram esse duritiem cordis, quum spernerent sanctum Dei servum: imo etiam hostiliter ipsum oppugnarent. Haec summa est. *Se virum rixae et litis* nominat, non tantum quia fuerit coactus litigare cum populo. Nam hoc omnibus prophetis commune est: Deus enim illos non excitat, ut adulentur, vel blanditiis demulceant mundum. Necesse est igitur prophetas litigare cum mundo: quia nemo in ordinem cogitur, ut iugum Dei libenter et placide admittat, nisi qui convictus est. Ergo nunquam homines concedent in obsequium Dei, nunquam etiam subiicient se eius verbo, donec sentiant se quodammodo damnatos. Ideo dixi, prophetis omnibus communem fuisse hanc militiam, ut litigarent cum mundo. Sed *virum rixae et litis* Ieremias se vocat, quoniam pessime audiret in tota Iudaea, ac si sua morositate impelleret totum populum ad contentiones et rixas. Refertur igitur hoc ad perversa iudicia populi: quoniam nemo erat, qui non diceret esse hominem turbulentum, et quo sublato posset tranquillus esse status urbis et totius terrae. Quemadmodum hodie nobis idem obiicitur ab hostibus pietatis et sanae doctrinae: dicunt enim nos turbas frustra movere: quod si essemus quieti, fore laetam pacem in toto mundo, et dissidia atque contentiones tantum ex nobis oriri, nos esse flabella quibus accenditur totus orbis ad multas rixas. Ergo Ieremias conqueritur se natum esse virum rixae, non quod esset contentiosus, non quod daret ullam occasionem populo tam maligne loquendi. Sed hic non agitur de prophetae conscientia. Sciebat enim suam animositatem probari Deo: sed quoniam videbat se urgeri ac premi perversis illis iudiciis, ideo vocat se *virum rixae et virum litis* a דין, quod est litigare. Quod autem *matrem suam* inclamat, iam admonui signum esse intemperantis affectus: nam si composito animo loquutus esset, quid illi negotii erat cum matre, ut vocaret ipsam in societatem criminis? Videtur enim conferre partem culpae in matrem, quoniam ipsum genuerat. Hoc autem absurdum est. Sed interea facile colligitur, prophetam non abreptum fuisse tanta vehementia, quin consuleret publicae saluti, atque etiam hanc querimoniam referret ad eundem finem. Neque enim, etiamsi primo intuitu ita apparet, voluit matrem suam damnare: sed quum illa esset innoxia, ostendit etiam se iniuste gravari talibus calumniis, quod esset vir contentionis et rixae: quasi diceret, Agite cum matre mea, peperit me: an ab utero fui contentiosus? an mater mea etiam in causa est, cur me dicatis esse hominem turbulentum, et autorem rixarum? certe non potest quidquam matri meae imputari: ego igitur innoxius sum, ut illa. Nunc ergo videmus ut propheta oblique perstringat populi malitiam, quod illum calumniabantur, ac si moveret tumultus et rixas in tota terra. Et hoc ipsum melius confirmat sequentibus verbis: *Ego,* inquit, *non foeneratus sum, et illi non foenerati sunt mecum: tamen omnes maledicunt mihi.* Hic ostendit non privata causa se ita exosum fuisse toti populo, et onerari perversis iudiciis. Unde enim inter homines et odia, et rixae, et querimoniae, et lites, et iurgia, nisi quia male inter ipsos convenit, dum ultro et citro negotiantur? Dum igitur quisque privato commodo intentus est, ita indigne patitur quidquam sibi detrahi. Interea rarum est exemplum in mundo, ut qui negotia inter se tractant sint vere amici, et quisque alterum probet sine exceptione: nam, ut iam dixi, cupiditas ita praevalet, ut iudicium et aequitas evanescant in maxima hominum parte. Ergo dicit propheta *se non fuisse foeneratum.* Sub una specie comprehendit negotia, quae inter se agitare solent homines: quasi diceret, *Ie n'ay point traffiqué,* non fuit mihi, inquit, de re pecuniaria contentio: quia nec dedi mutuo pecuniam, neque etiam alii mihi dederunt. Quare ob privatum commodum nulla lis est cum populo, neque etiam illi iurgantur mecum, quasi intulerim aliquam iniuriam, vel eos fraudaverim, quasi damnum aliquod passi sint mea

causa: *tamen*, inquit, *omnes maledicunt mihi*. Videmus ut propheta hic testari velit se non subiisse invidiam vel propria culpa, vel ob privatum commodum, sed quia fideliter operam suam Deo impenderit et eius ecclesiae. Ergo gravissime hic populum condemnat, quod non gereret bellum cum homine mortali, sed potius cum Deo ipso. Tenemus nunc consilium prophetae. Sed hinc etiam monentur omnes probi doctores, si velint exsequi munus suum strenue et cordate ut decet, fieri non posse quin graventur multis probris, et quin vocentur tumultuosi, vel morosi, vel turbatores pacis. Munitos igitur esse oportet contra haec offendicula, ut constanter pergant in vocationis suae cursu: sed simul etiam cavere debent, ne ob privatas causas cuiquam sint inimici. Nam ut abstineant ecclesiae pastores ab omni negotiatione, tamen si litigent, ut oportet, cum mundo, statim clamabunt omnes, esse contentiosos et turbulentos. Quod si alterum illud accedat, nempe ut tumultuosi sint cum hoc vel illo in negotiis terrenis, fieri non poterit quin verbum Dei ipsorum culpa male audiat. Ergo danda est opera sedulo ut qui sustinent munus publicum docendi ne exerceant ullam negotiationem, atque ita cogantur de privatis suis rebus litigare: satis enim et super est illis negotii in sua militia, quam Dominus illis iniungit. Iam quum dicit propheta *omnes maledicere*, certe exemplum illud fuit valde triste. Neque enim loquitur de extraneis hominibus, sed de sacro Abrahae genere. Nulla erat tunc in mundo ecclesia nisi Ierosolymae, et tamen propheta illic erat contentiosus et rixator. Non mirum igitur nobis videri debet, si hodie etiam non tantum professi Christi hostes nos onerent multis convitiis: sed qui volunt censeri ecclesiae membra illi quoque nobis maledicant. Nunc sequitur,

11. *Et dixit Iehovah, Si non reliquiae tuae in bonum, si non occurrere fecero tibi in tempore mali, et in tempore afflictionis* (vel angustiae) *hostem.*

Non dubium est, quin Deus principio versus ostendat se propitium fuisse servo suo, et illi velle largiri quod petebat. Colligimus ergo exauditum fuisse prophetae votum: et hinc etiam patet quod dixi, prophetam non ita fuisse abreptum impetu doloris, quin praecipue respiceret populi utilitatem. Deus ergo sic propitius fuit eius voto, ut diceret *reliquias eius cessuras in bonum*, hoc est, residuum eius feliciter cessurum. Dissentiunt interpretes in secunda parte versus: quidam enim referunt ad populum quod dicitur, *Si non occurrere fecero tibi hostem in tempore mali, et in tempore tribulationis:* et ita eliciunt hunc sensum, quod Deus initio versus respondeat prophetae, et ostendat sibi ita accepta esse eius officia ut finis futurus sit melior ac felicior quam appareat: postea existimant Deum convertere sermonem ad populum: Quantum ad vos spectat, ego faciam vobis occurrere hostem in die afflictionis. Sed haec secunda expositio videtur esse coactior. Mihi igitur magis probatur, totum versum de propheta intelligi. Initio promittit Deus, reliquias eius fore prosperas. Per reliquias intelligit residuum tempus, vel finem actionum: quasi diceret, Ego tandem miserebor tui, ut haec quae te summo nunc moerore afficiunt cedant in laetitiam: finis ergo tuus prosperior erit quam putas: deinde *etiam in ipso tempore mali*. Videtur mihi esse confirmatio proximae sententiae. Poterat enim excipere propheta, Ergo vel populus immunis erit ab omni molestia, vel ego cladis partem non effugiam: respondet Deus, Tibi et aliis multa patienda erunt, *sed occurrere faciam tibi hostem*, hoc est, faciam ut hostis sit tibi placabilis, imo ultro te praeveniat. Quanquam adhuc variant interpretes in verbo הפגעתי. Quidam accipiunt transitive, Occurrere faciam tibi hostem. Alii simpliciter exponunt, Occurram propter te hosti, vel faciam rogare hostem pro te. Nam פגע significat interdum occurrere, sive in bonum, sive in malum, quemadmodum si quis hostiliter feratur in alterum, dicitur ita occurrere: si vero quis rursum deferat suum officium et signum benevolentiae ostendat, etiam dicitur hoc modo occurrere. Sed transfertur ad aliam significationem, et interdum accipitur pro rogare. Quidam igitur ita accipiunt, Ego mittam qui pro te roget. Sed hoc valde remotum est: neque enim Deus internuntios misit, qui placarent Babylonios servo suo Ieremiae. Ego malo ita interpretari: Vel occurram hosti pro te, vel faciam hostem occurrere tibi, id est, placabo, nempe arcano instinctu, ut tibi sponte parcat, et humaniter se gerat erga te, quemadmodum scimus fuisse completum: Ieremias enim exemptus fuit ex catenis, deinde permissa ei libertas, ut concederet quo vellet, ac putaret sibi esse utile. Quum ergo hostes tam liberaliter cum ipso egerint, hinc apparet, fuisse completum quod Deus ante pollicitus fuerat. Quantum ad summam rei pertinet, nulla est ambiguitas in verbis: promittit enim Deus felicem fore exitum Ieremiae, deinde etiam si necesse sit ipsum aliquid perpeti in communi totius populi clade, tamen hostem cum illo mitius acturum, ita ut potior et magis optabilis futura sit eius conditio quam aliorum. Cur autem hoc in medium protulit Ieremias? cur etiam descripsit? cur voluit referri in monumenta? nempe ut intelligerent Iudaei se iniuste facere, qui eum ita vexarent, quum non lacesseret eos ulla iniuria. Fuerant quidem ab ipso provocati, sed propter officii necessitatem: neque enim poterat negare Deo suum obsequium. Iam ergo voluit Ieremias pro-

ferre quod Deus solus ante sciebat, nempe ut afficeret eos si fuisset aliqua spes resipiscentiae. Et ideo etiam subiicitur haec Dei promissio: nam inde oportuit Iudaeos terreri, quum viderent prophetae exitum talem promitti a Deo. Nam quid illis accidere potuit, nisi ut sentirent Dei maledictionem ad extremum usque? Videmus ergo in hac prophetae querimonia, et in Dei responso, consultum fuisse populi saluti: quia querimonia haec continet gravissimam obiurgationem: responsum vero Dei minatur tristissimum interitum populo rebelli. Sequitur,

12. *An conteret ferrum, ferrum ab aquilone, et aes* (vel chalybem)?

Versus etiam hic non uno modo accipitur ab interpretibus: quidam enim nomen ferri, quod repetitur, in diverso casu accipiunt: An ferrum conteret ferrum? alii autem putant deesse subiectum in hac propositione, et subaudiunt populum, An ergo Iudaei conterent ferrum, et ferrum ab aquilone: nec modo ferrum, sed etiam chalybem, vel aes mixtum ferro? In re ipsa nulla est diversitas, sed tantum in verbis. Si ita legimus, An ferrum conteret ferrum ab aquilone, sensus erit, Quamvis magna sit in vobis durities, poteritne conterere illam, quae erit in Assyriis? neque enim pares eritis: magnifacite ut libet vestrum robur, tamen duriores erunt Chaldaei ad vos frangendos, quia si vos estis ferrum, ipsi erunt chalybs: et ita fieri non poterit, ut sustineatis illorum impetus. Quoniam de mente prophetae satis convenit, ego in verbis non adeo insistam: quanquam mihi magis arridet illa versio, *An conteret ferrum, ferrum* (ut sit iteratio nominis emphatica) *ab aquilone, et aes?* Videmus hic quoque propositum fuisse sancto viro, Iudaeis detrahere perversam fiduciam, qua superbiebant. Nam unde factum est, ut tam essent praefracti, nisi quod sibi non metuebant ab ullo incommodo? Quoniam ergo securi erant, ideo apud ipsos parum ponderis habebant prophetiae. Ergo propheta ut retundat illam ferociam, dicit maiorem fore duritiem in Chaldaeis: quia erunt similes ferro, imo etiam chalybi. Sequitur,

13. *Opes tuas et thesauros tuos in direptionem dabo, non in permutatione* (hoc est, absque pretio), *et propter omne scelus tuum, et propter omnem finem tuum* (vel terminum tuum, in omnibus terminis tuis, ad verbum: sicuti etiam in omnibus sceleribus).

Verum hic dissentio ab interpretibus in nomine גבול. Fateor quidem semper accipi pro termino: sed meo iudicio, si diversa vellet dicere Ieremias, uteretur etiam diversis formis: quoniam eadem prorsus est syntaxis, non video quomodo nomen hoc possit accipi pro finibus terrae. Ego igitur metaphorice positum arbitror pro consiliis: quasi diceret, propter omnia tua scelera, et propter omnes fines tuos, id est, propter omnia tua consilia, *ego ponam thesauros tuos et opes in direptionem.* Nam verum est illud profani poetae, Est aliquid quo tendis, et in quod dirigis arcum[1]): quandoquidem ubi aliquid suscipimus negotii, proponimus nobis certum finem. Scelera igitur nominat propheta tam adulteria quam fraudes, rapinas et violentias, et caedes et eiusmodi scelera: terminos autem vocat consilia, quae astute captabant, in quibus non tam perspicua erat illorum pravitas ac turpitudo. Primo igitur denuntiat, Deum fore iustum vindicem adversus scelera, et adversus omnes fines, quos ipsi Iudaei sibi proposuerant: et simul demonstrat vel designat poenae speciem: quod scilicet *Dominus dabit in praedam omnes illorum opes ac thesauros, idque sine permutatione.* Vertunt alii sine pretio, et intelligunt tam viles fore Iudaeos, ut nemo dignetur eos mercari. Sed illud est nimis argutum. Non dubito igitur quin significet propheta, expositum fore hostibus in praedam quidquid possidebant Iudaei, ita ut ab ipsis alienetur sine aliquo pretio, vel permutatione: quasi diceret, gratis diripient omnia vestra hostes, non licitabuntur a vobis, sed occupabunt tanquam sua, nempe victoriae nomine, quaecunque putatis apud vos sic esse recondita, ut nunquam auferantur. Postea subiicit,

14. *Et transire faciam ad hostem in terram quam non cognoscis: quia ignis accensus est in ira mea* (alii vertunt, in nare: אפי significat utrumque), *super vos ardebit.*

Prosequitur eandem sententiam. Dixerat expositos fore hostibus in praedam, ut omnes illorum opes impune diriperent: iam adiungit, *Ego vos traducam ad hostem*, hoc est, dabo vos in manum hostium, ut alio vos transferant. Postea adiungit circumstantiam, quae debuit exsilium illis tristius reddere: nam si quis locum mutet, interea non trahatur in longinquam peregrinationem, hoc erit magis tolerabile: verum si quis trans mare vehatur, vel in longissimas terras, hoc plus tristitiae secum afferet, quia nulla est spes reditus in patriam. Desperatio igitur exasperat moerorem: adde quod per se quoque hoc acerbum est, nihil audire de solo natali, ac si essemus in alio mundo. Tandem subiicit propheta: *Quoniam ignis accensus est in ira mea et in vos ardebit.* Significat Deum illis fore implacabilem, do-

[1]) Pers. Sat. 3, 60.

nec consumpti fuerint: quia ira eius accensa sit propter obstinatam eorum malitiam. Oportuit autem haec omnia illis praedici, ut scirent se iusta Dei vindicta plecti, quum devicti essent a Chaldaeis: nam putassent hoc factum fuisse fortuito, quemadmodum dicunt profani homines, incertos esse bellorum eventus, Martem esse communem[1]): sic reiiciunt in fortunam quidquid divinitus accidit. Ergo ut scirent Iudaei se affligi Dei manu, et iusta eius vindicta, testatum hoc illis oportuit: et ideo nunc de Chaldaeis loquitur, nunc autem de ipso Deo, cuius instrumenta erant Chaldaei: quoniam dirigebantur eius manu. Dixit ante, An conteret ferrum ferrum ab aquilone? hoc exposuimus de Chaldaeis: nunc autem ad Deum ipsum transfert, qui autor fuit illatae cladis, quoniam nihil poterant Chaldaei nisi eius ductu et impulsu. Dicit igitur *Transire eos faciam ad hostem, nempe in terram, quam non agnoscunt.* Et ratio quae sequitur valere debuit ad compescendas omnes querimonias. Scimus enim quam obstreperi fuerint Iudaei: nam subinde accusabant Deum saevitiae, quemadmodum ex aliis pluribus locis patet. Propheta igitur ut illos cohibeat dicit *ignem irae Dei esse accensum,* neque posse exstingui, quin ardeat super eos, id est, penitus eos consumat. Interea perstringit illorum obstinationem, quod scilicet non dederint locum misericordiae Dei, quum saepius admoniti fuerint. Poterant enim ipsum placare, si qua fuisset in illis poenitentia. Ergo pervicaciam illorum hic propheta damnat, quod coacervarint sibi gravius iudicium continuo progressu. Postea adiungit,

15. *Tu nosti, Iehovah, recordare mei, et visita me, et ulciscere me a persequutoribus meis, ne in prorogatione* (vel protractione) *irae tuae tollas me: cognosce sustinuisse me* (id est, quod sustinuerim) *propter te opprobrium.*

Iterum propheta se ad Deum convertit, ut ostendat se apud surdos verba facere. Haec abruptio in prophetae sermone plus multo vehementiae habet quam si uno tenore prosequutus esset sua verba. Si concionatus fuisset placide et ordine ad populum, minus efficax fuisset oratio, quam dum populum quasi stomachose alloquitur et severe obiurgat. Deinde statim alio vertitur, et compellat ipsum Deum, hominibus quasi valere iussis. De hac re alibi dictum fuit: sed iterum memoria repetere operae pretium est quod ante vidimus. Tenemus nunc prophetae consilium, cur ita abrupte a populo ad Deum transsiliat, et rursus a Deo transeat ad populum, nempe quia indigne ferebat se ludere operam, quum aures fere omnium occlusae essent: imo fere contraxissent callum, ita ut nullus restaret metus Dei, nulla reverentia doctrinae. Quum ergo propheta indigne ferret tantam populi malitiam, ideo necesse fuit ita tumultuarie ipsum loqui. Secundum hanc rationem nunc dicit, *Tu nosti, Iehovah,* inquit: *ergo recordare mei, et visita me, et ulciscere me de inimicis meis.* Videtur tamen propheta hic magis excandescere quam debeat: nam omnis vindictae cupiditas aliena esse debet a filiis Dei. Qui fit igitur ut propheta nunc tanto dolore exardeat contra populum ut vindictam expetat? Sed alibi diximus prophetas, quum exuti essent omni carnis affectu, potuisse merito vindictam de reprobis expetere. Nam distinguere oportet inter affectus publicos et privatos, deinde inter passiones carnis, quae nunquam modum servant, et inter zelum spiritus. Certum est, prophetam non habuisse rationem sui, quum ita loquutus est: sed non sufficeret, relicto et omisso sui respectu tantum agere causam Dei. Nam obrepit etiam saepe inconsideratus zelus, ut optemus omnes perditos, qui nobis non satisfaciunt: et talis fuit intemperies in discipulis, quum dicerent, Domine, iube, ut descendat ignis e coelo, et illos absumat quemadmodum factum est ab Helia. Atqui non tantum opus est moveri pio affectu, sed etiam gubernari recto consilio. Hoc igitur secundum etiam in propheta fuit, nempe ut non laxaret habenas zelo suo, sed eum subiiceret spiritus sancti gubernationi. Quum autem haec simul coniuncta sint, nempe rectus zelus secluso privato affectu, deinde spiritus prudentiae et rectum consilium: illic vindictam exposcere licet adversus reprobos, quemadmodum propheta facit. Interea tamen dubium non est quin misertus fuerit populi: sed erat quodammodo solutus omni humano affectu, atque exuerat quidquid nos perturbat et abducit a moderatione. Quoniam ergo propheta sic erat solutus et liber ab omni perturbatione, non dubium est quin reprobis optaverit ultimum iudicium: interea si qui essent sanabiles, quin voluerit esse salvos, et pro ipsis etiam sollicite precatus sit. Denique quoties prophetae tanto ardore feruntur, sciamus plenos esse spiritu Christi: et quum ita pleni sunt, sciamus eos dirigere totum suum ardorem contra reprobos, ita ut studeant quidquid salvum esse potest colligere. Et hac ratione etiam David, quum tam ferventer imprecatur exitium hostibus suis, non dubium est quin sustineat Christi personam, ut erat plenus eius spiritu. Ergo totam illam vehementiam convertit et vibrat contra reprobos. Ubi autem fuit aliqua spes salutis, illic etiam pro spiritu mansuetudinis voluit David reducere in viam salutis, qui iam videri poterant periisse. Nunc ergo quum dicit propheta: *Tu nosti, Domine, recordare mei, et visita me, et ulciscere me de persecutoribus meis:* haud dubie persequutores non quoslibet in-

[1]) Cicero ad Torquatum Epp. l. VI. 4.

telligit, sed qui addicti erant ac devoti exitio, et quos ipse sciebat reprobos esse. Postea ostendit quid sibi voluerit his verbis, *Recordare mei, et visita me.* Dicit enim, *Ne in prorogatione irae tuae tollas me.* Ita exponunt hunc locum: Dum toleras impietatem huius populi, et ad tempus vindictam tuam suspendis, ne interea rapiat me ira tua e medio. ארך significat differre et protrahere: diverso etiam sensu prorogare, vel extendere, vel continuare. Quare non male conveniet, *Ne tollas me in protractione irae tuae,* hoc est, quum non uno tantum die, sed in longum tempus protrahes iram tuam, *ne tollas me,* id est, ne me involvas eodem exitio, quo peribunt reprobi: quemadmodum etiam David idem precatur (Psal. 26, 9): Quum perdes impios, ne me simul involvas, inquit. Summa est, quod propheta postulat sui rationem haberi, ut Deus ipsum a reprobis discernat quum iram suam protrahet, hoc est, quum non brevi tantum tempore vindictam sumet de impietate populi, sed addet clades cladibus, accumulabit mala malis, et ita longo tempore ardebit ignis eius, donec consumpta fuerit tota terra. Et ego hunc sensum magis amplector: quamvis omnes interpretes in altero consentiant. Interea notandum est, prophetam in hac precatione non tam voluisse sibi consultum, quam illud spectasse, ut populus tandem expavesceret ad horribile iudicium quod instabat. Diximus enim quam supina esset securitas in tota Iudaea: deinde sperabant etiam fore brevem cladem, si qua accideret, ita ut defuncti postea in delitiis suis et quiete viverent. Ergo de *protractione irae Dei* loquitur propheta, ut sentiant, quemadmodum prius dixi, ignem qui accensus est non posse exstingui, donec omnes perierint.

16. *Inventi sunt sermones tui, et comedi eos, et fuit sermo tuus mihi in gaudium, et laetitiam cordis mei: quia invocatum est nomen tuum super me, Iehovah Deus exercituum.*

Dixerat proximo versu propheta se oneratum fuisse probris propter Deum: quia scilicet non ita versatus fuerat cum suis popularibus, ut esset illis odio ob privatam causam: sed quia fideliter officio suo perfunctus fuerat, hinc probra et calumniae. Iam confirmat eandem sententiam aliis verbis, et simul explicat quod poterat obscurius esse propter brevitatem. Hic ergo versus est exegeticus: quia ostendit propheta quid hoc sibi vellet, nempe quod gravatus esset probris, et contumeliis propter nomen Dei: *Quia sermones tui,* inquit, *mihi oblati sunt, et ego comedi eos, et conversi sunt mihi in gaudium cordis.* Hinc igitur dicit se fuisse exosum toti populo, quod studuerit ex animo et recto affectu Dei mandato obsequi, et partes sibi iniunctas peragere. Caeterum quod dicit *inventos fuisse sermones,* referri debet ad vocationem: quasi diceret se non quaesiisse, ut solent homines cupidi. Nam videmus permultos, dum satagunt captare hinc inde negotia, possent colere otium, et non esse cuiquam molesti: sed stulta quaedam intemperies ipsos impellit ut accersant sibi negotia, et deinde etiam multorum in se odia provocent. Propheta igitur hic testatur se non ambitiose captasse hanc provinciam, sed sibi divinitus oblatam fuisse. Quanquam possumus etiam aliter accipere hoc verbum: quod scilicet certo compertum habuerit propheta, Deum sibi esse autorem: nam ita saepe in scripturis capitur verbum inveniendi: ubi res aliqua deprehensa est et cognita, dicitur inventa esse. Sed prior expositio mihi probatur, quia simplicior est. Dicit igitur propheta se fuisse vocatum, quum nihil tale expeteret, et creatum fuisse prophetam: quia dum minime affectat se ipsum ingerere, occurrerit illi Deus, et quodammodo ipsum praevenerit: quod etiam vidimus capite primo. Dicebat enim excusandi causa: Ha, ha, Domine nescio loqui. Videmus ergo ut propheta conatus fuerit se subducere ab officio potius, quam expetiverit gradum aliquem honoris. Ita merito nunc pronuntiat, *sermones Dei fuisse inventos,* hoc est, fuisse sibi oblatos gratuito: quemadmodum Dominus per Isaiam (65, 1) dicit, Inventus sum ab his qui non quaerebant me, et manifestavi me his qui non interrogabant. Hoc quidem generaliter extenditur ad omnes: sed quantum ad significationem verbi spectat, videmus quam bene conveniat sensus ille: quod scilicet propheta non fuerit venatus honorem, neque quidquam tale expetiverit, sed quod Dei gratia ipsum anteverterit. Postea adiungit, *Comedi eos.* Hic testatur se ex animo et sincero affectu paruisse Dei mandato. Scimus enim multos garrire de mysteriis coelestibus: tales quidem gestant verbum Dei in lingua. Sed propheta dicit *se comedisse sermones Dei,* hoc est, nihil protulisse ex summis labiis, quemadmodum dicitur in proverbio, sed ex intimo corde loquutum esse, quum vocationi Dei paruit. Nota est comedendi metaphora, et satis frequenter occurrit in scripturis. Quum dicimur comedere Christum, certe hoc refertur ad coniunctionem, quae nobis est cum ipso, quoniam sumus unum corpus et unus spiritus: ita etiam dicimur comedere sermones Dei, quum non tantum gustamus ut statim respuamus, sicuti faciunt homines fastidiosi, sed dum recipimus intus, et concoquimus quod Dominus nobis proponit. Nam coelestis doctrina confertur cibo, et nos experientia fidei cognoscimus quam apta sit comparatio illa. Si ergo doctrina coelestis cibus est ad pascendas spiritualiter animas nostras, merito dicimur eam comedere, dum non respuimus: sed quum avide eam suscipimus, ita ut nobis sit in alimentum, probe eam concoqui-

mus et digerimus. Hoc igitur sibi voluit propheta, quod non luserit fabulam in theatro quum doceret populum, sed serio exsequutus sit partes sibi mandatas, non fuerit histrio, quemadmodum sunt multi, qui se iactant verbi ministros, sed fuerit sincerus Dei minister. Iam adiungit *sermonem Dei sibi fuisse in gaudium et laetitiam cordis*, hoc est, se oblectatum fuisse illo sermone: quemadmodum et David melli comparat tam Psalmo 19, 11 quam 119, 103. Apud Ezechielem fere eadem ratio loquendi habetur in fine secundi capitis, vers. 8 et initio tertii vers. 1. 2. 3: iubetur enim illic propheta comedere volumen sibi propositum: postea dicit sibi fuisse instar mellis ad dulcedinem: quia scilicet ardenti voto amplexus est doctrinam, et privatim profecit in Dei schola, ut deinde etiam publice utilis esset eius labor. Videmus quam similis sit inter Ieremiam et Ezechielem ratio: quod scilicet non tantum recitaverint, ut solent qui volunt aures mulcere, quod edocti fuerant, sed fuerint prius discipuli spiritus sancti quam essent plebis doctores. Quaeritur tamen quomodo potuerit sermo Dei tam dulcis et iucundus esse prophetae, quum tamen esset plenus amaritudinis. Nam alibi vidimus expressas fuisse multas lacrymas sancto viro, ita ut cuperet oculos suos defluere, ac si essent duo fontes. Quomodo igitur haec duo simul convenient, iudicia Dei tantum moeroris et tristitiae attulisse sancto viro: et tamen simul fuisse in gaudium et laetitiam? Diximus alibi, quamvis duo isti affectus primo intuitu repugnent, tamen simul coniungi, quum humanitus deplorant prophetae et lugent populi interitum, et tamen virtute spiritus funguntur suo officio, et Deo subscribunt, et approbant iustas eius vindictas. Sic igitur factus fuit prophetae *sermo Dei in gaudium*, non quod ipsum non tangeret populi clades, sed quia superabat omnes humanos affectus, ut libenter subscriberet Dei iudiciis: quemadmodum etiam dicit Oseas (14, 10), Rectae sunt viae Domini, iusti ambulabunt in ipsis, et impii semper impingent et corruent. Loquitur quidem illic propheta non de verbo ipso, sed exsequutione: caeterum in eundem finem uterque spectat. Nam propheta Oseas compescit proterviam populi, quia conquerebantur, Deum nimis esse rigidum et asperum: Rectae, inquit, sunt viae Domini: iusti ambulabunt in illis, hoc est, iusti consentient Deo, et agnoscent eum recte agere, etiam dum poenas exigit de peccatis: sed impii corruent, quemadmodum etiam alio loco Dominus loquitur (Ezech. 18, 25), An perversae sunt viae meae, ac non potius vestrae? Nam dicebant obliquas esse vias Domini, quoniam ut erant molles et delicati, non poterant ferre obiurgationes tam severas, quas tamen eorum malitia exprimebat sanctis prophetis. Respondet Deus vias suas non esse obliquas, nec spinosas, nec tortuosas: sed culpam esse in ipso populo. Nunc ergo tenemus genuinum sensum huius loci: quod scilicet propheta cognoverit nihil esse melius, quam amplecti quidquid a Deo profectum est. Et haec fuit dulcedo quam se testatur sensisse in sermone Dei: Postea adiungit, *Quia super me invocatum est nomen tuum*, *Iehovah Deus exercituum*. Loquutio haec saepe occurrit in scriptura, sed diverso sensu: invocatur enim nomen Dei promiscue super omnes qui censentur in eius populo, sicuti olim invocatum fuit super totum semen Abrahae: ita hodie invocatur super eos omnes qui initiati sunt sacro baptismo in eius nomen, et qui iactant se Christianos et filios ecclesiae: et hoc etiam extenditur ad Papistas. Invocatur super nos, quia scilicet dignatus est nos peculiari gratia: nam puritas veri et legitimi cultus inter nos viget, deinde errores sublati sunt, et manet simplex eius veritas. Tamen multi permixti sunt hypocritae Dei electis: ita etiam in vera ecclesia et bene composita invocatur Dei nomen super reprobos. Invocatur autem vere nomen Dei super electos, quemadmodum dicit Paulus (2. Tim. 2, 19), Discedat ab iniquitate quisquis invocat nomen Domini. Nam est mutua relatio: tandundem enim valet invocare nomen Dei atque invocari nomen Domini super aliquem. Videmus ergo nomen Dei invocari vere et re ipsa super eos qui non tantum ore se iactant fideles, sed etiam spiritu sancto sunt regeniti. Propheta autem hic ad munus suum respicit, quum dicit *nomen Dei invocatum fuisse super ipsum:* quia scilicet delectus fuerit ad officium docendi, nec tantum gloriatus fuerit titulo, sed Deo probatus fuerit. Nunc ergo tenemus quo sensu dicat *invocatum fuisse nomen Dei super se:* nempe quoniam Deus manum illi porrexerat, et voluerat eius opera uti ad populum docendum. Quoniam autem multi sunt in ecclesia mercenarii, et quamvis non palam corrumpant vel adulterent doctrinam Dei, tamen cauponantur, ut inquit Paulus (2. Cor. 2, 17). Notandum est, invocatum fuisse nomen Dei super Ieremiam, quia Deo cognitus fuerit verax et fidelis, et non tantum probatus fuerit hominibus, sed ipsius Dei iudicio fuerit electus in verum organum. Pondus est in his verbis, *Iehovah Deus exercituum:* neque enim dubium est, quin propheta hic magnificiat Dei gloriam, quo possit excelso animo despicere tot adversarios, qui superbe insultabant. Difficile enim fuit illi bellum gerere cum toto populo. Haec igitur ratio est, cur Dei gloriam ornaverit his magnificis elogiis, quum vocat *Iehovam et Deum exercituum.* Sequitur,

17. *Non sedi in consilio* (vel coetu) *derisorum, neque exsultavi, propter manum tuam seorsum sedi: quia indignatione replevisti me.*

Hic liberius propheta declarat se ideo esse odiosum toti populo, quia Deo placeat. Nam invehitur contra impietatem eorum, qui tunc dominabantur. Hic non plebem duntaxat coarguit, sed ipsos proceres, penes quos erat potestas et iudicium. Nam quum de coetu impiorum loquitur, haud dubie designat impios gubernatores. Nam סוד significat arcanum, significat etiam concilium. Et David (seu quisquis fuerit autor Psalmi sexagesimi noni) non dicit se ludibrio fuisse apud ignobiles, sed se derisum fuisse ab his qui sedebant in porta, hoc est, se contumeliose tractatum fuisse ab impiis iudicibus, penes quos erat magna autoritas. Sic etiam hoc loco negat Ieremias *se sedisse in concilio derisorum*. Aliud est verbum quam Psalmo primo. Nam accipitur interdum hoc nomen סוד in bonam partem: sed hic male sonat. Loquitur enim Ieremias de profanis Dei contemptoribus qui subsannant quidquid in medium affertur Dei nomine, Necesse autem fuit sancto viro ita exasperare impios illos. Nam pollebant et gratia et fide, et opinione etiam gravitatis apud populum: quemadmodum scimus qui rerum potiuntur, quodammodo perstringere vulgi oculos suo splendore. Ita quum fucum facerent simplicibus, propheta larvam illis detraxit, ex opposito clamans *se non sedisse in illorum concilio, neque exsultasse*. Describit autem ipsorum mores et ingenium, ubi negat se fuisse illis coniunctum. Significat igitur eos, quacunque dignitate polleant, tamen esse impios Dei contemptores, et tantum ludere: sicuti hodie cogimur recta impetere larvatos istos gubernatores, qui inflati sunt sua potentia, et populum etiam quasi fascinatum tenent. Neque enim usque adeo proterve illudunt Deo scurrae in ganeis et cauponis, sicuti faciunt aulici illi: dum consultant de statu totius terrae, et agitant de omnibus imperiis, videntur illic habere sub manu sua totam Dei potentiam. Interea autem scimus eos impie ludere. Nam aulas principum vix unquam ingreditur pietas, ac Dei reverentia, imo praesertim in illis conciliabulis regnat diabolus quasi desperato modo. Cogimur ergo saepe vehementius excandescere adversus nebulones illos, qui falso sibi usurpant Dei nomen, et hoc praetextu miseram plebem decipiunt. Hac etiam necessitate impulsus fuit Ieremias, ut negaret se fuisse in tali consessu. Postea addit, *Propter manum tuam* (a praesentia manus tuae) *seorsum sedi, quia indignatione replevisti me.* Hic Ieremias fatetur se discessionem quidem fecisse a populo, sed quoniam non poterat aliter Deo obsequi. Nam manum quidam interpretantur prophetiam, alii vero plagam: et ita saepe accipitur metaphorice. Sed libenter accipio pro imperio: *Propter manum tuam Domine*, hoc est, quia ego attentus fui ad tuum imperium, neque aliud mihi fuit in animo, quam tibi obsequi. Ergo *propter manum tuam*, hoc est, quia ego te spectavi, et volui me totum tibi subiicere et addicere: *Ideo seorsum sedi.* Hic locus notatu apprime dignus est. Nam propheta Ierosolymae erat inter sacerdotes, et unus etiam ex ipsis, quemadmodum initio vidimus. Sacerdos igitur quum esset, cogitur divortium facere, et renuntiare omnem societatem suis collegis et fratribus. Quum ergo hoc acciderit sancto prophetae, cur nos terrebunt papistae quum discessionem nobis obiiciunt, tanquam crimen atrocissimum? Vocant nos apostatas, quia defecerimus ab eorum coetu: nempe si apostata fuit Ieremias, ne pudeat nos sequi eius exemplum: sed si Deo probatus fuit, quum tamen separatus esset a toto populo, et impiis etiam sacerdotibus: hodie ingenue et intrepide idem fateamur, nos discessionem fecisse. Ergo est nobis divortium, et quidem irreconciliabile: et maledicti essemus, si vellemus manum porrigere papistis. Cogimur igitur illos palam et aperte repudiare, et turbare potius coelum et terram, quam ut illis assentiamur. Scimus hic legem nobis dictari a spiritu sancto per os Ieremiae. Ergo ad refutandas eorum calumnias, qui nobis discessionem obiiciunt, sufficiat hic locus. Ego seorsum sedi, verum est: et tamen non unus hoc hodie dicet. Nam Dominus collegit sibi et multos doctores, et plures etiam discipulos. Ergo qui hodie profitentur evangelium non sedent soli, quemadmodum Ieremias. Atqui utcunque omnes ipsum desererent: non dubitavit tamen se ab omnibus disiungere. Sed si opus esset unumquemque nostrum esse separatum, et seorsum vivere, si Dominus singulos dispergeret per omnes mundi plagas, ita ut nemo posset alterum confirmare et hortari: tamen standum esset in hac constantia, quod hodie propter manum Dei seorsum sedeamus. Ergo papistae conquerantur ut velint nos esse superbos, et turbasse pacem totius orbis, modo nobis in promptu sit haec responsio, nos tantum seorsum sedisse *propter manum tuam*, hoc est, quoniam voluimus parere Deo, et sequi ipsum vocantem, unde possumus intrepide et secure spernere ac ridere omnia probra quibus nos falso gravant. Postea adiungit, *Quia tu replevisti me indignatione.* Confirmat quod proximo versu dixit, nempe se comedisse sermonem Dei: non fuisse impulsum levi aliquo motu: sed quoniam zelo Dei accensus fuerit. Neque enim possumus cordate exsequi partes nobis mandatas, nisi simus repleti indignatione, hoc est, nisi zelus Dei urat nos intus, quia propheticum munus requirit talem ardorem. Postea addit,

18. *Ut quid erit dolor meus fortis* (vel durus), *et plaga mea aegra* (aut valida, aut insanabilis, doloris plena: dicemus postea de voce) *renuit curari?* (hoc est, non admittit remedium?) *eris mihi sicut*

mendacium aquarum non fidelium (alii vertunt, eris mihi mendax, aquae infideles, hoc est, tanquam aquae infideles).

Antequam de verbis dicam, breviter attingenda est summa. Ieremias nuper prae se tulit heroicam fortitudinem, quum despiceret totum splendorem mundi, pro nihilo etiam duceret omnes illos superbos qui obtendebant se esse praesules ecclesiae. Sed nunc suam infirmitatem fatetur: nec dubium est quin agitatus saepe fuerit inter diversas cogitationes et affectus. Hoc enim nobis contingere necesse est, quia caro semper militat adversus spiritum. Etsi enim propheta nihil humanum attulit, quum proferret Dei doctrinam, tamen non fuit in totum exutus et dolore et metu et variis carnis affectibus. Nam semper distinguere oportet, quum agitur de prophetis et apostolis, inter ipsam doctrinam, quae pura fuit ab omni sorde, et inter ipsorum personas, ut vulgo loquuntur, hoc est inter ipsos. Neque enim ita fuerunt perfecte renovati, quin adhuc maneret in ipsis aliquid carnis residuum. Sic ergo Ieremias privatim et anxius, et terrore perculsus, et taedio affectus fuit: et optasset excutere onus illud tam grave a suis humeris. Passus est igitur affectus illos, sed privatim: interea doctrina prorsus caruit omni naevo: quia spiritus sanctus et mentem eius, et sensus omnes, et linguam sic direxit, ut nihil esset illic humanum. Ergo hactenus propheta testatus est se divinitus fuisse vocatum, et sibi fuisse in animo partes a Deo iniunctas suscipere, et strenue obedire: nunc autem dum in se ipsum descendit, fatetur se agitari multis cogitationibus, quae carnis infirmitatem redoleant, nec careant omni vitio. Haec igitur summa est. Dicit, *Quare dolor meus est robustus*, vel durus. Significat non posse ulla mollitie leniri dolorem suum. Alludit enim ad ulcera, quae duritie sua repellunt medicinam. Et eodem sensu subiicit, *Plaga mea fuit:* quidam vertunt Debilem: nam est ab אנש inusitato: et inde etiam est nomen אנוש, quod capitur pro homine: sed nomen illud infirmitatem hominis designat: sicuti אדם designat originem: איש autem robur et magnitudinem animi. Alii vertunt: *Plaga mea est doloris plena:* alii vertunt Robustam, quemadmodum prius vocaverat dolorem suum fortem vel robustum. Postea explicat quid utrumque sibi velit: *Renuit*, inquit, *curari*, vel sanari. Non dubium est, quemadmodum iam attigi, quin propheta hic ingenue proferat perturbationes animi sui in medium, et ostendat se quodammodo vacillasse: tanta erat populi pravitas, ut non tam constanter posset exsequi munus suum, quam debebat. Addit, *Tu eris mihi sicut mendacium aquarum non fidelium.* Miror cur alii vertant, Tu eris mihi mendax sicut aquae infideles. Nam ad verbum est, *Tu eris mihi sicut mendacium.* Posset quidem adiectivum esse nomen, sed substantive haud dubie capitur, *Eris mihi tanquam mendacium:* postea, Aquarum non fidelium, hoc est, quae non perpetuo fluunt. Vocantur enim aquae fideles quae nunquam deficiunt: sicuti Latini vocant fontem inexhaustum, cuius scaturigo nunquam arescit: ita etiam fontem vocant fidelem Hebraei, ubi nullus est defectus, etiam in summo aestu et siccitate. Ex opposito vocant aquas non fideles quae exarescunt, quemadmodum si puteus non habeat venas perennes, arescet maxima aestate: torrentes etiam saepe arescunt. Videmus quorsum pertineat haec similitudo. Sed haec loquendi forma absurda est in speciem, dum propheta cum Deo expostulat, ac si ab eo fuisset deceptus: *Tu eris mihi*, inquit, *tanquam vana spes*, *et fallax aquarum*, quae deficiunt in summo calore, ubi maxime expetuntur. Si accipimus verba ut sonant, non carebunt blasphemia. Neque enim abs re testatus est Deus antehac, se esse fontem aquae vivae. Damnabat Iudaeos quod sibi foderent cisternas perforatas, et desererent ipsum qui erat fons aquae vivae. Talis haud dubie repertus fuit ab omnibus qui in ipsum sperarunt. Quid ergo hic sibi vult Ieremias, quum dicit Deum factum esse sibi quasi spem vanam et irritam aquarum non fluentium perpetuo tenore? Non dubium est quin propheta alios potius, quam se respiciat. Neque enim unquam excussa illi fuit fides, vel deleta ex eius animo. Cognovit igitur se non posse falli, quoniam Dei verbo innixus suam vocationem non tantum coram mundo magnifice extulerit, sed in ipso. Neque enim gloriatio, quam antehac vidimus, aliunde nata fuit, quam ex interiore cordis affectu. Semper igitur persuasus fuit propheta, quia in Deum recubuerat, non se posse pudefieri: sed hic, quemadmodum dixi, respicit potius alios. Et iam similes locos vidimus, et alii etiam sequentur postea. Neque enim dubium est quin hoc saepe iactatum fuerit, prophetam esse mendacem: Eat igitur, et nunc proponat nobis Deum suum: iam apparet fuisse inanem iactantiam quidquid hactenus ausus est de prophetico munere dicere. Quum ergo prophetam ita vexarent impii, merito conqueri potuit, *Deum fuisse sibi instar putei non perennis*, quoniam putabant omnes fuisse deceptum. Et semper tenendum est memoria quod heri dixi, prophetam hic non referre quae legimus sua unius causa, sed potius ut populi impietatem coarguat. Sequitur ergo,

19. *Propterea sic dixit Iehovah*, *Si conversus fueris*, *ego quoque convertam te: coram facie mea stabis* (hoc est, ut stes coram me), *et si separaveris* (eduxeris, ad verbum, hoc est, si discreveris) *pretiosum a vili*, *tanquam os meum eris: convertantur ipsi ad te*, *et tu non converteris ad eos.*

Ex hoc Dei responso melius colligitur prophetae consilium, voluit enim Iudaeis, ut melius ipsos teneret convictos, quasi sub oculis ponere suam pervicaciam. Si tantum loquutus esset pro heroica illa celsitudine animi, ita ut visus esset non tangi aliquo humano affectu, poterant ridere quasi stupidum vel freneticum hominem. He, hic neque nos, neque totum orbem curat, quoniam agitatur spiritu fanatico: quemadmodum videmus superbos mundi ita et loqui et sentire de fidelibus Christi servis. Vocant enim melancholicos, vocant homines stupidos, quoniam neque mortem horreant, neque teneantur vitae illecebris: putant hoc nasci potius ex bruta quadam barbarie. Si ergo propheta simpliciter egisset partes illas, poterant impii ridere eius securitatem: sed voluit proponere in medium infirmitatem suam, et suos dolores, suos metus, suas anxietates, ita ut adduceret Iudaeos in rem praesentem. Debet igitur coniungi hoc Dei responsum cum prophetae querimonia: et inde colligi summa rei totius. In hunc enim modum respondet Deus, *Si conversus fueris, ego convertam te*, inquit, *ut coram me stes*: perinde est ac si diceret se correptum fuisse a Domino, quod fluctuaretur inter illos motus populi, quemadmodum similis fere locus est Isaiae capite octavo (v. 12. 16). Nam Dominus illic prophetam hortatur ut se a populo disiungat, neque conspiret cum illis, qui facile subinde turbari poterant, quia non residebant in eius verbo: deinde, Signa legem meam discipulis meis, obsigna testimonium: quasi diceret, Nihil iam tibi negotii sit cum tam perverso populo. Sic etiam nunc Deus loquitur, *Si conversus fueris*, hoc est, si non pendeas ab iniquis iudiciis populi, nec moreris quid de te loquantur, sed fortiter illos contemnas, et perseveres in illa discessione, *Ego te convertam*, inquit, hoc est, ego te spiritu meo sic confirmabo ut sentiant tandem te mihi fidelem esse servum. Postea adiungit, *Ut stes coram me:* et hinc melius cognoscimus quid voluerit per verbum *convertendi*, quod posuit secundo loco, nempe ut propheta suum officium Deo probaret, quamvis Iudaei obstreperent: quamvis etiam tumultuose insurgerent adversus ipsum, *tu tamen stabis coram me.* Est enim hic subaudienda antithesis in verbo standi: quod scilicet si obruatur propheta perversis hominum sermonibus, tamen Deus illum fulciet et sustinebit. Reliqua differemus in diem crastinum.

Coepimus exponere hanc sententiam, ubi hortatur Deus prophetam suum ad magnitudinem animi. Utitur quidem voce conversionis: sed perinde est ac si diceret, non satis prudenter ipsum vacillasse, quia non debuerat ullo modo deflectere ab officio, quamvis Iudaei obstinate resisterent. Summa igitur fuit, *Si te convertas, etiam te reducam, ut stes coram me.* Iam sequitur, *Si discreveris pretiosum a vili, eris quasi os meum.* Exprimit nunc Deus quam speciem conversionis exigat a servo suo, nempe ut condemnet libere quidquid vitiosum est, et fortiter defendat quod rectum est, etiam si totus mundus repugnet. Oblique igitur perstringit Deus illum timorem Ieremiae, quo sic fuerat concussus, ut ambigeret quid sibi esset agendum. Deus ergo prophetam suum obiurgat, et ostendit non posse aliter stare, *quam si discernat pretiosum a vili.* Ita excluditur omnis adulatio. Vetat igitur Deus prophetam suum blande agere cum populo, vel moveri ulla gratia, ut vitiis indulgeat, ne quod rectum est tueatur qua decet animi fortitudine. His ergo verbis breviter comprehenditur officium veri prophetae, nempe ut oculos avertat ab hominibus, non curet vel favorem vel odium: sed tantum defixus sit in ipsa veritate: quod rectum est non tantum probet, sed etiam defendat vitae suae periculo, deinde non ignoscat vitiis, sed libere ea coarguat. Quod autem subiicit, *eris quasi os meum*, quidam interpretantur quasi dictum esset, Tibi eveniet quidquid sum pollicitus, vel promissio mea te non frustrabitur. Sed illud videtur remotum. Simpliciter igitur accipio quasi dictum esset, Ego te agnoscam verum et fidelem servum, si tantum discernas quod iustum est ab iniquo: si pro veritate constanter pugnes, vitia autem libere et coarguas et damnes. Summa est, eos demum censeri coram Deo fideles ecclesiae pastores, qui non moventur respectu hominum, qui non sunt flexibiles in hanc vel in illam partem, sed recte iudicant, et ex lege Dei. Nam hinc etiam discrimen nobis sumendum est pretiosi et vilis. Non enim sumus idonei iudices nisi quoad subscribimus loquenti Deo. Lex igitur sola est, quae discernit inter pretiosum et vile. Et qui tenent hanc regulam simul etiam iuste damnant alios, et alios probant: nempe quia sunt tantum Dei praecones, nec quidquam sibi proprium usurpant. Hinc sequitur ex opposito, non esse Dei organa, nec ministros, nec dignos etiam ullo honore, qui pervertunt sic vitia et virtutes, ut dicant lucem esse tenebras, et tenebras lucem. In summa colligere licet ex hoc loco, non sufficere vocationem, vel titulum, nisi qui vocati sint fideliter impendant operam suam Deo. Ergo sequitur, eos omnes qui vel ambitiose captant favorem hominum, vel favent vitiis, et alunt corruptelas blanditiis suis, esse impostores: quia quantumvis glorientur se esse Dei servos: ipse tamen pronuntiat non debere censeri in illo numero. Postea adiungit, *Convertentur ipsi ad te, tu autem non verteris ad eos*, vel non vertaris. Nam verba futuri temporis pro imperativis sumuntur. Nunc confirmat superiorem doctrinam, quod scilicet non debeat illis morem gerere, vel blandiri, sed eorum praefracta ingenia subigere, donec iugum

Dei recipiant. Haec est summa verborum, prophetas in hunc finem mitti, non ut gratificentur hominibus, vel obsequiis suis illos demulceant, sed ut maneant stabiles et firmi in exsequenda sua provincia, et convertant ad se praefractos homines, non autem illis quidquam concedant. Et certe nisi haec servetur ratio, maiestas ipsa Dei subiicietur libidini hominum. Scimus enim primum, quanta sit superbia fere totius mundi: deinde accedunt etiam lautitiae. Nemo enim libenter patitur se corrigi. Quum ergo maior pars hominum tam sit superba et delicata, si sermo Dei inflectatur ad huius vel illius arbitrium, quid fiet? nulla certe supererit in coelesti doctrina vel reverentia vel maiestas. Nunc ergo videmus cur hoc membrum adiunctum sit: quia non posset discerni recto et legitimo iudicio pretiosum a vili, nisi prophetae manerent firmi in cursu suae vocationis, et bellum gererent cum hominum pervicacia. Ideo necesse est, omnes probos ecclesiae doctores ita se gerere ut non concedant hominum vitiis, neque foveant ipsorum delitias: sed ut cogant eos subire iugum Dei. Videtur tamen diversum sequutus fuisse Paulus. Dicit enim ad Galatas (4, 12), Estote sicut ego sum, quia ego sum sicut vos. Quoniam ergo studuerat se formare ad illorum mores, et toleranter ignoscere eorum infirmitatibus, hortatur ut vicissim respondeant: certum autem est, Paulum non fuisse dissimilem vel Ieremiae, vel aliis Dei servis. Sed solutio facilis est: quia testatur Paulus in eadem epistola (1, 10), si hominibus placeret, se non posse esse Christi servum. Ergo non venatus est mundi favorem, neque vel tantillum deflexit ab officio, ut hominibus obsequium aliquod praestaret: sed potuit ignoscere illorum infirmitatibus, vel eas tolerare, ita ut tamen eos ad se converteret, hoc est, ut semper revocaret ad Dei obedientiam. Nam quum ita loquitur Deus, *Non convertaris ad illos*, non intelligit hoc de persona Ieremiae, sed refert ad doctrinam. Summa est, veritatem Dei non debere flecti ad hominum arbitrium, quia Deus non mutatur, ita nec verbum eius ullam varietatem admittit. Quidquid ergo expetant homines, necesse est manere fixam et inviolabilem illam regulam, nempe ut se Deo subiiciant: ipse autem emineat, et redigat in ordinem quidquid est altitudinis et excellentiae ac superbiae in mundo. Postea sequitur,

20. *Et posui te huic populo in murum aeneum* (aeris, ad verbum), *munitum: ergo pugnabunt contra te, sed non praevalebunt tibi: quia tecum ego sum ad servandum te, et ad liberandum te, dicit Iehovah.*

Quoniam excipere poterat Ieremias onus illud nimis fore grave, si tantum intentus esset ad frangendam contumaciam populi: erat enim solus, et vidimus quanta esset ferocia, atque etiam crudelitas in tot adversariis. Poterat igitur refugere illud mandatum, quoniam longe superaret eius vires. Ergo Deus occurrit, et eum bona spe esse iubet, quoniam munitus sit coelesti auxilio: *Posui te*, inquit, *in murum aeris*, *aeneum*, *huic populo munitum*: est a בצר: si esset בצרה, a צור, quod est obsidere, forte melius quadraret praesenti loco. Nescio an locus fuerit corruptus: tamen non discedo a recepta lectione. Quoniam ergo in hoc conveniunt interpretes, nihil muto: et in re ipsa non est multum discriminis. Videmus ergo quid sibi velit Deus his verbis. Nam quoniam propheta fere erat solus, et iubebat ipsum Deus congredi cum magna copia hostium, et valida, ideo promittit se staturum ab eius parte: quasi diceret, Etiam si tu sis nudus et inermis, illi vero sint instructi et opibus, et magna potentia, tu tamen eris instar urbis bene munitae: denique eris inexpugnabilis contra omnes illorum impetus, quidquid conentur in te. Sed gradatim procedit Deus, quia primo affirmat prophetam suum fore *instar muri aenei et muniti*, hoc est, fore instar urbis invictae. Murus enim per synecdochen capitur pro urbe inexpugnabili. *Tu eris ergo murus aeneus*. Iam sequitur: *Ipsi quidem pugnabunt*. Haec admonitio fuit valde necessaria: quoniam optasset haud dubie Ieremias servire Deo, ita ut regeret homines dociles et mansuetos, et placide illos adduceret in obedientiam Dei. Sed Deus admonet fore illi multa et dura certamina cum populo rebelli: *Pugnabunt*, inquit, *contra te*. Videmus ut Deus hic non promittat Ieremiae suave otium, neque etiam spem faciat melioris in posterum fortunae: imo potius hortatur ipsum ad bellandum. Quare? nempe quoniam populus non poterit ferre iugum Dei: ideo accendetur in rabiem contra ipsum. Sed sequitur altera promissio, *Non praevalebunt tibi*, hoc est, non erunt superiores. Oportuit quidem Ieremiam ultro lacessere Iudaeos: nam illis nihil magis fuisset iucundum eius silentio: atque huc tendebant omnia eorum studia, ut ad desperationem adigerent. Sed non abs re dicuntur bellum ipsi inferre: quia hoc est praeter naturam, ut homines Deo resistant, et sese opponant, dum illos ad se invitat. Quid enim magis est naturale, quam ut accurrat totus mundus ad Deum? Iam ergo illud instar prodigii est, quum Deus homines comiter ad se vocat, eos contra niti, imo furiose insurgere. Haec igitur ratio est cur Iudaeos hic autores omnium turbarum faciat Deus. Nam quum illi gravarent prophetam improbissima calumnia quam vidimus, nempe ipsum esse hominem turbulentum, et sua morositate omnia confundere, Deus ex opposito hic ostendit debere illis imputari omnes motus, et omnia proelia: quoniam debuerant obe-

dienter amplecti doctrinam sibi propositam. Caeterum, quamvis hoc semel dictum fuerit Ieremiae, tamen hic quasi in speculo nobis repraesentatur conditio omnium servorum Dei: quia non poterunt praestare quod illis Deus iniungit, nisi sustineant multos et graves impetus: quia nunquam ita compositus erit mundus in obedientiam Dei quin maior pars ferociter repugnet, ac conetur quantum in se erit opprimere et verbum Dei et omnes eius ministros. Addit rationem, *Quia ego tecum sum ad servandum te et ad eripiendum te.* His verbis hortatur prophetam suum Deus ad preces. Nam scimus quam periculosa sit securitas quum omnibus Dei filiis, tum praesertim doctoribus. Quoniam igitur in singula momenta opus habent praesenti Dei auxilio: ideo excitandi sunt ad sollicitudinem et preces. Hoc volunt sibi verba quibus utitur Deus: *Ego sum tecum,* inquit, quasi diceret, Tu quidem per te vel propria industria non stabis, neque proprio marte victor eris, sed discas ad me confugere. Postea sequitur,

21. *Et liberabo te e manu impiorum* (sceleratorum), *et eruam te e manu* (est aliud nomen, sed eodem sensu capitur) *fortium.*

Nihil novum continet hic versus: sed confirmatio est eius promissionis quam vidimus. Pollicitus fuerat Deus prophetae se illi adfore: nunc ostendit satis esse auxilii in manu sua ad eum liberandum. Quantumvis ergo eum oppugnarent omnes Iudaei, hic Deus pronuntiat se unum sufficere ad omnes frangendos. Proinde videmus his verbis plus exprimi quam superioribus dixerat, *Ego ero tecum ad liberandum te:* iam actum ipsum quasi digito monstrat, *Ego igitur te liberabo,* inquit. Promiserat suum auxilium: nunc ostendit auxilium illud fore satis robustum, ut ipsum eripiat ex hostium manibus. Primum dicit *e manu improborum,* ut sciant Iudaei sibi nihil prodesse omnes fucos, quoniam ore Dei damnati sint. Secundo loco vocat *fortes,* ne scilicet prophetam illorum potentia terreat, quemadmodum fieri solet. Est enim nobis plus quam difficile, quum omni ex parte impetimur, quum minae et pericula sese ingerunt, non turbari. Deus ergo hic admonet in tempore Ieremiam, bellandum esse *cum fortibus* et robustis, sed totum illorum robur fore invalidum, quum in illum insurgent: quia scilicet auxilium coeleste futurum sit validius. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*

2. *Non accipies tibi uxorem, et non erunt tibi filii et filiae in hoc loco:*

3. *Quia sic dicit Iehovah super filios et super filias qui nascentur in loco hoc, et super matres quae pepererint illos, et super patres qui genuerint illos in terra hac,*

4. *Mortibus aegritudinum* (vel aegrotationum) *morientur, non plangentur, et non sepelientur: in stercus* (id est, pro stercore) *super faciem terrae erunt: et in gladio et fame consumentur* (hoc est, per gladium et famem), *et erit cadaver eorum in cibum volucri coelorum et bestiae terrae.*

Haec est nova prophetae concio, quae tamen non multum absimilis est plerisque aliis, nisi quod hoc peculiare habet, *ne propheta sibi uxorem accipiat, vel gignat liberos in terra.* Nam quod ad summam rei, saepius idem dixit quod nunc repetit, et pluribus etiam locis idem confirmat. Sed quod prohibetur uxorem ducere, hoc plurimum efficaciae continet, ut scilicet in eius caelibatu omnes agnoscant se esse addictos exitio. Nam scimus qua lege conditi sint homines. Viget enim semper illud Dei mandatum, Crescite et multiplicamini. Ergo quoniam societas humani generis conservatur coniugio, hic ex opposito ostendit Deus terram illam indignam esse communi, vel potius generali illa benedictione, qua dignatus est totum humanum genus. Perinde est ac si diceret, Vivunt quidem adhuc, sed brevis interitus illos manet: quia ego eos privabo universali gratia, qua hactenus prosequutus sum cunctos mortales. Coniugium est conservatio generis humani: *Ne accipias tibi uxorem, et ne gignas liberos.* Videmus ergo, ut in persona Ieremiae Deus ostendere voluerit Iudaeis, ipsos esse dignos qui exterminarentur e numero hominum. Tenemus summam huius prophetiae. Iam tamen quaeri potest an uxore caruerit propheta? sed hoc nihil ad rem, quoniam per visionem hoc ei mandatum fuit: et quamvis non esset caelebs, tamen potuit hoc vaticinium promulgare, quod vetuisset eum Deus uxorem ducere, vel gignere ullam sobolem, Quanquam, meo iudicio, probabilius est, prophetam tunc fuisse caelibem. Nam quemadmodum incessit nudus, et quemadmodum gestavit in collo iugum: ita etiam caelibatus eius potuit quasi viva imago magis afficere Iudaeos. Sed, quemadmodum dixi, de hac re non est digladiandum. Liberum igitur sit cuique sentire quod volet, tantum admoneo quod magis sit probabile. Cur autem Deus prophetam suum vetet ducere uxorem, sequi-

tur ratio: quod scilicet omnes adiudicati sint exitio. Hinc colligimus non laudari hic caelibatum, quemadmodum stulti homines abusi sunt hoc testimonio. Sed perinde est ac si diceret Deus, Non est quod quisquam posthac operam det gignendae soboli, vel putet hoc sibi fore iucundum: quisquis sapiet, abstinebit a coniugio, perinde ac si mortem iam haberet ante oculos, vel quasi propinquus esset sepulcro. Interitum igitur totius populi, et vastitatem, ac solitudinem totius terrae Deus his verbis designat. Caeterum, non minatur illis simplex genus mortis, aut vulgare: sed dicit *morituros mortibus aegrotationum*. Denuntiat igitur diuturnum languorem, quo tabescent cum maximo dolore. Nam mors subita tolerabilior est. Atque ideo David Psalmo septuagesimo tertio (v. 4), dum conqueritur de felicitate impiorum, dicit non esse ligamina in ipsorum morte. Et eadem etiam sententia legitur in libro Iob (21, 13), quod in puncto vel articulo temporis descendant in sepulcrum: nempe quod vegeti sint tota vita, deinde moriantur sine longo cruciatu. Ideo Caesar Iulius pridiè quam occisus est, vocabat genus illud εὐθανασίαν, nempe putabat se fore felicem, si subito exstingueretur. Et hoc est ingenitum hominibus a natura. Ut ergo hic vindictam Dei amplificet Ieremias, dicit *morituros mortibus aegrotationum*, hoc est, postquam confecti fuerint diuturnis moeroribus, et quasi contabuerint, tunc tandem morituros esse. Adiungit, *Non plangentur, et non sepelientur*. Vidimus alibi, et iterum videbimus signum hoc esse maledictionis, ubi sepultura carent mortui, et nullus prosequitur luctu eorum mortem: nam hoc est commune humanitatis officium, ut propinqui et cognati qui sunt superstites lugeant mortuos, deinde ut sepeliant. Sed videtur aliud etiam propheta velle. Ego quidem illud non excludo, quod Deus privabit eos et honore sepulcri et luctu: sed videtur etiam hoc velle, tantam fore stragem hominum, ut non possint alii aliis praestare mutuum humanitatis officium. Nam lugemus mortuos, quum datur nobis otium: si autem in bello multi interficiantur, nemo lugetur privatim: deinde cadavera iacent prostrata, et sepulcrum unum non posset sufficere tantae multitudini. Intelligit ergo propheta tantas fore strages in Iudaea, ut nemo sepeliatur, nemo etiam plangatur. Nam verbum quod ponit significat proprie plangere, quod est plus quam flere. Et alibi etiam diximus in partibus illis fuisse plus caeremoniarum quam apud nos. Omnes enim Orientales sunt dediti multis gesticulationibus: et ideo non contenti erant lacrymis, sed addebant etiam planctum, quasi essent desperati homines. Loquitur autem propheta ex communi more, non quod probet excessum illum doloris: verum quoniam solebant non simpliciter deflere mortuos suos, sed etiam planctu testari moerorem suum, dicit, Iam cessabunt haec officia, quia multis millibus non possent sepulcra sufficere: deinde si quis lugere velit, unde incipiet? et scimus etiam obdurescere hominum animos, quum ita passim moriuntur vel peste vel bello multi. Summa est, iram Dei non fore mediocrem, quoniam terram quodammodo exinaniet, dum omnes inde profligabit, ita ut nihil sit in populo illo residuum. Nam Deus servavit quidem electos, sed mirabiliter: deinde servavit eos in exsilio tanquam in sepulcro, quum simul ipsi quoque abrepti essent a patria. Postea adiungit *fore tanquam stercus super faciem terrae*. Ignominiose loquitur de ipsorum cadaveribus: quasi diceret, erunt putredo terrae. Quemadmodum ergo contaminaverant suis sordibus terram in sua vita, post mortem Deus pronuntiat illos fore foetidos, et comparat eos stercori. Hinc colligimus (quod paulo ante dixi) signum esse divinae maledictionis, quum proiecta iacent cadavera, neque sepeliuntur: quia sicuti Deus creavit nos ad suam imaginem, ita in morte vult manere aliquod testimonium huius dignitatis: ac praestantiae, qua nos dignatus est prae brutis animalibus. Interim tamen scimus poenas temporales posse etiam fidelibus contingere, et converti in salutem: quia Psalmus (79, 2) conqueritur proiecta fuisse cadavera piorum, fuisse escam volatilibus coeli. Hoc verum est. Sed tamen haec duo non male inter se conveniunt, nempe esse signum aliquod irae Dei, dum mortui non sepeliuntur, et poenas illas temporales non nocere Dei electis, quibus mala ipsa in bonum cedunt, quemadmodum satis notum est. Ideo adiungit, *Per gladium, per famem consumentur*, hoc est, alii gladio, alii fame peribunt, quemadmodum prius visum est: Qui ad gladium ad gladium, et qui ad famem ad famem. Tandem subiicit quod iam attigi, *cadavera ipsorum fore in escam bestiis terrae et avibus*: ubi significat manifesta fore signa vindictae suae, quum Iudaei in miseriis tabescent, quum alios consumet gladius, alios perdet fames, neque id modo, sed ubi post mortem quoque eos urgebit alia maledictio: quia Dominus ipsorum cadavera etiam persequetur, ut careant sepulcri honore. Quomodo illud intelligendum sit, iam dixi: nam conspicua sunt in reprobis Dei iudicia. Caeterum, si quando rapiuntur ad similes poenas etiam pii et iusti, Deus convertit illis in bonum quod per se signum est maledictionis. Quemadmodum fames signum est maledictionis, similiter et gladius: scimus tamen multos filios Dei perire vel fame, vel gladio. Sed in temporalibus poenis semper tenenda est haec moderatio: quod scilicet Deus ostendat se iustum esse iudicem adversus impios et sceleratos: rursum dum humiliat suos tamen non illis sit infestus, sed consulat eorum saluti, ut in adiumentum vertatur quod per se erat adversum.

5. *Quia sic dicit Iehovah, Ne ingrediaris domum luctus, et ne eas ad plangendum, et ne movearis propter illos: quia abstuli pacem meam a populo hoc, dicit Iehovah, clementiam et miserationes.*

Quemadmodum initio capitis vetitus fuit Ieremias uxorem ducere, quoniam paulo post instabat horrenda totius terrae vastitas, ita etiam nunc confirmat Deus quod prius dixit, tantas fore strages ut nulli fere possint defungi communi officio in mortuis lugendis: quanquam aliquid gravius nunc significat: nempe indignos esse qui peribunt omnibus humanis officiis, sicuti iam prius dixerat, Proiicientur cadavera eorum bestiis terrae, et avibus coeli exposita erunt: sic etiam hoc loco significat ignominiosas fore mortes, ut careant omnes sepulcri honore, et sepeliantur tanquam asini, quemadmodum alio loco dicitur. Quod autem prophetam suum Deus lugere vetat, non debet intelligi de excessu doloris, quemadmodum Deus vult temperatum esse dolorem, ubi aufert nobis vel parentes, vel cognatos, vel amicos: sed non agitur hic de privato affectu Ieremiae. Simpliciter pronuntiat Deus terram fore plenam vastitate, ut nullus fere sit superstes qui lugeat mortuos. Dicit, *Ne ingrediaris in domum luctus:* quanquam aliqui nomen מרזח accipiunt pro epulo lugubri, et probabile est, imo potest colligi ex contextu, celebrasse convivia, quum aliquis erat mortuus. Eundem etiam morem videmus servatum fuisse apud alios populos, sed diverso fine. Nam Romani, quum celebrabant aliquod lugubre epulum, volebant excutere dolorem, et quodammodo referre in numerum deorum suos mortuos. Ideo exprobrat Cicero Vatinio, quod atratus venisset ad epulum Q. Arii, et alibi[1]) Tuberonem dicit fuisse derisum, et passum repulsam, quod epulum quum daret Q. Maximus in morte Aphricani patrui sui, ille hospes straverat lectos pellibus hoedinis. Ergo convivia illa apud Romanos plena erant hilaritatis: sed apud Iudaeos, ut apparet, quum mortuos suos lugebant, qui erant proximi, invitabant liberos, uxores viduas, ut esset aliquod levamen doloris. Quidquid sit, hac figura significat Deus Iudaeos quum peribunt turmatim, cariturос illo communi officio: quoniam indigni erant quos lugerent superstites. *Ne,* inquit, *ingrediaris ad plangendum, et ne movearis super eos.* Quare? *Ego enim abstuli pacem meam,* hoc est, omnem prosperitatem: nam pacis nomine comprehendunt Iudaei quidquid optabile est. Deus ergo se *pacem abstulisse dicit a populo, et pacem suam:* quia impiae genti maledixerit. Postea adiungit, *Clementiam et miserationes abstuli.* Poterat enim excipere propheta, hoc non esse consentaneum naturae Dei, qui testatur se esse propensum ad misericordiam: sed occurrit Deus, et significat iam non esse locum gratiae et miserationibus, quia desperata esset impietas populi. Sequitur,

6. *Et morientur magni et parvi in terra hac, non sepelient eos, et non plangent super eos, et non incidet se quisquam, et non fiet calvitium illis.*

7. *Et non complodent* (vel extendent) *illis* (quidam legentes לחם pro להם, vertunt, non frangent panem: sed non convenit. פרס significat frangere, et interdum dividere vel ostendere, vel dispergere: non dubium est quin propheta, sicuti alio loco vidimus, intelligat complosionem manuum, vel contorsionem, ubi in vehementi luctu ita brachia huc et illuc proiiciuntur, deinde comploduntur manus: hunc gestum hoc quoque loco exprimit quum dicit, Et non frangent, vel non complodent manus) *ad consolandum* (hoc est, ad unumquemque consolandum) *super mortuo, et non propinabunt illis calicem consolationum super patre suo, et super matre sua.*

Prosequitur eandem sententiam. Dicit enim promiscue omnes morituros tam ex plebe, quam ex proceribus: quasi diceret neminem fore immunem a clade: quoniam Deus magnos acervos trahet tam ex vulgo ignobili, quam ex primariis, et qui pollebant divitiis, honoribus et aliqua dignitate. *Morientur,* inquit, *omnes tam parvi quam magni.* Saepe enim contingit in aliqua mutatione magnos trahi ad supplicium: aliquando plebeii homines pereunt, et parcitur nobilibus. Deus autem pronuntiat tales ubique fore strages, ut hostes non discernant plebeios a nobilibus: quod si evadant manus hostiles, tamen pestem vel famem infestiores illis fore. Adiungit, *Non sepelient ipsos, et non plangent pectus suum super eos:* deinde, *non se incident, et non se depilabunt super eos.* Hoc non recitat propheta in laudem populi. Neque enim intelligit fore obsequentes legis praecepto, ubi Deus vetuerat Levitici 21. cap. ne imitarentur perversos mores gentium. Diximus enim aliis locis, Orientales populos fuisse magis deditos externis ceremoniis: ideo in eorum luctu nulla fuit moderatio. Quare Deus voluit corrigere illam intemperiem. Sed propheta hic non significat respectum aliquem fore illius praecepti, ut Iudaei sibi temperent in dolore. Quid igitur? nempe quemadmodum iam admonui tantas fore strages, ut secum afferant duritiem et barbariem quandam, quandoquidem obruent sensus sua mole. Ubi quispiam moritur, conveniunt amici et vicini, et praestant aliquod officium eius memoriae: sed ubi grassatur pestis, vel ubi intereunt omnes fame, maior pars obdurescit, et immemores sunt sui et aliorum, neque illic colitur amplius ulla humanitas. Deus ergo significat tantam fore

[1]) In Oratione pro Lucio Muraena, c. 36 (75).

vastitatem terrae, ut Iudaei quasi obducto callo desinant alii alios lugere. Denique significat una cum horrendis illis cladibus tantam fore socordiam et feritatem apud Iudaeos, ut nemo vir cogitet de uxore sua, nemo pater de liberis: sed quisque proprio malo sic obstupescat, ut sint quasi ferae bestiae. Nunc ergo tenemus summam huius loci. Dicit praeterea, *Non se incident*, *neque evellent capillos suos*, quemadmodum solebat fieri. Ita videmus multas loquutiones sumi ex vulgari consuetudine, nec tamen inde posse colligi hoc vel illud probari Deo, quia in scriptura hoc refertur. Deus ergo hic noluit sententiam ferre de planctu, de evulsione crinium, et de incisuris. Certum est gestus illos natos fuisse ex tumultuoso hominum impetu, et signa esse impatientiae: sed, quemadmodum iam dixi, non respicit Deus quid liceat, sed quid consueverint homines facere. Quantum attinet ad partem illam, ubi dixit *se abstulisse clementiam et miserationes*, non significat se mutasse naturam: sed potius praecidit ansam omnibus querimoniis: quoniam scimus homines plus satis facundos esse, quoties urget eos manus Dei, ut deplorent suas miserias odiose, ac si Deus nimis severe in ipsos animadverteret. Significat igitur ipsos indignos esse clementia et miserationibus. Interea simul admonet non esse cur quidquam spei concipiant hypocritae, quoniam toties commendat scriptura clementiam Dei et miserationes: nam ubi obstinate accumulant peccata peccatis, fieri aliter non potest quin Deus ipse ad extremam severitatem descendat. Quantum ad versum septimum pertinet, ex eo colligimus quod nuper attigi, nempe Iudaeos celebrasse lugubres epulas, ut filii et uxores viduae aliquid levationis perciperent. Nam *calicem consolationum* hic vocat propheta, quum se amice invitarent: quanquam fuerunt illae gesticulationes ridiculae. Neque enim dubium est quin etiam apud Iudaeos saepe sub persona lugentis delituerit risus. Sed videmus homines ambitiose lugere mortuos: quia pudet eos si non satis dolenter ferant suorum mortem: nam nisi lacrymae defluant, nisi accedat etiam eiulatus, qui proximi sunt mortuis putant se posse inhumanitatis damnari, hinc fit ut multa simulatio sit in luctu: et stulte etiam excogitatum fuit illud remedium, quod propinarent calicem consolationis. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta hic non disserit quid rectum sit, sed mutuatur ex communi loquendi usu has loquendi formas. Sequitur,

8. *Et domum convivii ne ingrediaris, ut sedeas cum ipsis ad edendum et ad bibendum.*

Hic de aliis conviviis loquitur propheta, nempe ubi vigebat hilaritas: sensus igitur est, populum illum addictum esse exitio, ita ut nihil sit melius quam longissime ab ipso recedere. Prohibetur itaque Ieremias ab omni accessu, ne vel laetitiae socius sit, vel doloris: quasi diceret, Nihil sit tibi amplius cum hoc populo: si lugeant suos mortuos, tu eos deseras: indigni enim sunt omni humanitate: si autem celebrent hilares epulas, etiam procul absis. Nam maledicta est omnis cum ipsis communicatio. Nunc ergo tenemus cur propheta loquutus de dolore, luctu et planctu, nunc laetitiam coniungat. Postea adiungit,

9. *Quoniam sic dixit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce ego auferens ab hoc loco coram oculis vestris, et in diebus vestris vocem gaudii, et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae.*

Hic versus rationem superioris sententiae continet, nempe quia maledicta esset omnis societas huius populi. Sed tamen aliquid expressius dicit, nempe tempus adesse, quo ostendat propheta iam illos privatos esse omni gaudio: nam impii etiam ubi Deus gravissime illis minatur, tamen sese confirmant ad securitatem. Voluit igitur Deus aliquod praesagium illis dare, ut ante tempus cognoscerent instare tristissimas clades, quae illis eriperent omne gaudium et laetitiam. Dicit igitur *sic Deum exercituum loqui et Deum Israel.* Hic Deus epitheta sibi aptat, quibus incutiat formidinem Iudaeis, quum se vocat Deum exercituum. Sed simul etiam spoliat eos omni fiducia, *Deum se Israelis nominans.* Solent enim hypocritae vel Dei potentiam vilipendere, vel eius bonitate abuti: nisi Deus illos constringat, pro nihilo ducunt quidquid minantur prophetae. Quare? nam quantum in ipsis est, extenuant Dei virtutem. Hac igitur ratione dicit *se esse Deum exercituum.* Sed ubi non possunt sua superbia et fastu Dei potentiam quasi infra se deiicere, tunc confugiunt ad aliud asylum: nam sibi promittunt illum indulgenter acturum, et ita faciunt sibi delitias. Ex opposito igitur hic se *vocat Deum Israel,* ut sciant sibi nihil profuturum, quod genus Abrahae sibi adoptaverit: quoniam non erant ipsi Abrahae filii, sed extranei, quandoquidem ab omni pietate et fide desciverant. Hoc valebat praefatio. Iam quum dicit הנני, hac demonstratione intelligit non esse cur Iudaei tempus extrahant, et sibi vana fiducia prorogent inducias, quoniam adsit iam ultio. *Ecce ego*, inquit. Ita scilicet quasi in medium prodit, et testatur se iam armatum esse ut exsequatur suum iudicium. *Ego*, inquit, *aufero ab hoc loco coram oculis vestris et in diebus vestris.* Plenius exprimit illam particulam הנני, quoniam continget clades, et brevi, et coram ipsorum oculis. *Auferam*, inquit, *vocem laetitiae et gaudii:* postea, *vocem sponsi et sponsae.* Hic per synecdochen significat potius

similes fore mortuis quam vivis: quia societas humani generis fovetur coniugio, dum in sobole quasi renascitur genus humanum, quod alioqui intereat quotidie necesse est. Ubi ergo iam non est tempus reliquum nuptiis, signum est ultimi interitus. Hoc nimirum significat propheta quum dicit Deum facturum, *ut cesset vox sponsi et sponsae*, hoc est, ut nullae sint amplius gratulationes. Sequitur,

10. *Et erit quum annuntiaveris populo huic omnia verba haec, tunc dicent* (vel si dicant) *tibi, Cur loquutus est Iehovah super nos omne malum hoc magnum? et quae iniquitas nostra? et quod scelus nostrum, quo scelerate egimus adversus Iehovam Deum nostrum?*

11. *Tunc dices illis, Quia dereliquerunt me patres vestri, dicit Iehovah, et profecti sunt post deos alienos, et servierunt illis, et adoraverunt illos* (vel sese inflexerunt coram illis) *et me reliquerunt, et legem meam non servarunt.*

12. *Et vos deteriores fuistis* (deterius egistis ad faciendum, vel perpetrandum) *quam patres vestri, et ecce vos profecti estis quisque post pravitatem cordis sui mali, et absque audire me* (hoc est, ita ut non audieritis me).

13. *Et expellam vos e terra hac ad terram quam non novistis vos, et patres vestri, et servietis illic diis alienis die ac nocte: quia non dabo vobis gratiam.*

Hic ostendit quod alibi vidimus, nempe populum illum sibi blanditum fuisse in vitiis, ita ut nullis monitionibus flecti possent, vel adduci ad poenitentiam. Haec est magna caecitas, imo amentia: quum percutimur Dei manu, non descendere in nos ipsos: nam statim conscientia nobis esset instar mille testium ad nos damnandos. Sed nemo fere reperitur qui vitam suam examinet: deinde quamvis convincat Deus sceleratos, vix centesimus quisque eius iudicio libenter et suppliciter se subiicit: quin potius maior pars obmurmurat, et obstrepit quoties sentit Dei ferulas. Hoc vitium Ieremias ostendit grassatum fuisse in populo, quemadmodum visum fuit 5. capite. Hanc ob causam igitur dicit, *Quum annuntiaveris populo huic, et dixerint tibi, Quare loquutus est Iehovah contra nos hoc tantum malum? quae iniquitas nostra? quod scelus, ut ita saeviat contra nos, quasi scelerate egerimus contra ipsum?* Non dubium est quin Deus mature obviam ire voluerit pervicaciae illius populi: sciebat enim indomita esse ingenia. Ergo quoniam scit fore praefractos, ut nullam admittant castigationem, confirmat prophetam suum: quasi diceret, Non est cur te debilitet illorum contumacia. Nam statim insurgent, et quasi illis facias gravem iniuriam, expostulabunt tecum, et negabunt se tantorum scelerum reos debere fieri. Si ergo ita petulanter reiecerint tuas minas, non est quod propterea frangaris: habebis enim in ore promptum responsum. Nunc videmus quid proficiant hypocritae, ubi vel tergiversantur, vel proterve sese efferunt adversus Deum, et eius prophetas. Interea monentur officii sui omnes doctores, ne scilicet sese inflectant, quum vident sibi negotium esse cum superbis hominibus et immorigeris, sicuti alibi visum est. Iubebat enim Deus prophetam sumere aeneam frontem, ut fortiter se opponeret contra omnes populi insultus. Sic etiam hoc loco, *Dicent tibi*, hoc est, quum tam duriter illis minatus fueris, illi non libenter cedent, sed intendent litem, quasi tu iniuste ipsos accuses: dicent enim, *Quod est peccatum nostrum? quae iniquitas? quod scelus, quo scelerate egimus contra Iehovam Deum nostrum, ut magnum hoc malum loquutus sit contra nos?* Videmus hypocritas non tantum violentiam suam proiicere adversus servos Dei, sed adversus Deum ipsum, non quod palam hoc et ingenue profiteantur. Sed quid refert, ubi non sustinent corrigi Dei manu, sed sese opponunt, et ostendunt se non aequo animo ferre correctionem? nonne satis apparet ipsos Deo rebelles esse? Caeterum hic graphice depingit Ieremias eorum mores qui Deo sic obluctantur. Neque enim audent prorsus negare se esse noxios, sed extenuant quantum in se est crimen suum: quemadmodum in exemplo Cain nobis idem ostenditur. Neque enim audet asserere se esse innoxium: quandoquidem erat sibi male conscius, et premebat eius conscientiam vox illa Dei, Ubi est frater tuus? sed interea non desinebat obstrepere. Maior est poena mea, quam ut ego sustineam, inquit. Sic etiam inducit Ieremias loquentem illum populum: *O, quaenam est iniquitas nostra? et quodnam scelus nostrum, quo scelerate egimus contra Iehovam Deum nostrum, ut loquatur malum hoc magnum contra nos?* Non dicunt ergo se prorsus extra noxam esse, tantum excipiunt non tantam esse atrocitatem scelerum, ut Deus saeviat tam inhumaniter contra ipsos, ac tam gravem poenam ipsis infligat. Exaggerant igitur poenam, ut sibi inducant aliquod tegumentum: deinde non dicunt se puros et solutos esse ab omni culpa: sed loquuntur de iniquitate et de sceleribus: quasi dicerent, Fatemur quidem esse aliquid quod Deus reprehendat: sed non agnoscimus tantam congeriem scelerum et iniquitatum, ut debeat sic contra nos fulminare. Postea autem dicit, *Tu respondebis illis, Quia reliquerunt me patres vestri, profecti sunt post deos alienos, coluerunt eos, et adoraverunt eos, et me reliquerunt, et legem meam non servarunt: vos autem deterius egistis*, inquit. Primo loco accusat Deus patres, non quod poena debuerit in filios coniici, nisi imitati fuissent scelera patrum suorum: sed

digni erant illius saeculi homines, quos traheret Deus in eundem interitum. Ad haec nota est etiam illa sententia, Quod reiiciat Deus iniquitates patrum in filios neque id facit immerito: quia potest iuste ulcisci scelera in totum humanum genus, quemadmodum dicit Christus, Super vos veniet sanguis omnium piorum ab Abel iusto usque ad Zachariam filium Barachiae. Sic igitur saepe denuntiat scriptura filios poenas daturos una cum patribus, quia Deus momento uno reposcet rationem omnium scelerum, et ita pensabit diuturnitatem: quoniam sicuti exspectat homines, et humaniter eos invitat sua tolerantia ad resipiscentiam, ita ubi videt nullam spem esse, tunc accumulat omnia flagella. Et ideo non mirum est si gravius plectantur filii, postquam grassata est multis saeculis iniquitas. Videmus ergo haec non male inter se convenire, quod Deus in societatem poenae filios cum patribus involvat, nunquam tamen puniat innoxios: videmus siquidem illud impleri: Anima quae peccaverit, ipsa morietur: non portabunt filii iniquitatem patrum, neque pater iniquitatem filii: quia Deus nunquam permiscet filios patribus, nisi sint socii scelerum. Sed interea nihil obstat quominus reiiciat Deus in sinum filiorum scelera admissa a patribus, nempe ubi semper in peius ruunt, et filii superant patres suos omni genere scelerum, ut postea videbimus. Caeterum discendum est ex hoc loco, falso praetextu eos abuti, qui patrum exempla obiiciunt: quemadmodum hodie fieri videmus in papatu. Nam hic est clypeus quem audacter opponunt Deo, se imitari patrum exempla. Deus autem duplici poena pronuntiat esse dignos, qui non resipuerunt, quum tamen vidissent patres suos impios et legis transgressores. Nunc notanda sunt crimina quae recenset Deus. Dicit *se fuisse derelictum*, quia non poterat obtendere errorem populus ille, quemadmodum miserae gentes, quibus nunquam contigerat ullus propheta, quibus nulla lex unquam data fuerat. Gentes ergo aliquanto plus excusationis habebant, quam Iudaei. Verum quidem est, omnes fuisse apostatas: quoniam Deus genus humanum sibi addixerat, et quicunque sequuti sunt suas superstitiones, illi crimen defectionis merito sustinent: verum tamen fuit maior atrocitas sceleris in populo iudaico, quoniam Deus proposuerat illis legem suam: fuerant quasi in eius schola educati: sciebant quaenam esset vera pietas: poterant verum Deum a fictitiis discernere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit verbum *dereliquerunt me:* et bis repetitur, quoniam necesse erat Iudaeos sic coargui, ut os illis esset obstructum, quemadmodum vidimus, qua erant pervicacia, sic fuisse exagitandos, quia nunquam alioqui cessissent, neque culpam agnovissent, nisi coacti. Dicit *profectos esse post deos alienos, serviisse illis, et illos coluisse.* Iam comparatio ista crimen rursus amplificat: quod scilicet praetulerint Iudaei figmenta sua vero Deo, qui tot signis et testimoniis manifestaverat suam gloriam, et potentiam suam illustraverat apud eos. Quum ergo illis satis superque testata esset Dei virtus, minime tolerabilis fuit illa ingratitudo, quod *deos alienos sequuti sint*, de quibus tantum audierant. Iactabant enim futiliter gentes sua idola, et spargebant multas fabulas, ut allicerent miseros homines ad falsum et perversum cultum: sed Iudaei sciebant quisnam esset verus Deus. Quod maluerunt credere gentium fabulis quam legi, et propriae experientiae, nonne haec est nimis foeda impietas? Haec igitur ratio est cur hic queratur Deus *deos alienos ab ipsis cultos fuisse.* Iam addit, *Servierunt ipsis, coluerunt.* Idem verbum saepe apud Hebraeos accipitur pro cultu, quemadmodum alibi dictum fuit, et ita refutatur stultitia Papistarum, qui negant se esse idololatras, quia tantum picturas et statuas adorant *dulia*, quemadmodum dicunt, servitute, si ita loqui liceret, et non *latria.* Quasi non ubique scriptura quum idololatriam condemnat, non utatur hoc verbo: sicuti nunc Iudaeis exprobrat Deus: quod *servierint diis alienis*, quod scilicet fidem adhibuerint falsis et nugatoriis commentis gentium: deinde adiungit externum gestum, quod scilicet prostraverint se coram idolis. Iam in fine versus declarat quomodo fuerit derelictus, nempe quia *legem non servaverint.* Confirmat igitur quod iam dixi, fuisse eo deteriorem apostasiam in Iudaeis: quia scientes et volentes dereliquerant fontem aquae vivae, sicuti vidimus capite secundo. Ac proinde non reprehenditur simplex ignorantia, quasi peccarent errore et inscitia, sed quasi ex professo Dei cultum abiicerent. Reliqua differam in crastinum.

Heri coactus fui abrumpere contextum verborum prophetae. Dixerat *filios fuisse patribus deteriores:* et rationem addit, *quod sequuti sint pravitatem cordis sui mali, neque attenderint ad Deum.* Visus est antea idem de patribus dixisse. Posset igitur quaeri cur dicat filios peius egisse, quam patres, et pronuntiet graviora esse eorum scelera? Sed iam ante vidimus ingravescere peccata coram Deo, quum filii sese confirmant ad malitiam, idque exemplo patrum suorum. Deinde notandum est non modo propositam fuisse illis legem, sed prophetas subinde fuisse missos, qui obiurgationes adderent: et hoc etiam videtur exprimere Ieremias in fine versus, quum dicit *eos non audisse*, quum tamen quotidie revocarentur a prophetis. Ergo obstinatio in causa fuit cur Deus severius ipsos puniret: quoniam imitati fuerant malos patres: deinde non tantum spreverant, sed etiam obstinata malitia reiecerant omnes admonitiones propheticas. Sequitur deinde comminatio, *Eiiciam vos,* inquit, vel auferam *a terra hac in terram quam non novistis*

vos, neque patres vestri: quoniam sequuti fuerint deos incognitos, et abrepti fuerint post sua et aliorum figmenta. Nunc Deus pronuntiat se fore gloriae suae vindicem dum rapiet ipsos in terram incognitam et ipsis et patribus. Mox adiungit, *Illic coletis deos alienos die et nocte.* Notandum est hoc poenae genus: quia nihil peius accidere potuit Iudaeis, quam ut cogerentur ad impios et perversos cultus. Erat enim quaedam Dei et verae pietatis abnegatio. Quia videtur hoc primo intuitu asperum, quidam mitigant, quasi cultus deorum alienorum esset dura illa servitus, in quam redacti sunt, quum subessent idololatris: sed illud est nimis remotum. Ego itaque non dubito quin Deus eos prostituat, quoniam vitiaverant verum et purum cultum, et defecerant ad multas gentium immunditias: atque ita ostendat dignos esse qui omnibus modis sese contaminent, et quasi mergantur in profundum abominationum: et certe probabile est fuisse serviliter adactos ad impias caeremonias, quando liberum erat Chaldaeis abuti eorum obsequiis, ut tractari solent mancipia sine ulla humanitate. Hinc ergo probabilis coniectura elicitur, fuisse tractos ad superstitiones, adeoque nullum fuisse finem, ut non tantum coacti fuerint falsos deos colere, sed per ludibrium fuerint traducti: quia triumphos suos quotidie agebant de illis victores. Et hanc sententiam confirmat quod sequitur, *Quia non dabo:* אשר enim relativum hic pro causali particula sumitur: *Quia non dabo vobis gratiam*, vel misericordiam, hoc est, non flectam hostium vestrorum corda, ut sint vobis propitii vel exorabiles. Quibus verbis ostendit Deus non tantum se poenas de illis sumpturum, ubi eos hostibus subiiciet et eorum libidini, vel patietur ipsos rapi in exsilium: sed hanc fore poenarum accessionem, quod crudeliter in ipsos hostes saevient: quia Deus vel mansuefacit ferociam hominum, vel quum ita visum est, magis ad rabiem et saevitiam incitat, quum vult illis uti tanquam flagellis. Nunc ergo tenemus totum prophetae consilium: quod scilicet Iudaei, qui sponte non coluerant Deum in terra sua, trahentur in Chaldaeam, ubi cogentur velint nolint, alienos deos colere, idque absque fine et modo. Nunc sequitur,

14. *Propterea ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et non dicetur amplius* (hoc est, quibus non dicetur amplius) *Vivit Iehovah, qui eduxit* (ascendere fecit, ad verbum) *filios Israel e terra Aegypti:*

15. *Quin potius, Vivit Iehovah, qui ascendere fecit filios Israel e terra aquilonis, et ex omnibus regionibus, ad quas expulerat eos, et reducam ad terram eorum quam dedi patribus vestris.*

Hic videtur Ieremias promittere reditum Iudaeis: et ita communiter exponunt, quasi haec esset interposita consolatio, quae proprie spectaret ad solos fideles. Sed ego existimo sententiam hanc mixtam esse, quod partim severe denuntiet propheta horribile fore exsilium, de quo vaticinatur: tamen partim simul admisceat aliquid consolationis. Sed hoc posterius membrum videtur mihi oblique attingi a propheta. Ego igitur puto esse amplificationem. Hoc tenendum est. Dixerat ergo, Expellam eos ab hac terra, et mittam in terram quae fuit incognita tam ipsis quam patribus eorum: nunc sequitur circumstantia, quae gravitatem exsilii amplificat. Sciebant enim quam saeva fuisset illa servitus, e qua Deus eripuerat patres ipsorum: conditio illa fuit deterior centum mortibus, quum adigerentur ad serviles operas: deinde, quum omnis aequitas illis negaretur: quum statim ab utero matrum occiderentur foetus. Quum ergo tam duriter scirent patres suos fuisse tractatos ab Aegyptiis, haec comparatio, quae ponitur, melius ostendere potuit, quam formidabilis poena ipsos maneret, quod scilicet redemptio futura esset multo magis incredibilis. Nunc tenemus consilium prophetae: quasi diceret: Scitis unde patres vestri exierint, nempe e fornace aenea, quemadmodum alibi loquitur, et quasi ex profunda morte. Itaque redemptio illa debuit esse memorabilis usque ad finem mundi. Sed iam Deus coniiciet vos in abyssum, quae longe profundior erit illa Aegypti tyrannide, e qua erepti sunt patres vestri. Nam si inde vos redimat, erit miraculum longe excellentius ad posteros, ut fere exstinguat, vel saltem obscuret memoriam prioris illius redemptionis. *Non ergo dicetur amplius, Vivit Iehovah, qui eduxit filios Israel ex Aegypto.* Nam illa captivitas aegyptiaca fuit magis tolerabilis, quam futura sit haec posterior, quia eritis demersi velut in ipsis inferis: et si Deus vos inde extrahat, omnes sentient hoc esse opus incredibile. Ego hanc existimo esse genuinam prophetae mentem. Interea oblique simul gustum aliquem dare voluit futurae redemptionis: sed non fecit hoc ex professo. Debemus ergo expendere quorsum tendat propheta, nempe, quemadmodum dixi, vult incutere tantum terrorem Iudaeis, ut sciant instare sibi atrocius malum, quam perpessi essent eorum patres in Aegypto, qui tamen crudelissime oppressi fuerant illic. Itaque obscura reddetur, neque ita ut olim celebrabitur illa prior liberatio, quae tamen fuit testimonium inaestimabilis Dei potentiae: *Sed potius dicetur, Vivit Iehovah, quia populum suum eduxit e terra aquilonis:* quia scilicet minus spei vobis erit residuum, ubi Chaldaei vos suo imperio subactos dissipaverint quasi corpus lacerum: ubi exstinctum fuerit nomen Israel, cultus Dei eversus et templum excisum. Ubi igitur omnia fuerint iam desperata, illa captivitas erit multo magis horribilis, quam qua oppressi fuerunt patres vestri. Proinde si Deus vos reducat, hoc

erit etiam excellentius miraculum. Quod autem per occasionem propheta gustum aliquem dare voluerit gratiae Dei, colligitur ex fine versus, ubi dicit, *Et faciam eos reverti ad terram ipsorum:* quanquam copula debet resolvi in conditionalem: quasi diceret, *Si*, vel, *ubi ipsos reduxero in terram ipsorum, quam dedi patribus eorum.* Iam sequitur,

16. *Ecce ego mitto ad piscatores multos, dicit Iehovah, et piscabuntur: et sic* (post haec) *mittam ad multos venatores, et venabuntur eos de super omni monte* (hoc est, ex omni monte), *et ex omni colle, et foraminibus* (vel cavernis) *rupium.*

Quod exponunt quidam hoc de apostolis, prorsus alienum est: existimant Ieremiam hic prosequi quod coeperat dicere, quia non dubitant, quin proximo versu concionatus fuerit de futura, eaque propinqua, liberatione, quae in bonam fiduciam erigeret filios Dei. Sed iam repudiavi sensum illum. Ergo eorum expositio non est fundata in firma ratione. Quanquam si quis concedat, prophetam vaticinatum fuisse de liberatione populi, tamen non propterea sequitur, Deum pergere in illa sententia. Statim enim redit ad minas, ut videbitis. Et allegoria etiam haec remota est, quum loquitur de venatoribus et piscatoribus. Iam quod mentio fit collium et montium, hinc clarius apparet, prophetam hic minari potius Iudaeis, quam promittere ullam in miseriis levationem. Ego itaque simpliciter connecto omnia. Nam quum dixerit, exsilium quod paulo post passuri erant Iudaei, fore gravius captivitate aegyptiaca: nunc adiungit rationem, quae hoc confirmet: *Ecce ego*, inquit, *mittam ad eos piscatores multos*, ut eos undique contrahant in unum. Piscatores nominat, qui hinc inde attrahent in suas nassas filios Israel. Itaque piscatoribus comparat Chaldaeos qui sic grassati sunt per totam terram, ut nullos fere reliquerint, nisi ignobile aliquod vulgus, quod etiam postea inde ablatum fuit. Et ideo piscatoribus subiicit *venatores.* Quod quidam per piscatores intelligunt hostes armatos, qui gladio interficient victos, et venatores accipiunt pro his qui malebant vitae multorum parcere, et trahere in exsilium, haec argutia mihi non placet. Simplicius est quod dixi, nempe vocari Chaldaeos piscatores, quia totam terram exinanient incolis: deinde vocari eosdem venatores, quia postquam dispersi erunt Iudaei huc et illuc et profugi, tamen reperientur in cavernis petrarum aut rupium. Et optime conveniunt duae similitudines. Ostendit enim propheta non multum fore Chaldaeis negotii ad Iudaeos capiendos: quemadmodum piscatores retia tantum proiiciunt, non sese armant contra pisces, neque enim opus est: deinde quoscunque pisces capiunt, illis potiuntur, quia nulla est resistentia. Sic ergo ostendit facilem Chaldaeis victoriam fore, quia non secus corripient Iudaeos, quam pisces trahuntur in nassas. Hoc unum est. Iam secundo loco dicit, Etiam si sese conferant in recessus montium, si se abdant in cavernas vel foramina, quemadmodum solent venatores persequi feras in sylvis, et in aliis locis fere inviis, nec ullae vel salebrae, vel spinae, vel ulla impedimenta remoram iniiciunt, quin perrumpant, adeo violenter feruntur suo impetu: ita etiam nullus erit recessus montium absconditus Chaldaeis, nulla erit caverna, quae protegat Iudaeos, quin simul omnes capiantur. Ergo videmus confirmari superiorem sententiam duplici similitudine. Postea adiungit,

17. *Quia oculi mei super omnes vias ipsorum, non absconditae sunt a facie mea: et non sunt occultae iniquitates e regione oculorum meorum* (coram oculis meis: ad verbum est, de coram oculis meis).

Iam ostendit propheta gravem illam cladem, de qua disseruit, fore iustam mercedem, quam rependet Deus sceleribus populi. Scimus enim prophetas non tantum in hunc finem praeditos fuisse Dei spiritu, ut vaticinarentur de rebus futuris: hoc fuisset nimis ieiunum: sed simul coniunctam fuisse doctrinam vaticiniis. Ideo prophetae non tantum praedicunt quid facturus sit Deus, sed simul adiungunt causas. Ergo nunc subiicitur doctrina quasi condimentum vaticinii, quum propheta dicit instare Iudaeis interitum, quia nimis diu provocaverint iram Dei. Iam quoniam hypocritis nullus est tergiversandi modus, ut heri visum fuit: ideo hic Deus ipsos ad iudicium suum revocat: quasi diceret hoc unum sufficere, quod cognoscat eorum iniquitates. Se enim esse idoneum iudicem, ut frustra litigent, vel conentur excusare, vel extenuare culpam. Dicit igitur *oculos Dei esse super omnes vias ipsorum: et omnes vias* nominat: quoniam non semel, neque in una tantum specie deliquerant, sed addiderant scelera sceleribus: *Non sunt absconditae*, inquit: urget eos propheta, quoniam nunquam finem excusandi fecissent, si voluisset admittere eorum mendacia. Dicit igitur, *neque absconditas esse ipsorum vias, neque occultas eorum iniquitates coram oculis Dei.* Iam sequitur confirmatio,

18. *Et rependam ab initio duplum iniquitatum eorum, et scelerum eorum: quia polluerunt* (super polluere ipsos) *terram meam in cadaveribus abominationum suarum, et suis iniquinamentis repleruns haereditatem meam.*

Nihil novum dicit Ieremias: sed prosequitur quod vidimus proximo versu, nempe Deum non tam severum fore adversus Iudaeos, quod ipsum

oblectet nimius rigor, vel quod oblitus sit naturae suae, et foederis quod pepigerat cum Abraham: sed quia Iudaei nimis obstinati fuerint in suis sceleribus. Sicuti ergo dixerat *oculos Dei esse super omnes vias ipsorum:* ita nunc addit, *Rependam quod meriti sunt.* Sed notandae sunt singulae particulae: dicit ראשונה, quod interpretor, ab initio. Nam obscurius est quod alii reddunt, primum, rependam primum. ראשונה idem significat quod pridem, et refertur ad tempus. Non dubito itaque, prophetam hoc velle, quod etiam prius attigerat, nempe Deum poenas sumpturum de patribus et filiis, ut quasi in acervum colligat vetustas iniquitates. Citavimus ex lege, Deum rependere in sinum filiorum patrum scelera: deinde citavimus et illam Christi sententiam, Veniet super vos sanguis iustus ab Abel usque ad Zachariam filium Barachiae. Idem nunc repetit propheta, nempe quum Deus volet rependere mercedem Iudaeis, ipsum collecturum omnes iniquitates, quae pridem fuerant quasi sepultae, ut quasi uno fasciculo involvat patres cum filiis, et simul colligat omnia omnium scelera, ut quasi uno rogo ipsos consumat. Sic interpretor particulam, *ab initio.* Dicit postea, Duplum iniquitatum et scelerum ipsorum. Non intelligit propheta aliquem fore excessum severitatis, quasi Deus non satis ponderet quid homines meriti sint: sed *duplum* accipitur pro iusta et perfecta mensura, quemadmodum Isaiae 40 (v. 2), Rependit duplicia Dominus pro omnibus peccatis, hoc est, satis superque, ut dicunt Latini. Illic Deus induit personam patris, et pro sua indulgentia dicit Iudaeos satis superque fuisse punitos. Ita etiam hoc loco, quum de animadversione loquitur, vocat eam duplicem, non quod excessura esset modum, sed quia Dominus futurus erat alius, quam se ostenderat prius, quum patienter ipsos tulisset: quasi diceret, Ego ad extremum usque exigam de ipsis poenas, ita ut nulla sit remissio, nulla lenitas, nulla clementia. Videmus ergo hic simpliciter notari extremum rigorem, qui tamen carebat culpa: quia etiam si centuplo gravius puniret Deus qui visi sunt leviter peccasse: non tamen posset in ius vocari, quasi saeviret inhumaniter. Ergo quum Iudaei tot modis, et tam longo tempore, et tam graviter peccassent, non potuit Deus censeri nimis severus, quum illis mercedem rependeret. Sed duplum vocat, quia scilicet nihil omittet ad extremam severitatem. Forte etiam alludit ad hostes vindictae suae ministros, quorum saevitia atrocior futura erat quam putabant Iudaei, qui tanquam levibus malis vana remedia sibi fingebant. Sicuti dicimus, *Il n'y faudra plus retourner*, vel, *tout outre.* Addit, *scelerum et iniquitatum.* Nam prius Ieremias induxerat ipsos sic loquentes, Quae nostra est iniquitas? et quodnam scelus? quanquam enim non poterant prorsus se eximere a culpa, tamen non cessabant obtendere aliquos praetextus, ne viderentur in totum scelerati. Hic autem Deus pronuntiat, ipsos et sceleratos et prorsus impios esse. Et adiungit confirmationem, nempe, *quod polluerint terram in cadaveribus suarum abominationum.* Speciem designat propheta, quoniam si generaliter tantum loquutus foret, semper Iudaei obmurmurassent, se non esse tantopere sibi conscios. Ut ergo illos magis premat, ostendit quasi digito scelus minime excusabile, quoniam polluerant suis superstitionibus terram Dei: dicit, *terram meam polluerunt.* Hoc, crimen exaggerat *quod polluerint terram sanctam.* Dei quidem est terra, et plenitudo eius. Ergo posset hoc de toto orbe merito dici, pollui Dei terram, ubi homines se impie in ipsa gerunt. Sed hic terram Chanaan discernit Deus ab aliis, quoniam erat quasi dicata eius nomini. Quum ergo terram illam Deus sibi consecrasset, sicuti volebat in ea coli, merito dicit, *Terram meam polluerunt:* dicit, *in cadaveribus suarum abominationum.* Probabile est, cadavera hic vocari sacrificia. Nam quamvis in speciem similes essent superstitiones vero et legitimo Dei cultui: tamen scimus sacrificia quae Deus mandaverat fuisse condita eius verbo, tanquam sale. Erant igitur boni odoris et bonae fragrantiae coram Deo. Quod ad sacrificia quae offerebantur idolis spectat, erant foetida cadavera, erant mera putredo. Atqui caeremonia prorsus erat similis. Sed Deus non moratur externam speciem. Nam obedientia melior est coram illo, quam omnes victimae. Videmus ergo subesse antithesin inter cadavera, et inter bonam fragrantiam, quae fuit in legitimis sacrificiis. Quoniam enim sacrificia, quae rite offerebantur iuxta legis praescriptum, placebant Deo, dicuntur boni odoris. Quoniam autem in superstitionibus nullum erat Dei praeceptum, ideo victimae vocantur foetida cadavera. Et dicit postea, *Suis iniquinamentis replerunt haereditatem meam.* Eodem sensu terra Chanaan vocatur haereditas Dei, quo nuper vocata fuit terra eius. Sed secunda hac voce plus aliquid exprimitur, quemadmodum scriptura etiam solet amplificare. Hoc quidem iam magnum erat, terram, quae sacrata fuerat Deo, fuisse pollutam: sed quum dicit, *Haec est mea haereditas*, hoc est, hanc terram mihi delegi ut residerem in ipsa cum populo meo, ut esset mihi quasi terrenum aliquod domicilium: quod terra haec repleta fuerit iniquinamentis, hoc non est tolerabile. Nunc ergo videmus Iudaeos ita constringi, ut frustra deinde elabi conentur, vel tergiversando existiment se posse quidquam lucri facere: quoniam intolerabilis erat eorum impietas, et digna quam Deus ad extremum usque persequeretur. Ego non pergam ulterius, quia est nova concio.

19. *Iehovah, robur meum et munitia mea, et refugium in die angustiae* (vel afflictionis) *ad te gentes venient e finibus terrae, ac dicent, Certe mendacium possederunt patres nostri, vanitas* (vanitatem) *et nihil in ipsis utile.*

Quod hactenus dixit propheta, poterat videri adversum Dei promissionibus, et quasi prorsus abolere foedus illud, quod pepigerat cum Abraham. Deus elegerat sibi populum unum ex toto orbe: nunc quid eo pessumdato potuit vel perfectissimus fidelium animo concipere, quam foedus illud esse irritum, ex quo Deus statuerat perdere Iudaeos, et delere ipsorum nomen? Fuit igitur haec gravissima tentatio, et quae posset concutere firmissimos animos. Ideo propheta nunc sese colligit et repellit tentationem istam. Quia autem videt homines desperatos, convertit se ad Deum: et de gentium vocatione concionatur, quae facile poterat absorbere illud, quod dixi, sandalum de electi populi defectione et interitu. Nunc tenemus prophetae consilium. Si quis legat totum hoc caput, putabit Ieremiam ex abrupto verba ad Deum facere: sed tenenda est ratio, quam dixi. Voluit enim et se et alios fideles munire contra illam cogitationem, quae alioqui fidem omnium labefactasset. Ostendit autem quid sit optimum factu in rebus turbulentis et confusis. Nam Satan nihil aliud venatur, quam ut nos implicet multis et contrariis disputationibus: et est argutus disputator, imo sophista. Nos autem plus satis sumus propensi ad hanc facilitatem, quod recipimus quidquid sese ingerit: et ita fit ut saepe nos obruant nostrae cogitationes, quas vel nobis accersimus, vel nimis libenter recipimus, quum Satanae artificio sunt oblatae. Nullum igitur aptius remedium est, quam abrumpere istas disputationes, et recta in Deum coniicere oculos, et omnes sensus nostros. Hoc facit propheta quum dicit, *Iehovah, ad te venient gentes.* Videmus nunc opponi conversionem gentium exitio, quod prius denuntiavit Ieremias. Nam sic coniuncta erat veritas Dei et misericordia cum salute populi electi, ut huius interitus videretur etiam prorsus illas delere. Propheta ergo hic opponit gentium conversionem: quasi diceret, Quamvis nunc pereat genus Abrahae, non tamen intercidet foedus Dei, nec quidquam minuetur ex eius gloria: quoniam gentes omnes ad se convertet. Si quis obiiciat, conversis gentibus, tamen non fuisse foedus Dei stabile et perpetuum, nisi posteri Abrahae haeredes essent gratiae, quam illi Deus promiserat: responsio facilis est, nempe quum Deus ad se convertit gentes, memorem fuisse promissionis suae, ita ut ecclesiam sibi colligeret tam ex Iudaeis quam ex gentibus: sicuti etiam scimus Christum venisse, ut pacem annuntiaret iis qui longe erant, et iis qui prope, quemadmodum docet Paulus. Ergo sub gentium vocatione comprehendit Ieremias quod alibi dicitur: semper fore salvas reliquias gratiae. Et argumentum est a maiori ad minus, Non tantum paucos homines Deus retinebit, sed qui nunc videntur dispersi per totum mundum, illos ad se colliget: multo igitur magis salvi manebunt ex genere Abrahae quicunque divinitus sunt electi: ac tametsi corpus ipsum populi intereat, Dominus tamen qui suos novit, non sinet illos perire etiam in rebus desperatis. Sed quoniam difficile erat certamen, *Vocat Deum, robur suum, et munitionem, et refugium.* Dicit עזי ומעזי *ma force et forteresse:* quia ab eadem radice veniunt haec duo, non possemus latine ita apte transferre. Vocat igitur *Deum robur suum, et munitionem suam:* sed utrumque a fortitudine dicitur. Postea adiungit, *refugium meum in die afflictionis.* Hic videmus pro circumstantia loci Deum ornari epithetis, quae possint nos fiducia instruere, et quasi armare ad sustinendos omnes tentationum impetus. Neque enim satis vehementiae fuisset in simplici illo sermone, *Iehovah, gentes ad te venient:* sed quoniam redactus erat propheta in maximas angustias et, quemadmodum iam dixi, poterat opprimi eius fides: ideo vocat *Deum fortitudinem suam, et munitionem suam, et refugium, nempe, in die afflictionis:* quasi diceret, Iam tempus est, quo experiar quid valeat tuum praesidium, tua virtus, tua potentia. Nam quamvis me exaniment praesentes miseriae, et ultima clades quae impendet, tamen tu eris mihi refugium. Dicit autem *venturas gentes a finibus terrae.* Hoc quoque antitheton notandum est, quia prius Iudaei coluerant Deum in obscuro angulo: dicit autem, Quum terra illa eiecerit suos incolas, venturos omnes populos non tantum e regionibus vicinis, sed etiam ab ipsis extremitatibus. Addit *gentes dicturas, Certe mendacium possederunt patres nostri, vanitas fuit, nihil in ipsis utile.* Possidere tantundem hic valet, atque amplecti loco haereditatis. Scimus enim suam cuique haereditatem pretiosam esse, et homines in suis fundis et agris sunt quasi defixi. Quoniam ergo gentes, antequam illuminatae essent, putabant summam felicitatis suae positam esse in superstitionibus: ideo per concessionem dicit propheta *possedisse mendacium:* quasi diceret, Putarunt patres nostri se felices ac beatos, quum idola sua et figmenta colerent. *Fuit* igitur *haec eorum haereditas,* hoc est, nihil putarunt sibi esse melius vel optabilius quam sua idola amplecti et suos errores: *sed fuit mendacium,* inquit, hoc est, quum putarent sibi esse praeclaram haereditatem, fuit stulta imaginatio: *Fuit denique vanitas,* inquit, *et nihil in ipsis utile.* Haec confessio ostendit gentium conversionem ab externis notis. Poenitentia, ubi Deum non occulte modo, sed malis exemplis offendimus, confessionem exigit. Ergo propheta ostendit

mutationem in gentibus, quia ultro agnoscent patres suos fuisse deceptos in superstitionibus: quia quum putarent secum praeclare agi, fuerunt merae illusiones ac praestigiae. Non dubium autem est quin propheta hic etiam oblique exprobret Iudaeis, quod non destiterant a sceleribus patrum, toties admoniti. *Gentes* ergo *venient*, neque illis obstabit patrum ignorantia, quominus fateantur et se et patres reos esse coram Deo. Quum ergo impedimentum illud ex deliberata malitia, quod tenuit Iudaeos, nullum fuerit apud gentes: hinc apparet, quanta fuerit illius populi contumacia, qui non potuerit revocari a malis patrum exemplis. Nunc tenemus, et quid velit propheta, et quo consilio interposuerit hanc precationem. Sequitur,

20. *An faciet sibi homo deos? et ipsi non sunt dii.*

Quidam frigide exponunt hunc versum, quasi diceret propheta homines bis stultos esse, qui ex ligno, lapide, auro vel argento deos sibi fabricant: quia non possint tamen mutare naturam. Quidquid igitur imaginentur homines, lapidem manere lapidem, lignum manere lignum. Hunc sensum eliciunt ex verbis prophetae, quod non sint dii qui fabricantur stulta opinione hominum. Sed potius aliter ratiocinatur propheta. Qui deus non est, an potest facere deum? hoc est, qui creatus est, an potest esse creator? Nemo dat quod non habet, ut dicitur vulgari proverbio: in homine vero non est deitas. Videmus enim quaenam sit nostra conditio: nihil est fragilius, nec magis caducum. Ergo quum homo plenus sit vanitatis, nihil habeat in se firmum, an poterit deum sibi creare? Hoc est argumentum, quod ducit propheta ab absurdo, ut homines tandem agnoscant, non modo suam temeritatem, sed amentiam, quae prodigiosa est. Nam quisquis rogatus fuerit de sua conditione, fatebitur, ut necesse est, se esse creatum: deinde se esse animal ephemeron, ut veteres dixerunt: vitam suam esse similem umbrae. Quum ergo res ipsa talem confessionem hominibus extorqueat, qui fit, ut non dubitent sibi fabricare deos? Deus non creat deum, creat homines, creavit angelos, creavit coelum et terram: sed tamen non exserit potentiam suam in creando novo deo. Homo autem quid est? nempe vanitas: et tamen deum creabit, quum deus non sit? Non dubium est quin propheta quasi collecto vigore, hic animosius insurgat contra Iudaeos. Nam haud dubie, quum illa tentatio impeteret eius animum, Quid hoc sibi vult? quid tandem fiet, si Deus abiiciat genus Abrahae quod elegit? convertit se ad Deum: nunc autem recuperata fiducia, invehitur contra impios: *An homo*, inquit, *sibi crebit deos? atqui ipse non est deus.* Mutatio autem numeri non debet videri absurda. Nam ubi est indefinita loquutio, saepe numerus mutatur tam apud Graecos quam apud Latinos. Si tantum sermo esset de uno certo homine, non dixisset propheta *Et ipsi non sunt dii:* sed quoniam generaliter vel indefinite loquitur de genere humano, haec optime fluunt, quod dicit, *An homo faciet deum? et ipsi*, hoc est, ipsi homines non sunt dii. Hoc addere volui, quoniam probabile est, eos qui de idolis intelligunt hoc postremum membrum, fuisse hallucinatos in re parva: quia diversus numerus turbavit eorum mentes. Sequitur,

21. *Propterea ecce ego cognoscere faciam ipsos hac vice, ostendam ipsis* (cognoscere ipsos faciam) *manum meam, et potentiam meam: et cognoscent quod nomen meum Iehovah.*

Iterum propheta minatur Iudaeis, quoniam inexcusabilis erat eorum impietas, praesertim quum accederet tanta obstinatio. Dicit ergo Deum iam adesse iudicem: *Ecce ego*, inquit, demonstrativa particula propinquam vindictam designat: *Ostendam*, inquit, *vice hac:* est etiam pondus in hoc verbo: quia tacite significat Deus, exsilium babylonicum fore illustri documento, ita ut superet omnia alia, quae praecesserant. *Vice hac* igitur: hoc est, si hactenus fueritis tardi vel stupidi: vel si poenae quas inflixi non fuerunt satis vehementes, *iam hac vice ostendam illis manum meam, et potentiam meam, et cognoscent quod nomen meum sit Iehovah.* Saepe haec loquutio in scripturis occurrit: sed Deus haud dubie castigat perversas opiniones, quibus imbuti fuerant Iudaei, et abstracti a vera pietate. Finxerant enim sibi complures deos. Dicit igitur, *Cognoscent nomen meum esse Iehovah*, hoc est, nomen illud esse mihi sacrum, nec debere ad alios transferri. Sed interea significat se ostensurum illis potentiam in ipsis perdendis, quam sentire noluerant in salute sibi promissa. Nam experti semper fuissent, Deum Abrahae esse unum, nisi se privassent eius gratia. Quum ergo ita vagati essent post suos errores, et sua figmenta, dicit nunc Deus, *Ostendam illis manum meam.* Nempe in perniciem, et iam suo malo agnoscent quod in suam salutem agnoscere recusarunt, me scilicet unicum esse Deum. Hic primo discamus furorem illum prorsus diabolicum esse, ubi homines Deum sibi fabricare audent. Nam si respicerent suam originem, et finem suum, haud dubie non eo perrumperent temeritatis et audaciae, ut fabricarent sibi aliquem deum. Si tantum hoc idololatris veniret in mentem, Quisnam es? undenam es ortus? quo tendis? et quis te exitus manet? statim conciderent omnes illae perversae imaginationes, Tibi fingendus est deus: et quisquis tibi sive hic, vel ille placuerit, tu illum coles. Unde igitur

fit ut homines prosiliant ad hanc amentiam, quod deos pro libidine sua fabricant, nisi quia se ipsos non agnoscunt? Non mirum igitur est, si mentibus sunt excaecati in quaerendo Deo, quum se ipsos non respiciant neque examinent. Hinc sequitur, non posse rite coli Deum, nisi ubi humiliati fuerint homines. Humilitas autem optima est ad fidem praeparatio, ut se verbo Dei subiiciant. Prae se ferunt quidem idololatrae aliquid humilitatis: sed postea sese proiiciunt in stuporem, ita ut nolint inquirere, ut etiam discrimen omne lucis et tenebrarum procul reiiciant. Sed vera humilitas facit, ut quaeramus Deum in verbo eius. Quod autem interrogat propheta, *An homo faciet sibi deum?* non intelligit tam rudes fuisse vel Aegyptios, vel Assyrios, ut putarent se posse conferre deitatem ligno vel lapidi: sed quidquid in Dei cultu audent homines sibi fingere, nihil aliud est, quam dei creatio. Simul ergo atque permittimus nobis hanc licentiam, ut Deum hoc vel illo modo colamus, vel ut imaginemur Deum esse talem, vel talem, totidem sunt deorum creationes. In hac etiam parte, ubi dicit, *Cognoscent quod nomen meum sit Iehovah:* notandum est, Deo auferri quod suum est, nisi in ipso acquiescimus, ita ut nullae aliae divinitates nobis obrepant, vel se ingerant: quia non retinet Deus ius suum, vel gloriam, nisi unicus sit ac censeatur. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUMSEPTIMUM.

1. *Peccatum* (vel scelus) *Iehudah scriptum est in stylo ferri* (ferreo) *et in ungue adamantino, exaratum super tabulam cordis eorum, et ad cornua altarium vestrorum.*

Propheta aliis verbis docet quod saepius iam vidimus, nempe frustra Iudaeos quaerere effugia: quoniam peccatum ipsorum pervenerit ad cumulum usque. Saepe enim continget, homines labi: sed Deus qui proclivis est ad misericordiam, ignoscit: deinde saepe levitate rapiuntur homines, et ita scelera eorum non sunt ita insculpta cordibus. Ieremias ergo dicit nihil aliud esse residuum, nisi ut exstinguat Deus gentem illam, quia sit desperata eius iniquitas. Nam si leviter aspersi essent vitiis, esset adhuc aliquod remedium. Sed ubi in corde, et in medullis, et ossibus insculptae sunt iniquitates, quid amplius restat? quemadmodum prius dixit, an poterit Aethiops mutare pellem suam? Et tamen etiam si Aethiops pellem mutet vel panthera, tu eris semper similis tui. Sic enim penitus imbiberant et contemptum Dei, et contumaciam, ut non possent ullo modo revocari ad sanam mentem. Nunc ergo tenemus quid sibi velit hoc loco propheta. Dicit *peccatum Iehudah scriptum esse stylo ferreo, in ungue adamantino:* quasi diceret, Non sunt leviter tantum iniquitate sua tincti. Nam esset aliqua sanatio. Sed iniquitas insculpta est in penitissimo affectu ipsorum, quemadmodum si quis insculpat aliquid in adamante, et insculpat stylo ferreo. Hinc ergo apparet, fuisse prorsus venia indignos, ut nullo modo iam essent capaces misericordiae: quamvis maxime vellet Deus ipsos recipere in gratiam: quoniam sua obstinatione clauserant viam saluti, nec poterant admittere promissiones, quae requirunt poenitentiam in peccatoribus. Postea adiungit *exaratum esse super tabulam cordis ipsorum,* quasi diceret ipsos sic addictos esse iniquitati, ut omnes eorum affectus ostendant impressa vestigia. Unde sequitur Iudaeos ita fuisse convictos, ut frustra tergiversarentur, quoniam propria conscientia ipsos damnabat. Quanquam ego prophetae verba tam de reatu interpretor, quam de culpa ipsa, et propensione ad malum. Significat igitur Iudaeos non vulgari modo peccasse, et transgressos esse legem Dei: sed fuisse sceleribus ita addictos, ut gestarent ipsam iniquitatem insculptam in cordibus suis. Tabulas cordis metaphorice appellat omnes affectus. Comparat enim cor tabulis: quemadmodum in lapide, vel in aere conspicitur scriptura incisa, ita etiam quum affectus sunt infixi cordibus hominum, ipsa iniquitas est exarata in tabulis cordis. Postea addit, *Et ad cornua altarium vestrorum.* De corde loquutus est, iam longius progreditur, quod scilicet testimonium iniquitatis occultae palam appareat. Si tantum facta fuisset cordium mentio, poterant excipere Iudaei, Quid tu penetras in corda nostra? an tu Deus es, qui excutias arcanos affectus? sed propheta adiungit, satis cognitam esse iniquitatem in altaribus ipsorum. Interea significat, frustra eos obtendere nomen religionis: quoniam hoc nomine maxime sunt scelerati coram Deo, qui vitiaverint purum eius cultum. Et ad confirmationem huius rei adiungit,

2. *Secundum recordari filios ipsorum* (hoc est, quum memores erunt filii ipsorum) *altarium ipsorum, et lucorum ipsorum super arborem frondosam, super colles excelsos.*

Non videntur mihi attingere interpretes prophetae mentem, saltem rem ipsam non satis perspicue designant. Prosequitur itaque, meo iudicio, quod dixit in fine proximi versus, nempe iniquitatem Iehudah inscriptam esse in altaribus, vel super cornua altarium: quomodo hoc? nempe quia transmittunt ad posteros quidquid ab ipsis excogitatum fuit ad impios cultus. En quomodo exarata sit

iniquitas in cornibus altarium, nempe quia non fuit temporale scelus duntaxat, quum Iudaei lege abiecta sequuti sunt perversas superstitiones: quin potius quasi haereditario iure illa impietas latius manavit ad posteros. Merito igitur eos accusat Ieremias, quod non tantum toto vitae cursu ad malum ferantur, sed quod etiam post mortem corrumpant filios suos et posteros: quia memoriam relinquant suarum superstitionum. Quidam exponunt, Quemadmodum filiorum, sic etiam altarium recordantur: quasi diceret propheta sic ardere perverso studio idololatras, ut altaria quae dicata erant idolis, non minus cara habeant quam proprios liberos. Sed illud videtur esse nimis coactum. Non dubito igitur quin propheta hic amplificet scelus, ut velit insculptum esse in cornibus altarium: quoniam posteri erant nimis memores superstitionum, quae fuerant illis traditae a patribus. Addit *lucos ipsorum: quia super*, vel prope *omnem arborem frondosam erexerint vitiosos cultus:* deinde, *super omnes excelsos colles.* Sequitur,

3. *Montane, in agro substantiam tuam* (opes tuas), *omnes thesauros tuos in praedam dabo propter excelsa tua, propter peccatum tuum in omnibus finibus tuis.*

Iterum repetit propheta instare Iudaeis poenam, nec quidquam eos proficere, quum quaerunt sibi latibula et recessus: quoniam e montibus illos abstrahet Deus, et exponet in direptionem hostibus ipsorum. הררי quidam vertunt: O mons meus. Et primo intuitu videri posset hic sensus quadrare: sed quia contextus postulat hoc intelligi de Israelitis et Iudaeis, qui semper captabant recessus, quum aliquis terror hostilis instabat: alteram lectionem amplexus sum. Quum ergo ad omnes tumultus ita confugerent in latebras, ideo propheta dicit frustra eos tergiversari, quoniam montes erunt similes agris. *Ego*, inquit, *tanquam in agro*, id est, in planitie, *divitias et thesauros exponam*, ut pateant in direptionem hostibus. Summa est, quod propheta vindictam Iudaeis denuntiat, et simul excutit stultam fiduciam, quae nimis securos reddebat, ut spernerent omnes minas Dei: Vos, inquit, putatis tutum vobis fore refugium in montibus: Deus autem inde abripiet omnes vestras facultates, et exponet tanquam in agro aperto, ita ut facilis sit earum direptio. Iterum repetit quod dixerat, Deum scilicet merito tales poenas sumpturum de Iudaeis, utpote qui se gesserint plus quam scelerate in suis excelsis. Per excelsa haud dubie significat omnes impios cultus et degeneres. Nam Deus templum sibi elegerat in monte Sion: volebat illic sacrificia sibi offerri: ipsi autem stulto fervore sibi multa altaria erexerant, ut nullus esset collis, ubi non statuerent sibi aliquod altare. Ergo per synecdochen hic propheta designat quidquid alienum erat a lege Dei: et quo magis amplificet peccatum illud, dicit, *In omnibus finibus tuis:* quod scilicet longe lateque diffusa erat eorum impietas, ut nullus terrae finis esset purus a perversa aliqua superstitione. Quum igitur terra sic omni in parte contaminata esset, merito dicit propheta: *In omnibus finibus*, id est, nullum iam illis fore refugium, quominus trahantur et subiiciantur hostibus suis in praedam, una cum thesauris. Sequitur,

4. *Et derelinqueris et in te ab haereditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra quam non cognoscis: quia ignem succendistis in excandescentia mea* (vel in nare mea, in vultu meo): *in saeculum usque* (id est, in perpetuum) *ardebit.*

Hic quoniam est abrupta loquutio, videtur aliquid esse obscuritatis: sed quantum ad rem spectat, sensus prophetae certus est, nempe quod *relinquentur ab haereditate sua*, quasi a propriis visceribus. Ideo dicit, *Tu relinqueris et in te ab haereditate tua*, hoc est, quamvis putetis vos esse extra hoc periculum, quia manet urbs vobis adhuc incolumis, et in ea statis: tamen peribitis viventes ac videntes, quemadmodum loquuntur. *Erit igitur derelictio ab haereditate, et quidem in te*, hoc est, etiam si Dominus proroget vobis tempus aliquod, quo adhuc sitis superstites, tamen eritis similes mortuis: quia Deus vos occidet, utcunque relinquat languidam vitam. Videtur hoc mihi emphatice exprimere propheta quum dicit, *tandem fore derelictionem, et quidem in ipsa*, hoc est, etiam si aliqua multitudo maneat superstes, tamen exsilio et dissipationi addictum esse populum. Erat autem haec conditio morte deterior, quum protrahenda esset Iudaeis vita, ex quo dispersi erant inter hostes suos. Dicit, *Ab haereditate quam dedi*, ne scilicet expostulent sibi auferri quod suum est: Quomodo terra, inquit, est vestra haereditas? nempe eam adepti estis mea liberalitate: nunc quum sitis ingrati, cur reprehendar, si recipio quod vobis dederam? vel quaenam est ista iniuria? et quid potestis mihi obiicere? quia haereditas semper mea est, quamvis ad tempus eam vobis concesserim: si fuissetis mihi grati, fuisset quidem illa perpetua: sed nunc quum ea vos spoliabo, vobis culpam adscribite. Et eodem etiam sensu addit, *Servire vos faciam adversariis vestris*, quod magis indignum est, quam si vicinis suis servirent, quibus non fuissent odio. Sed hic ostendit quam gravis futura sit calamitas: quoniam servient suis hostibus. Addit, *In terra quam non cognoscis.* Ubi repetit quod iam dictum est, ideo non insisto. Postremo confirmat quod dixerat de ipsorum scelere: *Ardebit*, inquit, *ignis in nare mea.* Nam אף

potest accipi pro vultu Dei. Etsi enim saepius significat excandescentiam: tamen quoniam dicit, Ignem accendistis, hic videtur melius convenire, *in vultu meo.* Ad haec, saeculi nomine significat Deum fore implacabilem Iudaeis: quia ita meriti sunt.

5. *Sic dicit Iehovah, Maledictus vir qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Iehovah aversum est cor eius:*

6. *Et erit quasi myrica* (sic vertunt communiter) *in deserto, et non videbit quum veniet bonum* (id est, foecunditas) *et habitabit in siccitatibus in deserto, in terra salsuginis, et quae non habitatur.*

Non dubito quin propheta hanc sententiam multis concionibus aptaverit: necesse enim fuit eam subinde repetere, quum tam praefracto ingenio essent Iudaei. Iam vidimus quam acriter invectus fuerit in perversam illorum fiduciam. Atqui necesse erat hoc principium sumere: ergo semel scripsit quod saepius dixit. Et hoc observatu dignum est: quia non satis intelligemus quid valeat haec doctrina, nisi consideremus circumstantias: quia propheta et expertus fuerat saepius negligi tam promissiones Dei, quam minas: et doctrinam vilipendi, et sibi esse negotium cum populo superbo, et qui fretus suis praesidiis, non tantum pro nihilo duceret quidquid propositum fuerat Dei nomine: sed quasi ex professo reiiceret. Haec igitur ratio fuit, cur propheta non semel tantum, sed quoties volebat hortari populum ad poenitentiam, hoc proposuerit, nempe *maledictos esse, qui confidunt in hominibus.* Quantum ad verba spectat, caro hic accipitur pro homine, quemadmodum potest facile colligi ex contextu: Hebraeis enim tritum est, idem bis dicere. Ergo quum priore membro nomen Adam posuerit, adiungit carnem: brachium vero pro virtute vel auxilio metaphorice capitur. Summa est, *maledictos esse omnes qui confidunt in homine.* Sed non dubium est quin per contemptum carnis nomen additum fuerit secundo loco, quemadmodum et capite 31 Isaiae (v. 3) apparet: dicit enim illic propheta, Aegyptius homo est, et non deus, caro, et non spiritus. Contemptim igitur carnem nominat Aegyptios: quasi diceret nihil in ipsis esse firmum vel stabile, sed auxilium quod ab ipsis sperabant Iudaei fore evanidum. Ita hoc loco, quamvis propheta ex communi linguae usu repetat secundo membro quod priore dixerat, plus tamen aliquid exprimit, nempe quod homines nimium desipiant, ubi salutem suam ita constituunt in re nihili: sicuti diximus in carne nihil esse solidum. Quum ergo homines subito evanescant, quid stultius fingi potest quam salutem ab ipsis petere? Sed notandum est, prophetam sic fuisse loquutum, quia Iudaei quum respicerent nunc in Assyrios, nunc in Aegyptios, putabant sibi fore satis praesidii adversus Deum ipsum, non quod diserte, vel etiam meditato Deum spernerent: sed videbimus postea non posse aliter fieri quin Deus pro nihilo ducatur, ubi salus petitur ab homine mortali. Ergo quoniam haec perversa fiducia obstaculo erat Iudaeis, ne recumberent in Dei gratiam, et minus etiam ad poenitentiam adducerentur, ita loquutus est propheta, *Maledictus est vir qui confidit in homine.* Videtur abrupta esse sententia: sed, quemadmodum iam dixi, notandum est, doctrinam prophetae non potuisse aliter confirmari, nisi excuteret suis popularibus superbiam illam qua erant excaecati: quum scilicet putarent Aegyptios sibi esse instar mille deorum. Sic igitur probe tenebimus prophetae mentem, si nobis ante oculos occurrat qualis fuerit tunc populi Iudaici conditio, et quas difficultates sustinuerit propheta ipse, ubi quotidie illis minitabatur, ac studebat eos revocare ad Deum: nullus autem erat profectus. Quare? nam frigebant omnes Dei promissiones, quia putabant se tutos semper fore et incolumes, quantisper Aegyptii erant illis propitii, et pollicebantur opem suam: deinde minae etiam frigebant, quia non dubitabant opponere non tantum pro clypeo, sed etiam pro multis munitionibus illud auxilium, quod sperabant ab Aegyptiis. Hoc igitur consilio coactus fuit propheta non semel, nec decies, sed millies clamare, *Maledictus sit qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum.* Est tamen generalis doctrina: nam hodie quoque sumimus sententias universales, quas accommodare oportet in privatum usum. Ergo generaliter pronuntiat hic spiritus, *maledictos esse omnes qui confidunt in hominibus.* Iam scimus variis modis decipi homines, dum in hominibus confidunt: incipiunt enim a se ipsis, atque ita hinc inde petunt securitatis materiam. Nam quisque inflatur vana et perversa confidentia vel prudentiae suae, vel dexteritatis, vel potentiae. Nemo igitur est qui non in se ipso prius confidat quam in aliis: loquor de miserrimis. Hoc quidem esset pudendum: sed nemo est tam contemptus qui non turgeat aliquo arcano fastu, ita ut se aliquo in pretio esse ducat: imo erigat sibi aliquem sublimem gradum. Postea qui videntur sibi prudentes captant hinc et illinc auxilia in quibus acquiescunt. Sed ubi respexerint homines sursum et deorsum, et collegerint sibi auxilia ex omnibus mundi partibus, circuitus tamen ipsorum erunt inutiles, neque id tantum, sed cedent illis in perniciem: quia Deus non tantum hoc loco irridet stultitiam eorum, qui confidunt in carne, sed pronuntiat *ipsos esse maledictos.* Haec autem Dei maledictio formidinem nobis debet incutere: nam hinc colligimus Deum esse infestum omnibus, qui

salutem suam volunt habere repositam in mundo et creaturis. Quod additur, *Et a Iehovah aversum est cor eius*, hypocritae traherent in suum commodum. Nemo enim est qui non excipiat se ita confidere in hominibus, ut tamen non attingat quidquam ex Dei gloria, neque delibet. Si interrogentur cuncti mortales a primo ad ultimum, quisque plenis buccis dicet se relinquere Deo suum honorem integrum, neque velle quidquam ex eo detrahere. Hic est communis sermo. Sed interea ubi reponitur fiducia in carne, spoliatur Deus honore suo. Sunt igitur haec duo non minus inter se contraria quam lux et tenebrae. Ideo propheta hic ostendere voluit, non posse haec duo simul coniungi, fiduciam ponere in carne et in Deo. Si aqua igni miscetur utrumque perit: ita si quis velit aliqua ex parte sperare in Deo, et alia ex parte sperare in hominibus, perinde est ac si vellet miscere terram coelo, et omnia pervertere. Hoc est igitur confundere naturae ordinem, ubi homines volunt sibi duas spes imaginari, et dimidiam partem salutis suae adscribere Deo, alteram vero adscribere et sibi et aliis hominibus. Hoc est consilium prophetae. Sciamus ergo omnes eos qui vel tantillum spei sibi in hominibus constituunt, deficere aliqua ex parte a Deo, et proinde averti. Denique spiritus sanctus breviter quidem, sed summa gravitate pronuntiat omnes esse apostatas et Dei desertores, quicunque inclinant in homines, ut illic spem suam defigant. Quod si haec sententia vera est quoad praesentem vitam: ubi agitur de aeterna salute, duplex certe erit amentia, si vel minimum tribuimus aut iustitiae nostrae, aut aliis virtutibus. Qui exspectat auxilium ab homine maledicitur a Deo, nempe si ab eo exspectet quod pertinet ad hanc caducam vitam, quae cito evanescit: nunc si speramus salutem aeternam, et haereditatem coelorum a nobis, aut aliis creaturis, quanto hoc magis est detestabile? Ergo notandi sunt gradus, ut haec prophetae doctrina nos in solo Deo retineat. Sed hic obiicitur quaestio, annon possimus sperare auxilium ab hominibus, quorum opera Deus nos adiuvat: et qui sunt non tantum instrumenta gratiae eius et auxilii, sed quasi manus? Quoties enim homines nobis opitulantur, hoc tantundem valet, ac si Deus manum nobis porrigeret e coelo. Cur ergó non exspectabimus ab hominibus auxilium, quos Deus nobis destinat ministros gratiae suae? Sed magnum est pondus in *verbo fidendi*: quia licebit quidem exspectare ab hominibus quod illis datum est, sed in solo Deo acquiescere nos oportet, et ab ipso omnia tam sperare quam precari. Et hoc postea clarius videbitur. Sed breviter nunc notandum est, quum petimus ab hominibus quod illis datum est a Deo, nihil detrahi eius potentiae, qui eligit quos vult ministros. Sed hoc rarum est exemplum: quia simul atque aliquid ab hominibus nobis offertur, obliviscimur ipsius Dei, et sensus nostri deorsum trahuntur ad homines, ita Deus perdit partem aliquam sui honoris. Ubi autem vel minimum aliquid ei eripitur, abnegat nos, ut sumus digni. Et notandum est quod hic pronuntiat, *aversum esse ab ipso cor hominis, simul atque spem suam constituit in carne*. Adiungit similitudinem confirmandae eius sententiae causa, *Erit sicut myrica*, vel iuniperus, sicuti alii vertunt. ערער arbustum est. Sed Iudaei etiam ipsi non consentiunt inter se, alii tamaricem esse putant, alii iuniperum, alii myricam. Sed teneamus quod certum est, nempe ערער esse arbustum inutile, et non frugiferum. Falluntur enim Hebraei, meo iudicio, qui putant esse iuniperum, quia nascitur aliquis fructus ex eius ramis. Sed existimo aliud esse genus arbusti nobis incognitum. Ergo dicit *eos fore similes arbustis, quae nascuntur in deserto, quae non vident foecunditatem, sed habitant in siccitatibus in terra salsuginis*. Terram salis vel salsuginis vocant Hebraei terram sterilem. Et amplificat quum dicit, *Quae non habitatur:* quia ubi nihil nascitur, inde fugiunt incolae. Voluit igitur simpliciter dicere propheta, spes eorum, qui in homines respiciunt, fore aridas: quia Deus frustrabitur ipsas, ut nunquam succedant. Sed notanda est etiam altera pars similitudinis. Noluit enim conferre propheta incredulos siccis ramis, sed arbustis, quae et radicem habent, et prae se ferunt aliquid vitae: ita increduli, dum arridet illis fortuna, quemadmodum loquuntur, existimant se beatos esse, et ita obdurescunt in suis perversis consiliis, et reiiciunt omnem doctrinam: et quasi essent immunes ab imperio Dei, superbe repudiant omnes eius prophetas. Ergo propheta per concessionem loquitur, quum dicit tales esse similes arbustis, quae radicem quidem habent, et folia, sed sine fructu, deinde arescunt ubi incalescit aestas. Quemadmodum ergo ardor solis consumit quidquid videtur esse succi, et coloris, et vitae in arbustis: ita etiam Deus exsiccat et arefacit omnes spes infidelium, quamvis putent se habere radicem, quae ipsos et ipsorum vitam tueatur: sicuti etiam in Psalmo (129, 6) dicitur, incredulos esse similes herbis, quae crescunt super tecta. Nam tales herbae eminent in sublimi loco: triticum autem nascitur in agris planis, imo calcatur pedibus: herbae autem illae quo magis eminent citius arescunt, et sine fructu pereunt. Sic etiam increduli ad tempus gloriantur, et insultant filiis Dei, despiciunt eos e sublimi loco: quia filii Dei sunt simplices et abiecti, sed quemadmodum ex segete nascitur nobis victus, et seges ipsa benedicitur, ita etiam electi proferunt fructus suos in illo abiecto et contemptibili statu: improbi autem illi, qui tam excelsum locum occupant, evanescunt sine ullo

fructu. Hoc idem nunc intelligit propheta: ideo notandae sunt duae illae partes similitudinis. Sequitur,

7. *Benedictus vir qui confidit in Iehovah*, *et cuius est Iehovah fiducia* (ad verbum, et erit Iehovah fiducia eius).

8. *Et erit tanquam arbor plantata prope aquas, et prope rivum, emittet* (hoc est, quae emittit) *radices suas, et non videbit quum veniet aestus, et erit folium eius viride, et anno prohibitionis non timebit, et non desinet a faciendo fructu* (hoc est, a proferendo fructu).

Notandus est hic ordo quem tenet propheta. Neque enim poterat concionari utiliter de secundo membro, nisi prius abstulisset perversam fiduciam, in qua nimis diu fuerant defixi Iudaei. Nam si quis proiiciat semen in terra inculta, quis erit fructus laboris? Sicuti igitur necesse est aratrum praecedere antequam semen iaciatur: sic etiam ubi volumus cum profectu docere, necesse est evellere vitia, quae iam occupant hominum animos: praesertim vero hoc locum habet ubi tractandum est de fide in solo Deo locanda, et de seria nominis eius invocatione. Prophetae autem specialis fuit ratio, quia iam pridem obduruerant Iudaei ad perversas illas fiducias, ut Deum negligerent in utramque partem, hoc est, vilipenderent eius minas, et pro nihilo etiam ducerent promissiones gratiae. Propheta igitur non potuit quidquam apud eos proficere, nisi tenuisset hanc methodum, nempe ut corrigeret vitium illud, quo iam pridem corrupti fuerant: quemadmodum tolluntur vitiosae herbae, ut locus sit vacuus bonae segeti. Sed si tantum negative loquutus esset propheta, hoc est, si damnasset perversam illam fiduciam, hoc non poterat sufficere. Dixissent quidem Iudaei se fuisse deceptos, quum ita omnes spes suas in Aegyptiis reponerent: sed hoc etiam contingit pessimis quibusque. Si enim alicunde speraverint auxilium, ubi opinio eos frustrata est, damnant quidem sua consilia: sed interim manent suspensi et anxii, neque Deum requirunt. Ergo videmus quam apposite propheta inceperit a sententia illa, quum damnavit Iudaeos, quia nimium recumberent in homines: deinde quam prudenter adiiciat hanc secundam partem, quia non satis fuisset, quemadmodum dixi, negative loqui, nisi illos revocasset ad Deum. Ita etiam hodie videmus multos ridere superstitiones, quae hactenus in papatu grassatae sunt, sed interea nulla emergit in ipsis religio: satis ipsis est ludibria illa cognoscere. Atqui praestaret ipsos retineri vel aliqua superstitione in timore Dei, quam ita licentiam arripere ex parte una doctrinae, et interea non respicere in Deum: quemadmodum praepostere fieret, si quis vitiosum aedificium tolleret, deinde relinqueret hominem sub dio: quorsum hoc? posset tamen ille qui eiicitur e domo sua, ad tempus aliquod sese tegere. Ergo non satis est diruere quod est perversum, nisi probum aedificium succedat. Hanc seriem et methodum nunc tenet propheta. Postquam ergo dixit *maledictos esse omnes qui confidunt in hominibus*, iam addit, *Beatus vir qui confidit in Iehovah:* quasi diceret homines esse prorsus inexcusabiles, dum ita sese addicunt vel sibi, vel aliis mortalibus, quum Deus ultro se illis offerat. Quid igitur obstat hominibus, quominus salus eorum sit in tuto? quia scilicet abiiciunt gratiam Dei, quae tamen illis obvia est, dum malunt se ipsos decipere, ubi sibi vel aliis arrogant quod proprium est Dei. Videmus ergo hic damnari totius mundi ingratitudinem, quum dicit propheta *beatos esse qui in Domino confidunt.* Nam si Deus procul se absconderet, esset aliquis praetextus ignorantiae: deinde haec saltem esset aliqua probabilis defensio, Quid aliud possumus? quaerimus auxilium quod nobis occurrit: si Deus nos ad se vocaret, vel si liceret nobis ad eum accedere, essemus quidem satis voluntarii: sed ubi ille nos destituit, certe hoc est ultimum desperationis refugium, apud nos reputare quid nobis expediat, vel hinc inde accersere nobis auxilia. Ergo propheta hic ostendit frivolas esse eiusmodi defensiones, quia Deus sponte nos ad se invitat. Frustra enim diceret *beatos esse qui confidunt in Iehovah*, nisi Deus nobis proponeret fiduciae materiam. Sed notandum est quod claram per se sententiam magis confirmat: *Et cuius Iehovah fiducia est.* Nihil videtur lucis accedere ad superiorem doctrinam: deinde quid ea in se ambiguitatis continet, ut explicatione indigeat? *Beatus vir qui confidit in Iehovah:* pueri hoc statim intelligent. Ergo aut supervacuus est sermo prophetae, aut aliqua est ratio cur rem adeo dilucidam repetat. Et certe incredulitas quam quisque nostrum in se experitur, optima erit magistra: quia etiam qui videntur sibi esse probe fundati in Deo, tamen ubi aliqua tentatio ipsos aggreditur labascunt. Quum ergo hoc nobis vulgare sit, circumspicere in varias partes, quoties aliquid periculi impendet, hinc facile cognoscimus nos non sperare in Deo. Quod ergo videtur esse tam facile, re ipsa cognoscimus esse difficillimum: et ideo propheta postquam dixit *beatos esse qui in Deo confidunt*, secundo loco posuit, *et quorum Deus fiducia est:* quasi diceret: Nescit mundus quid sit in Deo sperare. Nam quisque hoc secure testabitur, imo magnifice praedicabit se in Deo sperare: interea non reperietur vel millesimus qui hoc intelligat, imo qui vere gustaverit et ex animo quid sit in Deo sperare. Nunc ergo tenemus quam non supervacua sit ac frigida haec repetitio. Deinde adiungit similitudinem quae priori

opponitur: *Erit*, inquit, *sicut arbor plantata super aquas, et quae mittit suas radices supra rivum*, vel iuxta rivum, *quae non videbit quum veniet aestus.* Hic propheta discrimen notat inter veros Dei cultores, qui in ipso confidunt, et inter eos qui inflati sunt suis perversis imaginationibus, ita ut vel a se ipsis, vel ab aliis salutem quaerant. Nam de incredulis dixit, esse similes myricis, quae ad tempus virent, sed nunquam proferunt fructum, deinde quas aestus facile consumit. Quod autem ad fideles spectat, dicit *esse similes arboribus plantatis prope aquas, et quae radicem*, inquit, *mittunt.* Myricae habent speciem aliquam, sed interea nullus est succus, nullus humor in locis aridis: ita radix earum facile arescit. Quantum autem ad Dei cultores spectat, *plantati sunt*, inquit, *in loco humido*, cui suggeritur succus a continuo fluxu aquae. Ideo adiungit propheta, *Non timebit*, inquit, *arbor illa aestum quum veniet.* Oblique significat filios Dei non esse prorsus expertes rerum adversarum: sentiunt enim ardorem solis, quemadmodum arbores non possunt effugere hanc necessitatem: sed ex occulto loco suggeritur humor et succus, qui diffunditur in ramos, quemadmodum adiungit propheta *eos fore virides*, nempe ab illo humore, quem terra suppeditat, quae aquis abluitur. Ergo significat propheta, quamvis filii Dei sentiant magnos ardores, quemadmodum et increduli, quia communis est utrisque conditio, tamen fore semper salvos, quia etiamsi sol ardore suo summitatem torreat, paratum erit remedium: quoniam radix trahet humorem et succum ab aquae irrigatione. Radix enim semper abluitur. Nunc ergo videmus quam bene conveniat omni ex parte similitudo: ideo dicit *non fore sollicitam.* Nam דאג significat timere, et esse sollicitum: significat etiam interdum dolere: ideo quidam vertunt, Non dolebit, id est, peius habebit. Sed altera significatio videtur mihi melius fluere, quod scilicet *arbor quae plantata est prope rivos aquarum, non metuat sibi ab ardore:* et adiungit, *Neque desinet a proferendo fructu.* Eadem fere similitudo legitur Psalmo 1. Nisi quod illic timor Dei et studium legis ponitur pro fiducia: Beatus vir, etc. qui meditatur in lege Dei. Hic autem specialiter disserit Ieremias de fiducia, quae in solo Deo locari debet: sed tamen optime consentiunt inter se duo prophetae, quod maledictae sint spes omnes, quibus sese homines inebriant, dum salutem vel in se ipsis quaerunt, vel in mundo, et sua consilia, suas virtutes, suam potentiam, vel auxilia, quae sibi putant parata fore, pluris faciunt, quam Deum ipsum et eius promissiones. Nam qui serio meditatur die et nocte in lege Dei, ille hinc etiam cognoscit ubi locanda sit salutis fiducia tam aeternae quam temporalis. Sequitur,

9. *Insidiosum cor prae omnibus* (supra omnia), *et perversum* (vertunt quidam alii durum, alii aegrotum: possumus vertere vitiosum, vel morbidum), *quis cognoscet illud?*

10. *Ego Iehovah exquirens* (vel explorans) *cor, examinans renes ad dandum* (id est, ut dem, ut reddam) *cuique secundum vias eius, secundum fructum operum eius.*

Pendet haec doctrina ex superiori, et ideo uno contextu haec simul legenda sunt. Multi arripiunt has sententias, et mutilant, interea non accedunt ad prophetae consilium: hoc praeposterum est. Nam primo loco videndum quid spectaverint prophetae, et qua vel necessitate vel causa impulsi sint ad loquendum, qualis fuerit illis conditio: postea generalis doctrina inde colligi potest. Sed si volumus cum fructu legere prophetas, necesse est primum expendere cur unumquodque dicatur, deinde elicere generalem doctrinam. Sic opportune poterimus accommodare hunc locum ad usum communem, modo praecesserit illa observatio, nempe cur propheta dixerit *cor hominis esse insidiosum.* Non dubium est quin voluerit magis urgere Iudaeos, quia videbat tantum esse in illis pervicaciae et obstinationis, ut simplex doctrina non penetraret ad eorum animos. Haec quidem sententia debuerat illos satis movere, quum dicebat maledictos esse qui spem in hominibus ponunt, nullam esse beatitudinem sperandam, nisi in Deum recumbimus. Sed quum videret non satis esse vehementiae in illa loquendi forma, adiunxit, Video quid sit, *pravum est cor et vitiosum:* ita putatis in vobis tantum esse astutiae, ut impune rideatis Deum, et omnes eius ministros: *Ego, ego*, inquit Iehovah, *inquiram et examinabo:* meum est inquirere in corda. Videmus ergo hic tacitam esse exprobrationem, quum dicit *insidiosum esse cor vitiosum:* quasi diceret, Hic vos sapitis, sed interea Deus annon ipse quoque sapiens est? quemadmodum ironice dicit apud Isaiam (31, 1), Vae, inquit, illis, qui descendunt in Aegyptum, et sibi faciunt foedera clandestina, et qui sperant in equis, quasi possent me fallere: vos estis sapientes, ego etiam habeo partem sapientiae. Et notanda est particula etiam, id est, vos non soli sapitis, relinquite mihi aliquas partes sapiendi, ut ego vobiscum similiter sapiam. Ita etiam hoc loco: Vos estis fallaces et insidiosi, et putatis me posse decipi: quemadmodum astuti homines semper sibi placent in suis consiliis, et volunt Deo obiicere meros fumos: Vos, inquit, estis valde astuti, *sed ego Iehovah examinabo et corda vestra, et renes.* Non possem hodie omnia absolvere.

Coepimus heri exponere locum prophetae, ubi dicit *cor esse insidiosum*, vel fallax et vitiosum, ita

ut nemo possit in illas fraudes, quae in ipso sunt absconditae, penetrare. Diximus quo consilio ita loquatur propheta, nempe ut sciant Iudaei se frustra esse astutos, dum sibi fodiunt quasi sub terra cogitationes, hoc est, dum existimant perversis suis consiliis se tam Deum posse fallere, quam homines. Per concessionem igitur dicit, *Scio vobis esse cor fallax.* Hoc quidem ipsi non dicebant, sed erat speciosus praetextus, quum iactarent prudentiam pro fraude et dolo. Interea crasse loquitur propheta, et exprimit rem ipsam: Est igitur vobis cor fallax, inquit, et vitiosum: hinc fiducia, quae vos inebriat: quia putatis non posse detegi vestras fraudes. Per admirationem ergo interrogat, *Quis poterit scrutari?* sed continuo post respondet, *Ego, ego Dominus sum*, hoc est, meum est examinare corda et renes, itaque nihil me fugiet. Summa igitur est, dum homines Deo illudunt, nihil proficere: quoniam Deus novit deprehendere sapientes in sua astutia, et discutere omnes illorum dolos et fallacias. Postea adiungit in quem finem: *Ut reponam cuique secundum vias suas, secundum fructum operum eius.* His verbis significat, postquam diu et multum tergiversati fuerint, venturos tamen in iudicium, velint nolint, quia non poterunt Deum iure suo privare, quin sit iudex totius mundi, et ita rependat singulis mercedem operum. Hic supervacuum esset tractare, quomodo Deus iustis rependat fructum operum, quia propheta hic non disserit de meritis aut virtutibus, sed tantum ostendit, impios quantumvis sese occultent, non tamen posse effugere tribunal Dei, quin tandem illic reddant rationem vitae suae. Caeterum ex hoc loco generalis doctrina colligitur, nempe absconditos esse cordium recessus, ita ut non possit de homine fieri iudicium humano sensu. Nam scimus aliquam esse speciem virtutum in multis: sed Dei proprium est examinare corda et probare renes. Perperam igitur multi aestimant de natura hominis pro suo sensu, vel modo suae intelligentiae: quia cor hominis semper est perversum et fallax. Si quis excipiat Ieremiam loqui de Iudaeis qui tunc vivebant, in promptu est responsio Pauli (Rom. 15, 4): Quaecunque in lege scripta sunt, pertinere ad omnes. Ergo depingitur hic nobis imago totius generis humani, donec electos suos regeneret Deus. Quoniam ergo nulla est puritas nisi ex spiritu Dei, quantisper homines manent in sua natura, corda eorum plena sunt fallaciis et fraudibus. Ita pulcherrimus splendor nihil aliud est quam hypocrisis, quae abominabilis est Deo. Pergamus,

11. *Perdix quae congregat, et non parit, qui facit* (hoc est, acquirit, vel comparat) *divitias, idque non in iudicio* (id est, non recte) *in medio dierum suorum relinquet illas, et in exitu suo erit nihili.*

Non dubium est quin propheta simpliciter docere velit eos qui artibus illicitis ditescunt, vel coacervant magnas opes, tamen fore obnoxios maledictioni Dei, ut quidquid magno labore pepererint illis effluat: quia Deus exinaniet ipsos, et quidquid possident. Ergo in sensu prophetae, et in summa rei nulla est ambiguitas. Sed quantum ad verba spectat, interpretes non conveniunt inter se: maior tamen pars huc inclinat, quod sicuti perdix colligit aliena ova, quae non excludit, vel quae non peperit, sic etiam qui accumulat divitias, fore tandem vacuum, quia eum Deus spoliabit. Sed videtur mihi haec esse simplex sententia: *Quisquis facit*, hoc est, comparat, vel acquirit *divitias, idque non in iudicio*, id est, non recte, neque probe, sed malis artibus, *relinquet eas in medio dierum suorum, et tandem erit nihili*, vel erit ludibrio. נבל enim significat Nihili: alii vertunt stultum, et recte convenit. Nam saepe id significat. Iam addit similitudinem: Nempe, *sicut perdix colligit ova, et non parit.* Parere hic bifariam potest exponi, vel ut de pullis, vel de ovis hoc dicatur: et ideo quidam existimant notari sub voce קרא masculum. *Perdix* ergo, nempe mas, *congregat ova*, vel incubat ovis, *quae non peperit*, id est, non posuit. Sed parere potest etiam accipi pro excludere. Nunc quaeritur quomodo aptanda sit haec similitudo ad rem praesentem. Rabbini excogitarunt suo more fabulas. Fingunt igitur perdicem furari ova omnium avium quae occurrunt, et simul colligere in acervum: deinde pullos, ubi sunt exclusi, diffugere, quia arcano quodam sensu intelligunt non esse matrem. Sed neque Aristoteles, neque Plinius quidquam tale tradunt de perdicibus. Dicunt quidem avem hanc plenam esse vafritie, et enumerant multa exempla. Sed quod perdix ita cupide hinc inde ova colligat, neuter attingit. Sunt igitur fabulae, quibus habere fidem esset nimis frivolum. Sed de perdicibus hoc traditur magno consensu tam ab Aristotele et Plinio, quam ab aliis, nempe esse animal illud valde libidinosum. Tanta est igitur salacitas, ut mares post coitum inquirant ova, et ne femina illis incubet, frangunt suo rostro, vel pedibus ita volvunt, ne quando femina ad ea redeat. In ipsis feminis est etiam magna salacitas, ut dicunt: sed interea maior prolis sollicitudo: ideo ova sua occultant, nisi quod subinde etiam libido cogit illas redire ad mares, et ita ova pariunt in illorum conspectu. Mas autem ubi potest ovum unum deprehendere, frangit pedibus. Magna ergo est difficultas in sobole tuenda: quia antequam ova femina excludat, hoc est, pullos suos excludat ab ovis, saepe a maribus deprehenduntur. Non dubito quin hic sit genuinus sensus prophetae, quod dum perdices ita ardent amore prolis, simul etiam rapiuntur in diversam partem sua libidine: et dum colligunt ova, mas per insidias

illa furatur: sic est inutilis labor. Dicit propheta: *Eos omnes qui divitias coacervant crudeliter et inique, similes esse perdicibus: quia coguntur relinquere in medio dierum suorum divitias male partas.* Summa est, quisquis per iniustitiam, vel per iniuriam ditescere cupit, fore maledictioni Dei obnoxium, ut tandem non fruatur bonis male partis. Si quis obiiciat, multos tamen avaros et perfidos, et rapaces frui suis divitiis, respondeo non esse veram fruitionem, ubi nullus est usus, et nulla securitas. Iam si prudenter expendimus quomodo avari possideant quae rapuerunt, videbimus eos semper inhiare novis praedis, et esse perdicibus similes. Colligunt enim ova sua, interim nullus fructus apparet. Antequam ergo fructus aliquis proferatur, vel saltem ad ipsos perveniat, *destituuntur in medio dierum suorum*, quia semper sunt fallaces. Et quamvis permittat illis Deus divitias tenere suppressas, tamen nullam inde utilitatem percipiunt, quemadmodum satis notum est. Imo cupiditas illorum ut est inexplebilis, est hydrops: quia semper sitiunt, et ipsa congeries opum ita accendit illorum avaritiam, ut qui ditissimus eorum est, minus habeat quam qui contentus est mediocri fortuna, vel etiam tenui. Certum igitur est, eos qui ad mortem usque possident divitias male partas, non tamen illis frui, quia semper incubant ovis suis, et nulla utilitas, quemadmodum dixi, illis constat: deinde possunt etiam notari magis illustria Dei iudicia. Nam momento in summam pauperiem rediguntur qui fuerunt ditissimi: et qui putant etiam felices fore suos liberos, si relinquant amplum illis patrimonium, nihil aliud tota vita quam laqueos conficiunt suis liberis: quoniam cedunt illis opes in perniciem. Quidquid sit, quemadmodum veteri proverbio dictum est, Male parta male dilabi, hoc et usu et experientia satis probatur. Et hoc intelligit propheta, quum eos comparat perdicibus, qui opes accumulant *non in iudicio*, inquit. Exceptio haec notanda est. Potest enim fieri, ut quispiam ditescat qui fuerit iustus vir: quemadmodum Deus locupletavit Abraham. Sed ille non ditatus fuit rapinis, nec fraudibus, nec crudelitate: benedictio Dei illum ditavit. Sed qui peperam, et per nefas sibi opes accumulant, necesse est, illos tandem exinaniri a Deo. Dicit primum, *Medio dierum suorum derelinquet illas*, hoc est, etiam dum habet pecuniam clausam in arca, dum habet horrea sua referta, et cellas, tamen opes illae diffluunt. Videmus ubi maxima est rerum omnium copia, ut tamen dominus ipse sit famelicus: non potest ad satietatem pane vesci: et tamen posset alere centum homines. Sic igitur diffluunt et evanescunt divitiae inter illorum manus. Postea adiungit, *In fine suo nihil erit*, vel erit ludibrio, vel erit insipidus. Mundus quidem existimat illos solos sapere, qui providi sunt, et qui sunt ad rem attenti, et qui undique rapiunt, et tenaciter supprimunt quidquid semel in eorum manus pervenit. Sed Dominus hic stultitiae et vanitatis eos omnes condemnat. Quanquam existimo etiam pecuniarum mancipia vocari homines nihili, et contemptibiles. Sequitur,

12. *Solium gloriae excelsum* (vel, celsitudo: מרום enim tam adiective capitur, quam substantive) *ab initio locus sanctuarii nostri.*

Non dubium est quin propheta commemoret singularem gratiam, qua Deus Iudaeos dignatus fuerat, quum sibi eligeret apud ipsos domicilium. Fuit ergo hic honor incomparabilis, quod Deus voluit habitare in medio illius populi. Ergo exclamat propheta *solium gloriae*, *et celsitudinem esse locum sanctuarii*, quem sibi Deus in terra illa elegerat. Sed tenendum est prophetae consilium. Aliquando enim spiritus sanctus commemorat Dei beneficia, ut erigat hominum animos ad fiduciam, vel excitet ad sacrificia laudis. Hic est igitur duplex usus, dum scriptura nobis in medium proponit Dei beneficia, nempe vel ut certo persuasi simus, illum semper nobis fore patrem: quia qui incepit solet etiam perficere, quemadmodum dicitur in Psalmo (138, 8), Opus manuum tuarum non deseres. Aliquando scriptura nos hortatur ad reddendam gratiarum actionem, dum ostendit quam liberaliter nobiscum egerit Deus. Sed hic est exprobratio, quum propheta dicit *solium gloriosum Dei esse in Iudaea*, quemadmodum si Deus illic palam, et visibili forma appareret. Fuit enim Iudaea, ut ita loquar, quasi coelum terrestre, quia Deus sibi consecraverat montem Sion ubi habitaret. Nunc ergo tenemus cur propheta hic extollat dignitatem, ad quam extulerat Deus Iudaeos, quum iusserat sibi templum exstrui in monte Sion. Quidam subaudiunt particulam similitudinis. Sicut solium gloriae, hoc est, sicut coelum ipsum in sublimi, ita est locus sanctuarii nostri: sed possumus simpliciter accipere verba ut sonant. Interim repudiandum est illud rabbinicum commentum, quod Deus ante mundi creationem templum condiderit, sicuti Messiam et alia. Nugae illae sunt nimis insipidae. Tamen hic locus praebuit Iudaeis ansam fabulandi, quia dicitur, *ab initio* מראשון. Si solium Dei, hoc est, sanctuarium illud fuit ab initio, sequitur ergo fuisse creatum ante coelum et terram. Sed illud refellitur uno verbo, non agi hic de tempore, sed de ordine: ordinem vero ipsum non esse in rerum substantia, sed in providentia Dei. *Ab initio* igitur *fuit solium Dei gloriosum in Iudaea*, nempe quia Deus aeterno consilio statuerit eligere Abrahae genus: deinde erigere in gente illa solium Davidis, et inde excitare salutem toti mundo. Proinde illa

praedestinatio est antiquitas solii, de qua nunc propheta loquitur. Ergo optime convenit haec sententia: quod scilicet Deus ornaverit Iudaeos singulari honore et praerogativa: quoniam inter ipsos habitare voluerit, non secus atque in coelo: ita ut conditio illorum esset superior et excellentior omni humana gloria. Nunc sequitur,

13. *Spes* (vel, exspectatio) *Israel Iehovah*, *quicunque abs te discedunt* (vel qui te derelinquunt, עזביך: hoc verbo nuper fuerat usus de perdicibus loquens) *pudefient: qui deficiunt a me*, *in terra scribentur: quia dereliquerunt* (idem est verbum) *fontem aquarum viventium Iehovam.*

Et hoc versu melius liquet quorsum propheta nuper commendaverit excellentiam gentis suae, nempe ut per comparationem minus excusabilis esset eorum impietas. Nam quo liberalius nobiscum Deus egit, eo atrocius est ingratitudinis crimen. Quum ergo in sublime evecti essent Iudaei, ita ut eorum nobilitas fulgeret in toto mundo, fuit magis detestabilis eorum contumacia adversus Deum: deinde ingratitudo, quum reiecta illa, vel pro nihilo ducta gratia tam singulari, defecerint ad idola, ad spes vanas, ad perversa sua consilia. Perinde igitur est, ac si propheta diceret, Quid nobis prodest, Deum habere in medio nostri, et templum esse quasi domicilium eius terrestre, ut familiariter nobiscum versetur? quid hoc nobis prodest? quia nemo amplectitur hanc gratiam: imo sponte, et quasi deliberata malitia abiicimus tantam beneficentiam, quae ultro nobis offertur. Videmus ergo haec coniunctim debere legi, quod solium gloriae Dei esset in Iudaea: interim vero populus ille maligne et scelerate gratiam sibi oblatam abiiceret. Convertit autem se propheta ad Deum ut stomachum moveat Iudaeis, quia talis erat eorum pervicacia ut frustra eos doceret. Dicit autem, *Iehovah exspectatio Israel*, *quicunque te derelinquunt pudefient:* quasi diceret, Nihil proderit impiae multitudini, quae non amplectitur hanc dignitatem, qua genus nostrum excellit prae aliis gentibus. Deus enim in medio nostri habitat: sed vix centesimus quisque ei adhaeret: imo omnes perfide ipsum derelinquunt. Pudefient igitur cum sua gloria quicunque ita respuunt beneficium illud Dei. In summa propheta admonet frustra et temere gloriari Iudaeos, quia genus ipsorum Deus adoptaverit. Nam requirebatur aliquid mutuum, ut scilicet occurrerent ipsi Deo, et locum darent eius beneficiis. Quum autem perverse repudiarent eius gratiam, quid potuit illis residuum esse? Ergo dicit, *Pudefient omnes qui te derelinquunt.* Nam hoc verbo significat Iudaeos fuisse quaesitos a Deo. Neque enim potuit hoc dici eodem sensu vel pari gradu de gentibus. Nam gentes nunquam fuerant collectae a Deo in unum corpus: sed solos Iudaeos praevenerat singulari gratia. Quum ergo se illis manifestasset, et testatus esset se illis fore in patrem, ab illis fuit derelictus. Quare notatur hic defectio, cuius soli Iudaei tunc rei fuerunt, quoniam Deus illos sibi accersiverat: deinde accesserat ad ipsos, et percusserat cum illis foedus. Quum ergo ita propinqui essent Deo, defectio eorum magis fuit exsecranda. Hoc propheta intelligit. Iam addit, *Etiam qui deficiunt*, *in terra scribentur.* Ad verbum esset, Qui deficiunt a me. Nam ׳ in fine est servilis litera, sicuti multi sentiunt. Quidam etiam existimant esse verbum, et ׳ in principio esse notam futuri temporis: et putant legi ׳ in fine pro ו, יסורו, Qui deficiunt. Alii volunt esse nomen, et יסורי legi, pro וסורים, Quoad sensum pertinet, satis constat prophetam hic Iudaeis excutere vanam gloriam, qua turgebant, quum gloriarentur se esse Dei populum, sanctum Abrahae genus, regale sacerdotium: haec omnia deridet tanquam vana: quasi diceret, Facessant istae iactantiae, quae plenae sunt mendacio: vos estis apostatae: ergo nomen vestrum scriptum erit in terra. Minime dubium est terram hic coelo opponi. Scriptura etiam interdum nomen impii dicit in terra probrosum fore: sed quoniam saepe acquirunt sibi nomen celebre, et honorificum in terra, per concessionem propheta dicit, Esto: censeat vos mundus esse sanctum genus Abrahae, et benedictum semen, et populum electum: denique arroget sibi quisque vestrum quidquid volet: sed nomen vestrum erit in terra, et delebitur in coelo, hoc est, nulla erit vobis haereditas, nulla portio in regno Dei. Denique significat, coram Deo et angelis eius nullo loco esse Iudaeos, quia indigni sunt quos Deus pro filiis suis censeat, quum ipsum impie abnegaverint. Concedit igitur illis nomen in terra: sed perinde est ac si diceret eos improbe mentiri, dum se iactant electum populum, quum ipsi in nihilum redigant Dei electionem, quantum in se est. Postea adiungit, *Quia dereliquerunt fontem aquarum viventium Iehovam.* Confirmat suam sententiam propheta, ne putent Iudaei se nimis severe castigari, quum deletur e coelis eorum nomen: *Dereliquistis*, inquit, *fontem aquarum viventium.* Quisnam est? Deus (quemadmodum dictum fuit capite secundo) Deus se vobis manifestavit: nonne in ipso vobis constat plena et solida felicitas? quid posset ab homine mortali amplius expeti, ubi fruitur Deo suo, in quo est bonorum omnium plenitudo? Deus se vobis obtulit, et semper vobis exposita est eius liberalitas, quemadmodum si fontem proferret, unde ad satietatem haurire liceret: vos autem *dereliquistis fontem hunc.* Ergo pereundum est vobis siti: et merito, quoniam tanta vestra ingratitudo fuit ut contempseritis insignes illas, imo inaestimabiles Dei gratias. Iam sequitur,

14. *Sana me Iehovah, et sanabor: serva me, et salvus ero, quia laus mea tu es.*

Hic propheta quasi perterritus abscondit se sub alas Dei, quoniam videbat passim grassari defectionem, et omne genus scelerum in terra: videbat praecipuos quosque suae gentis esse scelestos Dei contemptores, et tantum inaniter iactare genus suum: interea autem esse omni studio iustitiae et rectitudinis vacuos. Quum ergo videret terram ita infectam esse, ne ad ipsum usque penetraret labes, commendat se Deo: quasi diceret, Quid fiet mihi Domine? ego enim hic obrutus sum sceleribus, quocunque me vertam nihil reperio quod non me abripiat et abstrahat a pietate et sincero cultu nominis tui. Quid ergo si me deseras? nempe statim abripiar, et actum erit de me, quoniam nulla est in tota terra salus, neque ulla sanitas: quemadmodum si grassetur pestis, ita ut nemo audeat prodire in medium, ne sentiat aliquid contagionis. Ita enim propheta hoc loco dum videt totam terram inquinatam esse sceleribus, ut nullus angulus sit integer, confugit ad Dei auxilium, et dicit, Domine non possum esse salvus nisi me serves, non possum esse integer nisi abs te sit mea integritas. Nunc tenemus consilium prophetae, et quomodo hic versus cum aliis cohaereat. Primo dicit, *Sana me et sanabor*, quasi diceret se iam esse morbidum, quia contraxerit labem a perversa consuetudine. Sanitatem ergo quaerit in solo Dei auxilio, et quidem singulari. Quo sensu postea addit, *tunc demum se fore salvum, si a Deo servetur.* Caeterum docemur his verbis, dum ubique se ingerunt scandala, tunc maiore studio et ardore invocandum esse Deum. Nam quisque nostrum satis sibi conscius est propriae infirmitatis: etiam si pugnandum non esset, tamen levitas nostra non patitur nos integros stare. Quid igitur quum Satan oppugnat gravissimis machinis fidem nostram? Ergo quum omnia videmus in mundo nunc corrupta, atque ita posse nos mille modis abstrahi a vero Dei cultu: discamus exemplo prophetae nos abscondere sub Dei alas, et petere ut ipse nos sanet: quia erimus nos una tantum in specie vitiosi, sed multae corruptelae statim nos consument, nisi Deus ipse opem ferat. Ergo quo deterior est mundus, et quo maior est scelerum licentia, eo magis nos haec necessitas ad precandum sollicitet, ut Deus mirabiliter nos conservet, quasi in ipsis inferis. Colligitur etiam ex eodem loco doctrina generalis, Non esse in hominis arbitrio stare vel se tueri incolumem ut salvus sit, sed esse singulare Dei beneficium. Nam si qua esset hominis facultas ad se servandum, ut scilicet integer et impollutus maneat inter corruptelas: certe Ieremias praeditus fuisset dono illo. Atqui fatetur nusquam esse spem sanitatis et salutis, nisi in peculiari Dei gratia. Nam sanitas haec quid aliud est, quam integritas vitae? quasi diceret, Domine non est meum tueri in me integritatem quam requiris. Iam ergo hic dicit, *Sana me, et tunc sanabor.* Deinde quum de salute loquitur, non dubium est quin testari velit non sufficere si Dominus semel vel brevi tempore nobis auxilietur, nisi pergat usque in finem. Ergo tam initium quam totius cursus salutis nostrae progressum hic Deo tribuit. Unde sequitur, in nihilum redigi quidquid Sophistae garriunt de libero arbitrio. Fatentur quidem non esse in hominum potestate se ipsos servare: sed postea diruunt ac evertunt quod videntur fateri. Dicunt enim concurrere spiritus gratiam cum libero arbitrio, et hominem se ipsum servare: Deum vero cooperari. Sed illud nugatorium est: quia propheta non tantum hic implorat suppetias, ut Deus succurrat eius infirmitati, sed fatetur hoc unius Dei esse, ut sanetur et salvus fiat. Et hoc adhuc melius confirmat quum dicit, *Tu es laus mea.* Nam ita praedicat se nihil prorsus afferre, sed adscribere Deo solidam laudem suae salutis. Quomodo enim Deus laus nostra esse dicitur nisi ubi gloriamur in ipso solo? quemadmodum dictum fuit nono capite. Nam si vel tantillum sibi arrogant homines, non possunt vocare Deum laudem suam. Ergo propheta hic agnoscit, nihil sibi suppetere ad tuendam sanitatem, sed hoc totum esse in Deo positum. Deinde confirmat spem suam, ut non dubitet exauditum se iri a Deo, quia quaerat in ipso quidquid ad salutem erat necessarium. Ergo sit nobis haec generalis regula, si volumus impetrare et initium et finem salutis ab eo tribuendam ei esse laudem suam, nempe ut in ipso solo gloriemur. Si ergo agnoscimus nos destitui omnibus virtutis partibus, et conscii talis penuriae confugimus ad Deum, haud dubie obtinebimus quidquid opus erit. Sed si inflati sumus aliqua opinione propriae virtutis aut iustitiae, clausa est nobis ianua. Nunc ergo videmus quid valeat haec confirmatio, nempe ut certo statuant fideles, se in Deo reperturos quidquid ipsis deest: quoniam scilicet non obscurant Dei gloriam, in se transferendo quod eius proprium est: sed fatentur in ipso residere quod in se ipsis non inveniunt. Reliqua differam in crastinum.

15. *Ecce ipsi dicunt mihi, Ubi est sermo Iehovae? veniat nunc.*

Hic conqueritur Ieremias de obstinato populi contemptu. Nam expertus fuerat non solum immorigeros, sed etiam protervos adversus Deum, ut non dubitarent fidem abrogare omnibus vaticiniis, promissiones vilipendere, minas etiam secure reiicere. Saepius minitatus illis fuerat propheta: iam quum Deus prorogaret illis tempus, abutebantur

eius tolerantia, quemadmodum solent reprobi. Interea non satis erat semper addere scelera sceleribus, nisi etiam palam et petulanter illuderent Deo: *Ubi est hic sermo?* iam multi anni sunt elapsi ex quo tu non desinis vociferari de bello, de fame, de peste. Atqui interea manemus quieti, et Deus nobis parcit. *Ubi est igitur ille sermo Iehovae*, quem tu obtendis? Nunc ergo videmus quanta fuerit populi illius pervicacia, quod scilicet non tantum inutilis esset illis doctrina Ieremiae, sed haberetur ludibrio. Et tamen multo ante audierant ex ore Isaiae (22, 13), Vae quum Dominus vocat vos ad cinerem et cilicium, dicitis autem, Epulemur et bibamus, cras moriemur. Vivo ego, dicit Dominus, non remittetur vobis haec iniquitas. Iuraverat illic Deus per gloriam suam, hoc esse inexpiabile peccatum, quod ita pergerent obstinate in suis vitiis, nec quidquam terroris conciperent ex minis propheticis: tamen videmus semper in deterius fuisse prolapsos. Mortuus erat Isaias quum ita per contemptum et ludibrium loquuti sunt, *Ubi est sermo Iehovae? veniat nunc*, quasi data opera provocarent Deum, quemadmodum si quis hostem suum despiciat: Ho, tu es admodum formidabilis, si tibi creditur: sed experiamur vires tuas, ostende quidnam valeant. Sic contemptim illi suas sannas proiiciebant, quum Deus per servos suos illis ostenderet propinquum exitium quod meriti erant. Videmus in summa hic prophetam ostendere, ventum esse usque ad extremum desperationis. Sequitur,

16. *Ego autem non festinavi, ut essem pastor post te, et diem doloris non concupivi, tu nosti: quod egressum est e labiis meis, coram facie tua fuit.*

Propheta hic Deum implorat vindicem, ubi videt tam praefractos esse suos populares, ut nulla ratione possint ad sanam mentem adduci. Interea minime dubium est quin duplicare voluerit terrorem, quum ita testatus est se nihil proprium afferre, sed fideliter exsequi Dei mandata, se non temere fungi docendi officio, sed parere Dei vocationi: ac si diceret, quemadmodum alio loco videbimus, illos non facere iniuriam homini mortali, sed ipsi Deo. Ablegat igitur ad Deum: quasi diceret, Contendite cum Deo: quid enim mihi vobiscum negotii est, vel vobis mecum? Neque enim ago propriam causam, neque prorupi proprio motu: sed quia Deus iniunxit mihi hanc provinciam, necesse est mihi parere. Quum igitur tantum sim organum Dei, quid tandem vobis continget, ubi fueritis multum rixati? Certe Deus ostendet se vobis esse adversarium: poteritisne illum vincere? Nunc tenemus prophetae consilium. Diximus autem alibi prophetam ad Deum confugere, ubi nulla est in mundo aequitas, imo ubi omnes surdi sunt, et ita excaecati ut non sit aliqua spes impetrandae iustitiae. Ergo ubi homines ita perverso sunt iudicio, necesse est cum Deo agere. Sic ergo nunc propheta, ut prius vidimus ipsum fecisse, relictis hominibus dirigit verba sua ad Deum. Et haec apostrophe plus habet vehementiae, quam si illis obiiceret suam contumaciam. *Ego autem*, inquit, *non festinavi*. Hic variant interpretes. Nam אוץ significat interdum properare, et interdum tardare: sunt duae contrariae significationes. Accipitur etiam pro anxium esse et abominari: ideo quidam vertunt, Ego non sum abominatus ne essem pastor. Nam מן capitur apud Hebraeos saepe negative, Non fui anxius. Alii, Non moratus sum ne essem pastor. Sed ex contextu colligi potest melius quadrare diversum sensum, nempe quod propheta *non festinaverit*. Sequitur enim, *Et non concupivi:* respondent inter se haec duo verba, לא אצתי: deinde לא התאויתי. *Non festinavi* ergo, *et non concupivi:* utrumque refertur ad temeritatem. Nam multi sese ingerunt, quemadmodum videmus cap. 23 quos Deus non vocat, currunt sponte, et illi etiam feruntur stultis cogitationibus. Propheta primo dicit *se non festinasse:* ad verbum esset, ab esse pastorem post Deum. Nam in multis regnat ambitio, quae ipsos impellit, ut sibi plus sumant quam liceat. Neque enim respiciunt quid placeat Deo. Ergo propheta primo loco dicit *se non festinasse:* deinde adiungit *se non concupivisse*, non alio sensu nisi ut illud ipsum confirmet. Sed in primis teneamus hoc modo probare impietatem populi, quia Deum ipsum oppugnet, qui autor erat vocationis ipsius. Quare? si festinasset, hoc est, si praepostero zelo sese ingessisset, poterant merito Iudaei cum ipso litigare, et impune id fecissent. Caeterum, quia exspectaverat Dei vocationem, non fuit illis quidquam negotii cum ipso: sed quum Dei servo adversarentur, detecta fuit eorum impietas. Hic autem praescribit Ieremias legem omnibus prophetis et doctoribus, ne scilicet appetant munus illud: quemadmodum iam diximus, praevalet in multis ambitio. Ille igitur demum censeri meretur legitimus Dei minister et propheta et ecclesiae doctor, qui non fertur carnis suae impulsu, neque inconsiderato zelo, sed cui Deus manum porrexit, et qui vocatus duntaxat paret. Ergo initium fieri debet ab obedientia, si volumus nos probare legitimos doctores. Hoc est unum. Secundo loco ostendit eos, qui vocati sunt ad munus docendi, non ornari potestate regia, ut proferant quidquid visum est, sed esse pastores post Deum. Deus quidem vult prophetas suos praeire, ut viam monstrent reliquo populo: et ideo ipsos ornat non vulgari dignitate. Vult enim esse capita vel duces, vel antesignanos: sed tamen vult semper ipse gradum suum tenere. Ergo nemo unquam ecclesiae Dei sic praefuit, ut esset summus pastor: quia

Deus nihil sibi detrahit, quum transfert partes docendi in suos ministros, quin potius manet ipse integer: denique non resignat ius suum, quemadmodum loquuntur, sed substituit in vicem suam qui doceant, et sic quidem ut retineat quod sibi proprium est. Ergo notanda est diligenter haec loquutio, ubi dicit, *Ego non festinavi ut essem pastor post te*, nempe ut Deum sequeretur. Ergo quisquis sibi usurpat tantum licentiae, ut non sequatur Deum, sed ut feratur suo impetu, ille repudiandus est, neque meretur numerari inter legitimos pastores. Sed videtur pugnare hic locus cum Pauli sententia, ubi dicit (1. Tim. 3, 1), Qui episcopatum desiderat praeclarum opus expetere. Non damnat illic Paulus desiderium simpliciter, tantum admonet quam difficile sit et arduum episcopatu fungi. Responsio facilis est, Paulum illic non loqui de stulto fervore quo multi aguntur, dum non expendunt vires suas vel potius suam infirmitatem: sed dicit, Si quis se offerat Deo ad munus docendi, cogitet, et diu meditetur secum, rem esse non vulgarem. Ergo potius se ipsum contineat, dum reputaverit quam difficile sit implere omnes partes boni episcopi. Ieremias autem hic testatur quod vidimus primo capite. Nam exhorruit etiam propheticum munus, et confessus est se non posse loqui. Quum ergo obtenderet suam balbutiem, longe abfuit a praepostera cupiditate. Nihil igitur repugnantiae est in his verbis, quod non appetiverit Ieremias munus pastoris, et quod praeclarum opus expetat quisquis desiderat episcopatum. Iam adiungit confirmationem: *Diem doloris*, inquit, *non expetivi*. Quidam putant verbum esse absolutum: ego transitive verti cum aliis. Sed alii dicunt, Et dies afflictionis, vel doloris non fuit mihi optatus. Sed in summa rei nullum est discrimen. Confirmat quod dixit, quoniam satis perspectum habebat se trahi ad dura certamina, quum Deus prophetam ipsum eligeret: Quorsum, inquit, appeterem munus propheticum? esset vesana haec ambitio. Nam statim ab initio comperta fuit mihi conditio huius officii, nempe, quod mihi certandum esset cum toto populo et cum singulis. Noveram quanta esset omnium pervicacia: deinde, quanta esset crudelitas. Cur ergo optassem ultro periclitari, et me coniicete in tantas molestias, et in tantos dolores? Ergo a fine ipso ostendit Ieremias, se non fuisse impulsum praecipiti aliquo desiderio. Si quis excipiat, multos tamen abripi stulta cupiditate ut subeant quae praevideri possunt discrimina et molestias: respondeo, prophetam hic pro confesso sumere quod res erat, non modo sibi fuisse ab initio cognitum quidquid postea expertus est: quia probe meditatus erat qualis esset populus ille: sed etiam coactum Dei mandato fuisse ut sibi renuntiaret: multi festinant, quia non respiciunt difficultatem muneris. Hodie vix centesimus quisque secum reputat quam difficile sit ac laboriosum, fideliter defungi pastoris officio. Ergo multi tanquam ad rem levem, et nullius ponderis feruntur. Postea experientia sero ipsos docet, quam stulte appetiverint rem incognitam. Alii putant se praeditos esse magna dexteritate et industria: denique quidvis sibi promittunt de suo ingenio, de eruditione, de iudicio: postea experiuntur nimis tarde, quam curta sit sibi supellex, ut loquuntur. Destituit enim ipsos facultas in ipsis carceribus, non tantum in medio cursu. Alii, etiam si videant sibi fore multas et graves pugnas, tamen quia nati sunt ad contentionem ideo nihil formidant, sed opponunt ferreum pectus. Alii appetendo munus propheticum sunt mercenarii. Scimus quidem miseros esse omnes Dei servos, quoad mundum et communem sensum: nempe quia necesse ist illis bellum suscipere contra omnium affectus, et ita displicere hominibus ut placeant Deo. Mercenarii autem, quibus nulla est religio adulterare Dei verbum, expetunt munus illud. Quare? quia vident se placide posse transigere cum hominibus: quia sedulo sibi cavebunt ab omnibus offensis. Atqui in propheta nihil fuit tale. Ergo, quemadmodum iam dixi, sumit illud principium, Quod sincere versatus fuerit in officio docendi, nec alia ratione fuerit impulsus, quam ut incumberet in salutem populi. Iam dicit *se non festinasse*. Quare? ego fuissem, inquit, plus quam insanus, si abreptus fuissem inconsiderato fervore. Sciebam enim me trahi ad bellum, et mihi certandum esse non tantum cum uno homine duntaxat, sed etiam cum toto populo, et cum singulis. Ergo vocat *diem doloris* militiam illam, quae manet omnes veros pastores: quia si placeant hominibus, non erunt servi Dei. Sed huius rei testem facit Deum, *Tu nosti*, inquit: quia ventosi homines satis audacter profitentur sibi nihil aliud esse propositum, quam servire Deo, se non temere ingressos esse cursum. Sed hic propheta statuit se coram Dei oculis, et non studet se probare hominum iudicio: quia contentus est iudicio unius Dei. Deinde adiungit, *coram facie tua fuit quidquid egressum est e labiis meis*: his verbis intelligit se non futiliter loquutum fuisse quidquid veniret in buccam, sed sumpsisse ab ipso Deo: fuisse in conspectu Dei quidquid egressum est ex ore eius. Hinc colligimus, non satis esse si quis semel vocatus fuerit, nisi etiam fideliter per manus tradat quod a Deo ipso sumpsit. Nunc sequitur,

17. *Ne sis mihi in terrorem: protectio mea tu in die mali.*

18. *Pudefiant qui persequuntur me, et non pudefiam ego: terreantur illi, et non terrear ego. Inducas super eos diem mali: et duplici contritione contere eos.*

Iam propheta ubi Deum citavit testem suae integritatis, precatur ut sentiat etiam ipsum patronum et defensorem. Ergo hic rursus implorat Dei auxilium. Dicit, *Ne sis mihi in terrorem*, inquit, hoc est, ne permittas ut causam tuam agens maneam attonitus. Nam hoc verbo intelligit pavorem qui sensus omnes obstupefacit. Hoc autem esset absurdum, destitui constantia prophetas, quia proprium Dei est ipsos regere suo spiritu et gratia fulcire, ex quo iniunxit illis tale munus. Quum ergo nemo per se idoneus sit ad peragendas partes boni doctoris, necesse est Deum omnibus, quos vocat et mittit ad opus, succurrere et opitulari. Hoc nunc agit propheta quum dicit, *Ne sis mihi in terrorem*, hoc est, ne sis mihi causa pavoris, ut scilicet destituar constantia, et ita sim expositus omnium ludibriis. Quare? *Tu enim es protectio mea*, vel spes mea: nam utrumque significat hoc nomen. *Tu* igitur *es protectio mea* (et mihi magis placet hic sensus) *in die mali*, hoc est, ego te elegi a quo protegerer, tanquam esses mihi clypeus. Quum igitur mihi ita pollicitus fuerim tuum auxilium nunquam mihi defore, vide ne destituar, quum mihi pro te, et sub tuo vexillo pugnandum est. Ideo subiungit, *Pudefiant qui me persequuntur, et non pudefiam ego: terreantur illi, et non terrear ego.* Erat, ut vidimus, prophetae durum certamen non tantum cum uno homine, vel paucis, sed cum toto populo: deinde credibile est fuisse multas sectas. Nam si clamaret contra avaros, statim fiebat concursus eorum omnium qui ex rapinis vivebant: si autem de libidine multorum loquebatur, iam illa erat secunda conspiratio: si concionatus esset contra ebrietatem et intemperantiam, erat etiam nova turba, quae contra ipsum insurgeret. Videmus ergo ut omnes impii multis partibus, et ob varias causas undique aggressi fuerint prophetam, ideo coactus est precari, quemadmodum nunc facit, *Pudefiant illi qui me persequuntur*, nempe quia iam testatus est esse manifestos Dei hostes: quoniam non agebat ipse privatum negotium, sed fideliter parebat Dei mandato. Quum ergo sciret professos esse Dei hostes, non dubitavit etiam petere a Deo ipso, ut se illis opponeret. Interea notandum est quod aliis locis diximus, prophetam non tantum fuisse impulsum sancto et pio zelo, sed gubernatum spiritus prudentia. Hoc iterum repeto: quoniam multi sunt praeposteri imitatores, qui semper obiiciunt vehementiam, qua usi sunt prophetae, dum feruntur violento potius quam vehementi impetu. Atqui primo videndum est, an spiritus sanctus nos gubernet, ne effluant nobis imprecationes adversus ipsos electos: deinde semper cavendum est a privatis affectibus carnis, et timenda semper est intemperies: quoniam rarum hoc donum est ita flagrare zelo, ut simul coniuncta sit moderatio quae requiritur. Quoniam igitur semper aliquid est turbulentum in zelo nostro, ideo tenendum est prophetas non fecisse verbum ullum, nisi quatenus spiritus eorum linguas gubernavit: deinde, non habuisse privatum sui respectum. Et tertio, fuisse ita compositos in ardore illo, ut non excederent per intemperantiam. Nec dubium est quin propheta certo cognoverit omnes illos reprobos esse, quibus imprecatur talem Dei vindictam. Quia autem nostrum non est discernere inter electos et reprobos, discamus suspendere zelum nostrum, vel cohibere, ne scilicet nimis effervescat. Possemus enim subinde labi, si generaliter sequamur quod hic dicit propheta, *Inducas super eos diem mali, et duplici contritione contere eos.* Si indifferenter ita loquamur de omnibus, saepe impinget zelus noster in ipsos Dei filios. Ergo tenendum est, antequam propheta hanc imprecationem conciperet, fuisse edoctum a spiritu Dei, sibi negotium esse cum reprobis et perditis hominibus. Sequitur iam nova concio,

19. *Sic dixit mihi Iehovah, Vade, et sta in porta filiorum populi, per quam ingrediuntur reges Iehudah, et per quam egrediuntur* (ad verbum, e qua egrediuntur in ipsa: sed ב est supervacuum), *et in omnibus portis Ierusalem.*

20. *Et dic illis, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah, et totus Iehudah, et omnes incolae Ierusalem, qui ingredimini per has portas.*

21. *Sic dicit Iehovah, Custodite vos* (vel cavete vobis) *in animabus vestris, ne inferatis onus die sabbati* (ne tollatis), *et inferatis per portas Ierusalem.*

Non dubium est quin separanda fuerit haec concio a superiori: et quisquis partitus est capita caruit iudicio in multis, quemadmodum hoc loco. Summa autem est, tantum fuisse et tam crassum legis contemptum, ut negligerent etiam observationem sabbati. Et tamen scimus hypocritas hac in parte satis esse sedulos. Imo exprobrat sui temporis hominibus Isaias (1, 13), ipsos posuisse totam suam sanctimoniam in externa illa dierum observatione. Sed quemadmodum iam dixi, eo audaciae proruperant Iudaei tempore Ieremiae, ut palam violarent diem sabbati, quemadmodum vulgo dicimus homines esse desperatos, qui ne probitatem quidem ullam simulant. Tanta igitur erat tunc populi licentia, ut nullus esset pudor, imo sine discrimine ostenderent se abiecisse prorsus iugum Dei et legis ipsius. Hoc quum fieret Ierosolymae, quid putamus fuisse factum in pagis obscuris, ubi non vigebat tanta religio? Nam si quid erat doctrinae, si qua erat species pietatis, fulgebat Ierosolymae praesertim. Nunc ergo videmus prophetam a Deo fuisse missum, qui obiiceret crassum illum et foedum legis contemptum populo: quasi

diceret, Ite nunc, et simulate vos retinere saltem aliquam pietatem: atqui in re minima, hoc est, in observatione sabbati vos etiam deficitis, *quia infertis onera*, hoc est, negotiamini, quemadmodum aliis diebus. Quum ergo nulla sit apud vos sabbati sanctitas etiam externa, quid iam tergiversando proficitis? quandoquidem convicta tenetur vestra impietas. Nunc ergo tenemus quid agat propheta, et quorsum spectet tota haec concio, quae nobis exponenda est. Primo dicit *se esse missum*, quo mandatum hoc perferat. Antehac quidem fuerat electus propheta, sed hic loquitur de speciali quod subiicitur mandato. Dicit autem *se fuisse missum ad portam primariam urbis per quam reges egrediebantur et ingrediebantur, totus etiam populus:* et deinde, *se fuisse missum ad omnes portas.* His verbis significat Deum noluisse leviter tantum attingi illam sabbati profanationem, sed ubique vulgari, quo scilicet plus verecundiae incuteret tam regi quam toti populo. Solebant prophetae primum in templo concionari, deinde accedere ad portam, ubi erat maior hominum frequentia. Sed quum hic aliquid extraordinarium designet Ieremias, voluit haud dubie Deus exprobrare Iudaeis turpem illum et inexcusabilem contemptum sabbati. Iam addit, *Dices illis, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah, et audiat omnis populus, et audiant omnes cives Ierosolymae quicunque ingrediuntur per has portas.* Iussus est propheta incipere a rege ipso, qui debuerat reprimere tantam licentiam. Fuit igitur haec minime tolerabilis socordia, quum rex ipse tacitus ferret illum religionis contemptum, praesertim in re tam facili et aperta: neque enim poterat obtendere se fuisse celatum. Nam perinde erat ac si Iudaei vellent triumphum agere adversus Deum, quod lex eius nullo apud illos esset in pretio. Ergo profanatio sabbati fuit quoddam testimonium impudentiae, ut palam ostenderent se iam non morari aut Deum aut legem eius. Nam videbimus postea quantum esset momenti in illo scelere: sed differo in suum locum, quia nunc non possem absolvere, et in progressu commodior erit locus. Iubet autem *ipsos attendere*, vel cavere *in animabus suis.* Quidam exponunt, Quantum vobis pretiosae sunt animae vestrae. Ego autem animas hic non accipio pro vitis, sed pro affectibus cordium: quasi diceret, Cavete vobis diligenter ut hoc sit repositum in corde intimo. Nam נפש saepe accipitur pro corde, quia sedes est omnium affectuum. Deuteronomii 4 dicitur, Cavete vobis, לנפשותיכם, hic dicitur בנפשותיכם: illic dicitur, Pro animabus, vel ad animas vestras: sicuti etiam Iosue 23. capite (v. 11). Sed eodem spectant istae duae loquutiones, nempe ut intenti sint ad cavendum, et conferant illuc omnes suas curas, omnia studia, denique animae suae partes. *Cavete* ergo *diligenter*, inquit, *et cavete toto sensu, et pro facultate animae vestrae ne tollatis onus in die sabbati, et ne inferatis per portas Ierusalem.* Hoc non erat difficile observatu: deinde transgressio erat nimis foeda. Nam sicuti iam dixi, in re levicula profitebantur se aspernari Dei legem: et tamen observatio sabbati res erat magni ponderis. Verum est quantum ad rem ipsam: sed in ipso externo ritu nihil erat negotii. Ergo duplex apparuit populi impietas, quia contempserit singularem Dei gratiam, cuius testimonium erat dies septimus: deinde quia gravatus est otium colere die illo, et in re tam facili non dubitavit quasi Deo insultare, quemadmodum prius dictum fuit. Ergo haec etiam circumstantia notanda est, quum dicit, *Ne tollatis onus, et ne inferatis per portas Ierusalem.* Hoc etiam emphatice additur: quia non licebat etiam in agris, etiam in locis desertis quidquam agere die sabbati. Sed fuit illud magis probrosum, quum inferent onus per portas Ierusalem, ac si in theatro vellent Deo contumeliam inferre. Ierosolyma enim fuit illis instar theatri: quemadmodum si quis non contentus privatim aliquid dedecoris inferre proximo, et fratri suo, proferat in medium suam petulantiam, et velit in clara luce spectari. Sic non tantum fuerunt contumeliosi in Deum Iudaei, sed etiam in urbe illa tam celebri, in ipso denique sanctuario ausi sunt ostendere suam impietatem. Reliqua differemus.

22. *Et ne efferatis onus e domibus vestris die sabbati, et omne opus ne faciatis* (nullum opus faciatis), *et sanctificetis diem sabbati, quemadmodum praecepi patribus vestris.*

Diximus proxima lectione cur tam severe propheta reprehendat Iudaeos quod negligerent externam caeremoniam. Videtur enim res per se levis momenti quiescere die uno, et Deus per Isaiam satis declarat, nihil se morari cultum illum externum. Nam hypocritae se defunctos putabant quum feriati essent die septimo: Deus negat sibi tale obsequium probari, quoniam erat quasi puerilis lusus. Scimus quid Paulus dicat (1. Tim. 4, 8), nempe exercitia corporis non multu prodesse. Nondum hoc scriptum erat quum Ieremias loquutus est: sed tamen debebat scriptum esse in cordibus piorum. Ergo posset videri absurdum primo intuitu, quod propheta tantopere insistat in re non magni ponderis: sed causam breviter exposui, quia hinc potuit detegi crassa populi impietas, quod in re tam facili Deum contemnerent. Nam saepe homines excusationem arripiunt a difficultate, Ego cuperem, sed mihi nimis est onerosum. Non poterant hoc iactare de sanctificatione sabbati. Quid enim facilius est quam quiescere uno die? Iam quum efferrent suas sarcinas, et promiscue sua

negotia conficerent die sabbati, ut aliis diebus profanis, hoc erat quasi data opera excutere iugum, et palam ostendere se nihil deferre autoritati legis: quanquam alia etiam ratio notanda est, quam huc usque distuli. Neque enim Deus spectavit externum ritum duntaxat, sed potius finem, de quo loquitur tam Exodi 31. capite, quam 20. Ezechielis. Utroque loco admonet cur praeceperit Iudaeis feriari die septimo, nempe ut hoc esset illis symbolum sanctificationis. Ego, inquit, sabbata mea vobis dedi, ut sciretis me esse Deum vestrum qui vos sanctifico. Ergo si aestimemus diem sabbati a fine, non dicemus levem fuisse caeremoniam. Quid enim pluris esse debuit veteri populo quam agnoscere se divinitus esse segregatum a reliquis gentibus, ut esset populus sacer et peculiaris Deo? imo esset eius haereditas? Et ex aliis etiam locis apparet, fuisse praeceptum hoc umbratile: praesertim ex Paulo colligimus fuisse tantopere commendatum diem sabbati, ut populus respiceret in Christum: nam notus est locus Colossensium 2. cap. (v. 16) ubi dicit tam sabbatum, quam alias caeremonias fuisse umbras Christi venturi, in ipso esse solidum corpus. Et apostolus etiam in Epist. ad Hebraeos (4, 9) ostendit spiritualiter debere intelligi quod olim Deus in lege praecepit de septimo die, nempe ut homines quiescant ab operibus suis, quemadmodum Deus ipse quievit perfecto mundo a suis operibus: et Isaias illo capite, quod citavi, nempe 58 docet satis perspicue quorsum respiceret observatio sabbati, nempe ut voluntas populi desineret. Nam illa fuit quies, qua debuerant vere Deum colere, ut scilicet supersederent ab omnibus cupiditatibus carnis suae: et Deus non simpliciter vetat quidquam agere, sed dicit, Quiesces ab omni opere tuo. Nam venire in templum, offerre sacrificia, deinde circumcidere etiam infantes, certe erat aliquod opus: sed non dicemus fuisse opus humanum, circumcidere infantem: parebant enim imperio Dei, quum ita offerrent genus suum: deinde, quum venirent etiam ad canendas Dei laudes, et ad offerenda sacrificia. Tenemus ergo nunc fuisse hunc scopum propositum veteri populo, ut scirent quiescendum esse ab omnibus carnis operibus. Et Deus quo facilius eos ad obsequium flecteret, exemplum suum illis proposuit. Nihil enim magis est optabile, quam ut sit mutuus consensus inter nos et Deum. Hac ratione dicit Deus (Exod. 20, 11), Quievi septimo die ab omnibus operibus meis: ergo quiescite etiam nunc vos ab operibus vestris. Nec dubium est quin Deus septimum diem elegerit, ut homines studia sua omnia conferrent ad considerationem operum eius. Quidquid sit, videmus fuisse ex praecipuis capitibus cultus Dei septimum illum diem. Et profani etiam scriptores quoties loquuntur de sabbato, ponunt illud discrimen inter Iudaeos et reliquum orbem. Denique erat generalis professio cultus Dei, quum die septimo quiescerent. Nunc dum pro nihilo ducunt efferre sua onera, et violare sacrum illud otium, non dubium est quin proterve hoc fuerit abiicere Dei iugum, ac si palam gloriarentur se contemnere quidquid mandaverat. Ergo in violatione sabbati fuit quaedam generalis defectio a lege. Quum Iudaei apostatae essent, merito acriter invehitur in ipsos Ieremias, et dicit hinc coargui nimis crassae impietatis, quod ita vilipenderent diem septimum. Dicit ergo, *Ne efferatis onus e domibus vestris.* Sub una specie per synecdochen comprehendit omnia terrena negotia quibus violabant sabbatum: tametsi etiam postea genus ipsum addit, *Et nullum opus faciatis, sed sanctificetis diem sabbati, sicuti praecepi patribus vestris.* Sanctificare diem sabbati est discernere ab aliis diebus profanis: nam sanctificatio tantundem valet ac separatio. Non debebant igitur promiscue die illo peragere sua negotia, sicut aliis diebus: nam erat ille dies sacer Deo. Postea addit *se hoc mandasse patribus.* Non dubium est quin autoritatem hic conciliet legi suae a tempore ipso: quasi diceret se non hodie demum, vel heri legem illam tulisse, sed ex quo coepit populum sibi colligere, iam fuisse datum praeceptum de observanda quiete, quemadmodum satis constat. Nam ab initio Deus per Mosem ita loquutus est, Memento diei septimi, etc. Quum ergo concideret tota lex Dei, et tota religio in violatione sabbati, merito hic commemorat propheta *fuisse diem illum patribus commendatum.* Adde quod eos non latebat memorabilis poena, qua Deus sanciverat sabbati observationem, quum illius iussu lapidatus fuerat qui ligna ceciderat die illo. Nunc sequitur,

23. *Et non audierunt, et non inclinarunt aurem suam, et obduraverunt cervicem suam non audiendo, et non recipiendo disciplinam.*

Hic propheta crimen exaggerat, quod non incipiant nunc primum Iudaei contemnere praeceptum illud legis. Exprobrat ergo illis quod violatum fuerit sabbatum pridem ab eorum patribus. Diximus autem alibi minus excusationis hominibus restare, ubi filii sequuntur mala patrum exempla. Hoc quidem vulgo non existimat mundus: videmus enim ut hodie plurimi confidenter iactent patrum exempla, dum volunt reiicere et legem, et prophetas, et evangelium. Putant igitur se munitos esse bono clypeo, quum excipiunt patres aliter fecisse. Sed quam frivola sit haec defensio multis locis vidimus, et hic etiam confirmat Ieremias, nempe quum dicit atrocius esse crimen populi, quoniam multis ante saeculis patres inceperant Dei praeceptum contemnere. *Non audierunt,* inquit, *et*

non inclinarunt aurem suam, et obduraverunt cervicem suam. His loquendi formis clarius exprimit, non errore vel ignorantia peccasse patres, sed quoniam obduruerant ad contemptum Dei. Nam saepe continget, etiam si probe edocti sint homines, tamen inscitia labi, quoniam multis obstaculo est sua ruditas, ne percipiant quod audiunt. Sed ubi non inclinant homines aurem, quin potius cervicem suam obdurant, hic se prodit manifesta contumacia, quod scilicet scientes et volentes Deum repudient. Talem igitur pervicaciam pluribus loquendi formis explicat Ieremias, quemadmodum et aliis locis vidimus. Quod attinet ad *duritiem cervicis,* etiam alibi dictum fuit metaphoricam esse loquutionem sumptam a bobus indomitis. Nam Deus legem suam comparat iugo, et optima ratione. Quemadmodum enim boves subiguntur ad laborem, et assuefiunt etiam ad obedientiam, quum imponitur illis iugum: ita etiam Deus obsequium nostrum probat, quum nos gubernat lege sua: nam alioqui vagamur post nostras libidines. Quum igitur Deus omnem intemperiem carnis in nobis corrigit lege sua, dicitur iugum nobis imponere. Iam si sumus intractabiles, et non admittimus imperium Dei, dicimur tunc cervicem obdurare. Postea sine metaphora loquitur Ieremias, *Quod non audierint, et quod non receperint disciplinam,* vel correctionem. מוסר significat eruditionem, vel correctionem. Summa est Iudaeos non tantum fuisse indociles, quum illis ostensa esset Dei voluntas satis aperte, sed ingenio praefracto et pervicaci. Nam quum doctrinae ad eos magis pungendos additae essent exhortationes, quum minae etiam accederent, tamen nullo modo potuit Deus domare illorum petulantiam. Nunc sequitur,

24. *Et erit, si audiendo audieritis me, dicit Iehovah, ne efferatis onus per portas urbis huius die sabbati, et ad sanctificandum diem* (hoc est, si sanctificetis diem) *sabbati, non agendo in eo quidquam operis.*

25. *Tunc* (copula enim hic accipitur pro adverbio temporis) *ingredientur per portas urbis huius reges, et principes, sedentes super solium David, vecti curru et equis, ipsi et proceres eorum, vir Iehudah, et incolae Ierusalem, et habitabitur urbs haec in perpetuum.*

Interposuit, quemadmodum docui, Ieremias exprobrationem illam de patribus, quo pudorem incuteret Iudaeis aetatis suae, ne scilicet pergerent in imitatione patrum, quos videbant fuisse Deo immorigeros: tamen ostendit Deum fore placabilem, si ex animo resipiscant: quasi diceret, Patres quidem vestri provocarunt multis annis, atque adeo saeculis Dei vindictam: sed ut est ipse ad misericordiam propensus, vobis ignoscere paratus est, modo relictis patribus ad ipsum redeatis. Denique promittit illis veniam temporis praeteriti, si se ad Deum convertant. *Si audiendo,* inquit, *audieritis, ne efferatis onus per portas urbis huius die sabbati, et ad sanctificandum:* pendet ex illo, *si audiendo audieritis.* Si ergo *audieritis ad sanctificandum diem sabbati, ne quidquam operis agatis in eo, tunc ingredientur per portas urbis huius reges et principes.* Primo loco promittit illis perpetuum regni statum. Haec autem erat praecipua felicitas populi, habere regem ex posteris Davidis. Nam ita cernebant quasi oculis praesentem Dei gratiam: David enim cum suis posteris erat quoddam visibile pignus gratiae Dei. Et simul tenendum est, regnum illud fuisse eius regni praestantioris imaginem, quod nondum plane ostensum fuerat. Ergo in posteris Davidis intuebantur Iudaei Christum, donec manifestaretur. Ideo dixi miseros fuisse absque rege: regnum autem fuisse illis praecipuam felicitatis suae partem. Haec ratio est cur nunc singularis beneficii loco illis proponat Ieremias aeternum fore regnum Davidis inter ipsos, si observent diem sabbati: et ita non tantum exigit praecise Deus quod iure suo poterat, sed etiam dulcedine promissionis ipsos allicit, quemadmodum facere solet. Posset quidem uno verbo mandare quod placet: verum indulget nostrae infirmitati, ubi nos promissionibus invitat. Sed posset hic quaeri an tanti fuerit quiescere die septimo, ut regnum illis perpetuum Deus promittat? responsio iam data est, nempe comprehendi sub caeremonia finem ipsum, qui spiritualis erat. Nam Deus iussit populum suum feriari, ut haberet certum symbolum suae sanctificationis, ut dictum fuit. Quum ergo nunc ita loquitur propheta, *Si non efferatis onus per portas urbis huius,* hoc est, si colatis diem sabbati, manebit regni perpetuitas apud vos: quum ita loquitur, ut dixi, haud dubie respicit ad veram observationem: quae non constabat nuda caeremonia: sed maius aliquid et praestantius in se continebat, nempe ut discerent abnegatione sui se tradere Deo regendos. Neque enim operabitur Deus in nobis, nisi prius desierimus sequi et propriam nostram nostram rationem, et proprios carnis affectus. Ideo sub observatione sabbati breviter comprehenditur summa totius pietatis. Dicit ergo, *Ingredientur reges et principes sedentes super solium Davidis.* Notanda est temporis circumstantia. Nam eo tempore res admodum collapsae erant, et regnum valde erat attritum, ut quotidie periclitarentur reges et totus populus. Quum ergo nihil aut parum esset praesidii in urbe tuenda, et conservando regni statu, Ieremias promisit tanquam singulare Dei beneficium, reges fore stabiles cum suis proceribus. Nam ex familia Davidis erant regii consiliarii, ut satis notum est: et

ideo communiter tam regi quam eius consiliariis tribuit, *sessuros esse super solium Davidis*. Dicit, *Vehentur curru et equis ipsi reges et proceres eorum:* deinde adiungit, *Vir Iehudah*. Extendit fructum huius promissionis ad totum corpus: postquam de proceribus loquutus est, simul adiungit plebem quoque fore sociam huius benedictionis, et gratiae Dei. Regnum enim ideo erectum erat, ut totus populus cognosceret se agere sub fide, et tutela Dei. Ergo non abs re Ieremias hic significat communem fore hanc beatitudinem toti populo. *Et habitabitur*, inquit, *haec urbs in perpetuum*. Eadem ratione hoc quoque adiungit: nam Ierusalem tunc erat in magno discrimine, imo quotidie novi terrores afferebantur, et omni ex parte erat horribilis vastitas: quoniam multis cladibus fuerat attrita tota regio. Nunc ergo Ieremias promittit quod erat quodammodo incredibile, urbem fore salvam, si vere et pie colant Deum, idque testentur observatione sabbati. Summa est, per eos stare, quominus experiantur satis sibi auxilii in Deo, quia etiam si undique obsideantur ab hostibus, tamen Deum illis fore certum praesidem salutis, si sint veri et puri eius cultores. Postea adiungit,

26. *Et venient ex urbibus Iehudah, et ex circuitibus* (hoc est, ex toto circuitu) *Ierusalem et ex terra Beniamin, et ex planitie, et ex monte* (hoc est, ex montibus, vel regionibus montanis) *et a meridie afferentes holocaustum, sacrificium, et oblationem* (מנחה) *et thus, et afferentes confessionem* (vel laudem) *in domum Iehovae.*

Hic secundam partem felicitatis adiungit: nam tota populi salus posita erat in regno et sacerdotio. Nam in utroque etiam fulgebat Dei gratia: quoniam tam rex quam sacerdos erant Christi imagines. Quum ergo in sacerdotio cognoscerent Deum sibi esse propitium, quod reconciliarentur ei per sacrificia: in regno autem cognoscerent Deum sibi salutis esse praesidem et custodem, haec fuit perfecta et solida beatitudo. Postquam ergo propheta membrum unum attigit, nunc descendit ad secundum, quod scilicet *venient ex urbibus Iehudah, et toto circuitu, ex terra Beniamin, et aliis locis venient qui offerent sacrificia in templo.* Per se quidem sacrificia non poterant populum servare: sed principium illud sumit Ieremias, non frustra promissam esse reconciliationem populo in sacrificiis. Nam expiabantur vere peccata, et Deus quasi in medium prodibat, ut colligeret ad se populum. Perinde est igitur ac si diceret Deum fore modis omnibus beneficum erga eos, si modo sabbatum observent, hoc est, si puro corde se addicant ad eius cultum. Erat, quemadmodum iam dixi, magna ex parte vastata regio: sed propheta postquam de urbe loquutus est, simul adiungit totam Iudaeam fore habitabilem: quoniam hinc inde in templum ascendent, qui offerent sacrificia. Postquam loquutus est de circuitu, adiungit *terram Beniamin*, cuius dimidia tribus, quemadmodum satis notum est, perstiterat in fide, nec desciverat a familia Davidis: imo pars urbis sita erat in tribu Beniamin. Postea adiungit *planitiem et montes:* quasi diceret ex tota vicina regione cultores Dei venturos, qui dies festos celebrent, et offerant sacrificia pro more. Tandem adiungit medium, ponit *holocaustum, sacrificium, et* מנחה, quae tres erant praecipuae species. Sed summatim docere voluit Ieremias Deum facturum, ut floreat religio ac vigeat apud ipsos, quemadmodum ante. Caeterum postquam loquutus est de externo cultu, finem simul designat, *Afferent*, inquit, *confessionem*, vel laudem, תודה, in templum. Hic una voce complectitur Ieremias quod maximum erat in sacrificiis, quemadmodum etiam colligitur ex Psalmo 50 (v. 14), ubi dicitur, Sacrifica Deo laudem. Deus illic repudiat sacrificia, quae offerebantur a Iudaeis sine recto affectu. Postea ostendit quid unice postulet: iubet ergo sibi offerri sacrificium laudis. Ita nunc Ieremias docet huc spectare omnia sacrificia, ut celebretur Dei nomen, hoc est, ut profiteantur Iudaei se omnia illi debere, ut vitam suam et salutem ferant ei acceptam: denique ut gratitudinem suam coram ipso testentur. Ita hodie nobis manet haec veritas residua, abolitis veteribus figuris: non mactamus vitulos, aut boves, aut arietes, sed sacrificium labiorum, dum confitemur ac praedicamus eius beneficia, quemadmodum loquitur apostolus ultimo cap. ad Hebraeos (13, 15). Sed quod hodie vigere apud nos debet sine umbris, fuit olim cum umbris coniunctum: interea tamen communis est illa veritas Iudaeis nobiscum, quod scilicet dum sacrificia sua obtulerunt sub lege, debebant his visibilibus symbolis testari suam gratitudinem. Pergamus.

27. *Quod si non audieritis me ad sanctificandum diem sabbati, et non tollendo onus, et ingrediendo per portas Ierusalem die sabbati, tunc accendam ignem in portis eius, et vorabit palatia Ierusalem, et non exstinguetur.*

Nunc ex opposito terret eos propheta, si promissionibus Dei non auscultent: Deus enim primo blande nos allicit: ubi autem videt esse refractarios, tractat nos pro ingenii nostri duritie. Ergo nunc minas opponit promissionibus. Dixerat felices Iudaeos fore, si Deum pure colerent, quoniam perpetuum illis esset sacerdotium et regnum: nunc adiungit, *Si non obediveritis*, inquit, *ut sanctificetis diem sabbati*, nempe *ut non faciatis quidquam operis in eo, et non ingrediamini per portas urbis huius*, id

est, negotiando: licebat enim illis egredi ex urbe, quemadmodum satis notum est. Sed per egressum intelligit promiscuam negotiandi rationem. *Si* ergo *non audieritis me in hac parte*, inquit, *tunc accendam ignem in portis urbis huius*. Tenemus consilium prophetae, nempe voluit Iudaeos bene sperare de salute sua, modo resipiscerent, et modo apud eos vigeret purus et integer Dei cultus: ex opposito voluit terrorem incutere, si in sua contumacia pergerent. Non dubium est quin haec comminatio graviter eos offenderet: nam scimus quam fuerint securi, et quam stolide gloriati fuerint non posse urbem illam dirui, in qua Deus habebat suum domicilium: tamen propheta hic denuntiat instare cladem urbi sanctae, si ita violent diem sabbati, ut consueverant. Sed ne poena haec videri posset asperior, ostendit inexcusabilem esse populum, si reiiciat tam apertas admonitiones. Dicit, *Si non audieritis me:* poterant enim alioqui obtendere se fuisse deceptos, quia non putabant tantum esse nefas in violatione Sabbati. Iam omnia haec subterfugia excludit Ieremias, quum dicit, Ecce ego adsum Dei nomine: si violatis sabbatum, ut hactenus, quaenam erit causa? nonne convicti eritis apertae impietatis? Deus enim loquitur: qui fit ut respuatis eius doctrinam? Videmus ergo quasi per anticipationem hoc fuisse dictum, *Si non audieritis me ad sanctificandum diem sabbati*. Iam addit, *Vorabit ignis portas urbis, et non exstinguetur*, hoc est, non exstinguetur donec consumpserit totam urbem et portas eius. Scimus autem tunc habitos fuisse conventus in portis, ideoque fuisse loca celeberrima. Quod ad nomen ignis spectat, metaphorice capitur pro clade, et interitu urbis: tamen scimus etiam ignem fuisse accensum a Chaldaeis, quia non satis illis fuit urbem diruere, nisi etiam grassati essent durius. Incensum igitur fuit templum, et domus consumptae igni. Simpliciter tamen exponere oportet verba prophetae, nempe vindictam Dei fore instar ignis, qui omnia perdat et consumat, ut ne portae quidem urbis futurae sint salvae. Solet etiam aliquid superesse quum urbes funditus diruuntur: sed Deus hic aliquid gravius minatur Iudaeis, quod scilicet non tantum communi more evertet ipsorum urbem, sed ita prorsus consumet, ut nihil maneat reliquum. Cras prosequemur.

CAPUT DECIMUMOCTAVUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam a Iehovah dicendo,*

2. *Surge, et descende in domum figuli, et faciam audire te verba mea.*

3. *Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciens opus super lapide* (super typo: alii vertunt, super rotam).

4. *Et corruptum fuit vas, quod ipse faciebat ex luto* (lutum, ad verbum) *in manu figuli: et reversus est, et fecit vas aliud sicut rectum fuit in oculis figuli, ut faceret.*

5. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*

6. *Annon sicut figulus hic potero vobis facere domus Israel? dicit Iehovah. Ecce sicut lutum in manu figuli, ita vos in manu mea, domus Israel.*

Haec summa est huius doctrinae, quia Iudaei gloriabantur illo singulari Dei beneficio, quod tamen collatum illis fuerat in diversum finem: nempe ut essent sacra eius haereditas, oportuit eiusmodi fiduciam illis eripi, quoniam interea secure Deum spernebant, et totam legem. Atqui scimus in foedere Dei fuisse mutuam stipulationem, nempe ut genus Abrahae pure Deum coleret, sicuti Deus paratus erat praestare quaecunque fuerat pollicitus. Nam illa fuit lex perpetua foederis, Ambula coram me, et sis integer, quae semel Abrahae lata, etiam ad omnes eius posteros spectabat. Quum ergo Iudaei putarent Deum inviolabili pacto sibi esse obstrictum, interea autem reiicerent superbe omnes eius prophetas, et polluerent, imo quantum in se erat, abolerent verum eius cultum: necesse fuit illis detrahere stultam hanc gloriationem, qua se fallebant. Propheta igitur iussus est descendere in domum figuli, ut ad totum populum referret quod illic viderat: nempe figulum pro suo arbitrio fingere vasa, ac refingere. Videtur quidem primo intuitu hoc genus dicendi esse rude et crassum: sed si quisque nostrum se ipsum examinet, fatebimur omnes non posse corrigi superbiam, quae nobis est ingenita, nisi Dominus trahat nos quasi violenter in rem praesentem, et ostendat quid simus. Propheta domi suae potuit audire loquentem Deum: tamen iubetur descendere in domum figuli, non sua causa: erat enim sponte docilis: sed ut populum moveret, quum doctrinae adderet signum istud quasi vice confirmationis. Refert igitur sibi hoc fuisse iniunctum, ut descenderet in domum figuli, deinde referret quid illic viderit, nempe *quum figulus vas formasset, fuisse illud corruptum*, vel dissipatum: deinde ex eodem luto finxisse aliud vas, et diversae formae, prout visum est. Nam in his verbis pondus est: *Sicut rectum fuit in eius oculis.* Postea adiungitur applicatio: *Annon sicut figulus iste potero vos mutare, domus Israel? certe in manu mea estis sicut lutum est in manu figuli*, hoc est, non minus habeo in vos potestatis, quam figulus in opus suum, et in vasa testacea. Nunc videmus quid haec doctrina contineat, stulte scilicet homines facere, dum praesenti et prospera fortuna superbiunt,

et existimant se quasi in tuto locatos esse: quia in singula momenta Deus potest deiicere quos extulit: deinde etiam extollere in altum qui prius humi iacebant. Hoc etiam satis vulgatum est inter homines profanos. Nam laudatur apud eos moderatio, quam ita definiunt, Ut nemo rebus prosperis inflетur: nemo etiam succumbat adversis. Sed nullus vere tangitur hac cogitatione, nisi qui agnoscit nos regi Dei manu. Qui enim somniant fortunam dominari in mundo, opponunt suam prudentiam, et suas opes, et praesidia. Fieri igitur non potest, quin semper se decipiant vana aliqua spe. Donec igitur huc redigantur homines, ut sentiant se ita subiici Dei imperio, ut singulis momentis conditio ipsorum mutari possit pro arbitrio eius, nunquam humiliabuntur ut oportet. Ergo haec doctrina observatu digna est: praesertim si expendimus quam stulte abusi fuerint Iudaei praerogativa illa, qua Deus Abraham, et omnes eius posteros dignatus fuerat, iudicare promptum erit quam necessaria fuerit haec admonitio. Caeterum, si ad nos descendimus, idem quoque reperiemus, nempe violenter agendum esse nobiscum, ut discamus nos humiliare sub potenti Dei manu, quemadmodum Petrus nos admonet (1. Pet. 5, 6). Quantum ad verba spectat, ubi dicitur האבנים, est nomen dualis numeri. Non dubium igitur est quin propheta exprimere velit typos, *des moules*. Nam qui vertunt, Super rotam, non videntur rem ipsam attingere. Sed propheta vel lapideos vel ligneos typos vel ex argilla fictos designat, et numerus hoc satis demonstrat. Vidit igitur figulum cum suis typis, *avec ses moules*. Ita quum finxisset vas unum fictile, corruptum fuit, sumpsit idem lutum, aliud vas formavit, et quidem pro suo arbitrio. Iam dixi cur utile fuerit prophetam descendere in domum figuli, nempe ut postea adduceret Iudaeos quasi in rem praesentem. Scimus enim quantum efficaciae habeant hypotyposes, ubi scilicet res ipsa subiicitur oculis. Nam doctrina poterat esse frigidior apud tardos, imo socordes homines. Sed ubi adiungitur obsignatio, accedit maior vehementia. Haec igitur ratio fuit, cur Deus prophetam suum voluerit spectare quid ageret figulus. Nunc in applicatione notanda sunt antitheta: Sicuti in arbitrio et potestate figuli est lutum, ita etiam in arbitrio Dei sunt homines. Ergo Deus confertur figulo. Non est autem comparatio inter paria: sed ratiocinatur propheta a minori ad maius. Deus ergo respectu hominum dicitur figulus, quia coram ipso sumus lutum. Iam notanda est formarum varietas: quod scilicet ex eodem luto nunc vas unum fingitur, nunc autem diversum, et dissimile a priori. Haec tria antitheta notanda nobis sunt. Ideo dicitur, *An sicut figulus hic non potero facere vobis, domus Israel?* Duo antitheta hic Deus complectitur. Nam confert se figulo, confert populum luto. Scimus longe plus esse potestatis Deo in homines, quam sit homini mortali in lutum. Figulus enim utcunque artifex sit vasorum, tamen non est creator luti. Ergo longe maius est Dei imperium in homines, quam sit figuli in lutum. Sed comparatio est, ut dixi, maioris et minoris: quasi diceret, Figulus potest lutum formare pro suo arbitrio, an ego ero inferior? vel, an potestas mea non saltem par erit opificis potestati, qui et mortalis homo est, et sortis abiectae? Postea addit, *Vobiscum*, vel vobis, *domus Israel:* quasi diceret, Confidite vestrae excellentiae, ut libuerit: tamen non estis praeferendi luto, si respicitis quid sim, et quid possim erga vos. Videmus ergo iam notari duo antitheta. Sequitur et tertium, nempe quod Deus vertere nos huc et illuc possit pro suo arbitrio. Ergo stulte homines praesenti fortunae confidunt, quia singulis temporum articulis potest mutari eorum conditio. Nihil enim in terra stabile. Sed memoria tenendum est quod dixi, refutatam fuisse confidentiam, qua Iudaei se fallebant, quod putarent Deum sibi esse obstrictum, et ita pollicebantur sibi perpetuum statum: et quasi impune contemnerent totam legem, iactabant semper haereditarium illud foedus, quo Deus adoptaverat genus Abrahae. Nunc propheta ostendit, sic haereditarium esse illud foedus, ut tamen debeant illud reputare Iudaei quasi adventitium bonum: quasi diceret, Quod Deus vobis dedit, poterit auferre singulis horis. Nihil ergo vobis est certum, nisi quatenus Deus propitius vobis erit. In summa admonet totam eorum salutem pendere ex gratuita Dei bonitate: quasi diceret, Nihil habetis proprium, sed quod Deus vobis contulit, id precarium est: potest vobis auferre hodie et cras quod heri dederat. Quorsum igitur spectat haec stulta iactantia, quum dicitis vos eximi a communi hominum sorte? Poterant quidem merito Iudaei despicere omnia mundi pericula, quoniam Deus ipsos collegerat sub fidem suam: tuti quidem erant eius praesidio, nempe si praestitissent mutuam fidem, ut vere essent eius populus, sicuti promiserat se illis fore in Deum: sed quum pro nihilo ducerent totam eius legem, et irritum facerent foedus illud, de quo stulte gloriabantur: videmus non abs re prophetam illis excutere fiduciam illam, qua se ipsos fallebant. Hinc colligi potest utilis doctrina, nempe quantum ad totum humanum genus spectat, nihil esse certum vel stabile in hac vita: quoniam Deus potest subinde nos versare, ut deiiciat e sublimi et divites, et quicunque excellunt: ut etiam erigat qui sunt omnium contemptissimi, quemadmodum in Psalmo (113, 7) dicitur. Neque hoc tantum verum esse cognoscimus in singulis, sed in gentibus, in regnis. Utcunque enim multi reges potentia sua sese efferant, ita ut existiment se esse extra omnem teli iactum: videmus tamen ut ipsos quasi subito turbine pro-

sternat Deus. Ita etiam gentibus robustissimis contingit. Ergo quantum attinet ad statum humani generis, Deus quasi in speculo, aut viva effigie nobis hic ostendit, subitas et frequentes esse conversiones in mundo, quae debeant nos expergefacere a torpore, ne quis audeat sibi promittere crastinum statum, aut etiam unius horae, vel unius momenti. Hoc unum est. Sed doctrina haec peculiarem usum habet apud nos: quia sicuti privilegio quodam singulari nos Deus exemit a reliquo mundo: ita etiam vult nos a mero suo beneplacito pendere. Fides quidem debet esse tranquilla, imo debet spernere quidquid potest afferre nobis aliquid aut terroris, aut sollicitudinis. Nam fides ubi habet sedem suam? nempe in coelo. Ergo haec magnanimitas requiritur in omnibus filiis Dei, ut despiciant quieto animo omnes mundi conversiones. Sed videndum est ubi fundata sit illa fidei tranquillitas, nempe in humilitate. Sicuti enim iacimus anchoram nostram in coelo, ita etiam, quantum ad nos spectat, debemus semper iacere prostrati et humiles. Quisquis igitur volitat inani fiducia, ille frustra iactat fidem, et mentitur se quidquam a Deo sperare. Ergo semper veniat nobis hoc in mentem, et recurrat etiam subinde, statum nostrum non esse in nobis ipsis firmum, sed in gratuita Dei bonitate. Nunc tenemus doctrinae praesentis usum. Sequitur postea apud prophetam:

7. *Subito loquar contra gentem, et contra regnum, ad evellendum et eradicandum* (alii vertunt, ad frangendum, vel conterendum), *et ad perdendum.*

8. *Et conversa fuit gens illa a malo suo* (hoc est, a malitia sua) *de qua* (vel, pro qua) *loquutus sum adversus illam: et* (potius tunc, copula valet hic adverbium temporis) *poenitebit me super malo, quod cogitaveram, ut facerem ei.*

9. *Et repente loquar super gentem, et super regnum ad aedificandum, et ad plantandum.*

10. *Quod si fecerit malum coram oculis meis, ut non audiat vocem meam, tunc poenitebit me super bono, quod loquutus fueram, ut benefacerem ei.*

Propior est applicatio doctrinae. Propheta enim generaliter dixerat, populum esse in manu Dei, sicut est lutum in manu figuli. Sed hic adiungit quod magis populare est, nempe in manu Dei esse cunctos mortales, ut nunc ornet gentem unam suis beneficiis, deinde spoliet: qui autem prius fuerant despecti, illos attollat. Dixi hanc partem doctrinae magis esse popularem, quia ad poenitentiam spectat. Paulus dum hanc similitudinem affert (Rom. 9, 21), nos esse in Dei potestate non secus atque lutum est in manu figuli, non loquitur ita populariter. Neque enim disputat de poenitentia, sed altius conscendit: nempe antequam creatus esset mundus, fuisse in arbitrio Dei statuere de singulis quid fieri vellet: nunc etiam nos formari pro eius arbitrio, ut alios eligat, alios reprobet. Paulus ergo illic neque fidem, neque poenitentiam attingit, sed concionatur de arcana Dei voluntate, qua alios ad salutem, alios ad interitum praedestinat. Et videtur etiam Isaias idem velle cap. 45 (v. 9) simpliciter enim illic dicit, Vae qui exsurgunt contra fictorem suum: annon potero statuere de hominibus, inquit Deus, sicut figulus quum varias formas e luto accommodat? Ergo tenendum est illud principium, sic homines formari Dei arbitrio, ut omnes obmutescere oporteat, quia sine profectu obstrepent reprobi, si excipiant, Quare me sic finxisti? Annon tanquam figulus habet potestatem, inquit Paulus, etc. Hoc ergo valere debet in arcana Dei praedestinatione. Sed Ieremias hic doctrinam suam accommodat populo, ut ostendat, Deum sic gratuito foedere elegisse et adoptasse Abrahae genus, ut tamen possit repudiare indignos, nempe quicunque spreverint tantam gratiam. Nunc videmus huius doctrinae multiplicem esse usum. Deus enim ante creationem mundi statuit quid fieri vellet de singulis hominibus. Sed hoc est arcanum eius consilium, et nobis incomprehensibile. Iam alter usus magis est familiaris, nempe quod Deus nunc sua beneficia auferat, nunc autem quasi e morte excitet homines, ut eos attollat in sublime, prout scilicet misertus fuerit eorum, qui vere et ex animo ad eum conversi fuerint, vel rursum offensus fuerit ingratitudine eorum qui abiiciunt oblatam sibi gratiam. Dicit igitur, *Repente loquar super gentem, et super regnum, ut evellam, ut eradicem,* vel exstirpem *et perdam.* Quum dicit *repente,* Iudaeis in memoriam reducit originem generis. Nam qualis erat eorum conditio, quum Dominus illis manum porrexit, et eduxit eos ex illa tam misera servitute, in qua erant obruti? quasi diceret, Reputate vobiscum unde vos Deus extulerit: deinde simul agnoscite hoc fuisse mirabiliter factum, et praeter sensum communem. Eodem enim die fuistis omnium miserrimi, et omnium beatissimi. Nox una non tantum vos a morte in vitam traduxit, sed ex abysso profundissima evexit supra omnem terrenam felicitatem, ac si in nubibus equitaretis. *Deus* ergo *repente loquutus est.* Sed simul etiam disserit de poenis: *Deus loquitur super gentem unam et super regnum unum, ut benefaciat.* Rursum loquitur Deus, *ut evellat, ut perdat gentem et regnum.* Qui fit igitur, ut pereant qui visi sunt ad tempus florere, et esse felicissimi? nempe quia Deus iustas poenas exigit de hominum ingratitudine. Qui fit etiam ut repente surgant qui iacebant sub pedibus omnium? nempe quoniam Dominus eorum miseretur. Sed priore loco propheta de poenis concionatur. *Repente,* inquit, *loquar super gentem, et super regnum, ut evellam et exstirpem, et*

perdam: hoc est, etiam qui videntur sibi esse immunes ab omni periculo, sentient se meo iudicio esse obnoxios, *Sed si gens*, inquit, *conversa fuerit a malitia sua, contra quam loquutus sum adversus eam, tunc poenitebit me super malum.* Non dubium est, quin propheta voluerit os Iudaeis obstruere, qui assidue litigabant cum Deo, quemadmodum ante vidimus. Nam persuaderi illis non poterat, iustas esse poenas scelerum, quum Dominus eos affligeret. Quoniam ergo ita erat obstinati in sua malitia, et hypocrisis etiam ipsos magis obdurabat, dicit hic propheta Dei nomine, *Si loquutus fuero contra gentem unam, et minatus fuero ultimum interitum, si resipiscat, statim reconciliabor ei:* hoc est, non est quod expostulent mecum Iudaei, quasi nimis duriter cum ipsis agam. Reperient enim me placabilem, si resipiscant ex animo. Sequitur ergo, eorum obstinationem in causa esse, ut Deus pergat in suis iudiciis. Nam poenitentia Dei nihil aliud significat, quam quod alibi dicit scriptura, ipsum esse misericordem et tardum ad iram, et facilem ad ignoscendum. Hic ergo testatur nihil aliud obstare Iudaeis, quam obstinationem propriam, quod non melius habeant. Quandoquidem affirmat ex opposito, perditos restitui in melius, *ubi repente loquitur Dominus super gentem et regnum, ut aedificet, et plantet:* ac si dictum esset, Non tantum ignoscam, sed paratus ero beneficiis prosequi quos prius reieceram tanquam mihi inimicos. Amplificat igitur Dei clementiam quum dicit non tantum peccatis hominum ignoscere, ut poenam remittat, sed etiam se paratum esse ad omnia beneficia largienda, si homines ad reconciliationem se offerant. Nunc sequitur oppositum membrum, *Quod si fecerit malum coram oculis meis, ut non audiat voci meae:* nempe ubi plantata fuerit gens meo beneficio (id enim postulat contextus) *tunc*, inquam, *poenitebit me*, etc. Qua denuntiatione significat, Deum quos singularibus donis ornaverat pessumdare, propter indignum abusum: ac si diceret, Si large et liberaliter pollicitus fuero genti, aut regno quidquid optari potest, nisi reperiat locum gratia mea et bonitas, *tunc poenitebit me super bono.* Haec est summa, semper locum veniae patere, ubi se peccator ad Deum convertit: rursum frustra gloriari homines Dei promissionibus, nisi cum timore et obedientia se illi subiiciant. Utrumque fuit necessarium, nempe ut cognoscerent Iudaei sibi Deum fore exorabilem, si resipiscerent: deinde promissiones eius non debere extendi ad crassum illum abusum, ut pro nihilo ducerent legem et prophetas. Mediam igitur rationem hic ponit propheta, nempe simul atque resipiscunt homines, posse tuto et intrepide sperare omnia a Deo, quia ad clementiam propensus est: deinde quamvis gens una excellat multis eius donis, non debere tamen stulte confidere, et trahere praesentem gloriam ad autoris contemptum: quoniam potest Deus eripere quod dedit. Hic est igitur genuinus sensus, non posse aliter nos frui Dei beneficiis, quibus ornati sumus, nisi perseveremus in fide, et in timore eius. Certum quidem est, non pendere Dei beneficia ab hominum dignitate: sed non vult tamen ludibrio esse suam liberalitatem, quemadmodum factum fuit apud Iudaeos, et hodie etiam hoc vitium nimis vulgare est in mundo. Iam sequitur,

11. *Et nunc* (agedum) *dic ad virum Iehudah* (hoc est, ad unumquemque), *et incolas Ierusalem, dicendo* (alloquere omnes Iudaeos, et incolas Ierusalem): *Sic dicit Iehovah, Ecce ego fingo super vos malum, et cogito super vos cogitationem: revertimini igitur quisque a via sua mala, et rectas facite vias vestras et studia vestra.*

12. *Et dixerunt, actum est: quia post cogitationes nostras ambulabimus, et quisque pravitatem cordis sui mali faciemus.*

Iam propheta iubetur sermonem convertere ad Iudaeos, ut doctrinam poenitentiae, quam nuper attigit, illis accommodet. Generalis enim doctrina minus afficit, quemadmodum satis notum est. Ergo hic quasi conserta manu agit cum suis popularibus. *Dic* ergo *ad Iudaeos et incolas Ierosolymae,* qui scilicet aliis debuerant viam monstrare, et erant omnium pessimi. *Revertimini*, inquit, *quisquis a via sua mala.* Hic ostendit Deus peculiariter in Iudaeos competere quod in genere nuper pronuntiaverat, nempe ipsum fore exorabilem, si peccator ad ipsum redeat: eos autem, qui illudunt eius bonitati, non posse impune effugere. *Revertimini*, inquit, *quisque a via sua mala, rectas facite vias vestras.* Quare? *Nam ecce ego fingo*, inquit, *super vos malum, et cogito super vos cogitationem*, hoc est, iam parata est vindicta, et vestris capitibus incumbit, nisi mature convertamini. Atqui si vere et ex animo resipiscatis, ego iam paratus sum vos amplecti. Videmus ut Deus utrumque membrum simul comprehendat. Dixerat prius, Si loquutus fuero contra gentem unam, et conversa fuerit a suis sceleribus, me statim poenitebit. Quod si pollicitus fuero me fore patrem genti aut regno, non patiar me et meam liberalitatem ita sperni, si homines ipsi reiiciant quod offero. Nunc autem dicit, *Ecce cogito.* Hoc ad prius membrum pertinet, nempe ad minas: deinde quum addit, *Revertimini quisque*, hic promittit veniam: quia ut alibi dictum fuit, et saepius, nulla esse posset exhortatio ad poenitentiam, nisi proposita spe gratiae. Deus enim timeri non potest, nisi apud ipsum sit propitiatio, quemadmodum in Psalmo (130, 4) dicitur. Hoc igitur versu ostendit Deus se iam paratum esre ad amplexandos Iudaeos, si resipiscant. Caeterum si pervicaciter agant, ut

soliti sunt, non cessurum illis impune, quoniam *cogitet super eos malum*. Ista autem cogitatio simul effectum et exsequutionem trahit, quoniam figulus est, in cuius manu sumus, et potestate. Iam propheta subiicit quam desperata fuerit populi impietas, nempe quoniam inutilis fuerit eius labor. Fuit quidem haec prodigiosa stupiditas, neque minis Dei terreri, neque allici tam blandis promissionibus. Sed propheta etiam voluit ostendere, Deum expertum esse omnia, ut populum illum ab interitu in vitam, et salutem reduceret: caeterum omnes vias frustra tentatas esse propter perditum populi ingenium. Non possem hodie absolvere: differam igitur reliqua in crastinum.

Postquam retulit propheta se denuntiasse Iudaeis vindictam Dei, nunc adiungit quam superbe contempserint minas illas. Et crimen hinc exaggeratur, quod restabat illis spes aliqua veniae, si modo converterentur ad Deum. Dicit autem propheta eos praecise negasse se quidquam facturos. *Dixerunt*, inquit, נואש: quod vertimus, Actum est. Quanquam maior pars interpretum exponit, Desperatum. Diximus de hoc verbo aliquid 2. cap. et eandem sententiam nunc repetit propheta, quod scilicet pertinaciter dediti fuerint Iudaei suis superstitionibus: deinde etiam perversis illis artibus, unde putabant se posse optime consulere suae saluti, et repellere omnia pericula, quum scilicet coniungerent se nunc Assyriis, nunc Aegyptiis. Sed quia verbum יאש potest etiam accipi pro Fatigare, sicuti colligitur ex duodecimo (*imo* 2) cap. Ecclesiastae, non incommode forte ita exponeretur, Nos sumus fatigati, hoc est, nolumus frustra consumpsisse tantum laboris. Nam hinc sumunt materiam obstinationis impii, quod diu et multum aliqua in re laboraverint. Superbia enim ipsos indurat, An hactenus lusimus operam? inquiunt. Non igitur male quadraret hic sensus, Sumus fatigati, hoc est, debueras initio nos revocare: sed nunc totum fere iter confecimus, et iam non longe distamus a meta. Non potest igitur fieri, ut redeamus ad carceres, quia hoc absurdum esset, tantum a nobis laboris frustra et inutiliter fuisse insumptum. Neque displicet eorum sententia, quia putant esse nomen: ac si diceret, Fatigatio est, id est, iam sero nos castigas, quia per multos annos sequuti sumus hanc viam. Quod ad summam rei spectat, parum interest. Sed sensus esset clarior, si ita placeat vertere, Iam satis superque laboris insumptum est: tu igitur non venis mature vel tempestive. Videtur Isaias capite 57 reprehendere in Iudaeis quod laudandum erat, si valet haec Ieremiae sententia. Nam ita loquitur, Fatigati estis in viis vestris, et nemo vestrum dixit, נואש. Hic exprobrat illis Ieremias, quod dixerint נואש: Isaias autem ex opposito, quod non dixerint. Videntur haec duo inter se pugnare. Sed quum Isaias ita loquitur, Iudaeis exprobrat socordiam, quod experientia saltem, quae stultorum magistra dicitur, non ipsos fatigaverit. Nam quum toties didicissent magno suo malo, se nunc ab Assyriis, nunc ab Aegyptiis deceptos fuisse, hoc fuit nimis crassae amentiae, non tandem colligere longo usu: Certe nos frustra laboravimus. Videmus ergo nunc quo sensu accuset illos Isaias, quod non dixerint, Fatigatio est, id est, quia non expenderint secum, laborem illum esse irritum. Sed aliud hic spectat propheta noster, quod scilicet Iudaei noluerint operam perdidisse, sed perrexerint contumaciter, quoniam obduraverant ad perversam consuetudinem peccandi. Sequitur, *Quia post cogitationes nostras ibimus, et quisque pravitatem cordis sui mali peraget*. Certum est, non ita palam fuisse loquutos. Neque enim ex professo gloriabantur, se esse impios, et Dei contemptores: sed propheta non respicit quid ipsi dixerint, sed potius rem ipsam. Atqui Iudaei solebant opponere sua figmenta et fallacias Satanae Dei verbo. Non mirum igitur est quod propheta illis obiiciat impias istas et sacrilegas voces: quod scilicet maluerint cogitationes suas sequi, et pravitatem cordis, quam Deo se subiicere, et obtemperare eius verbo. Videmus ergo hypocritas nihil proficere dum obtendunt inanes fumos, quia Deus non vult agi secum sophistice aut callide. Manet igitur damnatio omnes impios, quocunque fuco tegant sua scelera. Nam quidquid adversum est sanae doctrinae, est pravum figmentum, est Satanae fallacia, est denique impietas perversi cordis. Quicunque autem deflectunt a simplicitate prophetica, et a doctrina legis, illi sequuntur suas cogitationes, vel cordis sui figmenta. Hinc ergo sequitur, eos sine fructu tergiversari: quia si respuunt puram doctrinam, haud dubie opponunt sua commenta: et huc etiam pertinet quod dicit, לבו הרע. Nunquam fuissent confessi cor suum esse malum, vel sceleratum: et tamen propheta eos accusat, quod proruperint in hanc vocem. Nempe, ut dixi, rem ipsam considerat, et non subterfugia, quibus hypocritae libenter Deum fallerent. Iam sequitur,

13. *Propterea sic dicit Iehovah, Interrogate agedum inter gentes, quis audierit secundum hoc?* (quis unquam audierit aliquid simile?) *foeditatem* (vel, portentum) *patravit valde virgo Israel.*

Hic ostendit Deus Iudaeos prorsus esse desperatos, quia ad cumulum extremum impietatis pervenerint, dum ita audent reiicere oblatam sibi salutem. Quorsum enim spectabat propheta nisi ut eos ab interitu eriperet? Deus ipse per manum prophetae volebat consulere ipsorum saluti. Quanta igitur haec fuit ingratitudo, reiicere paternam illam

Dei curam, et non praebere aurem prophetae, qui futurus erat illis salutis minister? Quoniam autem plus quam surdi et stupidi erant, convertit se Deus ad gentes: *Interrogate*, inquit, vel quaerite, *inter gentes, an quis audierit aliquid tale?* quasi diceret, Non litigabo amplius cum istis brutis animalibus: nulla enim ratio locum habet, sed gentes, quae luce intelligentiae carent, poterunt testes esse tam crassae impietatis, quemadmodum capite etiam 2 dixit, Ite, peragrate insulas, et lustrate totum orbem, an ulla gens unquam reliquerit deos suos: et tamen non sunt dii: quasi diceret, Tantum valet religio apud miseros idololatras, ut maneant defixi in suis superstitionibus: quia horribile est illis, deum mutare: refugiunt igitur illud quasi portentum. Hinc fit, ut addicti sint suis superstitionibus: quia Deum quem semel amplexi sunt, nefas esse putant relinquere: non sunt tamen dii: populus autem meus reliquit me, qui sum fons aquae vivae. Idem nunc repetit aliis verbis Ieremias, quod scilicet non reperietur tale exemplum inter gentes profanas. Tandem subiicit, *rem foedam patravit.* Quanquam nomen שערורה vertunt quidam portentum, et posset ita metaphorice accipi, quoniam verbum שער significat reputare et cogitare. Inde ergo posset sumi haec significatio. Sed quoniam pluribus locis accipitur pro foeditate, non discedam a consensu illo. Dicit igitur hoc esse nimis foedum, quod derelictus fuerit a populo suo. *Et virginem Israel* non honoris causa nominat, sed magis ut augeat probrum. Deus enim, ut ante vidimus, desponderat sibi populum illum: et ita decebat servari fidem coniugalem, quemadmodum puella quae viro desponsa est, iam non debet huc vel illuc respicere: quia nulla ei conditio quaerenda est, postquam fidem suam obstrinxit. Populus autem Israel, qui debuerat esse quasi sponsa Dei, multo foedius peccavit, et cum maiori dedecore, et infamia, quum ita se prostituit tam superstitionibus, quam perversis consiliis. Nunc adiungit similitudines, quibus crimen magis amplificet.

14. *An relinquet e rupe agri nivem Libani? an relinquentur aquae alienae, et frigidae fluentes?*

15. *Quia oblitus est mei populus meus, frustra suffitum faciunt* (vel adolent), *dum corruere eos fecerunt* (copula enim explicative accipitur vel causaliter) *in viis suis* (vel ipsorum), *semitis saeculi, ut ambularent per semitas, viam non calcatam* (quanquam verbum כשל significat etiam impingere, vel offendere, ideo verti posset, et eos impingere fecerunt in viis suis.

Hic quemadmodum nuper attigi, crimen populi exaggerat Deus duplici similitudine. Nam si quis aquam haurire possit in agro suo, et illic reperiat fontem, quantae stultitiae erit, procul currere ad petendam aquam? Deinde, etiam si ex loco vicino aqua non scaturiat, tamen fluat e longinquo, ut retineat purum liquorem et frigidum, quis non contentus erit tali aqua? et si velit ipsam scaturiginem petere, nonne omnes ridebunt talem amentiam? Atqui Deus erat instar vivi fontis, et Ierosolymae erat scaturigo, unde poterant ad satietatem bibere Iudaei: deinde etiam quasi per canales fluebat ad ipsos Dei beneficentia, ita ut nihil ipsis deesset. Videmus ergo duplicem hic amentiam coargui in populo, quod spernebat praesentem Dei beneficentiam, ac si quis vicinus monti Libani nollet bibere aquas frigidas: vel si quis nollet haurire ex fluvio, sed vellet ire ad fontem ipsum. Quum igitur modis omnibus Deus se illis offerret, et exposita illis esset eius liberalitas, haec fuit nimis foeda et inexcusabilis dementia, reiicere aquas fluentes, et fontem ipsum. Nunc tenemus summam huius loci. Hoc certe naturaliter omnibus est ingenitum, ut contenti sint praesentibus bonis, praesertim ubi non alibi potest quidquam reperiri melius. Si quis habeat fontem in agro suo, cur alio proficiscetur ut bibat? hoc est prodigiosum. Aquane indiges? atqui Deus eam tibi suppeditat: tantum sume ex fonte tuo. Si excipiat quispiam, Fons iste mihi fastidio est: volo scire an aquae procul petitae sint meliores. Videmus hoc signum esse bruti stuporis: iam si cui displiceat aqua, quae fluit, et frigida est, et pura, quoniam velit fontem ipsum habere, etiam prodet ille, quisquis erit, suam vesaniam: quemadmodum hodie si quis nolit bibere aquam Rhodani, quae hic fluit, nolit etiam gustare ex fontibus, sed velit currere ad fontem Rhodani, et ipsam scaturiginem, nonne dignus est, qui et fame et siti pereat? Deus ergo ostendit Iudaeos ita privatos esse omni sensu et ratione, ut debeant omnibus esse detestabiles: et ideo in applicatione repeti debet utrumque membrum, quum dicit, *Populus meus oblitus est mei.* Hoc quidem per se obscurum esset, vel non satis explicitum: sed Deus hic ex superiore sententia repetit, se esse fontem aquae vivae, qui sit Iudaeis expositus: deinde suam beneficentiam, et quidem multiplicem fluere per canales instar aquae vivae et frigidae. Quoniam ergo populus Dei obliviscitur, bis ingratus est, nempe quoniam non dignetur bibere ex fonte ipso, et fastidiat aquas frigidas et fluentes, hoc est, non calefactas, unde contrahitur foetor: deinde puras et liquidas, quae nihil habent luti. Iterum vocat *populum suum*, sed probri causa: nam minus excusabilis fuit haec perversitas, quum Deus peculiariter Iudaeis se offerret, illi autem respuerent oblatam eius liberalitatem. Si hoc factum fuisset a profanis gentibus, erat levius delictum: Deus enim non dignatus fuerat illas tam insigni praerogativa: sed quum electi essent prae aliis omnibus Iudaei,

hoc fuit quasi prodigiosum, *quod Dei obliti sint,* nempe quem cognoverant. Nam fuerat gentibus incognitus: patefecerat autem se Iudaeis. Oblivio igitur haec, quam accusat propheta non poterat ex errore nasci, sed potius ex destinata pervicacia. Postea adiungit, *Frustra mihi adolent suffitum, quandoquidem impingere* (ut copula resolvatur in causalem particulam) est occupatio, quum dicit *frustra eos suffitum facere.* Scimus enim ut suis caeremoniis confisi fuerint Iudaei: ita quoties ar[redacted] guebantur a prophetis, in promptu semper erat ill[redacted] exceptio, Nos tamen sumus Dei [redacted]ultores: nam s[redacted] dulo ascendimus in templum, et pollicitus est su[redacted] tum quem adolebimus fore sibi boni odoris. Q[redacted] quam sub hac voce comprehendit etiam [redacted]a sacrificia: nam de omnibus generaliter dictum [redacted]st, Ascendet odor suavis coram Domino. Ergo [redacted]sub una specie cultum illum externum designat, i[redacted]uo satis assidui erant Iudaei. Sed quoniam erat [redacted]era simulatio, quum abesset cordis integritas, id[redacted]hic repellit vanam illam exceptionem propheta, e[redacted]cit frustra eos obtendere suas caeremonias, quod s[redacted]ri-ficiis valde intenti essent, deinde non negliger[redacted] quidquid spectabat ad externum Dei cultum: *Frustr*[redacted]*rustra*, inquit: quemadmodum haec doctrina fre-[redacted]uenter apud prophetas occurrit, et debet plus quam [redacted]ita esse inter pios. Sed videmus quam difficile [redacted], eam persuadere mundo: semper enim praevalet [redacted]pocrisis, et homines existimant se peragere om-[redacted] officii sui partes, dum aliqua species pietatis [redacted]r ipsos fulget: Deus autem, ut ante vidimus, c[redacted]ipsum, aut veritatem respicit. Sed hoc mundus n[redacted]potest capere. Ergo non temere omnes proph[redacted] toties inculcant hanc doctrinam, quod scilicet sol[redacted]terior pietas, quae coniuncta est cum cordis inte[redacted]ate, placeat Deo: totus autem externus cultus [redacted]s sit et futilis, nisi coniuncta sit illa cordi[redacted] since[redacted]. Postea causam adiungit, nempe qu[redacted] *impin*[redacted]*fecerint in viis ipsorum.* Non dubium [redacted] quin fa[redacted] doctores intelligat, qui populum a[redacted] traxerant [redacted] genuino et simplici Dei cultu, et [redacted] ruperant [redacted]nam doctrinam multis figmentis. [redacted]Et Hebraeis s[redacted] tritum est, nomen subaudire [redacted]em-admodum s[redacted] diximus. Quoniam igit[redacted]*cerunt ipsos aut im*[redacted]*ere aut corruere.* Sum[redacted]st, non posse probari [redacted] populi sacrifici[redacted]iam vitiata sit apud omnes [redacted] Vi[redacted]utem exprimit propheta, nempe q[redacted]actus fuerit populus a recta via, hoc est, ab ipsa lege, quae unica est pie iusteque vivendi regula. Caeterum hinc colligimus quam frivola sit eorum excusatio, qui causantur se sequi quod didicerunt a patribus, deinde quod traditum est ab antiquis, et publico consensu receptum: Deus enim hic pronuntiat hanc fore causam exitii populo, quoniam deceptus fuerit a falsis prophetis. Quum dicit, *In viis ipsorum,* vel suis, dissentiunt hic interpretes, quoniam referunt ad pseudoprophetas multi istud relativum הם. Sed mihi magis probatur contraria expositio, nempe *quod impingere fecerint in viis suis rectis*, quoniam erroribus ipsos abduxerint a recto cursu. Quum ergo dicit *In viis suis*, haud dubie in bonam partem debet accipi: Deus enim monstraverat viam populo. Ergo legis doctrinam vocat populi vias, quibus assueverat. Iam sequitur, *Semitas saeculi:* pro eodem hoc etiam secundum membrum capitur. Et notanda est antithesis inter *semitas et viam non calcatam.* Haec brevitas posset esse obscura, ideo distinctius loquar: Vocat propheta vias populi, in quibus fuerat probe edoctus. Hoc autem abstulit omnem colorem defensionis, quum populus non posset excipere, se fuisse deceptum, ac si nunquam scivisset quid rectum esset. Atqui non tantum fuerat edoctus, sed etiam fuerat ductus quasi per manum, ita ut via legis deberet illi familiariter esse cognita. Hoc igitur unum est. Deinde adiungit *viam saeculi*, nempe quoniam lex non fuerat exiguo ante tempore lata, sed iam a multis saeculis. Antiquitas ergo illa debuerat stabilire legis Dei fidem. Nunc ergo videmus quid haec duo valeant, *quod* [redacted]*orruerint*, vel offenderint Iudaei decepti a falsis [redacted]octoribus *in viis suis*, quibus scilicet assueverant: [redacted]einde *in semita saeculi*, hoc est, in doctrina iam [redacted]im recepta, et cuius autoritas pluribus saeculis [redacted]abilita fuerat. Ex opposito dicit tractos fuisse [redacted]daeos ad semitas, *et viam non calcatam*, hoc est, [redacted]recta via fuisse abductos in errorem. Et iterum [redacted]ggravat eorum crimen, quod maluerint errare [redacted]uam tenere viam, quae calcata erat, a patribus [redacted]cilicet. Caeterum posset hic quaeri, an per se [redacted]amnari debeat haec mutatio, dum vetustatem con-[redacted]emnimus, et potius reputamus quid rectum sit. Solutio facilis est: propheta enim hic loquitur Dei nomine. Ergo principium illud tenendum est, nullam esse viam, nisi quam Deus ipse monstravit: si quis venisset aliunde, et iactasset antiquitatem, propheta ludibrio habuisset illam iactantiam. Quare? nam quaenam est vetustas in hominibus, qui statim evanescunt? et ut coacervemus multa saecula, tamen inter homines non reperietur quidquam firmum. Illud igitur notandum est, Deum fuisse ducem eius viae, quam conqueritur propheta relictam esse a populo. Nunc quae sequuntur optime cohaerent, nempe quod populus a via aberraverit, quam diu tenuerat. Neque enim, ut iam dictum est, sequuti fuerant Iudaei aliquem ex mortalibus, sed Deum ipsum, qui dignatus fuerat manum illis porrigere et ostendere certam salutis viam: deinde notandum est, quales fuerint illorum patres, nempe qui Deo fuerant obsequuti: et quum tot haberent exempla, debebant magis ac magis ad imitandi studium incitari. Fuit igitur haec inexcusabilis pravitas, viam

longo usu probe compertam relinquere, *viam saeculi*, hoc est, quae fuerat illis probata tam longo tempore, et abire *in semitas non calcatas*, nempe quia nullo exemplo sanctorum qui soli erant veri patres fuerant adducti, ut sibi excogitarent novos et fictitios cultus: deinde ut desciscerent a simplici legis doctrina. Si quis respondisset, calcatas esse illas vias, quoniam haberent et Assyrios et Aegyptios socios superstitionum, non potuit haec exceptio admitti. Nam, quemadmodum iam dixi, propheta non promiscue de quibuslibet exemplis loquitur, sed de exemplis patrum, quos certum erat fuisse gubernatos a Domine. Sequitur,

16. *Ad ponendum terram eorum in vastitatem* (hoc est, ut ponam terram eorum in vastitatem), *in sibila perpetua: quisquis transibit per eam obstupescet, et movebit caput.*

Iam rursus denuntiat propheta poenam, quam meriti erant, nempe *quod immineat terrae ipsorum vastitas:* Haec, inquit, erit merces eorum, *quod redigetur terra in solitudinem, deinde in sibila perpetua*, vel in sibilos (utrumque enim genus reperitur). Hic ponitur etiam nomen עולם, quo nuper usus fuit propheta, sed diverso sensu: nam quum vocabat *semitas saeculi*, ad praeteritum tempus respiciebat: nunc autem de futuro tempore dicitur. Quoniam ergo Iudaei sese alienaverant a viis saeculi, hoc est, ab aeterna Dei veritate, ideo dicit *terram ipsorum fore materiam sibili perpetui*, quoniam non tantum paucis annis, sed usque ad finem mundi horribilis erit illa clades, quae tunc instabat. Et secundo membro clarius exprimit quid intelligat per *sibilos aeternos*, nempe *quia quisquis transibit per eam obstupescet, et movebit caput*, vel concutiet caput, quemadmodum solet fieri vel in stupore, vel in ludibrio, vel in detestatione. Haec loquutio frequenter occurrit apud prophetas. Terra Chanaan postquam data fuit Iudaeis, erat quasi excellentissimum theatrum omnis opulentiae: Deus enim in ea explicuerat inaestimabiles thesauros suae bonitatis, ut raperet ipso aspectu omnes in admirationem sui: ita ex opposito fuit materia horroris et sibilorum, quum Deus eam maledixit. Postea sequitur confirmatio,

17. *In vento orientali* (vel per ventum orientalem: quidam legunt כ loco ב, et dicunt, tanquam ventus orientalis: sed quod ad mentem prophetae spectat, nulla est ambiguitas: per ventum ergo orientalem) *dispergam eos coram facie inimici: cervicem, et non faciem ostendam ipsis* (videre ipsos faciam) *in die calamitatis ipsorum* (vel interitus, ut alii vertunt).

Quanquam non exprimitur nota similitudinis, si legimus ב non כ: tamen propheta similitudine utitur. Neque enim Deus impulit vento orientali Iudaeos, sed quoniam violenti sunt illius venti impetus in Iudaea, saepe ventus orientalis tantundem valet ac procella, vel turbo: ac si diceret, tanquam turbine, vel procella ego eiiciam ipsos: *dispergam*, inquit, vel dissipabo *coram facie inimici*. Significat venturos hostes, qui Iudaeos e terra sua exterminent: sed aliud adiungit, nempe plenos hostes fore terrore, quoniam Deus dabit illis vim turbinis, aut procellae, ut disiiciat, vel dissipet Iudaeos ipsos: quoniam scilicet expavefacti a Deo nusquam audebunt consistere. Sequitur altera comminatio, *quod Deus obvertet illis cervicem*, vel tergum, *et non faciem in die cladis*. Continget interdum nos duriter castigari a Deo, quemadmodum saepe exercet fideles suos, quum illos etiam subiicit impiorum libidini: sed tamen hoc remedium non aufertur fidelibus, quin reperiant aliquid solatii in Dei misericordia: nam sicuti deiicit ad inferos, ita etiam reducit: mortificat et vivificat, quemadmodum dicitur secundo capite primi Samuelis (v. 6). Hic autem Deus poenam denuntiat absque ulla venia, aut levatione: *Dispergam*, inquit, *eos, sed per ventum orientalem coram hostibus*. Deinde, frustra ad me confugient, et meam clementiam, licet alioqui omnibus sit exposita, frustra tunc implorabunt: quia decretum est ipsis non ignoscere. Ostendam, inquit, illis tergum meum, aut cervicem: nam עֹרֶף est posterior pars capitis, vel occiput, sed hic capitur pro tergo. Sentient ergo me aversum, ut iam non sint positi ante oculos meos. Nam haec est nobis inaestimabilis consolatio, dum adhuc dignatur Deus respicere nostras miserias. Sed aufert hanc spem Iudaeis, quia *obvertet illis tergum in die cladis*. Reliqua non prosequar nunc.

18. *Et dixerunt, Venite, et cogitemus contra Ieremiam cogitationes, quia non peribit lex a sacerdote, et consilium a sapiente, et sermo a propheta: venite, et percutiamus eum lingua, neque attendamus ad cunctos sermones eius.*

Hic recitat Ieremias quantus furor occupaverit eorum mentes, quibus denuntiaverat Dei vindictam. Erat certe illud horribile auditu, quum essent desperati, nihil tamen sperandum esse auxilii a Deo. Hoc enim valebat loquutio quam vidimus, In die calamitatis eorum ostendam illis cervicem et non faciem, vel, a tergo me videbunt et non a facie. Quum igitur nulla spes veniae illis esset residua, nonne fuit hic prodigiosus stupor, non moveri neque humiliari, quum viderent Deum sibi esse tam infestum? Ostendit autem propheta, secure contemptam fuisse illam denuntiationem: imo tantum

fuisse obstinationis in eorum malitia, ut tunc se animosius accingerent ad repugnandum. Dicit enim eos ex professo conspirasse, quum de illo tam horribili Dei iudicio essent admoniti: ac inducit eos sese mutuo hortantes, *Venite, et cogitemus cogitationes contra Ieremiam.* Videndum est quid opponant Dei iudicio, nempe sua consilia et decreta. Hoc in summa erat transferre a Deo autoritatem ad se ipsos. Spoliabant igitur Deum iure suo, et volebant occupare eius solium, ac si essent ipsi iudices, et possent subiicere suo arbitrio quidquid attulerat propheta. Probabile quidem est, non gessisse bellum cum Deo data opera, quoniam hypocritae semper obiiciunt sibi aliquas nebulas, quibus sponte se ipsos obtenebrant. Interea diabolicus furor ipsos impellit, ut non habeant ullam rationem Dei. Nam si expenderent apud se quale doctrinae genus est quod affertur, possent facile discernere. Unde igitur hic furiosus impetus, ut dum volunt conserere manus cum homine, impingant in ipsum Deum? nempe, sicuti iam dixi, excaecat eos sua impietas et superbia, ut Deo eripere non dubitent suum honorem, et ita substituant se in eius locum. Idem hodie exemplum cernitur in toto papatu. Nam dum inter se ad refutationem apertae veritatis conspirant, non interrogant os Dei, neque respiciunt quid scripturis traditum sit: sed contenti sunt putida decreta vel potius somnia ebuccinare, in quibus nihil est tam futile quod non velint haberi pro oraculo: ubi autem protulerint suas bullas, existimant se satis probe munitos esse, quasi Deus suo iure deiectus sit. Sed ex contextu clarius hoc patebit. Dicunt enim, *Quia non peribit lex a sacerdote.* Haec ratio quam subiiciunt ostendit unde tanta securitas, qua freti non dubitent repellere propheticum sermonem, quia scilicet *sunt sacerdotes et prophetae*, hoc est, quia occupant sedem in ecclesia: gloriantur titulis illis, quamvis merae sint larvae: quia susque deque reputant, non habere quod vocationi respondeat. Ita larvatos pontifices videmus contentos fuisse titulari vocatione, neque interea curasse an reddenda esset coram Deo ratio. Et ita saeculis omnibus hypocritae abusi sunt Dei donis. Clarius hoc cernitur in papatu. Nam certe ubi omnia discussa fuerint, videbimus his armis confidere papam cum tota sua caterva: ubi enim centies victi fuerint testimoniis scripturae, hoc tamen uno clypeo strenue se defendunt, ecclesiam non posse errare: repraesentari ecclesiam in papa et episcopis et toto clero. Deinde praelatos, ut vocant, esse successores apostolorum. Et ita plenis buccis detonant continuam successionem a Petro: unde tandem colligunt ecclesiam romanam esse matrem omnium fidelium: deinde illic spiritum sanctum residere: quia quisquis in locum Petri successit, et occupat eius cathedram, ille praeditus est eodem spiritu, et eadem autoritate. Videmus ergo ut papistae non aliis armis hodie certent nobiscum, nisi quibus olim omnes illi reprobi aggressi sunt Ieremiam. Primum dicunt, *sufficere, si habeant suas cogitationes*, hoc est, si inter se statuerint quid factu opus sit: quia sub hac voce comprehendunt tam deliberationes quam decreta: ac si dicerent, Nos praediti sumus iurisdictione ordinaria: Deus enim ecclesiae suae nos praefecit. Ergo quidquid a nobis prodierit, debet censeri inviolabile. Ratio, *Nam lex non potest perire a sacerdote, et consilium non potest perire a sapiente, et sermo a prophetis.* Haec tria poterant specioso colore obiicere contra Ieremiam. Neque enim negari poterat, quin essent legitimi sacerdotes quoad vocationem, deinde quin esset illic ecclesia. Iam seniores, qui coniuncti erant sacerdotibus, etiam merito iactabant suam dignitatem. Postremo nunquam caruit populus ille suis prophetis. Videmus ergo ut obtenderint contra Dei prophetam speciosos praetextus, et quibus poterant non magno negotio fallere omnes simplices. Si fiat comparatio, certe tota colluvies papalis non potest simili iure idem praetexere, sed Iudaeis longe est inferior. Nam quum dicunt se repraesentare ecclesiam, de eo disputandum est: et tandem venire cogentur ad illud principium, ut definiamus quid sit ecclesia. Iam ubi constiterit quid sit ecclesia, iterum quaeretur, an sint legitimi episcopi et praesules. Neque enim vocatio eorum fundata est in verbo Dei: quia omnes sunt schismatici, et hoc etiam constat ex eorum canonibus, quia hodie nulla viget canonica electio apud eos. Ergo sequitur, cessasse illam vocationem, de qua tam stolide et arroganter superbiunt. Sed ut demus illos esse legitimos ministros et vocationem eorum probari ex Dei verbo, tamen non sequitur propterea, esse veros Dei ministros, quoniam locum ordinarium teneant, et iurisdictionem in ecclesia. Nam omnibus saeculis videmus ecclesiam Dei fuisse obnoxiam huic malo, ut haberet lupos loco pastorum, haberet homines impios et perfidos, qui Deum oppugnare ausi sunt sub eius nomine. Quum ita olim contigerit, hodie non possunt discrimen ullum afferre, vel papa, vel omnes larvati eius episcopi, quin metuendum sit nobis a lupis. Quare? Fuerunt, inquit apostolus olim falsi prophetae: ita etiam et inter vos erunt falsi doctores (2. Pet. 2, 1). Ostendit hodie non minus cavendum esse a falsis episcopis et prophetis et doctoribus, et quocunque titulo sese insigniant, quam olim. Ergo quum papistae futiliter iactant, ecclesiam non posse errare, merito ridendi sunt: quia videmus quos sequantur: et quemadmodum olim manifesti Dei hostes congressi sunt cum Ieremia. Ita etiam illi palam Deum nunc oppugnant solo inani titulo: quia *sint sacerdotes, quia sint prophetae, quia sint seniores*, vel presbyteri,

hoc est, quia teneant iurisdictionem ordinariam. Hic igitur locus sufficere nobis debet ad refutandam eorum stultitiam, ubi verba pro re afferunt, et tantum nituntur hoc argumento, quod ecclesia non possit errare. Tantundem enim valet illud, ac quod nunc refertur a propheta, *non posse legem perire a sacerdotibus.* Atqui alibi videmus quid Deus minetur, nempe horribile illud iudicium instare, ut caecutiant sapientes, ut stulti sint, ac fatui sacerdotes et prophetae. Sed hinc discamus qua lege, et in quem finem Deus passim ornet ecclesiae ministros et pastores claris elogiis et insignibus: certe non ut superbiant falso praetextu, sed ut fideliter exsequantur munus suum. Quidquid sit, videmus perversam esse hanc confidentiam, ubi obiiciunt pastores non posse legem sibi excidere, neque sermonem, vel doctrinam: quia sint ac vocentur sacerdotes. Addunt, *Venite, et percutiamus eum lingua.* Rursus suam autoritatem magni faciunt: quemadmodum hodie papistae quasi e sublimi nos derident, quia non sit disputandum cum haereticis, quia non sint revocanda in dubium quae iam olim statuta sunt, et de quibus semel ecclesia pronuntiavit: nam videtur hoc illis plus quam absurdum, atque etiam indignum, ubi rogamus dari nobis audientiam, et controversias, quibus hodie turbatur mundus, volumus dirimi et decidi ex lege et prophetis, ac evangelio. Quid? ergo ecclesiae decreta in nihilum redigentur? Scriptura est nasus cereus: nihil habet certum, vel firmum: potest enim torqueri in quamlibet partem, et hypocritae semper abusi sunt Dei verbo: sequitur ergo nihil esse certum, neque perspicuum in scriptura. Hoc est lingua percutere: quemadmodum videmus actum fuisse cum Ieremia: Quid disputandum est cum isto homine, qui tam audacter nobis minatur, quasi excelleret supra alios? atqui unus est e populo tantum. Iam quid opus est longa disputatione? habemus enim autoritatem, et satis erit uno verbo statuere, quidquid affert esse repudiandum: ergo non est cur nos fatigemus longo certamine: lingua enim nostra habet ius decisivum, ut loquuntur. Videmus ut obiicere ausi fuerint impii illi sua decreta, quibus obruerent sermonem propheticum, et fidem derogarent Ieremiae. Quoties ergo huc se efferunt homines, ut percutere lingua sua velint servos Dei, et opprimere sermonem eius, qui per ipsos loquitur, tenemus quo loco habendi sint, et quantum ponderis secum habeant omnia eorum decreta, vel determinationes. Sed clausula versus clarius ostendit quam pervicaciter contempserint omnem doctrinam: hoc enim signum est desperatae contumaciae, non attendere ad sermonem propheticum. *Non attendamus*, inquiunt, hoc est, non moremur quid loquatur, et quidquid loquutus fuerit fortiter spernamus. Quemadmodum dixi, propheta hoc verbo ostendere voluit fuisse ita diabolico impulsu excaecatos, ut non dubitarent reiicere quidquid a Deo profectum erat, et aures occludere, et data opera negligere, ut solent improbissimi. Hodie non minor etiam contemptus apparet in papatu: nam si placide nos audirent, si expenderent tranquillis animis et mansuetis quod afferimus, certe statim esset inter nos transactum. Sed hoc unum illis propositum est, nihil audire: quia contenti sunt hoc fallaci praeiudicio: Si repraesentent ecclesiam, in suo arbitrio esse, damnare quidquid dicimus: et ubi nos damnaverint, iam non opus esse alia disquisitione. Caeterum, hinc monemur, etiam si multis vitiis laborent homines, semper tamen restare aliquam spem salutis, modo ne sint prorsus indociles, et praefracta fiducia reiiciant quidquid proponitur ex lege et prophetis, et evangelio. Nam quemadmodum multi morbi, etiam si graves sint, ac periculosi, tamen admittunt remedia: sic etiam statuendum est, sanabiles esse homines quamdiu sustinent doceri, et moneri, et corrigi: ubi autem clausis auribus, praetereunt omnem doctrinam, ubi spernunt omnia consilia, ubi pro nihilo ducunt minas Dei, et correctiones, desperata est eorum salus. Sequitur,

19. *Attende Iehovah ad me, et audi vocem litigatorum meorum* (hoc est, rixantium mecum).

Quia videt propheta suam operam esse inutilem apud homines, convertit se ad Deum, ut iam ante aliquoties vidimus eum facere. Nec dubium est quin plus vehementiae habuerit haec loquendi ratio, quam si continuo tenore ipsos fuisset alloquutus. Poterat quidem dicere, Miseri, quo ruitis? et quid sibi vult haec amentia? quem tandem finem putatis fore, ubi adversati fueritis Deo, contumaces adversus spiritum eius? neque enim potestis lucem exstinguere vestra pertinacia vel impudentia. Poterat hoc modo propheta eos obiurgare: sed plus vehementiae fuit, quum relictis hominibus Deum ipsum coepit alloqui. Haec igitur apostrophe diligenter nobis notanda est, quia hinc colligimus exprobratam fuisse Iudaeis extremam amentiam, ex quo non dignatus est propheta cum ipsis litigare. Sed interea dixit, Non attendunt ipsi, *attende Iehovah ad me.* Videbat se contemni ab illis Dei hostibus: hac autem precatione significat, suam tamen doctrinam vigere coram Deo, et retinere suum pondus, neque posse excidere. *Iehovah* ergo, inquit, *animadverte ad me, et audi clamorem litigantium mecum.* Hic duo postulat Ieremias, nempe ut Deus suscipiat causam suam, deinde ut vindictam exigat de illa pervicacia hostium suorum. Hic autem locus apprime notatu dignus est, quia haec est fultura, quae nunquam potest nobis excidere, quum scimus probari Deo nostrum obsequium: et ut nobis prae-

scribit quid dicendum sit, ita quae ab eo profecta sunt semper habitura pondus suum, nec posse fieri mundi ingratitudine, ut quidquam de fide coelestis doctrinae pereat, vel minuatur. Ergo quoties vel nos derident impii, vel eludunt, vel negligunt, sequamur prophetae exemplum: petamus a Deo ut nos respiciat. Hoc autem fieri non potest, nisi sincero animo studeamus exsequi quod nobis mandavit. Ergo conscientia pura aperiet nobis ianuam, ut possimus intrepide Deum vocare et sponsorem et vindicem, quoties contemnitur labor noster ab hominibus. Secundo loco postulat, *ut Deus audiat clamorem eorum qui cum ipso litigant.* Unde colligimus, impios adeo nihil proficere sua superbia, ut magis ac magis Deum provocent, quum ita sese opponunt purae eius doctrinae, et rixantur adversus eius prophetas et pios doctores. Quum ergo videmus impios nihil aliud consequi, nisi ut iram Dei magis accendant, eo animosius pergere nos oportet in officio: quia etiamsi ad tempus magnis clamoribus opprimant Dei veritatem, Dominus compescet eos, et ita compescet, ut eluceat illa doctrina quae nunc iniustis calumniis evertitur. Postea adiungit,

20. *An reddetur pro bono malum? quia foderunt foveam animae meae: recordare quod steterim coram facie tua ad loquendum pro ipsis in bonum, ad avertendam iracundiam tuam ab ipsis.*

Exaggerat hoc versu propheta crimen suorum hostium: quia scilicet non modo ferociant adversus Deum, sed etiam obliti humanitatis inique oppugnent ipsum prophetam. Impietas quidem magis est detestabilis quam inhumanitas, quo scilicet Deus magis excellit supra cunctos mortales: verum ipsa inhumanitas plus in se continet turpitudinis, quia est crassior, ut ita loquar, et melius perspicitur. Nam impii saepe occultant suam perfidiam: sed ubi agendum est cum hominibus, illic statim apparet ritene an secus nos geramus. Ergo propheta ubi detexit impietatem hostium suorum, nunc adiungit, ipsos, etiamsi vocentur ad humana iudicia, esse prorsus intolerabiles, quoniam scilicet rependant indignam mercedem homini innoxio, et qui sedulo curaverat eorum salutem. Nunc tenemus consilium prophetae. Quamvis autem saepe contingat rependi malum pro bono, et ingratitudo satis sit commune vitium: tamen natura ipsa abhorret ab ingratitudine: ideo dixit ille, nullam legem fuisse latam adversus ingratos, quia scilicet illud sit instar prodigii. Quum igitur natura dictet, rependi debere mercedem bene meritis, et hoc debeat omnium cordibus esse infixum, ratiocinatur propheta ab illo communi iure et sensu cunctorum mortalium. *An,* inquit, *rependetur pro bono malum? nam foderunt,* inquit, *foveam animae meae, et tamen precatus sum pro ipsis: conatus sum avertere iram Dei,* quum suppliciter me opposuerim deprecatorem pro ipsorum salute. Quanta est ista barbaries vel inhumanitas, quod me persequuntur? Caeterum quoniam videbat se frustra verba facturum apud surdos, ideo rursus Deum appellat testem suae integritatis: *Recordare,* inquit, *quod steterim coram facie tua ad loquendum pro ipsis:* quasi diceret, Etiamsi malignitas impediat homines ne cernant qualis sim, et qualiter me gesserim erga ipsos, Deus erit mihi optimus testis, ac proinde contentus ero illius iudicio. Postea sequitur,

21. *Propterea pone filios eorum ad famem* (hoc est, proiice, vel prostitue ad famem) *et diffunde* (vel diffluere fac) *eos ad manus gladii, et sint mulieres eorum orbae et viduae, et viri eorum sint percussi ad mortem* (lethaliter), *iuvenes eorum sint percussi gladio in proelio.*

Hic videtur propheta sese prae excandescentia proiicere ad imprecationes, quae absint a recto affectu: quia etiamsi nondum ore suo protulerat Christus, precandum esse pro his qui nobis maledicunt: tamen lex illa Dei semper cognita fuit a sanctis patribus. Non debuit igitur Ieremias perrumpere ad diras istas, ut imprecaretur ultimum interitum suis hostibus, quamvis ita essent meriti. Sed notandum est, non fuisse nisi spiritus instinctu commotum, ut ita excandesceret contra hostes suos. Neque enim excusabilis esset hoc colore, quod furor fiat saepius laesa patientia: debent enim filii Dei ad extremum usque tolerare omnes iniurias. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta hic non temere quidquam protulit, neque etiam sibi permisit hoc vel illud optare, sed quod dictabat spiritus sanctus, obedienter promulgat, tanquam fidele eius organum. Diximus alibi, primo hoc observandum esse quum imprecamur aliquid adversi reprobis, non agendam esse privatam causam. Nam qui se ipsum respicit, semper abripietur nimio impetu: deinde etiam si essent rite composita vota nostra, tamen hoc semper damnandum est, si privatim consulimus nostris commodis, vel persequimur proprias iniurias. Hoc unum est. Deinde accedere debet prudentia, quae discernat inter electos et reprobos. Quoniam autem Deus suspendere nos iubet iudicium, ut certe non possumus statuere quid futurum sit die crastino, ideo non debemus imitari promiscue haec prophetica vota, ut Deus perdat impios, et dissipet etiam de quibus desperamus: quia, ut iam dictum est, incertum nobis est quid decretum sit de illis in coelo. Denique quisquis volet exemplo Ieremiae imprecari hostibus, regatur eodem spiritu, quemadmodum Christus discipulos suos admonet. Nam quoniam ad votum Eliae Deus

prostraverat impios, volebant apostoli, ut etiam statim eliceret Christus fulmen e coelo: Nescitis, inquit, quo spiritu regamini. Dissimiles erant Eliae: volebant tamen quasi simiae imitari quod ille fecerat. Sed, quemadmodum iam dixi, primo facessat omnis respectus vel utilitatis nostrae, vel iacturae, neque agamus propriam causam, si volumus excandescere adversus sceleratos: deinde adsit spiritus iudicii et discretionis. Postremo etiam facessant omnes turbulenti carnis affectus: quia simul atque admixtum est aliquid humanum votis nostris, semper reperietur aliquid confusum. In hac autem precatione Ieremiae nihil fuit turbulentum: quia spiritus gubernat eius mentem et linguam: deinde oblitus erat sui: postremo sciebat illos esse reprobos, et iam destinatos ad ultimum interitum. Ita non dubitavit spiritu prophetico illis imprecari quod hic legimus. Neque enim dubium est quin semper sollicitus fuerit pro reliquiis. Sciebat enim esse aliquos fideles: et quamvis essent incogniti, studuit tamen Deum illis placare. Sed hic fulminat contra reprobos, qui iam sponte devoti erant exitio. Haec igitur ratio est cur non dubitet petere *ut dentur ad famem, et ferantur ad manus gladii, vel fluant, ita ut sint orbae et viduae ipsorum mulieres: viri etiam ipsorum intereant ad mortem, et iuvenes ipsorum percutiantur gladio.* Nunc sequitur,

22. *Audiatur clamor ex aedibus eorum quum induxeris super eos exercitum repente: quia foderunt foveam ad capiendum me, et laqueos occultarunt pedibus meis.*

Pergit in sua imprecatione. *Optat* igitur *audiri clamorem ex aedibus eorum:* quasi diceret, nihil sit illis refugii, quum accidet calamitas. Nam sua cuique domus est quasi receptaculum in rebus miseris. Vult igitur propheta etiam quum domi latebunt, iugulari illic ab hostibus. Nam a posteriore intelligit caedem. Quorsum enim clamor, de quo loquitur, nisi quia ubi hostes irrumpent, et saevient adversus ipsos, nec poterunt tueri vitam suam, confugient tandem ad lamentationes et eiulatus? *Audiatur* ergo *ex aedibus eorum clamor, ubi induxeris exercitum super eos repente.* Addit, *Quoniam foderunt foveam ad capiendum me.* Videtur quidem propheta hic causae suae esse patronus: sed minime dubium est quin absque personae respectu abominetur eorum, de quibus loquitur, impietatem, quod insidiose ipsum oppugnaverint, quum tamen ageret negotium Dei. Propheta enim neque serebat, neque metebat sibi: sed tantum volebat obtemperare Deo. Quum igitur fraudibus ipsum adoriuntur, et circumveniunt, quid hoc est nisi aperte bellum Deo inferre? Tenendum igitur est prophetam hic non conqueri de molestiis quas sustinuit, nec de iniuriis: sed tantum agere publicam causam: quia scilicet impii illi perfide egissent adversus ipsum, quum tamen nihil aliud studeret quam operam suam impendere Deo, et quidem in ipsorum salutem. Tandem addit,

23. *Et tu Iehovah nosti omnia consilia eorum super me in mortem: ne propitius sis* (vel placabilis) *super iniquitate ipsorum: et peccatum eorum* (vel scelus ipsorum) *a facie tua ne deleas:* (quidam existimant תמחי esse in Cal, et י poni loco ה) *et sint impingentes coram facie tua, in die excandescentiae tuae fac cum ipsis.* (Non possem hodie exponere hunc versum.)

Ultimum versum decimi octavi capitis heri ad verbum interpretati sumus: nunc videndum est quid his verbis significet propheta, et quem fructum ex ipsis colligere oporteat. Dicebat igitur Deum esse testem pravitatis hostium suorum, quod scilicet omnia eorum consilia tenderent in eius perniciem. Porro hic subaudienda est antithesis, quod propheta fideliter curasset eorum salutem, quemadmodum ante vidimus. Erat igitur haec turpissima ingratitudo, quod machinarentur interitum sancto prophetae, qui non tantum erat innoxius, sed optime etiam meritus de ipsorum salute. Hinc igitur colligit indignos esse misericordia: *Tu*, inquit, *nosti consilium, quidquid consultant inter se tendere ad mortem super me. Ergo ne propitius sis iniquitati eorum, et peccatum eorum ne deleas.* Diximus postrema lectione hanc vehementiam, quoniam dictata fuit a spiritu sancto, non posse damnari: sed non deberi trahi in exemplum, quia hoc singulare fuit in propheta, quum sciret iam illos esse reprobos: et simul ostendimus cur non debeat communis lex statui ex singularibus exemplis: quia Ieremias praeditus fuit spiritu prudentiae et iudicii: deinde quia zelus gloriae Dei ita dominatus est in eius corde, ut carnis affectus fuerint prorsus subacti, vel coacti in ordinem: quia scilicet non agebat privatam causam. Postremo diximus fuisse hoc oraculum, quia voluit Deus patefacere, reprobos esse illos et desperatos, qui ita pertinaciter oppugnabant veram doctrinam. Quoniam haec non omnibus contingunt, ideo promiscue non debemus imitari Ieremiam hac in precatione, quia semper nobis respondebitur quod dixit Christus suis discipulis, Nescitis quis spiritus vos gubernet. Et certe hoc etiam horrorem debet nobis incutere, quum audimus, *Ne propitius sis illis, et ne deleas peccata ipsorum.* Deus testatur tam multis locis se esse misericordem, propensum ad clementiam, et si quando irascitur, hoc non esse nisi ad momentum. Videtur ergo esse magnum dissidium inter hoc vaticinium prophetae, et inter illa testimonia, qui-

bus Deus suam naturam demonstrat. Sed iam diximus prophetae fuisse ostensum interitum populi, cui sic imprecatus est. Et simul tenendum est memoria quod diximus, nempe prophetam non complecti sine exceptione totum populum. Sciebat enim esse aliquod residuum semen in illa multitudine. Ergo restringit hanc imprecationem ad reprobos et desperatos: quia sciebat iam destinatos esse ad interitum, idque aeterno Dei consilio. Et quoniam se ipsos satis superque prodiderant, ideo secure pronuntiat Deum nunquam illis fore propitium. Eodem pertinet quod sequitur, *Semper impingant coram facie tua.* Faciem Dei hic ponit pro manifesto iudicio. Nam exsultant scelerati homines quamdiu illis parcitur. Vult igitur propheta Deum in solio sedere, ut iudex appareat, et ita compescat eorum proterviam, qui eius iudicium contemnunt, dum inviti sentiunt se non posse effugere. Est etiam hic subaudienda antithesis inter conspectum Dei et inter absentiam. Putant enim hypocritae abesse Deum quantisper illis indulget, neque sumit vindictam: ideo lasciviunt ac si permissum esset ipsum fallere. Sed ubi Deus cogit ipsos agnoscere quod nolent, dicuntur stare in conspectu eius, quia scilicet urgentur propius quam ut liceat amplius tergiversari, et velint nolint constricti teneantur: quoniam Dominus ostendit se ipsorum iudicem. Videmus ergo quid valeat haec loquutio, quum dicit propheta, *Impingant in conspectu tuo.* Postremo addit, *In tempore irae tuae fac cum ipsis.* Designatur modus praesentiae illius. Non tamen dubium est quin propheta hic et se ipsum et alios omnes pios suspendat, ne festinent, quemadmodum sumus nimium praecipites in votis nostris. Vellemus enim Deum singulis momentis fulminare e coelo. Haec celeritas temperanda est: et propheta hic nobis regulam moderationis praescribit, dicens, *In tempore irae tuae:* quasi diceret, Etiam si differas, ac interea videaris connivere ad haec tanta scelera: veniet tamen demum tempus, quo ultionem sumas de reprobis. Ergo quoties scriptura loquitur de tempore irae Dei, sciamus contineri sub hac loquendi forma exhortationem ad patientiam, ne scilicet immodicus fervor nos abripiat ultra iustum modum: sed exspectemus quietis animis donec opportunum tempus iudicii adveniat. Hoc est unum. Sed interea propheta etiam plus aliquid exprimit. Vult enim involvere reprobos illos de quibus loquitur aeterno iudicio, ita ut se nunquam expediant. Dicitur in Psalmo (106, 4), Memento mei Domine in beneplacito populi tui, hoc est, Domine tantum hoc postulo, ut adiungar populo tuo: quia etiamsi ecclesia tua affligitur et iudicatur misera, mihi tamen sufficiet, esse in eorum numero, quos dignaris paterno favore. Beneplacitum ergo populi Dei est favor ille paternus quo Deus prosequitur ecclesiam suam. Ita ex opposito *tempus irae* est iudicium quo Deus reprobos in aeternum interitum addicit, ita ut nulla sit illis spes salutis residua. *Fac* igitur *cum ipsis:* quando? nempe, *In tempore irae tuae*, hoc est, tractes illos, ut soles tractare hostes tuos desperatos, et quibus nunquam eris placabilis. Haec est summa. Nunc sequitur alia concio.

CAPUT DECIMUM NONUM.

1. *Sic dicit Iehovah, Vade, et acquire* (alii vertunt, posside, et קנה significat utrumque, sed hic non convenit verbum possidendi: acquire tibi) *lagenam figuli testaceam, et quidem cum senioribus populi, et cum senioribus sacerdotum.*

2. *Et egredere ad vallem filii Hinnon, quae est in introitu portae orientalis* (alii vertunt fictilis), *et clama illic* (hoc est, alta voce pronuntia) *sermones quos loquutus fuero ad te.*

3. *Et dices, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah et incolae Ierusalem: sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce adduco malum super locum hunc, de quo quisquis audierit, tinnient aures eius.*

Vidimus prophetam fuisse missum a Deo ut populo ostenderet, nihil esse firmitudinis in statu illo de quo hypocritae gloriabantur: quoniam Deus, qui dignatus fuerat singularibus beneficiis populum israeliticum, non minus retineat iuris penes se, quam figulus. Ostenderat igitur propheta Iudaeis figulum, qui vasa pro suo arbitrio formabat: deinde quum lutum sumpsisset, et vas non placeret, formabat aliud. Hoc vaticinium habet aliquid simile: tamen aliqua ex parte diversum est, ut videbimus tandem. Nam iubetur hic propheta emere vas testaceum a figulo, et in conventu populi vas illud frangere, ut omnes intelligant se similes esse vasis testaceis: atque ita fragilitatis suae admoniti non superbiant quasi de firma et perpetua felicitate. Eodem tamen spectat utraque visio. Nam Iudaei putabant se esse extra sortem hominum, quod electi essent in populum peculiarem: neque frustra gloriati essent de illo tam inaestimabili privilegio, si fuisset mutuus consensus inter Deum et ipsos. Sed quia erant foedifragi, fuit haec inanis et stolida iactantia: quum putarent Deum sibi esse obligatum. Nam quo iure poterant hoc obtendere? Deus quidem adoptaverat totum Abrahae genus, sed pactione illa interposita: Ambula coram me et sis integer. Quum autem essent omnes apostatae, quantum ad ipsos spectat, abolitum erat foedus. Ergo non poterant

Deum vocare in ius, ac si fidem ipsis violasset, qui nihil debebat. Erant enim alieni, quoniam ab ipso sua pravitate defecerant, et perfidia. Ergo voluit Deus illis ostendere quam inanis et perversa etiam esset illa fiducia, quum dicerent, Nos sumus sanctum genus, sumus haereditas Dei: quia desciverant prorsus a foedere quod Deus pepigerat cum ipsorum patribus. Sed in forma ipsa, quemadmodum dixi, est aliquod discrimen. Proposuit igitur propheta figulum, ut ostenderet non minus esse potestatis in Deo, quam in homine mortali, quoniam sumus lutum coram ipso, ut possit suo arbitrio formare et delere vasa sua. Sed hic propheta ostendit, etiamsi Iudaei fuerint formati ad tempus, et ita formati ut essent similes vasi praeclaro et eximio: tamen hoc non esse perpetuum. Et probabile est, quum prius audissent Deum posse instar figuli fingere et refingere, excogitasse cavillum, quemadmodum homines solent sophistice agere cum Deo: O, sit ita, figulus potest ex eodem luto formare vas pretiosum et vile. Sed nos sumus vas pretiosum, et Deus formam nobis indidit. Simul enim atque pepigit foedus cum Abraham, decoravit nos singulari ornamento: postquam vero eripuit patres nostros ex Aegypto, tunc accessit etiam melior forma: Et tandem quum erexit regnum apud nos cum hac promissione ut esset aeternum solium Davidis, fieri aliter non posset quin permaneamus in statu nostro. Ergo propheta hic plus exprimit quam priori vaticinio, quod scilicet non tantum Deus potestatem figuli retineat in formandis vasis, sed si vas fuerit iam formatum, et si habeat magnum splendorem, possit tamen confringi, ne statum illum diuturnum obiiciant Iudaei, in quo floruerant sub Davide et eius posteris. Dicit, Hoc nihil est. Vas enim testaceum etiamsi speciosum sit, et eleganti forma splendeat, tamen potest confringi non minus tertio vel quarto anno, quam eo tempore quo formatum fuit, et potest conteri in perpetuum, quemadmodum postea aptabitur similitudo. Quantum ad verba spectat, dicit, *Vade et acquire tibi vas testaceum.* Putant Hebraei nomen esse factitium, ut dicunt grammatici, nempe ab ipso sonitu, quoniam satis constat esse lagenam. Quia autem lagena est oris angusti, quum bibitur, resonat bakbuk, et putant inde deductum esse nomen. Tamen in re ipsa nulla est ambiguitas, quod scilicet lagena sit non tantum fictilis, sed etiam aut vitrea aut lignea. Nam quum dicit postea חרש nomen est speciale, בקבק autem est nomen generale. Sive igitur ex vitro, sive ex ligno, sive ex luto sit lagena, semper vocabitur בקבק. Dicit postea, *Ex ex senioribus*, ad verbum ita vertunt, et subaudiunt interpretes, Adduc tecum: et quod ad sensum spectat, ego illis subscribo. Postea enim videbimus: Coram his qui tecum veniunt confringes vas illud. Sequitur ergo, assumptos fuisse comites a Ieremia seniores, de quibus hic agitur. Sed quoniam particula מ, aliquando accipitur pro cum, quemadmodum Isaiae quinquagesimo septimo ubi dicitur, Pepigit מהם, cum ipsis: quanquam ad verbum est, Ab ipsis: accipi eodem sensu etiam hoc loco arbitror. Et certe videtur bene quadrare, quum dicit, *cum senioribus populi, et cum senioribus sacerdotum.* Addit, *Egredere ad vallem filii Hinnon, quae est in introitu portae orientalis.* Vertunt alii, Portae fictilis, non video rationem: relinquo hoc excutiendum magis exercitatis in lingua, nisi quod putarunt mutationem esse literae ש cum ס. Sed si accipimus verbum ut sonat, erit, Porta solaris. Nam חרס significat solem: inde חרסית adiectivum significat solarem. Vocatur autem excellentiae causa porta solaris, quae spectat solis ortum. Et tamen non repugno quin propheta alludat ad illud חרש, de quo dixerat, et ita vocet portam orientalem, ut tamen sit quasi porta fictilis. Nam ס et ש sunt literae affines, ut satis notum est. *Clama*, inquit, *illic sermones quos loquutus fuero ad te.* Nunc venio ad rem ipsam. Iubet Deus prophetam suum acquirere a figulo vas testaceum, idque coram senioribus: quia oportuit testes adhiberi ad rem seriam: et quoniam publica populi salus agebatur, ne haec prophetia contemneretur, voluit Deus adesse gravissimos testes, et idoneos, et classicos, ut loquuntur. Vocat autem *seniores populi et sacerdotum.* Neque enim dubium est quin ex magno numero delecti fuerint, etiam inter sacerdotes, qui praeessent. Levitae quidem suberant filiis Aaron, atqui etiam qui erant praecipui sacerdotes erant tunc in magna multitudine. Turba autem est turbulenta, ut loquuntur. Ideo fuerunt delecti ex ordine illo primario, qui gubernarent ecclesiam: eos vocat Ieremias *seniores sacerdotum.* Delecti etiam fuerunt ex populo, qui praeessent ecclesiae. Et scimus duos esse ordines publicos, vel duplex regimen, ut loquuntur. Sacerdotes erant praefecti ecclesiae, nempe quoad legem, ita ut spiritualis esset eorum gubernatio. Erant seniores populi, qui praeerant rebus politicis, utrisque vero quaedam inter se communia. Nunc ergo videmus quid sibi velit propheta, quod scilicet iussus fuerit vocare testes, qui spectarent quod postea videbimus, et fuisse assumptos partim ex sacerdotibus, partem autem ex populo. Dicit, *Egredere ad vallem filii Hinnon.* Vallis haec erat quasi in suburbio, et vocata fuit vallis תפת, ut postea videbimus. Existimant nomen fuisse impositum a tympanis: quod quum occiderentur pueri infantes, ne miserabilis esset ipsorum clamor, tympana streperent, ad tollendum omnem sensum humanitatis. Sed iterum aliquid dicetur de etymologia. In hac valle solebant mactare filios suos,

et offerre, quum tracti fuissent per ignem. Multi quidem levius defuncti sunt, utpote quibus satis erat lustrare filios, et circumferre per ignem, ita ut sentirent flammam, tamen salvi evaderent. Sed qui prae aliis volebant zelum suum ostentare, eos longius rapiebat ambitio, nempe ut filios suos iugularent, deinde comburerent. Et de hac re alibi dixi, quod nunc cursim transeo. Haec sententia vulgo recepta non est. Sed videor mihi posse colligere ex variis scripturae locis ita fuisse factum, quod scilicet multi filios suos mactarent, alii autem lustrarent duntaxat. Quidquid sit, sacrificium illud merito abominatus est Deus. Nam volebat uno in loco duntaxat sibi offerri sacrificia. Si quis etiam vitulum, aut agnum obtulisset alibi, quam Ierosolymae, erat hoc adulterinum sacrificium. Oportuit enim Iudaeos sequi quod Deus praescripserat, ita ut nihil temere susciperent: quoniam obedientia semper melior fuit, quam omnes victimae. Sed hic fuit duplex crimen, quod scilicet relicto templo, volebant quasi invito Deo obtrudere sua sacrificia. Deinde fuit etiam aliud crimen atrocius, ut nunc videbimus, quod scilicet immolarent filios suos Baalim, vel Baal, et non uni Deo (nam iugulationem cum exustione nunc praetereo). Haec igitur ratio est cur propheta iussus fuerit venire in locum illum. Quam vero detestabilis fuerit Deo cultus ille, satis apparet, quod prophetae גיא הנום, hoc est vallem Hinnon vocaverint infernum. Et scimus Christi tempore passim receptum fuisse nomen illud: et quoties Christus loquitur de Gehenna, utitur recepta illa voce more vulgi. Corruptum quidem fuit nomen apud Graecos, quoniam est proprie גיא הנום, vallis Hinnon. Quid autem significat in evangelio hoc nomen? ipsos inferos. Et unde origo? quia scilicet scimus quantus sit et quam insanabilis eorum furor, qui superstitionibus suis sunt addicti. Nam quamvis prophetae graviter damnarent locum illum, ut hic videmus: tamen populus in solita illa idololatria pergebat. Oportuit igitur foedum nomen imponi, quod locum magis abominabilem redderet. Nunc additur, *locum illum esse in introitu portae orientalis.* Quum esset maxime celebris porta, et quum illinc sol quotidie oriens moneret ipsos, spectandam esse lucem illam, quam Deus ipsis accenderat in lege, fuit hic prodigiosus stupor, in loco tam celebri et conspicuo quasi superbe calcare legem Dei, et cultum eius profanare, ac si palam ostendere vellent, se pro nihilo ducere quidquid Deus mandasset. Interea si quis existimet allusionem esse ad vocem חרש, de qua prius dictum fuit, non repugno, quod haec porta fuerit quidem orientalis, et tamen fuerit quasi porta fictilis. Dicit, *Illic clara voce pronuntia sermones, quos loquutus fuero ad te.* Non dubium est quin hoc diserte exprimat propheta, ut plus ponderis habeat vaticinium. Ipse quidem nihil aggressus est, nisi ex Dei iussu: sed quoniam non ita obtinuerat eius autoritas apud Iudaeos, hic testatur eorum causa se nihil esse dicturum nisi quod praeceperit Deus ipse. Haec igitur praefatio autoritatem vaticinio conciliat, ne Iudaei repudient quod affertur, quasi profectum ab ipso Ieremia. Sed hinc tamen colligi potest doctrina generalis, nihil proferendum esse nisi quod ministri ex Deo ipso didicerint. Nam si Ieremias tantus vir, et praeditus tam eximiis donis, tamen non debuit verbum unum, aut syllabam a se ipso proferre, quanta est eorum temeritas, qui volunt superare ipsum, et ingerendo sua commenta, interea postulant censeri pro oraculis? Hic igitur locus confirmat illam doctrinam Petri (1. Pet. 4, 21), Qui loquitur, inquit, loquatur tanquam sermones Dei. Nunc addit, *Audite sermonem Iehovae.* Confirmatio est superioris sententiae. Videmus ergo quorsum hoc dictum fuerit, *Clamabis*, vel clara voce pronuntiabis, *quae tibi dixero,* nempe ut sciant non loqui mortalem hominem proprio sensu, sed ipsum esse praeconem coelestem, qui referat quae Deus praecepit. *Audite,* inquit, *reges Iehudah et incolae Ierusalem.* Videmus ut propheta ne regibus quidem ipsis parcat, quemadmodum ante etiam iussit Deus ipsum libere agere, nec respicere personas. Exsequitur ergo fideliter munus suum, ubi non blanditur regibus, neque terretur eorum dignitate et potentia. Sed ipsos primum compellat, deinde populum, quoniam qui gravius peccabant, merito sustinent primos impetus. Videmus ergo quid sibi velit illud, Argue montes et increpa colles: deinde, Constitui te super gentes, et super regna: quia coelestis doctrina debet cogere in ordinem quidquid est excelsum in mundo, quemadmodum etiam dicit Paulus (2. Cor. 10, 5), ita ut omnis superbia hominum dometur. Aegerrime quidem ferunt reges secum ita libere agi. Nam vellent immunes esse ab omni lege, et soluti omni iugo. Sed si hodie non agnoscunt se Dei verbo subesse, tandem venient ad tribunal illud, ubi sentient quam perverse abusi fuerint sua potentia. Quantum ad doctores ipsos spectat, debent exemplo Ieremiae tam magnos quam parvos docere: deinde arguere ubi opus est, et increpare, ita ut respectus personae locum non habeat. *Sic dicit Iehovah exercituum et Deus Israel, Ecce ego adduco malum super hunc locum, de quo quisquis audierit tinnient aures eius.* Plus efficaciae habuit propheticus sermo quum adducti essent Iudaei in rem praesentem. Poterat idem in templo, vel in porta, vel in palatio regis dicere: sed non tam efficax fuisset vaticinium. Scimus enim quanta sit in hominibus tarditas. Sed erat tunc tanta obstinatio in Iudaeis, ut doctrina etiam si multum vehementiae haberet, tamen frigeret apud ipsos, quia negligebatur. Deus ergo

voluit quasi rem praesentem illis ostendere. Vocat *Iehovam exercituum et Deum Israel*, quemadmodum alibi diximus, ut sentiant sibi esse negotium cum Deo, cuius formidabilis est potentia etiam ipsis angelis. Et ut illis excutiatur stulta illa gloriatio, quod sese vocabant filios Abrahae: Hic Deus, inquit, satis habet potentiae ad vos castigandos: et tamen idem est Deus Israel, cuius nomen falso et perperam obtenditis. Haec tantum breviter attingo, quoniam alibi fusius exposui. Dicit *instare cladem loco quae cogat aures tinnire*, quemadmodum ubi est aliquis impetuosus fragor, aures nobis obstupescunt, et simul tinnitus aliquis resonat. Si iuguletur unus homo, si occidantur vel decem, vel duodecim, erit quidem formidabilis clamor: sed in maximo pereuntium tumultu, est talis auditus qui aures quodammodo obstupefaciat, quemadmodum loquuntur de cataractis Nili. Nam propter vehementem sonitum aures illic sunt quasi hebetes. Sic etiam hic loquitur propheta: *Ego*, inquit Deus, *adduco cladem super locum hunc*, quae non tantum terrefaciat eos qui audient, sed etiam reddat sic attonitos, *ut aures illis tinniant*, ut solet fieri in sonitu aliquo impetuoso et confuso. Sequitur causa:

4. *Propterea quod reliquerunt me, et alienarunt locum hunc, et suffitum fecerunt in eo diis extraneis, quos non noverunt ipsi, neque patres ipsorum, neque reges Iehudah: et implerunt locum hunc sanguine innocentium.*

5. *Et exstruxerunt excelsa* (aedificarunt excelsa) *ipsi Baal, ab comburendum filios suos igne in holocaustum ipsi Baal: quod non mandavi, et non loquutus sum, et non ascendit super cor meum* (vel in cor meum).

Exprimitur causa cur tam severe acturus sit Deus contra locum illum. Nam scimus hypocritas plus satis esse promptos ad responsandum. Simul atque minatur illis Deus, obganniunt, et afferunt suas tergiversationes. Propheta igitur hic demonstrat iustum fore illud iudicium, ne atrocitatis insimulent Iudaei. Primo conqueritur Deus se fuisse ab illis relictum, nempe quia mutaverant cultum qui praescriptus fuerat in eius lege. Et hoc diligenter tenendum est. Nemo enim tunc sponte fuisset confessus quod omnibus exprobrat Ieremias: Nos Deum non reliquimus, dixissent: nam sumus filii Abrahae: sed volumus hoc addere ad eius cultum: et cur nobis probro ducetur si non contenti simplici uno genere cumulamus etiam varias species, et colimus Deum non tantum in suo templo, sed etiam in loco hoc? deinde non parcimus filiis nostris? Sed Deus uno verbo ostendit frivolas esse illas obiectiones: quia scilicet non agnoscitur nisi dum obedienter recipitur quidquid praecipit ac iubet. Teneamus igitur Deum relinqui simul atque deflectunt homines a puro eius verbo, et omnes esse apostatas qui huc vel illuc declinant, et non sequuntur quod Deus probat. Dicit postea *locum illum alienasse:* nempe quia Deus consecraverat sibi totam Iudaeam. Nolebat quidem ubique sibi offerri sacrificia: sed si Iudaei ipsum coluissent, ut edocti fuerant a Mose et prophetis, tota terra erat quasi altare et templum. Ergo conqueritur Deus sibi ablatum fuisse imperium in illo suburbio: quasi diceret, Tota Iudaea est mei iuris et meae ditionis: Ierosolymae autem est regia sedes in qua volo habitare. Atqui vos miseri aufertis violenter quod est meae ditionis, et transfertis alio: quemadmodum si quis locum vicinum arci regiae daret latroni. Ita conqueritur merito Deus *alienatum fuisse locum illum*. Sed tenenda semper est ratio, quam continuo post confirmat, *quia scilicet suffitum fecerunt ipsi Baal.* Non dubium est quin praetexuerint nomen Dei: sed interea praepostera fuit illa superstitio, quum minores deos colerent, quemadmodum hodie faciunt papistae. Nomen Baal aliquando singulari numero ponitur apud prophetas: aliquando etiam plurali. Quid enim est Baal? nempe patronus. Sed non contenti erant uno patrono. Quisque enim proprium sibi patronum fabricabat. Ergo sub nomine Baal, vel Baalim, prophetae designant omnes cultus fictitios, ubi scilicet colebatur nomen Dei, patronis admixtis, qui cogniti non fuerant, quemadmodum etiam subiicit, *suffitum fecerunt in illo diis extraneis.* Postea deos extraneos vocat iterum Baal, quos neque ipsi, neque patres ipsorum, neque reges eorum noverunt. Quum dicit *deos illos fuisse tam ipsorum patribus quam ipsis et regibus eorum incognitos*, non dubium est quin revocet ipsos ad legis doctrinam, et tot certa experimenta, quibus probaverat se unicum esse Deum. Poterant excipere Iudaei, ut hodie faciunt papistae: Non illo primum die excogitatos fuisse cultus illos, quoniam a maioribus essent traditi. Sed Deus pro nihilo ducit reges illos et patres qui iam coeperant degenerare a vera et genuina pietate. Ubi hoc notandum est, veram scientiam coniunctam esse cum veritate. Nam qui primi erexerant cultus illos fictitios, certe sequuti fuerant stultas imaginationes: quemadmodum hodie si quis interroget papistas, cur tantopere se fatigent in suis superstitionibus: bona intentio semper erit loco clypei, O nos putamus hoc Deo placere. Ergo hic merito repudiat Deus figmenta illa, ut sponte evanescunt, quia in colore illo nihil est solidum. Et interea exprobrat Iudaeis, *quod reiecerint legem ipsam*, cuius autoritas stabilita apud ipsos fuerat, ut non deberent ambigere. Quantae enim ingratitudinis fuisset dicere, Nescimus quis legem tulerit? Deus autem sanciverat legem suam tot miraculis ut non posset vo-

cari in controversiam. Deinde multis simul experimentis probaverat se esse unicum Deum. Fuerat igitur cognitus tam patribus ipsorum quam regibus, nempe Davidi, et omnibus piis successoribus. Hinc ergo exaggeratur eorum crimen, quod sibi accersiverint deos illos extraneos. Et nunc videmus quam stulte papistae arripiant hunc locum et similes, ut antiquitatis praetextu suas abominationes commendent. Sunt enim evanidi fuci, quum dicunt, O nos ita edocti fuimus a maioribus: regum etiam autoritas accessit. Nam propheta hic non de quibuslibet patribus disserit: sed patres eos intelligit qui amplexi fuerant verum et purum Dei cultum, sicuti ex lege edocti fuerant. Reges etiam eos imitatione dignos praedicat, qui pie coluerant Deum ex doctrina legis. Et ita excludit omnes patres et reges qui degeneraverant a lege Mosis. Tandem subiicit, *locum illum fuisse impletum sanguine innocentium:* quoniam scilicet illic mactabant filios suos. Et hac circumstantia rursus amplificat Ieremias crimen populi, quod non tantum Deum spreverint, et legem eius, sed etiam crudeliter interfecerint miseros illos infantes. Et ita reos convincit non tantum impietatis et sacrilegii, quod Dei cultum vitiaverint: sed etiam immanis et barbarae saevitiae, quod non pepercissent sanguini innoxio.

6. *Propterea ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et non* (hoc est, quibus non) *vocabitur locus hic amplius Topheth, et vallis filii Hinnon, sed vallis interfectionis.*

Vidimus postrema lectione, prophetam iussu Dei missum fuisse ad tabernam figuli, ut inde lagenam testaceam acciperet, deferret eam in Topheth, et illic exponeret iudicium Dei, quod instabat propter violatum eius cultum. Ostendit autem quid reprehensione dignum fuerit in Iudaeis, nempe quod suffitum facerent Baalim, exstruerent sibi lucos et excelsa, traducerent filios et filias per ignem: nec solum impii essent adversus Deum, sed etiam crudeles in animas innoxias. Iam ne quid excusationis praetexerent, simul etiam addebat, nihil tale venisse unquam Deo in mentem: quod notatu dignum est, quoniam hoc uno verbo fulminat Deus contra omnia figmenta in quibus sibi placent homines. Ubi igitur nullum est praeceptum, sequitur frivolum esse et inutile quidquid tentatur. Iam denuntiat poenam, quum dicit *venire dies*, aut venturos. *Venient* igitur *dies*, inquit, *quibus non vocabitur locus hic amplius Topheth*, *neque vallis filii Hinnon:* sed *vallis interfectionis*. Hoc Iudaeis erat incredibile. Nam elegerant sibi locum illum, ubi superstitiones suas peragerent. Putabant igitur bonam partem salutis suae fundatam esse in illo perverso cultu. Quod ad nomen תפת pertinet, quidam putant simpliciter accipi pro inferis, aut pro morte aeterna. Sed illud non potest ullo modo admitti. Magis probabilis est eorum sententia, qui deducunt a תף, quod significat tympanum. Putant enim, quum iugularentur pueri tympana pulsasse, ut non exaudiretur eorum clamor. Sed quia simplex est coniectura, nescio an alia fuerit nominis ratio. Quidam deducunt a יפה, quod significat decorum esse, et pulchrum, et videtur haec etymologia aliquid habere coloris. Et forte ita debet accipi 17. cap. libri Iob (v. 6), ubi conqueritur sanctus vir se fuisse in parabolam, et in omnium conspectu se fuisse תפת. Quanquam sunt qui תפת illic exponant quasi portentum: ita in malam partem trahunt. Sed videtur potius esse antithesis, quod fuerit iucundum spectaculum prius, nunc autem sit omnibus detestabilis. Nam qui תפת illic accipiunt pro inferno certe omni ratione carent, quod scilicet Iob pereat videns et sciens, quemadmodum loquuntur, illud est coactum. Non dubito igitur quin dicat se fuisse prius תפת, hoc est, materiam laetitiae et plausus: nunc autem se esse triste et lugubre spectaculum. Et certum est inditum fuisse nomen תפת valli Hinnon, quoniam inde oriebatur hilaritas et gaudium populi. Putabant enim Deum sibi esse propitium, quum tam sedulo peragerent illic sua sacrificia. Atqui provocabant eius iram. Topheth igitur in bonam partem debet accipi, si respicimus primam originem. Verum quidem est 30. cap. v. 33 Isaiae Tophethe sumi pro gehenna: sed forte iam prophetae coeperant ita exsecrari locum illum, ut vocarent promiscue Gehinnon, et Tophethe, vel Topheth ipsos inferos. Nam et nomen gehennae, ut alibi diximus, inde sumptum est. Est quidem corruptum, sed origo non est ambigua. Cur autem ita vocaverint prophetae et alii fideles ipsos inferos, in promptu est ratio: quia scilicet diaboli regnabant in illo loco, ubi vitiatus fuerat Dei cultus, et tota religio eversa: maxime vero, quia altius infixa erat vulgi cordibus superstitio quam ut revelli posset, nisi hyperbolica vehementia. Quidquid sit, colligere licet tam ex hoc loco quam ex aliis, impositum fuisse nomen valli a laetitia: quod scilicet putarent se prorsus felices esse, quoniam Deus esset illis placatus. Quid autem Ieremias? *Non vocabitur*, inquit, *amplius locus ille Topheth*, *neque vallis filii Hinnon, sed vocabitur vallis interfectionis*. Hoc quemadmodum nuper attigi, Iudaeis fuit incredibile. Sed oportuit tamen prophetam libere illis denuntiare quod futurum erat. Postea sequitur,

7. *Et exinaniam consilium Iehudah et Ierusalem in loco hoc, et prosternam eos in gladio coram inimicis ipsorum, et in manu quaerentium animam eorum: et ponam cadaver eorum* (dabo) *in cibum volucri coeli*

(hoc est, avibus coeli, est enallage) *et bestiae terrae* (hoc est, bestiis).

Magis etiam exasperavit animos populi haec amplificatio, quod scilicet frustra confiderent, locum illum sibi fore instar munitionis. Nam sicuti iam diximus, persuasi erant sibi abunde sufficere reconciliationem cum Deo, ubi liberis suis non parcebant, et tam ardenter peragebant suos cultus. Et hypocritae hac fiducia semper fere superbiunt, quia praeferunt quod illis placet Dei placitis: non respiciunt quid lex iubeat, quid probet Deus ipse: sed sua ipsorum figmenta adorant. Quum igitur tali superbia inflati sint fere omnes superstitiosi, merito hic pronuntiat Deus *se exinaniturum consilia*. Certum quidem est nihil esse vel prudentiae vel consilii in miseris hominibus, dum ita excogitant novos et frivolos cultus. Haec enim sunt mera ludibria. Sed notandum est quod dicit Paulus 2. capite ad Coloss. (v. 23). Omnia figmenta quae sibi homines fabricant, habere speciem aliquam sapientiae. Scimus enim quo feratur nostrum ingenium: ideo sapimus nobis ipsis: et interea quidquid Deus praescribit est quasi insipidum. Concedit igitur propheta improprie nomen consilii frivolis illis et inanibus commentis: sed non sine causa, quoniam experientia plus satis docet homines semper sibi blandiri in suis superstitionibus: quia volunt Deum suo arbitrio quasi subiicere. Dicit igitur per concessionem, *irrita fore consilia totius populi, et praecipue urbis Ierusalem*, quae aliis magistra erat errorum, quum tamen illic fulgere deberet legis doctrina. Et forte etiam est allusio ad nomen illud, quod iam ante vidimus, et iterum postea repetet propheta בקבק. Nam significat hoc exinanire: tametsi putant quidam esse nomen factitium, quoniam dum evacuatur lagena reddit hunc sonitum bakbuk. Utcunque sit, tamen satis concinna est allusio. Subiicit postea, *Et prosternam eos in gladio coram inimicis eorum, et in manu eorum qui quaerunt animam ipsorum.* Secunda hac parte significat propheta non vulgare fore odium, quo Iudaeos persequentur sui hostes. Bella interdum geruntur sic ut contenti sint victores spoliis. Sed significat propheta fore tantam saevitiam in hostibus, ut vitam totius populi appetant, et ferantur ad mactationem: quasi diceret, fore hostes capitales et prorsus implacabiles. Iterum repetet postea hanc loquutionem, et eodem sensu. Postea addit, *Ponam cadaver eorum escam avibus coeli et bestiis terrae.* Diximus alibi, hoc etiam numerari inter poenas quae divinitus infliguntur, ubi post mortem cadavera manent insepulta. Nam hoc est ultimum humanitatis officium, sepelire mortuos. Et hoc etiam discrimen voluit Deus exstare inter homines et bruta animalia. Nam bruta animalia carent sepulcri honore. Hoc autem singulari privilegio concessum semper fuit hominibus ut sepelirentur: nempe in spem futurae resurrectionis. Ergo dum negatur sepultura, hoc est signum extremae ignominiae. Contingit quidem saepe ut sancti caruerint sepulcro: sed filiis Dei temporales poenae semper in salutem vertuntur. Quantum ad reprobos spectat, etiam hac in parte considerandum est nobis Dei iudicium, ubi proiicit eorum cadavera, ut nihil differant ab asinis, aut aliis brutis animalibus. Sed quoniam hoc alibi fusius tractatum fuit, nunc leviter tantum attingo. Sequitur,

8. *Et ponam urbem hanc in stuporem et sibilum: quisquis transibit per eam stupebit, et sibilabit super omnem plagam eius.*

Pergit in eadem denuntiatione Ieremias. Oportuit enim hanc amplificationem addi, ut penetraret in animos illos duros et obstinatos. Si enim tantum uno verbo et vulgari forma denuntiasset illis cladem et interitum urbis et totius terrae, non fuissent commoti. Pluribus ergo verbis insistit ad maiorem vehementiam, et semper loquitur in Dei persona, quo scilicet denuntiatio plus habeat ponderis. *Ponam* igitur: deinde secunda etiam ratio notanda est, quia non satis fuit praedici Iudaeis cladem, nisi simul adderetur, infligi Dei manu: et iustam esse poenam scelerum. *Ponam* igitur *urbem hanc*, inquit, *in stuporem*. Nam ita hoc loco nomen שמה vertere necesse est, quia sequitur postea ratio: *Stupebit quisquis transibit per eam.* Addit etiam, *in sibilum*, quod potius est detestationis signum quam ludibrii. Potuit enim et merito debuit terrorem omnibus incutere illa vastitas totius terrae, et ruina etiam sanctae urbis, in qua sibi Deus elegerat domicilium. Dicit, *Quisquis transierit stupebit, et sibilabit super omnem plagam eius:* quia scilicet non vulgaris futura erat calamitas, sed in qua perspicere liceret formidabile Dei iudicium. Sequitur,

9. *Et pascam eos carne filiorum suorum, et carne filiarum suarum: et vir carnem proximi sui comedent* (hoc est, singuli comedent carnem proximi sui) *in afflictione et angustia, qua angent* (vel, constringent) *eos hostes ipsorum, et qui quaerent animam ipsorum.*

Hic longius progreditur propheta: nempe tam atrocem fore cladem, ut ne patres quidem et matres abstineant a liberis, quin devorent ipsorum carnes. Hoc autem est prodigiosum. Contigit saepe, ut in ultima desperatione viri uxores suas et liberos iugularent, (volebant enim eos eximere a libidine hostium) vel accenderent ignem in medio foro, ut coniicerent liberos in rogum, et uxores suas, et

postea simul morerentur. Sed hoc est magis barbarum et immane, patrem filii carne vesci. Ergo hic designat propheta insolitam Dei vindictam, quae non possit numerari inter calamitates, quae contingunt generi humano. Scimus hoc etiam fuisse completum in ultima urbis obsidione. Iosephus enim multis verbis prosequitur, quod beluino impetu matres iugulaverint filios, atque adeo aliae aliis fuerint insidiatae, ut raperent frustum aliquod. Fuit hoc etiam iudicium horribilis Dei vindictae. Sed non mirum est Deum tam atrociter ulcisci scelera eorum, a quibus tot modis, et tam diu provocatus fuit. Nam si conferimus Iudaeos cum aliis gentibus, certe eorum impietas et ingratitudo et contumacia superavit scelera omnium gentium. Merito igitur exegit Deus tales poenas, quae nec hodie quoque possunt referri sine magno nostro metu: si quidem totum hoc eius iudicio tribuitur: quia is est qui cibavit patres carne filiorum: nempe, ex quo immolaverant filios suos et filias daemonibus, ut ante dictum est, oportuit manifestam Dei vindictam quasi digito monstrari. Hoc factum est, quum insculpsit Deus in corporibus puerorum notas quae possent animadverti etiam ab ipsis caecis. Subiicit, *In tribulatione et angustia, qua ipsos angent inimici.* Diximus saepe huc necessitatis fuisse adactos, qui diu obsessi fuerant, nec poterant pares esse ad resistendum, ut eximerent a contumelia et uxores, et liberos, et se ipsos: sed protrahere hoc modo vitam, prorsus est beluinum. Sequitur,

10. *Et conteras lagenam in oculis virorum qui proficiscentur* (vel, qui profecti fuerint) *tecum.*

Adhibuit Ieremias testes, ut haec confirmatio vaticinii testatior esset populo. Quod ad seriem historiae pertinet, initio missus est ad tabernam figuli, unde accepit lagenam: postea venit ad Thopheth, et illic concionatus est contra impias et perversas superstitiones: tandem ut obsignaret vaticinium, confregit lagenam coram testibus, quos secum adduxerat. Diximus autem ita agendum fuisse cum populo non tantum rudi et crasso sed, quod deterius est, pervicaci. In signo quidem illo non tantum momenti fuit, ut inde colligerent interitum urbis et totius terrae: sed tamen solennis haec obsignatio vaticinii non debuit carere pondere suo. Hac igitur ratione iussus est vas confringere, nempe ut in re praesenti ostenderet propinquam Dei vindictam, de qua nihil Iudaei suspicabantur. Sequitur,

11. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah exercituum, Ita confringam populum hunc et urbem hanc, sicut quis confringit vas figuli* (hoc est, vas testaceum, aut vas fragile, figulinum), *quod non poterit reparari amplius: Et in Thopheth sepelientur: quia non erit locus ad sepeliendum* (ad verbum, a non loco ad sepeliendum).

Iam iterum confirmat propheta quod ostenderat externo symbolo, idque facit ex novo mandato Dei. Scimus signa esse prorsus vana, ubi non praelucet sermo Dei: sicuti videmus superstitiosos homines semper uti multis caeremoniis: sed sunt histrionici lusus duntaxat. Deus autem nunquam prophetis suis mandavit, ut signum aliquod ostentarent, quin accederet simul doctrina. Hoc etiam videmus nunc fieri. Nam Ieremias concionem habuit contra impias superstitiones: deinde tanquam praeco coelestis denuntiavit poenam: obsignavit illud vaticinium fracta lagena. Sequitur iterum repetitio doctrinae. *Sic* ergo *dices ad eos.* Hic non loquitur de comitibus prophetae, sed relativum est sine antecedente, ut dicitur vulgo, *Loqueris ad eos:* hoc est, ad totum populum: *Iehovah sic dicit, Ego confringam populum hunc, et hanc urbem.* Addit nomen urbis, in qua putabant se habere inexpugnabile praesidium, quod illic esset templum Dei. Sed quoniam templum profanaverant, et urbem inquinaverant suis sceleribus, ideo Ieremias admonet nihil fiduciae, aut spei ponendum esse in urbe illa. *Sicut* ergo *quis confringit vas quod non potest reparari.* Hic etiam ostendit perituros in totum, ita ut non amplius resurgant. Scimus enim, etiam qui gravissime fuerunt aliquando afflicti, colligere tamen aliquas virium reliquias, et tandem restitui pristino vigori. Sed propheta ostendit instare cladem prorsus incurabilem. Nec obstat quod Deus populum ab exsilio postea reduxit, quod urbs aedificata est simul cum templo. Nam hoc nihil ad impios illos, quorum abolita fuit memoria. Incubuit igitur maledictio et vindicta Dei super eorum capita, qui ita obstinati fuerant in sceleribus. Et ideo qui ab exsilio reversi sunt, vocantur in Psalmo (102, 19), Populus iterum creatus: quasi exorti essent novi homines. Et populus qui creatus fuerit laudabit Dominum. Dicit postea, *Sepelientur in Thopheth, quia non erit locus alibi.* Locum illum elegerant ubi haberent testimonium aliquod favoris Dei, et proinde materiam laetitiae. Significat autem plenum fore locum illum cadaveribus. Nam turmatim illuc confugient. Deinde urbs etiam erit plena cadaveribus, ita ut non reperiant alibi sepulcrum quam in Thopheth. Sequitur,

12. *Sic faciam loco huic, dicit Iehovah, et incolis eius: et ad ponendum* (et ponam) *urbem hanc sicut Thopheth.*

Quia prius dixerat vallem illam fore locum stragis, ut inde nomen acciperet, idem nunc de

urbe ipsa pronuntiat. *Sicut* ergo *Thophet erit vallis interfectionis, ita et Ierusalem.* Non dubium est quin accensi fuerint in rabiem (ut videbimus etiam proximo capite) audito hoc vaticinio. Sed tamen voluit Deus, quoniam prorsus erant desperati, quamlibet refractarii essent, sentire ipsos quod instabat: et quamvis non crediderint verbis prophetae, tamen pupugit Deus, imo vulneravit lethaliter conscientias eorum, ut ante ipsam experientiam essent miseri. Eodem sensu etiam addit:

13. *Et erunt domus Hierusalem, et domus regum Iehudah, sicut locus Thopheth immundae: ad omnes domos in quibus suffitum fecerunt super tecta eorum universae militiae coelorum, et libarunt libamen diis alienis.*

Prosequitur, ut dixi, pluribus verbis quod breviter complexus fuerat. Loquutus enim fuerat de urbe. Sed quia difficile erat illud persuasu, iam species ipsas enumerat: quasi diceret, Ierosolymam esse urbem latam et splendide exstructam. Erant enim multae illic praeclarae domus et speciosae, erant regia palatia. Dicit autem non fore haec omnia obstaculo, quominus Deus totam urbem diruat. Et hoc notatu dignum est. Scimus enim Satanam perstringere nobis oculos quoties sese ingerunt aliqua quae spem faciant munitionis. Nam quidquid minetur Deus, putamus esse vanum, et quasi fabulosum, vel saltem friget apud nos. Ergo quum tam crassa hypocrisis regnaret in cordibus populi, merito excussit illis propheta quidquid poterat eos fallere: et ideo dicit *fore domos omnes Ierosolymae*, quarum magna erat copia, deinde magnus etiam splendor, fore domos regum Iehudah, hoc est, palatia omnia vel in urbe, vel extra urbem, *fore sicut locum Thopheth:* quoniam scilicet nulla domus immunis erit a strage: nullum palatium poterit suos habitatores protegere. Dicit *fore immundas*, nempe propter acervum cadaverum: quia ubique iacebunt homines occisi. Hoc autem pro pollutione vel inquinamento saepe scriptura accipit, ut satis notum est. *Ad omnes domos:* alii vertunt, Propter omnes domos: et ל saepe est causalis particula. Sed videtur potius expositive hic capi: et ideo vertere placuit, *Ad omnes domos*, ut propheta extendat suum sermonem ad omnes domos *in quibus suffitum fecerant.* Quoniam igitur nulla domus pura erat a sacrilegio, ideo dicit vindictam Dei penetraturam esse absque exceptione in omnes domos. Dicit etiam, *Super tecta*, ut illis exprobret suam impudentiam, quod scilicet turpitudinem suam extulerint instar vexilli, ut procul spectari posset. Putabant quidem Deum oblectari tali cultu: sed unde tam stulta persuasio, nisi ex legis contemptu? nisi etiam ex furiosa audacia, quod plus fidei habebant suis commentis, quam certae veritati? Ergo merito exprobrat illis propheta, quod pudore omni abiecto *conscenderint super tecta*, ut apertius esset ipsorum flagitium. Dicit, *Toti militiae coelorum.* Postea, *Etiam fudisse libamen diis alienis.* Videmus multas superstitionis species regnasse in populo illo. Nam loquutus est de Baal in numero singulari: posuit etiam Baalim pro patronis. Iam addit *totam coelorum militiam*, hoc est, solem, et lunam, et omnes stellas. Videmus ergo ut nullum fecerint modum Iudaei suis sacrilegiis: quod accidere etiam solet omnibus impiis. Nam simul atque deflectere coeperunt homines a puro et genuino Dei cultu, demersi sunt in profundissimas abyssos. Hanc igitur intemperiem nunc designat propheta, quum dicit cumulatos vel coacervatos fuisse varios cultus, ita ut totidem sibi fabricarent Iudaei deos, quot sunt in coelo stellae: sicuti etiam alibi dicitur, Secundum numerum urbium tuarum Iehudah, sunt dii tui. Ego statueram absolvere hoc caput, sed non possem.

14. *Et venit* (reversus est) *Ieremias e Thopheth, quo miserat eum Iehovah ad prophetandum: et stetit in atrio domus Iehovae: et dixit ad totum populum,*

15. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce ego adduco super urbem hanc, et super omnes urbes eius omne malum quod loquutus sum super eam, quia obduraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos.*

Adductus fuerat Ieremias in rem praesentem, quum praedixit poenam, quae instabat propter superstitiones Thopheth, aut vallis Hinnon. Nam quo efficacior esset doctrina, voluit eum Deus concionari coram altari ipso, et in valle illa, quae tunc celebris erat propter impios et perversos cultus. Nunc narrat se venisse ad templum, et eadem se mandata pertulisse: hinc colligimus quantus fuerit stupor, et quanta vecordia populi: quia non supervacua fuit repetitio eiusdem vaticinii. Sed quia sciebat Deus Iudaeos plus satis tardos esse, voluit bis ipsos commonefieri a servo suo, et quidem diversis locis. *Reversus est Ieremias e Thopheth*, inquit, *quo miserat eum Deus ad prophetandum:* ne putemus scilicet habitam fuisse absque iudicio concionem illam in valle Hinnon. Deus ergo mandavit Ieremiae, ut illic quasi in re praesenti denuntiaret Iudaeis suum interitum. *Stetit in atrio domus Iehovae.* Nam quia non licebat populo ingredi in templum, solebant haberi sacri conventus in atrio ipso, quod erat pars templi. Ergo *stetit illic Ieremias*, quia non debuit cum paucis, vel in obscuro angulo verba facere, sed totum populum habere testem sui vaticinii. Caeterum, nihil novum hic legitur, quia ut dictum fuit, bis iussus fuit praedi-

cere futuram cladem, quoniam ita obduruerant Iudaei, ut non facile moveri possent. Quod alias urbes adiungit Ierosolymae, non mirum est. Sed significat totam terram obnoxiam esse iudicio Dei, et proinde vastitatem omnibus urbibus vel oppidis instare: quasi diceret, Non parcet Deus Ierosolymae, quamvis hactenus fuerit eius sanctuarium: sed quoniam minores urbes non sunt innoxiae, sentient etiam simul manum Dei cum ipsa Ierosolyma. Ratio subiungitur, *Quoniam obduraverint cervicem suam.* Iterum confirmat quod ante vidimus, eos scilicet non errore lapsos fuisse, sed contumacia: quoniam satis edocti erant ex lege quid rectum esset: deinde saepius admoniti fuerant a prophetis. Hinc igitur apparuit eorum pravitas et indomitum ingenium, quod non audierint sanam legis doctrinam, et tot monitores. Hic autem locus docet non relinqui veniae locum, ubi quasi ex professo reiicimus iugum Dei. Et hoc diligenter notandum est, quia videmus quam difficile sit subigere homines, etiam dum fatentur esse Dei sermonem quem audiunt. Quum igitur ingenita sit haec perversitas toti humano generi, ut vix centesimus quisque patiatur se gubernari Dei verbo, expendere convenit quod hic dicitur, nempe indignos esse misericordia qui cervicem suam obdurant: quemadmodum etiam dicitur Psalmo 95 (v. 8), Ne obduretis corda vestra, sicut patres vestri. Et sequitur etiam clarior definitio, *Ut non audirent sermones meos,* inquit. Nam etsi in cunctis mortalibus est aliqua durities, tamen ubi in medium profertur salutis doctrina, neque admittitur: illic magis se prodit impietas et superbia, quum scilicet audiunt loquentem Deum homines, et tamen volunt eum fraudare iure suo. Sequitur ergo, quo manifestius Deus veritatem suam profert, eo minus esse excusationis: quia tunc maxime detegitur impietas et indomabilis contemptus. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM.

1. *Et audivit Phassur filius Immer sacerdos, et ipse praefectus erat* (dux) *in templo* (in aede) *Iehovae, Ieremiam vaticinantem* (prophetantem) *hos sermones.*

2. *Et percussit Phassur Ieremiam prophetam, et posuit eum in cippum* (vel, in carcerem: sed mihi magis placet nomen carceris), *qui erat in porta Beniamin superiore, quae spectabat ad aedem Iehovae.*

Hic refert Ieremias qualem mercedem sui vaticinii retulerit, nempe quod percussus fuerit, et coniectus in carcerem, non a rege, vel eius consiliariis, sed a sacerdote, cui mandata erat templi cura. Fuit haec gravis et acerba tentatio, quum servus Dei videret hostiliter saevire unum ex ordine illo sacro contra se qui tribulis erat et collega. Neque enim sacerdotes, qui tunc erant, fuerant temere creati: sed Deus ipsos elegerat. Quum ergo autoritas eorum fundata esset in lege, et inviolabili Dei decreto, potuit Ieremias consternari animo. Nam haec cogitatio poterat subire in animum: Quid sibi voluit Deus, quum sacerdotes templo suo et toti populo praefecit ex tribu Levi? cur igitur non gubernat eos suo spiritu? cur non reddit ad obeundum munus idoneos? cur patitur ita profanari templum suum, et sacrum munus, quod tantopere lege sua nobis commendat? saltem cur non porrigit mihi manum qui et sacerdos sum, et versor sincere in mea vocatione? Scimus enim quid praecipiat Deus in lege, nempe ut summum iudicium sit penes sacerdotes, Quicunque non obedierit, ut morte plectatur. Si Deus voluit tanto iure praeditos esse sacerdotes, et tanta potestate, cur non igitur simul gratia sua eos direxit, ut probe exsequerentur munus sibi iniunctum? Neque solus Ieremias potuit moveri et concuti hac tentatione: sed etiam quicunque tunc vere colebant Deum. Exiguus quidem erat piorum numerus: sed certe nemo fuit quem non terreret tam horribile spectaculum. Non erat Phassur summus sacerdos, sed erat tamen ex ordine primario: deinde erat praefectus templi, hoc est, vicarius summi sacerdotis. Et probabile est, Immer eius patrem fuisse summum sacerdotem. Quidquid sit, excelluit ille non tantum inter Levitas, sed etiam inter praecipuos sacerdotes. Hic autem insurgit adversus Ieremiam eiusdem ordinis et familiae: nec tantum ore symmystam suum condemnat, sed tumultuose agit: quia percutit prophetam: hoc fuit indignum eius persona, et alienum a iure sacrae societatis. Nam si mala fuisset causa Ieremiae, debuit tamen sacerdos sequi aliquam moderationem: potuit coniicere in carcerem Ieremiam, ut causa cognita deinde damnaretur, si ita meritus esset. Percutere autem non est sacerdotis, sed tyranni, vel latronis, vel hominis furiosi. Hinc colligimus quanta fuit rerum omnium perturbatio illo tempore. Nam in republica bene constituta iudex non exsiliet e solio, ut percutiat eum qui dignus erit centum mortibus. Est enim legitima aliqua ratio servanda. Iam si iudex, quem Deus gladio armavit, non debet ita iram suam exserere, et sine iudicio uti gladio, certe hoc abhorret prorsus ab officio sacerdotis. Res igitur plus quam confusas tunc fuisse oportet, quum sacerdos ita se proiecit. Et ex hac praecipiti iracundia etiam colligimus quanta fuerit tunc penuria bonorum virorum. Electus fuerat qui praeesset templo. Ergo prae aliis excelluit non tantum gradu honoris, sed

etiam aliqua existimatione, et aliqua specie virtutum. Videmus autem quomodo eum diabolus abripiat. Haec exempla diligenter expendere convenit: quia contingit interdum ut in ecclesia Dei exoriantur magni tumultus: et qui debent esse moderatores, illi ferantur caeco, et quasi rabioso impetu. Possemus tunc labascere, et prorsus etiam concideret fides nostra: nisi succurrerent haec exempla, quae demonstrant olim etiam tentatos fuisse fideles, et exercitatam fuisse eorum fidem eiusmodi certaminibus. Nec supervacuum est quod dicitur, *Percussit Phassur Ieremiam prophetam.* Si quemlibet e vulgo percussisset, fuisset hoc magis tolerabile, quanquam semper indignum gravitate officii. Sed ubi ita insolescit adversus Dei servum, et qui pridie obierat propheticum munus, hoc minus excusabile est. Ergo haec etiam circumstantia notanda est, quod ausus fuerit sacerdos ille percutere Dei prophetam. Iam sequitur, *Quod coniectus fuerit ab ipso Ieremias in carcerem.* Sed notandum est etiam illud, *quod audierit,* priusquam ita impetuose contra ipsum insurgeret. Debuit certe moveri tali vaticinio: quod insanit, et non dubitat afficere iniuria prophetam Dei, hinc apparet quanta sit eorum stupiditas, qui semel obduruerunt ad Dei contemptum. Nam etiam pessimos quosque terrebit Dei iudicium ubi denuntiatur. Phassur autem audit Ieremiam denuntiantem quid immineat: et tamen adeo non movetur, ut magis ac magis sese proiiciat. Quum ergo ita intemperanter ruit contra Dei prophetam, audito eius sermone, hinc apparet, diabolico furore fuisse prorsus excaecatum. Simul etiam videmus Dei contemptores miscere lucem tenebris. Voluit enim Phassur tegere suam impietatem colore aliquo: et ideo coniecit Ieremiam in carcerem. Hoc enim modo testatus est se velle cognoscere de causa, quia postridie eum eduxit e carcere. Sic ergo impii semper integumentis suam impietatem conantur involvere: sed nihil proficiunt. Hypocrisis enim Phassur nimis fuit crassa, dum Ieremiam in carcerem coniecit, ut postea vocaret ad dicendam causam: quia iam ipsum percusserat. Insolentia igitur illa superior tollebat omnem rationem iudicii. Ergo quod Phassur deinde confugit ad aliquam formam iuris, hoc totum nimis frivolum est. מהפכת quidam vertunt compedem, alii cippum, et existimant fuisse ligna inter se compacta, sic ut foramen unum collum includeret, deinde alia duo includerent manus. Sed nescio an hoc conveniat. Dicit enim hic Ieremias, fuisse מהפכת in porta Beniamin superiore. Hoc certe neque de compedibus, neque de catenis, neque de cippo commode posset praedicari. Sequitur ergo fuisse potius locum carceris. Vocat *portam Beniamin,* quae tendebat ad tribum Beniamin. Scimus enim partem unam Ierosolymae fuisse attributam Beniaminitis. Duas habebant portas: porta haec fuit superior, versus orientem scilicet. Dicit *portam illam spectasse in aedem Iehovae,* quoniam praeter atrium erant in toto circuitu templi multa atriola: quemadmodum satis notum est. Sequitur,

3. *Et accidit postridie* (die crastino) *ut educeret Phassur Ieremiam e carcere: et dixit ei Ieremias, Non Phassur vocavit Iehovah nomen tuum, sed potius terrorem undique.*

Non dubium est quin Phassur alios ex ordine sacerdotali vocaverit, qui disquirerent melius de causa. Fuit igitur speciosus hic color: quasi non vellet temere nec indicta causa damnare sanctum prophetam. Sed breviter tantum narrat Ieremias se fuisse eductum ex carcere. Interea colligimus non fuisse dimissum, quia vocatus est in conspectum Phassur, ut illic rationem vaticinii sui redderet. Verum hic ostendit propheta, se neque fractum, neque debilitatum fuisse animo, quamvis tam contumeliose fuisset tractatus. Sustinuerat enim colaphos et verbera: deinde fuerat inclusus in carcere. Scimus ingenuis naturis tales iniurias esse ita acerbas, ut fere concidat si quid fuerit virtutis. Atqui suo exemplo nos docet Ieremias, non debere minui nostram constantiam, quamvis mundus multis probris nos oneret, ac fere obruat. Tenendum igitur est, magnitudinem animi non debere vel concidere, vel imminui in servis Dei, quantumvis inique et probrose tractentur a mundo. Nam Ieremias egressus e carcere multo liberius loquitur quam antea. Neque tamen erat extra periculum. Crescunt animi ubi quis potitus victoria potest tuto et secure insultare suis hostibus. Atqui Ieremias adhuc erat captivus, quanquam eductus esset e carcere. Poterat enim paulo post iterum coniici, et multo crudelius tractari quam ante. Sed neque iniuria quam perpessus est, neque metus etiam novae contumeliae ipsum deterret, quin libere denuntiet Dei iudicium impio sacerdoti. Talis ergo magnanimitas docet omnes Dei servos, nempe ut non erubescant, neque etiam mollescant, vel debilitentur animis, quum mundus indigne et probrose ipsos tractat, neque etiam expavescant ad ulla pericula: sed intrepide pergant in cursu sui officii. Secundo notandum est, Dei prophetam hic claudere oculos ad splendorem illum sacerdotalis officii, qui alioqui poterat obstare quominus pronuntiaret Dei iudicium. Et hoc diligenter notandum est. Scimus enim impios semper latere sub larvis: quemadmodum papa hodie cum toto illo putido clero quid aliud obtendit, quam nomen ecclesiae catholicae? et perpetuum sacerdotium? et apostolicam dignitatem? Certe Phassur erat ex ordine sacerdotali. Tota scriptura quid sit papatus non meminit, nec

docet, quin potius totam faecem illam repudiat. Sacerdotium autem leviticum, sicuti dixi, erat fundatum in lege Dei. Et tamen Ieremias, quia instructus est Dei mandato, non dubitat conspuere in faciem sacerdotis, et tractare eum ut meritus est. Tunc ergo rite et probe fungemur munere prophetico, si nullus sit apud nos respectus ullius personae: neque moremur externas larvas, quibus impii decipiunt simplices, et superbiunt adversus Deum, ubi arripiunt falso eius nomen. Dicit autem, *Iehovah non vocavit nomen tuum Phassur*, *sed terrorem undique*. Alii vertunt, Quia tibi terror erit undique: sed male. Sequitur enim proximo versu causae redditio, quae satis explicat prophetae sensum. Non dubium est quin Ieremias ad nomen Phassur respexerit: alioqui hoc esset frigidum, imo ineptum, *nomen tuum non vocabitur Phassur*, *sed terror undique*. Exponuut interpretes nomen Phassur principem crescentem, vel qui extendat principatum, et deducunt a פשח, quod est crescere, et in transitiva significatione extendere. Et addunt nomen שר, quod significat principem, extendens principatum, vel, princeps qui crescit: ita vertunt. Sed quia in puncto esset aliquid scrupuli, nescio an etymologia illa conveniat. Mihi certe magis placet deduci a פשח quod est scindere. Semel quidem invenitur in scriptura: sed apud Chaldaeos magis est receptum. Quidquid sit, פשח apud Ieremiam, nempe Lamentationum tertio capite, sumitur pro scindere. Hinc etiam per metaphoram significat aperire. Et potest quiescere א in secunda voce ut sit scindens, vel aperiens lucem. Haec ratio me movet, atque etiam cogit, ut ita interpreter. *Terror undique*. Non dicit fore terrorem: sed מסביב, hoc est, undique terrores ipsum obsideant, vel, undique ut nullus sit egressus. Quum ergo esset honorificum nomen Phassur quasi aperiret lucem, hoc est proferret (nam nota est illa metaphora, ubi scindendi significatio traducitur ad aperiendum). Quum ergo impositum esset illi nomen, quasi proferret lucem, dicit Ieremias, *Vocaberis posthac undique terror*, hoc est, terror, qui circumveniat atque obsideat, ut nullus pateat exitus. Videmus antithesin optime quadrare inter apertionem lucis, et inter terrorem, qui undique comprimat, ita ut nulla sit apertio vel exitus. Et sequitur ratio:

4. *Quia sic dicit Iehovah*, *Ecce ego pono te in terrorem tibi et omnibus amicis tuis: et cadent per gladium hostium tuorum*, *oculi tui videntes* (id est, oculis tuis videntibus), *et totum Iehudah tradam in manum regis Babylonis*, *et transferet eos* (vel traducet) *Babylonem*, *et percutiet eos gladio.*

Hic pluribus verbis explicat Ieremias, cur dixerit Phassur fore undique terrorem, quia scilicet erit et sibi, et suis omnibus amicis in metum. Videbit enim se urgeri Dei vindicta, et aliis omnibus erit spectaculo. In summa significat Ieremias, talem fore Dei vindictam, quae tam ipsi Phassur, quam aliis omnibus formidinem incutiat, quoniam Phassur agnoscet se manu Dei premi, neque poterit effugere: alii etiam omnes idem cernent. Sibi igitur, et aliis fuit spectaculo quoniam non potuit, quantumvis obduruisset, non sentire vindictam Dei: et hoc quidem aliis omnibus fuit conspicuum. *Ecce ego*, inquit, *te ponam in terrorem tam amicis tuis quam tibi: et amici tui cadent per gladium inimicorum*, *oculis tuis videntibus: totum etiam Iehudam tradam in manum.* Repetit quod dixerat. Nam Phassur volebat censeri patronus totius terrae, et praecipue urbis Ierosolymae. Quum ergo susciperet causam populi, quasi esset patronus omnium, ideo dicit Ieremias omnes Iudaeos fore captivos, neque id modo, sed etiam instare aliquid gravius: quoniam ubi rex Babylonis eos traduxerit in exsilium, etiam gladio percutiet, non quidem omnes, sed scimus editas fuisse atroces poenas tam in regem, quam in eius filios, et proceres, ut soli plebeii sua obscuritate tecti evaderent: ac qui ex vulgo elapsi sunt, quorum nulla erat nobilitas vel fama, id adscribere possent suae tenuitati. Sequitur,

5. *Et ponam totam fortitudinem urbis huius*, *et omnem laborem eius*, *et omne pretiosum eius* (vel omnem gloriam), *et omnes thesauros regum Iehudah ponam in manum inimicorum ipsorum*, *et spoliabunt ipsos*, *et tollent eos*, *et abducent eos Babylonem.*

Prosequitur eandem sententiam, sed pluribus verbis amplificat quod dixit ad confirmationem. Quanquam minime dubium est, quin magis exasperatus fuerit Phassur, quum audiret tam graves minas. Sed ita oportet accendi magis ac magis furorem omnium impiorum. Quamvis ergo centies crepare debeant, non tamen desistendum est a libera praedicatione. Haec ratio est, cur propheta nunc fusius describat futuram cladem urbis. *Ponam*, inquit, *totam fortitudinem:* sed metaphorice capitur interdum hoc nomen pro divitiis vel opibus. *Fortitudinem* igitur *ponam* vel substantiam, *urbis huius*, *et totum laborem eius*. Hoc secundum gravius est, ubi diripitur quod acquisitum fuit magno labore. Si quis enim citra molestiam sit dives, hoc est, si cui obvenerint divitiae vel iure haereditario, vel sine ullo sudore et cura, ille non adeo excruciatur, si contingat ipsum nudari. Sed qui tota vita cum magno sudore sibi peperit quod putabat sibi fore in subsidium vitae, ille magis angitur, atque etiam cruciatur si adveniant hostes, qui praedentur et diripiant omnia. Non dubium igitur est quin labor etiam ut aliis pluribus scripturae locis

ponatur hic ad amplificationem. Postea addit: *Omne pretiosum eius, atque adeo thesauros regum Iehudah traditum iri in manum hostium, qui transferent* non tantum divitias, laborem et thesauros, sed etiam ipsos homines, *et abducent Babylonem.* Reliqua in crastinum.

6. *Et tu Phassur, et omnes habitatores domus tuae* (hoc est, omnes domestici tui) *venietis in captivitatem: tu venies Babylonem, et illic morieris, et illic sepelieris, et omnes amici tui, quibus vaticinatus es in mendacio.*

Nunc Ieremias denuntiat ipsum Phassur documento fore, quam vere praedixerit excidium urbis, et vastitatem totius terrae. Prius quidem refutaverat eius vanitatem, sed nunc in medium proponitur eius persona: quia oportuit ipsum esse singulari exemplo, unde omnes cognoscerent, timendum fuisse iudicium Dei: quum ille impostor blanditias faceret. Denuntiat autem Ieremias, *venturum esse in captivitatem Phassur cum omnibus suis domesticis,* nempe ut tota familia sit quasi in theatro posita, et illic conspiciant omnes Iudaei quod Phassur conatus fuerat in nihilum redigere. Sciant ergo omnes Iudaei fuisse illum falsum vatem. Sed quod sequitur posset movere quaestionem: quia loco poenae denuntiat Ieremias Phassur sepultum iri in Babylone, postquam illic mortuus fuerit. Dixerat autem prius, Dabo cadavera eorum in cibum avibus coeli et bestiis terrae, nunc quod numerari debet inter Dei beneficia, absurdum est loco poenae a propheta censeri. Sed primo notandum est, Deum non semper aequales, vel simili modo sumere poenas de impiis. Vult aliquos proiici insepultos: quia indigni sunt communi illo beneficio generis humani: alios autem vult sepeliri, sed in alium finem. Nam in voce שם, illic, est aliquod pondus, quia opponitur Babylon terrae sanctae. Quicunque sepeliebantur in terra Chanaan, etiam in morte ipsa habebant pignus aeternae haereditatis: quia ut satis notum est, hac lege Deus volebat ipsos quum viverent frui habitatione terrae, ut aspirarent in coelum. Sepulcrum igitur in terra Chanaan fuit quasi visibilis tessera adoptionis Dei, ac si colligerentur filii Abrahae in eius sinum, donec resurgerent in beatam et immortalem vitam. Ergo quum Phassur sepultus est in Babylone, fuit quasi extraneus ab ecclesia Dei. Et fuit haec quaedam forma abdicationis, quasi Deus palam afficeret eum nota infamiae. Si quis excipiat, idem etiam contigisse et Danieli, et optimis quibusque Dei servis, imo Ieremiam ipsum sepultum fuisse in Aegypto, quod longe deterius fuit: responsio facilis est, nempe temporales poenas, quae cedunt electis et filiis Dei in salutem, quodammodo mutare in ipsis naturam. Tenendum quidem est, poenas omnes esse testimonia irae et maledictionis Dei. Quidquid ergo accidit nobis malorum in hac vita, debet numerari inter fructus peccati, quasi Deus ostenderet se palam iratum. Hoc unum est. Ergo si considerentur in se paupertas, et fames, et morbi, et exsilium, et mors denique ipsa, semper dicemus esse Dei maledictiones, nempe quemadmodum dixi, ubi aestimantur in sua natura. Sed Deus consecrat in filiis suis poenas: ita ut vertantur in salutem, et desinant hoc ipso esse maledictiones. Quoties ergo pronuntiat Deus, Tu iacebis insepultus, non mirum est, si haec ignominia sit testimonium irae eius et signum maledictionis. Quoties etiam olim ita loquutus est, Tu sepelieris extra terram sanctam, fuit etiam illa maledictio: verum quantum ad reprobos. Interea Deus convertit in salutem electis suis quidquid alioqui erat maledictum. Et huc pertinet illa Pauli sententia (Rom. 8, 28): Omnia cedere in bonum et salutem fidelibus qui Deum diligunt. Nunc ergo tenemus cur dicat propheta *Phassur sepultum iri in Babylone.* Nec dubium est quin plus ignominiae fuerit in illa sepultura quam si proiectus fuisset, et statim voratum fuisset eius cadaver a belluis. Voluit enim Deum ipsum locare in sublime, ut diu omnes converterent oculos suos in ipsum: quemadmodum dicitur in Psalmo (59, 12), Ne occidas Deus, quia populus tuus posset oblivisci. Voluit igitur Deus memoriale quoddam in vita et morte Phassur statuere, ut ipsa diuturnitas magis populum afficeret. Quanquam si libeat sepeliendi verbum largius accipere, nihil erit absurdi: quasi dictum esset, Iacebit illic cadaver tuum donec computrescat. Deinde addit Ieremias, *Tu, et amici tui, quibus prophetasti in mendacio.* Hic etiam locus docet rependi iustam mercedem impiis qui cupiunt sibi fieri blanditias, ubi duplex Dei iudicium sustinent. En ergo quid proficiant omnes impii, dum quaerunt adulatores, qui ipsis mira promittant, nempe hoc modo accersunt sibi graviorem vindictam: ac quo magis student procul abigere Dei iudicium, non dubium est quin illud accendant ac duplicent. Haec ratio est, cur specialem poenam denuntiet propheta amicis Phassur, quibus vaticinatus fuerat: quoniam scilicet libenter arripuerant falsas illas promissiones quibus ipsis blanditus fuerat, ut Deum secure contemnerent. Quum ergo ita optassent ultro se decipi, oportuit converti in eorum perniciem blanditias illas quibus abutebantur, et quas solebant opponere quasi clypeum omnibus minis propheticis. Sequitur nunc,

7. *Decepisti me Iehovah, et deceptus sum: vim intulisti mihi: et fuisti superior: fui in ludibrium toto die* (vel, quotidie, hoc est, assidue), *omnes subsannant me.*

Quidam existimant haec non fuisse dicta spiritu prophetico: sed Ieremiam caeco et inconsiderato impulsu futiliter loquutum esse: quemadmodum etiam praestantissimi quique interdum rapiuntur nimio impetu. Quasi ergo tentatio labefactasset animum prophetae, existimant conquestum esse apud Deum: Quid Domine? ego te sequutus sum ducem: atqui tu mihi pollicitus fueras quae non experior: ergo videor iam mihi deceptus. Alii etiam durius exponunt, quod propheta fuerit deceptus, sicuti alibi dicitur (Ezech. 14, 9), Ego sum Deus, qui decepi prophetam illum. Sed minime dubium est quin ironica sit loquutio, quum dicit *se fuisse deceptum*. Suscipit igitur hostium suorum personam, qui iactabant illum temere vaticinari de urbis clade et interitu, quoniam nihil tale futurum esset. Propheta hic pronuntiat Deum esse autorem suae doctrinae, nec sibi posse quidquam exprobrari, quod non recidat in ipsum Deum: quasi diceret frustra Iudaeos litigare, ac si certamen illis esset cum homine mortali: quoniam palam suscipiunt bellum cum Deo, et furiose coelum ipsum impetunt quasi gigantes. Dicit igitur se fuisse deceptum, non quod ita sentiat. Nam erat sibi optime conscius: nec tantum habebat spiritum Dei testem vocationis suae, sed in corde gestabat firmam doctrinae obsignationem. Ac vero, quemadmodum iam dixi, refert eorum verba qui quum oppugnarent eius doctrinam negabant esse servum Dei, et detrahebant illi fidem, ac si esset merus impostor. Caeterum magis emphatica est haec loquutio, quam si absque figura dixisset: Domine non sum deceptus, quia tantum parui tuo imperio, et sumpsi abs te quidquid protuli in medium, neque ego me temere ingessi: neque adulteravi doctrinam, cuius me voluisti esse praeconem. Fideliter igitur functus sum meo munere. Si ergo ita loquutus fuisset propheta, minus fuisset vehementiae, quam dum ita coarguit blasphemias eorum, qui Deum audebant reum facere, dum fido eius servo obiicerent crimen pseudoprophetae. Nunc ergo tenemus cur ironice loquutus sit et expostulaverit libere cum Deo, quod esset ab ipso deceptus, nempe ut sentirent Iudaei se evomere convicium illud adversus hominem mortalem, sed Deum ipsum, qui futurus esset vindex tantae iniuriae. Si quis nunc interroget an debuerit propheta se ita facere Dei socium, in promptu est solutio, nempe fuisse causam eius ita coniunctam cum Dei causa, ut inseparabile esset vinculum. Neque enim loquitur hic Ieremias ut privatus quispiam, multo minus ut unus quilibet e vulgo: sed quia scit divinitus approbari suam vocationem, ideo non dubitat sibi Deum adiungere, ut commune sit opprobrium. Deus enim non potest divelli a veritate sua, nec vero quidquam ei fit reliquum si abstrahitur a suo sermone. Quare merum est figmentum quidquid homines animis concipiunt de ipso Deo, ubi negligunt speculum illud in quo se patefecit. Quin potius sciamus quidquid est in Deo potentiae, maiestatis, gloriae, ita fulgere in eius verbo, ut Deus nihil sit, nisi verbum ipsum maneat salvum et integrum. Quum igitur propheta instructus esset certo mandato, non mirum est quod tam audacter insultat hostibus suis, et dicit Deum esse impostorem, si ipse deceptus fuit. Huc etiam spectat Paulus, quum dicit (Gal. 1, 8), Si angelus e coelo descendat, et aliud vobis evangelium annuntiet, sit anathema. Certe Paulus erat inferior angelis: et scimus non fuisse ita superbum, ut detraheret angelos e coelo, ac sibi subiiceret: minime: sed non spectavit quisnam esset ipse, sed quia obsignata erat in corde eius evangelii veritas, cuius erat praeco, non dubitat verbum attollere supra omnes angelos. Ita etiam nunc Ieremias ostendit *Deum fuisse mendacem si ipse deceptus fuit*. Quare? Deus enim abnegaret se ipsum, si fidem detraheret verbo suo. Nunc ergo tenemus, prophetam non excessisse modum, ubi ausus est in sublime se efferre, ut quodammodo esset socius Dei, nempe in ipsa doctrina cuius Deus erat autor, ipse vero minister. Sed ex hoc etiam loco utilis doctrina colligitur: quicunque prodeunt ad docendum, debere ita esse certos suae vocationis, ut non dubitent provocare ad Dei tribunal quoties lis aliqua inciderit. Verum quidem est, etiam optimos Dei ministros posse aliqua in parte vel falli, vel suspenso esse iudicio: sed quantum ad summam vocationis et doctrinae, requiritur haec certitudo, quam nobis suo exemplo demonstrat Ieremias. Postea adiungit, *Tu vim mihi intulisti*. Quum diceret *se fuisse deceptum*, sic resolvi debet oratio: Deus, si ego sum impostor, tu me praecedis: si ego fefelli, tu me superas: quoniam abs te mutuatus sum quidquid habeo: sequitur ergo, te vocari in crimen, et minus esse excusabilem quam ego sum, si qua est in me culpa. Postea, quemadmodum dixi, auget illud, *quod Deus vim ipsi fecerit*, quemadmodum ante vidimus. Neque enim appetiverat munus propheticum, sed coactus illud obierat, quoniam non poterat reiicere impositum sibi onus, vel excutere. Duo igitur exprimit. Quod non protulerit sua commenta, neque fabricaverit pro suo arbitrio quod dicturus erat, sed fuerit organum spiritus Dei, et quasi de manu in manum tradiderit quod acceperat, hoc unum est. Deinde adiungit, si data illi fuisset libera optio, non suscepturum fuisse munus propheticum, quia nonnisi violenter tractus hac in parte obedierit Deo. Nunc ergo tenemus Ieremiae consilium. Si quis interroget, an hoc laudi sit ducendum, quod non nisi coactus obierit munus prophetae: responsio facilis est, hic non statui generalem regulam, quasi

omnibus sit necesse trahi invitos. Sed quoniam hoc habuit Ieremias, etiamsi hac in parte non caruerit vitio, potuit tamen merito id testari coram hominibus. Vidimus autem initio libri, quum Deus illum praeficeret doctorem ecclesiae suae, recusasse quantum in se erat. Ha, ha, ha Domine: nescio loqui, dicebat. Quoniam ergo imperio Dei coactus fuit et quasi violenter raptus, etiam si quid hac in parte fuerit vitii, vel infirmitatis: tamen hoc non abs re obiecit suis hostibus. Postea addit *se fuisse ludibrio assidue et derisum ab omnibus.* Hic non dubium est quin propheta tentaverit, an adhuc aliqua pars populi esset sanabilis. Fuit enim hoc ad movendos animos efficax quum audirent Deum fieri reum mendacii, vocationem eius everti libidine hominum et audacia. Quum ergo hoc audirent, certe si qua fuisset gutta verae pietatis vel sanae intelligentiae, debebant terreri. Voluit igitur propheta periculum facere an aliqui adhuc essent sanabiles. Sed interea voluit etiam ostendere inexpiabile esse eorum scelus, qui ita impie et superbe adversabantur doctrinae eius. Et hoc diligenter notandum est. Neque enim haec sententia tantum scripta est, ut erudiamur in timore Dei, sed spiritus sanctus assidue clamat contra omnes contemptores, et palam eos accusat, quod Deo contumeliam hanc tam atrocem inferant, ac si esset mendax et impostor. Sciamus igitur hic denuntiari horribile iudicium profanis omnibus qui Dei verbum contemnunt et ludibrio habent: quia spiritus sanctus per os Ieremiae apud tribunal Dei, quemadmodum dixi, aperte clamat Deum fieri reum mendacii. Postea sequitur,

8. *Quia ex quo loquutus sum, vociferor violentiam, et vastationem clamo: quia fuit sermo Iehovae mihi in opprobrium, et in contumeliam toto die* (vel, quotidie, assidue, ut dictum est).

9. *Et dixi* (itaque dixi: copula enim illativam valet), *non recordabor, et non loquar amplius in nomine eius: et fuit in corde meo quasi ignis ardens, clausus in ossibus meis, et fatigatus sum ferendo, et non potui.*

Hic propheta dicit se adeo nullum sentire fructum ex labore suo, ut videat omnes conatus et studia potius in contrarium cedere: quoniam exasperet cunctos Iudaeos, deinde inflammet eorum rabiem, et impellat eos ad maiorem peccandi licentiam. Itaque dicit *sibi fuisse propositum deserere munus illud sibi iniunctum*, sed impulsu arcano coactum fuisse ad perseverantiam: et ita non fuisse liberum desistere ab incepto cursu. Varie autem sumitur hic versus, *Ex quo loquutus sum, vociferor violentiam, et clamo vastationem.* Quidam enim ita accipiunt, quod ex quo coepit Ieremias docere, fuerit querulus: quia videbat se hostiliter impeti, et expositum esse omnibus iniuriis. Illud est, meo iudicio, nimis frigidum. Alii propius ad verum accedunt, quod scilicet non destiterit clamare contra violentias et rapinas, quum videret grassari omne scelerum genus in populo: quasi diceret, Ego non potui placide ipsos docere. Neque enim erant tali ingenio: sed coegit me ipsorum improbitas vehementius agere: quemadmodum omnes Dei servi debent prudenter respicere quid ferat ecclesiae status. Nam si in rebus tranquillis vellemus vociferari, esset haec affectatio putida: quemadmodum multi inconsiderate semper clamitant, et tamen sine materia. Caeterum, ubi videmus Satanam regnare, hic non cessandum est, neque agendum tanquam in media pace: sed quia apertum est bellum, ideo necesse est vociferari. Intelligunt ergo illi Ieremiam clamasse, quoniam videbat praefractum esse populum illum: deinde videbat eo rem esse prolapsam ut non possent revocari ad bonam frugem sine maxima gravitate et vehementia. Verum potius existimo, prophetam alio genere tentationis fuisse perculsum, nempe quod accerseret maiorem Dei vindictam suis clamoribus, quasi diceret, Quorsum ego Deum armabo meis concionibus? quando nihil aliud proficio, nisi ut crescat ira eius, quae tandem fulminet, ac consumat totam hanc terram una cum populo. Dicit igitur *se clamare violentiam et vastationem*, quia ipsa impietas sit quasi quaedam hostilis violentia ad Deum provocandum. Summa est, prophetam non alium se videre fructum laboris sui, nisi quod homines redduntur insolentiores, et ex furibus latrones fiunt, et ex contumeliosis fiunt sicarii, ita ut magis accendant iram Dei, et se ipsos magis proiiciant. Est autem haec valde periculosa tentatio: ideo non mirum est quod dicit propheta: *Sibi in animum venisse, abiicere docendi munus.* Et hic locus apprime observatu dignus est. Neque enim soli doctores tanguntur hoc affectu, sed omnes pii sine exceptione. Nam ubi videmus verbo Dei homines quasi rapi in deterius: incipimus dubitare an expediat potius sepultam esse omnem Dei memoriam, et verbum eius exstinctum, quam dari hominibus plus licentiae, quum iam satis superque propensi sint ad peccandum. Ut hodie videmus doctrinam evangelii adeo non redigere omnes in obsequium, ut multi magis effraeni licentia sese proripiant, quasi iam ablatum esset iugum omnis disciplinae. In papatu fuit aliquis metus, fuit aliqua species obedientiae et subiectionis: nunc libertas evangelii quid aliud est multis, quam bruta licentia, ita ut impune peccent, et misceant coelum terrae? Alii etiam quum vident tot esse controversias, hoc praetextu abiiciunt omnem curam, et omne studium pietatis. Alii phrenetici spiritus sibi permittunt omnia in dubitationem trahere, et disputare an sit ali-

quis Deus. Quum igitur videmus non esse talem effectum doctrinae, qualis optandus esset, necesse est eos qui alioqui firmi sunt, tandem vel concuti, vel labascere. Ideo hic locus magis notandus est, quum fatetur Ieremias se fuisse consternatum, quia videbat sermonem Dei esse ludibrio, et ita voluerit e cursu vocationis suae desistere. Sciamus quoties idem in mentem nobis venit, fortiter esse resistendum. Et ideo haec simul connecti debent, *quod dixerit non recordabor amplius, neque loquar in eius nomine: sed fuerit sermo Dei quasi ignis ardens.* Videmus ergo ut Deus cohibuerit servum suum, ne praeceps rueret, vel succumberet tentationi. Absorptus enim fuisset statim hoc quasi profundo gurgite, nisi occursum fuisset divinitus. Ideo quoties nobis obrepunt eiusmodi tentationes, petamus a Deo ut nobis fraenum iniiciat: deinde ut nos sustineat, vel si iam fuerimus lapsi, ut nos attollat sursum: deinde confirmet spiritu suo. Ratio autem ostenditur, qua Deus opitulatus est servo suo, nempe *quod fuerit sermo Dei tanquam ignis ardens in corde eius:* deinde, *quod inclusus fuerit in ossibus eius,* ita ut fervore illo impelleretur, neque sui esset compos, donec perrexit in officii sui cursu. Concludit *se fuisse fatigatum,* vel se aegre tulisse *ferendo:* quasi diceret, non fuisse arbitrii sui vel supersedere a doctrina, vel exsequi quod mandabat Deus: quoniam fervor ille igneus ipsum impulerit ad pergendum. Interea dubium non est quin respexerit contemptores illos quibuscum habebat negotium. Tantundem igitur est ac si diceret se expertum fuisse quid sit habere totum mundum sibi adversum: *sed Deum fuisse superiorem.* Hoc autem ideo dicitur, quoniam profani homines hinc captant ansam securitatis, dum imaginantur prophetas et doctores esse quasi stupidos: O, quid morabimur fanaticos, qui non sunt praediti communi sensu? Nec vero mirum est, si pro suo stupore ita excandescant, si sint impetuosi, si susque deque habeant omnes alios, si nihil resipiant humanum. Quoniam igitur fingunt sibi quosdam stipites, dum loquuntur de servis Dei, qui privati sunt communi prudentia, ideo dicit propheta, Certe fallit vos opinio, ego enim non sum ita ferreus, quin tactus fuerim multis cogitationibus. Imo didici et scio quanta sit mea infirmitas, neque dissimulo me fuisse obnoxium et timori, et aegritudini, et aliis passionibus: *sed Deus praevaluit* Non est igitur quod putetis me tam intrepide loqui, quoniam nihil humanum vel patiar, vel sentiam: sed postquam luctatus sum. Postquam mihi omnia in mentem venerunt, quae possent debilitare animi mei fortitudinem: Deus tamen manum mihi porrexit: neque id tantum, sed coactus sum: ne scilicet hic arroget sibi, et glorietur de heroica aliqua fortitudine. *Ego,* inquit, *non fui superior,* sed quum Deo me subducerem, et quum cuperem renuntiare vocationi meae, tractus sum tamen, et Deus violenter mecum egit: *Quia sermo eius fuit tanquam ignis ardens in corde meo,* ita tandem ebulliente illa violentia spiritus, coactus sum progredi in officio meo. *Dixi igitur, non recordabor amplius, et non loquar in nomine Dei,* non quod propheta vellet sibi et aliis inducere oblivionem Dei, sed quia putabat se perdere operam, adeoque frustra tumultuari, quum clamaret sine profectu, neque id modo, sed etiam exasperaret improbos magis ac magis: quemadmodum ulcus dum premitur egerit purulentam materiam, sic etiam magis ac magis detegebatur impietas populi, quum propheta coargueret scelera, quae prius latebant. Iam ergo discamus exemplo prophetae, quoties nobis obiicit Satan, vel etiam caro nostra, desistendum esse a praedicatione coelestis doctrinae, quoniam non pariat iustos et legitimos fructus, nihilominus esse odorem bonum coram Deo, etiamsi lethalis sit improbis. Necesse est igitur evangelii doctrinam multis esse mortiferam: sed tamen non ideo vilescit opera nostra coram Deo. Scimus enim nos gratum offerre Deo sacrificium: et quamvis labor noster sit inutilis, respectu hominum, esse tamen fructuosum in gloriam Dei: et dum sumus odor mortis in mortem iis qui pereunt, Deo tamen gratam esse nostram operam hac quoque in parte. Cavendum etiam est ne Deo nos subtrahamus, sed etiam si multa occurrant, quae morentur cursum nostrum, ut tamen superemus spiritus eius virtute. Et simul metuendum est ne nostra ignavia sepeliamus fervorem, de quo hic propheta loquitur. Videmus quid ipsi Ionae acciderit. Eo prolapsus est, ut prorsus esset desertor officii sui, suffocando, quantam in se erat, Dei iudicium. Ac quum esset profugus, putavit se esse extra periculum, ac si remotus foret a Dei conspectu. Deus quidem videbat, sed interea sermo Dei non fuit quasi ignis ardens. Quum ergo tantus vir sua ignavia, quantum in se erat, exstinxerit lucem spiritus sancti, quantopere metuendum est, ne idem nobis contingat? Ergo excitemus scintillas fervoris illius, donec nos inflammet, ita ut nos totos Deo fideliter addicamus in obsequium: et si quando erimus pigri, nos ipsos exstimulemus, atque ita emergat haec vis spiritus sancti, ut usque ad finem persequamur munus nostrum, neque unquam resistamus: quin etiam insultemus constanter toti mundo, ubi scimus Deum nobis esse autorem, et exigere a nobis quidquid alii improbant.

10. *Quia audivi contumeliam multorum, terrorem undique, Nuntiate, et nuntiabimus ei: omnis vir* (id est, omnes homines, homo pacis ad verbum, אנוש omnes homines) *pacis meae* (id est, familiares mei, qui debuerant colere mecum amicitiam) *observant latus meum* (vel claudicationem metaphorice, et me-

lius) *si forte erret, et praevaleamus ei, et sumamus ultionem nostram ex eo.*

Prosequitur suum sermonem Ieremias, et coram Deo accusat hostes suos, quod indigne cum ipso litigent, quamvis nihil tale de ipsis sit meritus, quia studuerit consulere ipsorum saluti, quantum in se erat. Dicit igitur *se audivisse obtrectationem multorum:* quanquam posset etiam verti magnorum. Sed melius convenit prior expositio, quia sequitur continuo post *fuisse undique terrore circumdatum,* dum scilicet omnes uno consensu ipsum impetebant. Dicit igitur *se constrictum fuisse undique terrore,* quum videret tantam multitudinem sibi esse adversam, et infestam, solus autem staret a parte sua. Adiungit, hostes suos fuisse insidiatos, et captasse omnes occasiones eius perdendi. *Nuntiate, et nuntiabimus ei.* Hic autem suscipit illorum personam, et refert quod illi inter se agitabant. Non dubium est quin proceres et sacerdotes hic loquentes inducat, qui captabant materiam accusandi sancti viri: scimus enim quid fieri soleat in eiusmodi conspirationibus: discurrunt gregarii homines, et hinc inde aucupantur omnes ramusculos, postea deferunt, et ex eorum delatione capitur consilium. Quoniam ergo non decebat proceres et sacerdotes ista levitas, ut cursitarent, et inquirerent ex quibuslibet obviis quid dixisset Ieremias, ideo quasi sedentes hic loqui facit, *Ite, et referte ad nos: deinde nuntiabimus regi.* Est enim hic subaudiendum regis nomen, quia relativum ponitur sine antecedente. *Venite* igitur, *et nuntiate, et nuntiabimus ei.* Nunc tenemus qua de re expostulet Ieremias, nempe quod non tantum multos haberet hostes sibi obtrectantes, sed quod etiam insidiose illum circumvenire cuperent. Adiungit quod deterius est, nempe non tantum ab extraneis, vel qui palam erant inimici se fuisse tam iniuste tractatum, sed a suis familiaribus: vocant enim Hebraei homines pacis, domesticos et qui coniuncti sunt aliqua necessitudine: Homo pacis meae, in quo sperabam, dicitur in Psalmo (41, 10). Sed loquutio illa frequenter occurrit. Denique significat Ieremias, non modo se obrutum quodammodo fuisse ingenti copia hostium, sed fuisse etiam destitutum ab omnibus amicis: quia perfide ipsum prodebant. Dicit *observasse latus suum,* vel claudicationem: alii vertunt contritionem: sed claudicatio vel debilitas magis convenit. Et metaphora haec etiam aptissima est: ducitur a latere: qui autem vel claudicant, vel prae debilitate vacillant, illi inclinant nunc in unum latus, nunc in aliud. Ita dicit Ieremias *se fuisse observatum. Si forte,* inquiunt, *erret.* Iterum suscipit illorum personam: *Ergo observemus an claudicet vel aberret a via, et ita praevaleamus ei.* Denique ex his verbis colligimus, non modo crudeliter vexatum fuisse sanctum Dei servum aperto marte, et ab hostibus professis, sed etiam insidiose fuisse captatum, et perfide ab hominibus simulatis, qui fingebant se amicos, quum tamen essent hostes deterrimi. Ergo si nunc quoque adoriantur nos fraudulenti homines clandestinis suis artibus, et alii palam nos oppugnent, sciamus nihil novum nobis contingere: quia utroque genere pugnarum exercuit Deus Ieremiam: videmus etiam hoc fuisse tritum omnibus improbis, ut scilicet captarent aliquem praetextum calumniae in singulis syllabis: simul ac prophetae os aperuerant, nihil poterant dicere, quod non statim raperetur in sinistram partem: et ideo conqueritur Micheas se eodem etiam artificio fuisse petitum: quia si severe loquebatur, clamabant omnes ipsum esse autorem tumultuum in populo, et nihil aliud quaerere quam res novas, ita ut turbato urbis et regni statu pessumdaret omnia. Si ergo nunc patitur Deus nos exerceri talibus insidiis, aequo et quieto animo ferenda est talis indignitas: quia nemo propheta ab hoc incommodo, et ab hac molestia fuit immunis. Addunt *Sumamus ultionem nostram ex eo,* quasi vero ulla esset ipsis ulciscendi causa. Quid enim deliquerat Ieremias? qua in re ipsos offenderat? quum ergo nihil passi essent iniuriae, tamen se ipsos ad ultionem provocant. Sed non mirum est ita loquutos fuisse tunc impios, et Dei contemptores: scimus enim ut existiment se graviter laedi, quoties attrectantur eorum vulnera. Nam reprehensiones quantumvis sint iustae, et necessariae, convicia reputant. Hinc fit igitur, ut furor ipsos ad ultionem appetendam accendat, quum tamen nihil illis iniuriae fuerit illatum. Postea adiungit,

11. *Atqui Iehovah mecum tanquam gigas fortis* (aut terribilis), *propterea persequutores mei ruent, et non praevalebunt, pudefient valde, quia non prudenter agunt* (vel non prospere succedet illis), *opprobrium saeculi* (id est, perpetuum, subaudiendum est, quod) *non oblivioni tradetur.*

Hic propheta omnibus machinis opponit Dei auxilium. Quamvis ergo ab una parte clam ipsum captarent perfidiosi amici, ab altera autem palam eum oppugnarent manifesti hostes, non dubitat sibi in uno Deo satis fore praesidii. Et sic omnino agendum est, quoties Satan excitat improbos, qui vel fraudibus, vel aperta saevitia nos oppugnent, ut sit tunc nobis instar muri ahenei, quemadmodum loquuntur, unus Deus. Sed primo statuendum est, eum stare a parte nostra. Neque enim potentia Dei ad nos animandos quidquam valeret, nisi essemus fundati in hoc principio, nempe illum nobiscum stare. Quomodo autem concipi debeat haec fiducia, paulo post videbimus. Dicit *persequutores suos ruituros, ut non praevaleant, sed pudefiant.* Videmus

quam multi persequuti fuerint sanctum virum: deinde quibus armis instructi essent: pollebant enim magna potentia, deinde praediti erant dolis et insidiis. Propheta autem contentus est unius Dei auxilio, et intrepide colligit *ipsos ruituros:* quia fieri non possit, quin Deus superior sit. Ergo quoties nobis pugnandum erit cum mundo, et cum diabolo ipso eiusque mancipiis, hoc primo loco nobis occurrat, Deum stare a parte nostra, ut causam nostram defendat, et salutem nostram tueatur. Hoc posito, secure insultabimus et fraudibus et violentiae omnium hostium: quia fieri non potest, quin Deus dissipet, prosternat, evertat, imo etiam redigat in nihilum eos omnes, qui contra ipsum insurgunt. Et dicit *opprobrium quo tegentur fore perpetuum quod nunquam in oblivionem veniet.* Vidimus enim paulo ante etiam ipsum prophetam oneratum fuisse multis contumeliis. Sed quoties patitur Deus servos suos obnoxios esse maledictioni improborum, postea opportune succurrit, ideoque certo sperandum, ut brevi discutiat tanquam nebulas omnes illas vituperationes. Quoniam igitur Deus, quemadmodum dicitur in Psalmo (37, 6), producit innocentiam piorum instar aurorae, quae momento uno emergit, dum videtur terra quasi tenebris sepulta: ideo ex opposito propheta dicit *opprobrium illud aeternum fore, quo Deus operiet omnes impios.* Iam sequitur,

12. *Et* (vel, tu autem) *Iehovah exercituum probans iustum, videns renes, et cor: videbo ultionem tuam ex ipsis, quia tibi patefeci litem meam* (ius meum, causam meam).

Hic breviter demonstrat propheta quomodo audeat obiicere hostibus suis Dei nomen, et auxilium. Hypocritae enim saepe iactant, Deum sibi auxiliatorem fore, sed falso obtendunt eius nomen. Ergo haec ratio probe expendi debet, quum propheta ostendit se non falso, nec temere praetexere quod iam dixit, nempe Deum esse instar robusti gigantis, qui facile prosternet omnes improbos: quia scilicet audeat eum constituere et testem et iudicem suae integritatis. Ergo si cupimus nobis Dei nomen praesto esse ad repellendas omnes machinas, quae nobis intentantur a diabolo, discamus nos illi offerre probandos, ut vocet ad serium examen omnes sensus nostros et affectus. Iam primo loco tenendum est quod docet propheta, nempe nihil Deo esse absconditum. Nam huc etiam progredi non dubitant hypocritae, ut se Deo probandos offerant: sed interea non expendunt quod hic dicitur, Deo scilicet nihil esse absconditum. Sunt multi recessus in corde hominis, et scimus omnia illic plena esse involucris: interea autem Deus est καρδιογνώστης, probat corda et renes. Sub renum nomine Hebraei comprehendunt omnes sensus reconditos. Ergo hoc exordium tenendum est, quod scilicet propheta apud se agnoscit, Deo non posse fucum fieri, et homines fallaciter agendo nihil apud eum proficere, quoniam penetret usque ad intimos sensus, et discernat inter cogitationes et affectus. Adiungit *examinari iustos a Deo.* Subest antithesis, quia hominum iudicium fere est oculare: ubi enim apparet species aliqua probitatis, statim absolvitur qui talis apparet, etiam si cor eius sit duplex, et refertum multa perfidia. Significat igitur propheta, ubi ventum est ad tribunal Dei, neminem illic absolvi, nisi qui cor purum et sinceram integritatem afferat. Iam exsurgit ad maiorem fiduciam: dicit enim *se visurum ultionem Dei.* Nunc ergo videmus unde propheta conceperit materiam fiduciae, nempe quia penitus se ipsum excusserat idque coram Deo: non adhibuerat testes duntaxat terrenos, neque conscenderat theatrum, ut colligeret vulgi favorem: sed sciebat se Deo esse probatum, quod esset sincerus atque integer. Et merito simul adiungit *quod Deo patefecerit causam suam,* vel litem suam. Iterum subest antithesis: nam qui feruntur aura populari, non possunt acquiescere in Dei iudicio, et ambitio semper homines abripit tanquam ventus, ita ut non in se consistant. Hinc fit, ut non magni ponderis sit apud ipsos vel conscientiae testimonium, vel iudicium Dei. Propheta autem dicit *se patefecisse causam suam Deo.* Si quis obiiciat, idem et hypocritas facere: respondeo, Quamvis in illis cernatur quaedam aemulatio, tamen nihil esse firmum: quia quamvis iactent se Deum habere testem et approbatorem suae causae, futiliter loquuntur apud homines: nemo autem erit qui seorsum ita cum Deo agat. Quamdiu igitur ostentationi dediti sunt, non patefaciunt causam suam Deo, utcunque appellent Deum, et provocent ad eius tribunal, et asserant se nihil aliud habere propositum, quam ut eius gloriae serviant. Qui ergo haec ad suam commoditatem plenis buccis detonant coram mundo, non tamen manifestant Deo causam suam, sed obtendunt frivola et inani iactantia eius nomen. Quid est igitur Deo patefacere causam suam? nempe ubi nemo adest testis, sed unus Deus nobis occurrit ante oculos: si tunc in precibus audemus hoc in medium afferre: Domine, tu mihi conscius es integritatis meae, tu nosti nihil aliud latere in corde meo quam quod apud te nunc depono: hoc est vere Deo causam suam patefacere, ubi scilicet nullus habetur hominum respectus: sed contenti sumus unius Dei iudicio. In hunc modum recitat propheta *se Deo litem suam vel causam patefecisse.* Et id etiam oportuit, quia vidimus omnes ordines fuisse ei adversos. Quum igitur necesse haberet ad unum Deum confugere, merito etiam dicit se detulisse causam. Iam quod dicit *se visurum*

ultionem Dei, opponitur hoc ultioni perversae, cuius nuper facta fuit mentio. Dicebant enim scelerati, Sumemus ultionem nostram: dicit propheta, *Videbo ultionem tuam Domine.* Quum dicit *se visurum*, perinde est ac si manus haberet ligatas. Nam ita sponte sibi temperant fideles: quoniam sciunt se prohiberi Dei mandato, ne vindictam sumant de hostibus suis. Quantum igitur interest inter facere et videre, propheta hic se ab improbis et audacibus discernit, quod scilicet non sumpturus sit ipse vindictam pro iracundiae suae impetu, *sed quod tantum visurus sit:* deinde nominat *vindictam illam Dei:* quia homines spoliant Deum iure suo, quoties se ipsos ulcisci volunt pro sua libidine, quemadmodum etiam dicit Paulus (Rom. 12, 19), Date locum irae: ubi hortatur fideles ad tolerantiam, rationem illam proponit, non aliter dari locum iudicio Dei. Nam antevertimus quoties erumpimus ad vindictam, perinde ac si unusquisque nostrum conscenderet Dei tribunal et sibi arrogaret illius officium. Nunc ergo tenemus quid sibi velit loquutio illa. Caeterum simul notandum est, non appetendam tamen esse vindictam Dei, nisi de reprobis et desperatis. Neque enim dubium est quin propheta misertus fuerit hostium suorum, et si fuissent sanabiles, quin optaverit ut Deus quoque illis esset propitius et misericors, quemadmodum iam antea vidimus. Quid ergo sibi vult ultio, de qua hic loquitur? nempe spiritu prophetico agnovit illos prorsus esse deploratos: deinde etiam, quia animus eius erat compositus ad rectum zelum, potuit illis imprecari Dei vindictam. Nunc si quis prophetae exemplo velit omnes hostes suos esse perditos, et velit similiter Deum armare adversus ipsos, faciet hoc praepostere, neque enim nostrum est ante tempus statuere quinam sint reprobi et desperati. Donec nobis hoc compertum fuerit, debemus bene precari omnibus sine exceptione: et debet etiam quisque expendere quo zelo feratur, ne scilicet turbulenti affectus nos rapiant, ut fieri solet: ad haec, ne zelus noster sit inconsideratus. Denique nisi certum sit nobis zelum nostrum dirigi a spiritu rectitudinis et prudentiae, nunquam appetenda est nobis vindicta de hostibus. Postea adiungit,

13. *Canite Iehovae*, *celebrate Iehovam*, *quia eripuit animam miseri* (vel afflicti) *e manu sceleratorum.*

Hic propheta erumpit in apertam laetitiam, et non tantum privatim agit Deo gratias, quod liberatus sit ab insidiis et violentia malorum, sed alios etiam secum advocat, et hortatur ad canendas laudes: quasi diceret dignam esse hanc liberationis gratiam, de qua non tantum ipse gratus sit Deo, sed quae celebretur etiam omnium ore, quemadmodum etiam dicit Paulus primo capite secundae ad Corinthios: Ut per multos, inquit, ubique inter omnes ecclesias gratiae agantur Deo (2. Cor. 1, 11). Nec dubium est quin propheta expertus fuerit Dei auxilium, quod tam magnifice nuper extulerat. Quum ergo re ipsa sensisset Deum fuisse victorem, et eius invicta potentia defensam fuisse salutem contra omnes reprobos, hinc factum est ut plena fiducia erumperet in hoc canticum, et socios optaret habere omnes pios Dei cultores. Interea si quando in angustias redacti videbimur esse quasi reiecti a Deo ipso, exspectemus tamen patienter dum nos eripiat e manu sceleratorum: nisi enim praecederet miseria et afflictio, nunquam satis agnosceremus Dei potentiam in nobis servandis. Ita fatetur Ieremias se ad tempus fuisse miserum et oppressum, tandem ereptum fuisse, quum impii et scelerati putarent se esse victores. Iam sequitur exclamatio, quae videtur prorsus contraria:

14. *Maledictus dies*, *quo natus sum* (in eo, sed abundat), *dies quo peperit me mater mea*, *non sit benedictus.*

15. *Maledictus vir*, *qui nuntiavit patri meo*, *dicendo*, *Natus est tibi filius masculus: quoniam* (vel quando) *laetificavit eum* (hoc est, quum vellet exhilarare patrem meum).

16. *Et sit vir ille quasi urbes*, *quas perdidit Iehovah*, *et non poenituit et audiat clamorem mane*, *et tumultum tempore meridiano* (hoc est, in meridie ipsa).

Videtur, quemadmodum iam dixi, propheta secum pugnare. Nam a laetitia, et gratiarum actione mox prosilit ad diras et exsecrationes. Quid autem minus consentaneum? si dicimus fuisse impulsum nova tentatione, hoc parum videtur esse firmum, et tamen hunc nodum ita communiter solvunt interpretes. Sed mihi videtur haec levitas indigna esse sancto viro, quod ab illa celebratione gratiae Dei statim quasi sui oblitus ad imprecationes ita prorumpat. Ego itaque non dubito quin hic commemoret propheta, quam graviter fuerit vexatus suis cogitationibus. Pendet igitur hic totus locus a gratiarum actione, quia amplificat liberationem, cuius nuper meminit, quod scilicet retractus fuerit quasi ab ipsis inferis. Ita recitat posteriore loco quod ante acciderat: quasi diceret, Quum nunc praedico me fuisse ereptum divinitus e manu sceleratorum nondum satis exprimo magnitudinem gratiae, donec clarius intelligant omnes pii quantos et quam horribiles cruciatus perpessus fuerim, nempe ut maledixerim natali meo, et detestatus fuerim quidquid debebat me stimulare ad Deum laudandum. In summa, hic propheta docet, non tantum se fuisse oppugnatum ab hostibus, sed fractum etiam intus animo,

ita ut sine ratione et iudicio sequeretur turbulentos illos impetus, qui tamen cogebant ipsum erumpere usque ad foedas blasphemias. Neque enim extenuari potest quod hic dicitur, quin propheta gravissime peccaverit, ut esset contumeliosus in Deum: sunt enim desperati hominis voces, quum maledicit diei quo natus est. Soliti enim semper sunt homines celebrare suum natalem, et hoc fuit receptum olim communi usu, nempe ut quotannis agnoscerent se debere Deo inaestimabile bonum, quod producti essent in hanc lucem vitalem. Quum igitur haec sit materia gratiarum actionis, ubi convertimus in maledictionem, quod debebat nos incitare ad laudandum Deum: hinc apparet nos neque mentis, neque rationis amplius esse compotes, sed hunc esse quasi sacrilegum furorem et tamen eo usque delapsus est propheta. Ergo hinc colligimus, quanta sollicitudine debeat quisque nostrum circumspicere, ne abripiamur immodico affectu, ut sumus intemperantes. Interea fateor, et diligenter etiam notandum est, rectum fuisse principium huius zeli. Quamvis ergo propheta Deo oblique maledicat, tamen simul fontem considerare oportet. Neque enim maledixit natali suo, vel quod afflictaretur continuis morbis, vel quod non posset ferre pauperiem, et inopiam vel quod privatis suis incommodis tangeretur: nihil tale fuit in propheta: sed quoniam videret se perdere operam, quum tamen fideliter studeret eam impendere in salutem populi: deinde quum videret doctrinam Dei obnoxiam esse probris et vituperationibus: quum videret impios ita procaciter insurgere: quum videret totam pietatem ita haberi ludibrio. Haec igitur fuit doloris causa: hinc factum est, ut sanctus vir angeretur. Unde satis apparet, rectum fuisse principium zeli. Sed ita monemur quantopere quisque nostrum debeat sibi esse suspectus. Nam ut plurimum, dum et vitae nos taedet, et mortem optamus, et detestamur mundum, et lucem hanc, et omnia Dei beneficia, unde ita impetuose impellimur, nisi quod vel fastidium in animis nostris regnat? vel non possumus aequo animo ferre contumelias? vel quod nobis dura est paupertas, vel quod aliae molestiae nos nimium gravant: nemo impellitur zelo Dei. Quum igitur propheta, qui neque se ipsum respexit, neque habuit privatam sui vel commodi vel damni rationem, tamen ita exasperatus fuerit et exarserit, imo correptus fuerit tam violento impetu: certe eo maiore cura intentos nos esse decet ad fraenandos nostros affectus et quamvis multa quotidie nobis accidant quae possent vel taedium vitae generare, vel obruere nos tanto fastidio: ut omnia sint nobis detestationi: militandum est contra affectus nostros. Quod si ne primo quidem congressu possimus nos domare, et subigere etiam illos violentos impetus, saltem exemplo prophetae sensim discamus nos corrigere, donec nos exhilaret Deus, ut liceat exsurgere in laetitiam et canticum gratiarum actionis.

Heri diximus describi hoc loco affectum prophetae prorsus incompositum: quia non dubium est quin ipse etiam fateri voluerit, se fuisse abreptum quadam intemperie, ita ut non esset sui compos. Redundat enim contumelia in Deum, ubi quispiam maledicit natali suo. Sed longius etiam progreditur quum addit, *Maledictus sit vir, qui nuntiavit patri meo filium masculum esse natum.* Nam hic non tantum in Deum insurgit, sed etiam ingratus est erga homines. Quid enim meritus erat qui primus nuntium patri eius attulerat, quod pater esset filii masculi? Haec ingratitudo minime fuit excusabilis. Et hinc etiam colligimus, nullam fuisse moderationem in affectu prophetae, sed prorsus caecum fuisse impetum, qui ipsum ad voces tam inconsideratas impulit. Nam in hoc toto sermone nulla pietas, neque humanitas apparet: sed, quemadmodum iam dixi, tam Deo, quam hominibus ingratus est propheta: et hyperbolicus sermo etiam magis exprimit illam violentiam, *qui nuntiavit patri meo natum esse filium masculum:* videtur enim hic data opera conspuere adversus Dei gratias. Scimus enim masculos praeferri feminis: propheta autem hic nomen masculi arripit, quasi vellet quod debuerat potius gratitudine prosequi, convertere in partem adversam. Addit, *Qui laetificando laetificavit eum.* Videmus ut misceat coelum terrae, quemadmodum vulgo dicitur: nam si fuisset in eius arbitrio, quum hic fervor occuparet eius mentem, certe turbasset omnia elementa. Sed gravius est quod sequitur, et magis inordinatum, *Sit vir ille,* inquit, *tanquam urbes quas Deus perdidit sine poenitentia.* Quorsum enim imprecatus est innoxio capiti Sodomae et Gomorrae interitum? Deinde non tantum loquitur de poena aliqua temporali, sed devovet illum quisquis fuerit, aeterno exitio. Hoc enim valet particula, *Neque poenituit ipsum:* quasi diceret, Deus saeviat in ipsum absque ulla clementia, et se ostendat prorsus implacabilem, quemadmodum semel perdita fuit Sodoma, ut nihil reliquum fuerit spei. Si de hoste aliquo capitali loquutus esset, debuit tamen regulam tenere, quae omnibus Dei filiis praescribitur: nunc non habet quod accuset in homine, qui nuntium talem attulit patri. Videmus ergo quam immaniter rapiatur quasi vesano impetu. Sed hinc discamus fraenare mature omnes affectus nostros, qui nunquam modum tenent, si illis indulgemus, et ebulliunt etiam quasi in furorem, quod certe prophetae contigit. Addit etiam, *Audiat clamorem mane et tumultum meridie.* Hic devovet perpetuae inquietudini hominem innoxium. Fit autem aurorae mentio, quia scimus pavores regnare noctu in tenebris. Si quid interdiu contingat, quaerimus animis

non ita expavefactis quid sit: sed simul atque increpuit aliquid noctu, terror omnes sensus nostros occupat. Aliquid ergo prodigiosum hic voluit exprimere propheta. Unde etiam melius colligimus quantopere efferbuerit illius indignatio, quod addixerit hominem innoxium tormentis etiam diurnis. *Mane*, inquit, *audiat clamorem*, *meridie audiat tumultum.* Si dixisset, perpetuo audiat, hoc non fuisset tam grave. Iam sequitur,

17. *Quare non occidisti me ab utero? et fuisset* (hoc est, ut esset) *mihi mater mea sepulcrum meum? et in utero eius conceptus saeculi* (id est, perpetuus, vel uterus eius fuisset in conceptu perpetuo: et haec posterior expositio videtur melius quadrare: ac si diceret, Fuisset uterus matris meae sterilis, ita ut non conciperet nisi post saeculum, id est, nunquam).

18. *Quare ex utero egressus sum ad videndam molestiam*, *et dolorem*, *ut consumantur in opprobrio dies mei?*

Postquam proiecit Ieremias suas imprecationes tam contra diem natalem suum, quam contra nuntium, qui patrem voluerat laetitia afficere, nunc expostulat cum Deo. Hinc igitur apparet quantopere insanierit: sic enim loquendum est. Nam si non pepercit Ieremias Deo, quomodo homini mortali parcetur? Non dubium igitur est quin exarserit furioso impetu adversus Deum. Nam haec expostulatio est hominis prorsus desperati. Quaerit, *cur non occisus fuerit ab utero:* quasi iam non duceret loco beneficii quod exierit vivus in lucem. Atqui vita haec, quamvis multis sit aerumnis obnoxia, tamen debet nobis esse testimonium inaestimabilis Dei gratiae. Quum ergo propheta non modo respuit illam Dei bonitatem, sed litigat cum Deo ipso quod creatus homo fuerit, et editus in hanc lucem, qualis est ista ingratitudo? Postea adiungit, *Fuisset mater mea sepulcrum meum*, hoc est, ego hanc lucem aspernor et vitam: cur ergo non moriebar in utero matris meae? et cur etiam me concepit? *cur egressus sum ab utero ut viderem molestiam et dolorem*, *et consumerentur dies mei in opprobrio?* Hic rationem affert, cur taedeat ipsum propriae vitae. Sed non potuit hoc praetextu absolvi, neque etiam hodie debet: quae enim potest nobis iusta esse litigandi causa adversus Deum? creatus fuit Ieremias ad dolorem et molestiam: haec communis est omnium conditio: an ideo trahetur Deus in crimen? consumpti sunt dies eius in opprobrio: hic non fuit novum exemplum. Multi enim quorum sanctimoniae testimonium Deus reddidit, passi fuerant multas iniurias et probra. Cur ergo ad eorum exempla non respexit potius ut moderato animo et composito ferret quod acciderat sanctis viris, sed voluit quodammodo theatrum conscendere, ut dedecus suum promulgaret, non tantum uni saeculo, sed usque ad finem mundi? Tenendum est interea eius consilium. Diximus enim prophetam non fuisse hoc tam violento affectu correptum, postquam Deo gratias egerat, et exsultaverat quasi victor: sed potius hac circumstantia amplificare gratiam Dei, quod ereptus fuisset ab ipsis inferis, in quibus se demersum fuisse fatetur: huc enim tendit tota descriptio: Eram perditus, nam animus meus nihil poterat concipere, nisi amarulentum, et pleno etiam ore evomui virus illud, et blasphemias adversus Deum. In hunc igitur finem tendit propheta, quo illustrius reddatur beneficium Dei, quando fuit e tam profunda abysso receptus iterum in lucem. Tales etiam loquendi formas usurpat Iob capite trigesimo. Sed Iob non habuit principium quale diximus Ieremiam habuisse. Neque enim Ieremias tactus fuit privato aliquo dolore, ut ita abriperetur vesano furore adversus Deum. Unde igitur hic tantus dolor? nempe quia videbat se esse contemptui, et totam pietatem pro nihilo duci apud populum: denique omnia videbat esse perdita. Zelo igitur gloriae Dei accensus fuit: deinde moerorem contraxit ex desperata populi malitia: Iob vero se ipsum duntaxat respexit: Ergo magnum fuit discrimen inter Iob et Ieremiam: et tamen scimus utrumque fuisse quasi angelica virtute praeditum. Iob enim inter tres iustos nominatur, qui videntur efferri supra totum humanum genus, et Ieremias, si fiat comparatio, hac in parte erit magis excusabilis. Et tamen videmus ut ambo fuerint accensi tam praepostero dolore, ut neque Deo, neque hominibus parcerent. Discamus igitur compescere nostros affectus, ne ita intemperanter ebulliant. Interea sciamus servos Dei, etiamsi excellerent eximia constantia, tamen non fuisse prorsus exutos multis vitiis. Et si quando nobis contingat tales punctiones in cordibus nostris sentire, ne exanimet nos haec tentatio: sed quantum in nobis erit, et quantum dabit Deus, conemur resistere, donec tandem emergat fidei nostrae constantia, quemadmodum videmus fuisse in Ieremia impletum. Quum enim obrutus esset tanta perturbatione, ita ut iaceret quasi mortuus in ipsis inferis, videmus fuisse tamen redditum in illam integritatem, ut exsequeretur postea animose suum munus: deinde gloriaretur de auxilio Dei, quemadmodum heri vidimus. Pergamus.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

1. *Sermo qui datus fuit Ieremiae* (factus fuit ad Ieremiam) *a Iehovah quum misisset ad eum rex Zedekias Phassur filium Malchiah, et Zephaniam filium Maassiah sacerdotem* (vel sacerdotis) *dicendo:*

2. *Interroga* (inquire) *nunc pro nobis* (aut consule pro nobis) *Iehovam: quia Nabuchadnezer rex Babylonis proeliatur contra nos, si faciat Iehovah nobiscum secundum omnia mirabilia sua, et ascendat a nobis.*

3. *Et dixit Ieremias illis, Sic dicetis Zedekiae,*

4. *Sic dicit Iehovah Deus Israel, Ecce, ego reduco* (alii vertunt, convertam: quidam minus apte, congregabo: bene vertetur, contraham, vel prohibebo) *omnia vasa* (id est, instrumenta) *bellica* (belli) *quae sunt in manibus vestris, quibus vos proeliamini* (in ipsis, sed abundat) *adversus regem Babylonis, et Chaldaeos, qui obsident vos ab extra murum* (hoc est, foris extra murum), *et colligam ipsos in medium urbis huius.*

Refert Ieremias quomodo exceperit regis legatos, qui petebant ab eo responsum, an aliquid solatii afferret in rebus perplexis, et fere desperatis. Duos ergo narrat fuisse missos nempe Phassur, non illum sacerdotem, cuius facta fuit mentio proximo capite: erat enim filius Immer. Sed hic apponitur distinctionis nota, quod fuerit filius Malchiah. Addit *missum etiam fuisse Zephaniam sacerdotem filium Maassiah.* Sed docet regem et eius consiliarios fuisse deiectos spe sua, quoniam aliquod laetum oraculum exspectabant, ac si Deus foret propitius Ierosolymae, propheta autem respondit quemadmodum iussus erat a Domino, actum esse de urbe ipsa, regno et tota gente. Videbimus etiam aliis locis Zedekiam non fuisse ex pessimis, quanquam neque serio timebat Deum, et implicitus erat multis perversis consiliis: tamen erat adhuc in ipso aliquid pietatis residuum, ut non contemneret Deum ex professo, quemadmodum faciunt Epicurei homines. Tales etiam hodie multi reperientur in mundo, quibus satis est fovere semisepultum Dei timorem, et studium qualecunque pietatis retinere, sed illud est fluxum, et evanescit etiam minima quaque occasione. Fuit igitur Zedekias quasi medius, ita ut neque serio Deum coleret, neque tamen aspernaretur. Hinc factum est, ut legatos suos mitteret ad Ieremiam. Sciebat, Deo infesto, nihil salutis sperandum esse. Atqui non tenebat rationem placandi Dei, neque etiam volebat ex animo se Deo reconciliare: quemadmodum hypocritae cuperent Deum sibi esse benevolum. Sed quum illis offertur Dei misericordia, etiam si palam non reiiciant, tamen nequeunt amplecti, quia non sustinent sibi renuntiare. Talis igitur fuit animus Zedekiae. Ideo rogat prophetam ut consulat Deum. Sed hoc simul notandum est, fuisse hanc legationem honorificam. Unde melius apparet non fuisse ex furiosis tyrannis Zedekiam, qui gigantum more vellent pugnare cum Deo. Nam quod misit duos legatos ad prophetam, et voluit ipsum adhibere patronum, qui a Deo impetraret aliquid veniae, hinc apparet quam non fuerit prorsus exstincta, neque etiam suffocata in ipso pietas. Et hinc etiam melius perspicitur quam animosa fuerit prophetae libertas, quod honore illo non fuit mitigatus, sed responsum dedit, quod posset regem exasperare, atque adeo adigere in rabiem. Sed hoc primo notandum est, quod non captant prophetam suis blanditiis, ut falsum aliquid respondeat, sed volunt Deum consuli. Hinc apparet ipsos fuisse persuasos de integritate Ieremiae, quod scilicet nihil futiliter vel a se ipso proferret, sed coelestium oraculorum fidelis esset interpres ac praeco. Et tamen videmus, et videbimus etiam pluribus locis, regem excanduisse adversus Dei prophetam. Sed hypocritae etiamsi Deum coguntur revereri, tamen huc et illuc feruntur, et nihil habent stabile: praesertim ubi sentiunt Deum sibi esse adversum. Neque enim flectuntur minis. Itaque fieri non potest quin tumultuentur, et conentur tanquam equi refractarii excutere suum sessorem. Ergo tale exemplum perspicitur in Zedekia. Nam agnoscit Ieremiam esse fidelem Dei servum. Neque enim dicit, Mentire nobis, vel in gratiam nostram, *sed sciscitare ex Deo pro nobis.* Postea addit, *Si faciat Iehovah nobiscum secundum omnia sua mirabilia.* Iterum videmus Zedekiam aliquid habere pietatis. Sed hoc fuit evanidum: quia non afficiebatur vivo sensu, quemadmodum hypocritae, ut dictum fuit, vellent sibi pacem esse cum Deo, nempe si daretur cum eo pacisci suo arbitrio. Sed quia non possunt se Deo penitus addicere, hinc fit ut circumeant et velint Deum ad se allicere, saltem ad eum non accedere nisi per ambages, non autem recta via. Hic ergo commemorat Zedekias miracula Dei, quae omnibus saeculis experti fuerant Israelitae: quasi diceret, Hactenus mirabiliter egit Deus cum electo populo suo, et quoties opem tulit patribus nostris edidit mira documenta suae virtutis: annon hodie etiam similiter aget nobiscum? Nam sumit principium illud, manere inviolabile foedus Dei: quod verum erat: sed perversa fuit accommodatio: si quidem debuerat Zedekias cum toto populo fidem Deo praestare. Nam si optabant Deum sibi esse propitium, cur non ipsi mutuo eum pro Deo suo colebant? quum autem essent foedifragi, quam stulte et futiliter producunt in medium foedus Dei, quod ipsi irritum fecerant? Sed hoc solenne est

hypocritis, ut ad se trahant quidquid unquam ostendit Deus favoris erga filios suos. Nam fallaciter usurpant titulum illum, ut sit quasi integumenti loco, se esse membra ecclesiae, eo quod Deus illos adoptaverit. Haec igitur ratio est cur Zedekias hic quaerat *annon facturus sit Deus secundum omnia sua mirabilia:* quasi diceret, Certe Deus semper sui similis manet: nos autem sumus populus eius: et quum liberavit ecclesiam suam toties, et tam variis rationibus, semper fuit admirabilis eius potentia: cur non ergo idem erga nos prosequetur? Tandem addit, *Ut ascendat a nobis*, hoc est, ut solvat rex Nabuchadnezer obsidionem: et relinquat nos liberos. Iam sequitur responsum Ieremiae: *Dicetis Zedekiae*, non venit ipse ad regem, sed contemptim legatis tradit mandata, quae perferant. Nec dubium est quin propheta consulto hoc fecerit, et instinctu spiritus sancti. Neque enim superbe contempsit regem suum: sed oportuit hac eum magnitudine animi deiicere regis superbiam, ut sciret sibi esse negotium cum Deo vivo, cui nimis proterve illuserat. *Sic dicit Iehovah Deus Israel.* Apponit epitheton, ut sciat Zedekias ad se et totum populum nihil pertinere illa miracula, quorum fiducia adhuc putabat fore incolumem suum statum: quasi diceret propheta, quamvis Deus non opituletur tibi et populo, non tamen a se ipso deficiet, vel excidet a foedere suo, sed manebit semper Deus Israel, et tamen te et totum populum perdet. Dicit, *Ecce ego:* ante aliter, Venit Nabuchadnezer, qui proeliabitur contra nos: nunc, *Ego sum*, inquit, *Deus*, quasi diceret Nabuchadnezer posset vinci, posset mutare consilium, posset vos relinquere morae taedio: sed scitote Nabuchadnezer pugnare sub imperio meo. *Ego*, inquit, *prohibeo* (sic enim libet vertere istud participium מסב). *Ecce*, *ego prohibeo cuncta instrumenta bellica*, *quae sunt in manibus*, *et quibus pugnatis contra regem Babylonis*, *et contra Chaldaeos:* quasi diceret, Quamvis sitis instructi armis et copiis, et suppetant quae faciunt ad urbis defensionem, ego tamen prohibeo arma illa, id est, compescam ne quid vobis prosint. Alii, quemadmodum nuper dixi, vertunt, Convertam in vos. Sed sensus hic videtur magis quadrare etymologiae, quod scilicet nihil proderunt arma quae suppetent Iudaeis, quia Deus prohibebit, ne perveniant ad ullum effectum. Postea addit, *Chaldaeos*, *qui pugnant foris ad murum contra vos.* Describit praesentem statum. Tunc enim urbs obsidebatur a Chaldaeis: erat murus interpositus, et putabant Iudaei se posse repellere hostiles illos incursus. Dicit autem Deus, Hodie Chaldaei exclusi sunt muro, *sed ego colligam ipsos in medium urbis huius*, inquit, hoc est, faciam irruptionem ne murus impediat ingressum, quominus occupent sinum urbis Chaldaei. Sequitur,

5. *Et proeliabor ego contra vos in manu extenta, et brachio robusto, et in ira et furore, et excandescentia magna.*

Concludit quod dixerat: et quanquam postea fusius prosequetur eandem sententiam, tamen confirmat quod nunc vidimus: nempe Deum huius belli esse ducem, et Chaldaeos esse quasi mercenarios eius milites: quos manu sua dirigit, et quibus dat signum pugnandi: *Ego,* inquit, *proeliabor vobiscum.* Opponit hoc miraculis: quae obtenderat Zedekias. Deus enim mirabiliter olim adfuerat ecclesiae suae, neque id semel, sed plus millies. Dicit iam, Si quid est in me potentiae, hoc erit vobis adversum. Ne quid ergo speretis a me auxilii, sed scitote me esse armatum, donec vos perdidero. Adiungit, *In manu extenta, et brachio robusto:* quasi diceret, Miracula senserunt patres vestri in suam salutem: vos autem experimento discetis quanta sit virtus mea ad vos perdendos. Denique significat quidquid est in Deo potentiae, materiam vel causam terroris esse Iudaeis, ac proinde non posse salvos evadere, quoniam nihil magis formidolosum sit, quam sentire manum Dei adversam. Huc etiam pertinet quod addit, *In ira*, *in furore*, *in iracundia magna.* Significat his verbis Deus se fore implacabilem, et ideo falli Zedekiam, dum putat finem malis instare. Poterat quidem uno verbo dicere, Pugnabo in manu extenta et in iracundia: sed quum tertio iram repetit, hinc apparet quod iam dixi, nempe excludi Zedekiam ab omni fiducia, ne se ipsum frustretur, quasi aliquando possit exorare Deum, qui iam addixerat urbem ultimo exitio. Caeterum, videbimus prophetam non destitisse ab officio docendi, et reliquum aliquid fecisse poenitentiae. Sed praecise ita respondit, quia non potuit aliter rex expergefieri. Videbimus quomodo se ipsum exposuerit, sed exordium illud fuit quasi fulmen ad prosternendam superbiam regis et populi. Obstupuerant in suis malis primo: deinde etiam talis erat eorum contumacia, ut vellent Deum sibi subiicere. Quum ergo talis esset vel stupiditas, vel obstinatio, non potuit propheta cum fructu hortari eos ad poenitentiam, et offerre misericordiam Dei, nisi prius ita perculsi fuissent, ut sentirent se iam esse perditos, et Deum ita irasci, ut non possent salvi manere humano modo. Sed reliqua differemus in crastinum.

6. *Et percutiam habitatores urbis huius*, *tam hominem*, *quam bestiam*, *peste magna morientur.*

7. *Et post sic* (postea) *dicit Iehovah*, *Tradam Zedekiam regem Iehudah et servos eius*, *et populum*, *et qui residui erunt in urbe hac a peste*, *a gladio*, *et a fame in manum Nabuchadnezer regis Babylonis*, *et*

in manum inimicorum ipsorum et in manum quaerentium animam ipsorum, et percutiet eos ore gladii: non parcet illis, neque ignoscet, neque miserebitur.

Prosequitur Ieremias eundem sermonem, quod scilicet statuerit Deus perdere Ierosolymam et populum, saltem ad tempus. Caeterum hic designat quid facturus sit, nempe quod consumet eos pestis, et tabescent fame, quantisper inclusi erunt in urbe: quasi diceret, Etiamsi ipsi Chaldaei urbem non statim capiant, obsidio tamen ipsa gravior erit urbis excidio: quoniam intus fames ipsos urgebit et conficiet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed tenendum memoria est quod iam heri admonui, nempe Deum sibi uni sumere quod poterat Chaldaeis adscribi. Ergo autorem se facit omnium cladium. *Percutiam*, inquit, *habitatores urbis huius, et tam hominem quam bestiam, peste magna morientur.* Hoc fuit primum genus poenae, quod antequam hostis irrumperet in urbem pestilentia populum fere confecit. Iam mali atrocitas notatur hac circumstantia, quod non tantum homines peribunt, sed bruta quoque animalia. Nec mirum est extendi vindictam Dei ad equos et boves et asinos. Scimus enim omnia creata esse in usum hominis. Ergo quum Deus irae suae signa profert in ipsis brutis animalibus, vult incutere plus terroris hominibus, dum vident boves et asinos secum involvi similibus poenis, qui tamen sunt innoxii. Quid enim dicemus meritos fuisse equos et boves, dum vel morbis intereunt, vel privantur victu quotidiano? Sed Deus proponit tale spectaculum, ut homines magis tangantur, dum vident totum mundum maledictioni obnoxium esse propter sua peccata. Coguntur enim agnoscere quanta sit culpae gravitas, qua fit ut terra arida sit et sterilis, ut elementa sursum et deorsum officium suum non praestent, ut ipsa terrae sterilitas victu etiam orbet misera animalia, et aeris putredo ea interficiat. Sed hac de re alibi dictum fuit. Iam addit, *Post haec*, hoc est, ubi magna ex parte consumpserit eos pestis: *dabo*, inquit, vel tradam *Zedechiam regem Iehudah, et servos eius in manum Nabukadnezer.* Significat etiam si pertulerint magno animo inediam, nihil tamen hoc illis profore. Saepe contigit solvi obsidionem, quum tanta est pertinacia, ut famen et sitim superando qui sunt obsessi luctentur cum ultima necessitate. Nam qui eos premunt, existimant sibi esse certamen cum rabiosis feris: ita discedunt. Sed hic pronuntiat Deus alium fore eventum, quod scilicet Iudaei, postquam diuturna fame prope confecti fuerint, venient tamen in potestatem hostium. Ita significat patientiam illorum fore inutilem. Hoc autem miserrimum est, ubi spe liberationis multa adversa et gravia toleravimus, tandem hostem potiri imperio, et fieri arbitrium vitae et mortis nostrae. Sed hic ostendit Deus talem cladem manere Iudaeos. Et quum dicit, *tradam Zedechiam regem Iehudah*, non dubium est quin Iudaeis voluerit ostendere quam stulta esset ipsorum fiducia, quum putarent se fore semper salvos sub umbra regis. Rex ipse, inquit, non eximet se a periculo. Quid igitur vobis proderit habere regem? et ideo exprimitur nomen regis, ne Iudaei se posthac decipiant stulta illa opinione quod scilicet putabant satis firmum sibi esse praesidium in rege suo. Addit *servos eius*, id est, consiliarios. Servi enim regis vocantur omnes aulici et proceres et ministri. *Ministros* igitur *eius*. Nam in consiliariis multum erat superbiae, ideo erant infesti prophetarum hostes, quoniam excaecati stulta sua prudentia, spernebant et doctrinam, et omnes admonitiones. Haec igitur ratio est, cur etiam propheta dicat *venturos sub regis potestatem.* Addit, *et populum:* ultima copula quum dicitur ואת הנשארים, expositive accipitur. Neque enim enumerat alios qui separati sunt a populo: sed melius designat qualis futurus sit populus, nempe exigua portio. Sic ergo resolvi debet copula, *Eos scilicet qui residui erunt in urbe.* Nam adhuc florebat Ierosolyma civium multitudine quum habita fuit haec concio. Ostendit igitur postquam diminuerit Deus cives et redegerit ad exiguum numerum ex magna copia, tunc non fore malis finem, sed extremum malorum instare, ut scilicet vita ipsorum exposita sit hostis libidini. *Qui* ergo *residui fuerint in urbe.* Et respicit ad proximum versum, quia dixerat multos perituros inedia. Quanquam non tantum de fame hic agitur, sed etiam de gladio et de peste. Dicit enim: *Qui residui erunt a peste, et a gladio, et a fame.* Nam fames peperit pestem, ut fieri solet: deinde quum hostes quotidie urbem impeterent suis machinis, fieri non potuit quin multi occiderentur, nempe quia non possunt hostes repelli a muris sine aliquo conflictu. Significat igitur Deus fore Iudaeis negotium cum inedia, cum peste et cum hostili incursu, donec tandem vincantur et urbs capiatur a Chaldaeis. Postea adiungit, *In manum hostium ipsorum, in manum eorum qui quaerunt animam ipsorum.* Repetitio haec non est supervacua. Significat enim Deus quod clarius et pluribus verbis exprimitur apud Isaiam (13, 17), nempe Chaldaeos non fore contentos praeda, neglecturos aurum et argentum: quoniam ardebunt saevitia, neque aliud ipsis erit propositum, quam sanguinem fundere. Sic etiam hoc loco, ubi posuit nomen hostium, adiungit, *qui quaerunt animam ipsorum*, nempe qui capitali odio ferentur ad caedem, ita ut non possit placari eorum iracundia et crudelitas, donec omnes morti tradiderint. Ita ostendit sanguinariam fore victoriam, quandoquidem non tantum captivi ducentur Iudaei, ut fieri solet, eo quod victores non putabant se

operae pretium facere, si eos trahant quasi nihili mancipia: sed finem non alium fore, nisi ut omnes intereant. Ideo dicit *percutiet ipsos:* est mutatio numeri. Quanquam autem refertur ad regem ipsum, comprehenditur tamen totus exercitus sub capite. *Percutiet* igitur *ipsos ore gladii*, *non parcet*, *non ignoscet* (quanquam sint synonyma) *et non miserebitur*, quemadmodum etiam prius visum fuit. Deus ergo iram suam inexorabilem hic transfert ad Chaldaeos, qui erant eius ministri, quasi diceret, hostes erunt implacabiles, non poterunt flecti ad misericordiam: quoniam ita mandavi, et impellam ut exsequantur iudicium meum. Et hoc non debet videri absurdum, quod Deus implacabili iracundia voluerit populum hunc in nihilum redigere. Scimus enim quanta fuerit in sceleribus obstinatio. Quoniam igitur saepius Dei misericordiam repulerant, quodammodo praecluserant ianuam veniae. Hinc factum est ut Deus vellet Chaldaeos ita furere sine ullo sensu humanitatis. Postea sequitur,

8. *Et ad populum hunc dices, Sic dicit Iehovah, Ecce, ego propono coram vobis* (coram faciebus vestris) *viam vitae* (vitarum ad verbum) *et viam mortis.*

9. *Qui habitabit in urbe hac morietur gladio, et fame, et peste: qui autem egressus fuerit, et habitaverit* (vertunt quidam interpretes, qui ceciderit: sed dicemus de hoc verbo postea) *apud Chaldaeos, qui obsident vos, vivet, et anima illi erit in spolium.*

Hic Deus affirmat *se proponere viam vitae et viam mortis populo*, nempe ut certo sciant, quicunque manebunt in urbe, propinquam iis instare mortem: qui autem exibunt, et se ultro dedent hostibus, illos fore salvos. Moses alio sensu dicit se proponere viam vitae et viam mortis. Loquitur enim de lege (Deut. 30, 15), quae continet promissionem gratiae Dei, et minas adversus transgressores. Sed hic aliud sibi vult propheta, quod scilicet non alia sit spes salutis quam si collum iugo submittant Iudaei, et sponte tradant se hostibus: quoniam si pertinaciter velint defendere suum statum, Deus erit illis hostis, quoniam direxit Chaldaeos ad pugnandum et gubernat tam ipsorum consilia, quam manus. Confirmat autem superiorem doctrinam: sed simul minas illas ad usum accommodat: ut scilicet Iudaei deposita pervicacia, tandem agnoscant se non posse effugere castigationem, quam meriti sunt. Summa est, quoniam Chaldaei militant sub Dei auspiciis fore victores: ideo frustra Iudaeos resistere, quoniam non poterunt elabi, nisi Deo ipso victo, quod fieri non potest. Ergo relinquit spem unam, si temporali poenae se ultro subiiciant, et perferant aequo animo exsilium, suppliciter agnoscant iustum Dei iudicium. Haec igitur summa est. Non est autem diversa concio, sed tantum confirmat propheta quod prius dixit, et simul accommodat minas Dei ad populi usum, ut sese humilient, neque amplius existiment sibi utile fore, quod ita praefractis animis resistunt Deo, quoniam tandem ipsos succumbere oporteat. *Dices* igitur *ad populum hunc, Sic dicit Iehovah, Ecce ego propono vobis viam vitae et viam mortis.* Quae est via mortis? ecce, inquit, *Quisquis habitaverit in urbe hac morietur vel gladio, vel fame, vel peste.* Hoc fuit incredibile Iudaeis: nec dubium est quin fuerint accensi in furorem, quum audirent sibi pereundum esse in urbe sancta quam Deus protegebat. Nam illic habebat suum sanctuarium, erat eius requies. Sed iam propheta illis excusserat omnes istas fallacias. Itaque libere potuit illis minari, quamvis obiicerent suos illos praetextus: quandoquidem satis iustas causas reddiderat, cur nihil sperandum esset auxilii a Deo, quem toties, et tam obstinate, et tam diversis modis provocaverant. *Haec* igitur *via est mortis*, inquit, *si manetis in urbe.* Et recenset plures species, quasi diceret, Deum esse armatum non tantum gladio hostili, sed etiam fame et peste, ut alios gladio occidat, alios fame consumat, alios exstinguat peste. Ergo ostendit ita ipsos constrictum iri undique, ut frustra conentur elabi: quoniam si effugerint gladium, pestis illis occurret. Si etiam a peste servati fuerint, fames ipsos conficiet. Postea addit, *Qui autem egressus fuerit ad Chaldaeos, qui vos obsident*, hoc est, qui sponte se dediderint. Nam illud erat obedientiae signum, quum Iudaei placido animo reciperent correctionem: et simul erat testimonium poenitentiae, quoniam hoc modo fatebantur se qualibet gravi poena esse dignos. Haec ratio est, cur propheta nominet *viam vitae et salutis*, venire ultro et voluntaria deditione in hostis potestatem. Et quum dicit *qui vos obsident* הצרים עליכם, est anticipatio, quia vult occurrere obiectionibus, quas unusquilibet e populo afferre poterat: Quomodo audebo me proiicere? nam obsident nos Chaldaei: actum igitur erit de vita mea, si ego supplex ad ipsos veniam. Minime, inquit propheta, quamvis enim bellum gerant capitale cum hac urbe, quisquis tamen sponte ad ipsos transierit, ille manebit salvus, et reperiet ipsos propensos ad clementiam. Non promitteret hoc Deus, nisi haberet Chaldaeos in manu sua, ut flecteret eorum animos in utramque partem. Quantum attinet ad verbum נפל, significat proprie cadere: sed hic pro habitare positum interpretor, ut etiam alibi Geneseos 25 (v. 18): Habitavit Ismael in conspectu fratrum suorum, vel e regione. Qui exponunt esse mortuum, certe non tangunt neque coelum, neque terram. Alii vertunt, Cecidit

sors eius coram fratribus: sed coacta est etiam illa expositio. Non dubium igitur est quin נפל significet saepe iacere, et translatitie sumatur pro habitare. Et tamen non infitior prophetam alludere ad subiectionem. Nam tenendum est, qualis fuerit conditio eorum, qui transibant ad Chaldaeos. Oppressi enim fuerunt non sine contumelia. Ergo erat haec humiliatio: sed tamen proprie sumitur verbum hoc pro habitare. *Quisquis* ergo *ad Chaldaeos egressus fuerit ut se tradat, et qui apud ipsos habitaverit*, hoc est, qui passus fuerit se trahi in exsilium, vel pro eorum arbitrio migraverit e patria in alienam terram: *ille*, inquit, *vivet*, *et anima eius erit in spolium*, hoc est, eripiet animam suam, quemadmodum si quis praedam inveniat, quam corripiat furtim. Spolium enim hic accipitur pro lucro adventitio. Ergo, inquit, quisquis non gravatus fuerit sese Chaldaeis subiicere, *saltem servabit animam suam*. Denique significat Deus, eo usque progressam esse malitiam populi, ut non rectum sit illis ignoscere. Quid ergo reliquum facit? ut subeant aequis animis, et humiliter temporalem poenam, atque ita claudere desinant ianuam misericordiae Dei. Interea tamen docet non aliter sperandam ipsis salutem esse, donec castigati fuerint. Et hinc colligitur utilis doctrina, nempe si quando provocaverimus iram Dei nostra obstinatione, ut non possimus immunes esse ab omni poena, ne recalcitremus, si velit moderatam poenam de nobis exigere: ac modo consequamur aeternam misericordiam, patienter feramus paternas correctiones. Sequitur,

10. *Quia posui faciem meam contra urbem hanc in malum, et non in bonum, dicit Iehovah: in manum regis Babylonis tradetur, et exuret eam igni.*

Confirmat rursus quod dixit, nempe hanc fore viam mortis, si Iudaei manebunt defixi in urbe, quoniam hoc sit luctari adversus Deum. Dicitur enim *Deus ponere faciem suam in malum*, quum certo decrevit punire gentem hanc vel illam. Nam ponere faciem tantundem valet ac sese obfirmare. Negat igitur Deus posse hoc mutari, quod semel statuit de excidio urbis Ierosolymae. Iam quis erit tandem eventus, si quis existimet Deo invito se posse mortem effugere? Nempe, ut qui ad lapidem violenter impingunt, et crura et brachia, et caput ipsum sibi frangunt: ita qui furiose impingunt adversus Deum, sibi ultimam perniciem accersunt. Videmus ergo cur hoc addiderit propheta, ne scilicet Iudaei adhuc sibi fingerent vanas spes pro more suo: quoniam aliquid sperare tantundem erat atque certare cum Deo ipso: *Tradetur* ergo, inquit, *urbs in manum regis Babylonis*, *et exuret eam igni*. Significat, Nabuchadnezer non tantum fore populi victorem, et triumphos suos acturum in urbe capta, sed urbem destinatam esse exitio. Hoc enim gravissimum est, quum funditus urbs aliqua diruitur. Saepe capiuntur urbes, et victor transfert huc et illuc incolas, sed manet tamen locus habitabilis. Pronuntiat autem Deus se gravius acturum cum urbe Ierosolyma: quoniam peritura sit incendio. Sequitur,

11. *Et ad domum* (vel palatium) *regis Iehudah, Audite sermonem Iehovae:*

12. *Domus David*, *sic dicit Iehovah*, *Iudicate mane iudicium* (sunt quidem duo verba, sed utrumque significat iudicare: sensus autem est, iudicare mature, et proferre rectum et aequum iudicium: postea adiungit speciem unam), *liberate spoliatum e manu oppressoris*, *ne exeat tanquam ignis indignatio mea*, *et ardeat*, *et non sit exstinguens a facie malitiae studiorum ipsorum* (hoc est, propter malitiam scelerum ipsorum).

Nunc propheta narrat se fuisse missum ad regem et eius consiliarios. Hactenus promiscue et regem et totum populum alloquutus est: hic autem specialis legatio ei mandatur, *ut palatium regis adeat*, et denuntiet quod instat iudicium tam ipsi quam eius consiliariis. Hic autem non praecise minatur, ut antea, sed interposita conditione. Hortatur enim eos ad poenitentiam, et oblique veniam illis promittit. Frustra enim sermonem faceret de resipiscentia, nisi invitaret eos ad spem aliquam veniae et salutis. Interea non pugnat secum: quia etiamsi rex in captivitatem esset abductus, potuit tamen adhuc consequi aliquam gratiam: postquam scilicet defunctus esset paterna correctione. Ergo quamvis propheta hic regem et eius consiliarios ad poenitentiam hortetur, non tamen simpliciter immunes fore docet a poena: sed promittit aliquam mitigationem. Et hic locus admonet non debere nos desperatis animis ruere, quamvis undique immineat aliquid terroris, et iam ostendat Deus non posse in totum nos effugere poenam. Nihil enim absurdius quam metum, quo nos Deus ad se retrahit, esse desperationis causam, ut non resipiscamus: quia etsi non tollitur prorsus ira Dei, magnum tamen hoc est posse mitigari, ita ut levatio aliqua occurrat simul cum ipso malo. Denique significat propheta, adhuc posse iram Dei leniri, etsi in totum non placabitur, modo rex cum suis consiliariis, incipiat recte iudicare. Vocat autem *domum David*, non honoris causa, sed potius per ignominiam: neque proponit illis personam Davidis, ut quidam frigide exponunt, quia iuste fuerit dominatus, fuerit praestantissimus rex, atque integerrimus: sed respicit propheta ad foedus Dei. Nam scimus fuisse deceptos, quum putarent se quodam

singulari privilegio exemptum iri ab omni molestia: quoniam Deus familiam illam elegerat, et promiserat stabile fore regnum. Nam ita hypocritae semper rapiunt in suum commodum quidquid pollicitus est Deus: interea sine fide et poenitentia iactant illum sibi esse obstrictum. Talis igitur fuit superbia in rege et eius consiliariis. Nam qui erant Davidis posteri non dubitabant se segregatos esse a communi sorte, et quasi esse sacrosanctos ut loquuntur. Propheta igitur contemptim dicit, *domus David*, hoc est, iam cessent istae inanes gloriationes. Deus enim vobis non parcet, quamvis centies iactetis vos esse Davidis posteros. Et simul exprobrat iam prorsus esse degeneres quia Deus pepigerat foedus cum Davide, hac lege ut pure ipsum coleret. Posteri autem eius erant perfidi et apostatae. Ergo propheta obiicit illis nomen Davidis in maius probrum, quod essent tam dissimiles patri suo, a cuius pietate defecerant. *Sic dicit Iehovah*, *iudicate*, inquit, *iudicium*. Non dubium est quin fuerit magna praedandi licentia tam in rege quam in eius consiliariis. Neque enim propheta hic iudicium illis commendat, nisi quod omnis rectitudo exciderat apud ipsos. Quoniam igitur nulla erat cura aequitatis, ideo propheta hic iubet eos tandem agnoscere quid Deo eiusque populo debeant. Fuit autem haec gravissima tentatio omnibus piis, quum viderent sacram illam domum, in qua fulgere debebat viva Dei imago, esse instar spoliarii, illic habitare latrones, qui impune solerent grassari ad omnes spoliandos. Ergo ubi res sic erunt turbatae, ut iudices ipsi, quos Deus praefecit ecclesiae suae regendae, sint quasi latrones, sciamus idem olim contigisse. Nec dubium est quin Deus populi impietatem et scelera hoc modo ultus fuerit. Nam nunquam passus fuisset domum illam sic contaminari, et tot flagitiis repleri, nisi indignus fuisset populus tam bono ac probo rege quam sanctis consiliariis. Sciamus ergo prophetam hortari regem et eius consiliarios ad recte iudicandum, quoniam obliti fuerant muneris sui, et fuerant quasi lupi rapaces. Addit unam speciem, *Liberate spoliatum e manu oppressoris*. Quidam vertunt, e manu fraudulenti quasi עשק significet calumniis et malis, aut fraudulentis artibus opprimere, sed aliter accipitur. Distinguunt quidam inter haec duo verba: quod עשק significet retinere alienum tanquam depositum, aut mercedem, aut aliud quidpiam: גזל autem significet rapere violenter. Sed discrimen illud confunditur a propheta, quemadmodum apparet. Dicit enim, Liberate raptum, id est, spoliatum: e cuius manu? nempe oppressoris. Quum haec duo inter se respondeant, ego non dubito quin גזל promiscue significet rapere et praedari. Quanquam עשק saepe etiam accipitur pro fallaciter opprimere, sed non semper. Quidquid sit, significat Deus nullam fuisse regi et eius consiliariis pauperum curam, ut reprimerent vim et latrocinia et iniustas rapinas. Erant igitur quasi socii praedonum ipsi iudices, quoniam impune licebat rapere et praedari, ubi nullum erat auxilium in ipsis iudicibus, quum miseri homines ita improbe vexarentur. Nec tamen dubium est quin Deus voluerit simpliciter et absque ulla exceptione praestare suum officium erga divites et pauperes. Sed quoniam ut plurimum iniustitia in hac parte conspicitur, haec ratio est cur per synecdochem ponatur duntaxat una species. Postea addit, *Ne egrediatur indignatio mea, tanquam ignis ardeat, et non sit exstinguens*. Hic significat propheta, nisi in tempore et rex et eius consiliarii resipiscant, actum de ipsis fore. Ergo subest tacita antithesis inter illam correctionem paternam, de qua loquutus sum, et inter illum exitum, de quo nunc propheta loquitur. Iam accensa erat indignatio Dei, nec poterat statim exstingui. Sed quamvis aliquid passi essent, tamen exitus fuisset felix, et ex animi sententia. Hic autem denuntiat bellum irreconciliabile cum Deo, nisi mature studeant redire cum ipso in gratiam. Addit, *Propter malitiam studiorum ipsorum*. Est etiam hic personae mutatio, nisi placeat legere כם. Sed haec diversitas frequenter occurrit in scriptura. Nam quum ipsos propheta alloqueretur, adiungit nunc, *Propter malitiam studiorum ipsorum*, quasi finito sermone loquatur de ipsis absentibus, vel quasi Deus, postquam mandavit prophetae suo deinde adiungat, Hoc illis denuntio, quoniam ita meriti sunt.

13. *Ecce ego contra te, quae habitas in valle, petra in planitie* (vel, petrae planitiei, alii vertunt) *dicit Iehovah: qui dicitis, Quis descendet contra nos? et quis ingredietur habitacula nostra?*

14. *Et visitabo super vos secundum fructum studiorum vestrorum, dicit Iehovah: et accendam ignem in sylva eius, et consumet quidquid est in circuitu eius.*

Quoniam tota gens corrupta erat tempore prophetae, Ierosolyma tamen fuit caput et sedes omnium malorum: primo, quia plus illic erat licentiae: deinde non putabant prophetis dandum esse locum, quasi essent singulari quodam privilegio immunes ab omni reprehensione, postremo situs ipse urbis inflabat illis animos. Nam quum respiciebant altitudinem murorum, et turres suas, et alia propugnacula, putabant se esse extra iactum telorum. Hinc igitur securitas quam nunc propheta perstringit, et ideo vocat *habitatricem vallis*. Scimus Ierosolymam sitam fuisse in colliculis. Nam mons Sion erat quasi biceps: deinde erant etiam colles fere contigui, versus Libanum praesertim: tamen erat undique planities: deinde si ablatus

fuisset mons Sion, Ierosolyma sita erat in valle. Scimus enim circumdatam fuisse montibus: Montes in circuitu eius, ut dicitur in Psalmo (125, 2). Iam positus ipse loci dabat fiduciam civibus, quoniam accessus erant magis difficiles. Deinde non putabant hostes suos venturos in vallem illam, quae teneret ipsos inclusos multis angustiis, ac si essent obsessi. Haec igitur ratio est cur propheta urbem ipsam non appellet proprio nomine, sed dicat *eam habitare in valle:* deinde vocet *rupem in planitie.* Nam quia ישר est rectus, inde מישור significat locum aequabilem. Erat igitur tota regio quasi planities continua usque ad montes. Iam ipsa Ierosolyma habebat suos colliculos, ut iam diximus, erat igitur *quasi rupes*, aut petra, *in planitie.* Nunc videmus quo consilio propheta usurpet hanc periphrasin: quia scilicet gloriabantur Iudaei positu urbis suae, ac si esset inexpugnabilis: deinde quoniam vicinitas montium una cum planitie dabat plures commoditates. Scimus autem quam propensi sint homines ad perversam securitatem, ubi ante oculos nihil occurrit periculi, sed potius se offerunt multa praesidia, vel alia adiumenta quae possint spem auxilii facere. Ergo hanc falsam gloriationem propheta reprehendit, quum vocat *Ierosolymam habitatricem vallis.* Et adiungit *esse rupem in planitie* quod clarius exprimitur in contextu, *Qui dicitis, quis descendet contra nos? et quis intrabit in habitacula nostra?* Verbum יחת quidam vertunt, Quis conteretur super nos? deducunt enim a radice חתת: sed potius est a נחת, quod est descendere: et prior ille sensus nimis coactus foret. Loquitur autem propheta ex opinione populi, qui putabat satis superque se esse munitum contra omnes hostium impetus. Potest quidem fieri, ut non ita palam loquuti sint: sed propheta respicit occultos cordis affectus, quum tribuit illis hanc iactantiam, Se habitare locum inexpugnabilem, ita ut formidabilis esset accessus. Nam loquuntur secure, *Quis descendet ad nos? quis ingredietur domos nostras?* quasi nidum haberent in nubibus. Significant enim sibi tranquillum fore statum, quia non audebunt hostes propius accedere: vel si ausi fuerint, turpiter pellentur, quia sufficiet duntaxat portas urbis claudere. Deus autem ex adverso dicit, *Ego ad te*, vel, contra te, *et visitabo te*, inquit. Quanquam mutat numerum: dicit enim pluraliter, *Visitabo super vos*, quia iam coeperat dicere, האמרים *qui dicitis. Visitabo* igitur *super vos secundum fructum actionum vestrarum*, hoc est, tractabo vos ut digni estis, ut merentur vestra opera. Fructus enim hic accipitur pro mercede. Minatur ergo Deus se repensurum Iudaeis quod meriti erant, quia non destiterant iram eius provocare. Postremo adiungit, *Accendam ignem in sylva eius.* Quod sylvam metaphorice quidam accipiunt pro vicinis oppidis, videtur alienum esse a prophetae sensu. Non infitior quidem esse metaphoram in his verbis, sed tunc sylvae nomen non referendum erit ad oppida et pagos, sed potius ad aedificia urbis ipsius, quemadmodum et alibi etiam hac loquendi forma utuntur prophetae. Quoniam ergo domus erant exstructae ex magna congerie lignorum, deinde ex proceris arboribus, et electissimis: copiam illam propheta sylvae comparat. Tamen sic simpliciter exponere licebit, et nescio an magis dextre ac commode, ut propheta designet Libanum. Vocat igitur *sylvam urbis* arbores Libani, quas scimus fuisse apprime nobiles, nam celebratur passim earum proceritas: deinde etiam scimus fuisse valde fertiles. Quoniam ergo pars falsae gloriae erat in monte Libano, propheta diserte significat fore adiumento ad urbem ipsam exurendam: quia ubi Deus volet consumere Iudaeos, sumet ex loco propinquo materiam. Iam quia tenemus consilium prophetae, discamus usum huius loci. Diximus alibi, nihil magis exosum esse Deo, perversa confidentia: ubi homines innixi suis adiumentis sibi promittunt statum felicem et stabilem, et ita torpent in sua securitare. Sic enim fit ut contemnant Deum: neque dignentur ad ipsum confugere,ērideant ipsius iudicia, deinde tandem rapiantur insano impetu ad omnem petulantiam. Haec ratio est cur toties prophetae, et tam acriter insurgant adversus homines securos, qui scilicet contra Deum superbiunt, ubi nulla sollicitudine et nullo metu tanguntur: Non ergo tantum faciunt Deo iniuriam, quoniam transferunt fiduciam salutis suae ad media, vel adminicula quibus perperam nituntur: sed non existimant se iam esse obnoxios Deo. Hinc fit ut sibi promittant impunitatem: atque ita obstupescant prorsus in suis vitiis. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

1. *Sic dicit Iehovah, Descende in domum regis Iehudah, et loquere illic sermonem hunc,*

2. *Et dices, Audi sermonem Iehovae, rex Iehudah, qui sedes super solium Davidis, tu, et servi tui, et populus tuus, qui ingredimini per portas istas.*

3. *Sic dicit Iehovah: Facite iudicium et iustitiam, et eripite spoliatum e manu oppressoris: peregrinum, pupillum et viduam ne fraudetis* (Hieronymus hoc verbum ubique vertit, contristari, vel tristitia afficere: significat autem potius inferre violentiam, aut fraudulenter nocere): *ne violentiam exerceatis* (alii vertunt, אל תחמסו), *et sanguinem innocentem ne fundatis in loco isto.*

Iterum iubetur propheta regem aggredi, et eius consiliarios: quanquam exhortatio ad totum populum extenditur. Sed oportuit a capite incipere, ut scirent plebeii homines et obscuri, non amplius ludendum esse, quum ne regi quidem ipsi et consiliariis Deus parceret: plus enim terroris incutitur hominibus gregariis, quum vident ipsam altitudinem prosterni. Ergo ut haec doctrina efficacius penetraret in animos omnium, iubetur propheta sermonem dirigere ad ipsum regem et eius consiliarios: postea secundo loco iubetur etiam complecti totum populi corpus. Hinc autem apparet spem gratiae fuisse adhuc residuam, si rex una cum toto populo amplexus fuisset admonitiones prophetae: et si vera fuisset resipiscentia et conversio, Deus ad ignoscendum fuisset propensus. Quanquam notandum est quod ante dixi, non potuisse effugere cladem, quae instabat: sed exsilium fuisset longe mitius: deinde reditus fuisset etiam certior, et modis omnibus experti fuissent se non fuisse reiectos a Deo, quamvis ad tempus fuissent castigati. Quum ergo nunc dicimus spem veniae fuisse illis propositam, non debet ita accipi quasi potuerint urbis cladem avertere. Nam semel fuerat hoc Deo decretum ut populus in temporale exsilium traheretur, deinde ut cessarent ad tempus sacrificia, et horribilis vastitas documento esset, populum fuisse Deo nimis ingratum: praesertim vero eius obstinationem non potuisse ferri, quum tamdiu contempti fuissent prophetae una cum Dei mandatis. Sed tamen speranda erat illis poenae mitigatio, si fuissent tacti aliquo sensu, ut studerent cum Deo redire in gratiam. Quoniam autem nihil profecit Ieremias tot exhortationibus, redditi sunt magis inexcusabiles. Nunc videmus quorsum tendat haec tota doctrina, nempe ut Iudaei toties convicti queri desinant se quidquam pati immerito, quoniam saepius, imo fere innumeris vicibus, fuerant admoniti, et Deus illis obtulerat misericordiam suam, si fuissent sanabiles. Iam venio ad verba: *Sic dicit Iehovah, Descende in domum regis.* Videmus prophetam fuisse praeditum ea magnitudine animi, ut splendor regii nominis non debilitaverit ipsum, quominus exsequeretur partes sibi iniunctas. Alibi etiam similia exempla vidimus: sed quoties occurrunt tales loci digni sunt observatu. Primum, ut servi Dei intrepide fungantur suo munere, neque blandiantur magnis et divitibus, neque quidquam remittant ex sua gravitate, dum occurrit aliquis splendor vel altitudo. Deinde, ut etiam discant qui videntur sibi excellere supra alios, non posse quidquid praestantiae obtendent illis prodesse, quin se subiiciant doctrinae propheticae. Nam antehac vidimus missum fuisse prophetam ut argueret summos quosque, et increparet, hoc est, ut personas omnes negligeret. Sic etiam hoc loco demonstrat sibi totum mundum fuisse quasi sub pedibus, quia non poterat aliter exsequi munus suum, quin assurgeret supra regem ipsum, et totam potentiam ipsius. Dicit autem *regem sedere super solium Davidis*, non honoris causa, ut ante attigi: sed potius ut crimen regis exaggeret, quod scilicet occupet sacram illam sedem qua plus quam erat indignus. Nam etsi dicitur (Psal. 82, 1) sedere Deus in medio deorum, quoniam per ipsum reges regnant: scimus tamen solium Davidis fuisse aliis omnibus excellentius, quia erat regnum illud sacerdotale, et erat imago coelestis regni, quod postea in Christo solide patefactum fuit. Ergo quum reges Iehudah, qui erant posteri Davidis essent Christi imagines, minus ferenda fuit eorum impietas, postquam immemores suae vocationis desciverant a patris sui Davidis imitatione, et facti sunt prorsus degeneres. Sic prophetae quum appellant domum Israel et domum Iacob, haud dubie exprobrant Iudaeis, quod dissimiles sint sancto patriarchae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quum dicit, *Audi sermonem Iehovae rex Iehudah, qui sedes super solium Davidis.* Caeterum ut iustum pondus habeat obiurgatio, diligenter propheta inculcat, se nihil proferre nisi quod divinitus mandatum est. Haec ratio est cur iterum repetat, *Dices, Sic dicit Dominus, Descende, loquere, et dices.* Iam a rege descendit ad consiliarios, et tertio ad totum populum, *Tu,* inquit, *et servi tui.* Per servos regis scriptura intelligit omnes eius ministros, qui sunt a consilio, qui praefecti sunt ad exercenda iudicia, et qui regiam potestatem exercent. Sed notandum est, quod tandem totum populum alloquitur. Videmus ergo doctrinam esse omnibus communem sed exordium fieri a rege et eius consiliariis, ne existiment plebeii, se fore impunitos, si contempserint hanc doctrinam, cui etiam reges oportet sese subiicere. Primo dicit, *Facite iudicium et iustitiam.* Hoc maxime ad regem, et iudices, ad praefectos spectat. Nam scimus privatos homines non esse armatos ad defensionem bonorum. Etsi enim quisque opponere se debet iniuriis et maleficiis, tamen specialiter hoc iniunctum est iudicibus, quos etiam in hunc finem Deus armavit gladio. *Facere iudicium* accipitur pro ius suum cuique reddere. Sed quum haec duo simul iunguntur, *Facere iudicium et iustitiam,* sub iustitiae nomine intelligi debet aequitas, ut cuique ius suum reddatur: sub nomine autem iudicii severitas in poenis exigendis. Neque enim satis est si iudex pronuntiet quid rectum sit, nisi etiam coerceat improbos, si quando audacius insurgant. Hoc igitur est facere iudicium, quasi armata manu tueri simplices et innoxios. Postea adiungit, *Eripite spoliatum e manu oppressoris.* Repetit quod vidimus capite proximo: et hic sub una specie comprehendit officium iudicum, nempe ut sese constanter opponant iniuriis, et reprimant improborum audaciam,

quia nunquam sponte adduci possunt ut se modeste et placide gerant. Quoniam ergo compescendi sunt violento remedio, dicitur, *Eripite spoliatum e manu oppressoris.* גזול, de qua voce alibi. Sed hac loquendi forma significat Deus non sufficere si iudex abstineat a tyrannide, a saevitia, non incitet improbos, nec illis faveat, nisi etiam agnoscat se a Deo praefectum esse hac lege *ut eripiat spoliatos e manu oppressoris,* nec dubitet subire odia et pericula dum studet officio suo non deesse. Adiungit nunc propheta alias species, quas non attigerat proximo capite: *Ne fraudetis peregrinum et pupillum et viduam,* inquit. Saepe haec loquutio occurrit in scriptura non quod fas sit quemquam fraudare. Neque enim Deus eximere vult a noxa solos pupillos et peregrinos et viduas: sed quoniam in pupillis nulla est ratio, nullum consilium, expositi sunt quasi in praedam: viduae etiam, quia nihil in se opis habent, et peregrini carent favore, nullos reperiunt amicos qui suscipiant eorum causam: ideo praecipue commendat Deus tam peregrinos quam pupillos et viduas. Deinde alia etiam est ratio. Nam quum ius redditur et pupillis, et peregrinis et viduis, non dubium est quin illic clarius reluceat aequitas. Nam si quis amicos secum adducit, et advocat ad causae suae defensionem, iudex movetur: qui etiam est indigena, habebit suos cognatos et propinquos qui suffragentur eius causae: qui dives est, et praeditus autoritate, etiam movebit iudicem, ne audiat notabilem aliquam afferre iniuriam. Sed ubi in medium prodit vel peregrinus, vel pupillus, vel vidua, iudex posset impune opprimere eos omnes. Ergo si recte iudicat, non dubium est quin magis conspicua sit eius integritas et rectitudo. Haec igitur ratio est cur Deus passim species istas enumeret quum agitur de rectis et aequis iudiciis. Postea adiungit, *Ne exerceatis violentiam, et ne fundatis sanguinem innoxium in loco isto.* Haec etiam proprie ad indices spectant. Est autem hoc quasi horribile prodigium, sedem illam Davidis ita fuisse pollutam, ut esset quasi spelunca latronum. Ubicunque aliqua obtenditur species iudicii, debet illic esse quaedam reverentia vel pudor: sed, quemadmodum diximus, tribunal illud erat Deo sacrum peculiariter. Quum ergo rex et eius consiliarii fuerint quasi praedones, et ita occupaverint sedem Davidis ut grassata fuerit omnis impietas, nec dubitaverint hinc inde rapere, ac si essent in aliquo spoliario, hoc, quemadmodum dixi, fuit triste et foedum spectaculum. Sed eo diligentius notare hunc locum oportet, ut discamus nos confirmare adversus mala exempla, ne qua scilicet hominum impietas fidem nostram labefactet, quum videmus in ipsa Dei ecclesia res ita permixtas et confusas ut qui gloriantur Dei nomine, sint quasi latronibus similes, ne propterea alienemur a vera pietate. Detestari quidem necesse est eiusmodi monstra: sed ita cavendum est ne vilescat nobis sermo Dei hominum culpa. Tenenda est igitur illa Christi admonitio, dum sedent scribae et Pharisaei super sedem Mosis, ut ipsos audiamus. Sic oportuit Iudaeos venerari regium illud solium, cui Deus insculpserat certas notas suae gloriae. Quamvis autem viderent foedatum esse multis sceleribus hominum, et flagitiis, tamen debuit manere aliqua reverentia propter verbum illud, Haec requies mea in saeculum saeculi. Sed videmus interea regem fuisse graviter et severe obiurgatum, ut dignus erat. Itaque nimis stolide papa hodie se eximere conatur ab omni reprehensione, quod occupet sedem apostolicam. Ut demus quod postulat (quanquam frivolum est ac puerile) Romam censeri sedem apostolicam (quae nunquam vidit Petrum, ut arbitror) certe solium Davidis magis fuit venerabile, quam sedes Petri: tamen posteri, qui Davidi successerant, quamvis gestarent Christi imaginem et personam, non protinus fuerunt immunes a reprehensione, quemadmodum hic cernimus. Potest tamen quaeri, cur dicat propheta se missum fuisse ad totum populum, quando eius doctrina non nisi ad regem et iudices publicos dirigitur. Neque enim pertinet ad vulgus ipsum, aut privatos homines. Sed iam dixi, facile fuisse gregariis hominibus colligere quam metuendum esset Dei iudicium, quia audiebant poenam denuntiari etiam domui Davidis, quae tamen erat quasi sacrosancta. Quum viderent ergo citari ad Dei tribunal eos, qui erant quodammodo soluti legibus, quid poterant reputare nisi ut quisque in se ipsum descenderet, ac examinaret vitam suam? quia necesse erat tandem vocari ad reddendam rationem, postquam rex ipse cum suis consiliariis praecesserat. Nunc sequitur,

4. *Quia si faciendo feceritis* (alii vertunt, quin potius faciendo faciatis) *sermonem hunc* (hoc est, obediatis sermoni huic), *et ingrediemini per portas domus huius, reges sedentes pro Davide* (aut Davidi) *super solium eius, insidentes currui et equis, ipse, rex, et servi eius, et populus eius.*

5. *Quod si non obedieritis sermonibus istis, in me* (hoc est, per me) *iuravi, dicit Iehovah, quod in solitudinem* (aut vastitatem) *erit domus haec.*

Propheta clarius exprimit quod nuper dixi: nempe si ex animo Iudaei resipuissent, fuisse adhuc locum misericordiae. Promittit enim illis, Deum fore placabilem, si studeant se reconciliare: et allicit eos ad poenitentiam blandis verbis. כי אם possumus coniunctim legere, ut sit, Quin potius. Alios tamen sequutus sum qui sic transferunt, *Quia si faciendo feceritis hunc sermonem, tunc ingrediemini:* ita copulam resolvunt in adverbium temporis, ut saepe

fieri solet. Interea non male quadrat alter sensus, ut verbum futurum תעשו sit hortantis. Scimus enim futurum tempus accipi saepe pro imperativo apud Hebraeos. Quantum ad summam rei non multum interest. Nam eodem redit prophetae consilium, Deum scilicet fore Iudaeis exorabilem, si non fuerint prorsus immorigeri: *Tantum*, inquit, *obedite sermoni meo*, et salva res erit non quod impunitas speranda esset, quemadmodum ante dixi, sed quia experti fuissent, se non frustra fuisse Deo reconciliatos ob poenae mitigationem. Fuisset enim illis exsilium dulce, et Deus haud dubie placasset illis adversarios: multis denique modis ostensa fuisset illis misericordia. Porro significat propheta se non frustra eos vocare ad poenitentiam, sed simul gratiam Dei proponit in poenae mitigationem, et addit: *Ingrediemini per portas domus huius*, inquit, *tam reges quam eorum consiliarii:* sed mutatur numerus postea: *Ipse*, hoc est, quisque rex. Videtur quidem primo intuitu propheta retractare quod dixit de exsilio: sed coniungi debent ista duo, nempe fuisse aliquid spei residuum, si Iudaei locum dedissent Dei gratiae: deinde ferendam tamen illis fuisse poenam, quae semel decreta erat. Haec non male inter se conveniunt. Nam Deus statuerat abducere in exsilium Iudaeos, sed haud dubie non fuisset in solitudinem redacta tota Iudaea, quemadmodum factum est, ut postea in fine libri legitur, perdita eorum contumacia, quia poterant adhuc in patria habitare. Hoc unum est. Deinde post exsilium fuisset melior et felicior longe status. Atqui tunc prorsus pedibus calcatum fuit diadema, et quidquid fuerat dignitatis et potentiae in familia Davidis, id fuit quasi abolitum. Quum ergo dicit propheta, *Ingredientur reges in curru et equis*, deinde, *populus*, *et ipse cum consiliariis per portas urbis huius*, per portas non intelligit fore ita integros, ne Deus castiget eorum scelera, sicuti pronuntiaverat: sed fore aliquam speciem regni, et breve fore exsilium, deinde tandem fore restitutionem, ut redeant posteri Davidis quasi postliminio, et urbs ipsa instauretur, ita ut floreant tam opulentia quam aliis omnibus bonis. Haec est promissio. Interea adiungit ex opposito propheta, *Si non audierint, locum illum fore prorsus desertum.* Sed haec comminatio tractabitur die crastino.

Heri exposuimus sententiam illam prophetae, regnum scilicet rursus restituendum a Domino, si rex et eius consiliarii totusque populus resipiscerent. Nunc opponitur comminatio, si non audierint actum esse de palatio et de urbe. Saepius autem repetitur nomen domus, vel palatii, quia tametsi munitiones urbis inflabant animos populo, praecipue tamen superbiebat illa fiducia, quod pollicitus fuisset aeternum fore regnum Davidis. Ergo non putabant posse fieri ut unquam excideret regia dignitas, quamdiu sol et luna in coelo forent. Huic perversae fiduciae occurrit propheta, et dicit, *Si non audieritis hos sermones.* Mutat numerum: dixerat prius, את הדבר הזה, sermonem hunc: nunc dicit את הדברים sermones istos. Sed numerus singularis complectitur summam totius doctrinae. Plurali autem numero nunc utitur, quoniam hortatus illos fuerat ad vitae mutationem. Iam vero ne putent se inaniter terreri, pronuntiat *Deum per se iurasse.* Scimus hoc fieri propter hominum socordiam, quum Dominus iurat, vel ubi aliquid promittit, vel ubi denuntiat poenam peccatoribus. Vix enim simplex verbum pro sua incredulitate corda nostra admittunt nisi Deus modis omnibus ea purget impedimentum tollendo, et haec est utilitas iurisiurandi ubi Dominus non tantum simpliciter loquitur, sed quo nos certiores reddat salutis nostrae, sancit suam promissionem nomine suo quasi pignore interposito. Eadem etiam ratio est in minis, nam tanta est in peccatoribus securitas, ut surdi sint donec quasi violenter penetret Deus in ipsorum corda. Dicit igitur, *Deum per se iurasse*, quoniam incredibile erat apud Iudaeos, posse unquam perire familiam illam, quae divinitus segregata fuerat e mundo. Nunc sequitur,

6. *Quoniam sic dicit Iehovah super domum regis Iehudah, Guilead, tu mihi caput Libani, si non posuero te desertum, tanquam urbes quae non habitantur.*

Confirmat superiorem sententiam, et pluribus verbis prosequitur quod satis clare dictum fuerat: quoniam vix poterat excuti perversa illa gloriatio Iudaeis, quod putabant stabile fore regnum in familia Davidis, et exemptum esse ab omni mutationis periculo. Caeterum interpretes in sensu verborum dissentiunt: non referam singulas opiniones: neque opus est: tantum dicam de genuino sensu quod mihi videtur. Aliter quidem omnes reliqui, sed non dubito prophetam idem velle quod prius septimo capite vidimus. Dicebat illic: Ite in Sylo, et videte qualis sit facies illius loci. Nam per longum tempus illic habitaverat Arca foederis. Quum ergo putarent locum illum esse sacrosanctum, redactus tamen fuit in vastitatem, et ita debuit esse horribile spectaculum toti populo. Nunc eadem ratione, ut mihi videtur, propheta hic comparat. Libanum cum monte Galaad. Nam quod alii dicunt Guilead fuisse metropolim decem tribuum, nihil habet firmitatis. Sed tenenda est illius temporis conditio: regnum Israel prorsus excisum fuerat quo tempore hanc concionem et reliquas habuit propheta noster. Iudaea fuerat quidem multis cladibus attrita, sed stabat tamen quale cunque regnum. Ergo per montem Galaad non dubito

quin propheta designet totum regnum Israel per synecdochen, sed alio fine quam existimant interpretes, nempe quia tunc vastata erat terra Israel. Nam abducti fuerant omnes incolae in exsilium, et abactae fuerant omnes praedae, nihil effugerat libidinem et saevitiam hostium. Quum ergo terra Israel redacta esset in solitudinem, dicit Deus non fore sibi maiore in pretio Ierosolymam, et regnum Iehudah, quam fuerit tota regio decem tribuum, quae certe amplitudine et opulentia praestabat. Et hoc facile colligitur ex verbis: non dicit, Tu es sicut Galaad, caput Libani, sed, *Tu mihi Guilead caput Libani*. Vocat autem Ierosolymam caput Libani, quod regina esset illius terrae. Nam per montem Libani designat quidquid pretiosum fuit in terra illa, ut heri allata fuit ratio. Iam quod ad Galaad spectat, non existimo fuisse urbem illo nomine quam hic memoret propheta, sed potius synecdochice complectitur terram sub monte illo, quoniam refertus erat et multis fructuosis arboribus, et balsamo praesertim, et resina, et aliis multis herbis odoriferis: deinde etiam aromatibus, quae huc usque illinc hodie quoque advehuntur. Et ideo vidimus capite octavo, An non est resina in Guilead? hoc est, an nihil medicinae usquam reperietur ad sanandam ecclesiam? Cur facta tunc fuit mentio montis Guilead? nempe, quia illic nascebantur optima aromata: praesertim autem opobalsamum, deinde illic erant multae arbores odoriferae, et fructus pretiosissimi. Summa est igitur, Quid te putas esse? vel, quo iure tantopere tibi confidis? ego non peperci monti Guilead, et tam amplae terrae, quae multo excellentior fuit quam tu nunc sis. Quid ergo sibi vult haec stulta superbia, dum tibi persuades longe abesse omne periculum? *Tu eris* ergo *mihi tanquam Guilead*, hoc est, contemplare iudicium meum in monte Guilead, et in hac horribili vastitate terrae Israel: idem tibi continget quod illic potes nunc cernere. Iam tenemus quo sensu dicat propheta, *Coram Deo caput Libani* hoc est, Ierosolymam ipsam, quae dominabatur Libano, *fore sicut Guilead*. Deinde adiungit, *Si non posuero te in desertum*. Iterum iurat Deus, nam scimus eclipticam esse formam iurisiurandi, ubi exprimitur tantum particula אם si, subaudienda enim est imprecatio. Ne existimer Deus: vel, pro nihilo ducatur mea potentia: aut ne censear posthac verax et fidelis. Quidquid sit, iurat Deus *urbem illam fore in desertum, tanquam urbes quae non habitantur*. Et ita optime fluit contextus, quod scilicet Ierosolyma erit tandem similis terrae Israel, quia Libano non magis parcetur quam monti Galaad. Sequitur postea,

7. *Et praeparabo* (vertunt alii, sanctificabo, ut etiam קדש hoc significat: praeparabo igitur) *adversum te perditores* (aut vastatores: שחת significat perdere, et redigere in nihilum, et corrumpere, unde nomen משחתים, quod hic ponitur) *virum et arma eius* (aut instrumenta bellica, vasa, transferunt), *et exscindent electionem cedrorum tuarum* (hoc est, electissimas quasque cedros tuas), *et coniicient in ignem*.

Modum exprimit, quia simpliciter dixerat instare ruinam urbis Ierosolymae, adiungit, *venturos esse perditores, et quidem bene armis bellicis instructos, qui electissimas quasque cedros exscindant: et coniiciant in ignem*. Admonet autem, non sponte vel proprio motu venturos esse illos perditores, sed arcano Dei instinctu, quia si putassent Iudaei sibi esse cum Chaldaeis negotium, hoc nihil ad exercitium pietatis: sed propheta diserte exprimit Chaldaeos fore Dei ministros, quoniam ab ipso excitati erunt, quemadmodum haec doctrina subinde occurrit apud prophetas. Denique hic duo notanda sunt, nempe esse in promptu Deo multa media, quibus poenam exigat de Iudaeis. Nam hinc contemptus, quia somniant impii Deum esse exarmatum, neque semper habere ad manum paratam exsequutionem, ut loquuntur. Propheta igitur ostendit Chaldaeos praesto fore simul ac sibilaverit Deus, vel signum dederit. Hoc est unum. Deinde admonet Chaldaeos fore tanquam Dei flagella, ne Iudaei confligant veluti cum mortalibus, sed sciant se vocari ad reddendam vitae rationem, quoniam nimis diu fuerunt rebelles Deo et eius prophetis. Hoc ergo intelligi debet sub verbo *praeparandi*. Iam quod *ad cedros electas* spectat, rursus alludit propheta ad montem Libanum, et ad sylvam Ierosolymae, de qua heri dictum fuit. Potest tamen hoc referri ad ipsa aedificia. Nam tabulata ut plurimum Iudaei solebant exstruere ex lignis cedrinis, quemadmodum satis notum est. Ergo licebit transferre hoc ad splendidas et sumptuosas domos. Sed absque figura etiam possumus accipere de arboribus montis Libani. Erat autem illud praecipuum regionis decus, videre nobilissimas arbores in monte illo. Ergo per cedros haud dubie designat propheta quidquid erat splendoris Ierosolymae et in toto circuitu. Sequitur,

8. *Et transibunt gentes multae per urbem hanc, et dicent quisque socio suo* (vir ad socium suum, ad verbum): *Cur fecit Iehovah in hunc modum urbi huic magnae?*

9. *Et dicent, Quia dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui, et sese inclinarunt coram diis alienis, et coluerunt eos.*

Ostendit his verbis propheta quantopere in suam perniciem desipiant Iudaei, quum tam praefracte a se repellunt Dei iudicium. Neque enim

dubium est quin verba haec contineant duas antitheses. Nam comparat mortales homines cum Deo, deinde gentes multas cum ipso uno. Non potuerant Iudaei ferre Deum iudicem, et adhuc refragabantur, et volebant sua pertinacia vincere. Dicit ergo propheta, Quia non sustinent iudicari a Deo, venturos esse iudices, qui liberam de ipsis sententiam pronuntient. Quinam erunt? Profani homines inquit. Deinde quia non poterant uni Deo se subiicere Iudaei, propheta opponit uni Deo gentes multas. Videmus ergo quale sit pondus in his verbis: *Transibunt*, inquit, *gentes multae per hanc urbem*, hoc est, hactenus Deus hanc urbem decoravit suis beneficiis, ut esset instar miraculi extraneis hominibus. Nam conspicua fuit tanta dignitas illius urbis, ut converteret in se omnium oculos, et celebraretur eius fama longe et late. Nunc dicit urbem nudam fore omnibus ornamentis, postquam illinc Deus migraverit. *Transibunt* ergo inquit, *per hanc urbem gentes multae: et tunc inquirent quisque a socio suo, Cur sic fecit Iehovah huic urbi magnae?* Non dubium est quin oblique perstringat Ieremias non modo segnitiem, sed socordiam, quae sic dementaverat Iudaeos ut nunquam illis in mentem veniret Dei iudicium, neque unquam tot maledictiones legis illos tangerent. Ostendit ergo plus fore animi et prudentiae in gentibus: quia ubi viderint Ierosolymam dirutam, et funditus eversam, statuent hoc non fortuito contigisse, sed sibi proponi coelestis vindictae exemplar. Nunc ergo videmus ut Iudaeis exprobret suum stuporem, quia non reputabant apud se Dei iudicium, ubi gentibus tribuit saltem prudentiam et studium inquirendi: *Cur* ergo *sic fecit Iehovah huic urbi magnae?* Intelligent gentes, inquit, quod non capitis, nempe, hanc urbem esse spectaculum horribilis vindictae, et ita alii ab aliis inquirent: atqui dum nunc Deus ultro vobis praedicit, vos aures clauditis: certe longa inquisitione opus non foret in tanta luce: quia nisi essetis surdi et caeci, imo obstinati, Deus sponte vos praevenit. Quid ergo hoc sibi vult, quod Deus vobis praedicit, vos autem renuitis audire, nisi quia diabolus tenet vos fascinatos? Et dicit *urbem magnam*, quia clades fuit notabilior propter urbis magnitudinem. Si pereat aliquod oppidum ignobile, pro nihilo fere ducitur: sed urbs quae passim erat celebris tam propter amplitudinem, quam propter eximias Dei benedictiones, quibus pollebat, convertit in se omnium admirationem, quoniam exciderat quasi ex nubibus. Postea adiungit, Non tantum fore inquirendi studium in gentibus, sed ultro fore unumquemque iudicem totius populi. *Dicent* igitur, *Quoniam dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui.* Quum autem pronuntiat Ieremias singulos e profanis gentibus fore iudices populi, non dubium est, quin velit refellere stultam confidentiam, qua superbiebant. Interea dicit, *Dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui*, ut tollat praetextum ignorantiae. Neque enim tantum eripuerant Deo aeterno ius suum, et imperium, sed fuerant etiam bis scelerati, quoniam Deus familiariter illis innotuerat. Quum ergo illis patefacta esset vera religio per legem, hinc colligitur eorum pravitas, et scelerata ac turpis ingratitudo, quod Deum ita cognitum reiecerint, *Et se inclinaverint coram diis alienis*, *et ipsos coluerint.* Ego levius haec attingo, quoniam alibi fuerunt exposita. Sequitur,

10. *Ne fleatis* (vel, ne lugeatis) *super mortuum*, *et ne condoleatis ei: flete flendo super eum, qui migrat, qui non revertetur amplius*, *et videbit* (hoc est, ut videat) *terram nativitatis suae.*

Versum hunc exponunt de rege Ioakim et de Iekania: sed potius arbitror generalem esse sententiam. Vult enim breviter docere propheta quam miserabilis futura sit populi conditio, quoniam melius et optabilius sit semel mori, quam vitam protrahere in continuo languore: de regibus postea loquetur. Sed haec verba cogit ratio extendere ad totum populum. Si quis populus aufugiat ubi non potest hosti resistere, in posterum sperat restitutionem. Ergo mortem magis exhorrent fere omnes quam exsilium et alias calamitates quae tolerantur in hac vita: nam qui adhuc sunt superstites, possunt utcunque emergere ex malis suis et aerumnis, vel saltem parte aliqua levari. Mors autem spes omnes abscindit. Sed propheta hic dicit mortem fore meliorem, quam exsilium. Quare? Nam praestabit, inquit, semel defungi uno interitu quam misere vitam trahere per multas contumelias, per multa taedia, denique per multas clades. Quum ergo dicit, *Ne lugeatis super mortuum*, *et ne condoleatis ei*, tantundem hoc valet, ac si dixisset, si lugenda est urbis huius clades, potius lugendi sunt qui manebunt superstites, quam qui morientur. Mors enim erit quasi requies, erit portus ad finienda omnia mala: vita autem longior nihil aliud erit quam continua miseriarum series. Hinc colligimus, non debere hoc restringi ad duos reges, sed generaliter pronuntiari de communi totius populi statu. Sequitur, *Quia non revertetur amplius*, *ut videat terram nativitatis suae.* Ostendit exsilium fore quasi tabem, quae paulatim consumat miseros Iudaeos. Ita mors fuisset illis dulcior longe, quam sic diu cruciari, et nihil habere relaxationis. Tollit igitur spem reditus, ut ostendat exsilium fore quasi mortiferum languorem, qui corrodet eos quasi vermis, ita ut centies mortem optent potius, quam ut maneant in dura illa et misera servitute. Nunc sequitur,

11. *Quia sic dicit Iehovah ad Sallum* (vel super Sallum) *filium Iosiae regis Iehudah, qui regnat pro Iosia patre suo, quando* (אשר est quidem relativum, sed non dubito quin sumatur hic pro adverbio temporis: et ideo obscurant sensum interpretes, dum vertunt, qui egressus est, et coguntur deinde mutare sensum verbi: sed hoc optime fluit, et saepe accipitur pro Quando) *egressus fuerit ex hoc loco, non revertetur amplius.*

12. *Quoniam in loco ad quem transtulerint ipsum, illic morietur, et terram hanc non videbit amplius.*

Quod de omnibus sine exceptione dixerat, nunc confert proprie, vel peculiariter in personam regis, ut certo agnoscant plebeii homines se non posse effugere poenam illam, a qua ne rex quidem ipse futurus erat immunis. Nec dubium est quin hoc tanquam prodigium reiecerint, quum audirent tam duram et acerbam fore sortem regis. Sed in eius persona voluit ostendere Ieremias instare omnibus quod nuper vidimus, nempe ut illis praestaret semel mori, quam diutius languere. Interea notandum est, hic non dici de rege quod continent isti duo versus, quasi in ipsum solum competeret: sed potius, et quisque ad se applicaret quod propheta dicebat de rege solo. Quantum attinet ad nomen Sallum, existimant ita vocatum fuisse Ioakim, qui et Iechonias dictus est, qui sponte regno cessit, et mortuus est in exsilio. Sed quod vocatur filius Iosiae, quaestionem parit. Nam si expendimus quod narrat sacra historia, probabilis coniectura erit non fuisse filium, sed nepotem potius. Dicitur enim successor electus patris sui Ioakim qui et Eliakim. Rursum tamen Matthaeus filium Iosiae vocat: et quidem ab eo genitum, una cum fratribus. Verum scimus communi usu hoc receptum esse apud Hebraeos, ut posteri omnes vocentur filii: praesertim ubi agitur de familia Davidis, propter successionis ordinem vocantur filii, qui suos antecessores proxime sequuntur. Ita legaliter potuit censeri filius Eliakim, cuius frater erat naturalis. Quoniam ergo hic successor erat Iosiae, ideo vocatur filius. Interea dubium non est quin Deus pium regem ostendat non fore patronum suo vel filio vel nepoti, et reliquis. Nam solent hypocritae sibi fabricare praesidium ex patrum sanctimonia. Et quoniam rex Iosias fideliter Deo servierat, putabant eius filii Deum quodammodo sibi esse obstrictum, quasi non hoc totum a pura Dei liberalitate manasset, quod Iosias coluerat tam sincere pietatem. Sed hypocritae, ut nunc dicebam, semper Deum volunt sibi reddere obstrictum. Ergo propheta huic perversae opinioni occurrit, et pronuntiat, Quamvis Deo gratus fuerit Iosias, tamen memoriam eius non tanti fore, quin poena sumatur de eius posteris. Deus quidem in lege promittit se usque in millesimam generationem fore misericordem erga eos, qui ipsum diligunt: sed impii perperam hoc arripiunt, quasi ipsum tenerent sibi devinctum. Nam ita imaginantur se posse illum exuere et potentia, et iudicio, et imperio etiam mundi. Haec igitur summa est, quod frustra sibi salutem promittit Sallum, quia progenitus sit ex sancto rege Iosia, qui exemplar fuerat eximiae pietatis. Neque enim hoc impediet, quo minus gravius puniatur, quia scilicet degeneravit a patre suo, quem debuerat imitari, quum sciret Deo fuisse probatum. Et haec etiam causa est repetitionis, quia non tantum vocat filium Iosiae, sed dicit, *Qui regnat pro patre suo Iosia.* Tametsi ergo successit tam pio regi, quia tamen est degener, et descivit a patris sui exemplo: *Ideo quum egressus fuerit ex hoc loco, non revertetur huc amplius.* Quum ergo excluditur rex a reditu, quid fiet vulgo, et faeci plebis? an melior erit ipsorum conditio? quomodo igitur audebunt Iudaei facere sibi delitias, quum animadvertant adeo horribile documentum irae Dei in ipso rege, unde pendebat eorum salus? Sequitur confirmatio, *Quoniam morietur in loco, ad quem eum transtulerint.* Significat violenter correptum iri, nec certe ita cessit quin videret necessitati parendum esse. Ergo propheta significat fore miserum exsulem, qui trahetur praeter animi sententiam. Deinde addit *illic moriturum, ut amplius non videat terram suae nativitatis*, hoc est, nihilo potiorem fore sortem illius, quam cuiuslibet e media plebe. Sequitur,

13. *Heus, qui aedificat domum suam in non iustitia* (hoc est, iniuste), *et coenacula sua in non iudicio* (hoc est, sine rectitudine et aequitate), *proximum suum servire facit gratis, et opus eius non reddit ei* (vel, quod ille operatus fuerit non reddit ei: quidam enim volunt esse verbum, alii nomen, sed idem manebit sensus).

Hic incipit propheta ostendere non posse aliter fieri quin exscindatur tam Ierosolyma, quam palatium regis, quoniam scilicet scelera usque ad cumulum pervenerant. Nunc autem, ut paulo post liquebit, patrem Iechoniae aggreditur. Dicit igitur fuisse urbem illam plenam latrociniis, et praesertim regis palatium. Quanquam non existimo prophetam loqui de solo rege, sed etiam de consiliariis et optimatibus. Interea memoria tenendum quod heri dixi, nempe non absolvi gregarios homines, dum rex prae ipsis damnatur: sed quoniam si quid erat dignitatis in populo illo, poterat conspici tam in rege quam in proceribus: ideo propheta producit quasi in theatrum ipsos duces, ut inde colligi possit quam omnia perdita sint in toto populo. Et

simul etiam addendum est, primo fuisse tractos in iudicium, quia non tantum quisque privatim deliquerat, sed corruperant pessimis exemplis totum populi statum: deinde, quia sumpserant sibi plus licentiae, quum nihil metuerent. Scimus enim tyrannice ideo grassari divites, quia sunt quasi soluti legibus. Haec igitur ratio est cur propheta specialiter hic maledictionem regi et proceribus denuntiet. Dicit autem *ipsos aedificasse iniuste:* ponit Non iustitiam, et Non iudicium pro crudelitate, fraudibus, rapinis: denique comprehendit omnes iniquitatis species sub his vocibus. Additur ratio, quia abusi fuerint proximis suis, hoc est, exegerint vel extorserint ab illis operas, et non retulerint ullam mercedem. Hic quidem de una parte iniquitatis disserit propheta: sed hinc potuit facile colligi, quam inique et scelerate dominati fuissent qui tunc pollebant imperio, quod scilicet abuterentur proximis suis tanquam mancipiis ad domos exstruendas, ad aedificanda palatia, quoniam negabant mercedem miseris hominibus. Nihil autem crudelius est, quam fraudare laboris sui fructu miseros homines, qui in diem victitant ex suo labore, quemadmodum etiam in lege praecipitur, ne merces operarii dormiat apud nos: perinde enim est ac si iugularentur. Huc etiam accedit altera indignitas: si latro iugulaverit hominem incognitum, vult potiri praeda: sed qui laborem extorsit ab homine misero, et suxit, ut ita loquar, eius sanguinem, dum postea amandat ipsum nudum et egenum, hoc atrocius est, quam si violenter interficeret hominem incognitum. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Sed quia eandem doctrinam adhuc continuat, differam in crastinum.

Postrema lectione coepimus exponere obiurgationem qua usus est propheta adversus regem Ioakim, quod scilicet miseros homines vexaret, ac multis molestiis opprimeret. Nam quum illi propositum esset exstruere splendida aedificia, adigebat plebem ad serviles operas. Hoc igitur vitium notavit propheta quum diceret, *Heus qui aedificat domum suam iniuste, et coenacula sua per iniquitatem,* in non iudicio, ad verbum. Caeterum, quia obiicere poterat Ioakim sibi hoc licere, quemadmodum reges existimant sua causa creatum esse totum mundum: revocat ipsum ad ius commune, quod essent tamen eius propinqui omnes Israelitae: quasi diceret, Quamvis excellas gradu, tamen tu unus ex genere Abrahae, et sumptus e medio fratrum tuorum. Non est igitur quod tibi usurpes tantum licentiae, quasi isti obnoxii tibi forent. Ergo tenemus prophetae consilium, ubi damnat crudelitatem in rege Ioakim, qui pro sua libidine magnifica palatia exstruere volens abusus fuerit misero populo, et extorserit plus quam fas erat. Nunc sequitur,

14. *Qui dicit, aedificabo mihi domum amplam* (mensurarum ad verbum, subaudiunt quidam interpretes, magnarum: sed illud frigidum est: simpliciter enim domus mensurarum tantundem valet, ac domus spatiosa) *et coenacula dilatationum* (ad verbum, vel respirationum, aut perflationum: nam רוח significat tam respirare quam dilatare: unde deducitur רוח, quod significat spiritum, et ventum), *et perforat sibi fenestras: et tecta* (vel cooperta) *est domus cedro, et uncta minio.*

Alii vertunt, et picta sinopide: sed minium est species sinopidis. Vocant autem sinopidem non cretam albam, sed rubricam. Quanquam ponunt tres species. Est enim sinopis rubicunda, est fusca, tertio est quaedam mixta ex variis coloribus: minium autem lucidius est. Quantum ad rem ipsam spectat, non est ambiguus prophetae sensus, quia reprehendit in rege Ioakim ambitionem et superbiam, quod scilicet mediocritate patrum suorum non contentus appeteret immodicas pompas, et quodammodo exstrueret sibi in nubibus palatium, quasi iam non haberet domicilium in terra. Splendor in aedificiis per se non potest damnari, sed quia fieri vix potest, imo fere nunquam contingit, quin cupiditas illa inexplebilis nascatur ex superbia, hinc fit ut prophetae vehementius exclament contra sumptuosas domos, et maledicant pompis illis, quia respiciunt originem et finem ipsum. Tale etiam consilium prophetae fuit hoc loco: et ideo inducit regem Ioakim. *Qui dicit, Aedificabo mihi domum amplam, et coenacula respirationum.* Istud enim *dicere* designat stultam illam cupiditatem, qua Ioakim fuerat fere inebriatus, ut pro nihilo duceret quidquid ante fuerat conspicuum in Ierusalem. Scimus palatia fuisse illis satis sumptuosa: deinde scimus quam splendide rex Iehudah habitaverit. Etsi enim Solomonis palatia non stabant in sua integritate, quod tamen residuum erat abunde sufficere poterat homini non ita superbo. Sequitur ergo in Ioakim regnasse luxuriam, quum despiceret palatium illud regium, et quidquid adhuc manebat post mortem Solomonis. Nam scimus Deum benedixisse et Ezechiae regi, et Iosiae, et aliis. Atqui sese continuerant illi intra metas. Quum ergo tale fastidium obreperet animo Ioakim, hinc apparet, hominem esse inflatum vana superbia: imo stoliditate potius fuisse ebrium. Haec igitur ratio est, cur asperius nunc eum castiget propheta. *Dicit* igitur, *Aedificabo mihi domum amplam, coenacula, vel respirationum,* vel perflationum. Postea adiungit, *Et perfodit sibi fenestras.* Nam haec erat pars luxuriae, quum coeperunt homines diffluere in suas lautitias. Antiquitus erant fenestrae exiguae. Nam tantum spectatus fuit usus ab hominibus frugi: sed postea invasit quasi furor quidam multorum mentes,

ut vellent quasi esse suspensi in aere. Hinc igitur coeperunt latius fenestras suas aperire. Per se, quemadmodum dixi, hoc non damnaret Deus: sed semper tenendum est, sicuti monui, nunquam ita homines luxuriari in rebus externis quin animus ipsorum infectus sit superbia, ita ut non respiciant quid utile sit, quid deceat, sed ferantur sua intemperie. Postea addit, *Et cooperta est cedro,* hoc est, domus erit obducta cedrinis tabulatis. Nam hic tectorium, meo iudicio, designat propheta quum dicit domum fore clausam, vel tectam cedro: quasi diceret, regem Ioakim fere pro nihilo ducere lapides quadratos et politos, nisi accedat etiam tectorium ad ornandos parietes ex cedrinis tabulis. Et eodem spectat *unctio ex minio.* Nam merito numerantur picturae inter immodicos et superfluos sumptus. Quum igitur pars luxuriae sit ornare variis pigmentis parietes, ac si appeterent homines mutare simplicem rerum naturam: ideo propheta hic excandescit adversus regem Ioakim. Nec dubium est, quin Deus circumstantiam temporis respexerit. Deus enim iam praemonuerat ipsum, et omnes Iudaeos de futuris cladibus. Hoc igitur fuit quodammodo ludibrio habere omnes Dei minas. Scimus autem quam graviter hoc ferat Deus: sic denuntiat apud Isaiam (22, 12), Vivo ego, nunquam delebitur haec vestra iniquitas: quia dum ego vos hortatus sum ad saccum et cinerem, dixistis, Epulemur, et bibamus, cras moriemur. Talis igitur fuit contumacia in rege Ioakim. Nam debebat quasi ante oculos eius versari propinqua clades: ipse autem quasi homo temulentus augebat splendorem regium, ita ut opes Davidis et Solomonis essent quasi quisquiliae prae illo immenso sumptu ad quem progressus fuerat. Nunc sequitur,

15. *An regnabis, quia tu permisces te in cedro?* (hoc est, quia te involvis cedro?) *pater tuus annon comedit, et bibit, et fecit* (hoc est, quum faceret) *iudicium et iustitiam? tunc bene fuit ei.*

Hic subsannat propheta stultam confidentiam regis Ioakim, quod opponeret fumos hostibus suis quasi firma praesidia. Nam solent reges suis delitiis animum adiicere, ubi otium est, et securitas, hoc est, si nihil metuunt, si nihil periculi apparet, tunc liberius sibi indulgent in suis delitiis: et hoc fere omnibus commune est. Sed videmus reges praecipue luxuriari, ubi nullum illis est bellum, nemo facessit molestiam, nemo etiam minatur. Atqui Ioakim si praeditus fuisset exigua gutta prudentiae, poterat sentire sibi metuendum esse a multis periculis. Iam quum adiiceret omnes suos sensus ad parietum picturam, deinde ad splendorem sui palatii, ad tectoria, et eiusmodi nugas, nonne oportuit ipsum existimare quasi hominem vesanum, et mentis non compositae? Hoc igitur vitium nunc perstringit Ieremias quum dicit, *An regnabis dum te involvis inter cedrina tabulata?* Hoc est, an hoc stabiliet tibi regnum? vel, an felicior eris hac parte, dum habitabis inter cedros? et melius colligitur sensus prophetae ex reliquo contextu. Subiicit enim continuo post, *Pater tuus an non comedit et bibit quum faceret iudicium et iustitiam?* quidam ita accipiunt ac si occurreret propheta obiectioni. Poterat enim Ioakim proferre exemplum patris sui Iosiae, qui non fuerat sordidus, sed ostenderat aliquid regiae dignitatis in tota vivendi ratione. Existimant igitur quidam interpretes prophetam refutare quod excipere poterat Ioakim: Quid? annon pater meus etiam regali sumptu usus est? et ita interpretantur verba, quasi propheta concedat initio, sed correctione adiuncta ostendat frivolam esse excusationem Ioakim: Fateor patrem tuum fuisse etiam ornatum regaliter: sed interea exercuit iudicium et iustitiam: cur non imitaris patrem tuum in virtutibus? Deus ignovit si quid fuit supervacuum, vel nimium, quemadmodum per indulgentiam multa patitur in regibus. Sed tu longissime distas a patre tuo, quia tyrannice extorques a miseris subditis serviles operas: deinde ex rapinis et praedis aedificas tua palatia. Non est igitur quod integumentum tibi quaeras a patre tuo, quoniam prorsus degeneras ab eius probitate. Alii diversum prorsus sensum eliciunt, quod scilicet Iosias sibi prorogaverit vitam, et conciliaverit gratiam Dei iuste regnando. Ita ergo coniungunt haec verba. Pater tuus annon comedit et bibit? Hoc est, annon feliciter egit, quia Deus illi benedixerat? Respice causam, nempe quoniam fideliter exsequutus fuerat partes suas. Nam fecerat iustitiam et iudicium. Quum igitur videas aequitatem, et moderationem, qua usus est pater tuus, fuisse causam beatae vitae, cur non etiam illum imitaris? Sed mihi videtur simpliciter hoc velle propheta: Pater tuus certe hilariter vixit, et nihil ei defuit quum exerceret iudicium et iustitiam. Sic enim constabit melius antithesis inter tyrannidem Ioakim, et integritatem patris Iosiae: quasi diceret, Tu nunc existimas fortunam tuam meliorem esse paterna, quoniam superas eum luxuria et immodico splendore. Quoniam ergo agis tuos triumphos in rebus vanis, ideo videris tibi patre felicior. Atqui pater tuus sorte sua contentus fuit: imo si reputatur eius conditio, Deus ornavit illum omni benedictionum copia et varietate. *Comedit* ergo *et bibit.* Per istud *comedere et bibere* nihil aliud intelligo, quam vivere hilariter, et frui prospera fortuna, suaviter degere in otio. *Comedit* igitur *pater tuus et bibit,* hoc est, nihil desideravit, et conditio eius fuit quasi exemplar coelestis gratiae, *quum exerceret iudicium et iustitiam.* Et non male etiam quadrat quod sequitur, *tunc bene*

fuit ei. Videmus ergo hic rideri stultam cupiditatem Ioakim, qui non putabat se esse regem nisi insaniret: quemadmodum hodie pudet reges aliquid prae se ferre humanum, sed omnes gestus accommodant ad tyrannidem: deinde excogitant quomodo se longissime ab usu communi, et vita hominum segregent. Quum ergo tam ingeniosi sint reges in suis illis ineptiis, quae videntur esse tanquam vela ne quid in ipsis humanum cernatur, propheta hic merito invehitur adversus Ioakim: *Bene fuit patri tuo,* inquit: et tamen civiliter agebat inter suos: neque tantum fuit in illo fastidium ut aspernaretur communem vitam. Quum ergo fuerit beatus, si respicias quae pertinent ad solidam beatitudinem, quid tibi tantopere places? quid habes illo melius, vel potius? Nunc ergo tenemus consilium prophetae eo spectare ut ostendat hanc esse unicam regum gloriam, et hoc summum decus, si fungantur suo officio, et in illis imago Dei reluceat, dum exercent iudicium et iustitiam: quod autem ambitiose appetunt superbiae instrumenta caeco impetu, istud esse nugatorium, nec quidquam facere ad beatam vitam quam stulte imaginantur. Eodem sensu addit,

16. *Iudicium iudicavit pauperis et egeni, tunc bene an non cognoscere me, inquit Iehovah.*

Clarius exprimit quod dixerat, nempe Iosiam frugaliter vixisse, et tamen fuisse in honore et pretio, quoniam in ipso refulsit regia maiestas. Ergo repetit aliis verbis quod dixerat, sed facit hoc ad explicationem, *Quod scilicet susceperit causam,* vel litem *pauperis et egeni.* Est synecdochica loquutio. Nam si quis humaniter se gerat erga pauperes: interea autem rapiat substantiam divitum, hoc non debebit censeri in laude: sed quoniam ut plurimum qui praesunt negligere solent pauperes et miseros, ab una specie totum genus designat propheta: quod scilicet rex Iosias fuerit probus, et aequus, et moderatus, neque tantum abstinuerit ab iniuria, sed etiam opem tulerit innoxiis, quos videbat opprimi, et ultro sese opposuerit, ne quis illis molestiam inferret. Ergo sub hac specie comprehendit quidquid pertinet ad munus recti et integri iudicis. Primum enim est ut abstineant iudices ab omni rapacitate et violentia: alterum vero ut miseris porrigant manum et ferant suppetias, quoties vident illos esse obnoxios aliorum iniuriis. *Iudicavit* ergo *iudicium,* vel causam suscepit *pauperis et inopis: tunc bene,* inquit, hoc est, quemadmodum ante exposui, fuit haec perfecta felicitas patris tui Iosiae, ita ut neque despectus fuerit a populo, neque etiam quidquam ultra appetiverit. Iam sequitur, *annon hoc est nosse me? inquit Iehovah.* Iterum propheta ostendit unde haec licentia regis Ioakim tam in luxuria et superfluo sumptu quam in rapinis et crudelitate et vexationibus, nempe quia omne pietatis studium abiecerit. Nam ubi viget seria Dei cognitio, necesse est homines esse compositos ad aequitatem et modestiam. Qui igitur ita saevit atrociter adversus propinquos suos, ostendit deletam esse ex corde suo omnem memoriam et omne studium pietatis. Denique significat propheta Ioakim non modo iniustum esse erga homines, sed convinci impietatis: quia nisi profanus esset Dei contemptor, non ita propinquos suos iniuste opprimeret. Est autem hic locus notatu dignus, quod scilicet pietas formet vitam hominum ad omnia caritatis officia. Ubi ergo cognoscitur Deus, etiam colitur humanitas: sicuti ex opposito colligere licet, exstinctam esse omnem curam Dei, et abolitum esse omnem eius metum, ubi homines ultro et citro sese laedunt, et alii alios conantur opprimere vel fraudare. Non dubium igitur est quin possit deprehendi crassa impietas ubi negliguntur officia caritatis. Nam quum pietatem Iosiae probat Ieremias ex eo quod exercuit iudicium et iustitiam, non dubium est quin perstringat Ioakim: quasi diceret esse perditum et deploratum apostatam: quia si vel scintillam unam retineret verae pietatis, aequior esset et humanior erga suum populum. Nunc sequitur,

17. *Quia non oculus tuus, et cor tuum nisi ad cupiditatem tuam, et ad sanguinem innoxium fundendum, et ad rapacitatem, et ad oppressionem, ad faciendum* (hoc est, ut exsequaris).

Hic clarius exprimit propheta quantum differat Ioakim a Iosia patre suo. Ostendit igitur prorsus esse dissimilem, quoniam Iosias studuerat aequitatem servare: hic autem omnes sensus suos ad fraudes, et rapinas, et saevitiam adiiciat. Nam per *oculum et cor* intelligit omnes partes animi et corporis. Praecipuus sensus corporum est in aspectu, ut satis notum est. Ergo hic quidquid est tam externum, quam absconditum in hominibus complectitur propheta quum dicit, *oculus tuus,* hoc est, omnes corporales sensus tui feruntur *ad cupiditatem:* deinde, *cor,* id est, omnes cogitationes tuae, omnes affectus, omnia consilia, omnia studia et conatus eodem etiam rapiuntur. Significat in summa, Ioakim corruptum esse et corpore et anima, ut reiecto omni Dei timore, sese proiiciat tam ad avaritiam, quam ad rapinas, et omnes iniustas oppressiones. *Oculus,* inquit, *tuus, et cor tuum non est nisi ad cupiditatem tuam.* Nam בצע significat concupiscere: inde deductum est hoc nomen, quod accipitur non tantum pro avaritia, sed etiam pro quolibet genere cupiditatis. Adiungit crudelitatem: quia fieri non potest quin sanguinarii sint quicunque laxant fraenum suis cupiditatibus. Tertio addit, *Ad rapacitatem,* vel occupationem. Nam עשק signi-

ficat rapere aliena bona: ita עשק est proprie rapacitas. Postremo sequitur *oppressio*, vel afflictio: quoniam ברוץ significat currere: ideo Hieronymus transtulit cursum operis tui, quasi ל coniuncta verbo עשות non esset litera servilis בכלם. Sed non potest hoc stare. Ergo satis clarus est prophetae sensus, quod Ioakim tantum intentus sit ad occupanda aliorum bona: deinde quod opprimat, et affligat quoscunque potest. Quum postremo additur (*ad faciendum*) verbum faciendi extenditur ad ea quae praecedunt, quod scilicet Ioakim applicet omnes suos sensus, et se totum exerceat in maleficiis, quod non tantum concipiat animo crudelitatem, et avaritiam, sed etiam opere ipso compleat quidquid apud se meditatus est. Sequitur,

18. *Propterea sic dicit Iehovah ad Ioakim* (vel, de, אל capitur pro de, ergo de Ioakim) *filio Iosiae regis Iehudah, non lugebunt eum, Heus frater mi, et, heus soror: non lugebunt eum, heus domine, heus gloria eius.*

19. *Sepultura asini sepelietur, ad trahendum, et proiiciendum ad extra ad portas* (ad verbum, hoc est, longe extra portas) *Ierosolymae.*

Postquam invectus est propheta adversus Ioakim, nunc ostendit qualis eum Dei vindicta maneat: alioqui sprevisset obiurgationem propheticam, sed ubi audit paratam sibi esse hanc mercedem, fieri non potest quin moveatur. Quoniam ergo fuerat stolida, et quasi ebria cupiditate gloriae ita correptus, ut omnem aequitatis curam reiiceret, ideo propheta denuntiat paratam ei esse ignominiam: et ideo comparat eum asino post mortem. *Sic* ergo *dicit Iehovah ad regem Ioakim*, vel, *de rege Ioakim filio Iosiae regis*. Non vocatur filius Iosiae honoris causa, sed hic acriter pungitur, quod degenerasset a sancto patre suo. Sed quoniam sperabat pietatem Iosiae sibi fore quasi integumentum, ideo propheta eius confidentiam deridet ac refellit. Tu, inquit, gloriaris te esse filium regis Iosiae: atqui nihil proderit tibi sanctus pater, quandoquidem visus es ex professo velle ostendere te esse prorsus ab eo alienum. Utcunque ergo originem a Iosia traxeris, utcunque etiam Deus te extulerit in solium regale, tamen non est quod confidas te fore salvum, quia haec Dei beneficia non obstabunt quominus ignominiose, ut dignus es, tracteris. Primo dicit, *Non lugebunt eum, Heus frater mi, heus soror.* Hic mimitice refert propheta lugentium voces. Scimus populum illum fuisse plus satis vehementem in exprimendo dolore. Et hoc tenendum est, quia quidam eo quod persuasi sunt nihil a prophetis referri, quod non possit trahi in exemplum: ita existimant hos lugendi ritus Deo probari. Sed vidimus antehac quid diceret propheta, Ingredientur per portas istas reges Iehudah, et duces ipsorum cum curribus. Atqui scimus prohibitos fuisse reges ab illis pompis: sed Deus non ita scrupulose respicit quid liceat, vel rectum sit, ubi loquitur de regio splendore. Ita etiam ubi agitur de exsequiis, non debemus legem statuere ex verbis prophetae, quasi fas sit lugere mortuos cum ululatu. Non dubium igitur est quin gesticulationes istae, quas refert propheta, fuerint non tantum ineptae, sed etiam prorsus damnabiles. Nam sumus saepe ambitiosi in luctu, et quum plus satis intemperanter doleant homines in suorum funeribus, accendunt se etiam quodammodo ad rabiem, ubi ita clamant, ac vociferantur: deinde ubi ita sese componunt ad simulationem moeroris, quasi agerent fabulam in theatro. Sed propheta hic simpliciter loquitur ex communi et recepto more, quum dicit, *Non lugebunt eum*, quemadmodum fieri solet, ubi alius alium amplectitur, ubi soror dicit, *Heus frater mi, et frater vicissim dicit, o soror mea: o domine, o rex, ubi est gloria tua?* ubi decus? ubi diadema? ubi sceptrum? ubi solium? Sunt igitur insulsae lamentationes, quas hic propheta refert. Sed iam dixi hoc nobis sufficere, quod sine approbatione narret ritus illos, qui tunc erant in vulgari usu. *Non lugebitur* ergo *rex Ioakim*, et non dicent, hoc est, in ducendo eius funere, *Heus frater, heus soror, heus domine, heus gloria eius:* nihil tale, inquit. Quare? *sepelietur enim asini sepultura.* Diximus merito hoc censeri inter Dei maledictiones, ubi proiicitur cadaver aliquod insepultum. Nam voluit nos Deus a brutis animalibus distinguere hac nota, etiam post mortem, quemadmodum in vita excellimus, et conditio nostra multo nobilior est, quam ferarum: sic etiam sepultura est quasi pignus futurae immortalitatis. Quum ergo reconditur hominis cadaver in terra, hoc quasi speculum est futurae vitae. Ergo quum sepultura sit testimonium gratiae, et favoris Dei erga humanum genus, signum maledictionis ex opposito vocatur, si sepulcrum negatur. Sed alibi etiam dictum fuit temporales poenas non debere semper ad summum rigorem exigi. Nam Deus passus est interdum suos fideles iacere insepultos, quemadmodum legimus querimoniam illam Psalmo 79 (v. 2) quod proiecta fuerint cadavera per agros, quod fuerint exposita in escam et bestiis terrae, et avibus coeli. Illic sermo habetur de veris et sinceris Dei cultoribus. Sed scimus poenas temporales saepe esse communes et bonis et malis. Idem igitur dicendum est de hac poena quod de fame et nuditate, quod de peste et bello. Clades urbis Ierosolymae fuit iusta castigatio scelerum: interim et Daniel et Ieremias una cum sceleratis, et impiis tracti sunt in exsilium, et pertulerunt multa opprobria, et denique sic fuerunt permixti impiis, ut conditio eorum externa nihil differat.

Sic ergo saepe res in mundo turbatae sunt ut non possimus discernere ex praesenti statu inter bonos et malos. Sed tamen semper principium illud tenere convenit, Ubi negatur homini sepultura, hoc esse signum maledictionis Dei. Hoc consilio nunc dicit propheta, *Sepelietur sepultura asini*. Asinum ponit hic pro sordido animali. Poterat vel equum vel bovem dicere, sed quoniam asinus est animal ignobilius et magis contemptum, perinde est ac si diceret, Proiicietur una cum canibus Ioakim. Hoc haud dubie vaticinium graviter vulneravit non tantum animum ipsius regis, sed etiam totius populi. Adhuc enim stabat solium, et omnes reverebantur familiam Davidis, et putabant regnum illud esse sacrosanctum, quia esset sub fide et custodia Dei. Sed propheta non dubitat denuntiare quod postea eventu comprobatum fuit. Ioakim enim sepultus fuit sepultura asini, quia proiectus est longe extra portas Ierusalem. Hic amplificat propheta ignominiam, quae inusta fuit regi Ioakim. Fieri enim poterat ut mortuus in itinere relinqueretur: sed hic aliquid gravius exprimit propheta, *Trahendo*, inquit, *proiicietur longe extra portas Ierosolymae*, hoc est, non tantum proiicietur Ioakim, sed trahetur tanquam asinus, vel canis, ne foetor eius perveniat usque ad urbem ipsam, quasi indignus esset non tantum sepulcro, sed etiam aspectu et vicinitate hominum. Et ideo hoc notandum est, quia hinc colligimus quanta fuerit pervicacia in spernendis Dei minis, quum propheta non potuit aliter regis animum percellere, et populum afficere aliquo metu, nisi exaggeraret hanc indignitatem. Nam si qua fuisset docilitas tam in rege quam in populo, contentus fuisset propheta simplici forma loquendi, Non sepelietur Ioakim, hoc est, Deus poenas etiam a mortuo exiget, non tantum maledictio Dei exstabit contra vivum et superstitem, sed etiam Deus prosequetur vindictam suam adversus mortuum: non contentus fuit hac forma loquendi, *Sed sepelietur tanquam asinus, et longe proiicietur*, neque id modo, sed etiam trahetur eius cadaver, ita ut sit quoddam aeternum documentum dedecoris et ignominiae.

20. *Ascende in Libanum, et clama, et in Basan ede vocem tuam, et clama a lateribus, quia contriti sunt omnes amatores tui.*

Insultat propheta Iudaeis, et deridet eorum superbiam, quod existiment se fore salvos, quamvis Deo adverso. Docet igitur longe ipsos falli quod sibi promittant impunitatem. Sed iubet eos *conscendere montem Libanum, et vociferari in monte Basan*, ut intelligant sibi nihil fore auxilii, ubi instabit Dei iudicium. Est autem totus hic versus ironicus usque ad finem. Nam frustra edituri erant clamores suos et ululatus. Verum propheta sic cum ipsis agit, quia videbat esse prorsus desperatos. Indigni igitur erant quibus daret consilium, et quos fideliter moneret. Ideo oportuit ironice rideri ipsorum dementiam, quod salutem sibi promitterent, quum tamen non desinerent provocare in se Dei vindictam. Sed interea sermonem accommodat ad eorum affectus. Neque enim dubium est, quin semper coniecerint oculos vel in Aegyptum, vel in Assyriam, unde sperabant aliquid auxilii. Dicit igitur, *Ascende super montem Libanum, clama illinc*, deinde, *clama etiam ex monte Basan, et vocem tuam circumferas huc atque illuc* (nam per latera intelligit omnes partes:) *Sed*, inquit, *nihil proficies, quia contriti sunt omnes amatores tui*. Ex fine colligimus, per ludibrium prophetam dixisse, *Ascende et clama*. Per amatores intelligit tam Aegyptios quam Assyrios, et alias vicinas gentes. Iudaei enim quum aliquid periculi metuebant, solebant confugere ad suos vicinos: Deus interea ab ipsis negligebatur, et hac ratione vocantur *amatores*. Deus enim desponderat sibi populum illum: ideo saepe vocat uxorem suam: et hic loquitur in genere feminino. Populus ergo confertur mulieri, et Deus suscipit mariti personam. Quum autem pro sua libidine populus circumageretur, vocatur levitas illa scortatio: nam simplicitas fidei est spiritualis nostra castitas. Quemadmodum enim mulier quae solum maritum respicit, colit fidem coniugalem et pudicitiam: ita ubi manemus defixi in solo Deo, haec est pudicitia, quam a nobis flagitat: ubi autem salutem hinc inde petimus, hoc est violare fidem quam Deo debemus. Ergo simul atque huc et illuc coniicimus animos nostros, hoc perinde est ac si mulier quaereret sibi vagas et extraneas conditiones. Nunc ergo tenemus rationem metaphorae, quum propheta comparat Aegyptios et Assyrios amatoribus, quia significat populum Israel hoc modo scortatum esse, quemadmodum aliis locis etiam dictum fuit. Sequitur,

21. *Loquutus sum tecum in pace tua* (vel quiete, vel felicitate tua): *dixisti, Non audiam: haec via tua* (id est, ratio, vel consuetudo) *a pueritia tua, quod non audieris vocem meam.*

Hic Deus ostendit populum esse dignum mercede illa, nempe ut lugeat et undique advocet auxilium, nec usquam reperiat. Saepe enim contingit ut nimia asperitas mariti alienet ab eius consuetudine uxorem, vel si maritus sua socordia alio trahitur, ut non curet res domesticas, atque ita labatur uxor, hoc aliqua ex parte ei imputandum est: si etiam conniveat, ubi videt uxorem suam tentari periculosis illecebris et blanditiis. Sed Deus ostendit se functum esse probi et fidelis

mariti officio: deinde non stetisse per ipsum, quominus populus in officio maneret: *Loquutus sum*, inquit, *tecum*, hoc est, non potes dicere te errore fuisse deceptum. Solent enim confugere ad hanc excusationem qui convicti sunt, Non putabam: si fuissem admonitus, paruissem bono consilio: sed in lubrico facile est cadere, praesertim ubi nemo porrigit manum, et nullum remedium adhibetur. Tollit igitur Deus vanos istos praetextus, et dicit *se fuisse loquutum:* quasi diceret, Ego te in tempore admonui: non igitur peccasti inscitia vel incogitantia: Denique hic Deus condemnat contumaciam in populo, quod sciens et volens sese proiecerit ad omne scelus. Locus autem hic notatu dignus est, quia videmus duplicari crimen ubi mature occurrit Deus et nos in viam revocat: quia nisi patimur nos ab ipso corrigi, inexcusabilis est nostra malitia. *Loquutus sum* ergo *tecum*, inquit, *in quiete tua.* Hac etiam circumstantia crimen aggravat Deus, quod non tantum per suos prophetas ostenderit populo quid rectum esset, verum suis beneficiis eum sibi conciliaverit. Nam si maritus hortetur uxorem, interea autem sit vel austerus vel morosus, uxor aspernabitur quidquid audiet, nam occupatus erit eius animus fastidio. Sed si maritus tractet uxorem suam humaniter, et testetur sua liberalitate amorem quo eam prosequitur, addat etiam simul prudentiam qua ipsam regat, certe necesse est perdito esse ingenio mulierem quae non movebitur et consiliis mariti et beneficentia et facilitate. Deus ergo ostendit se prophetas misisse, qui retinerent populum in fide et officio, deinde coniunctam fuisse suam bonitatem, ut dulcedine ipsa populus allici deberet ad obediendum. Ergo sub quietis nomine designat propheta clementiam Dei, qua dignatus fuerat populum. Verum quidem est hoc quod dicit Moses (Deut. 32, 15), nempe homines similes esse equis ferocibus, qui lasciviunt ubi sunt saginati. Pinguedo itaque et quies facit ut simus magis praefracti. Interea hoc ad excusationem valere non potest, ubi Deus blande nos invitat, et coniungit simul cum doctrina humanam et paternam benevolentiam, eamque comprobat ipsis effectibus et experimentis, nisi mansuescamus ad obsequium. Ita propheta ora occludit Iudaeis, si forte vellent excipere sibi nimis fervide denuntiari vindictam, et Deum subito contra ipsos irruere. Docet enim, quum in otio et prosperitate possent agnoscere paternum Dei affectum, fuisse iam tunc rebelles et abusos Dei indulgentia. *Loquutus sum* igitur *in quiete tua: tu autem dixisti, Non audiam.* Probabile quidem non est, Iudaeos tam petulanter loquutos esse, ut palam et claris verbis dicerent, se non fore obsequentes: sed propheta hic respicit eorum vitam potius quam verba. Quamvis ergo non exprimerent has syllabas Iudaei, se non fore Deo morigeros, ex moribus tamen ipsorum satis colligi potuit, obstinato fuisse animo, ut nollent Deo parere et eius consiliis. Adiungit tertio *hanc fuisse rationem populi a pueritia, non audire vocem Dei.* Hic est impietatis cumulus, ubi non uno tantum die, vel exiguo tempore sumus praefracti, sed persequimur hanc malitiam ad extremum usque. Interea significat Deus, ab initio se fuisse sollicitum de salute populi, sed frustra. Interdum contingit, ut qui obduruit in vitiis suis non sit adeo flexibilis, si incipiat doceri post annum vel tricesimum, vel quadragesimum. Contrahunt enim homines callum longo usu: videmus senes minus esse dociles. Quare? nam aetas ipsa illos quodammodo roboravit, ut non patiantur se regi. Hic vero ostendit Deus, tantam fuisse pravitatem in populo ut iam a pueritia esset rebellis: quasi diceret, Non potes excusare quasi ad longum tempus fueris sine ullo doctore, carueris omni consilio et ratione, te ideo occalluisse in malis. Nam expertus sum a prima pueritia te esse prorsus indocilem. *Haec* igitur *fuit tua consuetudo, ne audires vocem meam*, vel ut non audires vocem meam: ad verbum est, Quia non audisti vocem meam: sed ita resolvi debet. Neque enim כי est hic proprie causalis particula, sed potius expletiva vel exegetica. Sequitur,

22. *Omnes pastores tuos depascet ventus, et amatores tui in exsilium migrabunt: certe tunc pudefies, et erubesces ab omni malitia tua* (hoc est, propter cunctam malitiam tuam).

Quoniam praecipua culpa erat in ipsis ducibus, ideo ostendit Deus nihil fore defensionis in eorum prudentia et opibus, ubi ad extrema ventum fuerit. Hoc etiam nimis vulgare vitium est, quum vulgus hominum coarguitur, obiicere gubernatores pro clypeo. Nec dubium est, quin Iudaei opposuerint Dei prophetis, Quid hoc sibi vult, quod Deus passus est nos infeliciter regi a malis ducibus? exposuit nos in praedam lupis: nunc si exigit a nobis poenas, videtur id esse indignum, aliena culpa nos premi. Interea qui sic loquuntur securi sunt, et contemnunt Deum, quia existimant in suis ducibus sibi certam fore salutem. Propheta igitur hic excutit talem fiduciam Iudaeis: *Pastores*, inquit, *tuos ventus depascet.* Hic per pastores intelligit tam regem et eius consiliarios quam sacerdotes et prophetas. Verbum pascendi significat consumptum iri illos omnes a vento. Nam interdum dicuntur homines pasci vento, vel se pascere, ubi concipiunt stultas fiducias. Ventus igitur significat aliis locis spes frustratorias, ut loquuntur: sed alio sensu dicit propheta *depastum iri pastores a vento*, quia scilicet evanescent tanquam fumus, hoc est, Deus ostendet ipsorum superbiam et fraudes et perversas

imaginationes nihil aliud esse quam fumum et vanitatem. Addit postea de amatoribus, *migraturos in exsilium.* Nam initio Iudaei putabant se fore inexpugnabiles, quamdiu stabat solium Davidis: deinde ut scimus plebem facile trahi externo splendore, quum viderent tam sacerdotes quam prophetas et regis consiliarios esse praeditos astutia, turgere etiam magna superbia, secure spernebant quidquid minitabantur prophetae. Iam secunda materia erat in Aegyptiis, in Assyriis, postea in vicinis gentibus. Ergo postquam dixit Deus evanidos fore omnes pastores, addit etiam de Aegyptiis et similibus, illos in captivitatem tractum iri. Postea adiungit, *Certe tunc pudefies*, inquit, et *erubesces propter omnem malitiam tuam*, hoc est, tandem senties te iustas poenas dare scelerum, ubi Deus te nudaverit omnibus auxiliis, et ostenderit quidquid nunc tibi fiduciam dare solet, hoc totum esse inane. Exprimit autem *omnem malitiam*, quia non uno tantum in genere peccaverant Iudaei, sed addiderant mala malis, ita quasi immensa congerie scelerum accersiverant sibi Dei vindictam. Neque tamen notatur cognitio, quae ad resipiscentiam valitura sit, sed extorta: sicuti reprobi velint nolint sentire coguntur sua probra. Sequitur,

23. *Sedisti* (hoc est, sedem tibi posuisti) *in Libano*, *nidulata es in cedris*, *quomodo gratiosa fuisti* (alii vertunt, precata es) *in veniendo tibi dolores*, *dolorem quasi parturientis.* (Ad verbum: sed sensus est, quomodo gratiosa eris, ubi venerint tibi dolores, dolor quasi feminae parturientis?)

Confirmat eandem doctrinam propheta aliis verbis. Et hinc apparet quam difficile sit excutere hominibus perversam fiduciam, ubi addicti sunt rebus terrenis. Simul ergo atque radices egit in cordibus hominum perversa fiducia, non moventur vel ullis minis, vel ullis periculis, etiam si mors ipsa impendet, tamen stupidi manent, et ideo exprobrat illis Isaias (28, 15), Quod pepigerint foedus cum morte. Haec ratio est cur propheta insistat pluribus verbis, et maiore vehementia ad corrigendam illam pertinaciam, quae regnabat in Iudaeis, quum scilicet putarent se esse extra iactum telorum quae manus Dei iaculabatur. Dicit igitur *ipsos sedem sibi posuisse in Libano*, *et nidulatos esse in cedris.* Per translationem hoc accipiunt quidam interpretes, quia habitabant in aedibus cedrinis, hoc est, ornabant domos suas vel palatia pretiosis tabulatis, ut ante visum est. Sed simplicius accipio: quod scilicet Libanus fuerit illis quasi inexpugnabile aliquod propugnaculum. Comparat etiam eos avibus quae excelsas cedros sibi deligunt ad nidificandum. Summa est, Iudaeos fuisse nimis excaecatos sua superbia, quod putarent se Libanum habere quasi tutum refugium: deinde quod sibi fingerent nidos in ipsis cedris. Sed dubium non est, quin sub hac specie complecti velit propheta falsas illas, et fallaces fiducias, quibus inebriati fuerant Iudaei. Per concessionem vero loquitur, ac si diceret Iudaeos non terreri ullis Dei minis, quoniam circumferant oculos suos ad Libanum et cedros magis excelsas. *Sed*, inquit, *quomodo gratiosa eris*, hoc est, quam gratiam invenies, *quum tibi venerint dolores*, *dolor quasi parturientis?* Hic significat propheta quod saepe in scriptura repetitur, nempe ubi dicunt impii, Pax et securitas, repentinum interitum illis instare. Negat igitur Iudaeos quidquam proficere, dum sibi stationem fingunt tranquillam fore in Libano, dum nidos imaginantur in proceris arboribus, quia Deus corripiet illos subito dolore tanquam mulieres, quae rident et hilariter agunt, sed momento corripit eas dolor partus. Idem igitur pronuntiat Ieremias eventurum esse Iudaeis. Ego hanc sententiam leviter tantum attingo, quae tamen longa et accurata meditatione digna est. Sciamus ergo nihil magis esse intolerabile Deo, quam ubi nobis tranquillam quietem promittimus, quum tamen ipse bellum nobis denuntiet, et nos eum quasi data opera quotidie provocemus. Sequitur,

24. *Vivo ego*, *dicit Iehovah: quod si esset Caniahu filius Ioakim regis Iehudah annulus signatorius super manum dexteram meam* (hoc est, in manu dextera mea), *ego inde te evellam* (mutatio est personae).

Iurat hic Deus sibi statutum esse, poenam exigere de Iekania, qui alio nomine dictus fuit Iehoiakin. Dicit autem, Quamvis sedeat super solium Davidis, tamen fore miserum exsulem. Nam alibi vidimus Iudaeos fuisse quasi fascinatos, quum putarent Deum sibi esse obstrictum, et interea permitterent sibi peccandi licentiam hoc praetextu, quod pollicitus esset Deus regnum Davidis fore perpetuum, quantisper sol et luna manerent in coelo. Atqui non reputabant esse aliquid mutuum in foedere Dei: volebat enim ipsos sibi esse fideles vicissim: deinde non reputabant multos esse filios Abrahae secundum carnem, qui tamen non essent legitimi filii coram Deo. Quantum ad regem ipsum spectat, nunquam putasset fieri posse, ut traheretur in exsilium: erat enim Davidis successor, erat ordinatus a Deo. Haec igitur ratio est, cur nunc pronuntiet Deus, *Etiam si esset iste Choniah quasi annulus signatorius in digito meo*, *ego tamen inde ipsum evellam.* Quamvis ergo excelleret tunc Iekania, ostendit Deus illam dignitatem esse temporalem, et fore caducam: quia tandem detrahetur e solio suo, et conditio eius mutabitur. Nec dubium est,

quin mutilatum sit hoc loco eius nomen Canaiahu, pro Iekaniahu. Contemptim ergo propheta hic vocat Canaia: quemadmodum si nunc non digner integro nomine aliquem, sed sumam duas syllabas ex quatuor: sic propheta, quamvis Iechanias tunc regno potiretur, vocat tamen ipsum Canaia duntaxat. Docet autem hic locus, non esse ita superbiendum Dei beneficiis, quin semper memores simus sortis nostrae, ut ab ipso pendeamus, deinde ut sollicite ipsum invocemus singulis momentis. Nam securitas parit contemptum. Hinc fit, ut Deus spoliet nos ornamentis, quibus eramus vestiti: et haec est iusta merces ingratitudinis nostrae. Ergo quicunque excellunt, agnoscant sibi posse auferri singulis momentis quod datum est, nisi bona conscientia sit instar custodiae ad conservanda Dei beneficia, ne quando excidant vel effluant. Sequitur,

25. *Et ponam te* (tradam te) *in manum quaerentium animam tuam, et in manum eorum, a quorum facie formidas* (metuis) *et in manum Nebuchadrezer regis Babylonii, et in manum Chaldaeorum.*

Pendet hic versus ex proximo, sed explicat quod brevius fuerat dictum. Haec igitur detractio est annuli signatorii ex Dei manu, quum spoliatur gloria et decore regni Iekanias, et subiicitur regi babylonio. Quanquam autem pepercit rex ad tempus eius vitae, ut testatur sacra historia, tamen miser ille quum se dedidit, non aliter trepidabat, quam si videret gladium iugulo suo iam esse obiectum. Nihil enim misericordiae sperabat: sed trepidatio fecit ut urbe egressus traderet se in misericordiam hosti suo capitali. Summa est, regem Iekaniam venturum esse ad extrema, quia cogetur se nudum et inermem tradere hostibus, qui tamen crudeliter ipsum persequebantur. Et ideo pluribus verbis repetit hanc comminationem: *Tradam*, inquit, *in manum quaerentium animam tuam:* deinde, *in manum eorum a quorum facie metuis:* tertio, *in manum Nebuchadrezer*, (vocatur hic Nabuchadnezer rex Babylonis Nebuchadrezer, ut aliis locis) postremo, *in manum Chaldaeorum.* Ergo hic propheta quasi ordine recenset plures species mortis, ut discat tandem Iekanias sentire quam horribile sit Dei iudicium. Addit,

26. *Et proiiciam te, et matrem tuam quae genuit te, in terram alienam, in qua non estis geniti, et illic moriemini.*

Hic rursus confirmat propheta severam illam vindictam, quam Deus sumpturus erat de Iekania. Etsi autem 37. anno tandem e carcere eductus est, et admissus ad mensam regiam inter alios proceres: mortuus tamen est in exsilio, et fortasse melius fuisset degere usque ad mortem in foetore carceris, quam illecebris illis corrumpi, quum unus fuit e numero procerum: ita enim sese profanavit. Quidquid sit, mortuus est cum matre sua Nehusta in exsilio. Et ideo propheta exaggerat gravitatem poenae, quum dicit, *Migrare te faciam*, vel te proiiciam, *et matrem tuam, quae te peperit*, inquit. Hoc accessit ad indignitatem, quod mater regis simul fuit abducta: parcitur enim saepe sexui: deinde erat vetula. Sed Deus exercuit suum iudicium adversus illam, quae socia erat impietatis: *Transferam vos*, inquit, *in terram alienam, in qua non estis nati, et illic moriemini.*

27. *Et in terram, ad quam ipsi levant animum suum, ut revertantur illuc, non revertentur illuc.*

Iterum propheta personam mutat, et tamen non absque gratia. Loquitur enim hic quasi stomachose, et ideo compellat paucis verbis regem Iekoniam: deinde ipso quasi relicto pronuntiat quid Deus sit facturus. Ita quum vix aliquem dignamur alloqui, variamus sermonem: tribus quidem verbis ipsum aggredimur, sed postea abrumpimus cursum orationis nostrae. Propheta igitur talem indignationem exprimit, dum nunc Ioakim ipsum alloquitur: deinde pronuntiat quid facturus sit Deus de ipso: interea ipsum tanquam surdum praeterit, vel indignum cum quo misceatur ullus sermo. Nunc ergo tenemus causam huius varietatis in contextu prophetae. Dicit, *Ad terram, ad quam levant animum suum non revertentur.* Dixerat prius morituros tam regem quam matrem eius in terra aliena, sed nunc confirmat sententiam illam: quia non poterat nisi difficulter avelli ex eorum animis stulta illa opinio, regem babylonium tandem fore illis propitium. Nec dubium est quin agitassent inter se haec omnia: ubi viderit Nabukadnezer nos venire supplices, flectetur ad misericordiam: quid enim amplius exigit? non vult hic regiam suam figere: satis est, si habeat populum sibi tributarium: ubi autem expertus fuerit me esse hominem nullius animi, malet me regnare precario, quam creare novum regem. Haec igitur agitaverat rex cum suis consiliariis: inde stulta persuasio, quam nunc propheta evertit: *Tollunt*, inquit, *animum suum ad terram*, hoc est, existimant sibi fore tandem liberum reditum in patriam. Hoc enim est animum tollere, adiicere animum suum et cogitationem ad aliquid. *Tollunt* ergo *animum suum ad terram*, nempe ad terram Iehudah: *sed nunquam illuc revertentur, quidquid sibi promittant.*

28. *An simulacrum contemptum, contritum, vir iste Coniah? an vas, in quo non est oblectatio? ut*

quid disiecti sunt ipse, et semen eius, et proiecti super terram, quam non noverunt?

Quia vix poterat Iudaeis persuaderi quod ante propheta vaticinatus est de Iekania rege, confirmat eandem sententiam: sed hic loquitur tanquam de re incredibili. Suscipit autem ipse personam admirantis, ut alii mirari desinant. Interrogat igitur, fierine possit ut Iekania in exsilium trahatur, et illic misere pereat? Nunc tenemus consilium prophetae, nempe quia regnum illud putabant Iudaei fore perpetuum, oportuit illis excuti talem opinionem, ut scirent Deum non frustra minatum fuisse quod ante vidimus. Est autem in hac interrogatione ironia quaedam. Propheta enim asserere certo potuit, et simplicibus verbis: sed aliorum respectu per admirationem dubitat, vel dubitare videtur de prodigio illo. Dicit, *An simulacrum:* alii transferunt, Vas. Sed videtur proprie accipi hoc loco, ut pluribus aliis, pro simulacro. *An* ergo *simulacrum contemptum et contritum* (nam פוץ est nunc disiicere, nunc conterere) *vir iste Caniah?* Diximus primam syllabam detrahi ex nomine per ignominiam: interea quoniam regia dignitas sic tenebat Iudaeos excaecatos, ut non possent fidem habere vaticinio, de re quasi incredibili interrogat, sicuti dictum est. *An vas,* inquit. Scimus כלי, apud Hebraeos accipi pro re qualibet: nam et vasa etiam dixerunt veteres omnem supellectilem. Quaerit igitur *an sit vas contemptibile, an sit vas in quo nulla sit oblectatio?* sicuti ante dixerat simulacrum contemptum. *Ut quid disiecti sunt ipse, et semen eius, et proiecti sunt in terram, quam non noverunt,* hoc est, super terram remotam? et scimus hoc esse durius, ubi quis longe abstrahitur a patria. Non dubium igitur est quin propheta amplificet mali gravitatem quum loquitur de terra incognita. Zedekias enim qui solio impositus est, erat patruus. Ex posteris autem eius primus fuit Saalthiel in exsilio natus. Nunc sequitur,

29. *Terra, terra, terra, audi sermonem Iehovae:*
30. *Sic dicit Iehovah, Scribite virum hunc orbum* (vel solitarium), *virum, cui prospere non erit in diebus suis: quia prospere non habebit quisquam ex semine eius sedens super solium Davidis, et dominans adhuc in Iehudah.*

Confirmat melius propheta quod nuper attigi. Neque enim supervacua est repetitio, quum terram ter inclamat. Nam sicuti repetitis ictibus mallei contunditur ferri durities, ita propheta iteravit vocem terrae, ut contumaciam illam corrigeret, in qua Iudaei obduruerant, ut nullae Dei minae ipsos moverent. Neque enim affectavit hanc vehementiam, quemadmodum solent rhetores, et qui appetunt videri diserti: sed necessitas ipsum coegit ita insurgere adversus praefractam illam gentem, quae alioqui surdis auribus praeteriisset quod videbimus. Primo igitur hac praefatione ostendit propheta, se verba facturum de horribili Dei iudicio, et simul admonet Iudaeos de certitudine huius vaticinii, quamvis persuasi essent, regnum illud nunquam posse labefactari. Ita in hac repetitione videmus esse obliquam increpationem: quasi diceret surdos quidem ipsos esse, sed frustra: quoniam cogentur effectum sermonis sentire, cui nunc fidem abrogant. *Terra* igitur, *terra, terra audi.* Iam adiungit, *Scribite virum hunc solitarium,* vel orbum. Quod existimant quidam sermonem vel ad angelos, vel ad prophetas dirigi, nescio an firmum sit: potius haec loquutio videtur sumpta esse ex communi usu, quia scribi solent decreta, quae vigere debent longo tempore: nam si quod edictum promulgatur ad paucos dies, non solet redigi in monumenta publica. Sed ubi lex aliqua fertur, quae apud posteros suam autoritatem obtineat, scribitur in publicis tabulis. Significat igitur propheta, non posse hoc Dei iudicium fieri irritum, nec fore momentaneum, ut postridie negliguntur vel oblivioni traduntur decreta: sed fore certam et fixam eius stabilitatem. *Scribite* igitur *hunc virum orbum.* Orbitas autem haec opponitur Dei promissioni, in qua dictum erat, semper fore qui succederent in locum Davidis ex eius semine, quantisper essent sol et luna in coelo. Hic autem significat propheta illam promissionem de continua successione generis non fore ratam in Iekonia: et addit, *Scribite etiam virum, cui prospere non succedet in diebus suis:* imo particula כי videtur mihi hoc loco augere, quasi dictum esset, *Imo etiam nulli,* vel nemini *prospere succedet ex semine eius.* Tandem additur explicatio: *Quia nemo sedebit in solio Davidis, et nemo dominabitur in Iehudah.* Iam mirum non est, si Iudaei ab hoc Dei iudicio non secus atque a portento abhorruerint: hinc enim visus est Deus secum pugnare, quia testatus fuerat foedus suum nunquam fore irritum, et testes advocaverat solem et lunam. Ubi igitur deficit posteritas Davidis, vel saltem ubi solium diruitur, et nemo postea successor apparet, videtur fides promissionis esse abolita, quod est absurdissimum. Sed Deus qui mirabiliter agit, potuit talem poenam exigere de Iekania et eius similibus: interea autem arcano modo et incomprehensibili efficere, ne foedus quod pepigerat prorsus excideret. Fuit igitur abscondita Dei gratia ad tempus, sed nunquam exstincta fuit, quia tandem surrexit surculus e trunco Isai, quemadmodum dicitur apud Isaiam. Videntur tamen verba aliter sonare. Vocatur enim Iechania *solitarius,* deinde, *infelix,* postremo negat propheta fore quenquam ex eius progenie, qui sedeat in regio solio. Sed tenendum est verba haec restringi ad

temporalem vindictam, et usque ad Christi adventum, quanquam, ut postea videbimus, coepit rursus emergere posteritas Davidis in Zerubabel: sed fuit hoc obscurum et tenue praeludium duntaxat. Veniendum est igitur usque ad tempus Christi, si velimus conciliare haec duo simul, quae videntur pugnare, nempe quod Iechonias fuerit orbus: deinde, quod nunquam defuerit successor ex semine Davidis, nempe quia haec orbitas non fuit nisi temporalis. Fuit autem interruptio illa gratiae Dei velut interitus quidam: sed successu temporis apparuit, Deum semper fuisse memorem foederis sui, etiam quo tempore visus fuerat oblitus. Et ideo coniungi debet hoc vaticinium cum illo Ezechielis, Detrahite, detrahite, detrahite cidarim, vel diadema, usque dum veniat cuius est. Illic etiam Ezechiel tertio repetit illud detrahere: quasi diceret, non paucis tantum mensibus, vel annis regnum Davidis nullum fore, sed continua serie multarum aetatum. Non mirum igitur est quod hic denuntiat propheta, orbum fore Iechaniam, quia multis saeculis tristes illae ruinae poterant desperatione obruere fideles, quum viderent calcari solium Davidis cum ignominia et ludibrio. Haec igitur ratio est cur dicat *orbum fore:* deinde, *totam eius posteritatem fore maledictam.* Sed simul tenenda est illa exceptio, quae exprimitur apud alterum prophetam, Usque dum veniat cuius est diadema. Repositum enim fuit in Christi capite, quamvis ad longum tempus fuisset subiectum dedecori, et probris omnium gentium. Est autem hoc utile cognitu, quum docemur sic Deum sibi semper constare, ut nunquam excidat foedus, quod pepigit cum Christo, et cum omnibus eius membris: et tamen poenas de hypocritis sumat usque ad interitum: quemadmodum longo tempore si quis ecclesiam in mundo quaesiisset, nulla erat in speciem: Deus tamen ostendit se esse fidelem in suis promissis, quum subito emersit populus evangelio regenitus: quod ipsum non erat quidem mortuum, sed erat quasi sepultum. Veritas igitur Dei comprobata fuit ipso effectu, et tamen horribili modo ultus est hominum ingratitudinem, quum ita totum mundum excaecavit. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

1. *Vae pastoribus, qui perdunt et dissipant gregem pascuorum meorum, dicit Iehovah.*

2. *Propterea sic dicit Iehovah Deus Israel super pastores pascentes populum meum, Vos dissipastis gregem meum, et dispulistis, et non visitastis eos* (vel oves meas): *Ecce ego visitans* (hoc est, visitabo), *super vos malitiam actionum vestrarum, dicit Iehovah.*

3. *Ego autem colligam residuum ovium mearum ex omnibus terris, ad quas expulero eas, et reverti faciam eas ad caulas suas, et fructificabunt, et multiplicabuntur.*

Hic propheta restitutionem ecclesiae promittit: sed admonet non esse cur sibi propterea blanditias faciant hypocritae, praesertim rex, et consiliarii eius, et sacerdotes. Mixta igitur est haec prophetia ex promissionibus et minis. Deus enim promittit se tandem fore propitium miseris Iudaeis, postquam eos castigaverit, ut non intercidat genus Abrahae: tamen deiicit hypocritas ab inani fiducia, ne falso ad se trahant spem salutis, a qua se ipsos excluserant sua impietate. Est autem hoc notatu dignum, quia simul ac offertur Dei misericordia, hypocritae ad se rapiunt quidquid Deus promittit, et magis ac magis insolescunt, ac si tenerent illum sibi obnoxium. Impunitas enim magis illos impellit ad peccandi licentiam. Hinc fit, ut iactent se fore salvos: quia sint populus Dei. Ergo propheta hic docet, quidquid promittit Deus electis suis, non spectare promiscue ad omnes, nec debere extendi ad hypocritas, qui falso praetendunt eius nomen: sed peculiariter offerri electis, quamvis sint exiguus hominum numerus, deinde quamvis sint despecti. Primo autem dicit, *Heus pastores, qui perditis.* Haec inter se contraria sunt, pastorem esse et perditorem: sed concedit illis nomen istud, quod erat honorificum: interea deridet falsam eorum gloriationem, quod putarent sua flagitia sub hac fallaciae umbra tegi. Quamvis ergo pastores appellet, simul detrahit larvam, et ita ostendit de nihilo ipsos superbire, dum obtendunt nomen pastorum. *Pastores,* inquit, *et perditores, et qui dissipant,* vel dispergunt *gregem pascuorum meorum.* Hic Deus causam ostendit cur tam graviter succenseat contra istos perditores, quoniam quum tyrannidem exercebant adversus populum, non tantum laedebant homines, sed Deum ipsum, qui in suam fidem receperat electum populum. Verum quidem est, dignos fuisse omnes illa dissipatione. Nam vidimus iam pluribus locis, non posse excusari populum, ubi decipitur a malis et improbis ducibus, quia hoc modo rependitur omnibus iusta merces, eo quod a minimo usque ad maximum omnes in se iram Dei provocaverant. Sed non ideo excusabilis est impietas malorum pastorum, quia debuerant reputare quorsum impositum esset illis hoc onus: deinde, a quo essent praefecti. Deus ergo significat illatam sibi esse atrocem iniuriam, quum ita indigne dissipatus fuit populus. Volebat enim esse summus pastor, subrogaverat in locum suum tam regem et eius consiliarios quam etiam sacerdotes. Nunc quum om-

nes abusi fuerint suo munere, et licentiose dominati sint absque Dei respectu, merito hic illis exprobratur, *quod gregem pascuorum Dei perdiderint:* quemadmodum alibi etiam cum illis Deus expostulat, quod corruperint vineam suam. In summa, quum Deus Iudaeos nominat *gregem pascuorum suorum*, non respicit quid meriti sint, vel quales sint: sed potius commendat gratiam suam, qua semen Abrahae dignatus fuerat. Habet igitur hic respectum gratuitae suae adoptionis, etiamsi tanto beneficio reddiderant se indignos Iudaei. Postea adiungit, *Sic dicit Iehovah, Deus Israel, ad pastores, qui pascunt populum meum.* Eodem sensu nunc populum suum vocat, quo nuper gregem pascuorum suorum. Alienaverant se illi a Deo, et iam ipsos suo decreto abdicaverat: sed potuit Deus uno respectu censere ipsos extraneos: interea autem respectu foederis sui agnovit suos: et ideo vocat *populum suum.* Nunc igitur idem confirmat quod iam vidimus, nempe pastores istos non tantum fuisse fures et latrones, sed etiam sacrilegos, quia non tantum saevitiam exercuerunt adversus oves: sed quantum in se est violarunt Deum ipsum, qui susceperat curam illius populi. Est autem hic duplex concessio, quum dicit, *Super pastores, qui pascunt:* nuper dixerat ipsos perdere et dissipare: nunc autem dicit *pascere.* Sed scimus quo sensu: et videtur ironice hic eos perstringere, quoniam quum se iactarent pastores, putabant sua flagitia hoc integumento quasi sepulta esse tam apud Deum quam apud homines: quemadmodum hodie quum loquimur de papa et cornutis eius episcopis, et clero illo foetido, utimur nominibus receptis. Atqui nihil minus est Antichristus ille, quam pater: deinde scimus quam procul absint a munere episcopali quicunque se venditant illo titulo. Quantum attinet ad clericos, esset etiam sacrum illud nomen: sed multum abest quin sint Dei haereditas. Interea non moramur nudas voces: sed potius hoc aggravat eorum crimen, quod sint diaboli sub angelicis nominibus latentes, quod sint lupi et praedones et sacrilegi, qui Dei nomen perfide obtendunt, et sibi conciliant favorem ex speciosis elogiis, quasi sint pastores, episcopi, praelati, abbates et praesules, et quid non? Sic ergo propheta noster dicit ironice *pastores,* contra quos invehitur, *pascere,* hoc est, vocatos esse in hunc finem, ut pascant. Sed postea adiungit, *Vos dispersistis gregem meum, et dissipastis, et non visitastis.* Certe hoc non fuit pascere, quum nulla ovium cura ipsos tangeret. Nam visitare hic extenditur ad omnes partes inspectionis: quasi diceret neglectum et proditum, ac desertum ab illis fuisse gregem. Ergo videmus ipsos cessasse in munere pastorali. Sed alia duo peiora sunt, quod scilicet *disperserint et dispulerint gregem.* Non fuisset tolerabilis eorum ignavia, si grex tantum ab illis fuisset relictus: sed ubi accedit tanta crudelitas, ut gregem dissipent tanquam capitales inimici, hoc certe plus quam est intolerabile. Et tamen haec omnia illis exprobrat Ieremias. Videmus ergo fuisse tacitam subsannationem, quum illis prius concessit munus pascendi. Iudicium postea illis denuntiat, *Ego visitabo super malitiam actionum vestrarum.* Hic Deus pronuntiat poenam se de pastoribus sumpturum, quibus merito adscribi potuit populi dissipatio. Etsi enim nemo fuit a culpa immunis, ut ante dictum est, praecipuum tamen crimen residebat in ipsis pastoribus. Haec igitur causa est, cur Deus ultorem se fore affirmet, quia nolit impune gregem suum ita dissipari. Postea sequitur, *Et colligam gregem meum.* Sicuti illi dispulerant, ita promittit Deus sibi curam fore colligendi populi. Interea vero sibi tribuit quod illis imputaverat, nempe quod expulerit ipse gregem, sed diverso modo. Pastores igitur dissipaverant gregem non tantum sua ignavia, sed etiam crudelitate, quoniam fuerant lupi rapaces. Deus autem sumpserat poenas de populo. Nam omnes ad unum promeriti fuerant talem dissipationem. Videmus ergo impios exsequi Dei iudicium, neque tamen ideo posse excusari, ac si Dei ministri essent. Nihil enim minus est illis propositum. Interea Deus non potest trahi in societatem culpae, dum ita impios ad suum obsequium flectit, vel accommodat. In summa, dissipatio populi fuit iusta Dei vindicta, quoniam omnes a fide desciverant: abruperant vinculum illud sacrosanctum foederis, quo illos Deus sibi devinxerat. Fuit etiam crimen pastorum, quia avare et crudeliter dominati sunt. *Pastores* autem, ut dixi, nominat non tantum sacerdotes, sed regem et consiliarios. *Colligam* igitur, non simpliciter gregem, *sed residuum ovium,* inquit. Hic significat Deus se ita fore misericordem, ut tamen non omnes indifferenter recipiat in gratiam, sed exiguum illum numerum, qui constabat ex electis. Et ideo Paulus (Rom. 9, 27) attente distinguit inter populum, et inter reliquias gratiae, vel gratuitas. Visus enim fuit Christus adventu suo prorsus abolere foedus, quo sibi Deus adoptaverat filios Abrahae: Paulus hoc negat. Iam si quis obiiciat, maiorem partem populi excidisse ab ecclesia, fatetur: sed dicit manere foedus integrum in ipsis reliquiis: et producit etiam in medium exempla, quale hoc est de quo nunc agitur. Deus ergo semper fuit custos ecclesiae suae: et ita nunquam intercidit eius gratuita adoptio, qua elegerat genus Abrahae. Sed adoptio illa tantum valuit in reliquiis. Iam quod ad nomen pertinet, non tantum notatur paucitas eorum quos Deus statuerat ad se colligere, sed notatur simul ultio quae ordine temporis praecesserat. Deus enim visus fuerat perdere Iudaeos, quum ita essent disiecti in varias terras. Nullum enim ma-

nebat nomen: regnum et sacerdotium erant abolita. Fuit igitur clades illa quidam veluti interitus, ut nuper dixi. Sed Deus hic pronuntiat aliquid fore residuum, quemadmodum dicitur Isaiae capite 10, quod Deus paucos servavit quasi ex consumptione. Nam consumptionem nominat pauculos illos, qui fuerunt superstites, quum putassent omnes actum esse prorsus de illo populo, sine aliqua spe restitutionis. *Colligam* igitur *residuum ovium mearum ex omnibus terris ad quas expulero ipsos.* Iterum confirmat quod dixi, nempe non ante fore misericordiae locum, quam purgaverit ecclesiam suam tot et tam foedis inquinamentis quibus tunc scatebat. Dissipatio igitur populi in varias terras fuit ecclesiae purgatio: quemadmodum etiam Deus dicit se discernere quisquilias et paleam a tritico, dum populum suum castigat. Nam perinde ac dum ventilatur triticum in cribro, paleae volitant huc et illuc, et quisquiliae, manet autem triticum, quod postea in horreum reponitur: ita quum Deus expulit in varias terras populum suum, tunc ecclesiam purgavit. Si quis obiiciat, Ergo hoc quoque residuum erant quasi quisquiliae. Hoc verum est, quoad homines ipsos: sed Deus hic respicit se ipsum, *quum oves suas* nominat, qui indigni erant tanto honore. Postea addit, *Se reducturum ipsos ad caulas, ut illic fructificent*, hoc est, foetificent et augescant *et multiplicentur.* Non dubium est quin per caulas terram Chanaan intelligat. Nulla enim tunc fuit in mundo opulentia, quam deberent praeferre Iudaei haereditati sibi promissae: totus mundus erat illis exsilium. Deus enim terram illam elegerat in qua habitarent, et eam sibi consecraverat, quum destinaret ipsis in arrham, vel pignus aeternae haereditatis. Merito igitur nunc caulas appellat terram ipsam, quia illic degebant sub eius custodia et praesidio. Templum enim erat quasi pedum pastorale: sciebant illic Deum residere, ut virtute eius protecti in tuto manerent. Quum ergo ita esset illis salus sub Dei praesidio in terra Chanaan, dicit esse quasi eorum ovile. Postea, *ut illic foetificent et multiplicentur:* quia inter alias benedictiones erat haec multiplicatio non postrema. Postea adiungit,

4. *Et excitabo super eos pastores, et pascent eos* (hoc est, qui pascant) *et non timebunt amplius, et non pavebunt, et non deficient, dicit Iehovah.*

Confirmat promissionem, quia scilicet illis dabit fidos et probos pastores, qui munus suum obeant, quemadmodum oportet. Neque enim satis esset reduci oves in suas caulas nisi pascantur. Scimus enim animal illud esse fatuum: ideoque opus habere pastore a quo regatur. Significat ergo his verbis Deus, postquam gregem suum collegerit in ovile, sibi continuam fore eius curam, quia pastores ordinabit, qui munere suo aliter ac longe melius fungantur quam lupi illi, et sacrilegi praedones. Postea addit promissionem de fiducia quam differam in crastinum.

Diximus hesterna lectione, quum Dominus promittit se daturum pastores, hac loquendi forma notare gratiae continuationem, ac si diceret se non tantum redemptorem fore populi, sed habiturum curam salutis eorum quos liberaverit ab exsilio. Utrumque vero necessarium est, quia nihil prodesset semel nobis manum porrigi, nisi Deus prosequeretur gratiam suam erga nos usque in finem. Summa igitur huc tendit, postquam reducti fuerint Iudaei in patriam, fore sub Dei custodia, ut salus eorum stabilis sit, non momentanea. Iam quum addit, *Non timebunt, neque expavescent, neque deficient*, vel imminuentur, significat Iudaeos fore tranquillos sub pastoribus, quos illis praeficiet. Et scimus officium veri pastoris duabus partibus constare. Neque enim satis esset oves regere, nisi ipsas defenderet contra omnem violentiam, incursus latronum et luporum. Iam opponitur haec tranquillitas inquietudini, qua agitati fuerant Iudaei longo tempore. Scimus enim fuisse valde anxios propter assiduas incursiones hostium. Quoniam ergo assidue trepidabant quum audirent rumorem aliquem belli, promittit hic Deus meliorem statum, quemadmodum clarius paulo post videbimus. Nunc sequitur,

5. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et suscitabo Davidi germen iustum: et regnabit rex, et prudenter* (vel prospere) *aget: faciet iudicium et iustitiam in terra.*

6. *Diebus eius servabitur Iehudah, et Israel habitabit in fiducia* (hoc est, tranquille): *Et hoc nomen, quo vocabunt eum, Iehovah iustitia nostra.*

Confirmat propheta quod nuper dixit de ecclesiae instauratione. Nam hoc non fuisset per se satis firmum, promitti pastores qui fideliter officium suum exsequerentur, nisi propositus illis fuisset unicus ille pastor, in quo foedus Dei erat fundatum, et in quo etiam quaerendus erat effectus omnium beneficiorum, quae poterant sperari. Et hoc solenne est omnibus prophetis, quoties volunt spem salutis facere populo, adducere in medium adventum Messiae. Nam in ipso semper fuerunt omnes Dei promissiones Etiam et Amen. Hoc quidem nunc clarius apparet sub evangelio, sed patrum fides non potuit plena esse, nisi sensus suos dirigerent in Messiam. Quoniam igitur nec amor Dei certus esse potuit olim patribus, nec rata benevolentiae et paterni favoris testimonia absque Christo: haec ratio est, cur prophetae soleant statuere Chris-

tum ante oculos, quoties volunt erigere in bonam spem miseros, et qui alioqui opprimi dolore poterant, et desperatione obrui. Quod ergo tam frequenter occurrit apud prophetas observatu dignum est, ut sciamus promissiones Dei frigere apud nos, vel esse suspensas, vel etiam evanescere, nisi erigimus sensus omnes ad Christum, et in ipso quaerimus quidquid alioqui non posset nobis fixum esse. Secundum hanc regulam nunc dicit propheta *venire dies quibus excitet Deus germen iustum Davidi.* In genere loquutus erat de pastoribus, sed poterant adhuc subsistere in sua dubitatione Iudaei, et apud se dubitare an id sperandum esset. Deus ergo hic revocat ipsos ad Messiam: quasi diceret nihil salutis sperandum esse, nisi in mediatore qui promissus illis fuerat: ergo ipsos non satis consideratos esse, nisi mentes suas ad ipsum converterent. Iam vero, quia complementum salutis in mediatore sperandum erat, ostendit Deus non debere in dubium vocari hanc promissionem, quod scilicet daturus sit illis pastores. Itaque initio recte dixi, confirmari superiorem doctrinam hoc sermone, ubi Deus adventum mediatoris promittit. Et particula demonstrativa ad certitudinem valet, quemadmodum alibi vidimus. Oportuit autem Iudaeos ita confirmari, quia nondum tempus advenerat: scimus etiam quam graviter percelli eorum fides potuerit tot et tam continuis tentationibus, nisi huic fulturae fuissent innixi. Deus ergo quod longe adhuc remotum erat videtur digito monstrare: non quod breve tempus designet, sed causa certitudinis ita loquitur, ne scilicet in longa exspectatione deficiant. Dicit ergo *venturos esse dies, quibus excitet Davidi germen iustum.* Quanquam ל saepe est supervacua, tamen hoc loco videtur mihi Deus respicere ad pactum illud quod statuerat cum Davide. Et hoc consulto facit propheta, quoniam indigni erant Iudaei, quos Deus respiceret. Verum hic pronuntiat se fidelem fore in pactione illa, quae icta semel fuerat cum Davide: quoniam ipse David vicissim integer fuerat, et amplexus fuerat sincera fide promissionem sibi oblatam. Deus ergo quasi non esset sibi negotium cum illo perverso et perdito populo, sed cum servo suo Davide, dicit, *Suscitabo Davidi ipsi germen iustum.* Quasi diceret, Etiamsi centies indigni sint quibus exhibeam liberatorem, tamen manebit semper apud me integra Davidis memoria, sicut integer fuit et incorruptus in servando meo foedere. Nemini autem dubium est, quin loquatur hic propheta de Christo. Iudaei ut obscurent vaticinium hoc, malunt extendere ad omnes Davidis posteros, et ita imaginantur terrenum illud regnum, quale fuit sub Solomone et aliis. Sed certo potest colligi ex prophetae verbis, hic non haberi sermonem de multis regibus, sed de uno duntaxat. Nomen germinis est collectivum, fateor: sed quid postea dicitur? *Regnabit rex.* Possent etiam hoc utrumque torquere, quia regis nomen saepe capitur de regni successoribus: verum est, sed expendere convenit totum contextum. Dicitur enim *In diebus eius.* Hinc clare apparet, designari certum aliquem regem, et non debere extendi haec verba ad plures. Iam postremum membrum magis hoc confirmat, *Erit hoc nomen, quo vocabunt eum, Iehovah iustitia nostra.* Pervertunt etiam hic Iudaei ipsa verba, qui verbum indefinitum ad Deum restringunt: ac si dictum esset, Iehovah vocabit eum iustitiam nostram, quod est praeter omnem rationem. Et sane vident omnes hoc esse nimis coactum et violentum. Sed ita produnt miseri illi suam contumaciam, quia sine pudore pervertunt omnia testimonia, quae competunt in Christum: et satis est illis proterve eludere quidquid ipsos urget. Iam ergo hoc tenendum est, non posse praesentem locum aliter exponi quam de solo Christo: et consilium spiritus sancti ante ostendimus. Ab initio enim Deus pignus illud interposuit, quum vellet stabilire fidem suarum promissionum: quia extra Christum neque potest Deus pater et servator esse hominibus, neque potuit reconciliari Iudaeis, qui ab ipso defecerant: quomodo enim recepti fuissent in gratiam absque expiatione? Iam quomodo poterant sperare Deum sibi fore patrem, nisi essent reconciliati? Ergo sine Christo non poterant recumbere in salutis promissiones. Merito itaque dixi locum hunc debere ad Christi personam restringi. Et certe scimus eum solum fuisse iustum germen Davidis, quia etsi Ezechias et Iosias fuerunt legitimi successores, si respicimus alios, fuerunt quasi monstra. Certe praeter tres vel quatuor, omnes fuerunt degeneres et foedifragi: degeneres dico, quoniam nihil simile potuit reperiri inter ipsos et Davidem, qui debebat illis esse exemplar pietatis. Quum ergo fuerint prorsus dissimiles patri suo Davidi, non poterant censeri sub hoc elogio *Iusti germinis.* Deinde erant perfidi et apostatae, quoniam defecerant a Deo et lege ipsius. Videmus ergo subesse obliquam antithesin inter Christum, et inter tot quasi adulterinos filios, qui tametsi procreati fuerant ex semine Davidis, tamen indigni erat honorifico illo titulo propter suam impietatem. Proinde quoniam reges ipsi Dei iram adversus populum concitaverant, et fuerant causa exitii, dicit nunc propheta *Iustum fore germen tandem*, hoc est, quamvis illi conati essent evertere Dei foedus suis scelestis moribus, venturum tandem verum filium, et unicum, qui vocatur alibi primogenitus in tota terra, et illum *fore iustum germen.* Et hoc diligenter notandum est, quia tam Iosias quam Ezechias et similes, si in se reputentur, indigni tamen fuerunt sacro illo nomine, Ego illum pono primogenitum in terra: deinde, Filius meus es tu: hoc non potuit dici de

ullo homine mortali, si in se consideretur. Deinde, Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. Hoc, quemadmodum apostolus admonet, non potest angelis ipsis quadrare. Quum ergo haec dignitas superior sit angelica gloria, certum est neminem ex Davidis successoribus fuisse dignum tali elogio. Et ideo merito Christus dicitur *Iustum germen*. Quanquam, ut nuper admonui, videtur propheta opponere sinceram Christi integritatem eorum impietati qui sub umbra et fallaci praetextu dominati fuerant, quasi essent ex sacro illo genere de quo dictum erat, Ero illi in patrem et ipse erit mihi in filium. Sequitur, *Et regnabit rex.* Hoc etiam non sine causa fuit additum: paulo post tractus in exsilium fuit Iekania: deinde omni genere ignominiae affectum fuit totum genus regium. Diadema quidem ipsum proiectum fuit in terram, et turpiter calcatum fuit pedibus, ut ante visum est. Nulla igitur spes erat futuri regni, postquam nomen seminis Abrahae fuerat quasi exstinctum. Haec ratio est cur Deus promittat quod nunc audimus de restitutione solii: et satis colligere licet ex prophetis omnibus, salutem populi fuisse positam in regis persona: et ubicunque Deus populum bene sperare iubet, sicuti dictum fuit, proposuit illis ante oculos regem. Rex erit in capite eorum, quum Deus gubernabit eos. Nunc tenemus consilium prophetae, ubi dicit *regem regnaturum*. Quidam existimant opponi regis nomen tyrannidi, quia multi reges desciverant ab officio, et exercuerant latrocinium sub illo specioso nomine. Sed non dubito quin nomen regis fuerit expressum ne dubitaret populus de complemento huius vaticinii, quia si simpliciter dictum esset, Suscitabo Davidi germen iustum et regnabit, poterant quidem spem aliquam concipere, sed exiguam et non satis plenam. Scimus enim Zerubabel et alios excelluisse etiam aliqua praestantia, fuisse habitos in pretio ob memoriam Davidis: sed nullum tunc fuit regnum. Deus ergo hac loquutione testari expresse voluit fore tantam regni excellentiam ut nihil desiderari queat a Iudaeis, quia non erit potentia Christi inferior potentia Davidis. *Regnabit* igitur *rex*, hoc est, magnifice regnabit, ut non tantum appareant aliquae reliquiae pristinae dignitatis, sed ut rex floreat et vigeat et obtineat perfectionem qualis fuit sub Davide et Solomone, ac multo praestantior. Sequitur, *Prudenter aget, faciet iudicium et iustitiam in terra*, vel prospere aget. Nam שכל utrumque significat: videtur tamen hic potius loqui propheta de recto iudicio quam de felici successu, quia haec coniunctim legenda sunt, *prudenter aget*, deinde, *faciet iudicium et iustitiam.* Videtur ergo in summa hoc velle, Christum fore praeditum tam prudentiae quam rectitudinis et aequitatis spiritu, ut omnes numeros boni et perfecti regis impleat. Primo autem loco necessaria est prudentia: nam probitas non sufficeret in rege. In privatis quidem hominibus tenet mediocrem laudis gradum: sed in rege, si desit ingenium, probitas parum valebit. Ergo commendat hic propheta Christum a recta intelligentia, deinde adiungit studium aequitatis, et rectitudinis. Verum quidem est non satis splendide ornari Christum his loquendi formis: sed similitudo sumpta est ab hominibus quia prima dos regum est prudentia: deinde integritas accedit secundo loco. Scimus autem Christum saepe conferri terrenis regibus, vel proponi nobis terreni regis imaginem, in qua contemplemur Christum: quia Deus sese attemperat ruditati nostrae: et quia non capimus illam inaestimabilem Christi iustitiam, deinde sapientiam: ideo ut paulatim Deus nos ad Christum usque deducat, eum nobis adumbrat sub his figuris. Ergo quamvis non respondeat Christi perfectioni quod hic dicitur, non debet tamen videri absurda comparatio, nempe quia Deus loquutus est pro modulo ruditatis nostrae, et noluit statim paucis verbis exprimere qualis esset Christus. Caeterum tenenda est anagoge a regibus terrenis ad Christum. Tametsi enim confertur Christus terrenis regibus, non tamen notatur aequalitas: sed postquam concepimus in figura quod capere possunt mentes nostrae, debemus transscendere longius et altius. Ergo hic notandum est discrimen inter iustitiam Christi, et iustitiam aliorum regum. Nam qui bene praesunt, tamen non possunt aliter iustitiam et iudicium exercere, nisi dum student reddere cuique ius suum, ubi coercent improborum audaciam, tuentur bonos et innoxios: hoc tantum potest a regibus terrenis desiderari. Christus autem longe aliter: quia non tantum sapit ut dispiciat quod optimum est et rectum, sed donat etiam suos prudentia et intelligentia: iudicium et iustitiam facit, non tantum quia defendit innoxios et adiuvat eos qui opprimuntur, opitulatur miseris et compescit improbos, *sed exercet iustitiam*, quia regnerat nos suo spiritu: deinde *exercet iudicium*, quoniam fraenum iniicit diabolo. Nunc ergo intelligimus quid sibi velit quod dicebam, notandam esse anagogen a Christo ad reges terrenos, et simul analogiam: quia aliquid simile est, et aliquid diversum: longa est inter Christum et alios reges distantia, et tamen aliqua in parte apta est comparatio, dum proponuntur nobis reges terreni tanquam figurae et imagines ipsius. Sequitur postea, *Iehudam salvum fore in diebus illius regis.* Per *dies regis* non debet intelligi Christi vita, quam transegit in hoc mundo, sed perpetuitas, de qua Isaias loquitur, quum per admirationem interrogat, Aetatem eius quis enarrabit (Isa. 53, 8)? Nam semel mortuus est ut Deo vivat, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 6, 10). Ergo fuit umbratile quoddam principium vitae, quum Christus manifestatus fuit mundo, et versa-

tus est cum hominibus: sed vita eius in perpetuum durabit. Perinde igitur est ac si diceret propheta, ubi advenerit Christus, et exhibitus fuerit a patre, salvam fore ecclesiam. Nunc si quaeritur. Usquequo salva erit? nempe quamdiu manebit ille rex, nullus autem est finis regno Christi: sequitur ergo, perpetuam esse ecclesiae salutem. Haec est summa. Iam quamvis loquatur propheta de liberatione populi, non dubium tamen est, quin praecipue designet quod proprium est regni Christi. Christus nobis praefectus est in regem, ut sit servator: nunc salus haec tametsi extenditur ad corpora, tamen proprie ad animas referri debet. Sicuti enim spirituale est regnum Christi, ita et quaecunque ex eo pendent. Ergo quum propheta dicit *salvum fore Iehudah*, tantundem hoc valet, ac si promitteret solidam felicitatem ecclesiae sub Christo. Addit, *Israel habitabit confidenter*, nempe quia hoc in beata vita primum est, ut simus quietis et tranquillis animis. Εὐθυμία enim non abs re tantopere olim commendata fuit. Nam si possent accumulari quaecunque expetunt homines, et existimant spectare ad beatam vitam: tamen si animus sit male compositus, omnia cedent misere. Non ergo sine causa hic adiungitur tranquillitas, ubi mentio fit salutis. Et experientia ipsa docet, non constare nobis salutem, nisi quia freti Christo mediatore pacem habemus apud Deum, sicuti etiam Paulus commemorat fructum illum fidei, et ostendit aliter nos semper fore miseros: Pacem, inquit (Rom. 5, 1), habemus apud Deum: et inde colligit etiam miserias ipsas nobis adiumento esse in salutem, quia afflictiones probant patientiam nostram, patientia spem exercet, spes autem nunquam pudefacit: et accedit etiam probatio, quoniam Deus re ipsa demonstrat se nobis adesse. Ergo videmus quam apte propheta connectat tranquillum animi statum beatitudini. Iam certum est, nondum nos potiri vel salute, vel pace, qualis hic promittitur: sed discamus quid sit salus per fidem: deinde, quid sit quies inter agitationes, quibus assidue turbamur: quia recumbimus in Deum, ubi proiicimus in coelum anchoram nostram. Quum ergo propheta hic dicit *salvum fore Iudam*, *et fore tranquillum Israelem*, sciamus complecti totum Christi regnum ab initio usque ad finem: ideo non esse mirum, si de perfecta felicitate loquatur cuius primitiae nunc apparent duntaxat. Postea addit, *et hoc nomen quo vocabunt eum, Iehovah iustitia nostra*. His verbis melius demonstrat propheta se non loqui de quibuslibet Davidis posteris, etiam si essent praestantissimi reges, sed de mediatore qui promissus fuerat, et ex cuius adventu pendebat salus populi. Dicit autem, *fore hoc eius nomen Iehovah iustitia nostra*. Iudaei qui videntur aliis modestiores, nec audent canina impudentia corrumpere totum contextum, eludunt hoc nomen Christi, etiam si in ipsum proprie competat. Dicunt igitur nomen Christo imponi, quia minister sit iustitiae Dei, quasi dictum esset, quoties rex ille spectabitur, agnoscent omnes fulgere in illo Dei iustitiam: et adducunt similes locos, quemadmodum ubi Moses (Gen. 33, 20) vocat altare, Iehovah est vexillum meum, aut protectio mea. Sed nihil prorsus simile inter altare et Christum. Eadem etiam ratio est alterius loci, quem citant ex ultimo capite Ezechielis (48, 35), ubi dicit, Et hoc nomen quo vocabunt Ierosolymam, Iehovah pax nostra. Nam nihil aliud voluit Moses, quam altare esse monimentum protectionis Dei: Ezechiel autem tantum docet, ecclesiam fore quasi speculum misericordiae Dei, ita ut illic quasi visibilis fulgeret. Sed non potest hoc eadem ratione conferri in Christum: statuitur hic redemptor. Nomen illi imponitur: quale nomen? nomen Dei. Atqui excipient Iudaei, fuisse Dei ministrum, et ideo potuisse transferri improprie hoc nomen Dei in ipsum, quamvis esset homo. Sed quicunque sine contentione et amarulentia iudicant, facile vident idem nomen competere in Christum, quatenus est Deus, sicuti nomen filii Davidis respectu humanae naturae ei tribuitur. Vocatur idem et unus redemptor tam filius Davidis quam Iehovah. Quomodo vocatur filius Davidis? nempe quia oportuit illum nasci ex genere illo. Quomodo igitur est Iehovah? hinc colligitur aliquid esse humana carne in illo excellentius: et vocatur Iehovah: quia unigenitus sit filius Dei, unius cum patre essentiae et gloriae, et aeternitatis et divinitatis. Ergo omnibus aequis et moderatis hoc constabit, Christum hic insigniri duplici elogio, ut in eo nobis commendet propheta tam deitatis gloriam, quam veritatem humanae naturae. Scimus autem quam necesse fuerit Christum prodire Deum et hominem, quia non potest sperari salus aliunde quam a Deo. Christus autem nobis debet salutem conferre, et non tantum esse eius minister. Deinde etiam quatenus est Deus, nos iustificat, nos regenerat, nos illuminat in spem vitae aeternae: vincere peccatum et mortem, certe haec propria sunt divinae potentiae. Ergo nisi Christus apparuisset Deus, non poterat praestare quod ab eo nobis exspectandum est. Oportuit etiam illum hominem nasci, ut nobis esset coniunctus. Neque enim nobis pateret accessus ad Deum, nisi essemus Christo familiares. Unde autem hoc nobis, nisi ex fraterna coniunctione? Itaque non sine magna necessitate propheta Christum hic nobis proponit ab una parte verum hominem et filium Davidis: ab altera autem Deum, vel Iehovam, quia unigenitus est filius Dei, et idem semper fuit eiusdem sapientiae, et eiusdem cum patre gloriae, quemadmodum testatur Iohannis caput 17. Nunc tenemus simplicem et genuinum sensum huius loci, nempe quod Deus restituet eccle-

siam suam, quia stabit firmum et ratum quod pollicitus fuerat de redemptore. Iam additur qualis futurus sit ille redemptor, et quid ab ipso exspectandum sit. Pronuntiat igitur fore verum Deum, et tamen filium Davidis: deinde iubet ab ipso sperari iustitiam, et quidquid ad perfectam et plenam felicitatem spectat. Iam quum dicitur *Deus iustitia nostra*, iterum propheta clarius exprimit iustitiam non residere in Christo, quasi esset ei propria: sed nobis esse cum Deo communem. Nihil enim habet a nobis separatum. Deus quidem semper iustus censebitur, etiamsi grassetur iniquitas in toto mundo. Non facient igitur homines, etiamsi omnes sint scelerati, quin Deus maneat iustus, imo quin maneat etiam integra eius iustitia. Sed interea Deus non est iustitia nostra quatenus in se iustus est, vel intus continet suam iustitiam: quia tunc erit iudex noster: ita iustitia eius nobis adversa erit. Sed Christi iustitia aliam habet rationem. Est igitur nostra, quia Christus non sibi iustus est, vel in se, sed iustitiam accepit, quam communicet nobiscum. Videmus itaque hic propria nota Christum insigniri, Quod non tantum venturus fuerit cum demonstratione divinae iustitiae. sed cum iustitia, quae valeret in salutem hominum. Nam si Deum in se reputamus, quemadmodum dixi, iustus quidem est, sed non erit iustitia nostra. Si ergo cupimus Deum habere iustitiam nostram, Christus nobis quaerendus est, quia hoc non nisi in ipso completur. Ergo Dei iustitia nobis exhibita fuit in Christo, et quicunque illinc deflectit, poterit quidem per multos circuitus se versare: sed nunquam reperiet Dei iustitiam. Et ideo dicit Paulus datum esse, vel factum nobis in iustitiam (1. Cor. 1, 30). In quem finem? Ut essemus Dei iustitia in illo. Quum ergo Christus factus fuerit iustitia nostra, et reputemur in ipso Dei iustitia, hinc colligimus quam proprie et scite dictum fuerit, *illum fore Iehovam*, nec tantum ut tueatur nos gloria suae divinitatis, sed ut in ipso iusti simus, quia non tantum est iustus sibi, sed iustitia nostra.

7. *Propterea ecce dies veniunt* (venient), *dicit Iehovah, quibus non dicetur* (ad verbum, et non dicetur, non dicent) *amplius, Vivit Iehovah, qui eduxit filios Israel e terra Aegypti.*

8. *Quin potius, Vivit Iehovah, qui eduxit, et adduxit* (ascendere fecit, et introduxit, ad verbum) *semen domus Israel e terra aquilonis, et ex omnibus terris, ad quas expuleram eos illuc: et habitabunt super terram suam.*

Postquam loquutus est propheta de redemptore qui mittendus erat, splendide nunc commendat singulare istud Dei beneficium, dicitque tam insigne et praeclarum fore, ut superior redemptio non accedat ad hanc magnitudinem et praestantiam. Quum educti sunt filii Israel ex Aegypto, scimus quot miraculis testatus fuerit Deus suam potentiam, quo eius gratia esset illustrior erga populum. Et merito prophetae quoties hortantur et animant fideles ad bene sperandum, revocant in memoriam quod tunc gestum fuit. Sed propheta noster secundam redemptionem amplificat hac comparatione, Quod posthac non celebrabitur illud Dei beneficium, quo populum suum dignatus fuerat, quum liberaret e captivitate Aegypti: sed aliquid fiet longe praestantius, ut omnes in ore habeant, ac praedicent immensum beneficium quod praestabit Deus populo suo, ubi eum liberabit ab exsilio babylonico. Dicit igitur *venturos esse dies quibus non dicetur, Vivit Iehovah, qui populum suum eduxit ex Aegypto, sed qui populum suum eduxit e terra aquilonis.* Interea non significat abolendam esse memoriam gratiae Dei, quam ostenderat erga Israelitas, quum per manum Mosis illos educeret ex Aegypto. Sed hic ratiocinatur a minori ad maius, quasi diceret fuisse illud testimonium gratiae Dei, quod nullis encomiis satis exprimi posset, quum scilicet eduxit populum suum e terra Aegypti. Ergo si per se aestimetur, erit dignum aeterna memoria: sed si incipiat conferri cum secunda liberatione, propemodum evanescet. Summa est, secundam redemptionem fore excellentiorem priore, ut obscuret eius memoriam, quamvis non prorsus exstinguat. Est autem hic locus notatu dignus, quia hinc colligimus quanti a nobis fieri debeat redemptio, quam adepti sumus per unigenitum Dei filium. Hinc etiam sequitur nos magis obstrictos esse Deo quam fuerint patres sub lege, quanto scilicet liberalius egit nobiscum, et virtutem suam erga nos efficacius exseruit. Deinde colligimus prophetam in hoc vaticinio non attingere paucos annos duntaxat, sed complecti totum Christi regnum et omnes eius progressus. Nam loquitur quidem de reditu populi in patriam et hoc fateri oportet, quia Christiani fuerunt nimis rigidi hac in parte. Praeterito enim toto illo tempore intermedio, inter reditum populi et Christi adventum, nimis violenter torquent has prophetias ad spiritualem liberationem. Non dubium igitur est quin propheta initium faciat a libero populi reditu: sed, quemadmodum dixi, non est separandus Christus ab hoc redemptionis beneficio: alioqui non constaret nobis effectus huius promissionis, quia exigua tantum portio reversa est in patriam. Deinde scimus fuisse vexatos multis et continuis molestiis, ut conditio eorum semper fuerit misera, quia nihil peius est inquietudine. Scimus etiam fuisse spoliatos, et quidem saepius: deinde redactos in servitutem. Scimus quam crudeliter tractati fuerint nunc ab Aegyptiis, nunc a regibus Syriae. Ergo plus esset

pollicitus Ieremias, quam Deus re ipsa praestiterit, nisi comprehendamus Christi regnum sub hoc vaticinio. Sed quia Deus ecclesiam suam sic restituit per manum Cyri, ut esset illud quasi praeludium duntaxat futurae redemptionis et perfectae, non mirum est si prophetae, quoties verba faciunt de reditu populi et de fine exsilii, in Christum respiciant et spirituale eius regnum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, cur dicat *venturos esse dies quibus non versabitur in ore populi prior redemptio*, tanquam singulare, vel praecipuum monumentum gratiae Dei et virtutis: sed superabit excellentia secundae redemptionis. Quod ad hanc formulam loquendi spectat, *Vivit Iehovah*, scimus veteres ea fuisse usos in solenni iureiurando. Deinde quoties volebant sese erigere ad bonam spem in rebus adversis. Quoties ergo videbant se ita premi, ut non esset alius exitus malorum quam in Dei gratia, dicebant eundem Deum, qui olim fuerat populi sui redemptor, adhuc vivere, et nihil diminutum esse ex eius potentia, quin decies, et centies, ac millies, si opus esset, opitularetur ecclesiae suae, ac singulis eius membris. Dicit, *ad quas expulero eos*, propter duas rationes. Mutatio personae non obscurat sensum. Dicit, *Vivit Dominus qui eduxit et adduxit populum suum e terra aquilonis, et ex omnibus terris ad quas expuleram:* sed nulla est in sensu ambiguitas. Caeterum, quod ad rem ipsam pertinet, primo voluit Deus admonitos esse Iudaeos de suis peccatis, ut haec cognitio esset ipsis transitus, vel praeparatio ad resipiscentiam. Nisi enim reputassent se fuisse ob scelera castigatos Dei manu, vel putassent exsilium suum esse fortuitum, vel obmurmurassent, ut saepe fecerunt. Sed Deus hic se autorem exsilii fuisse pronuntiat, ut sentiant Iudaei hanc poenam iuste se dedisse ob tanta et tam gravia scelera quae admiserant. Sed Deus similiter demonstrat in manu sua esse et arbitrio restituere quos afflixerat. Nam eiusdem fuit reducere a morte qui occiderat, quemadmodum alibi dicitur, Deus est qui mortificat, deinde vivificat. Possunt quidem perdere multi, qui non possent sanare vulnus, quod fecerunt: sed quantum ad Deum spectat, sicuti est iustus iudex, ita et misericors servator. Iam si mors est in eius potestate, quoties vult poenam exigere de sceleribus hominum: ita etiam vitam habet in sua manu et obsequio, quum vult misereri. Nunc ergo tenemus quo consilio dixerit propheta *expulsos fuisse Iudaeos a Deo.* Postea adiungit, *Habitabunt super terram suam*, quia oportuit usque ad Christi adventum Iudaeos sustineri hac fultura, quod videbant se fore in hac haereditate, quae promissa fuerat patribus tanquam aeternae vitae pignus et regni coelestis. Nunc sequitur,

9. *Propter prophetas* (alii, ad prophetas, et potest legi ita ad verbum) *contritum est* (confractum est) *cor meum in medio mei: commota sunt* (vel concussa) *omnia ossa mea* (proprie, luxata sunt, quia de ossibus agitur: quantum ad verbum spectat, significat agitari et moveri: sed quoniam nunc loquitur de ossibus, sermo erit aptior, luxata esse ossa), *fui tanquam vir ebrius super quem transiit vinum* (hoc est, tanquam vir obrutus vino), *a facie Iehovae, et a facie sermonum sanctitatis eius.*

Hic propheta iterum invehitur contra scelera populi: sed quia tunc prophetae suis blanditiis corruperant tam regem et proceres quam vulgus ipsum, ideo propheta dirigit ad eos sermonem, et dicit *turbatum fuisse cor suum propter prophetas.* Nam scimus ut homines putent se dimidia saltem ex parte absolutos, ubi nemo est qui severe ipsos coarguat. Quum ergo cessarent prophetae in officio, fuit etiam in toto populo magna securitas, ut nullus esset Dei metus. Haec ratio est cur nunc dicat propheta *turbatum esse cor suum ob tantam socordiam*, quia scilicet prophetae essent quasi muti canes, ut alibi dicitur: ignoscerent tam gravibus et atrocibus peccatis, non studerent populum in viam reducere. *Turbatum* igitur *dicit esse cor suum ob prophetas*, quia gravius iudicium ipsos manebat, quum deberent esse spiritus Dei organa, praecones iudicii eius: quum deberent suscipere ipsius causam in exhortationibus et reprehensionibus et minis. Interea non dubium est quin haec doctrina ad totum corpus populi extendi debeat. Sed voluit incipere Ieremias ab ipsis prophetis: quasi diceret hoc esse prodigiosum, quod prophetae iactarent se esse Dei ministros, et obmutescerent tamen in tanta scelerum licentia. *Ergo propter prophetas contritum est cor meum*, inquit. Deinde etiam dicit *ossa sua fuisse luxata.* Quum Genesis primo cap. dicit Moses spiritum agitatum fuisse super aquas, idem verbum ponitur, sed in alia coniugatione. Quidquid sit, optime convenit, luxata fuisse eius ossa. Scimus autem ossa sic ligata esse nervis, ut non mutent locum. Nam concussio unius ossis faciet ut totum fere corpus sit inutile. Ergo hac loquendi forma exprimere voluit gravissimam perturbationem: quasi diceret quidquid habebat firmissimum, vel robustissimum fuisse fragile et quasi evanidum. Postea comparat se homini ebrio: qua metaphora intelligit se fuisse prorsus attonitum, vel sensus omnes fuisse sibi ablatos. Et adiungit, *Super quem transiit vinum.* Nam עבר significat transire, sed hic ponitur pro transgredi. Qui autem immodico potu obrutus est, videtur esse quasi demersus: quemadmodum si quis cadat sub aquam, non magis mergetur quam ubi cerebrum suum suffocat vino: est enim ebrietas instar cuiusdam sepulcri, quia tenet totum hominem

oppressum. Interea non aliud sibi voluit propheta quam prodigium hoc posse attonitos reddere, qui sanae sunt et compositae mentis: deinde posse concutere et luxare omnia membra, terrere etiam et confundere mentes alioqui tranquillas. Nam certe Ieremias vir erat cordatus, deinde fortitudine praeditus erat, ut non labasceret ad pessima quaeque exempla: neque poterat facile stupore obrui, ut esset similis ebrio. Ergo omnibus istis figuris ostendit fuisse horribile portentum, quod prophetae tantopere fuerint socordes, ut verbum nullum facerent, quum tamen viderent impietatem grassari, et Dei contemptum, quum viderent terram esse pollutam omni scelerum genere, ut statim videbimus. Dicit autem, *A facie Iehovae, et a facie sermonum sanctitatis eius.* Quum dicit, *a facie Iehovae*, proponit ipsis Deum iudicem, et ultorem: quasi diceret, Si quem esse Deum in coelo persuasi sunt, mirum est tam brutos esse, ut audeant iactare eius nomen, interea tacite ferant coelum terrae misceri. Ubi igitur illorum mens est, ut audeant tam secure praetexere formidabile et tremendum illud nomen? Nam quoties Dei fit mentio, debet nobis in mentem venire eius non tantum bonitas et clementia, sed etiam severitas: deinde potentia, quae est formidabilis omnibus impiis. Quum ergo audent homines ita ludere cum Deo, nonne hic prodigiosus est stupor? Hoc intelligit nunc propheta, quod mirum sit prophetas suscipere munus illud, et interea nullam habere curam gloriae Dei. Adiungit, *Et a facie sermonum.* Nam homines possent subterfugere, nisi Deus ipsos urgeret suo sermone. Sed quum lex scripta esset Iudaeis, quum scirent falsi illi prophetae, si vellent rite fungi suo officio, debere se esse legis interpretes: quum ergo haec omnia essent satis superque nota, merito propheta hic insistit in sermone Dei, quasi iniiceret illis fraenum, ne eluderent suo more simplex et nudum nomen Dei. Quum ergo Deus testatus sit in lege sua qualiter vellet populum suum regi, quid hoc sibi vult, quod non terrentur sermonibus Dei isti prophetae? Et quoniam hypocritae non modo Deum ipsum spernunt, vel extenuant eius gloriam, sed doctrinam legis non magni aestimant, propheta insigni elogio ornat sermones Dei, quum dicit, *a facie sermonum sanctitatis eius.* Vocat igitur sermones Dei sanctos, et intelligit inviolabiles, ut sciant impii illi sibi instare horribilem vindictam, quod et Deum, et sacros eius sermones pro nihilo duxerint. Sequitur,

10. *Quia adulteriis referta est terra, quia a facie iurisiurandi* (vel perfidiae) *luxit terra, aruerunt speciosa deserti* (vel, caulae deserti: nam pluribus modis vertunt), *et fuit cursus eorum malus, et robur eorum non rectum.*

Causam nunc assignat Ieremias cur tantopere exhorruerit socordiam illam, quam cernebat in prophetis. Si res fuissent bene ordinatae, vel saltem tolerabiles in populo, poterant agere prophetae placidius cum Iudaeis. Quid enim opus est tumultuari, ubi sponte homines sequuntur quod Deus praecipit? Ergo ubi nobis est negotium cum hominibus mansuetis et modestis, illic vehementia est stulta: et sunt simiae, qui ita se exagitant, et appetunt magna ambitione nescio quem fervorem zeli, ubi nihil opus est. Sed ubi res sunt turbatae et confusae, illic opus est vehementia. Nunc ergo exprimit Ieremias ventum fuisse tunc ad extrema, ut non potuerint tacere prophetae, nisi essent quasi stipites. Debent igitur coniunctim haec simul legi, quod prophetae obmutuerint, quum tamen necessitas loquendi ipsos stimularet, quia videbant terram refertam esse adulteriis: ponit adulteros, sed sub persona taxat crimen ipsum. Quoniam igitur terra erat polluta adulteriis et periuriis, quum omnes studia sua applicarent ad nocendum, fuit illud nimium intolerabile, quod prophetae, quasi rebus bene constitutis et pacatis, non excandescerent. Videmus ergo quantopere detestetur Deus hanc ignaviam in omnibus verbi sui ministris, et quos praefecit ecclesiae suae doctores, dum connivent ad scelera, et secure praetereunt adulteria et scortationes, et periuria et fraudes, et alias noxas: quia si vel minima gutta pietatis in cordibus ipsorum vigeret, certe moverentur, nec possent ad momentum unum tacere. Si enim illud valere debet in omnibus Dei filiis, Zelus domus tuae voravit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me (Psal. 69, 10): an excusabilis erit prophetarum torpor, ubi vident nomen Dei ita exponi ludibrio, ubi vident omne scelerum genus grassari? Nunc videmus non tantum quid doceat hoc loco propheta, sed quaenam sit huius doctrinae utilitas, et quorsum accommodari debeat. Discamus igitur, quo plus sibi permittunt licentiae homines, et quo audacius erumpit ipsorum impietas et contumacia adversus Deum, prophetas et pios doctores debere acrius instare: et hoc esse militandi tempus, ubi ita mundus temere et furiose consurgit adversus Deum. Species vero quasdam attingit propheta, non omnes enumerat: sed sub adulteriis et periuriis comprehendit etiam alia scelera. Quantum attinet ad vocem אלה, proprie significat iurisiurandum: sed quoniam saepe interponitur aliqua execratio, vertunt quidam hoc loco execrationem. Sed potius arbitror notari hic periuria, et in sinistram partem accipi iusiurandum pro omnibus fallaciis, ubi nomen Dei interponitur. *Luxit terra*, inquit, *et aruerunt pascua deserti.* Hic scite propheta demonstrat quam pudendus sit torpor ille, de quo loquitur, quoniam terra ipsa clamabat, nec modo terra, quae magis erat culta et habebat multitudi-

nem hominum, sed montes ipsi et recessus. Terram enim dicit luctu afflictam esse, quia Deus passim exerceret sua iudicia tam in sterilitate agrorum, quam in aliis poenis quas solet infligere. Et loquutio haec valde concinna est, quum propheta luctum terrae assignat, quasi susciperet personam lugentis, ubi videt Deum infestum esse hominum sceleribus. Est igitur quaedam prosopopoeia, non quod inducat terram loquentem, sed quia hic pingit imaginem luctus in ipsa terrae sterilitate, deinde in grandinibus et procellis, et pluviis intempestivis, in siccitate et in aliis calamitatibus. Quoties ergo Deus manum suam attollit ad sumendas de peccatis hominum poenas, si non sentiant ipsi, terra ipsa quae sensu caret, debet pudorem incutere ipsorum dementiae. Luctus enim in terra ipsa apparet, quasi sentiret Deum sibi adversum. Quum ergo homines indormiunt suis peccatis, et ita negligunt Dei vindictam, hinc apparet quam prodigiosus sit eorum stupor. Iam si hoc est intolerabile in vulgo, quid nunc dicendum erit de ipsis prophetis, in quorum ore debebant resonare illae voces: Maledictus qui trasgressus fuerit praecepta legis huius, maledictus pui violaverit cultum Dei, vel qui versatus fuerit impie cum proximo suo, et quidquid tale est in lege? Nunc ergo tenemus quam emphatica sit loquutio, ubi dicit propheta *terram lugere.* Amplificat etiam hoc idem quum dicit *aruisse speciosa deserti:* quasi diceret in ipsis remotioribus locis conspici Dei iudicia, non tantum in planitie, et ubi est maior frequentia hominum, terram lugere: sed si quis conscendat montes ipsos, ubi tantum versantur pastores cum suis gregibus, illic etiam conspicua erit Dei ira, et montes ipsi clamabunt Deum esse iratum: et interea homines ipsi nunc sibi blandiuntur, qui tamen erant interpretes, qui erant ora Dei, et quibus mandaverat reprehensionum partes, quod illi obmutescant. Nunc ergo tenemus et quid verba contineant, et quis sit huius doctrinae usus. Addit *cursum eorum fuisse malum, et robur ipsorum non fuisse rectum.* Per cursum haud dubie intelligit omnia studia, et omnes actiones, imo quem habuerunt vitae finem sibi propositum. Nam vita nostra vocatur cursus, quia non creavit nos Deus ut iaceamus uno in loco, sed proposuit nobis aliquem vivendi finem. Ideo per cursum scriptura significat omnes actiones et ipsum vivendi institutum. Postea adiungit, *omnes vires fuisse perversas,* quod scilicet omnes suos conatus applicuerint ad nocendum. Hinc igitur apparet, nisi prophetae fuissent plus quam perfidi, tunc clamandi fuisse tempus, quum tanta scelerum audacia Deum provocarent homines. Sequitur,

11. *Quia tam propheta quam sacerdos impie egerunt: etiam in domo mea deprehendi* (vel reperi) *malitiam ipsorum, dicit Iehovah.*

Hic adiungit non debere tamen mirum videri, quod prophetae sileant quum esset fortiter clamandum: quia scilicet sibi erant male conscii. Unde autem libertas nisi ex bona conscientia? Saepe quidem hypocritae, qui sibi indulgent, adversus alios sunt severi, imo plus quam oportet: sed nemo ingenue audebit vociferari adversus scelera, nisi qui innoxius est. Nam qui alios accusat, legem sibi indicere videtur, quemadmodum dicit profanus ille scriptor.[1]) Propheta igitur hic docet cur prophetae non tantum ignavi essent, sed similes truncis vel lapidibus: quoniam si clamandum erat adversus scelera, necesse erat ipsos trahi in primum ordinem, quia vita eorum prorsus dissoluta erat. Quum ergo essent omnium sceleratissimi, non poterant libere adversus alios clamare: et ideo propheta illis exprobrat, quod eorum impietas impediat quominus fungantur officio. Potest enim fieri ut quis caste et honeste et innoxie se gerat, interea vero conniveat ad aliorum scelera. Sed propheta hic duplici nomine obiurgat prophetas et sacerdotes, quod scilicet muti essent, et non susciperent causam Dei, quum viderent terram pollutam esse omnibus inquinamentis. Postea ostendit fontem huius mali, hoc est, quod ita essent ignavi, et prorsus socordes: quia non audebant verbum proferre adversus scelera, quorum erant ipsi sibi conscii, imo quorum congerie erant onusti magis quam reliquum vulgus. Nunc tenemus quo consilio addiderit propheta *tam sacerdotes quam prophetas impie egisse:* quoniam scilicet contemptus Dei, quo referti erant, deinde improbitas abstulerat illis omnem libertatem. Iam adiungit, *Etiam in domo mea reperi malitiam ipsorum,* inquit Iehovah. Exaggerat quod dixit de impietate, Quod non tantum in communi vita, et in officiis secundae tabulae essent improbi et scelerati, sed etiam corrumperent totum Dei cultum, quod ab ipsis riderentur prophetae. Quid enim est deprehendi in ipso templo scelus sacerdotum, nisi quia nundinationem exercent praetextu sacerdotii? deinde vitiant et adulterant Dei cultum, et religio illis nihil aliud est quam occasio turpis lucri, vel quaestus? Dum ergo prophetae ita pessumdant Dei cultum, legis doctrinam corrumpunt et pervertunt, ut lucrum inde faciant, vel ut dominationem sibi acquirant:

---

[1]) *Margo addit:* Cicero in Salustium. *Verum in hac Declamatione pseudo-ciceroniana nihil tale legitur. Exstat autem simile aliquid in Actione II in Verrem, lib. III init. quod citatur in libro qui inscribitur M. T. Ciceronis sententiae illustriores autore Petro Lagnerio Lut. 1546 p. 174, ubi aliud quoddam apophthegma praecedit ex illa Resp. in Salustium excerptum, quod forte editori fraudi fuit.*

ipsorum impietas non tantum perspicitur in consuetudine vitae communis, sed etiam in ipso Dei templo, hoc est, in officio sacerdotali. Iam si verum illud fuit sub lege, non mirum est si hodie tam foedum exemplum cernatur. Et hinc etiam detegitur stultitia papistarum, qui existimant se ingeniose subterfugere quidquid obiicitur de sceleribus et papae et totius foetidi illius cleri: quum respondent papam quidem posse esse sceleratum, ut sunt fere omnes: et idem etiam posse dici de cornutis episcopis: sed papam, quatenus est papa, non posse errare: item episcopos, quatenus sunt episcopi, hoc est, in ipso regimine et officio, quoniam repraesentant ecclesiam, regi spiritu sancto. Sed an meliores sunt vetustis illis sacerdotibus, quos Deus ore suo constituerat, et quibus volebat praestari obedientiam a toto populo? Hic autem propheta non tantum dicit fuisse illos sceleratos, quod impie et scelerate agerent cum suis proximis, quod furtis et rapinis ad se traherent aliena, quod essent addicti violentiae et rapacitati, quod essent proiecti ad adulterium et omne flagitium: sed *dicit ipsorum malitiam fuisse deprehensam in ipso templo*, hoc est, in ipso sacro munere, quoniam non tantum vita ipsorum scelerata erat, sed etiam corruperant impie et perfide doctrinam Dei, et everterant eius cultum.

12. *Propterea erit via eorum ipsis tanquam lubricitates, in caligine impingent, et cadent in ea, quia inducam super eos malum, annum visitationis eorum, dicit Iehovah.*

Hic denuntiat falsis prophetis et improbis sacerdotibus, instare illis iudicium Domini, quoniam populum deceperint. Sed figurate loquitur, quum dicit *viam eorum fore illis tanquam lubricitas*. Per *viam* intelligit rationes quas putabant bene esse compositas, quemadmodum alibi eodem fere sensu vocatur mensa impiorum quidquid est ipsis delectabile, imo quidquid confert ad vitam sustinendam. Sensus igitur est: Quum putabunt sibi omnia prospere esse, ac si quis iter faceret per planitiem, tunc sentient se in lubrico versari. *Via* igitur *eorum erit illis tanquam lubricitates*, hoc est, ubi visi fuerint coepisse utile consilium, et omnia prudenter sic composuisse, ut nihil infeliciter contingere ipsis possit, *via haec erit illis lubricitas*, idque in caligine. Duplicat figuram. Etsi enim quis in lubrico versatur, potest tamen sibi cavere quum aspiciet oculis periculum. Sed ubi accedit ad lubricitatem caligo, vix fieri potest, quin is qui nec stare potest, nec se movere, cadat in hanc vel illam partem: ideo dicit, *impingent et cadent in ea*. Sequitur causae redditio: quia scilicet Dominus erit ipsis infensus. Non ergo effugient ruinam, quia erit ipsis negotium cum Deo. Sed quoniam impii ex Dei patientia colligunt materiam pravae confidentiae, ita ut in suis sceleribus gloriari audeant, adiungit, *Annum visitationis ipsorum*. Quamvis ergo non statim exserat Deus manum suam ad ipsos puniendos, adveniet tamen tempus: quia annus visitationis accipitur pro tempore opportuno, quod Deus apud se statuit. Differt quidem poenas, sed ubi diu abusi sunt hypocritae et contemptores eius tolerantia, incipit repente contra ipsos fulminare: hic est annus visitationis. Sequitur,

13. *In prophetis* (et in prophetis) *Samariae vidi fatuitatem* (vel insulsum, insulsitatem): *prophetant in Baal, et errare faciunt* (vel, decipiunt) *populum meum Israel.*

14. *Et in prophetis Ierusalem vidi pravitatem, adulterando, et ambulando in fallacia: et roborant manus improborum, ut non revertantur quisque a malitia sua: erunt mihi omnes tanquam Sodoma, et habitatores eius tanquam Gomorrha.*

Hi duo versus coniunctim legendi sunt, quia dubium non est quin propheta hic comparet falsos prophetas, qui corruperant Dei cultum in regno Israel, cum iis qui Ierosolymae volebant videri sanctiores, ac magis integri. Sic autem comparat ut eos pronuntiet longe deteriores esse, qui volebant censeri fideles Dei ministri. Nam dicit *se deprehendisse in prophetis Samariae fatuitatem, in prophetis vero Ierosolymae pravitatem*. Ideo falluntur meo iudicio, qui תפלה accipiunt etiam pro pravitate. Neque enim considerant hic exaggerari per comparationem scelus eorum, qui putabant se esse maiores omni exceptione, quemadmodum loquuntur. Quantum ad prophetas Samariae, hoc est, decem tribuum Israel, pridem damnati erant, nec Ierosolymae quisquam ausus fuisset defendere eorum causam. Aperte enim desciverant a Dei cultu, et abduxerant populum ab unico templo et altari. Ergo tunc in regno Iehudah habiti sunt apostatae, et perfidi, et nebulones. Sed regnum Iehudah adhuc volebat censeri purum et innoxium: et prophetae qui illic erant gloriabantur se esse incorruptos et puros ab omni macula. Propheta igitur dicit *repertam fuisse fatuitatem in prophetis Samariae*, nempe qui decem tribus corruperant, et illic vitiaverant purum Dei cultum: sed plus esse sceleris in prophetis Ierosolymae et regni Iehudah, quoniam non fuerint tantum insipidi, sed consulto everterint omnem pietatem, et permiserint licentiam omnium scelerum, ita ut quasi vexillum gestarent ad probandam omnem speciem nequitiae. Videmus ergo quodnam sit Ieremiae consilium, nempe prophetas regni Iehudah superare impietate alios prophetas, quos tamen superbe damnabant: quoniam non tantum insulsi fuerint ac fatui, sed conspiraverint data

opera adversus Deum, et fuerint manifesti hostes non tantum pietatis, sed legum omnium. Quantum ad verba spectat, dicit *se reperisse fatuitatem in prophetis Samariae.* Loquitur autem in persona Dei, qui solus est idoneus iudex. Et causam insulsitatis adiungit, *Quoniam scilicet prophetaverint in Baal, et errare fecerint populum Israel.* Si tantum de ipsis loquutus esset Ieremias, haud dubie exaggerasset illorum crimen: sed quia opponit ipsos deterioribus, contentus est fatuitatis nomine: quasi diceret, Si quis ipsos seorsum consideret, erunt quidem scelerati, et non poterunt satis atrociter puniri: verum si in comparationem veniant cum prophetis Iehudah, erunt fatui duntaxat, vel insipidi. Ergo sic resolvi debet copula, *In prophetis quidem Samariae vidi fatuitatem:* aliter vero in sequenti membro, *sed in prophetis Ierosolymae vidi pravitatem:* adversative legendus est hic versus, prior vero per concessionem. *In prophetis* ergo *Ierosolymae vidi pravitatem.* Sequitur, *Adulterium perpetrat, et ambulat in fallacia.* Interpretes existimant esse mutationem numeri. Sed quid si referantur istae duae voces ad populum? quasi diceret Ieremias, Si quis sit adulter, si quis ambulaverit in fallacia, hoc est, si quis sit fraudulentus, *roborant manus improborum.* Et certe sensus hic videtur esse rectior. Ostendit igitur Ieremias quomodo superent impietate alios prophetas, nempe quoniam ubi vident grassari ab una parte adulteria, ab altera autem fraudes, rapinas et periuria, dissimulant: neque id tantum, sed suscipiunt patrocinium sceleratorum, et roborant manus improborum, et addunt audaciam perverso furori. Nam ut metus debilitat manus, ita etiam verecundia. Quum ergo isti prophetae tam pudore quam metu tolerarent impios et sceleratos, *roborabant ipsorum manus,* hoc est, dabant ipsis plus fiduciae, ut se liberius et maiore licentia proiicerent ad omne malum. *Ne revertantur quisque a malitia sua,* inquit. Hoc ad explicationem additum est. Nam sicut dixi, vel Dei metus, vel hominum verecundia frangit ipsorum audaciam: ubi autem confirmantur, tunc perrumpunt, et sese obdurant ad obstinationem. *Ne* ergo *revertantur quisque a malitia sua.* Tandem subiicit, *Erunt mihi omnes tanquam Sodoma, et habitatores eius tanquam Gomorrha.* Videmus restringi hanc sententiam ad cives Ierosolymae. Dicit ergo Deus prophetas illos similes fore Sodomitis, et cives Ierosolymae fore similes civibus Gomorrhae. Hoc non debet tantum de sceleribus intelligi, sed de poena: quasi diceret, non plus sperandum esse veniae, quam Sodomitis, quoniam ad extremum usque provocaverint iram Dei, ut iam illis parcere nequeat. Nunc sequitur,

15. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum super* (vel, ad) *prophetas istos, Ecce ego cibabo eos amaritudine* (aut, veneno, alii vertunt, absynthio לענה: sed nomen absynthii non videtur quadrare: ubicunque enim ponitur haec vox, significat amaritudinem noxiam, et virulentam, et mortiferam): *et potabo eos aquis veneni,* (alii vertunt, fellis: diximus alibi de hac voce ראש), *quoniam a prophetis Ierusalem egressa est impietas in totam terram.*

Hic versus proprie dirigitur in prophetas regni Iehudah, sicuti ex fine colligitur: et ita confirmatur expositio, quam sequutus sum, nempe quod Deus culpam aliorum extenuet, dum loquitur de prophetis Ierosolymae, qui sibi arrogabant plus sanctitatis. Pronuntiat autem venenum illis fore pro cibo, et fel pro potu: quasi diceret, Ego ipsos persequar omni genere poenarum. Nec dubium est quin idem exprimat quod nuper dixi, nempe mensam ipsis fore in laqueum. Semper enim impii existimant se elabi posse suis artibus. Deus ex opposito pronuntiat, quamvis parata sit ipsis mensa, nihil illic reperturos, nisi venenum tam in cibo, quam in potu. Nam sicuti filiis Dei et sinceris eius cultoribus mala in salutem vertuntur, sic etiam impiis, ac sceleratis eius contemptoribus necesse est omnia cedere in perniciem, cibum scilicet, et potum, et viam, et quidquid tale est. Sequitur causa, *quod scilicet egressa sit impietas in totam terram a prophetis Ierusalem:* quibus verbis dicit, ipsos autores esse omnium malorum, ita ut prae ipsis prophetae Samariae possint censeri aliqua ex parte iusti. Nec vero dubium est quin duriter accepta fuerit haec doctrina. Sed videmus qua necessitate fuerit coactus Ieremias sic loqui: nempe quoniam adhuc manebat lucerna Dei Ierosolymae, sicuti pluribus locis dicitur, nec prorsus exstincta erat lux sanae doctrinae: profitebantur se perstare in obedientia legis, interea erant aliis multo peiores, quoniam scilicet non tantum corruptus erat Dei cultus in templo, et urbe, sed passim regnabant adulteria, fraudes, rapinae et alia genera scelerum. Addit,

16. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ne audiatis verba prophetarum, qui prophetant vobis: evanescere faciunt ipsi vos, visionem cordis sui loquuntur, non ex ore Iehovae.*

Haec etiam doctrina potuit videri asperior, et gravius offendere animos populi, quum vetaret Ieremias audire doctrinam prophetarum. Concedit enim illis propheticum nomen, quod sacrum erat: interea autem detrahit illis fidem, et abdicat omni dignitate. Non loquitur de magis, vel impostoribus, qui alieni essent a populo Dei: non loquitur de Aegyptiis vel Chaldaeis, vel similibus: non loquitur

etiam de prophetis Samariae: sed qui quotidie sese ostentabant in templo, et magnifice iactabant se divinitus electos esse, praeditos spiritu revelationis, nihil afferre nisi quod Deus mandaverat. Quum ergo tales vetaret audire Ieremias, fieri non potuit quin gravis perturbatio subiret praesertim animos simplicium. Quid hoc sibi vult? cur patitur Deus istos nebulones locum occupare in templo, et illic exercere munus propheticum: et tamen esse falsarios, et periuros, et impostores? Quemadmodum hodie videmus multos consternari propter dissidia, quibus hodie ecclesia scinditur, et quasi lacerata est: cogimur adversus eos confligere, qui arrogant sibi nomen catholicae ecclesiae, qui iactant se esse episcopos, vicarios Christi, successores apostolorum. Quum ergo rudes vident tam hostiles conflictus in medio sinu ecclesiae, fieri non potest, quin terreantur, et quin etiam hoc offendiculum graviter concutiat eorum fidem. Ideo locus hic apprime observandus est: quia etsi initio turbari potuit rude vulgus hac prohibitione: quisquis tamen serio timuit Deum, mentem suam collegit, ut discerneret inter veros et falsos prophetas: et Deus nunquam electos suos destituet spiritu iudicii, et discretionis, quum certabunt hinc inde doctores et magni tumultus ecclesiam fere pessumdabunt: quin tunc quoque, ut dixi, semper retinebit electos suos, modo pie et humiliter studeamus nos subiicere eius verbo: diriget etiam nos manu sua ne fallamur. Ergo quum Ieremiam Deus instruxerit hoc mandato, ut vetaret pseudoprophetas audiri, hodie ne miremur, si probi doctores, et qui cupiunt asserere veram et sinceram pietatem, cogantur insurgere adversus titularios istos, qui sub larvis pastorum et praesulum et episcoporum delitescunt, ut fucum faciant miseris et rudibus. *Ne audiatis*, inquit, *verba prophetarum, qui prophetant vobis*. Addit, *Quia evanescere vos faciunt*, hoc est, infatuant vos. Sed nondum hoc poterat sufficere, nisi addita fuisset certior confirmatio. Dicit igitur Ieremias ipsos proferre visionem cordis sui, non autem loqui ex Dei ore. Haec nota fallere nunquam poterit, nisi quis sponte se proiiciat in laqueos et insidias Satanae: quemadmodum multi ultro appetunt decipi, imo accersunt sibi mendacia: verum quisquis animum suum ad studium veritatis adiiciet, nunquam poterit decipi, si hac nota, quae nobis proponitur, discernat inter prophetas. Nam quisquis loquitur ex sensu proprio impostor est. Nemo igitur censeri debet bonus doctor nisi qui loquitur ex ore Dei. Sed hic poterit moveri quaestio, quomodo intelliget simplex vulgus, alios loqui ex Dei ore, alios autem proferre sua commenta? Respondeo, tunc legis doctrinam satis valuisse ad dirigendas populi mentes, modo ne oculos clauderet. Quod si lex sufficere potuit illo tempore, nunc certe Deus clarius nobis affulget tam per suos prophetas, quam per evangelium. Ergo ubi Deus semel testimonium reddidit, fieri non potest quin quisquis cupit se addicere in eius obsequium simul cognoscat quid rectum sit, quid sequi, vel fugere expediat. Nunc videmus quanta sit huius loci utilitas. Nihil enim miserius est, quam imposturis hominum huc et illuc raptari, et abduci a via salutis. Ergo nihil magis optabile est, quam certo tenere viam. Deus autem hic digito demonstrat viam, quum dicit posse tuto audiri quicunque loquuntur ex eius ore, alios autem esse repudiandos, utcunque nomen propheticum obtendant, et ita sub fuco autoritatis velint sibi subiicere quasi captivas hominum mentes. Et hoc hodie poterit sufficere ad dirimendas omnes controversias. Nam hinc certe pendet quidquid nunc quaestionum agitatur in mundo. Papistae volunt recipi pro oraculis sua commenta, obtendunt nomen ecclesiae: nos autem ex opposito dicimus, comprehendi perfectam sapientiam in lege, prophetis et evangelio. Ergo si attendere placeat ad os Dei, facile erit componere omnes lites. Et hinc etiam sequitur, papistas ideo decipi, quoniam non dignantur interrogare os Dei, sed malunt sese mancipare hominibus, et eorum mendaciis, quam sciscitari quid Deo placeat. Loquutus est enim ipse, et non loquutus est in abscondito, hoc est, non per ambages, nec obscure. Nihil enim est clarius eius doctrina, modo non malitiose caecutiant homines. Postea addit,

17. *Dicentes dicendo iis, qui me contemnunt, Loquutus est Iehovah, pax erit vobis, et omnibus qui ambulant* (cunctis ambulantibus, est quidem singularis numerus, ad verbum, cuique ambulanti) *in pravitate cordis sui, dicunt, Non veniet super vos malum.*

18. *Nam quis stetit in consilio Iehovae? et vidit, et audivit sermonem eius? quis attendit ad sermonem eius, et audivit?*

Aliam notam apponit Ieremias, qua dignosci possint falsi prophetae a veris, quod scilicet blandiantur improbis et sceleratis Dei contemptoribus. Repetit ergo quod nuper dixerat, nempe ipsos roborare manum improborum, ita ut obdurescerent in sua impietate, et abiicerent omnem poenitentiae studium. Etsi enim aliis verbis utitur: summa tamen eodem reddit, *quod promiserint pacem*, hoc est, prosperitatem, Dei contemptoribus. Nam nomen שלום tantundem valet ac bene esse, ac feliciter. *Dicunt* igitur *iis qui me vilipendunt*, vel reiiciunt. Nam נאץ utrumque significat. Duplicatio etiam non caret pondere, quum dicit אמרים אמור. Scimus enim quanto fastu pseudoprophetae audeant ingerere sua somnia. Nam aguntur spiritu superbiae, ut sunt filii diaboli. Hinc igitur illa securitas, ut

pronuntient perinde ac si delapsi essent e coelo. *Dicunt* igitur *dicendo*, hoc est, promittunt, et quidem impudenter, pacem fore omnibus Dei contemptoribus, neque id modo, sed praetexunt Dei nomen, *Loquutus est Iehovah.* Volunt igitur censeri organa spiritus sancti, quum tamen futiliter proferant suas imaginationes, ut prius dictum fuit. Et ideo improprie posuit Ieremias nomen visionis, quum dicit, *Loquuntur visionem cordis sui.* Est in hac voce concessio. Poterat enim simplicius dicere, Proferunt nugas duntaxat, nempe mendacia quae sibi fabricarunt. Sed ponit nomen חזון, quod per se debebat esse in pretio. Interea autem significat esse simias duntaxat prophetarum, ubi garriunt de visionibus, et plenis buccis praedicant se afferre spiritus revelationes. Concedit igitur illis improprie, ipsos videre: sed quid? nempe *quod cor ipsorum somniavit.* Ita etiam nunc perstringit eorum arrogantiam, quum inducit ipsos utentes hac praefatione, *Loquutus est Iehovah, pax erit vobis.* Deinde, *Promittunt,* inquit, *ambulantibus in pravitate cordis sui omnia feliciter cessura, Non veniet malum super vos:* quasi diceret, Promittunt impunitatem omnibus sceleratis. Versus qui sequitur, solet ita exponi, quod Ieremias exprobret falsis doctoribus incuriam, quia non attendant ad Dei sermonem, ac pro nihilo ducant quidquid lex continet. Sed videntur mihi certe hallucinari interpretes. Nam potius Ieremias uno contextu hic demonstrat, quam insolenter et proterve sese efferrent falsi doctores, quum auderent sese opponere bonis et fidelibus Dei servis, *Quis stetit in consilio Iehovae?* Non dubium est quin per subsannationem ita loquuti sint de veris prophetis, Quid? isti denuntiant vobis pestem, bellum, famem, quasi essent angeli, quos Deus e coelo misisset: *An steterunt in consilio Dei?* Contexo igitur hunc versum cum superiore: quia certo persuasus sum, hic referri petulantiam qua usi sunt falsi doctores ad veros refutandos. Et exemplum nostri temporis poterit hunc locum familiariter nobis exponere. Nam ubi papistae vident se redactos ad extrema, ut nihil obstrependo et mentiendo proficiant, decurrunt ad hoc cavillum, Ho, si oporteat statuere de religione tantum ex lege et prophetis et evangelio, quid illic certum reperietur? nam scriptura est quasi nasus cereus: est enim flexibilis in utramque partem, et nullus sensus potest certo elici: ita omnia manebunt perplexa et ambigua, si autoritas sit duntaxat penes scripturam. Videmus ergo ut hodie hostes veritatis, dum non possunt aliter tegere suam foeditatem, conentur omnia involvere, et detrahere verbo Dei fidem, et tales tenebras inducere, ut non differat album a nigro, ut lux permixta sit tenebris. Talis igitur fuit protervia in falsis illis doctoribus. Nam Ieremias et similes quum in medium prodirent, denuntiabant non posse amplius differri Dei vindictam, quoniam populus non desineret eam provocare: et profitebantur se esse praecones Dei, testes arcani consilii eius: nebulones autem isti ut sopirent conscientias, imo obstupefacerent, dicebant, He, *Quis stetit in consilio Iehovae? quis audivit? quis attendit? quis vidit?* omnia haec sunt incerta: et quamvis severe minentur isti vobis pestem, bellum, et famem, tamen non est quod metuatis: sitis ergo securi, et placide ac suaviter indulgete vobis, quia non tenent consilium Dei. Et hunc sensum videbimus postea confirmari quum dicit propheta, ואם עמדו בסודי, hoc est, Si stetissent in consilio meo, dicit Iehovah. Neque enim dubium est, quin retorqueat in ipsos quod perverse iactabant. Sed nunc sequitur,

19. *Ecce turbo* (vel tempestas) *Iehovae cum furore* (vel, cum iracundia) *egreditur, et turbo impendens super caput impiorum cadet* (vel, turbo cadens cadet: est participium התפעל, et postea est simplex verbum: sed eadem est radix utriusque. Differam in proximam lectionem. Cras non legam, quia nos occupabunt promotiones, ut scitis).

Repetendus est nobis versus quem postrema lectione coeperam interpretari, *Ecce tempestas (vel turbo) Iehovae cum furore egredietur, et turbo impendens super caput impiorum residebit,* vel cadet: יחול enim utrumque significat. Vehementius insurgit propheta contra falsos doctores: quia scilicet fere stupidi sunt. Nemo enim eo prorumpit audaciae, ut se Deo opponat, nisi qui iam excaecatus est a Satana. Agit igitur propheta noster cum falsis doctoribus, non secus ac cum phreneticis vel lethargicis. Dicit *iram Dei venturam instar turbinis.* Quamvis enim ponat priore loco nomen turbinis vel procellae, in sensu tamen nihil est ambiguum. Et adiungit non posse ipsos effugere, quin ira Dei ipsis incumbat, et tandem in ipsis resideat. Hic autem communis est scripturae usus, acrius agere cum hypocritis, praesertim cum falsis doctoribus: quia illic horrendum in modum regnat Satan. Et certe, quemadmodum iam dixi, nisi quis illis praestigiis esset fascinatus, nunquam auderet se Deo opponere. Non mirum igitur est, si propheta noster fulminet adversus impios illos doctores: quoniam ludus et iocus illis erat abuti sacro Dei nomine ad fallendum populum. Postea addit,

20. *Non revertetur iracundia Iehovae usque dum fecerit, et usque dum stabilierit cogitationes cordis sui: in extremitate dierum intelligetis hoc intelligentia* (hoc est, intelligetis huius rei intelligentiam, ad verbum).

Confirmat proximam sententiam, ne existiment hypocritae, quibuscum agit, fore levem aliquam castigationem, quae cito pertranseat. Quanquam enim videant saepe armatam Dei manum, fruuntur tamen hoc solatio, quod sperant brevem exitum. Ergo hic admonet Ieremias, ipsos longe decipi, si existiment posse discuti vindictam, quae instat, tanquam nebulam: quia Deus non desinet ipsos persequi, donec prorsus consumpserit. Alia etiam securitas fallit impios. Nam minis propheticis non moventur. Existimant enim Deum quodammodo ludere, quoties interitum ipsis denuntiat. Et certe quod tam secure sibi indulgent reprobi, non aliunde contingit, nisi quia non persuadent sibi Dei sermonem coniunctum esse cum effectu. Quoniam ergo terrorem non incutiunt hypocritis Dei minae, propheta hic pronuntiat, non esse cur se vana spe decipiant, quasi Deus tantum verba profunderet, nulla autem esset vindictae exsequutio. *Non revertetur*, inquit, *furor Iehovae*, *donec perfecerit et stabilierit cogitationes cordis sui*. Ostendit Ieremias, Deum non futiliter loqui per servos suos, quemadmodum multa hominibus temere excidunt: lingua enim saepe praeit mentem. Sed hic admonet, longe Deum ab hominibus differre, quia serio loquitur: et sermo propheticus certum est testimonium arcani eius consilii, ut paulo post iterum dicetur. Haec ratio est cur nominet *cogitationes cordis sui*. Interea non debemus imaginari Deum nobis esse similem, ac si animo hoc vel illud conciperet, et versaret multa consilia, et nunc unum, nunc aliud veniret in mentem: haec nimis crassa sunt, nec possunt cadere in Dei naturam. Sed metaphorice *cogitationes Dei* vocat Ieremias consilium eius certum et stabile, quod fideliter declarat per suos prophetas. Interdum quidem minatur Deus, ut revocet homines ad poenitentiam sed hoc tenendum est, ipsum nec varium esse, nec mutare consilia. Quidquid ergo proferunt in eius nomine prophetae, hoc manat ex arcano eius consilio: et perinde est ac si cor suum nobis in medium proferret. Et hoc ad commendationem propheticae doctrinae non parum valet, ubi Deus cor suum cum ore coniungit. Os Dei nomino ipsam doctrinam. Dicit autem eam proficisci ex profundo cordis affectu. Sequitur ergo, nihil in sermone Dei esse frustratorium, ut loquuntur: quia hic pronuntiat esse cogitationes cordis sui quaecunque mandavit servis suis. Stabilire autem hic ad exsequutionem refertur. Summa est, Deum nunc pronuntiare sententiam contra populum quae retractari nequeat, quoniam semel decreverit perdere tam obstinatos in suis sceleribus homines. Videtur autem respicere ad verbum יחול quod posuerat: significat, ut dixi, cadere, significat etiam residere, vel incumbere. Eodem sensu nunc dicit *iram Dei non reversuram*, ut cursum scilicet reflectat, *quousque compleverit quod iam decretum est*, nempe quod Deus apud se statuit de interitu populi. Adiungit, *In extremitate dierum intelligetis in hac re intelligentiam*, est ad verbum. Simplicius reddere licebit, Percipietis huius rei intelligentiam, vel, cognoscetis quid hoc sibi velit. Non dubium est quin propheta insultet eorum socordiae, qui affici tam sanctis monitionibus non poterant. Scimus quanta sit impiorum durities, praesertim quum eorum mentes et corda Satan occupat. Nullum igitur ferrum, nullus lapis tantam habet duritiem quanta est in reprobis: et quodammodo incursant adversus Deum cum sua obstinatione, ac si victores essent spernendo omnes eius admonitiones et minas. Ideo propheta deridens hanc socordiam, vel potius hunc furorem, dicit, *intelligetis*, *sed sero*. Nam per *extremitatem dierum*, intelligit tempus quod Deus irae suae destinaverat. Atqui Deus ipsos mature monebat, ut resipiscerent antequam venisset tempus iudicii. Perinde igitur est ac si relinqueret eos in suo stupore, ac diceret, non posse tamen effugere manum Dei sua pertinacia: quemadmodum quum Paulus dicit (1. Cor. 14, 38). Qui ignorat, ignoret, non dubium est quin pervicaciam eorum refellat, qui non admittunt vel sanam doctrinam, vel recta consilia. Sic ergo propheta hic docet, nihil lucrifacturos hypocritas, quum Deo opposuerint et contumaciam et improbitatem suam: quia sentient nimium sero Deum non frustra loquutum esse. Videmus ergo per *extremitatem dierum* intelligi tempus illud, quo clausa erit ianua, quia scilicet Deo non responderint mature, quum ipsos ad se invitaret et proponeret illis spem salutis. Nunc ergo tenenda est altera sententia, nempe, ut quaeramus Deum dum inveniri potest, invocemus eum, dum prope est. Nam si abutimur eius tolerantia, et hodie spernimus eum loquentem, sero sentiemus, et non sine gravissimo dolore, nos fuisse fascinatos a diabolo, quod non responderimus vocanti. Sequitur,

21. *Non misi prophetas, et ipsi cucurrerunt: non loquutus sum ad eos, et ipsi prophetarunt.*

Iterum propheta noster admonet Iudaeos, ne blanditiis falsorum doctorum corrupti minas Dei pro nihilo ducant. Diximus enim sopitas tunc fuisse populi mentes, quum impunitatem falsi doctores promitterent: et nulla est pestis deterior, quam ubi sub Dei nomine falsi doctores nobis delitias faciunt, et repellunt omnem metum et sollicitudinem. Morbus ille grassatus fuit in veteri populo, ut hodie quoque grassatur. Maior enim pars mundi semper appetit adulatores: et Deus ubi videt homines ita sibi parcere, et quodammodo accersere sibi decipulas, laxat fraenum Satanae, et

eius ministris, ut decipiant miseros, qui ita falli sponte cupiunt. Consilium igitur Ieremiae fuit, saepius reducere populo in memoriam, nihil aliud esse omnes blanditias, quam praestigias Satanae, aut venenum aliquod mortiferum, quo obstupefiunt omnes sensus. Quemadmodum enim si quis venenum propinet, quod exstinguat et sensus corporis, et intelligentiam animae, actum est de misero qui ita fuerit suffocatus: hoc idem cernere licet in falsis doctoribus, ubi demulcent miseros peccatores, et promittunt illis bene fore, quemadmodum postrema lectione vidimus. Quoniam autem difficile est expergefacere homines ab illo torpore, qui fere ingenitus est a natura: deinde quia subinde Satan repetit easdem insidias, necesse fuit sancto prophetae, insistere magis ac magis in hac doctrina. Dicit autem Deus, *se non misisse prophetas, et tamen ipsos cucurrisse.* Nam haec obiectio poterat in speciem videri sufficere adversus Ieremiam quod unus esset: ex opposito autem starent prophetae in magno numero. Naturae autem sensus hoc dictat, credendum esse centum hominibus potius quam uni. Unus ergo erat Ieremias, magna autem pseudoprophetarum copia. Deinde nomen propheticum erat commune omnibus. Ita necesse fuit occurrere exceptioni, quae poterat contemptibilem reddere sanctum Dei servum. Ergo discrimen ponit inter falsos doctores, quibuscum certabat, et inter se: quasi diceret, Ego quidem unus sum, sed missus a Deo: et probe mihi sum conscius legitimae vocationis: deinde re ipsa ostendere paratus sum, me non afferre commenta cerebri mei. Ne igitur vos fallat haec perversa comparatio unius hominis cum magna multitudine. Nam hic non agitur de hominibus, nec de eorum autoritate: sed quaerendum est, quisnam illis sit autor. Si Deus est mihi autor functionis meae, ego unus supero totum mundum: si illi non fundati sunt in vocatione Dei, etiam si essent plures centuplo, tamen evanescit quidquid iactant. Nam soli Deo habenda est fides. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *prophetas currere sed non fuisse missos: prophetare, sed non esse instructos ullis Dei mandatis.* Hic autem locus primo docet neminem dignum esse audientia, nisi qui Dei verus est minister. Duo autem necessaria sunt, ut quis se talem esse probet, nempe vocatio: deinde fides et integritas. Quisquis ergo se ingerit, quamvis obtendat nomen propheticum, potest tuto repudiari, quia Deus sibi uni hoc proprium vendicat, nempe ut audiatur. Iam simplex et nuda vocatio non sufficeret, nisi qui vocatus est fideliter operam Deo suo impendat. Utrumque hic notatur, quia dicit *prophetas currere, et tamen non esse missos,* deinde, *loqui, et destitui tamen Dei mandato.* Fateor quidem diversis verbis rem unam et eandem hic repeti ex communi linguae hebraicae usu: tamen maior est expressio in secundo membro, quia mittere proprie ad vocationem spectat, mandare autem ad ipsam exsequutionem. Deus enim priore loco eligit prophetas suos, et munus docendi illis iniungit: postea praecipit quid dicturi sint, et quasi illis verba dictat, ne quid a se confictum afferant, sed tantum praecones sint, quemadmodum alibi visum fuit. Iam hinc etiam colligimus, non promiscue aures nostras debere apertas esse impostoribus, qui Dei nomen audacter obtendunt: sed discernendum esse inter veros et falsos doctores. Neque enim hic cum paucis hominibus disputat Ieremias, sed alloquitur totum populum. Et finis huius doctrinae est, frustra sub ignorantiae praetextu velle elabi qui non attenti sunt ad puram doctrinam: quia nisi data opera et Deum et verbum eius negligerent, poterant cognoscere quibus habenda esset fides. Sequitur ergo frivolum esse effugium quod hodie quasi sacrum asylum multi esse putant, nempe dum causantur se deceptos fuisse a falsis doctoribus. Nam videndum est, et diligenter inquirendum quorsum Deus miserit: deinde, quinam prodeant ex eius schola, ne quid aliud doceant, nisi quod acceperint ex sacro eius ore. Hic de vocatione non disseram prolixius: si quis brevissimam definitionem quaerat, est duplex vocatio, una interior, altera vero quae ad ordinem pertinet, et ideo potest vocari externa, vel politica. Externa autem vocatio nunquam legitima erit, nisi praecedat illa interior. Neque enim nostrum est creare vel prophetas, vel apostolos, vel pastores. Hoc enim est speciale spiritus sancti donum. Proinde ut centies quis vocatus fuerit, et electus hominum suffragiis, non tamen poterit censeri legitimus minister, nisi vocatus fuerit ipse a Deo: quia requiruntur praeclarae dotes ad munus apostolicum et propheticum et pastorale, quae non sunt in hominum manu vel arbitrio. Videmus itaque semper necessario requiri arcanam Dei vocationem ut quis sit vel propheta, vel apostolus, vel pastor. Vocatio autem secunda ordini adiuncta est. Deus enim vult omnia inter nos geri rite, et non confuse. Hinc igitur mos eligendi. Sed saepe continget ut sufficiat, praesertim ad tempus, Dei vocatio. Nam ubi nulla est ecclesia, nisi Deus excitet extra ordinem doctores, nullum erit remedium malo. Ergo vocatio ordinaria, de qua nunc loquimur, pendet ex statu rite composito. Ubicunque igitur est ecclesia Dei, habet suas leges, habet certam rationem gubernationis: illic nemo debet sese ingerere, etiamsi angelos omnes aequaret sanctimonia, ad munus propheticum vel pastorale. Sed ubi nulla est ecclesia, Deus singulari modo excitat doctores, qui electi non sunt hominum suffragiis: quia hoc fieri non potest, ubi nulla est forma ecclesiae. Argumentum quidem hoc longe

fusius tractari meretur: sed quia non soleo digredi in locos communes, satis est tenere quod ad praesentem locum utile est cognitu, nempe nullos debere agnosci pro Dei servis et doctoribus ecclesiae, nisi qui missi sunt, hoc est, quibus Deus manum porrexit, ut has partes iniungeret. Iam quia vocatio interior Dei non potest certo dignosci a nobis, videndum est an qui loquitur sit organon spiritus Dei. Quisquis enim sua commenta futiliter afferet, ille indignus est audientia. Quare, qui loquitur, ostendat re ipsa se legatum esse Dei. Quomodo autem ostendet? nempe si loquatur ex ipsius Dei ore, hoc est, nihil proprium ingerat, sed fideliter quasi de manu in manum tradat quod divinitus accepit. Sed quoniam adhuc esset in ea re aliqua perplexitas, sequitur,

22. *Quod si stetissent in consilio meo*, *certe* (copula enim ita resolvi debet) *audire fecissent verba populum meum* (hoc est, docuissent populum meum sermones meos), *et reduxissent eos a via sua mala, et a malitia studiorum ipsorum.*

Hic versus est quasi explicatio proximi. Possent enim multi perplexi haerere, si tantum hoc diceretur, nullos esse idoneos, vel legitimos doctores, nisi qui missi sunt et qui instructi sunt certis Dei praeceptis. Ideo propheta hic nos ad doctrinam revocat, quae certa et manifesta esse debet. Deus enim tradiderat summam totius verae doctrinae in lege sua. Quum ergo tota sapientiae perfectio comprehensa esset in lege, sicuti inde hauserunt prophetae quidquid in ipsorum scriptis legimus, non potuit illa excusatio admitti, Unde sciemus prophetas loqui ex ore Dei? nihil afferre commentitium? habere mandata quae Deus probat? Propheta igitur revocat Iudaeos ad legem ipsam, ac si diceret, quemadmodum etiam Moses loquitur, Non opus esse transscendere nubes, vel descendere in abyssos, vel cursitare ultra mare. Nam lex, et verbum prope est in ore tuo, hoc est, Deus vobis proposuit quidquid necessarium est, ac utile cognitu. Hoc ergo vobis satis superque patefactum est. Nec iam ullius rei necessariae obscura erit cognitio, si attenti estis ad legem. Ergo ignaviae vestrae non modo crassus error causa est, sed etiam contumacia, ubi praeterita lege ultro manetis suspensi, et inquiritis ubinam est via? Haec est via, dicebat Moses, ambulate in ea. Nunc ergo tenemus consilium Ieremiae: dixerat non alios debere audiri, nisi qui missi essent, et qui loquerentur ex ore Dei: nunc autem explicat quid hoc sibi velit, nempe quia lex contineat totam sapientiae summam. Sed quia prius induxerat pseudoprophetas secure ridentes veros et sinceros Dei servos, quum obiicerent, Quis stetit in consilio Dei? fingunt isti se delapsos esse e nubibus, territant vos atrocibus minis: quasi vero essent angeli coelestes. Quum ergo pseudoprophetae ita contemptim loqui solerent de servis Dei, ac obiicerent non stetisse in Dei consilio, nunc retorquet adversus eos Ieremias: *Si stetissent*, inquit, *in consilio meo, certe loquuti essent ex lege mea:* quasi diceret, Detrahunt fidem servis meis, quia sunt homines, et non angeli. Negant igitur fuisse meos consiliarios: ita faciunt ut totus populus vilipendat salutis doctrinam. Atqui sunt tamen aliqui prophetae, quos ego misi: nunc si velint haberi tales, probent: quae erit vera probatio? *Si stetissent in consilio meo, certe notum fecissent sermonem meum populo meo:* et quisnam est ille sermo? Sequitur etiam definitio, nempe sermo legis: *Reduxissent a mala via populum errantem.* Videri posset locus hic obscurus, sed ex contextu ipso possumus colligere hanc fuisse genuinam prophetae mentem: quod scilicet voluerit coarguere falsos doctores, ne amplius iactarent Dei nomen, et falso praetexerent munus propheticum, et titulo illo gloriarentur. Dicit enim hinc facile probari, non esse Dei prophetas, quoniam non doceant fideliter quod debuerant petere ex lege. Certum quidem est, neminem fuisse Dei consiliarium, quemadmodum scriptura pluribus locis dicit, dum vult refellere eorum arrogantiam, qui pro sua curiositate penetrant in arcana Dei iudicia: et Paulus quum de aeterna Dei electione loquitur, quia hoc est incomprehensibile arcanum, exclamat (Rom. 11, 34), Quis consiliarius eius fuit? Et similiter loquitur prioris ad Corinthios capite secundo (v. 16). Quorsum? nempe ut compescat humanae mentis temeritatem, quae perrumpit longius quam fas sit. Sed postea per modum correctionis adiungit Paulus, Nos autem mentem Christi tenemus. Quare? consilium enim suum patefecit nobis. Quum igitur negarent pseudoprophetae servos Dei fuisse eius consiliarios, poterant quidem simpliciter hoc dicere, quatenus erant homines mortales: sed interea consilium illorum fuit detrahere fidem verbo Dei, et abrogare: ita non homines ipsos, sed Deum potius cogebant in ordinem. Haec fuit intolerabilis contumelia adversus Deum. Caeterum nunc propheta retorquet adversus eos: Nullus ergo in mundo erit Dei propheta? atqui fixum illud erat, semper fuisse aliquos Dei prophetas. Et nemo apud Iudaeos negare ausus fuisset, Mosen loquutum esse divinitus. Hoc igitur concesso nunc oblique perstringit eos Ieremias, Ubi erunt Dei prophetae? Quoniam sibi arrogabant hoc elogium, dicit, *Certe non stetistis* in consilio Dei. Quare? nam consilium Dei comprehensum est lege ipsa. Quia ergo disceditis a doctrina pietatis, quia nullum est aedificandi studium, quia doctrina vestra non instituit homines ad timorem Dei, et non adducit ad poenitentiam, sequitur vos non esse Dei consiliarios, neque prophetas. Ut

autem hoc melius pateat, tenendum est illud Mosis, nempe esse Deo sua arcana: sed quaecunque tradita sunt in lege, spectare ad nos, et ad filios nostros. Non est igitur per multas ambages quaerendum, quisnam sit verus Dei propheta. Illi enim extra controversiam audiri merentur tanquam angeli, qui fideles sunt legis interpretes: qui autem nos abducunt a lege, secure et audacter reiiciendi sunt. Sed definitio simul tenenda est quum dicit, *Reverti fecissent populum meum a via sua mala, et a malitia studiorum suorum.* Nam scimus pessimos quosque proterve obtendere sermonem Dei: quemadmodum hodie papistae quamvis inebriaverint totum mundum impiis deliriis, iactant tamen se esse Dei servos. Ergo propheta postquam in genere loquutus est de verbo Dei, addit specialem notam, nempe quod illa est Dei doctrina, quae aedificat, quae instituit, et format homines ad poenitentiam, ad timorem Dei, sicuti Paulus dicit scripturam esse utilem (2. Tim. 3, 16). Vult enim hoc verbo coarguere perversos omnes scripturae interpretes, ut multi tunc sese venditabant pro optimis doctoribus, quum tamen aures tantum pascerent eas titillando. Quoniam ergo tunc multi ostentationi potius quam aedificationi operam dabant, Paulus dicit scripturam esse utilem, et ideo conspuit adversus omnes expositiones, in quibus nulla est utilitas. Sic etiam hoc loco propheta hunc rectum esse usum scripturae et legitimum demonstrat, si homines revocentur a via sua mala. Est quidem synecdoche in hac loquutione, quia si tantum hortemur homines ad poenitentiam, non magnus erit profectus: et hoc esset mutilum, quia poenitentiae doctrina friget absque fide, et absque invocatione nominis Dei. Sed propheta hic noluit singulas partes sanae et utilis doctrinae recensere: satis habuit refellere falsos doctores, quod vellent soli in pretio haberi: interea autem nullum esset ipsis aedificandi studium, quia videbant omnia pessum ire, videbant scelera passim grassari, videbant horribilem Dei contemptum: caecutiebant ad haec omnia. Ergo hinc facile colligi potuit, neque fideliter ipsos operam suam Deo impendere, neque probe salutem ecclesiae curare: quia ita prodebant miseras animas, quibus videbant instare interitum. Tenemus ergo nunc totum prophetae consilium. Non dubium autem est, quin *viae malae* addiderit *malitiam studiorum*, ut magis detegeret socordiam eorum, qui in tanta necessitate silebant, et manebant ignavi: aliquando opus erit mediocri correctione: sed ubi populus sibi permisit extremam licentiam malorum, ubi impunitas omnia occupat, ubi etiam tales sunt corruptelae in communi vita, ut nihil prorsus maneat integrum, si cesset et constricta sit lingua doctoris, nonne merito dicetur ignavus canis, et mutus? Sic etiam propheta exaggerat socordiam, cuius hic accusat falsos doctores, quod silerent tanquam rebus bene compositis, quum tamen non modo vulgaribus delictis offendi deberent, sed tanta scelerum congerie, quia scilicet populus non uno genere duntaxat, sed in omnibus partibus sese prostituerat ad contemptum Dei et legis. Postea sequitur,

23. *An Deus e propinquo ego, dicit Iehovah? et non Deus e longinquo?*

24. *An absconderit vir in latebris, et ego non videbo eum, dicit Iehovah? an non coelos et terram impleo, dicit Iehovah?*

Primum hic excutit hypocritis suas delitias, quoniam ideo torpebant in vitiis, quod putarent se quodammodo posse oblinere oculos Deo. Non ita quidem loquuti sunt: sed nunquam tanta esset oscitantia in hominibus, si persuasi essent, Deo nihil esse absconditum, sed ipsum penetrare ad intimos quosque affectus cordis, discernere inter cogitationes et affectus, et non relinquere medullas ipsas intactas. Si ergo hoc infixum esset omnium cordibus, certe maiore reverentia sese Deo subiicerent, deinde expavescerent ad eius minas. Ergo quum tam secure torpeant, sequitur ipsos imaginari Deum hebetem, et qui tantum curat quae propinqua sunt: quemadmodum si quis lippitudine laboret, poterit quidem hoc vel illud aspicere, quum propius fuerit admotum: sed non poterit videre quae procul sunt remota. Talem igitur Deum somniant hypocritae, qui more hominum vel conniveat, vel caecutiat, vel saltem non cernat, nisi quae palpari possint manibus. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum Deus testatur se Deum esse e longinquo.

An Deus e propinquo ego sum, dicit Iehovah? et non Deus e longinquo? An latebit vir in tenebris (in latibulis) *et ego non videbo eum,* hoc est, ut non videam eum, *dicit Iehovah? Annon coelum et terram ego impleo, dicit Iehovah?* Hic acrius invehitur propheta contra hypocritas, qui putabant se nullo negotio cum Deo transacturos, quemadmodum semper faciunt sibi delitias in suis peccatis. Etsi enim semper animos occupat principium illud, Deum esse mundi iudicem, et coram eo rationem aliquando reddendam esse: postea tamen tergiversando existimant se elapsos, ut Deus ipsis ignoscat. Denique solenne est hypocritis cum Deo quasi pueriliter ludere. Hac ratione irascitur Deus contra ipsos, et pronuntiat se longe alium esse quam ipsi imaginentur. Nam dum ita se constituunt arbitros, ut Deum subiiciant suis legibus, fingunt ipsum esse quasi hebetem, et nihil videre, vel parum. Dicit igitur *se non esse Deum e propinquo, sed e longinquo.* Alii referunt ad tempus, quasi negaret se nuper

esse natum, et ita existimant verum Deum et aeternum conferri idolis, quae homines temere sibi fabricant. Sed alter sensus longe melius quadrat, nempe *ipsum esse Deum e longinquo:* quoniam sicut alibi dicitur, in excelsis habitans conspicit tamen quidquid in terra geritur. Quoniam ergo nihil fugit Dei conspectum, ideo vocatur Deus e longinquo, quum hypocritae existiment ipsum esse Deum e propinquo, hoc est, ut Gallice dicimus, *De courte veue*, qui tantum cernat quae prope adsunt, et quasi subiecta oculis. Sed interrogatio plus habet vehementiae quam si dixisset simpliciter se non esse Deum e propinquo. Habet enim haec loquutio vim obiurgandi, quia nimium eius maiestati detrahunt hypocritae, ubi ita pro sensu suo fingunt eum non plus videre, quam hominem mortalem. Nunquam auderent ita loqui: sed si quis examinet omnia eorum consilia et actiones, reperiet nunquam tantum illis fore audaciae, nisi se ipsos deciperent hoc figmento, Deum scilicet posse decipi. Et ideo non refert Ieremias eorum verba, sed detegit malitiam, quae satis se prodebat in ipsis operibus, quamvis lingua aliud profiterentur. Hunc vero esse sensum melius liquet ex proximo versu, qui coniunctim legi debet: *An latebit vir in latebris*, inquit *ut non videam eum?* Hic versus expositive additus est. Itaque de longinquo et propinquo non est amplius dubitandum, quin Deus vocetur e longinquo, quoniam oculi eius penetrent usque ad profundissimas abyssos, nec quidquam eum fugiat. Mirum est Graecos interpretes tam crasse fuisse hallucinatos, quia prorsus mutarunt sensum, quod sit Deus e propinquo et non e longinquo. Primo non expenderunt interrogationem: deinde, quia non videbant quorsum hoc tenderet, ideo excogitarunt ex cerebro suo quod prorsus remotum est a prophetae verbis. Haec quidem sententia non male quadrat, Deum esse propinquum, et non longinquum: sed aliud sibi vult, nempe longe diversum esse acumen Dei, quam hominum, quoniam optime perspiciat quae longissime ab ipso distant, sicuti locum ex Psalmo (101, 20) citavimus, et alter etiam locus potest huc aptari ex Psalmo 139 (v. 7 sqq.) ubi dicit propheta, Quo fugiam a facie tua? nam si ascendero in coelum, tu illic es: si iacuero in ipsis inferis, illuc extendes manum tuam: si sumpsero pennas aurorae, et volitavero usque ad nubes, etiam manus tua illic deprehendet me: si quaesiero latebras, etiam nox ipsa erit tanquam lux coram te, et tenebrae tanquam lux fulgebunt. Si ergo iungamus duos istos locos, nihil amplius ambiguum erit in verbis Ieremiae, nempe quod Deus in profundissimas quasque abyssos penetret suo conspectu, ita ut nihil ipsum lateat. Iam non tantum explicat Ieremias sensum proximi versus, sed accommodat etiam ad communem usum: *An latebit*, inquit, *quispiam in latebris, ut ipsum non videam?* Dei enim conspectus pertinet ad iudicium, ideo omittendae sunt omnes frivolae speculationes, ubi scriptura dicit Deum omnia cernere: sed praecipue considerare oportet quorsum videat, nempe ut tandem vocet ad iudicium quaecunque geruntur ab hominibus. Est igitur applicatio doctrinae ad usum nostrum, ut quidquid agimus, quidquid cogitamus et loquimur, hoc totum referatur ad Dei cognitionem. Per latebras autem intelligit omnes occultas fraudes, quibus dum putant homines se posse tegere, nihil aliud proficiunt, nisi ut accersant sibi gravius iudicium. Latebrae igitur sunt omnes vanae cogitationes quibus sese hypocritae involvunt, et ita existimant se occultari, ut Deus non perspiciat eorum mentes. Ridet igitur Deus hypocritas, ac dicit, Ingrediantur in suas latebras, sese abscondant, ut libuerit: ego tamen non minus in latebris clare video, quam si mihi proximi forent. Ad confirmationem adiungit, *An non impleo coelum et terram, dicit Iehovah?* Hoc etiam non debet subtiliter exponi de immensa Dei essentia. Verum quidem est, extendi essentiam Dei per coelum et terram, ut est infinita. Sed scriptura non vult nos pascere frivolis illis et infructuosis cogitationibus, tantum docet quod prodesse nobis possit ad pietatem. Ergo quod hic pronuntiat Deus *se implere coelum et terram*, referri debet ad providentiam eius et potentiam: quasi diceret se non oblectari coelo, quemadmodum profani homines somniant vacare ipsum delitiis, et mundum non curare: sed dicitur implere coelum et terram, quatenus omnia gubernat, quatenus omnia veniunt coram ipso in rationem, quatenus denique est iudex mundi. Nunc tenemus quid sibi velit propheta. Et hic locus observatu dignus est, quia fere nobis omnibus ingenitus est hic error, ut fingamus Deum nobis similem. Hinc fit, ut tantum licentiae sibi permittant homines: nam leve est illis defungi erga Deum, quod scilicet non reputant qualis sit, sed eum aestimant ex sensu suo et natura. Quoniam ergo ita sumus crassi, expendere diligenter convenit hunc locum, ubi clamat Deus *se non esse e propinquo*, hoc est, se non esse nobis similem, obtuso scilicet intuitu: sed non minus videre in densis tenebris quam in clara luce: ideo nihil proficere eos omnes, qui fodiunt sibi cavernas, quemadmodum dicitur apud Isaiam, et qui sese demergunt in profundum labyrinthum ut ipsum fallant. Negat igitur ipsos quidquam proficere, et rationem adiungit: *Quoniam impleat coelum et terram*, id est, quoniam et providentia eius, et virtus, et iustitia diffusa sit ubique, ut quocunque homines sese transferant, non possint tamen ab eius oculis se abscondere. Sequitur,

25. *Audivi quod dicunt* (vel quid dicant) *prophetae prophetantes in nomine meo dicendo, Somniavi, somniavi.*

Iterum redit Ieremias ad illos impostores, qui suis blanditiis populum mulcebant. Quum ergo Ieremias et similes, qui fideliter exsequebantur munus suum, severe cum populo agerent, et coarguerent scelera, et minitarentur, ex opposito surgebant illi nebulones, ac sub nomine prophetico impiis Dei contemptoribus blandiebantur. Fuit, quemadmodum ante diximus, haec gravissima tentatio, quum in ipsa ecclesia sic ministri Satanae Dei nomen falso praetexerent. Poterant Iudaei secure contemnere et ridere quidquid iactabant vani prophetae gentium: sciebant enim nihil illis commune esse cum Deo: sed quum pseudoprophetae illi, de quibus nunc agitur, locum occuparent in ecclesia, et magnifice venditarent se pro Dei servis, potuit hoc percellere infirmos, et concutere eorum fidem, imo prorsus evertere, nisi Deus manum porrexisset. Itaque non mirum est, si hac in parte tantopere insistat Ieremias, quoniam morbus ille non potuit curari levi remedio: si tantum uno verbo dixisset pro nihilo ducendos esse illos, non acquievissent infirmi. Ergo saepius iterari hanc doctrinam oportuit, ut statuerent omnes delectu et iudicio opus esse, nec debere promiscue admitti pro Dei prophetis qui nomen eius obtenderent. Repetit igitur eandem quam prius vidimus sententiam, sed aliis verbis: *Audivi*, inquit Deus, *quid dicant prophetae prophetantes in nomine meo.* Est occupatio in his verbis, quia obiici poterat, Quid hoc sibi vult, quod prophetae inter se dissident? et quid opus est factu in istis dissensionibus? qui confligunt inter se, utrinque perstringunt nobis oculos titulo illo tam honorifico, ac fortiter affirmant se a Deo fuisse missos. Quum igitur talis sit inter prophetas conflictus, quid nobis agendum est? Deus occurrit huic dubitationi, et pronuntiat sibi non esse incognitum quid iactent pseudoprophetae. Addit *ipsos prophetare in nomine suo.* Hoc fuit offendiculum, quod maxime turbare poterat debiles animos, audire illam profanationem nominis Dei. Nam sicuti reverenter excipere nos oportet quidquid a Deo prodit, sic etiam non leve periculum est, ubi falso et mendaciter nobis obiicitur Dei nomen. Quoniam ergo poterant maxime fallaci isto praetextu boni quoque turbari, ideo diserte hic exprimitur, quod scilicet abusi fuerint nomine Dei: sed addit, *mendaciter.* Hinc colligimus quod dixi, non sine delectu recipiendos qui se prophetas esse affirmant, et fastuose obtendunt Dei nomen: sed adhibendum esse iudicium, quia scilicet omnibus saeculis Deus voluit probare servorum suorum fidem, quum permisit hanc licentiam Satanae et eius ministris, ut obtruderent sacrum eius nomen non sine mendacio. Et quoniam videmus huic malo semper obnoxiam fuisse ecclesiam, non est quod hodie turbemur, si idem accidat, quia nihil est novum. Discamus itaque obdurescere ad istos insultus, et quoties pseudoprophetae fidem nostram tentabunt, maneamus nihilominus firmi in hoc principio, prudenter considerandum esse an Deus ipse loquatur, an vero homines fallaciter se iactent pro eius servis. Somniare hic accipitur in bonam partem: quia, ut alibi vidimus, solebat Deus se patefacere servis suis per somnia. Non ergo quaelibet somnia hic debent intelligi, sed quae continent aliquod coeleste oraculum. Fallebant quidem pseudoprophetae sic loquendo: sed hoc perinde erat ac si testati essent se non afferre propria commenta, sed fideliter referre quod a Deo acceperant. Quemadmodum hodie papa praefatur se esse vicarium Christi, successorem Petri, dum tyrannidem sibi in ecclesia usurpat: sic etiam illi specioso praetextu fallebant simplices, quod scilicet non effutirent aliquid humanum, sed tantum testes essent oraculorum Dei. Sequitur,

26. *Quousque erit in corde prophetarum prophetantium mendacium, et prophetarum doli cordis sui?*

27. *Cogitantes ut faciant oblivisci populum meum nominis mei per somnia sua* (vel, in somniis suis, ad verbum) *quae narrant quisque socio suo: quemadmodum obliti sunt patres eorum nominis mei in Baal.*

Hic tam obiurgat Deus pseudoprophetas, quam populo suo promittit quod maxime optandum erat, nempe se purgaturum ecclesiam suam talibus inquinamentis. Ostendit igitur sibi cordi fore vindictam, quod tam impie, et audacter abuti audeant sacro eius nomine pseudoprophetae. Nam semper illud in mentem venit, Qui fit, ut Deus hoc permittat? an quia salutem populi sui negligit? an quia eum delectat hic lusus, dum videt veritatem misceri mendacio, et lucem tenebris? Deus ergo hic admonet se ad tempus ferre sacrilegam illam audaciam, quam sibi prophetae usurpant: sed tamen non ita connivere quin tandem poenam de illis sumpturus sit: *Quousque*, inquit? nam perinde est, ac si diceret, Non patiar in perpetuum: quamvis differam, tamen sentient se nimis perverse abusos esse mea patientia. Et aggravat etiam crimen, quum dicit, *Quousque erit in corde prophetarum prophetantium mendacium?* Nam hac loquendi forma significat, eos non errore labi, quemadmodum multi per inscitiam proferunt quae non tenent. Sed hic conqueritur Deus, prophetas illos quasi data opera surgere ad opprimendam veritatem. Ergo per *cor*

intelligi debet meditatio, quasi diceret, eos consulto praetendere fallaciter nomen suum, idque habere in corde suo repositum, ut populum decipiant. Addit, *esse prophetas doli cordis sui.* Opponitur hic dolus cordis purae doctrinae: et ita significat Deus, quidquid ex se ipsis in medium proferunt homines esse fraudulentum, quia scilicet nihil prodire ab ipsis possit nisi vanitas. Nec dubium tamen est quin perstringat stultam persuasionem, qua superbiunt pseudoprophetae, ac inflati sunt, ut existiment se solos sapere: quemadmodum hodie in papatu quam arroganter blaterant nebulones illi, quoties garriunt de suis figmentis? Nihil est magis insipidum, sed tamen putant se superare angelos et acumine et altis speculationibus. Talis igitur fuit arrogantia in veteribus pseudoprophetis. Sed Deus pronuntiat simpliciter esse *dolum cordis* quidquid fabricant homines, et quidquid excogitant, quod non acceperint ex ore eius. Et hoc diligenter notandum est: quia plausibiles sunt multae argutiae, in quibus tamen nihil subest firmum: imo sunt nugae duntaxat. Si quando igitur nobis arrideant inanes illae cogitationes, teneamus quod hic dicit Ieremias, quidquid a Deo non est profectum *esse dolum cordis:* deinde, quamvis totus mundus applaudat mendaciis et imposturis, sciamus tamen esse dolum quidquid non habet Deum ipsum autorem. Et sequitur clarior definitio, quod scilicet *populum suum oblivisci faciant nominis sui per somnia, quemadmodum patres eorum obliti fuerant per Baal.* Ex hoc versu colligere licet, non palam fuisse legis hostes, cum quibus certamen habuit Ieremias: nam tenebant multa principia pietatis: hoc illis commune erat cum optimis et sinceris Dei cultoribus, nempe, Deum unum esse colendum: deinde, unum esse legitimum eius altare, sacrificandum esse ex praescripto legis. De his ergo nulla erat controversia. Sed interim populum fallebant suis blanditiis, quia solebant quaestum facere ex munere prophetico. Ideo illis exprobrat Ieremias, quod *induxerint nomen Dei in oblivionem per sua somnia, sicuti patres eorum obliti fuerant nominis Dei in Baal:* quasi diceret, Somnia haec sunt tanquam fictitii et adulterini cultus, quibus olim eversa fuit pietas. Nam patres eorum coluerant Baal et Baalim, hoc est, asciverant sibi illos falsos deos: ita obruerant gloriam Dei suis figmentis. Non fuit tam crassa impietas in pseudoprophetis, qui regnabant tempore Ieremiae, sed fuit tamen obliqua defectio, quod scilicet ingererent sua somnia, et falso profiterentur se esse Dei servos, quum tamen nihil illis mandasset. Diximus autem alibi duplex fuisse crimen: primum quod non vocati currerent, neque missi: deinde, quod sua commenta supponerent pro Dei verbo. Et hic locus diligenter nobis notandus est, ut sciamus non tantum apertam defectionem non posse ferri, sed obliquas etiam corruptelas, quae nos furtim abstrahunt a Dei timore. Duae igitur pestes diligenter cavendae sunt in ecclesia, si cupimus manere integri in Dei obsequio. Una pestis est satis nota, quum scilicet quasi ex professo veritas convertitur in mendacium, ubi homines ad idololatriam et foedas superstitiones trahuntur. Sic Ieremias dicit *veterem populum oblitum fuisse nominis Dei in Baal.* Sed altera pestis occultior est, ideoque magis periculosa, quum scilicet species aliqua pietatis retinetur, sed per insidias abducuntur homines a timore Dei, vel a simplici eius cultu, et a pura doctrina, quemadmodum hodie videmus etiam in ecclesiis, quae profitentur se divortium fecisse a papatu ut amplectantur evangelii doctrinam, esse tamen permultos qui insidiose corrumpunt simplicem et genuinam doctrinam: videmus quam multi curiosi homines nunc omnia conturbent suis figmentis, et quam praepostere multi subtiles esse appetant: deinde, quam superbe multi pro oraculis vomant sua commenta. Ergo non tantum excubare nos oportet, ut cauti simus contra apertas abominationes, sed etiam ut retineamus purum et simplex Dei verbum, hoc est, ne permittamus falsis operariis quidquam per insidias vel corrumpere vel vitiare. Sequitur,

28. *Propheta apud quem est somnium, narrabit somnium, et apud quem est sermo meus, narrabit sermonem meum veritatis: quid paleae ad triticum? dicit Iehovah.*

Hic etiam versus attente legendus est, et continet certe doctrinam apprime utilem. Iam dixi hac machina posse labefactari multorum fidem, dum vident in templo Dei esse conflictus non tantum in ipso vulgo, sed inter prophetas. Deus e coelo non apparet, neque etiam mittit angelos suos, sed vult audiri per homines. Qui igitur accedunt in templum, exspectant dum illos doceant prophetae: illic apparent Satanae ministri, qui omnia corrumpunt et pervertunt: pauci sunt, qui cordate asserant Dei veritatem, et qui fideliter etiam explicent quod Deus mandavit. Quid hic facient miseri, qui parati sunt ad obsequium? et qui afferunt docilitatem? hinc fit, ut multi abiiciant omne pietatis studium et in desperationem se praecipitent. Quid hoc sibi vult? quid tot dissensiones, tot controversiae, tot contentiones, tot invectivae? quo nos igitur nunc conferemus? satius est nihil curare amplius. Multi igitur hanc occasionem arripiunt socordiae, et malint non se fatigare amplius, nec quaerere quid sit Deus, quid velit, ubi salus nobis sit posita, ubi spes figenda, quam se implicare molestis et spinosis disputationibus. Talis tentatio obrepere potuit tempore Ieremiae. Ergo remedium opportune adhibet quum dicit, *Propheta qui habet somnium,* hoc est,

apud quem est somnium, *ille narrabit somnium:* deinde, *Propheta apud quem est sermo meus, ille sermonem meum perferet:* quasi diceret Deus hoc esse nimis iniquum ut mendacium viam obstruat veritati. Atqui hoc accidere ut plurimum solet, quemadmodum dixi: ubi enim diabolus habet sua flabella, videtur obstaculum nos retinere ne pergamus amplius in via, nec curemus proficere in doctrina pietatis. Nam qui sunt recte animati, ut diximus, quum vident ipsos prophetas inter se litigare et iurgari et certare, illic subsistunt, imo flectunt retro cursum: Deus autem admonet hoc nimis absurdum esse. Tantundem igitur valet hic locus ac si diceret, Ne impediant suis fallaciis mendaces prophetae, quominus pergant servi Dei in cursu suo, et sermo eius reverenter audiatur. Nisi attendimus ad hoc prophetae consilium, frigebit locus: saepe citatur, sed circumstantia certe non fuit notata: ideo videndum est semper cur quidque dicatur. Pendet, inquam, haec sententia ex superiore contextu, et Deus respondet quaestioni, quae moveri poterat, Quid igitur nobis agendum, ubi mendacia confligunt cum veritate? respondet, inquam, Deus, hoc praeiudicio non debere gravari sermonem suum: quasi diceret, Ne quidquam impediat, quominus prophetae mei fructuose doceant, iubeo ipsos audiri. Hinc ergo colligimus, iniuriam facere Deo, qui dum obiiciunt controversias quibus scinditur et quasi laceratur religio, putant hoc modo sibi concedi impietatis licentiam: quia non debet valere haec ratio, ut deroget Satan cum omnibus suis ministris autoritati Dei et servorum eius. Quamvis ergo pseudoprophetae se insinuent, quamvis sese opponant veris et fidelibus Dei servis, nihilominus somnia, hoc est, revelationes propheticae obtineant suum pondus, *et apud quem est sermo Dei, ille loquatur sermonem Dei*, nempe ut audiatur. Referri enim hoc debet ad ipsos auditores, ut non desistant ab obedientia legis, utcunque Satan conetur ipsorum fidem evertere, dum ita conturbat unitatem fidei. Postea sequitur, *Quid paleae ad triticum?* Haec etiam additio valde fuit necessaria: nam iterum poterant multi excipere, non suppetere iudicium, quo discernerent inter veros et falsos prophetas. Deus hic respondet, non minus esse discriminis, si quis attente expenderit, inter veram et falsam doctrinam quam inter paleam et triticum. Et hac similitudine ostendit quam stulte et indigne etiam multi detrahant autoritati legis hoc praetextu, quoniam multi sint falsi interpretes. Si quis enim dicat se triticum repudiare quoniam opertum sit palea, nonne dignus est qui pereat fame? et quis eius miserebitur qui dicet se habere quidem in area triticum, sed permixtum paleae, ideo cibum non suppetere? quid ergo nugator, cur non discernis paleam a tritico? tu igitur mavis perire inedia quam purgare triticum, et habere quo vescaris? Sic etiam in templo saepe permixtum erit triticum paleae, dum pura Dei veritas inquinatur multis commentis, et pravis figmentis: sed interea, nisi per nos steterit, poterimus discernere inter triticum et paleam. Quod si negligimus, et putamus hanc esse iustam excusationem spernendi verbi Dei, quoniam ex opposito Satan ingerit suas fallacias, pereamus igitur in illa nostra ignavia, quemadmodum si quis non dignetur triticum seligere et conficere sibi inde panem. Sed hora non permittit plura dicere.

Vidimus heri, quamvis pseudoprophetae tanquam falsarii corrumpant veram doctrinam, tamen manere propheticum munus in gradu suo, ne quid ex eius fide decedat: ideo dicebat Ieremias fallacias omnes non debere esse obstaculo, quominus pergerent in cursu vocationis suae fideles Dei servi, et ne quis exciperet, in rebus tam confusis non posse statui quid fugiendum sit, vel sequendum. Dicebat facile discrimen esse inter triticum et paleas, modo homines non sponte caecutiant. Nunc adiungit,

29. *Annon ut sit sermo meus quasi ignis* (hoc est, annon sermo meus tanquam ignis)? *dicit Iehovah: et tanquam malleus conterens saxum?* (vel rupem).

Confirmat quod dixit de palea et tritico, sed aliis verbis. Fuit apta illa similitudo, quum Ieremias conferret sermonem Dei tritico, figmenta autem humana paleae: sed quoniam Iudaei sua ingratitudine effecerant, ut fructum non perciperent ex verbo Dei, nempe ut esset illis in alimentum spirituale, ideo dicit propheta *fore instar ignis et instar mallei:* quasi diceret, privari quidem Iudaeos iudicio, quoniam obstupuerint in sua malitia, sed verbum Dei tamen non posse exinaniri, vel saltem eius efficaciam non posse tolli, quia, ut dicit Paulus (2. Cor. 2, 16) si non est odor vitae in vitam, saltem est odor mortis in mortem his qui pereunt: et ideo etiam idem apostolus alibi (2. Cor. 10, 5) dicit vindictam esse in manu Dei servis, quia gladium spiritualem gestent, ut deiiciant omnem altitudinem, quae sese effert contra Christum: sed adiungit, postquam impleta fuerit piorum obedientia. Nam hic est prior usus verbi Dei, et quasi naturalis, ut salutem hominibus afferat, ideo vocatur cibus: sed vertitur reprobis in venenum: et haec ratio est tantae diversitatis. Prius dixerat sermonem Dei esse triticum, quia scilicet eo pascantur animae in coelestem vitam. Hoc epitheto nihil suavius quaeri potest. Nunc vero *ignem, et malleum esse* pronuntiat. In his loquutionibus quaedam est repugnantiae species. Verum distinguere oportet inter auditores. Nam qui verbum Dei amplexantur reve-

renter, ut decet, et pia docilitate fidei, sentiunt sibi esse in cibum: sed reprobi, quia indigni sunt tanto beneficio, longe aliud experiuntur. Sermo enim ille, qui erat natura vivificus, vertitur in ignem qui eos consumat et devoret: deinde est instar mallei ad illos frangendos et conterendos et dispergendos. Summa est, verbo Dei semper constare suam dignitatem: quod si contingat vilipendi ab hominibus, tamen non posse spoliari vigore suo et efficacia: quod si non sit in cibum salubrem, fore instar ignis et instar mallei. Duae ergo istae comparationes ad reprobos pertinent: quia sermo Dei alio sensu vocatur ignis, quum fit mentio fidelium, nempe quia excoquit et purgat cupiditates carnis, quemadmodum argentum et aurum igni purgantur. Sermo ergo Dei proprie et apte semper vocatur ignis, etiam fidelium respectu: sed non est ignis devorans, potius est ignis purgatorius. Verum ubi ad reprobos pervenit, necesse est ut ipsos perdat, quia scilicet non admittunt gratiam quae illic offertur. Deinde potest etiam proprie vocari sermo Dei malleus, quia subigit pravos carnis affectus, et qui Deo sunt rebelles, etiam in electis, sed non conterit electos: patiuntur enim se domari. Dicitur autem hic malleus confringere saxum, vel rupem, quia nunquam sustinent corrigi reprobi: necesse igitur est ut frangantur et dispergantur. Hac ratione etiam Paulus, dum sermonem dirigit ad praefractos dicit, Qui ignorat ignoret (1. Cor. 14, 38). Nam his verbis intelligit sensuros tandem quanta sit durities eius sermonis adversus quem audent configere cordis sui contumacia. Sed locus ille quem citavi, optime explicat quod hic dicitur a Ieremia, nempe doctrinam natura salutiferam esse, sed verti in odorem mortis omnibus qui pereunt. Loquitur quidem illic Paulus de evangelio, sed potest hoc vere ad legem accommodari. Nunc sequitur,

30. *Propterea ecce ego ad* (vel super) *prophetas, dicit Iehovah, qui furantur sermones meos, quisque a socio suo:*

31. *Ecce ego ad* (vel super, vel, contra) *prophetas, dicit Iehovah, qui mollificant* (vel tollunt) *linguam suam, et dicunt, Sermo* (vel dictio).

32. *Ecce ego super* (vel ad, vel contra) *prophetantes somnia mendacii, dicit Iehovah, et narrant illis, et decipiunt populum meum in mendaciis suis, et in levitate sua: et ego* (hoc est, quanquam ego) *non miserim ipsos, neque mandaverim illis: et utilitate non proderunt* (proficiendo non afferent utilitatem) *populo huic, dicit Iehovah.*

Iterum revertitur Ieremias ad falsos doctores, qui malorum omnium autores erant, quod scilicet fascinaverant populum suis blanditiis, ita ut fere exstincta esset omnis reverentia sanae et coelestis doctrinae. Dum autem pronuntiat Deus se fore ultorem contra illos, non eximit populum a poena. Scimus enim iustam mercedem rependi reprobis, dum laxat Deus fraenum ministris Satanae, ut ita impune decipiant. Sed quoniam populus acquiescebat in illis fallacibus illecebris, dum ita severe minatur Ieremias falsis doctoribus, simul admonet quam stulte populus ad illorum umbram confugiens putet se fore incolumem. Primo dicit, *Ecce, ego ad prophetas, qui furantur sermones meos quisque a proximo suo.* Multi exponunt hunc versum, quasi perstringeret Deus pseudoprophetas, qui mutuabantur aliquid a veris, ut essent illorum aemuli et quasi simiae. Et certe ab initio semper aliquem praetextum captarunt impii doctores, ut censeri possent inter Dei servos. Sed videtur tamen illud coactum, quod furentur sermones a prophetis Dei, quoniam aliud sonant verba, *Quod furentur quisque a socio suo.* Non vocaret Ieremias fideles Dei servos hoc nomine. Ego potius existimo hic notari clandestinas eorum artes, quod inter se furtim conspirarent, et ex composito: deinde huc et illuc spargerent sua figmenta, quemadmodum fieri solet. Nam impii et perfidi, ut fidem sibi concilient apud simplices et imperitos, consultant inter se, et excogitant omnes astutias, quae non possint statim deprehendi: et ita alius ab alio sumit quod deinde proferat. Vocat autem Ieremias hoc furari, quia sese occultant, et perinde ad populum divulgant quod inter ipsos statutum est, ac si quisque oraculum e coelo hausisset. Non dubium igitur mihi est quin propheta perstringat occultas illas conspirationes, quum dicit, *Unumquemque furari a proximo suo.* Nam hoc idem videmus nunc in papatu. Monachi enim et eiusmodi nebulones habent suas fallacias: deinde quum suggestus conscendunt, illic quisque perinde loquitur ac si speciali aliquo dono esset praeditus. Sed tamen furati sunt quisque a socio suo: sunt enim tanquam aruspices, vel magi, qui fovent intus suas fraudes, et tantum inde decerpunt, quantum existimant esse utile ad fallendum miserum vulgus. Hoc igitur unum vitium demonstrat propheta in falsis doctoribus, quod scilicet nemo attentus esset ad vocem Dei, sed quisque furtim acciperet a socio suo, quod palam deinde profiteretur. Secundo loco addit, *Ecce, ego super prophetas, qui mollificant linguam suam.* Omnes ferre interpretes לקח accipiunt hoc loco pro dulce reddere, vel molle, et intelligunt damnari pseudoprophetas quod adulentur reprobis, quia scilicet tantum lucrum captant: si vero eos offenderent, vel exacerbarent, non possent ad se allicere. Existimant igitur mollificare linguam tantundem valere hoc loco atque linguam formare ad blanditias et adulationem. Alii autem secus exponunt, quod mollificent linguam suam, quia scilicet sese expoliant ad imitationem servorum Dei, ita

ut sermo eorum melle sit dulcior. Sed quoniam לקח significat accipere, et tollere, atque etiam efferre in sublime, interdum et portare, ideo posset in propria significatione sumi, nec video quid repugnet. Certe video nullam esse causam cur torqueant ad illam metaphoram quod simpliciter potest accipi, nempe quod tollant linguam suam, id est, sese efferant, et magnifice iactent sibi mandatum esse docendi munus. Scimus enim quam fastuose falsi doctores sese attollant. Ergo posset ita sumi haec sententia, quod Deus poenam sumpturus sit de illis impostoribus, qui linguam suam tollunt, id est, qui superbiunt et audacter arripiunt sibi autoritatem, quasi essent legati coelestes. Sequitur postea, *Et dicunt* נאם. Scimus hoc in communi usu esse omnibus prophetis, ut adiiciant confirmationis causa se nihil pronuntiare, nisi quod divinitus acceperint: נאם יהוה dictum Iehovae, aut sermo Iehovae. Et si uno contextu legimus hunc versum, reperiemus verum esse quod dixi, nempe verbum לקח non tam lenitatem vel blanditias hic notare, quam illam magniloquentiam, qua falsi doctores turgent, ubi scilicet volunt censeri organa spiritus sancti, et transferunt ad se quidquid Dei est. Nam haec est elatio, quod secure iactant Deum ipsum esse loquutum: *Sermo*, nempe ut careat controversia quidquid garriunt, quamvis satis constet eos perperam mentiri Dei nomen. Tertio addit, *Ecce, ego ad prophetantes somnia mendacii.* Necesse autem fuit interponi illud, nempe quamvis falsi doctores sibi arrogent quod proprie competit in solos Dei servos, tamen esse mendaces. Postea addit, *Narrant ipsis, et errare faciunt populum meum in mendaciis suis, et in levitate sua.* Summa est, quamlibet superbe obtendunt nomen propheticum, esse tamen impostores, qui populum decipiant, nempe quia *somnia narrant mendacii.* Hic etiam nomen somnii capitur in bonam partem: sed epitheton ostendit fallaciter eos iactare sua somnia. Et hoc iterum confirmatur ubi dicit Ieremias *eos decipere populum suis mendaciis.* Adiungit *levitatem:* alii vertunt blanditias. Sed non dubito quin potius designet eorum commenta, quae futilia sunt, quoniam nascuntur tantum ex inani temeritate. Addit, *Quum eos non miserim, neque mandaverim ipsis.* Haec adversativa notanda est, quia ostendit Deus unde fieri iudicium debeat, ubi quaestio movetur de veris aut falsis doctoribus. Quidquid ergo est praeter Dei mandatum, simile est vento, et sponte evanescit. Ergo nulla est nisi in Dei mandato soliditas. Unde sequitur eos omnes, qui loquuntur ex proprio sensu, mendaces esse: deinde quidquid proferunt nihil habere momenti, quia Deus haec duo inter se opponit, ab una parte mendacium et levitatem, ab altera autem mandatum suum et vocationem. Hinc sequitur, nisi quis simpliciter pareat Deo, et fideliter proferat quod ab ipso accepit, nullo loco habendum esse, quia tota eius gravitas levior erit pluma, et tota species sapientiae erit mendacium. Tandem addit *non profuturos populo:* quibus verbis admonet cavendum esse a tali peste. Nam videmus ut sibi mundus hac in parte indulgeat. Torpent enim qui volunt ignorantiae praetextu absolvi, et reiiciunt culpam in suos pastores: quasi vero ipsi extra noxam essent. Sed Dominus hic admonet, doctores pestiferos esse, dum eos recipit populus. Quanquam alia etiam ratione inutiles esse testatur, nempe ut excutiat vanam confidentiam Iudaeis, qui solebant clypeum opponere omnibus Dei minis, quum falsi doctores mira illis promitterent. Sequitur,

33. *Quod si interrogaverit te populus hic, vel propheta, vel sacerdos dicendo, Quod onus Iehovae? tunc dices illis, Quod onus Iehovae? Derelinquam vos, inquit Iehovah.*

Et hoc loco satis patet, tantam fuisse contumaciam in Iudaeis ut sibi hinc inde accerserent materiam socordiae, quasi possent impune spernere Deum, quum verbum eius reiicerent. Nam hoc etiam artificio fascinat diabolus reprobos, ubi vel odiosum illis verbum Dei reddit, vel contemptibile: et ubi potest exacerbare eorum animos, ne sermonem Dei audiant absque fastidio et amarulentia, adeptus est quidquid captat. Huc ergo tracti fuerant Iudaei ut verbum Dei odioso titulo notarent, ut scilicet alienarent se ab omni docilitate et ab omni pietatis studio. In summa, prophetae, ut satis notum est, passim usurpant hoc nomen משא, hoc est, Onus. Onus autem significat prophetiam, quae terret Dei contemptores, dum illis vindictam minatur. Iam ut animos suos exasperarent in odium verbi, quasi proverbiali figura coeperant vocare sermonem Dei משא, משא est Onus. Debuerant moveri ad Dei minas, et contremiscere quum audirent eum ipsis esse iratum. Ergo nomen oneris debebat eorum animos deiicere: sed potius sese inflabant, primum fastu, deinde indomabili contumacia, tertio accendebant se rabie. Nunc ergo videmus unde ortus fuerit hic sermo, quum omnes prophetias vocarent onera. Iam Deus severe invehitur contra furorem illum, quod scilicet non dubitarent impudentiam suam ita palam ostendere. Fuit certe illud pudendum, quasi per infamiam et dedecus sermonem Dei sic vocari in triviis ac compitis. Nam hoc modo erant satis aperte in Deum contumeliosi. Perinde enim erat ac si petulanter conspuerent contra eius sermonem. Non mirum est igitur, quod tanta vehementia obiurgat furorem istum quum dicit, *Si te interrogaverit populus, Quodnam est onus?* Hic enim mos sciscitandi erat plenus ludibriis, quum dicerent tam Ieremiae

quam reliquis Dei servis, Ubi est onus, hoc est, quidnam affers nobis, quod nos afficiat molestia? Non tantum contemptim loquebantur de sermone Dei, sed, quemadmodum iam dixi, quasi non sufficeret ipsorum malitia, se ipsos irritabant et exasperabant. *Si* ergo *te interrogent, Quodnam est onus?* Et non tantum de plebeiis loquitur, sed de prophetis ipsis, et sacerdotibus. Unde colligimus quantus Dei contemptus grassatus tunc fuerit, ita ut nulla esset integritas in ordine sacerdotali vel prophetico. Mirum quidem est, qua fronte ausi fuerint se iactare Dei servos, qui tamen sic petulanter obloquebantur: sed idem hodie etiam mundo contingit. Videmus enim ut Satanae ministri non alia ratione devinctum sibi mundum teneant, nisi quia deliniunt impiorum animos: et interea verbum Dei causantur esse plenum tristitia, et afferre non tantum molestias, sed etiam cruciatus. Ergo quum hodie suggestus occupant illi nebulones, qui ita gravant odio et dedecore veram doctrinam, ne miremur, quando videmus hoc idem factum fuisse in ecclesia veteri. Sequitur, *Si te interrogaverit propheta vel sacerdos, Quodnam est onus Iehovae? dices ad eos, Quod onus? Derelinquam vos, inquit Iehovah.* Haec est gravissima comminatio, sed quae non satis probe expensa fuit. Subest enim antithesis quam interpretes negligunt, inter praesentiam Dei, et absentiam. Iudaeis nihil fuisset gratius, quam Dei silentium. Atqui non alia ratione melius declarat se nobis esse patrem, ut gerat curam salutis nostrae, quam dum familiariter nos alloquitur. Ergo quoties sermo propheticus in medium affertur, habemus certum et clarum testimonium praesentiae Dei, ac si vellet nobis coniunctus esse. Ubi autem impii non tantum repudiant hoc tam singulare Dei beneficium, sed etiam quantum in se est furiose a se repellunt, expetunt Dei absentiam. Dicit igitur Deus, Non potestis ferre sermonem meum, quo symbolo significo me adesse vobis praesentem, *Ego vos derelinquam,* hoc est, ego id non patiar amplius, sed discedam a vobis, nulla posthac erit prophetia. Primo intuitu non fuit hoc grave Iudaeis. Quemadmodum enim dixi, impii nihil magis cupiunt quam Deum tacere, et existimant se adeptos esse summam felicitatem, ubi sopitis conscientiis sibi indulgent in suis sordibus. Ergo hoc est praecipuum votum impiis, ut Deus procul ab ipsis discedat. Sed tamen nihil est magis extimescendum. Propheta ergo hic ostendit eos plus nimio desipere, et prorsus fascinatos esse a diabolo, quoniam nihil magis cupiant quam quod erat summopere horrendum, ut scilicet Deus ab ipsis discedat: quasi diceret, Verbum meum est vobis fastidio, ego etiam vicissim nunc me ulciscar, quia taedio mihi est mea patientia, dum video vos non posse ullo modo sanari: et quum hactenus assiduus fuerim ad vos docendos, ubi experior indociles, iam vos relinquam vicissim. Sequitur,

34. *Et propheta, et sacerdos, et populus qui dixerit, Onus Iehovae, visitabo super virum illum* (hoc est, quicunque fuerit, sive propheta, sive sacerdos, sive homo quispiam vulgaris, visitabo super virum illum) *et super domum eius.*

Potuit quidem vocari prophetia onus, quum triste aliquid nuntiabat: sed potuit, ut homines sese expergefacerent ad Dei metum, deinde, ut se hortarentur ad poenitentiam: sed respicit Deus ad impiam illam consuetudinem, quod scilicet per ludibrium audebant vocare quamlibet prophetiem onus. Et hinc apparet sic omnes fuisse addictos suis peccatis, ut nomen ipsum iudicii Dei esset illis detestabile. Nunc tenemus quo sensu dicat propheta, Deum sumpturum poenam de omnibus qui vocaverint sermonem eius onus. Nam prophetae quoque ipsi ita loqui solebant: et videbimus multis locis Ieremiam hac voce fuisse usum. Non ergo hic indifferenter loquitur, sed vitium illud quasi digito monstrat, quod scilicet obduruerant ad odium sanae doctrinae Iudaei, quum dicerent, Ho, prophetae isti nihil aliud quam nos territant, minitando et nobis denuntiando exitium. Et quis tandem erit finis? Dicit Deus poenam se sumpturum de omnibus qui sic loquuti sint, et simul de ipsorum familiis. Unde apparet quantopere abominatus fuerit hanc blasphemiam. Et hinc etiam videmus quam pretiosus sit Deo honos sermonis sui. Neque enim de quolibet peccato agitur, ubi extenditur Dei vindicta usque ad posteros. Perinde est igitur ac si diceret Ieremias, hoc esse prorsus intolerabile, quum homines sese irritant et exasperant adversus Dei verbum. Et tamen hic morbus non fuit unius tantum saeculi. Videmus Israelitas semper fuisse conquestos de rigore Dei: unde etiam illud, Non sunt tortuosae viae Domini, sed vestrae potius, domus Israel (Ezec. 18, 25). Et hic notanda est pravitas humani ingenii. Nam Deus, quemadmodum ante dictum fuit, nihil aliud spectat nisi ut nos ad se vocando faciat participes aeternae vitae et salutis. Hoc igitur est Deo propositum nos amplecti in salutem nostram: hic est finis omnium prophetiarum. Ideo ante vocavit propheta sermonem Dei triticum. Quid autem homines? Aspernantur gratiam illam, neque id modo, sed convertunt cibum in venenum, nec desinunt in se provocare iram Dei. Cogitur ergo ipsis minari. Si repererit nos dociles, etiam alliciet nos ad se, et quidem paterna lenitate. Nos autem illum ad iram provocamus, et cogimus ipsum quodammodo induere alienam personam, quemadmodum dicit se praefractum fore erga praefractos. Interea conquerimur si Deus rigide nobis-

cum agat: non desinimus cum ipso bellum gerere: si autem reprimat et compescat illam nostram insolentiam, statim expostulamus cum ipso, quasi esset nimium severus, quasi sermo eius nos offenderet. Unde offensio? nempe ex obstinata malitia. Si finem facerent homines peccandi, Dominus mutaret stylum, et ipsos leniter aleret, ac foveret sub alis suis quasi pullos. Hoc non patiuntur, imo reiiciunt quantum possunt. Hinc fit ut Dei nomen exhorreant, et eius sermonem. Quae est igitur excusatio querimoniae, ubi dicunt Deum esse nimis rigidum, ac si eius sermo esset onus? Imo ipsi sunt praefracti adversus Deum, et sermo eius illis vertitur in malleum, qui confringat ipsorum capita, et ipsos disperdat ac dissipet. Nunc tenemus cur non tantum pronuntiet Deus se infestum fore impiis illis contemptoribus verbi sui, sed etiam vindictam eandem denuntiet eorum posteris.

35. *Sic dicetis quisque ad socium suum, et quisque ad fratrem suum, Quid respondit Iehovah? et quid loquutus est Iehovah?*

Hic clarius se explicat propheta: ostendit cur nolit Deus vocari sermonem suum onus. Quare? quodammodo enim sibi obstruebant aditum, ne quid proficerent in sermone Dei, quum sese occuparent et fastidio et odio. Nam nomen oneris erat quasi obstaculum, ne darent accessum Deo, ne aperirent aures ad audiendum eius sermonem. Deus ergo iubet ipsos venire vacuis et puris animis. Nam haec est vera praeparatio ad docilitatem, ubi scilicet cognoscimus verbo Dei fidem tribuendam esse: deinde, ubi non sumus occupati aliquo perverso affectu, qui praeiudicium nobis afferat, et quodammodo nos constringat, ne simus liberi ad recte iudicandum. Summa igitur huc tendit, ut Iudaei valere iussis blasphemiis sese comparent ad verbum Dei reverenter audiendum, quoniam scilicet danda est Deo audientia: deinde puris animis ita audiendus est eius sermo, ne vel taedium, vel superbia, vel odium, vel quispiam pravus affectus impediat, quominus verbum obtineat fidem suam, et reverentur audiatur ab omnibus. Hoc igitur significat propheta, quum dicit, Posthac mutabitis impium illum sermonem, et dicetis, *quid respondit Iehovah? et quid loquutus est Iehovah?* nempe ne sibi ipsi ianuam claudant, sed libere accedant ad scholam Dei mansueti ac dociles, ne quid ipsos impediat, quominus parati sint Deo tribuere honorem et amplecti eius verbum, ut terreantur eius minis: deinde promissionibus allecti se totos ei addicant.

36. *Et oneris Iehovae non recordabimini amplius, quia onus erit cuique sermo suus: et pervertistis sermones Dei vivi, Iehovae exercituum, Dei nostri.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, nempe dandam esse operam, ut quisque audiat placide et mansueto animo Deum loquentem. Dicebat heri quaerendum esse a prophetis, quid loquutus sit Deus, et quid responderit: quibus verbis significat afferendam esse docilitatem, ut sermo Dei apud nos et fidem et autoritatem et gratiam simul obtineat. Iterum repetit, vocem illam oneris non posse ferri a Deo: nam heri exposuimus, tritum fuisse hunc sermonem Iudaeis, ut sibi opponerent materiam odii, vel fastidii, ne amplexarentur salutis doctrinam. Quod autem vetat *eos recordari oneris*, tantundem valet ac si dixisset, Ne amplius haec loquendi forma sit in usu apud vos. Postea adiungit, *Nam cuique sermo suus erit onus:* quibus verbis significat, si quid sit acerbum in prophetiis, aliunde esse, vel accidentale. Nam Deus nihil aliud propositum habet, dum alloquitur homines, nisi ut eos vocet ad salutem. Ipse igitur sermo Dei per se suavis esse nobis debet. Unde igitur vel amarulentia, vel odium? nempe ex sola hominum pravitate: quemadmodum si quis aegrotus etiam si vescatur saluberrimis cibis, vertentur in veneum, quia causa mali in ipso est: sic etiam a nobis, et culpa nostra provenit quod sermo Dei vocatur onus. Caeterum propheta simpliciter hoc voluit, non esse cur Iudaei querantur graves sibi esse prophetias, et semper afferre aliquid molestiae, quoniam Deus cupiat homines blande alloqui et humaniter, sed cogatur eorum malitia asperius cum ipsis agere. Videtur tamen propheta etiam longius progredi, ac si diceret, Quamvis cessent prophetiae, tamen unumquemque sibi fore prophetam, quia quum obstrepant Deo, et non possint ferre eius iudicium, utcunque sileant omnes Dei ministri, satis tamen condemnationis secum ferre qui audent ita adversus Deum insurgere. Nunc tenemus prophetae consilium. *Non recordabimini* ergo *amplius oneris Iehovae,* hoc est, non versabitur amplius inter vos proverbium illud odiosum, et quod notam aliquam dedecoris inurit verbo Dei. Cesset igitur haec perversa consuetudo. Nam alioqui *unicuique vestrum onus erit sermo suus:* ita proprie acciperetur particula causalis, quia. Sed si placeat alterum sensum sequi, non repugno, quod scilicet debeant expendere cur Deus non agat mitius cum ipsis, quia scilicet sunt ingenio pervicaci: et ita non admittunt paternam illam dulcedinem, qua paratus esset uti, si modo ferre possent. Hic locus observatu dignus est. Nam videmus ut maior pars indigne ferat toties inculcari minas et terrores: hinc concipitur et contemptus, et odium coelestis doctrinae. Atqui nemo reputat, cur Deus toties terreat, ac minetur in verbo suo. Nam si finem facerent homines peccandi, desineret cum ipsis litigare: sed quum assidue eum provocent, an obmutescet? deinde, an prophetae

patientur impune violari omnem iustitiam, et Deum ipsum contemni? Sciamus ergo culpam in nobis residere, ubi Deus videtur erga nos esse rigidior, quia non admittimus paternum illum loquendi morem, quo semper vellet uti, nisi in nobis esset obstaculum. Addit etiam propheta, Quia corrupistis: nam copula debet ita resolvi: *corrupistis* ergo *sermones Dei vivi*, *Iehovae exercituum Dei nostri*, inquit. Hic merito eos accusat, quod perverterint sermones Dei, idque ob duas causas, nempe quoniam sua pravitate Deum coegerint aliter loqui quam vellet: deinde quia praeposteri essent interpretes. Nam quamvis Deus nos severe castiget, nostrum tamen est mansueto spiritu admittere eius obiurgationes, ut sunt nobis necessariae. Quum autem obstrepimus, ut faciunt refractarii, tunc pervertimus Dei sermonem. Videmus ergo non uno tantum modo sermonem Dei perverti, sed ubi nos furiose opponimus, ne clementer et humaniter nobiscum agat: deinde ubi non possumus nos subiicere eius obiurgationibus, sed fremimus adversus ipsum, quoties ad iudicium nos vocat. Et quoniam tanta est in hac parte hominum licentia, propheta hic emphatice opponit Dei potentiam. Primo dicit *ipsum esse Deum vivum:* quo epitheto admonet non impune cessurum impiis, dum ita evomunt adversus eum suas blasphemias: videte, inquit, quocum sit vobis negotium: nam certatis cum Deo vivo, haec audacia recidet in caput vestrum, ergo exitialiter pugnatis. Deinde adiungit *esse Iehovam exercituum*, qua voce iterum confirmat eius potentiam. Postremo addit, *esse Deum illius populi:* quasi diceret, non modo furiosam esse illam impietatem, dum ita audent cum Deo confligere, sed cum ingratitudine esse coniunctum, quia Deus illos sibi in populum adoptaverat, et pollicitus fuerat se illis fore in Deum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: primo loco admonet, ne animos suos inficiant odio propheticae doctrinae: secundo loco ostendit totam culpam in ipsis esse, quod Deus sit asperior: et adiungit eos pervertere sermonem Dei, quia sinistri sint interpretes: deinde quia ianuam claudant eius humanitati, qua invitat omnes pios et dociles. Postremo attollit Dei potentiam, et commendat eius bonitatem, ut ita crimen populi aggravet, ubi audet bellum cum Deo ipso gerere, et dum contemnit gratiam sibi oblatam. Sequitur,

37. *Sic dices prophetae, quid respondit tibi Iehovah? et quid loquutus est tibi Iehovah?*

Repetit quod iam heri dixerat, et fere iisdem verbis. Summa est, si cupimus proficere in schola Dei, cavendum esse ne mentes nostrae occupatae sint ullo perverso affectu. Unde enim fit ut verbum Dei nobis non sapiat, vel etiam ut nos ad amarulentiam provocet? nempe quia sumus infecti perversa aliqua cupiditate, quae iudicium nostrum prorsus corrumpit. Vult igitur Deus nos accedere puros omni vitio, et ita esse dociles ut quaeramus tantum audire quid doceat, quid respondeat nobis. Nam quisquis ita erit solutus et liber, haud dubie sentiet doctrinam propheticam sibi esse salutarem. Una igitur causa est cur verbum Dei nobis non prosit, sed potius sit noxium et pestiferum, quia non quaerimus quid loquatur Deus, hoc est, non sumus dociles, nec accedimus ad discendum, sed dominatur in nobis vel ignavia, vel contemptus, vel ingratitudo, vel pervicacia, vel aliquid tale. Hic autem dicit, *Rogandos esse prophetas, quid Deus loquatur, et quid respondeat,* quibus verbis purgat fideles Dei servos: quia si auditor esset paratus ad obsequium, reperiret apud probum doctorem quod merito placeret. Denique ostendit in prophetis nihil esse vitii, ubi eorum doctrina nobis non arridet, sed hoc esse accidentale: quia non spectamus quod hic admonet Ieremias, audiendum scilicet esse Deum, ut discamus, et ut obediamus eius voci. Sequitur,

38. *Quod si onus Iehovae dixeritis, propterea sic dicit Iehovah, Ne dicatis hoc verbum* (hoc est, ne proferatis hunc sermonem) *onus Iehovae: et misi ad vos* (sed debet resolvi oratio, quum miserim ad vos), *et ne dicatis, onus Iehovae.*

39. *Propterea ecce ego, et tollam vos tollendo* (vel obliviscar vestri obliviscendo, ut alii vertunt: tertia est sententia, obliviscar vestri, ut tollam, vel, ad tollendum), *et evellam vos* (vel proiiciam, melius: alii vertunt, relinquam, male): *et urbem hanc quam dedi vobis, et patribus vestris, a facie mea.*

Hic confirmat propheta superiorem doctrinam. Poterat enim videri Deus nimium excandescere, quod de verbulo uno ita graviter offensus esset. Nam sumpserant Iudaei hoc ab ipsis prophetis, quum vocarent prophetias onera, sicuti dictum fuit, et multis locis videbimus. Iam quia multa est linguae lubricitas, etiamsi in una voce peccassent Iudaei, tamen potuit videri non esse haec satis iusta ratio cur tam minaciter Deus pronuntiet se de illis poenas sumpturum. Sed propheta hic ostendit Deum merito tam infestum ipsis esse, nempe quoniam ad eos miserit, et saepius admonuerit, ne uterentur hac loquendi forma, quae scilicet apertum erat testimonium eorum impietatis. Quum ergo ita Deo et eius monitionibus repugnarent, an fuit excusabilis error? In summa, ostendit Ieremias, non ipsos labi inconsiderate, quemadmodum saepe solet accidere his qui temere et futiliter loquuntur: sed nasci hunc perversum loquendi morem ex destinata malitia, quod scilicet velint aspergere

aliqua nota infamiae Dei sermonem: et ita sint in ipsum contumeliosi. Haec igitur summa est verborum, *Si dixeritis* ergo, quum ex opposito vos moneam, ne ita loquamini: si ergo perrexeritis in hac obstinatione, *Ecce ego.* Deus hic pronuntiat se fore vindicem. Iam quod ad sententiam spectat interpretes fere deducunt a radice נשה ut ה sit litera finalis. Sed nescio an hoc conveniat. Si tamen placeat haec expositio, tenendum nihilominus erit, prophetam alludere ad verbum tollendi, quod mox subiicitur. Sed ego magis inclino in diversum expositionem, quod scilicet *Deus tollendo ipsos tollet.* Iam notandum est, vocem משא, quae toties iam posita fuit, deduci ab eadem radice. משא igitur quod onus dicitur, venit a נשא, quod est tollere. Proinde quum in ore volitaret proverbium illud, propheticam doctrinam semper afferre aliquid oneris et molestiae, Deus respondet, *Ego vos tollam,* inquit, hoc est, sentietis quam grave et onerosum sit mihi vestrum scelus: sed tamen recidet in capita vestra: vos oneratis et gravatis invidia verbum meum, ego autem vos gravabor: sed quomodo? *ego tollam vos,* vel, *tollendo vos.* Si cui magis arrideat verbum obliviscendi, sequatur suum sensum: tamen videtur certe mihi illud frigidum, Obliviscar vestri, nisi secundo loco sumatur נשא, pro tollere, Obliviscar vestri, ut tollam vos, vel, ad tollendum vos. Addit *et evellam.* Qui enim vertunt, Relinquam vos, non videntur assequi quod voluit dicere propheta. Nam aliquid tristius et magis formidolosum denuntiat, quum dicit, *Ecce ego vos evellam,* et tamen mihi non satisfacit illa expositio. Verbum hoc נטש significat etiam extendere, et metaphorice accipitur pro longe proiicere: et videtur huic loco optime quadrare haec proiectio: quod scilicet Deus non modo Iudaeos tollet e suo loco, vel auferet, sed etiam eiiciet procul in longinquas regiones. Denuntiat igitur illis exsilium illud quo tracti sunt quasi in alienum orbem. Nam si habitassent in vicinia, fuisset hoc illis magis tolerabile. Sed dum rapiuntur quasi violenta procella in ultimos et remotissimos fines, hoc multo est atrocius. Postea addit, *Urbem quoque hanc quam dedi vobis, et patribus vestris.* Verbum proiiciendi et evellendi non satis quadraret lapidibus: sed quoad sensum spectat, optime hoc convenit, quod Deus tollet urbem una cum incolis, quasi raperet in ventum. Et hoc consulto additum fuit, quia Iudaei promissione illa freti, Haec requies mea in saeculum, hic habitabo, putabant fieri non posse, ut unquam illud Dei sanctuarium excideretur. Quum ergo deciperet illos vana fiducia, ac si semper statura esset urbs, quam Deus sibi in domicilium elegerat, ideo diserte addit propheta urbem ipsam perituram. Et additur etiam, *quod data fuerit ipsis, et patribus eorum.* Praevenit omnes exceptiones, et excutit Iudaeis vanam illam spem, qua erant inebriati, nempe urbem sibi esse datam, et Deum illic residere ut eos tueretur: Non obstabit, inquit, haec donatio, quominus et vos pereatis, et vobiscum etiam urbs ipsa. Addit, *a facie mea:* quia solenne illis erat obtendere Dei nomen, quum vellent obstinare animos suos contra omnes minas propheticas. Deus autem hic respondet de facie sua: quasi diceret, Vos frustra opinionem concipitis de perpetuitate urbis et templi: nam hoc positum est in meo arbitrio. Quoniam igitur vos statis mihi et caditis, pronuntio a facie mea vos eiectum iri, et sublatum iri penitus e medio. Sequitur,

40. *Et ponam super vos opprobrium aeternum, et opprobria* (est quidem aliud verbum, dedecora) *aeterna, quod oblivioni non tradetur* (potest referri ad utrumque membrum: nam in plurali numero ponit כלמות, et postea addit verbum singulare, oblivioni non tradetur: sed potest, quemadmodum dixi, hoc extendi ad totum complexum).

Summa est, quamvis merito ad tempus gloriati fuerint Iudaei se esse peculiarem Dei populum, hoc tamen nihil illis profore, quoniam exuerint se ornamento illo quo excelluerant, nempe post abnegationem verae pietatis. Hic ergo propheta eripit Iudaeis stultam illam iactantiam, qua inflati erant quum dicerent se esse Dei populum: et minatur Deum, ubi gloriam suam ab illis abstulerit, facturum ut iaceant sub perpetuo dedecore. Scimus autem tales minas restringi ad Christum usque. Nam ecclesia Dei non potuit obrui aeterno opprobrio. Sed quantum ad hypocritas spectat, sicuti nulla fuit eorum resipiscentia, sic nullam veniam adepti sunt. Deus autem liberavit suos ab aeterno illo opprobrio, quum Christus apparuit redemptor: sed intelligi debet quemadmodum dixi, et sermo etiam proprie dirigitur ad profanos Dei contemptores. Sequitur,

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

1. *Videre me fecit* (ostendit mihi visionem) *Iehovah, et ecce duo calathi ficuum positi coram templo Iehovae, postquam transtulerat Nabuchadnezer rex Babylonis Iechoniam filium Ioakim regem Iehudah, et principes Iehudah, et artificem, et inclusorem* (vel sculptorem) *e Ierusalem, et abduxerat eos Babylonem.*

2. *Calathus unus ficuum bonarum valde, sicuti sunt ficus praecoces: et alter calathus ficuum malarum*

valde, quae non comederentur propter malitiam (hoc est, adeo malae erant).

Huius visionis summa est, non esse cur sibi placeant impii, si perstent in suis sceleribus, quamvis ad tempus illos Deus toleret. Nam tunc abductus erat rex Iechoniah in exsilium una cum primariis viris et cum artificibus. Videri poterat tam regis quam aliorum conditio longe deterior, quoniam populus, qui in patria manebat, adhuc retinebat spem illam, quod posset restitui dignitas regia, et iterum florere omni genere bonorum civitas, quae fuerat prope exinanita: quidquid enim pretiosum illic fuerat, cesserat in praedam victori. Nam scimus quanta fuerit avaritia et rapacitas Nabuchadnezer. Urbs igitur tunc quidem erat fere deformis, et vasta prae superiori nitore: quia tamen illic erant residui poterant sperare aliquid melius: qui vero tracti erant in exsilium erant quasi mortua cadavera. Ergo in speciem miser ille Iechoniah, qui erat exsul, et abdicatus regno, potuit videri subiisse longe graviorem poenam, una cum suis comitibus qui simul abducti fuerant. Nec dubium est quin Iudaei qui manebant Ierosolymae, sibi placuerint, ac si Deus cum ipsis mitius egisset. Poterant quidem, si tacti fuissent vera poenitentia, gratias agere Deo, quod illis pepercisset. Verum quoniam abutebantur eius indulgentia, oportuit illis proponi quod hoc caput continet, nempe stulte ipsos ratiocinari, dum existimant Deum sibi esse magis propitium quam reliquis fuerit. Sed hoc sub visione ostenditur: videt propheta calathos duos, vel canistra duo, vel corbes, perinde est: videt ergo calathos plenos ficubus, idque coram templo Dei: sed aliae ficus erant dulces et sapidae: aliae autem amarae erant, ita ut gustus esset intolerabilis. Per ficus dulces Deus voluit notare Iechoniam et reliquos exsules qui patria carebant. Comparat autem eos ficubus praecocibus. Nam sicuti ficus praecoces sunt suavis gustus, aliae autem repudiantur propter amaritudinem: ita quamvis Iechonias et reliqui fuissent quasi absumpti, restarent autem aliae ficus, dicit melius actum esse cum his, de quibus Deus mature sumpsit poenam: quia alii sibi accumulent gravius iudicium sua obstinatione. Ex quo enim Nabuchadnezer urbem spoliaverat, et abduxerat quidquid erat illic pretiosum, reliqui non destiterant peccata peccatis addere, ita ut esset maior congeries vindictae Dei, quae instabat. Nunc ergo tenemus finem huius visionis. Dicit autem sibi visionem hanc oblatam esse a Deo, quia hoc valde fuit necessarium, ne doctrina eius pondere suo careret apud populum. Deus quidem saepius loquutus est, visione nulla interposita: sed diximus alibi quorsum spectarent visiones, nempe fuisse quasi sigilla. Nam quo plus autoritatis secum afferrent prophetae, non tantum simpliciter loquuti sunt, sed quasi obsignarunt suam doctrinam, ac si Deus suo digito notam aliquam certam insculpsisset. Sed quoniam alibi hoc prolixe tractatum fuit, nunc levius praetereo. *Ecce*, inquit, *calathi duo ficuum positi coram templo*. Circumstantia loci notanda est. Potuit quidem fieri ut propheta pedem non moverit ex suis aedibus: potuit etiam noctu in densis tenebris offerri haec visio: sed conspectus templi ostendit partem populi non temere fuisse abreptam, et aliam partem relictam in urbe: sed hoc profectum esse ab ipso Deo. Nam in templo se Deus manifestabat: et ideo saepe ubi volunt percellere animos impiorum prophetae, dicunt, Egredietur Deus e templo suo. Templum igitur hic accipitur quasi Dei tribunal. Ideo dicit locatas fuisse corbes vel calathos istos fuisse positos in templo: quasi diceret totum populum stare ad Dei tribunal: et qui in exsilium iam eiecti sunt, non tractos fuisse pro libidine hostium, sed quoniam Deus in ipsos animadvertere voluerit. Additur etiam tempus, *postquam abductus erat Iechoniah filius Ioachim*. Nam si hoc non fuisset adiunctum, fuisset obscura visio: et hodie nemo posset assequi cur Deus posuisset calathos istos in conspectu Ieremiae. Distinctio igitur hic notatur inter exsules, et inter eos qui adhuc fruebantur patria: et quanquam erant redacti in gravem penuriam, et carebat urbs suo splendore, nulla erat fere maiestas in templo, palatium ipsum erat spoliatum, et soboles Davidis non nisi precario regnabat. Quanquam ergo gravis erat urbis et populi calamitas, tamen, ut iam dictum fuit, putabant se quodammodo beatos esse Iudaei, qui in urbe manebant, prae fratribus suis qui erant mortuis similes, quod scilicet regem ipsum Deus eiecerat, et fuerat serviliter et contumeliose tractatus: fuerat etiam deterior aliorum conditio. Hoc igitur discrimen notatur inter captivos et inter eos qui manebant adhuc utcunque superstites. Iam addit, *unum ex calathis habuisse ficus valde bonas, et alterum habuisse ficus malas*. Si quaeritur, an per se Iechoniah probatus fuerit Deo, facilis responsio est, poenam dedisse suorum scelerum. Ergo comparative hic loquitur propheta, quum alios vocat bonos et alios malos. Deinde notandum est ipsum non tam loqui de personis ipsis, quam de poena: quasi diceret, Vos horretis quum mentio fit exsulum, qui privati sunt haereditate sibi divinitus promissa, videtur hoc vobis esse asperum. Atqui hoc suave est, si respicitis qualis exitus vos maneat. Ergo ficus bonas non vocat simpliciter Iechoniam et alios captivos: sed vocat ficus bonas, quia Deus illos castigaverit mitius quam Zedechiam et reliquos in animo haberet castigare. Ita vocat ficus malas Iudaeos superstites, non hac solum de causa, quod aliis essent sceleratiores: haec quidem ratio valere debebat ex parte:

sed respicit poenam quae illis instabat, quoniam maior futura erat Dei severitas erga illos quibus pepercerat, et contra quos non statim exsequutus fuisset suam vindictam. Tenemus consilium prophetae. Reliqua differemus in proximam lectionem.

3. *Et dixit Iehovah ad me, Quid tu vides Ieremia? et dixi, Ficus, ficus bonas, bonas valde: et malas, malas valde, quae non comedantur propter malitiam.*

4. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

5. *Sic dicit Iehovah, Deus Israel, Sicuti ficus bonae istae, sic agnoscam captivitatem Iehudah, quam emisi ex hoc loco in terram Chaldaeorum ad beneficentiam.*

Postrema lectione coepimus exponere quorsum tenderet visio illa quam propheta recitavit. Diximus miseros exsules, quorum poterat videri deterior conditio, conferri tamen bonis ficubus: eos autem qui adhuc residebant in patria conferri ficubus malis et amaris. Exposuimus cur hanc visionem Deus ostenderit servo suo Ieremiae, nempe quia poterant captivi deficere, praesertim ob morae taedium, quia videbant fratres suos adhuc frui haereditate sibi divinitus promissa: ipsi autem abducti erant in longinquas terras, et quasi exhaeredati, ut nemo censeret ipsos in populo Dei. Quoniam itaque desperatio poterat obruere illorum animos, voluit Deus aliquid solatii dare. Ex altera parte, qui adhuc residui manebant, non tantum insultabant miseris exsulibus, sed tolerantia Dei abutebantur, ut pervicaciter resisterent omnibus minis, atque ita magis ac magis obdurescerent ad Dei iudicium. Quod ergo remotissimum erat a communi sensu, Deus pronuntiat magis optabilem esse eorum sortem, qui apud Babylonios captivi degunt, quam eorum qui adhuc quieti manent in suo nido. Diximus malitiam non debere exponi de culpa, sed de poena: et hoc ipsum confirmat Ieremias quum dicit, *Sicuti fuerunt ficus bonae, ita agnoscam in bonum*, vel in beneficentiam (טובה) *captivitatem.* Satis notum est nomen captivitatis accipi pro ipsis hominibus: atque ita esse nomen collectivum. *Agnoscam* igitur *captivos Iehudah quos expuli ex hoc loco*, ita ut incipiam rursus ipsis benefacere. Iam quoniam doctrina haec erat incredibilis, ideo revocat Deus Iudaeos ad finem ipsum: quasi diceret ipsos errare, quia subsisterent in praesenti rerum intuitu, non autem extenderent animos suos ad spem misericordiae. Nam ita ratiocinabantur, Satius est manere in patria, ubi colitur Deus, ubi est templum et altare, quam degere inter gentes profanas: satius est hic libertate aliqua frui quam esse sub tyrannide: satius est adhuc retinere aliquod nomen populi, quam esse dispersos huc atque illuc, ita ut nullum simus corpus. Ergo ex praesenti fortuna statuebant quid esset melius. Deus corrigit hoc praeposterum iudicium, quia scilicet debuerant potius spectare finem, et quis maneret exitus tam exsules et captivos, quam eos quibus rex Babylonis ad illud usque tempus pepercerat. Etsi autem propheta voluit lenire eorum dolorem qui traducti erant in Chaldaeam, maxime tamen respexit eos quibus praefectus erat magister ac doctor. Tunc erat Ierosolymae: iam scimus cum quibus ingeniis certandum illi fuerit. Nihil enim pervicacius fuit gente illa. Et quoniam Deus poenam distulerat, putabant se esse penitus elapsos, praesertim quum regi captivo datus esset avunculus successor. Hinc igitur minarum contemptus, hinc ad peccandum maior licentia, quod putabant Deum poenam sumpsisse de exsulibus, se vero fuisse servatos tanquam eximium florem. Propheta igitur ut frangeret hanc superbiam, quam flectere non poterat, exposuit hanc visionem, quae oblata fuerat divinitus. Nunc ergo videmus doctrinam maxime positam esse in his verbis, *Quod Deus agnoscet ad beneficentiam captivos:* quasi diceret praepostere fieri iudicium de calamitate paucorum annorum, sed exspectandum esse finem. Sequitur,

6. *Et ponam* (vel adiiciam) *oculum meum super eos in beneficentiam, et reducam eos ad terram hanc: et aedificabo eos, et non diruam, et plantabo eos, et non evellam.*

Confirmat quod dixit proximo versu, et utitur aliis verbis: quia difficile fuit persuasu feliciores esse qui erant similes perditis, quam qui adhuc retinebant mediocrem statum. Dixerat prius, *Ego agnoscam eos:* nunc addit, *Ponam oculum meum super eos.* Utitur figura quae frequenter in scripturis occurrit. Dicitur enim Deus avertere faciem suam, ubi favorem suum abscondit: dicitur etiam eodem sensu oblivisci, recedere, non curare, spernere, abiicere. Quoniam ergo videri poterat Deus nullam amplius curam habere illius populi dicit, *Ego oculos meos ponam in bonum*, inquit. Sed longius etiam progreditur, quia repetit sententiam quam attigerat proximo versu: dixerat se autorem esse exsilii, Ego eieci eos in terram Chaldaeorum. Nunc ergo idem confirmat, sed aliis verbis, quum dicit, *oculos meos ponam in bonum.* Dicitur enim visitare Deus homines non tantum quum suam gratiam erga ipsos exserit, sed ubi eos castigat et ulciscitur eorum scelera. Posuerat igitur oculum suum ad infligendas poenas: nunc dicit se alium fore, nempe ut clementer calamitosos illos respiciat. Postea addit, *Reducam eos.* Nam si ipse emiserat, fuit etiam in eius arbitrio reducere. Quum ergo vulnus sanare posset manu sua inflictum, valere debuit haec promissio, ut non dubitarent captivi de

spe reditus: deinde ut Iudaei, qui adhuc Ierosolymae et in Iudaea manebant, scirent frustra se gloriari in praesenti fortuna, ac si melius cum ipsis ageretur quam cum fratribus captivis, nempe quia hoc erat positum in manu et potestate Dei reducere quos expulerat. Dicit, *Aedificabo eos, et non diruam, plantabo eos, et non evellam.* Haec ratio loquendi esset asperior apud Latinos et Graecos: sed repetitio hebraica in frequenti est usu, ut satis notum est. Debet autem sic resolvi oratio quoties negatio adiicitur ad confirmationem: Adeo non evellam ipsos, ut plantare velim: adeo non diruam, ut velim aedificare: vel quum diruerim ipsos, nunc aedificabo: quum evellerim ipsos, nunc plantabo: vel interdum perpetuitas, vel continuatio gratiae notatur: quasi diceret Deus, Ego plantabo eos ut posthac non evellam: aedificabo eos ut posthac non diruam. Sed frequentior usus est ille quem dixi, Non diruam sed potius aedificabo, non evellam sed potius plantabo. Summa est, quamvis tristes essent ruinae populi in Chaldaea, quoniam redacti erant exsules in vastitatem: Deum tamen posse ipsos colligere, ac si quis arborem plantaret vel domum aedificaret. Aedificandi metaphora satis etiam familiaris est scripturae, sicuti et plantandi. Dicitur enim Deus plantare homines quum aliquod regimen inter ipsos constituit, vel quum ipsis assignat certam stationem, vel quum promittit ipsis, idque efficaciter, aliquem tranquillum statum. Psalmo 44 (v. 3) dicitur Deus plantasse populum. Sed non colligam testimonia quae passim occurrunt, sicuti saepius dicit Deus se plantasse vineam suam. Deinde, notus est ille locus Isaiae (4, 2) Germen Domini, et plantatio ad gloriam: hoc dicitur de ecclesiae conservatione. Summa est, quamvis durius castigaverit Deus exsules, qui abducti erant in Chaldaeam, tamen non debere fortunam eorum aestimari ex die uno, vel mense, vel paucis annis: sed exspectandum esse exitum. Quum autem Deus velit tandem se ostendere erga eos exorabilem et propitium, sequitur, cladem quae ipsis acciderat leniorem esse quam quae manebat reliquos qui obstinatis animis spernebant Deum et eius prophetas, magisque et magis accumulabant vindictam, quae iam pridem illis denuntiata fuerat. Sequitur,

7. *Et dabo illis cor ad cognoscendum me, quod ego sim Iehovah, et erunt mihi in populum, et ego ero ipsis in Deum: quia revertentur ad me in toto corde suo.*

Hic additur praecipuum beneficium, quod Deus non tantum restituet captivos, ut habitent in terra promissa, sed intus etiam ipsos convertet. Nisi enim Dominus afficiat nos sensu malorum nostrorum, deinde ad resipiscentiam spiritu suo adducat, quidquid beneficiorum conferet cedet in gravius exitium. Hactenus loquutus est propheta de levatione poenae: ac si dixisset, Deus porriget manum populo suo, ut in patriam redeat. Remissio igitur poenae hactenus promissa fuit: nunc concionatur propheta de gratia multo excellentiore, quod scilicet Deus non tantum mitigabit externas poenas, sed intus mutabit ac corriget corda, ut non tantum redituri sint in patriam Iudaei, sed futuri sint vera ecclesia, quum ante iactassent inane nomen. Quamvis enim electi essent in peculiarem populum, quia desciverant a vera pietate, erant duntaxat ecclesia titularis, ut ita loquar. Nunc autem Deus promittit se facturum, ut non tantum fruantur temporalibus et caducis beneficiis, sed fruantur in aeternam salutem: quia scilicet ipsum vere timebunt et colent. Hoc autem diligenter notandum est, quia quo Deus liberalior est erga homines, eo magis accenditur eius vindicta eorum ingratitudine. Quid igitur nobis prodesset affluere bonis omnibus, nisi testimonia sint nobis paterni favoris, quo nos amplexus est Deus, et prosequitur? Sed ubi respicimus in hunc finem, Deum scilicet testari se nobis esse in patrem, quum tam largus est erga nos, hic est legitimus bonorum omnium usus: et non aliter possunt Dei beneficia nobis utilia esse in salutem, nisi ubi accedit hoc condimentum, ut ita loquar. Ergo non frustra Ieremias, postquam de restitutione populi loquutus est, in summo gradu ponit hanc gratiam, quod populus resipiscet, ut non tantum ad satietatem percipiat quidquid potest expetere bonorum, sed sincere colat Deum. Dicit autem Deus *se daturum illis cor ut ipsum cognoscant.* Nomen cordis hic accipitur pro mente, sicuti saepe apud Hebraeos. Saepius quidem significat sedem affectuum, et tunc anima hominis distinguitur in rationem vel intelligentiam, et in voluntatem. Cor igitur saepe accipitur pro affectuum sede: sed transfertur ad alteram partem animae, quemadmodum Deuter. 29 (v. 4). Hactenus non dedit tibi Deus cor ad intelligendum. Et Latini etiam interdum hoc sensu accipiunt, quemadmodum Cicero ostendit dum citat[1]) versum Ennii,

Egregie cordatus homo catus Aeliu' Sextus.

Hoc loco igitur pro luce intelligentiae ponitur nomen cordis. Quanquam posset etiam altera ratio adduci, quod vera Dei cognitio non sit imaginativa duntaxat, ut loquuntur, sed coniuncta cum serio affectu. Iam colligimus ex his prophetae verbis, poenitentiam singulare esse Dei donum. Si simpliciter dixisset Ieremias redituros ad sanam mentem, qui prius sua amentia fuerant abrepti in exitium, posset videri liberum arbitrium adstruere, et ponere in homine ipso conversionem: quemadmodum pa-

[1]) Cicero I. Tuscul. c. 9 (18).

pistae fingunt nos esse flexibiles in utramque partem, tam in bonum quam in malum: et ita putant nos sponte posse converti postquam a Deo defecimus. Sed propheta clare ostendit hoc peculiare esse Dei donum. Quod enim sibi vendicat Deus, certe non aufert hominibus, quasi privare eos velit ullo iure, quod ad ipsos pertineat: quemadmodum Pelagiani existimant, prope Deum esse invidum, ubi pronuntiat conversionem hominis esse in manu sua. Sed diabolicus est ille furor. Satis igitur nobis sit, quod Deus sibi vendicat id hominibus auferri, quia non est ipsorum. Quum ergo affirmat *se daturum illis cor ut intelligant*, hinc colligimus, homines natura caecos esse, deinde ubi excaecati sunt a diabolo non posse redire in viam, nec aliter lucis esse capaces, nisi dum mentes ipsorum Deus illuminat spiritu suo. Videmus itaque hominem ex quo cecidit, non posse resurgere, donec manum porrigat illi Deus, non tantum ut adiuvet (quemadmodum papistae, quoniam non audent sibi arrogare omnes poenitentiae partes, dimidiant inter se et Deum) sed ut a principio ad finem usque compleat: quandoquidem Deus hic non vocatur adiutor poenitentiae sed autor. Non dicit ergo Deus, Opem feram, ut quum ad me sustulerint oculos, habeant me statim obvium. Hoc non dicit: sed *dabo illis cor ad intelligendum*. Quum autem intelligentia principium sit resipiscentiae, sequitur hominem manere diabolo addictum, et quasi mancipatum, donec ipsum Deus e misera illa servitute extrahat. Denique statuendum est, simul atque diabolus nos abduxit a recta via salutis, non posse nobis quidquam venire in mentem quod non magis nos demergat in exitium, donec Deus antevertat, et ita nos reducat nihil minus cogitantes. Locus etiam hic ostendit non aliter posse nos ad Deum sincere converti, nisi ubi agnoscimus ipsum esse iudicem. Nam donec peccator se sistat ad tribunal Dei, nunquam tangetur ulla poenitentia. Sciamus igitur tunc nobis aperiri ianuam ad resipiscendum, ubi Deus cogit nos ad se respicere. Quanquam sub nomine *Iehovae* plus comprehenditur quam Dei maiestas. Nam sumit principium illud quod debebat satis notum esse toti populo, Deum verum esse, qui semen Abrahae sibi elegerat, qui legem suam promulgaverat per manum Mosis, qui foedus percusserat cum Abrahae posteris. Non dubium igitur est quin propheta intelligat Iudaeos, ubi illuminati fuerint, sensuros quod illis exciderat e memoria, nempe se defecisse a vero Deo. Tantundem igitur valet haec loquutio, ac si diceret, Ego aperiam ipsorum oculos, ut tandem agnoscant se fuisse apostatas, et ita humilientur, quum senserint quam grave crimen sit illa impietas, quod scilicet me dereliquerunt fontem aquae vivae, quemadmodum prius vidimus. Postea addit, *illos fore sibi in populum, et se vicissim fore illis in Deum, quia revertentur ad ipsum toto corde.* His verbis clarius demonstrat propheta quod nuper attigit, nempe tunc demum salutarem esse usum beneficiorum Dei, ubi recta ad ipsum autorem nos dirigunt. Quamdiu ergo subsistimus in Dei beneficiis, torpor ille facit ut quo liberalior est erga nos eo minus simus excusabiles. Sed ubi gustum percipimus bonitatis Dei, et paternae erga nos benevolentiae, tunc vere fruimur eius bonis. Hoc sibi volunt prophetae verba, quum dicit, *Ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.* Iam quid haec loquutio valeat, alibi dictum fuit. Tametsi enim dominatur Deus toti mundo, asserit tamen se Deum esse ecclesiae: et fideles, quos adoptavit, dignatur hoc elogio quod sint eius populus, ut statuant in eo sibi repositam esse salutem, quemadmodum dicitur 1. cap. Habakuch (v. 12), Tu Deus noster, non moriemur: nam Christus optimus est etiam interpres huius sententiae, quum dicit Deum non esse mortuorum, sed vivorum (Luc. 20, 38): probat ex testimonio Mosis, Abraham, Isaac, et Iacob post mortem fuisse superstites. Quare? nisi enim Deo viverent, non pronuntiaret se esse illorum Deum. Quum vero censeat ipsos ex populo suo, simul ostendit iam ipsis repositam apud se vitam. Denique videmus hic promitti a Deo non restitutionem exigui temporis, sed simul adiungi spem aeternae vitae et salutis: quia Iudaei non tantum redibunt in patriam, quum exitus e Chaldaea promissus illis fuerit, et data libertas urbis aedificandae, sed simul futuri sint vera Dei ecclesia. Additur etiam ratio, *Quia convertentur*, inquit, *ad me in toto corde suo.* Repetit quod iam vidimus, nempe fore cordatos et intelligentes, quum fuissent diu stupidi, et quum eos excaecasset diabolus, ita ut non essent capaces sanae doctrinae. Caeterum, quamvis necessario res sint coniunctae, Dei et hominum reconciliatio et poenitentia, tamen non ideo poenitentia debet existimari causa veniae, aut reconciliationis: quemadmodum multi perverse imaginantur, homines mereri veniam, quia resipiscunt. Verum quidem est Deum nunquam nobis esse propitium, nisi ubi ad ipsum convertimur: sed coniunctio non facit ut poenitentia causa sit veniae, ut iam dictum fuit: imo docet satis aperte hic locus, ex gratia Dei et mera misericordia pendere ipsam poenitentiam. Quod si verum est, sequitur ergo praeveniri homines a gratuita Dei beneficentia. Iam rursus hinc colligimus Deum esse nobis propitium non aliter quam pro suo beneplacito ut a se ipso tantum causam sumat. Unde fit ut peccator in viam redeat, ac quaerat Deum a quo fuerat alienatus? an quia proprio motu incitatur? imo quia Deus illuminat eius mentem, quia cor eius tangit, vel potius renovat. Qui fit ut Deus illuminet eum qui fuerat excaecatus? certe non

possumus causam aliam reperire quam gratuitam Dei misericordiam. Si Deus igitur propitius est hominibus, ut eos ad se convertat, nonne praevenit eos sua gratia? quomodo igitur vocabitur poenitentia causa reconciliationis, quum sit effectus? non potest esse simul effectus et causa. Diligenter ergo notandus est prophetae contextus. Nam tametsi dicat Iudaeos, ubi reversi fuerint, fore populum Dei, *Quia sese convertent ad ipsum toto corde:* prius tamen exposuit unde sit illa conversio, nempe quia Deus ipsorum miserebitur. Sed qui locos tales detorquent ad suum illud commentum, non ita exercitati sunt in scripturis, ut agnoscant bifariam nobis describi reconciliationem hominum cum Deo. Deus enim reconciliatur hominibus arcano modo, quoniam ubi ipsum contemnunt praevenit sua gratia, et intus illuminat eorum mentes, et corda reformat. Haec igitur prior est reconciliatio: quam illi non considerant. Altera autem est reconciliatio, quoad sensum nostrum, ubi scilicet sentimus iram Dei erga nos placatam esse, et quidem sentimus experimentis et effectu ipso. Et huc pertinent illa testimonia: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos (Zach. 1, 3), hoc est, ego vobis videor severus ac rigidus: unde hoc? quia scilicet non desinitis me ad iram provocare: redite mecum in gratiam, et invenietis me facilem ad parcendum. Deus ergo non tunc primum incipit ignoscere peccatoribus, quum illis benefacit, sed quoniam ante placatus fuerat, exinde convertit eos ad se, et postea ostendit re ipsa se esse placatum. Iam per *cor totum* notatur integritas, sicuti per cor duplex, vel per cor et cor natatur simulatio. Certum est neminem ita ad Deum converti, ut pravos omnes carnis affectus exuat, ut renovetur uno die in imaginem Dei, ut purus sit ab omni macula. Talis ergo conversio nunquam invenietur in homine. Sed quum scriptura de toto corde loquitur, opponit totum cor simulationi: Ex toto corde meo quaesivi te, inquit David (Psal. 119, 10), abscondi eloquia tua, et custodiam: precatus sum faciem tuam, inquiram, etc. Requirent me toto corde suo, dicitur apud Mosem (Deut. 4, 29): non quod David unquam exuerit quidquid erat in ipso vitiosum, qui fatetur pluribus locis se adhuc multis vitiis laborare: sed clarus est sensus, quod scilicet Deus requirat integritatem. Denique totum cor nihil aliud est quam simplicitas. Ubi non agimus cum Deo simulate, sed cupimus ex animo nos illi addicere. Quemadmodum autem refutavimus eorum errorem qui putant poenitentiam esse causam, cur Deus nos sibi reconciliet, ita tenendum est non posse aliter Deum nobis esse propitium, nisi dum ipsum quaerimus. Est enim mutuum hoc vinculum coniunctionis, ut Deus nos praeveniat sua gratia, deinde ut ad se nos vocet: denique ut trahat, et sentiamus in nobis opus illud spiritus sancti. Nos quidem non convertimur, nisi conversi, nec sponte, vel propria industria nos convertimus, sed hoc est opus spiritus sancti. Interea quisquis sibi praetextu gratiae indulget, et Deum non curat, nec ullo poenitentiae studio afficitur, non potest iactare se esse ex populo Dei. Requiritur enim poenitentia, quemadmodum diximus. Sequitur: sed non possem hodie absolvere hanc partem. Loquitur enim de malitia ficuum, et reliquiis, quae adhuc manebant.

8. *Et sicut ficus malae, quae non comeduntur prae malitia* (id est, amaritudine) *sic certe* (est כִּי, sed abundat, certe sic) *dicit Iehovah: ita ponam Zedekiam regem Iehudah, et reliquias, et principes eius, et reliquias Ierusalem, quae residuae sunt in terra hac, et eos qui habitant in terra Aegypti.*

Postquam Deus se clementer acturum promisit cum captivis, nunc denuntiat se graviores poenas sumpturum de rege Zedekia, et toto populo qui adhuc in patria manebat. Diximus cur Deus hanc visionem exhibuerit prophetae suo, nempe ut fulciret eorum animos qui nihil cernebant praeter materiam desperationis: deinde, ut etiam ex altera parte corrigeret eorum superbiam, qui placebant sibi in sua sorte, quoniam Deus vindictam suam erga ipsos distulerat. Postquam ergo propheta solatium illud dedit miseris exsulibus, nunc invehitur adversus Zedekiam, et eius populum, qui gloriabantur Deum sibi fore propitium, et se fuisse non tantum felices, sed etiam prudentes, quoniam substiterint in patria sua. Dicit ergo *Zedekiam et principes eius, et quidquid residuum erat in Iudaea, esse ficus malas, quae non comeduntur propter amaritudinem.* Dixi hoc debere referri ad poenam, non ad culpam. Gravius quidem peccaverant, fateor: sed spectandum nunc est quorsum tendat propheta. Summa igitur est, quamvis in praesentia durior sit eorum conditio, qui in captivitatem sunt abducti, Deum tamen severius acturum esse cum reliquiis, quia ad tempus illis pepercerat, ipsi autem non resipuerant, sed magis ac magis obduruerant in suis sceleribus. Scimus autem Zedekiam fuisse impositum regno Iehudae, quum Ioakim sese dedidit regi Nabuchadnezer. Erat ille patruus Ioakim, et regnavit undecim annis: tunc debebat saltem alieno malo sapere. Nam castigatus fuerat Eliakim, qui idem vocatus fuit Ioakim, neque id semel, sed quum Nabuchadnezer spoliato templo, revertens in Chaldaeam fecisset sibi tributarium: tandem quum subinde non desineret fidem datam fallere, atrociter saeviit adversus ipsum: et filius eius, qui regnaverat cum patre, tertio mense post illius mortem, voluntaria deditione transiit in potestatem et arbitrium victoris. Postea regnavit Mathania, de quo

hic propheta loquitur. *Sic* ergo *dabo Zedekiam*, qui prius nomen habuerat Mathaniae, *regem Iehudah, et principes eius, et reliquias Ierusalem quae residuae sunt in terra hac*, quia scilicet maior pars populi tracta fuerat in exsilium: deinde *qui habitant in terra Aegypti*. Multi enim illuc confugerant, quia scimus fuisse Aegyptiis foederatos, et perversa illa fiducia toties fuisse rebelles. Et haec causa est etiam cur tam acriter prophetae ipsos increpent, quod recumbant in auxilium Aegypti, et lateant sub eius umbra. Quum ergo viderent se expositos esse libidini hostium, in Aegyptum fugerunt. Atqui potitus est etiam Nabuchadnezer postea Aegypto, ut videbimus: ita factum est, ut ad tempus visi fuerint esse extra periculum. Sed quemadmodum servi fugitivi postea retrahuntur, et tunc durius tractantur a suis dominis, ita etiam crudelior fuit saevitia regis Nabuchadnezer adversus ipsos. Nunc sequitur,

9. *Et ponam eos in commotionem* (vel strepitum, vel perturbationem, concussionem alii vertunt), *in malum omnibus regnis terrae: in probrum, et parabolam, et proverbium, et exsecrationem in omnibus locis quo eiecero ipsos* (vel expulero).

Hic propheta mutuatur verba ex Mose, quo plus autoritatis habeat vaticinium. Iudaeos enim pudebat reiicere Mosem, quia persuasi erant legem a Deo profectam esse: saltem fuisset detestabile apud ipsos, detrahere fidem legi. Interea secure repudiabant omnes prophetas, qui tamen erant fidi legis interpretes: quemadmodum hodie papistae, quamvis non audeant negare scripturam esse doctrinam coelestem: furiose tamen reiiciunt quidquid ex ea profertur in medium. Talis fuit pervicacia apud Iudaeos. Ideo prophetae ut sibi et suis verbis plus fidei concilient, saepe mutuantur verba ipsa ex Mose, quasi recitarent de scripto quod dictatum illis fuisset. Nam Deuteron. 28 (v. 37, cf. et 1. Reg. 9, 7) et aliis locis sic loquitur Moses de populo: Quod scilicet daturus illum esset Deus in concussionem, vel commotionem, in probrum, in proverbium, in fabulam omnibus populis terrae. Perinde igitur est ac si dixisset Ieremias, eo tandem ventum esse ut sensuri sint Iudaei, non frustra tot maledictiones fuisse a Mose praedictas. Legebant quidem Mosem, sed ut erant insipidi, nullus metus, nulla etiam religio ipsos tangebat, quum Deus terrorem istis verbis incuteret. Dicit igitur propheta propinquum iam esse tempus, ut certo experimento agnoscant Deum non frustra minatum esse. *Ponam* ergo *eos in commotionem*. זוע significat movere et tumultuari. Multi accipiunt hoc nomen pro strepitu, alii autem pro perturbatione, alii pro concussione capitis. Nam per ludibrium solemus caput concutere. Utcunque sit, coniunctim haec legenda sunt, *quod scilicet futuri sint Iudaei in opprobrium et terrorem et fabulam et exsecrationem cunctis gentibus*. Ideo dicitur, *in malum*, id est, propter malum. Nam ל hic diversis modis capitur, quum dicit, *in commotionem*: postea, *in malum*. Secundo igitur loco ל causalis est particula, nempe propter malum, quia scilicet tam severa et horribilis erit Dei vindicta, ut commoveat, ac perturbet omnes populos. Ponit *omnia regna*, sed eodem sensu. Postea addit *probrum*, nempe ut subituri sint iudicium omnium gentium. Noluerant acquiescere Dei iudicio, et quum ipsos pudefaceret in salutem, improbe restiterant. Oportuit igitur exponi gentium omnium opprobrio. Addit, *In proverbium et in fabulam*, vel in parabolam, ut alii vertunt, et proverbium. משל significat communem sententiam, sed hic transfertur ad dicteria: et eodem fere sensu adiungit לשנינה, fabulam. Utraque enim voce intelligit, quum volent increduli referre gravissimam aliquam cladem, sumpturos hoc exemplum: sic actum est cum Iudaeis, nihil fuit miserius gente illa. Et eodem etiam refertur maledictio. Significat enim fore typum et exemplar exsecrationis, Sic pereas quemadmodum Iudaei: Deus in te exerceat suam vindictam, sicuti in Iudaeos. Postea addit *hoc fore in omnibus locis, quocunque expulerit illos Deus:* quasi diceret propheta Deum non fore contentum exsilio, quod tamen per se grave et acerbum erat: sed quum tracti fuerint in longinquas terras, fore illic probrosos, ita ut omnes digito eos ostendant non sine ignominiae nota, et sumpturi etiam sint illorum nomen in exemplar exsecrationis. Addit postea,

10. *Et mittam in ipsos gladium, famem et pestem, usque dum consumantur e superficie terrae, quam dedi ipsis et patribus ipsorum.*

Confirmat superiorem sententiam, quod scilicet tunc Deus quasi extremam manum apponet in exigendis poenis, ubi permittet libidini hostium tam urbem quam incolas qui illic erant residui. Et adhuc loquitur Ieremias tanquam ex ore Mosis, ut gravius sit vaticinium, et magis percellat illos tam praefractos homines. Tria autem haec genera subinde occurrunt, genera dico poenarum, sub quibus alia etiam comprehenduntur per synecdochen. Sed quia ut plurimum Deus hominum scelera ulciscitur vel peste, vel fame, vel bello, ideo quum breviter vult complecti omnes poenas, coniungit tres istas voces. Addit, *usque dum consumantur e superficie terrae:* non dicit, usque dum consumantur in terra ipsa, sed dicit מעל, de super. Neque enim consumpti sunt Iudaei in patria, sed alibi paulatim ipsos confecit, ita ut tabescerent: deinde expulsi sunt in exsilium, et fuit ille ultimus interitus. Quid

sibi velit ultimum membrum alio loco exposui. Addit propheta: *Quam dedi illis et patribus ipsorum.* Vult enim excutere Iudaeis stultam fiduciam qua erant inebriati. Quum enim audirent terram, in qua habitabant, esse Dei requiem, et scirent datam sibi esse iure haereditario, sicuti patribus olim promissa fuerat: non putabant sibi posse unquam eripi. Perinde igitur torpebant in suis vitiis, ac si Deus illis esset obnoxius. Deridet propheta hanc stultitiam, quum dicit non obstare promissionem et gratiam Dei, quin privet ipsos terra et eius possessione, et abdicet etiam eos, ut sint tanquam extranei, quamvis ipsos prius adoptaverit in filios. Nunc tenemus summam utriusque membri. Propheta enim dolorem exsulum lenire voluit quum diceret, tandem exitum fore meliorem, atque ita promitteret, Deum exorabilem fore, postquam illos ad tempus castigasset. Atqui hoc non mediocre solatium est in malis, ubi coniicimus oculos in finem. Nam sicuti dicit apostolus 12. cap. (v. 11) ad Hebraeos, dum ferulas Dei sentimus, semper dolor obstat, quominus dulce sit pati. Ergo in praesentia semper castigatio tristis et acerba nobis erit et odiosa. Necesse est igitur, si volumus patienter nos Deo subiicere, respicere ad exitum. Nam donec incipiat peccator gustare gratiam Dei et misericordiam, fremet et tumultuabitur, vel erit stupidus: certe nunquam sentiet quidquam solatii. Postea ex opposito ostendit propheta, quamvis Deus nobis ad tempus parcat, non tamen ideo causam esse cur nobis placeamus, quoniam tandem pensabit moram gravitate poenae: et quo indulgentius nobiscum egerit, eo gravior et magis horribilis erit eius vindicta, ubi viderit nos tolerantia sua abusos esse. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam, ad omnem populum* (sed על accipitur etiam hic diverso sensu. Sermo enim directus fuit ad Ieremiam, ut esset illius testis ac praeco: deinde ad populum, ut tandem perveniret ex ore Ieremiae ad omnes Iudaeos quod uni dictum fuerat) *anno quarto Ioakim filii Iosiae regis Iehudah: hic est annus primus Nabuchadnezer regis Babel.*

Non dubium est quin hoc vaticinium ordine praecedat visionem, quam nuper exposuimus, quae quidem oblata fuit Ieremiae, quum mortuus esset hic Iehoakim, et regnaret Zedecias loco Ioakim, qui fuit rex ultimus subrogatus in locum Ioakim nepotis. Nunc autem refertur vaticinium, quod iussus est promulgare Ieremias anno quarto ipsius Iehoiakim. Regnavit autem ipse quoque undecim annos, ut postea videbimus. Ergo colligimus confectum fuisse hunc librum ex variis concionibus, sed non fuisse semper ordinem temporis servatum. Summa autem est, quum videret Deus non posse ullis monitionibus populum sanari et revocari ad bonam mentem, denuntiasse ultimum interitum tam Iudaeis quam omnibus vicinis gentibus. Cur autem complexus fuerit gentes profanas, videbimus suo loco. Dicit igitur *fuisse sibi mandatum hoc vaticinium anno quarto Ioakim:* dicit *hunc eundem annum fuisse primum regis Nabuchadnezer.* Videtur hoc pugnare cum aliis locis, ubi pro anno quarto Ioakim ponitur tertius: deinde pro anno primo Nabuchadnezer ponitur longum tempus. Sed solutio non est difficilis, si quis consideret Nabuchadnezer subito reversum fuisse in Chaldaeam, quum rumor allatus esset de patris morte, ut stabiliret res domesticas. Timebat enim ne quis tumultus ipso absente, ut saepe solet fieri, exoriretur. Voluit igitur rebus suis consulere. Rebus autem compositis redegit in ordinem ipsum Ioakim, et quarto anno regni eius coegit aperire thesauros: deinde abduxit quoscunque voluit. Et tunc ipse Daniel una cum sodalibus suis tractus fuit in exsilium, simul cum pretiosis vasis templi. Quantum attinet ad annum primum regni Nabuchadnezer, prius regnaverat simul cum patre, postquam ad se traxit totam imperii summam, merito ponitur primus annus exordium quasi novi regni. Tametsi igitur rex fuerat creatus, tamen quoniam non potiebatur imperio, nisi post patris mortem, tunc coepit vocari rex in solidum. Haec ratio est cur fiat mentio primi anni. Iam notandum est quod dicit propheta, *sibi datum fuisse sermonem*, sed non privatim ipsius causa: quin potius ut esset publicus Dei praeco. Nunc sequitur,

2. *Quem sermonem protulit Ieremias propheta ad totum populum Iehudah, et ad omnes habitatores Ierosolymae, dicendo,*

Clarius hoc versu demonstrat quod nuper dixit, nempe non fuisse divinitus edoctum ut supprimeret quod audierat, sed ut promulgaret tanquam ex ore Dei: et ideo se ornat elogio prophetae, quasi diceret se venire instructum certis Dei mandatis et simul ornatum esse munere prophetico, ne quis spernere audeat eius doctrinam. Nunc sequitur ipsa concio.

3. *A tertio decimo anno Iosiae filii Ammon regis Iehudah ad hunc diem, hic tertius et vicesimus annus est, loquutus est Iehovah ad me, et loquutus sum ad vos, surgens mane loquutus sum, et non audistis.*

4. *Et misit Iehovah ad vos omnes servos suos prophetas, mane surgens et mittens: et non audistis, et non inclinastis aurem vestram ad audiendum.*

5. *Dicendo, Revertimini agedum quisque a via sua mala, et a malitia operum vestrorum: et habitate super terram, quam dedit Iehovah vobis et patribus vestris, a saeculo et usque in saeculum* (et quae sequuntur).

Nunc expostulat Ieremias cum Iudaeis, quod non tantum perfide a vero Dei cultu desciverint, et contempserint totam legis doctrinam, sed quod excusserint iugum, et data opera, imo impia obstinatione, repulerint omnes admonitiones, nec fuerint tandem commoti obiurgationibus vel minis. Ergo non simpliciter impietatem in illis accusat et ingratitudinem, sed addit crimen contumaciae, quod scilicet fuerint tanquam indomitae bestiae, nec potuerint ullis modis corrigi. Dicit igitur, *Ab anno decimo tertio Iosiae regis Iehudah usque ad hunc annum qui est vicesimus tertius*, non destiti exsequi fideliter munus mihi iniunctum: nihil autem profeci: hinc apparet quam desperata sit vestra improbitas. Vidimus initio libri prophetam fuisse vocatum a Deo anno illo decimo tertio regis Iosiae. Perrexerat autem in cursu vocationis suae iam per annos viginti tres, quemadmodum commemorat: luserat operam, sine profectu consumpserat multum laboris. Non mirum igitur est, si nunc ipsorum contumaciam accuset, idque Dei nomine. Neque enim agit propriam causam, sed ostendit quid meriti sint Iudaei, quum tantopere Deus laboraverit in ipsis sanandis, et tamen respuerint omnes eius monitiones, nec locum dederint remediis. Ergo *ab anno decimo tertio Iosiae*, inquit, *usque ad diem hanc:* postea per parenthesin dicit iam se defunctum fuisse munere prophetico per annos tres et viginti. Colligimus septemdecim annis ante urbis et templi excidium prophetam ita loquutum esse. Implevit enim 40. annos antequam populus traheretur in exsilium, et misere perirent qui putabant se esse elapsos. Pervenit enim usque ad mortem Iosiae: deinde accesserunt anni 22. aut circiter, quia regnavit Ioakim 11 annis: non numero tempus Ioakim quod perbreve fuit: Mathania vero, qui et Zedechias, etiam anno 11 tractus fuit, et cum magno dedecore et probro occisus. Sic ergo constat, prophetam fuisse in continuo labore per annos 40. Unde etiam colligimus, quam diabolicus fuerit populi illius furor, quod non resipuit toties admonitus. Etsi coniungimus illud alterum, quod paulo ante attigi, nempe multis exemplis fuisse simul edoctos: hinc clarius adhuc apparet morbum impietatis fuisse prorsus insanabilem in populo illo. Sed hic locus observatu dignus est, ut discamus statim Deo occurrere, ubi nos invitat. Fides enim habet suam promptitudinem. Ergo simul ac loquutus est Deus, convenit nos esse attentos, ut mox sequamur. Quod si Deus toto anno non desinat monere nos et hortari, ubi tunc quoque contemnitur eius doctrina, hoc est crimen intolerabile. Meminerimus ergo hic numerari dies propemodum, ubi numerantur anni, ut secum reputent quot sint dies sub singulis annis. Sciamus ergo hac de causa annos supputari a Ieremia, ut Iudaei sciant se omni excusatione privari, quod tam longo tempore Deus non destiterit ipsorum salutem curare: interea autem perstiterint in sua impietate, et fuerint ad extremum usque obstinati. Haec ratio est, cur propheta iterum commemoret quando coeperit exsequi munus propheticum, nempe *ab anno decimo tertio Iosiae.* Postea addit per se non stetisse quominus resipuerint: *Loquutus est*, inquit, *Dominus ad me, ego autem ad vos*, inquit. Quum dicit sermonem Dei fuisse apud se depositum, haud dubie vult suam autoritatem asserere adversus incredulos, qui obstrepebant, ipsum temere praetexere Dei nomen, quum non esset ab illo missus. Vidimus enim alibi, tunc ecclesiam fuisse misere laceratam, fuisse intestina dissidia, multos iactasse nomen propheticum: et iterum pluribus locis idem videbimus. Sic ergo non erat Ieremias acceptus toti populo, neque extra controversiam erat eius autoritas. Quoniam ergo litigandum erat cum multis impiis, ideo hic testatur se non venisse sua sponte, sed quum mandatum ipsi fuisset prophetae munus. Iam postquam vocationis suae fidem fecit, adiungit se fideliter serviisse saluti populi. Nam fidem ac diligentiam suam commendat quum dicit, *se loquutum esse, et mane surrexisse.* Nam mane surgere tantundem valet ac sedulo incumbere in opus. Propheta igitur ostendit se non fuisse tardum, vel ignavum, neque etiam defunctorie se fuisse loquutum, quemadmodum multi in speciem videntur praestare quod Deus praecepit: sed nullus est in ipsis fervor zeli, nulla etiam sedulitas. Propheta ergo postquam exposuit se divinitus missum esse, adiungit se adhibuisse fidem et diligentiam, ut Deo et ipsius ecclesiae strenue serviret: *Loquutus sum ad vos*, inquit, *sicuti ad me loquutus fuerat Dominus:* quomodo? *mane surgens:* postea: *Loquutus sum, et non audistis.* Hic conqueritur, quod opera sua fuerit inutilis, et simul demonstrat totam culpam residere in populo. Confirmat eandem sententiam, sed aliis verbis: *Misit Iehovah ad vos omnes servos suos prophetas, mane surgens.* Amplificat crimen, quod non tantum repudiaverint unum prophetam, sed multos. Deus enim non tantum solo Ieremia usus est ad ipsos docendos, sed alios coniunxit, quo magis essent inexcusabiles. Videmus ergo in hoc versu exaggerari crimen, quia non tantum in persona unius hominis contempserint Iudaei ipsum

Deum, sed reiecerint etiam omnes eius servos. Poterat quidem simpliciter dicere, Deum misisse servos suos, sed addit *prophetas*, ut ingratitudo melius appareat. Fuit hoc quidem nimis impium, negligere servos Dei: sed quum prophetia esset inaestimabilis thesaurus, et singulare gratiae Dei pignus ac symbolum, duplicatum fuit crimen, quum ita spreverint prophetas, quorum debebat illis sacrum esse nomen. Postea transfert ad Deum quod de se dixerat, *mane surgens*. Certum est, Deum non surgere, sicuti non dormit noctu, sed expressior est loquendi forma, et longe efficacior, quum *dicitur Deus ipse surgere*. Et non sine causa tam emphatice propheta loquutus est. Quamvis enim Iudaei satis convicti essent ingratitudinis, quod pro nihilo duxerant omnes Dei servos, tamen haec fuit quasi prodigiosa impietas, Deum non curare. Nam dum coarguuntur increduli, semper defigunt oculos in personas hominum. Ho, mihi negotium est cum homine mortali: absit ut ego unquam insurgam adversus Deum: sed quid tantopere hoc reprehenditur, si non statim paream? si non statim deiiciar ad nutum hominis? homo est qui loquitur: quid? non est liberum mihi inquirere, et disputare mecum, et in utramque partem volvere quod dicitur? cur ita imperiose se gerunt erga nos prophetae, ut nefas sit ambigere de ipsorum verbis? Sic ergo impii loquuntur. Sed Deus occurrit ex opposito, et dicit se sperni: quemadmodum etiam dicit Christus, Qui vos audit, me audit: et qui vos spernit, me spernit. Sic etiam nunc propheta Deum ipsum proponit, qui surrexerit mane, qui hortatus fuerit populum, qui fuerit sollicitus de illius salute. Haec igitur metaphorae ratio est quum dicit *Deum misisse ad eos, et mane surrexisse. Misit* ergo *servos suos, mane surgens*. Iam sicuti fulminat Deus contra omnes doctrinae suae contemptores, ita ex his verbis colligere licet non mediocre solatium: quia certo statuimus, Deum excubare pro salute nostra, quoties in medium prodeunt sani et fidi doctores, perinde est ac si descenderet ipse e coelo, ac si mane surgeret, ac si intentus esset ad curandam salutem nostram. Hoc ergo colligi debet ex verbis prophetae, quum dicit *Deum mane surgere*. Sed quo hoc suavius est testimonium favoris Dei, et paternae eius erga nos curae: ita horribilis vindicta manet eos qui hoc negligunt, qui dormiunt vigilante Deo, qui non audiunt ipsum loquentem, qui morantur in sua tarditate, ac ignavia torpent ubi Deus ipsis sponte occurrit, et ipsos tam comiter et suaviter ad se invitat.

Coepimus heri exponere querimoniam Dei, quod Iudaeos expertus esset tam praefractos et rebelles. Uno verbo dicit *eos non audiisse*: sed adiungit postea non *inclinasse aurem ad audiendum*: qua loquendi forma melius exprimitur perversus affectus, quod scilicet ex professo aures obturaverint. Plus enim est non inclinare aurem quam non audire. Significat igitur Ieremias eos obduruisse adversus propheticam doctrinam, ut data opera reiicerent quidquid propositum erat Dei nomine. Postea exponit quid ab ipsis postulaverit Deus, dicendo, *Revertimini agedum quisque a via sua mala, et malitia operum vestrorum, et habitate in terra, quam dedit Iehovah vobis et patribus vestris a saeculo et usque in saeculum*. Certe aequissima haec erat Dei postulatio, quum a Iudaeis nihil aliud impetrare vellet quam ut resipiscerent. Accessit etiam promissio: non tantum hortatus est ipsos Deus ad poenitentiam, sed voluit ipsis reconciliari, et deleta scelerum omnium memoria prosequi suam erga ipsos beneficentiam. Nisi fuissent plus quam saxei, oportuit tam blanda admonitione ipsos flecti ad obsequium. Poterat enim Deus graviter eos increpare, poterat minari, poterat denique praecidere omnem spem veniae: atqui tantum exegit ab ipsis resipiscentiam, et quidem interposita veniae promissione. Quum ergo talem gratiam aspernati fuerint, sequitur fuisse perdito ingenio et desperatis moribus. Quod iubet *ipsos resipiscere a via sua mala et malitia operum*, ad amplificationem valet. Propheta enim voluit tergiversandi ansam ipsis auferre, ne quaererent quaenam esset illa malitia, quaenam esset via mala. Ostendit igitur ipsos esse plus quam convictos. Huc pertinet duplicatio. Per *viam* designatur continuus cursus vitae: sed quoniam satis prodiderant se perversos esse multis operibus, fructus ipsos in medium profert: quasi diceret frustra ipsos litigare cum Deo, si forte inquirant quaenam fuerit via mala, quoniam tota ipsorum vita satis clare testetur fuisse prorsus addictos malitiae. Est autem concinna allusio in verbo שבו ושבו. Nam שבו significat interdum rebellare, significat redire in viam, et significat quiescere, vel habitare. Utitur eodem verbo, sed diversus tamen est sensus, quum dicit, *Redite a via et quiescite*. Sed emphatice etiam ponit nomen איש, quisque: significat virum proprie: sed Hebraei accipiunt pro quisque, vel pro singulis: *Singuli a via sua mala*. Nam propheta neminem eximit, ne forte putent culpam extenuari, quia sit aliquod commune malum. Dicit igitur *quemque pro se malitiae fuisse deditum*: quasi diceret impietatem non modo grassatam fuisse in toto populo, ut saepe fieri solet: verum etiam singulos fuisse corruptos, ita ut ne unus quidem sanus esset vel integer in toto populo. Et hoc notatu dignum est, quia frigide solemus fateri nostra peccata, et Deo supplicare ubi sumus convicti, nisi quisque proprio sensu tangatur, et seorsum agnoscat se Dei iudicio esse obnoxium. Nam dum quisque se involvit in turba, sic fit, ut serio nullus agnoscat

gravitatem malorum suorum. Ergo ad verum et sincerum poenitentiae studium requiritur hoc peculiare examen, ut quisque scilicet resipiscat, neque respiciat socios suos. Quum dicit, *Habitate in terra,* tametsi modus verbi est imperativus, tamen promissio est qua Deus affirmat se paratum fore ad recipiendos Iudaeos in gratiam, modo ipsi ex animo redeant. Symbolum paterni sui favoris proponit terrae habitationem. Nam terra illa erat quasi pignus adoptionis: et Iudaei, quum illic habitarent, poterant statuere Deum sibi esse patrem. Addit, *A saeculo usque in saeculum*: quasi diceret, Non uno tantum die, vel tempore exiguo paratus sum vobis benefacere, sed prosequar gratiam meam erga vos *a saeculo usque in saeculum.* Tantum ergo per vos stabit, quominus felices sitis, et felicitas haec transeat a vobis ad filios vestros et nepotes. Quo autem dulcior est haec invitatio, eo magis detestabilis fuit impietas populi, quemadmodum postea dicetur. Nunc adiungit,

6. *Et ne ambuletis post deos alienos ad serviendum ipsis, et ad vos incurvandum coram ipsis* (id est, ad eos adorandos), *et ne provocetis me in opere manuum vestrarum, et non malefaciam vobis.*

Hic speciem unam propheta ponit. Tametsi enim Iudaei pluribus modis, et prope infinitis iram Dei in se accenderant, tamen superstitionibus praecipue accersiverant sibi gravius iudicium. Nam scortando, furando et rapiendo prodebant quidem contemptum Dei, sed non tam directe. Quum autem sese ad superstitiones gentium proiicerent, hoc modo excutiebant iugum Dei, ac si palam testati essent non amplius sibi fore in Deum. Et scimus, Deo nihil esse pretiosius, quam purum et legitimum pietatis studium: et ideo priore legis tabula ad eius cultum instituitur ecclesia. Haec ratio igitur est cur propheta maxime commemoret, Iudaeos hac in parte fuisse Deo rebelles, quod non poterat ipsos revocare a pravis superstitionibus. Interea non absolvit eos, quantum ad alia peccata spectat: sed speciem hanc sumit, ut intelligant non tantum aliqua in parte se fuisse Deo rebelles, sed in totum: quia prorsus ab ipso desciverint, quum ita vitiarunt eius cultum impiis superstitionibus. Ergo hoc tenendum est, Iudaeos non damnari ob leve aliquod delictum, sed convictos esse gravissimi sceleris, quod fuerint foedifragi et apostatae, et Deum ipsum reliquerint una cum eius lege. Dicit, *Ne ambuletis post deos alienos, ut serviatis ipsis, et ipsos adoretis.* Quasi digito demonstrat quam crassa fuerit eorum impietas, quod scilicet se prostituerint idolis in foedam servitutem, quod ipsis se dediderint. Ergo non fuit error excusabilis, sed manifesta perfidia. Addit, *Ne provocetis me in opere manuum vestrarum.* Non dubium est quin hoc verbo confirmare voluerit propheta quod dixi, nempe idololatriam esse coram Deo scelus intolerabile. Et simul ostendit eos non peccasse inscitia, quoniam fuerant in tempore admoniti de atrocitate sceleris. Quod ergo non destiterant a suis superstitionibus, in eo convicti fuerunt diabolici furoris, quando non veriti fuerunt Deum in se provocare. Dicit, *In opere manuum:* et ita contemptim, vel probrose potius loquitur de idolis. Deos vocabant, non quia nescirent esse statuas fabrefactas ex ligno et lapide, vel alia materia: sed tamen putabant divinitatem illic esse inclusam, quoniam persuasum illis erat, Deum hoc modo rite coli. Nunc igitur vocat propheta *opus manuum*, quasi diceret, Si Iudaei ipsi nihil sint, idola esse minus quam nihil, quia sint opus manuum duntaxat. Et hic loquendi modus frequenter occurrit apud prophetas: quo vult Deus excutere socordiam hominibus, qui obstupescunt in suis figmentis. Quasi diceret, Si qua gutta sanae intelligentiae in vobis esset, annon sciretis hoc esse opus manuum vestrarum quod colitis? quid autem possunt manus vestrae? quinam estis vos? Nunc tenemus consilium prophetae in hoc verbo. Iterum promissio repetitur, *Non malefaciam vobis.* Nam his verbis pronuntiat Deus immunes fore ab omni molestia et incommodo, si maneant in vera pietatis regula: et ita significat, quidquid malorum antehac passi fuerant, et deinde passuri sunt, non posse imputari nisi eorum pervicaciae: quia ultro pollicitus fuerat Deus se illis parsurum, modo desisterent a suis sceleribus. Haec autem spes debet nos maxime animare ad resipiscentiam, ubi videmus Deum nobis occurrere, et quaerere reconciliationem nobiscum: deinde velle oblivisci omnium scelerum nostrorum, modo ad ipsum redeamus ex animo, ut qui non nisi invitus ad poenas exigendas procedit. Ergo hinc iterum gravius convincitur populi impietas, quod non potuit admittere tam optabilem gratiam Dei. Sequitur,

7. *Et non audistis me* (non auscultastis mihi), *dicit Iehovah, ut provocaretis me* (hoc est, quia voluistis me irritare) *in opere manuum vestrarum, in malum vobis.*

Inculcat quod prius dixit, nempe Iudaeos fuisse prorsus immorigeros, quum Deus tam comiter se ipsis offerret, et ostenderet se fore ipsis placabilem, modo ex animo converterentur. Quod ergo haec legatio non fuit admissa apud Iudaeos, signum fuit extremae et prorsus deploratae obstinationis. Et exaggerat crimen illud quum dicit, *Ut me irritaretis.* Significat enim voluntario affectu raptos esse ad malum, quasi vellent Deum ipsum provocare. Deliberatam igitur ipsorum malitiam hic accusat pro-

pheta quum dicit, *Ut me irritaretis.* Saepe enim continget homines errore labi, neque attendere ad rem ipsam, quia nemo illos admonet. Verum, quum toties hortatus esset Deus Iudaeos ad poenitentiam, non potuit aliud iudicium de ipsis fieri: nisi quod tanquam destinato volebant non tantum Deum spernere, sed provocare ad certamen. Et hoc diligenter notandum est: quia quisquis edoctus fuit de voluntate Dei, nisi pareat, non potest a se repellere crimen voluntariae obstinationis, quod scilicet in animum induxerit cum Deo bellum gerere. Hoc etsi impii non fatentur, res tamen ostendit: et Deus, qui idoneus est iudex pronuntiavit quo loco habendi sint qui doctrinam propheticam spernunt. Dicit autem, *in malum vobis*, ut sciant Deum non tam agere causam suam, ac si illorum obsequio indigeat, quam curare ipsorum salutem. Subest enim tacita antithesis, quasi dixisset propheta, Quid damni passus est Deus hac vestra contumacia? Conati quidem estis illi detrahere suam gloriam: nam ornastis eius spoliis vestra idola: sed non est in hominum arbitrio aliquid minuere ex iure Dei: manet semper integer. Cessit igitur hoc totum vobis in perniciem, quum fuistis rebelles. Ergo quum Deus nunc vos coarguit, non prosequitur ius suum, quasi aliquid commodi vel damni a vobis percipiat: sed hoc signum est misericordiae, quod non vult vos perire, tametsi videt rapi vesano impetu ad perniciem. Postea sequitur,

8. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Eo quod non audistis ad sermones meos* (hoc est, non attenti fuistis ad sermones meos):

9. *Ecce ego mittam, et accipiam* (vel assumam) *omnes cognationes* (vel familias) *aquilonis, dicit Iehovah, et Nabuchadnezer regem Babylonis servum meum, et inducam eos in terram hanc, et in habitatores eius, et in omnes gentes istas in circuitu, et perdam eas: et ponam eas in stuporem, et sibilum, et in vastitates saeculi* (id est, perpetuas).

Hic sequitur poenae denuntiatio. Dicit igitur propheta iam non acturum esse amplius Deum verbis, quia maturuit eorum iniquitas, sicuti dicitur Genesis sexto (v. 3), Non litigabit spiritus meus, vel non disceptabit amplius cum homine: ubi Deus sese accingit ad sumendam vindictam de hominum sceleribus, dicit iam non esse tempus disceptationis. Ergo hic notatur matura exsequutio iudicii: simul vero poenam designat, postquam exposuit causam tantae severitatis, nempe *quod non audierint sermones Dei:* addit, *Ecce ego mittam, et assumam omnes cognationes aquilonis.* Mihi non dubium est, quin alludat propheta ad edicta regum. Ubi enim volunt conficere aliquem exercitum, promulgant sua edicta, iubent undique convenire qui vel nomen dederunt, vel qui militiae sunt adscripti. Ita Deus his verbis significat, sub manu sua esse Chaldaeos, ita ut praesto futuri sint, simul atque signum ipsis dederit, quemadmodum alibi usurpat alios loquendi modos, sed eodem sensu: Sibilabo: deinde, Canam classicum. Scriptura referta est eiusmodi loquutionibus, quae exprimunt paratos esse cunctos mortales ad Dei obsequium, quoties vult opera ipsorum uti: non quod ipsis propositum sit Deo servire: sed quoniam arcano instinctu ita eos gubernat, et linguas ipsorum, et mentes, et animos, et manus, et pedes, ut cogantur velint nolint se illius arbitrio et voluntati addicere. Et eadem ratione vocat *servum suum Nabuchadnezer.* Neque enim voluit crudelis ille tyrannus Deo suum officium offerre: sed Deus usus est illius opera, ac si fuisset mercenarius. Et alibi etiam videbimus eundem vocari servum. Et hoc notandum est, quia hinc colligimus multos esse Dei servos, qui tamen indigni sunt tam honorifico elogio: sed non vocantur ipsorum respectu. Nabuchadnezer putavit se bellum inferre Deo Israelis quum invasit Iudaeam: et mera ambitio et avaritia et crudelitas ipsum impulit ut tot bella susciperet. Ergo si consideramus ipsum et consilium eius, et omnes conatus et studia, non dicemus esse servum Dei: sed hoc ad Deum solum refertur, qui scilicet tam diabolum quam omnes impios gubernat potentia sua arcana et incomprehensibili, ut inviti etiam exsequantur quidquid apud se statuit. Magnum ergo inter illos discrimen est et inter servos Dei, quibus ubi aliquid mandatum est, cupiunt obedientiam praestare quam debent: tales sunt omnes fideles. Ergo vocantur servi Dei merito, quoniam mutuus est consensus inter Deum et ipsos: Deus praecipit, deinde ipsi obsequuntur. Sed haec quasi mutila et dimidia est servitus, quum scilicet impii trahuntur praeter animi sui propositum, et Deus tanquam instrumentis utitur, quum aliud cogitent et studeant. Interea notandum est, honoris causa improprie adscribi nomen hoc Nabuchadnezer, ut pudefiant Iudaei. Fuit enim illis hoc valde contumeliosum, quod profanus homo electus a Deo fuit, et quod obtinuit nomen servi, quum ipsi alieni essent. Non dubium igitur est, quin propheta voluerit pudorem ipsis incutere, quum extulit in hunc gradum honoris regem Babylonis. Deinde alia etiam fuit ratio, nempe ut quidquid passuri essent Iudaei, scirent sibi infligi Dei manu, nec aliter sentirent de Nabuchadnezer, quam esse Dei flagellum, ut ita agnoscerent sua peccata et humiliarentur. Nunc ergo tenemus sensum verborum. Dicit postea, *Inducam eos in terram hanc, et super habitatores eius:* quibus verbis confirmat quod nuper attigi, nempe in promptu esse Deo vindictam, simul ac voluerit Iudaeos pro merito tractare. Quemadmodum ergo dixit Nabuchadnezer et omnes

aquilonares populos sibi esse ad manum tanquam conductitios milites: ita nunc adiungit, victoriam esse in manu sua. *Inducam* igitur *eos*, inquit, *super terram:* deinde, *super omnes vicinas gentes, quae sunt in circuitu.* Cur propheta hic denuntiet aliis etiam gentibus poenam, videbimus suo loco. Iudaei enim inter alias perversas fiducias, hanc solebant sibi obiicere, quod si Nabuchadnezer invaderet alienas ditiones, omnes certatim contra eum insurgerent, et conspiratione facta facile esset ipsum obruere. Quum ergo Iudaei respicerent in omnes partes, et scirent Aegyptios sibi esse foederatos: deinde persuasi essent Moabitas, et Tyrios, et Syrios, et alios omnes tractum iri in belli societatem, hinc securitas, qua se fallebant. Haec itaque ratio est cur propheta diserte minetur etiam gentibus, quae erant per totum circuitum, non tam illarum causa, quam ut Iudaei a stulta illa confidentia desisterent. Dicit *Deus se positurum gentes omnes una cum Iudaeis in stuporem, in sibilum, et vastitates perpetuas.* Significat horrendam fore cladem, quae attonitos reddat solo rumore quicunque audierint: quemadmodum alibi dicitur, Solus auditus excitabit fremitum: ita hoc loco, *Ponam illas in stuporem.* Si qua mediocris calamitas nobis narratur, movemur quidem ad misericordiam: verum si fidem superat gravitas mali, tunc manemus quasi stupidi, et sensus omnes nostri evanescunt. Significat igitur propheta, cladem quam Deus infliget Iudaeis fore quasi prodigium, quod obstupefaciat omnes qui audient. Et tandem addit, *vastitates perpetuas.* Mitigabit quidem duritiem huius sententiae paulo post, ubi restringet Dei vindictam ad annos septuaginta: sed hic modus loquendi etiam familiaris est scripturis. Opponitur enim עולם brevitati temporis: nam varie accipitur pro circumstantia locorum haec dictio: interdum notatur perpetuitas, quemadmodum quum nuper dicebat propheta, *A saeculo usque in saeculum,* id est, per continuas aetates, vel per seriem annorum, quae perpetuo durabit: sed saeculum, vel עולם saepe accipitur pro statu populi usque ad Christi adventum: aliquando significat simpliciter diuturnum tempus, quemadmodum hoc loco et aliis pluribus. Sequitur,

10. *Et transire faciam* (hoc est, auferam) *ab ipsis vocem gaudii, et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae, vocem molarum* (id est strepitum molarum) *et lumen lucernae.*

Hic confirmat quod nuper dixi, nempe Iudaeos non vulgari modo castigandos, sed prorsus affligendos. Nam quamvis non omnia prospere nobis fluant et ex voto, celebrantur tamen nuptiae, et manet aliqua hilaritas in hominibus: epulantur simul, et fruuntur huius vitae commodis, etiam si a delitiis abstineant. Sed hic propheta ostendit talem fore vastitatem terrae, ut cogitare de nuptiis non sit liberum, ut cessent omnis hilaritas et laetitia, ut non molant vel condimenta, vel esculenta, vel alia, vel triticum etiam, ut denique non celebrent convivia ad lucernam pro more. Ergo hic ad vivum describit illam vastitatem cuius nuper facta fuit mentio. Nec dubium est quin propheta oblique perstringat socordiam illam qua diabolus occupaverat mentes populi. Quamvis enim assidue prophetae illis minitarentur, tamen nullus erat finis vel modus exsultandi: quemadmodum videmus Isaiam conqueri de tali lascivia, quum dicerent, Epulemur, cras moriemur: deinde, Vocavi vos ad saccum et cinerem: vos autem ad citharam et ad epulas profecti estis. Quum ergo propheta hic *de voce laetitiae et gaudii, de strepitu molarum, de lampadibus* verba facit, non dubium est quin illis exprobret stupidam illam securitatem: quod scilicet nihil metuerent, et fingerent se esse extra omne periculum, quum tamen Deus quasi exserta manu se ostenderet ipsorum vindicem. Sequitur,

11. *Et erit tota terra haec in vastitatem, et in stuporem, et servient gentes hae regi Babylonis septuaginta annis.*

Hic propheta restrictionem illam adiungit, de qua nuper dixi, et ita mitigat poenae asperitatem, et ideo est quasi species correctionis, non quod quidquam mutet, sed tantum per modum correctionis exponit quid ante intellexisset per vastitates saeculi, vel perpetuas. Ergo dicit, *Et erit tota terra haec in vastitatem et in stuporem:* alii vertunt, Et desolationem. Nam שמם significat vastare, significat et obstupefacere: sed quia nuper hoc nomen posuit pro stupore, non video cur mutemus sensum, nisi quia coniungitur cum חרבה. Quod ad summam rei, non multum interest, quod terra futura sit in vastitatem, vel in stuporem: quia erit solitaria, quia erit redacta in desolationem vel desertum. *Et servient gentes hae regi Babylonis septuaginta annis.* Hic claudit propheta vaticinium illud de futura populi clade, quod scilicet terra in solitudinem redigenda esset, ut attonitos redderet quicunque per eam transirent, vel esset quasi formidabile spectaculum ob illam desolationem. Quod autem praefigitur numerus annorum 70 testimonium est paternae Dei clementiae erga populum, non promiscue erga totam multitudinem, sed reliquias de quibus alibi dictum est. Significat igitur propheta, quamlibet graviter peccaverint Iudaei, tamen Deum non nisi temporales poenas de ipsis sumpturum, quia post 70 annos, ut videbimus, reducet eos in patriam, et restituet quod perdiderant, nempe habitationem terrae promissae, et

urbem sanctam, et templum. Et hoc melius exprimitur proximo versu, ubi dicit,

12. *Et erit, quum impleti fuerint septuaginta anni, visitabo super regem Babylonis, et super populum eius, dicit Iehovah, iniquitatem ipsorum, et super terram Chaldaeorum, et ponam eam in desolationes saeculi* (id est, perpetuas).

Quemadmodum dixi, nunc clarius ostendit propheta quorsum definierit tempus captivitatis et exsilii, nempe ut scirent fideles, Deum non esse foederis sui oblitum, quamvis populum haereditate terrae privaret. Non dirigitur hic sermo promiscue ad totum populi corpus, quemadmodum ante aliquot locis admonuimus: sed propheta voluit consulere electis Dei, qui retinebant semper aliquod pietatis studium: centies enim desperassent, nisi addita fuisset haec promissio. Ergo specialis est haec doctrina tanquam panis filiorum: quia Deus quasi seorsum alloquitur solos electos et fideles. Dicit autem Deus *se visitaturum finitis annis 70 iniquitatem regis Chaldaei, et totius populi.* Hinc colligimus Nabukadnezer non fuisse vocatum Dei servum, quasi aliquid meritus fuerit suo obsequio: sed quoniam Deus ipsum invitum, vel nihil tale sentientem rapuit ad incognitum obsequium una cum subditis eius. Ergo quamvis Dominus utatur impiis ad exsequenda sua iudicia, tamen non ideo culpa eorum levatur, manent nihilominus obnoxii Dei iudicio. Et haec duo inter se optime conveniunt, quod diabolus et omnes impii Deo serviant, non sponte, sed quatenus ipsos trahit arcana sua potentia, et interea merito luant poenas, etiam si Deo servierint. Quamvis enim compleverint eius opus, tamen quia nihil illis mandatum est, ideo sunt damnabiles, quemadmodum hic docet propheta.

Exposuimus postrema lectione sententiam illam, ubi praedixit Deus se poenas sumpturum de rege babylonio et eius populo, propter saevitiam qua usi fuerant contra Israelitas. Diximus sermonem hunc peculiariter dirigi ad electos, quia multi ex populo perierunt absque ulla spe salutis: sed voluit Deus interea consulere reliquiis, et hac ratione finivit tempus exsilii, et praedixit se hostem fore Babyloniis, quia populi sui causam suscipiet. Unum duntaxat non potui exponere, quia propheta hic loquitur de opprobriis aeternis. Videtur autem hoc non fuisse impletum, quia etsi post annos septuaginta capta fuit Babylon, et redacta in servitutem, stetit tamen urbs ipsa salva, et nobilis, et multis post saeculis fuit in maximo splendore. Videtur ergo propheta modum excedere quum loquitur de vastitatibus istis, quia nihil tale apparuit quum urbs capta fuit a Medis et Persis. Sed alibi diximus, non debere restringi ad unum tempus quod passim occurrit apud prophetas de interitu Babylonis. Voluit enim Deus et diversis modis et diversis temporibus vindictam suam exercere adversus populum illum. Hoc autem constat ex historiis, magis fuisse optabile Babyloniis semel perire, quam tot subire clades. Nam aliquanto post defecit populus ille a Persis: urbs industria et astu Zopiri recuperata fuit: suspensi tunc fuerunt in patibulo omnes fere nobiles, ita ut nulla residua esset dignitas: tandem occupata fuit ab Alexandro: postea Seleucus illic dominatus est: eius tunc ruinis exstructa fuit urbs Ctesiphon, donec paulatim vetustate contabuit. Nulla autem contigit mutatio, quae non multum imminueret ex opulentia urbis. Et nihil potuit accidere magis probrosum, quam ubi arrepti sunt quicunque pollebant aliqua autoritate, et suspensi fuerunt in patibulis, ut refert Xenophon, et alii etiam historici. Nunc ergo tenemus quomodo locus hic intelligi debeat, ut alii similes: quia Deus non tantum de una vindicta loquitur, sed comprehendit tot iudicia quibus ultus est iniurias populo suo illatas. Nunc sequitur,

13. *Et adducam super terram illam omnes sermones meos quos loquutus sum super eam, quidquid scriptum est in libro hoc, quod prophetavit Ieremias super omnes gentes* (vel in quo prophetavit, si placeat referre ad librum).

Confirmat superiorem doctrinam, quod scilicet *adducet omnes suos sermones super Chaldaeam,* hoc est, quod daturus sit effectum prophetiis omnibus, ut facile appareat neque Ieremiam temere quidquam praedixisse, neque etiam Deum ipsum per os servi sui frustra minatum. Haec igitur summa est: ideo videmus quo sensu dicat propheta *Deum adducere sermones suos.* Nam tunc loquutus est. Sed quia impii existimant ludum esse et iocum quidquid profertur Dei nomine, et secure derident omnes minas: ideo *adducere sermones* tantundem valet, atque probare ipso experimento Deum non iniicere terrorem absque effectu: denique sermonum adductio est fidei probatio: et quemadmodum iam dixi, refertur hoc ad hominum socordiam, qui fidem detrahunt sermonibus Dei, donec convicti sint ipso eventu. Existimant enim verberari aerem duntaxat, ita non tanguntur ullo timore: sed Deus profert efficaciam verbi sui, quum exsequitur quidquid praedixit. Videmus ergo prophetam nihil aliud velle hoc toto versu, quam ut confirmet quod paulo ante dixit. Loquitur autem de Chaldaea: dicit, *Super terram hanc.* Et simul notanda est altera loquutio: dicit enim Deus *se pronuntiasse hos sermones:* postea dicit ministrum sibi fuisse Ieremiam, et quasi praeconem: deinde scribam simul nominat. Deus ergo

hic asserit se esse autorem totius doctrinae, quam Ieremias pertulerat. Interea autem relinquit suas partes ministro, quia necesse est autoritatem constare prophetis: alioqui nisi Deus palam e coelo descendat, vel homines promiscue admittent quidquid dictum fuerit, et absque iudicio recipient mendacium et veritatem, vel obdurescent prorsus, ita ut nulla sit apud eos fides propheticae doctrinae. Dicit, *Quidquid scriptum est in libro hoc.* Non dubium est quin propheta summas et capita rerum complexus fuerit. Nam alibi diximus, hunc fuisse prophetis morem, postquam verba fecerant apud populum, et prolixe concionati fuerant, ut brevem summam affigerent ad valvas templi. Librum igitur vocat Ieremias volumen illud, quod erat compositum ex eius concionibus: vulgo dicerent summarium. Iam adiungit, *In quo libro*, vel, quod prophetavit, ut idem significet quod prius dixerat, et ita subaudienda esset particula, nempe, quod prophetavit, sed non male conveniet illa expositio, *In quo prophetavit Ieremias super omnes gentes.* Sequitur,

14. *Quia fecerunt in illis* (vel quia coegerunt eos) *ad servitutem etiam ipsi, gentes multae* (vel robustae, vel validae) *et reges magni, et rependam illis secundum actionem suam, et secundum opus manuum ipsorum.*

Initium versus obscurum est. עבד ubi construitur cum ב existimant active sumi pro adigere ad serviles operas: significat proprie servire: sed putant in hac syntaxi esse verbum transitivum. Quod verterunt quidam, Utentur illis, frigidum est, et nimis ambiguum: dicuntur enim amici uti alii aliis familiariter, ubi sunt mutua officia. Ergo illi non satis exprimunt quod volunt. Sed erit periphrastice reddendus sensus, quod scilicet cogent eos ad servitutem: nondum tamen clare patet quid velit propheta. Nam potest istud עבדו, vel in praeterito vel futuro tempore sumi: est quidem temporis praeteriti, sed potest etiam sumi praeteritum loco futuri: ita diversus esset sensus. Si placeat retinere tempus praeteritum, hoc non poterit referri nisi ad Babylonios: quia ipsi usi sunt serviliter, vel ipsi coegerunt ad serviles operas ipsos Israelitas. Nam istud בם necesse erit intelligere de Israelitis, et scimus relativum saepe poni, ubi agitur de ecclesia, vel de electo populo. Ita ergo vertenda essent prophetae verba, Quoniam serviliter dominati sunt illis, nempe Israelitis, etiam ipsi, hoc est, vicissim Israelitae dominabuntur, subaudiendum esset. Mihi tamen simplicior videtur fore sensus, si uno contextu legamus, Quia dominabuntur illis etiam ipsi, nempe gentibus validis et robustis, et regibus magnis, *et rependam illis*, etc. Haec ratio me prope cogit ut ita interpreter. Dixerat enim proximo versu Ieremiam vaticinatum fuisse contra omnes gentes. Ergo sequitur explicatio, et breviter ostendit propheta, vel admonet quorsum tendant illa vaticinia, nempe quod illis etiam dominabuntur ipsi. Ergo relativum בם designat, meo iudicio, tam Babylonios, quam alias omnes profanas gentes: et hoc satis tritum est prophetis, ubi loquuntur de restitutione veteris ecclesiae, et de Christi adventu, promittere imperium filiis Dei, ita ut teneant sub pedibus suis totum orbem: et optime fluet oratio, quod scilicet dominabuntur: erit quidem mutatio temporis, sed quae satis usitata est Hebraeis. Dominabuntur ergo illis, id est, gentibus. Loquutus autem fuerat Ieremias de omnibus gentibus profanis. Dixerat, quidquid prophetavit super omnes gentes: et hoc erat incredibile: ideo ponitur particula גם, hoc est, etiam ipsi Israelitae: quasi diceret, Tametsi accidet praeter spem, ut videri possit absurdum et fabulosum, tamen Deus eventu ipso probabit se non frustra hoc mihi mandasse, ergo illi quoque habebunt suas vices dominandi, hoc est, Israelitae: quia cogent ad obsequium omnes gentes. Et quod sequitur confirmat meam sententiam: addit enim gentes (nam facile repetitur litera ב) quum dicit גוים רבים, possemus vertere, gentes multas. רבים enim utrumque significat: sed quia sequitur, et reges magnos, ideo libenter accipio pro gentibus validis. Ergo dominabuntur illis, nempe *gentibus validis, et regibus magnis.* Tandem subiicit, *Et rependam illis*, nempe tam regibus, quam populis, rependam, inquam, *secundum actionem suam, et secundum opus manuum*, quia scilicet exercuerant omne genus saevitiae adversus miseros Israelitas. Propheta ergo prosequitur eandem doctrinam, nempe quod Deus tandem re ipsa ostensurus sit, quum iratus fuit ecclesiae suae, non tamen spem omnem misericordiae fuisse ablatam, quia memor esset foederis sui. Mitigat hoc modo asperitatem superioris doctrinae, dum aliquid melius promittit quam possent miseri Iudaei sperare in illis extremis cladibus. Iterum colligere licet ex prophetae verbis sic Deum usum fuisse opera Nabukadnezer, et aliorum, ut non praestiterint obsequium aliquod dignum laude. Nam si fuissent extra culpam, Deus certe iniuste poenam de illis sumpsisset. Ergo docet hic locus, quum diabolus et reprobi exsequuntur Dei iudicia, nihil tamen laudis ex obsequio mereri, quia nihil tale illis propositum est. Nunc sequitur,

15. *Quia sic dixit Iehovah Deus Israel ad me, Sume calicem vini furoris* (vel iracundiae) *huius e manu mea, et propina illum cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, ad eas* (sed hoc secundum redundat).

Nunc pluribus verbis explicat Ieremias quod propter brevitatem poterat esse obscurum. Loquutus fuerat de cunctis gentibus: sed abruptus fuerat sermo. Nam hactenus non palam docuit se missum fuisse a Deo praeconem, qui citaret omnes reges et populos ad eius tribunal, et denuntiaret quid futurum esset. Quoniam ergo nihil tale attigerat propheta sermo ille poterat esse ambiguus. Nunc ergo affirmat sibi porrectum fuisse calicem e manu Dei, quem propinaret cunctis gentibus. Videmus ergo nihil hic novum dici, sed prophetam esse quasi interpretem illius brevioris vaticinii. Porro quo plus ponderis habeat doctrina, refertur visio. *Sic mihi dixit Iehovah Deus Israel,* inquit, *Sume calicem vini iracundiae huius e manu mea.* Diximus aliis locis non abs re commendari effectum doctrinae propheticae: et ideo servos Dei ita armari, ac si parata esset eorum omnium quae proferunt exsequutio. Dicuntur hac ratione expugnare urbes, dicuntur evertere regna, quoniam tantus est hominum stupor, ut Deo fidem abrogent, nisi quasi in rem praesentem adducti fuerint. Sed quoniam haec alibi fusius tractavi, nunc tantum perstringo. Dicit igitur *sibi porrectum fuisse calicem e manu Dei:* quibus verbis significat se non prodire in medium, ut territet suo arbitrio tam Iudaeos quam alias gentes, sed fideliter promulget quod iniunctum est. Deinde significat Deum nihil nunc loquutum esse, quod non brevi exsequi velit: et hoc intelligitur nomine calicis. Vocat *calicem vini furoris,* vel iracundiae. Haec metaphora frequenter occurrit apud prophetas, sed diverso sensu. Dicitur enim aliquando inebriare Deus quum obstupefacit homines, et nunc adigit ad insaniam, nunc autem privat communi sensu et intelligentia, ut similes sint pecudibus: sed dicitur externis cladibus ipsos inebriare, quum reddit attonitos. Si nunc propheta *vinum iracundiae* vocat cladem, quae poterat esse instar ignis ad inflammandos eorum omnium animos, qui sine profectu castigabantur. Primo insania nihil aliud significat, quam desperationem eorum, qui sentiunt manum Dei sibi esse infestam, atque ita fremunt, et tumultuantur, et maledicunt tam coelo quam terrae, sibi et Deo. Hoc debet intelligi per nomen iracundiae. Vino comparat iracundiam illam, quia rapiuntur extra se qui ita percussi Dei manu, non resipiscunt, neque reputant sua peccata animo composito, sed sese proiiciunt ad furorem. Tenemus nunc cur propheta dicat *sibi datum fuisse calicem vini iracundiae.* Postea addit, *Et tu propina illum cunctis gentibus, ad quas ego mittam te.* Hic rursus confirmat quod nuper attigi, nempe munus suum longius extendi, quam ut doceat in media ecclesia, sed se quoque electum fuisse praeconem, qui promulget Dei iudicia contra omnes gentes. Fuit quidem aliter missus ad Iudaeos, quam ad profanas gentes: quia praefectus fuit illis doctor, idque in salutem, nisi fuissent prorsus ingenio perdito: ad gentes autem missus fuit, ut praecise minitaretur illis quod instabat: tamen missus fuit tam ad Iudaeos quam ad reliquos omnes, quemadmodum paulo post ordine distinctius ostendet. Nunc videmus quis sit huius doctrinae finis, et quaenam utilitas: ut conciliet fidem proximo vaticinio Ieremias, primo visionem, quae oblata fuerat proponit: deinde testatur se nihil afferre proprium, sed tantum morem Deo gerere, et fideliter perferre eius mandata, tertio significat se non tantum praefectum esse doctorem et magistrum ecclesiae Dei, sed testem vindictae eius adversus omnes populos. Sequitur,

16. *Et bibant, et moveantur, et insaniant* (ad verbum legendum esset, bibent, et inebriabuntur: est enim ubique ו conversivum. Sed potius resolvi debet copula in particulam finalem, ut bibant, et inebrientur, et insaniant) *a facie gladii, quem ego mitto in medio ipsorum* (inter ipsos).

Hic propheta magis inculcat quod ante diximus, nempe non esse vanos terrores, quum praedicit Dei iudicia contra omnes populos, sicuti vocamus minas pueriles, quae non habent suum effectum. Sed propheta hic affirmat, quamlibet pervicaciter resistant et Iudaei et alii omnes, non posse tamen effugere hanc necessitatem, quin Deus vindex sit omnium. Iubetur ergo propheta sumere calicem et propinare. Sed poterant adhuc obiicere Iudaei, Si quidem nobis placeat calicem sumere e manu tua: sed quid si respuimus? quid si proiicimus quod nobis propinas? Dicit igitur propheta, velint nolint, tamen calicem sumpturos ut bibant, et exhauriant quidquid destinatum est illis Dei iudicio. *Ut bibant* ergo. Postea addit, *Ut moveantur et insaniant.* Duo haec verba certum est referri ad poenae gravitatem. Significat enim fore quasi exanimes. Nam si Deus clementer nos castiget, ac moderatione paterna, poterimus tranquillis animis nos et subiicere, et simul confugere ad eius misericordiam: ubi autem tumultuamur, et fere cogimur ad insaniam, illic necesse est sentiri immodicum rigorem, ita ut nulla sit spes veniae. Exprimere igitur voluit propheta tam atroces fore clades, ut populi, quibus iratus erit Deus, futuri sint attoniti, et fere exanimes. Sed plus exprimit per *motum,* vel tumultum, *et insaniam,* quod scilicet sentient mala sua: interea autem erunt similes phreneticis, quia desperatio opprimet eorum mentes et sensus, ut non possint quidquam salutis sperare, neque etiam sese subiicere Deo, ut solent omnes perditi contra Deum insurgere, et evomere suas blasphemias. Dicit, *A facie gladii quem ego mittam inter*

ipsos. Videtur per vocem בינהם notare mutuos fore conflictus, ut alii alios perdant. Deus ergo mittet gladium suum: sed nunc porriget eum Chaldaeis, nunc Aegyptiis, nunc Assyriis, nunc aliis populis, ita ut eodem gladio alii alios conficiant, donec ventum sit ad ultimam omnium internecionem. Iam sequitur,

17. *Et sumpsi calicem e manu Iehovae, et propinavi cunctis gentibus, ad quas misit me Iehovah ad eas* (sed iterum supervacua est haec repetitio).

Nunc propheta adiungit se paruisse Dei mandato, quemadmodum antea aliquoties testatus est se fuisse coactum ad obeundum munus, quod libenter recusasset, si fuisset liberum: sed quia parendum fuit divinae vocationi, ideo ostendit se esse extra culpam, et iniuste etiam gravari a populo, si existimetur malorum autor. Nam scimus prophetas flagrasse invidia et infamia apud obstinatos et Dei contemptores, ac si ipsis imputandae essent omnes clades. Dicit Ieremias *se sumpsisse calicem*, *et propinasse*, hoc est, se nihil appetivisse, sed iniunctam sibi fuisse hanc necessitatem obeundi muneris. Nunc ostendit quaenam fuerint illae gentes:

18. *Ierosolymae et urbibus Iehudah, et regibus eius, et principibus eius, ad ponendum eos in vastitatem* (vel solitudinem), *in stuporem, in sibilum, et maledictionem, sicuti dies haec.*

Incipit a Ierosolyma, quemadmodum alibi dicitur iudicium incipere a domo Dei. Neque ulla est repugnantia in prophetae contextu. Quanquam enim nuper pollicitus est filiis Dei laetum finem malis, quae paulo post passuri erant: hic tamen quasi in tabula enumerat gentes omnes, quibus volebat Deus vindictam suam denuntiari. Primum igitur gradum obtinuit ecclesia in hoc catalogo, quia quamvis Deus sit totius mundi iudex, merito tamen ab ecclesia sua incipit propter duas praecipue causas, nempe sicuti pater familias invigilat suis liberis, et servis, et si quid domi peccatur, intenta maxime illic est eius sollicitudo: ita quoniam residet Deus in ecclesia sua non potest fieri, quin statim castiget suorum delicta. Deinde scimus minus excusabiles esse qui edocti de voluntate Dei nihilominus pergunt obsequi suis cupiditatibus: neque enim licet illis praetexere ignorantiam. Ergo impletur quod Christus pronuntiat, servos gravius vapulare, qui scientes domini voluntatem nihilominus contumaciter eam reiiciunt. Duplex igitur culpa est in membris ecclesiae. Neque enim possunt conferri incredulis, qui erant inter densas tenebras. Quando Deus praelucet in ecclesia sua, et ostendit viam, quemadmodum dicit Moses (Deut. 30, 15, 19), Ecce vobis propono viam vitae et mortis: testor igitur coelum et terram nihil vobis relinqui excusationis. Haec igitur secunda ratio est cur Deus maturius poenam exigat de peccatis fidelium, vel qui fideles censentur. Deinde pertinet ad exemplum, ut Deus ita filios suos castiget, ne videatur sua indulgentia ipsorum vitia alere et fovere. Haec tertia ratio est quodammodo accidentalis, ideo volui a duabus reliquis eam separare. Quum ergo Deus tam severe ecclesiam suam retinet in officio, colligere debent increduli, si hoc in viridi fiat, quid in arido fiet? Sed duae illae rationes, quas ante posui, sufficere nobis debent, cur scilicet Deus, dum suspendit suam vindictam adversus reprobos, poenam sumat tam de electis, quam de his omnibus, qui profitentur se esse ex eius ecclesia. Nunc tenemus cur Ieremias primo loco commemoret sanctam urbem, deinde omnes urbes Iehudah, reges eius, et principes: quoniam scilicet eos porrecto sinu Deus ad se invitaverit: provocaverant autem quasi destinata malitia eius iram ita spernendo et legem et prophetas. Postea adiungit, *Ad ponendum ipsos in devastationem*, vel in solitudinem. Fuit haec gravis denuntiatio, nec dubium est, ut postea videbimus, quin excanduerint plerique adversus sanctum virum, et furiose etiam conati sint illum exstinguere: sed intrepido animo protulit quod Deus iusserat. Addit, *in stuporem*, tertio in sibilum, nempe ut essent detestabiles omnibus. Sibilum enim accipit pro indicio contemptus, et probri, et contumeliae. Ponit quarto, *In maledictionem*. Diximus quid per hanc vocem significent prophetae, nempe Iudaeos fore quasi exemplar maledictionis, ut quisquis volet aliis maledicere, sumat formulam ab ipsis, Deus te perdat quemadmodum perdidit Iudaeos. Adiungit, *Sicuti dies haec.* Non dubium est quin propheta designet tempus excidii urbis. Iam tunc coeperat Deus atterere populum: sed videbimus postea adhuc fuisse turgidos animos magnae partis, ut cristas subinde erigerent, et circumspicerent ad res novas, et promitterent sibi auxilia ab Aegyptiis. Sed propheta hic designat quod nondum erat completum, et tamen ostendit quasi digito, quasi iam ventum esset ad diem illum, quo urbs excidenda erat, et templum exurendum. Ergo ad certitudinem vaticinii hoc refertur. Quidam existimant hoc fuisse scriptum postquam Ieremias in exsilium abductus esset. Sed divinatio illa parum firma est. Mihi igitur sufficit, quod Iudaeos excitet a sua securitate, et ostendat instare brevi complementum eorum omnium, quae praedicit, nec magis dubitandum esse quam si clades ipsa vobis nunc esset in conspectu. Sequitur,

19. *Pharaoni* (pendet enim a superiore versu, quod propinaverit calicem Pharaoni) *regi aegyptio, servis eius, et principibus eius, et toti eius populo.*

Hic quaeri potest cur Pharaonem Iudaeis coniungat, ac potius secundum et contiguum gradum assignet Aegyptiis, quam aliis gentibus: sed ratio est in promptu, quia scilicet Iudaei inde salutem sperabant: et haec fuit causa tam perditae obstinationis, quoniam corrigi non poterat perversa illa fiducia, qua semel diabolus ipsos fascinaverat. Desciverant a Deo, quum vellent amici esse Aegyptiis: deinde quum viderent se Assyriis impares, potius converterant spem suam ad Aegyptios, quam ad Deum: clamabant prophetae, sed sine profectu. Quum ergo causa ruinae electi populi profecta esset ex Aegypto, et Pharao esset quasi fons et causa interitus tam Ierosolymae quam totius populi, merito propheta postquam de Ierosolyma et aliis urbibus Iehudah loquutus est, statim citat secundo loco Pharaonem, quia socius erat Iudaeis, et causa eorum sic erat implicita, ut necesse esset simul trahi in exitium: quoniam alii alios corruperant, et alii etiam alios accenderant ad impietatem, et simul quasi coniunctis animis et conspiratione facta accenderant in se iram Dei. Non potuit igitur propheta loqui seorsum de Iudaeis, sed necesse fuit Aegyptios adiungi, quia ratio utriusque populi erat communis.

20. *Et promiscuae multitudini, et cunctis regibus terrae Uz, et cunctis regibus terrae Philistim, et Ascalon, et Gazae, et Echron, et reliquiis Azoth.*

Postquam de gente sua et Aegyptiis loquutus est Ieremias, nunc recenset populos omnes, qui fama noti esse poterant apud Iudaeos. Videbimus enim in catalogo notari quosdam procul dissitos. Non tantum ergo de vicinis gentibus loquitur, sed in summa docere vult, instare Dei vindictam, quae sese diffundet huc et illuc, ita ut comprehendat totum orbem Iudaeis cognitum. Haec summa est. Diximus heri cur coniunxerit Iudaeis Aegyptios: nunc autem non potest de singulis gentibus reddi certa ratio: sed in genere hoc tenendum est, Iudaeos moneri non tantum ut agnoscant Dei iudicium erga se, sed ut sensus suos longius extendant, et considerent omnes calamitates, quae accidunt tam propinquis quam longinquis gentibus, testimonia esse irae Dei, ut statuant non volvi res humanas fortuito casu, sed Deum esse iustum iudicem, et sedere in coelo, ut scelera hominum castiget. Vulgari proverbio dicitur, Solatium esse miseris quum vident sibi multos esse pares, ut loquuntur, vel socios: sed longe aliud spectavit propheta: noluit enim lenire dolorem populi sui, quod nullae usquam gentes immunes essent a cladibus: sed potius mature docere voluit, quidquid continget proficisci a Deo. Nam si hoc non fuisset praedictum, et Chaldaei potiti fuissent toto Oriente, dixissent vulgo ita mundum versari caeco impetu, et ita obduruissent magis ac magis in sua impietate. Nam haec causa est obstinationis, ubi homines imaginantur fortuito omnia contingere. Et hac ratione Deus severe invehitur in eos, qui non agnoscunt ipsum esse autorem omnium bellorum, famis et pestilentiae: et nihil adversi accidere, nisi ex eius iudicio. Ergo docendi fuerunt Iudaei ante tempus, ut quum Deus ipsos affligeret, et reliquas gentes, scirent hoc sibi fuisse praedictum: et ideo Deum esse autorem cladium: deinde ut in se ipsos descenderent, atque ita agnoscerent sua peccata. Nam qui somniant mundum temere volvi a fortuna, in rebus adversis non sentiunt Deum sibi iratum: ita nunquam statuent mala quae patiuntur esse iustas poenas. Multi quidem etsi fatentur Deum esse autorem poenarum, nihilominus ipsum accusant. Sed duo capita tenenda sunt, nempe nihil adversi fortuito accidere, sed Deum esse autorem eorum omnium qui existimant homines sibi esse mala, nempe quoniam iustus est iudex. Et hoc est secundum caput. Deus ergo ubi sibi vendicat rerum omnium eventus et pronuntiat mundum gubernari suo arbitrio, non tantum praedicat summam penes se esse potentiam, et summum imperium: sed ultra progreditur, nempe quod res prospere documenta sint bonitatis et iustitiae ipsius: res autem adversae declarent ipsum non posse ferre hominum scelera, quin de ipsis poenas exigat. Hoc fuit igitur consilium prophetae. Nunc dicit Deum *minitari promiscuae multitudini.* ערב significat apum examen, significat etiam quamlibet mixturam. Et ideo 12. cap. Exodi, quum dicit Moses cum populo profectos esse multos, utitur hac voce, quod scilicet multae hominum quisquiliae sese adiunxerint populo Dei. Et Nehemias dicit se tales mixturas segregasse a populo Dei, ne scilicet qui degeneres erant corrumperent veram pietatem. Ergo ut maneret vera et genuina ecclesia, dicit se abstulisse ערב, hoc est mixturam. Nunc quantum ad praesentem locum spectat non dubito quin propheta generaliter loquatur de vulgo ipso: et ideo extendo hoc nomen ad omnia regna de quibus postea loquetur. Addit continuo post, *Regibus omnibus terrae Uz.* Scimus illam esse terram orientalem: nescio cur Hieronymus verterit Ausiditis potius quam in libro Iob, quia idem nomen illic ponitur: atqui videmus Iob fuisse natum in parte orientali, quia spoliatus fuit a suis vicinis, qui omnes erant orientales. Quidam putant esse partem Armeniae: sed vix tam longinqua fuit regio. Nam Cilicia respectu Iudaeae intermedia est. Existimo igitur potius Uz recta

ad orientem tendere respectu Iudaeae. Addit, *et cunctis regibus terrae Philistim*. An Palaestina tunc habuerit plures reges, incertum est. Videtur quidem esse credibile, sed quod mihi dubium est in medio relinquo. Nec obstat quod vocat omnes reges, quando et paulo post dicit omnes reges Tyri et Sidonis. Atqui Tyrus non habuit plures reges, neque etiam Sidon. Fuerunt enim duntaxat duae urbes. Non dubium igitur est quin propheta quum de cunctis regibus terrae loquitur, intelligat etiam si aliis succedant, tamen certo hoc esse in coelo decretum, ut pereant omnes isti populi. Voluit igitur dubitationi occurrere, quia non statim completum fuit hoc vaticinium, sed populi, de quibus nunc agitur, retinuerunt statum aliquem mediocrem, ut videri posset mentitus esse propheta. Ergo diserte exprimit *cunctos reges*, ut fideles suspendant suum iudicium, donec tempus opportunum vindictae Dei acciderit. Dicit postea, *Ascalon*, quae fuit urbs non maritima, sed tamen non procul remota a mari: deinde עזה, quam vocamus Gazam, quia ע sic Graeci transtulerunt. Caeterum quod putarunt Graeci et Latini scriptores Gazam fuisse vocatam, quod illic deposuerat Cyrus suos thesauros quum bellum huc et illuc circumferret, prorsus est absurdum, ac fuit frivola divinatio, quoniam Gaza est thesaurus, et Graeci transtulerunt Aza, Gazam, ideo venit illis hoc in mentem: sed non satis considerate. Notus est situs urbis. Deinde subiicit *Accarum*, quae fuit urbs vicina, et non procul ab Azoto, quae subiungitur. Sed propheta dicit *Asdoth*, quod nomen Graeci transtulerunt Azotum, et Latini eos imitati sunt. Videmus ergo prophetam de tractu illo agere, qui tendebat versus Syriam. Sed quaeritur cur nominet *reliquias Asdoth*. Existimant aliqui notari urbes vicinas, quae non ita erant celebres, sicuti Geth, quae alibi nominatur: sed fuit urbs minus nobilis. Verum illa expositio mihi videtur et coacta, et absurda. Probabilis coniectura est, Azotum fuisse expugnatam, sed tamen quia magna erat commoditas loci, non fuisse desertam prorsus. Nam שארית dicitur quod est residuum, vel relictum ex aliqua clade. Quod ergo remanserit ex Azoto, id gladio Dei adiudicat, idque periturum, Sequitur,

21. *Eodem, et Moab, et filiis Ammon.*

Semper verbum repetendum est, quod scilicet propinet Ieremias calicem omnibus istis populis. Ponit *Idumaeos*, qui fuerunt posteri Esau, ponit *Moabitas*, qui ducebant originem a Loth: sicuti etiam Ammonitae. Aliqua erat cognatio inter tres istas gentes, et Israelitas: ideo videtur propheta consulto simul copulasse tres istos populos. Adiungit,

22. *Et omnibus regibus Tyri, et omnibus regibus Sidonis, et omnibus regibus insulae, quae est* (vel, qui sunt: nam verbum nullum ponitur. Potest igitur hoc tam ad reges ipsos, quam ad insulam referri: qui sunt ergo), *ultra mare.*

Et in nomine insulae mutatur numerus, quia propheta non unam duntaxat insulam designat: sed regiones transmarinas. Quidam hoc restringunt ad Cyprum, et Cretam, et Mitylenem, et alias insulas mediterraneas. Sed linguae hebraicae trita est loquutio, omnes regiones trans mare sitas vocari insulas. Reges insularum venient. Quosnam vocat illic propheta reges insularum? nempe qui navibus venturi erant in Iudaeam. Sic etiam hoc loco reges insulae possumus intelligere quicunque transmarini erant. Videmus nunc non unius tantum temporis reges citari ad Dei iudicium. Quorsum enim diceret propheta omnes reges Tyri et omnes reges Sidonis? an duae istae urbes poterant habere quatuor vel decem reges? Sed ratio illa notanda est quam adduxi, nempe admonitos fuisse filios Dei, ne nimis fervido impetu optarent sibi complementum huius prophetiae monstrari. Perinde igitur est ac si dixisset, quamvis non eveniat in rege Tyri vel Sidonis, qui hodie solio praesidet, tamen iam incumbit cunctis regibus Dei vindicta, quae suo tempore patefiet. Scimus Tyrum et Sidonem fuisse urbes Phoeniciae, et quidem nobilissimas: et Tyrus plures longe colonias habuit inter quas praecipua fuit Carthago: et illic quotannis etiam Carthaginenses munus offerebant honoris causa, ut agnoscerent se illinc oriundos. Tyrus autem erat colonia Sidonis ut narrant historici: sed praevaluit, et ita filia voravit matrem. Caeterum satis apparet Isaiae et Ieremiae tempore fuisse illic reges: sed tempore Alexandri erat liber status utriusque urbis. Nam multae contigerant mutationes ab eo tempore. Nunc simpliciter dicit propheta, Tyrum et Sidonem simul implicitas fuisse iisdem poenis, quas denuntiavit tam regibus quam populis. Sequitur,

23. *Et Dedan, et Thema, et Buz, et cunctis terminatis in angulo* (alii vertunt, attonsos coma, sicuti etiam 9. cap. sed illic de hac voce dixi quantum ferebat locus).

Tantum nunc breviter perstringam, nempe vocari extremos anguli, vel terminatos angulo qui fere incogniti erant Iudaeis propter locorum distantiam. Postquam igitur loquutus est de populis tam valde remotis, ne prolixo sermone taedium pariat, dicit *omnes extremos anguli*, hoc est qui terminati sunt ultimis finibus. Quod *ad Dedan, et Thema, et Buz* spectat, scimus regiones illas nomen sumpsisse a suis autoribus. Quis fuerit Dedan tenen-

dum est ex Mose, similiter quis fuerit Thema et Buz. Nam fuerunt duo filii Abrahae ex Cethura, et non opus est diutius insistere in his rebus, quia regiones illae hodie non possunt a nobis distingui, nec potest satis colligere ex geographis quanta, vel quam ampla fuerit unaquaeque regio. Nam nullus fuit locus, quo tempore coeperunt scribere profani homines, qui non pridem nomen mutasset, colligimus tamen fuisse etiam orientales populos. Sequitur,

24. *Et omnibus regibus Arabiae, et omnibus regibus* (vertunt iterum, Arabiae, sed mihi non placet, neque unquam mihi persuadebunt interpretes, qui tamen in hoc consentiunt, repeti proprium Arabiae nomen: cunctos reges, potius vertam promiscui vulgi, vel gentium hinc inde collectarum) *qui habitant in deserto.*

Nunc propheta loquitur de regibus Arabiae, qui vicini, sed alia ex parte, erant Iudaeis. Nam hactenus recensuit populos, qui ad mare vergebant. Posuit enim multas urbes maritimas, deinde alias, quae tametsi distabant aliquo spatio a mari, non tamen procul aberant. Nam erant intermediae illae urbes, vel regiones inter Iudaeam et Syriam vel Ciliciam, vel ultra tendebant, nempe versus Ciliciam. Nunc loquitur de Arabia, quae media erat inter Aegyptum et Babylonem respectu Iudaeae. Arabia autem quamvis sit triplex, tamen sterilis erat in illa vicinia. Ergo nulla fuit pars Arabiae, quae non posset vocari desertum. Caeterum propheta hic primo loco ponit *reges Arabiae*, deinde ponit *reges illos miscellaneos*, ut ita loquar, hoc est, qui dominabantur in regionibus desertis, et nullo fere erant nomine. Scimus enim fuisse latrunculos: et Arabes vocati sunt in una parte Schenitae, propterea quod habitabant in tabernaculis. Ego igitur per contemptum interpretor, hic vocari reges promiscui vulgi, qui non pollebant magna dignitate, vel opulentia, et ideo adiungit propheta, *qui habitant in deserto*, hoc est, qui sunt dispersi. Sequitur,

25. *Et omnibus regibus Zimri, et omnibus regibus Elam, et omnibus regibus Medorum.*

Nunc commemorat populos remotiores, sed quorum fama erat magis celebris apud Iudaeos. Scimus enim Elamitas, qui medii fuerunt inter Mediam et Persiden, fuisse semper magni nominis. Quantum ad Medos spectat, fuit illud regnum valde amplum, et opulentum, refertum omnibus delitiis: deinde scimus quam sumptuosi fuerint Medi. Quantum ad Zimri spectat, fuit populus ille ignobilis, si confertur cum Elamitis et cum Medis: tamen significat propheta, quidquid terrarum vel exiguo aliquo regno cognitum erat Iudaeis, fore obnoxium iudicio Dei, ita ut tota terra quaquaversum testis futura sit, Deum sedere in coelo iudicem. Sequitur,

26. *Et omnibus regibus aquilonis, tam iis qui propinqui sunt quam qui remoti, viro* (hoc est, cuique) *contra fratrem suum, et omnibus regnis terrae, quae sunt super faciem terrae* (mutatur quidem nomen, ponit הארץ, ponit האדמה) *et rex Sesach bibet post eos.*

Nunc loquitur propheta de regibus septemtrionis, qui vicini erant regi babylonio. Nam respectu Iudaeae, Babylon erat septemtrionalis. Vocat igitur omnes reges aquilonares, qui tendebant ad partem illam, vel plagam Chaldaeae. Postea dicit, *Sive propinqui sunt, sive remoti, quisque erit contra fratrem suum: omnia denique regna terrae super faciem terrae.* Non dubium est quin propheta ad ultimum locum reiecerit Chaldaeos cum rege suo, ut videbimus. Ergo probabile est, quidquid hic praedicit fuisse completum manu et opera regis babylonii, qui exsequutus est Dei vindictam contra hos omnes populos. Deus ergo elegit sibi regem Chaldaeae tanquam flagellum, et manu sua direxit ut poenas exigeret de omnibus terris quarum hic facta fuit mentio. Iam admonui non fuisse hoc praedictum Iudaeis, ut sentirent aliquam mitigationem doloris sui ex sociis, quia scilicet nihilo melior esset aliorum conditio: sed aliud fuisse Deo propositum, nempe ut in tanta rerum omnium perturbatione, quum viderent coelum terrae misceri, ut ita loquar, scirent tamen nihil caeco fortunae arbitrio versari. Deus enim quod facturus erat iam testatus fuerat per os servi sui: et ex ipso vaticinio colligere promptum erat illas omnes conversiones et turbulentos motus non aliunde proficisci quam a Dei iudicio. Postquam autem propheta docuit instare gravissimas clades populis omnibus, qui Iudaeis erant vicini, aut quorum fama ad eos pervenerat, postremo loco dicit, *Rex Sesach bibit post eos.* Hactenus propheta visus est eximere ab omni molestia et periculo regem Babylonis, collegit omnes populos, et quidem non tantum loquutus est de vicinis, qui fere contigui erant Iudaeae: sed de Persis et Medis et reliquis. Quorsum igitur hoc tendebat, si praeteritus fuisset rex Babylonis? Nam poterat quaeri, quomodo hoc esset consentaneum, ut tyrannus ille impune effugeret poenam, quum tamen esset omnium crudelissimus, et maxime sceleratus. Ergo nunc propheta dicit regem Babylonis, utcunque grassetur eius violentia per omnes populos, et impune lasciviat: tamen venturum suo tempore ad reddendam rationem. Summa igitur est, Deum poenam differre adversus Chaldaeos, donec eorum

opera usus fuerit ad perdendas omnes gentes, de quibus hactenus disseruit Ieremias. Cur autem vocet regem Babylonis *regem Sesach*, hic exoritur quaestio: et quidam malunt simpliciter accipere de rege ignoto, quoniam scimus proprium fuisse nomen viri: sicuti patet ex quibusdam sacrae historiae locis. Sed sententia illa nihil habet firmi: quia non dubium est quin propheta hic loquatur de insigni aliquo rege: deinde non dubium est quin moneat tanquam de re maxime seria, non esse cur mora contabescant piorum animi, si videant regem istum Sesach non statim una cum aliis trahi ad poenas. Alii divinant Sesach fuisse urbem praeclaram in Chaldaea. Sed nulla necessitas cogit tam leves et frivolas coniecturas arripere. Non dubito igitur quin recta sit illa sententia, quam sequutus est Chaldaeus interpres, quod scilicet Sesach sit Babel. Nam quod alphabetum hodie Iudaei nominant אתבש, non est novum commentum. Apparet ex Hieronymo fuisse illam diuturnam observationem. Nam petit illud tanquam ex ultima vetustate, quod scilicet haberent alphabetum retrogradum, ut ita loquar. Ponebant igitur loco א ultimam ת, hoc est, primo loco literam ת, ut deinde ponerent ש loco ב. כ autem est in medio alphabeto: et ideo Sesach vocatur Babel: et hoc optime convenit, quod scilicet propheta hic obscuro nomine designaverit Babylonem. Sed tollitur omnis ambiguitas ex alio prophetae loco. Nam 51. cap. dicit, Quomodo diruta est Sesach? quomodo haec gloria, vel laus totius terrae intercidit? quomodo Babylon eversa est? certe illic se ipsum explicat propheta. Nec opus est igitur aliunde petere interpretationem: quia scimus hoc satis tritum esse prophetis, ut aliis verbis idem repetant. Quoniam igitur priore membro posuerat Sesach, ne quid maneat ambiguum, ponit Babylonem. Sed hic exoritur alia quaestio, cur propheta scilicet non aperte, et ingenue denuntiaverit interitum tam regi quam populo chaldaico. Multi existimant prudenter hoc fuisse factum, ne crearet invidiam populo suo. Et Hieronymus adducit locum Pauli, sed perperam, quum dicit ad 2. Thessal. (2, 3): Donec venerit defectio: quoniam male intellexerat locum illum Pauli: Putabat enim hic agi de Romano imperio: et error traxit errorem, dum putavit Paulum fuisse cautum, ut non concitaret rabiem imperatoris romani adversus ecclesiam. Sed nihil tale est. Qui autem repudiant sententiam, quae verissima est, quod scilicet Sesach nihil aliud sit quam Babylon, utuntur hoc argumento, nempe non fuisse prophetam adeo timidum, quin palam de Babylonio diceret quid dicendum erat, sicuti ex aliis locis iam ante vidimus, et patebit iterum clarius. Ego autem non fatebor prophetam fuisse timidum, quem videmus intrepide obtemperasse Deo, ita ut inter ipsas medias mortes, ut ita loquar, firmus tamen steterit: sed alia de causa potius factum fuisse arbitror, ut obscurius nomen poneret, nempe ut Iudaei scirent non esse festinandum, quum praedicta fuisset poena Babyloni, quia hoc esset vaticinium quasi sepultum, ita ut nomen ipsum propheta reticeret. Noluit igitur consulere ecclesiae paci, neque reveritus est Chaldaeos, ne scilicet eorum rabiem adversus Dei populum accenderet, nihil tale spectavit, sed potius voluit fraenum iniicere nimiae festinationi: quia et ex contextu hoc apparet: *Bibet*, inquit, *rex Sesach post eos*, hoc est, necesse est omnes populos istos perire antequam Deus attingat regem Babylonis. Erit igitur non tantum otiosus spectator omnium cladium, sed grassabitur eius saevitia per omnes terras, donec pervenerit usque ad cumulum. *Tunc* autem *bibet post reliquos*. Potuit autem videri haec frigida esse consolatio, quod Deus tam longo tempore ignosceret regi babylonio. Sed oportuit tamen in hac admonitione acquiescere omnes Dei filios, nempe, ut quum reputarent ordine suo singulos populos manu Dei affligi, statuerent regi etiam babylonio fore suas vices, et ita se ipsos cohiberent, ne praecipiti desiderio ferrentur ad expetendam eius poenam, sed patienter tolerarent impositum sibi iugum tyrannidis, donec veniret maturum tempus de quo admoniti fuerant. Sequitur,

27. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah exercituum Deus Israel, Bibite, et inebriamini, vomite, et cadite, et ne surgatis a facie gladii, quem ego mitto inter vos.*

Hic redit propheta ad superiorem sermonem. Dixerat calicem sibi fuisse porrectum e manu Dei, nempe ut eum propinaret cunctis gentibus. Idem ergo repetit nunc, et confirmat, non quod nuntium hunc pertulerit ad cunctas gentes. Diximus enim utilitatem ex his vaticiniis rediisse ad solos Iudaeos. Nunquam sciverunt vel Tyrii vel Sidonii se tunc affligi Dei manu, quum spoliati sunt ab hostibus, nunquam hoc illis venit in mentem, neque etiam edocti fuerant: ergo propheta non fuit illis doctor ordinatus, sed tantum debuit gentem suam monere. Quo tamen maior autoritas constaret vaticiniis, hic introducitur propheta tanquam Dei praeco, qui denuntiet cladem cunctis gentibus. *Tu* ergo *dices illis, sic dicit Iehovah.* Incognitus erat verus Deus profanis illis populis, nisi quod audierant Deum coli in Iudaea: sed interea spernebant, imo pessime abominabantur veram religionem. Sed quemadmodum iam dixi, propheta alloquitur suos gentiles, et solos Iudaeos, quamvis de exteris illis et remotis gentibus sermonem habeat. Non possem nunc ulterius progredi.

Coepimus heri exponere sententiam Ieremiae, ut iubet *gentes omnes bibere ex calice usque ad ebrietatem.* De metaphora calicis iam dictum fuit: ratio est, quia Deus pro immensa sua sapientia novit vel quid quisque sit meritus, vel quomodo rectum sit nunc levius nunc gravius castigari. Quoniam ergo non est aequalis modus, aptissime convenit similitudo calicis. Caeterum propinat Deus interdum calicem, ut tantum gustet qui non posset ferre gravius iudicium. Scimus enim Deum erga robustos et pervicaces agere multo durius: si quis autem debilior sit, tractatur clementer, et tantum libat vel gustat ex calice. Sed propheta hic dicit bibendum esse omnibus populis usque ad ebrietatem, quemadmodum alio loco dicitur, Etiam faeces ipsas exhaurient, quum de profanis gentibus agitur. Inebriat autem, ut ante dixi, homines Deus, vel quum illos excaecat, et mittit spiritum vertiginis, aut stuporis. Sed refertur nunc verbum inebriandi ad externas castigationes. *Bibite* ergo, *et inebriamini,* hoc est, ne putetis vos defunctos esse, ubi coeperit Deus exigere poenam de vobis: illa esset unica potio: sed Dominus vos penitus inebriabit: et ideo adiungit, *vomite et cadite.* Nam qui ita ebrii sunt, ut sese ingurgitaverint, et crapula fere sint turgidi, illos necesse est vomere. Vomitus autem generat concussionem cerebri, ita pedes officium suum amplius non faciunt, imo nulla corporis pars facultatem suam retinet. Summa est igitur, quia Deus longo tempore distulerat suum iudicium, et populi omnes obduruerant quum sua patientia illos invitaret ad resipiscentiam, nunc gravissimam vindictam instare omnibus illis, quae moram vel diuturnitatem compenset. Quod autem hinc colligunt quidam interpretes, nihil profuturas omnibus populis poenas esse, de quibus nunc concionatur propheta, hoc mihi firmum non videtur. Nam loquutus est de electo populo. Certum autem est, aliquos resipuisse, utcunque fuerint exiguus numerus. Deinde, videbimus promitti etiam gentibus profanis veniam, et salutem, postquam sua iudicia adversus illas Deus exercuerit. Simpliciter igitur interpretor haec verba, quod non tantum gustabunt ex calice Domini, sed bibent ultra satietatem, ut similes futuri sint ebriis, imo attonitis, quia gravitas poenarum illis mentem excutiet. Nihilo solidior est ratio Hieronymi, quum dicit tantum ad reprobos spectare prophetae sermonem, quoniam subiicit, *et ne surgatis.* Putat Hieronymus hoc verbo designari ultimam desperationem: sed propheta meo iudicio nihil aliud intelligit, quam fore adeo atrocem Dei vindictam adversus omnes populos, ut post diuturnum tempus maneant vestigia: quemadmodum quis ebrius non possit tota nocte, et toto die exhalare crapulam, sed stupidus sit usque ad taedium, vel etiam phrenetide laboret. Hoc idem intelligit propheta, quum dicit, *Ne surgatis.* Iam sequitur, *a facie gladii, quem ego mitto inter vos.* Sine figura nunc exprimit quod de ebrietate et vomitu dixerat, nempe quia tantus horror occupabit eorum mentes, ut iaceant prorsus attoniti. Sed gladium se pronuntiat Deus missurum adversus illos, ut intelligant Iudaei, quemadmodum iam ante dictum fuit, ubi omnia fere permixta fuerint, dominari tamen moderatum Dei iudicium. Nunc sequitur,

28. *Et erit, si renuerint ad sumendum* (hoc est, sumere) *calicem e manu tua ad bibendum, tunc dices ad eos* (copula enim debet resolvi in adverbium temporis), *sic dicit Iehovah exercituum, Bibendo bibetis.*

Hoc versu significat propheta, quantumvis refractariae sint gentes, nihil tamen sua contumacia profecturas, quia velint nolint cogentur bibere ex calice. Sed ut vehementior sit oratio, inducit ipsas renuentes: *Si recusaverint accipere calicem,* inquit Deus, *dices, bibendo bibetis.* Diximus antehac, prophetam non fuisse praefectum gentibus doctorem. Ergo haec doctrina nihil ad exteros: sed tota eius utilitas residere debuit in ecclesia Dei: ideo respectu populi Dei hoc dicitur, ut sciant, postquam Deus sumere de sceleribus hominum poenam decrevit, omnes qui obnoxii sunt eius iudicio non posse effugere. Sunt quidem saepe homines equis pervicacibus similes, qui calcitrant, et ferociunt, et tumultuantur adversus sessorem suum, et mordent etiam: sed propheta significat Deum instructum esse potentia, qua compescat talem contumaciam. Breviter tamen admonet quam sint immorigeri plerique, imo fere omnes, ubi castigantur Dei manu. Rarum enim est exemplum, ut qui peccavit, libenter et placide subiiciat se Deo, et agnoscat se iuste puniri. Imo qui fatentur se gravius aliquid meritos, fremunt nihilominus adversus Deum, quia exhorrent vindictam eius: non sentiunt autem misericordiam, neque quidquam sibi veniae promittunt. Non mirum est igitur quod propheta hic tribuit profanis hominibus, tam Iudaeis quam exteris, ingenium durum et rebelle, ut calcitrent adversus Deum, et conentur se subtrahere ex eius manu: denique modis omnibus studeant effugere iudicium eius. Haec ratio est cur dicat, *Si renuant sumere calicem e manu tua.* Ergo hoc videmus non debere referri simpliciter ad verba. Neque enim propheta cum illis extraneis loquutus est, sed rem ipsam, vel affectum potius spectavit. Nam fuit in illis gentibus aliquid potentiae: nec dubium est quin ferventer incubuerint ad defensionem suae salutis. Hoc igitur fuit renuere, de quo nunc loquitur propheta. Nam quum hostis aggressus est Moabitas, non statim cesserunt: idem etiam aliis contigit. Tyrus erat fere inexpugnabilis. Erat enim sita in medio mari: unde facillimum

fuit arcere omnes hostes ab accessu. Quum igitur pertinaciter resisterent suis hostibus, dicuntur *renuisse calicem e manu Dei*, quia visi sunt sibi posse depellere malum quod instabat. Sed utcunque putarent se fore invictos, et confisi sua potentia acriter sese opponerent hostibus, dicit tamen Deus irritos fore conatus illos, et inutiles: *bibendo*, inquit, *bibetis*. Sequitur ratio,

29. *Quia ecce in urbe in qua invocatum est nomen meum super eam, ego incipio ad maleficiendum* (ad malum inferendum), *et vos innoxii eritis? non eritis innoxii: quia gladium ego advoco super omnes incolas terrae, dicit Iehovah exercituum.*

Probatio ex comparatione minoris et maioris additur. Sic enim ratiocinatur propheta: Si Deus sanctae urbi non parcit, in qua sibi delegit templum, et voluit nomen suum invocari, quomodo ignosceret extraneis, quibus nihil unquam pollicitus est? quia ducebat pro alienis? ergo si lignum viride consumitur, aridum non manebit salvum. Haec summa est. Idem argumentum aliis verbis exsequitur apostolus (1. Pet. 4, 17). Postquam enim dixit iudicium incipere a domo Dei, continuo post subiicit, Quam horribilis ergo vindicta ipsius Dei apertos hostes manet? Atque hinc colligitur utilis doctrina. Si enim Deus non tantum promiscue se vindicem scelerum fore assereret, sed citaret primo loco ad tribunal suum ecclesiam quam elegit, posset videri deterior eius conditio quam aliarum gentium. Ergo possent piorum animi concidere, si ita secum reputarent: Videtur hoc singulare Dei beneficium esse, quod nos sibi propius adiunxit: atqui cedit hic honor in poenam duntaxat. Deus enim connivet ad scelera gentium, et videtur illa oblivione sepelire: simul autem atque lapsi sumus, sentimus signa irae eius. Praestaret igitur nos procul ab ipso distare, eumque non gerere tam sollicitam nostri curam. Fideles igitur hoc modo praeferrent sibi incredulos. Sed haec doctrina mitigat omnem acerbitatem doloris, qui alioqui posset nos ad amarulentiam provocare. Nam quum hoc nobis proponitur, Deum incipere ab ecclesia, ut longe gravius saeviat contra incredulos, ubi diu ipsos toleraverit, atque ita longe gravius pereant quam ipsi fideles, quemadmodum lignum aridum citius consumitur quam viride: quum ergo hoc nobis proponitur, certe habemus materiam non parvi solatii, nec vulgaris. Videmus ergo quorsum hoc addiderit Ieremias, nempe quantumvis gentes reluctentur adversus Deum, cessuras tamen velint nolint, quia Deus erit potentior: ratio? nempe quum Deus electo populo non parcat, quomodo impune illuderent ei profanae gentes, et non sentirent ipsum esse totius mundi iudicem? Ergo veniat nobis in mentem haec doctrina quoties caro nostra ad fremitum nos impellit, vel ad impatientiam, melius nobiscum agi, quod incipit Deus a nobis, quia tandem trahentur etiam suo ordine profanae gentes ad interitum: nos autem tantum temporalibus poenis defungi, ut Deus tandem pro paterno suo favore nos erigat. Et ideo etiam Paulus dicit (2. Thess. 1, 4) hanc esse demonstrationem iusti iudicii Dei, dum fideles subiiciuntur multis miseriis. Quum enim Deus filios suos castiget, quorum tamen obsequium probat, nonne quasi in speculo licet contemplari quod adhuc occultum est? nempe horribilem poenam incumbere omnibus incredulis. Deus ergo repraesentat hodie nobis interitum hostium suorum, dum nos paterno more castigat: et haec est certa demonstratio, aut viva imago iudicii eius, quod increduli non metuunt, sed secure rident. Dicit autem, *Ecce incipio ad malum inferendum.* הרע est malefacere proprie, et dura esset loquutio, quum Deus dicitur malefacere, nisi quod debet communis usus eam mollire. Qui mediocriter exercitati sunt in scriptura sciunt vocari mala res adversas, nempe hominum sensu. Dicitur ergo Dominus malum inferre hominibus, non quod noceat ipsis, vel quod inique aut crudeliter saeviat in eos: sed quoniam quidquid adversum est hominum animo, sentiunt et vocant malum. *Incipio* igitur *malefacere in urbe, in qua invocatum est nomen meum super eam.* Dicitur invocari nomen Dei super aliquem populum, ubi se promisit fore custodem et tutorem illius populi: dicitur etiam invocari nomen eius, quum homines ad eius fidem et tutelam se conferunt. Sed tenenda est genuina significatio, quod invocetur nomen Dei super aliquem populum, ubi populus censetur esse sub eius fide et custodia: quemadmodum nomen Dei invocatum est super filios Abrahae, quia pollicitus fuerat se illis fore in Deum, et gloriabantur se esse peculiarem eius populum, nempe adoptionis gratia. Ita invocatum fuit nomen Dei super Ierosolymam, quoniam illic erat templum et altare, et quoniam Deus vocabat quietem suam vel domicilium, ideo nomen eius fuit illic celebre, et hoc est quod gallice dicimus, *Se reclamer*, *il se reclame d'un tel*, nempe qui hunc vel illum sibi patronum esse asserit, ut sub eius praesidio lateat. Sic etiam Iudaei olim invocarunt nomen Dei, quum dicerent se ab ipso electos esse in populum. Imo etiam hoc refertur ad homines: invocatum fuit nomen Iacob, Isaac et Abrahae super duodecim tribus, quia scilicet quum vellent recumbere in foedus Dei, originem suam reputabant, et quia erant progeniti ex sanctis patribus, cum quibus pepigerat foedus suum Deus, et quibus pollicitus fuerat se semper fore illis in Deum: Israelitae omnes invocabant Abraham: non quod cultum illi offerrent, sed quia, quum essent eius

soboles, merito statuere poterant foedus gratuitum, quo Deus illos sibi adoptaverat, transmissum ad se fuisse. Sed etiam alio sensu potest sumi invocatio, quoniam scilicet quotidie sacrificiis Deum placabant et precibus: ubi salutem suam commendabant Deo, semper coniunctum erat sacrificium, et simul promissa erat illis expiatio. Posset igitur hoc modo sumi verbum Invocari, vel invocatum est, נקרא: quod scilicet Deum scirent sibi esse propitium, si ex animo resipiscerent. Quum ergo invocatum esset nomen Dei in urbe illa, qui fieri potuit ut gentes impune evaderent iudicium, cui subiecta fuerat sancta civitas? Sed prior expositio mihi magis placet. Et non dubium est quin Deus hic loquatur de gratuita adoptione, qua adoptaverat sibi populum illum: inde invocatio vel gloriatio de qua nunc agitur. Quoniam autem difficile erat persuadere Israelitis quod dixerat propheta, ideo inculcat: verbo eodem repetit rem satis per se claram: *Et vos,* inquit. Non dicit tantum הנקו, sed ponit הנקה, *an innoxii essendo eritis innoxii?* et ita refellit perversam contumaciam, qua poterant turgere gentes, quum et suas opes, et multitudinem, et alia spectarent: deinde quum spernerent quidquid prophetae Ierosolymae clamabant. Hoc enim nihil ad ipsos. Et interrogatio per se est emphatica, *Vosne? possetisne esse ullo modo innoxii?* נקה significat esse innoxium, sed transfertur ad poenam, sicuti עון significat ipsam iniquitatem: sed a culpa ad poenam transfertur. Sic dicitur non fore innoxius, qui non poterit se eximere a iudicio Dei neque immunis esse. Confirmat hanc sententiam quum dicit, *quia gladium ego advoco super omnes incolas terrae, dicit Iehovah exercituum.* Haec confirmatio minime supervacua est, quia creverat insolentia gentium ex tolerantia Dei quum longo tempore, imo multis iam saeculis fuissent quieti, et delitiis suis vacassent, et dormiissent quasi in suis faecibus, ut alibi dicitur. Propheta igitur nunc pronuntiat *Deum advocare gladium super omnes incolas terrae.* Nam saepius et variis modis populum suum castigaverat, quum gentes essent extra omne periculum, et extra omnem molestiam. Dicit autem nunc *se gladium advocare,* quo persequatur omnes illos quibus visus fuerat ignoscere. Dicitur autem Deus advocare tam gladium quam homines. Nam dicitur Nabuchadnezer pugnasse sub Dei auspiciis: dicitur fuisse quasi conductitius miles. Sed de gladio nunc loquitur Deus, ut sciamus in arbitrio eius esse movere bella et sedare quoties visum est: et ita gladium, tametsi gestatur manu hominis, non moveri tamen hominis arbitrio, sed Dei arcano impulsu. Sequitur,

30. *Et tu prophetabis ad eos* (vel, contra eos) *omnia verba haec: et dices illis: Iehovah ab excelso rugiet, et ex habitaculo sanctitatis suae edet vocem suam: rugiendo rugiet super habitaculum suum celeusma* (clamorem potius generaliter), *quasi prementium torcular respondebit super cunctos incolas terrae.*

Nomen הידד vertunt celeuma, vel celeusma: aliis magis placet vertere lugubrem cantionem: sed saepius occurrit quum agitur de vindemiis. Celeusma autem nauticum est, quemadmodum scitur. Etymologia quidem est generalis, et κελεύειν est hortari: et celeusma nihil est aliud quam exhortatio. Sed quoniam vox illa tantum de nautis reperitur, ideo mihi magis placuit ponere clamoris nomen. Dicit igitur, *Tu propheta contra eos hos omnes sermones, dicendo ad eos.* Iam admonui prophetae non fuisse datum mandatum, ut descenderet ad gentes, et singulas alloqueretur: denique ut obiret munus propheticum apud illas. Sed quamvis pedem urbe non moveret, effectus tamen prophetiae penetravit ad omnes terrae plagas. Non fuit igitur praeconium Ieremiae vanum, quia intellexerunt Iudaei ipso eventu in lingua sancti viri fuisse spiritus potentiam in salutem omnium piorum, et ad perdendos omnes incredulos. Hoc sensu igitur iterum mandat Deus, ac praecipit, *ut prophetet contra gentes, et ipsis dicat,* non quod sermonem ad illas direxerit: sed quum Iudaeos doceret, habuit eius doctrina effectum in omnibus populis. Dicit autem, *Deus ab excelso rugiet, et ex habitaculo sanntitatis suae edet vocem suam.* Metaphora rugitus satis trita est. Videtur quidem duriter hoc pronuntiari de ipso Deo: sed scimus quam tardi sint homines, et quam sibi indulgeant in sua socordia, quamvis Deus illis minetur. Ergo Deus hyperbolicas loquendi formas usurpans coarguit hominum stuporem, quia non possit eos loquendo movere nisi modum excedat. Haec igitur ratio est cur se leoni comparet, non quod imaginari oporteat esse quidquam in eo truculentum aut saevum: sed iam dixi, non posse aliter affici homines, nisi Deus alienam personam induat, et prodeat in medium tanquam leo, qui tamen non frustra alibi asserit se tardum ad iram, propensum ad misericordiam, et longae patientiae, et quod sequitur. Sciamus itaque damnari impium contemptum, quo fere omnes fascinati sunt, ubi Deus ita se transfigurat, et cogitur se facere similem leoni. Dicit autem, *Rugiet Deus ab excelso, et ex habitaculo sanctitatis suae dabit vocem suam.* Quum de excelso loquitur, probabile est designari coelum. Habitaculum autem sanctitatis saepe accipitur pro sanctuario vel templo. Sed aliis locis, ubi idem repetitur, vocatur etiam coelum habitatio sancta Dei, vel sanctitatis. Interea nihil erit absurdi si dicamus prophetam hoc loco alludere ad templum, et ita alludere ut Iudaeos attollat sursum, qui defixi erant in externo templi conspectu: imo circum-

stantia loci id postulat. Perperam quidem putabant Deum sibi esse alligatum, quia dictum fuerat, Haec requies mea in saeculum saeculi: hic residebit nomen meum et virtus. Perperam putabant nullum esse Deum, nisi inclusus esset in illo visibili et externo sanctuario. Hinc illa superbia, quam obiurgat Isaias (66, 1), et in quam severe invehitur quum dicit, Quisnam locus requieti meae? coelum est sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quem locum igitur mihi aedificabitis? Illic propheta non simpliciter contra superstitionem disputat, ut multi existimant: sed potius retundit stultam arrogantiam, quod scilicet populus putabat Deum non posse ab illo materiali templo unquam avelli. Caeterum, modo tollantur vitia, non de nihilo templum nomen obtinuit regiae Dei sedis. Sic nunc propheta, quamvis Deum supra coelos attollat, simul ad sanctuarium visibile alludit, quum dicit, *rugiet Deus ab excelso, et ex habitaculo sanctitatis suae edet vocem suam*, hoc est, quamvis putent gentes Deum in angulo sedere et quiescere, solium tamen illius in coelo est. Nec obstat terrestre quod sibi elegit domicilium, quin sit imperium totius terrae penes illum, ideoque extendet vindictae suae documenta adversus omnes populos: verum in gratiam ecclesiae suae, ac si e templo prodiret, et iterum repetit: *Rugiendo rugiet super habitaculum suum.* Hieronymus solet vertere nomen hoc, decorem, pulchritudinem: et tamen locus hic satis convincit non posse aliter accipi quam de habitaculo, ut multi alii. Postea descendit ad aliam figuram: quod *scilicet respondebit clamorem tanquam prementium torcular super cunctos habitatores terrae.* Haec repetitio et varietas sermonis confirmat quod dixi, nempe Deum hyperbolice praedicare vehementiam suae vocis, ut terrorem securis et torpidis incutiat. Et videtur hic propheta innuere, quamvis nullus hortator accedat, tamen satis violentam fore Dei vocem. Qui enim torcular premunt invicem, et mutuo clamore sese incitant, alius alium advocat, et ita sese acuunt ad diligentiam. Est igitur mutuus aliquis consensus tam inter nautas, ubi canunt suum celeusma, quam inter operarios qui uvas premunt in torculari. Sed quamvis Deo nullus adsit hortator, ipse sibi sufficiet. *Respondebit* ergo. Poterat propheta aliud verbum ponere, sed dicit, *respondebit.* Et cui? nempe sibi ipsi, hoc est, etiamsi omnes conspirent ad exstinguendam Dei vindictam, tamen ipse superior evadet, neque opus habebit alieno subsidio. Tandem sequitur,

31. *Pervenit* (hoc est, perveniet) *sonitus* (vel impetus) *ad extremitatem terrae: quia lis Iehovae cum gentibus, iudicium* (id est, contentio, vel disceptatio) *ei contra omnem carnem: impios dabit ipsos* (tradet) *ad gladium, dicit Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam: dicit tam horribilem fore impetum, ut penetret usque ad extremas mundi partes. שאון significat strepitum, vel sonitum: accipitur tamen pro violentia, et impetu: et uterque sensus non male quadrat praesenti loco. *Sonitus* ergo, vel impetus, *perveniet usque ad extremas partes terrae.* Iam sequitur, quod lis sit Deo cum omnibus populis: ubi videtur propheta occurrere quaestioni quae moveri poterat, Quid hoc sibi vult, Deum tam repente tumultuari, quum multis saeculis fuerit quietus, nec signum aliquod dederit suae vindictae? Nam diximus gentes illas, quarum facta fuit mentio, diu fuisse tranquillas. Ergo respondet propheta obiectioni tacitae, et dicit *nunc litem esse Deo.* Non semper est litigandi tempus: qui adversarium suum non statim apud iudicem aggreditur, sed blande cum ipso agit, et cupit amice ab ipso impetrare quod rectum est, ille nihil remittit de iure suo. Nam ubi expertus fuerit talem contumaciam in adversario suo, ut nihil humaniter agendo proficiat, poterit tunc cum ipso litigare. Idem ergo nunc exprimitur a propheta, quod *scilicet Deus nunc litiget cum gentibus, et disceptet cum universa carne.* Deus quidem proprie loquendo iudex est mundi, neque vel in coelo vel in terra arbiter aut iudex reperietur coram quo disceptet: sed loquutio tamen haec digna est notatu, quia Deus omnes querimonias refutat, quibus solent contra ipsum insurgere homines. Nam qui centies male conscii sibi erunt, tamen obstrepent Deo, si severius ipsos puniat, et dicent se plecti ultra meritum. Deus ergo hac ratione dicit, quum poenam exigit, se non exercere potentiam tyrannicam, sed perinde esse ac si disceptaret cum peccatoribus. Interea commendat bonitatem suam a fine poenarum, quod scilicet nihil aliud spectet, ubi rigidus est in puniendis sceleribus, nisi ut ius suum impetret: et quia non potest hoc blande agendo, extorqueat quasi legum auxilio. Notemus ergo nihil detrahi potentiae vel summo imperio Dei, ubi dicit se disceptare vel litigare cum hominibus: sed ita refutari omnes obstreperas voces, quibus adversus ipsum fremunt impii, quasi sine modo in ipsos saeviret: deinde finis notatur omnium poenarum, quod scilicet Deus descendat tanquam pars adversa, et non aliud habeat propositum quam ut nos ad rationem et aequitatem adducat: quemadmodum qui experitur apud iudicem, ille certe vellet transigere, si fieri posset cum suo reo. Sed quia videt nihil esse spei, ideo ad remedium illud sese confert. Ita Deus nobiscum disceptat: quia nisi essemus prorsus desperati possemus tandem cum ipso redire in gratiam, et parata nobis esset reconciliatio, si tantum ius illi suum permitteremus.

32. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ecce malum egredietur a gente in gentem, et tempestas magna excitabitur a lateribus terrae.*

Prosequitur Ieremias sententiam quam coepimus exponere proxima lectione. Prius vaticinatus est de iudiciis Dei quae instabant multis gentibus, ita ut comprehenderent fere omnes regiones Iudaeis vicinas et cognitas: imo nominavit gentes quasdam procul dissitas. Summa fuit, Deum qui diu pepercerat sceleribus hominum, nunc fore vindicem, ut palam appareat quando differt poenas, non tamen ideo elapsos esse impios, quoniam trahentur tempore et loco ad rationem reddendam. Subiicit ergo in eundem sensum, *Egredietur malum a gente in gentem.* Exponunt, Quod gentes aliae aliis bellum inferent, ut se conficiant mutuis vulneribus: et sensus hic esset tolerabilis. Videtur tamen aliud velle propheta, nempe quod grassabitur vindicta Dei per omnes terras tanquam aliqua contagio. Et in eundem sensum subiicit metaphoram aut similitudinem procellae, aut turbinis, aut tempestatis. Nam si quando exorta est tempestas, non desinit in una regione, sed pervolando longe se diffundit: et ita docet propheta, etiamsi non statim arripiat Deus cunctas gentes, ut poenas de illis exigat, tamen fore omnium iudicem, quia transibit longe et late eius manus tanquam procella. Sic igitur interpretor, non quod gentes aliae bellum inferent: sed quod ubi Deus exsequutus fuerit iudicium suum in una gente, postea ad alteram transsiliet, ut finem non sit facturus, donec compleverit quod ante vaticinatus est Ieremias. Et ex secundo membro versus hoc videtur clarius posse colligi. Neque enim de bellis intestinis hoc exponi potest, *Quod excitabitur tempestas magna a lateribus terrae.* Videmus ergo Deum aliud velle, quod scilicet non fatigabitur, quum coeperit vocare homines ad iudicium, sed comprehendet hinc inde et ex terris remotis qui putabant se esse extra periculum: sicuti quum exsurgit tempestas, videtur tantum minitari exiguo spatio terrae, sed statim sese proiicit, et occupat totum coelum: sic etiam Deus *vindictam suam* dicit *venturam a lateribus terrae*, hoc est, a locis remotissimis, ita ut nulla distantia impediat quominus compleat quod praedixit per servum suum. Sed hoc etiam ad usum nostrum accommodari potest. Quoties enim videmus clade aliqua affligi hanc vel illam gentem, debet nobis venire in mentem haec sententia, quod Deus tempestive nos admoneat, ne scilicet abutamur eius patientia, sed eum praeveniamus antequam ab uno latere terrae ad nos usque transeat flagellum eius. Denique simul atque exserit Deus signum aliquod irae suae, statim nobis occurrat, posse uno momento diffundi per omnes terrae extremitates, ita ut nullus angulus futurus sit immunis. Nam si declarat suam potentiam in turbine, aut procella, quid fiet ubi clarius et propius volet ostendere suum iudicium, ac si manum suam visibili modo proferret? Haec igitur summa est huius versus. Postea sequitur,

33. *Et erunt interfecti Iehovae in die illa ab extremitate terrae ad extremitatem terrae. Non plangentur, et non colligentur, et non sepelientur: stercus in superficie terrae erunt* (id est, pro stercore).

Hic versus exponit quod nunc dixi. Unde etiam rursus apparet prophetam non fuisse loquutum de mutuis cladibus, quas gentes aliae aliis intulerint: sed simpliciter denuntiasse iram Dei instar procellae diffusum iri, ut involveret omnes populos et terras. Non dubium est quin propheta continuet suam sententiam: videmus autem quid hic dicat, *et interfecti Iehovae erunt in die illa:* revocat nos ad solum Deum, postea aliter loquetur. Hoc autem loco non proponit nobis ministros vindictae Dei, sed Deum ipsum quasi per se agentem. *Erunt* ergo *interfecti Iehovae:* alii ponunt vulneratos, et חלל significat vulnerare et occidere: melius convenit praesenti loco interitus. *Interfecti* igitur *Iehovae erunt ab uno extremo terrae usque ad aliud extremum:* ac si diceret, Deum non contentum fore ubi poenam sumpserit de tribus vel quatuor populis, donec per omnes terrae plagas sese ostenderit iudicem. Hic autem locus dignus est notatu, quia saepe miramur cur Deus conniveat ad tot hominum scelera, quae nemo nostrum tolerat. Sed si expendimus quam horribilis fuerit tempestas, de qua nunc propheta disserit, sciemus Deum quiescere ad tempus, quo magis inexcusabiles reddantur improbi et scelesti. Interea fuit certe hoc triste spectaculum, quum tot regiones et provinciae continuo tenore paterentur diversas clades: putabat aliquis populus secum esse actum paulo melius quam cum vicinis: sed paulo post videbat crudelius se tractari. Interea hoc tamen fuit generale, iram Dei diffundi per omnes terrae extremitates. Atrocitatem amplificat tribus verbis, *quod non plangentur, neque colligentur, neque sepelientur, sed erunt tanquam stercus, et ita iacebunt in superficie terrae.* Diximus aliis locis luctum nihil mortuis prodesse: sed quoniam officium est humanitatis, merito censeri inter poenas temporales: sicuti quum privatur aliquis sepultura, certe nihil conducet mortuo si eius cadaver in sepulcro reconditum fuerit. Scimus enim sanctos Dei servos saepe vel exustos fuisse, vel suspensos, vel expositos bestiis: et tota etiam ecclesia conqueritur iacuisse cadavera in circuitu Ierosolymae, et fuisse escam avibus coeli et bestiis terrae. Sed hoc non obstat quominus sepultura sit testimonium paternae Dei benevolentiae erga homines. Cur enim

voluit homines potius sepeliri, quam bruta animalia, nisi quod voluit exstare specimen immortalis vitae? Ergo quum sepultura tale sit favoris Dei signum, non mirum est si denuntiet saepe reprobis cadavera ipsorum proiectum iri, ut careant sepulcri honore. Sed tenendum est illud principium, poenas temporales communes esse tam filiis Dei quam extraneis: promiscue Deus extendit poenas temporales tam ad filios suos, quam ad incredulos, ut appareat spem nostram non debere esse in terra defixam. Sed quidquid sit, quum Deus hoc genere poenae utitur adversus incredulos, simul addit aliquam notam, ex qua possit intelligi non frustra nec temere hoc accidere, quod priventur sepulcro qui digni sunt quos Deus exterminet e terra, et quorum deleat memoriam, ita ut non reputentur inter homines. Sed diximus etiam alibi has loquutiones admittere alium sensum, qui tamen non est diversus, sed coniunctus, nempe quod tanta futura sit strages, ut nemo supersit qui exhibeat officium hoc socio suo, aut vicino, aut fratri. Nam si moriantur quatuor vel decem, vel centum, poterunt sepeliri: si autem Deus uno die ingentem multitudinem gladio interimat, nemo sufficiet ad curam sepulturae, quia pauci erunt superstites, qui etiam metuent sibi ab hostibus. Ergo prophetae quum dicunt carituros luctu, et sepulcro quos Deus interfecerit, intelligunt tantam fore turbam, ut iaceant omnes super terram, quia nemo audebit humanitatis officium erga mortuos praestare, et si omnes conferrent sua studia, non possent tamen sufficere, tanta erit multitudo. Ita confirmat Ieremias quod diximus, vindictam scilicet Dei comprehensuram esse omnes terras et populos, ut involvat nobiles cum vulgo, et vix relinquat exiguum numerum. Eodem pertinet quod addit, *futuros tanquam stercus in terra.* Ignominiose enim hoc additum est, quoniam vix credibile tunc fuisset posse tot splendidas et opulentas gentes, et robustas etiam, exiguo tempore ita consumi. Sed propheta, ut excutiat illam falsam opinionem, dicit fore instar stercoris, tametsi nunc magna sit eorum dignitas, et potentia, et magnae opes, magnum robur: tamen non posse effugere manum Dei: quoniam potest totius mundi gloriam in nihilum redigere. Nunc ergo tenemus genuinum prophetae sensum. Iam sequitur,

34. *Ululate pastores, et clamate, et volutate vos eximii gregis: quia impleti sunt dies vestri ad mactandum: et dispersiones vestrae* (vel afflictiones, confractiones), *et cadetis tanquam vas desiderii* (id est, pretiosum).

Non dubito quin propheta nunc peculiariter sermonem convertat ad gentem suam: quod interpretes non observant, ita non possunt assequi consilium prophetae. Vaticinatus est de iudiciis Dei, ut Iudaei cognoscerent se frustra sperare impunitatem, quoniam Dominus veniam non erat daturus caecis, et omnis doctrinae expertibus, qui poterant ignorantiam obtendere: deinde ut solatium hoc fulciret pios animos, quum viderent profanas gentes, quae erant in eadem noxa, subiici etiam simili iudicio: tandem ut cognito discrimine confugerent ad Dei misericordiam, et ad resipiscentiam animarentur, quum spem veniae conciperent. Postquam ergo generalem illam doctrinam tractavit, nunc sese ad populum reducit, cui destinatus erat doctor. Potuit quidem quasi e sublimi pronuntiare quidquid futurum erat in tota terra. Nam eo usque extendebatur quod Deus imposuerat praeconis munus. Et scimus quid dictum illi fuerit, Ecce ego constituo te super gentes et regna: ergo pro ratione officii sui potuit denuntiare cladem omnibus populis, sed non debuit omittere specialem curam electi populi. Et ita interpretor hunc locum, quod nunc iterum sermonem ad Iudaeos dirigat. Dicit igitur, *Vos pastores ululate, et clamate.* Per pastores, regem et eius consiliarios, sacerdotes et alios gubernatores intelligit: *per eximios gregis* videtur intelligere divites, quorum melior erat quam vulgi conditio. Quod subtiliter quidam exponunt vocari *eximios gregis* qui carebant intelligentia, nec erant similes scribis et sacerdotibus, et regis consilio: videtur hoc non satis esse firmum. Retineo igitur quod certius est, nempe vocari *eximios in grege,* qui pollebant divitiis et aliqua existimatione: neque tamen tenebant vel reipublicae gubernacula, vel ipsius ecclesiae. Quidquid sit, ostendit propheta simul ac coeperit Deus exserere manum suam ad puniendos Iudaeos, nullum ordinem fore immunem a luctu, quia incipiet ab ipsis pastoribus et eximiis gregis. Addit *impletos esse dies ipsorum,* qua particula oblique praevenit impiam securitatem, quae ipsos pridem obduraverat, ut spernerent omnes minas. Deus enim iam per annos complures clamitaverat, et submiserat prophetas alios aliis: quum viderent suspendi exsequutionem poenarum, putabant fuisse vana terriculamenta. Age, ne desinant prophetae terrores suos proiicere si libuerit: sed nullus erit effectus. Ita impii Dei tolerantiam convertunt ad materiam suae obstinationis. Quoniam ergo vitium Iudaeis commune erat, nunc dicit propheta per anticipationis modum, *impletos esse ipsorum dies.* Subaudienda est enim antithesis, quod Deus illis pepercerit, non quod clausos habuerit oculos, vel non animadverterit ipsorum scelera: sed quoniam voluerit dare spatium resipiscendi: quum autem videret malitiam eorum esse insanabilem, iam dicit *dies ipsorum esse completos.* Et addit, *ad mactandum.* Miror cur docti interpretes subaudiant, quo alii alios interficiant. Neque enim opus fuit quidquam

addere, quia propheta nihil tale exprimere voluit, neque restringere quod hic denuntiat Iudaeis ad bella domestica et intestina. Potius enim scimus interfectos fuisse ab exteris, nempe a Chaldaeis. Illud ergo coactum est, deinde repugnat historiae. Addit: *Et dispersiones vestrae etiam completae sunt*, vel confractiones. פוץ non tantum significat dispergere vel dissipare, sed significat affligere et conterere: et mihi magis placet nomen confractionis. Postea addit, *Cadetis tanquam vas pretiosum.* Videtur haec similitudo parum apta esse. Cur enim potius eos non comparat vasi testaceo, quod nullius est pretii, et facile proiicitur? Caeterum voluit notare diversitatem inter duos status, nempe quamvis dignatus esset Iudaeos longo tempore Deus ipse singularibus privilegiis: quod tota illa excellentia non praestabit ipsos salvos, quia saepe continget vas quamlibet pretiosum frangi. Non loquitur autem de vasis aureis vel argenteis, sed de vasis fragilibus, quorum magna olim fuit aestimatio. Ergo ut gravius eos vulneret, dicit fuisse hactenus vasa pretiosa, aut vas pretiosum. Loquitur enim in singulari numero de omnibus: tamen confractum iri: et hoc modo confirmat quod dixi proximo versu, nempe frustra hypocritas confidere praesenti fortuna, aut superioribus Dei beneficiis, quia poterit in ignominiam convertere quidquid gloriae ipsis contulerat. Sequitur,

35. *Et peribit fuga a pastoribus, et evasio ab eximiis gregis.*

Explicat quod nunc vidimus. Iubebat enim pastores ululare, et eximios gregis sese versare aut prosternere in pulvere: nunc causam adiungit, quod scilicet non poterunt vitam suam ignominiosa fuga servare. Hoc iam plus satis miserum est, ubi non potest quispiam aliter consulere suae vitae, quam si exsilium quaerat, ubi futurus sit inops et egenus et contemptibilis. Sed hoc quoque denegat propheta tam regi et eius consiliariis quam divitibus totius urbis et terrae. *Peribit* igitur *ab ipsis fuga*, inquit. Loquutio haec satis trita est linguae hebraicae: Periit fuga a me, dicit David (Psal. 142, 5), hoc est, non reperio ullum effugium. Sic etiam, *peribit fuga*, hoc est, dum spectabunt huc et illuc, ut sese eripiant a periculo, undique erunt constricti in tantis angustiis ut necesse sit tandem porrigere iugulum hostibus. Sequitur,

36. *Vox clamoris pastorum, et ululatus eximiorum gregis, quia perdidit Iehovah pascua eorum.*

Non tantum repetit eandem sententiam diversis verbis, sed aliquid etiam gravius adiungit, quod scilicet Deus in vastitatem rediget eorum pascua. Prosequitur suam metaphoram. Sicuti enim comparatione usus est, quum regis consiliarios et sacerdotes vocavit pastores, sic etiam nunc per *pascua* intelligit statum communem urbis et terrae, quasi diceret hactenus fuisse dominatos in terra illa, quae opima erat et fertilis, et in qua pollebant dignitate: sed nunc exutum iri bonis omnibus. Postea addit,

37. *Et peribunt* (vel, succidentur, vertunt alii) *pascua pacis* (tuguria pacis, hoc est, tranquilla) *a facie excandescentiae, vel furoris* (irae Iehovae).

Eandem sententiam prosequitur, nempe quod tabernacula, quae tranquilla prius fuerant, peribunt, vel perdentur. Consulto autem pacata vocat tuguria, quoniam Iudaei quum viderent hostes non esse sibi infestos, pollicebantur sibi eandem fortunam in futurum tempus. Et fideles quidem hoc optimo iure faciunt, et recte ex superioribus Dei beneficiis colligunt eundem erga se fore, hoc est, beneficum, qualem se praestitit. Sed praepostere hypocritae, qui sine ulla poenitentia existimant Deum sibi esse obstrictum, et quum eius iram quotidie provocent, tamen secure resident in fiducia pacis. Quoniam ergo Deus gravitatem irae suae ad illud usque tempus distulerat, propheta dicit, quamvis pacata fuerint eorum tabernacula, tamen non posse eximi ab interitu simul ac prodierit excandescentia irae Dei. Poterat sufficere alterum ex duobus חרון, vel אף: sed duplicavit propheta iram vel excandescentiam Dei, quo plus terroris incuteret reprobis, qui ut sunt obstinati in sua malitia, sic non moventur nisi Deus ingeminet ictus, et iram suam magis ac magis exprimat. Sequitur,

38. *Dereliquit tanquam leo tabernaculum suum: quia redacta est terra eorum in vastitatem a facie irae oppressoris* (aut, praedonis) *et a facie excandescentiae irae eius.*

Hoc ultimo versu admonet propheta, frustra Iudaeos confidere Dei praesidio, quoniam templum suum deseret una cum urbe. Hoc fuit quasi fabulosum. Dixerat enim, Haec requies mea in saeculum saeculi. Sed hypocritae non reputabant posse ipsum stare suis promissis, ut tamen non relinqueret ipsos impunitos. Non poterant igitur haec duo simul coniungere, Deum semper fore memorem foederis sui, et tamen futurum esse ecclesiae iudicem. Haec ratio est cur nunc dicat propheta: *Relinquet Deus quasi leo tabernaculum suum.* Quidam exponunt quod ad breve tempus egredietur, quemadmodum solent leones famelici, sed illud est nimis remotum. Ego igitur non dubito quin Dei potentiam commendet sub nomine leonis, quia formidabiles fuissent Iudaei cunctis suis hostibus, si Deus

stationem suam non mutasset. Verum quia eum suis sceleribus expulerant, ut apud ipsos non esset ei domicilium, hinc factum est ut obnoxii essent et expositi omnium gentium rapinis. Summa est igitur, Deum quamdiu habitavit in templo fuisse instar leonis, ut solo fremitu procul abegerit omnes populos, et defenderit filios Abrahae, sed nunc quamvis naturam non mutet, nec quidquam detractum sit vel diminutum ex sua potentia, Iudaeos tamen non fore salvos, quoniam ipsos deseret. Et subiicitur ratio, quae hoc clare confirmat, quod *terra eorum* (ad Iudaeos refertur), eorum igitur terra *in solitudinem erit*. Unde autem haec vastitas Iudaeae, nisi quia nudata fuit Dei auxilio? Si enim Deus illam protexisset, ut fecerat, poterat solo nutu longe hostes repellere. Sed quoniam alio migravit, hinc factum est ut aperti essent aditus: et ita redigeretur terra in solitudinem. Addit, *A facie excandescentiae oppressoris:* alii vertunt, columbae: sed non convenit. Interea excogitant argutum sensum, quod Deus vocetur columba propter clementiam et mansuetudinem: tamen tribuatur iracundia, quoniam cogatur alienam personam induere propter hominum pervicaciam, ubi videt se nihil proficere beneficiis erga ipsos. Sed est speculatio longe petita. Et יָנָה significat opprimere, ac rapere: et quoniam saepius accipitur in malam partem, malo hic referre ad hostes quam ad Deum ipsum. Multi quidem malunt exponere de Deo, sed non possum amplecti eorum sententiam: quoniam haec duo membra coniungit Ieremias, quod scilicet Deus templum suum deseret, quemadmodum si leo a caverna sua recederet: deinde quod venient hostes, qui reperient nudum et vacuum locum: Denique significat expositos fore hostium suorum libidini et rapinis, quoniam destituentur in tempore auxilio Dei. Et sicuti nuper loquutus fuerat de excandescentia irae Dei, idem nunc transfert ad hostes: et merito: quoniam exsequuntur eius iudicia. Ipsis enim adscribitur quod Dei proprium est, eo respectu quod sint eius ministri.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

1. *Principio regni Ioakim filii Iosiae regis Iehudah fuit sermo hic a Iehovah, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah, Sta in atrio templi Iehovae, et loquere ad omnes urbes Iehudah* (id est, omnes cives urbium Iehudah) *qui veniunt ad orandum in templum Iehovae, hos omnes sermones, quos mandavero tibi ad loquendum ad ipsos* (hoc est, ut loquaris ipsis), *ne diminuas verbum.*

Caput hoc continet memorabilem historiam, cui annexa est valde utilis doctrina, nempe quoniam concionatus est Ieremias de poenitentia, quod est unum ex praecipuis capitibus pietatis, et simul ostendit populum reiici a Deo, quia praefracte contemneret omnes admonitiones, nec ullo modo posset reduci ad sanam mentem. Utrumque videbimus in hoc capite. Dicit autem *sibi datum fuisse sermonem principio regni Iehoiakim*, de quo rege alibi diximus, ubi recitabat propheta alias conciones habitas ipso regnante. Unde colligimus librum hunc non fuisse certa serie contextum, sed collecta fuisse capita, deinde volumen inde fuisse confectum. Neque tamen frustra hic repetitur tempus, quia scimus etiam miseros aliquid spei concipere ex novitate. Si diu homines afflicti fuerint, et prope contabuerint in suis malis tamen ubi nova conditio offertur, existimant se fore beatos, et fingunt sibi spes vanas. Talis igitur potuit esse confidentia populi, quum coepisset Iehoiakim regnare, quoniam putabant posse res in melius ab illo restitui. Deinde alia etiam circumstantia notanda est, quod iam prope desperata erat populi conditio: tamen obduruerant contra Deum, ut contumaciter resisterent prophetis. Unde apparet reprobos magis ac magis exasperari Dei flagellis, neque unquam vere et sincero affectu humiliari. Haec igitur ratio fuit cur tam duriter loquutus fuerit Ieremias ex Dei mandato. Reliqua praetereo, *quod datus fuerit sermo a Iehovah.* Nam hoc modo nihil sibi arrogat, solum testatur ut necesse erat maxime apud illam praefractam gentem, se nihil afferre proprium, sed doctrinam suam e coelo profectam esse. Hic esset locus communis tractandus, Deum solum audiendum esse in ecclesia sua: deinde neminem posse sibi asserere prophetae aut doctoris nomen, nisi quem Dominus creaverit et praefecerit, deinde cui mandaverit has partes. Sed haec alibi et saepius, et satis prolixe fuerunt tractata: et non libenter insisto in locis communibus. Satis est tenere quorsum dicat Ieremias *sermonem sibi datum fuisse a Iehovah*, nempe ut autoritatem sibi conciliet. Atqui non iactat suam sapientiam, nec quidquam vel humanum vel terrestre, sed tantum dicit se loqui quod Dominus praecepit. Subiicit, *Sic dicit Iehovah, Sta in atrio domus* (ad verbum, sed domus accipitur pro templo) *Sta* ergo *in atrio domus Iehovae*, inquit: quia non licebat populo ingredi in templum, ideo iubetur propheta manere in eo loco, unde possit exaudiri ab omnibus. Erat, quemadmodum vidimus, ex ordine sacerdotali: sed parum iuvisset cum Levitis habere hunc sermonem. Oportuit igitur ipsum prodire in lucem, et perferre ad totum populum quae hic recitantur Dei mandata, nec modo ad cives Ierosolymae, sed etiam ad omnes Iudaeos quod etiam diserte exprimitur: *Alloquere omnes cives urbium Iehudah*, inquit. Postea

addit, *Qui veniunt ut adorent in templo Iehovae.* Videtur consulto Deus occurrere superbiae eorum, qui putassent sibi fieri iniuriam, quod tam duriter obiurgarentur: Quid? nos relictis uxoribus et liberis huc sumus profecti ad colendum Deum: deposuimus omnem curam privatae utilitatis: hic incommode habitamus: possemus apud nos tranquille agere, et frui nostris bonis: facimus magnos sumptus: iter est laboriosum: deinde, afferimus huc sacrificia et fraudamus nos quotidiano cibo, ut Deus colatur a nobis: interea tu severe in nos inveheris, et nihil ex ore tuo audimus praeter meros terrores: hocne aequum est? an Deus talem mercedem rependit servis suis? Poterant igitur ita litigare cum propheta. Sed praevenit illas obiectiones, et concedit illis quod poterant obtendere, venisse scilicet eos in templum ut sacrificia offerrent: sed aliud requiri a Deo: itaque non esse defunctos, quum in templum venissent, nisi fideliter obedirent Deo et eius legi. Nunc ergo videmus cur propheta exprimat *se missum fuisse ad eos omnes qui ascenderant Ierosolymam*, nempe ut Deum adorarent. Ipsa quidem actio per se non potuit vituperari imo non vulgari laude digna erat, quod scilicet ita sese exercerent in Dei cultu: sed quia non spectabant Iudaei quorsum iussisset Deus sibi offerri sacrificia, et quorsum etiam mandasset omnes illos externos ritus: ideo necesse fuit illis eripi hunc errorem, quo nimis imbuti erant. *Loquere hos sermones, quos mandavi tibi, ut loquaris ad eos.* Iterum confirmat propheta se non esse autorem huius doctrinae, sed ministrum duntaxat, qui fideliter perferat quod Deus mandavit. Atque ita non potuit obiicere populus esse eius commenta, quae postea in medium protulit, quia repulit a se hanc calumniam. Poterunt etiam falsi prophetae idem iactare: sed Ieremias habuit certa insignia suae vocationis, ut Iudaei, quum illum repudiarent, sibi ipsis essent iudices, quoniam conscientia tenebat ipsos satis superque convictos. Sed ex hoc loco et similibus semper colligere licet, neminem excellere vel ingenio, vel doctrina, vel sapientia, vel autoritate, qui propterea sit audiendus, nisi ostendat se esse Dei ministrum. Postea addit: *Non diminues verbum.* Quod alii vertunt, Ne prohibeas, durius est: et גרע proprie significat minui, atque consumi. Sed hoc eodem verbo utitur Moses duodecimo capite Deuteronomii (v. 32), quum dicit, Non addes, neque diminues, ubi vult populum acquiescere legi suae, et prohibet eam corrumpi ullis commentis. Ergo minuere ex sermone est aliquid subtrahere: Atqui notandum est, cur hoc Ieremiae dictum fuerit. Neque enim nunquam venisset in mentem sancto viro adulterare Dei sermonem: sed Deus hic hortatur ipsum ad fiduciam, ut intrepide peragat sua mandata. Minuere ergo aliquid ex sermone est mollire quod videri posset asperius, vel subticere quod offenderet ubi oblique aut frigide proponeret quod non potest prodesse absque vehementia. Ergo non dubium est quin hic Deus praeveniat vitium quo laborant maxima ex parte etiam probi doctores, quia dum vident teneras esse et delicatas aures, non audent tam vehementer obiurgare vitia, minari, damnare. Haec ratio est cur Deus hoc addiderit, *ne scilicet quidquam subtraheret Ieremias ex sermone:* quasi diceret, Tu clausis oculis et intrepide proferas quidquid ex ore meo audieris, et despicias e sublimi quidquid posset tibi animum minuere. Nunc facile colligitur huius doctrinae utilitas. Mittitur propheta non ad homines profanos, qui palam suam impietatem prodant, vel qui crassis flagitiis laborent: sed mittitur ad ipsos Dei cultores, qui externum eius cultum in pretio habebant, et hac causa relictis uxoribus, et liberis veniebant in templum, neque labori, neque sumptibus parcebant. Ergo quum ad illos mittatur, videndum est, ne indormiamus nostris vitiis, et putemus transactum esse cum Deo, ubi in speciem aliqua pietatis signa dederimus: quia nisi vere et sincere obediamus Deo, reliqua omnia coram ipso evanescent. Sequitur ergo,

3. *Si forte audiant, et convertantur quisque a via sua mala, et poeniteat me mali, quod ego cogitans ad faciendum* (id est, cogito facere) *ipsis, propter* (a facie, ad verbum) *malitiam actionum ipsorum.*

Hoc versu breviter ostendit Deus in quem finem mittat prophetam suum. Neque enim satis fuisset doctrinam ipsam proponere, nisi cognita fuisset Dei voluntas. Hic ergo asserit Deus se fore exorabilem populo, si obtineat quod ab ipsis exigit, nempe ut resipiscant. Ita hanc doctrinam testatur fore illis utilem, quia rationem habet ipsorum salutis. Non potest autem magis amabilis reddi doctrina quam ubi cognoscimus eam tendere ad salutem nostram. Deus ergo quia videbat populum ruere caeca desperatione ad omnem impietatem, voluit periculum facere, an aliqui essent sanabiles: quasi diceret, Quid facitis miseri? neque enim de vobis prorsus actum est: tantum obtemperate mihi, et paratum erit remedium malis vestris. Nunc ergo tenemus consilium Dei, nempe voluit spem misericordiae facere Iudaeis, qui tamen erant fere perditi, ne respuerent hanc doctrinam, quum audirent sibi esse salutarem. Sed hinc etiam colligi potest generalis doctrina, ubi maxime excandescit Deus, tamen hoc signum esse paterni eius favoris, quum dignatur nos prophetica doctrina. Neque enim vult ipsam fructu carere, nisi per nos steterit. Sed interea magis ac magis reddimur inexcusabiles, si reiicimus illam medicinam, quae certo nobis erit vivifica. Teneamus igitur quod hic propheta dicit,

nempe se missum fuisse, ut experiretur an Iudaei resipiscerent, quia Deus paratus erat ipsos recipere in gratiam. Quod dicit, אולי, *si forte*, ex communi loquendi usu sumptum est. Nam Deus satis perspectos habet omnes eventus, neque dubitat quidnam futurum sit, quum prophetae officium suum peregerint. Sed hic notatur, et odiose etiam perstringitur obstinatio populi: quasi diceret, hoc quidem esse difficile, ut sanentur, qui ita computruerunt in suis malis: tamen se adhuc velle tentare. Et hoc modo testatur Deus inaestimabilem suam bonitatem, quod scilicet non prorsus abiiciat homines fere perditos, et quorum videntur insanabiles morbi. Confirmat etiam prophetam suum, quia poterat ex longa experientia obiicere supervacuum fore laborem. Deus ergo hoc audit ut non desinat tamen pergere in cursu suae vocationis, quia quod videtur incredibile poterit tamen praeter spem accidere. Nunc videmus cur dictum fuerit, *si forte audiant:* postea additur, *et convertantur.* Ex contextu discamus, proficisci a doctrina non minus poenitentiam quam fidem. Unde ergo fit ut qui alienati fuerant a Deo sese recipiant, et agnitis suis peccatis mutent ingenium, mentem, animos? nempe hic est fructus doctrinae: non quod doctrina in omnibus sit efficax, sed agitur hic de electis, vel si omnes essent sanabiles, tamen Dominus ostendit hunc esse doctrinae suae usum et fructum, ut scilicet homines convertat, quemadmodum etiam dicitur apud prophetam (Mal. 4, 6), et repetitur primo capite Lucae (v. 17), Convertet multos filiorum Israel, etc. Quod addit, Quisque a via sua mala, pondere non caret. Significat enim Deus non satis esse si in speciem totus populus agnoscat se peccasse: sed requiri singulare examen in singulis. Quum enim turmatim quaerimus Deum, et quisque alios sequitur, id saepe fit nullo affectu. Poenitentia igitur est tunc demum vera et seria ubi singuli descendunt in se ipsos. Ergo est interior et arcana eius sedes in corde: haec ratio est cur dicat, *Si vir*, id est, quisque *resipiscat a via sua mala.* Quantum ad Dei poenitentiam spectat, cuius hic fit mentio, non opus est longa expositione: non cadit ulla mutatio in Deum, sed hoc ad sensum hominis refertur, quum dicitur Deus avertere iram suam: sicuti etiam quum occurrunt istae loquutiones, Poenitebit eum. Interea satis patet quid velit hic Deus, nempe simul ac vere conversi fuerint homines ad ipsum, se fore placabilem: et ita videmus non posse vocari homines ad poenitentiam, nisi proposita misericordia Dei. Unde etiam sequitur, res esse coniunctas, et perperam atque impio sacrilegio separari, nempe poenitentiam et fidem. Neque enim potest timeri Deus, nisi sentiat peccator ipsum sibi fore propitium. Quamdiu enim concipimus iram Dei, horremus eius iudicium: ita tumultuamur adversus ipsum, et necesse est nos praecipitari usque in ultimas abyssos. Ita in papatu non tantum insulse, sed etiam frigide concionantur de poenitentia, quia relinquunt suspensas animas et perplexas: imo tollunt omnem certitudinem. Teneamus ergo rationem spiritus sancti in docendo, quod scilicet poenitentia non possit recte doceri, nec cum fructu, nisi ubi hoc additum fuerit, Deum scilicet fore placabilem miseris hominibus, ubi ad ipsum conversi fuerint. Quantum ad verbum *cogitandi*, iam exposuimus Deum non agitare diversa consilia: sed hoc totum refertur ad homines ipsos qui digni erant horribili vindicta: perinde est ac si diceret, Maturuit iam ipsorum iniquitas: ego iam armatus sum ad ipsos ulciscendos: tamen redeant ad me, et sentient me patrem. Ergo non est quod diffidant, quamvis iam protulero signa vindictae meae. Haec summa est, sed repetit se irasci *propter malitiam actionum ipsorum*, quoniam scimus fuisse et superbos et contumaces, ideo oportuit illis os occludi ne obstreperent, Deum inique esse tam infestum, vel modum excedere. Ergo quidquid malorum instabat, Deus breviter ostendit esse ab ipsis, quoniam resideat causa in eorum sceleribus. Sequitur,

4. *Dices ergo ad eos, Sic dicit Iehovah, Si non audieritis me, ut ambuletis in lege mea, quam posui coram conspectu vestro,*

5. *Ad audiendum sermonem* (hoc est, ut audiatis sermones) *servorum meorum prophetarum, quos ego mitto ad vos, et mane surgendo, et mittendo, neque tamen audistis* (hoc postremum lego per parenthesin):

6. *Et* (id est, tunc) *ponam domum hanc* (id est, templum) *sicuti Silo, et urbem hanc ponam in maledictionem cunctis gentibus terrae.*

Nunc breviter comprehendit propheta summam doctrinae, quam iussus est perferre ad populum. Non dubium est quin pluribus disseruerit, ut necesse erat: sed satis habuit paucis verbis ostendere quale fuisset mandatum illud. Summa autem est, nisi audire incipiant Iudaei ut ambulent in lege Dei, et nisi morigeri sint prophetis, instare ultimam cladem et templo et urbi. Haec est summa. Sed singula expendere convenit. Quod dicitur, *Nisi audieritis me ut ambuletis in lege mea:* ostendit his verbis Deus se summopere requirere obedientiam, et sibi nihil esse pluris, quemadmodum dicit excellere prae omnibus sacrificiis: et hoc fusius tractatum fuit cap. 7 ubi dicebat: An ego praecepi patribus vestris quum egressi sunt ex Aegypto ut mihi offerrent sacrificia? hoc tantum volui, ut audiendo audirent vocem meam. Videmus ergo hanc esse unicam, pie iuste sancte perfecte vivendi re-

gulam, ut sinamus nos gubernari a Domino. Hoc est unum. Deinde quod sequitur etiam notatu dignum est, *Ut ambuletis in lege mea.* Deus enim hic testatur non ambiguam esse suam voluntatem, quia lege sua praescripsit quid rectum sit. Si centies ergo descendat e coelo Deus non aliud afferet quam se loquutum esse quod utile fuit cognitu, et legem suam esse perfectissimam sapientiam. Si hoc tantum dixisset, Ut audiatis me, poterant adhuc homines tergiversari, et profiteri se paratos esse ad discendum: Deus ergo hic hypocritas compescit, et dicit se nihil aliud dicturum, quam ut legem suam sequantur. Eodem etiam spectat quod mox addit, *Quam posui coram facie vestra.* Haec enim loquutio significat, legis doctrinam minime esse ambiguam, sicuti dicebat Moses (Deut. 30, 19), Testor hodie coelum et terram, me posuisse ante oculos vestros vitam et mortem. Postea alio loco (v. 12), Ne dicas apud te, Quis ascendet supra nubes? vel quis descendet in abyssos? quis traiiciet ultra mare? Verbum, inquit, est in corde tuo, et in ore tuo, hoc est, Deus abstulit vobis omnem excusationem, quia nulla est dubitandi ratio postquam familiariter vobis loquutus est, et exposuit quidquid utile erat. Et hinc refellitur impia illa papistarum blasphemia, qui non modo legem blaterant obscuram esse, sed etiam evangelium ipsum. Atqui Paulus clamat (2. Cor. 4, 4) evangelium non esse obscurum, nisi his qui pereunt, et quibus velum obiectum est, quia digni sunt tali excaecatione. Sed de lege, in qua non tanta est claritas, ut in evangelio videmus quid hic affirmet Ieremias, nempe positam esse in oculis omnium, ut aperte ex ea discant quid Deo placeat, et quid rectum sit. Sed quod sequitur in proximo versu diligenter observandum est. Haec enim necessario inter se cohaerent, quod Deus non aliud postulet, quam ut homines obediant legi suae, et tamen velit prophetas suos audiri: *Ut audiatis*, inquit, *sermones servorum meorum prophetarum quos ego mitto ad vos* (est in secunda persona). Hic videri posset aliqua esse species repugnantiae. Nam si lex Dei sufficit, quorsum igitur attinet prophetas audire? Sed optime inter se conveniunt, quod lex sola debeat audiri, et simul etiam prophetae, nempe quatenus sunt eius interpretes. Deus enim prophetas suos non misit, qui legem corrigerent qui aliquid in ea mutarent, qui adderent, vel detraherent, fuit enim decretum illud inviolabile, Non addas, neque minuas. Quis ergo fuit prophetiae usus? nempe ut legem Dei magis ac magis patefacerent, deinde ut accommodarent ad usum populi. Quoniam ergo prophetae non fabricant novam aliquam doctrinam, sed erant fidi legis interpretes: ideo haec duo non abs re Deus coniungit, se velle legem suam audiri: tamen simul cum ea prophetas, quia maiestas legis nihil derogat prophetarum autoritati. Prophetae enim legem sanciunt: tantum abest, ut aliquid ex ea detrahant. Imo hic locus docet, omnes eos qui repudiant quotidiana exercitia discendi, profanos esse homines, et exstinguere quantum in ipsis est, spiritus gratiam: ut nostro tempore fuerint multi fanatici inter Anabaptistas, qui spernerent omnem doctrinam. Iactabant enim hoc esse alphabetum: deinde somniabant fieri iniuriam spiritui sancto, quum homines ita attenti essent literae. Et aliqui crassius audent suas blasphemias evomere, dicunt sufficere nobis scripturam: imo haec duo capita, Deum time, ama proximum. Sed quemadmodum iam dixi, videndum est qualiter loquutus fuerit Deus per legem, an ut sibi viam praecluderet, ne clarius exponeret suam voluntatem per prophetas: neque accommodaret ad praesentem usum quod poterat alioqui frigidum esse? an vero ut doctrinam quae manat ex illo fonte per canales assidue derivaret? Atqui quum Deus legem suam dederit, et addiderit prophetas suos, quisquis prophetas reiicit, ille certe nihil fidei tribuit legi. Ita etiam qui non dignantur hodie proficere in Christi schola, et se exercere in auditu verbi, non dubium est quin Deum ipsum intus derideant, et pro nihilo ducant tam legem quam prophetas, et evangelium ipsum. Insignis est ergo hic locus, quum Dominus vult legem suam esse ducem et magistram: et tamen simul adiungit suos prophetas. Addit, *Quos misi ad eos et mane surgendo et mittendo*, quibus verbis exprobrat Iudaeis tarditatem et socordiam, quia ipsos expergefecit satis mature: deinde non semel, sed saepius: et tamen luserit operam. Nam *mane surgere* quum ad Deum transfertur, tantundem valet atque tempestive vocare ipsos homines: quasi diceret se non esse in culpa, quod Iudaei ita a recta via salutis discesserint, quoniam sedulo curaverit ipsorum salutem, et tempestive ipsos admonuerit. Videmus ergo ut propheta eorum tarditatem et socordiam accuset: deinde et duritiem quum dicit *Mittendo.* Nam hic notatur repetitio, vel assiduitas. Dixerat prius. *Quos ego mitto ad vos, et mane surgendo:* nunc quum addit, *Mittendo*, intelligit se non misisse unum prophetam, vel plures uno tempore, sed subinde alios aliis fuisse subrogatos, et tamen hoc caruisse omni profectu. Ego, quemadmodum dixi, finem versus per parenthesin lego (*Vos autem non audistis*). Siquidem uno contextu postea addit propheta *Tunc dabo* (nam copula resolvi debet in adverbium temporis). Quod ergo nunc dicitur, *Vos autem non audistis*, est anticipatio: quoniam Iudaei ut turgebant magna arrogantia, poterant statim excipere, He, quid affers novi? *Nisi audieritis vocem meam*, *inquit Iehovah*, *ut ambuletis in lege mea*, *quam posui coram conspectu vestro:* quasi vero totum hoc apud nos pueris quo-

que notum non sit. Tu autem hic simulas te esse praeconem singularis vaticinii: certe apud viros prudentes iactantia haec censebitur puerilis. Poterant ergo in hunc modum loqui. Sed propheta hic breviter retundit insolentiam illam stultae censurae, dicendo, *Vos autem non audistis:* quasi diceret se non frustra fuisse missum, qui de re tanquam nova et insolita verba faceret, quoniam scilicet Iudaei totam legem corruperant, dum fuerant immorigeri, et indociles, et increduli, et contempserant tam legem Dei quam prophetas.

Non potuimus heri absolvere prophetae sententiam, quia obstabat angustia temporis. Diximus autem prophetam sic denuntiasse vindictam Dei populo, ut tamen aliqua dulcedine leniret illam asperitatem, ne scilicet desperatio redderet eos magis contumaces, quos volebat flectere ad obsequium: et diximus non aliter posse verbi ministros recte et cum fructu concionari de poenitentia, nisi adiungant simul promissionem misericordiae Dei. Sed quia negotium erat prophetae cum hominibus praefractis et contemptoribus Dei, oportuit denuntiare quod tandem subiicit, nempe excidium urbi et templo instare, nisi statim resipiscant. Dicit autem *domum illam fore instar Silo*, ut exemplum tangat ipsorum animos, quia arca Dei fuerat diu in Silo: et locus ille poterat videri nobilior propter vetustatem. Excelluit quidem Ierosolyma, sed praecesserat Silo: iam locus ille desertus erat: imo erat triste et pudendum spectaculum. Itaque ipsis proponit ante oculos exemplum vindictae Dei, quod ipsos quoque manet. Et eandem sententiam vidimus cap. 7: Ite in Silo ubi fuit arca foederis. Nunc brevius loquitur propheta: quia minime dubium est quin saepius hanc doctrinam iteraverit. Postea addit, *Ponam urbem hanc in maledictionem*, vel exsecrationem *cunctis gentibus terrae.* Hoc magis intolerabile fuit Iudaeis, quum diceret Ieremias urbem illam tantam, quae erat sacrarium Dei et regia sedes, fore in maledictionem profanis gentibus: et tamen quia Deus id mandaverat, libere functus est suo officio. Nunc sequitur quid mercedis retulerit.

7. *Et audierunt sacerdotes et prophetae, et totus populus Ieremiam loquentem sermones hos in templo Iehovae.*

8. *Et factum est, quum finisset Ieremias loqui quaecunque mandaverat Iehovah, ut loqueretur toti populo, comprehenderunt ipsum sacerdotes, et prophetae, et totus populus, dicendo, Morte morieris.*

Hic recitat propheta qualis eventus contigerit, postquam pertulit Dei mandata, et fideliter populum obiurgavit minis additis, sicuti Deus iusserat. Dicit primo *se fuisse auditum*, quod non debet poni in laude, ac si patienter sacerdotes et prophetae audissent quod docebat. Nulla enim fuit in ipsis docilitas, neque etiam parati ad discendum venerant, sed pridem assueverant ad contumaciam, ut Ieremias illis esset tanquam professus hostis, et illi etiam audacter se opponerent omnibus eius minis. Sed quia pudebat ipsos reiicere quod dicturus erat propheta, ideo formam aliquam observant, quemadmodum hypocritis est solenne. Nam plus satis curiosi sunt in ipsa forma, ut loquuntur: sed quod praecipuum est negligunt. Notemus ergo, sacerdotes et prophetas non laudari quasi sese continuerint, donec perspecta causa proferrent suam sententiam: sed quoniam adstabat totus populus, ad tempus sibi moderati sunt: fuit tamen ficta illa modestia, quoniam turgebant eorum corda impietate et contemptu Dei, quemadmodum re ipsa patuit. Sed notandum est quod dicit *sacerdotes et prophetas audiisse.* Quantum attinet ad sacerdotes, non mirum est, si fuerint modis omnibus scelerati. Erat enim honor haereditarius. Sed mirum est de prophetis. Atqui Ieremias per concessionem ita nominat, qui iactabant se divinitus missos esse. Capite 23 prolixe invectus est contra eos: pluribus etiam locis perstrinxit eorum impudentiam, quod falso Dei nomen obtenderent. Tribuit ergo illis honorificum titulum, sed pro nihilo ducit: quemadmodum hodie possumus absque iactura vocare quasi per ludibrium praesules, et episcopos, et pastores, qui tales volunt censeri in papatu, modo simul larvam ipsis detrahamus. Ipsi autem arripiunt titulum, et volunt ita opprimere Dei veritatem ac si vocari episcopum pluris esset, quam angelum e coelo ipso venire. Atqui si angelus e coelo prodiret, tamen habendus esset nobis pro diabolo, si proferret foedas et exsecrabiles blasphemias, quibus videmus mundum hodie contaminatum esse ab illis nebulonibus. Tenendus est igitur hic locus, ut similes, titulos non sufficere nisi qui eos obtendunt demonstrent re ipsa tales se esse, hoc est, respondeant suae vocationi. Promiscue itaque vocatus fuit Ieremias propheta, et alii impostores, quibus tamen nulla erat religio corrumpere et pervertere legis doctrinam. Sed hoc dicitur respectu populi. Interea prudenter discernere convenit inter prophetas et doctores, quemadmodum etiam admonet apostolus (1. Ioan. 4, 1), nempe videndum esse an spiritus ex Deo sint necne. Tandem *dicit se fuisse damnatum a sacerdotibus et prophetis, et toto populo:* interserit tamen illam particulam, *se loquutum esse quaecunque Deus mandaverat:* ita breviter perstringit iniustitiam eorum, a quibus damnatus est, quod scilicet non spectaverint quid rectum esset, ut mox videbimus? sed ut attulerant conceptum odium, ita evomuerint quod non poterant diutius ferre. Postea sequitur,

9. *Quare prophetasti in nomine Iehovae, dicendo, Tanquam Silo erit domus haec, et urbs haec perdetur, ut non sit habitator?* (Congregatus autem erat totus populus ad Ieremiam in templo Iehovae) *hoc per parenthesin legendum est, et refertur ad sequentem contextum, ut suo loco dicemus.*

Hic additur ratio damnationis, quod scilicet Ieremias ausus fuit tam duriter minitari et sanctae urbi et templo. Non quaerunt an Deus mandaverit, an habuerit iustam causam: sed sumunt illud principium iniuriam fieri Deo: quum aliquid profertur contra templi dignitatem: deinde urbem esse sacrosanctam, ideoque nihil posse adversus illam dici, quin derogetur tot et tam eximiis Dei promissionibus, ubi testatur perpetuo fore incolumen, quia in medio eius resideat. Videmus ergo quo iure aut praetextu damnaverint Ieremiam sacerdotes et prophetae. Quod autem dicunt *in nomine Domini*, non dubium, quin accusent tanquam falsarium qui dixerit sibi hoc divinitus fuisse mandatum: quia ratiocinantur ab impossibili vel absurdo. Deus promiserat Ierosolymam fore sibi aeternum domicilium: verba Ieremiae erant, Urbem hanc ponam tanquam Silo. Posset videri Deus in speciem sibi contrarius, Haec requies mea in saeculum saeculi: hoc desertum erit. Videmus ergo non caruisse sacerdotes et prophetas illos aliquo specioso colore, ut Ieremiam damnarent. Pondus est igitur in eorum verbis: dicunt, Tune facies Deum sibi contrarium? quod enim denuntias eius nomine, aperte et directe confligit cum eius promissionibus. Deus autem perpetuo sibi constat: tu igitur falsarius es et mendax: et ita unus ex pseudoprophetis quos Dominus non patitur in sua ecclesia. Interea frivolum fuit quod iactabant: Deus enim non promiserat templum illud sibi fore perpetuum, ut licentiam inde sumeret populus ad omne genus scelerum. Noluit ergo Deus se obstringere impiis, ut nomen suum exponeret palam ludibrio. Unde apparet prophetas et sacerdotes fucum duntaxat facere, quum sumunt pro confesso quod debebat intelligi addita exceptione, nempe si illic pure coleretur, quemadmodum iusserat. Neque enim fas fuit distrahere illa duo, quum Deus exigeret pietatem et obedientiam a populo, deinde promitteret se fore custodem urbis, et templum etiam fore salvum sub suo praesidio: Iudaei autem sine fide et poenitentia iactabant quod dictum erat de templo: imo crepabant, ut alibi vidimus, verba mendacii, et ideo derisit ipsos propheta quum tertio repeteret, Templum Domini, templum Domini, templum Domini: quasi diceret, Haec est vestra futilitas, subinde plenis buccis clamare templum Dei: sed hoc totum nihil vobis proderit. Postea sequitur *populum fuisse congregatum*. Hic sibi transitum facit Ieremias ad reliquam partem historiae. Nam admonet principes et regis consiliarios non frustra commotos fuisse, ut ascenderent in templum. Si res acta fuisset inter paucos, vel occisus esset Ieremias, vel aliquo modo interceptus: vel poterat etiam fieri ut principes regem et eius consiliarios circumvenirent: hoc modo clam oppressus fuisset sanctus vir. Sed hic interserit particulam, quod scilicet totus populus congregatus esset erga ipsum. Hinc ergo factum est ut rumor in aulam regis perveniret: ita iussi sunt venire principes et consiliarii. In summa breviter docet Ieremias cur principes in templum venerint, quoniam ubique tumultuabatur civitas, quum scilicet sparsus esset rumor, novum aliquid et intolerabile fuisse prolatum. Rex ergo non potuit negligere hunc motum, quoniam periculosum est in tumultu populari cessare. Itaque postea addit Ieremias:

10. *Et audierunt principes Iehudah sermones hos, et ascenderunt e domo regis in domum Iehovae* (hoc est, e palatio regis in templum), *et sederunt in foribus portae templi Iehovae novae.*

Diximus principes fuisse commotos populari clamore: nec dubium est quin rex eos miserit, ut compescerent illum impetum. Primo notandum est, fuisse intentos aliis negotiis, ut solent homines aulici rarius dare operam audiendis prophetis. Verum quidem est sacras esse eorum occupationes, qui curam gerunt reipublicae, qui exercent iudicia, et quibus curae est publica utilitas: sed ita decebat tempus partiri, ut partem aliquam residuam Deo consecrarent. Atqui putant se quodam privilegio exemptos homines aulici, quum tamen magis necessaria sit illis doctrina quam vulgo hominum. Neque enim tantum cuique incumbit officium patris familias, sed Dominus eos praefecit toti populo. Si ergo privati homines indigent quotidiana doctrina, ut se et familias suas probe gubernent, quid fiet ipsis iudicibus, qui veluti patres sunt reipublicae? Sed quemadmodum iam dixi, solent se eximere a iugo fidelium. Hinc ergo factum est ut nullus principum adesset, quum tamen Ieremias iussus fuisset prodire in medium: non eo tantum die, quo pauci in templum venissent, sed quum ex cunctis urbibus Iehudah adessent, qui sacrificandi causa venerant Ierosolymam. Hoc igitur fuit nimis turpe, et signum crassi contemptus, neminem ex regis consiliariis in templo apparere, quum ex multis locis remotis adessent quos illuc religio et studium sacrificandi impulerat. Dicit autem venisse, ut cognoscerent de causa. Dicuntur enim *sedisse ad portam novam*, quam dicunt fuisse orientalem: et divinant vocari novam, quod instaurata esset, quoniam palatium regis ad orientem vergebat,

et porta orientalis erat eius tribunal: libenter amplector, *quod sederint ad portam orientalem.* Nunc sequitur,

11. *Et dixerunt sacerdotes et prophetae principibus, et toti populo dicendo, Iudicium mortis est viro huic, quia prophetavit contra urbem hanc quemadmodum audistis auribus vestris.*

Hinc colligimus, populum quum subscriberet sacerdotibus et prophetis, non egisse quidquam suo iudicio, sed turbulento motu cunctos omnium ordinum damnasse Ieremiam. Nunc vero ubi sacerdotes et prophetae ad ipsum quoque dirigunt sermonem, hinc apparet, suspensum illic fuisse populum, quod scilicet temere ad inconsideratum assensum proruperant, ut in turba saepe contigit clamare, Fiat, fiat, Amen, amen. Dixit quidem Ieremias se damnatum fuisse a toto populo, sed notandum est illud, populum esse instar maris, quod sponte tranquillum est: simul autem atque surrexit ventus aliquis, magna est commotio, et undae inter se confligunt: sic etiam contingit populo, qui sine flabellis pacatus esset: verum seditio facile movetur, si quispiam commoveat homines leves et flexibiles, et fluidos instar aquae, ut retineamus illam similitudinem. Hoc ergo nunc demonstrat Ieremias. Sed alterum quoque notatu dignum est, nempe quod vulgus patitur se trahi in omnes partes. Caeterum facile etiam reducitur ad sanam mentem, quemadmodum ille dicit[1]):

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent arrectisque auribus adstant,

et caetera. Describit illic Vergilius popularem motum, quem comparat tempestati, et loquitur proprie de tempestate: sed addit comparationem illam ex communi usu. Ergo idem nunc ostenditur nobis a propheta: sacerdotes et prophetae, quum solis ipsis liceret magnifice iactare suam potentiam, et pro imperio loqui, cogebant quodammodo populum ad speciem consensus. Nunc ubi adsunt regis consiliarii, populus quasi mutatus est: et sacerdotes hoc sentiunt, et videbimus ex eventu fuisse completum quod dicit idem Poeta,

Ille regit dictis animos et pectora mulcet.

Nam facile fuit consiliariis regis uno verbo corrigere stultum illum impetum populi. Videbimus enim statim sine controversia dixisse, Non est iudicium mortis huic viro. Unde palam fit quam facile secum pugnent miseri homines: sed hoc tribuendum est inconstantiae. Deinde notandum est quod dixi, nullum fuisse consensum, sicuti nullum erat iudicium. Premebat eos sacerdotum autoritas, ita serviliter confessi sunt quidquid videbant placere suis principibus: quemadmodum asinus auribus annuit. Nunc ubi retexenda est causa, soli sacerdotes et prophetae loquuntur tam ad principes quam ad totum populum Ieremiam esse reum mortis, quia prophetaverat contra urbem. Diximus fundatos fuisse in illis promissionibus, quas perperam trahebant ad confirmandam suam impietatem, quod scilicet Deus urbem illam elegerat ut in ea coleretur. Falsum illud erat principium. Et unde error? non ex mera inscitia, sed potius ex superbia, quemadmodum hypocritae nunquam falluntur nisi quia illis decretum est non obtemperare Deo, et quantum in ipsis est, reiicere eius iudicia. Quum ergo ferantur illo perverso et scelerato affectu, semper reperiunt quod habeat aliquid coloris: sed fucus est quemadmodum facile perspicimus ex hac historia. Sequitur,

12. *Et dixit Ieremias cunctis principibus et toti populo, dicendo, Iehovah misit me ad prophetandum contra domum hanc, et contra urbem hanc cunctos sermones, quos audistis.*

Opponit duntaxat Ieremias vocationem et mandatum Dei: et ita refellit praeposterum illud commentum, quo videbat se gravari, et nimis impudenter. Non dubium est quin pluribus verbis disseruerit: sed satis habuit complecti summam defensionis suae. Quod si texuisset longum sermonem, fuisset ipsa rei summa obscurior: nunc dilucide patet qualis fuerit utrinque status causae. Sacerdotes damnabant hoc nomine Ieremiam, quod in nihilum redigeret promissiones Dei, quia minitabatur excidium urbi et templo: Ieremias autem ex opposito respondet se nihil protulisse, nisi quod Deus iniunxerat. Opus fuit probatione, ut ostenderent sacerdotes Deum sibi esse contrarium si denuntiaret cladem urbis, quam susceperat in fidem et tutelam suam. Sed refutatio fuit in promptu, quod scilicet Deus se non obligaverit hypocritis et impiis: imo tota urbis excellentia et templi maiestas pendebat ab eius cultu: nec dubium est quin Ieremias haec potulerit. Sed quod praecipuum est, contentus fuit referre se divinitus fuisse missum. Ita oblique perstringit vanas eorum iactantias, quum dicerent Deum stare a parte sua: Atqui non venio nisi mandato Dei, inquit. Quanquam autem breviter et praecise dicit se a Domino fuisse missum, hic tamen offert se ad omnia probanda: et quemadmodum iam dixi, non dubium est quin solverit et discusserit frivolam illam quaestionem, in qua tamen fundati erant sacerdotes. Caeterum notatu etiam dignum est, quod compellat principes et populum: quia hoc modo ostendit surdos esse sacerdotes et

[1]) Virg. Aen. I. 151.

prophetas, neque se dignari eos alloqui, quoniam propositum illis sit Deum superbe despicere, et bellum gerere quasi ex professo cum eius servis. Nam haud dubie libenter etiam ipsos conatus fuisset revocare in viam salutis. Sed quia videbat clausam sibi esse ianuam, ideo ipsos praeteriit. Haec ratio est, cur dicat *sermonem direxisse ad solos principes* et populum, omissis illis apud quos operam lusisset. Et certe quum dixissent illum esse reum mortis, tali superbia ostenderant se non fore discipulos: deinde, crudelitas etiam obstabat, quominus mansuescerent. Sed fontem ipsum respexit propheta, quod scilicet volebant contumaciter et Deo et omnibus prophetiis se opponere. Quum dicit *se missum fuisse ad prophetandum quaecunque ipsi audierant*, statuit ipsos iudices, quanquam non loquutus fuerit cum principibus. Vidimus enim ipsos fuisse in regis palatio, et fuisse accitos quum metuerent sibi ab aliqua turba. Sed non dubium est quin sermo de integro fuerit repetitus. Statuit ergo ipsos iudices et arbitros Ieremias quum dicit se nihil retractare, sed quaecunque audierant, se fideliter pertulisse ex Dei mandato. Sequitur,

13. *Et nunc bonificate* (bonas facite) *vias vestras, et studia vestra, et obtemperate voci Iehovae Dei vestri, et poenitebit Iehovam omnis mali quod pronuntiavit contra vos.*

Hic non tantum confirmat suam doctrinam, sed obiurgat duritiem et obstinatam malitiam sacerdotum et prophetarum. Tametsi enim alloquitur principes et populum, tamen non dubium est quin voluerit acrius pungere impios illos, qui sese ingerebant contra Deum. Interea tamen extenditur sermo ad omnes, quum dicit, Quid peccavi? ego consului saluti vestrae: moriar igitur. Videmus ergo ut propheta non tantum confirmet suam doctrinam, sed ultro accuset ac condemnet suos adversarios ingratitudinis, quia nihil debebat ipsis esse magis amabile, vel suavius, quam vocari ad poenitentiam, ut Deus esset illis misericors. Quorsum spectat doctrina mea? nempe ut resipiscatis: resipiscentia quid affert? nempe salutem: Deus enim paratus est vobis ignoscere: nunc non potestis ferre, ut Deus sit vobis misericors: qualis est ista rabies? Iam ergo videmus quorsum tendat consilium prophetae. Et hic locus notandus est, quia omnibus impiis Deus mercedem rependet: non tantum quod obduruerint ad omnem doctrinam, sed quod fuerint manifesti et quasi iurati hostes propriae salutis: ex quo non admiserunt remedium sibi necessarium nec sustinuerunt se reduci in viam, ut ipsis ignosceret. Nunc ergo emphaticum est quod dicit, in doctrina sua nihil posse reprehendi, nisi quod vellicaverit impios vel pupugerit: sed interea posse ipsos placari, modo quaerant reconciliationem cum Deo. Addit, *Audite vocem Iehovae,* ut ostendat se nihil exigere novum a populo, se non imponere aliquod iugum durius: sed tantum revocare ipsos ad obedientiam legis. Et addit, *Obtemperate voci Iehovae Dei vestri:* ut tollat ipsis excusationem, ne scilicet obiiciant, sibi incognitum esse quod profert Ieremias. Hic ergo magnifice pronuntiat se nihil alienum docuisse a lege, et ideo inexcusabiles esse Iudaeos qui profitebantur Iehovam esse Deum suum, quum tamen non admitterent eius vocem, quae debuerat illis esse familiaris.

14. *Et ego, ecce ego in manu vestra, facite mihi sicuti bonum vel sicuti rectum erit in oculis vestris.*

15. *Verumtamen sciendo scite, quod si vos occideritis me, sanguinem purum* (vel innoxium) *vos ponetis super vos, et super urbem hanc, et super habitatores eius: quia in veritate misit me Iehovah ad vos, ut loquerer in auribus vestris cunctos istos sermones.*

Postquam hortatus est Ieremias principes et sacerdotes, et totum populum ad poenitentiam, et ostendit malo esse remedium, nisi sua obstinatione magis ac magis provocent iram Dei: nunc de se loquitur, et admonet, ut ne crudelitati suae indulgeant, sicuti iam ipsis decretum erat eum occidere. Protulerant enim sententiam, morte esse dignum. Videbat igitur rabiem ipsorum sic ardere, ut fere desperatum esset de eius vita. Hic vero minatur Deum fore ultorem si iniuste contra ipsum saeviant. Interea ostendit, se non adeo sollicitum esse de propria vita, ut negligat quod praecipuum est. Permittit enim se eorum libidini. Statuite de me ut voletis, inquit: videte interea quid agatis: Dominus enim non sinet sanguinem innoxium impune fundi. Quum dicit *se esse in manu eorum*, non intelligit se esse extra curam Dei: sed Christus etiam sic loquitur, quum hortatur suos discipulos, ne metuant eos qui possunt corpus occidere. Non dubium est quin capilli nostri sint numerati coram Deo. Ita fieri non potest, ut tyranni dum maxime saeviunt, attingant nos minimo digito: nisi quatenus illis permissum fuerit. Certum igitur est, vitam nostram nunquam esse in manu hominum, quia Deus est fidelis eius custos. Sed humanitus hoc dicit Ieremias *vitam suam esse in eorum manu:* quia Dei providentia nobis occulta est, neque possumus eam cernere nisi fidei oculis. Quum ergo hostes videntur sic nobis dominari, ut nullum sit effugium, per concessionem scriptura dicit nos esse in eorum manu, nempe quatenus sensus noster apprehendit. Interea tenendum est, nos minime esse expositos improborum libidini, ut statuant de nobis quidquid visum fuerit. Deus enim illos occulto fraeno regit,

et manus eorum et animos gubernat: et sententia illa manere fixa debet, vitam scilicet nostram esse in fide et custodia Dei. Nunc ergo videmus quo sensu dicat Ieremias *vitam suam esse in manu hostium*, non quod putet se abiectum esse a Deo, sed quia agnoscit eum laxasse habenas impiis, ut possint contra eum furere. Sed simul tenendum memoria est quorsum hoc dicat: postquam enim concessit vitam suam esse in eorum manu, addit, *Verumtamen sciendo sciatis, quod si occideritis me, ponetis sanguinem purum contra vos*, etc. interserit autem, *Ut statuant quidquid visum fuerit. Bonum, et rectum* accipitur non pro iudicio bene composito ad regulam aequitatis, sed pro iniusta libidine: sic loquuntur Hebraei vulgariter. Ergo testatur Ieremias se non esse anxium de vita, quoniam paratus sit se offerre quasi in sacrificium, si huc usque progressa fuerit hostium saevitia. Quod autem admonet eos, ut sibi caveant a vindicta Dei: hoc facit non tam respectu propriae salutis quam ut nos ad poenitentiam stimulet. Ingenue ergo dicit sibi mortem non esse metuendam, quia mox Dominus vindicem sese ostendet: interea sanguinem suum ita fore pretiosum Deo, ut tota urbs una cum populo poenam luat, si quid iniuste contra ipsum egerint. Tenenda est autem ratio quam adiungit: nempe quod *in veritate ipsum Deus miserit.* Sumit autem hoc principium, Fieri non posse, ut Deus servos suos deserat, quibus pollicitus est se fore auxilio quum inique oppressi fuerint ab impiis. Deus quidem hortatur semper ministros verbi sui ad tolerantiam: vult etiam ad mortem paratos esse quoties opus fuerit: tamen promittit se opem laturum ubi laboraverint. Ieremias ergo huic promissioni innititur, et ita sibi persuadet fieri non posse, ut Deus ipsum deserat: quoniam non potest frustrari suos, vel fidem illis datam non praestare. Quoniam ergo sibi probe conscius est suae vocationis, et Deum sibi esse autorem cognoscit totius suae praedicationis, ideo animose concludit, sanguinem suum non posse impune fundi. Hac fiducia omnes pii doctores se animare debent ad munus suum strenue obeundum, quod scilicet Deus, qui illis mandavit munus docendi, non possit ipsos destituere, quin opem ferat, quatenus utile fuerit. Nunc sequitur,

16. *Et dixerunt principes, et universus populus sacerdotibus et prophetis, Non est viro huic iudicium mortis: quia in nomine Iehovae Dei nostri loquutus est nobis.*

Hic ostendit Ieremias repente fuisse mutatum quidquid decreverant sacerdotes et falsi prophetae. Audierant quidem ipsum, et praebuerant speciem aliquam docilitatis, sicuti hypocritae ad tempus auscultant: sed se exasperant adversus Deum, et quum prius essent virulentis animis, redduntur multo deteriores ipso auditu. Ita contigerat sacerdotibus et falsis prophetis, et in illo caeco furore addixerant morti sanctum prophetam. Nunc dicit se absolutum fuisse a proceribus et regis consiliariis: adiungit populi suffragia. Atqui populus nuper ipsum damnaverat, nempe quoniam rapiebatur inani illo splendore: quum videbat sacerdotes et prophetas ita infestos esse Ieremiae, non poterat in animum inducere, cognoscendum esse de causa. Vulgus ergo praeiudiciis semper excaecatur, ita ut rem ipsam non audeat examinare: sic factum est, quum Ieremias fuit damnatus. Diximus vulgus per se quietum esse et pacatum: sed prophetae et sacerdotes erant quasi flabella. Sic ergo factum est, ut populus statim subscriberet: sed ubi adsunt principes, in contrariam partem descendunt. In summa, docet hic locus quam pestiferi sint gubernatores, ubi nulla est illis aequitatis vel iustitiae cura et ratio: docet etiam quam optabile sit, habere probos et moderatos gubernatores, qui tueantur bonas et iustas causas, et succurrant miseris et indigne oppressis. In vulgo autem videmus nihil esse firmum et stabile, sed circumagi huc et illuc, prout ventus ab una vel altera parte surgit. Sed notandum est istud membrum, ubi dicunt *Ieremiam non esse reum mortis: quia loquutus sit in nomine Domini.* Fatentur enim recipiendum esse quidquid a Deo profectum fuerit, et homines nimium insanire, ubi oppugnant servos Dei, quia in suam perniciem feruntur praecipites. Hinc igitur colligere licet utilem doctrinam, nempe sine exceptione reverenter esse excipiendum quidquid Dominus mandavit, et dignum esse eius nomen hac reverentia, ut nihil tentemus contra eius servos et prophetas. Loqui autem in nomine Domini, hic tantundem valet atque perferre fideliter Dei mandata: nam pseudoprophetae obtendunt Dei nomen, sed falso. Populus autem hic agnoscit Ieremiam pro vero propheta, qui temere se non ingessit, neque abusus est Dei nomine, sed qui sincere functus est officio suo. Sequitur,

17. *Et surrexerunt viri ex senioribus terrae* (ex senibus terrae), *ac dixerunt ad totum coetum populi* (vel loquuti sunt dicendo: est quidem semper verbum אמר: loquuti sunt ergo ad totum coetum dicendo):

18. *Micha Morasthites fuit prophetans diebus Ezechiae regis Iehudah ac dixit ad totum populum Iehudah, dicendo, Sic dicit Iehovah exercituum, Sion ager* (sed subaudienda est particula similitudinis, Sion ut ager) *arabitur et Ierusalem solitudines* (vel acervi) *erit* (hoc est, erit in solitudines, vel in acervos vel in ruinas), *et mons domus* (id est, templi) *in excelsa sylvae.*

19. *An occidendo occidit eum Ezechias rex Iehudah, et totus Iehudah? annon timuit Iehovam? et deprecatus est faciem Iehovae, et poenituit Iehovam mali, quod loquutus fuerat contra eos, et nos facimus malum grande adversus animas nostras.*

Incertum est an quae hic recitantur dicta fuerint ante absolutionem Ieremiae. Scriptura enim non semper curiose servat ordinem in rebus narrandis: et tamen probabile est, quum adhuc deliberarent, necdum satis pacati essent plebis animi, seniores interposuisse hunc sermonem, ut sedarent omnes turbas, et mitigarent iratos animos, ac reconciliarent Ieremiae, qui prius stulte adversus eum excanduerant. Neque enim dubium est quin sacerdotes et falsi prophetae omni artificio conati fuerint stultum vulgus contra prophetam irritare, ac proinde erat opus non uno genere remedii. Quum igitur viderent senes adhuc fervere iracundiam in populo, necdum satis compositos esse ad benevolentiam animos, usi sunt hoc sermone. Argumentantur igitur ab exemplo, quod Ieremias non fuerit primus testis, et praeco tam horribilis vindictae: quia Deus ante illud tempus, et pridem solitus fuerit loqui per alios prophetas adversus urbem et templum. Gravabant enim sacerdotes et prophetae Ieremiam colore novitatis, et interea fingebant se communi iure fretos tam acriter pugnare. Dixerat Ieremias, Deum non parsurum neque sanctae urbi neque templo. Hoc erat intolerabile: dictum enim fuerat de templo, Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo. Videmus ergo Ieremiam fuisse quasi uno verbo oppressum, quum falsi prophetae et sacerdotes illi obiicerent, Tu ergo irritas facies Dei promissiones tu pro nihilo duces sanctitatem templi? et interea fingebant neminem ex prophetis unquam ita fuisse loquutum. Quid nunc autem respondent senes? nempe fuisse alios prophetas, qui denuntiaverint urbi et templo interitum: ergo nunc perperam gravari sanctum virum hac infamia, ac si primus protulisset hoc Dei iudicium. Nunc ergo tenemus statum causae. Defenditur Ieremias quod neque solus, neque primus tam graviter fuerit minatus urbi et templo, sed habuerit alios autores, ex quorum ore loquutus sit, et quidem certos et legitimos Dei servos, et quibus non possit fides detrahi, qualis erat Micha. Iam quod hic refertur etiam legitur tertio cap. eius prophetae (v. 12). Nam certamen simile erat Micheae cum sacerdotibus et prophetis, quale postea Ieremiae fuit. Dicebant enim fieri non posse, ut Deus ita saeviret contra sanctam urbem et templum. Dicebant, הלא יהוה בקרבנו, Annon Iehovah in medio nostri? לא תבא עלינו רעה, dicebant, Non veniet super nos malum. Ergo erant ebrii tanta securitate, ut putarent se esse extra omne periculum, et despicerent omnes minas propheticas: quoniam putabant Deum sibi esse obstrictum. Sciamus autem hypocritas semper confisos fuisse promissione illa, Hic habitabo: et sumunt etiam ac mutuantur verba quasi ex ore Dei, sed pervertunt ut falsarii, Deus residet in medio nostri: non potest igitur quidquam adversi nobis contingere. Dicit autem propheta (eadem sunt verba quae nunc recitavimus) *Propter vos Sion ut ager arabitur: et Ierusalem in acervos erit, et mons domus huius in excelsa sylvae.* Nunc singula expendamus: primo dicitur *surrexisse senes ex populo ex terra.* Itaque probabile est non vocari senes, ut aliis compluribus locis, officii respectu, sed potius aetatis. Certum quidem est, praeditos fuisse autoritate, sed tamen non dubito quin provectae fuerint aetatis, ut possent quae multis annis ante contigerant referre ad populum. Quum addit *eos loquutos esse ad totum coetum* populi, hinc colligimus quod nuper dicebam, nempe sic tumultuatum fuisse vulgus, ut adhuc opus esset placida oratione ad mitigandum illum ardorem. Et certe ubi semel exorta est atque efferbuit seditio, non adeo facile est eam protinus sedare. Quum ergo viderent boni senes adhuc esse exulceratos vulgi animos, ideo usi sunt hac moderatione. Dicunt autem, *Micha Morasthites:* est nomen patriae: Micheas ergo *fuit prophetans in diebus Ezechiae regis Iehudah.* Notanda est circumstantia temporis: quia mirum videri posset, quum sanctus ille rex intentus esset toto studio ad promovendum Dei cultum, res adeo fuisse confusas, ut opus esset tam severa denuntiatione. Si quis unquam ex piis regibus vere et serio incubuit in studium pietatis, certe hic fuit quasi primum et praecipuum exemplar: nullis laboribus pepercit, nullum periculum, nullam molestiam unquam visus est refugere, quoties religio ita flagitabat: sed videmus quantumvis strenue laboraverit, tamen non potuisse consequi suo zelo et perseverantia, ut totus populus sequeretur tam praeclarum ducem. Quid ergo fiet, ubi frigidi sunt ac ignavi, qui aliis viam monstrare debent: interea exemplo Ezechiae sese confirment boni principes, ne labascant, vel deficiant animis quum vident successum non statim respondere suis laboribus, neque fructum exstare. Est enim haec gravis tentatio, et quae concutit etiam cordatissimos quosque, dum existimant se frustra conari, et inutiles esse suos labores, imo se quasi operam ludere. Sic enim fit ut multi cursum retroflectant, sed hoc exemplum Ezechiae, debet illis venire in mentem, ut pergant nihilominus, quamvis non affulgeat spes prosperi exitus. Neque enim destitit Ezechias, quamvis Satan modis omnibus obiecerit multa impedimenta, atque etiam in speciem everterit omnes eius labores, ne quem fructum proferrent. Hoc quantum ad tempus spectat, cuius hic fit mentio.

Dicunt seniores *loquutum fuisse Micheam ad totum populum, dicendo, Sic dicit Iehovah, Sion arabitur ut ager.* Iam vidimus qua occasione ita aspere loquutus fuerit Micheas, quum scilicet opponerent hypocritae perversam confidentiam, et falso obiicerent Dei nomen, ac si illum tenerent sibi obstrictum: *Propter vos,* inquit, *Sion arabitur ut ager.* Incipit ab ipso templo: deinde adiungit, *Et Ierusalem erit in acervos:* vel in solitudines: postremo, *Et mons domus, hoc est, templi.* Repetit quod iam dixerat. Quid enim aliud est mons templi quam Sion? sed quia vaticinium hoc vix poterat a Iudaeis admitti, ideo propheta bis idem dixit confirmationis gratia. Unde colligimus non esse supervacuum sermonem, sed ita incuti terrorem hypocritis, qui obduruerant contra omnes Dei minas: et putabant se fore salvos, etiamsi totus mundus rueret. Nunc postquam retulerunt quod denuntiaverat Micheas, adiungunt, *An occidendo occidit eum Ezechias rex Iehudah, et totus Iehudah?* Exemplo pii regis Ezechiae hortantur populum ad mansuetudinem et docilitatem, et ostendunt hoc honoris deberi tam Deo, quam eius prophetis, ut ne excandescamus contra eius obiurgationes et minas, utcunque acriter illis pungamur, atque etiam penitus vulneremur. Sed simul adiungunt, *Annon timuit Iehovam? et deprecatus est faciem Iehovae? et Iehovam poenituit?* Confirmant quod ante dixerat Ieremias non aliud superesse remedium, nisi ut se placide subiicerent doctrinae propheticae, et simul confugerent ad Dei misericordiam. Nam per Dei timorem hic designatur vera conversio. Quid enim aliud est timor Dei, quam reverentia, qua ostendimus nos esse morigeros eius placitis, quoniam et pater est, et Dominus? quisquis ergo Deum agnoscit et patrem et dominum, fieri non potest quin ex animo se eius arbitrio addicat. Ergo significant senes tam Ezechiam quam totum populum fuisse vere ad Deum conversos. Poenitentia autem, ut satis notum esse debet, continet in se duas partes, nempe ut sibi displiceat peccator in suis vitiis, et postquam sese abdicavit pravis omnibus carnis cupiditatibus, ut cupiat formare totam suam vitam, et eius actiones ad regulam iustitiae Dei. Sed addunt simul: *quod deprecati fuerint.* Tametsi enim utitur Ieremias, singulari numero, tamen complectitur populum simul cum rege: videtur tamen data opera singulari numero usus ad regis commendationem: cuius eximia et fere incomparabilis fuit pietas. Nec dubium est, quin aliis viam monstraverit ut resipiscerent: deinde ut suppliciter deprecarentur vindictam illam, quae merito percellere debebat eorum animos. Tribuit quidem hoc praecipue sancto regi: sed extenditur tamen idem studium ad proceres ac totum corpus populi: ut paulo post videbimus. *Annon* ergo *deprecatus est faciem Iehovae?* Hoc secundum membrum notatu dignum est: quia non potest etiam peccator ad Deum converti, nisi cum spe veniae et salutis. Nam semper horrebimus ad conspectum Dei, donec proposita fuerit nobis spes reconciliationis. Ideo scriptura quoties de poenitentia loquitur, simul adiungit fidem. Sunt quidem res distinctae, sed tamen non diversae, nec separari debent, ut quidam parum considerate faciunt. Nam poenitentia est conversio totius vitae et quasi renovatio: fides autem reos confugere docet ad Dei misericordiam. Sed tamen, ut notanda est distinctio inter poenitentiam et fidem, ita cohaerent inter se, ut qui alteram ab altera divellit, prorsus neutram relinquat. Hunc ordinem nunc sequitur propheta quum dicit *Ezechiam deprecatum fuisse faciem Dei.* Unde enim hic precandi affectus nisi ex fide? Non sufficiet igitur, si quis tangatur odio et displicentia scelerum suorum, et cupiat se formare ad Dei voluntatem, nisi de reconciliatione et venia cogitet. Ostendunt igitur senes remedium, et quasi digito monstrant: quia si populus exemplo Ezechiae et aliorum resipiscat, deinde simul ad misericordiam confugiat, et testetur fidem suam precibus, Deum fore exorabilem. Ideo sequitur, *Et poenituit Iehovam mali, quod loquutus fuerat super eos.* Nunc pluralem numerum usurpat propheta. Unde colligimus sub persona unius regis Ezechiae prius comprehendisse totum populum. *Poenituit ergo Deum mali.* Quantum ad formam loquendi spectat, non prolixe de ipsa disseram. Scimus in Deum non cadere mutationem. Unde enim poenitentia nisi quod multa eveniunt praeter spem, quae cogunt nos mutare consilium? aliquid agitaverat quispiam, sed putavit fore quod non est: ergo necesse est, ut retractet quod statuerat, poenitentia igitur est comes ignorantiae. Iam sicuti Deum nihil prorsus latet, ita fieri non potest, ut eum poeniteat. Quare? nihil enim statuit nisi ex certa providentia: quoniam omnia sunt sub eius oculis. Sed refertur haec loquutio ad sensus hominum, quod *Deum poeniteat,* ubi scilicet non exsequitur quod pronuntiaverat. Nec mirum est si Deus ita balbutiat nobiscum. Sed ubi molles et teneras aures offendit haec asperitas potius miremur Dei indulgentiam, quum ita ad nos usque descendere dignatur, et loqui pro captu nostrae ruditatis. Nunc tenemus quid sit Deum poenitentia affici, nempe ubi non exsequitur quod denuntiaverat: interim manet fixum eius consilium. Neque enim obumbratio ulla in eum cadit, quemadmodum dicit Iacobus (1, 17). Sed potest iterum obiici quaestio, quomodo tunc Deum poenituerit mali, quod minatus fuerat tam regi quam populo? nempe quia vindictam suam distulit. Neque enim simpliciter Deus abrogavit suum decretum, vel etiam promulgationem eius, sed pepercit Ezechiae et populo qui tunc erat.

Dilatio igitur vindictae Dei vocatur poenitentia, quoniam non expertus est Ezechias quod timuerat, neque enim vidit ruinas urbis, et triste ac horribile illud spectaculum, de quo vaticinatus fuerat Micha. Iam hoc etiam notandum est, pium regem hic laudari a spiritu sancto, quod passus fuerit sese tam duriter obiurgari, quum tamen sibi non male esset conscius, quemadmodum nuper dicebam: certe totus flagravit sancto zelo, et paratus fuit suscipere quaslibet molestias pro Dei cultu promovendo: tamen sustinuit placide et aequo animo prophetam, quum de ruinis urbis et templi loquutus est: quia scilicet videbat sibi opus esse tali adiutore. Nam quantumvis cordate sancti principes studia omnia sua conferant ad promovendam Dei gloriam, tamen Satan illis obsistit: ergo semper cupiunt, sicuti optandum est, habere veros et sinceros doctores, qui porrigant illis manum, et qui ipsos adiuvent, et qui confirment, et sese opponant eorum adversariis. Nam si doctores sileant et dissimulent, ita maior invidia redundat in bonos principes et magistratus. Nam si exserto gladio vindicent Dei gloriam et cultum, doctores autem ipsi sint canes muti, omnes vociferantur, O, quid sibi vult ista severitas? parcunt auribus nostris doctores: isti autem non parcunt etiam sanguini nostro. Optabile igitur semper erit bonis et sanctis regibus habere fortes et animosos doctores, qui clamitent pleno gutture, et confirment studium ipsorum principum. Talis igitur fuit affectus sancti Ezechiae, quemadmodum colligere licet ex hoc loco. Reliqua differam.

Heri vidimus exemplum quod protulerunt seniores, ut eriperent Ieremiam a morte, nempe quia non fuerat primus qui tam atrociter minatus fuerat urbi et templo: quoniam sub regno Ezechiae idem fecerat Micha, qui tamen non fuerat interfectus. Nunc concludunt hoc esse grave scelus si occiderint Ieremiam, quod non manebit impunitum. Dicunt ergo populum obstrictum fore gravissimo reatu, si Ieremiam occiderit, et simul adiungunt instare ultionem, quia Dominus rependet dignam mercedem, si ita saevierint in sanctum prophetam. Nunc sequitur,

20. *Atque etiam vir fuit prophetans in nomine Iehovae Urias filius Semeah ex Cariath-iarim, et prophetavit contra urbem hanc, et contra terram hanc secundum sermones Ieremiae.*

21. *Et audivit rex Ioakim, et omnes magnates eius, et proceres sermones eius, et quaesivit rex interficere ipsum, et audivit Urias, et timuit, et fugit, et transivit* (vel concessit) *in Aegyptum.*

22. *Et misit rex Ioakim viros in Aegyptum, Elnathan filium Achobor, et viros cum eo in Aegyptum:*

23. *Et eduxerunt Uriam ex Aegypto, et adduxerunt eum ad regem Ioakim, qui percussit eum gladio, et proiecit cadaver eius in sepulcra populi* (vel plebis potius).

Adducitur aliud exemplum partim diversum, partim simile: diversum, quoad regem, simile quoad prophetam: Uriam enim cuius hic fit mentio, functus est sua legatione fideliter: non potuit liberam eius praedicationem ferre Ioakim, itaque eum interfecit. Quidam exponunt uno contextu, quasi seniores voluerint ostendere impios nihil proficere, ubi adversantur Dei prophetis, nisi quod litigando magis ac magis se constringunt. Alii autem existimant sermonem hunc fuisse inductum a parte adversa: et videtur illis suffragari particula וגם, atque etiam. Nam potest sumi adversative, quasi dicerent, Atqui fuit alter propheta, qui non impune concionatus est de clade urbis et interitu templi. Videtur etiam confirmare hanc sententiam quod sequitur ultimo versu cap. אך יד אחיקם. Nam אך proprie significat verumtamen, aliquando sumitur pro saltem, vel tantum. Sed hoc loco, sicuti iterum paulo post dicam, retineo proprium sensum, quod scilicet affirmet propheta, quamvis esset in magno discrimine, tamen Achicam fortiter pugnasse, ita ut tandem fuerit causa superior. Quantum vero pertinet ad praesentem locum, utraque expositio probabilis est, vel quod improbi obiecerint mortem Uriae, ut ita opprimerent Ieremiam, vel quod Dei cultores ostenderint non esse hanc agendi rationem: quia res lapsae sint in deterius, ex quo tam crudeliter occiderat servum Dei rex Iehoiakim. Sed in primis notandum est tempus. Vidimus enim hoc vaticinim principio regni Iehoiakim fuisse mandatum Ieremiae, et simul promulgatum. Principium vero illud non debet restringi vel ad primum vel ad secundum annum: sed quia factus est tributarius regi babylonio, postea conatus est iugum excutere, et tandem fuit misere deiectus: ideo principium regni accipitur pro statu adhuc integro. Quum itaque retineret suam dignitatem Iehoiakim, iussus est haec mandata perferre Ieremias. Quidquid sit, rex Iehoiakim tunc regno tranquillo potiebatur, erat Ierosolymae: ideo hic non dicitur Uriam in diebus eius minatum fuisse urbi: sed narratur historia tanquam de re praesenti, hoc igitur unum est, sermonem hunc fuisse habitum, quum non procul abesset rex Iehoiakim. Erat enim palatium regis contiguum templo: aderant eius consiliarii, qui descenderant, quemadmodum vidimus, ob tumultum. Nam res non poterat esse occulta, quum ubique accenderent populi rabiem sacerdotes et falsi prophetae. Ergo venerant regis consiliarii ad turbas istas sedandas. Si haec oratio tribuitur Ieremiae defensoribus, certe oportuit illos instructos esse magna fortitudine animi et constantia, quod obiicerent regi nefandam caedem, et simul eum

sacrilegii damnarent, quod non tantum iniuriam fecisset sancto prophetae, sed oppugnasset ipsum Deum in eius persona. Utrinque probabiles sunt coniecturae: quia si sequimur sententiam hanc, nempe quod Dei cultores, qui favebant Ieremiae, et volebant ipsum eripere ex periculo, ita loquuti sunt: poterit obiici nihil tale exprimi. Nam uno contextu additur, *Atque etiam fuit vir.* Ubi autem loquuntur diversi homines, deinde ubi alii aliis repugnant, solet notari aliquod discrimen. Videtur ergo uno contextu hoc legendum esse, quod iidem illi, qui prius exemplum Micheae recitaverint ex opposito adiungant, Uriam dedisse quidem poenas, sed ita scelus sceleri fuisse additum, ut nihil profecerit Iehoiakim quum ita furiose persequutus est Dei prophetam. Quod autem non loquuntur de exitu, non debet videri absurdum, quia tunc nota erat omnibus urbis et populi conditio, et periculum gravius instabat. Potuit igitur proferri ab ipsis simplex historia: et quoniam non audebant exacerbare regis animum, ideo utilius fuit relinquere partem illam in suspenso. Si autem magis placeat contraria expositio, quod scilicet hostes Ieremiae hic contra insurgant, et opponant exemplum Uriae, etiam aliquis erit rationis color. Vivebat rex, aderant eius consiliarii, quemadmodum diximus. Potuit igitur fieri ut qui volebant Ieremiam perditum, recenti hoc exemplo abuterentur ad eius perniciem: Cur hic incolumis evadet, quum nuper occisus fuerit Urias, quando eadem prorsus est causa? Urias enim non longius progressus est quam Ieremias: visus est potius sumere sermones ex ore illius. Quum ergo rex illum occiderit, an parcetur nunc Ieremiae? cur poenam effugiet, qua ille defunctus est, quum gravior sit eius culpa? Hinc apparet posse non absurde defendi illam expositionem, quod scilicet hostes Ieremiae praeiudicio hoc gravare eum conati sint, quia iam rex supplicium de Uria sumpserat, cuius non absimilis fuerat causa. Et hanc quoque expositionem non reiicio. Si cui magis placeat, patronos Ieremiae prosequi suum sermonem, facile admittam: sed non audeo tamen repudiare simpliciter sensum istum, quod scilicet gravatus fuerit Ieremias praeiudicio, dum propositus est in exemplum Urias, qui ideo occisus fuerat a rege, quoniam vaticinatus fuerat contra urbem et templum. Nunc expendamus verba: *Fuit etiam vir prophetans in nomine Iehovae.* Si recipimus eorum sententiam, qui putant hostes Ieremiae loqui, nomen Iehovae hic sumetur duntaxat pro fallaci praetextu, ac si dicerent, Hoc iam nimis vulgare est, obtendere nomen Dei: nemo enim qui sibi vendicat docendi munus non iactat se divinitus esse missum, et sibi mandatum esse a Deo quidquid loquitur. Sic ergo oblique perstringerent Ieremiam, quod non sufficiat obtendere nomen Dei, quia Urias de quo loquuntur, etiam professus sit pleno ore se esse Dei prophetam, nec quidquam proprium afferre, sed habere certam vocationem. Quod si hic sermo tribuitur Dei cultoribus, et quibus propositum erat defendere ac tueri salutem Ieremiae, iam heri diximus quid sit in nomine Iehovae loqui, nempe non tantum gloriari de munere prophetico, sed fidem facere fidei, atque integritatis, ut re ipsa scilicet atque effectu probet se esse Dei prophetam, qui vult talis censeri. Postea addunt, *Prophetavit contra urbem hanc, et contra terram hanc secundum sermones Ieremiae.* Si adversarii prophetae loquuntur, videmus eum opprimi, quasi posthac supervacuum sit cognoscere de eius causa, quum alter iam damnatus fuerit, qui tamen nihil habebat ab eo dissimile, vel separatum. *Loquutus est* ergo *secundum sermones Ieremiae:* damnatus est: quid ergo dubitamus nunc de Ieremia? Videmus ut maligne torqueant in caput Ieremiae hoc exemplum, ac si praeiudicio iam esset damnatus in alterius persona. Si autem pii viri hunc sermonem habuerint, alia erit ratio, nempe quod si nunc interficiatur Ieremias, provocabitur vindicta Dei, quia plus satis fuit fundere innoxium sanguinem unius prophetae. Postea sequitur, *Et audivit rex Ioakim, et omnes eius magnates, et proceres sermones eius.* Hic versus videtur suffragari eorum sententiae, qui hic pios viros loquentes inducunt. Nam odiose loquuntur de rege et de eius consiliariis: *Audivit rex, et omnes eius magnates*, potentes, ad verbum: deinde *omnes principes, et quaesivit rex interficere ipsum.* Potest tamen etiam hic sermo quadrare improbis et sceleratis, nempe quia terrere volebant plebem, quum primo regium nomen proferrent in medium, deinde, magnates et proceres. Et istud quaerere potest etiam excusari, nempe quod rex non potuerit ferre tantam contumeliam, quin se ulcisceretur, dum videbat prophetam sibi tantum licentiae sumere, ut neque sanctae urbi neque templo parceret. *Audivit* ergo *rex et cuncti eius proceres, et magnates:* deinde, *quaesivit rex ipsum interficere: et audivit Urias, et timuit, et fugit.* Docet hic locus etiam probos Dei servos, et qui student munus suum bona fide exsequi, non tamen semper ita esse animosos, ut intrepide contemnant omnia pericula. Dicitur enim propheta timuisse, neque ideo damnatur. Non caruit quidem timor hic aliquo vitio, sed laboravit tali metu, ut tamen non desisteret a sua vocatione. Poterat enim placare regem: sed magis exhorruit talem perfidiam quam mortem. Sic igitur timuit, ut non deflexerit a recto cursu, neque abnegaverit veritatem, neque etiam indignum quidquam admiserit et gradu suo, et persona sibi imposita. Timor ergo tametsi vitiosus fuerit, non tamen abripuit prophetam, quin semper in sua vocatione fidem Deo praestiterit. Sed quod restabat,

fugit et concessit in Aegyptum. Hinc colligimus quanta fuerit regis iracundia et crudelitas; quod non potuit sanctus vir reperire angulum in tota Iudaea ubi lateret. Non potuit etiam in aliis regionibus. Ergo coactus est latebras quaerere in Aegypto. Postea additur, *misisse regem viros*, nempe *Elnatan*, qui princeps fuit legationis: quia dubium non est quin Iehoiakim miserit ad regem Aegypti, et conquestus fuerit hominem turbulentum fugisse, et se ab ipso petere ut traderet, quoniam esset fugitivus. Sic ergo retractus fuit non potentia, sed nefaria pactione, quoniam proditus fuit a rege Aegypti. Tandem additur, *Et eduxerunt Uriam ex Aegypto, et adduxerunt ad regem Iehoiakim, qui eum interfecit gladio, postea eius cadaver proiecit in sepulcra* plebis, nempe ignominiae causa. Nam hic sepulcra plebis vocat Ieremias quemadmodum gallice dicimus carnaria, *des charniers.* Honorifice divites et splendide hodie sepeliuntur, et cuique est suum sepulcrum: sed in magna turba cadavera proiiciuntur, quia nimius sumptus fieret, si singulis effoderetur sepulcrum. Videtur ergo talis fuisse consuetudo in Iudaea: et ideo vulgari modo sepultum fuisse Dei prophetam. Ita significant qui loquuntur, eo usque exarsisse regis iram, ut non tantum morte eum affecerit, sed prosequutus sit longius suam vindictam, ut etiam mortuo inureret novum dedecus, quia proiectus est cum obscuro et ignobili vulgo. Hactenus exposui hunc locum ita ut relinquerem in suspenso utrum probabilius sit, loquutos fuisse hostes Ieremiae, an vero eius patronos. Etsi autem, ut iam bis vel ter sum testatus, non reiicio diversam expositionem ab ea quam amplector: tamen mihi verisimilius est, habitum fuisse hunc sermonem a piis hominibus, qui causam Ieremiae sustinebant. Singulas rationes quibus moveor hic non adducam. Potest enim quisque apud se satis reputare, cur hanc expositionem magis amplectar. Movet etiam me communis fere interpretum consensus, a quo non libenter discedo nisi cogat necessitas, vel res ipsa ostendat illos errasse. Sed principio vidimus uno contextu referri haec duo exempla, et nihil medium interponi: unde coniicere liceat, hostes Ieremiae suas habuisse loquendi partes. Oratio igitur demonstrat eosdem, qui initio loquuti erant, sermonem suum prosequi. Quod autem non adiiciunt quorsum hoc exemplum protulerint, mirum non est. Erat enim impetus regis formidabilis: et iam specimen non vulgare ediderat in persona sancti prophetae, quam impatienter ferret suae dignitati quidquam detrahi. Ergo timide proponunt rem ipsam, et plus relinquunt colligendum singulis quam ipsi exprimant. Sed facile fuit ex eorum verbis statuere quidnam vellent, nempe timendam esse Dei vindictam, occisum fuisse prophetam unum: quid si nullus saevitiae sit finis? an Deus tandem non consurget in iudicium, ubi tam indigne tractati fuerint eius servi? Quoniam ergo haec oratio est abrupta, mihi probabile est, Dei cultores sic fuisse loquutos verecunde et timide, quia non audebant palam exprimere quidquid erat in animo. Iam haec etiam verba melius quadrant Ieremiae defensoribus quam improbis et sceleratis, *quod scilicet rex quaesierit eum ad mortem*, deinde, *quod miserit viros:* et nominant Elnathan, ut eum perpetua ignominia apud posteros infament. Postremo addunt *prophetam fuisse eductum.* Indignitas certe videtur hic ante oculos repraesentari, quod extractus fuerit e terra illa ad quam fugerat tanquam in asylum: deinde, quod adductus fuerit ad regem, quod percusserit eum gladio, hoc est, quod crudeliter eum occiderit: deinde, quod non contentus hac saevitia, etiam sepulcrum eius infamia notaverit. Haec, quemadmodum iam dixi, videntur magis competere in sanctos viros, qui causam Ieremiae tuendam susceperant. Nunc sequitur,

24. *Verumtamen manus Achicam filii Sapham fuit cum Ieremia, ne traderetur ipse* (vel ne traderent ipsum) *in manum populi ad interficiendum ipsum.*

Quod hic adversativa particula ponitur non fit absque iusta causa. Notatur enim contentio, quae ita efferbuerat, ut difficile fuerit sanctum prophetam eximere discrimini. Colligimus ergo Ieremiam ita graviter periclitatum fuisse, ut non sine magno et arduo certamine illum servaverit Achicam. Huius viri saepius fit mentio in sacra historia: et repetetur etiam postea aliis locis eius nomen. Relictus etiam fuit ut praeesset residuo populo post urbem dirutam. Et non dubium est quin perrexerit in studio pietatis, et fuerit vir integer, et cuius etiam virtutes in pretio essent apud Nabuchadnezer, qui eum dignatus est tali honore. Fuit paulo post occisus ab improbis et sceleratis sed nihil de ipso refertur nisi laude dignum. Hoc certe fuit eximium facinus, quod ita ausus fuit se opponere furori totius plebis, et compescere sacerdotes et falsos prophetas, qui conspiraverant in mortem sancti viri. Haec igitur ratio est cur postremo addatur, *cum Ieremia fuisse manum Achicam*, hoc est, tametsi populus furebat, deinde sacerdotes non poterant ullo modo placari quin persequerentur sanctum virum, Achicam tamen non flexum fuisse a sancto proposito, sed constanter defendisse bonam causam, donec salvus evaderet Ieremias. Ideo dicitur *manum eius fuisse cum Ieremia.* Nam per nomen manus scriptura designat conatum. Ubi enim nihil est negotii, vel difficultatis, non usurpat scriptura nomen manus. Sed hoc loco, quoniam certavit usque ad extremum Achicam, nec tantum verbo uno opitulatus est sancto prophetae, sed furorem populi re-

pressit, deinde restitit animose sacerdotibus et falsis prophetis, *ideo manus eius*, id est auxilium, *fuit cum Ieremia*, ne scilicet *traderetur in manum plebis*. Hinc etiam apparet, quemadmodum heri diximus, non fuisse statim compositum tumultum, quoniam virulentiam suam ita sparserant falsi prophetae et sacerdotes, ut fere implacabilis esset populus. Proponitur igitur hic nobis exemplum magnitudinis et constantiae: quia non satis est ubi nobis erit tuto liberum et integrum, patrocinari bonis causis, nisi etiam contempta omni invidia et spretis periculis opponimus nos improborum furori, et suscipimus certamina et pericula pro Dei servis, quoties opus est. Deinde simul etiam docemur quantum momenti positum sit in gravitate unius viri, si modo intrepide sustineat bonam causam, neque cedat vesaniae malorum, sed experiatur extrema quaeque potius, quam ut prodat tam veritatem Dei quam eius ministros. Sequitur nunc,

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

1. *Principio regni Iehoiakim filii Iosiae regis Iehudah, fuit sermo hic ad Ieremiam a Iehovah, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah ad me* (mihi) *Fac tibi vincula et iuga, et pone ea super collum tuum.*

3. *Et mitte ad regem Edom, et ad regem Moab, et ad regem filiorum Ammon, et ad regem Tyri, et ad regem Sidonis per manum nuntiorum, qui venient Ierusalem ad Zedechiam regem Iehudah.*

4. *Et mandata dabis illis ad dominos suos, dicendo, Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Sic dicetis ad dominos vestros.*

5. *Ego feci terram, hominem et iumentum quod super faciem terrae est, in virtute mea magna, et brachio meo extento: et dedi eam illi qui placuit in oculis meis.*

Praefatur Ieremias hoc vaticinium sibi fuisse commissum principio regni Iehoiakim. Diximus autem principium hoc extendi ad statum regni prosperum et integrum. Quum ergo adhuc Iehoiakim retineret tranquillam regni possessionem, tunc iussus est Ieremias perferre hoc mandatum, non ad ipsum Iehoiakim, ut paulo post subiicitur tertio versu: sed ad Zedechiam, qui ne statim quidem suffectus fuit in eius locum, sed tandem rex fuit creatus post varias mutationes. Deposuit igitur Deus hanc prophetiam apud servum suum, nec voluit primo quoque die promulgari. Si quis roget, cur latere voluerit Deus tanto tempore quod tandem volebat in lucem proferri, responsio est, id fuisse factum in gratiam prophetae ipsius, quo scilicet alacrius perageret munus suum, quum certo cognosceret quod nemo unquam putasset posse accidere: et certe res erat incredibilis. Deus ergo voluit quasi seorsum prophetae suo in aurem hoc dicere, ut procul aspiceret quae nemo unquam putasset, sicuti nuper dixi posse fieri. Haec ratio est, meo iudicio, cur non statim haec prophetia vulgata fuerit, sed instar thesauri deposita fuerit in sinum prophetae, donec maturum adesset tempus. Differam igitur in crastinum summam huius vaticinii.

Heri exposuimus cur circiter initia regni Ioakim datum fuerit mandatum prophetae, quod tamen non debuit prius exsequi, quam ad tempus Zedechiae. Volebat enim Deus ipsum interea fulciri hoc vaticinio, ne deficeret in cursu. Nunc videndum est quorsum spectaverit hoc vaticinium, et quaenam sit eius summa. Videtur propheta alloqui legatos, qui hinc inde a vicinis regibus missi fuerant ad regem Zedechiam: et iubetur illis praecipere, ut denuntient singuli dominis suis, subeundum ipsis omnibus esse iugum regis babylonii. Porro non dubium est quin Deus praecipue et peculiariter voluerit Zedechiam et Iudaeos docere, quia legationes istae, quarum fit mentio, sic recreare poterant eorum animos, ut contentis omnibus prophetiis, putarent se esse extra periculum. Notandum enim est quorsum missae fuerint legationes a rege Sidonis, a rege Tyri, a rege Moab, et Ammon, quum scilicet viderent regem babylonium sibi fore intolerabilem, coeperunt vires suas coniungere. Principio quisque propriae utilitati studebat, neque videbat sibi opus esse mutuo auxilio: ita factum est, ut Chaldaei facile dissipatos fregerint. Experientia tandem docuit neque regem Iehudah, neque alium quempiam ex vicinis solum posse sustinere molem belli, nisi inter se coirent foedus et societatem. Sic ergo factum est, ut rex Tyri, rex Sidonis, rex Moab, rex Ammon offerrent copias et pecuniam regi Iehudah: ipse etiam vicissim promitteret se praesto fore, si eos aggressus esset Chaldaeus. Erat igitur nova occasio fiduciae Iudaeis, ut spiritus colligerent, et ita sese animarent ad resistendum, freti scilicet tot regibus vicinis. Hactenus superiores fuerant Chaldaei, nempe quoniam seorsum unumquemque oppugnaverant: sed quum omnes coniunctis viribus parati essent se opponere eorum potentiae, et cohibere impetum, vix credibile erat omnes simul posse vinci. Voluit igitur Deus prosternere falsam hanc confidentiam, et monere Zedechiam et totum populum, ne talibus illecebris caperentur, sed scirent patienter sibi ferendam esse poenam, quae divinitus infligenda erat. Haec igitur ratio est cur missus fuerit propheta ad legatos, qui Ierosolymam venerant. Non fuit illis

praefectus doctor vel magister, sed factum est hoc respectu Zedechiae et populi. Probabile tamen est, in conspectu regis haec mandata fuisse exposita, ut rex congnosceret perperam se fuisse deceptum, et stulte adhuc se confidere subsidiis, quae offerebantur. Colligere autem licet, quam durum fuerit regi et populo, audire hanc prophetiam. Quodammodo enim violabantur legati: reges, a quibus missi fuerant, poterant conqueri se affectos esse indigna contumelia. Rex igitur una cum populo graviter potuit excandescere adversus Ieremiam. Sed propheta mandato Dei intrepide functus est, quoniam ita necesse erat. Et postea videbimus verba potius directa fuisse ad regem Zedechiam quam ad profanos illos homines. Tenemus nunc consilium Dei, cur prophetam suum voluerit haec mandata exponere legatis, qui a profanis regibus missi fuerant ad regem Zedechiam, ut rex cognosceret meras esse nugas, quod reges illi sua auxilia pollicebantur: quoniam non erat negotium cum rege Chaldaeo, sed potius cum iudicio Dei, quod insuperabile est, et cui frustra homines reluctantur. Quum iubetur propheta praecipere legatis, *ut sic dicant regibus a quibus missi sunt*, *Deus Israel hoc vobis mandat*, poterant reiicere, et non sine stomacho, Quid? an ideo huc venimus, ut simus tui nuntii? deinde, quisnam es, ut nobis praecipias? ad haec, putasne adeo nos desipere, ut in gratiam tuam minemur regibus ac dominis nostris? denuntiemus illis quod tu iubes, fore illos paulo post servos regis Chaldaei? Poterant igitur legati ablegare non sine risu et ludibrio sanctum prophetam. Sed iam diximus hoc totum factum esse Zedechiae et populi respectu, ut propheta excuteret vanum illum splendorem et pompam, quibus videbat falli et Zedechiam et omnes Iudaeos. Putabant enim quasi altos et densos montes oppositos esse regi Chaldaeo et eius exercitui: Qua parte ad nos prorumpet, quum rex Tyri noster sit, rex Sidonis, rex Moab, rex Ammon? late illi dominabantur: et urbes quaedam inexpugnabiles erant. Sic ergo Iudaei statuebant se immunes fore ab omni molestia et incommodo. Atqui ne sese decipiant vana illa pompa, dicit Ieremias, Perferte vos legati ad dominos vestros quod Deus loquutus est, nempe ut subeant iugum regis Babylonis. Additur autem symbolum visibile ad confirmationem vaticinii. Propheta iubetur aptare collo iugum. In plurali numero loquitur. מוט significat vectem, significat iugum, significat lignum transversum. Non dubium autem est, quin ad collum ligna quaedam applicuerit, quemadmodum iugum bobus imponitur: deinde ligaverit iugum illud aut transversa ligna. Nam יסר significat vincire: ideo מוסרות vocantur vincula, מוסר vocatur etiam baltheus interdum. Sed hic accipitur pro vinculis, aut ligaminibus. Fuit illud triste spectaculum, quoties in medium prodibat Ieremias, conspici in eius collo servitutem regum omnium et gentium. Erat igitur vice omnium captivus ante tempus. Quum autem Deus iugum imposuit et Iudaeis, et aliis omnibus gentibus, liber tunc fuit Ieremias: sicuti quum pertulit hoc insigne servitutis, securo tamen animo exspectavit iudicium Dei, quum alii negligerent. Porro haec confirmatio magis inexcusabiles ipsos reddidit, quemadmodum ubi Deus, ut fidem conciliet, verbo suo adiungit vel sacramenta, vel alia adminicula, quae nos magis afficiant, ita ut non tantum aures nostras, sed etiam oculos doceat, atque omnes sensus. Quum ergo Deus nihil omittit quod valere queat ad fidem verbo suo adstruendam, gravior nos manet damnatio, si nihil prosint signa illa. Tenemus ergo cur propheta applicuerit ad collum suum insigne illud futurae servitutis: si qui fuerunt in populo dociles, utile illis fuit cernere oculis tale signum. Sed quoniam maior pars ad contumaciam obduruerat, ideo cessit illis in gravius iudicium quod debebat prodesse, ut scilicet mature sese humiliarent coram Deo, atque ita anteverterent eius iudicium. Sequuntur verba, *Ego feci* (nam heri transtuli hunc versum, *Ego feci*) *terram et hominem, et iumentum, quod super faciem terrae est, in virtute mea magna, et brachio extento.* Frigidum fuisset spectaculum, et fere inane, si tantum aptasset Ieremias collo suo iugum, nisi adiuncta simul fuisset doctrina. Scimus enim signa omnia esse quasi mortua, nisi verbo animentur. Quemadmodum ergo simulacrum non magnopere prodest, ita quidquid signorum posset obiici oculis nostris, esset vel frivolum, vel frigidum, imo quasi mortuum, nisi accederet doctrina tanquam anima. Et hinc etiam convincitur papistarum amentia, qui detinent plebis animos multis signis: sed nihil interea doctrinae subest. Unde sequitur mera esse figmenta, ut quae sine fructu evanescunt. Deus ergo perpetuo doctrinam suam signis adiunxit, quae ideo potest vere conferri animae, quae inspirat corpus ipsum, quod alioqui motu et vigore careret. Hac ratione docet Ieremias quid sibi velit iugum. Praefatur autem de potentia Dei, et summo imperio, quoniam reges, etsi fatentur Deum tenere mundi gubernacula, non tamen possunt animis concipere se momento posse everti, et deiici e gradu. Nam videntur sibi affixi nidis suis: ita promittunt aeternum statum, et imaginantur se non esse obnoxios communi sorti mortalium. Quoniam ergo ita inflati sunt reges superbia, Dominus praefatur se fecisse *terram et omnia animalia:* non loquitur de coelo, sed ponit *se fecisse terram, et hominem, et animalia quae sunt in superficie terrae.* Adiungit, *In virtute mea magna et brachio extento.* Quorsum hoc nisi ut expergiscantur homines, dum audiunt terram non manere in suo statu, nisi quatenus

fulcitur eadem Dei virtute qua semel creata est? eandem simul virtutem tueri homines et animalia, quoniam nihil salvum manere queat, nisi quatenus arcanam virtutem inspirat Deus e coelo? Haec igitur ratio est praefationis. Opponit Deus brachium suum et virtutem eorum superbiae, qui existimant se stare propria potentia: nec agnoscunt se pendere a solo Dei nutu, ut eos sustineat quantisper volet: deinde prosternat et redigat etiam in nihilum simul ac visum fuerit. Ad praxin igitur revocari debet haec doctrina. Neque enim generaliter et confuse concionatus est Ieremias de potentia Dei, sed accommodavit ad praesentem causam quod de potentia Dei dicebat, ut scilicet intelligerent homines nihil esse firmitatis in hoc mundo, sed Deum tueri et homines et animalia: ea tamen lege, ut possit singulis momentis solo flatu in nihilum redigere quidquid sunt, et quidquid habent. Sequitur,

6. *Et nunc ego dedi omnes terras istas in manum Nebuchadnezer regis Babylonis servi mei: atque etiam bestiam agri* (hoc est, bestias agrestes) *dedi illi ad serviendum ei.*

7. *Et servient ei omnes gentes, et filio eius, et filio filii eius usque dum venerit tempus terrae eius, atque etiam ipsius: et servient ei gentes multae* (vel magnae), *reges magni.*

Postquam asseruit Deus sibi imperium totius terrae, et ostendit sui arbitrii esse, transferre regna quoties ita placuerit: nunc pronuntiat decretum suum, quod scilicet subiecerit regi babylonio omnes vicinas terras, nempe Tyrum, Sidonem, regionem Moab, regionem Ammon, et regionem Edom, atque ipsam Iudaeam. Si hinc exorsus fuisset Ieremias, Deum dedisse regi Nabuchadnezer in potestatem terras illas, non tam facile admissum fuisset vaticinium, quoniam superbia fuisset quasi obstaculum ad observandas mentes et animos. Sed praefatio, ut dictum est, eo tendebat, ne putarent reges se posse stare invito Deo. Postquam ergo subegit altitudinem illam, quae infixa erat in eorum cordibus, nunc affirmat regem Nabuchadnezer fore dominum tam Iudaeae quam omnium regionum quae in circuitu erant, quoniam scilicet Deus illum terris illis praefecerit. Extendit autem subiectionem illam, de qua loquitur, ad bestias ipsas non sine causa. Hoc enim modo oblique perstringit duritiem hominum, si perstent reluctari: quasi diceret, Quid vos iuvabit praefractis animis conari iugum excutere? nam bestiae ipsae, tigres, lupi, leones, et quidquid est atrox et saevum in terra, sentient omnes illae bestiae regem Nabuchadnezer esse dominum, nempe arcano instinctu. Quum igitur bestiae ipsae pariturae essent regi Nabuchadnezer, quod divinitus erectus esset in illum gradum, quanta fuit hominum socordia, non agnoscere quod bestiae ipsae intelligebant? Videmus ergo quorsum spectet haec comparatio. Exprobrat enim propheta hominibus suam vesaniam, si persistant ferociter resistere regi Nabuchadnezer, quod scilicet maiore intelligentia polleant bestiae sylvestres quam ipsi. Unde enim bestiis terror, nisi quia Deus insculpsit certas notas regibus, quemadmodum dicitur apud Danielem? Quoniam igitur maiestas Dei refulget in regibus, bestiae ipsae quamvis ratione et iudicio careant, tamen arcano naturae sensu sponte flectuntur ad obsequium. Ergo inexcusabilis est hominum superbia, si saltem non imitentur bestias ipsas. Postea vocatur Nabuchadnezer *servus Dei*, non quod dignus fuerit tali elogio, sicuti nunquam propositum illi fuit Deo operam suam impendere: sed vocatur servus, quoniam Deus volebat uti eius ministerio: quemadmodum in Psalmo (82, 6) vocantur filii Dei, ad quos sermo Dei dirigitur, hoc est, quibus datur autoritas ad regendum. Sic etiam servus Dei fuit Nabuchadnezer, quia divinitus praeditus erat imperio. Hoc ipse non intellexit, neque hoc etiam in gloriam eius dicitur, neque ornatur tam honorifico titulo, ac si Deus illum inter suos censeret: sed refertur hoc ad Iudaeos, et alias omnes gentes: quo scilicet certo persuasi sint se Deo parere, quum se humiliabunt, et iugum suscipient regis babylonii, quoniam ita Deo placeat. Non enim est potestas nisi a Deo ipso, inquit Paulus (Rom. 13, 1): et sententia illa ducta est ex hoc principio, Potestas omnis est a Deo, nempe quia Deus manum porrigit quibus vult, et placet ut regnent ac dominentur. Quicunque ergo praediti sunt iure gladii et publica potestate, illi sunt Dei servi, etiamsi tyrannidem exerceant, et sint latrones: servi, non ipsorum respectu, sed quoniam Deus ipsos vult agnosci pro suis ministris, donec tempus ipsorum advenerit, quemadmodum sequitur, *Servient ei omnes gentes, et filio eius, et filio filii eius.* Maior pars existimat regi Nabuchadnezer fuisse tantum duos successores ex posteris, nempe Evilmerodah, et Belsazar: alii numerant quinque, et numerant duos medios inter Evilmerodah, et Belsazar. Qui non putant fuisse plures tribus, citant hoc testimonium prophetae, quia nominet duntaxat filium regis et nepotem. Sed non esset satis firma ratio. Ego tamen libenter sequor quod magis receptum est, nempe Belsazar, qui fuit rex ultimus Babylonis, et qui occisus est a Cyro, tertium fuisse a Nabuchadnezer. Sed hoc non est praecipuum. Insistit enim propheta in tempore tam monarchiae chaldaicae quam regis, *Donec advenerit tempus eius.* Tempus terrae vocat quod finitum erat coelitus: quemadmodum enim cuique nostrum suus limes praefixus est quem nemo potest transgredi, et ita de regnis sentire oportet.

Sicuti ergo finita est cuiusque privati hominis vita, sic Deus statuit quid fieri velit de imperiis totius terrae: ita vita et interitus cuiusque regni et gentis est in Dei manu et arbitrio. Hac ratione nunc dicitur, *venturum esse tempus Chaldaeae*, deinde addit, *et regis ipsius*. Hoc non debet restringi ad personam ipsius Nabuchadnezer: sed quoniam nepos ipsum repraesentabat, ideo quamvis improprie, apte tamen dicitur fuisse illud tempus, quod Deus terminaverat tam ei quam eius ditioni, quum scilicet capta fuit Babylon a Persis et Medis. Hoc tamen simul ad solatium piorum valere debuit. Neque enim voluit Deus destitui fideles aliqua levatione molestiae, ne ipsos opprimeret moeror, quum viderent se opprimi a Chaldaeis, et quodammodo obrui, certe desperatio obrepere poterat: hinc fremitus, hinc blasphemiae sequutae essent adversus Deum. Ergo voluit Deus mitigare aliquam partem acerbitatis quum adiunxit *Venturum tempus ipsius Nabuchadnezer*, quo scilicet periret. Ergo quum viderent fideles ipsum potiri terris omnibus, et esse cunctis gentibus formidabilem, quum viderent esse quasi terrenum deum, ne tamen propterea desponderent animos, sed potius sensus suos extenderent ad tempus illud de quo vaticinatus erat Ieremias, ut perciperent aliquam levationem doloris sui, et ita aequioribus animis perferrent crucem sibi impositam. In hac igitur voce inclusa est promissio, quoniam spes exitus erat proposita, ut intelligant instare etiam suas vices regi Nabuchadnezer. Postea adiungit, *Servient illi gentes magnae*, vel multae (רבים utrumque significat) *et reges magni*. Hoc diserte exprimitur, ne conspiratio illa fallat Iudaeos, et reliquas gentes, quoniam simul coniuncti existiment se pares fore ad resistendum: Accumulate, inquit Deus, vires vestras et conatus: tamen hoc totum dissipabitur, quia sic apud me decretum est, *ut reges magni et gentes multae serviant Chaldaeis*. Sequitur,

8. *Erit autem ut gens et regnum, quae non servierint ei* (nempe) *Nabuchadnezer regi Babylonis, et qui non posuerit collum suum sub iugo regis Babylonis, gladio et fame et peste visitabo super gentem illam, dicit Iehovah, donec interfecero ipsos in manu eius.*

Postquam promulgavit Deus suum decretum per os Ieremiae, addit comminationem, ut scilicet placidis ac mansuetis animis ultro suscipiant iugum sibi impositum tam Iudaei quam alii. Proprie quidem respexit Iudaeos propheta, ut diximus: sed per accidens extendit vaticinium ad extraneos. Videmus ergo cur adiuncta sit poenae denuntiatio. Hoc quidem sufficere debebat, Nabuchadnezer Dei ministrum esse ad domandam Iudaeam: sed quia asperum erat Iudaeis, hostem illum admittere, nec poterant adduci, ut se subiicerent, oportuit addere hanc comminationem, Videte quid agatis: neque enim fortiores eritis Deo. Inclusa quidem erat haec comminatio in superiore sententia, sed scimus quam tardi sint homines ad discendum, praesertim ubi perversus aliquis affectus occupat eorum animos. Quum ergo refugerent Iudaei imperium Nabuchadnezer, quamvis testatus illis esset propheta esse servum Dei: non tamen dubitassent adhuc subterfugere et refragari, nisi fracta fuisset durities et obstinatio hac comminatione. *Erit* ergo *ut gens, vel regnum quae non servierint ipsi, nempe Nabuchadnezer, et non subiecerint collum suum iugo eius*, accidet *ut visitem gentem illam*. Loquitur Deus promiscue de quibuslibet populis: sed ratiocinari debebant Iudaei a minori ad maius. Si enim Deus tam severe ulturus erat superbiam gentium, si se subducerent a iugo Nabuchadnezer, quanto gravior vindicta, et magis horribilis metuenda erat, si Iudaei, qui admoniti fuerant a propheta, qui certo tenebant hoc non contingere fortuito, sed iustum esse Dei iudicium, quo puniebantur eorum peccata: si praefracte conati fuissent iugum illud a collo suo depellere, nonne hoc erat palam belligerari cum Deo? Nunc ergo tenemus prophetam sic loqui indifferenter de quibuslibet populis, ut tamen Iudaeos acriter pungat, et ostendat inexcusabilem fore eorum ferociam, nisi se sponte humilient. Quod bis repetitur, *Nabuchadnezer regis Babylonis*, videtur esse emphaticum. Poterant enim obiicere, Quid nobis cum rege tam longinquo? et quo iure nunc invadit nostras regiones? cur non contentus est suis finibus? cur non manet in sua urbe et terra? Et simul poterat odiosum esse nomen Babylonis, quoniam bellum gesserant cum multis gentibus, et sub iugum suum redegerant Assyrios, qui Iudaeis erant magis vicini: deinde Assyrii quodammodo coniuncti erant: et propter diuturna bella non dubium est quin fuerit detestabile illorum nomen Iudaeis. Ergo Deus hic occurrit, et ostendit quamvis odiosa sit Iudaeis Babylon, deinde quamvis Nabuchadnezer remotissimus sit a Iudaea, tamen quoniam ita divinitus statutum esset, subeundum esse eius iugum. Haec mihi videtur esse ratio cur repetat Ieremias epitheton istud, quod scilicet *Nabuchadnezer sit rex Babylonis*. Poenae autem denuntiatio est, quod *Deus visitavit gentem illam peste, fame et gladio*. Scimus has species passim occurrere in scripturis, quum Deus vult signa irae suae proferre. Habet quidem varios modos et innumeros, quibus nos castiget: sed haec sunt notissima eius flagella, et familiariter cognita ipso usu, pestis, gladius et fames. Dicit autem *se visitaturum gentes quae non paruerint regi Nabuchadnezer tribus istis flagellis:* et exitum simul demonstrat, *Donec*, inquit, *occidero*, vel con-

sumpsero *eos sub eius manu.* Non simpliciter ergo minatur pestem et famem et gladium: sed ostendit talem fore exitum, ut gentes quae initio pervicaciter obstiterint, tamen cogantur subire iugum, et agnoscere Nabuchadnezer regem et dominum. Haec ratio est igitur cur dicat, *in manu eius.* Nam poterat mors videri levior, si saltem elapsi fuissent e tyrannide Nabuchadnezer. Sed quum utrumque illis contigerit, nempe tabescere sub fame, sub gladio et sub peste, et interea non posse effugere necessitatem illam servitutis: hoc certe est miserrimum. Ergo nunc tenemus cur Deus loquatur de manu regis Nabuchadnezer, ut scilicet intelligant Iudaei se nihil agere quum omnia effugia captabunt, quoniam tandem velint nolint attrahentur sub manum et sub iugum regis illius.

9. *Et vos ne audiatis prophetas vestros, et divinos vestros, et somniatores vestros, et augures vestros, et incantatores vestros, qui dicunt vobis* (loquuntur vobiscum, dicendo: est quidem idem verbum, sed repetitio esset nimis dura): *Non servietis* (vel, ne serviatis), *regi Babylonis* (est verbum futuri temporis, sed quidam accipiunt in modo hortandi, ut satis tritum est in lingua hebraica).

Quoniam praedixerat Ieremias tam regi quam civibus non posse ipsos effugere poenam, quae instabat, nunc excutit illis vanam fiduciam, quae veluti obstaculum erat, ne tangerentur minis, et admitterent sanas admonitiones. Pseudoprophetae enim suis blanditiis eos fallebant, ac pollicebantur omnia prospere illis successura. Quoniam igitur videbat propheta clausas esse aures tam regis quam populi, ideoque se parum aut nihil proficere hortando et minando, adiungit quod necesse erat, nempe meras esse fallacias quidquid pseudoprophetae iactabant. Dicit ergo, *Vos ne audiatis prophetas vestros et divinos:* nam קסם est divinare. Postea adiungit, *somniatores vestros:* quarto loco, *augures vestros:* quinto, *praestigiatores*, vel incantatores. Quanquam ענְנים quidam accipiunt pro observatoribus temporis: quoniam עונה est tempus statutum: ideo qui coniiciunt hoc vel illo die sibi aliquid esse agendum, et feliciter aliquid suscipi negotii: tales igitur putant vocari ענְנים, quod horas et temporum momenta superstitiose observent. Sed quoniam ענן significat nubem, etiam possunt vocari ענְנים, qui ex astris divinant, et inde capiunt consilium quid sibi sit agendum. Sed nunc videndum est an de somniatoribus et reliquis loquatur Ieremias, qui erant in Iudaea, vel etiam comprehendat qui dispersi erant inter vicinas gentes. Mihi probabile est, debere totum hunc sermonem restringi ad Iudaeos. Emphatice enim accipio particulam vos. *Vos* ergo *ne audiatis, dicendo.* Sequetur postea explicatio, Secundum haec verba loquutus sum regi. Deinde adiungit se loquutum fuisse sacerdotibus et populo. Hinc ergo probabili ratione colligimus totum hunc sermonem dirigi ad solos Iudaeos. Lege quidem prohibitae erant divinationes, et auguria, et incantationes: verum satis cognoscimus quam saepe Iudaei se addixerint diabolicis praestigiis, contempta Dei lege. Non mirum igitur est si tunc temporis fuerint tam magi quam augures et divini, idque contra manifestam legis prohibitionem. Possumus tamen interpretari has voces, quod propheta comparaverit pseudoprophetas tam divinis quam auguribus et praestigiatoribus. Primo loco statuit prophetas ipsos: sed quum enumerat species, videtur ignominia eos notare, quod desciverint ab officio suo, et susceperint alienam personam, nempe ut populum decipiant, quemadmodum solebant decipi gentes a suis auguribus, et magis, et divinis. Hoc quidem certum est, sicuti antea admonui, prophetam concionatum fuisse non respectu aliarum gentium, sed ut Iudaeos redderet inexcusabiles: vel si qua spes esset resipiscentiae, ut illos moneret ne pergerent in cursu incepto. Tenemus ergo summam verborum, simul tenemus consilium prophetae, vel potius spiritus sancti, qui per os eius loquutus est. Primo dixi prophetam occurrere obiectioni, quae poterat fidem abrogare, vel detrahere doctrinae eius. Erat enim haec non levis tentatio, quod prophetae negabant quidquam instare mali. Propheticum enim nomen semper habitum fuit in pretio et reverentia apud Iudaeos. Sed videmus etiam hodie, et experientia satis docet quam propensiores sint homines ad errorem et vanitatem quam ad Dei verbum sint attenti: et idem tunc etiam contigit. Fingebant Iudaei se honorem illum deferre Deo, quod reverebantur eius prophetas. Sed si quis fideliter peragebat munus propheticum, saepe contemnebatur. Iudaei ergo arripiebant duntaxat nudum nomen, et putabant se defunctos esse, si dicerent audiendos esse prophetas, quum tamen secure despicerent veros Dei servos: sicuti hodie quum iactatur catholicae ecclesiae nomen in papatu, videtur hoc totum referri ad Deum. Sed ubi profertur sermo Dei, ubi ostenditur quid loquutus fuerit per apostolos et prophetas, hoc fere pro nihilo ducitur. Videmus ergo ut Deum a se ipso separent papistae, quemadmodum olim fecerunt Iudaei. Et hinc etiam perspicimus quam necessarium fuerit Ieremiae tollere tale offendiculum. Poterant enim pertinaciter insistere Iudaei in hac exceptione, Tu unus nobis minitaris auxilium: plures autem, qui etiam gloriantur nomine prophetico, securitatem nobis promittunt: visne potius fidem tibi uni haberi quam multis? Conflixit igitur propheta quum esset solus, cum illis pseudoprophetis. Et hodie idem fere certamen nobis est cum papistis. Gloriantur

enim sua multitudine: deinde obiiciunt nihil fore certi, si cuique liceat obtendere Dei sermonem. Hinc igitur concludunt simpliciter credendum esse ecclesiae, et recipiendum esse quidquid etiam sub praetextu scripturae in medium adducitur. Sed Ieremias fidem fecerat suae vocationis, et re ipsa demonstraverat se divinitus fuisse missum, deinde proferre se mandata quae acceperat ex ore Dei. Quoniam igitur certa documenta suae vocationis ediderat, liberum ei fuit insurgere adversus omnes pseudoprophetas, et eorum fallacias non tantum despicere, sed quodammodo calcare, sicuti facit. *Ne audiatis*, inquit, *prophetas vestros.* Concedit illis nomen honorificum: sed abusive. Est igitur catachristica loquutio, quum prophetas nominat: sed relinquit illis titulum, quia non litigandum est de vocibus. Interea autem ostendit minime dignos esse qui audiantur. Ergo nulla illis relinquitur autoritas, ubi conceditur per abusum simplex et inane nomen: sicuti hodie possumus vocare et sacerdotes, et episcopos, et presbyteros, qui larvis istis se obtegunt, interea ostendimus nihil esse in ipsis episcopale, nihil ecclesiasticum, nihil denique quod sapiat Christi doctrinam, vel ullum legitimum ordinem. Postea addit, *qui dicunt vobis*, *dicendo*, *Non servietis regi Babylonis.* Diximus hoc membrum a quibusdam verti in modo hortativo. Ne serviatis, quasi Iudaeos animarent falsi illi prophetae ad iugum excutiendum. Sed potest etiam retineri propria verbi significatio, *non servietis.* Scimus enim falsos illos prophetas, quum in medium prodirent, fuisse quasi Dei legatos, qui pacem et quietem, et omnia prospera Iudaeis promitterent: sic fingebant, quum tamen, ut iam dictum fuit, et paulo post rursus videbimus, Deus testatus esset non aliud esse remedium, nisi ut populus se subiiceret regi babylonio. Sequitur,

10. *Quia mendacium ipsi prophetant vobis*, *ut procul abducant vos e terra vestra*, *et eiiciam vos*, *et pereatis.*

Hic etiam versus confirmat quod dixi, sermonem hunc scilicet destinari Iudaeis, et esse peculiarem. Hoc enim non poterat profanis gentibus quadrare. Quidquid ergo nuper dictum est de auguribus, et magis, et divinis, haud dubie debuit intelligi de impostoribus illis, qui sub nomine prophetico miserum illum populum fallebant. Dicit *mendacium prophetare.* Non dubium est quin multi contra opposuerint sua subterfugia: Tibi igitur uni credetur? tu solus eris verax? unde probabis quidquid doces esse coeleste oraculum, istos autem fallere? Sic enim solent obstrepere impii, quemadmodum hodie videmus papistas sese tegere sub hac umbra. Nam quidquid abominationum est occultant hac sola cavillatione, quod scriptura obscura est, et incertum sit discrimen: ideo nihil esse credendum, nisi quod ecclesia decrevit: ita illis hominum determinatio, sicuti loquuntur, est unica fidei regula. Unde etiam pessundatur ab illis tota scripturae autoritas, quasi Deus frustra loquutus esset per suos prophetas et apostolos. Non dubium est quin obstreperis istis vocibus repulsa fuerit doctrina Ieremiae: perrexit tamen in cursu officii sui, ac secure damnavit prophetas, quod tantum suis mendaciis Iudaeos deciperent. Addit, *ut procul vos abducant e terra vestra.* Dixi non posse extendi ad alias gentes: sed Deus spem misericordiae fecerat populo, si tantum sponte pareret imperio regis Babylonis. Erat quidem haec non plena indulgentia: sed tamen pars clementiae, quod Deus non summo iure ageret cum Iudaeis, sed leniter et paterna moderatione ipsos castigaret. Fuit enim haec poena tolerabilis, in patria manere, et pendere aliquod tributum regi babylonio. Deus ergo mitigasset poenam populi, si tantum sponte subiisset iugum. Hoc est quod nunc dicit Ieremias. Pseudoprophetae hoc tantum captant, ut procul vos abducant a patria vestra, hoc est, putatis vos fore immunes ab omni poena: Deus autem paratus est vobiscum mitius agere, neque tamen vult in totum ignoscere vitiis vestris: sed haec castigatio vobis erit facilis toleratu, quia manebitis in patria: si autem creditis impostoribus, trahent vos in longinquum exsilium, *quia eiiciam vos*, inquit, *et peribitis.* Si rursum obiicitur Iudaeos non potuisse certum iudicium facere, potiusne Ieremiae habenda esset fides, quam pluribus aliis, responsio est in promptu. Sibi enim erant male conscii, nec opus erat per longos circuitus inquirere quidnam esset verum. Unusquisque enim in se habebat Dei iudicium. Nam defecerant a puro Dei cultu, et sese inquinaverant multis impiis superstitionibus: deinde grassata fuerat omnium scelerum licentia inter ipsos: admoniti fuerant non semel, nec uno die, sed a pluribus prophetis, deinde assidue et per longum tempus. Quum igitur ita provocassent obstinata malitia Dei vindictam, an poterant ambigere quin Ieremias vere quasi ex ore Dei, et coelestis praeco ipsis denuntiaret quod meriti erant? Et certe quoties obtendunt homines errore se labi, vel inscitia, semper poterunt deiici ab isto subterfugio: quia conscientia propria ipsos coarguit, et sufficit ad eos damnandos. Addit Deus *Iudaeos perituros*, nisi praeveniant extremum iudicium, hoc est, nisi sese subiiciant paternae castigationi. Hic locus dignus est notatu, quemadmodum paulo post iterum videbimus: quia hinc docemur nihil nobis esse melius, quoties ostendit Deus signum aliquod irae suae, quam nos parare ad tolerantiam, si velit poenam de nobis sumere, quia hoc modo dabimus semper locum et aditum misericordiae eius: perti-

nacia autem nihil aliud consequimur, nisi quod magis ac magis accendimus eius iram. Hoc igitur nunc intelligit Ieremias, quum denuntiat *perituros qui se non subiecerint imperio regis Babylonis*. Sequitur,

11. *Gens autem quae adduxerit cervicem suam sub iugum regis Babylonis, et servierit ei, relinquam eam in terra sua, dicit Iehovah: et colet eam, et habitabit in ea.*

Videtur quidem promiscue loqui de cunctis gentibus: sed admonitio pertinet ad solos Iudaeos, quemadmodum diximus, et ex contextu etiam satis apparet. Videtur tamen gentes ponere ut acrius pungat Iudaeos, quasi diceret, Quamvis Dei promissiones ad profanas usque gentes non extendantur, Deus tamen Tyriis et Moabitis parcet, si transegerint placide cum rege Babylonis, et susceperint iugum. Si profanis gentibus parcet Deus, quum tamen nihil illis fuerit pollicitus, quid sperandum est electo populo? Iam si poenam sumpturus est de gentibus, quae tamen errant in tenebris, quid fiet populo, qui sciens et volens Deo et iudicio eius resistit? Obstinatio enim illa quae fuit in Iudaeis erat quasi furiosa impietas, ac si ex professo vellent cum Deo bellum gerere. Sciebant enim Nabuchadnezer esse exsequutorem vindictae Dei. Quum ergo ferociter sese vellent eximere ab eius imperio, hoc erat cum Deo pugnare, ac si non essent subiecti eius ferulis. Nunc ergo tenemus cur Ieremias non tantum de Iudaeis, sed etiam generaliter de cunctis gentibus dixerit quod hic legimus, *Gens quae collum suum adduxerit ad iugum regis Babylonis, et servierit ei, relinquam eam in terra sua.* Interea tenendum est quod paulo ante dixi, proprie id non spectare nisi ad Iudaeos. Deus ergo, si eius beneficentiae locum dedissent, clementer illis pepercisset, ac potiti semper fuissent sua haereditate: sed obstinatio eorum fecit ut eiiceret procul in exsilium: et ideo adiungit, *Relinquam eam in terra sua, et colet eam.* Est concinna allusio in verbo. עבד significat servire, et simul colere terram. Sed subest antithesis inter culturam terrae, et inter subiectionem, ad quam hortatus est Iudaeos: quasi diceret, Servite regi Babylonio, ut terra serviat vobis: haec erit merces vestrae obedientiae, si potestis vos subiicere imperio regis Babylonis, quod terra vobis etiam parebit: eamque cogetis ad obsequium, ut victum vobis proferat. Videmus ergo ut promittat Deus terram fore servam populo, si ipsi non detrectent servire regi Babylonis. Et hinc colligitur utilis doctrina, omnia scilicet elementa fore nobis morigera, si Deo libenter pareamus: contra vero, coelum et terram, et omnia elementa nobis fore infensa, si contumaciter insurgimus adversus ipsum Deum. Sed proprie hic loquitur Ieremias de servitute, qua homines Deo se subiiciunt, ubi placide admittunt correctionem, et quum poenas illis infligit, agnoscunt se merito eas perferre, neque detrectant castigari eius manu. Ubi igitur ita Dei iudicio homines se submittunt, conciliant apud Deum sibi gratiam, ut terra et coelum, et omnia elementa ipsis serviant. Quo autem protervius exsultant homines, et cornua contra Deum attollunt, eo sentient plus servitutis, quia nihil aliud quam vincula sua fortius adstringunt, ubi ita luctantur cum Deo, nec se humiliant sub potenti eius manu. Hoc idem confirmat clarius propheta quum dicit,

12. *Ad Zedekiam ergo regem Iehudah loquutus sum secundum cunctos sermones istos, dicendo, Adducite colla vestra ad iugum regis Babylonis, et servite ei, et populo eius, et vivetis.*

Hic versus satis aperte demonstrat, quidquid hactenus vidimus soli populo electo peculiariter fuisse dictum. Hic enim narrat Ieremias se loquutum fuisse cum rege Zedechia. Tertio autem versu adiunget se loquutum fuisse cum sacerdotibus et populo. Non fuit ergo missus doctor ad Moabitas, et Tyrios, et alias extraneas gentes, sed Deus praescripserat ei suos fines, intra quos se continuit. Dicit ergo *se loquutum fuisse ad regem*. Unde colligimus quod ante dixerat, se praefectum fuisse regnis et gentibus. Omni enim terrena altitudine excelsior est doctrina prophetica. Ipse quidem Ieremias fuit unus ex populo, et non exemit se ab imperio regis, neque praetexuit se legibus solutum esse, quia pollebat summa illa dignitate, ut superior esset regibus, quemadmodum clerus papalis magnifice iactat suam immunitatem, quae nihil aliud est quam scelerum licentia. Propheta igitur continuit se in communi ordine: sed interea ubi Dei nomine exercenda spiritualis iurisdictio fuit, neque regi, neque eius consiliariis pepercit, quia sciebat doctrinam suam superiorem esse ipsis regibus. Supereminet ergo munus propheticum omnem regum altitudinem. Et scienter non minus quam cordate officium suum exercuit propheta, quum aggressus est primo loco regem, sicuti ad eum missus fuerat: hortatur tamen ipsum in plurali numero *adducite*, inquit, quoniam pendebat maior pars populi a regis sui arbitrio. Deinde addit, *serviatis populo eius*. Hoc fuit auditu valde asperum, ubi iussit propheta Iudaeos non tantum se regi babylonio subiicere, sed omnibus eius subditis. Ipsa igitur indignitas potuit illos exasperare: sed hoc consulto adiecit, quia videbat sibi negotium esse cum hominibus praefractis et indomitis. Quoniam ergo non erant flexibiles, ideo durius cum ipsis agit, ac si vellet frangere stultam

eorum superbiam. Non est igitur supervacua loquutio, quum iubet omnibus Chaldaeis Iudaeos parere, quia sic excaecati fuerant perverso fastu, ut longo tempore contra Deum et eius prophetas manerent quasi indomiti. Postea additur promissio, *Et vivetis*, quae confirmat doctrinam illam, quam nuper attigi, nempe hoc optimum esse remedium levandis malis, ubi agnoscimus nos merito plecti, et humiliamus nos sub forti Dei manu. Ita enim fit, ut poenae vertantur in medicinas, et hoc modo sint nobis salubres. Quidquid poenarum nobis infligitur ob peccata, sicuti signum est irae Dei, ita quodammodo mortem ponunt nobis ante oculos. Poenae igitur per se naturaliter nihil aliud possunt quam incutere terrorem, imo obruere nos desperatione. Loquor vel de poenis quibusque levissimis. Nihil enim patimur quod non admoneat nos de culpa et reatu, quasi citaret nos Deus ad suum tribunal. Hoc vero quam horribile est sustinere, et incidere in manus Dei viventis? Ergo si vel minimo digito nos Deus attingat, merito prae pavore concidemus. Sed hoc solatium nobis additur, nempe poenas nobis prodesse, quae naturaliter noxiae erant, et quasi lethales: siquidem admittimus Deum iudicem, et parati sumus perferre quidquid ei visum fuerit. Hoc significat propheta, quum promittit *Iudaeos victuros*, si regi babylonio se subiecerint: non quod sua obedientia vitam potuerint mereri, sed quoniam haec una est ratio qua Deum reconciliemus, et reddamus nobis ipsum placatum, ubi sponte nos ipsos iudicamus. Hoc enim est antevertere extremum eius rigorem, quemadmodum dicit Paulus (1. Cor. 11, 31), Si nos ipsos iudicaremus, non iudicaremur a Deo. Unde enim fit ut Deus tantopere exardeat contra impios, nisi quia vellent absolvi in suis malis? hoc autem est detrahere ipsum e suo solio, quia non esset iudex mundi si impune evaderent impii, et riderent omnes eius minas. Sic etiam ex opposito ubi cum vera humilitate nos offerimus Deo castigandos, statim nobis placatur. Hinc igitur vita cuius fit hic mentio. Sequitur,

13. *Quare peribitis tu et populus tuus gladio, fame et peste, quemadmodum loquutus est Iehovah super gentem, quae non servierit regi Babylonis?*

Hic additur comminatio, modis enim omnibus oportuit Iudaeos non tantum invitari, sed etiam stimulari ad resipiscentiam. Propheta obtulit illis veniam, si paterentur se clementer a Deo castigari. Haec vobis erit vita, dicebat, si Dominus suo arbitrio poenas de vobis sumat. Nunc quoniam non poterant illa dulcedine satis moveri, adiungit, Videte: nisi enim recipitis vitam quae vobis offertur, pereundum vobis est sponte. Ergo tu Zedechia te praecipitas in aeternum exitium cum populo tuo, si pergitis adversus Deum esse contumaces et obstinati. Videmus ergo nihil a propheta fuisse omissum, ut Iudaeos flecteret ad obsequium Dei, et adduceret ad resipiscentiam. Quum loquitur *de gladio, et fame, et peste*, significat nullum fore modum, donec penitus consumpti fuerint Dei vindicta, nisi passi fuerint, quemadmodum diximus, paterna eius clementia se ita castigari, ut hoc sit ipsis salutare.

Diximus heri, quia videbat propheta magnam esse socordiam in Iudaeis, ut fere pro nihilo ducerent omnes Dei promissiones, coniunxisse terrorem una cum spe misericordiae: ideo dicebat, *utquid peribitis, tu et populus tuus?* Neque enim dubium est quin coactus illa necessitate fuerit ad hanc loquendi formam, quae est asperior, quando blanda illa exhortatio, qua prius fuerat usus, minus valebat: et tamen Deus minando simul ostendit quantopere diligat populum, quia condolet, sicuti etiam alibi dicitur, ipsum nolle mortem peccatoris, sed quaerere ut resipiscant qui erant fere perditi, atque ita vivant. Idem nunc colligere licet ex verbis prophetae, quum Deus suscipit hominis ad succurrendum parati personam et compatitur miseriis populi, quem videt ita in suum exitium ruere. Nunc sequitur,

14. *Et ne audiatis verba prophetarum, qui dicunt vobis* (qui loquuntur vobiscum, dicendo), *Non servietis regi Babylonis: quia mendacium ipsi prophetant vobis.*

Repetit eadem verba quae ante vidimus: ideo non opus est hic longius insistere. Non est tamen supervacua repetitio, quia difficile ei certamen erat cum falsis prophetis, qui iam adepti erant magnam autoritatem. Quoniam ergo unus Ieremias turbam illam aggrediebatur, potuit maior pars obiicere in rebus perplexis, nihil esse certi vel liquidi. Proinde quia non facile erat Iudaeos persuadere, qui potius credebant pseudoprophetis, ideo necesse fuit saepius idem dicere, quemadmodum postea etiam videbimus. Nam subiicit,

15. *Quia non misi eos, dicit Iehovah, et ipsi prophetant in nomine meo ad mendacium* (id est, fallaciam), *ut vos eiiciam, et pereatis vos et prophetae, qui prophetant vobis.*

Confirmat suam exhortationem, quod non missi fuerint a Deo. Summa autem huc redit, ne Iudaei quidquid illis propositum fuerit sub Dei nomine, temere excipiant, sed adhibito iudicio et delectu. Est autem hic locus notatu dignus, quia semper diabolus falso praetexit Dei nomen: et quidquid

unquam errorum et falsitatum fuit in mundo, hoc non aliter obtinuit fidem, quam fallaci illo praetextu. Et hodie videmus plures sponte caecutire, quia putant se absolutum iri coram Deo, si obtendant simplicitatem, et dicant se fuisse non malitia credulos: sed quia non ausi fuerint curiose inquirere. Quoniam igitur multi sponte induunt laqueos, et cupiunt etiam decipi, notandum est quod hic dicit propheta, nempe discernendos esse veros prophetas a falsis: qua nota? nempe ut eos tantum amplectamur, et eorum dictis acquiescamus, qui a Domino missi fuerint. Nunc quaeritur unde haec discretio. Olim oportuit speciali privilegio excitari prophetas, quoniam speciale munus erat praedicere res futuras et occultas. Non fuit igitur propheticum munus ita ordinarium, sicuti sacerdotale. Promissio quidem illa semper viguit, prophetam suscitabo tibi e medio fratrum tuorum, Deuteronom. 18. capite. Sed quamvis perpetuum fuerit hoc Dei beneficium erga Israelitas, prophetae tamen specialiter semper vocati sunt: nec potuit quispiam sumere munus illud, nisi qui praeditus esset dono singulari. Ieremias quamvis esset sacerdos, non tamen fuisset propheta, nisi Deus illum creasset, quemadmodum ante vidimus. Sed quantum ad nos spectat, diversa est ratio, quia hodie non praedicit Deus res occultas, sed vult nos esse contentos suo evangelio, quia illic nobis patefacta est omnis perfectio sapientiae. Quoniam ergo sumus in plenitudine temporis, ideo non utitur Deus vaticiniis, ut hòc vel illud nobis in specie designet. Iam examen certum erit de doctrina, si ex lege et prophetis et evangelio iudicium facimus. Opus quidem est spiritu discretionis, sed nunquam fallemur, si pendeamus ex ore Dei: et sequamur Thessalonicenses, de quibus loquitur in Actis (17, 11) Lucas, quos dicit scripturas diligenter volvisse, et sciscitatos fuisse, an ita res haberet sicuti didicerant ex Paulo. Non fuit facta Paulo iniuria, quum inquirerent discipuli ad fidem suam confirmandam, an consentanea esset eius praedicatio legi et prophetis. Ita etiam nunc examinandae sunt nobis omnes doctrinae. Et si hanc regulam sequamur, nunquam errabimus. Quod ad veterem populum spectat, non potuit etiam falli, quemadmodum heri dictum fuit, quia tantum prophetae erant legis interpretes. Quod ad res futuras spectat, nunquam hoc vel illud praedictum fuit ab illis prophetis, nisi coniuncta doctrina, quae esset veluti condimentum, et saporem daret vaticiniis. Nam si quid laetum pollicebantur, erat fundata promissio in foedere aeterno Dei. Quum autem minitabantur populo, simul proferebant in medium scelera, ut necesse esset Deum paulo post exserere vindictam suam, quoniam malitia populi esset insanabilis. Ergo semper tenendum est quod etiam Deut. 13. cap. dicitur, Deum tentare populum suum, quoties habenas laxat pseudoprophetis: quia quisquis sincere et absque fuco ipsum diliget, gubernabitur ab eius spiritu. Haec est igitur certa experientia, quam Deus capit de suis fidelibus: sicuti etiam Paulus (1. Cor. 11, 19) confirmat testimonio Mosis, dum haereses emergunt, ut qui probi sunt et sinceri Dei cultores ostendant re ipsa suum affectum. Ubi non fluctuantur ad quamlibet auram doctrinae, sed manent firmi et constantes in pura fidei obedientia. Merito igitur dicit Ieremias non missos fuisse a Domino, qui spem dabant populo impunitatis, quum tamen quisque haberet conscientiam suam iudicem. Addit, *Ipsi prophetant in nomine meo mendaciter*. Videmus quam sedulo et prudenter cavendum sit, ne diabolus suis praestigiis nos fascinet, praesertim ubi obtenditur Dei nomen. Non satis est igitur audire, Sic loquutus est Deus, nisi certo simus persuasi eos qui sic praefantur, ab ipso esse vocatos, et proferre etiam certum testimonium suae vocationis, ut possimus statuere esse quasi spiritus organa. Profani homines hic obstrependi materiam reperient, quod scilicet Deus quodammodo lusum sibi faciat ex hominum anxietate. Posset enim mittere e coelis angelos, posset per se loqui: quum autem utitur opera hominum, et permittit falsis prophetis iactare hoc vel illud, quum tamen fucum faciant: videtur hoc modo quasi data opera miseros homines versare. Sed nihil nobis melius est quam agnoscere probari nostram obedientiam a Deo, ubi nos per homines alloquitur. Scimus enim nihil magis contrarium esse fidei quam superbiam: sicuti etiam humilitas verum est principium credendi, et verus ingressus in Dei regnum. Haec ratio est cur Deus hominum opera utatur. Interim dum sese insinuant impostores, et se venditant pro veris et legitimis prophetis, quanquam haec gravis est tentatio et valde metuenda: Deus tamen nos semper expediet, quemadmodum dixi, modo ne confisi proprio ingenio plus nobis sumamus quam licet ac fas est, nempe ut velimus ipsum esse iudicem, et sic subiiciamus omnes sensus nostros eius verbo: deinde si patimur nos a spiritu eius regi, suggeret semper prudentiam: et satis erit hoc ad discernendos veros ac falsos prophetas. Quidquid sit, videmus non esse novum, ut Satanae ministri prophetent in Dei nomine, hoc est, falso usurpent inanem titulum, quum re ipsa et veritate sint vacui. Postea adiungit, *Ut eiiciam vos, et pereatis tam vos quam ipsi*. Hic admonet Ieremias, prophetas qui tam confidenter populo impunitatem promittunt, non posse tandem elabi quin poenas luant non modo suae temeritatis, sed etiam eorum scelerum quibus iam in se provocaverant iram Dei cum toto populo. Duplex enim fuit illorum crimen, quod scilicet spreto Deo sibi permiserant omnem licentiam peccandi: deinde quod ausi sunt prodire

in medium, et obtendere nomen Dei: quum tamen neque vocati essent, neque mandatum ullum Dei proferrent, nisi falso, quemadmodum diximus: sed iterum repetit propheta diaboli artificio tales prophetas excitari, ut Dei iudicium gravius sit, nempe quia populus laetitia inebriatus addebat peccata peccatis, sicuti securitas solet homines impellere ad omne flagitium. Nihil ergo magis exitiale est, quam ubi falsi doctores peccatoribus adulantur, et eos ita deliniunt, vel demulcent, ut nullum sibi existiment fore negotium cum Deo. Nam tunc vere regnat diabolus, ubi ita exitiali veterno sopitae sunt conscientiae. Postea adiungit,

16. *Et ad sacerdotes, et ad populum hunc loquutus sum, dicendo, Sic dicit Iehovah, Ne audiatis sermones prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicendo, Ecce vasa domus Iehovae reducentur e Babylone nunc cito: mendacium ipsi prophetant vobis.*

Hactenus non privatim egit Ieremias cum solo rege, sicuti vidimus. Neque enim separabat illum a toto populo: sed quia sermo ad ipsum praecipue dirigebatur, ideo clarius nunc exprimitur quod poterat esse obscurum, nempe postquam a rege exorsus est propheta, complexum fuisse simul omnes Iudaeos. Oportuit autem ipsum a rege incipere, quia scimus ut sibi in sua dignitate placeant terreni reges: et pendebat etiam totus populus ab eius arbitrio: sicuti exprobrat illis Oseas (5, 11) quod nimis addicti fuerint edictis regiis, et Deum coluerint prout et regi et consiliariis eius visum fuerat dictare. Quoniam ergo regium nomen tam erat noxium ad perstringendos simplicium oculos, ideo quasi seorsum iussus est Ieremias regem ipsum alloqui. Nunc vero ostendit et sacerdotes et populum simul fuisse adiunctos. Fuit autem hoc quasi prodigio simile, sacerdotes, quos Deus volebat esse interpretes legis suae, sic fuisse stupidos, ut una cum vulgo temere reciperent quidquid audierant a falsis prophetis. Hoc certe minime convenit cum illo praeclaro elogio, quo ornantur apud Malachiam (2, 7), nempe labia sacerdotis custodient scientiam, et inde lex petetur, quia angelus Dei exercituum est. Quum ergo essent custodes legis, et scientiae, quum legatione fungerentur pro ipso Deo apud populum, quid sibi vult prodigiosus hic stupor, ut non discernerent inter verum et falsum, sed una cum idiotis raperentur simul ac loquuti erant pseudoprophetae? Hoc diligenter notandum est ne hodie nimium turbemur ubi videbimus munus pastorum occupari a rudibus asinis, et eos qui vocantur ac censeri etiam volunt ministri, adeo non esse in scripturis exercitatos, ut in primis rudimentis deficiant. Et videmus idem hodie contingere in papatu maxime, quod tunc impletum fuit in veteri populo. Nam episcopi papales maxima ex parte prorsus sunt stupidi et socordes. Multi reperientur vel agricolae, vel opifices, qui etiam si nihil unquam literaturae gustaverint, sed audierint nescio quid confusum, tamen certius loquentur de generalibus principiis fidei, quam magnifici illi praesules cum toto suo splendore. Unde hoc? nempe rependitur illis iusta merces suae ignaviae. Nesciunt enim se esse episcopos, et tamen gloriantur illo titulo. Nempe dum episcopatum non putant alibi situm esse, quam in proventu, deinde in vanis illis insignibus, si mitrati sint, et si gestent annulum episcopalem, et reliquas nugas: ita existimant se esse semideos. Hinc fit igitur, ut Deus illos prostituat in summam ignominiam. Id contigit sub lege sacerdotibus, quemadmodum nunc ostendit Ieremias, quod scilicet non puduerit ipsos suae ignorantiae, sed populum hortati sint, ut pseudoprophetis fidem adiicerent: sicuti hodie episcopi, dum monachos suos emittunt et similes rabulas, qui cursitando decipiant miserum populum, audientiam illis conciliant. Quae autem legationis summa? attendere iubent ad sanctam et catholicam ecclesiam. Quae est illa catholica ecclesia? si papa cogat synodum sedebunt quidem illic mitrati: sed quorsum? ut quod libuerit rabulis illis, quibus mandatur disputandi officium, decernant. Ergo videmus in papatu sic omnia hodie esse confusa, ut tamen haec horribilis dissipatio nihil differat a veteri. Et hoc dixi notandum esse ne fides nostra labefactetur quum videmus omnia esse permixta, et nullum fere esse residuum ordinem. Iam additur etiam clarior explicatio, quod scilicet admoniti fuerint Iudaei, ne vaticinium illud reciperent de vasis templi reportandis. Nam ut in posterum securi essent, hoc iactabant falsi prophetae, Brevi restituetur templi splendor, quoniam vasa, quae abstulit Nabuchadnezer una cum captivis redibunt, et ita etiam restituetur quidquid collapsum est. Dicit ergo Ieremias falso id promittere. Ergo ne credatis, inquit, quum dicunt vobis, *Ecce vasa domus Iehovae reportabuntur*, revertentur, hoc est, huc redibunt, quia scilicet vel rex Babylonis cogetur reddere quidquid rapuit, vel sponte restituet. Et addebant etiam, *Nunc cito*, ut brevitas ipsa temporis maior esset illecebra ad capiendos animos. Nam si tempus longum praescriptum ab illis fuisset, non erat plausibile vaticinium, et fuisset minime gratum populo. Sed dicebant: *Ecce, propediem vasa templi huc referentur*. Ieremias etiam, quemadmodum ante vidimus, et paulo post repetet, non destituebat populum spe aliqua: sed assignaverat annos septuaginta exsilio: illi autem, ut discuterent metum illum, dicebant, brevi restituentur vasa. Dicit autem *eos prophetare ipsis mendacium*. Sequitur,

17. *Ne audiatis ipsos, servite regi Babylonis, et vivetis: utquid erit urbs haec desolatio?* (hoc est, in vastitatem.)

Non mirum est, si toties idem dicat Ieremias. Nam ut vidimus, erat illi certandum cum pseudoprophetis. Si quis absque controversia concionetur, nec quisquam adversarius se opponat, poterit apud dociles placide agere, et transigere paucis verbis: sed ubi contentio exorta est, et nobis adversantur qui cupiunt eversum esse quidquid dicimus, illic maiore cura agendum est, quia paucis verbis non essent contenti qui sic agitantur in diversas partes. Quoniam ergo videbat Ieremias populum fluctuari: ideo necesse fuit confirmare pluribus verbis, non quod per se ad persuadendum sermonis prolixitas sufficiat: sed minime dubium est, quin efficaciter loquutus sit Ieremias, ut aliquam saltem populi partem afficeret: deinde in materia non admodum plausibili accuratius fuit insistendum: pseudoprophetae cum favore audiebantur, et maior pars cupide vorabat quidquid ab illis erat propositum. Nam spes impunitatis semper oblectat, et expetitur a mundo. Quid autem Ieremias? *Servite regi Babylonis,* hoc est, non vos alia manet conditio melior, quam ut tributum pendatis regi babylonio, vos subiiciatis imperio illius, quidquid vobis praescripserit feratis patienter. Erat certe hic sermo asperrimus. Nam subiectio non carebat ignominia: deinde iubebat eos sese crudelissimo hosti dedere, ac si iugulum porrigerent: postremo periculum erat ne spoliarentur omnibus suis fortunis. Doctrina igitur Ieremiae valde odiosa erat, quum ita hortaretur populum ad omnia perferenda. Haec igitur ratio fuit, cur non simpliciter, et uno verbo dixerit quod Deus mandaverat, quoniam difficile fuit illud persuasu, ut populus subiret iugum, atque adeo tyrannidem regis Babylonis. Videmus ergo fuisse duas iustissimas causas, cur tantopere incubuerit propheta in unam rem, et confirmaverit quod breviter dici poterat prolixo sermone. *Ne audiatis eos,* inquit, *servite regi Babylonis, et vivetis.* Iterum memoria tenendum est quod heri diximus, quum scilicet patienter humiliamur sub potenti Dei manu, hoc optimum esse remedium mitigandis poenis, et hoc etiam modo convertit poenas in medicinam: sicuti ex opposito, ubi sumus tanquam equi refractarii et feroces, quidquid poenarum infligit nobis Deus praeludium est aeterni interitus. Teneamus ergo hanc doctrinam, et assidue eam meditemur, nempe vivificas nobis fore poenas, si agnoscimus Deum esse iustum iudicem, et patimur nos ab ipso corrigi. Sed hoc breviter tantum attingo, quia heri disserui hac de re fusius. Adiungit, *Ut quid haec Urbs erit in vastitatem?* Proponit illis urbem, in qua erat Dei sanctuarium, et eius conspectu studet eos flectere ad resipiscentiam: quoniam hoc erat nimis barbarum, obdurescere ad omnes propheticas admonitiones, ut templum Dei exscinderetur: deinde ut redigeretur in vastitatem sancta illa civitas, in qua Deus volebat habere suum domicilium, sicuti dixerat, Haec requies mea in saeculum saeculi. In summa, denuntiat Iudaeis gravissimam damnationem incumbere, si urbem sua culpa perire sinant: fore autem autores interitus, nisi collum suum offerant ad subeundum iugum regis Babylonis. Sequitur,

18. *Quod si prophetae sunt, et si est sermo Iehovae cum ipsis* (id est, apud ipsos), *intercedant ipsi apud Iehovam exercituum, ne veniant vasa, quae supersunt in templo Iehovae, et in domo regis Iehudah, et Ierosolymae Babylonem.*

Hic stultam confidentiam deridet propheta, qua falsi prophetae turgebant, quum promitterent in tempus futurum omnia felicia. Dicit igitur, adeo ipsis non esse credendum de prospero illo successu, de quo vaticinabantur, ut potius metuenda esset longe gravior poena. Dicit igitur, *Si sint prophetae, intercedant apud Iehovam, ne quod adhuc residuum manet Ierosolymae auferatur:* Promittunt vasa reditura, quae Babylonem iam traducta sunt. Atqui quod adhuc restat in templo, et in palatio regis, et in tota urbe, hoc totum asportabitur Babylonem. Nunc tenemus consilium prophetae. Comparat enim futurum tempus cum praeterito, et ostendit adeo stulte promittere illos impostores aliquid melius, ut impendeat gravius Dei iudicium, quia scilicet urbs cum templo prorsus peribit. פגע significat occurrere, obviam ire: et per metaphoram accipitur pro intercedere. Qui enim occurrit quasi intercessor, ille quodammodo cohibet eum, cui se opponit. Et hoc verbo utitur scriptura quum dicit sanctos fuisse deprecatores apud Deum: proprium est verbum intercedendi. Ex hoc autem loco discimus coniunctas esse duas istas partes, nempe docendi et precandi. Ergo quem Deus ecclesiae suae doctorem praefecit, illum etiam vult assiduum esse in precibus. Et hoc dicebant apostoli quum agerent de creandis diaconis, se non posse operam dare mensis. Dicunt enim se occupari satis superque in doctrina, sed adiungunt simul preces. Idem etiam colligimus ex hoc loco, ubi veris et probis Dei servis, qui fideliter munus docendi exercent, attribuit etiam partes intercedendi Ieremias. *Si* ergo *prophetae sunt,* inquit, *intercedant apud Iehovam, ne reliqua vasa asportentur.* Simul notanda est definitio quam ponit. Nam hinc etiam ostendit quinam habendi sint pro veris prophetis, nempe apud quos est sermo Dei, sicuti vidimus capite vigesimo tertio, Propheta penes quem est somnium, et penes quem est sermo meus verus,

ille loquatur sermonem meum. Ex illis prophetae verbis diximus posse statui quinam mereantur nomen propheticum, nempe apud quos est sermo Dei. Idem confirmat Ieremias hoc loco quum dicit, *Si sunt prophetae, et si est sermo Iehovae apud ipsos:* haec coniunctim legenda sunt, quia posterior pars est exegetica, id est, expositiva prioris. Sed non possum nunc omnia absolvere: differam igitur in crastinum.

19. *Quia sic dicit Iehovah exercituum de columnis, et de mari, et de basibus* (המכנות), *et de residuo vasorum, quae supersunt in urbe hac,*

20. *Quae non abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis, quum abduxit captivum Iechoniam filium Iehoiakim regem Iehudah e Ierusalem, Babylonem, et omnes proceres Iehudah et Ierusalem:*

21. *Certe sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, de vasis, quae supersunt in domo Iehovae, et in domo regis, et in Ierusalem,*

22. *Babylonem transferentur, et illic erunt usque ad diem quo visitabo ea* (vel, eos, quod mihi magis placet), *dicit Iehovah: et ascendere faciam eos, et reducam eos ad locum hunc.*

Dixerat heri Ieremias potius optandum esse, ut quod residuum erat Ierosolymae Deus servaret, quam ut restituerentur quae ablata fuerant, quia nondum transierat poenae tempus: et ita exprobraverat falsis doctoribus, quod tam superbe et secure promitterent brevem reditum tam regis quam eorum qui simul cum ipso tracti in exsilium fuerant. Nunc confirmat eandem sententiam, ac dicit quidquid adhuc manebat residuum Ierosolymae, iam destinatum esse hostibus babyloniis, et illorum fore praedam. Pepercerat Nabuchadnezer aliqua ex parte templo et urbi: abstulerat vasa maxime pretiosa, sed non spoliaverat prorsus templum suo ornatu. Quum ergo adhuc illic conspiceretur aliquis splendor, poterant colligere Iudaei clementer secum fuisse actum. Iam dicit templum excisum iri, et simul urbem, quia potest etiam hoc colligi ex eius verbis, ubi dicit nihil prorsus fore residuum. *Sic* ergo *dicit Iehovah de columnis.* Non dubium est, quin magnos sumptus fecisset Solomo in columnis, sicuti etiam scriptura commendat opus illud. Addit, *de mari.* Erat autem vas amplissimum, unde aquam sumebant sacerdotes, qua se abluerent quoties templum ingrediebantur ad peragenda sacra. Erat autem ex aere fabrefactum: sed propter magnitudinem erat non levis aut vulgaris pretii: et ideo impositum fuerat maris nomen. Addit tertio loco *bases.* Hieronymus vertit Ad, quoniam hic ponitur אל: sed sumitur pro De, quemadmodum satis notum est. Pronuntiat igitur sententiam Dei tam de columnis quam de mari et basibus. Erant quidem adhuc alia vasa, sed species istas commemorat, ut rex una cum populo intelligat nihil fore prorsus reliquum in templo. Et adiungit etiam *residuum vasorum, quae adhuc supersunt in hac urbe.* Quum adiungit, *Quae non abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis,* hic oblique perstringit Iudaeos, quod non agnoscant temperatam fuisse saevitiam hostis divinitus. Scimus enim quam crudeles essent Babylonii, deinde quum inexplebilis esset eorum avaritia, an relictum quidquam fuisset in templo, nisi quia constrictae erant quodammodo ipsorum manus arcano Dei consilio. Debebant hoc secum expendere Iudaei: et ideo propheta hic ingratitudinem illis obiicit, dum narrat *Nabuchadnezer vasa haec non abstulisse,* quum tamen *traheret regem captivum, et omnes proceres tam urbis quam totius terrae.* Hic enim subest comparatio minoris et maioris: quasi diceret, non fuisset tam mansuetus Nabuchadnezer, nisi Deus moderatus esset eius affectum. Nam regi vestro non pepercit, traxit in exsilium omnes proceres vestros: qui factum est igitur, ut quidquam relictum fuerit in urbe? ut non sublatae fuerint columnae? an eas contempsit? atqui sunt raro artificio politae: materia etiam ipsa est pretiosissima. Videtis ergo Deum adhuc locum dedisse suae misericordiae, quod aliquid salvum maneat tam in urbe quam in templo. Vos autem repudiatis tale tantumque Dei beneficium. Quid ergo tandem vobis continget? Tenemus consilium prophetae in his verbis quum dicit *vasa non fuisse ablata,* quum tamen rex esset captivus, et proceres totius terrae in exsilium essent tracti. Hinc etiam colligitur utilis doctrina, quoties Deus nos castigat, semper reputandum esse quid ad extremas afflictiones desit. Nam hinc fremitus adversus eum, et saepe desperatio, quod putamus extremo rigore illum nobiscum agere. Sed hoc accidit maligno et perverso nostro iudicio: quia nunquam Deus tam duriter nos affligit, quin semper appareat aliqua pars clementiae et moderationis: denique iudicia eius semper sunt condita bonitate. Si quisque ergo prudenter in mentem revocaret quantum absit ab extremis malis, certe hoc ad leniendos dolores non parum prodesset. Sed quia reiicimus omnem gustum bonitatis Dei, et tantum apprehendimus eius severitatem, ideo vel obstrepimus, vel etiam furimus quodammodo adversus eum. Atqui docet hic locus, quum Deus aliquid residuum nobis facit, hoc testimonium esse paterni eius favoris: et ideo plus aliquid sperandum, modo ex animo resipiscamus. In hunc igitur finem tendebat haec prophetae admonitio, ut Iudaei amplecterentur residuam illam Dei gratiam, nec pergerent in sua obstinatione, usque dum iterum Deus manum suam exsereret ad illos perdendos. Secundo repetit, *Sic, inquam, dicit* (nam particula כי, hoc loco debet ita resolvi)

Sic, inquam, *dicit Iehovah:* et emphatice inculcat quod satis erat per se clarum, ut penitus infigat eorum animis hanc Dei sententiam: atque ita penetret aliquis terror in eorum animos, qui sic erant obdurati ut non facile esset quidquam proficere simplici doctrina. *Dicit* ergo *Iehovah de vasis, quae adhuc supersunt tam in templo Iehovae quam in palatio regis, Babylonem asportabuntur, et illic manebunt.* Significat Ieremias nihil sperandum esse Iudaeis quum ita pervicaciter Deo resistant, nec sustineant eius manu se castigari. Dicit, *usque ad diem, quo visitabo illa.* Potest enim hoc ad vasa commode referri. Sed quia Iudaeis satis tritum est, relativum ponere ubi agitur de re nota, quamvis nullum nomen vel subiectum, ut loquuutur, praecesserit: ideo libentius interpretor de ipsis hominibus. Pendebat enim vasorum restitutio ab ipso reditu populi. Significat igitur vasa fore captiva, donec permiserit Deus liberum exitum populo, quod factum est edicto Cyri, postquam dominatus est in Chaldaea et Assyria. Perinde igitur est ac si commonefierent Iudaei de illo diuturno exsilio, quod praedictum ipsis fuerat, et stulte eos sperare quod falsi prophetae de vasis pollicebantur, quia vasorum non fuisset maior cura Deo, quam electi populi. Vasa enim in gratiam populi accepta erant Deo. Hic igitur confirmat quod alibi dixit Ieremias, et saepius, populum scilicet fore captivum usque ad diem visitationis, hoc est, usque ad finem septuaginta annorum. *Quum* ergo *visitabo ipsos Iudaeos,* inquit Deus, tunc quoque vasa secum referent, sicuti permissum fuit edicto Cyri. Nunc tenemus simplicem verborum sensum. Sequitur alia narratio.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

1. *Factum est anno illo, principio regni Zedechiae regis Iehudah, anno quarto, mense quinto, loquutus est ad me Chananiah filius Assur, propheta qui erat e Guibeon* (oriundus e Guibeon) *in templo Iehovae, coram oculis sacerdotum, et totius populi, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Confregi* (aut contrivi), *iugum regis Babylonis.*

Narrat hic propheta quanto fastu, atque etiam furore prosilierit falsus propheta Chananiah ad fallendum, et spargendas suas nugas, quum tamen male sibi esset conscius. Hinc certe apparet quanta sit eorum rabies, qui a Deo excaecati trahuntur diabolico impetu. Primum circumstantia loci ostendit quantus fuerit contemptus Dei in hoc impostore. Venit enim in templum, adsunt sacerdotes, adest populus: et illic in sacro coetu ante oculos habet sanctuarium, et arcam foederis. Et scimus passim arcam foederis vocari faciem Dei, quia Deus in illo symbolo quodammodo erat visibilis, quum certo testatam faceret praesentiam virtutis, et gratiae suae in templo. Quum ergo staret Chananiah ante Dei oculos, quanti stuporis fuit ita sese ingerere et mendacium impudenter proferre nomine ipsius Dei? Non dubitat tamen fallaciter se iactare Dei prophetam: et utitur Ieremiae verbis: *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel.* Certe haec verba debebant instar fulminis prosternere eius contumaciam, quamvis esset plus quam ferreus. Quid enim sonat Iehovah exercituum? Nam complectitur hoc nomen non modo aeternam Dei essentiam, sed potentiam eius, quae sese per coelum et terram diffundit. Annon igitur debuit contremiscere Chananiah, si quis alius nomen Dei protulisset? Nunc vero quum derideat, et ludibrio habeat tam munus propheticum quam sacrum Dei nomen: non dubitat tamen iactare se habere Deum autorem huius vaticinii, quod tamen erat mera impostura. Iam adiungit *Deum Israel,* ne hac etiam in parte sit inferior Ieremia. Fuit haec gravis tentatio non modo ad concutiendos populi animos, sed ad frangendam constantiam sancti prophetae. Videbat populus nomen Dei committi veluti certamen: erat hic horribilis conflictus: Loquutus est mecum Deus: imo mecum: quum inter se essent contrarii Ieremias et Chananiah (uterque obtendebat nomen prophetae): videre igitur talem conflictum, et nomen Dei trahi pro libidine, et proiici a diabolo quasi per ludibrium. Quantum ad Ieremiam spectat, fieri non potest quin graviter vulneratum fuerit cor eius quum videret impium illum nebulonem tam audacter abuti Dei nomine. Sed, quemadmodum iam dixi, Deus interea fulcivit omnes piorum animos, ita ut non fuerint prorsus deiecti, quamvis acciderit aliqua turbatio. Scimus enim filios Dei non esse vacuos sensu, quin moveantur talibus obiectis. Sed tamen sustinuit Deus eos omnes qui praediti erant vera pietate: quia facile illis fuit discernere inter Ieremiam et Chananiam, quum viderent Ieremiam perferre Dei mandata, illum vero nihil aliud captare quam favorem et plausum. Sed quod ad ipsum Chananiam spectat, nobis est insigne speculum caecitatis et amentiae, ubi non formidat conspectum Dei ipsius, sed templum ingreditur, ut illud suis mendaciis profanet, quum etiam ita contemptim usurpat Dei nomen, et gloriatur se esse eius prophetam, cum quo tamen nihil habebat commune. Ergo ne miremur si hodie multi conductitii rabulae sine ullo pudore et metu Dei nomen ferociter obiiciant, et perinde nobis insultent ac si Deus illis suggereret quidquid gar-

riunt, quum tamen satis et super convicti sint, se nihil proferre nisi mendacia. Deus enim ipsos merito excaecavit, quum ita profanent sacrum eius nomen. Nunc descendo ad verba ipsa: *Factum est*, inquit, *eodem anno*, nempe *anno quarto regni Zedechiae*. Videtur improprie vocari annus quartus, principium. Diximus alibi potuisse fieri, ut Deus deponeret hoc vaticinium apud Ieremiam, nec statim vellet promulgari. Sed nihil etiam in eo absurdi erit, si vocetur initium regni ipsa confirmatio. Nam Zedechias fuit impositus a rege Nabuchadnezer, quia populus non libenter tulisset regem extraneum. Poterat enim unum quempiam e suis satrapis praeficere toti regioni: poterat etiam regem constituere ex suis proceribus: sed videbat illud nimis fore odiosum. Satis ergo habuit si regem Iechoniam tolleret e medio, et substitueret in eius locum, qui non polleret magna potentia, nec magnis opibus, et qui esset eius tributarius, quemadmodum haec etiam imposita fuit conditio Zedechiae. Interea progressu temporis invaluit Zedechias, ut esset pacatus in statu regni sui. Scimus etiam fuisse praefectum vicinis regionibus, quum Nabuchadnezer putaret hoc sibi fore commodum, si devinctum illum haberet multis beneficiis. Ergo annus hic quartus non male potest censeri *principium regni*, quoniam res fuerant tribus annis sic turbatae, ut nulla esset in ipso dignitas, vix auderet conscendere solium. Haec igitur probabilis est sententia. Postea dicit *Chananiam secum loquutum fuisse coram oculis sacerdotum et totius populi*. Saltem debuerat Chananiah moveri quum videret Ieremiam ita loqui. Ipse nullum habebat suae vocationis testimonium: imo erat impostor, et sciebat se nihil aliud agere quam ut populum deciperet: et tamen audacter persistit in suo proposito, et se quasi ex professo ingerit, ut conserat manum cum propheta ac si bellum susciperet cum Deo. Dicit *confractum esse iugum regis Babel*, hoc est, tyrannidem illam, qua populum oppresserat *brevi fractum* vel contritum iri. Sed alludit ad iugum, quod induerat Ieremias, sicuti paulo post videbimus. Hoc est initium vaticinii, non esse cur formident Iudaei praesentem regis Babylonis potentiam, quia Deus cito illum evertet. Neque enim spem concipere poterant restitutionis suae, vel melioris status, donec pessumdata esset illa monarchia. Quantisper enim dominatus esset rex Babylonis, minime sperandum erat ut sponte remitteret tributum, ut Iudaeis redderet omnia templi vasa. Incipit igitur Chananiah ab hac parte, quod scilicet conteret Deus potentiam regis babylonii, ut cogatur velit nolit dimittere liberum populum, vel ut populus ipse impune sese eripiat ex subiectione eius. Postea adiungit,

3. *Adhuc* (in adhuc, ad verbum) *anni duo dierum* (hoc est, quum transierint anni dierum duo), *ego reducam ad locum hunc omnia vasa domus Iehovae* (id est, templi) *quae abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis a loco hoc, et transportavit Babylonem.*

Nunc videmus spectasse in hunc finem Chananiam, ut promitteret populo impunitatem: neque id modo, sed etiam lactaret eum vana fiducia, ac si brevi regem suum recuperaturum esset populus una cum omnibus spoliis quae hostis abstulerat. Sed ideo exordium fecit a potentia regis, ne conspectus ille terribilis occuparet populi animos, quominus admitterent laetum illud vaticinium. Dicit ergo, *Adhuc quum praeterierint anni duo, reducam ad hunc locum omnia vasa, quae abstulit rex Nabuchadnezer*. Praefixerat Ieremias exsilio populi annos septuaginta, ut ante dictum fuit, et posthac saepius videbimus: hic autem pseudopropheta dicit post duos annos finem fore exsilio regis, et populi: deinde vasa esse reditura, quae ablata fuerant. Subiicit etiam de ipso rege,

4. *Et Iechoniam filium Iehoiakim regem Iehudah, et totam captivitatem* (hoc est, totam turbam captivam: et enim גלות nomen collectivum, ut alibi diximus: totam ergo turbam captivam) *Iehudah, quae profecta est Babylonem* (hoc est, qui abducti fuerunt, vel qui profecti sunt, sed violenter tracti tamen) *ego reducam ad hunc locum, dicit Iehovah: quia contrivi iugum regis Babylonis.*

Promittit Chananiah de ipso rege quod nuper de vasis templi et palatii praedixerat. Sed quaeritur, quomodo ausus fuerit spem facere restitutionis Iechoniae, quum illud minime gratum esset Zedechiae. Non potuit enim rursus adipisci Iechonia quod perdiderat, nisi abdicato Zedechia. Nunquam autem fuisset hoc aequo animo passus se cogi in ordinem, et fieri privatum hominem: eum vero, qui abdicatus erat illo gradu honoris, iterum redire. Sed minime dubium est quin confisus fuerit populi gratia, deinde quin certo persuasus fuerit etiam si indigne ferret Zedechias se ita diminui, tamen cogeretur alium affectum prae se ferre. Zedechias enim ipse sic regnabat ut eum puderet suae dignitatis, quia non sedebat in solio Davidis legitimo successionis iure. Impositus fuerat a tyranno, neque etiam audebat aliud signum dare populo, quam sese cupere ut rediret Iechonia, et potiretur regno quo exutus fuerat. Quum ergo sciret iste impostor regem nunquam esse ausurum ostendere aliquod iracundiae signum, suam vero prophetiam fore populo iucundam et plausibilem, ideo audacter promisit quod hic legimus de reditu Iechoniae. Ergo dicit in Dei persona, *Iechoniam filium Iehoiakim*

regem Iehudah, et omnem populum captivum, qui abducti sunt Babylonem, ego reducam ad hunc locum. Videmus ut inflatus semper sit eadem arrogantia, atque ut Deum pro nihilo ducat, cuius nomen sic profanat per ludibrium. Sed hoc totum ex illo fonte amentiae manat, quia excaecatus fuerat iusto Dei iudicio. Confirmat suum vaticinium, iterum repetens exordium illud, *Confregi iugum regis Babylonis.* Patefecerat sibi aditum quum diceret instare interitum monarchiae Babylonis: nunc postquam effutivit quod libuit de tota re, iterum reducit idem principium in memoriam. Quum igitur promitteret non diutius quam biennio posse monarchiam illam stare, hinc poterant coniicere Iudaei se fore liberos, et ita felicia omnia sperare. Atque hoc quidem fuit consilium impostoris. Quid autem respondet Ieremias? sese ingenue et constanter opponit: sed quia videbat se gravari invidia, ideo voluit occurrere, et antequam repetat quae de exsilio septuaginta annorum prius dixerat, ostendit se non cupide amplexum fuisse mandatum illud ac si alienus esset a populo, vel pro nihilo duceret eius salutem, vel etiam aliquo perverso affectu esset adductus, ut tristem illum et lugubrem nuntium afferret. Dicit igitur,

5. *Tunc dixit Ieremias propheta Chananiae prophetae coram oculis sacerdotum, et coram oculis totius populi, qui stabant in domo Iehovae* (hoc est, in templo).

6. *Et dixit Ieremias propheta, Amen, sic faciat Iehovah: stabiliat Iehovah sermones tuos, quos prophetasti ad reducendum* (hoc est, ut reducantur) *vasa templi, et tota captivitas ex Babylone ad hunc locum.*

Breviter admonui de prophetae consilio. Timendum enim erat, ne populus eum audire vellet: saltem vix poterat habere sibi propitios, quibus ita minitabatur, et quos duriter et aspere tractabat. Scimus homines semper blanditias appetere, ideo adulationes semper suaviter solent recipi. Tanta est hominum superbia, ut non sustineant se vocari ad reddendam vitae rationem: deinde ut graviter indignentur, dum vident sua crimina et flagitia proferri in lucem. Adde quod sunt etiam delicati, ideo fugiunt quantum in se est omnes adversos rumores: si quid illis terroris incutitur, statim contra insurgunt. Ieremias autem duplici mandato erat instructus, nempe ut traduceret scelera populi, et ostenderet indignos esse Iudaeos quos terra aleret, quum essent foedifragi, quum essent Dei contemptores et legis: deinde quum toties fuissent praefracti et contumaces. Alterum mandatum erat, non impune illis cessurum quod tam variis modis, et longo tempore non destiterant iram Dei in se provocare. Hoc totum odiosissimum erat populo. Avertit igitur falsam suspicionem Ieremias, qua poterat premi, et testatur se nihil magis cupere, quam populi salutem: *Amen*, inquit, *sic eveniat*, utinam essem falsus propheta: libenter ego facile retractarem cum magno pudore quidquid hactenus praedixi: tanta est mihi cura et sollicitudo publicae salutis: praefero enim meae existimationi totius populi salutem. Sed postea adiungit, quemadmodum videbimus, quam vana sit illa promissio Chananiae, et quam nihil populum sublevet a calamitate, quae proxime instabat.

Postrema lectione coepimus exponere Ieremiae responsum, quum dixit Chananiae, *Utinam Deus stabiliat verba tua, et vasa templi referantur in hunc locum, et redeant simul cum populo captivo.* Diximus breviter quod nunc iterum repetere necesse est, in prophetis fuisse duos affectus in speciem contrarios, sed qui tamen facile inter se conveniunt. Nam quidquid mandaverat Deus libere pronuntiabant, et ita obliviscebantur gentis suae, si quid denuntiabant adversi. Quum ergo prophetae minitabantur populo, et dicebant instare vel bellum, vel famem, non dubium est quin praediti fuerint heroica magnitudine animi, ut posthabito populi respectu pergerent in officio suo: ita strenue exsequuti sunt quidquid Deus illis praeceperat. Sed non erant prorsus exuti humano affectu quin condolescerent miseriis: et quanquam denuntiabant illis interitum, fieri tamen non potuit quin dolorem conciperent ex suis vaticiniis. Ergo nulla est repugnantia quum optat Ieremias ut vasa templi referantur et redeant exsules, et tamen maneat semper in proposito, quemadmodum postea videbimus. Si quis excipiat non potuisse hoc fieri quin Ieremias vanus esset ac falsus vates, responsio in promptu est, prophetas non ita subtiliter fuisse ratiocinatos, quum raperentur vehementia zeli: quemadmodum videmus Mosen optare, ut deleatur e libro vitae (Exo. 32, 32): Paulum etiam concipere simile votum, ut fiat anathema a Christo pro fratribus (Rom. 9, 3). Si quis distincte sciscitatus a Mose esset, Vellesne perire, et alienus esse a spe salutis? responsum fuisset in promptu, nihil minus sibi esse in animo, quam abiicere immutabilem Dei gratiam: sed ubi intentus est in Dei gloriam, quae exposita foret omnibus probris, si populus exstinctus fuisset in deserto: deinde quum adiungit aliud studium, et sollicitus est de salute gentis suae, illic se ipsum obliviscitur, et quasi extra se raptus dicit, Potius deleas me e libro vitae. Talis etiam fuit sensus in Paulo. Et idem sentire oportet de Ieremia quum dicit, Cuperem me esse falsum vatem, te autem praedixisse populo quod eventu tandem verum comperiatur. Sed Ieremias noluit vel minimum quidquam detrahere verbo

Dei quum hoc diceret: tantum concepit votum, et reliquit alteram curam Deo, nempe ut maneret salva et integra fides et autoritas vaticinii. Hoc ergo non sumpsit quasi deberet praestare si eventus forte non responderet eius vaticinio: sed deposuit hanc curam apud Deum, et ita sine obstaculo precatus est pro liberatione et reditu populi. Nunc autem sequitur,

7. *Verum*, *audi nunc* (vel agedum, hortantis) *sermonem hunc*, *quem ego pronuntio* (pronuntians sum) *in auribus tuis*, *et in auribus totius populi:*

8. *Prophetae qui fuerunt ante me*, *et ante te a saeculo*, *et prophetarunt super terras multas* (vel magnas) *et regna magna de proelio*, *de malo et de peste:*

9. *Propheta qui prophetaverit de pace* (hoc est, de rebus prosperis), *quum venerit sermo* (id est, quum eventu comprobatus fuerit sermo prophetae), *cognoscetur propheta quod miserit eum Iehovah in veritate.*

Postquam testatus est Ieremias se non appetere quidquam adversi, sed ex animo populo suo bene cupere, iam adiungit esse tamen quod praedixit verissimum. Hic melius perspicitur quod dixi de duplici affectu. Quamvis enim propheta consultum optet saluti populi, non tamen ideo desinit strenue parere Deo, et perferre mandata illa, quae tametsi tristia erant, non tamen Ieremias ideo tacere debuit, quin praeco esset iustae Dei vindictae adversus populum. Ab una igitur parte ostendit sibi nihil magis esse in votis quam ut populus maneat incolumis et integer: interea non esse in suo arbitrio, vel cuiusquam hominis mortalis, mutare decretum illud coeleste, quod pronuntiaverat. Videmus ergo ut Deus sic moderatus sit mentes et animos servorum suorum, ut non fuerint crudeles, aut barbari: interea praetextu humanitatis non fuerint molles, vel flexibiles, sed animose pertulerint quidquid Deus iusserat. Hac ratione dicit, *Verumtamen audi sermonem hunc quem ego pronuntio in auribus tuis, et in auribus totius populi.* His verbis oblique Ieremias perstringit vanitatem Chananiae, qui volebat populo blandiri, et per suas adulationes venari gratiam et favorem, ut solent tales impostores. Dicit igitur eum nihil proficere, quum populo spem aliquam facit propinquae liberationis: quoniam Deus consilium suum non mutaverat: et iam audacter et ingenue sese opponit Ieremias, quia satis repulit invidiam, qua poterat inique gravari: sicuti impostores semper reperiunt calumnias, quibus onerent fideles Dei servos. Initio poterat obiici Ieremiae, Tu alienus es a gente tua, non tangeris tot miseriis, quibus attriti antehac fuimus, neque etiam curas in futurum tempus quid de nobis fiet. Poterat igitur conflari aliquod odium Ieremiae, nisi se purgasset. Postquam autem testatus est se probe et humaniter esse affectum erga gentem suam, nunc insurgit contra impostorem illum: nec dubitat quod asperius visum fuisset proferre, nempe populum fore captivum. Tamen videtur hic Ieremias metu aliquo fuisse perculsus, quia non confirmat suum vaticinium, sed causam relinquit quasi in suspenso. At vero minime dubium est quin refutaverit mendacia Chananiae. Sed scimus non recitari quaecunque dicta sunt a prophetis, sed breviter notari duntaxat rerum summas et capita: et tamen, ut paulo post dicemus, Ieremias in magno populi tumultu non potuit agere ut optasset: loquutus enim fuisset surdis. Deinde quoniam Chananias occupaverat omnium fere animos, in illa perturbatione non fuisset auditus sanctus propheta. Ergo contentus fuit hac brevitate, quod scilicet Deus brevi ostensurus esset mentitum fuisse Chananiam, quum falso tam celerem reditum captivis atque exsulibus promitteret. Sed hic tantum ponitur generalis sententia, *Prophetae qui fuerunt ante me, et ante te*, inquit, *et prophetarunt contra terras multas*, vel magnas, *contra regna magna, vaticinati sunt de bello, de rebus adversis, de peste.* רעה ponit in medio, et tamen est genus positum inter duas species. Sed accipitur haud dubie hoc loco pro fame, quemadmodum ex aliis etiam locis satis patet. Deinde adiungit, mutató tamen numero, *Si quis etiam propheta de pace loquutus est*, et eventus tandem ostendit quisnam fuisset verus propheta: ipsa autem experientia brevi te coarguet mendacii: quia finito biennio, populus tamen, qui nunc est apud Babylonios, iacebit illic sub tyrannide, et nihilo erit melior residui populi conditio. Nam qui adhuc in urbe manent, et in tota Iudaea, illi cum fratribus suis trahentur in exsilium. Videtur autem Ieremias colligere eos solos habendos esse pro veris prophetis qui eventu demonstrant se missos fuisse divinitus: et non solum videtur hoc posse colligi ex verbis, sed posse quoque elici definitio veri prophetae, nempe ubi eventus vaticinio respondet, non esse dubitandum quin missus a Deo fuerit qui praedixit quod tandem accidit. Sed tenendum est memoria quod habetur Deuteronomii 13. capite (v. 1 sq.), ubi Deus populum admonet, etiam si eventus respondeat vaticinio, non tamen temere vel promiscue habendam esse fidem prophetis, qui vera praedixerint: Tentat enim te Deus tuus, inquit, hoc est, examinat fidem tuam, an facile rapiaris ad quamlibet auram doctrinae. Sed etiam apud Mosen sunt duo loci, qui primo intuitu videri possent inter se pugnare: iam recitavimus priorem ex 13. capite: alter habetur 18. Propheta qui verum praedixerit, ego illum misi: illic etiam videtur Deus agnoscere pro fidelibus servis quicunque verum aliquid praedicunt. Atqui paulo

ante admonuerat Moses etiam impostores aliquando verum dicere, neque ideo illis esse credendum. Sed tenendum quod saepe Deus pronuntiat apud Isaiam (44, 7), quum scilicet vendicat sibi uni omnium rerum praescientiam, Ite, inquit, et inquirite an dii gentium respondeant de rebus futuris. Videmus ut sibi hoc Deus quasi proprium attribuat, nempe praecognoscere res futuras, et de illis testimonium reddere. Et certe nihil liquidius est, quam de rebus occultis solum Deum posse loqui. Nam homines poterunt hoc vel illud coniicere: sed poterunt etiam saepe falli. Quantum ad diabolum spectat, relinquo argutas disputationes, in quibus se fatigat praecipue Augustinus. Nam prae aliis sudat hac in parte, quomodo diaboli patefaciant res futuras et occultas: quemadmodum dixi, speculatur nimis argute, sed solutio difficultatis, in qua nunc sumus, longe expeditior est: primo statuamus res futuras non posse nisi a solo Deo cognosci, et ideo sicuti penes ipsum solum est praescientia, ita non posse quidquam futurum vel occultum praedici, nisi ab ipso solo. Interea non sequitur quin Deus hanc licentiam diabolo et eius ministris permittat, ut scilicet verum aliquid praedicant. Quomodo? sicuti Balaam fuit impostor qui paratus erat vaticinia sua locare aut vendere, quemadmodum satis notum est: erat tamen propheta. Sed hoc fuit donum particulare, ut de rebus certis praediceret. Unde hoc habuit? non habuit a diabolo, nisi quatenus ita Deo placuit: sed tamen ipsa veritas non alium habet fontem ex quo proveniat quam Deum et eius spiritum. Quum ergo diabolus aliquid veri pronuntiat, hoc est quasi extraneum et adventitium. Iam quum diximus solum Deum esse veri autorem, hinc sequitur prophetas qui ab eo missi sunt, non posse falli: quia non egrediuntur metas vocationis suae: itaque non futiliter loquuntur de rebus occultis, sed dum hoc vel illud pronuntiant, habent eum autorem. Sed termini isti non sunt convertibiles, ut loquuntur, nempe verum praedicere et esse verum prophetam: quidam enim, quemadmodum dixi, praedicunt, quod postea usu et experimento deprehenditur verum esse, et tamen sunt impostores, nec Deus decimo illo octavo capite Deuteronomii voluit dare certam definitionem, qua designaret prophetas suos: sed quoniam videbat Israelitas nimis fore credulos, ut cupide arriperent quidquid esset dictum, voluit fraenare illam intemperiem, et corrigere fervorem illum immodicum. Iussit igitur eventum exspectare, quasi diceret, Si inter vos surgant qui hoc vel illud promittant nomine meo, ne statim amplectamini quidquid effutiverint: sed tamen eventus docebit an ego ipsos miserim. Ita etiam hoc loco Ieremias dicit efficaciter loquutos fuisse veros prophetas Dei, ut nihil praedixerint quod non ratum habuerit Deus, et re ipsa ostenderit a se profectum. Ergo sic tenendum est ἐπὶ τὸ πολὺ, hoc est, ut plurimum eos qui vera praedicunt, esse Dei prophetas. Hoc est generale quasi axioma: sed hinc non possumus inferre, quicunque hoc vel illud in specie praedicunt, esse a Deo missos, ut tota eorum doctrina vera sit. Speciale igitur unum vaticinium non sufficeret ad probationem totius doctrinae et ministerii: satis est quod Deus coarguit eorum vanitatem, qui ex proprio sensu vel cerebro loquuntur, ubi eventus non respondet. Interea insignit prophetas suos hac nota ut demonstret re ipsa se illis fuisse autorem, ubi completur quidquid ab ipsis praedictum fuit. Quantum ad pseudoprophetas spectat, specialis est causa cur Deus tantum illis permittat licentiae: quoniam scilicet dignus est mundus hac mercede, dum sponte sese offert decipiendum. Satan, qui pater est mendacii, tendit undique hominibus laqueos: illi autem obviam accurrunt, et appetunt sese proiicere in eius decipulas. Digni igitur sunt qui obtemperent mendacio: quia nolunt credere veritati, quemadmodum dicit Paulus (2. Thess. 2. 10. 11). Nunc ergo videmus quo spectet consilium Ieremiae: non vult probare omnes esse veros prophetas qui veri aliquid praedicunt, neque enim id agitur: sed sumit contrarium membrum, nempe convinci falsitatis quicunque hoc vel illud promittunt quod postea deprehenditur fuisse vanum. Si quis ergo praedixerit aliquid futurum, et res ipsa non evenerit, iam satis manifesta est eius temeritas. Hinc ergo apparet non fuisse missum a Deo, sicuti iactabat. Hoc est consilium Ieremiae, neque ultra progreditur: non enim disputat an quicunque praedicunt vera sint divinitus missi, et an habenda sit fides eorum doctrinae, ut sine exceptione illis credatur. De hac re non disputat Ieremias: sed ostendit Chananiam esse falsum prophetam, quia completo biennio satis constabit illum futiliter loquutum fuisse quod non habuerat a Dei spiritu. Et idem etiam vult Moses, quemadmodum nuper exposui. Quod autem dicit *prophetas qui fuerunt omnibus saeculis vaticinatos fuisse super terras multas, et super regna magna*, restringi debet ad veros prophetas. Tametsi enim profanis gentibus fuerunt semper aliqui vates, non tamen dignatus fuisset Ieremias illos tanto honore. Et hoc erat miscere sacra profanis, si eodem ordine locasset vanos illos praedictores, et veros prophetas. Sed scimus omnes Dei servos ita sermonem direxisse ad electum populum, ut tamen verba facerent de regnis externis, de longinquis regionibus. Et hoc non abs re expressum fuit: quia quum verba facerent de monarchia aliqua non poterant coniicere quid futurum esset. Ergo oportuit ipsos instinctu spiritus sancti ita loqui. Si vellem mihi plus sumere quam liceat, et obtendere speciale aliquod donum vaticinandi, potero facilius mentiri et fallere, si loquar de urbe una duntaxat,

et de statu qui est mihi sub oculis, quam si extendam mea vaticinia ad regiones longinquas. Quum ergo dicit Ieremias *prophetas loquutos fuisse de terris diversis et magnis, de regnis potentissimis*, significat eorum vaticinia non potuisse adscribi humanis coniecturis: quia si quis sit acutissimus, et superet ipsos angelos perspicacia, non tamen poterit praedicere quid futurum sit in terris transmarinis. Sed quidquid praedictum fuit a prophetis hoc Deus sancivit ipso rerum successu. Sequitur ergo, inde simul sancitam fuisse eorum vocationem, quasi Deus ratum haberet e coelo quidquid ipsi loquuti fuerant in terra. Sive ergo prophetae loquuti fuerint de pace, hoc est, de rebus prosperis, sive de bello, et fame, et de peste, quum experientia docuit verum esse quidquid dixerant, simul eorum autoritas fuit stabilita, quasi Deus ostenderet a se fuisse missos. Notanda est etiam particula באמת, *quod Deus*, inquit, *miserit eos in veritate.* Perstringit enim audaciam, qua semper abusi sunt impostores, quia superabant fideles Dei servos hac iactantia, quod missi essent. Quum ergo ita insolescerent, et fallaci vocationis praetextu deciperent miseros homines, propheta hic adiunxit particulam, quod non omnes missi sint in veritate. Concedit ergo titulum vocationis erronibus, sed ostendit tamen quantopere differant a servis Dei, quorum vocatio a Deo ipso obsignatur. Sequitur,

10. *Et abstulit Chananias propheta ligamen illud* (vinculum) *e collo Ieremiae prophetae, et confregit illud:*

11. *Et dixit Chananias in oculis totius populi* (hoc est, coram toto populo loquutus est) *dicendo, Sic dicit Iehovah, In hunc modum confringam iugum Nabuchadnezer regis babylonii quum adhuc* (id est, simul ac) *fuerint duo anni dierum, e collo omnium gentium. Et profectus est Ieremias propheta per viam suam.*

Non satis fuit impostori in faciem resistere sancto Dei servo, nisi etiam sacrilegas manus iniiceret signo visibili, quo Deus voluerat testari veram esse prophetae doctrinam. Quia enim tanta erat in populo tarditas, imo socordia, ut verbis parum moveretur, ideo adiunxit Deus signum illud. Gestavit enim Ieremias vincula aut ligamina in collo suo: et quanquam hoc erat ignominiosum coram hominibus, ut tamen populum afficeret, non recusavit suscipere hoc probrum. Ergo ligamen in collo Ieremiae erat instar sacramenti, quoniam erat signum visibile ad stabiliendam doctrinae fidem. Quid autem Chananias? postquam petulanter invectus est contra Ieremiam, et promisit populo liberationem post biennium, iam violenter confringit et dissipat vinculum illud, vel ligamen, quod gestabat Ieremias in collo suo. Videmus ergo quantus, et quam impetuosus sit eorum furor, quos impellit diabolus: quia ubi semel eo provecti sunt temeritatis, ut audeant sese opponere verbo Dei, si possent etiam detraherent eum e solio suo. Non parcunt igitur ullis insignibus potentiae eius et gloriae. Notanda est primum haec Chananiae vesania, quod non tantum se opposuit servo Dei, et vaticinium eius conatus est evertere, sed arripuit ligamen, ut opponeret fallaciam diaboli vero sacramento. Diximus signum illud valuisse ad confirmationem vaticinii, de quo audivimus. Quid autem Chananias? non tantum tollit e medio signum illud, sed frangendo vinculum erigit hominum sensus, ut quasi in rem praesentem adducti confidant se liberatum iri finito biennio. Duplex igitur fuit Chananiae furor, quod scilicet violavit illud signum quod Ieremias in medium protulerat ex Dei mandato: deinde quod signum eripit, quasi vellet Deo esse superior, et veritatem eius obruere acturus de illa triumphum: sicut etiam factum videmus in papatu. Nam scimus quidquid Christus iusserat fuisse ab ipsis vel corruptum, vel obscuratum, vel deletum: postea excogitarunt fictitia sacramenta et innumeras pompas, quibus fascinarent stultos homines vel temere credulos. Idem fecit Chananias: et ideo discipuli eius et imitatores sunt papistae, qui non tantum reiiciunt vel extenuant testimonia a Deo profecta, sed insultant plane eius sacramentis, quum sua commenta vel figmenta tam proterve obtrudunt. Et simul notandum est, quam callide sese insinuet hic impostor: videtur enim referre veros Dei prophetas, quum signum statuit ante oculos, deinde adiungit ipsam doctrinam. Papistae habent signa inania, atque ita duntaxat pascunt oculos: aurium autem nulla apud ipsos cura vel ratio. Sed Chananias propius accessit ad servos Dei, ita ut posset etiam non stupidos fallere. Quid enim desideremus in hoc homine, qui signum proponit? deinde adiungit nomen Dei, pronuntiat quid hoc sibi velit, quorsum spectaverit. *In hunc modum* igitur *confringam iugum Nabuchadnezer:* neque ex se ipso loquitur, sed sumit personam Dei, *Sic dicit Iehovah, confringam iugum Nabuchadnezer.* Sed quemadmodum alibi diximus, non debet haec praepostera aemulatio diaboli turbare pias mentes, quia Deus semper suppeditat suis spiritum discretionis, modo ipsum reverenter invocent: et ideo toties repetit Ieremias prophetae nomen, quod non magis sibi usurpat quam concedit Chananiae: quoties de Chanania loquitur, ornat eum praeclaro elogio, nempe quod fuerit propheta. Non latuit sanctum virum quanta sit haec vel materia vel occasio scandali, ubi propheta, qui agnoscitur in ecclesia Dei, est tamen Satanae minister, mendax et impostor. Sed voluit nos in tempore monere, ne ipsa novitas nos terreat, quum quispiam iactat

titulum prophetae. Sic papistae crepant nomina praesulum et episcoporum, seque successores apostolorum gloriantur: diabolus autem ille eorum princeps vocat se Christi vicarium in terris. Ergo consulto Ieremias toties attribuit prophetae nomen Chananiae, ut quum tale aliquid nobis acciderit, fides nostra non labascat quasi accideret aliquid novi. Non possem hodie absolvere postremam partem versus.

Postquam Chananias abruptis vinculis Ieremiae praedicit Deum exempturum esse tam Iudaeos quam reliquas gentes iugo regis Nabuchadnezer, tandem additur *Ieremiam profectum fuisse via sua*, quibus verbis significat propheta se loco cessisse, quia nolebat contentiose pugnare cum homine violento, vel potius cum bellua. Nam verisimile est, imo potest certo colligi Chananiam fuisse dominatum in templo, quoniam plausibiles erant eius prophetiae. Nam ut homines semper appetunt blanditias, quum audirent sibi promitti quod erat maxime optabile, nempe finem impositum iri omnibus suis malis et calamitatibus post biennium, omnes cupide amplexi sunt quod dicebat ille impostor. Deinde non lingua tantum pugnabat contra Ieremiam, sed manibus violenter etiam aggressus est sanctum virum, dum abrupit vincula. Non ergo aliter potuit agere Ieremias quam ut paulisper deflecteret ab illa tempestate: neque hoc fecit metu, sed quia videbat rixando superiorem fore adversarium: deinde non sperabat audientiam sibi fore inter strepitus et clamores. Videbat enim statim exoriturum gravem in populo tumultum, si coepisset loqui. Ergo necesse habuit se subducere ex populi conspectu. Unde etiam monemur videndum esse prudenter quid ferat opportunitas. Neque enim semper et ubique loqui necesse est vel expedit. Si ergo Dominus os nobis aperiat, illic nullae difficultates debent obstare, quominus strenue loquamur: sed ubi nulla spes est profectus, melius est interdum tacere quam movere magnas turbas absque ullo fructu. Verum quidem est illud Pauli (2. Tim. 4, 2), insistendum esse importune: sed intelligit ministros Christi quamvis interdum offendant et exasperent multorum animos, non debere tamen a constantia desistere. Verum Ieremias nullos habuit auditores: et totus populus sic infestus erat ut etiam morte sua non posset quidquam proficere adversus illum impostorem. Tacuit ergo, quoniam officio suo iam erat defunctus. Deinde potuit etiam se subducere quo veniret novis mandatis instructus, atque ita praeditus nova autoritate, quemadmodum postea sequitur,

12. *Et fuit sermo Iehovae ad Ieremiam postquam confregit Chananiah propheta iugum* (aut, vinculum) *e collo Ieremiae prophetae, dicendo,*

13. *Vade et loquere cum Chanania dicendo* (alloquere Chananiam dicendo), *Sic dicit Iehovah, Vincula lignea fregisti: fac autem tibi loco illorum vincula ferrea.*

Hinc apparet Ieremiam spectasse duntaxat communem populi utilitatem: deinde prudenter tacuisse ad tempus, ne proiiceret margaritas coram porcis, atque ita prostitueret quodammodo sacrum Dei nomen impiorum petulantiae. Exspectavit igitur dum posset rursus prodire cum novis mandatis ut sibi plus fidei acquireret. Nam si diutius pugnasset cum Chananiah, hinc inde exarsissent contentiones, non fuisset auditus in illo tumultu, et Iudaei etiam pro nihilo duxissent quidquid tunc fuisset loquutus. Sed dum se subducit e turba, et postea mittitur a Deo, non ita temere poterant vilipendere neque ipsum neque doctrinam Iudaei. Haec igitur fuit ratio cur ad breve tempus tacuerit. Quod si trepidaret inter illos motus, Deus tempestive eum confirmavit quum daret nova mandata. *Factus est*, inquit, *sermo ad Ieremiam postquam confregit Chananiah vinculum e collo eius.* His verbis significat, impios quantumvis proterve contra Deum insurgant, tamen semper discedere cum pudore et opprobrio. Nam Chananias non tantum oppugnaverat verbis et lingua Ieremiam, sed violenter fregerat et detraxerat vincula vel ligamina e collo eius. Hoc ergo nunc repetit propheta, ut digito ostendat Chananiam sua audacia nihil aliud esse adeptum, nisi ut vanitas eius magis innotesceret. Est autem abruptus sermo quum dicit, *Vade*, proficiscere, *dic dicendo*, *Sic dicit Iehovah*, *Vincula lignea confregisti, et fac tibi.* Neque enim continuo tenore prosequitur sermonem suum Ieremias: sed priore membro recitat quid iussus fuerit dicere Chananiae: secundo autem membro recitat Dei iussu se fecisse vincula ferrea. Sed in sensu nulla est obscuritas: quia minime dubium est quin propheta sermonem hoc modo contexuerit, Tu fregisti ligamina e collo meo: Deus autem praecepit, ut conficerem mihi nova ex ferro. Quamvis ergo hic tantum narret Ieremias se iussu Dei fecisse vincula ferrea, facile tamen est inde colligere, quum de vinculis ligneis loquutus est, simul addidisse de vinculis ferreis quod refert, sed alio modo. Nunc sequitur expositio,

14. *Quoniam sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Iugum ferreum imposui super collum omnium gentium istarum, ut serviant Nabuchadnezer regi Babylonis, et servient ei, atque etiam bestiam agri dedi illi.*

Fuisset inane spectaculum, si Ieremias solummodo attulisset catenam ferream, qua collum suum

obligaverat: sed quum simul expositionem signi addidit, potuit apud multos fidem acquirere suo vaticinio. Alios autem reddidit inexcusabiles, qui obduruerant in sua malitia. Sed notatu dignum est quod Deus pro ligneis vinculis supponit ferrea: et ideo hoc facit, quoniam totus populus stulto et perverso suo consensu approbaverat dementiam illius impostoris, qui ausus fuerat violare signum illud, quo Deus testatus fuerat se non frustra sed serio loquutum esse per os servi sui. Nam hinc elicitur utilis doctrina, impios scilicet adversus Deum latrando nihil aliud consequi, quam ut magis ac magis iram eius accendant, atque ita duplicent sua mala: quemadmodum ubi canis est illaqueatus, si contumaciter se eximere conetur a laqueis, et illos excutere, sese strangulabit: ita etiam impii quo maiore impetu Deo resistunt, hoc gravius iudicium accersunt sibi. Et ideo quoties denuntiat nobis Deus se esse offensum peccatis nostris, cavendum est ne dum cupimus confringere vincula lignea, ipse ferrea nobis contexat ac fabricet. Ergo semper deterior fiet nostra conditio, nisi suppliciter deprecemur iram Dei simul atque apparet: deinde patienter nos subiiciamus eius ferulis, dum castigat nostra delicta. Hoc ergo tenendum est de vinculis ligneis et ferreis. Addit, *Super omnes gentes*, quia ut ante dictum fuit, Iudaei sperabant uno momento posse Nabuchadnezer reiici ultra Euphratem, et missas facturum quas occupaverat alias ditiones: omnes autem gentes vicinae inter se conspiraverant, ultro et citro mittebant nuntios, et quum Ammonitae et Moabitae et reliqui spem facerent Iudaeis, vicissim etiam animabantur ut uno impetu ruerent omnes adversus Babylonios. Quoniam ergo talis conspiratio secreta animos inflabat Iudaeis, haec ratio est cur etiam de aliis gentibus loquatur propheta. Dicit, *Et servient regi Nabuchadnezer*. Atqui iam tunc subegerat omnes illas regiones: sed intelligit propheta diuturnam fore dominationem regis babylonii, quum diceret Chananias non staturam esse nisi ad biennium. Opponitur ergo diuturnitas exiguo tempori: quasi diceret propheta, Frement quidem gentes, sed manebunt sub iugo regis Nabuchadnezer, et frustra tentabunt se eximere, *quoniam Deus addixit illas in servitutem*. Quanquam potest etiam alio modo exponi servitus: tolerabilis enim erat illarum gentium conditio, quamdiu rex Nabuchadnezer tantum iubebat pendere tributum, et quum praefectos suos mitteret, non aliud erat consilium nisi ut retineret certam possessionem. Atqui quum vidit non posse aliter domari quam duriori servitute, coepit tyrannice saevire, quum antea fuisset tolerabilis dominus: quemadmodum etiam de Iudaeis potest dici. Scimus enim tunc fuisse tributarios regi babylonio: sed quoniam illis parcebat, eius humanitas potuit censeri quaedam species libertatis: ubi autem vidit non posse frangi durum illud lignum nisi duro cuneo, coepit violentius ipsos premere: tunc coepit servitus ista, cuius nunc fit mentio. Iudaei ergo tunc vere coeperunt regi babylonio servire, quum vidit eos non posse ferre tolerabile illud iugum quod imposuerat, sed sua pertinacia et superbia semper obluctari. Adiungit propheta, *Bestiam quoque agri ei dedi*. His verbis tacite exprobrat, quemadmodum ante admonuimus, Iudaeis suam pertinaciam, quod non sentirent factum esse iusto Dei iudicio, ut Nabuchadnezer tanquam victor illis leges imponeret. Defensi enim fuissent coelesti auxilio nisi se ipsos nudassent, quemadmodum dicitur apud Mosen (Deut. 29, 25). Quoniam ergo Dei praesidium longe reiecerant, hinc factum est ut Nabuchadnezer illos invaderet, atque illis esset superior. Nunc quum non desinant fraenum suum aut mordere aut rodere, propheta perstringit illam dementiam, quod non sese humilient sub Dei manu, quum bestiae agrestes, quae tamen ratione carent et iudicio, sentiant arcana et admirabili Dei providentia hoc esse factum, ut Nabuchadnezer occuparet illas terras. Haec igitur ratio est cur propheta diserte exprimat bestias agrestes: quasi diceret Iudaeos tam praefractos, ut minus sit in illis rationis et modestiae et sollicitudinis, quam in leonibus et ursis et bestiis similibus: arcano enim Dei instinctu parebant bestiae imperio regis Nabuchadnezer: interea Iudaei magis ac magis insolescebant. Haec fuit summa dementia non agnoscere Dei iudicium, cuius cognitio ad feras et sylvestres bestias pervenerat. Sequitur,

15. *Et dixit Ieremias propheta Chananiae prophetae, Audi agedum Chanania, non misit te Iehovah, et tu confidere fecisti populum hunc super mendacio* (vel in mendacio).

Non satis ponderis fuisset in simplici doctrina Ieremiae, nisi refutasset suum adversarium: quemadmodum hodie dum se protervi nebulones erigunt, et audent evomere suas blasphemias quibus obscurent aut infament pietatis doctrinam, necesse est manus cum ipsis conserere: alioqui frigeret quidquid docemus. Nam penderent multorum animi, simplices, inquam, fluctuarentur, quum viderent magnum conflictum inter duas contrarias partes. Ergo necesse fuit sancto viro refellere mendacia Chananiae, quoniam semper sese iactasset, ac fuisset gloriatus suis vaticiniis. Quid autem Ieremias? *Non misit te Deus*, inquit: notanda est haec refutatio ubi confligere nos oportet cum Satanae ministris et falsis doctoribus. Nam quidquid obtendant, quocunque fuco sua mendacia obducant, hoc unum satis superque sufficere debet ad prosternendas eorum iactantias, quod non missi sint a Do-

mino. Ieremias potuit longo sermone contendere cum Chanania. Fuisset enim satis disertus spiritu sancto suggerente ac dictante quidquid in rem fuisset. Caeterum, haec concisa brevitas multo plus habuit efficaciae, quam si magno splendore et longo circuitu verborum usus esset. Tenenda igitur est haec ratio, quoties incidit dubitatio aliqua de religione, semper inquirendum esse, an missus sit a Deo qui loquitur. Quidquid enim blateret etiam qui videtur esse argutissimus, quamvis proferat mysteria quae rapiant simplicium animos in admirationem, hoc totum nihil aliud est quam fumus, ubi Deus non est autor doctrinae. Sic etiam nobis breviter hodie transigendum est cum omnibus mercenariis papae canibus, qui latrant adversus puram evangelii doctrinam, nempe ut contenti simus hoc compendio, Deum non esse illis autorem. Quia autem nunc alia est nostra conditio quam veteris populi, notandum est, posse deprehendi quis missus fuerit a Domino, ubi exigitur eius doctrina ad regulam legis, et prophetarum, et evangelii. Si igitur scire cupimus quosnam Deus miserit, et quosnam approbet pro servis suis, veniamus ad scripturam, et sit illud legitimum examen: quisquis loquetur ex lege, et prophetis, et evangelio, habebit certam et minime dubiam notam suae vocationis. Qui autem non probabit se hausisse ex illis fontibus quod deinde in medium profert, quidquid ingesserit, repudiandus est tanquam pseudopropheta. Videmus ergo quam utilem doctrinam contineat hic locus. Postea adiungit, *Tu confidere fecisti populum hunc super mendacio.* Depravant sensum prophetae qui vertunt, Securum reddidisti populum hunc fallaciter: saltem extenuant dimidia ex parte quod voluit exprimere propheta. Neque enim tantum damnatur Chananias, quod frustra et fallaciter obtenderit nomen Dei, sed hic שקר ponitur pro ipsa materia, quasi diceret, Tu populum hunc pascis vana spe, quam fabricasti ex tuo cerebro. Figmenta igitur tua suppetunt huic misero populo materiam errandi. Ergo non tantum accusat Ieremias illum impostorem, quod suis figmentis populum deceperit, sed quod vaticinia protulerit Dei nomine, quae metum populo auferrent, et darent aliquid bonae spei, ut populus in sua securitate torperet. Discamus itaque ex hoc loco, cavendum summopere esse, ubi agitur de materia fiduciae, ne quid evanidum apprehendamus, quemadmodum miseri hypocritae devorant umbras duntaxat, et nihil postea reperiunt solidum in suis figmentis. Sed ubi agitur de fiducia, sit aliqua soliditas, in qua possimus tuto acquiescere. Scimus autem nos minime posse falli, si omnia a Deo expetamus, si recumbamus in solam eius misericordiam, si non alibi sit nobis quies et tranquillitas quam in Christo. Retineamus igitur illam materiam fiduciae, et sit haec unica fultura. Sequitur,

16. *Propterea sic dicit Iehovah, Ecce ego emitto te* (hoc est proiicio), *e superficie terrae huius* (vel terrae, potius indefinite accipitur hoc loco pro tota terra. השנה videtur quidem paulo post notare certum annum: sed in voce האדמה puto exprimi specialiter Iudaeam, imo potius totum orbem: atque hoc facile colligitur, quia denuntiat Ieremias sublatum iri Chananiam e medio, et non fore amplius superstitem in mundo): *morieris* (ergo) *hoc anno, quia defectionem loquutus es contra Iehovam.*

Additur hic poena quae confirmet vaticinium Ieremiae. Voluit enim Deus consulere multorum ruditati, qui alioqui semper titubassent, vel captassent praetextum suae ignorantiae, quia non poterant statuere uter missus esset a Deo, Chananias an Ieremias. Deus ergo voluit paterna indulgentia porrigere illis manum: voluit etiam inexcusabiles reddere magna ex parte incredulos, qui iam addicti erant diabolo, quemadmodum contigit. Nam maior pars non fuit commota eventu isto tam memorabili. Sequitur enim paulo post:

17. *Et mortuus est Chananias propheta anno illo mense septimo.*

Quodammodo ante oculos cernebant quicunque contempserant Ieremiam, iudicium Dei. Ergo non potuit expeti certior obsignatio, si qua fuisset gutta intelligentiae in Iudaeis, quam ubi viderunt sola voce Ieremiae occisum fuisse impostorem. Neque enim digito illum tetigit, neque effecit ut traheretur ad supplicium, sicuti dignus erat: sed tantum linguae suae sonitu ipsum expulit e mundo. Quum ergo in verbo sancti prophetae fuisset coelestis et divina efficacia, quasi Deus ipse palam fulminasset e coelo, vel manu armata occidisset illum impium, quantae fuit caecitatis non moveri? sed tamen non moti sunt. Ideo fingunt quidam Rabbini, dum volunt tegere more suo ignominiam suae gentis, discipulos Chananiae clanculum sustulisse eius corpus, et ita populum celatum fuisse. Sed quid opus est tergiversari? neque enim hoc dicit Ieremias, sed loquitur tanquam de re vulgo satis cognita et perspecta, quod scilicet eventus fuerit certum testimonium vocationis ipsius. Unde sequitur, id non fuisse obscurum Iudaeis: tamen sic magnam partem eorum excaecavit diabolus, ut nihilo plus tribuerent sancto viro, quam ante, quin potius vilipenderent omnes minas, quarum erat testis et praeco. Unde autem hoc apparet? quia saepe surrexit magna pars populi adversus eum velut sceleratum: fuit accusatus tanquam regni proditor: et vix crudelis regis clementia evasit, quum scilicet proiectus est in foveam tanquam semimortuus. Quum ergo ita pertinaciter insanierint Iudaei, hinc colligimus quod

toties illis minati sunt prophetae de spiritu vertiginis, et furoris, et amentiae, et stuporis, et ebrietatis. Caeterum, oportuit exiguam illam partem, quae non prorsus erat desperata, reduci in viam, quod factum est illa tam manifesta probatione vocationis Ieremiae. Oportuit etiam ex opposito incredulos magis constringi, ita ut damnati fuerint propria conscientia, quemadmodum Paulus (Tit. 3, 11) αὐτοκατακρίτους vocat haereticos, qui defixi sunt in sua pertinacia, et sese diabolo sponte et quasi ex composito mancipant. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

1. *Hi sunt sermones libri* (vel epistolae) *quem misit Ieremias propheta Ierusalem ad reliquias seniorum captivitatis, et ad sacerdotes, et ad prophetas, et ad universum populum, quem captivum abduxerat Nabuchadnezer e Ierusalem in Babylonem.*

Hic novum sermonem orditur propheta, quod scilicet non tantum Ierosolymae assidue vociferatus sit, ut resipiscerent Iudaei, qui illic adhuc residui erant, sed etiam mitigaverit exsulum dolorem, et hortatus fuerit ad spem reditus, si patienter ferrent correctionem sibi impositam: quanquam duplex fuit prophetae consilium. Neque enim solatio duntaxat mitigare voluit tristitiam exsulum, sed simul voluit frangere obstinationem gentis suae, ut qui adhuc erant superstites Ierosolymae et in Iudaea scirent nihil sibi esse melius, quam sese aliis suis fratribus adiungere. Meditabantur autem Iudaei, quemadmodum visum fuit, et rursus videbimus pluribus locis, intempestivam liberationem, idque invito Deo. Deus enim illis praefixerat annos 70. Illi autem volebant statim prorumpere, et frangere iugum sibi impositum. Ergo Ieremias quum scriberet ad captivos et exsules, voluit accommodare hanc doctrinam ad Iudaeos, qui adhuc manebant Ierosolymae, et putabant secum praeclare esse actum, quod non simul abrepti essent cum rege suo, et cum alia turba. Sed interim voluit etiam prodesse miseris illis, qui poterant obrui desperatione, nisi aliqua ex parte lenitus fuisset ipsorum dolor. Propheta, ut videbimus, iubet eos respicere ad finem captivitatis. Interea autem hortatur ad tolerantiam, et vult esse quietos et placidos, et non tumultuari, donec manus Dei ad ipsos liberandos apparuerit. Dicit autem *se scripsisse librum ad residuos senes*, quia in illa aetate plures erant mortui. Sic enim fert natura ut senes, qui propius accesserunt ad metam vitae, priores moriantur. Dicit ergo *se scripsisse ad eos*, qui tunc manebant superstites. Unde etiam colligimus fuisse hanc prophetiam omnibus communem. Atqui postea dicit, Accipite vobis uxores et generate. Sed hoc, ut videbimus, restringitur ad eos, qui tunc erant idonei per aetatem ad coniugium. Interea tamen noluit excludere senes a solatio, cuius volebat Deus ipsos esse participes, quum scirent prosperum fore exitum suae captivitatis, si modo se tranquillis animis continerent, neque indigne ferrent se iustas poenas Deo pendere, quod toties et tam multis modis ipsum provocassent. Addit simul *sacerdotes et prophetas*, postea adiungit *totum populum:* Sed haec et reliqua differam.

Exposui heri breviter prophetae consilium, cur librum miserit ad Iudaeos exsules, nempe ut patienter tolerando crucem, darent locum misericordiae Dei: deinde ut Iudaei qui in patria relicti fuerant, cognoscerent diuturnum fore exsilium, et mentiri pseudoprophetas, qui post biennium pollicebantur illis omnia prospera. Notandum autem est quod non plebem duntaxat hortatur ad patientiam, sed sacerdotes quoque et prophetas. Etsi autem postea videbimus fuisse illic etiam impostores, qui falso iactarent nomen propheticum, probabile tamen est comprehendi hoc loco etiam qui praediti erant spiritu Dei ad vaticinandum: sive quia elangueret in illis spiritus, sive quia Deus non semper largitus est omnibus omnia. Potuit ergo fieri ut docendi essent prophetae, quibus hoc Deus non patefecerat, vel quorum mentes erant malis suffocati. Quantum ad sacerdotes pertinet, hinc colligimus fere a principio eos decidisse a suo munere, quoniam fuissent prophetae Dei, si fideliter exercuissent munus sacerdotale: et fuit illud quasi extraordinarium, quod Deus aliquos elegit prophetas, nec sine illorum ignominia, quum scilicet essent degeneres et ignavi, vel fuci, qui solo titulo gloriabantur, quum ipsa veritas eos destitueret. Haec igitur ratio fuit cur docendi fuerint promiscue simul cum vulgo hominum. Nunc sequitur,

2. *Postquam egressus fuerat Iechoniah rex, et domina* (id est, regina mater eius), *et proceres, principes Iehudah, et Ierusalem, et artifex, et sculptor ex Ierusalem.*

Tempus etiam designat quo missus fuit liber, nempe paulo post calamitatem, quae acciderat quum rex Iechoniah simul cum matre tractus fuit in exsilium, et successor Zedechias in eius locum praefectus fuit, ut paulo post videbimus. Ergo inter ipsa principia mutationis scripsit Ieremias ad captivos. Tunc autem omnia sic fervebant, ut alii plus quam satis esset metuerent, alii vero conciperent vanas spes, ut solet fieri in rebus turbulentis. Ergo in illa recenti calamitate scripsit Ieremias: et hoc

primum sonant eius verba. Poterat enim, ut alibi fecit, annum notare. Sed quum simpliciter narrat hoc esse factum post egressum Iechoniae, sensus satis liquet, nempe quod voluerit mature occurrere eorum moerori, qui alioqui succumbere poterant, nisi Deus quodammodo manum illis porrexisset. Scimus enim crudum dolorem esse difficilem toleratu: et hinc etiam translatio, quum vocant dolorem acerbum. Erat enim novitas molesta, quum violenter et subito extracti fuissent e quietis nidis. Tunc igitur voluit Ieremias ipsos solari: deinde videbat alios, qui relicti fuerant in Iudaea, satagere, et multa consilia identidem agitare. Necdum enim stabilitum fuerat Zedechiae regnum: et poterant eum contemnere, et appetere semper regem suum. Quum ergo domi res essent adeo confusae, et miseri exsules in prima illa perturbatione gravius affligerentur, Ieremias adhibuit tempestivum remedium. Haec igitur ratio est cur tempus hic designet. Scimus matrem Iechoniae simul cum eo fuisse abductam: et vocatur הגבירה, quia etsi non proprie regina erat, dominabatur tamen simul cum filio. סריסים transferunt eunuchos: sed malui vertere proceres: et ideo additur nomen שרי: hoc est, aulici vel proceres, qui populum gubernabant, neque urbem modo, sed totam Iudaeam. Addit etiam, *artifices et sculptores*, quia Nabuchadnezer florem delegerat. Spoliaverat enim urbem nobilibus, ne quis autoritate polleret inter Iudaeos, qui auderet moliri res novas: deinde quidquid erat pretiosum aut exquisitum abstulerat, ut ne sculptores quidem et artifices relinqueret. Nunc sequitur,

3. *Per manum Eleasah filii Saphan, et Gamariae filii Helchiae, quos miserat Zedechias rex Iehudah ad Nabuchadnezer regem Babylonis, Babylonem, dicendo,*

4. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, universae captivitati quam captivam adduxi e Ierusalem Babylonem,*

5. *Aedificate domos, et inhabitate: plantate hortos, et comedite fructus eorum.*

6. *Accipite uxores, et generate filios et filias: et accipite filiis vestris uxores, et filias vestras date nuptum viris, et generent filios et filias, et crescite* (aut multiplicamini) *illic, et ne minuamini.*

Haec summa est legationis, quam haud dubie pluribus verbis explicuerat propheta: sed breviter hic perstringitur quod scripsit ad captivos, nempe ut quietis animis perferrent exsilium usque ad tempus liberationis, non quale imaginabantur multi, sed quod Deus praefixerat. Celebre enim tunc erat vaticinium Ieremiae, neque tantum in Iudaea, sed innotuerat etiam captivis, nempe exsilium eorum non posse finiri breviori temporis spatio quam septuaginta annis. Quod autem dicit *se epistolam misisse per manum legatorum regis*, probabile est hoc factum fuisse ipsius Zedechiae permissu. Neque enim dubium est, quin legatos suos mittendo studuerit favorem acquirere aqud regem Nabuchadnezer, cuius etiam nutu ad solium pervenerat. Neque enim tantae erat dignitatis ut rex constitueretur, quamvis esset ex semine regio, nisi quia Nabuchadnezer putavit sibi hoc fore commodius. Nam si quem satrapam imposuisset Iudaeis, facile concitata fuisset seditio: voluit igitur illorum animos aliqua ex parte placare, quia sciebat plus satis alioquin esse praefractos. Quidquid sit, Zedechias precario tantum dominabatur, non privata aliqua potentia, non propriis opibus, sed quoniam ita victori placuerat. Misit igitur suos legatos, ut promitteret omnia obsequia, et experiretur quidnam sibi agendum esset in futurum tempus. Quoniam ergo non optabat reditum Iechoniae, permisit ut legati simul ferrent librum Ieremiae, non quod libenter pareret Deo. Non fuit igitur hoc sincerum pietatis studium, sed quia putabat sibi fore utile, si Iudaei manerent quieti in Chaldaea usque ad mortem Iechoniae. Sic enim sperabat stabile fore sibi regnum, quando ille erat quasi aemulus. Nec dubium est quin Nabuchadnezer voluerit quasi compede tenere religatum Zedechiam, quum posset singulis diebus restituere in pristinum statum Iechoniam, sicuti eum tenebat exsulem. Nunc ergo intelligimus cur non prohibuerit Zedechias ne ferretur hic liber Ieremiae ad captivos: quia scilicet putabat illud sibi esse utile ad tranquillam regni conservationem. Aliud autem spectavit sanctus propheta, quia voluit libere, non in gratiam regis, sed quoniam Deus ita mandabat, ostendere quam diuturna futura esset captivitas. Optasset quidem Zedechias permitti liberum reditum exsulibus, quia manebant duntaxat sordes, et quisquiliae in Iudaea: hoc erat non satis honorificum: et forte etiam hoc captavit quum legatos mitteret ad Nabuchadnezer, ne deformis maneret Ierosolyma, sed reverteretur saltem aliqua pars exsulum: deinde ut essent qui terram colerent, quae fere nudata erat suis colonis. Sed Ieremias quod minime gratum sciebat esse regi, pronuntiat, nempe frustra sperari reditum, nisi finitis septuaginta annis. Videmus ergo ut nihil loquutus sit in regis gratiam: interea tamen rex non aegre tulerit perferri eius epistolam ad sedandos omnes motus, et fraenandos omnes eorum impetus, qui alioqui fuissent nimium propensi ad res novas. Haec ratio est circumstantiae, quum dicit *se misisse librum*, vel epistolam, *per manum Eleasah et Gamariae*. Et simul adiungit *missos fuisse a Zedechia Babylonem*, nempe ut placarent regem Nabuchadnezer, vel saltem ut foverent eius amicitiam. Iam venio ad ipsam summam doctrinae:

Deus praecipit captivis, *ut domos aedificent in Chaldaea, hortos plantent*, deinde, *uxores ducant, generent filios et filias ac si essent domi*. Noluit quidem Deus animos suorum esse defixos in Chaldaea: quin potius oportuit ipsos semper intentos esse ad reditum: sed usque ad finem septuaginta annorum Deus quietos esse voluit, et non agitare hoc vel illud, sed perinde agere res suas, ac si essent in patria. Quantum ad spem igitur attinet, Deus voluit illorum mentes esse suspensas ad tempus liberationis. Pugnabant primo intuitu inter se, nempe Iudaeos transigere tempus septuaginta annorum ac si essent indigenae illius loci, et nunquam mutanda esset habitatio: et tamen erectos semper exspectare. Sed haec duo simul optime quadrabant. Hoc enim erat testimonium obedientiae quum agnoscerent se castigari manu Dei, et ita libenter se subiicerent usque ad 70 annos. Spes autem illorum, quemadmodum nuper attigi, debuit manere in suspenso, ita ut non agitarentur inquietudine, aut fervore aliquo raperentur: sed ita transigerent cum animis suis, ferendum esse exsilium, quantisper Deo placeret: et tamen bonam esse spem reditus, modo exspectarent 70 annos, quia sic Deo placeat. In hoc igitur argumento nunc versatur Ieremias quum dicit, *aedificate domos, et inhabitate: plantate hortos, et comedite fructus eorum*. Nam hic totus sermo referri debet ad tempus exsilii. Postea de reditu loquetur, ut videbimus suo loco. Sed Iudaei non poterant quidquam boni sperare: nisi fuissent compositi ad ferendam correctionem, et re ipsa etiam probassent se non reiicere correctionem sibi impositam. Videmus nunc quomodo non hortetur Ieremias Iudaeos ad delitias, nec suadeat illis ut sese demergant in Chaldaea: erat enim fertilis regio et amoena. Non ergo suadet ut illic delicate agant, sibi indulgeant, et obliviscantur patriae, minime: sed restringit hunc sermonem ad tempus captivitatis, hoc est, ad annos septuaginta. Illo igitur tempore vult frui Chaldaea et eius commodis perinde ac si non essent exsules, sed oriundi ex illo loco. In quem finem? non ut sese dederent ignaviae, sed ne tumultuando offenderent Deum, et quodammodo praecluderent ianuam eius gratiae, quia exspectandum erat tempus quod ille finierat. Nam ubi agimur praecipites fervore desiderii, quodammodo repellimus Dei gratiam, non patimur deinde ut agat prout decet. Ubi autem eripimus ei ius suum, et arbitrium, perinde est ac si nollemus admittere eius gratiam. Hoc factum esset nisi cladem quietis et tranquillis animis tulissent in Chaldaea usque ad tempus sibi divinitus praefixum. Nunc tenemus sermonem prophetae non spectare nisi ad tempus exsilii: tenemus etiam non tendere in alium finem nisi ut sese Deo subiiciant, et ita patientia sua ostendant se vera poenitentia esse tactos, simul vero non aliunde sperare reditum quam a mera Dei gratia. Quod iubet *filiis suis accipere uxores, et filias suas dare nuptum*, hoc est, ex legitimo naturae ordine, quia illud esset nimis praeposterum ut adolescentes et puellae pro libidine sibi accersant vel sponsos vel sponsas. Deus ergo hic loquitur ex communi regula, quum iubet adolescentes non aliter coniungi matrimonio quam mandato parentum: puellas etiam non nubere viris nisi quibus datae fuerint. Tandem addit, *Multiplicamini illic, et ne minuamini*, ac si diceret tam longum fore exsilii tempus ut generanda esset soboles, nisi vellent statim deficere. Deus autem hoc expressit, quia nolebat intercidere genus Abrahae. Fuit quidem species aliqua mortis, quum ita longe eos expulit, ac si abdicaret haereditate quam illis promiserat fore perpetuam: tamen hic solatium adhibet, quum vult eos propagari. Neque enim poterant eo esse animo nisi oculos direxissent ad spem reditus. Ergo gustum aliquem praebet suae misericordiae, quum vetat eos minui in Chaldaea. Tandem adiungit,

7. *Et quaerite pacem urbis ad quam transtuli vos illuc* (sed abundat) *et orate pro ea Iehovam, quia in pace eius erit vobis pax.*

Ultra progreditur Ieremias, nempe Iudaeos hac lege traductos fuisse Babylonem, ut sponte subiicerent se imperio regis Nabuchadnezer, idque testatum facerent etiam suis precibus. Non tantum iubet eos patienter ferre poenam sibi impositam, sed vult addictos esse victori: nec tantum vetat ne sint seditiosi, sed ex animo ita vult esse obsequentes, ut Deus testis sit spontaneae eorum subiectionis et obedientiae. Quum dicit, *Quaerite pacem urbis*, possit hoc de precibus exponi. Nam דרש significat saepe optare et precari: sed hoc loco commode, meo iudicio, exponemus de studio populi: ac si diceret Iudaeos debere quantum in se erit, studium suum impendere, ne quid adversi monarchiae chaldaicae accidat. Nam subiicitur paulo post, *precamini*. Posset quidem repeti eadem sententia duobus verbis: sed si quis rem propius expendat, facile mihi, ut opinor, subscribet, quod priore membro iubeat propheta ipsos esse fidos regi Nabuchadnezer, et eius monarchiae. *Quaerite* ergo *pacem*. Nomine pacis intelliguntur omnia prospera, quemadmodum satis notum est. Porro non contentus est externo studio, sed vult eos etiam coram Deo precari, ut prospere et feliciter succedat regi babylonio, nempe usque ad finem exsilii. Semper enim tenendus est scopus prophetae. Unde colligimus, non aliter hortatum fuisse exsules ad ferendum iugum regis babylonii quam pro captivitatis tempore, quia hoc erat repugnare Deo, si quid temere tentassent, et eatenus praecipere ut placide

sustineant tyrannicum illud imperium. Iterum repetit quod paulo ante dixerat, nempe *traductos fuisse:* omiseram verbum illud. Dixerat enim universae captivitati, quam feci migrare e Hierusalem, vel transtuli, vel captivam abduxi. Nunc ergo iterum confirmat eandem sententiam, אשר הגליתי, quod scilicet non debeant duntaxat respicere avaritiam vel ambitionem, vel superbiam regis Nabuchadnezer, sed attollere in coelum oculos, et agnoscere Nabuchadnezer fuisse Dei flagellum, et exsilio illo castigata fuisse eorum peccata. Deus ergo se autorem exsilii esse testatur, ne putent Iudaei sibi negotium esse cum mortali homine, sed potius intelligant se calcitrare adversus stimulum, si nimium indignentur et fremant, quod ita degant sub tyrannide alieni regis. Ergo ne turbentur vagis illis cogitationibus, Deus se statuit in medio, et dicit exsilium iusto suo iudicio ipsis esse impositum, ut agnoscant se nihil profecturos sua contumacia, nec agitentur anxia inquietudine, neque audeant aggredi quidquam novum, quia scilicet hoc erat repugnare Deo, et quasi bellum gerere cum coelo. Hic finiam.

Postrema lectione non absolvimus versum septimum, ubi dicebat propheta Iudaeos, quantisper Deus volet ipsos esse exsules, sic esse Babyloni affixos, ut debeant omnia habere coniuncta, quoniam scilicet sint ex eodem corpore. Nam quum dicit *fore illis pacem in pace Babylonis,* significat non posse quidquam illis esse separatum, donec completum fuerit tempus septuaginta annorum. Iubet igitur *ipsos orare pro statu prospero Babylonis.* Hoc primo intuitu durum erat. Nam scimus quam inhumaniter tractatus fuerit miser ille populus a Chaldaeis. Orare igitur pro saevissimis hostibus, videri tunc potuit absurdum et minime consentaneum. Sed propheta mitigat illam asperitatem quum dicit fore ipsis utile, si pro felici statu Babylonis precati fuerint, quoniam socii sunt eiusdem fortunae. Scimus quantopere ad persuadendum valeat utilitas, quum scilicet putamus nihil nos suscipere nisi quod nobis bene succedet. Hac igitur ratione propheta Iudaeos docet nihil ab ipsis exigi quod refugere debeant, quum Deus iubet ipsos orare pro Babylone, quia prosperitas illius regni sit in ipsorum salutem. Significat autem, quemadmodum nuper attigi, sic coniunctos esse Babyloniis, ut non debeant imaginari se fore immunes ab omni molestia et incommodo, si quid adversi Babyloniis acciderit, quoniam sint ex eodem corpore. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed hinc colligere licet optimam doctrinam, non modo parendum esse regibus sub quorum sumus ditione, sed illis etiam optandam esse prosperitatem, ut Deus testis sit voluntariae nostrae subiectionis. Nam si hac ratione oportuit Iudaeos bene precari Chaldaeis, quia addicti erant illis ad certum tempus, ubi vivemus sub legitimo aliquo principe, neque id ad paucos tantum dies, nulla erit excusatio nisi coram Deo testemur voluntarium nostrum studium. Qui autem Deum precabitur pro felici statu eius regionis, in qua vivit, certe non negliget reliqua officia. Hoc enim praecipuum est, ut testemur coram Deo qualis sit noster affectus: deinde accedant alia, quemadmodum promptitudo ad obsequia praestanda, et quidquid tale est. Nunc sequitur,

8. *Quoniam sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ne decipiant vos prophetae vestri, qui sunt in medio vestri, et divini vestri: et ne attendatis ad somnia vestra, quae vos somniatis.*

Quoniam occupati erant fere omnium animi, sicuti vidimus, vana illa et perversa fiducia, quam imbiberant ex falsis vaticiniis, quod scilicet redituri essent post secundum annum, occurrit propheta, et admonet ut sibi a talibus imposturis caveant. Atque ita videmus non sufficere, si quis doceat simpliciter quod rectum est, nisi etiam revocet ab errore qui iam sunt decepti, vel qui periclitantur. Asserere enim est tantum dimidia pars doctrinae, quia Satan semper excitat suos ministros qui puram doctrinam mendaciis corrumpant. Non satis igitur erit, si veritas ipsa in medium producta fuerit, nisi discutiantur omnes fallaciae diaboli, quemadmodum hodie exemplum satis manifestum est in papatu. Nam quum illic inebriatae sint omnium fere mentes multis pravis figmentis, si quis tantum ostendat hoc et illud rectum esse, certe nunquam hoc modo evellet errores ex cordibus hominum. Et ideo Paulus (Tit. 1, 9) iubet episcopos non tantum instructos esse doctrina, qua viam ostendant docilibus, sed simul armatos, ut resistant adversariis, et os illis occludant. Quoniam autem ab initio mundi non destitit Satan, quantum in se erat, omnia tentare et moliri ut corrumperet Dei veritatem, vel obscuraret multis tenebris, ideo semper necesse fuit servos Dei paratos esse ad utrumque, nempe ut fideliter docerent morigeros: deinde ut se fortiter opponerent hostibus veritatis, et eorum pervicaciam frangerent. Hanc regulam nunc sequitur propheta: hortatus est Iudaeos ad tyrannidem illam patienter ferendam, quoniam erat iugum Dei: sed quia ex opposito pseudoprophetae iactabant redituros esse elapso biennio, necesse fuit ipsum occurrere. In hoc igitur membro nunc insistit. Et quo plus ponderis habeat doctrina, rursus inducit personam Dei, *Ne decipiant vos,* inquit, *prophetae vestri qui sunt in medio vestri.* Nam quum Ierosolymae haberet Ieremias multos adversarios, diabolus etiam miseros exsules fallebat in Chaldaea. Admonet igitur non

esse credendum illis impostoribus. Quoniam autem per concessionem nominat eos prophetas, qui indigni prorsus erant honorifico illo elogio, postea per contumeliam divinos appellat. Ergo prius nomen refertur ad externam professionem qua se venditabant, quum iactarent se divinitus missos esse perferre Dei mandata. Concedit ergo illis nomen propheticum, sed catachristicos, improprie vel abusive, ut loquuntur: quemadmodum hodie non semper pugnamus de vocibus, et bestias illas, quae non debent numerari inter homines, vocamus tamen praesules, episcopos, praelatos: sic etiam ut saepius iam visum fuit, prophetae liberius loquuti sunt, nec dubitarunt prophetas vocare, qui iam obtinuerunt gradum illum existimationis in populo. Sed ne superbiant fallaci illa iactantia, postea designat illos proprio nomine, *et dicit esse divinos*, deinde vocat *somniatores: Ne attendatis ad somnia vestra.* Alloquitur hic totum populum: erant autem pauci, qui sub specie et colore prophetici spiritus vaticinia proferrent. Sed Ieremias non temere transfert ad totum populum, quod non nisi paucorum erat. Scimus enim diaboli ministros foveri non tantum stulta credulitate hominum, sed perverso appetitu. Mundus enim nunquam fallitur nisi sponte, et homines, quasi devoti essent exitio, accersunt sibi hinc et inde mendacia, et quum nolint decipi, tamen maxime appetunt. Si quis roget an mundus decipi velit, omnes a minimo usque ad maximum clamabunt nihil se magis fugere aut metuere. Interea unde fit ut Satan simul atque signum aliquod dedit, attrahat magnas catervas, nisi quia ad vanitatem natura sumus propensi? Deinde accedit aliud vitium, quod scilicet tenebras luci praeferimus. Non igitur facit iniuriam populo Ieremias, quum dicit cavendum esse a somniis, quae somniabant: quanquam istud מחלמים quidam accipiunt transitive, quoniam est in הפעיל, et hic debuerat scribi מחלימים potius: sed poterit etiam sumi in neutro genere. Quidquid sit, sensus prophetae minime ambiguus est, quia imputat omnibus Iudaeis quod inanibus somniis fallantur, neque posse culpam reiici in paucos impostores, quoniam omnibus commune sit illud vitium. Et emphaticum est pronomen אתם, vos, inquit, somniatis: nam opponit haec falsa somnia vaticiniis. Scimus enim Deum olim patefecisse suam voluntatem vel per visiones, vel per somnia. Erant igitur somnia quaedam divina, quorum Deus ipse erat autor. Sed hic ostendit populum sibi fabricare omnes illas imposturas, ita ut nihil iuvet obtendere prophetas esse Dei interpretes, et referre quod somniarunt. Multum enim interest, somnietne quispiam ex suo cerebro, an etiam Deus in somno patefaciat quod pro oraculo habendum est. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sequitur,

9. *Quoniam fallaciter* (vel, in mendacio) *ipsi prophetant vobis in nomine meo, non misi eos, dicit Iehovah.*

Confirmat suam sententiam ratione, quod scilicet non vocati currant, sicuti vidimus cap. 23. Repudiat igitur illos pseudoprophetas, quoniam non loquantur ex ore Dei. Sed fuit valde obscurum discrimen, quum magnifice proferrent nomen Dei, et profiterentur se nihil in medium adducere nisi quod ab ipso didicissent. Caeterum, ut alibi diximus, nemo nisi volens et sciens potuit falli. Deus enim nunquam fideles suos destituit spiritu discretionis, modo ex animo et sincere se docendos offerant veris eius et legitimis servis. Et tunc debebant Iudaei examinare omnes doctrinas, et omnia vaticinia ad regulam legis. Quod si lex illis fuisset difficilis intellectu, quemadmodum iam dixi, debebant a Deo petere spiritum prudentiae et discretionis. Ergo non frustra Ieremias derisit quidquid iactabant pseudoprophetae ad famam et plausum populi captandum, quia non erant divinitus missi vel approbati. Sic etiam hodie quisquis certo discernere volet inter varias doctrinas quibus mundus agitatur, imo concutitur, se non difficulter expediet, modo offerat se Christo discipulum, et coniungat legem et prophetas simul cum evangelio, et hac amussi utatur ad probandas omnes doctrinas: interea non confidat proprio acumini, sed subiiciat se Deo, et petat ab ipso spiritum iudicii et discretionis. Interea notandum est hac una ratione satis superque refelli pseudoprophetas, dum ostendimus non esse missos a Deo. Convincimus autem eos vanitatis, si doctrina eorum pugnet cum evangelio et cum lege. Quidquid sit, principium hoc tenendum est, nullos esse audiendos nisi qui ostendunt se afferre a Deo mandata, et instructos esse eius verbo. Diximus alibi, ut quis censeri debeat missus a Deo, primo necessarium esse ut sit rite vocatus: deinde ut exsequatur fideliter munus suum. Nam quisquis se ingeret absque mandato Dei etiamsi vere et pure loquatur, tamen non meretur nomen prophetae aut doctoris. Deinde vocatio ipsa per se non sufficeret sine fide et integritate. Sed hoc loco praecipue insistit Ieremias in 2. capite, nempe quod non loquantur ex ore Dei qui populo tam brevem reditum pollicebantur. *Prophetant* igitur *fallaciter*, inquit, *in nomine meo:* quare? *quia non misi eos.* Sequitur,

10. *Quia sic dicit Iehovah, secundum mensuram* (nam מלאת accipitur metaphorice pro mensura: sed adhuc aspera esset loquutio, ideo simplicius vertendum est) *quia ubi impleti fuerint in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, et suscitabo super vos sermonem meum bonum, ut reducam vos ad locum hunc.*

Ad refutationem somniorum, quibus falsi prophetae populum inebriaverant, iterum repetit quod dixerat, nempe finem exsilii non prius esse exspectandum, quam elapsis 70 annis. Et haec ratio docendi observatu digna est, quia veritas Dei semper valebit ad discutiendas omnes nebulas quibus Satan non desinit involvere puram doctrinam. Quemadmodum ergo ante vidimus, quum populus imbutus est aliquo errore, fortiter esse resistendum: ita etiam nunc videmus quibus armis pugnare debeant omnes servi Dei, ad evertendas omnes fallacias, quibus impetitur pura doctrina, nempe opponant verbum. Hinc enim rationem nobis suo exemplo praescribit Ieremias. Loquutus est de falsis prophetis, admonuit non esse illis credendum: sed quoniam poterant adhuc vacillare multorum animi confirmat suam sententiam, quod scilicet non fuerint divinitus missi, quia Deus nunquam varius est, neque instabilis, neque secum pugnat. Praefixit autem 70 annos vestro exsilio. Quisquis ergo labefactare conatur illam doctrinam, professus est et apertus hostis Dei. Nunc tenemus prophetae consilium. *Ubi* ergo *impleti fuerint* 70 *anni*. Propheta hic fraenum iniicit Iudaeis, ne ante tempus festinent: deinde spem etiam facit reditus, modo quiescant usque ad terminum a Deo praefixum. Duo igitur sunt membra huius sententiae, nempe populum male sibi consulere si festinet, ac sibi reditum promittat ante annos 70, deinde illo tempore finito spem reditus certam fore, quia Deus ita promiserit. Addit, *Et excitabo super vos sermonem meum bonum*. *Bonum sermonem* nominat qui poterat laetitiam afferre Iudaeis.. Nam sermo Dei etiam si exitialis sit incredulis, non tamen mutat naturam, semper bonus manet: atque ideo dicit Paulus evangelium esse mortiferum odorem multis, sed tamen suavem esse odorem illum coram Deo, quia transferri debet in eorum culpam qui pereunt, quod non percipiunt fructum ex doctrina evangelii in suam salutem. Sermo igitur Dei semper bonus est: sed refertur hoc elogium ad ipsam experientiam, quum scilicet Deus re ipsa demonstrat se esse propitium. Et brevior definitio potest dari, quod bonus sermo promissiones denotet, quibus Deus testatur paternum suum favorem. Rursum alibi vidimus minas vocari malum sermonem: Quomodo? non potest quidem quadrare hoc nomen sermoni Dei, ut nuper dictum est: ex sensus tamen nostri aestimatione vocatur malus sermo Dei, qui minatur exitium, quemadmodum dicit, *Ego sum qui creo bonum et malum*. Et disputatio haec prope supervacua est: si tenemus Deum voce mali percellere incredulos metu, nunc vero prophetam nihil aliud velle quam Iudaeis testari Dei gratiam: et ideo dicit experientia sensuros esse, non frustra Deum fuisse pollicitum quod iam ante retulit. Dicitur autem Deus *excitare sermonem suum*, ubi eius effectum producit ante oculos, quia ubi Deus tantum loquitur, et res ipsa nondum apparet, videtur quodammode iacere sermo, et esse inutilis. Atqui per 70 annos Iudaei nihil aliud concipere poterant, quam Deum esse infestum, et ita assidue terreri. Iacebat enim quasi otiosa promissio, quoniam effectus nondum patebat. Dicitur ergo Deus *sermonem suum excitare*, dum probat se non frustra aliquid fuisse pollicitum. Summa est, vaticinium quod retulit Ieremias, non esse vanum: quod si non statim hoc agnoscat populus, tamen Deum tandem, ubi tempus advenerit, re ipsa probaturum quam non fallat suos, vel lactet ipsos vana spe ubi aliquid promittit. Et se ipsum explicat propheta, nempe *ut reducat ipsos in patriam*. Hic enim bonus erat sermo, nempe promissio liberationis, sicuti sermo, quoad sensum populi, malus erat, et acerbus, et durus, quum Deus minatus fuerat se abdicaturum reprobos. Sed hoc accidentale est, quemadmodum dixi, ut sentiant homines sermonem Dei sibi esse malum vel adversum. Provenit enim hoc ex ipsorum culpa, et non ex natura verbi. Sequitur,

11. *Quia ego cognosco cogitationes meas, quas ego cogito super vos, dicit Iehovah, cogitationes pacis, et non in malum: ut dem vobis finem, et exspectationem.*

Confirmat pluribus verbis eandem sententiam, quia difficile erat collapsos animos erigere. Laborat enim semper mundus his duobus extremis vitiis, vel quod sese demergit in desperationem, vel se nimium attollit stulta superbia. Nulla, inquam, moderatio nisi ubi reguntur homines Dei spiritu, et recumbunt in eius sermonem, quia dum sibi fingunt vanas spes, statim rapiuntur supra nubes, volitant huc et illuc: denique putant se posse coelos transscendere, hic est excessus in vana et stolida hominum fiducia. Ubi autem deiecti sunt, tunc prorsus expavefacti concidunt, imo attoniti et exanimes carent omni sensu, non admittunt quidquam solatii, non possunt gustare quidquid promittit Deus. Et uterque morbus facile perspici potuit in Iudaeis. Vidimus quantopere laboraverint prophetae, ut illorum fastum et arrogantiam prosternerent. Ridebant enim omnes minas: securi semper manebant, quamvis Deus quasi armata manu, et gladio stricto ostenderet certam perniciem, tamen nihil eos movebat. Et quum iam tracti essent in exsilium, tamen nimium creduli erant, quum pseudoprophetae illis promitterent celerem reditum: interea quum Deus per servos suos se ostenderet fore illis placabilem, et finitis 70 annis se eorum liberatorem fore, erant surdi ad haec omnia, imo respuebant cum magno fastidio illas promissiones, Quid? Deus, scilicet, suscitabit mortuos! quemadmodum videmus apud Ezechielem.

Haec igitur ratio est cur propheta nunc prolixe concionetur de futura redemptione, quia difficile hoc erat persuasu Iudaeis. Nam quamvis putarent se paulo post redituros in patriam, non tamen poterant moram ferre, quum Deus tolerantiam ipsis praeciperet: interea nimium, ut diximus, audaces erant quum pseudoprophetae eorum animos inflaverant vana fiducia. Dicit igitur, *Ego novi cogitationes quae cogito super vos.* Quod quidam existimant Deum hic sibi vendicare tanquam proprium, omnia futura praescire, alienum est a prophetae sensu: est potius tacita antithesis inter certum Dei consilium, et vanas imaginationes quibus se ipsos ludebant Iudaei. Eodem sensu dicitur apud Isaiam (55, 9), Quantum distant coeli a terra, cogitationes meae distant a cogitationibus vestris, inquit Dominus. Solebant enim perperam Deum metiri ex proprio sensu. Nam quum aliquid promissum fuerat, disputabant apud se an illud firmum esset, et circumspiciebant huc et illuc. Ita non ratiocinabantur nisi ex proprio cerebro. Deus ergo ipsos obiurgat, et ostendit quam praepostere id faciant, et dicit *cogitationes suas magis esse remotas ab eorum cogitationibus quam coelum a terra.* Sic etiam hoc loco, tametsi non exprimitur utrumque membrum: tamen non alio tendit propheta, quam ut Iudaei se permittant Deo, et non appetant nimium esse arguti, ut intelligant quomodo hoc vel illud fieri possit, sed statuant quod Deus decrevit non posse mutari. Interea notandum est, Deum hic non loqui de arcano suo et incomprehensibili consilio. Nam quaenam sunt cogitationes de quibus nunc agit Ieremias? nempe liberatio postquam tempus impletum esset, quia pollicitus fuerat Deus tunc se fore propitium ecclesiae suae. Videmus ergo hic non esse movendam quaestionem de arcanis Dei consiliis, sed simpliciter agi de sermone illo, qui iam innotuerat Iudaeis, vel de vaticinio Ieremiae, quo praedixerat 70. annis Iudaeos fore exsules, et tandem sensuros poenam illam fuisse parvam duntaxat castigationem, quia esset temporalis. *Novi* ergo *cogitationes meas.* Sed interea oblique perstringit Iudaeos, quod non conciperent spem salutis, quia non cadebat hoc sub ipsorum sensus. Docet igitur hanc esse veram sapientiam, nos Deo subiicere et permittere: et si non assequimur eius consilium, quietis animis esse exspectandum, donec maturum tempus advenerit. Dicit esse *cogitationes pacis,* hoc est, cogitationes benevolentiae. Pax enim, quemadmodum saepe dictum fuit, accipitur pro felicitate, ut nuper: In pace Babylonis erit vobis pax: hoc est, si prospere fuerit Babyloniis, eritis participes eiusdem fortunae. Ita etiam hoc loco Deus pronuntiat *cogitationes suas esse pacis,* quia vellet re ipsa et effectu monstrare paterno se esse affectu erga populum. Postea adiungit, *ut dem vobis finem et exspectationem.* Per אחרית, quod significat Hebraeis postremum, hic finis intelligi debet: quasi diceret non esse habendum pro aeterno interitu, quod populus in alienam terram raptus fuerit. Nam haec non levis erat tentatio, quum Iudaei privati essent terra illa quae erat quies et haereditas Dei: perinde enim erat ac si resecti fuissent ab omni spe. Erat igitur externa quaedam species abdicationis, abdicatio autem erat etiam species mortis. Sed hic pronuntiat Deus se finem impositurum exsilio, ut sit temporale. Unde colligitur populum non periisse quum eiectus fuit in exsilium, sed castigatum leniter fuisse Dei manu. Addit, *exspectationem,* pro quo Hieronymus vertit patientiam, sed nimis coacte. Neque vero dubium est quin hac secunda voce melius et clarius expresserit propheta quod volebat per vocem אחרית, nempe finem optatum. *Dabo* igitur *vobis finem,* ut scilicet illis promissionibus fruamini, sicuti optatis et exspectatis, hoc est, debetis hoc sperare, quum Deus ita promiserit. Hic finem faciam.

12. *Et invocabitis me, et ibitis: et orabitis me, et exaudiam vos.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, nempe quod Iudaei postquam defuncti fuerint poena divinitus imposita, tandem redibunt in patriam, et sentient Deum misericordem, unde colligere licebit castigationem exsilii fuisse illis utilem. Hoc quidem iam satis aperte exposuerat proximo versu, sed modum nunc exprimit, quod scilicet invocabunt Deum. Quanquam utitur duobus verbis, *invocabitis me, et orabitis,* inquit. Verbum quod interponitur והלכתם omnes fere referunt ad rectum vitae cursum, quasi diceret propheta eos, qui prius vagati fuerant post suas concupiscentias, ambulaturos in via Dei, hoc est, in lege. Sed videtur mihi coacta expositio. Non dubito igitur quin propheta hic tacite perstringat socordiam populi, qui non statim agnovit se castigari Dei manu, ut mature resipisceret. *Ire* ergo vel ambulare tantundem valet, meo iudicio, ac si dixisset: Postquam pertuleritis non unius tantum anni exsilium, sed 70, tunc incipietis sapere. Fuit haec non tantum pigrities, sed stupiditas, quod non fuerint subacti Dei ferulis, ut ipsum invocarent. Sed quoniam tam rudi erant et praefracto ingenio, propheta hic breviter admonet opus esse multis annis ad ipsos domandos, quia non sufficerent viginti aut triginta. Nunc ergo intelligimus consilium prophetae, quantum ad verbum הלך, quod est ambulare. Summa est igitur, postquam profecerint in Dei ferulis, tunc venturos esse supplices, ut deprecentur iram eius. Additur autem promissio, *quod Deus ipsos exaudiet.* Videri tamen posset etiam in priore membro Deus promittere conversionem: et

certe poenitentiae fructus est oratio, quae nascitur ex fide. Poenitentia autem est donum Dei. Iam non possumus rite et pure invocare Deum, nisi spiritu sancto duce et magistro. Ille enim est qui non tantum verba dictat, sed etiam gemitus format in cordibus nostris. Et ita Augustinus accipit contra Pelagianos, dum probat non esse in arbitrio hominis vel converti vel orare. Frustra enim Deus promitteret quod esset in potestate hominis, inquit. Haec autem est promissio, *orabitis*. Sequitur ergo nos non proprio carnis impulsu orare, sed quum spiritus sanctus corda nostra dirigit, et quodammodo orat in nobis. Ego tamen nescio an propheta tam subtiliter loqui voluerit. Ex aliis locis scripturae probare facile est nostrum non esse Deum precari nisi nos spiritu suo praeveniat. Sed quoniam posset de hoc loco moveri controversia, malo simplicius accipere, quod *scilicet Deus exaudiet*, ubi ipsum precari inceperint, sed interea ostendit non fore tam brevi temporis spatio, quoniam scilicet fere erant indomiti, neque poterant resipiscere nisi post multos annos. Sequitur,

13. *Et quaeretis me, et invenietis, quia quaeretis in toto corde vestro.*

Idem aliis verbis confirmat: neque tamen supervacuus est sermo, quemadmodum heri diximus: quia sicut pervicaciter Iudaei respuerant omnes minas, sic difficile ipsis erat percipere aliquem gustum bonitatis Dei ex promissionibus. Haec igitur ratio est cur propheta pluribus verbis insistat in hoc capite. Quaerendi verbo metaphorice significat preces et vota, quemadmodum proximo versu dictum fuit. Et Christus etiam, quum suos discipulos ad orandum hortatur, dicit, Quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis. Non dubium est quin illic agat de precibus, tamen alios loquendi modos usurpat, quos sumit a vulgari consuetudine. Quaerimus enim quod nobis utile est. Quaerendi autem ratio, ubi opus habemus Dei gratia, non alia est quam precari. Dicit igitur propheta, *Tunc quaeretis me*, *et invenietis*, Quanquam autem Israelitas alloquitur, debet extendi haec doctrina ad totam ecclesiam, sicuti passim Deus testatur se exorabilem fore omnibus qui ad ipsum confugient. Sed quoniam hypocritae satis sunt clamosi, et videntur sanctos ipsos superare zeli ardore, si tantum spectetur externa professio, addit propheta, *quoniam quaeretis me in toto corde vestro*. Neque enim dubium est quin Iudaei millies singulis annis ingemuerint, quum tam duriter premerentur a Chaldaeis. Patiebantur enim omnes contumelias, deinde nihil erat ipsis tutum vel salvum. Necesse igitur fuit, nisi essent plus quam ferrei, ipsos concipere aliquas preces. Sed ostendit Deus nondum fore maturum tempus, donec preces eorum nascantur ex serio affectu. Hoc intelligit per *totum cor*. Certum quidem est, nunquam toto corde converti homines ad Deum, neque etiam totum cor unquam ita esse addictum studio precandi, ut deceret: sed propheta cor totum opponit duplici. Non ergo hic intelligitur perfectio, quae nulla posset reperiri in hominibus, sed duntaxat integritas vel sinceritas. Nunc tenemus summam verborum prophetae, nempe Iudaeos, ubi serio ad Deum confugere inceperint, sensuros ipsum propitium, modo id faciant recto affectu, et non simulato: deinde hoc non fore tam cito, quia maior erat ipsorum durities et obstinatio, quam ut tempore exiguo resipiscerent. Ideo admonet Deus opus esse pluribus malis, ut tandem flectantur, et exuant illam pervicaciam, cui nimium fuerant dediti. Haec autem tota doctrina ut nuper attigi, accommodari debet in usum ecclesiae. Promissio enim haec extenditur ad omnes pios, quod ubi in suis miseriis Deum invocaverint, ipsos exaudiet. Et videtur sumpsisse Ieremias ex Isaia hanc sententiam, Simulatque invocaveris me, inquit Isaias (58, 9), ego te exaudiam: antequam verba feceris, habebo manum extentam. Et notanda est circumstantia, alloquitur enim propheta Iudaeos, qui miserrime oppressi erant. Sciamus ergo sermonem hunc proprie dirigi ad calamitosos, qui videntur Deum habere adversum et infestum: et illud est opportunum etiam tempus, cuius fit mentio a Davide, Psalmo 32. Hic etiam locus docet non esse mirum si Dominus ingeminet sua flagella, neque statim nobis ignoscat, quia non tam sumus flexibiles, ut primo quoque die ad ipsum redeamus. Ergo cogitur nostra contumacia diutius nos castigare: et tamen haec promissio tenenda est, etiam si sero resipiscamus, Deum tamen semper fore nobis exorabilem, modo ne sibi hoc praetextu indulgeant reprobi in suis vitiis, quemadmodum videmus iocose profanos homines illudere Deo, et ita sceleste abuti paterna eius tolerantia. Cavendum est igitur ne peccator thesaurum vindictae sibi accumulet, si exspectet usque ad finem vitae. Caeterum, spes tamen haec proponitur his qui diu obtorpuerint in suis peccatis, si tandem veniant quamvis sero, tamen venturos opportune, quia Deus ipsos exaudiet. Sed diligenter observanda est haec exceptio, Deum non fore propitium nisi quaesitus fuerit ex toto corde, hoc est, sincero affectu. Ita non est quod miremur aures eius saepe clausas esse votis nostris, quia tantum simulamus nos ipsum quaerere: nulla vero interim sinceritate nos esse praeditos, ex vita apparet. Nunc sequitur,

14. *Et inveniar a vobis, dicit Iehovah, et reducam captivitatem vestram, et colligam* (vel congregabo) *vos ex omnibus gentibus, et ex omnibus locis*

quo expulero vos illuc, dicit Iehovah: et redire faciam vos ad locum e quo expuli vos illinc (abundat).

Nunc ad rem ipsam accommodat propheta quod visus est generaliter dixisse. Ostendit igitur fructum gratiae Dei, postquam reconciliatus fuerit populo, nempe *quod reducet captivitatem ipsorum, et colliget eos ex omnibus locis.* Hoc specialiter Iudaeis dictum fuit, sed superiores duo versus, quemadmodum dixi, generalem doctrinam continent. Dixerat prius, *invenietis me:* nunc autem, *inveniar a vobis,* vel ostendam me vobis. Est tacita antithesis inter occultationem et manifestationem. Deus enim sese quodammodo absconderat tempore exsilii, subito autem illuxit eius facies, et ita se manifestavit patrem, quum ante visus fuisset oblitus populi sui. Proprie autem hic loquitur propheta, quia etiamsi Dominus semper nos respiciat, non tamen vicissim ipsum respicimus: imo putamus procul abesse. Tunc vero demum apparet nobis dum sentimus ipsum gerere curam salutis nostrae. Quum dicit, *ex omnibus gentibus, et ex omnibus locis,* non dubium est quin occurrat dubitationi, quae alioqui obrepere poterat multorum animis, Qui fieri unquam poterit, ut Deus nos colligat, postquam ita sumus dispersi? neque enim data illis certa regio fuerat, in qua simul habitarent, ut species aliqua unius corporis illic appareret: sed disiecti fuerant quasi violento turbine, non secus ac quisquiliae, et Deus ita ipsos dispulerat, ut nulla esset spes collectionis. Quoniam ergo res erat incredibilis, populum ita dispersum colligere, ideo propheta dicit *ex cunctis gentibus, et ex cunctis locis.* Et eodem sensu etiam dicitur in Psalmo (147, 2). Dispersiones Israelis congregabit. Nam quum Iudaei ante oculos statuerent illam horrendam dissipationem, non poterant spem ullam concipere. Videmus ergo ut propheta eos ad bene sperandum hortetur, et iubeat ipsos luctari adversus illam tentationem. Et videtur sumpta esse sententia ex Mose. Nam dicit Deuteronom. 30. Si dispersus fueris per extremas mundi plagas, Deus tamen tuus te colliget. Videmus Mosen diserte illic coarguere populi diffidentiam, si de misericordia Dei et salute sua desperet, quia erit dispersus et laceratus. Ostendit igitur Dei potentiam satis superque valere ad ipsos coniungendos, etiam si disiecti essent ad ultimos coelorum cardines. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hinc etiam colligere licet utilem doctrinam, Deum scilicet mirabiliter ecclesiam suam, si quando distracta fuerit, colligere, ut iterum coalescat in unum corpus, quamvis nomen ad tempus perdiderit et formam ipsam. Et huius rei experimentum aliquod edidit nostro tempore. Quis enim unquam fore putasset quod nunc oculis nostris cernimus? nempe Deum occulta ratione congregaturum esse omnes suos electos, quum tamen ubique horrenda esset vastitas, et nullus esset angulus in mundo, ubi habitarent tres vel quatuor fideles. Videmus ergo non uno duntaxat tempore fuisse impletum hoc vaticinium, sed describi nobis Dei gratiam quam saepius antehac exseruit, et nunc adhuc exserit in congreganda ecclesia. Sequitur,

15. *Quoniam dixistis, Excitabit nobis Iehovah prophetas in Babylone,*

16. *Ideo sic dicit Iehovah regi sedenti super solium Davidis, et toti populo sedenti in hac urbe* (hoc est habitanti: nam יושב hic diversis modis accipitur) *fratribus vestris, qui non egressi sunt vobiscum in exsilium.*

17. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego mitto in eos gladium, famem, pestem: et ponam eos tanquam ficus sordidas* (aut foetidas), *quae non comeduntur prae malitia* (id est, prae amaritudine).

Multi interpretes coniungunt hunc versum superioribus sententiis, quia dixistis, suscitabit, etc. Et videntur non temere ita sentire, quia non male convenit haec causae redditio si longius repetamus quod dixit propheta, nempe reditum Iudaeis minime sperandum esse, nisi completis septuaginta annis. Sed sensus quem ego amplector, magis est probabilis: bis repetitur particula כי: priore loco est causalis, secundo autem est illativa: et ex communi scripturae usu iudicium facient periti et exercitati, hunc genuinum esse prophetae sensum. Dicit igitur nimium desipere captivos, qui sperent finem instare suo exsilio, quia habeant pseudoprophetas, qui ipsis promittant. *Dixistis* ergo *vobis in Chaldaea datos esse prophetas,* et Deum illic misertum esse vestri, quoniam sunt qui vaticinentur de reditu ad breve tempus. Quoniam ergo tam stulte estis creduli, *Ideo sic dicit Iehovah fratribus vestris.* Postea convertet sermomem ad ipsos exsules, et hortabitur ut desinant sponte errare. Sed hic oblique eos coarguit, quod non possunt ferre meliorem fortunam, quam sit residui populi: quasi diceret, Quid sibi vult haec vestra intemperies, quod quum vobis omnes viae sint clausae, et tanta sit victoris potentia ut non possitis digitum tollere nisi eius nutu, ut tamen putetis vos fore liberos post biennium? Certe etiam si antehac fueritis securi, nunc calamitates debuerant vos humiliare. Atqui fratres vestri, qui adhuc videntur esse integri, quoniam habitant Ierosolymae (solus enim ille populus tunc erat superstes) fratres ergo vestri patientur longe atrociora quam vos passi fueritis. Nunc tenemus quo consilio propheta, postquam coepit alloqui captivos, transferat sermonem suum ad regem Zedechiam, et ad Iudaeos qui adhuc domi manebant, vel in patria, nempe ut hinc agnoscant captivi quanta sit de-

mentis reditum sibi promittere, postquam abrepti fuerant in longinquas terras, quum ultima clades immineat tam regi quam populo, qui adhuc quiescebant Ierosolymae. Dicit ergo *Iehovah ad regem, qui sedet super solium Davidis, et ad totum populum qui sedet in hac urbe.* Sedere, quemadmodum dixi, hic sumitur diverso sensu. Rex enim dicitur sedere in solio dum suam dignitatem obtinet: populus autem dicitur sedere dum quiescit vel tranquille habitat in aliquo loco. Nec abs re hic exprimitur nomen regis, quia exsules semper hoc sibi proponere solebant ad spem reditus: Manet adhuc templum, illic colitur Deus: deinde manet regnum: his salvis, non potest actum esse de gente nostra. Salus enim populi continebatur in regno et sacerdotio. Quum ergo sibi obiicerent regiam dignitatem ab una parte, deinde sacerdotium et sacrificia ab altera, simul statuerant non posse fieri quin Deus ipsos paulo post restitueret. Nam promiserat Deus perpetuum fore regnum Davidis quamdiu sol et luna in coelo fulgerent. Nisi igitur exstincto illo splendore, non poterant Israelitae prorsus humiliari: praesertim vero qui tracti fuerant in exsilium ex tribu Iehudah. Nunc tenemus cur expressa fiat regis mentio. Tametsi ergo adhuc sederet rex in solio Davidis, tamen duriorem eius et totius populi conditionem fore affirmat, quam fuerit captivae multitudinis. Dicit, *Persequar eos gladio et fame et peste.* Voluntaria fuerat Iechoniae deditio, quemadmodum alibi vidimus, ideo clementius fuerat exceptus a rege babylonio: tandem urbs expugnata fuit: et quum longa fuisset obsidio, gravius saevitum fuit adversus regem et totum populum, quia Chaldaeos sua pertinacia fatigaverant. Hinc igitur factum est, ut durius actum fuerit cum ipsis. Sed nihil accidit nisi iusta Dei vindicta. Tametsi enim exasperarunt Chaldaeos, non dubium tamen est quin Deus excaecaverit eorum mentes, ut ita accerserent sibi gravius iudicium. Fuit igitur haec poena divinitus illis inflicta: ideo non immerito testatur Ieremias Deum fore autorem harum calamitatum, quia alibi etiam vidimus Chaldaeos fuisse ministros et exsequutores vindictae Dei. Dicit ergo *Iehovah exercituum, Ecce ego persequar:* deinde, *et ponam eos quasi ficus sordidas.* Hic ficus vocat שערים: capite autem 24. vocavit malas, sed eodem sensu. Non dubium vero est quin repetat memoria vaticinium quod illic exposuimus. Propheta enim in duobus canistris viderat ficus, quarum alterae erant suaves gustu, alterae autem amarae: quaesivit Deus, quid vides? dixit, Ficus malas, malas valde, ficus bonas, bonas valde. Postea Deus addidit, Ficus bonae et suaves sunt fratres vestri captivi. Ego enim tandem eorum miserebor, et dabitur illis redeundi libertas. Erunt igitur ficus bonae, tametsi nunc aliud iudicatur, quia putabant se prae illis felices, qui adhuc Ierosolymae degebant. Ficus autem malae et amarae, inquit, populus hic qui superbit, propterea quod non fuerit tractus in captivitatem. Ego enim consumam eos fame, et peste, et gladio, dicebat illic propheta. Nunc ergo iterum commemorat tam Zedechiam regem quam totum populum fore ficus amaras et foetidas, quae non comeduntur prae malitia. Postea addit,

18. *Et persequar eos* (ad verbum est, post eos: persequar eos) *gladio, fame et peste: et ponam eos in commotionem* (vel concussionem) *cunctis regnis terrae, in exsecrationem, et in stuporem, et in sibilum, et in probrum inter cunctas gentes ad quas expulero eos* (vel quo expulero eos illuc),

19. *Propterea quod non audierunt sermones meos, inquit Iehovah, quos misi ad eos per servos meos prophetas, mane surgendo et mittendo: et non audistis, inquit Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet non desinet eos urgere tam peste quam fame et gladio, donec eos penitus consumpserit, quemadmodum habetur in fine illius cap. 24. Postea adhuc quaedam repetit ex illo loco, et tandem quae desumpta sunt ex 28. capite Deuteronomii, et 29. Scimus enim prophetas ex fonte illo legis hausisse summam doctrinae suae: et proprie loquendo nihil novum protulerunt, sed accommodarunt Mosis doctrinam ad usum praesentem, quisque suo tempore. Ergo inter maledictiones legis refertur haec, *Ponam vos in commotionem vel concussionem.* Duobus modis potest hoc nomen exponi, vel quod gentes trepidabunt ad illud triste spectaculum, vel quod caput concutient. Haec secunda expositio, ut alibi dixi, mihi magis arridet. *Ponam* igitur *vos in commotionem*, hoc est, quisquis aspiciet vestras miserias, caput per ludibrium concutiet: quasi diceret, Omnes subscribent iustae Dei vindictae, et eritis ignominiosi etiam apud incredulos. Nemo enim erit qui non agnoscat vos iustissimas scelerum poenas dare. Deinde addit, *in exsecrationem.* אלה est proprie iuramentum, sed accipitur multis locis pro exsecratione, quae interponitur etiam vel subaudienda est quoties iuramus. Sed quoniam saepe homines sese offerunt ad dandam poenam periurii, ideo אלה ponitur pro exsecratione: et intelligitur exemplar exsecrationis, aut formula, quemadmodum alibi exprimitur: et vidimus quo sensu hoc dixerit propheta, nempe quod quisquis volet vel sibi, vel aliis maledicere, vel concipere aliquas diras, ut loquuntur, sumet Iudaeos pro exemplo: Deus tibi maledicat tanquam Iudaeis, vel, Deus depromat suum rigorem in perniciem tuam, sicuti deprompsit contra Iudaeos. Dicit igitur *fore in exsecrationem*, hoc est, fore tam miseros, ut sint quasi in communem for-

mulam iurandi. Postea addit, *et in stuporem:* quemadmodum loquutus est de concussione capitis, ita nunc addit *stuporem* quod gravius est, quod scilicet ubi occurret tale spectaculum, omnes subsistent tanquam attoniti, quia consequi non poterunt quid hoc sibi velit. Ponitur *sibilum*, quemadmodum alibi dicitur fore ipsos משל, fabulam, deinde fore proverbium: ita hoc loco pronuntiat Ieremias ipsos *fore in sibilum*, sicuti loquutus est de concussione capitis. Postremo addit *fore opprobrium* etiam cunctis *gentibus*, quia omnes dignos censebunt clade illa, quantumvis futura sit gravis, ubi scilicet fiet comparatio scelerum cum ipsa Dei vindicta. Sequitur ratio, *quod non auscultaverint Deo*, sed quam non possumus nunc absolvere.

Postquam denuntiavit propheta iudicium Dei tam exsulibus, quam aliis qui residui manebant in patria, rationem subiicit, *quod scilicet non audierint sermonem Dei:* et hoc est crimen gravissimum. Quanquam enim nulla est ignorantiae excusatio coram Deo, quin pereant qui legem non habent: tamen servus, qui voluntate domini sui cognita non desinit tunc quoque proterve se gerere, merito vapulatur in duplum vel triplum. Et quo excellentior est Dei gratia, dum nos dignatur revocare in viam salutis, eo etiam foedior est ingratitudo, si aures claudimus, et respuimus curam illam, quam ostendit se habere de salute nostra. Sciamus ergo nihil minus esse tolerabile, quam reiicere propheticum sermonem. Et notandum est quod sequitur, *nempe sermonem illum fuisse missum per prophetas:* alioqui promptum erat Iudaeis excipere, se non fuisse data opera rebelles Deo, quia multae erant tunc contentiones inter prophetas. Ergo ne tergiversentur hoc colore obducto, dicit sermonem quamvis eius ministri et testes sint prophetae, non minore reverentia esse dignum, quam si angeli e coelis ad nos descenderent. Et hic locus valet ad commendationem externae doctrinae, quam vilipendunt phrenetici homines qui dicunt sufficere arcanum sermonem, hoc est, quidquid somniant. Atqui Deus hoc modo probat fidei nostrae obedientiam, dum nos gubernat manu et opera hominum. Quisquis ergo reiicit fideles doctores ostendit se esse contemptorem ipsius Dei. Haec summa est, quum Deus sermonem definit non oraculum aliquod duntaxat, sed doctrinam, quae deposita fuit apud fidos doctores. Postea adiungit, *Mane surgendo et mittendo.* Metaphora est sumpta ab hominibus sedulis et promptis. Scimus enim Deum non expergisci, neque mutare locum: sed non poterat aliter exprimere paternam suam curam erga populum, quam si diceret sedulo se intentum fuisse ad ipsos monendos: et ita magis inexcusabilis redditur ignavia populi, quod Deus acceleravit, quasi mane surgeret, ut qui labori non parcunt, sed libenter fraudant se aliqua parte somni, ut compleant iter suum. Quum ergo Deus tantam diligentiam in curanda hominum salute demonstrat, eo turpior est segnities si homines ipsi surdi sint, vel non moveantur, maneant denique in sua pigritia. Nunc sequitur,

20. *Et vos audite sermonem Iehovae cuncta captivitas, quam misi Ierosolyma Babylonem:*

21. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israël, ad Achab filium Colaiah, et ad Zedechiam filium Maassiae prophetantes vobis in nomine meo mendacium: Ecce ego ponam eos* (vel tradam) *in manum Nabuchadnezer regis Babylonis: et percutiet eos coram oculis vestris.*

Profert Ieremias speciale vaticinium, sed in confirmationem superioris doctrinae. Idem igitur semper est finis, ne se blanditiis assuefaciant captivi quemadmodum coeperant, sed ut statuant ferendum sibi esse exsilium usque ad annos 70. Caeterum hic de tribus impostoribus loquitur Ieremias: duos simul coniungit, tertii postea fiet seorsum mentio. Dirigit primo sermonem ad omnes captivos, quia nunquam dignatus esset verbum facere in eorum gratiam, qui professi erant Dei hostes, et se diabolo mancipaverant ad fallendum: supervacuum igitur erat erga illos operam consumere. Sed alloquitur totum populum, et simul praedicit quid futurum sit duobus pseudoprophetis, nempe Achab et Zedechiae. Alterum nominat filium Colaiah, alterum filium Maassiae: quia nomen Achab erat tunc in frequenti usu, et nomen Zedechiae ob memoriam pii et sancti regis [1]) erat tunc in pretio apud bonos. Ad tollendum igitur errorem, designat ipsorum genus. Haec autem summa est vaticinii, paulo post venturos esse in iudicium, ut occidantur a rege Nabuchadnezer: erant in exsilio, sed tanta eos dementia corruperat, ut non dubitarent provocare in se iram tyranni, quem sciebant saevum esse et sanguinarium. Ergo Ieremias pronuntiat, quoniam ita populum deciperent, brevi daturos esse poenas, quia Nabuchadnezer eos occidet. Neque tamen dubium est quin privato suo commodo prospexerit Nabuchadnezer: quia dum ad ipsum delati fuerunt, voluit compescere omnem materiam tumultus. Quum enim non cessarent hortari populum ad spem reditus, nisi obviam itum esset, non poterat aliter fieri, quin subinde exorirentur novae turbae. Nabuchadnezer igitur suae utilitati consuluit, ut solent terreni reges. Sed interea fuit minister Dei, quia ludibrio expositi fuerunt illi duo impostores, qui promiserant populo reditum. Mors igitur eorum refutavit ipsorum vanitatem, quia apparuit non esse

[1]) *Hic humani aliquid passus est autor.*

divinitus missos. Verum quidem est, fideles Dei servos saepe crudeliter tractari, imo etiam interfici ab impiis: sed alia fuit ratio in istis duobus. Neque enim convicti fuerunt falsitatis quia infeliciter illis cessit prophetasse, sed quia, quum praeferrent quasi vexillum, et dicerent populum mox rediturum in patriam, illic fuerunt occisi. Videmus ergo non temere praedici a Ieremia quod futurum erat, quoniam ex illorum morte colligere licuit, fuisse meras fallacias quidquid polliciti fuerant, quia fingebant se redituros. Occisi autem fuerunt, et quidem ante illud tempus quod praedixerant populo. Nunc tenemus summam: quod ad verba spectat, dicit, *Audite tota captivitas sermonem Iehovae.* Vult attentos esse Iudaeos, quia si occisi fuissent mille impostores, nunquam tamen abrogata fuisset fides eorum mendaciis, nisi ante tempus Ieremias pronuntiasset quod futurum erat. Sedet igitur hic tanquam iudex, quia etsi iussit eos interfici Nabuchadnezer, tamen satis apparet fuisse divinitus id ordinatum, et quidem ut populus resipiscere disceret. Videmus ergo Ieremiam fuisse ipsorum iudicem, postea Nabuchadnezer fuisse exsequutum quod Deus per os servi sui pronuntiaverat: haec ratio est cur sermonem destinet toti populo. Simul tamen adiungit *a Deo missos fuisse*, ut desinant imaginari fortuitum casum, vel adversam fortunam, et agnoscant iustas poenas sibi inflictas fuisse ob scelera, quum patria fuerunt orbati. Iam quod dicitur, *Dabo eos*, vel tradam, *in manum Nabuchadnezer:* clarius exprimit propheta quod iam dixi, nempe sic occisum iri iussu regis, ut Deus de ipsis statuerit quod volebat fieri. Et causam mortis assignat, ne scilicet Iudaei oculos defigant in consilium regis babylonii: quid spectavit Nabuchadnezer? nempe voluit habere pacatum imperium: videbat periculum esse tumultus si ignosceret duobus istis, qui populum conturbaverant. Ergo ne Iudaei tantum respiciant in consilium regis, Deus hic aliam causam altiorem proponit, nempe quia prophetaverant *in nomine ipsius fallaciter*. Sequitur clarior explicatio:

22. *Et sumetur ab ipsis maledictio apud omnem captivitatem Iehudah, quae est in Babylone, dicendo, Statuat te Iehovah ut Zedechiam et sicut Achab, quos combussit rex Babylonis igne* (vel ustulavit, vel frixit etiam, ut alii vertunt: קלה non tantum significat comburere, sed ustulare, vel paulatim urere, quod idem est. Sed Hieronymus vertit fuisse frictos).

Hic circumstantias notare oportet, quia si tantum loquutus fuisset Ieremias de ipsorum morte, adhuc poterant Iudaei ambigere an divinasset. Caeterum, ubi nunc adiungitur ipsa species supplicii, Ieremias quasi digito ostendit quod adhuc erat incognitum, imo incredibile. Potuit quidem accidere id captivis, ut rex iuberet illos occidi: sed non potuit hoc cadere sub sensum hominis mortalis quod affirmat Ieremias, nempe de frictione, *quod in igne ustulabuntur*. Videmus ergo Deum hic occurrere perversis ingeniis, ut nulla supersit tergiversandi occasio, quum speciem ipsam mortis designat. Sed primo loco dicit, *Sumetur ab ipsis maledictio*, hoc est, formula maledicendi. Ponebat heri אלה iuramentum, nunc ponit קללה. קלל autem est maledicere. Itaque sensus est, fore ipsos in exemplar maledictionis omnibus captivis quum dicent, *Ponat te Deus tanquam Zedechiam et tanquam Achab, quos rex Babylonis ustulavit.* Iterum repetitur causa mortis: et propheta in hoc non temere incumbit: ut oculos populi avertat a propinqua causa, et quae vulgo nota erat, quod scilicet Nabuchadnezer non fuerat passus aliquid turbarum moveri in sua ditione. Ut ergo agnoscant Deum esse autorem huius poenae, ideo dicit,

23. *Propterea quod fecerunt* (vel patrarunt) *flagitium in Israel, et scortati sunt cum uxoribus sociorum suorum, et loquuti sunt sermonem in nomine meo mendaciter: quod* (vel quem sermonem) *non mandaveram ipsis. Ego autem sum cognitor et testis, dicit Iehovah.*

Tenemus quorsum tendat propheta quum assignat causam mortis, ne scilicet Iudaei pro suo captu aestiment quod factum fuerat, sed statuant Deum ultum esse impietatem eorum qui falso praetexuerant eius nomen. Scimus enim semper nos circumspicere huc et illuc, et quum repetimus propinquam causam, negligere, et pro nihilo ducere Dei iudicia. Ergo ut pravitatem hanc corrigat Ieremias, iterum repetit Zedechiam et Achab poenas daturos non regi babylonio, sed Deo ipsi, *quia patraverant flagitium in Israel.* נבלה vertunt rem nefandam, vel abominationem: ego autem libenter accipio pro flagitio, hoc est pro turpitudine vel foeditate. *Patrarunt* ergo *foeditatem.* Postea generi subiicit duas species, *quod scortati sunt cum uxoribus sociorum suorum*, deinde, *quod fallaciter prophetarunt in Dei nomine.* In priore membro videmus quantus fuerit in populo stupor, qui non potuit animadvertere qualis esset eorum vita, qui fingebant se esse Dei testes, ac si essent angeli e coelo delapsi. Potuit quidem eorum scelus occultum esse, sed minime dubium est, quin obstupefacti fuerint Iudaei, quia libenter arripuerant vanas promissiones, quae dabant causam laetitiae. Quum ergo cupidi essent reditus, interea autem vellent quasi invito Deo restitui in patriam, vellent perfringere omnia obstacula suae contumaciae impetu: haec fuit iusta poena, quod sic fuerint excaecati, ut non perspice-

rent quod tamen potuit satis esse manifestum, nempe magnificos istos prophetas scortari, et tantam esse turpitudinem vitae ipsorum, ut certum esset non habere quidquam divinum vel coeleste. Iam adiungitur altera species, nempe *quod prophetaverint fallaciter in Dei nomine.* Fuit hoc crimen atrocius, quia ut Deo pretiosa est sua veritas, sic sacrilegium illud est intolerabile, ubi veritas convertitur in mendacium. Sed quia sic corrupti erant omnium animi, ut nemo vellet aperire oculos, ideo testatur Deus, quamvis scortationes eorum non sint populo cognitae, quamvis non deprehendatur eorum vanitas in falsis vaticiniis, hoc satis esse, *quod sit cognitor et testis.* Est autem hic locus notatu dignus, quia hypocritae, donec sentiant se constrictos coram hominibus, nihil metuunt, imo superbe sese efferunt, quando illis obiiciuntur quae sunt meriti. Quoniam ergo tanta est hypocritis durities et improbitas, ideo necesse est revocare ipsos ad Dei tribunal, ut intelligant posse quidem ipsos centies absolvi coram mundo, sed hoc nihil derogare iudicio Dei. Nunc sequitur,

24. *Et ad Semaiah Nehelamitem dices, dicendo* (sic dices),

25. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, dicendo, Propterea quod tu misisti in nomine meo literas ad totum populum, qui est Ierosolymae, et ad Zephaniam filium Maassiae sacerdotem, et ad cunctos sacerdotes, dicendo,*

26. *Iehovah posuit te* (constituit te) *sacerdotem, pro Iehoiada sacerdote, ut sitis praefecti domus Iehovae super omnem virum insanum* (vel arreptitium) *et prophetantem, ut ponas ipsum in carcerem* (alii vertunt in cippum) *et in compedes* (vel manicas, quod aliis magis placet).

27. *Et tu quare non increpuisti Ieremiam Anathotitem qui prophetat vobis?*

Hic Ieremias vaticinatur de tertio, qui literas scripserat sacerdotibus, et toti populo contra ipsum: deinde expostulaverat cum summo sacerdote, et cum aliis, quod Ieremias impune diu hortatus esset populum ad ferendam longi exsilii moram. Haec igitur summa est: sed de poena videbimus in fine capitis: nolui ulterius verba prosequi, quia non possem hodie absolvere hoc vaticinium. Sumpsi igitur priorem partem duntaxat, nempe quod iste Semaiah non tantum aliorum more populum hortatus esset ad spem reditus, et simul ad aliquid movendum, sed etiam sparserat venenum suum Ierosolymae, et conatus fuerat opprimere invidia Ieremiam, ut occideretur tandem quasi pseudopropheta, et hostis tam legis et templi quam salutis publicae. *Dices* igitur *ad Semaiah*, vel de Semaiah. אל enim utroque modo sumi potest. Nunc recitatur crimen eius: postea videbimus suo loco de poena. Hoc autem fuit crimen, *Scripsisti in nomine meo*, inquit. Si tantum fuisset flabellum crudelitatis, hoc iam nulla venia dignum erat: sed crimen fuit duplicatum, quod ausus est praetendere Dei autoritatem, et iactare se esse quasi eius scribam, quasi assereret dictatas fuisse sibi literas a spiritu sancto, se non proprio impulsu, vel temeritate loquutum: sed Deum non posse ferre tantam licentiam in Ieremia, quod quum assidue concionaretur de longo exsilio, sacerdos tamen ignosceret: deinde in toto ordine sacerdotali nemo se opponeret. Et simul etiam accusat tolerantiam populi. Quod ergo hoc fecit Dei nomine fuit longe gravius, quam si scripsisset instar privati hominis. Dicitur autem scripsisse ad totum populum, ut scilicet turmatim omnes conspirarent contra Ieremiam. Si enim tantum sacerdotibus literas misisset, poterant excipere sibi non esse integrum tam violenter agere contra Ieremiam, quia posset excitari aliqua seditio. Videmus ergo astutiam huius nebulonis, qui tametsi contempsit populum, ut tamen minimi quique adiutores essent sacerdotibus ad saevitiam, et ut fieret omnium conspiratio: ideo totum populum complexus est suis literis. Postea *ad sacerdotem, et omnes sacerdotes.* Nomen sacerdotis in singulari numero accipitur pro summo sacerdote: postea כהנים vocantur non tantum qui genus ducebant ab Aaron, sed etiam omnes Levitae. Erat summus sacerdos, deinde posteri Aaron erant praecipui et quasi collegae summi sacerdotis: Levitae autem minores erant honoris gradu. Sed hic per הכהנים intelligit etiam ipsos Levitas. Sequitur argumentum epistolae, *Iehovah posuit te sacerdotem*, et caetera. Hic insimulat ille impostor Semaiah summum sacerdotem ingratitudinis, quia fuisset suffectus in alterius locum. Probabile enim est tunc adhuc vixisse Iehoiadah, sed fuisse tractum in Chaldaeam cum aliis exsulibus. Quia ergo praeter spem et ante tempus contigerat tanta dignitas summo sacerdoti, eum obiurgat pseudopropheta, quod male agnoscat hoc Dei beneficium, quasi diceret ipsum iniquam mercedem Deo rependere, qui eum in illud summum fastigium evexerat: *Deus*, inquit, *posuit te sacerdotem loco Iehoiadae sacerdotis.* Ita ministri Satanae transfigurant se in angelos lucis: et tamen non possunt tam dextre aemulari Dei servos, quin fraus ipsorum statim patefiat. Multum enim astutia distat a recto et legitimo consilio. Deus instruit servos suos consilio et prudentia: Satan autem dolis et astu praeditus est. Ergo tametsi primo intuitu appareat aliquod artificium in epistola pseudoprophetae, tamen ex re ipsa colligitur, falso praetendi Dei nomen, falso in medium proponi quod suffectus fuerit summus sacerdos in locum Iehoiadae. *Iam ut sitis*, inquit:

compellat initio summum sacerdotem, sed postea simul comprehendit etiam alios: *ut sitis custodes domus Dei*, vel ut sitis praefecti. Etsi enim summa potestas erat penes unum sacerdotem, quia tamen non poterat unus subire omnia onera, necesse fuit alios etiam coniunctis studiis ipsum iuvare. Haec ratio est cur Semaiah non tantum dicat summum sacerdotem praefectum fuisse templo Dei, sed postquam locavit eum in supremo gradu, simul addat socios. Dicit *adversus omnem virum:* משגע vertit Hieronymus arreptitium, et non male meo iudicio. Proprie משגע significat insanum: sed hoc nomen impositum fuit falsis doctoribus, qui iactabant se esse quasi enthusiastas, hoc est, divina inspiratione correptos, ut non loquerentur ex proprio sensu. Hoc apparet ex nono capite Hoseae (v. 7), ubi dicit populum tandem agniturum prophetas, qui ipsis blanditi fuerant, fuisse vesanos, et viros spiritus fuisse amentes. Concedit illis utrumque nomen, quod fuerint prophetae et viri spiritus, hoc est, spirituales: sed demonstrat fuisse titulo tenus solum, non autem re ipsa. Nam prophetae vocati sunt viri spiritus, quia Deus afflabat ipsos suo spiritu. Iam impii, quum odiose vellent gravare veros prophetas, vocabant etiam arreptitios. Nam ita loquuntur qui erant cum Iehu, dum venit propheta ad ipsum ungendum, Quid sibi vult vesanus iste? etiam ponitur hoc nomen משגע: et probrose vocant arreptitium, qui tamen arcano spiritus afflatu loquutus fuerat. Sed ita impii rapiunt ad Dei contemptum quidquid reperitur in scriptura. Nam, sicuti dictum est, necesse fuit discernere inter veros Dei servos et titulares: quum multi gloriarentur se esse a Deo vocatos, et tamen impostores essent. Deus ergo vocavit illos vesanos et arreptitios. Iam quid impii? transferunt hoc probrum in legitimos Dei servos. Hoc autem loco iterum Semaiah dicit Ieremiam esse arreptitium, qui falso obtendat Dei nomen, et qui prophetet mendaciter. Adiungit, *ut ponas eum in carcerem*, id est, coniicias in carcerem, vel cippum, ut alii vertunt: postea, *in manicas*, hoc est, ut eum constringas, donec fuerit cognitum de eius impietate, ut tu eum in carcere detineas. Porro credibile est summos sacerdotes hoc iurisdictionis sibi sumpsisse in rebus confusis. Haec sententia quidem ducta est a bono principio. Nam Deus semper voluit bono ordine gubernari suam ecclesiam: ideo praecepit in lege (Deut. 17, 8), ut si qua exorta esset disputatio, vel quaestio, ut summus sacerdos esset iudex: sed quum hic fit carceris mentio, et manicarum, certe illud est praeter legem: ideo mihi credibile est fuisse hoc additum ad legem Dei, quum res essent turbatae, et status esset incompositus apud Iudaeos. Unde autem origo mali? nempe ex inscitia et desidia sacerdotum. Debebant esse angeli Dei exercituum, Legis interpretes, debebat peti doctrina ex eorum ore. Atqui erant canes muti: imo sic desciverant, ut nihil prorsus esset in ipsis sacerdotale: obliti erant legis, nulla apud eos vigebat religio. Quum ergo ipsi cessarent in officio, necesse fuit admittere alios prophetas. Et quemadmodum alibi diximus, fuit illud accidentale, ut Deus passim excitaret prophetas e media plebe. Oportuit quidem semper esse prophetas in veteri ecclesia: sed Deus sumpsisset eos ex Levitis, nisi consulto vellet eos infamia damnare coram toto populo, quum ipsos quoque bubulcos crearet prophetas, quemadmodum vidimus de Amos. Quum ergo passi essent sacerdotes transferri propheticum munus ad alios vulgares, excogitata fuit nova ratio, ne id fieret cum ipsorum iactura: quemadmodum in papatu scimus episcopos non alia ratione fuisse praefectos ecclesiae, nisi ut essent pastores et doctores. Quid autem poterant asini illi, quos scimus ut plurimum esse prorsus expertes omnis liberalis doctrinae? Quid fecissent etiam homines profani, et addicti suis delitiis et voluptatibus? denique quid fecissent et aleatores et lenones, ut omnes fere sunt papales episcopi? Ergo necesse fuit concedere rabulis et monachis has partes, Vos docebitis: quia suggestus vobis resignamus. Sed retinuerunt interea sibi iudicium: si qua controversia suborta esset, non poterant quidem vel rabulae illi qui clamitabant, vel mutae bestiae per se iudicare, quia alteros impediebat inscitia, alteris negata erat potestas. Quomodo autem episcopi damnarunt olim haereticos? et adhuc hodie damnant? nempe si quis erat Carmelita, advocarunt Franciscanos in iudicium: si quis erat Augustinianus, vocati sunt Dominicani. Nam, quemadmodum iam dixi, nihil fuit vel ingenii vel prudentiae in illis bestiis. Sed tamen retenta fuit quaedam maiestas penes episcopos, vel vicarios, qui proferrent sententiam haereticos damnando. Ita etiam probabile est factum fuisse in veteri populo, nempe accersitos fuisse eos qui munus propheticum obtenderent, idque autoritate summi sacerdotis, praetextu legis, sed non sine aliqua adventitia corruptione, quia scilicet neque compedes, neque manicas Deus tribuerat sacerdotibus, ut hoc modo compescerent, si qui turbarent vel corrumperent puram doctrinam. Sed quae supersunt differam in proximam lectionem.

Vidimus proxima lectione summam huius epistolae quam scripserat Semaiah ad summum sacerdotem. Reprehendebat eius segnitiem, quod non compesceret Ieremiam pro iure et ratione officii sui. Habuit hoc aliquid coloris, sed falsum erat principium quod sumebat, nempe Ieremiam praetexere Dei nomen, quum tamen non esset missus, neque haberet mandatum prophetandi: hoc, sicut dixi, falsum erat. Ergo merito nunc contra ipsum

insurgit propheta, et denuntiat quam meritus erat poenam. Sequitur ergo,

28. *Nempe quia misit* (vel quia ideo, ad verbum, quia ob id, vel propterea) *ad nos in Babylonem, dicendo, Longum est* (tempus exsilii): *aedificate domos et habitate, plantate hortos, et comedite fructum eorum.*
29. *Legerat autem Zephania epistolam hanc in auribus Ieremiae prophetae.*

Crimen obiicitur Ieremiae quod captivis induxerit torporem, ut abiecta spe liberationis patriam contemnerent. Atqui longe alio tendebat prophetae consilium, ne festinando anteverteret populus Dei promissiones, interea vero fiduciam suam protraheret usque ad finem praefixum. Quia duae causales particulae hic ponuntur, כי על כן, sic vertunt quidam interpretes, Quia ob hanc causam, nempe ut sibi acquireret prophetae nomen. Simplicior tamen sensus est, causam reddit cur segnitiem sacerdoti exprobret Zephania, nempe propterea quod captivos assuefecerat ad tolerandum exsilium. Odiose vero premit sanctum virum, quasi ex longa mora securitatem attulerit. Dixerat quidem Ieremias longum adhuc tempus restare: sed haec praecisa loquutio, *longum est*, aliud sonat, ac si vellet Ieremias oblivione sepelire reditus fiduciam: quia stultum esset tamdiu languere. Sequitur, *Legerat autem.* Praeteritum enim plusquamperfectum hic melius convenit, quia per parenthesin versus hic inseritur, ut dubitationi occurrat propheta, quae alioqui obrepere poterat. Ostendit ergo unde sibi innotuerit vaticinium, quia unus fuerat ex auditoribus dum recitabatur epistola. Probabile autem est, sacerdotem data opera vocasse Ieremiam, ut alio accusante reus fieret. Quidquid sit, voluit sanctum virum obiicere populi odio, vel potius furori: quo maiori laude digna fuit Ieremiae constantia, dum intrepide refutavit eorum omnium arrogantiam, quibus propositum erat vi et tyrannide opprimere Dei veritatem.

30. *Et fuit sermo Iehovae ad Ieremiam, dicendo,*
31. *Mitte ad totam captivitatem dicendo, Sic dicit Iehovah de Semaiah Nehelamita, Propterea quod prophetavit vobis Semaiah quum ego non miserim ipsum, et confidere vos fecit super mendacio:*
32. *Ideo sic dicit Iehovah, Ecce ego visitans* (id est, visitabo) *super Semaiah Nehelamitam et super semen eius, non erit illi vir qui habitet in medio populi huius: et non videbit bonum quod ego faciam populo meo, dicit Iehovah, quia aversionem* (vel defectionem) *loquutus est contra Iehovam.*

Praecise denuntiat Ieremias impostorem illum non impune laturum, quod ita ausus fuisset falso Dei nomen obtendere, et ex professo movere bellum contra Ieremiam. Hic ergo non longa disputatione utitur propheta, sed potius ex efficacia spiritus simpliciter pronuntiat quid futurum sit. Sustinet enim personam ipsius Dei, quia missus fuerat tanquam praeco, qui promulgaret hoc iudicium. Haec igitur causa est brevitatis, quia nulla debuit esse disceptatio, quum impostor ille ex opposito sese efferret, nec dubitaret labefactare apertam Dei veritatem, et quae sancita fuerat satis multis testimoniis. Haec autem summa est, Semaiam non visurum esse gratiam Dei, nec quenquam fore superstitem ex eius progenie. Fuit autem, ut satis notum est, haec maledictio sub lege, non relinquere ullum semen. Hanc igitur poenam denuntiat Ieremias Semaiae, quod nemo ex eius posteris superstes erit, sed orbus morietur. Deinde excludit eum a fruitione beneficii, quod Dominus statuerat populo suo praestare: volebat ipse ante biennium redire in patriam: Ieremias iubebat populum ferre patienter exsilium usque ad septuaginta annos, illud erat tempus liberationis. Quum ergo tempus legitimum contemneret Semaiah, ideo privatus fuit conspectu illius beneficii. Additur etiam ratio: primum quod abusus fuerit Dei nomine: *Prophetavit, et non miseram ipsum,* inquit Deus: secunda ratio est, quod deceperit populum inani fiducia. Mendacium per se dignum erat gravi poena, sed quum esset exitiale toti Dei populo, accessit gravius crimen, ideo dignum etiam poena duplici. Videmus autem ut pro nihilo ducat Ieremias se fuisse damnatum a Semaiah: retinuit enim gradum suum, quia tametsi impostor ille conatus fuerat evertere eius autoritatem, loquitur tamen propheta ac si esset integer, et si nunquam fuisset laesus, vel tactus ulla calumnia. Hanc animi magnitudinem debent retinere omnes pii doctores, ut despiciant tanquam e sublimi omnes improbos, et eorum garritus et maledicentiam, et pergant in cursu suo, tametsi petulanter contra insurgant Dei contemptores, et conviciis eos lacerent vel obruant. Hoc ergo prophetae exemplum imitentur quicunque volunt operam suam Deo et ecclesiae impendere, ne scilicet animis debilitentur, quum vident sibi esse cum improbis certamen. Iubetur autem Ieremias scribere ad omnes captivos: neque enim dignus erat Semaiah qui obiurgaretur, sed Deus consuluit publicae saluti exsulum, ubi eos admonet quid futurum sit. Probabile quidem est hoc vaticinium caruisse fructu, donec ipso eventu cognitum fuit Ieremiam non temere ita fuisse vaticinatum. Donec igitur mortuus est Semaiah, et quidem in orbitate, quum nullus esset ei successor, populus contempsit quod praedictum fuerat. Atqui tandem coacti fuerunt aliqui agnoscere Ieremiam non loquutum fuisse ex proprio sensu, sed instructum fuisse Dei mandato: quoniam Deus re ipsa

complevit quod per os prophetae sui praedixerat. Sequuntur duae illae rationes cur Deus poenam Semaiae infligere statuerit: prior est quod sine vocatione sibi arripuerit prophetae officium et munus. Et hinc colligimus, quod antea saepe visum est, perverti ordinem divinitus constitutum ubi quispiam se ingerit absque mandato. Sciamus ergo neminem debere censeri inter legitimos doctores, nisi qui in re ipsa monstrabit se esse divinitus vocatum. Dixi autem iam pluribus locis duas esse vocationis partes: nam vocatio interior praecipua fuit quum status ecclesiae esset confusus, ex quo sacerdotes abiecerant curam docendi, et desciverant prorsus ab omni ordine. Quum ergo ecclesia iam esset incomposita, Deus adhibuit remedium extraordinarium prophetas excitando: sed ubi ecclesia rite constituta est, nemo potest iactare se esse vel pastorem, vel ministrum, vel prophetam, nisi qui vocatus est etiam hominum suffragiis. Caeterum, quoniam fusius hac de re disserui in caput vigesimum tertium, ideo nunc leviter tantum attingo. Quod attinet ad praesentem locum, ubi exprobrat Deus Semaiae quod sese ingesserit non vocatus, intelligit protulisse sua somnia, quum nullo mandato esset praeditus: tunc enim specialis fuit prophetica vocatio. Ergo Semaiah hic reiicitur tanquam impostor: quia ex suo cerebro duntaxat protulit vaticinia, quae tamen fucavit Dei nomine, idque fallaciter. Hoc vero crimen fuit plus quam damnabile: sacrilegium enim est, Dei nomine abuti, quod fecit Semaiah. Sed atrocitatem sceleris propheta amplificat quum dicit vanas eius prophetias fuisse pestiferas et exitiales populo. Unde colligimus quantopere sollicitus sit Deus de salute populi sui, dum ita ulciscitur mendacia, quae tendunt in perniciem fidelium. Exitialem vero fuisse doctrinam Semaiae demonstrat Ieremias, quoniam populum inebriaverit perversa fiducia: *fecit vos confidere in mendacio,* inquit: pollicebatur enim brevem reditum quum Deus vellet Iudaeos perferre exsilium patienter usque ad annos septuaginta. Sed elicere ex hoc loco possumus utilem doctrinam, nihil scilicet magis esse pestiferum in ecclesia, quam ubi homines rapiuntur ad perversam aliquam fiduciam. Hoc enim est fundamentum totius pietatis, pendere ex ore Domini, et idem est fundamentum salutis nostrae. Sicuti ergo in fide et eius obedientia fundata est tam religio, quam salus hominum: ita etiam ubi abducimur ad aliquam perversam fiduciam tota religio concidit, et simul evanescit omnis spes salutis. Hoc diligenter notandum est, ut discamus amplecti eam doctrinam quae docet non fidendum esse nisi uni Deo, et repudiemus omnia commenta, quae nos vel tantillum inde abducunt, nempe ut circumspiciamus, et circumferamur huc vel illuc. Hac ratione, quemadmodum dixi, propheta denuntiat Semaiae orbitatem: deinde abdicat eum a fruitione beneficii quod Deus statuerat praestare populo suo, et fuerat etiam pollicitus. Hoc autem totum, ut admonui, dicitur populi respectu: quia nihil profuit Semaiae, vel eius posteris hoc vaticinium: sed debuit eius poena miseris illis exsulibus prodesse, ut resipiscerent, quamvis sero. Haec summa est. Sequitur nunc caput trigesimum:

CAPUT TRIGESIMUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam a Iehovah, dicendo*:

2. *Sic dicit Iehovah Deus Israel, dicendo, Scribe tibi omnes sermones quos loquutus sum ad te in libro.*

3. *Quoniam ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et reducam captivitatem populi mei Israel, et Iehudah, dicit Iehovah: et reducam eos in terram quam dedi patribus ipsorum, et possidebunt eam.*

Hoc caput et proximum continent utilissimam doctrinam, ut videbimus, et ideo quo attentior esset populus, Deus voluit praefari in haec vaticinia. Multa loquutus est Ieremias quae postea a sacerdotibus et Levitis collecta fuerunt, et digesta in unum volumen, ut alibi visum fuit. Sed his verbis admonet Deus memorabiles fore prophetias, quae postea sequentur de liberatione populi. Simul tamen notanda est alia circumstantia. Vidimus enim tantam fuisse pervicaciam in populo illo, ut frustra Ieremias operam apud ipsos consumeret, quoniam surdos alloquebatur, vel potius truncos et lapides. Erant enim quasi obruti stupore ut nihil intelligerent: quia Deus etiam eos excaecaverat sicuti erant digni. Talis fuit populi conditio: deinde tenenda est etiam comparatio inter doctrinam Ieremiae, et figmenta eorum qui pascebant miserum populum blanditiis, quum spem facerent reditus post biennium. Deus sciebat quid futurum esset: nam usque ad praefixum tempus biennii populus non destitit bene sperare, et gloriari de reditu: ita contempsit Dei gratiam, quoniam tempus septuaginta annorum erat nimis serum: Quid? Deus promittit nobis reditum, sed post annum septuagesimum: quotusquisque nostrum tunc vivet? vix reperietur unus superstes: ergo nihil ad nos spectat tam frigida promissio. Interea, sicuti dixi, turgebant perversa confidentia tanquam vento, et insolescebant adversus Deum, et eius prophetas, ac si propediem redituri in patriam essent salvi et incolumes. Sed quemadmodum semper homines profani laborant duobus extremis: nunc inflati sunt superbia, dum vel prospere illis succedit, vel ostenditur spes aliqua prosperitatis, seque fastuose effe-

runt adversus Deum, ac si nihil posset adversi accidere: rursum ubi spes eos et perversa opinio frustrata est, tunc prorsus exanimantur, ita nihil solatii admittunt, sed sese demergunt in profundum desperationis. Videbat hoc Deus futurum in populo, nisi obviam ivisset. Ergo hic proponit optimum et aptissimum remedium, nempe ut propheta, quoniam nihil profecerat loquendo, scribat, et redigat quasi in acta quaecunque loquutus fuerat, nempe ut biennio elapso colligant animos, et postquam agnoverint se fuisse deceptos a nebulonibus, et ita merito poenas dedisse suae levitatis, ut tunc saltem incipiant respicere ad Deum, et amplecti liberationem promissam, neque prorsus despondeant animos. Haec igitur ratio est cur iussus fuerit propheta scribere sermones quos ore protulerat. Nunc quoniam tenemus Dei consilium, discamus si quando contigerit nobis errare, vagari post falsas imaginationes, non abiicere ideo spem salutis: quoniam videmus Deum hic manum porrigere errantibus, et qui sponte etiam sese proiecerant in exitium. Fuerant enim satis superque admoniti a veris et fidelibus prophetis: aures illorum fuerant obstructae, corda obstinata, et tamen quum voluerint perire quasi data opera, videmus ut Deus ipsos revocet nihilominus. Dicit autem Deum iussisse *ut scriberet in libro omnes sermones quos audierat:* et sequitur ratio, *quoniam ecce veniunt dies, dicit Iehovah, quibus reducam captivitatem populi mei Israel et Iehudah.* Subest antithesis inter restitutionem, cuius hic fit mentio, et illam de qua nugati fuerant pseudoprophetae, quum populum animarent ad fiduciam celeris reditus. Nam quemadmodum dixi, erat quaedam mentis ebrietas illa praepostera fiducia, quum intempestive Iudaei vellent redire in patriam. Nunc postquam viderunt se esse deceptos, tantum restabat desperatio. Hic ergo propheta eos ad moderationem revocat, nempe ut sciant Deum fore veracem postquam experti sunt se temere fuisse amplexos quod impostores ex suo sensu protulerant. Videmus ergo hic fieri tacitam comparationem certae liberationis quam pollicitus fuerat Deus, et illius perversae et stolidae spei qua imbutus fuerat populus. *Venient* ergo *dies.* Nam biennium visum fuerat abripuisse omnem fiduciam, quia affixi erant fallacibus illis vaticiniis, Deus vos restituet post biennium. Post finem illius temporis tota spes populi concidere poterat. Propheta igitur hic purgat errorem illum quo occupatae fuerant eorum mentes, et dicit *dies venturos, quibus Deus populum suum redimat,* et ita oblique deridet stultitiam populi, et perstringit eorum improbitatem qui ausi fuerant promittere tam celerem reditum. Nunc ergo videmus cur dicat *dies venturos:* quia exstincta erat omnis spes post finem biennii, nisi occurrisset Deus. *Venient* ergo *dies quibus reducam captivitatem populi mei Israel et Iehudah.* Scimus decem tribus abductas fuisse in exsilium: restabat tribus Iehudah, et dimidia tribus Beniamin: ponuntur ergo decem tribus, et totum regnum Israel priore loco hic statuitur, quoniam longius fuerat exsilium Israelis quam Iehudah. Postea sequitur,

4. *Hi vero sunt sermones, quos loquutus est Iehovah de Israele et Iehudah* (vel ad Israelem et ad Iehudam):

5. *Certe ita dicit Iehovah, Vocem trepidationis audivimus, pavorem, et non pacem* (vel pavoris, et non pacis):

6. *Inquirite, et aspicite an pariat masculus: quare vidi cunctos viros manibus suis super lumbos tanquam parturiens?* (solet mulier, subaudiendum est, vel sicuti solet mulier parturiens), *et conversae sunt omnes facies in pallorem* (vel in auriginem, ut alii vertunt: sed nomen palloris melius convenit).

Hunc locum tam Iudaei quam Christiani prorsus corrumpunt, quia torquent ad tempus Messiae, et quum vix uno in loco scripturae inter se alias consentiant, hic tamen mire inter ipsos convenit. Sed, quemadmodum iam dixi, longissime discedunt a genuino prophetae sensu. Referunt omnes hoc vaticinium ad tempus Messiae: sed si quis prudenter expendat totum contextum, facile mihi subscribet, prophetam scilicet complecti summam eius doctrinae, quam pridem populus ex eius ore audierat. Priore igitur membro demonstrat se concionatum fuisse de vindicta Dei, quae instabat populo. Breviter autem hoc membrum perstringit, quia praecipue volebat levare tristitiam populi afflicti: nam semper notandum est, quorsum propheta iussus fuerit mandare literis hanc doctrinae summam, nempe ut aliquid solatii suppeteret exsulibus postquam experti fuerant se fuisse nimis obstinatos, quum tam longo tempore nunquam fuissent flexi, vel adducti ad resipiscentiam. Propheta antehac prolixe disseruit de sceleribus populi, et invectus est multis verbis adversus eorum obstinationem, et simul ostendit quam graves et horribiles poenae ipsos manerent. Increpuit igitur propheta longo sermone populum, et quotidie iussus fuit repetere eandem cantilenam: sed non sibi, nec suae aetati praecipue, neque senibus: sed postquam Deus exciderat templum et urbem, voluit miseras conscientias fulcire, quae alioqui poterant desperatione obrui. Haec igitur ratio est cur paucis tantum verbis attingat propheta vindictam, quae populum manebat. Haec tamen brevitas plena est vehementiae, quemadmodum videbimus: sed longe uberior est in secunda parte, nempe ut populus non succumbat cladibus, sed in media morte bene speret, imo in-

cipiat sperare postquam viderit se poenas dedisse quibus dignus erat. Dicit autem, *Sic dicit Iehovah, clamorem*, vocem *trepidationis*, vel pavoris: sed חרדה proprie putant esse formidinem qua corpus ipsum contremiscit, ideo verti trepidationem. Deus loquitur, et tamen in persona populi. Quorsum? nempe ut socordiam exprobret: quoniam populus, ut erat obstinatus in sua malitia, non fuerat territus tot et tam gravibus minis. Deus ergo dictat illis verba, quoniam prorsus erant stupidi. Videmus nunc cur Deus suscipiat eorum personam qui securi erant, quum tamen Ieremias quotidie illis obiiceret quasi praesentem Dei vindictam. Summa est, quamvis populus indormiat suis vitiis, et existimet se esse extra omne periculum, etiam Deo infesto, tamen non fore irritas minas, quibus Deus conatus fuerat ipsos revocare ad poenitentiam. Deus ergo dicit, *Audivimus vocem pavoris*, hoc est, ridete ut voletis, vel manete stupidi in vestris delitiis, ut ebrii susque deque habent quidquid dicatur: quoniam et sensu et ratione et memoria privati sunt: tamen Deus extorquebit vobis hanc confessionem, et vocem trepidationis vel pavoris. Deinde addit, *Et non est pax*, quod emphatice additum est, ut propheta excuteret populo stultas delitias, quibus fuerat imbutus a pseudoprophetis. Dicit igitur frustra eos sperare pacem: quoniam terrorem et formidinem non effugient. Exaggerat formidinem illam quum dicit, *Inquirite et videte an masculus pariat*. Quidam nimis insulse vertit, An masculus generet, quo errore tam inscitiam prodidit, quam iudicii defectum: erat vir peritus linguae hebraicae, sed erat latinae expers: deinde vacuus iudicio. Propheta quidem hic tanquam de prodigio loquitur: est autem naturale ut masculus generet: sed hic per ironiam interrogat an pariat masculus, nempe, inquit, quoniam Deus non aliter cruciabit omnes viros, quam si essent puerperae. Quemadmodum ergo mulieres nervos omnes extendunt, et contorquent in illo extremo cruciatu, dum partus instat: sic etiam, inquit, viri omnes, et masculi manus suas habebunt extentas super lumbos prae horrore. Deinde, *omnes vultus vertentur in pallorem*, inquit, hoc est, Deus exanimabit omnes viros. Tenemus nunc prophetae sensum: nam quia Iudaeis incredibile erat iudicium Dei, oportuit eorum duritiem percellere, quemadmodum facit hic propheta. Etenim si usus fuisset communi loquendi forma, non fuissent commoti. Ergo respexit eorum pervicaciam: et ideo tantam vehementiam adhibuit. *Inquirite* ergo *et videte an pariat masculus*, inquit: atqui masculos omnes Deus coget ad gestum minime virilem, qualis solet conspici in puerperis, ubi in ultimo nixu sese torquent, sicut ille est summus et acerbissimus dolor. Prosilient ergo masculi ad indecorum gestum qui sit prodigii instar. Sequitur,

7. *Heus, quia magnus hic dies a non esse sicut ipsum* (hoc est, ut non sit similis, ut nunquam fuerit similis), *et tempus afflictionis* (vel angustiae) *hoc ipsi Iacob* (hoc est, populo israelitico), *et ab ea servabitur.*

Prosequitur usque ad finem versus propheta atrocitatem poenae, de qua populus non erat sollicitus. Nam vilipendebat omnes minas, sicut dixi, et iam multis annis obduruerat, ut pro nihilo duceret tot terrores. Haec igitur ratio est cur pluribus verbis insistat in hac denuntiatione. Exclamat igitur, *Heus, magnus hic dies.* Magnum accipit pro formidabili, ut non sit similis: fuit enim horribile illud spectaculum, ubi urbs fuit diruta, templum partim excisum, partim igne consumptum: rex cum tota nobilitate in exsilium tractus fuit, eruti sunt ei oculi, liberi iugulati, postea tractus fuit cum maxima ignominia, ut optandum esset illi potius centies mori, quam subire talem fortunam. Ergo propheta non abs re dicit *magnum fore hunc diem, ut nullus fuerit ei similis*, nempe ut excutiat torporem populo, qui putabat nunquam posse fieri, ut urbs illa sancta, ubi Deus sibi domicilium elegerat, excideretur, et templum simul periret. Dicit ergo *fore hoc tempus angustiae populo.* Tandem in fine versus gustum aliquem dare incipit misericordiae Dei, *quod scilicet ab ea liberabitur.* Nunc ergo videmus quorsum tendat hoc prophetae vaticinium. Cras non erit lectio propter consistorium.

8. *Et erit die illo, dicit Iehovah exercituum, confringam iugum e collo tuo, et vincula tua disrumpam, et non adigent amplius eum ad servitutem alieni.*

Prosequitur Ieremias quod proxima lectione attigi, nempe postquam Dominus castigavit populum suum, tandem daturum esse vices misericordiae suae, ut eum recipiat in gratiam. Dicit autem in summa captivitatem non fore perpetuam. Sed tenendum est quod ante diximus, nempe liberationem promitti fidelibus, qui se patienter et placidis animis subiecerint Deo, et non recusaverint paternam eius castigationem. Ergo si cupimus Deum nobis esse propitium, patiamur nos ab ipso paterne castigari: quia si calcitramus adversus stimulos, minime speranda est venia, quoniam velut data opera tunc provocamus Deum nostra duritie. Dicit igitur, *Die illo*, nempe postquam legitimum tempus completum fuerit: quia pseudoprophetae inflabant populum perversa fiducia, ac si liberandus esset post biennium: Deus iubet fideles manere suspensis animis, et non ita festinare. Diem igitur illis assignat, nempe annum septuagesimum, quemadmodum ante visum fuit. Dicit *iugum eius*, nempe regis babylonii: postea diverso sensu, *vincula tua.*

Iugum ergo Nabuchadnezer vocatur quod imposuit Iudaeis: vincula autem populi vocantur, quibus illum constrinxerat Nabuchadnezer. Tandem addit, *Et non dominabuntur amplius extranei*. Nam hic transitive capitur verbum עבר: constructio etiam hoc ostendit, et sensum penitus corrumpunt qui vertunt, Non servient alieni. Neque enim esset promissio, et prorsus hoc alienum est a contextu, neque opus habet refutatione propter crassam absurditatem. Si placebat verbum serviendi, fuit dicendum in dativo casu, alienis. Similis etiam loquutio ante visa est, nempe capite 25. ubi dicebat propheta neque reges, neque robustos populos amplius dominaturos esse Iudaeis: usus est hoc eodem verbo, et eadem forma loquendi. *Alieni* ergo *non facient eos amplius servire*, hoc est, non dominabuntur amplius illis, ut serviliter ipsos opprimant. Nunc tenemus consilium prophetae: hortatur enim Iudaeos ad tolerantiam: et ostendit, quamvis exsilium sit diuturnum, tamen liberationem certam fore. Sequitur,

9. *Et servient Iehovae Deo suo, et Davidi regi suo quem suscitabo ipsis.*

Promissio superior fuisset quodammodo mutila, nisi additum fuisset hoc secundum membrum. Neque enim sufficeret, homines vivere suo arbitrio, et libertatem ipsis promitti, nisi compositus esset eorum status. Praestaret enim nos esse feras bestias, et vagari in sylvis, quam absque regimine et legibus inter nos agere. Scimus enim quam furiosae sint hominum cupiditates. Ergo nisi fraenum aliquod iniiceretur, melior esset atque optabilior bestiarum conditio, quam nostra. Libertas igitur secum semper afferet interitum, si sit effraenis, neque habeat moderationem adiunctam. Ideo dixi additum fuisse hoc membrum, ut scirent Iudaei salutem suam curae esse Deo: quia promittit nihil illis defore. Haec igitur vera est ac solida felicitas, ubi non tantum nobis datur libertas, sed ubi Deus praescribit nobis certam regulam, et componit aliquem statum inter nos, ne omnia confuse misceantur. Postquam igitur pollicitus est Ieremias populo reditum in patriam, pollicitus est etiam fore, ut iugum excuteretur a cervice eius: adiungit, quum prius servierint alienis, fore sub imperio Dei et regis sui. Haec autem subiectio melior est omnibus imperiis mundi dum scilicet dignatur nobis praeesse Deus, et suscipit curam salutis nostrae, et fungitur gubernatoris officio. Videmus ergo hoc fuisse prophetae consilium, solari fideles non tantum promissa libertate, sed addito complemento, ut ad plenam felicitatem nihil desit, nempe quod illis Deus vellet praeesse. *Servient* igitur *Deo suo*. Additur *rex*, quoniam Deus volebat populum illum gubernare manu regis, non quod rex ipse substitueretur in locum Dei, sed adiungitur quatenus erat eius minister. Fuit autem hoc dictum longe post mortem Davidis. Nam antequam natus esset Ieremias pridem mortuus erat David, neque ab eo tempore revixit, ut dominaretur populo: sed nomen Davidis hic accipitur pro quolibet eius successore. Quoniam autem pepigerat Deus foedus suum cum Davide, et promiserat semper fore aliquem ex eius posteris, qui sederet in solio, ideo hic sub Davidis persona propheta designat omnes reges usque ad Christum: et tamen nemo postea successit. Nam abolitum fuit regnum ante mortem Ieremiae: et quum populus reversus est in patriam, nulla fuit regia dignitas. Zerubabel enim obtinuit duntaxat precariam dignitatem: paulatim progenies illa regia evanuit: et tametsi delecti fuerunt septuaginta ex semine Davidis, tamen nullum fuit sceptrum, nullum diadema, nullum solium. Necesse igitur est vaticinium hoc referre ad Christum: quia oportuit confringi diadema, et calcari etiam pedibus, dum veniret rex legitimus, quemadmodum dicit Ezechiel. Nam significat nullum fore regnum longo progressu temporis quum dicit, Proiice, proiice, proiice diadema. Iubet igitur aboleri regium nomen una cum suis insignibus, neque id ad breve tempus, sed aliquot saeculis, donec in medium prodeat qui merito poterat sibi vendicare diadema, vel cidarim regiam. Videmus ergo non posse aliter hunc locum exponi, quam de Christo, et ipsum vocari Davidem, sicuti etiam usus passim obtinuerat apud Iudaeos antequam apparuerit Christus mundo. Messiam enim quem exspectabant, vocabant filium Davidis. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed hic colligitur apprime utilis doctrina, nihil scilicet nobis esse melius, quam Deo subiici: quia libertas nostra belluina esset, si Deus permitteret nobis agere quidquid ferret libido. Libertas igitur semper erit exitialis, donec suscipiat Deus curam nostri, et nos assuefaciat, ac formet ad ferendum iugum. Ubi igitur obsequimur Deo, haec solida est nostra felicitas. Itaque dum precamur, discamus non separare haec duo quae necessario coniungi debent, nempe ut Deus liberet nos a tyrannide impiorum: deinde ut nobis dominetur. Et convenit haec doctrina tempori nostro: quia nunc si tantum Deus confringeret papae tyrannidem, et inde eximeret suos, sineret autem vagari, ut cuique suum arbitrium esset instar legis, quam horribilis foret confusio? praestaret diabolum sub specie aliqua dominari hominibus, quam ipsos grassari sine lege, sine ratione ulla. Ergo tempus nostrum satis demonstrat quam non temere haec duo coniuncta fuerint, Deum scilicet fore liberatorem populi sui, ut iugum miserae servitutis excutiat, et disrumpat vincula: deinde fore regem qui populum

suum gubernet. Sed tertio etiam diligenter notandum est quod sequitur, Deum scilicet non aliter gubernare ecclesiam suam, quam per manum regis. Voluit huius rei specimen, vel praeludium aliquod dare sub lege, quum elegit Davidem et eius posteros. Sed maxime ad nos pertinet haec promissio, quia Iudaei propter suam ingratitudinem non senserunt fructum huius promissionis: Deus privavit eos inaestimabili beneficio, quod poterant iure et certo exspectare. Nunc quia ad nos translata est gratia, a qua exciderunt, proprie, sicuti dixi, ad nos dirigitur quod hic docet Ieremias, nempe Deum non aliter esse regem nostrum, nisi quum subiicimur Christo, quem loco suo praefecit, et per cuius manum vult nobis praeesse. Quicunque igitur iactant se libenter passuros esse iugum Dei, interea Christi iugum reiiciunt, refelluntur hoc vaticinio prophetae: quia Deus non vult immediate, ut ita loquar, regere suam ecclesiam, sed vult Christum esse interpositum, qui hic vocatur David. Nisi enim velimus damnare mendacii Ieremiam, necesse est accommodare ad personam Christi nomen Davidis. Si ita est, Deus ergo usque ad finem mundi non aliter nobis praeerit, quam si Christo pareamus, et offeramus nos in eius obsequium. Addit, *Quem ego suscitabo:* quia hoc etiam proprium fuit officium Dei Christum excitare, quemadmodum dicitur Psalmo secundo, Ego autem unxi regem meum. Nam semper veniendum est ad fontem misericordiae Dei, si velimus frui Christi beneficiis, quemadmodum dicitur, Deus ita dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret. Reperiemus quidem in Christo quidquid ad salutem nostram spectat: sed unde nobis Christus nisi ex immensa Dei bonitate? qui dum nostri misertus est, voluit nos servare per filium unigenitum. Salus igitur in Christo nobis reposita est, neque alibi quaerenda: sed semper tenendum est, salutem illam manare a misericordia Dei, ita ut Christus nihil aliud sit quam testimonium et pignus paterni erga nos Dei favoris. Haec ratio est, cur diserte addiderit propheta *Deum suscitaturum esse regem*, qui dominetur populo suo. Sequitur,

10. *Et tu ne timeas Iacob serve mi, dicit Iehovah, et ne paveas Israel quia ecce ego servans te e longinquo, et semen tuum e terra captivitatis eorum: et sedebit Iacob, et quiescet, et tranquillus erit, et nemo exterrebit* (nemo exterrens ad verbum).

Confirmat propheta suam doctrinam exhortatione. Neque enim sufficeret nos simpliciter certiores reddi de paterno Dei amore et beneplacito, nisi animaremur ad sperandum: quia experientia docet quam simus difficiles, et tardi ad amplexandas Dei promissiones. Haec igitur ratio est cur propheta hortetur atque animet fideles ad bene sperandum. Si ea esset in nobis promptitudo et alacritas quae debebat, contenti essemus uno verbo: quid enim desiderari potest ultra testimonium gratiae Dei? sed facit nostra socordia, ut opus sit multis stimulis. Quum ergo doctrina praecedit, necesse est accedere exhortationes quae nos exstimulent, et quae doctrinam ipsam confirment, ut efficaciter vigeat gratia Dei in cordibus nostris. Alloquitur Iacob et Israelem eodem sensu quemadmodum multis locis. Scimus enim istas anadiploσεις, ut vocant, esse familiares linguae hebraicae: repetit enim unam rem duobus verbis, sed emphaticῶς: ut hoc loco plus est vehementiae quum duplex nomen ponit Ieremias, quam si dixisset simpliciter, Ne timeas Iacob, et ne metuas. Dicit ergo, *Tu Iacob ne timeas, tu*, inquam, *Israel*. Et hoc ideo facit, ut revocent Iudaei in memoriam Deum non semel duntaxat fuisse propitium patri suo Iacob, sed multis vicibus. Nam ab utero attulit signum eius primogeniturae, quam Deus ei destinaverat: deinde impositum fuit nomen Israel honoris causa. Quoniam ergo Deus tot modis, et continua serie ostenderat se beneficum erga Iacob, potuit inde plus spei concipere populus. Vocat *servum suum*, non quod digni essent Iudaei tam honorifico titulo: sed Deus se ipsum potius respicit, et gratuitam adoptionem, quam ipsorum merita. Non igitur vocat eos servos, quia fuerint morigeri. Scimus enim quam contumaciter reiecerint et ipsum, et eius prophetas: sed quoniam illos sibi adoptaverat. Sic David quum dicit (Psal. 116, 16), Ego servus tuus, et filius ancillae tuae, non iactat sua obsequia, neque sibi vendicat quidquam virtutis ad merendum, sed potius declarat antequam creatus esset in utero, iam se fuisse servum Dei gratuita adoptione. Ideo addit, Ego sum ancillae tuae filius: quasi diceret, Ego ad te pertineo haereditario iure, quoniam progenitus sum ex ea gente, quam eligere dignatus es in populum peculiarem. Nunc ergo videmus nomen servi non debere intelligi de populi meritis, neque hic laudari obedientiam, quasi probe et fideliter responderit vocationi Dei, sed tantum commendari gratuitam adoptionem. Addit, *Ego adsum, ut te servem e longinquo.* Primo denuntiat se praesto fore, ubi advenerit opportunum tempus populi servandi. Nam demonstrativum hoc pronomen certitudinis loco ponitur. Addit etiam, *e longinquo*, ne populus diffidat: quoniam fuerat abstractus in longinquum exsilium. Distantia enim locorum est nobis vice obstaculi. Si quis promittat nobis commodum hospitium, neque vocet in regionem aliquam incognitam, facilius amplectemur quod promissum fuerit: sed si quis dicat, Ego promitto tibi maximos reditus in Syria, et habebis illic quidquid ad vitam commode transigendam optari potest,

Quid? ego traiiciam mare, ut illic vivam? mihi satius est hic tenuiter vivere, quam illic esse regem. Ergo quoniam difficultas poterat Iudaeis obstare, quum viderent se abstractos esse in remotissimas plagas, ideo addit propheta id non fore impedimento, quominus Deus servet populum suum. *Ego* igitur *te servabo e longinquo:* quasi diceret manus sibi esse satis longas, ut possit eas extendere usque in Chaldaeam, et inde eos abstrahere. Postea addit, *Et semen tuum e terra captivitatis eorum:* quoniam longa erat exspectatio septuaginta annorum, ideo Deus ad semen transfert quod promittit. Et minime dubium est quin propheta admoneat Iudaeos, patienter exspectandum esse tempus a Deo praefixum, sicut Abraham, et Isaac, et Iacob, quamvis scirent se fore inquilinos in terra quam Deus illis promiserat, tamen ideo non spreverunt, vel pro nihilo duxerunt beneficium illud. Amplexus est Abraham certa fide quod audierat ex ore Dei, Dabo tibi terram hanc: et tamen sciebat se fore illic peregrinum et hospitem: eadem fuit patientia in eius filiis. Imo admonitus fuerat Abraham de longissima mora, quum Deus pronuntiasset semen eius fore captivum usque ad annos quadringentos. Ergo hic hortatur propheta populum aetatis suae, ut bene speret exemplo patris sui, neque ideo vilipendat Dei gratiam, quia non statim appareat effectus. Abraham enim non potitus est terra quamdiu vixit: et tamen praetulit eam patriae suae: idem fecit Isaac: sequutus est exemplum patrum suorum Iacob. Haec igitur ratio est cur propheta commemoret semen: quasi diceret, Etiam si ad vos non perveniat effectus redemptionis, Deus tamen non fallet spem vestram, quia posteri vestri sentient ipsum fuisse veracem. Si quis tunc excepisset, Quid hoc ad me? erat absurda obiectio. Cur enim pollicitus fuerat Deus posteris reditum in patriam? nonne ut hoc modo testatum faceret amorem suum erga ipsos? unde etiam libertas illa? et unde paternus amor Dei nisi ex foedere? Videmus ergo salutem patrum fuisse inclusam in hoc beneficio, quo potiti sunt filii ipsorum. Ac proinde tametsi fruitio ipsa visibili modo non fuit penes patres, tamen partem fructus inde percipere poterant, quia hoc erat illis certum, Deum in ipsa morte fore populi sui liberatorem. Addit quod summum est in beata vita, nempe quietos fore et tranquillos, ut nemo exterreat. Nam reditus in patriam fuisset non magni momenti, nisi tranquilla fuisset eius possessio. Postquam ergo dixit propheta Deum venturum in salutem populi sui, et longinquam distantiam non fore obstaculo, quominus praestet ac compleat quod promisit, nunc adiungit beneficium hoc fore stabile, quia Deus non amplius permittet ut alieni abducant Iudaeos in exsilium, vel tyrannice illis dominentur, ut fecerant. Ergo continuationem gratiae suae hic promittit Deus. Sed quum hoc Iudaeis non contigerit, iterum colligimus non posse exponi vaticinium hoc nisi de Christi regno. Et Daniel optimus fuit huius rei interpres. Dicit enim populum fore obnoxium multis miseriis et calamitatibus postquam reversus fuerit, nec sperandum esse, ut templum et urbem aedificent, nisi in maximis angustiis. Semper igitur exterriti fuerunt Iudaei. Scimus etiam quum templum aedificarent, tenuisse trullam una manu, gladium vero altera. Nam subinde patiebantur incursiones hostium. Quum igitur semper inquietudine vexati fuerint Iudaei usque ad Christi adventum. Ergo beneficium de quo hic vaticinatur propheta, peculiare est regno Christi. Nunc quoniam ex quo Christus exhibitus fuit mundo, videmus orbem fuisse agitatum multis procellis, imo omnia fere fuisse confusa: sequitur non posse hanc sententiam exponi de externa quiete, vel securitate terrena. Debet igitur accommodari ad naturam regni ipsius. Quum ergo spirituale sit Christi regnum, sequitur hic promitti statum tranquillum et quietum, non ut nulli sint hostes qui nos infestent, vel nobis sint molesti: sed quia maxime ea quiete fruemur apud Deum, et vita etiam nostra in tuto erit, quia protegetur manu et praesidio Dei. Spiritualis igitur tranquillitas hic intelligi debet, cuius fructum percipiunt fideles in suis conscientiis, quamvis semper mundus ipsos oppugnet: quemadmodum etiam Christus dicit, Pacem meam do vobis non qualem mundus dat: deinde, in mundo sustinebitis multas molestias: sed confidite, ego vici mundum. Sequitur,

11. *Quoniam ego tecum, dicit Iehovah, ad servandum te: nam faciam consumptionem in cunctis gentibus, ad quas dispergam te illuc: atqui tecum non faciam consumptionem, et castigabo te in iudicio, et mundando non mundabo te* (purgando non purgabo te, vel succidendo non succidam te: dicemus postea de verbo).

Repetit aliis verbis quod iam diximus: sed ut trepidos et vacillantes animos melius fulciat. Deus ergo promittit se fore praesentem populo suo, ut eum servet. Quoniam autem hoc erat difficile creditu, deinde si intuiti essent duntaxat praesentem statum Iudaei, poterant prorsus deficere: ideo comparationem adiungit propheta inter eos et profanas gentes. Nam septuaginta annis florebant Chaldaei et Assyrii omni opulentia, delitiis, honore, denique nihil illis deerat ad felicitatem terrenam. Quid ergo poterant reputare apud se Iudaei, nisi felices esse incredulos et Dei hostes, secum autem misere agi, quoniam premerentur dura illa servitute, obruti multis contumeliis? deinde victitarent tenuiter, et

essent quasi oves mactationi destinatae? Quum ergo haec omnia occurrerent ipsis ante oculos, nonne poterat statim obrepere desperatio? Deus ergo huic malo occurrit, et dicit *se facturum esse consumptionem inter gentes:* quasi diceret, Quum incipiam poenas sumere de profanis gentibus, perdam eas usque ad ultimum interitum, nihil spei residuum manebit. *Ego autem in te non faciam consumptionem*, inquit: ita discernit inter poenas, quibus ulciscitur reprobos et impios, et quibus castigat peccata populi sui: quoniam poenae quas infligit reprobis sunt exitiales: poenae autem quibus ecclesiam suam castigat, temporales sunt: ideo cedunt in medicinam et salutem. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Mitigat acerbitatem doloris in fidelibus, quoniam Deus non abiecerit prorsus ipsos. Et ostendit patienter ferenda esse eius flagella, quoniam finem sperare possint: sed aliud esse quum animadvertit in reprobos quoniam illis nihil reliquum facit spei. In summa, iudex severus est usque ad extremum contra incredulos: castigat autem suos ut pater. Videntur tamen pugnare alii loci, ubi pronuntiat Deus se consumptionem facturum etiam in ipso electo populo: sicuti Isaiae 10 (v. 23) et similibus. Sed solutio facilis est, quia illic respicit corpus ipsum populi, quod iam erat ab ipso alienum: sed hic peculiariter dirigitur sermo ad fideles, et reliquias gratiae, ut Paulus nominat (Rom. 11, 5). Semper ergo tenendum est quosnam alloquantur prophetae, quia nunc respiciunt promiscuum vulgus, nunc autem, quasi seorsum alloquantur fideles, promittunt salutem. Sic ergo antea vidimus Deum facturum fuisse consumptionem in populo, nempe in reprobis. Propheta autem hic sermonem convertit ad ipsam ecclesiam et ad semen quod Deus volebat salvum manere etiam populo ipso in speciem perdito et exciso. Quoties ergo nos sollicitat diabolus ad desperationem, quoties etiam exasperamur in animis nostris quum Deus severius quam vellemus nos tractat, veniat in memoriam haec consolatio, nempe Deum non facturum nobiscum consumptionem. Nam quod hic dicitur de ecclesia, etiam aptari potest ac debet ad singulos fideles. Deus enim illos duriter tractat prout videt ipsis esse utile: sed non consumit ipsos in totum. *Non faciam* ergo *consumptionem tecum*, inquit, *sed castigabo te in iudicio*. Hic copula debet resolvi in adversativam particulam. Iudicii vero nomen accipitur pro moderatione, sicuti Ieremiae 10 vidimus, Castiga me Domine, sed non in ira tua. Castiga igitur me in iudicio, dicebat. Eodem sensu nunc iudicium ponitur pro ea moderatione qua utitur Deus erga electos suos, ubi semper memor est suae clementiae, nec respicit quid meriti sint, sed quid possint ferre. Ubi ergo Deus ita manum suam retrahit, et indulgenter castigat suos, dicitur illos punire in iudicio, hoc est moderate. Neque enim iudicium hic pro rectitudine capitur, quia Deus nunquam modum excedit, ut possit damnari crudelitatis: sed iudicium opponitur etiam iusto rigori: saepe iudicium opponitur iniquitati: sed hoc loco tenenda est antithesis inter iudicium, et inter iustum Dei rigorem. Ergo iudicium nihil aliud est quam irae mitigatio. Tandem addit, *et mundando mundabo te*, vel, succidendo non succidam te. Verbum נקה significat interdum purgare, vel innocentem reddere: significat etiam in neutro genere esse purum et innoxium. Sed hic transitive capitur. Non potest igitur aliter verti quam *purgando non purgabo te*, vel non succidam te, quia significat etiam succidere: et uterque sensus satis bene quadrat. Si legere placeat, Non succidam te, erit contextus eiusdem sententiae: Castigabo te in iudicio, et ideo non succidam te, hoc est, non faciam consumptionem: erit igitur, ut videmus, optima series, et quae apte fluet, si legamus, Non succidam te. Sed altera etiam versio probabilis est, quanquam recipit duplicem sensum. Quidam enim adversative accipiunt, Quamvis non reddam te innoxium, hoc est, quamvis non parcam tibi, tamen castigabo te moderate. Et haec correctio valde est oportuna. Caro enim semper appetit immunitatem. Deus autem videt non esse nobis utile ita impune nobis ignosci cum deliquimus. Ergo necesse est tenere hanc doctrinam, Quamvis Deus non reddat nos immunes a poena, nec indulgeat nobis, sed ferulis suis nos percutiat, tamen ipsum esse moderatum in suis iudiciis erga nos. Alii autem referunt ad sententiam illam Isaiae (48, 10), Ego transire te feci per fornacem, et excoxi te, non tamen tanquam argentum, alioqui fuisses consumptus. Deus ergo examinat suos, vel purgat castigationibus: sed quomodo? vel quousque? non instar auri vel argenti, quia consumeret ipsos prorsus. Nam dum argentum purgatur a sua scoria, similiter et aurum, ita manet reliqua portio liquidior et purior: in hominibus autem quia nihil est praeter vanitatem, ideo evanescerent prorsus, si Deus vellet eos examinare tanquam aurum et argentum. Sed quoniam illa interpretatio subtilior est, ego libentius retineo alteram ex duabus primis, nempe quod Deus non succidet in totum suos, quamvis castiget, vel quamvis eos non reddat prorsus immunes, neque ipsis indulgeat ut impune evadant eius manum: tamen fore erga ipsos clementem et propitium, quia scilicet interponent castigationibus suis iudicium, ne sint immoderatae.

12. *Quoniam sic dicit Iehovah*, *Gravitas confractioni tuae* (vel fracturae: alii vertunt contritionem, quod idem est: nam שבר significat etiam conterere), *aegra plaga tua.*

Primo notandum est prophetae consilium. Pugnat enim cum illis impostoribus, qui spem dabant populo brevis reditus: quando exspectandi erant septuaginta anni, ut dictum fuit, propheta igitur voluit ostendere populo quam stulte speraret exitum malis suis tam exiguo tempore. Et hoc diligenter notandum est, quia non abs re insistit in hac parte propheta. Nihil enim difficilius est quam homines adducere ad seriam cognitionem iudicii Dei. Si quid adversi contingat, sunt quidem nimium teneri et molles in percipiendo sensu malorum: sed interea non respiciunt ad Deum, et solantur se vanis imaginationibus. Ergo necesse habuit propheta pluribus verbis inculcare hanc doctrinam, quia videbat Israelitas sibi promittere reditum exacto biennio, quum tamen admoniti fuissent a prophetis, ferendum esse flagellum Dei usque ad 70 annos. Haec igitur ratio est cur propheta hic de malorum gravitate concionetur, non quod Israelitae stupidi essent, sed quia nimium fuerant creduli, et adhuc erant in sperando reditu, ita ut se deciperent fallaci illo solatio. Dicit igitur *fracturam esse gravem.* Alii vertunt, Insanabilis vel desperata est tua contritio. Sed אנוש hic substantive accipitur, quia interponitur ל: nec potest aliter transferri quod dicit propheta, nisi quod gravitas sit contritioni, vel fracturae: postea adiungit plagam esse aegram, hoc est, difficilem curatu. Sic enim interpretor. Sed finis sperandus est, ne populus existimet finem exsilio suo adesse, quin potius se comparet ad tolerantiam usque dum finis a Deo praescriptus advenerit. Sequitur,

13. *Nemo iudicans* (hoc est, nemo est qui iudicet) *iudicium tuum* (hoc est, qui suscipiat causam tuam) *ad sanitatem medelae et curatio non sunt tibi:* (alii vertunt, nemo iudicans iudicium tuum, ut emplastrum adhibeat: sed hoc durius: deinde, medela et curatio non sunt tibi: sed videtur mihi simplex esse verborum sensus, quod nemo iudicet iudicium, deinde quod nihil ad curationem remedii suppetat).

Primo sine figura loquitur Ieremias, deinde simplicem sententiam illustrat metaphorica loquutione. Dicit *neminem esse qui suscipiat causam populi,* quasi diceret omni auxilio nudatum esse. Hoc quidem iam aliqua ex parte conspicuum erat, sed tam supina fuit populi securitas, ut quotidie novas spes sibi fingeret. Praedixit igitur Ieremias quod iam contigerat ex parte, sed adhuc impendebat: et ita coarguit stultitiam populi, qui sibi blanditias adhuc faciat in malis prope desperatis: Tu vides, inquit, neminem esse qui tibi manum porrigat, aut iuvare paratus sit auxilio suo: et tamen putas te fore propediem liberum: unde ista imaginatio? descendit postea ad metaphoram, *quod nemo sit ad obligandas medelas curationi.* Sub una specie comprehendit totum: Isaias 1. cap. dum idem tractat, plenius explicat suam sententiam. Nihil tamen est obscuritatis quum dicit propheta neminem esse qui medeatur malis populi. Tenendum semper est eius consilium, nempe populum nimia facilitate decipi, dum sperat se brevi rediturum in patriam. Sed colligenda est generalis doctrina, nunquam scilicet homines posse gratiam Dei percipere, donec fuerint subacti multis et duris obiurgationibus. Fugiunt enim semper Dei iudicium, deinde caecutiunt ad sua peccata, et sibi perperam blandiuntur. Postremo, si tantum uno verbo confessi fuerint se peccasse, existimant se esse satis superque defunctos. Ergo urgendi sunt ad meditationem et studium poenitentiae. Postea sequitur,

14. *Omnes amici tui obliti sunt tui, et non requirunt: quia plaga tibi,* (hoc est, percussi te), *castigatione crudelis* (hominis, aut saevi): *propter multitudinem iniquitatum tuarum, invaluerunt scelera tua.*

Iterum repetit propheta, Israelitis nihil residuum esse apud homines, quia nemo se ad ferendas suppetias offerat. Quidam ita exponunt verba quasi ex communi more propheta diceret amicos pudore latere, dum vident desperatum esse statum populi. Nam quamdiu possunt amici levare aegrotum, praesto adsunt, et sedulo impendunt sua officia: ubi autem vita prorsus desperata est, non amplius apparent. Sed non dubito quin propheta hic exprobret Iudaeis perversam fiduciam, qua diu fuerant quasi fascinati. Scimus enim nunc spem posuisse in Aegyptiis, nunc in Assyriis: et ita factum est, ut sibi multas clades accerserent. Vidimus autem alibi et pluribus locis foedera illa conferri impuris amoribus, quia quum populus nunc Aegyptios appeteret, nunc Assyrios, erat quaedam scortationis species. Deus enim Iudaeos receperat in suam fidem et patrocinium: incredulitas autem eos abripiebat, ut munirent se aliis auxiliis. Ita passim apud prophetas tam Aegyptii quam Assyrii et Chaldaei demum comparantur amatoribus. Et optime hic sensus conveniet, quoniam non satis erat ostendi populo suas miserias, nisi causa ipsa simul patefieret. Ergo propheta hic producit in medium perversa illa consilia, quae agitaverant Iudaei quum putarent se tutos et salvos fore si nunc Aegyptii, nunc Assyrii, nunc Chaldaei illis propitii forent. Hac ratione dicit *omnes amicos abolitos esse populi,* deinde, *non requirere,* hoc est, abiecisse omnem curam illius. Et additur ratio, quod scilicet *Deus populum ipsum percusserit plaga hostili.* Ubi iterum propheta eos citat ad Dei tribunal, ut discant expendere sibi haec mala non accidere fortuito, sed iusta esse testimonia Dei. Deus ergo hic in medium

prodit, et affirmat se omnium calamitatum esse autorem, quia sine profectu de miseriis populi concionatus esset propheta, nisi hoc principium fuisset penitus infixum illorum animis, sibi quum Deo esse negotium. Quod autem *Deus se hostem vocat*, et simul comparat *se hosti crudeli*, vel saevo, non ita debet accipi quasi abolitum esset foedus, quo filios Abrahae sibi adoptaverat. Semper enim misericordia sua complexus est aliquas reliquias. Deinde non debemus etiam intelligere excessum aliquem in severitate Dei, quasi crudeliter in populum saevierit ubi exercuit sua iudicia: sed hoc debet referri ad communem hominum sensum. Alibi etiam Deus hostes suos nominat Israelitas, sed non sine gemitu, Hei, inquit, iam vindicta mihi sumenda erit de hostibus meis: suscipit illic dolentis personam, quasi diceret se invitum progredi ad tantum rigorem, quia libenter populo parceret, nisi necessitas cogeret eum ad rigorem. Sed, quemadmodum iam dixi, ubi Deus se vocat hostem populi, hoc debet referri ad temporales poenas, vel debet exponi de perditis et reprobis, qui se prorsus alienaverant a Dei gratia, et quos Deus etiam resecuerat a corpore ecclesiae, ut putrida membra. Sed quum propheta hic dirigat sermonem ad fideles, minime dubium est quin Deus hostem se nominet, quia ex praesenti rerum statu non aliud statuere poterant Iudaei quam Deum sibi esse infestum. Quod ad saevitiam spectat, iam diximus hac voce notari excessum, quasi Deo adscribi debeat nimius rigor, vel crudelitas: sed non poterant aliter satis expergefieri Iudaei ad peccata sua reputanda: neque etiam poterant satis terreri, ut inciperent serio agnoscere iustum Dei iudicium. Et Deus ipse continuo post satis demonstrat, dum se confert homini crudeli aut saevo, non tamen posse quidquam reprehendi in suis iudiciis. Addit enim, *propter multitudinem iniquitatis tuae, quia invaluerunt scelera tua*. Nam quamvis Iudaei existimarint Deum atrociter agere, quum diuturno exsilio illos persequeretur, hic os illis obstruitur, dum obiicit *multitudinem iniquitatis:* quasi diceret, Statuite in trutina ab una parte gravitatem poenarum, de quibus conqueri voletis, et ab altera parte congeriem tot scelerum, quia subinde et tam longo tempore iram meam contra vos provocastis. Deus ergo *per multitudinem iniquitatis* ostendit sibi non posse vitio dari quod tam severe puniat Iudaeos quia scilicet ita promeriti sint. Et eandem sententiam confirmat aliis verbis, non quod esset ambigua, sed quoniam videbat propheta sibi negotium esse cum praefractis hominibus. Ergo ut corrigat eorum socordiam dicit *invaluisse scelera eorum.* Sequitur,

15. *Quid vociferaris propter confractionem tuam? aeger est* (vel gravis) *dolor tuus: propter multitudinem iniquitatis tuae, quoniam invaluerunt scelera tua feci haec tibi.*

Iam propheta occupat ne Iudaei cum Deo expostulent, quemadmodum satis constat, semper conquestos fuisse de nimia Dei severitate, quoniam indulgebant suis vitiis. Proinde simul ac Deus illos tractabat pro merito exardebant et fremebant adversus ipsum. Occurrit igitur nunc propheta perversis illis et iniustis querimoniis: et interrogat *cur clament super confractione.* Quasi diceret clamores eorum nimis fore seros, ubi praeterierit tempus resipiscentiae. Deus enim suspenderat ultimas minas: donec populus tantam obstinationem prodidit, ut iam locus non restaret clementiae. Ergo quum insanabilis esset populi malitia, tunc propheta denuntiavit exsilium, sicuti vidimus. Iam vero deridet tardum illum clamorem, quoniam nimis diu torpuerant in contemptu Dei. *Quid* ergo *clamas super confractione tua? gravis est dolor tuus:* vel, gravitas dolori tuo, *sed propter multitudinem iniquitatis tuae, et quoniam invaluerunt scelera tua haec feci tibi*, inquit. Hic Deus sese purgat a populi calumniis, et ostendit eos qui obmurmurant vel obstrepunt, iniuste facere quia non reputent quid meriti sint. Digni enim erant gravissimis poenis, quoniam non uno tantum modo accersiverant sibi exitium, et magis ac magis accenderant vindictam Dei: sed tam longa annorum serie obduruerant in suis vitiis: deinde tot modis sese ad omne scelus prostituerant, ut merito illis exprobret propheta *multitudinem iniquitatis*, deinde, *congeriem scelerum.* Dicit ergo Deus se non excessisse modum in poenis quas populo inflixit, quoniam ita cogebat desperata malitia et obstinatio. Sed subiicitur paulo post consolatio ubi dicit,

16. *Propterea omnes qui te devorant devorabuntur, et omnes hostes tui, omnes, inquam, in captivitatem ibunt: et erunt qui te diripiunt in direptionem, et omnes qui te praedantur erunt in praedam.*

Hic rursus propheta Deum promittit fore exorabilem populo suo, sed post longum tempus ubi scilicet domita fuerit illa pervicacia, quae non poterat tam cito curari. Ergo semper notandum est discrimen inter promissionem gratiae, cuius testis fuit ac praeco Ieremias, et inter inanes iactantias, quibus populum fallebant impostores, quum animarent ad brevem reditum, et dicerent adesse tempus liberationis. Et ideo discrimen hoc notandum est, quia colligi potest utilissima doctrina. Habent enim hoc commune cum veris et sinceris Dei servis nebulones, qui falso praetexunt eius nomen, quod utrique gratiam Dei proponunt. Sed

qui Dei nomine abutuntur, sepeliunt doctrinam poenitentiae. Volunt enim tantum populum mulcere fallacibus blanditiis: et quoniam favorem venantur, ideo doctrinam quae offendere posset, ac est minime suavis et iucunda carni, prorsus omittunt. Ieremias non ita duriter egit cum populo quin reliquam spem veniae faceret, et semper leniret quidquid erat asperitatis in poenitentiae doctrina. Sed interim noluit populi vitia fovere indulgendo, quemadmodum fieri solet a pseudoprophetis. Quid autem alii? nempe iactabant Deum esse misericordem, tardum ad iram, et statim reconciliari peccatoribus: hinc colligere promptum erat, non fore diuturnum exsilium. Sed interea, ut diximus, populo perfide adulabantur. Sic ergo tenendum est, nunquam nos esse idoneos ad amplexandam Dei gratiam, neque esse huius capaces, ut ita loquar, donec vere subacta fuerit omnis carnis superbia, deinde correcta etiam et purgata omnis securitas. Nunc videmus cur propheta subiiciat gratiae promissionem postquam severe concionatus est de horribili illo Dei iudicio. Sed videtur non quadrare illativa particula, לכן. Quomodo enim contexi poterit cum minis quas vidimus? *propterea qui te devorant devorabuntur*. Sed propterea repetit quod ante dixerat. Non mirum igitur est si inferat, postquam Deus ultionem sumpserit de sceleribus populi, fore etiam simul vindicem adversus hostes. Convenit igitur haec illatio, quia maturum erat misericordiae tempus, ex quo Iudaei subacti fuerant, ut sese coram Deo humiliarent, et sibi displicerent in suis peccatis. Est autem haec communis doctrina quae passim occurrit apud prophetas, Deum scilicet, postquam initium fecerit ab ecclesia sua, vicissim fore iudicem omnium gentium, quia si ne electis quidem suis et domesticis parcit, quomodo alienos relinqueret impunitos? Et haec perpetua est ecclesiae consolatio, quod scilicet Deus quamvis reprobis utatur quasi flagellis ad suos castigandos, nihilo tamen melior sit illorum conditio, quia ubi triumphos suos ad momentum egerint, Deus ipsos simul ad iudicium trahet. Non est igitur cur fideles invideant suis hostibus quum castigantur Dei manu: illi autem in delitiis suis exsultant, quia haec prosperitas statim diffluet, et eadem mensura Deus illis remetietur, ex quo inique tractaverint populum suum. *Quicunque* ergo *te devorant devorabuntur*, *et ibunt omnes hostes tui*, *omnes*, *inquam*, *in captivitatem*. Postremo, *qui te praedantur:* alii vertunt, Qui te conculcant erunt in conculcationem. Sed quoniam verbum sumitur pro diripere, ne sit repetitio eiusdem sententiae, ideo mihi magis placet prior sensus. *Qui* ergo *te spoliant erunt ipsi expositi in praedam*, *et qui te diripiunt erunt in direptionem*. Sequitur ratio,

17. *Quia adducam sanationem tibi*, *et a doloribus tuis sanabo te*, *dicit Iehovah: quoniam expulsam vocarunt te Sion*, *quam nemo requirit*.

Deus quum gratiam promitteret Iudaeis exorsus est ab hostibus, quoniam gravis illa erat tentatio, et quae alioqui non tantum turbasset et perculisset eorum animos, sed prorsus exstinxisset omnem eorum fidem, quum viderent hostes suos ita potiri suis votis, et illis prospere succedere quidquid tentabant, nisi addita fuisset haec consolatio, hostes tandem rationem tot scelerum in quibus gloriati fuerant reddituros: sed nunc exprimitur quod praecipuum est, nempe Deum, quum fuerit reconciliatus populo suo, sanaturum plagas quas inflixerat. Ipse est enim qui vulnera nobis infligit, et eiusdem est nos sanare: iudicium suum exercet in poenis, postea suscipit personam medici, dum nos ab omnibus malis liberat. Perinde igitur est ac si diceret propheta, ubi tempus iustum transierit, quod scilicet Deus populo definierat, certo sperandam esse liberationem: quia Dominus decreverat tantum ad tempus poenas de populo sumere, non autem ipsum prorsus abolere. *Adducam* igitur *tibi sanationem*, inquit, *et a plagis tuis sanabo te*. Et haec admonitio valde fuit necessaria, quoniam Iudaei fere computruerant in exsilio, quum Deus illos redemit. Ergo tunc poterant centies obruti esse desperatione. Sed Deus iubet ipsos sursum attollere mentes suas, ut e coelo auxilium exspectent quod nullum erat in terris. Et addit, *Quoniam vocarunt te expulsam Sion*, *quam nemo requirit*, hoc est, de qua, vel de cuius salute nemo est sollicitus. Confirmat quod nunc dixi, adeo scilicet non fore obstaculo extrema populi mala, quum Deus ipsum liberare volet, ut potius haec materia futura sit gratiae et misericordiae. Ubi ergo populus ita demersus fuerit in malis, ut omnes putent de eius salute actum esse, promittit Deus se tunc venturum redemptorem. Et hoc diligenter notandum est, quia circumspicimus huc et illuc quoties sperandum est aliquid auxilii: Deus autem ostendit se tunc maxime nobis fore propitium, ubi communi omnium opinione damnati erimus. Sequitur,

18. *Sic dicit Iehovah*, *Ecce ego reducens captivitatem tabernaculorum Iacob*, *et habitaculorum eius miserebor: et aedificabitur urbs super excelsum suum* (vel, super acervum suum, aut culmen), *et palatium in sua statione* (vel regula) *sedebit*.

Eandem sententiam prosequitur Ieremias, sed pluribus verbis insistit: quia ut difficile erat populum adducere ad seriam poenitentiae meditationem, ita difficile erat erigere collapsos animos, postquam cladium magnitudini succubuerant. Deus ergo

iterum pronuntiat se venturum, ut e captivitate reducat populum: *Ecce ego*, inquit, ac si iam exserta manu paratus esset ad liberationem populi. Notandum est prophetam non frustra asserere talem Dei praesentiam: sed minime dubium est quin respexerit ad populi diffidentiam, et eam voluerit corrigere. Quum ergo putarent Iudaei se prorsus derelictos, testatur propheta Deum adfore, et inducit ipsum loquentem, *Ecce ego*, quasi iam praesto esset populi liberator. Vocat *reductionem tabernaculorum et habitationum*, quia diu fuerant hospites in Chaldaea, et aliis regionibus, ad quas dispersi fuerant. Quum ergo haberent sua domicilia, admonet propheta, esse tamen inquilinos inter gentes, quia Deus restituere velit ipsos in patriam, quae erat vera eorum statio: haec ratio est cur de tentoriis et tabernaculis loquatur. Simul causam assignat redemptionis, nempe misericordiam, ut discant tandem Iudaei ad hoc unum asylum confugere, et sentiant nullum aliud remedium esse suis cladibus, quam si Deus ipsos respexerit pro sua misericordia, quoniam iure poterat in totum eos perdere. Denique admonet propheta dignos esse aeterno interitu, nisi quia tandem Dominus eorum miserebitur. Adiungit effectum pleniorem huius gratiae, quod scilicet iterum Ierosolyma exstruetur super suum acervum: vertunt alii collem, quoniam erat excelsior situs illius urbis, et eminebat supra reliquas partes Iudaeae. Sed videtur mihi propheta aliud velle, quod scilicet urbs exstruetur supra sua fundamenta. Acervos enim vel cumulos hic ponit pro reliquiis. Sic enim diruta fuerat civitas, ut tamen manerent aliquae reliquiae, et possent notari antiqua vestigia murorum. Perinde est igitur ac si diceret urbem, quamvis olim splendida et opulenta fuisset, tamen de integro sic restitutum iri, ut non minor foret eius dignitas quam olim. Sed de amplitudine verba facit quum dicit, *exstructum iri urbem super acervos*, id est, super vetusta fundamenta. Et hanc sententiam confirmat quod proxime sequitur: *Palatium*, inquit, *sedebit* אל משפטו *in sua regula*, vel statione: משפט proprie significat iudicium, sed accipitur pro regula, pro mensura, pro more, pro consuetudine. Hic non dubito quin propheta significet palatium regis aeque fore splendidum, sicuti fuerat, et in eodem loco. Quidam ארמון existimant pro templo poni: et hunc sensum non repudio: sed quoniam ut plurimum hac voce significant Hebraei aedes splendidas, et sumptuosas, vel sublimes, ideo magis inclino in priorem sensum, quod loquatur de palatio regio. *Stabit* igitur *palatium regis in sua regula*, vel in suo loco ac si nunquam excisum fuisset. Denique talem et urbis et regni instaurationem promittit, ut non minor Dei gratia speranda sit in secundo illo ecclesiae statu, quam prius fuisset, quia Deus exstinguet omnem memoriam cladium, ubi iterum ecclesia florebit, et regnum etiam in sua opulentia, honore, potentia et aliis praeclaris dotibus sic eminebit, ut facile appareat Deum ad tempus duntaxat fuisse iratum ecclesiae suae.

19. ***Et egredietur ab ipsis laus, et vox laetitiarum: et augebo eos, et non minuentur, et decorabo eos, nec attenuabuntur.***

Confirmat propheta superiorem doctrinam. Diximus enim Iudaeos quum adhuc aliquid spei reliquum foret, fuisse contumaces adversus Deum: postquam autem redacti sunt ad extrema, nimis fuisse deiectos: quia coeperunt diffidere rebus suis, et ita despondere animos, ut nihil consolationis admitterent: ideo non satis fuit leviter et brevibus verbis promitti restitutionem, nisi magis ac magis confirmarentur. In hac igitur parte nunc propheta insistit, ideo *promittit exituram laudem et vocem laetitiae ab ipsis.* Hic notanda est antithesis inter suspiria, gemitus, querimonias, lamentationes, et inter gratiarum actionem. Nam quantisper detenti fuerunt in exsilio, non potuit audiri apud ipsos ulla laus insolita. Tristitia quidem non obstat quominus benedicamus Deo, etiam in extremis miseriis, sed non possumus pleno ore, ut ita loquar, Deum benedicere, nisi dum offertur nobis laetitiae materia: unde illud Iacobi: Laetatur quis inter vos? canat (Iac. 5, 13). Quum ergo de gratiarum actione loquitur propheta, significat gratiam Dei tantam fore, ut aboleat quidquid fuit moeroris et tristitiae apud Iudaeos. Sed oblique etiam hortatur fideles ad celebrandum Dei beneficium. Si dixisset simpliciter, Exibit ab illis vox laetitiae, fuisset quidem plena sententia, sed oportuit simul moneri fideles in quem finem Deus tam clementer ageret cum populo suo, nempe ut praedicarent eius bonitatem. Nam ad hunc scopum referre oportet quidquid bonorum percipimus e manu Dei. Coniungi ergo solet gratiarum actio cum laetitia, ubi de ecclesia fit mentio. Diximus autem fideles non posse tanta alacritate laudare Deum, ubi premuntur angustiis, sicuti dum exhilarat Deus eorum corda. Nam dolor tenet omnes sensus hominum constrictos: gaudium vero ex sensu paterni Dei favoris quasi animos dilatat. Hinc etiam linguae apertio: et hoc sensu dicitur Psalmo 51 (v. 17): Domine labia mea aperies, et os meum, etc. Neque enim aliud significat David, quam se obmutuisse ad tempus, quum Deus absconderet ab ipso faciem suam ita ut non posset gustare paternam eius bonitatem. Tunc ergo David sicuti habuit cor constrictum, ita et os clausum: sed precatur ut Dominus os sibi aperiat, hoc est ut porrigat materiam gratiarum actionis ex gaudio. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: significat, etiamsi ad tempus angantur Iudaei, et gemant ac

lugeant, non fore tamen illud perpetuum, quia Deus tandem ipsos consolabitur, ut non tantum gaudeant, sed praedicent eius misericordiam ubi fuerint liberati. Adiungit, *Augebo eos, et non minuentur, decorabo eos:* alii vertunt etiam augere, sed tamen sunt verba diversa: et כבד significat interdum augere, et interdum decore vel honore afficere. Postea etiam sunt verba diversa מעט, et צער. Etsi autem eandem sententiam voluit repetere propheta, minime tamen dubium est quin simul illustret Dei gratiam hac varietate, quasi diceret tam insignem fore Dei misericordiam, ut Iudaei agnoscant in se compleri quod promissum fuerat patri eorum Abrahae, Erit semen tuum sicut arena maris, et sicut stellae coeli. Et perpetuitas etiam notatur vel continuatio gratiae, quum dicit, *non minuentur, non attenuabuntur.* Posset enim fieri ut populus quispiam cresceret exiguo tempore, sed illud saepe non est longae durationis, quemadmodum praeterit figura huius mundi. Ergo Deus promittit firmum et diuturnum statum ecclesiae, quoniam de die in diem, et ab anno in annum prosequetur suam gratiam. Haec summa est. Sequitur,

20. *Et erunt filii eius sicut ab initio, et coetus eius coram facie mea stabilietur* (vel dirigetur: nam כון utrumque significat), *et visitabo super omnes oppressores eius.*

Haec copia verborum qua utitur propheta minime supervacua fuit, quoniam semper debemus revocare in memoriam quam durae fuerint illae tentationes, quum per annos septuaginta nullum signum gratiae Dei appareret. Ergo necesse fuit animos malis obrutos multis fulturis sustineri, ne prorsus deficerent: et promissiones alias aliis adiungit, ut possint Iudaei quasi ex profunda abysso aliquam lucis scintillam cernere. Et hinc etiam colligi debet utilis admonitio. Etsi enim Dominus hodie nobis indulget, ne exerceamur tam molestis tentationibus, quisque tamen propria experientia cognoscit quam simus propensi ad diffidentiam: deinde ubi coepimus semel labascere, quam difficile sit nos in bonam spem erigi. Ergo discamus promissiones alias aliis coniungere, si una non sufficit, vel altera. Dicit autem *filios eius fore sicut ab initio.* Quidam subtiliter exponunt fore ecclesiae filios sicut ab initio, nempe ante legem, quia foedus gratuitum pepigerit Deus cum Abraham, antequam lex fuerit promulgata. Existimant igitur hic notari abrogationem legis: quasi diceret liberam fore ecclesiam Christi adventu, et iugum illud legis, quod erat servile, sublatum iri. Sed haec argutia mihi non placet, quia non existimo unquam venisse in mentem prophetae. Non dubito igitur quin ad regnum Davidis hoc debeat referri, quasi diceret statum ecclesiae non minus fore prosperum et felicem sub Christo, quam olim sub Davide floruerat. Si quis excipiat regnum Christi longe esse felicius, hoc fateor, sed prophetae semper comparant regnum Christi cum regno Davidis, et contenti sunt hac docendi ratione, quoniam hoc superabat spem populi. Neque enim credibile erat posse unquam redire Iudaeos in pristinum statum. Ergo quum hic dicit fore filios Iehudah *sicut ab initio*, mihi dubium non est quin respiciat illam promissionem, ubi dictum erat semen Davidis fore semper in eius solio, quamdiu lucebunt in coelo sol et luna. Summa est, quamvis horribili interitu regnum exstinctum foret, et tota eius dignitas, tamen Iudaeos Christi gratia recuperaturos quod perdiderant suis sceleribus, sua ingratitudine et contumacia. Postea adiungit, *Semen eius stabilietur coram facie mea, et visitabo super omnes oppressores eius.* Hic rursus confirmat Deus promissionem illam de perpetuitate ecclesiae. Dicit igitur *coetum populi fore stabilem coram ipso*, qua voce Iudaeos iubet mentes suas sursum attollere, quia in mundo non potuit occurrere nisi mera desperatio. Deus ergo Iudaeos ad se attollit, quum dicit ecclesiam fore stabilem coram facie sua. Et quoniam tanta erat potentia hostium, ut fideles possent merito obiicere omnes aditus gratiae Dei esse praeclusos, ideo adiungit Deum satis ex opposito habere potentiae, ut perdat et in nihilum redigat cunctos hostes. Et *omnes* exprimit, quoniam longe lateque patebat monarchia chaldaica, et constabat ex variis nationibus. Nulla autem pars erat quae non esset infestissima Iudaeis. Ergo quum viderent miseri exsules non tantum Chaldaeos sibi esse inimicos, sed alias gentes, ita ut exosi essent fere toti mundo, Deus occurrit, et pronuntiat se habere satis potentiae ad omnes hostes perdendos. Hinc colligenda est nobis utilis doctrina, ecclesiam sic esse perpetuam, ut tamen non sit aequalis eius conditio. Visus enim est saepe Deus cursum gratiae suae abrumpere ante Christi adventum. Quod tunc accidit accommodemus ad nostrum tempus. Quum ergo hic dicit propheta *filios ecclesiae fore sicut ab initio*, ne miremur si aliquando contingat ecclesiam dissipari, quemadmodum factum est in papatu. Ecclesia enim non tantum mortua erat, sed sepulta: et erat non tantum putridum cadaver, sed quasi pulvis qui prorsus evanuerat. Quales enim reliquiae poterant reperiri in tota terra ante quinquaginta annos? Videmus ergo compleri etiam sub regno Christi quod contigit sub lege, nempe ecclesiam aliquando obrui miseriis, et latere sine splendore et forma. Sed interea amplectamur hanc promissionem, quod scilicet erunt filii piorum sicuti olim, quia ut aliquando floruit regnum Christi, sic etiam sperandum est satis esse virtutis in Deo, ut recuperet ecclesia suum splendorem, ut regnum Christi

iterum exsurgat, et illic fulgeant omnes Dei benedictiones. Quoniam autem undique ecclesiam obsident multi hostes, et diabolus omni ex parte semper excitat motus aliquos et turbas, discamus et hoc secundum membrum adiungere, nempe Deum fore vindicem populi sui: ita utcunque totus mundus conetur gratiam eius calcare sub pedibus, ipsum tamen non passurum ut quidquam proficiant in suo furore, quia in manu eius est non tantum compescere ipsorum impetus, sed prorsus eos delere, et totam eorum memoriam. Hoc enim comprehenditur sub verbo visitandi. Postea sequitur,

21. *Et erit fortis eius* (vel magnificus) *ab ipso, et dominator eius e medio eius exibit, et appropinquare eum faciam, et accedet ad me. Nam* (vel certe) *quisnam hic qui applicet* (vel, qui adaptet) *cor suum, ut accedat ad me?* (alii vertunt, qui alliciat cor suum: dicemus postea de sensu), *dicit Iehovah.*

Non dubium est quin hic pluribus verbis explicet propheta quod nuper dixit de ecclesiae instauratione. Nam scimus ita Iudaeos fuisse edoctos, ut deberent totam salutis fiduciam reponere in Davide, nempe in rege, quem Deus illis praefecerat. Ergo ecclesiae felicitas, et salus semper fundata fuit in rege, quo sublato actum erat de ipsa ecclesia, sicuti dicitur (Lament. 4, 20), Christus dominus, in cuius spiritu erat spiritus noster. Ergo ab initio semper Deus voluit populum attentum esse ad regem, ut inde penderet: non quia David potuerit suapte virtute populum servare, sed quatenus gestabat Christi personam sub figura. Hodie non habemus terrenum regem, qui sit Christi imago: sed Christus per se ecclesiam vivificat. Tunc autem illud fuit umbratile, quod rex erat quasi anima communis vitae. Et antea vidimus, quum propheta Iudaeos ad spem bonam animaret proposuisse Davidem, postea filium Davidis. Eadem est ratio huius loci. Dicit, *erit fortis eius*, vel magnificus, *ex ipso.* Nam tenenda est conditio miseri illius et calamitosi temporis quum Deus abstulit omnem gaudii materiam, ex quo privavit populum omni illa dignitate, qua fuerat ornatus. Perinde est igitur ac si promitteret Ieremias resurrectionem quum Iudaei similes essent mortuis in exsilio. Conciderat enim spes publicae salutis rege abolito. Ergo hic iubet ipsos bene sperare, quia Dominus poterat illos excitare e morte in vitam. Et certe fuit admirabilis resurrectio cum Iudaei in patriam reversi sunt, postquam illis aperta fuit ianua. Erant enim quasi in alienum orbem tracti. Deinde quis unquam putasset posse tot obstacula perfringi, quum Chaldaei usque in Iudaeam dominarentur? nullum certe refugium erat miseris exsulibus. Ergo non frustra hic testatur Ieremias *fortem*, vel regem fore ex populo, deinde *exiturum esse dominatorem e medio ipsius.* Exitus hic non debet accipi pro egressu, ac si rex alio esset abiturus sed exire tantundem valet ac prodire. *Exibit ergo*, hoc est, tandem emerget *dominator e medio populi.* Quomodo hoc factum fuerit satis notum est. Sed Isaias praedixerat quod hic confirmat eius successor. Dicit enim cap. 11 (v. 1): Et exibit surculus e radice Isai, vel trunco, et virgula ascendet e radice arboris eius: nominat illic domum Isai, quae privata erat: poterat splendidiore elogio commendare gratiam illam, si posuisset nomen Davidis: sed quia tunc nullum erat regnum, ideo dicit, quemadmodum David prodiit ex caulis ovium quum esset ignobilis rusticus, ita etiam Dominus attollet surculum e trunco, ex arbore excisa. Videmus ergo quo sensu accipiat Ieremias verbum exeundi, quia Christus emersit praeter opinionem hominum, et emersit quasi surgeret surculus post arborem excisam, quum scilicet nulla esset species dignitatis in populo. Postea addit, *Appropinquare eum faciam, et accedet ad me.* Hoc vel ad caput restringi potest, vel ad totum corpus extendi: et haec secunda expositio mihi magis probatur. Nam populus fuit diu quasi remotus a conspectu Dei, quantisper scilicet exsulavit a patria. Deus ergo adiungit, *iterum appropinquare eum faciam, et accedet ad me.* Si quis tamen de capite ipso, hoc est de rege interpretari malit, non contendo. Docemur autem ex hoc loco, quoties Deus de restitutione ecclesiae verba facit, quoties pronuntiat se fore nobis exorabilem, denique quoties nos ad spem gratiae et salutis invitat, semper debere nos in Christum respicere, quia nisi ad illum dirigimus omnes sensus nostros evanescent omnes promissiones, quae non possunt alibi esse ratae. In Christo enim sunt Etiam et Amen, quemadmodum dicit Paulus 2. ad Cor. 1. cap. (v. 19 sq.). Sed quoniam haec doctrina saepius occurrit in prophetis, mihi satis est quod alibi fusius tractavi nunc obiter perstringere. Quantum ad secundam partem versus aliqua est ambiguitas. *Nam quis hic iste*, ponitur duplex pronomen demonstrativum זה, הוא, quisnam iste. Postea, ערב, *aptans cor suum:* ערב significat fide iubere: sed significat etiam aptare, vel accommodare, vel formare: aliquando significat suave reddere. Haec ratio est cur quidam transtulerint, Quis alliciet cor suum? Postea adiungit, *ut accedat ad me, dicit Iehovah.* Dixi hunc locum esse obscurum, et ideo torquetur in diversas partes ab interpretibus. Quidam de Christo accipiunt, quod ille unus sponte accesserit ad patrem. Alii autem subaudiunt negativam, quasi dictum esset, neminem cor suum aptare, ut ad Deum accedat. Alii hortative legunt, Quisnam est iste qui cor suum applicet, ut accedat ad me? Verum si admirative legamus, hic solus sensus genuinus erit meo iudicio. Nescio

an quispiam eum attigerit. Sed non dubito prophetam hoc in summa velle. Prius dixit, *faciam eum appropinquare ut ad me accedat.* Iam exposui partem illam de populo, qui fuerat procul reiectus. Deus ergo collectionem hic promittit: quasi diceret, Ad tempus ego dispersi huc et illuc populum tanquam quisquilias: nunc rursus colligam hanc dispersionem, et erunt sub fide mea et tutela, quemadmodum olim. Postquam hoc dixit, nunc perstringit hac interrogatione populi ingratitudinem, *Quis est qui ad me accedat?* qui formet cor suum ut mihi reconcilietur? Haec igitur admiratio non in alium finem tendit nisi ut sentiant Iudaei damnari suam duritiem et socordiam, quod ubi Deus tam suaviter ipsos invitat, respuant eius gratiam: quum cupiat ipsos amplecti suis ulnis, diffugiant procul. Sed posset obiici quaestio, Cur ergo promisit Deus se facturum ut Iudaei accedant? Respondeo variis modis hoc Deum praestare, vel complere hanc promissionem. Potuit enim Iudaeos ad se vocare externa invitatione, sicuti fecit quum data fuit libertas redeundi: ac tunc pauci quidem ex Iudaeis hac gratia usi sunt, omnes vero Israelitae iam assuefacti delitiis illarum regionum pro nihilo duxerunt quod Deus promiserat: ita paucissimi reversi sunt in patriam, et contemptui fuit illa restitutio, de qua tantopere fuerant prius anxii: Deus tamen tunc appropinquare fecit ad se populum. Nam porrexit brachia quasi vellet ipsos colligere, et fovere sub alis suis. Interea quoniam maior pars sprevit inaestimabilem illam gratiam, merito hic conqueritur Deus de tanta impietate, et quasi per admirationem exclamat, *quisnam est iste qui cor suum formet, ut ad me accedat?* Si fuisset simpliciter dictum, Quisnam est iste qui ad me accedat, fuisset obscurior sensus propter brevitatem: sed Deus hic satis clare distinguit inter duos accessus. Nam prior accessus erat quum data fuit libertas populo, et edicto Cyri permissum fuit illis templum et urbem exstruere. Deus ergo tunc appropinquare ipsos fecit, ut accederent. Hic est prior accessus. Sed iam adiungit, Iudaeos non formasse cor suum: loquitur quidem de futuro tempore, sed tamen accusat ingratitudinem. Quae tandem suo tempore fuit patefacta. Dicit igitur, *quis est iste, ut accedat?* hoc est, ego efficiam ut iterum coalescant in unum corpus, et me invocent, fruantur sua haereditate. Sic igitur hoc praestabo, *ut ad me accedant:* sed interea multi residebunt in suis faecibus, et praeferent Chaldaeam, et alias regiones templo et religioni. Ergo multi erunt qui cor suum non formabunt ut ad me accedant. Nunc tenemus sensum prophetae. Iam vero simul tenendum est, quum nuper dictum fuit, *appropinquare faciam ipsum ut ad me accedat,* Deum non loquutum fuisse de arcana spiritus sui efficacia. Nam eius est, ut statim iterum dicemus, simul ac placuerit corda hominum ad se trahere. Sed quum diceret, *appropinquare ipsum faciam,* tantum de externa restitutione loquutus est: nunc autem adiungit querimoniam, quod scilicet Iudaei maligne repudiabunt hanc gratiam, quia nemo cor suum aptabit. Interea videmus reiici totam culpam in Iudaeos, quod privandi essent patria. Non enim per Deum stetit quominus restituerentur, sed ipsi, ut erant addicti terrenis suis voluptatibus, pro nihilo duxerunt redire, et censeri in populo Dei. Consilium igitur prophetae est, adscribere Iudaeis totam culpam, quod gratia Dei non penetraverit usque ad ipsos, vel non fuerit efficax in maiori parte, quia scilicet non aptarent cor suum, vel formarent, ut ad Deum accederent, hoc est, ut compotes fierent inaestimabilis illius boni quod oblatum fuerat. Quod autem papistae arripiunt hunc locum, ut probent esse in libero hominis arbitrio ad Deum accedere, nimis ridiculum est. Nam quoties Deus damnat populi duritiem, certe non disputat quaenam sit hominum facultas, an flexibiles sint ad bene agendum, an possint corda sua dirigere: illud est nimis stultum. Quum dicitur in Psalmo (95, 8), Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut patres vestri in deserto: an quia obdurant homines corda sua dicemus esse flexibiles in ipsis motus, ut possint pro arbitrio suo eligere bonum, vel malum? illud est non dico puerile, sed nimis putidum. Videmus ergo papistas esse indignos refutatione, quum talibus testimoniis volunt liberum suum arbitrium probare. Obtenderent quidem aliquid coloris si reciperetur eorum expositio. Sic enim legunt, Quis est iste, quasi Deus laudaret hanc promptitudinem fidelium, qui sponte sese offerunt, et formant corda. Sed repugnat totus prophetae contextus. Unde apparet hoc esse remotissimum a consilio Ieremiae, quod Deus laudet piorum obedientiam: quin potius hic per admirationem exclamat, quemadmodum quum dicit Isaias (53, 1), Quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? certe non praedicat fidelium obsequium, quod prompto et alacri animo evangelium suscipiant, sed potius quasi portentum exhorret, quod mundus fidem non habebit evangelio, quum tamen illic offeratur aeterna vita et salus. Sic etiam hoc loco, *quisnam iste?* quid enim magis optandum fuit quam ut Deus quasi extentis brachiis Iudaeos ad se tandem colligeret? Ego volo ut ad me appropinquetis, fuistis ad tempus quasi a me exsules, ego vos abieceram in longinquas terras: atqui nunc paratus sum vos colligere. Quum ergo Deus tam suaviter et blande ipsos ad se alliceret, fuit certe detestabilis et prodigiosa haec ingratitudo, quod potius alio discesserint, et tergum obverterint Deo tam comiter ipsos vocanti. Ergo quum propheta hic duntaxat damnet

talem socordiam et obstinatam malitiam in Iudaeis, non est quod quaeramus probationem liberi arbitrii. Caeterum, hoc eodem verbo utitur David Psal. 119 (v. 73. 125) quum dicit, Appropinquare fac servum tuum ad te, ut discat mandata tua: alii vertunt, fideiube pro servo tuo, quoniam est illic etiam verbum ערב, quod hic ponitur, ideo posset locus apte torqueri in papistas, secundum quos penes hominis arbitrium est formare cor suum. Atqui David testatur proprium id esse Dei munus. Nam quod postulat ab eo certe fatetur non esse in suo arbitrio nec facultate. Postea sequitur,

22. *Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum* (quod postea confirmat primo versu capitis 31 quum dicit, In tempore illo, dicit Iehovah, ero in Deum cunctis cognationibus Israel: et ipsi erunt mihi in populum).

Quoniam repetitio est eiusdem sententiae, convenit simul exponi duos versus. Dicit ergo *Iudaeos fore Deo in populum, et Deum vicissim fore illis in Deum.* Haec loquutio passim occurrit apud prophetas, et non abs re, quia complectitur omnes beatitudinis partes. Ubi enim nobis vita, nisi quum sumus populus Dei? Et tenendum est etiam illud Psalmi (144, 15) elogium, Beatus populus cuius Iehovah Deus est. Confirmat enim quod nuper dixi, nempe absolvi omnibus numeris beatam vitam, ubi Deus promittit se fore nobis in Deum, et nos vicissim in populum suscipit. Ergo non temere prophetae toties inculcant hanc sententiam, quia etiamsi nihil alioqui nobis desit, quod possit expeti, tamen donec certo persuasi simus Deum nobis esse patrem, et nos illi esse in populum, quidquid est felicitatis cedet nobis in miseriam. Sed clarius se exprimit propheta quum dicit tempore illo, nempe quum Deus ecclesiam suam restituet, *tunc fore se in Deum cunctis cognationibus Israel.* Sic enim dispersi fuerant, ut non essent quasi unum corpus: sed Deus promittit collectionem ecclesiae a qua exciderant decem tribus, quum defecerant ab obedientia familiae Davidis. Non possem nunc ultra persequi.

Heri contulimus duos versus prophetae, ubi promittit Deus *se fore adhuc populo in Deum.* Diximus quid haec promissio valeat. Sed posterior versus primo tempus praefigit, ut suspensis animis Israelitae exspectent gratiam, quamvis nondum appareat. Ideo dicitur, *in tempore illo.* Postea additur, *Ero in Deum cunctis cognationibus Israel,* quia sic fuerant dissipati, ut non repraesentarent faciem populi unius, sed essent quasi diversae gentes. Hic ergo promittitur collectio populi, ita ut rursum coalescant, et sint unum corpus sicuti ante dispersionem. Sequitur,

23. *Ecce tempestas* (sed subaudienda est nota similitudinis כ sicut tempestas) *Iehovae, furor* (iracundia) *egredietur, tempestas sese involvens, super caput impiorum residebit.*

Videtur ex abrupto loqui propheta, quoniam nihil suavius hac promissione, ubi Deus pronuntiat *se fore in patrem populo,* et continuo post dicit *exoriturum turbinem qui se involvat, et resideat super caput impiorum.* Haec primo intuitu non conveniunt inter se. Posset hoc transferri ad gentes, vel ad quoslibet hostes ecclesiae: quia quoties Deus apparet servator populi sui, vindicta eius sese profert, atque exserit contra reprobos. Hinc sententiae satis frequentes, Dies ultionis meae adest, et annus visitationis meae: utrumque coniungit Isaias (63, 4), Dei gratiam cum ultione: et hoc est etiam aliis prophetis familiare, ut videmus etiam misericordiam Dei non posse aliter clare et distincte perspici erga fideles, nisi ubi iudicium eius conspicitur ex opposito adversus reprobos. Posset etiam hic locus ita exponi: sed commode poterimus ita contexere prophetae verba, quod blande studuerit allicere populum quum offerret Dei gratiam: quia tamen videbat a maiori parte contemptum iri, sicuti heri diximus, tempestive nunc minari si respuerint Iudaei oblatam sibi gratiam, non posse ferri tantam ingratitudinem a Deo. Et haec etiam docendi ratio satis trita est ac familiaris scripturae. Nam Deus ab una parte sic benevolentiam suam declarat, ut interea exstimulet homines: et quoniam videt non tantum pigros esse ac tardos, sed etiam malignos et ingratos, ideo denuntiat non cessurum illis impune si gratiam suam contempserint. Bene ergo hoc conveniet superiori doctrinae quod nunc propheta dicit *exorituram esse iram Dei instar procellae tempestuosae:* postea adiungit, *tempestas sese contorquens,* vel involvens, proprie sese congregans: est a גור, sed duplicatur litera ר: deinde est in התפעל. Similis fere sententia alibi visa fuit cap. 23 sed tunc propheta alio verbo usus est, sicuti res ferebat. Vertunt quidam, Corruet. Nam גור significat cadere: et quadrabit etiam ille sensus, quod procella corruet, hoc est praeceps deiicietur, *ut tandem resideat super impios.* Sed prior expositio magis recepta est, et ego libenter eam amplector, quia hoc pertinet ad incutiendum terrorem, ubi tempestas dicitur fore similis turbini, quia sese contorquet atque involvit, ita non potest discuti. Sensus igitur erit, vindictam Dei fore exitialem omnibus reprobis. Caeterum רשעים poterimus accipere tam de exteris, quam de contemptoribus Dei, qui tamen iactabant eius nomen: et libenter extendo ad utrosque, nempe ad domesticos, et exteros Dei hostes, ac si diceret propheta nullum superesse remedium nisi ut confugiant ad Dei misericordiam. Postea sequitur,

24. *Non revertetur* (vertunt) *furor irae Iehovae, donec exsequatur ipsum et donec surgere faciat* (attollat vel stabiliat) *cogitationes cordis sui: in extremo dierum intelligetis in hac re.*

Confirmat proximam sententiam, et comparat iram aut vindictam Dei nuntio, vel ministro, qui mittitur ut perferat mandatum, vel etiam ut peragat quod praeceptum fuerit. De verbo Dei, hoc est tam de minis quam de promissionibus ita loquitur Isaias (55, 11), Verbum meum non revertetur ad me inane: sensus enim est quidquid promittit aut minatur Deus nunquam suo effectu carere. Nam perperam intelligunt multi verbum Dei non reverti inane, quia fructificat. Loquitur enim de ipso verbi effectu vel in salutem, vel in exitium. Sic etiam nunc Deus pronuntiat vindictam suam, postquam emissa fuerit, non redituram donec compleverit quidquid mandatum est. Postea addit, *et donec statuerit Deus:* nam proprie ita reddi debet hoc verbum הקימו. Donec ergo statuerit, vel stabilierit Deus *cogitationes cordis sui.* Cogitationes cordis nominat decreta: sed sumitur haec loquutio ab hominibus, et ideo est metaphorica, quoniam non competeret proprie in Deum, cogitare aut deliberare apud se. Sed quantum ad rem ipsam spectat, nulla est ambiguitas. Significat enim propheta ubi Deus vindictam suam emiserit, perituros omnes impios, quia ita decretum sit ab ipso Deo, cuius consilia nunquam sunt irrita. Probat igitur vindictam fore efficacem, quoniam Deus ita apud se statuerit. Sed hoc referri etiam debet ad doctrinam, quae testimonium est cogitationum Dei. Neque enim Deus simulat quum salutem promittit hominibus, vel denuntiat poenas quas meriti sunt: sed in medium producit cordis sui decreta. Ergo propheta hic perstringit stuporem omnium, qui putabant se posse effugere, quamvis toties audirent sese constringi tanto reatu, ut necesse foret tandem subire iudicium. Quamvis ergo hoc subinde audirent, erant surdi ad omnes admonitiones: hac ratione propheta loquitur de cogitationibus cordis Dei. Tandem addit, *In extremitate dierum intelligetis.* Hoc potest aptari fidelibus non minus quam reprobis. Nam quamvis fideles amplexi fuissent Dei promissiones, atque illis initerentur, tamen ut certandum erat assidue cum gravissimis tentationibus, necesse fuit ipsos stimulari et animari simul ad patientiam. Potuit igitur hoc opportune illis dici, *Intelligetis hoc in novissimo dierum,* ut sit loco exhortationis: ac si diceret, Vos quidem putabitis impios felices, quia non statim prosiliet Deus, neque statim erumpet eius vindicta, ut fulminet contra ipsos: sed patienter ferendo vestras miserias tandem sentietis non frustra illis praedictum esse interitum: deinde mercedem referetis fidei et tolerantiae vestrae, si ad extremum usque quieti perstiteritis. Sed convenit etiam incredulis haec sententia, quoniam ex praesenti aspectu solebant iudicium facere. Propheta igitur deridet praeposteram hanc opinionem qua se decipiunt: et dicit sero intellecturos quod nolunt percipere. Ergo si de filiis Dei exponimus hanc sententiam, erit exhortatio, ut patienter ferant sua mala, donec appareat Deus vindex. Si autem accipimus de incredulis, erit subsannatio ipsorum socordiae, quia enim pro fabulis ducebant omnes minas. Propheta ex opposito clamat, Sapietis tandem, sed sero, nempe experientia magistra, ubi non erit amplius locus resipiscendi. Ego omittam primum versum cap. 31 quia iam expositus fuit: die illo, etc. Sequitur secundus versus.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

1. et 2. *Sic dicit Iehovah, Invenit gratiam in deserto populus qui evaserant a gladio. Proficiscendo donec quietem daret ipsi Israeli* (vel profectus est Israel, donec se ad quietem conferret).

Quantum ad verba spectat, verbum הלוך, quod est infinitivi modi, accipitur praeteriti loco: et in eo conveniunt interpretes. Sed quidam referunt ad Deum, quod praefectus sit dux populo suo, donec ad quietem ipsum adduceret: et quoniam verbum להרגיעו ad quietandum ipsum, ut ita loquar, est in Hiphil, ideo videtur debere hoc Deo ascribi. Sed poterimus simplicius accipere, Donec se ad quietem conferret. Postea additur nomen Israelitis: et ita relativum vertemus per se, non, per ipsum. *Donec* ergo *se ad quietem conferret.* Nunc veniamus ad summam doctrinae, quam hic tractat propheta. Non dubium est quin reducat populo in memoriam prisca Dei beneficia, ut spem concipiant miseri exsules, nec dubitent quamvis sint quasi demersi in Chaldaea, et obruti quodam malorum diluvio, tamen Deum fore illis liberatorem. Haec ratio est cur *deserti* fiat mentio: deinde cur etiam addat Ieremias eos *qui tunc servati sunt elapsos fuisse a gladio.* Nam populus quamvis habitaret in regione amoena et fertili, erat tamen quasi in deserto, quantum attinet ad patriam. Quum ergo longe proiecti fuissent Israelitae in alienas terras, comparantur deserto omnes illae regiones in quibus tunc habitabant. Et similis etiam loquutio est apud Isaiam cap. 40 (v. 3) quum dicit, Vox clamans in deserto, Parate viam Iehovae, rectas facite in solitudine semitas. Quid intelligit illic per desertum? nempe foecundissimas illas regiones, Chaldaeam, Assyriam, et alias vicinas, sed respectu populi ita nominat quia exsilium semper miserum ac triste est. Sic igitur hoc loco

propheta, ut erigat animos exsulum ad fiduciam, dicit, Quamvis sint ablegati in regiones incognitas, tamen non obstare Deo distantiam, et quidquid aliud poterat videri contrarium eorum liberationi, quin ipsos restituat: quia olim patres ipsorum liberavit quum essent in Aegypto. Iam quoniam poterant rursus obiicere Iudaei se esse numero paucos: deinde iugulum semper porrectum esse gladio, quoniam habitarent inter victores saevissimos, dicit patres ipsorum non aliter quam miraculo servatos esse, perinde ac si erepti essent ex media morte. Nunc tenemus prophetae consilium, et paucis verbis licebit complecti summam huius sententiae, non esse metuendum quin Deus populum suum in tempore redimat, quia notissimum sit quum liberator fuit olim populi sui potentiam eius variis modis fuisse illustrem, imo incomprehensibilem, quando per annos 40 populum aluit in deserto, deinde exitum ipsum fuisse ac si mortui e sepulcris resurgerent, quia facile Aegyptiis fuerit iugulare totum populum: ereptos igitur fuisse a morte, quum adducti sunt in terram, quae promissa fuerat Abrahae: ergo non esse dubitandum quin Deus mirabiliter adhuc ipsos eripiat, et eandem potentiam demonstret in ipsis liberandis, quae olim clare apparuerat erga ipsorum patres. Hinc autem colligi debet utilis doctrina, quoties desperatio obiicitur ante oculos, vel miseriae nostrae ad eam nos sollicitant, reputanda esse beneficia Dei, non tantum quae ipsi experti sumus, sed quae contulit saeculis omnibus erga ecclesiam: sicuti etiam David Psalmo 143 (v. 5) dicit hoc unum sibi fuisse solatium in suo moerore, quum et extremis malis premeretur, et fere obrutus esset desperatione: Memor, inquit, fui dierum antiquorum. Non igitur tantum recensuit Dei beneficia, quae ipse senserat, sed quae audierat a patribus, quae legerat apud Mosem. Sic etiam propheta nos ad memoriam beneficiorum Dei revocat ubi videmur ab ipso esse derelicti, quia haec una cogitatio potest nos levare et attollere. Haec summa est. Iam sequitur,

3. *Ab antiquo Iehovah apparuit mihi: atqui dilectione perpetua dilexi te: ideo protraham* (vel protraxi, vel extendi) *ad te clementiam.*

Communiter vertunt, Ideo attraxi te in clementia: sed sensus ille est frigidus et ineptus. Itaque non dubito quin potius intelligat misericordiam Dei non fore evanidam, quin populum ipsum prosequatur ab anno in annum omnibus saeculis. Initio versus inducit propheta Iudaeos obstrepentes, ut solent increduli, qui dum repellunt Dei gratiam volunt tamen videri hoc cum ratione facere. Priore igitur loco narratur blasphemia populi. Nec dubium est quin voces istae impiae et diabolicae passim tunc auditae fuerint: Ho, Deus apparuit nobis, sed e longinquo: quemadmodum hodie quoque profani homines, dum proferimus exempla gratiae Dei e lege et prophetis et evangelio, *Ho, c'est du temps iadis:* ita facete derident quidquid testatus est unquam Deus verbo suo quasi vetustate obsoletum. Similiter ubi terrorem illis obiicimus ex veteribus exemplis, Ho scilicet olim factum est, sed iam olim. Semper ergo redeunt ad illud diabolicum proverbium, *Le temps iadis.* Et illud idem exprimere voluit Ieremias, *a longinquo apparuit nobis Deus*, hoc est, tu quidem magnifice praedicas redemptionem, qua patres liberati sunt: sed quid hoc ad nos? cur non potius ostendis nobis palam quid Deus velit? et cur non profers aliquam materiam praesentis laetitiae? cur non re ipsa probas Deum nobis esse propitium? sed tu de antiqua liberatione verba facis: et ista narratio est quasi obsoleta. Videmus ergo ab initio semper homines Deo fuisse ingratos, quia quantum in se fuit sepelierunt Dei beneficia: neque in eo modo detecta fuit ipsorum impietas, sed quod ludibrio fuerunt omnes veteres historiae, quae tamen monumentis proditae sunt in nostram salutem. Quidquid scriptum est, inquit Paulus, ad doctrinam nostram scriptum est, ut per patientiam et consolationem scripturae spem habeamus. Illic ostendit discendam esse nobis patientiam ab exemplis quae scriptura continet, et hanc esse nobis materiam consolationis optimae, ut foveamus spem nostram usque dum eripiat nos Deus ab omnibus miseriis. Quid autem profani homines? Ho, tu recitas quod scriptum est: sed hoc nimis remotum est a nobis, et longitudine temporis evanuit: antiquitas ista quid ad nos? Sed quum proruperint Iudaei in sacrilegam hanc vocem, discamus amplecti quidquid proponitur nobis e scriptura, dum nos invitat Deus ad spem misericordiae, et simul etiam hortatur ad tolerantiam: neque unquam excidat nobis haec blasphemia ex ore, imo ne animis quidem nostris obrepat, Deus apparuit ex longinquo. Ergo discamus exsecrari hanc ingratitudinem eorum, qui volunt Deum semper habere praesentem, et interea nihil tribuunt honoris veteribus eius beneficiis. Ideo respondet propheta, *Atqui:* nam copula ו hic ponitur loco particulae adversativae: quasi diceret, imo, vel, etiam. Nam posset etiam accipi pro גם, etiam *dilexi te dilectione perpetua.* Respondet igitur Deus impiis, et ostendit se, quod semel liberator fuerit populi, non id praestitisse aliquo momentaneo impetu, sed quia id promiserat Abrahae, quia populum ipsum adoptaverat. Quoniam ergo foedus Dei erat perpetuum, ideo hic refellit impiam illam calumniam, quod Deus tantum momento liberaliter egerit erga populum suum, et quod semel duntaxat illius miserias respexerit, ut succurreret: *Etiam*, inquit, *dilexi te dilectione perpetua.* Deus ergo hic redemptionem,

in qua exhibuerat insigne documentum suae misericordiae, ostendit fundatam fuisse in adoptione gratuita, quae non tantum unius anni erat, sed perpetuae durationis. Videmus ergo ut corrigat illam detestabilem populi blasphemiam, nempe quod adoptio causa fuisset liberationis. Et hic locus diligenter notandus est. Statim enim veniunt nobis in mentem perversae istae imaginationes quum legimus vel audimus quam varie et quot modis fuerit Deus misericors erga populum suum: Ho, id factum fuit olim, sed nescimus an idem maneat Dei consilium: deinde hoc contulit veteri populo, sed nescimus an ad nos extendi vel possit vel debeat. Sic diabolus ingerit nobis sua astutia perversas illas imaginationes, quae abripiant cursum gratiae Dei, ne ad nos usque perveniat. Ergo suffocatur Dei gratia quum ita nos separamus a patribus, et omnibus eius servis, erga quos se ita clementem praestat. Ideo haec doctrina apprime utilis est quum propheta ostendit quidquid unquam Deus bonorum contulit veteri populo, hoc debere trahi ad foedus gratuitum: foedus autem illud esse aeternum: et ideo non esse dubitandum quin Deus hodie paratus sit ad salutem omnium piorum. Nam manet semper idem, neque mutabilis est: deinde vult suam fidem et constantiam lucere in foedere, quod pepigit cum ecclesia. Quum ergo foedus Dei sit inviolabile, neque possit collabi, etiam si coelum et terra misceantur, ideo certo persuasi simus semper Deum fore nobis liberatorem: quare? manet enim eius foedus: manebit igitur eius potentia ad nos servandos. Hic est usus huius sententiae. Postea sequitur confirmatio, *Ideo protraxi erga te clementiam.* Dixi aliter verti et exponi hunc locum: sed nihil est dilutius, quam si dicamus, Abstraxi te clementia. Quid hoc ad perpetuitatem amoris, vel ad continuum tractum et progressum? Sed optime conveniet alter sensus, quod scilicet Deus protraxerit ad Israelem suam clementiam: subaudienda est tantum una litera: sed hoc sensum non impedit: et tales loquendi formae passim alibi reperiuntur. Dicit igitur, Quia complexus sit Israelem amore perpetuo, *ideo se traxisse*, vel extendisse *clementiam*, quia ex quo populum eripuerat e tyrannide Pharaonis, et aluerat 40 annis in deserto, fuerat multis aliis beneficiis prosequutus. Quibus enim victoriis ipsum donavit? deinde quoties misertus est ipsius? Non destitit igitur Deus a continuo tractu misericordiae ex quo semel populo manum porrexerat. Et hoc sensu optime dicitur traxisse clementiam, quia non tantum uno die vel anno propitium se ostenderit Israelitis, sed per quadringentos, quingentos, sexcentos annos se eundem exhibuerit: et ita etiam optime refellitur illa impietas populi, et blasphemia, quod olim apparuerat Deus: imo, inquit, nisi nimis maligne supprimas mea beneficia, intelliges longos et diuturnos, et multiplices fuisse progressus bonorum quae patribus tuis contuli. Nunc tenemus genuinum sensum prophetae. Si quis praeteritum tempus malit vertere in futurum non repugno, Ideo protraham vel extendam erga te meam clementiam: etiam ille sensus bene quadrabit. Sed ut sumantur simpliciter verba videmus cur adiiciat propheta Dei clementiam fuisse protractam, nempe ut Iudaeis ingratitudinem suam exprobret, quod beneficia tot saeculis praestita non expendant. Sequitur,

4. *Adhuc aedificabo te, et aedificaberis puella Israel: adhuc ornaberis tympanis tuis, et exibis in choros ludentium.*

Hoc versu prosequitur Ieremias quod ante dixit, nempe quamvis longum esset tempus annorum 70, Deum tamen fore ecclesiae liberatorem. Nam poterat diuturnitas temporis exstinguere populi fidem, ut fieri solet. Ubi enim nihil nobis apparet praeter nudum verbum, et de die in diem repetit Deus easdem promissiones, putamus hoc esse nullius momenti: deinde quum malum aliquod invaluit, putamus iam omnes vias Deo esse praeclusas, ne possit remedium afferre: metimur eius potentiam nostro modulo. Et quia sero ad nos occurrit, quia patitur hominem vel morbo vel aliis malis diu confici, ita etiam imaginamur Deum nunquam venturum in tempore, ubi diutius suspendit suam gratiam, ac differt quam vellemus. Ergo propheta hic dicit, *adhuc aedificabo te, et aedificaberis virgo Israel:* postea, *adhuc ornaberis tuis tympanis.* Opponitur hic gaudium moerori, quo populus opprimendus erat in exsilio, et aliqua ex parte iam oppressus erat. Fuerant enim multi in exsilium abducti. Caeterum figuratis loquendi formis gaudium et laetitiam exprimit Ieremias *per tympana et per choros ludentium.* Nam ubi prophetae denuntiant Dei vindictam, solent dicere, Cessabit omne gaudium inter vos, non ludetis amplius vel cithara, vel aliis musicis organis. Ita etiam hoc loco dicit Ieremias redituros esse ad tympana et choreas, ubi Deus ipsos restituerit in patriam. Interea non debemus torquere hoc prophetae testimonium ad excusandam profanam lasciviam, qua Dei beneficia corrumpunt profani homines. Neque enim possunt servare ullam temperantiam in laetitia, sed sese proiiciunt, et ita lasciviunt adversus Deum. Et huc tendunt omnes choreae, omnes sonitus tympanorum, quod scilicet sese obstupefaciunt profani homines. Noluit igitur propheta hanc licentiam dare populo. Nam semper memoria tenendum est quod heri dixit, exituram esse vocem laudis in gaudio. Per *tympana* igitur *et choros*, intelligit castam laetitiam, et quae coniuncta est cum laudibus Dei et cum sacrificio gratiarum actionis. Postea sequitur,

5. *Adhuc plantabis vites in montibus Samariae, plantabunt plantatores* (hoc est, plantabunt vinitores) *et profanabunt* (id est, conferent ad usum communem).

חלל significat profanare: sed significat etiam accommodare ad usum, et sumpta est loquutio ex lege, quia non licebat comedere ex fructu vitis, nisi post annos quatuor: quia quasi praeputium manebat in vite, ut fructus essent impuri. Deinde primi fructus offerebantur Deo: postea quisque fruebatur suis vindemiis. Sed interea respicit Ieremias ad maledictiones quae alibi leguntur, Plantabis vineam, et alii comedent fructum. Quid ergo intelligit his verbis? nempe regionem ad tempus sic fore desertam ut in montibus optimis et fertilissimis nullae sint vites. Nam montes Samariae erant vitiferi: et quum excisae essent illinc vites, fuit horribilis vastitas. Quum ergo dicit propheta, *adhuc plantabunt vineam*, significat ad tempus deformem fore terram: sicuti quum diceret *adhuc aedificabo te*, monebat Iudaeos, ut aequis animis perferrent iudicium Dei, quum nihil conspicerent praeter ruinas in tota terra. Hoc ergo significat vox *adhuc:* sed quum promisit adhuc fore vites in montibus Samariae, adiungit fructu potituros qui eas plantaverint. Hic autem est cumulus benedictionis, alioqui nihil prodesset plantare vites, vel conserere, nisi accederet haec Dei benedictio. Nam tristius longe privamur nostra possessione quam excoluimus, et in qua impendimus multum laboris. Qui ergo plantaverit magna diligentia vites, deinde qui coluerit terram, si eiicitur in exsilium, ubi videt alienos potiri, hoc gravius eius animum vulnerat. Ergo propheta hic significat certam fore Dei gratiam, quia non modo dabitur otium Iudaeis quum reversi fuerint ad vites plantandas, sed etiam quieti et tranquilli potientur illo fructu. *Profanabunt* igitur, hoc est, accommodabunt in usum suum quinto anno quum vites fructum suum protulerint: quasi diceret, Habitabunt absque molestia in sua haereditate ubi semel reversi fuerint.

6. *Quia erit dies, quo clamabunt* (sed subaudiendum est relativum) *custodes in monte Ephraim, Surgite, et ascendamus Sion ad Iehovam Deum nostrum.*

Propheta hic amplificat Dei beneficium, quia non tantum restituet tribum Iehudah, sed decem quoque tribus, quae prius abductae fuerant in exsilium. Hic ergo promittit plenam et solidam restitutionem ecclesiae. Prophetae non semper uno modo loquuntur de liberatione populi, aliquando restringunt suam doctrinam ad tribum Iehudah, ac si reliqui fuissent desperati: sed saepius ostendunt sua vaticinia ad totum populi corpus. Sic etiam hoc loco Ieremias complectitur una cum tribu Iehudah reliquas decem, et dimidiam tribum Beniamin, quia fuerant quidam ex tribu Beniamin residui, et qui nunquam desciverant a familia Davidis. Sed solent vocare regnum Israel decem tribus, et regnum Iehudah designant per tribum unam: sic absconditur tribus Beniamin, quae in duas partes erat divisa. Sensus ergo prophetae est, quum Deus redimet populum suum, non tantum Iudaeos in patriam esse redituros, sed simul alios Israelitas, de quibus fere desperatum erat, quoniam longo tempore habitaverant in exsilio: deinde quia reiecerant purum et legitimum cultum Dei, poterant censeri prorsus extra corpus ecclesiae. Nam sua perfidia sese abdicaverant, ut indigni essent tam honorifico titulo. Sic propheta hic denuntiat superiorem fore Dei gratiam malitia illa et obstinatione populi Israel. Dicit igitur *venturum diem quo clamabunt custodes in monte Ephraim.* Per nomen Ephraim, ut satis notum est, saepe intelliguntur decem tribus propter Iarobeam, qui primus illic regnavit. Sed semper notandum est, sub una specie comprehendi totum genus. Ergo quum loquitur nunc Ieremias de monte Ephraim, intelligit omnes custodes qui locati erunt in speculis per totum regnum Israel. Sed notandae sunt antitheses, quia Iarobeam intercluserat aditum Israelitis, ne ascenderent Ierosolymam. Timebat enim ne illic audirent de perpetuo Dei foedere, quod pepigerat cum Davide, et eius posteris. Sibi male conscius erat, quod acquisierat sibi regnum malis artibus. Deus quidem iusserat illum ungi in regem per manum prophetae sui: sed non sequitur, quod ad ipsum spectat, iuste regnasse. Recte Deus voluit ulcisci Rehabeam, et simul etiam poenas exigere de toto populo: perfidus vero ille qui fuerat autor defectionis quum vellet stabilire regnum apud posteros, vetuit ne quis Ierosolymam ascenderet: et ideo exstruxit templa et altaria in Dan et Bethel. Quamobrem propheta Hoseas (6, 9) conqueritur, quod obsiderent omnes vias instar latronum. Iugulabantur enim multi quum ascenderent Ierosolymam ad offerenda Deo sacrificia: alii diripiebantur, et remittebantur domum. Haec igitur antithesis est digna notatu quum dicit propheta, *Adhuc clamabunt custodes in monte Ephraim, Surgite, ascendamus in Sion ad Deum nostrum.* Nam quamvis in speciem tantum desererent posteros Davidis, simul tamen abnegabant verum et purum Dei cultum: et fuit adulterina illa religio quam sequuti sunt autore Iarobeam, quia oportuit tantum uno in loco offerri Deo sacrificia, sicuti in lege saepius repetitur, Tu venies ad locum, quem Dominus Deus tuus elegerit. Ipsi autem contempto loco, quem Deus sibi destinaverat, erexerant alibi altaria. Totus igitur ille cultus fuit mera superstitio: et quamvis cumularent

multa sacrificia, nihil tamen aliud quam provocabant iram Dei, quia nihil fas est tentare praeter regulam in lege praescriptam. Ideo dicit propheta, *Clamabunt custodes, surgite, ascendamus in Sion*, hoc est, non erit tale dissidium in populo quale prius fuit. Nam pauci Deum rite coluerunt in templo quod extructum erat ipsius iussu. Alii autem sese prostituerunt multis superstitionibus. Nunc igitur iterum coalescent in unum corpus. Denique hic promittit Ieremias redituros omnes filios Abrahae in fraternum consensum, et vinculum fore docet unitatem fidei, quia scilicet unanimes erunt in offerendis sacrificiis, nec finget sibi quisque deum proprium. Est autem locus hic apprime utilis, quia hinc colligimus quisnam sit verus ecclesiae status, ubi scilicet consentiunt omnes in unam fidem. Sed simul videndum est ubi fundata sit illa fides. Papistae quidem gloriantur de suo consensu, sed interea praetermittunt quod debebat tenere primum gradum, nempe ut omnes in Deum unum respiciant, quemadmodum edocti sunt eius verbo. Ergo propheta hic nominat montem Sion, qui electus fuerat divinitus, ut ostendat non aliam unitatem Deo placere, nisi dum homines simul a minimo usque ad maximum obtemperant eius verbo, neque sequuntur suas imaginationes, sed amplectuntur quod ille docet ac praescribit in lege sua. Haec summa est huius loci. Vocant igitur Israelitae *Deum suum*, a quo prius scelerate defecerant. Sequitur,

7. *Quia sic dicit Iehovah*, *Exsultate propter Iacob in laetitia* (vel cum Iacob: nam ל potest utroque modo accipi) *et iubilate in capite gentium: promulgate, laudate, et dicite*, *Serva Iehovah populum tuum, reliquias Israel.*

Confirmat propheta sententiam quam exposuimus: et necessarium fuit hoc addere, quia res erat fere incredibilis. Pluribus ergo verbis eam prosequitur. *Sic dicit Iehovah:* praefatur hoc modo, quemadmodum saepe admonui, ut doctrina plus obtineat ponderis. Nihil quidem unquam protulit Ieremias nisi quod didicerat ex ore Dei, et revelatione spiritus: sed opus fuit diserte interdum id testatum facere propter auditores. Iubet autem *eos exsultare laetitia et iubilare.* Notandum est hoc vaticinium fuisse prolatum quum iam non procul abesset extrema et populi et urbis et templi clades: sed voluit propheta mortuos, ut ita loquar, consolari in sepulcris, ut patienter exspectarent liberationem promissam, et certo statuerent nihilo difficilius esse Deo suscitare mortuos, quam aegrotos sanare. Ergo haec prophetia habuit suum usum quum tracti essent in exsilium Iudaei, et misere dispersi, ut nulla spes esset liberationis. Sed quo efficacius penetret doctrina in ipsorum animos, hortatur eos ad laetitiam, et ad iubilum et cantica, neque ipsos modo, sed etiam alienigenas. Etsi enim paulo post patebit non fuisse commune incredulis gaudium: videtur tamen propheta sermonem data opera ad extraneos dirigere, ut pudeat ipsos Iudaeos non amplecti oblatam sibi promissionem. Quid enim dicit propheta? *Vos gentes exterae iubilate propter Iacob:* quid interea faciet Iacob ipse? Nunc ergo videmus quorsum spectet haec prophetae vehementia dum iubet omnes laetari propter populi redemptionem, nempe ut non tantum hoc vaticinium solatii aliquid afferret miseris exsulibus, sed ut in media morte sentirent se victuros coram Deo, modo ne desperarent. Denique non tantum mitigare ipsorum tristitiam voluit, sed condire spirituali gaudio, ut non desinerent bene sperare, et ita erectis animis stare: et hilariter, non tantum patienter, ferre suas calamitates, quoniam Deus promitteret se fore illis propitium. Haec ratio est cur iubeat *et exsultare gaudio, et iubilare.* Adiungit, *in capite gentium.* Posset accipi haec loquutio ac si dixisset propheta gentes fore ita contemptibiles, ut libere possint illis insultare filii Dei. Sed simplicius interpretor, quod iubeat propheta *exsultare in capite gentium* ac si dixisset palam, ita ut gaudium vestrum omnibus perspectum sit. Quamvis enim bene sperarent Iudaei de reditu, vix tamen ausi fuissent signum aliquod fiduciae suae dare, quoniam hoc modo exacerbassent animos hostium suorum. Ergo oportuit prorsus iacere tacitos, et quasi exanimes. Nunc propheta opponit manifestum hoc gaudium timori qui paene cogebat Iudaeos mutescere, ita ut neque gestu neque verbis auderent proferre quod didicerant a sanctis Dei servis. Denique significat propheta liberationem fore ita splendidam, ut Iudaei metuere non debeant quidquam periculi, ubi praedicabunt quasi plenis buccis Dei beneficium. Hoc videtur notare per *caput gentium.* Postea adiungit, *Publicate, laudate et dicite Serva.* Hoc ad fideles proprie spectat, quia scimus non posse Deum invocari ab incredulis. Fides enim sola nobis aperit ianuam: et non potest ulla esse legitima precatio nisi quae ex fide nascitur. Ergo compellat hic filios Dei propheta quum dicit, *Promulgate, laudate.* Et certe quamvis omnes impii convicti fuerint certa experientia de admirabili Dei virtute, nullus tamen inter ipsos potuit esse gratiae Dei praeco. Hoc ergo munus proprie iniungitur fidelibus, ut celebrent Dei gratiam. Et adiungitur etiam gratiarum actio, ac si diceret propheta non posse rite promulgari Dei gratiam nisi laudetur eius bonitas, et offeratur sacrificium laudis. Sed hortatur simul ad precandum. Unde colligimus, promissionibus Dei sic debere nos animari ad fiduciam ut tamen non torpeamus. Nam multi sese exhilarant quum audiunt laetum aliquem nuntium: sed haec laetitia

parit in ipsis securitatem: ita fit ut fides suffocata sit, nec proferat suos fructus. Nam praecipuum fidei exercitium est invocatio Dei: qui autem securi sunt quia non cogitant de ullis periculis, ideo non confugiunt ad Deum, et ita praetermittunt officium illud pietatis, in quo praecipue debebant se exercere. Propheta igitur hic admonet sic laudandum esse Deum ut tamen simul precentur fideles. Summa est, quum Deus promittit se nobis fore propitium, suppetere nobis satis amplam materiam gaudii. Contenti igitur simus nudo Dei verbo quum affirmat se nobis fore in patrem, et quum promittit salutem nostram sibi curae fore. Sed interea, quemadmodum dixi, laetitia non debet reddere nos securos, ut fides otiosa iaceat, sed debet potius nos stimulare ad preces. Hoc igitur verum est ac spirituale gaudium, quod concipimus ex verbo Dei, quum alacres sumus ad precandum: frigus autem ac securitas signum est non fidei, sed socordiae: et promissiones Dei nunquam verae in nobis efficaces sunt, ut par est, nisi quum accenditur animus noster ad studium, imo ad fervorem precandi. Haec igitur ratio est cur propheta postquam iussit fideles laudare et celebrare Dei gratiam, simul addat precationem. *Dicite*, *Serva Iehovah populum tuum.* Ergo sic oportuit illos laetari, ut sollici essent de restitutione ecclesiae. Et nunc etiam quoties Deus affulget nobis cum testimonio gratiae suae sic nos exhilarari convenit, ut interea non omittamus illud primum fidei exercitium, nempe precationem. Interea addit *reliquias Israel*, quia oportuit impleri quod praedictum fuerat ab Isaia (10, 22), Si populus tuus fuerit sicut arena maris, reliquiae tantum salvae fient. Quamvis ergo propheta loquutus fuerit generaliter de omnibus posteris Abrahae, et comprehenderit decem tribus, tamen hic per modum correctionis nominat *reliquias*, vel residuum Israel, ne desperent fideles ubi videbunt vix decimum, aut quinquagesimum etiam quemque redire ab exsilio. Scimus enim prae ingenti multitudine paucos reversos fuisse in patriam. Ergo hic posuit *reliquias Israel*, ut fideles non abiicerent spem in posterum tempus, quamvis non statim restitueret Deus totam suam ecclesiam. Deinde oportuit etiam hypocritas deiici ab inani confidentia, qua turgebant. Solebant enim arripere quidquid Deus promittebat per servos suos. Ergo Ieremias ipsos exclusit, ut scirent ad se nihil spectare hanc promissionem quemadmodum etiam Paulus multis verbis insistit in hac causa: et optimus est interpres huius loci, et similium, quum dicit Deum nunquam sic obstrictum fuisse populo israelitico quin potuerit libere eiicere quos volebat, ut tantum reliquiae incolumes manerent. Vocat autem reliquias illas gratiae, quoniam non alia ratione servatae sint quam mera et gratuita bonitate Dei. Et haec doctrina etiam debet accommodari ad tempus nostrum. Nam minime sperandum est, ut Deus ita constituat in mundo suam ecclesiam, ut omnes ad unum spiritu eius regeniti consentiant in veram pietatem: sed colligit undique ecclesiam suam, sic tamen ut semper appareat gratuita eius misericordia, quoniam erunt reliquiae duntaxat. Sequitur,

8. *Ecce reducens ipsos e terra aquilonis, et congregabo eos ex lateribus terrae: in ipsis erunt caecus, et claudus, praegnans et puerpera simul, coetus magnus revertentur huc.*

Confirmat rursus propheta eandem sententiam, sed cum amplificatione. Neque enim tantum praefatur hoc oraculum profectum esse a Deo, sed ut oratio sit vehementior, inducit ipsum Deum loquentem, *Ecce ego*, inquit, *reducam eos e terra aquilonis.* Nam Babylon erat septentrionalis respectu Iudaeae, ut satis notum est. Et quoties loquuntur prophetae de redemptione populi, semper nominat aquilonem: sicuti etiam quum minantur populo, dicunt exercitum venturum, vel calamitatem ab aquilone. Prius redempti fuerant a meridie. Nam talis erat situs Aegypti. Nunc autem propheta significat Deum instructum esse potentia ad ipsos iterum liberandos e terra septentrionis. Postea adiungit, *Et congregabo eos ex lateribus terrae.* Per latera intelligit extremas plagas, et angulos, ut ita loquar: quasi diceret, dispersionem non praecludere viam Deo, quin populum suum colligeret. Et eadem fere promissio legitur apud Mosen, quanquam aliis verbis, Deuter. 30. capite, Si dispersus fueris per quatuor mundi cardines, ego tamen inde te colligam: illic significat Deus locorum distantiam non fore obstaculo, quominus simul atque advenerit opportunum tempus, ecclesiam suam rursus colligat ex dissipatione. Ergo videmus quid intelligat propheta noster per *latera terrae.* Vult enim occurrere dubitationi, quae constringere poterat populi animos, quum quisque videret corpus lacerum et deforme. He, qui fieri potest ut iterum coalescamus? Ergo propheta ut medeatur huic dubitationi dicit Deum adfore, ut populum rursus congreget, non tantum ab uno angulo, sed ab omnibus extremis terrae plagis. Postea alio genere loquendi ostendit nullum impedimentum tam validum fore quod non superetur Dei potentia, ubi volet populum suum redimere. *Caecus*, inquit, *et claudus*, *praegnans et puerpera venient.* Caecus non potest movere pedem quin possit impingere vel cadere. Ergo caeci ad iter faciendum minime idonei sunt, quia nulla via illis aperta est: claudi autem ubi via ostensa est, non possunt progredi. Deus autem promittit talem fore liberationem, ut claudi etiam et caeci futuri sint eius participes. Adiungit *praegnantes et puerperas.*

Gravida mulier propter uteri pondus non potest longum iter suscipere: puerpera autem vix audet egredi ex lecto, quia debilitata est ex partu, deinde ex fluxu sanguinis. Deus autem promittit communem fore reditum et mulieribus gravidis et puerperis: ac si diceret non esse metuendum quin Deus restituat suam ecclesiam, quia virtus eius superior erit omnibus mundi impedimentis, ut confirmet debiles, ut dirigat caecos, ut sustineat claudos, ut confirmet gravidas et puerperas. Etsi autem propheta hunc sermonem direxit ad veterem populum, continet tamen perpetuam doctrinam. Nam hinc colligimus, praepostere facere eos qui aestimant Dei gratiam ex praesenti statu. Atqui hoc vitium fere ingenitum est nobis a natura, et occupat sensus omnes nostros: hinc tanta diffidentia: et hinc fit etiam, ut omnes Dei promissiones apud nos frigeant, vel saltem careant iusta aestimatione. Nam quum Deus aliquid promittit, circumspicimus quomodo fieri possit: et si mentes nostrae non comprehendunt modum et rationem, repudiamus quidquid profectum est ex ore Dei. Ergo assuescamus huic propheticae doctrinae, et quum videtur Deus promittere quod omnem fidem superat, imo quod minime consentaneum nobis videtur, occurrat nobis haec doctrina quae sit vice correctionis ad subigendas illas pravas cogitationes, ne praeoccupati falso illo et praepostero iudicio iniuriam faciamus Dei potentiae. Ergo si salus quam Deus nobis promittit est incredibilis, quoad sensum nostrum, meminerimus in eius manu esse positum ut caeci videant, claudi ambulent, gravida et puerpera iter faciant, quia superabit sua virtute quidquid erit obstaculorum, ita ut sentiamus fidem nostram victricem, modo discamus inniti Dei promissionibus, et firmi in illis manere. Nunc intelligimus quisnam sit huius vaticinii usus. Postea adiungit,

9. *Cum fletu venient, et in precationibus* (vel miserationibus) *adducam eos, deducam ad fluvios aquarum, in viam rectam, ubi non impingent* (non impingent in ea, ad verbum, sed בה debet resolvi in relativum): *quoniam ero Israeli in patrem, et Ephraim primogenitus meus ipse.*

Prosequitur adhuc propheta superiorem doctrinam, sed adiungit, quamvis cum fletu profecti sint in exsilium, tamen id non fore impedimento, quominus ipsos Deus iterum in patriam reducat. Nam adversative accipio principium huius versus, *in fletu venient:* quidam exponunt fletum pro vehementia gaudii: nam gaudium sicuti dolor aliquando lacrymas elicit. Existimant igitur quidam hunc esse sensum prophetae, tantam fore populi laetitiam in reditu, ut lacrymae ipsis defluant ex oculis. Sed potius existimo prophetam docere quod postea repetitum fuit in Psalmo (126, 6), Euntes ibant et flebant, venientes autem venient cum exsultatione gestantes manipulos suos. Comparat enim propheta sationi populi exsilium, quia nisi granum quod proiicitur in terram mortuum fuerit, manet aridum, et non germinat. Interitus ergo grani causa est productionis. Sic etiam oportuit populum exsilio ita proiici in terram, ut illa calamitas esset species interitus. Dicit autem Iudaeos quum proiicerent semen, hoc est, quum traherentur in exsilium mortificandi illa Dei ferula, *venisse cum fletu:* postea autem reversos fuisse cum laetitia in messe, quum scilicet data illis fuit redeundi libertas. Sic etiam propheta de Iudaeis adversative loquitur, meo iudicio: ut subaudiatur particula *quamvis*, postea, *in precationibus*, vel, in miserationibus *adducam eos.* תחנונים, quod fere semper legitur in numero plurali, significat precationes, sed nescio an sensus ille conveniat praesenti loco: et apud Zachariam (12, 10), quia coniungitur hoc nomen cum gratia, nec potest illic secus exponi, quam de misericordia, potius inclino in hanc sententiam, nempe fletum populi non fore obstaculo, quominus tandem Deus eius misertus fletum et lacrymas convertat in risum et gaudium. Si quis tamen malit vertere precationes, sensus non erit adeo absurdus, quod scilicet ubi inceperint supplices agnoscere peccata sua, et confugere ad Dei misericordiam, tunc venturum tempus laetitiae. Sed fletus tunc restringi debebit ad dolorem caecum, quia Iudaei nondum subacti fuerant, ut se Deo subiicerent, ut humiliarentur et ut resipiscerent. Fletus ergo accipiendus erit in malam partem pro dolore illo, qui mixtus erat contumaciae, quum fremerent adversus Deum: precationes autem accipiet propheta pro signo resipiscentiae, quod scilicet ubi Iudaei multis et diuturnis malis vere convicti fuerint, tunc incipient confugere ad Dei misericordiam. Sed videtur potius opponere Dei miserationes tristitiae, qua constricti fuerant Iudaei, quum Deus absconderet illis suam gratiam. Addit, *Adducam eos ad fontes aquarum,* quemadmodum etiam dicitur in alio Psalmo (84, 7) quod reperient fontes et puteos in itinere. Iter enim futurum erat Iudaeis per desertum et per steriles arenas: ita putabant se esse in alio mundo quum agerent in Chaldaea. Tenebant enim memoria quam vasta esset illa solitudo per quam transierant. Hinc ergo desperatio, ut non admitterent ullum solatium quoties prophetae ipsos hortabantur ad bene sperandum. Ergo promittit Deus se fore illis ducem itineris, ita ut non indigeant aqua in squalido deserto et arido. Et videmus prophetam multis figuris unum et idem semper velle, nempe quaecunque obstacula nobis occurrent, quominus gustemus Dei bonitatem, et amplectamur promissiones

salutis nostrae, fore evanida, si reputemus immensam Dei potentiam. *Deducam* ergo *eos per fontem aquarum:* deinde, *per viam rectam in qua non impingent*, quemadmodum dicitur quadragesimo capite Isaiae, Vox clamans in deserto, Parate viam Iehovae, rectas facite semitas Dei nostri: omnis vallis exaltetur, et mons humilietur, ut sint aspera in plana, et obliqua vel tortuosa in vias rectas. Videmus ergo ut conveniant inter se haec vaticinia, et debeant referri in eundem finem, Deum scilicet fore superiorem omnibus impedimentis quum volet servare ecclesiam suam, quia utcunque conspirent omnia elementa adversus salutem piorum, Deus tamen poterit uno flatu discutere omnia, et altissimos quoscunque montes qui occurrent deiicere, et dare fluvios per desertum, et terram aridam, et ita quidquid videtur contrarium esse saluti ecclesiae poterit cogere in suum obsequium. Postea adiungit, *Quia ero Israeli in patrem, et Ephraim primogenitus meus ipse*, vel erit, nam הוא accipitur loco verbi, ut satis notum est. Hic causam et quasi fontem demonstrat Ieremias liberationis, de qua hactenus disseruit, nempe quia Deus se reconciliabit populo. Significat autem simul causam exsilii, et omnium malorum hanc fuisse et fore quod Deum provocaverant suis sceleribus. Deus quidem adoptaverat sibi populum illum in persona Abrahae, sed significat propheta quandam interruptionem quum dicit, *Ero*, non quod abolitum fuerit unquam foedus Dei. Fuit igitur semper pater ecclesiae suae, sed non apparuit effectus huius adoptionis: et quantum attinet ad speciem externam, potuit videri populus quasi reiectus, sicuti etiam dictum fuit aliis locis: quo etiam spectat illud Hoseae capite secundo (v. 23), Dicam non consequutae misericordiam, tu consequuta es misericordiam: dicam non dilecto, tu es dilectus populus. Nam nihil aliud potuit statui de Iudaeis, quum expulsi essent e sua haereditate, nisi prorsus esse alienos a Deo. Tunc ergo non fuit illis pater, hoc est, non apparuit: quia non comprobavit se patrem esse re ipsa et experimento. Ergo coepit esse in patrem quum populus reversus est in patriam, quia refulsit Dei gratia, quae ad tempus quodammodo exstincta fuerat.

Heri exposuimus quomodo coepit Deus *esse pater Israeli* quum reduxit illum ab exsilio. Duravit quidem ipsius Dei respectu adoptio, quemadmodum dictum fuit, sed quoad opinionem hominum erat abolita. Coepit igitur de integro ita colligere populum suum, ut omnes effectu ipso cognoscerent ipsum esse patrem. Adiungit postea *Ephraim sibi fore primogenitum.* Minime dubium est quin per synecdochen Ephraim hic sumatur pro toto populo. Neque hic propheta discernit inter duo regna, sed complectitur etiam tribum Iehudah sub nomine Ephraim, ut multis locis hoc satis receptum est. Sed tamen hoc observare convenit, aliquando Ephraim sumi pro omnibus posteris Abrahae, aliquando pro regno Israel, et ita etiam synecdochica est loquutio: aliquando proprie accipitur pro ipsa tribu. Ubi autem distinguitur regnum Iehudah a regno Israel, tunc Ephraim comprehendit decem tribus. Sed hoc loco propheta noluit ponere discrimen inter tribum Iehudah et alias decem tribus: quia hoc esset absurdum Ephraim primogenitum vocari: Scimus enim reiectum fuisse Ephraim respectu Davidis, quemadmodum dicitur Psalmo 78 (v. 67) et detestatus est Deus tribum Ioseph, et tabernacula Ephraim reiecit: elegit tribum Iehudah quam dilexit: illic fit comparatio inter regnum Iehudah, quod Deus ipse erexerat addita promissione, et inter regnum Iarobeam, quod erat quasi adulterinum. Illa enim defectio a familia Davidis abruperat corpus ecclesiae, ita ut esset quasi mutilum. Hac ratione dicitur reprobatus fuisse Ephraim, quia scilicet Deus solum Davidem, et eius posteros paterno favore amplexus est: et de tota illa familia dictum fuit (Psal. 89, 27), Ipse invocabit me, pater meus tu: ego vicissim dicam, Tu es filius meus: Hoc igitur loco propheta generaliter de populo ipso loquitur, quasi diceret fuisse illud discrimen temporale quum decem tribus crearunt sibi proprium regem: nunc vero fore unicum populum, ita ut Ephraim nihil amplius differat a Iehudah. Hoc eorum sensu dicitur Hoseae 11. capite (v. 1), Quum puer esset Israel dilexi eum, et ex Aegypto vocavi filium meum: illic nominat propheta Israelem, tamen non designat solas decem tribus: sed constituit in primo gradu Davidem cum suis posteris. Siquidem prophetae dum vaticinantur de restitutione ecclesiae, oculos suos dirigunt ad primam unitatem, quam Deus statuerat in populo illo. Nam ille erat genuinus status, ut colerent fraternam societatem inter se tribus duodecim. Nunc ergo tenemus cur propheta dicat *Ephraim esse primogenitum Dei.* Sed posset hic quaeri, quorum respectu ita vocetur: nam probabile est alios esse filios Deo, si Ephraim inter ipsos est primogenitus. Sed ratio illa non satis firma est: dicitur enim Maria peperisse filium suum primogenitum, qui tamen fuit unicus. Alibi vocatur Christus primogenitus respectu omnium fidelium, ut esset primogenitus inter multos fratres (Rom. 8, 29). Sed Maria unicum duntaxat filium peperit. Ergo nomen primogeniti non demonstrat alios deinde sequi, secundum et tertium suo ordine, sed possemus dicere Ephraim vocari Dei primogenitum, gentium respectu, quae tandem consortes fuerunt gratuitae adoptionis. Sumus enim filii Abrahae, quia insiti sumus per fidem in electum populum. Sed illa etiam solutio videtur mihi arguta potius quam solida. Simpliciter igitur ita

interpretor, Ephraim vocari primogenitum, quia posthabitis cunctis gentibus, Deus populum illum dignatus fuerit eligere. Hoc ergo pertinet ad singulare privilegium seminis Abrahae: quia quum unum esset humanum genus, Deus sibi Abraham et eius posteros voluit eligere et adoptare. Nunc sequitur,

10. *Audite sermonem Iehovae gentes, et annuntiate in insulis e longinquo, et dicite, Qui dispersit Israel congregabit eum, et custodiet tanquam pastor gregem suum.*

Pluribus verbis insistit propheta in testanda redemptione, quae erat omnium opinione incredibilis, praesertim quum tot anni iam elapsi essent. Fuit enim quasi aetas humanae vitae, quum populus demersus esset in Chaldaea tanquam in sepulcro per septuaginta annos. Diuturnitas igitur ipsa potuit spem reditus praecidere: ideo non mirum est si propheta noster ita magnifice praedicet reditum populi. Exclamat igitur, *Audite gentes sermonem Iehovae:* deinde quasi Dei mandato mitteret huc atque illuc praecones ad promulgandam illam gratiam, *Ite,* inquit, *et annuntiate per insulas remotas.* His autem verbis significat liberationem populi fore insigne documentum potentiae Dei, quod celebretur per omnes populos. Nisi hoc fuisset dictum, spes populi sua debilitate fluxisset, ac redacta esset quasi in nihilum. Sed quum haberent vaticinium Ieremiae de memorabili Dei gratia, haec non vulgaris erat consolatio, Deum scilicet ita fore populi redemptorem, ut virtutem suam exsereret quae conspicua foret etiam remotis gentibus, imo cuius fama perveniret usque ad regiones longinquas. Nam per insulas prophetae significant regiones transmarinas: ita Iudaeis Italia, Hispania, Graecia, Gallia fuerunt insulae. Ergo insulas remotas hic propheta vocat omnes plagas mundi, quae procul distabant a Iudaea, et quae erant etiam transmarinae. Postea adiungit, *Qui dispersit Israelem congregabit eum.* Haec sententia confirmat spem liberationis: quoniam Deus potuit facile redimere populum suum, quum scilicet exsilium illud poena esset inflicta eius manu. Si Chaldaei adepti fuissent victoriam proprio marte, poterat coniicere populus actum esse de salute sua. Deus ergo hic populum hortatur ad bene sperandum, quia possit sanare plagas quas ipse inflixit: quasi diceret, Ego sum qui vos expuli in exsilium, an ego non potero vos reducere? si tracti essetis hostium virtute, nunc iaceretis absque fiducia salutis: sed quum nihil vobis acciderit nisi iusto meo iudicio, misericordia afferet remedium omnibus malis vestris. Colligit ergo Deus sibi facilem fore liberationem, quoniam Chaldaei non quidquam consequuti sint propria virtute, sed quantum ipsis permisit quum vellet castigare populum suum. Ratiocinatur igitur a contrariis, quod si dispersit, poterit ipse congregare. Nam si arbitrio vel libidine hominum dispersi fuissent Israelitae, poterat videri eorum salus esse extra Dei manum: sed quum castigasset, poterat, sicuti nuper dicebam, plagas manu sua inflictas sanare. Hinc autem colligitur utilis doctrina: quia propheta invitat populum ad resipiscentiam ubi admonet Deum fuisse qui dispersit: nisi enim hoc cognitum fuisset ac persuasum, non poterat confugere miser ille populus ad Dei misericordiam, nec poterat in ipsum respicere, nec adiicere animum ad fiduciam liberationis. Necesse igitur fuit poenitentiam ordine praecedere, ut posset amplecti populus oblatam sibi salutem. Haec ratio est cur dicat propheta *Deum fuisse qui dispersit Israelem.* Ratiocinatur quidem, ut dixi, a contrariis: sed non dubium est quin haec sententia exhortationem contineat, de qua nunc tracto, ut scilicet populus sentiat se iustas poenas dedisse: quoniam non fortuito, neque libidine hostium, sed iusto Dei iudicio in exsilium fuerit eiectus. Sequitur, *Et custodiet tanquam pastor gregem suum.* Propheta his verbis docet non momentaneam fore Dei gratiam, sed liberationem fore initium continuae salutis usque ad finem et hoc cognitu valde necessarium est. Quid enim prodest nobis, semel fuisse a Deo redemptos? nam hoc modo salus nostra esset evanida. Sed quum audimus in hunc finem nos liberari a Deo ex tyrannide hostium, ut prosequatur erga nos suam gratiam, et sit perpetuus custos, et pastor noster, haec solida est materia fiduciae. Haec igitur ratio est cur propheta postquam de redemptione populi disseruit, simul adiungat *Deum fore pastorem,* nempe ut populum perpetuo conservet. Sequitur,

11. *Quia redimet Iehovah Iacob, et redimet e manu* (est quidem aliud verbum, sed idem significant גאל et פדה redemit e manu) *potentis* (vel robusti) *prae ipso.*

Prosequitur eandem doctrinam: prius ostendit non fore difficile aut laboriosum Deo, populum suum redimere: nunc dicit, *Ipse ergo Iehovah populum suum redimet, et redimet e manu potentioris.* Rursus occurrit dubitationi Ieremias, quae poterat deiicere animos piorum. Nam semper haec cogitatio versata fuit ante ipsorum oculos, Quomodo nos redimeret Deus? nam potuit compescere Chaldaeos: atqui dominantur nunc in toto oriente: haec monarchia est veluti gurges quo absorptus fuit totus orbis noster. Quum ergo eo usque extulerit Deus Chaldaicam potentiam, sumus desperati. Poterant ergo, dum conferrent cum omnibus remediis malum illud, animos despondere. Sed propheta hic

confirmat quod nuper dixerat, Deum scilicet fore potentiorem Chaldaeis et omnibus aliis hostibus: ac si diceret, Quamvis robusti sint hostes vestri, et sitis oves in faucibus luporum, tamen nihil Deum impediet, quominus vos redimat. Et in hunc finem saepe Deus apud prophetas suos dicit, Gratis venumdati estis, et absque pretio redimemini: quasi diceret, Ego non sum obstrictus Chaldaeis: neque enim vos vendidi quasi mihi certa sit cum illis pactio: sed vendidi vos propter peccata vestra: quantum ad ipsos, nullo pretio me obligarunt: ideo ne quid vos terreat, quasi me invito possint obstare vestrae liberationi. Quare? nihil enim est penes ipsos iuris: itaque modo tantum detis gratiae meae locum, hoc robur, quod est tam formidabile, hostium vestrorum nihil morabitur vestram redemptionem. Haec ratio est cur exprimat Chaldaeos potentiores ac robustos esse prae Israelitis. Et haec etiam doctrina non parum utilis hodie nobis est: quia si respicimus quantae sint vires hostium nostrorum, statim obruet animos nostros desperatio: sed succurrat nobis haec promissio, ubi testatur Deus se ita fore liberatorem populi sui, ut potentia hominum nihil obstet, neque moretur opus eius. Sequitur,

12. *Et venient, et laudabunt in excelso Sion, et confluent ad beneficentiam Iehovae, ad triticum, et ad vinum, et ad oleum, et ad gregem pecudum,* (ad verbum, filios ovium), *et armenti* (vel pecoris: distinguit oves et arietes a bobus et vaccis), *et erit anima eorum quasi hortus irriguus, et non adiicient ad dolendum* (vel lugendum) *amplius.*

Dicit venturos, *ut canant laudes in excelso Sion,* quibus verbis promittit Ieremias templi restitutionem: et alioqui reditus in patriam Iudaeis non erat magni momenti, imo utilius illis fuisset manere in Chaldaea, si tantum attenti fuissent ad quietem, ad opes, ad delitias. Scimus enim quanta fuerit et foecunditas et amoenitas Chaldaeae. Ergo quantum attinet ad usum terrestris et caducae vitae, commodior erat Iudaeis illa habitatio: sed reditus in patriam maxime expetendus fuit, ut separati essent a profanis gentibus, et pure Deum colerent, et sic habitarent in haereditate promissa, ut interea essent in mundo peregrini, et respicerent ad coelestem quietem. Ergo quidquid hactenus dictum fuit de populi reditu, fuisset frigidum, nisi addita fuisset promissio de restituendo Dei cultu. Et simul ad gratitudinem Israelitas hortatur quum finem demonstrat liberationis, nempe *ut canant laudes in excelso Sion.* Scimus quidem templum fuisse conditum in summitate illius collis: sed propheta excelsum nominat, quoniam libera fuit gratiarum actio postquam reversi sunt Iudaei in patriam. Quum enim agerent in exsilio fuerunt tanquam muti. Ideo dicitur in Psalmo (137, 4), Quomodo cantabimus canticum Deo in terra aliena? et poterant esse adhuc timidi post reditum nisi data fuisset illis plenior libertas. Hoc igitur beneficium nunc designat propheta quum dicit celebraturos *Dei gratiam in excelso Sion,* non in obscuro aliquo angulo, sed ita ut vox eorum possit longe et late exaudiri. Adiungit, *Et confluent ad beneficentiam Iehovae ad triticum, vinum et oleum.* Notanda est loquendi forma quae passim occurrit apud prophetas. Describunt enim regnum Christi pro rudis populi captu, et ideo proponunt externas imagines: quemadmodum ubi agitur de regno Christi, fit mentio auri, argenti, omne genus opulentiae, magni splendoris et magnae potentiae. Scimus enim non posse humano sensu statim comprehendi quod est extra et supra mundum. Nam sumus hic quasi in ergastulis inclusi: non loquor de corporibus nostris, sed dum peregrinamur in terra non possumus mentes nostras sursum attollere, ut penetremus usque ad coelestem Dei gloriam. Quum ergo regnum Christi spirituale sit ac coeleste non potest comprehendi humanis mentibus nisi paulatim attollat suos, sicuti facit. Haec igitur ratio est cur prophetae depinxerint regnum Christi ita ut conferant terrenis imperiis. Deinde scimus hoc fuisse peculiare veteri Testamento, ut Deus obtegeret umbris quod postea in evangelio clare patefactum est: in Christo aperti sunt nobis coeli. Ergo nunc haec doctrinae forma non tantum supervacua nobis esset, verum noxia: quia nos a coelesti felicitate retraheret. Debemus enim distinguere inter nostrum et veteris populi statum. Paulus (Gal. 3, 23 sq.) admonet illos fuisse tanquam pueros sub paedagogo, et sub legis custodia: nos autem esse iam aetatis adultae, ideo servitutem illam cessasse adventu Christi, sub qua oportuit patres degere. Quamvis David praeditus esset singulari spiritus gratia, tamen continuit se intra suas metas: quia sciebat Deum velle tunc gubernare ecclesiam suam, ita ut puerilis esset doctrinae modus. Nunc autem postquam adolevimus in Christo, cessarunt figurae istae, et externae imagines. Etsi enim pietas habet promissiones tam praesentis quam futurae vitae, teste Paulo (1. Tim. 4, 8), nos tamen supra elementarem illam doctrinam assurgere oportet. Ergo quum prophetae vinum, et oleum, et triticum fidelibus promittunt, volunt paulatim, et per gradus attollere eorum mentes pro ratione vel pro captu puerilis aetatis. Et hoc diligenter notandum est, quia multi profani homines, dum legunt tales sententias, existimant populum illum addictum fuisse duntaxat praesentibus delitiis, et Iudaeos omnes fuisse tanquam ventris sui mancipia, et a Deo saginatos tanquam porcos vel boves. Illa autem opinio prorsus detestabilis est, quia non modo facit gravem iniuriam

sanctis patribus, quorum fuit eadem spes quae nostra est: quonim semper aspirarunt in aeternam haereditatem, sicuti admonet apostolus (Heb. 11, 13), dum peregrinati sunt in mundo: sed dissipat corpus ecclesiae: deinde exstinguit gratiam Dei, quae viguit iam olim a multis saeculis, quasi demum Christi adventu Deus coepisset hominibus proponere salutem aeternam. Sed tenendum est, sanctos patres non fuisse tam bruto sensu, ut metas sibi fingerent in hoc mundo. Sciebant enim se ideo divinitus fuisse adoptatos, ut fruerentur tandem coelesti vita, ideo vocarunt se peregrinos. Iacob qui diu habitaverat in terra Chanaam, dicit tamen totam vitam suam fuisse peregrinationem continuam (Gen. 47, 9). Et Apostolus hoc prudenter observat quum dicit ideo agnitos fuisse a Deo pro filiis, quia non erant defixi in hoc mundo. Sanctis ergo patribus eadem spes etiam erat quam hodie concipimus ex evangelio, sicuti illis communis idem fuit Christus. Sed discrimen est, quia Deus tunc gratiam suam proposuit sub figuris visibilibus, ideoque fuit obscurior, nunc autem figurae illae cessarunt, et Christus prodiit in medium, et apparuit nobis clarius. Ideo dixi hanc doctrinam prudenter debere in usum nostrum accommodari, ne scilicet appetamus saginam quum Deus nos ad participationem gratiae suae invitat: sed sciamus nos miseriores esse cunctis hominibus, si spes nostra inclusa esset in mundo, et tamen illo tempore haec ratio docendi fuit valde necessaria, quoniam hoc postulabat reditus populi, sicut dictum fuit. Nunc ergo quum dicit, *Confluent ad beneficentiam Iehovae, ad vinum, triticum et oleum*, sciamus promitti aliquid melius, et praestantius quam victum et saturitatem: sed quod spirituale est describi sub figuris, ut per gradus populus conscenderet ad spirituale Christi regnum, quod erat adhuc quasi implicitum umbris et obscuritate. Postea addit, *Replebitur anima, et anima eorum erit tanquam hortus irriguus:* significat opulentiam fore perpetuam. Si contingat annus fertilis, fruges quidem tunc exuberant, et maior est copia vini et tritici quam pro communi usu: sed si fertilis sit unus annus, postea sequetur sterilitas quae absorbeat omnes copias, idque frequenter contingit: quia homines sua ingratitudine quasi a se depellunt Dei benedictionem, ne continuo fluxu ipsos prosequatur. Sed Deus promittit hic *animas populi fore tanquam hortos irriguos:* quia scilicet non satiabuntur duntaxat ad exiguum tempus, sed ut nunquam sentiant inediam, vel famem, vel defectum. Et adiungit simul, *Non adiicient amplius ad lugendum.* Diversis loquendi formis eandem rem confirmat: sed summa huc redit, ubi liberatus fuerit Dei populus, continuam fore Dei benedictionem, ita ut non obnoxii sint fideles communibus hominum miseriis. Scimus enim qualis sit nostra conditio in hoc mundo: quia in singulas horas, imo fere in singula momenta mutatur gaudium in dolorem, risus in lacrymas. Sed Deus hic promittit se ita fore propitium ecclesiae suae ut habeat perpetuam materiam gaudii. Quomodo autem hoc fiat non facile capimus: quia etsi Deus palam in Christo nobis explicuit thesauros coelestis vitae, tamen semper reptamus in terra. Hinc fit, ut non assequamur quid valeant sententiae quae loquuntur de vera et solida felicitate piorum. Sic tamen in summa habendum est, gaudium nostrum perpetuum esse: quia quidquid malorum nobis accidat, Deus tamen affulget nobis per suam gratiam, et ita cedunt omnia nobis in bonum, et sunt adiumenta salutis nostrae, sicuti dicit Paulus 8 (v. 28) capite ad Romanos. Et ita non desinimus gloriari in miseriis et afflictionibus, ut idem tractat capite 5 et audemus etiam insultare tam frigori quam calori, nuditati et aliis omnibus miseriis usque ad mortem ipsam. Sed tenendum etiam est, regnum Christi inchoatum esse duntaxat in nobis, et reliquo mundo: ideo non esse mirum, si tenuiter gustemus haec beneficia, quae tam magnifice prophetae extollunt. Ergo si tentatio nobis obrepat quoties Deus asperius nos tractat quam vellemus, Quid hoc sibi vult? si esses unus ex filiis Dei, an non ageret tecum indulgenter sicuti promisit? ubi illa copia tritici, vini et olei, quum tu saepe esurias? tenuiter semper victites, nec tamen quidquam appareat melius tibi in crastinum, quum nunc spolieris, nunc venias in regionem aridam? et quaecunque possunt nos ad desperationem trahere, succurrat haec doctrina, Quid an regnum Dei in te perfectum est? si autem unusquisque nostrum videt se vix ingressum esse regnum Dei, ne miretur nondum se esse participem omnium bonorum quae Deus pollicitus est suis. Nam si debile est et infirmum Christi regnum in nobis, etiam aequum est, ut contenti simus illa tenuitate, quae nos ad diffidentiam sollicitat, eadem est totius mundi ratio. Non mirum est igitur, si Deus non compleat quae promisit sub Christi regno, quum homines non sint capaces tantae beneficentiae. Scriptum enim est (Psal. 81, 11), Aperi os tuum, et implebo illud: nos autem constricti sumus nostris angustiis. Hinc fit ut vix tenues guttae beneficentiae Dei ad nos perveniant. Postea sequitur,

13. *Tunc laetabitur virgo* (aut puella) *in choro, et adolescentes* (vel electi: sed significat proprie adolescentes) *et senes pariter, et convertam luctum eorum in gaudium, et consolabor eos, et exhilarabo a suo dolore.*

Confirmatio est superioris sententiae. Dicit enim gaudium commune fore tam puellis quam adolescentibus, et senibus ipsis. Loquutus est de

perpetuitate gaudii: nunc autem extendit gaudium ad utrumque sexum tam virilem quam muliebrem, et ad omnes aetates. De choro alibi diximus, non permitti scilicet lascivias in quibus sibi mundus indulget quum sese exhilarat. Nulla enim est temperantia gaudii in profanis hominibus. Sed prophetae sumunt loquendi formas ex communi usu, et habebant etiam Israelitae suos choros, ubi canebant Dei laudes: et haec erat casta laetitia, imo etiam sacra: quia erat species cùltus Dei. Caeterum, vulgariter loquitur propheta hoc loco, ut multis aliis, quod tam puellae quam adolescentes gaudebunt in choro. Tandem subiicit, *Convertam luctum eorum in gaudium, consolabor eos et exhilarabo a suo dolore.* Hic propheta avertit animos Israelitarum a praesenti malorum conspectu, ne scilicet dolor obtenebret eorum mentes ita ut non gustent Dei bonitatem, quae illis promittitur. Ergo ut sensus praesentium malorum non impediat ipsorum animos, quin occurrant Deo et amplexentur eius gratiam: ideo loquitur de ipsorum dolore et luctu, et significat conversionem facilem fore in manu Dei, ubi placuerit ei populum suum redimere, et restituere in priorem statum, ita ut plena illi felicitas contingat sub Christo.

14. *Et satiabo animam sacerdotum pinguedine, et populus meus beneficentia mea salvabitur, dicit Iehovah.*

Pendet haec sententia a superiore. Nam quod propheta in genere de toto populo dixerat, nunc diserte exprimit de sacerdotibus, quia erant quasi cor populi, et in illo ordine Deus repraesentabat gratiam suam ad vivum. Haec ratio est cur scriptura dum commendat benedictiones Dei erga electum populum, praecipue loquatur de sacerdotibus, sicuti pluribus locis apparet. Significat igitur propheta Deum promiscue quidem beneficum fore erga omnes Israelitas, sed peculiarem eius gratiam fore conspicuam in sacerdotibus, quia status populi absque sacerdotio non erat perfectus. Sacerdotium enim erat quasi anima: vixissent ut gentes profanae, nisi Deus praescripsisset quomodo illic esset invocandus et colendus. Et quum fit mentio sacerdotum, non tantum agitur de ipsis personis, sed extenditur gratia Dei ad totum populum. Non ergo simpliciter in gratiam sacerdotum loquitur nunc propheta, sed intelligit populum Dei beneficentia fore beatum, ut interim reluceat simul peculiare illud beneficium in sacerdotio levitico: quemadmodum in Psalmo legitur: specialis benedictio promittitur sacerdotibus in communi piorum felicitate: et David quum sibi gratulatur de tot Dei beneficiis quibus ornatus erat, commemorat quidem lautitias mensae, et largam rerum omnium copiam: sed continuo post subiicit (Psal. 23, 6), Habitabo in domo Domini, qua clausula significat se pro nihilo ducere quidquid appetitur a profanis hominibus, nisi primas partes teneat cultus Dei. Nam haec etiam praecipua pars est nostrae felicitatis. Quorsum enim vivimus nisi ut, dum percipimus tot beneficia ex Dei manu, discamus illum nobis esse patrem et eius liberalitate nos exstimulari ad ipsum colendum, et simus prorsus addicti verbo eius? Nunc ergo tenemus consilium prophetae ubi dicit *sacerdotes fore saturos pinguedine.* Sicuti autem per vocem דשן, hoc est, pinguedinis designat rerum omnium copiam, ita etiam quum dicit, *Satiabo,* hoc verbo comprehendit omnes partes liberalitatis divinae. Vertunt, Inebriabo, sed impropria esset ac nimis dura loquutio, inebriare pinguedine. Sed רוה significat irrigare et satiare: unde etiam heri propheta dicebat animam fidelium fore similem horto irriguo, nam illic erat רוה. Sic etiam nunc intelligit Deus se ita liberalem fore erga populum, ut nihil prorsus desit ad plenam affluentiam omnium bonorum. Iterum de toto populo idem pronuntiat, *Populus meus satiabitur beneficentia mea,* inquit *Iehovah.* Videmus ergo nihil promitti sacerdotibus nisi respectu totius ecclesiae. Sequitur,

15. *Sic dicit Iehovah, Vox in excelso audita est, lamentatio fletus amaritudinum, Rachel plorans super filiis suis noluit* (renuit, vel non admisit) *ad consolandum* (hoc est, non admisit consolationem super filiis suis), *quia non ipsi* (hoc est, quia non sunt):

16. *Sic dicit Iehovah, Prohibe vocem tuam a fletu, et oculos tuos a lacrymis, quia erit merces operi tuo, dicit Iehovah, et revertentur e terra hostis.*

Hic priore loco describit propheta orbitatem terrae quum spoliabitur omnibus suis incolis, deinde adiungit solatium, quod scilicet Deus captivos ab exsilio reducet, ut terra iterum habitetur. Sed hic est prosopopoeia quam vocant, hoc est, fictio personae: quia propheta Rachelem excitat e sepulcro, et plorantem inducit: pridem erat mortua, et cadaver eius consumptum, sed plus vehementiae habet oratio quum tribuitur lamentatio feminae mortuae, quam si dixisset propheta fore tristem et lugubrem aspectum terrae: quoniam vasta erit et deserta: nam rhetores inter praecipuas virtutes commemorant prosopopoeiam, et Cicero ipse quum vult praecipere de summo splendore orationis, dicit nihil magis afficere auditores, quam dum excitantur ab inferis mortui. Propheta igitur quanquam non institutus fuerat in schola rhetorum, spiritus Dei instinctu sententiam hanc ornavit, ut scilicet efficacius penetraret in animos populi. Et haec prosopopoeia continet hypotyposin. Adducit enim Iudaeos et

reliquos Israelitas in rem praesentem, neque tantum illis depingit calamitatem quae instabat, et quae iam aliqua ex parte contigerat: sed proponit ante oculos vindictam Dei quae fuerat cognita in excidio regni Israel, quum primo quatuor tribus in exsilium fuissent abductae, deinde totum regnum perditum, et simul etiam proponit quod non putabant, neque metuebant Iudaei, nempe cladem ultimam, et interitum regni Iehudah, et sanctae urbis. Dicit ergo, *Sic dicit Iehovah*, *Vox in excelso audita est*, *nempe lamentatio fletus amaritudinum*. Inducit Deum loquentem, quia Iudaei quanquam viderant illam horrendam dissipationem fratrum suorum, securi tamen manebant: et ideo conqueritur alius propheta (Amos. 6, 6), quod nemo animum adiiciat ad cladem Ioseph. Videbant totam terram fere consumptam esse Dei vindicta, perinde ac si flagraret incendium omni ex parte: interea adhuc vacabant suis delitiis, quemadmodum etiam illis exprobrat Isaias. Haec igitur ratio est cur Deus sententiam pronuntiet: quia negotium erat cum hominibus prorsus stupidis. Ergo ut torporem illum expergefaciat propheta, praefatur Deum esse qui hoc pronuntiat. *Vox* ergo *audita est in excelso fletus:* quomodo? *Rachel*, inquit. Existimant interpretes hoc dictum fuisse, quia Rachel sepulta esset in Bethlehem: sed quia Ioseph, hoc est, posteris eius obtigerat sorte regio illa: mihi probabile est non respicere hic prophetam ad sepulcrum Rachelis, sed ad sobolem: quia regio illa quam adepti erant qui ducebant originem ab eius filio Beniamin vastata erat, ideo Rachelem inducit tanquam matrem totius regionis: et notum est, sub tribu Ephraim comprehendi alias novem. Nam frigidum est commentum de loco sepulturae. *Rachel* ergo *plorans super filiis suis renuit consolationem*, *nempe quia non sunt*, hoc est, non potuit admittere consolationem: deerat enim argumentum quum deleta esset atque exstincta eius posteritas. Citatur hic locus a Matthaeo (2, 18), ubi narrat pueros infantes occisos fuisse iussu Herodis infra bimatum: dicit tunc fuisse impletum hoc vaticinium, nempe quod Rachel iterum fleverit super filiis suis. Sed facilis solutio est, quia Matthaeus nihil aliud intelligit, quam idem accidisse adventu Christi quod pridem contigerat quum scilicet redacta fuisset in vastitatem tota illa regio. Evangelistis enim propositum fuit tollere offendiculum quod nascitur ex novitate. Scimus enim hominum mentes expavescere quum aliquid novum et inexspectatum, et nunquam ante auditum accidit. Ergo evangelistae in hanc partem saepe incumbunt, ut quod Christi tempore accidit non terreat vel conturbet animos quasi novum et inopinatum: quia scilicet idem experti fuerant olim patres. Et frustra se torquent interpretes, dum allegorice exponunt locum illum. Nam Matthaeus noluit quidquam detrahere ex vetusta historia: sciebat enim quo sensu hoc semel fuisset dictum. Sed tantum voluit monere non esse causam cur Iudaei expavescerent ad illam caedem, quia iam olim illa regio fuerat vastata et orbata omnibus suis incolis, ac si mater quae foecunda fuerat, omnes filios suos amitteret. Nunc ergo tenemus quomodo ad suum institutum accommodaverit Matthaeus hanc sententiam prophetae. Retinet proprium nomen Ramah, et locus etiam ita vocatus fuit: sed appellative potius sumitur, *quod vox audita fuerit in excelso:* quemadmodum heri vidimus, In excelso Sion. Editum igitur locum hic posuit Ieremias, quia luctus ille perventurus erat ad omnes plagas, quemadmodum vox edita in loco sublimi longius personat. Nunc etiam tenemus summam huius sententiae, quod scilicet regio quae obtigerat filiis Beniamin redigenda esset in solitudinem, ita ut mater tanquam orbata filiis suis in luctu suo tabesceret, quia nihil poterat suppetere solatii quum totum illud genus esset deletum. Nunc sequitur promissio, quae temperat gravitatem illius cladis. Et adversative legi debent duo isti versus, *Quamvis Rachel quum lugebit filios suos nullam habeat materiam solatii ad tempus*, tamen Deus ipsam consolabitur: et ita hortatur Iudaeos propheta ad poenitentiam priore versu, altero autem ad spem. Oportuit enim Iudaeos praemoneri de horribili clade, ut agnoscerent Dei iudicium: deinde oportuit erigi ipsorum animos fiducia. Nunc ergo propheta iubet esse bono animo, quia ubi Rachel diu filios suos absque ullo solatio defleverit, tandem sensura sit Dei misericordiam. Deus ergo post diuturnum luctum sic consolabitur Rachelem, *Prohibe vocem tuam a fletu:* est deductum a בכה, quemadmodum iam secundo loco posuerat hoc nomen, *lamentatio fletus amaritudinum:* sic etiam nunc repetit, *prohibe ergo vocem tuam a fletu*, hoc est, desinas conqueri et flebiliter lugere mortem filiorum tuorum, *et oculos tuos a lacrymis*. Sensus est, non fore perpetuum luctum Rachelis. Diximus induci personam mulieris mortuae: sed hoc totum facere ad splendórem et vehementiam, ut scilicet Iudaei quasi in rem praesentem adducti magis afficerentur. Sed si volumus reddere prophetae sensum absque figura, sensus erit non fore perpetuum luctum, quia redibunt exsules, et iterum habitabitur terra illa, quae contigerat tam filiis Beniamin quam filiis Ioseph. Dicit, *Quia erit merces operi tuo*. Significat molestiam Rachelis tandem cessuram esse feliciter, ut aliquid utilitatis pariat. Apud Isaiam dum queruntur fideles se absque spe ulla fuisse oppressos moerore, Parturivimus, inquiunt, et peperimus ventum: significant his verbis gravissimos dolores se sensisse: postea adiungunt, absque fructu, quemadmodum si mulier parturiat cum maximo

dolore et cruciatu, neque edat foetum, sed abortum faciat vel eiiciat molam, ut interdum contingit. Nam mulier quae peperit laetatur, quemadmodum dicit Christus, quia natus est homo (Ioan. 16, 21). Sed si mulier post longos dolores tantum eiiciat molam informem, aut aliquod monstrum, ille est cumulus doloris. Sic ex opposito dicit propheta laborem Rachelis, hoc est regionis illius, non fore absque fructu. *Erit* ergo *merces operi tuo.* Hac eadem loquutione utitur scriptura secundo libro Paralipomenon, ubi Azarias propheta alloquitur regem Asa (2. Chr. 15, 7): Viriliter agite et manus vestrae non debilitentur, quia merces erit operi vestro. Ergo per opus intelligitur molestia, per mercedem vero laetus et prosper successus. Summa est, quamvis tota regio ad tempus misere lugeat quum deserta erit, et nudata suis incolis, exitum tamen fore laetiorem, quia Dominus reducet exsules, ut terra sit quasi mater numerosae sobolis. Atque ita se oblectet in liberis suis, vel in sobole. Si quis autem hoc ad satisfactiones trahere velit, prorsus se faciet ridiculum, quemadmodum papistae dicunt poenis quas perpetimur redimi aeternam mortem, et ita placari Dei vindictam, et satisfieri eius iudicio. Sed quum affirmat propheta *mercedem fore operi*, non commendat fructum poenarum quibus Deus castigavit populum, ac si essent satisfactoriae, ut loquuntur: sed simpliciter admonet molestias non fore inutiles, quia tandem continget felicior exitus quam sperarent Iudaei. Hoc autem est gratuitum Dei donum, ubi est merces operi nostro, hoc est, ubi miseriae et clades quas nobis infligit, sunt adiumenta in salutem. Nam certe quidquid malorum perpetimur, testimonium est irae Dei: paupertas, frigus, fames, sterilitas, morbus et alia omnia sunt totidem Dei maledictiones. Quum ergo merces est molestiis nostris, hoc est, dum pariunt nobis aliquam utilitatem et fructum, perinde est ac si Deus converteret tenebras in lucem. Nam naturaliter, ut iam dixi, omnes poenae sunt maledictiones. Deus autem promittit nobis se benedicturum, ita ut omnes poenae cessurae sint in bonum et salutem, quemadmodum dicit Paulus 8. cap. ad Rom. (v. 28). Postea adiungit, *Redibunt e terra hostis,* quibus verbis significat restitutionem populi, ita ut Rachel iterum videat posteros suos habitare in terra promissa. Non est autem hic subtiliter disputandum an Rachel gavisa fuerit exsilio suae sobolis, an etiam luctuosa fuerit calamitas. Neque enim propheta, sicut dixi, vult hic docere an mortui conscii sint rerum nostrarum, sed figurate loquitur, quo vehementior sit oratio. Sequitur,

17. *Et erit spes novissimo tuo, dicit Iehovah: et redibunt filii ad terminum suum* (hoc est, in regionem suam).

Explicat brevibus quidem verbis, sed satis aperte quod dixerat. Nam semper memoria tenendus est ordo, quem notavi, quod scilicet posuerit Iudaeis ante oculos cladem ut sese humiliarent coram Deo: deinde spem fecerit reditus, ut certo statuerent Deum sibi fore propitium. Uno verbo utrumque nunc comprehendit, quum docet *spem fore novissimo.* Nam vox ista duo membra in se complectitur quod scilicet ad tempus lugebit tota regio: deinde quod vertentur lacrymae in risum, et dolor in tristitiam. Si enim fluxisset continuo tractu felicitas populi, non quadraret vox ista Novissimi. Refertur enim ad exitum. Ergo subest antithesis inter finem et inter principia. In summa hic docet Ieremias triste illud tempus, quo Deus affliget populum suum patienter ferendum esse. Sed postquam iussit manere suspensis animis, proponit illis felicem exitum. Continet autem hic locus utilem doctrinam, ne metiamur gratiam Dei praesenti rerum aspectu: sed discamus suspendere mentes nostras et sensus, quum Dominus videtur nobis irasci, et quum obiiciuntur nobis meri terrores, qui nos exaniment, ut scilicet foveamus in cordibus nostris spem ad quam nos hortatur propheta, et distinguamus inter praesentem statum et inter finem. Et hac ratione etiam Apostolus in epistola ad Hebraeos (12, 11) dum hortatur fideles ad tolerantiam, dicit in praesentia semper ferulam esse asperam pueris, sed castigationem esse utilem, si finis spectetur: ita quum apprehendimus Deum nobis infestum, fieri non potest quin eum exhorrescamus, simul etiam cupiamus nos eripere ex eius manu. Sed quemadmodum nuper dixi, debemus animos ad finem vel ad novissimum dirigere, sicuti hic locus docet. *Erit* ergo *spes novissimo tuo.* Sed posset hic moveri quaestio, an spes nulla fuerit intermedio tempore, quo Deus poenam sumpsit de Iudaeis. Solutio facilis est, quia hic propheta spem accipit pro materia spei. Si quis vocet spem actualem, vel in effectu positam, non repugno Sed non dubium est quin significet omnes clades, quas perferent Iudaei, tandem cessuras in salutem et fore adiumento. Ita videmus spem accipi pro spei materia, ut diximus. Et se ipsum propheta explicat, quod scilicet *filii redibunt ad terminum suum.* Hic per synecdochen capitur terminus pro tota ditione: quasi diceret procul nunc abesse a patria, sed iterum redituros in patriam illam, quae suis limitibus designata fuerat, nempe inter Euphratem, inter Aegyptum et mare, et Arabiam. Erant enim illi quatuor termini. Postea sequitur,

18. *Audiendo audivi Ephraim transmigrantem* (vel quum transmigravit, vel lamentantem, ut alii vertunt: dicemus postea de voce), *Castigasti me, et castigatus sum tanquam vitulus non edoctus:*

converte me, et convertar, quia tu Iehovah Deus meus.

Hic incipit clarius disserere propheta de felici illo exitu: et ostendit poenas quibus iam Deus castigaverat populum, et quibus adhuc paratus erat castigare tribum Iehudah, prorsus esse necessarias, ac si conferret medicinae. Nam quamdiu proponimus nobis iram Dei, quemadmodum iam dictum est, necesse est nos refugere, quia cupimus bene nobis esse, et quidquid est adversum, quantum in nobis est, procul reiicere conamur. Ergo nunquam poenae quas Deus infligit, nobis dulcescent, nunquam mitigabitur nostra tristitia in malis et rebus adversis, neque unquam placide subiiciemus nos Deo, nisi mentes nostras dirigamus ad fructum quem pariunt afflictiones et poenae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quia Iudaei semper obmurmurassent, Cur Deus non parcit nobis? cur non mitius nos tractat? Propheta igitur ostendit Deum consulere saluti suorum, ubi eos castigat: quia si indulgeret eorum peccatis, cresceret superbia, et contumacia. Haec igitur summa est verborum, et in hunc finem loquitur propheta, ut agnoscant Iudaei poenas omnes, quae alioqui acerbae et graves erant esse totidem medicinas, quibus necesse erat sanari spirituales eorum morbos. Dicit igitur, *Audiendo audivi Ephraim.* Hoc participium מתנודד deducitur vel a נוד, vel a נדד, est in Hithpael: sed vertunt simpliciter alii transmigrantem, alii lamentantem. Nam נוד significat moveri, significat errare, et transmigrare e loco in locum: significat etiam interdum conqueri, vel referre res adversas: quanquam saepe refertur ad eos quibus propositum est solari miseros et lugentes. Si quis magis probet, Audivi Ephraim lamentantem, non contendo. Nam sensus ille satis est probabilis. Sed potest etiam tam a נוד quam a נדד sic deduci ut optime conveniat sensus iste, Postquam Ephraim in exsilium eiectus fuit, hoc est, factus est transmigrare, si ad verbum reddamus: hoc est, postquam Deus expulit Ephraim in exsilium, id est, decem tribus: postquam ergo Ephraim ita transmigravit, hoc est, tractus est in exsilium, tunc coepit dicere, *Castigasti me, et castigatus fui: eram enim vitulus indomitus. Ergo converte me, et convertar, quia tu Iehovah es Deus meus.* Non dubium est, quemadmodum iam dixi, quin propheta hic velit compescere obstreperas illas voces quae volitabant inter Iudaeos, quod Deus nimium rigidus esset ac severus. Ostendit non modo dignos esse gravissimis illis poenis, quas patiebantur, sed hoc esse testimonium gratiae Dei, quod velit purgare eorum vitia, quoniam alioqui in suis peccatis centies computruissent, nisi hoc modo Deus eos reduxisset ad sanam mentem. Interea proponit Ephraim in exemplum, ut Iudaei placide sequantur fratres suos, neque tam iniquis animis ferant exsilium, quia scilicet iam profuerat ipsorum fratribus. Quum ergo in reliquis Israelitis cernerent poenam fuisse utilem, et protulisse optabilem fructum, debebant libenter se Deo subiicere, et non fremere adversus ipsum quum poenas sumeret de ipsorum peccatis: sed scirent exsilium illud esse quasi paternam ferulam. *Audivi* ergo *Ephraim:* quo tempore? notanda est circumstantia, nempe *postquam transmigravit:* quia quum essent quieti in patria, erant similes vitulis indomitis, ut sequitur. Et prophetae etiam hac utuntur loquendi forma, quum loquuntur de Israelitis adhuc integris, vocant boves saginatos et pingues, quia scilicet affluentia gignebat in ipsis luxuriam, et luxuria superbiam. Quum ergo ita calcitrarent adversus Deum (sicuti etiam dicitur in cantico Mosis [Deut. 32, 15], Populus meus postquam saginatus est, recalcitravit), quum ergo tales essent, oportuit ipsos domari: et huc tendit circumstantia temporis, quod scilicet Ephraim postquam violenter proiectus fuit e patria, tunc coepit agnoscere mala sua, et tangi aliquo studio resipiscentiae, *Castigasti me,* dicit, *et fui eruditus.* יסר significat tam castigare quam erudire: dicitur enim de principibus, de consiliariis etiam, de patribus, de magistris. Castigandi verbum restrictius est apud Latinos: sed proprie יסר significat erudire: saepe tamen accipitur pro castigare, quia illa est species erudiendi. Dicit ergo diverso sensu se fuisse castigatum, quia priore membro, quum dicit *castigasti me,* proprie hoc pertinet ad poenas, quibus Deus humiliaverat populum suum. *Castigasti* igitur *me Domine,* deinde *eruditus fui,* hoc est, incipio nunc demum sapere: nam haec est sapientia stultorum, saltem non obdurescere ad plagas: qui autem obdurescunt, illi sunt prorsus desperati. Illud est caput sapientiae, agnoscere quid rectum sit ac sponte sequi. Atqui nisi sponte nobis consulimus, tunc Deus nos castigat. Si autem morbi nostri sunt sanabiles, tunc convertimur ad Deum. Reprobi autem mordent et arrodunt fraenum, et luctantur cum Dei iudicio. Sed hic propheta respicit solos fideles. Nam poenae non habent eundem usum in omnibus indifferenter. Deus quidem homines ad resipiscentiam poenis vocat, ita ut reprobi inexcusabiles reddantur, dum obstinant animos, nec proficiunt sub ferula. Sed peculiaris est usus poenarum erga fideles, quia Deus non tantum ipsos verberat, sed simul spiritu suo flectit eorum animos ad docilitatem, ut libenter se patiantur ab ipso corrigi. Ideo dixi hanc sententiam proprie spectare ad fideles, quum dicit propheta *Ephraim fuisse eruditum* postquam poenis admonitus fuerat, ut sese ad Deum converteret. Comparat se vitulo indomito, nam luxuriant vituli antequam assuefacti sint ad iugum. Talis est etiam hominum

protervia donec eos subigat Deus variis poenis, et reddat non tantum subiectos sibi, sed etiam morigeros. Proxima hebdomade ego legam Bezae loco.

Postrema lectione propheta narravit Ephraim donec castigatus fuit manu Dei, similem fuisse vitulo indomito, atque ita utile fuisse illi exsilium. Iam adiungit: *Converte me, et convertar.* Videtur hoc secundum membrum male quadrare superiori, prius enim confessi sunt Israelitae se fuisse conversos: nunc autem precantur ut Deus ipsos convertat. Quorsum id? quia supervacuum videtur petere quod iam sumus adepti. Sed facilis est solutio. Primum responderi posset nunquam ita resipiscere homines quin opus habeant continuo Dei auxilio. Nam renovamur de die in diem, et paulatim renuntiamus cupiditatibus carnis nostrae: neque uno die exuimus veterem hominem. Et quum de liberatione populi agit propheta in Psalmo (126) dicit fuisse illud miraculum, quod praeter spem reductus esset populus, Facti sumus sicuti somniantes: postea addit, Converte Domine captivitatem nostram, nempe quia Deus non nisi exiguum numerum reduxerat ab exsilio. Idem etiam contingit in spirituali conversione tam respectu totius corporis quam uniuscuiusque membri. Convertimur, quemadmodum iam dixi, paulatim ad Deum, et per certos gradus: quia poenitentia suos progressus habet. Itaque nihil erit absurdi, si dicamus prophetam sub persona decem tribuum petere a Deo, ut opus suum prosequatur. Sed quoniam solutio illa coacta esset, malo simpliciter ita interpretari, *Converte me, et convertar:* quasi diceret propheta, Domine, hoc est tuum opus. Non igitur simpliciter in futurum tempus respicit, sed praedicat Dei gratiam: quasi diceret homines non proprio motu converti, sed Deum operari arcana spiritus sui virtute, ut ipsos convertat. Prius confessi sunt Israelitae se utiliter castigatos fuisse Dei manu, quia poena ipsos erudierit: nunc autem adiungunt fuisse hoc singulare Dei beneficium. Nam, ut tunc attigimus, poenae sunt electis et reprobis communes: sed finis et fructus poenarum longe est diversus, quia reprobi magis ac magis obdurescunt, tantum abest ut se Deo subiiciant: electi autem subiguntur, quia Deus non tantum ferulis suis ipsos percutit, sed etiam intus ipsos domat, subigit eorum superbiam, denique flectit ad obsequium eorum corda suo spiritu. Nunc ergo intelligimus consilium prophetae. Nam sub nomine populi primum fatetur utilem fuisse poenam, quae divinitus fuerat inflicta: deinde adiungit hoc non factum esse hominum virtute, quia sponte redierint ad sanam mentem, sed Deum spiritu suo flexisse eorum corda, ut non obdurescerent ad poenas, neque contumaciter resisterent, ut plerumque fieri solet. Hinc ergo colligimus poenitentiam esse spiritus sancti opus. Deus quidem nos invitat, atque etiam sollicitat externis mediis ad poenitentiam. Quorsum enim tendunt omnes poenae, nisi ut resipiscamus? Sed interea tenendum est, si tantum Deus nos castiget, nihil aliud quam reddi magis inexcusabiles, quia hoc modo nunquam poterit corrigi pervicacia nostra. Necesse igitur est accedere secundam gratiam, nempe ut intus subigat nos Deus, et revocet ad suam obedientiam. Hoc testatur propheta noster quum dicit, *Converte me, et convertar:* quasi diceret, homines converti quidem ubi Deus ipsos admonet de suis peccatis, sed non facere id proprio motu, quia proprium est opus Dei. Et ideo adiungit, *Quoniam tu Iehovah Deus meus*, qua particula significat hoc privilegio Deum tantum suos electos dignari: quasi diceret non contingere hoc promiscue omnibus ut resipiscant, et se subiiciant Deo, ubi poenas exigit de ipsorum peccatis, sed peculiare esse electo populo beneficium. Notanda igitur est ratio, qua sententiam suam propheta confirmat: quia hinc colligimus discrimen manifestum esse inter electos et reprobos, quoniam alii calcitrant et ferociunt adversus stimulos, et obstinatis animis ruunt in suam perniciem: alii vero sese placide Deo subiiciunt: quia alii sunt reprobi, alii sunt electi. Nunc sequitur,

19. *Quia postquam convertisti me, poenituit me, et postquam cognitus sum mihi* (vel ostensum fuit mihi, vel agnovi me ipsum), *percussi femur meum: pudefactus sum, atque etiam confusus, quia tuli opprobrium adolescentiae meae.*

Iam prosequitur Ieremias quod brevius attigerat, nempe ut ostendat poenam quae inflicta fuerat Israelitis, non caruisse fructu. Et haec doctrina apprime est utilis cognitu. Semper enim refugimus quidquid carni nostrae durum est: ita si esset in nostro arbitrio, nunquam nobis placerent Dei castigationes. Ergo necesse est respicere in finem, sicuti etiam Apostolus in epistola ad Hebraeos nos admonet. Ubi autem perspicimus Deum consulere saluti nostrae, dum nos tractat paulo asperius, hinc mitescit ac lenitur dolor noster, praesertim ubi experientia hoc demonstrat, nobis utiles fuisse poenas, gratulamur nobis, et gratias agimus Deo, quod non fuerit passus nos penitus in vitiis nostris perire. Haec ratio est cur pluribus verbis hanc doctrinam tractet propheta. Dicit igitur, *postquam convertisti me, egi poenitentiam.* Confirmat quod iam dixit, nempe esse peculiare Dei opus quum resipiscit peccator, neque id posse humanis viribus adscribi: ac si homines proprio motu redirent in viam. Sed quomodo hoc factum est? *Postquam convertisti me.* Repetit ergo aliis verbis quod dixe-

rat, sed ad confirmationem superioris sententiae. Summa est, nunquam serio affectu nos tangi, ut displiceamus nobis in peccatis, donec converterit nos Deus ipse. Ergo hinc colligimus quam caeci fuerint papistae, qui dum loquuntur de poenitentia existimant hominem proprio arbitrio redire ad Deum, et hac de re maximum est nobis hodie certamen. Propheta autem totam hanc quaestionem breviter definivit. Nam quum ante dixisset non posse homines converti donec eos convertat Deus, iam adiungit se hoc re ipsa expertum, quia scilicet nunquam sibi displicuerit populus, etiamsi graves poenas Deus sumpserit de illius peccatis, donec conversus fuit non suo arbitrio, sed arcana operatione et instinctu spiritus sancti. *Ex quo* igitur *convertisti me*, *poenituit me*. Summa est, homines non posse concipere verum odium peccati nisi Deus illuminet eorum mentes et tangat animos. Quid enim est conversio, de qua nunc loquitur propheta? Renovatio mentis et cordis. Nam petenda est definitio a contrario, ut loquuntur. Aversio quid est? nempe quum alienati a Deo sumus tam mente quam corde. Ergo sequitur nos converti ubi renovamur intelligentia, deinde corde, id est, affectibus. Utrumque adscribit propheta gratiae Dei, quia dicit populum non ante sibi displicuisse in peccatis, quam fuerit conversus, id est, renovatus tam intelligentia quam corde. Quidam exponunt, Consolationem accepi: sed eorum error facile refellitur ex contextu, quia paulo post subiicitur, *Erubui*, *atque confusus sum*. Non dubium igitur est quin hic notetur displicentia quum peccator terretur Dei iudicio, ut vitiis suis renuntiet. *Postquam cognitus sum mihi*, vel postquam mihi fuit ostensum, vel, postquam cognovi, simpliciter. Nam possumus accipere, Postquam datum fuit ipsi Ephraim, ut se ipsum agnosceret, vel, postquam se ipsum cognovit. Alii vertunt, Postquam cognitus sum: et ita idem esset sensus horum verborum, qui est verborum Pauli, Postquam agnovistis Deum, vel potius cogniti estis ab eo, ad Galatas (4, 9). Sed vereor ne illa expositio nimium sit arguta. Malo igitur eos sequi qui exponunt, Postquam cognitus sum mihi, vel, postquam mihi res est patefacta. Non dubium est quin propheta hic commendet Dei gratiam, quoniam fuerit ablatum velum oculis populi, vel quia sanatus fuerit a sua caecitate: quasi diceret se diu fuisse excaecatum, quia placebat sibi in suis vitiis, et tota eius anima demersa erat in stupore: quemadmodum scimus eos qui a Deo relicti sunt esse prorsus socordes, et quasi similes bestiis. Fatetur ergo Israel se ad tempus hoc modo fuisse stupidum, et mentem suam fuisse excaecatam. Ergo hic celebrat gratiam Dei, quod tandem oculos aperuerit. Neque enim hic praedicat suam virtutem, quemadmodum diximus, sed agnoscit hoc totum profectum esse a gratuita Dei bonitate quod resipuerit. Quemadmodum ergo sub nomine conversionis complexus est renovationem totius animae, ita nunc specialiter dicit se praeditum esse recta intelligentia, quoniam Deus abstulerit velum quo obtecti erant eius oculi, et lucem novam contulerit. Summa est, non ante fuisse tactum vero timore Dei, quam praeditus fuit sana mente: sed interea testatur hoc se fuisse adeptum singulari Dei gratia. Videmus ergo ut propheta sub nomine decem tribuum agnoscat nihil esse positum in libero hominis arbitrio, sed sanam mentem et rectum cordis affectum esse opus spiritus sancti. *Percussio femoris* significat moerorem, qui contingit ex sensu timoris Dei. Quamdiu enim contemnimus Dei iudicium, fieri non potest quin Satan nos deliniat suis illecebris. Sed ubi Deus ostendit se nobis iudicem, et simul apparet nobis turpitudo nostra, tunc incipimus *femur percutere*. Et adiungit in eundem sensum, *Erubui*, *atque etiam sum confusus*. Miror cur interpretes multi neglexerint particulam גם: vertunt confuso ordine, Confusus sum et erubui. Atqui particula haec ostendit prophetam exaggerare magnitudinem tristitiae et pudoris sui quum dicit, *Erubui*, *aque etiam confusus sum*. Postea adiungit, *quia tuli opprobrium adolescentiae meae*. Hic repetit quod ante dixerat, nempe profuisse Israelitis poenam divinitus inflictam. Nisi enim fuissent hoc modo pudefacti, semper sibi fecissent delitias in suis malis, quemadmodum videmus impios sibi blandiri, et applaudere quantisper illis Deus parcit, atque indulget. Propheta igitur sub nomine populi dicit utilem sibi fuisse poenam. Sed tenendum est quod diximus, totum hoc profectum fuisse a spirituali Dei gratia. Nam reprobi quamvis Deus edat horrenda exempla suae vindictae adversus eos, manent tamen obstinati: nec ferunt opprobrium suum, hoc est, non agnoscunt se peccasse. Ferre igitur opprobrium peculiare est electis Dei, qui regeniti sunt eius spiritu, quia perveniunt usque ad causam malorum: sicuti quum videmus duos aegrotos, quorum alter phrenetide laborat, et ita stupidus est in suo malo: alter autem sentit suum dolorem, et eo afficitur: videmus iam aliquod discrimen. Sed aliud discrimen videmus inter alios aegrotos. Ponamus igitur tertium gradum, quia saepe continget ut qui dolore suo afficitur, tamen non conscendat usque ad causam. Qui ergo sanabilis est, ille intelligit unde ortum sit malum, et ita paratus est ad obsequium, et facile ac libenter admittit omnia remedia. Sic etiam multi furiose ruunt in suam perniciem: alii sentiunt quidem poenas esse amaras, sed non reputant causam, quod scilicet provocaverint in se iram Dei. Qui autem iam parati sunt ad recuperandam sanitatem, illi sciunt unde morbum acquisierint. Ergo propheta hic dicit *populum tulisse opprobrium*

suum, quia non tantum tristitia fuit affectus, sed fontem etiam simul reputavit, quod scilicet suis peccatis in se provocaverat iram Dei. Per *adolescentiam* metaphorice intelligit tempus quo luxuriati sunt Israelitae. Scimus enim quantus sit aetatis illius fervor. Nam in senibus plus est moderationis, sed adolescentes adhuc intemperanter lasciviunt. Metaphorica igitur loquutio, qua designat propheta Israelitas ad tempus luxuriasse adversus Deum, quoniam scilicet nondum ipsorum petulantia fuerat subacta, quemadmodum ante dixit similes fuisse vitulis indomitis. Sequitur,

20. *An filius pretiosus mihi Ephraim? an filius oblectationum? tamen ex quo tempore loquutus sum de eo, recordando recordabor illius* (אזכרנו, vel quia a tempore loquutus sum cum eo, recordando recordabor illius: dicemus postea de sensu), *propterea sonuerunt viscera mea, illi* (id est, super ipsum), *miserando miserebor illius, dicit Iehovah.*

Conqueritur hic Deus de Israelitis, quod parum apud ipsos profecerit immensa sua bonitate. Erat enim bonum inaestimabile adoptio qua ipsos dignatus fuerat. Atqui sua ingratitudine quodammodo exinanierant illam gratiam. Deus ergo hic interrogat quales fuerint Israelitae. Sed interrogatio magis affirmat, quoniam qui interrogat, ostendit se non loqui de re incerta, sed cuius cognitio magis conspicua sit omnibus quam ut negari queat. Perinde igitur est ac si diceret Ephraim indignum fuisse ullo honore vel pretio, nec fuisse delectabilem. Nunc ergo tenemus quid sibi velit Deus principio versus, nempe populum esse indignum ulla misericordia, quia, quantum in se fuit, abolevisset gratiam adoptionis. Nam filii nomine designat specialem illam foederis gratiam, qua amplexus fuerat semen Abrahae. Et priore loco vocat בן, filium: deinde ילד, quod deducitur a partu: sed tamen duplici nomine hic Deus significat populum illum fuisse sibi peculiarem, quemadmodum passim vocat filios suos quicunque genus ducebant ab Abraham. Circumcisio enim illis erat symbolum et pignus foederis: et ita notanda est circumstantia temporis, quia Deus hic non ostendit quales fuerint Israelitae antequam ipsos sibi cooptasset in populum. Sed quemadmodum iam dixi, accusat eorum ingratitudinem ex quo fuerant ab ipso adoptati in filios. Filios ergo per concessionem vocat, et respectu foederis: quemadmodum Ierosolyma vocatur urbs sancta, quoniam Dei erat domicilium. Concessio igitur est in illo nomine: sed postea adiungit *non fuisse filium pretiosum*, hoc est, dignum ullo honore, *non fuisse oblectabilem*. Quasi diceret fuisse tam perverso et maligno ingenio, ut non posset quidquam oblectationis ex ipsis capere: quemadmodum alia similitudine conqueritur apud eundem prophetam, ut vidimus, amaros sibi fuisse Iudaeos, Vinea mea, ego te plantavi: cur ergo conversa es mihi in amaritudinem? sic etiam nunc dicit filios quidem sibi esse Israelitas, sed filios pravi ingenii, filios immorigeros, filios qui tantum patrem exasperent, qui vulnerent eius animum, qui moerore ipsum conficiant. Postea adiungit, *Quia ex tempore loquutus sum in eo*, sic est ad verbum. Receptum est communi fere omnium consensu, uno contextu debere haec legi, quia ex quo tempore loquutus sum, et ita subaudiunt relativum אשר, sed ad verbum est, Quia a tempore loquutus sum cum eo: בו quoque vertunt, de eo. Sed possumus etiam commode interpretari, *loquutus sum cum eo:* postea contexunt, *recordando adhuc recordabor eius.* Locus hic propter brevitatem obscurus est, ideoque ambiguus. Sed opinio magis recepta est, Deum, quamvis non esset puer delectabilis Ephraim, tamen fore erga eum misericordem: et ita particulam כי adversative accipiunt, tamen. An puer pretiosus Ephraim? an filius oblectationum? tamen adhuc recordando recordabor eius: quasi diceret se non morari populi malitiam, quia pro sua immensa bonitate adhuc illius miserebitur, vel malitiam ipsam bonitate superabit. Sensus hic probabilis est, sed adhuc potest dubitari quid sit loqui de eo. Quidam exponunt, Ex quo loquutus sum de eo, id est, dum facio nunc verba. Sed nescio an illud satis firmum sit. Potius igitur eorum sententiae subscriberem, qui hoc ad minas referunt, quod scilicet ex quo tempore loquutus fuerit Deus, contra Israelem, tamen ipsis reconciliatus fuerit, sicuti dicit propheta Habacuc (3, 2), In ira misericordiae recordaberis. Sed potius hoc deberet intelligi de foedere: quasi diceret Deus, Ex quo tempore loquutus sum cum eo, recordabor illius, ut scilicet causam ostendat cur tam clementer agat cum populo. Nam quia tanta fuit illius malitia et pravitas, iam posset obrepere dubitatio, cur ergo tam patienter illum tulerit Deus? Hic igitur revocamur ad fontem gratuitae misericordiae, quod scilicet Deus ignoscat populi illius peccatis, quoniam semel illum elegit. Sed dum omnia propius expendo, potius arbitror diversum esse prophetae sensum. Distinguo igitur haec duo membra, *a tempore loquutus sum cum eo: recordando recordabor adhuc illius:* alioqui dura esset loquutio, a quo tempore loquutus sum, adhuc illius recordabor: quid hoc esset? Sed optime conveniet meo iudicio haec expositio, *a tempore loquutus sum cum eo:* ב significat cum. Ergo *loquutus sum cum eo*, id est, non destiti continuo tractu illum hortari ad poenitentiam, nihil tamen profeci, et tamen adhuc illius recordabor, hoc est, quamvis expertus fuerim populum hunc esse adeo perversum, et pridem multa experimenta dederit suae contumaciae,

quia loquutus sum cum eo a longo tempore, adhuc tamen eius recordabor. Dignus erat populus, quum toties admonitus fuisset, aeterno interitu: sed Deus pronuntiat se adhuc fore propitium, *quamvis a tempore loquutus sit*, hoc est, longo temporis spatio non destiterit per suos prophetas hortari populum illum, idque tentaverit absque fructu. Sic ergo distincte lego, *a tempore loquutus sum cum eo*, ut confirmet proximam sententiam, An filius pretiosus mihi, an filius oblectationum? quandoquidem potius fuisse conqueritur rebelles atque indomitos, ex quo non semel duntaxat voluerit ipsos adducere et lucrifacere, sed a multis saeculis id tentaverit. Confirmat igitur in populo illo nihil esse bonae spei, quoniam fuerint prorsus intractabiles a longo tempore. Adiungit adhuc, hoc est, quamvis ita sit, *adhuc recordando recordabor eius.* Et amplificat beneficium huius reconciliationis, *Propterea sonuerunt viscera mea super eum, miserando miserebor illius.* Hic transfert in se Deus humanos affectus. Viscera enim tumultuantur et strepunt immodico dolore, et trahimus suspiria et gemitus ex profundo, quum sumus constricti magna tristitia. Sic etiam ubi Deus suscipit in se teneri patris affectum, dicit *viscera sua sonuisse*, quoniam velit rursus populum ipsum recipere in gratiam. Hoc quidem proprie in Deum non competit, sed quia non potest aliter exprimere magnitudinem sui erga nos amoris, ideo crasse loquitur, ut se ruditati nostrae accommodet. Sequitur,

21. *Statue tibi titulos, pone tibi acervos, adiice* (vel applica) *cor tuum ad semitam, ad viam per quam ambulasti: revertere virgo Israel, revertere ad urbes tuas istas.*

Effectum misericordiae describit, quod scilicet tandem restituet Deus captivos, et reducet ab exsilio in patriam: prius tamen facta fuit gratiae mentio, ut sciamus non alia de causa restitutum fuisse populum, nisi quia Deus gratis eius misertus est. Fontem igitur redemptionis notavit propheta: nunc vero transit ad externum effectum, quo Deus probavit se reconciliatum fuisse populo. Dicit igitur, *statue tibi titulos.* Prius tenendum est prophetae consilium cur ita loquatur. Quum enim abducti fuerunt Iudaei in Chaldaeam et alias regiones, putarunt reditum sibi clausum esse. Ergo deposita patriae cura habitarunt apud exteras gentes tanquam mortui essent terrae Chanaam. Sciebant se abdicatos fuisse ab illa terra, sed non tenebant quod quoties illis dictum fuerat a prophetis, nempe poenam illam esse temporalem. Sicuti prius contempserant omnes minas, ita quum Deus coepit adversus illos fulminare, animos ipsorum obruit desperatio, ut de reditu nihil vellent audire. Quoniam igitur putabant sibi nunquam esse redeundum in patriam, ideo obliti fuerant viae: quemadmodum si quis migret in alium locum ubi habitare tota vita statuat, tantum quaeret de via, transitus sui respectu: sed non observabit commoda hospitia, ut deinde utatur, nec curabit qua transeundum sit, an declinandum sit ad dexteram vel ad sinistram: satis erit pervenire ad locum quo tendit. Sic etiam Iudaei statuerant sibi manendum esse in perpetuo exsilio proinde non erant solliciti de via, ut scilicet memoria tenerent qua transeundum esset. Ergo propheta nunc dicit, *statue tibi titulos*, quemadmodum qui aliquo peregrinantur, si de reditu cogitant, sciunt hoc esse commodum diversorium: deinde, tantum esse itineris inter hoc oppidum, vel inter hanc urbem et pagum illum: similiter esse rectiorem hanc viam, vel declinandum esse ad partem illam. Quum ergo de reditu cogitant etiam haec omnia concipiunt. In hunc finem dicit propheta, *statue tibi titulos*, hoc est, adiuves tuam memoriam, ut solent viatores, qui volunt redire per idem iter. *Statue* igitur *titulos, et erige tibi acervos*, vel lapides, quos vocamus *monioyes* lingua nostra: quasi diceret, Tu quidem hactenus putasti iter tibi esse clausum, ut nunquam redires in patriam: Deus vero tibi manum porriget, atque restituet in priorem statum. Videmus ergo similitudinem sumptam esse a communi hominum usu, sed tendere in hunc finem ut Iudaei non desperent de liberationis gratia, sicuti ante fecerant. Dicit, *Adiice cor tuum.* Se ipsum nunc explicat: *adiice cor tuum ad semitam, ad viam per quam transiisti.* Videmus ergo prophetam esse interpretem suorum verborum, quod scilicet populus rediturus esset eodem itinere, quamvis nihil tale animo conciperet. Et iterum confirmat aliis verbis eandem sententiam, *Revertere filia Israel, revertere ad has tuas urbes:* quasi diceret, Quamvis terra ad tempus esset deserta, et redacta in solitudinem, manere tamen urbes, quae iterum recipient suos incolas: et hoc fieri admirabili Dei gratia, ut terra adhuc exspectaret populum: et quamvis ipsum evomeret ad tempus, non tamen fore perpetuum exsilium, quia urbes quae manebant, erant adhuc sub iure populi, non quia esset dignus, sed quia Deus tempus praefixerat exsilio, et poenae, quemadmodum alibi visum est.

22. *Quousque vagaberis* (aut circuibis), *filia rebellis?* (immorigera), *quia creavit Iehovah rem novam in terra: Femina circumdabit virum.*

Quia pollicitus fuerat propheta reditum populi, nunc obiurgat praesertim Israelitas, qui huc et illuc circumspectabant, et non poterant acquiescere verbo Dei. Hoc enim commune est fere omnibus

incredulis, ut sibi molesti sint et quasi data opera concipiant multas inquietudines. Quum ergo Israelitae penderent ab eventis, et non possent quidquam sperare de reditu, nisi quum spes aliqua oblata erat, hoc vitium nunc propheta reprehendit. Vocat primo populum *filiam immorigeram*, vel rebellem. Nam saepius minis correpti fuerant: deinde obtulerat illis Deus spem veniae. Quum fuissent pervicaces quantisper Deus illis pepercit, deinde quum respuerent omnes promissiones, non abs re propheta ipsos vocat immorigeros vel rebelles. Per *circuitus* autem intelligit vagas illas speculationes, quibus solent increduli se ipsos fatigare. Nam verbum proprie significat circumire. Possumus quidem accipere pro vagari: nam idem est: sed quemadmodum iam dixi, propheta aptissime vocat circuitus, obliquas illas et tortuosas speculationes, quibus increduli agitantur. Et videtur subesse tacita antithesis inter rectam viam, quae nobis proponitur a Deo, et inter ambages, quibus miseri homines sese implicant, ubi Deum non sequuntur, sed rapiuntur post vanas suas conceptiones: quemadmodum Isaias etiam utitur eadem similitudine (57, 10). Dicit enim populum post suos errores sic abreptum fuisse ut frustra fuerit lassus, quia non progressus fuerit per rectam viam. Et hinc colligitur utilis doctrina, nos scilicet semper accedere ad metam salutis, ubi Deo obtemperamus, et ambulamus per viam quae nobis proponitur eius verbo: simul autem atque deflectimus a via, tantum per circuitus et errores huc et illuc distrahi, ut tandem labor noster sit inutilis, imo etiam noxius. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Quia enim incredulitas populi erat quasi ianua obserata, ut non admitteret Dei promissiones de liberatione et reditu, hic vult corrigere vitium illud, et increpat Israelitas quod vagentur quia sunt immorigeri. Postea addit, *Quia ecce creabit*, ad verbum creavit, sed praeteritum accipitur loco futuri, hoc vero ad certitudinem valet quum utitur tempore praeterito, ac si concionaretur de re iam completa. *Creavit* ergo *Iehovah rem novam*. Significat perperam facere Israelitas dum aestimant liberationem promissam ex suo sensu, deinde ex mediis quae apparent. Dicit enim gratiam, quae illis promittitur, fore admirabilem: hoc intelligi debet per *rem novam:* quasi diceret, Vos scilicet iudicatis ex more et communi usu quod Deus promittit vobis de reditu. Atqui erit miraculum. Ergo agitis perverse, dum vultis redigere Dei potentiam ad communem ordinem naturae: Deus autem vult superare quidquid est usitatum inter homines. Et hoc etiam notandum est, quia quod semel dixit Ieremias de redemptione populi extenditur ad aeternam ecclesiae salutem. Deus enim mirabiliter excitat mortuos, mirabiliter etiam conservat et tuetur ecclesiam suam, mirabiliter succurrit eius miseriis. Ergo quoties scriptura verba nobis facit de statu ecclesiae, conscendere oportet supra mundum, et supra sensus omnes nostros, et apprehendere miraculum quod nobis absconditum est. Iam sequitur miraculum, *femina virum circumdabit*. Christiani fere uno consensu hoc interpretati sunt de Maria virgine: et movit eos nomen miraculi: deinde forte nimis cupide arripuerunt quae visa sunt facere ad mysterium salutis nostrae. Dicunt igitur hanc esse rem novam, de qua loquitur propheta, quod virgo gestaverit utero suo Christum infantem, sed simul virum, quia scilicet plenus fuit divina fortitudine, quamvis secundum carnem creverit et statura, et sapientia, et virtute. Merito hoc ridetur a Iudaeis: tamen illi etiam, meo iudicio, non tenent genuinam prophetae mentem. Interpretantur hoc de populo israelitico quia erat tanquam mulier, quae divortium fecerat a marito. Dicunt igitur, Femina virum amplexabitur, quae scilicet alienata fuerat, et sese prostituerat multis adulteris. Videntur Iudaei sibi tenere quod voluit propheta: ego autem aliter existimo. Nam hic est comparatio inter feminam et virum, quam illi non expendunt. Neque enim simpliciter propheta hic de viro loquitur, sed nominat virum robustum. גבר enim sumitur a fortitudine. Quum igitur feminam viro comparet, non dubito quin significet propheta Israelitas, qui similes erant feminis, hoc est, carebant viribus, destituti erant omni auxilio: quin ergo dicat fore superiores hostibus suis, quorum potentia poterat toti mundo terrorem incutere. Scimus enim qualis fuerit monarchia Babylonis quo tempore Iudaei tracti sunt in exsilium. Ergo si consideremus quales fuerint Israelitae, dicemus fuisse feminas debiles, quum hostes eorum essent robusti et bellicosi. *Femina* igitur *circumdabit virum*. Nam סבב significat non amplecti, sed obsidere saepenumero: et accipitur compluribus scripturae locis in malam partem. Hostes circumdederunt me. Quum igitur notatur obsidio, scriptura hoc verbum usurpat. Perinde igitur est ac si dixisset propheta, Redigent feminae viros in angustias, ita ut ipsos captivos teneant. Sed utitur singulari numero: quasi diceret: Femina una praestabit multis viris, hoc est, singuli Iudaei praestabunt singulis Chaldaeis, ita Iudaei superiores erunt, quamvis magnum et terribile sit robur hostium. Ego hunc esse sensum prophetae existimo: et merito propheta celebrat hoc Dei miraculum, quia fuit quaedam mundi conversio, ubi ita Deus extulit servos suos ut qui ipsos subiugaverant, essent ipsis longe impares. Sequitur,

23. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Adhuc dicent hoc verbum* (hoc est, pronuntiabunt hunc sermonem) *in terra Iehudah, et urbibus eius,*

ubi convertero captivitatem ipsorum, Benedicat tibi Iehovah, habitaculum iustitiae, mons sanctitatis.

Confirmat aliis verbis eandem sententiam, nec supervacua est repetitio, quemadmodum alibi diximus. Difficile enim fuit, Iudaeis persuadere quod iam statuerant non posse fieri. Nam sua obstinatione praecluserant omnes aditus Dei verbo. Quoniam ergo desperatio ita occupaverat et constrinxerat ipsorum animos, necesse fuit multis verbis insistere, ut tandem admitterent promissionem salutis. Haec igitur ratio est cur propheta eundem sermonem pluribus verbis contexuerit. Praefatur autem hoc se habere a Deo, et suscipit eius personam, ut res incredibilis obtineat fidem apud Israelitas et Iudaeos. *Adhuc* ergo *dicent in terra Iehudah*, *et in urbibus eius*, nempe *ubi convertero captivitatem eorum*. Adducit his verbis propheta Israelitas et Iudaeos in rem praesentem, ut quod putabant non posse fieri, intueantur quasi positum esset ante ipsorum oculos. *Quum* ergo *reduxero eorum captivitatem, adhuc dicent, Benedicat tibi Deus habitaculum iustitiae, mons sanctitatis.* Neque abs re his loquendi formis utitur propheta. Scimus enim Ierusalem funditus eversam fuisse, templum dirutum et consumptum etiam incendio. Quum ergo spectaculum illud omnibus metum et horrorem incuteret, hic describitur mirabilis conversio, quod scilicet *iterum Sion erit mons sanctitatis, Ierusalem habitatio iustitiae:* quum illic esset solitudo et vastitas. Et hic locus diligenter notandus est, ut sciamus Deum restituere suam ecclesiam ac si ipsam erueret ab inferis. Ubi ergo nulla species ecclesiae apparet, demus locum potentiae Dei, ut eam excitet. Unde? nempe ab ipsis inferis, quemadmodum dictum fuit. Sequitur,

24. *Et sedebunt* (vel habitabunt) *in ea,* (nempe in terra) *Iehudah, et omnes urbes eius* (id est, incolae eius), *simul agricolae, et proficiscentur cum grege.*

Prosequitur eandem sententiam, sed modum exprimit illius gratiae, de qua nuper loquutus est: quoniam scilicet *sedebunt rursus Iudaei in terra,* hoc est, quiescent et habebunt illic tranquillam stationem. Adiungit *urbes*, tantum ut amplificet gratiam Dei in numero et multitudine hominum: quasi diceret non paucos tantum redituros esse, sed magnam hominum copiam, quae urbes ipsas impleat. Id autem superabat spem omnium, quia videbant urbes desertas, et terram fere vacuam: quis putasset urbes adhuc fore populosas? Id autem confirmat propheta quum dicit, *Habitabunt illic Iehudah, et omnes urbes eius.* Addit, *Agricolae.* Extendit Dei gratiam ad pagos et villas: quasi diceret terram fore refertam incolis, non tantum in munitis urbibus, sed etiam per agros. Saepe continget urbes habitari, si quis immineat metus aut aliquod periculum ab hostibus. Nam qui in urbibus habitant, habent muros oppositos, et fossas, et alias munitiones. Si ergo propheta tantum loquutus fuisset de urbibus, non satis illustrasset Dei gratiam. Ideo adiungit *agricolas*, ac si diceret tutam fore habitationem in terra, etiamsi nullae sint portae, nulli muri, nullae turres, quoniam agricolae in suis tuguriis quiescent, non aliter ac si essent clausi moenibus. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Quidam ita vertunt, Agricolae, et qui ambulant cum grege, quasi distingueret propheta agricolas a pecuariis hominibus: sed videtur mihi illud esse ineptum. Ego itaque non dubito, quin significet agricolas cum suis armentis et pecudibus fore securos, quia sibi non metuent ab hostium incursu, sed degent in terra sub Dei praesidio et fide, ac si nihil esset ipsis adversum, vel infestum. Summa est, talem fore restitutionem ecclesiae, ut conditio eius non futura sit deterior, quam olim: deinde tranquillum fore eius statum, ut non minus secure habitetur terra in pagis et villis, quam in urbibus. Si quis autem interroget quando hoc impletum fuerit, tenendum est quod alibi diximus, nempe prophetas, dum concionantur de restitutione ecclesiae, complecti totum Christi regnum ab initio usque ad finem. Et in eo errant nostri, quod dum volunt restringere ad aliquod tempus istas promissiones, coguntur confugere ad allegorias, et ita torquere prophetias omnes, imo pervertere. Atqui, sicuti dictum est, prophetae comprehendunt omnes progressus regni Christi, quum loquuntur de futura populi redemptione. Coepit enim populus feliciter agere quum reversus est in patriam: sed paulo post angustiae, sicuti Daniel praedixerat: ergo necesse fuit exspectare Christi adventum. Iam gustamus haec Dei beneficia quamdiu versamur in mundo. Videmus ergo non compleri uno die, vel anno, imo etiam saeculo haec vaticinia, sed debere intelligi de initio et fine regni Christi. Sequitur,

25. *Quia irrigabo* (vel inebriabo) *animam sitientem, et omnem animam quae deficit implebo.*

Hoc versu tollit dubitationem, ne quis ideo respuat quod promisit de restitutione populi, quoniam Iudaei omnes et Israelitae erant tanquam mortui. Dicit igitur, *Irrigabo animam sitientem,* vertunt quidam lassam: sed metaphorice saepe accipitur נפש עיפה pro anima sitiente. Ita Psalmo 143 (v. 6) dicitur, Ego tanquam terra arida: lassitudo non congrueret terrae: et Isaiae 29 (v. 8), Sicuti somnians putat se comedere, postea ubi evigilavit, vacua est anima eius: et sicuti putat se bibere. Utitur eadem voce illic propheta, quoniam vix unquam lassitudo est absque siti: contrahimus sitim

ex lassitudine. Ergo per metaphoram vocatur anima עיפה, non lassa, sed potius siticulosa: et verbum respondet, quod significat inebriare et irrigare, quanquam saepe accipitur pro saturare. *Irrigabo* igitur, vel ad satietatem usque potabo *animam aridam, et omnem animam quae deficit:* sed quum דאב significet deficere, significat etiam interdum lassari. Hic defectum notat, quia sequitur, *Replebo animam quae deficit.* Accipitur ergo pro famelico. Summa est, quamvis Israelitae esuriant et sitiant, et ad tempus privati sint cibo et potu, non tamen obstare eorum inopiam, quominus illis Deus succurrat, quia in eius manu est et arbitrio satiare famelicos, et inebriare eos qui sitiunt, et deficiunt etiam prae siti. Nunc sequitur,

26. *Propterea expergefactus sum, et vidi, et somnus meus dulcis fuit mihi* (vel, utilis).

Hic propheta prodit in medium, et fideles suo exemplo hortatur ad fiduciam, ut scilicet recumbant in Dei promissionem, ac si iam fruerentur re ipsa, quae adhuc abscondita erat, imo incredibilis, ut dictum fuit. Dicit igitur *se fuisse expergefactum, et vidisse.* Haec metaphora referri debet ad contrarium affectum, quo propheta fuerat quasi attonitus. Nam quamvis nondum abducti essent in exsilium Iudaei, decem tamen tribus erant in misera illa servitute: regnum Israel conciderat ac perierat: instabat etiam ultima clades regno Iehudah. Quum igitur propheta attentus esset ad horribiles illas Dei vindictas, fuit quasi somno obrutus. Nunc dicit *se fuisse expergefactum:* quemadmodum in tenebris mentes hominum vigorem suum amittunt, et somnus etiam praevalet, ita ut non distinguant inter nigrum et album: sic etiam propheta fatetur se ad tempus fuisse quasi exanimem, postea dicit *se fuisse expergefactum,* ubi scilicet illuxit Dei gratia, non ipso effectu, sed in hoc vaticinio. Videmus ergo tanquam in speculo ipsum cognovisse quod adhuc longe aberat. Necdum enim inchoatum fuerat tempus septuaginta annorum: sed fides est visio rerum absconditarum, ut satis notum est, et hypostasis rerum absentium. Nisi enim hanc certitudinem in cordibus nostris obtineat verbum Dei, prodimus nostram incredulitatem. Propheta igitur fidem suam probavit, quod certo agnosceret quidquid praedictum fuerat divinitus, quamvis adhuc longe abesset, completum iri suo tempore. Nunc tenemus cur dicat *se expergefactum.* Iam adiungit, *et somnus meus dulcis mihi fuit.* Postquam dicit se vidisse opus Dei, quod tamen comprehendi non poterat humano sensu, nunc adiungit *dulcem sibi fuisse somnum,* qui tamen tristis et formidolosus fuerat: sicuti optimum condimentum omnis tristitiae est spes. Nam diximus conferri somno illam moestitiam, qua obruta fuerat ad tempus mens prophetae. Iam adiungit,

27. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et seminabo domum Israel, et domum Iehudah semine hominis, et semine animalis.*

Videmus prophetam nihil novum proferre, sed tantum animare Iudaeos ad fiduciam liberationis suae, et reditus. Utitur autem alia similitudine, quod scilicet *Deus seminabit rursus in terra Iehudah,* ut producat tam homines, quam pecora, et omne genus animalium. Diximus terram ad tempus fuisse squalidam et desertam. Quum ergo Deus hoc modo terram damnasset, ut possent omnes putare addictam esse solitudini et vastitati, ideo dicit propheta Deum facturum, ut rursus habitetur tam ab hominibus, quam a iumentis. Sed similitudo illa magis illustrat Dei gratiam. Tenenda est antithesis inter terram cultam et desertam: quemadmodum si quis dicat, Seretur in montibus, et metetur, ubi nunquam fuit ulla seges, ubi nunquam visum est aratrum. Si quis ergo promittat sationem et messem in terra illa deserta, hoc erit novum: et ideo vix poterit comprehendi: sic etiam propheta nunc dicit, *seminabo:* quasi diceret, Terra quidem ad tempus erit maledicta, ut neque homines, neque iumenta sustineat: sed iterum seminabitur. *Seminabo,* inquit, *semine tam hominum quam animalium:* quibus verbis occurrit quaestioni, quae in medium produci poterat, Qui fiet ut terra rursus habitetur, quum nunc deserta sit incolis? nempe *quia Deus illic seminabit.* Respondet igitur hic propheta quaestioni in hunc modum. Sed interea commendat Dei gratiam, ac si diceret non aliud fore remedium sterilitatis, quam si Dominus sua manu terram excolat, et in ea spargat semen: quasi diceret restitutionem terrae non fore opus humanae industriae, aut virtutis, sed admirabilis potentiae Dei. Sequitur,

28. *Et erit, sicuti vigilavi super eos ad evellendum, et conterendum, et ad confringendum, et ad perdendum, et ad affligendum, sic vigilabo super eos ad aedificandum, et ad plantandum, dicit Iehovah.*

His verbis confirmat propheta quod dixerat. Poterant enim semper excipere Israelitae et Iudaei cur Deus promitteret se fore populi liberatorem, quem passus fuerat tot atrocibus malis opprimi: facilius enim fuerat antevertere. Poterant igitur Iudaei obstrepere, Tu nobis hic facis bonam spem reditus: sed cur Deus passus est nos trahi in exsilium? cur ergo non adhibuit remedium in tempore? nam sero nunc pronuntiat se fore nobis auxilio post interitum. Quoniam ergo Iudaei pu-

tabant imtempestive sibi promitti restitutionem, ideo propheta dicit Deum fuisse, qui ipsos castigavit, et qui sumpsit poenas de eorum sceleribus: et ideo posse etiam succurrere, simul ac volet. Si enim Chaldaei pro sua libidine dominati fuissent, et victoriam adepti fuissent de Iudaeis, quis unquam sperasset posse Dei manu miseros liberari, qui ita perditi fuerant? Sed nunc propheta ostendit non esse cur Iudaei diffidant, ac si difficile esset Deo ipsos eripere ex tyrannide hostium, quia scilicet nihil ipsis accideret fortuito, vel hostium potentia, sed iusto Dei iudicio. Tenemus ergo nunc consilium spiritus sancti quum dicit propheta, *sicuti vigilavi contra eos ad evellendum et conterendum, et confringendum, et perdendum, et affligendum, ita vigilabo.* Deus ergo proponit se iudicem, qui poenas sumpserit de ipsorum peccatis, ut sibi persuadeat eundem quoque fore medicum: quasi diceret, Ego sum qui vulnus inflixi, potero igitur sanare: quemadmodum alibi dicitur, Deus est qui mortificat et vivificat, deducit ad sepulcrum et reducit. Utitur autem pluribus verbis: quia magna congeries tot miseriarum poterat Iudaeos quasi abysso desperationis submergere. Sed propheta occupat, et ostendit etiamsi ad extrema fuerint redacti, non posse tamen tot et tam duras calamitates obstare Deo quin ipsos reducat ubi ita placuerit. Interea tamen ipsos admonet, non frustra tam gravia passos fuisse. Deus enim non delectatur populi sui miseriis. Ergo colligere debuit populus se multis sceleribus fuisse obstrictum, quia tam severe et duriter castigatus fuerat. Nunc subiicit, *Ita vigilabo super eos ad aedificandum et plantandum.* Quod ad verbum perdendi, si legamus לְהָרִם, vertendum erit, ad tollendum: nam verbum רוּם significat elevare, ut satis notum est. Ergo metaphorice sumetur pro tollere e medio. Sed illa recepta est lectio, quemadmodum dixi ולהרם. Dicit *se vigilaturum ad ipsos aedificandos, et plantandos, sicuti vigilaverat in ipsorum interitum:* quasi diceret iam edoctos fuisse experientia, quanta sit potentia manus Dei tam ad perdendum quam ad servandum. Minas contempserant quantisper illis Deus pepercerat, et putabant se impune peccare: et videmus quam petulanter reiecerint omnes prophetas. Atqui Deus tandem ostenderat duris experimentis quam metuenda essent sua iudicia. Nunc ergo erigit eorum animos in bonam fiduciam, quia scilicet ipsius vigilantia non minus valebit ad servandum. Sequitur,

29. *In diebus illis non dicent amplius, Patres comederunt omphacium* (uvam acerbam), *et dentes filiorum obstupuerunt.*

30. *Quin potius vir* (hoc est, quisque) *in sua iniquitate morietur: omnis homo comedens* (hoc est, quisquis comederit) *uvam acerbam, obstupescent dentes eius* (aut omnis viri qui comederit dentes obstupescent).

Docet Ezechiel querimoniam illam vulgo fuisse iactatam in populo, quod luerent patrum suorum peccata, quemadmodum etiam loquitur Horatius ut homo profanus, et Dei contemptor (Od. III. 6):

> Delicta maiorum immeritus lues
> Romane.

Talis ergo fuit arrogantia apud Iudaeos, ut quasi litem Deo intenderent, ac si ipsos puniret innexios: et proverbio hoc exprimebant, *Si patres nostri comederunt omphaces,* quaenam est ista ratio, ut dentes nostri hebetentur? Nam scimus dentes obstupescere, vel hebetari dum fructus immaturus comeditur. Sed proprie accipitur hoc nomen, quemadmodum patet ex aliis locis, de uva acerba, quam Graeci vocant omphacem, *de l'aigret.* Dicit igitur propheta, proverbium illud non fore amplius in usu, quia ubi malis domiti fuerint, sentient tandem Deum non fuisse adeo severum absque iusta causa. Nunc tenemus consilium prophetae. Dicit autem, *In diebus illis,* nempe postquam sumpserit Deus iustas poenas de populo, deinde complexus ipsum fuerit sua misericordia. Utrumque enim necessarium fuit, nempe ut subigeretur contumacia et fastus populi, et desinerent cum Deo expostulare: deinde ut gratuitus Dei favor illis manifestaretur. Tunc ergo, inquit, non utentur impio illo proverbio: *Patres comedisse uvam acerbam, et dentes filiorum fuisse obstupefactos: quin potius,* inquit, *singuli morientur in sua iniquitate: et quisquis comederit uvam acerbam, dentes eius obstupescent,* hoc est, tunc exaltabitur iustum Dei iudicium, ita ut iam locus non sit obstreperis illis vocibus et blasphemis: deinde misericordia etiam Dei patefaciet, homines suo exitio dignos esse, neque aliter liberari quam Dei bonitate gratuita.

31. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et percutiam cum domo Israel, et cum domo Iehudah foedus novum:*

32. *Non secundum foedus, quod percussi cum patribus eorum die quo apprehendi manum eorum, ut educerem eos e terra Aegypti, quod irritum fecerunt foedus* (inquam), *et ego dominabar illis, dicit Iehovah.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, sed clarius demonstrat quanto uberior futura sit Dei gratia, et locupletior erga populum suum quam olim. Non igitur simpliciter restitutionem promittit dignitatis et opulentiae a qua exciderant, sed aliquid melius et praestantius. Videmus ergo necessario hoc spectare ad regnum Christi, quia extra Christum nihil potuit nec debuit sperari a populo,

quod superaret legem. Lex enim fuit regula perfectissimae doctrinae. Ergo si tollatur Christus, certum est, manendum esse in lege. Hinc ergo colligimus, prophetam vaticinari de Christi regno, quemadmodum etiam locus hic citatur ab apostolis, ut est insignis et dignus notatu. Sed tenendus est ordo et modus docendi. Propheta enim confirmat quod ante dixi, quia incredibile erat Iudaeis quod vidimus. Quum ergo iam ante verba fecisset de beneficiis Dei, quae vix poterant cadere sub sensum hominis, ut occurrat diffidentiae, adiungit, Dominum novo et insolito modo fore misericordem erga suos. Videmus ergo cur propheta hanc sententiam subiecerit superiori doctrinae. Nisi enim loquutus esset de foedere novo, semper vacillassent miseri illi, quos volebat erigere ad spem salutis: imo ut iam maior pars erat obruta desperatione, nihil profecisset. Ergo hic proponit foedus novum, ac si diceret debere ipsos longius et altius spectare, nec metiri beneficium Dei, de quo concionatus est, ex rerum praesentium aspectu, *quia velit Deus percutere foedus novum.* Interea non dubium est quin commendet Dei gratiam, quae postea manifestanda erat, nempe in plenitudine temporis. Deinde semper illud tenendum est, ex quo reversus est populus in patriam, fuisse gravissimis tentationibus oppugnatam eorum fidem, qui amplexi fuerant gratiam redemptionis. Satius enim fuisset manere in perpetuo exsilio, quam vexari hostiliter ab omnibus vicinis, et tot molestiis esse obnoxios. Si ergo tantum reductus fuisset populus ab exsilio babylonico, hoc erat non magni momenti: sed oportuit piorum animos adduci usque ad Christum. Et ideo videmus etiam prophetas, qui functi sunt munere docendi post reditum, in hoc incumbere, ut sperent aliquid melius quam appareat: neque propterea despondeant animos, quod videant se non frui quiete, et potius se tractos fuisse ad multa et gravia certamina quam liberatos a tyrannide. Scimus enim quid doceat Haggai de futuro templo, quid etiam Zacharias, quid tandem Malachias. Et idem fuit consilium prophetae nostro quum de foedere novo loquutus est: ut scilicet fideles postquam potiti rursus essent patria, non obstreperent Deo, quod non conferret illam solitam felicitatem quam pollicitus fuerat. Haec secunda ratio fuit cur propheta ageret de novo foedere quemadmodum prius, ita nunc repetit *venturos esse dies, quibus percutiat Deus tam cum Israele, quam cum Iehudah foedus suum.* Decem enim tribus, quemadmodum satis notum est, abductae fuerant quum adhuc staret regnum Iehudah: deinde quum discessionem fecerant a familia Davidis, transierant quasi in alienam gentem. Deus quidem non destitit illos aliquatenus agnoscere pro suo populo: sed quantum in ipsis erat, alienaverant se ab ecclesia. Deus ergo promittit rursus fore unum corpus, quia ipsos colliget ut simul coalescant, neque sint quasi diversae domus. Iam quod ad novum foedus spectat, non sic vocatur quia aliud sit a primo foedere. Deus enim secum non pugnat: neque est sui dissimilis. Qui ergo semel percussit foedus cum electo populo, non mutavit consilium, ac si oblitus esset suae fidei. Sequitur ergo, primum foedus fuisse inviolabile: deinde iam ante percusserat foedus suum cum Abraham: et lex fuit confirmatio illius foederis. Quum ergo lex pendeat a foedere, quod Deus cum Abraham servo suo pepigit, sequitur fieri non posse ut Deus unquam potuerit pacisci foedus novum, hoc est, aliud vel diversum. Unde enim salutem speramus nisi a semine illo benedicto quod promissum fuit Abrahae? deinde, cur filii Abrahae vocamur nisi propter commune fidei vinculum? cur dicuntur fideles colligi in sinum Abrahae? cur dicit Christus venturos esse ab oriente et occasu qui recumbant in regno coelorum cum Abraham, Isaac et Iacob? Haec certe omnia satis demonstrant Deum nunquam pepigisse aliud foedus, quam quod initio percusserat cum Abraham, et tandem consignavit per manum Mosis. Posset hoc argumentum longe fusius tractari, sed satis est breviter tenere, foedus Dei quod initio percussit esse perpetuum. Nunc videndum est cur promittat foedus novum populo. Non dubium est quin hoc referatur ad formam, sicuti loquuntur. Forma autem haec non tantum posita est in verbis, sed primum in Christo, deinde in gratia spiritus sancti, et tota docendi ratione externa: substantia autem eadem manet. Substantiam intelligo doctrinam, quia Deus in evangelio nihil profert, quod lex non contineat. Videmus ergo Deum ab initio sic loquutum esse, ne syllabam quidem postea mutaverit, quantum attinet ad doctrinae summam. Complexus est enim in lege regulam perfecte vivendi: deinde ostendit quaenam esset salutis via, et sub figuris populum adducit ad Christum, ut remissio peccatorum illic clare monstretur, et quidquid cognitu necessarium est. Quum igitur evangelium nihil addiderit ad legem, quantum attinet ad substantiam doctrinae, veniendum est, sicuti iam dixi, ad formam ipsam, quoniam nondum patefactus erat Christus, percussit Deus foedus novum, ubi sancivit per filium suum quidquid sub lege adumbratum fuerat. Nam victimae non poterant per se placare Deum, ut satis notum est, et quidquid lex tradiderat de expiationibus per se fuisset inutile et nullius momenti. Novum ergo foedus percussum est, ubi Christus in aqua et sanguine apparuit, et complevit re ipsa quod Deus sub figuris monstraverat, ut fideles gustum aliquem caperent suae salutis. Sed non satis erat Christum venisse nisi adiuncta fuisset regeneratio per spiritum sanctum. Fuit igitur haec quoque aliqua novitas, quod Deus

regenuit fideles spiritu suo, ita ut non esset literalis tantum doctrina, sed efficax, quae non tantum verberaret aures, sed in animos penetraret, atque vere formaret in obsequium Dei. Ratio etiam externa docendi nova fuit, quemadmodum satis apparet. Nam si conferimus legem cum evangelio, loquitur hodie nobiscum Deus familiariter tanquam facie ad faciem, non sub velo, sicuti docet Paulus (2. Cor. 3, 13) Mosen habuisse velum oppositum, ubi prodibat verba facturus Dei nomine. Non sic est in evangelio, inquit Paulus, sed velum ablatum est, et Deus in facie Christi se nobis conspiciendum proponit. Haec igitur ratio est cur propheta appellet *novum foedus*, sicut pluribus dicendum erit. Ego enim perstringo quae non possunt simul dici, ut possit totus prophetae contextus melius comprehendi. Nunc ergo pergamus in verbis. Dicit *foedus quod percutiet non fore quale fuerat illud quod percusserat cum patribus ipsorum.* Hic clare distinguit foedus novum a lege. Antithesis haec tenenda est: quia nemo ex Iudaeis putasset fieri posse ut Deus adderet aliquid melius legi suae. Tametsi enim fere pro nihilo ducebant legem: scimus tamen, ut hypocritae simulant magnum ardorem zeli, fuisse tantopere legi addictos, ut putarent coelum potius terrae posse misceri, quam aliquid posse mutari ex lege: et mordicus interea tenebant quae Deus ad tempus duntaxat instituerat. Necesse igitur fuit legem hic conferri cum novo foedere, ut scirent Iudaei gratiam, quae ipsos manebat, fore longe excellentiorem, quam quae manifestata olim fuerat patribus. Haec igitur ratio est cur dicat *non secundum foedus*. Postea addit, *quod percussi cum patribus eorum, quum apprehendi manum ipsorum.* Hic ostendit nunquam spem salutis fore firmam apud ipsos nisi Deus percutiat novum foedus. Talis enim erat eorum superbia, ut vix admitterent Dei gratiam nisi convicti. Semper enim hoc illis fuisset in ore, Annon Deus patrem se ostendit populo suo quum eum redemit? annon fuit illud testimonium paterni eius favoris? annon erexit statum ecclesiae quem manere perpetuum vellet? Ergo repulissent Dei gratiam, nisi propheta palam fecisset legem fuisse illis inutilem, et fore adhuc: et ideo opus esse novo foedere, aut alioqui esse ipsis pereundum. Nunc tenemus consilium prophetae. Et hoc diligenter observandum est, quia non satis esset scire quid dicat propheta, nisi etiam sciremus cur hoc vel illud dicat. Summa est igitur, non debere videri absurdum, quod Deus foedus novum percutiat, quoniam primum foedus fuerat inutile, et nihil profuturum esset. Iam hoc confirmat, quia Deus percussit foedus illud primum, ubi porrexit manum veteri populo, et fuit eius liberator. *Et tamen irritum fecerunt foedus illud.* Circumstantia temporis notanda est, quia memoria recentis beneficii debuit esse acerrimus stimulus ad obediendum. Quam turpis enim ingratitudo fuit, quum redempti essent admirabili Dei potentia, reiicere foedus, quando praeventi fuerant misericordia Dei? Quum ergo tunc irritum fecerint Dei foedus, hinc satis colligitur, nullum fuisse tempus quo non prodiderint suam impietatem, et fuerint foedifragi. Adiungit, *Ego tamen dominabar ipsis.* Quanquam verbum בעלתי, quidam restringunt ad imperium maritale: et hoc non male conveniet, quia Deus non simpliciter dominatus est tunc populo, sed fuit etiam maritus, quemadmodum frequenter utitur hac similitudine. Nescio tamen an illud satis firmum sit: ideo contenti simus generali doctrina, quod Deus sibi acquisierat populum, quasi diceret se tantum usum fuisse iure suo quum illos vellet regere, et quum illis praescriberet rationem vivendi. Quanquam foederis nomen magis honorificum est populi respectu. Nam si rex quispiam populo suo aliquid imperet, vocatur illud edictum. Sed Deus agit humanius cum populo suo, quia descendit, et constituit se in medio, ut scilicet se populo vicissim obliget, quemadmodum sibi populum obstringit. Videmus ergo in summa cur dicat Deus *se fuisse dominatum populo*, nempe quia illum sibi acquisierat: et tamen non fuerit potitus iure suo, propter indomitum et pervicax ingenium populi. Interea notandum est, hic reiici culpam in populum, cur lex non fuerit firma neque satis valida. Voluit igitur propheta hic legem Dei ab omni nota infamiae asserere: quemadmodum videmus idem facere Paulum 7. ad Rom. cap. (v. 12) dicit, Lex sancta etc. Simul enim ac sermo habetur de legis infirmitate, maior pars aliquid sinistrum de lege arripit, et ita redditur ipsa lex contemptibilis. Ideo propheta hic dicit *ipsos fecisse foedus Dei irritum:* quasi diceret non in ipsa lege quaerendum esse vitium, quod opus sit novo foedere, quia lex satis superque sufficeret: sed populi tam levitatem quam perfidiam esse in culpa. Nunc ergo hoc quoque tenemus, nihil detrahi legis honori quum dicitur esse infirma et inefficax: quia accidentale est illud vitium, et provenit ab hominibus, qui mutuo non colunt fidem datam neque servant. Plura adhuc dicenda erunt, sed percurro nunc prophetae verba, ut dixi. Sequitur nunc,

33. *Quia hoc foedus quod percutiam cum domo Israel, post dies illos, dicit Iehovah, ponam legem meam in medio ipsorum* (id est, in visceribus), *et in corde ipsorum scribam eam: et ego ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.*

Discrimen nunc exprimit legis et evangelii, quia evangelium secum afferat gratiam regenerationis, ideoque non sit literalis eius doctrina, sed in

corda ipsa penetret, ac omnes sensus reformet in obsequium iustitiae Dei. Iam tamen potest moveri quaestio, an sub lege defuerit patribus gratia regenerationis. Hoc autem nimis absurdum est. Quid ergo sibi vult quod negat hic Deus legem fuisse in cordibus scriptam ante Christi adventum? Respondeo, patres qui olim regeniti fuerunt, id fuisse adeptos Christi gratia, ita possumus dicere illud fuisse quasi translatitium. Non igitur residebat in lege haec virtus, ut animos penetraret, sed fuit translatitium bonum ab evangelio ad ipsam legem. Hoc unum est, deinde scimus raram et obscuram fuisse gratiam Dei sub lege: in evangelio autem effusa fuisse dona spiritus, et Deum multo liberalius egisse cum ecclesia sua. Sed tamen illud est praecipuum, nempe reputare quid lex per se afferat, et quid proprium sit evangelii: praesertim ubi fit comparatio evangelii et legis. Nam ubi cessat comparatio illa, hoc non posset proprie competere in legem, sed respectu evangelii hoc dicitur, quod lex sit literalis, sicuti alibi vocatur, et haec etiam ratio est cur Paulus vocet literam in 3. cap. (v. 6) 2 ad Cor. Dicit, Litera occidit, intelligit per literam, non sicuti Origenes deliravit, et corrupit etiam locum illum sicuti totam doctrinam scripturae: non intelligit Paulus illic simplicem et genuinum sensum legis, sed vocat literam alia ratione, quia tantum proposuerit hominum oculis quid rectum esset, deinde etiam aures ipsas docuerit. Sed nomen literae refertur ad scriptum: quasi diceret, Scripta fuit lex in lapidibus. Fuit igitur litera. Evangelium autem quid? est spiritus, hoc est, Deus non tantum dirigit sermonem ad aures, et oculos hominum in evangelio, sed intus etiam docet corda ipsa et mentes. Haec igitur solutio est quaestionis, prophetam disserere de legis natura, ubi separatur ab evangelio, quia lex tunc mortua est, et caret regenerationis spiritu. Dicit postea, *Ponam legem meam in visceribus eorum.* Confirmat his verbis quod diximus, nempe novitatem cuius meminit antea non in substantia esse positam, sed in forma duntaxat. Neque enim dicit hic Deus, legem aliam dabo: Sed *scribam legem meam:* nempe eandem, quae tradita olim fuerat patribus. Nihil ergo diversum promittit quoad doctrinae summam: sed tantum diversitatem locat in ipsa forma. Ponit autem duas loquutiones, *Quod legem suam ponet in visceribus, et scribet in cordibus,* quia scimus quam difficile sit hominem sic formari in obedientiam iustitiae, ut consentiat eius vita cum lege Dei. Omnes enim affectus carnis totidem sunt inimicitiae, quemadmodum dicit Paulus 8, ad Rom. cap. (v. 7) quae pugnant cum Deo. Quum igitur omnes sensus nostri ita bellum gerant cum Deo, est quaedam mundi renovatio, ubi homines patiuntur se divinitus regi. Et scimus quid dicat scriptura, non fore nos Christi discipulos, donec renuntiaverimus et nobis, et mundo, et abnegaverimus nos ipsos. Haec ratio est cur propheta non fuerit contentus una voce duntaxat, sed dixerit, *Ponam in visceribus, scribam in cordibus.* Caeterum hinc colligimus quam insulsi sint papistae in commento liberi arbitrii. Fatentur quidem, nisi adiuvante Dei gratia non esse nos idoneos ad implendam legem: sed concedunt aliquid auxilio gratiae et spiritus: interea non tantum fingunt cooperari liberum arbitrium, sed praecipuas partes ei tribuunt. Propheta autem hic testatur hoc esse proprium opus Dei, scribere legem suam in cordibus nostris. Quod si Deus merito hoc beneficium esse suum pronuntiat, et vendicat sibi eius laudem, quanta est hominum arrogantia ad se illud idem trahere, *et scribere in cordibus* tantundem valet atque corda ipsa sic formare, ut lex illic dominetur, et nullus sit affectus cordis, qui non eius doctrinae subscribat atque consentiat. Hinc igitur satis clare apparet, neminem posse flecti ad legis obsequium, donec regenitus fuerit Dei spiritu: imo nullum esse motum in homine ad recte agendum, nisi Deus cor ipsum praeveniat sua gratia: denique literalem doctrinam fore semper mortuam, nisi eam Deus spiritu suo vivificet. Addit, *Et ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.* Generaliter hic Deus comprehendit summam foederis sui. Quorsum enim tendebat lex nisi ut populus ipsum invocaret, et ipse vicissim curam gereret populi sui? Quoties enim pronuntiat Deus se nobis fore in Deum, simul offert paternum suum favorem, et declarat salutem nostram sibi fore curae: dat nobis liberum aditum ad preces, iubet nos recumbere in sua gratia: denique haec promissio sub se continet omnes partes salutis nostrae. Iam hodie idem etiam spectat in evangelio. Quia enim alieni sumus a regno coelorum, sese nobis illic reconciliat: et ideo testatur se nobis fore in Deum. Inde pendet posterius quod dicit, *Erunt mihi in populum.* Neque enim alterum potest ab altero separari. Ergo his verbis breviter significat propheta huc tendere summam foederis Dei, ut sit nobis pater, a quo salutem petamus et exspectemus: et nos vicissim simus eius populus. De his iterum plura dicenda erunt: sed exposui causam cur nunc celeriter perstringam quae digna sunt maiori explicatione. Addit,

34. *Et non docebit amplius vir* (id est, quisque) *proximum suum, et quisque fratrem suum, dicendo, Cognoscite Iehovam: quia omnes cognoscent me a parvo ipsorum, et* (sed abundat copula) *ad magnum ipsorum, dicit Iehovah: quia ignoscam peccatis ipsorum et iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.* (Sed non possem longius pergere: quia sonat horologium.)

Et non docebit amplius quisque proximum suum, et quisque fratrem suum dicendo, Cognoscite Iehovam: quia omnes cognoscent me a parvo eorum usque ad magnum eorum, dicit Iehovah: quia ignoscam peccatis eorum, et iniquitatum eorum non recordabor amplius. Hic statuitur aliud discrimen veteris et novi Testamenti, nempe quod Deus, qui obscurius se patefecerat sub lege, plenum fulgorem emittet, ita ut eius cognitio futura sit familiaris. Sed hyperbolice extollit hanc gratiam quum dicit neminem opus habiturum doctore vel magistro, quia quisque satis edoctus erit. Tenemus ergo in summa consilium prophetae, nempe tantam fore lucem evangelii, ut satis appareat Deum liberalius agere cum populo suo, quoniam luceat eius veritas tanquam sol in meridie. Hoc idem promittit Isaias (54, 13) quum dicit omnes fore discipulos Dei. Verum quidem illud fuerat etiam sub lege, sed Deus praebuerat tenuem gustum duntaxat coelestis doctrinae: Christi autem adventu explicuit thesauros sapientiae et intelligentiae, ita ut in evangelio perfectio sit initii, quia scimus veterem populum fuisse similem pueris: et ideo sub rudimentis continuit illum Deus: nunc quia adolevimus, dignatur nos pleniore doctrina, et quasi propius ad nos accedit. Dicit igitur, *Non docebit quisque amplius proximum suum, et vir fratrem suum.* Dixi prophetam hic amplificare gratiam Dei. Et hinc colligimus quosdam fanaticos inscite et perperam abusos fuisse hoc testimonio, quum vellent tollere omnem doctrinae usum, sicuti nostro tempore quidam ex Anabaptistis reiecerunt omnem doctrinam: et quum sibi placerent in sua inscitia, tamen superbe iactabant se praeditos esse spiritu, et fieri Christo iniuriam si adhuc simus discipuli, quia scriptum est inter laudes et encomia novi Testamenti, *Non docebit quisque amplius proximum suum.* Hinc etiam factum est, ut horrendis deliriis fuerint inebriati. Diabolus enim quum turgerent tanta superbia, potuit eos fascinare pro suo arbitrio. Deinde etiam unumquemque propria superbia impulit, ut fingerent sibi somnia. Et multi nebulones traxerunt hunc locum ad privatam utilitatem. Nam quum se gloriarentur esse prophetas, et etiam simplicibus hoc persuaderent, tenuerunt multos sibi obstrictos, et quaestum fecerunt ex illa iactantia. Atqui propheta hic non designat enthousiasmum, qui excludat usum doctrinae: sed, quemadmodum iam dixi, tantum promittit clariorem fore evangelii lucem: sicuti Deus sub lege non ita perfecte populum suum docuit, sicut nos hodie. Et hinc etiam illud Christi (Luc. 10, 13), Beati oculi, qui vident quae vos videtis, et aures quae audiunt quae vos auditis: multi reges, et prophetae, etc. Christus ergo optimus est interpres huius loci, nempe quod Deus affulserit plenius per evangelii doctrinam: et ideo vocatur Christus apud Malachiam (4, 2) sol iustitiae. Significat enim illic propheta fuisse quidem aliquid lucis patribus, sed non uti nobis. Denique tenenda est comparatio, cuius heri mentio facta fuit, nempe quod Deus populum suum teneret suspensum exspectatione melioris status. Et ne longius petenda sit expositio satis erit verba probe expendere. Neque enim praecise et sine exceptione dicitur, Non docebit quisque proximum suum, sed, *dicendo*, *Cognoscite Iehovam.* Videmus ergo prophetam promittere cognitionem, ut non sint amplius alphabetarii. Nam hac particula, *Cognoscite Iehovam,* designat prima rudimenta fidei, vel coelestis doctrinae. Et certe si respicimus quanta fuerit veteris populi ruditas, erant tunc elementarii. Hodie autem qui minimus est inter fideles, eo usque progressus est, ut clarius multo cognoscat quidquid pertinet ad summam salutis, quam qui tunc fuerunt etiam non vulgares. Summa est igitur, omnes Dei electos fore etiam instructos dono intelligentiae, ut non subsistant in primis elementis. Iam si quis pervicaciter urgeat duntaxat membrum illud, *Non docebit quisque,* opponere expediet Isaiae locum (2, 3). Nam loquitur certe de regno Christi, ubi dicit, Apprehendet quisque manum proximi sui, et dicet, Venite, ascendamus in montem Domini, et docebit nos vias suas, etc. Nunc conciliemus haec duo vaticinia. Propositum est utrique celebrare Dei gratiam, quae manifestanda erat Christi adventu. Dicit unus, *Non docebit quisque:* alter autem, Apprehendet quisque manum proximi sui, et dicet, Venite, ascendamus in montem, ut Iehovah nos doceat. Haec autem ratio est conciliandi, quod Ieremias negat fore tam rudem populum sub novo Testamento, ut indigeat principiis doctrinae: Isaias autem dicit unumquemque apprehensurum manum proximi sui, quia mutuo alii alios iuvabunt, ut proficiant in cognitione legis Dei. Nunc soluta est illa quaestio: et simul videmus quam singulare sit beneficium, quo Deus suos dignatus est, quum ita illis familiariter apparuit. Dicit, *Omnes me cognoscent, a minimo usque ad maximum.* Non significat aequalem fore scientiae mensuram in omnibus. Experientia enim coarguit hoc falsum esse: deinde scimus ab initio Deum id fecisse testatum, sicuti etiam Paulus inter alios admonet, et ostendit modum dispensationis esse pro Dei beneplacito (Rom. 12, 2. 3). Sed intelligit propheta eos qui minimi erunt in populo Dei, vel postremi, tamen fore praeditos mediocri luce cognitionis, ut fere similes sint doctoribus. Eodem etiam pertinet vaticinium Ioelis (3, 2), Prophetabunt filii vestri, filiae vestrae visiones videbunt, et senes vestri somnia somniabunt. Promittit omnes passim fore prophetas et doctores, quia scilicet uberior hodie sit gratia Dei, et semper comparative haec intelligi debent. Etsi igitur multi nunc rudes sunt etiam inter Dei

filios, et qui sunt vere ex numero fidelium, tamen si respicimus quanta fuerit legis obscuritas, qui hodie minimi sunt inter discipulos, sunt non secus ac doctores, et magistri. Et eadem ratione dicit Christus (Matt. 11, 11), Qui minimus est in regno coelorum, esse maiorem Ioanne Baptista, qui tamen excelluit supra omnes prophetas. Ioannes Baptista in suo munere praestantior fuit omnibus prophetis, et superavit eos intelligentia: et tamen minimus evangelii professor et testis, maior est Ioanne Baptista, inquit Christus. Et hoc non tantum refertur ad personas, neque etiam ad eas restringi debet, sed potius ad claram et perspicuam docendi formam, quae in evangelio comprehenditur, quemadmodum heri citavimus locum ex 3. cap. 2. ad Cor. (v. 13) ubi dicit Paulus iam velum non oppositum esse, quin conspicere liceat Deum facie ad faciem in persona Christi. Sequitur, *Quia propitiabor peccatis eorum, et iniquitatum eorum non recordabor amplius.* Non dubium est quin propheta hic ostendat fundamentum huius beneficii, quia scilicet Deus redibit in gratiam cum populo suo, non imputando peccata. Ergo si originem novi Testamenti quaerimus, est gratuita peccatorum remissio, quia Deus populo suo se reconciliat. Et hinc colligimus, non aliam nobis causam esse fingendam, cur Deus apparuerit in filio suo unigenito, et usus fuerit tanta liberalitate: quia hic propheta in nihilum redigit omnem carnis gloriam, et prosternit omnia merita, quum dicit Deum tam liberalem fore erga populum suum, quia propitiabitur, gratis remittet peccata, non recordabitur iniquitatum. Ergo proprie non potest hic locus accipi de continua peccatorum remissione. Comprehenditur quidem sub generali doctrina, sed tenendum est consilium prophetae, nempe quod ab initio Deus, ubi ecclesiam suam respicit, non alia causa movetur, nisi quia peccata vult abolere. Apostolus in epistola ad Hebraeos (10, 17) hunc locum subtilius interpretatur, quia insistit in particula עוד, amplius. Dicit sub novo Testamento Deum propitium esse iniquitatibus, quia peracta sit expiatio, ut non opus sit in posterum sacrificiis. Nam sumit oppositum membrum, quod Deus iniquitatum recordatus sit donec pepigit novum foedus. Si recordatus est, inquit, peccatorum donec pepigit novum foedus, non mirum est, si tunc quotidianis sacrificiis oportuit ipsum placare. Nunc sub novo Testamento non amplius recordatur. Ergo cessant sacrificia, quoniam ubi peccata remissa sunt, iam non opus est satisfactione. Hinc colligit, sanguine Christi ita nos fuisse purgatos, et ita reconciliatos Deo, ut fiducia salutis nostrae debeat illic penitus quiescere. Sed tenendum est quod dixi, nempe prophetam proprie et primo loco disserere de initio misericordiae et gratiae quam promittit: ideo pronuntiat Deum fore tam benignum et beneficum erga suos, *quia non recordabitur iniquitatum.* Quid sibi vult ergo particula Amplius? nempe quia Deus ad tempus fuerat infensus populo suo, et vocabat eius peccata in iudicium. Dicitur enim revocare Deus peccata nostra in memoriam, dicitur nobis irasci, dicitur esse vindex iniquitatum nostrarum ubi poenas exigit, ubi signa dat sui rigoris et vindictae. Quantisper ergo Deus severe tractavit populum suum, visus est esse iniquitatum memor: ubi autem pepigit novum foedus, tunc iniquitates omnes fuerunt sepultae, et demersae in profundum maris sicuti loquitur alter propheta (Mich. 7, 19). Ergo apostolus abusus est prophetae testimonio? minime. Nam scite accommodavit ad causam quam agebat, quia Deus promittit se non fore amplius memorem iniquitatum, dum novum foedus percutiet cum populo suo: id factum est adventu Christi. Ergo Christus solus hoc praestitit, ut iniquitates nostrae non veniant amplius in memoriam coram Deo. Hinc optime colligitur quod etiam intendit apostolus, nempe desinere sacrificia expiandis peccatis. Haec profecto optime inter se conveniunt, et nihil est coactum, vel nimis argutum. Caeterum propheta hic non instituit plenam disputationem de discrimine veteris et novi Testamenti, sed tantum illud sumit, uberiorem fore Dei gratiam quam fuisset olim, ut fideles hac spe suffulti patienter ferrent suas miserias, et gravissimas tentationes cum quibus erat confligendum, neque animis deficerent usque ad Christi manifestationem, quemadmodum heri diximus. Hic ergo tractat de gratia regenerationis, tractat de dono intelligentiae, et simul promittit Deum fore propitium suis alio modo, et perfectius quam olim fuerat. Quod autem apostolus in illa epistola videtur hoc aptare ad caeremonias, id fit, quia sunt res coniunctae, abrogatio caeremoniarum et regeneratio spiritus, quae hic promittitur. Non ergo torquet apostolus prophetae verba: sed quoniam commendat novum foedus, quod futurum erat praestantius lege, hinc colligit non esse mirum, si caeremoniae non habeant nisi usum temporalem. Nam sumit illud principium, novum foedus succedet veteri: ergo fiet aliqua mutatio. Deinde novum foedus veteri opponitur: quod autem vetus est tendit ad interitum. Non poterant ferre Iudaei quidquam mutationis in figuris. Volebant enim eas manere fixas. Apostolus autem dicit nihil esse absurdi, si aliquid decedat: Nam certe Deus non abs re, inquit, testamentum, quod pepigit per manum Mosis, nominat vetus: ergo non semper manebit in suo vigore. Si ita est, nihil pugnat cum Dei veritate et constantia, caeremonias quoad usum desinere: et tamen legem ipsam manere firmam. Nunc ergo videmus apostolum fideliter interpretari consilium prophetae dum hoc testimonium ad caeremoniarum

abrogationem accommodat. Quoniam autem interpretor duntaxat prophetae verba, non opus est hic longius disserere de discrimine veteris et novi Testamenti, hoc est, quibus partibus inter se differant. Nam differunt vetus et novum Testamentum etiam in aliis. Sed propheta, quemadmodum dixi, satis habuit attingere, aliquid melius sperandum esse Christi adventu, quam experti fuerant patres omnibus saeculis. Et hoc modo, quemadmodum dixi, voluit lenire dolorem fidelium, quos Deus exercuit duris tentationibus antequam manifestatus fuit Christus in carne. Caeterum lex et evangelium inter se conferuntur, sicuti Moses et Christus. Vocatur ergo novum Testamentum praestantius lege, sicut Christus excelluit supra Mosen. Sed veniendum est ad illud Ioannis, ut certius teneamus cur dicat propheta aliam fore gratiam novi foederis, quam veteris fuisset. Dicit ergo Ioannes (1, 17), lex per Mosen data est, gratia autem et veritas per Iesum Christum facta est. Illic videtur Ioannes nihil legi relinquere praeter umbram evanidam. Nam si Christus demum veritatem nobis attulit, non fuit ergo in lege veritas: deinde nulla in lege etiam gratia. Atqui videtur hoc esse contumeliosum in legem. Sed heri aliqua ex parte soluta fuit haec quaestio. Nunc quia volo hunc locum absolvere, breviter tenendum est, quoties ita extenuatur lex, tantum celebrari Christi beneficium, ut sciamus quam inaestimabilis fuerit Dei misericordia quum nobis apparuit in filio suo unigenito. Nunc si obiiciat quispiam, Sed cur legem ante promulgaverat? et cur voluerat tam reverenter excipi, si gratia et veritate caruit? Respondeo, quemadmodum heri dixi, non caruisse prorsus legem iisdem beneficiis, quae hodie percipimus ex evangelio: sed illa beneficia fuisse tunc quasi adventitia, et proprie non quadrare legi: quia si separatur lex ab evangelio, perinde est ac si quispiam separet Mosen a Christo. Si Moses per se consideratur, non tanquam Christo oppositus, fuit praeco et testis paternae Dei benevolentiae erga populum suum: doctrina eius etiam continet promissiones gratuitas salutis, et ianuam aperit fidelibus ad Deum invocandum. Si autem Moses Christo opponitur, iam minister erit mortis: doctrina eius cedet in exitium, et erit mortifera litera, quemadmodum Paulus eam nominat: quare? quidquid enim daretur Mosi decederet Christo, quum Christus in solidum contineat in se omnium bonorum plenitudinem. Sequitur ergo in Mose nihil fuisse residuum, dum inter se comparantur: sed Deus promisit salutem veteri populo: deinde regenuit tunc suos, et illuxit per spiritum suum: non fecit hoc adeo liberaliter ut nunc. Quum ergo hodie locupletior sit Dei gratia, merito extollitur tam magnifice ab omnibus prophetis: deinde, quemadmodum iam dixi, quidquid tunc contulit Deus fuit quasi adventitium. Pendebant enim omnia illa beneficia a Christo et evangelii promulgatione. Nunc pergamus.

35. *Sic dicit Iehovah, Qui ponit solem* (vel posuit) *in lucem diei, et leges* (vel statuta, decreta) *lunae et stellarum in lucem noctis: scindens mare et resonant* (tumultuantur) *fluctus eius: Iehovah exercituum nomen eius.*

36. *Si remota fuerint decreta haec a conspectu meo, dicit Iehovah, etiam semen Israel cessabit* (vel deficiet), *ne sit gens coram facie mea cunctis diebus.*

Confirmat promissiones quas vidimus, quoniam difficile erat creditu, populum non modo recuperaturum esse quod perdiderat, sed fore longe beatiorem. Ecclesia enim erat prorsus desperata. Non ergo facile vel promptum fuit attollere quasi ex profundissima abysso miseros homines, et erigere ut possent superare horrendam illam tentationem: quoniam deformitas ecclesiae poterat singulis momentis centies iterum obruere mortuos, etiam si resurrexissent centies a mortuis, et manebant adhuc ipsos graviora certamina in futurum tempus. Haec igitur ratio est, cur propheta pluribus verbis in ea re probanda insistat. Dicit in persona Dei, Ego sum qui solem creavi, lunam et stellas: non cessavit continuus ordo a creatione mundi, quin sol peragat suum cursum: deinde etiam luna. Loquitur quidem de cursu diurno, quemadmodum scimus prophetas fuisse loquutos populariter et rudi stylo: quoniam si philosophati essent, quemadmodum astrologi faciunt de menstruo cursu lunae, de annuo solis, hoc non poterat ab omnibus capi. Ergo contentus est proponere quod pueri etiam ipsi cognoscunt, nempe solem quotidie circuire totum mundum, idem facere lunam, et stellas vicissim succedere, ita ut luna quasi principatum noctu teneat cum stellis, deinde sol regnet interdiu. *Ego sum*, inquit, *Dominus qui hunc ordinem posui*, qui firmus manet. Deinde, *Ego scindo mare*, inquit, hoc est moveo tempestates, *et tumultuantur*, vel resonant, *fluctus eius.* Ponit res quasi contrarias, quae tamen non pugnant: sed longe sunt diversae. Cursus enim solis et lunae, et stellarum est aliquid stabile: et ideo vocat חקת, et חחקים, hoc est, decreta, quae non mutantur. Ergo in coelis consideramus ordinem ita compositum, et temperatum, ut nihil illic vel in hanc vel in illam partem declinet. Iam in tempestatibus videtur Deus velle mundum concutere, et evertere quidquid erat alioqui inviolabile. Nam rupes etiam ipsae quasi contremiscunt ubi mare violenter concitatum est, et tamen Deus tranquillat mare ipsum, et sic finem imponit procellis et tempestatibus, ut semper appareat aliquid firmum esse et continuum in natura. Iam adiungit,

Si remotae fuerint leges istae a conspectu meo, semen etiam Israel deficiet, hoc est, quam certa est ordinis naturae stabilitas, quae conspicitur in cursu solis et lunae, in mari ipso turbulento: tam certa erit salus ecclesiae meae, neque finiri unquam poterit. Tempestas maris videtur mundum concutere: manet tamen mundus. Sol et luna dum ita assurgunt possent obruere totam terram. Scimus enim quanto maior sit sol terra. Quum tantum corpus et fere immensum immineat capitibus nostris, et ita celeriter volvatur, quis non exhorreat? tamen sol per suos gradus procedit, et terra manet in suam stabilitate: quoniam ita placet Deo. Non est igitur metuendum, ne unquam excidat salus ecclesiae, quia nunquam cessabunt naturae leges vel decreta, hoc est, Deus qui ab initio statuit mundum gubernare, non abiiciet ecclesiae suae curam, in cuius favorem creatus est mundus. Neç vero mirum est, salutem ecclesiae hic ostendi tam firmam, quia potest merito praeferri etiam et cursui solis, et lunae, et aliis naturae ordinibus. Sed Deus hoc loco contentus fuit hac similitudine: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (89, 38), testes in coelo fideles, nempe luna et sol. Agitur autem etiam illic de foedere, quod Deus percussurus erat cum populo suo in manu unigeniti filii. Citat lunam testem in coelo. Sed, quemadmodum iam dixi alibi, attollit nos longe supra mundum, et supra omnia elementa, imo supra solem et lunam ubi agitur de certitudine salutis nostrae. Et certe ecclesiae conditio non pendet a natura mundi. Dicitur enim alio loco, Ipsi veterascent, tu autem in aeternum manebis, Psalm. 102 (v. 27 sq.). Et propheta illic confert coelos vestibus, quae usu atteruntur, et tandem putrescunt: ecclesiae autem, inquit, conditio, longe alia est: non exprimit quidem haec verba: sed postquam dixit, Tu idem es, ex aeternitate Dei, postea etiam descendit ad aeternitatem ecclesiae, filii filiorum tuorum manebunt. Nunc videmus ecclesiam posse praeferri toti mundo: sed Deus consuluit hoc loco populi sui infirmitati quum dixit tam stabilem fore gratiam suam erga populum, quam firma est ratio totius naturae. Quod quidam referunt particulam extremam versus 35 ad mare rubrum, quod Deus sciderit mare rubrum, illud prorsus est alienum a prophetae sensu, nec dignum etiam refutatione: sed tamen breviter attingere volui, ne quis erraret.

37. *Sic dicit Iehovah, Si mensurentur coeli sursum, et investigentur fundamenta terrae deorsum, etiam ego reiiciam* (vel spernam) *totum semen Israel, propter omnia quae fecerunt, dicit Iehovah.*

Alia similitudine confirmat eandem sententiam quam vidimus, nempe fieri non posse, ut prorsus excidat memoria foederis Dei, quin rursus colligat populum suum. Poterat enim exsilium videri aeternus interitus. Ita in nihilum redacta fuisset Dei veritas. Foedus enim irritum fieri non potuit, quin populus iure posset conqueri se fuisse deceptum. Scimus enim, quamvis adiecta fuerit conditio foederi, tamen ipsum non fuisse fundatum in hominum probitate. Et ideo dicitur, Deum non esse mendacem, quamvis omnes Iudaei fuerint perfidi. Ergo propheta hic docet, quamvis Deus severe ultus fuerit scelera populi, et ulcisci statuerit in posterum usque ad excidium urbis, fore tamen locum misericordiae ubi populus castigatus fuerit. Prius dixerat non magis posse deficere foedus Dei cum filiis Abrahae quam naturae leges. Nunc dicit, *Si quis possit coelum metiri. et pervestigare fundamenta terrae*, hoc est, penetrare usque ad ipsum terrae centrum, *tunc reiiciam semen Israel.* Sed Deus res absurdas et impossibiles in medium proponit, ut sciamus tandem fore populo suo exorabilem ubi iustas poenas sumpserit. Haec autem promissio non potuit quidquam afferre solatii hypocritis, quia Deus non complectitur totum semen Abrahae, sed dicit se non passurum, ut totum semen Abrahae intereat, quia scilicet manebit aliquid residuum: quemadmodum dicitur apud Isaiam (10, 22), Si populus tuus fuerit tanquam arena maris, reliquiae salvae fient. Deus ergo hic non affirmat se omnibus fore propitium, sed tamen fore aliquos superstites, ut maneat nomen ipsum populi immortale: denique promittit salvam fore ecclesiam, sed exiguo numero. Nunc tenemus prophetae sensum: nec dubium est quin respexerit fideles, qui poterant desperatione obrui quum viderent se procul abstractos a patria, et nullam esse spem reditus. Testatur ergo ita Deum curam gerere salutis fidelium, ut colligat dispersum semen. Sed tenendum est quod diximus, restringi scilicet hanc promissionem ad solos electos, quia soli etiam capaces erant huius gratiae. Quantum attinet ad incredulos, qui obstinati fuerunt in sua malitia, Deus potuit illos prorsus excidere, et tamen servare gratiae suae reliquias. Non est autem hic opus subtili disputatione, an possit investigari centrum terrae. Philosophi enim rationes probabiles afferunt de magnitudine coelorum: dimensio etiam terrae ab illis colligitur. Sed rudi stylo et populari voluit simpliciter dicere propheta aeternam fore et immensam Dei misericordiam erga filios Abrahae, sicuti immensitas terrae et coelorum superat captum humani ingenii. Addit, *propter omnia quae fecerunt*, hoc est, quamvis meriti sint centum aeternas mortes, ego tamen rationem potius habebo mei foederis et misericordiae. Consulto igitur propheta hic proponit scelera populi, ut sciamus superiorem fore Dei clementiam, nec congeriem tot malorum fore obstaculo, quominus Deus ignoscat. Haec igitur

ratio est cur dicat, *propter omnia quae fecerunt.* Nunc sequitur,

38. *Ecce dies* (addunt alii באים, veniunt), *dicit Iehovah, et aedificabitur urbs Iehovae a turri Chananeel usque ad portam anguli.*

39. *Et exibit adhuc funiculus mensurae coram ipso* (vel, coram ipsa porta), *et usque ad collem Gazeb, et circumdabit Goathath.*

40. *Et omnem vallem* (alii legunt in nominativo casu, et omnis vallis) *cadaverum et cineris, et omnes regiones* (vel agri) *ad torrentem Kedron, usque ad angulum portae equorum versus orientem, sanctitas Iehovae: non evelletur, et non destruetur amplius in perpetuum.*

Hic concionatur propheta de instauratione urbis. Nec dubito quin eius consilium sit docere non minorem fore urbis amplitudinem et splendorem post reditum populi, quam fuisset sub Davide in illo beatissimo statu, in quo floruerat. Prius tamen aliquid de vocibus dicendum erit, postea veniemus ad summam rei. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et aedificabitur civitas.* Nondum erat diruta, sed propheta docuit instare ultimam cladem: ideo nunc spem facit reliquam duntaxat in misericordia Dei, nempe postquam liberatus fuerit populus ab exsilio. *Aedificabitur ergo civitas Iehovae a turri Chananeel.* Non dubito turrim hanc fuisse positam in muro urbis. Idem fere vaticinium legitur Zachariae 14. cap. Tametsi aliqua est in verbis diversitas: sed eodem tamen spectat uterque propheta: Zacharias populum animare voluit, quia principia non respondebant urbis pulchritudini, et opulentiae, atque etiam latitudini, quae olim visa fuerat. Promittit igitur tandem eandem fore urbis gloriam, quae fuerat, et nominat illic turrim Chananeel: *usque ad portam anguli.* Vocatur in singulari numero הפנה, anguli: apud Zachariam (14, 10) plurali numero הפנים: et putant metaphorice ita vocari angulos, vel angulum, quia ostendit angulus duas facies dum eminet, et ita duae partes apparent. Sed sive fuerit porta anguli, sive angulorum, parum ad rem facit. Postea addit, *Adhuc egredietur funiculus mensurae coram ipso.* Quidam referunt hoc ad portam, quod ab ipsa porta funiculus extendetur *usque ad collem Gazeb, et circumdabit Goathath.* De propriis nominibus locorum non laboro vehementer, quia non tenemus antiquum urbis situm, et Iudaei etiam ipsi quum divinant de rebus incertis, produnt magis suam inscitiam: maior tamen pars interpretum intelligit urbem fore amplam, ac si Deus promitteret se extensurum longius pomoeria, et eliciunt hoc ex verbo יצא, *Egredietur funiculus mensurae.* Sed quum propheta dicit *adhuc,* potius comparat pristinam urbis magnitudinem cum ea quam promittit adhuc fore. Deinde videtur Zacharias non aliud promittere, quam talem fore urbis positum, ut contineat eandem mensuram: quia dicit, Habitabitur urbs subtus se, vel in loco suo. Quum ergo Zacharias promittat eundem fore urbis locum qui fuerat olim, non aliud colligo ex prophetae nostri verbis, praesertim quum adverbium *adhuc* idem significet. Quum dicitur, *coram ipso,* magis refero ad Deum quam ad portam: prius enim facta fuerat Dei ipsius mentio, *Aedificabitur urbs Iehovae.* Deinde addit, *coram ipso.* Nec dubium mihi est quin propheta hic iubeat Israelitas oculos ad Deum attollere, ut ab eo exspectent quod incredibile erat secundum hominum et carnis sensum. Ergo *coram ipso,* hoc est, quum Deus volet urbem restituere, *tunc egredietur funiculus,* hoc est, extendet ipse funiculum *usque ad collem Gazeb, et circumdabit,* vel circuibit *Goathath.* Postea addit, *Et omnem vallem:* alii legunt, omnis vallis erit *sanctitas Iehovae:* et potest ita commode accipi, nempe loca omnia vicina urbi fore sacra Deo. Sed potest pendere hic versus a superiori: quasi diceret, Extendetur funiculus *usque ad totam vallem cadaverum, et cineris.* דשן significat cinerem et pinguedinem, sed hic accipitur pro cinere: et existimant ita vocatum fuisse locum ubi reponi solebant cineres, qui collecti erant ab altari post combusta sacrificia. Quoniam ergo magna erat illic congeries cinerum, inde etiam locus nomen sumpsit. Alter locus etiam vocatus fuit cadaverum, quia illic caesus fuerat hostium exercitus ab angelo sub rege Ezechiah. Quum ergo magna illic et memorabilis edita fuisset strages, ideo existimant impositum fuisse loco nomen, ut Dei beneficium ad posteros maneret celebre. Si ergo nomen illud fuit monumentum gratiae Dei, non dubito quin Ezechias ipse autor fuerit. Iam additur, *Et omnes regiones usque ad torrentem Cedron.* Satis probabile est hic notari loca extra urbem, quia scimus torrentem Cedron non fuisse in urbe ipsa. Postea addit, *Usque ad angulum portae equorum.* Existimant hac porta egressos fuisse currus regios quum vellet equos exercere. Potuit etiam esse forum equestre: et tantum hic coniecturae locum habent, quia nemo potest pro certo asserere regem illic habuisse ludos equestres, vel exercuisse suos currus. Porta autem illa ad orientem spectabat. Dicit haec omnia *fore sanctitatem Iehovae:* deinde promittit quietum et perpetuum statum, *non excidetur, et non destruetur amplius usque in saeculum,* pro quo dicitur apud Zachariam non fore amplius חרם, hoc est, excidium. Nunc videamus quorsum tendat propheta: postquam loquutus est de reditu populi, simul etiam adiungit urbem iterum fore splendidam et opulentam, ut fuerat. Nam terra ipsa semper fuit deformis usque ad urbis restitutionem: illic enim Deus elegerat sibi domicilium: et

quoniam templum illic exstructum erat, debebant ubicunque habitarent Israelitae semper dirigere oculos ad templum ipsum, et sacrarium Dei, ut sub eius praesidio degerent. Nisi ergo urbs rursum fuisset exstructa, non erat solidum Dei beneficium. Semper enim versata fuisset ante populi oculos quaedam vastitas, quia urbs erat quasi vexillum, sub quo Deus ipsos protegebat. Haec igitur ratio est cur propheta expressum vaticinium ediderit de futura urbis instauratione. Iam quum dicit *urbem aedificatum iri Iehovae*, significat quod maxime expetendum erat Iudaeis, urbem illam adhuc fore sanctam, quia si tantum floruisset opibus, et potentia instar aliarum urbium, hoc erat solatium tenue Israelitis. Sed hic discrimen notat inter Ierosolymam, et alias profanas urbes. Deus enim voluit censeri urbis illius architectus, quemadmodum dicitur in Psalmo (87, 1. 5), Ipse est qui fundavit eam: deinde, Fundamenta eius in montibus sanctis. Hoc etiam debet de ipso intelligi. Summa est, Deum adhuc habiturum curam urbis illius, ut templum sit quasi sedes eius regia, et terrestre sacrarium. Porro dum affirmat propheta non minorem fore urbis amplitudinem quam fuerat, hinc statuimus vaticinium hoc necessario debere ad Christi regnum referri. Etsi enim excelluit Ierosolyma ante Christi adventum, et triplici muro cincta fuit: deinde in toto oriente fuit celeberrima, ut etiam profani scriptores eam aliis praeferant: tamen nunquam hoc completum fuit, ut scilicet urbs floreret sicuti sub Davide et Solomone. Ergo necesse est venire ad spiritualem urbis statum, et exponi hanc promissionem de gratia, quae contigit Christi adventu. Maxime vero notandum est quod dicitur *sanctitatem fore Iehovae:* deinde non esse metuendum amplius exitium, vel excidium. Si enim eadem fuisset populi electi conditio quae aliarum gentium, erat perquam exigua haec promissio, et fere nullius momenti, quia satius illis fuisset habitare in exsilio quum incolerent terram amoenam et fertilem. Sed propheta hic commendat privilegium, quo Deus filios Abrahae prae cunctis gentibus dignatus fuerat, quum scilicet eos adoptaverat in peculium. Subest tamen tacita antithesis inter profanationem quae tunc erat, et sanctificationem quae promittitur. Iudaei enim terram ita polluerant, ut nihil differret ab aliis regionibus: et Deus, quemadmodum etiam dicit Ezechiel, illinc migraverat. Et scimus vocari a prophetis templum speluncam latronum, adeoque urbem ipsam conferri Sodomae et Gomorrae. Propheta igitur hic promittit urbem cum tota vicinia fore Deo sacram, quia Deus purgabit eam ab omnibus inquinamentis quibus polluta fuerat: deinde eam sibi asseret, quia proprium eius opus est sanctificare. Additur promissio de perpetua gratia, quemadmodum et apud Zachariam. Neque enim sufficeret promitti nobis Dei misericordiam ad breve tempus, nisi accederet etiam perpetuitas. Propheta igitur continuam fore seriem beneficiorum Dei nunc promittit. Iam quod urbs a Tito rursus fuit excisa, deinde tandem nulla superficies relicta fuit ab Adriano, non pugnat cum hac promissione: quia sicuti diximus, praebuit Deus aliquem gustum huius gratiae in externo urbis aspectu usque ad Christi adventum. Postquam autem exhibitus fuit Christus, quaerenda fuit coelestis Ierosolyma: quoniam umbrae illae cessarunt et imagines. Haec igitur perpetuitas est de qua concionatur propheta, nempe quae respondet naturae regni Christi, ideoque spiritualis est. Caeterum docet hic locus aeternam fore ecclesiam, et quamvis graviter Deus permittat ipsam concuti hinc inde, tamen semper aliquod semen fore residuum quantisper fulgebunt sol et luna in coelo, et vigebit ordo naturae, ita ut omnia elementa, et quidquid oculis nostris conspicimus, testimonium reddant ecclesiae aeternitati, quod scilicet nunquam desinet: quia etiam si quotidie Satan, et totus mundus minetur ei interitum, Dominus tamen mirabiliter eam usque ad finem conservabit, ut non pereat in saeculum. Haec igitur summa est. Sequitur aliud vaticinium.

Typis Eugenii Appelhansii, Brunsvigiae.

748